

ಪ್ರಸಂಗ ೩ ಅಂ.]

જુલૈ, સન ૧૬૧૩.

[ਅੰਤ ੧ ਵੀ]

विषयानुक्रमसूचिका.

१-५. अविताथो.—रा. हास्यं दीर्घं यावत्प्राया विभेदे.	१
६. रा. इयास्यं गीदुमयनां द्वितीयं लभनी विदुधं ययकी दीना.	६
७. अमृतस्य अने तेनं प्रम्यात सुवर्णमहिर—म. भा. अनेरी.	१३
८. भाषासाभां प्रवास—त्यांसी दीर्घी तथा देशी प्रमृतं वर्णन.	१०
९. शल्यजल (समाल)—रा. भरासी.	१३
१०. अन्यावयोक्त—अम. अम. ले.	५८
११. अथवासनो अन्विध—अथवासना येषु हेतु.	५०
१२. डॉ. सेमुअड बोसनलु (हाथ्यरसिक) ज्ञानयतिन—(२).	५३
१३. सायनस, विज्ञान, विद्या आदि संश्लेषी नवीन शोधो तथा विचारो.	५२
१४. समान शास्त्र (सदीक).	५५
१५. इतम अज्ज्ञेय भारीकाना वेधेनो साधय.	५५

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક.

મતીલાલ ત્રિલુપનંદાસ દલાલ,

હાઇડ્રોલિક બકીય

નં. ૮૨ કાંદાવાડી-મુબાઈ.

वार्षिक मुल्य ३. २-३-० पोल्ट्रेम, साथे.

पडाहरा—शियापुराभां पी बुढायुभिन्न छिम प्रिन्टिंग प्रेसभां विठ्ठलबाध आशाराम कछुदे
छापि तेज ठुकाणे ता. १०-१२-१९८१ न संम असिद्ध देयु.

ધી ઑમ્બે પ્રાવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ.

(સને. ૧૯૮૨ ના હિન્દી કંપનીઓના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

ચાપાણ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાવવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાસ્કરજી કૃષ્ણ, નાઈટ, બે. પી., એલ એમ., ચેરમેન
 શ્રીમ હાઈનેસ મહારાજ દેવવર્તિદાસ બડાદર શ્રી દાદામિયા હાટ્ટ આદમ ખંડવાણી
 શ્રી બી રોટના દોર સાહેબ શ્રી ગીરધરદાસ ઝીરખીદ કંતારકર, ભાવનગર
 શ્રીમદેવન સરદાર કુપરવામી વી. મુદલીઆર શ્રી દેવસકર જગજીવન ઝવેરી.
 કપસરે દિ. કે. પુનાવાળા શ્રી હમોન્ન સુદરતાસ ધરમસિંહ, ધી બે. ક.
 શ્રી નેહુઝોડાસ ત્રિભુવનદાસ મોદી, લેડગોડ નારણી જીવન પ્રેસની બોર્ડના ચેરમેન
 અને બેંકર. શ્રી મંગલલાલ દવપતરામ ખખખર, લેડગોડ.
 શ્રી મંગલલાલ હરજીવનદાસ, લેડગોડ અને શ્રી ધરમદાસ નાગરદાસ
 બેંકર. શ્રી દેવીદાસ જોડિસનદાસ દેસાઈ, બી. એ.
 શ્રી રણછોડાદાસ વનરાવનદાસ પટવાગી, બી. એલ એલ. બી., સૌથીસીટર, મુખ્ય હાઈકોર્ટ,
 એ. એલ એલ. બી., મુખ્ય દિવાન, ગોડલ. શ્રી બાલુભાઈ કહાનદાસ, પાંકનપુર રાજના
 મુખ્ય ખાતા એજન્ટ

શાખા એજિસ.

સરદાર બજાર ખાતે કુવા પાસે હેસરલાલ બીહરીંગ.

ચાલુ ખાતાઓ.

રૂપીયા એકસોથી ખાતા ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીયા એકસોની રોજની માત્રી ઉપર વ્યાજ દર વરસે દર સેકેડે ટકા ત્રણ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કરતાં વધારે નામે ખાતા ખોલવામાં આવે છે અને એમાંથી એકી રકમ રૂપીયા એક તથા વધારેમાં રૂપીયા એક હપ્તે મુખી સેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર દર વરસે દર સેકેડે ટકા ચાર પ્રમાણે વ્યાજ ધાગ પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જમિનગીરી ઉપર ધિધાર કરે છે. વ્યાજ માસની બાંધી મુતની ડિપોઝીટનું વ્યાજ પાંચ ટકા તથા કુટક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેકમાં પૂજવાથી મળે.

એજન્ટ

બાલુભાઈ કહાનદાસ એજન્ટ ક.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચાસચ વચસીં પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદ્વૈર્જાંયસ્તદિત્સોમોઽયતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૨૦૪-૨૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) જ્ઞાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા બેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરસ્પર એક બીજાને દંઆ-વવાની સ્પર્દા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણુ અકુટિલ છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે.

પુસ્તક કે ભુ.

ભુલાઈ, સન ૧૯૧૩.

અંક ૧ લેા.

વરસાદ.

મલકી મલકી નવ મેષ દસે,
નયવે નમણું કંઈ પાદ રસે;
પછી દર્પ મહી દસી મન પડે,
વળી મરત થઈ જરી એ ગમેડે.
નવ જીવનનાં નહીં હાસ્ય રમે,
પદ આભ વૌધી ઉભરો જ રમે;
અણુનાંજીવું જવાય મીઠું મલકી,
ઉર ઉમળકો ઝરતો ઝલકી.
મીઠી મુગ્ધ રમા સરીખું નવજું,
છૂપરી મુખ વાદળમાં ધવજું;
સર મોતી કરો તણી મેષ ઝરે,
હસતો હસતો નામ માંદિ ખરે.

હાસમ હીરજી ચારણીયા.

વર્ષા-વાર્ષીન

(શાદ્દલ્લેવિહીકિત.)

આકાશો ધન વૃદ્ધિ વિચિત્ર મહી લાગૂ હજારો દિસે
માતા રૂષ્ટિ તણા સુચિન્દ્ર વલયા આરભ વર્ષા થયે
આવે ગાદ પયોધરી ગગનમા મોખા ધસાકા કરી
જાતી રી મજબામિની નજા વિરો કાગી ખતી વાહળી.—
સ્વચન્દ્રે વિચરી પયોધર રમે મ સાદ આકાશમાં
મનમે પવિત્ર પાસ કોષ અગિ લે સુગો સુમે મિરિના,
દામિની વિકસે ધડીક ગગને અલો તણા વૃદ્ધમા
વય મૂલખધાર રૂષ્ટિ નજાથી જાણે વૃદ્ધે રી ય આ—
સૂણીને કડાટ એ તરુણી કે અલેસ જતી કથને
ગીતી પૂજતી કથને ગગનમા શુ પુદ્ધ આ માલુ ?
દીસે હૃદ્ધ પુત્રુપ ગગનમાં ટકારતુ કોષ ત્યાં
હૂદ્ધે તિમ રોડો અનેક નજાથી પૃથ્વી વિરો આવતા, —
ધેતો કથ સૂણી મધુર વચનો મિયા તણા દેતથી
હૃદ્ધ સા પરિ તમિ કાજ મિલની બેલો મધુરા રવરે—
' હા ! હા ! સેન્ધ સહીત ઈદ્ર મગને આગમે અરિ દાખવા
આ દુષ્કાળ તણુ જ ત્ય દળવા, વયે રોડો હૃદ્ધના —
નાજા નિહર ને નદી નિર વળી, જાતુ વહી જોડશમા
વર્ષા મિ હુ પડે સરિત જળમા મહો જને પરિમા
નહાના વજક કો નદી-નિર વિરો કૃત્રિમ હેડી કરી
હકારે મહી રજણુ હરત કથણે આનન્દ બે નાસથી —
સાહે કે સિ હરોજ કાનને વિરો અમે ધાકા સુણી
જાગુ મુ અરિ જા આજ સુજનો એવા વિચારો કરી
ગર્જે કર્કરા ને કહેર પડયા તડો થકો તે પને
હૂમ મરત પુનઃ મદો-મત બની ફાળી જરે જ મડે —
કેકા મરત મધૂરન મધૂરી જો આસાદ-ટોચે કરે
અથુ નેત થકા જરે મૂ ના અવરે કળા એ કરે
ઝીન તે મધૂરી અનેક મન્મા મનોખા હર્ષે કરે
એવા રમ્ય મધૂર નૃપ દત્ત વર્ષા નજા આવતે —
એ ! એ ! આતક સ્વતિ મિ હુ ઝીનના આકાશમા ઘણતા
અલે જિન્દુ અનેક કટ કરતા સતુષ્ટ ના દીસતા,

નનુજા તંજી ડાગ ઉપર ચટ્ટી જોલે પશ્ચિમ પિયૂ
 ને ઉદ્યાન વિશે કુસુમનવધાં અર્પે સુગંધી મધૂ—
 લીલી કુંજર રમ્ય ભેદ્યે વસુધા, નેત્રા દરે હાંધી
 અંધેલી બટ મોગરા બુકુલની, દારાવલી શ્રોતી,
 યોલે વૃક્ષ તણી લતાજ લવલી, ને રમ્ય કુંજે દિસે
 જૂસે છે સુમનો મધુર મધુગં, ઉદ્યાન આસ વિશે.—
 ક્ષેત્રેશ્વર યનીજ શૃષ્ટિ નિરખી, રાગે કૃપિકાર ત્યાં
 ચારો અન્ન ધરોફે પૃથ્વી તલમાં, ઉત્સાહી એથી યતાં;
 એવી રમ્ય અનેક દિવ્ય રમના, વર્ષા તણી દીસતી
 વિશ્વે વ્યાપક છયાનાં કવનમાં, ગાઓ અનેરાં ગીતો !—

૧૦

સુરત તા. ૩-૬-૧૯૧૩

હીરાસાલ મગનલાલ દેશાધ.

આત્મ નિમગ્નન.

અલોક માર્ગ પ્રવાસી પ્રેમી જોગી હો !
 અનામી મૂર્તિ ધારી અંતર માંડ્ય જો,
 શાન સુધાનાં તત્ત્વચિંદુ ઉછાળતો,
 પ્રેમાનંદનાં વહાણે રશે વિલાસ જો. (૧)
 ઉર માંહિ સુમનનો સાર બહુ મણો,
 વાંધી જતાં છલકાયો ઉભરાવ જો;
 સુગંધી મકરન્દની રેલ સરી પડી
 આપે તે અઘૌઠિક રસ આસ્વાદ જો. (૨)
 આત્મ નિમગ્નન કીધું રસમય રાગમાં;
 આસુડાં લોલાં ને દ્રવીયું ઉર જો,
 અંજલી ભરી ઉછાળી પ્રેમની ઝાલો,
 આંખસડી અજવાળી ભરી રસ સાર જો. (૩)
 ગીતા અદ્ભૂત હૃદય તરે છલકાય છે,
 નભ ફેલક કંઈ સ્વર ઉઠગતા શુદ્ધજો;
 ઉંઝાણે વાંધી ગંભીરતા ધારતા,
 સુદમ ભાવનો માંહિ બ્હેલો મોદજો. (૪)
 “ સુદર્શન ” દર્શન વિસ્તર ચિત્તુનિ યકી,
 સૂર્ય પ્રમાણાં જલકયા તારા અંરાજો;
 પ્રેમ વેણના સર વિલીન આત્મા નમે,
 પ્રેમ લ્યોતિમય હૃદયમણી સુખ ધામજો, (૫)
 પ્રેમી પૂર્ણ પ્રમાણ પ્રેમ પથમાં,
 ઉંચી દિપતિએ ફરી,

વૃત્તિ તન્મય પ્રેમ એક રસના,
 બાવો નિહાળી રહી, .
 વિજ્ઞાની મતિમાન સાક્ષરમણી,
 આનંદમાં હા ! ભળી,
 ચત્વારિશત વર્ષમાં તવ * ગતિ,
 પ્રેમભવિમાં ખળી.

૧૩-૫-૧૯૧૩

જેવચરામ ગોકલદાસ હલોલ.

રનેહાંકુર.

(મદાકાંતા.)

રોપાયેલુ કુદરત ચક્રી ખીજ જે રનેહ કેર,
 'હેલું' બહેલું હલપટના ફોનમાં છેક ઉંકું;
 જાતે વર્ષે મનદર ચમે છેડ તહેનો રૂપાળો,
 કેમ્હે રૂપાંતર યજ્ઞ રહ્યો રનેહ એવો નિહાળ્યો ?
 સિચાએસા હલપ રસથી મૂળ એ છેડયાના,
 ને પોપાયા તમ અશ્રુપથી કાળ ને પત્ર એના;
 ફાલ્યો થોડો કષ્ટક મોંડી આશ દેતોય લાંબી, .
 નહાને તેએ તરવર સમે ભાસતો એ પ્રીતેથી.
 ત્યાં તોફાને અરર ચિમલથી ન્હાનકો છેડ બહાલો.
 ચૂટી નાખ્યો અહ નિરદયે, કાળ આલુષો અધાળો,
 આશા લાગી હણી પલકમાં, તોડી ઉરાડી દીધો,
 જે રે મુઠાગે પ્રણવરસનો હુમળો છેડ છેલો !
 છેડી આશા ફરી નિરખ્યા શુદ્ધગી માર્દી આહી,
 ના નિશાની લગીર તગ્જે આપી એનીય કપાહી;
 લોંબયેલા મૂળ, હંપટમાં જેમના તેમ તેથી,
 રે અઠુજે લગીર નિસરી આશ આપી ફરીથી.
 પોપુ એને દત્તનર પ્રીતે, સાચવુ જીવ જેવો,
 ના તોફાને ફરી ફરી વગી નાશ લાવે ન એવે;
 હા કાળે એ નિટપ જનથી ફાલ ટુસે બરેલું,
 આખી મીઠા ફળ રસ ભર્યાં હર્ષશું હેત ઘેલું !

યાદર,

મહારાજકર જયરાજકર યાદક.

સંધ્યા અને ઉદ્ગાર.

(શાદ્દસવિદીકૃતિ અંદ.)

- સંધ્યા શાંત હતી અને અનિદ્ર શું વાતો કરે પાંદડું
 રાતું બિઝમ રવિતણું સિતિજમાં છેટે છુપાતું હતું
 વૃક્ષોના પડમાં હતાં રઝગતાં છૂટાં છવાયાં વળી
 પીળાં પાદ સુવર્ણશાં રસિકડાં જાણે કરે ગોઠડી. ૧
- દાંચિ કે કિરણ વળી જળધિના વીચી પરે દ્વેરથી
 ચુમ્મે છે વળી અન્ય કે ગગનમાં આસી જતી વાદળી
 મૂલે છે અતિ રંગથી જમત આ દૂબી નિજાનંદમાં
 બહાસે મમ યજ્ઞ વળી સકળ કે બહાંડના નાદમાં ! ૨
- ભારે રમ્ય સુગમ્યતા કુદરતે વેરી હતી વિશ્વમાં
 સિન્ધુના તટ ઉપરે સુવક કે આવી ઉભો એકલો
 ચિન્તામરત મુખે હતું સ્મિત જરા; દષ્ટિ ફરી ફર કે
 એકાએક વળી હૃદે ઉછળતી ઉર્મિથી બોલી ઉઠ્યો. ૩
- “આશી શાંત સુરમ્યતા ! નયનને લોભાવતી એંચતી
 ગાળી સ્વચ્છ કરી વળી હૃદયમાં પીયૂષને રેડતી
 પેલો ભાતુ નમિ નિચે અધરથી ચૂપી રહ્યો ઉર્મિ શી !
 એંચાયો રસથી, ઉડી નવ રાક્યો, રે ! રે ! કુખ્યો મદાંધ. ૪
- કેવો શાન્ત સમુદ્ર આ ઉદરમાં રાખી રહ્યો કુખ્યતા
 ધન્યું હું પણ એટલું ઉપરથી ધારી રાકું શાન્તતા
 છે હૈયું મુજ કુખ્યને હૃદયમાં ચીરા પડ્યા છે ધણી
 છે ના ઐપધિ કામ આ જગ વિષે સાંધી રાકે એ ચીરા. ૫
- ફૂટી કાચ ગયો હવે હૃદયનો, આખો યશો ના કદી
 નૂટી તાર ગયા હવે હૃદયની વીણા યજ્ઞ જેમુરી
 દેવી ગાન થતું હતું પ્રણયનું તે ના હવે નીસરે
 દેવી જે પ્રતિજ્ઞા હતી પ્રણયની ઉડી ગઈ તે હવે. ૬
- બહાંડાં જે અનથી ગણ્યાં હૃદય શું બેડી જ રાખ્યાં હતાં
 જોઆના સુખ યજ્ઞમાં છલિત આ હોમ્યું હતું સર્વથા
 તે બહાંડાં મુજ બૂલતાં મુજ બધાં, વેરી યયાં આજ છે.
 જોલે મિથ સુવાક્યને હૃદયમાં છૂરી દગાગાજ છે. ૭
- એ બહાંડાં મુજને બાલે નવ ગણે બહાંડાં મને તોય છે
 બહાંડાં મિથ વેર તે અધિક તો મારે મને બહાંડ છે

ચિન્તા છે નહિ. લેણ માર દિલને; ચિન્તા કરે શું વણે
 દેવી કાતુન છે ખરો જગતમાં, બહાલારી બહામાં બળે.
 આતુ' હૈંક લગ્યો અને સુવક તો ચાલી ગયો ભાં યકી
 સંધ્યાની સુરખી સરી જળતણા રેલા સમી બોમયી
 રાવિના તિમિરો દરે સકળ આ રાષ્ટ્રે સમાપ્ત વળી
 ને નીલા નભ મંડળે ઝળકતી નદાય રોના ચલી.

સંખર્ષ
 વિલસન કાલેજ રેસીકેસી

}

“અવનીધર.”

રા. દયારામ ગિદ્દમલનાં દ્વિતીય લગ્નની વિરૂદ્ધ થયલી
 ટિકા-તે કેટલે અંશે બ્યાજબી છે ?

પ્રસિદ્ધ દયારામનાં મિત્ર ઉર્મિલા નરસિંહરાવ દિવેદીયા સાથનાં લગ્ન એટલી હદ સૂધી
 તંત્રીએ તેમજ સામાન્ય વ્યક્તિએ તરફથી વગેરેમાં આગ્યા છે કે, હમને કહેવું પડે છે
 કે, સચુર કરો ! ધીરજ ધરો ! ! દરેક દ્રષ્ટિગિદ્ધથી આ ઠગનરીજ આશિષું લગ્ન વગેરેમાં
 આગ્યું છે ! ઉલ્લેખ હોઈ જનસમાજનો મહા અપરાધ કર્યો હોય તેમ તે ચિત્રવામાં આગ્યું છે.
 દયારામ જે અત્યાર પૂર્વે પુરુષોમાં તથા ઉર્મિલા જે અત્યાર પૂર્વે સ્ત્રીઓમાં આદર્શ રૂપ હતી તે
 હીનમાં હીન મનુષ્યોથી પણ ઉતરતાં અને તરફના નિશ્ચિત ભાગી, સર્વાત્મક, પરંતુ હતભાગે એક
 તરફી રીતે-દરવામાં આગ્યા છે. પ્રભુએ આ લગ્ન માટે તેમને વધારી ન લીધા એ ઓટું કહ્યું એમ
 કહેવા જેટલી હદ સૂધી હમને જવા ચલાતા નથી. પરંતુ હમને લાગે છે કે તેમની હજીહાર
 નિંદા કરવામાં આવી છે અને તેમને ઘણો અન્યાય પ્રગળ્યો, ખાસ કરીને સુધારક પક્ષ-ઘણું
 અંશે ફેરીફાર વગેરેનાં કપકાનાં ભયથી-આગ્યા છે. એ લગ્ન ઉત્તમ કે સાફ થયું છે એમ
 પણ હમને કહેતા નથી, ન થયું હોતે તોજ તેમાં વધારે સોભા હતી, એમ હમારું માનવું છે.
 હમારો પક્ષ એટલોજ છે કે લગ્ન સ્ત્રીપુરુષની ખાનગી બાબત હોવાથી તેને વતમાનપત્રકા-
 રેએ લાંબાલાંબા લીકરો અને આટીકરો લખીને, તેને એટલી ખસી અગત્ય આપવાની જરૂર
 નહોતી. હમને એમ લાગે છે કે, લગ્ન કરવાવાળાં જોકે સહેજ કપકાને પાત્ર છે તોપણ તેઓ
 દિલસોટીને પણ સર્વથા અપાત્ર નથી. તેઓએ સર્વથા ચોગ્ય નથી કયું એ સત્ય છે. પરંતુ
 તેમાં તેમનાં જેટલાં નિંદા કરવામાં આગ્યા છે તે કંઈ વાજબી કરતાં નથી. નિંદકોએ, તેઓ જે
 ખાસ સંજોગો અને સંબંધમાં મેલાવવા હતા તેવા પર તેમજ મનુષ્ય માનવી દેટલીક સર્વ-
 સ્વીકૃત દુર્બલતાઓની કામગીરી ઉપર પૂરતું લક્ષ આપ્યું હોતે તો તેઓ એઓની વિરૂદ્ધ આટલી
 સખત ટિકા કરતે નહીં.

x

x

x

x

x

વતમાનપત્રકારો આ લગ્ન ઉપર જે એક મુખ્ય આક્ષેપ આણે છે તે એ છે કે દયારા-
 મભાઈ રૂબંધ છે. અને સુધારકોજ નહીં પણ મથા જૂના વિચારવાળા પણ રૂબંધ લગ્નની સખત.

વિરૂધ્ધ છે ત્યારે એક પ્રખ્યાત સુધારક તેવું લગ્ન કરે એ કેવું શરમભરેલું ? સુધારકો વૃધ્ધ લગ્ન સંબંધી પોતાનીજ તકરારો જૂઠી જાપ છે એ આશ્ચર્ય છે ! વૃધ્ધ લગ્નજ ન કરવાં એ ઉત્તમ પક્ષ છે, પરંતુ કરે તો તેમાં, અમુક સંજોગોમાં હમે ખાસ હાનિ જોવા અસમર્થ છીએ. સુધારકો વૃધ્ધલગ્ન માત્ર વિરૂધ્ધ નથી-હોઇ શકે નહિ-પરંતુ હીંદુઓ જે પ્રકારનાં વૃધ્ધ-લગ્ન કરે છે તેની વિરૂધ્ધ છે, એ વૃદ્ધલગ્નમાં વિષ વરની વૃદ્ધતાનું નથી પરંતુ કન્યાની બાલ્યાવસ્થાનું છે. કન્યા સામાન્ય રીતે ૧૦-૧૨ વર્ષનીજ હોય છે, તેથી ઉગતી તથા શુદ્ધાતી એવી બે પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્વાર્થવાળી છાંદશી બળાકારનો કમેળ થાય છે. કન્યા સમગ્રણી થતાં તો પતિ ગુણ થઇ ગયેલો અને પોતે ભરપુરાનીમાં આજન્મપર્યંતની વિધવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી પોતાને જૂએ છે. હીંદુઓના વૃદ્ધલગ્નનાં, (૧) અત્યંત વયવિષમતા, (૨) લગ્નલગ્ન નિશ્ચિત, અતિ અકાલ અને જાણકની વૈધવ્યદશા, (૩) એ વિધવાનો સંભવિત અનાચાર, (૪) કન્યા વયે નિપુર માળાપોએ તેનો કરેલો ભયંકર રિક્કપ, (૫) કન્યાની અસમ્મતિ બહુ રપટ અનિચ્છા, (૬) વૃદ્ધનાં જીવન પર્યંત પર તેના પરનો યુવાન પતિને અપ્રેમ તથા અસંતોષ, એ અનિદ્ય તત્વો અપરિચયેજ હોવાથી, એજ પ્રકારનાં વૃદ્ધલગ્ન અતિ નિંદાને પાત્ર છે. પરંતુ દયારામને વૃદ્ધ કહીએ તોપણ તે લગ્નમાં એ તરત્ત છે ખરાં ? એક પણ નથી ! તેની સાથે લગ્ન કરનાર ૨૬ વર્ષની ભરપુરાવસ્થાને પ્રાપ્ત કન્યા છે; ખીણું તે સુધારક તથા સ્વતંત્ર વૃત્તિની છે તેથી વૈધવ્યના-સંજોગમાં પણ તેને પુનર્જન્મનો પ્રતિષંધ નથી. આથી ત્રીજા તત્ત્વને પણ સંભવ રહેતો નથી. ૪યું કન્યાના માતાપિતાએ કાંઈ વિદ્ય કીધી કે લાભ મેળવ્યો નથી. પછું, આ લગ્ન કન્યાની સંપૂર્ણ સમ્મતિ તથા ઇચ્છાપૂર્વક હતું એ તો સર્વસ્વીકૃત છે. જોઇએ તેથી પણ વધારે સ્વેચ્છાનો ઉપયોગ થયો છે ! અને ૬ઠું, સ્વેચ્છાપૂર્વક પરસ્પર પ્રેમ-પૂર્વક લગ્ન હોવાથી પત્નીને પતિ પર અપ્રેમ પણ ચલો અસંભવિત છે. હમારા અદ્યતન પ્રમાણે બે કન્યાનું વય પોતાનો સ્વાર્થ સમજી શકવાની અર્થાત્ ૨૦-૨૧ વર્ષનો વય પછી તે ગમે તેટલા વૃદ્ધ સાથે પોતાનીજ ઇચ્છાથી કરે તો તેમાં વધુ કે વર કાંઈને કશો કપકો સમાજને કે વર્તમાનપત્રકારને આપવો હતો નથી. બધાંજ લગ્ન આદર્શ સ્વાંગ જોઇએ, જે ન કરે તે-સમાજના જવાબદાર, એમ શું તેઓનો પક્ષ છે ? તેથી સ્વતંત્રતાના મહા મહત્તર સિદ્ધાંત પર ઘાસલેટ ફરી વળે છે તે તેઓનાં લક્ષ બહાર નહીંજ હોવું જોઇએ. સારાંજ કે, પક્ષ વય અને પરિપક્વ શુદ્ધિની સ્ત્રીના ગમે તેટલા વૃદ્ધની સાથનાં લગ્ન માટે વાધો લેતો એ મિથ્યા છે. ખીજા વાંધા બસે એવો પરંતુ વરોની સંખ્યા માત્રનો વાધો તકલીફો છે. પક્ષ વયની કન્યાની સમ્મતિ હોવાથી તેનું પાણિગ્રહણ કરનાર વૃદ્ધપતિ કન્યાજેટલોજ દોષ રહિત છે. એ ઉધાડા સાટામાં કાંઈને ટીકા માત્રથી પણ વચ્ચે પડવાનો હક નથી. કન્યા, પતિની વયના સંબંધમાં કાંઈક જોય છે તો તેને ખીજા ખાસ લાભ પણ મળે છે.

X X X X X X

અને આ ખાસ વૃદ્ધાવસ્થા પણ કેમ કહેવાય ? ૫૮ વર્ષ કાંઈ જાણુ અધિક નથી. દયારામની દાદી એવેત- છે, પરંતુ તેઓ એક તંદુરસ્ત સચકા સરીરના છે. દાદી રાખીને હાથે કરીને છે તે કરતાં વૃદ્ધ દેખાય છે. દાદી સુંડાવતારા તે ચૂંડાવીને કૃત્રિમ રીતે યુવાન દેખાય છે.

તે કૃત્રિમતાનો એના સ્વભાવમાં સ્થાન ન હોવાથીજ, એવે દલીલ સમજાવીજ એણે જુદાં તરીકે વર્ગોવાઈ ગયા છે. એમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે મારે યાત્રાતિ પેટ સુવાન યત્ન પડશે! હથેલીને જુદાં દેખાવામાં કાંઈક મર્મ હોવા જતાં વખાણી ખીચકી દાંતે વળગવા જેવો એમ દાક્ષિણ્ય થયો છે! લગ્નનો વિષય નાચુક છે, તેથી સ્પષ્ટતર કરવો ઉચિત નથી, પરંતુ એટલું યાદ દેવડાવવા વિના નથી ચાલતું કે પૈલક પ્રમાણે તંદુરસ્ત મનુષ્ય ૮૦ વર્ષ સુધી તો અનૈત્પત્તિ કરી શકે છે, અને તે વય સુધી તો શુદ્ધજનુઓ પણ કાયમ છે. અને લગ્નના હક તો સૌ વર્ષ સુધી પણ તંદુરસ્તી અને ઇચ્છા હોય તો જોવાની રાશય છે. કુદરતની કૃત્તિ જહોનાં લગ્ન તથા અનૈત્પત્તિની સર્વથા વિરુદ્ધ નથી દેખાતી.

X

X

X

X

X

ઈંગ્લેન્ડનો મહુમ માર્ક્સ ઝેનર ડેનરોઝ, બે વાર રાંડી રહ્યા બાદ ૮૦ વર્ષની વયે સ્વ-રૂપવતી કેનેડીયન તરુણી મીસ વોલેસ્ટ ટવાઈનીંગ સાથે પરણ્યો હતો અને તે પછી ૧ વર્ષ તેમને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. માર્ક્સ બાદ ૭ મહિને મરણ પામ્યો હતો. જુદાં વયે અનૈત્પત્તિની રૂપતાના એક જીવ દર્શાવે તરીકે, પ્રખ્યાત રસાયણ રસાયણિક શોધક મી. માર્ક્સ ટેન્ટ (૧૭૬૮-૧૮૨૩) ના પૌત્ર સર માર્ક્સ ટેન્ટ ઍરાનેટ (૧૮૨૩-૧૯૦૬) હું ઉદાહરણ આપી રાહો. તે ૭૨ વર્ષની વયે બીજાવાર પરણ્યો હતો અને ૮૦ વર્ષની વયે તેને સંતાતિ થઈ હતી.

દયારામથી પણ અતિ જુદાં, દયારામના પણ પિતા તુલ્ય વયના પુરોહ કુમારી વા વિધ્યા, મુલતી વા જુદાં સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરવાં મુરોષ અને અમેરીકામાં અસાધારણ નથી. કાયદો તેને અટકાવતો કે નિરૂત્તર પણ કરતો નથી એટલુંજ નહીં પણ ઈંગ્લેન્ડની શિષ્ટ સમાજ પણ તે અયોગ્ય છે એમ કહેતી નથી. અને ૬૦ વર્ષે તો પુરુષનાં લગ્ન પ્રમાણમાં ખલુજ સાધારણ છે. હમે દાલનાજ સમયમાં થયેલાં, પ્રખ્યાત પુરુષોનાં એવાં યોગિક લગ્નોનાં ઉદાહરણ આપીશું.

લગ્ન કરનાર પુરુષ.

તેની વય.

કન્યા.

તેની વય-ઈ.

૧ જોન્સ ડાઉટી (પ્રખ્યાત મરકર)	૬૦	-	૨૫
૨ જોન એસ. લાઈલા (ન્યુજર્સી અમેરીકાની સૌથી ધનદાય મનુષ્ય)	૬૨	મીસ જુલીયા હેનન (નર્સ)	૩૦
૩ સર વીલીયમ ડોડીંગ્ટન (ઍરાનેટ)	૮૩	મીસ આદામી જોસફાઈન બાબર-સ્ટોક.	૭૫
૪ સર હેક્ટર મેકલીન હે. (ઍરાનેટ)	૮૫	મીસીસ હિમલેસ-ફોર્કિસ	—
૫ સર રોબર્ટ ટર્પીન	૭૬	મીસીસ હર્બર્ટ-રામસ	—
૬ સર હેલી વવરેસર (જીવે છે, હાલ ૫૫ વર્ષ ૬૯)	૮૫	મીસ એલીસ ડોડીંગ્ટન	—
૭ લોર્ડ માર્ચન્ટ-સ્ટીવન.	૭૦	મીસ ગ્રીવાન ટકેનેસ (રાણી વીક્ટોરીયાની માનીતી)	—
૮ મુકુર એન્ડ્રુ આર્ગીલસ	૭૨	રાણી વીક્ટોરીયાના દરબારની એક ' દાસી '	—
૯ મર્લે ઓફ વેમીસ	૮૨	મીસ એસ પ્લેકબર્ન	—

સાધારણ પુરૂષો

ને પરણનારી

નું વય

૧૦ એસ. એચ. સોમરીઈઝ	૮૩ મીસીસ સારાદ વોલ્ટન	૭૩
૧૧ વીલીયમ હેનન	૯૪ ફ્રેની વેડકામ્સ	૮૦

ઉપર કહેલાં લગ્ન છેલાં થોડાં વર્ષોમાં જ થયેલાં છે.

X

X

X

X

X

ઉપરોક્ત કરતાં પણ વધારે જાણીતા તથા નજીકનાં નામોં પણ આપી શકાયો. આ. સર ફ્રીડેરિક શાહ મેહતાએ થોડાં વર્ષ પર એક ૩૯ વર્ષની કન્યા સાથે બીજી વારનું લગ્ન કર્યું ત્યારે તેમનું વય ૬૦ થી પણ વધિક હતું. ધણીએ પારસી બધુઓ એ વયે ધર્મભંગ કરે છે. તેને જલ્દસગન કરીને તેની નિંદા કેમ દોષ મુકારકે તેમજ પારસી જેવી મુકારક કામના પત્રોએ ન કરી ? ઉક્ત દાખલામાં વિયમના પણ કાંઈ આછી નહોતી ! સત્ય એ છે કે કન્યા મોટી વયની થવા પછી વિયમનાને પ્રથમ બહુ મેણુ પડેજ રહે છે. એ અવસ્થામાં વિયમતા જેમ આદર્શ નથી તેમ ટિકાપાત્ર પણ નથી રહેતી. આપણા દાસના હીંદી પ્રધાન આઈ. આઈ. ક્રેડુ (Creed) જે ઉમરાવેલી સમામાં લીયરસપણના વડાનું ઉચ્ચપદ ભોગવે છે તેઓ પોતે ૪૨ વર્ષની વયે બીજી વાર પ્રખ્યાત લીયરસ રાજદારી લોર્ડ રાઝમરીની પુત્રી લેડી માર્ગોરેટ પ્રીમરોઝ સાથે ૧૮૯૯ માં પરણ્યા તે વેળા એ કુમરિશ માત્ર ૧૬ વર્ષની હતી ! અર્થાત્ વયની વિયમતા ૨૬ વર્ષની હતી, બ્યારે પ્રસ્તુત લગ્નમાં તેનાથી તે માત્ર ૮ વર્ષ વધારે છે. પરંતુ તેમ વળી લેડી પ્રીમરોઝ કરતાં મીસ ઉમિશા ૧૦ વર્ષ મોટી વયે પરણી છે. ઇજીપ્તનો પ્રખ્યાત વાનખરચ ડૉ-સલ, લોર્ડ કોમર (જે હીંદમાં ૧૮૮૦ થી ૧૮૮૩ મુધી યશસ્વી લોર્ડ રીપન વાઈસરોય હોયો તે સમયે હીંદનાં નાણાં ખાતાના પ્રધાન તરીકે સર એલેક્ઝાન્ડર બારીંગને તે વખતે નામે હીંદમાં વધારે પ્રખ્યાત છે) પણ બીજી વાર ૬૧ વર્ષની વયે ૪ થા માર્કવીસ ઓફ ગાયની વિધવા પુત્રી લેડી ફ્રેડેરીન થીન સાથે ૧૯૦૧ માં પરણ્યા હોયો, અને એ લગ્ન ઈંગ્લેન્ડના વર્તમાનપત્રોએ ધણું આવકારણ્યક ગણીને, વરવધુને અનેક આશીર્વાદ અને ધન્યવાદ આપ્યા હતા. “ લાઇટ ઓફ એશીયા ” ઇત્યાદિના અમર કર્તા રવ. સર એલ્ફ્રીડ બાર્નેટ આસરે ૭૦ વર્ષની વયે નાનુકડી નાની અમથી જેવાની ૪ કન્યાને પરણ્યા હતા ! એ યુરોપમાં યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા પછીની ઠાઠપણુ વયમાં, ગમે તેટલા વૃદ્ધ સરાક્ત માટે લગ્ન અનિર્ણ છે તે હોઈસ્તાનમાં શામાટે ? એ આદર્શ ન હોય, પણ તેમાં કાંઈને શું ? કામ વાસનાને અંકુશિત રાખવી ઉત્તમ છે, પરંતુ ન રહેતી હોય તો પરિજ્ઞામ વ્યભિચાર આવે, તે કરતાં ઠાઠપણુ વયે લગ્ન કાંઈ પણ રીતે નિર્ણ નથી. કમમાં કમ તે સ્ત્રીપુરુષ પોતાના હકમાં હેલ છે.

X

X

X

X

સા. દયારામનાં લગ્ન વિરૂધ્ધ જે બીજાં વર્ષો લેવામાં આવે છે તે ધણે વધારે મજાનું છે. તે એ છે કે તેમની પ્રથમ પત્ની દયાન છે. અને તેને જીવતે આ બીજી કરી છે ! વળી તેનાથી પરિવાર પણ સારો છે ! બહુ પત્ની લગ્નના રા. દયારામ નિશ્ચિત અપરાધી છે. પરંતુ ટિકાકરોએ દ્વિતીય લગ્ન કરતાં પણ વધારે મંત્રી એવા રા. દયારામના જન્યુકતા અપરાધની દાખા કરી છે એજ આશ્ચર્ય છે, પ્રથમ પત્નીનો એમણે ૧૫-૨૦ વર્ષો ત્યાગ કર્યો છે !

દેશમાં તે માત્ર રોટલા ખાઈ છે ! દયારામ ભાઈ અને જાંઘી પ્રમુખ આ પત્નીલાગને સાધુતા માની બેસી છે ! પત્નીના કાંઈ ખાસ ચંબોર અપરાધથી તેમણે તેનો ત્યાગ કર્યો હોય તો તે આ પ્રકારની સાધુતા શ્વેચ્છાપૂર્વક ન હોવાથી, વાંદાના અચ્ચક્ષણચર્ચ અને શરીરની ન મળતાંતી અપ્રા-રસ કરતાં વધારે પ્રશસ્ય નથી, બહુ તો તે હામ્ય છે. દયારામ માત્ર દિલસોઈને પાત્ર છે. પરંતુ પત્નીના અપરાધથીજ ત્યાગ કર્યો એમ ખુલાસો કાઢ્યે કર્યો નથી. તેથી ધણીકરીને તમા દેખીતી રીતે તો એમણે છે કે, વિના અપરાધજ દયારામે પોતાની પત્નીને છોડે ધણીએ વિધવા-વસ્થાનું દુઃખ દીધું છે. પત્ની બે આ પ્રકારે “સાધની-મીરાંત્રાઈ” થાય તો તો ધણી તરફથી ઘેર મંગાવવાની ઘીઘી લેવાય છે. પણ પુરુષને વળતા અપરાધ માટે કાણ પૂછે છે ? હમે પૂછીએ છીએ કે, લગ્ન કરવાની બૂલ ક્યાં પછી કાર્ક પણ પુરુષને સ્ત્રીત્યાગ કરીને એ ‘બૂલ’ સુધારવાનો દહક નથી. સ્ત્રીત્યાગ બદાયર્થનાં પાલન અર્થે પણ હમે એક ચંબોર અપ-રાધ ગણીએ છીએ, અને તે અપરાધમાંથી દયારામને કિંચિત્ પણ સુક્ત કરતા નથી.

x

x

x

x

‘અરુ’ એ છે કે, દયારામભાઈ અનેક સદ્ગુણોના ભંડાર હોવા છતાં, તેમનામાં દયાનો અંશ બહુ અલ્પ મૂલ્યનો છે. તેમનું વર્તન તેમનાં નામથી વિરુદ્ધજ જાણ્યું છે. અતિ ન્યાયી હોવાથી, ન્યાયાસનના સંસ્કારે તેમના હૃદય પર અતિ સખત ચોટી ગયાથી, તેમનાં જ્ઞાન અને કુદિએ તેમના હૃદયને એવા ભયમાં નાંખ્યું કે દયાનો અવકાશજ જગના હૃદયમાં હોઈ શકે નહીં. નિર્દયતાનું એક દ્રષ્ટાંત તેમની પત્નીનો. તેમણે નિષ્કુર હૃદયથી કરેલા ત્યાગ છે. તેનું બીજું પ્રમાણ એ છે કે, તેઓ ન્યાયધીશ તરીકે આરોપીઓને બીબા રોસનસ જત્તે કરતાં બહુ વધારે સખત સખત કરતા. એ વાત તો પ્રસિદ્ધ છે. ત્રીજું પ્રમાણ એ છે કે પોતાના દાય નીચેના કાકુનો તથા અમલદારોના કામ કરાવીને અડાચણજ શકી નાંખના ! દયારામના નામથી તેઓ યરચર કાંપતા, ચોડાના કામથી તેઓ પ્રસન્ન થતા-તેમના જીટલાં આજાં સર્ગીશીકેટ. પોતાના દાય નીચેના માણસોને બીબા કાંઈકજ ઉપરી અમલદારે આપ્યાં દરો. વડાસો પર પણ તેમને તિરસ્કારજ દતો. દયાદ્રષ્ટિથી તેઓ ન્યાયધીશ તરીકે જોતાં શિખ્યાજ નહોતા. છતાં તેમના જેવા પરમાર્થે પણ ચોડાજ છે. તે દયા નહિ તો શું ? એમ પૂછનારને અમે કહીશું કે તેઓનો પરમાર્થ હૃદયના આલેશ કરતાં કુરુપિ તથા કર્તવ્યપરાયણતાપૂર્વકે અતિ વિશેષ દતો. તારત્ય’ કે જે દયારામે દયાહીનતાથી રવપત્નીને ત્યાગ કર્યો તે પછી. મિત્ર ઉમિલા સાથે, તેઓ વાનપ્રસ્થ થયા પછી જે નિકટ સંબંધ થયો ત્યાં સુધી તેમનું ચરિત્ર અનિનિષ્કલંકે હતું. વિધુર હોય, એમ રહેતા અને મિત્ર ઉમિલા સાથે સખ એક હવાન પત્નીના પતિ કરતાં એક બિહૂના લગ્ન રૂપ વધારે હતું. આથીજ હમે કહીએ છીએ કે ખરો અપરાધ તો પત્નીત્યાગની નિતિથી થયો હતો અને આ લગ્નનો અપરાધ તો તે અપરાધના પ્રમાણમાં માત્ર તેના પરની મૂઝ સમાન છે. બે પત્ની સાથે રહેતી હોવા છતાં દિનીલા સાથે પ્રેમજડ થને તો અપરાધ અતિશય વધારે દતો કારણ કે પ્રથમ પત્ની અજુમાનિલી થને, નવીની રોડવ થને અને પ્રથમ પદપરથી ઉતરી બીબા પદપર જટ હતું પડને. પરંતુ હાજના સન્નિગમાં તો જૂની મીસીસ દયારામને કાંઈ પણ અન્યથ થયો નથી. તેની નિયતિ તો દયારામે પ્રથમથીજ એટલી જગાડી નાંખી છે (જે માટે

તેમને ‘સાધુ’ આદિની ઉપધિએ પ્રબલ સરકારે આપી હતી !) કે તેમાં વધારે બગાડો થકાને અવકાશ નથી. છતાં પણ જોઈએ તે તો જોઈએ. હમે કાંઈ આ બાબતમાં દયારામ-ભાનના અચાર કરતા નથી; પરંતુ ખરા અપરાધિય હમારા જિવામાં આવતું મધ્યગિંદુ ખીચુંજ છે એટલુંજ બતાવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

x

x

x

x

x

દયારામના લગ્નના અચારમાં નહીં પરંતુ તે લગ્નની કરવામાં આવેલી નિંદા હદ બહાર છે. એ બતાવવા હમારે આ લેખ લખવો પડ્યો છે બધારે લગ્ન સત્વે. અનુચિત કાવચમાં આવ્યાં છે તારેજ હમને કહેવું પડે છે કે તેમાં પણ કેટલાક પ્રમાણમાં સારાં તરવો છે. લખનારાઓ ધણેખરે ભાગે એમ કહે છે કે લગ્ન કરવું ઉચિત નહોતું પણ તેઓને એ વિચાર ભાગ્યેજ આવ્યો હશે કે તેનું પરિણામ તો બાકિયારમાં પણ આવી શકે ? ! શું સુધારક, શું કુધારક એવાં કુકર્મ કરતાં, મુજ મરડતા ક્યાં નથી જિવામાં આવના ? જગત્ તે વાત સારી ઘણી જાણવા છતાં તેવાને સતાવતું નથી ! જાણકારો પોતે પત્રોમાં તેમનાં સારાં કામોની જાહેર પ્રસંસા કરે છે ! તેમના દુર્ગુણ વિષે તેમને કશું કહેવાતું હોતું નથી. ‘લગ્ન કરવું ઉચિત નહોતું’ એ લગભગ એમ કહેવા ખરોખર છે કે ‘બાકિયાર કરવો ઉચિત હતો’—જગત્ને તેને જાહેર વાંધો નથી અને નહોતો. પોતાની દિવ્યકાર્તિનો ભોમ આપવો કશુંક કીધો; પરંતુ અન્ય સંબંધ ન રાખવા અને જગત્ કાલા તૈયાર હોવા છતાં તેને ન કાવા, દયારામ તથા તેમનાં નવાં પત્નીએ સ્વીકાર કીધો એ તેઓનાં અસાધારણ નૈતિકગુણ તથા જાહેર હીમમત માટે એટલા અંશમાં તો તેમને સંગીન ધન્યવાદજ ધટે છે. તેઓએ જગત્ને પોતાનો અન્યાય કરવા દાવે કરીને પ્રસંગ આપ્યો. પરંતુ જગત્ને અન્યાય ન કીધો એ સિદ્ધ કરે છે કે તેઓ ગમે તેમ પરંતુ ઉચ્ચ-તર ભૂમિકાના મહા ચારિત્રવાન સ્ત્રીપુરુષ છે. સામાન્ય હુર મનુષ્યો કે જેથી પણ બહુતર તેમને રંગવામાં આવ્યા છે તેવાજ તેઓ હતો તો તેમણે જાણીતો સહેલો રસ્તો અંગીકાર કરીને, પ્રજાની આંખમાં મરજ પડે તેટલું અપીત સુવાક નાખ્યું હો અને તેમને હોઠ ઉઘાડવાની પણ તક આપી નહતે. હમે તો તેથી દયારામ પર કોંધની નહીં પણ દુઃયાનીજ દષ્ટિથી જોઈએ છીએ. એ યોગબદ્ધને હમે સામાન્ય સુધારકો અને ઉત્તમ સ્ત્રીરક્ષકો કરતાં હજીએ ઘણા યરીયાતા માનીએ છીએ. એ ઘી ખોર થયું પ-રંતુ તેજ દિવેલ કરતાં તો ચરીયાતુંજ રહ્યું છે. “આ લગ્નથી સુધારાનાં કામને ફટકો પડશે ! સુધારકો પરનો લોકોનો વિશ્વાસ ઉડી જશે,” છતાં દીકા કરવામાં આવે છે. ફટકો કાણ મારશે ? એ કાંઈ કહેવું નથી. જૂના વિચારવાળા કે નવા વિચારવાળા ? જૂના વિચારવાળાને તો ઉદ્ધારનો પણ અધિકાર નથી કેમકે બહુસીલમ તેમજ વૃદ્ધ લગ્ન તેમને ચાલ્યો તેમજ વ્યવહારથી સમ્મત છે. જૂના વિચારના પ્રતિપાદક “ગુજરાતી” એ તો ૨૫૪ બહુલગ્નની તરફેણમાં એવી મત્તજન્યું લખ્યું છે કે “જેને બહુલગ્ન પાળવું હોય તેને માટે હવે માનવું, એક સ્ત્રીગામી થવું હોય તેને માટે રામચંદ્રનું અને બહુસી કરવી હોય તેને માટે કુંજીવું દ્રષ્ટાંત છે.” તેતો છાતી ઠોકીને કહે છે કે એક પત્નીનર તો લગભગ અચક છે ! અને નિષ્ફળ છે—કારણ કે ઘોડા પાશ્વર્ય લેખકો પણ એમ કહે છે ! જૂના વિચારવાળા તો

આ પ્રમાણે ઉચ્ચો આ કામને દેહ આપે છે. અને સુધારકો પોતા સુધારાને ફટકા મારે એ તો અશક્ય છે. તેઓએ જ રા. દયારામની વિરુદ્ધ સૌથી સખ્ત ટીકા કરી છે, તેથી સુધારકો પરથી વિશ્વાસ હીઠી જવાનો પણ ભય નથી. હજારો સુધારકોમાં એક અનિષ્ટ લગ્ન કરે તેથી વિશ્વાસ હીઠી જાય એ અસંભવિત છે, બહુ તો તેજ મનુષ્ય સુધારકોમાં અગ્રિય અને અવિષેષ થઇ પડે. મુરોપમાં આવાં લગ્નની વિરુદ્ધ કોઇ બોલતે નહીં, અહીં એમ કહેવામાં આવે છે કે સુધારકો બાલ્યાવસ્થામાં છે, હજી પ્રબલ સુધારા વિરુદ્ધ છે તેથી આવાં લગ્નથી તેમના વિશ્વાસ હજીએ વધુ હીઠી જશે. અર્થાત્ અજ્ઞાન પ્રજાને શાંત કરવાતેજ, તેમજ કોઇ તુષ્ક કરવા, સુધારકોએ રા. દયારામનો લોચ આપ્યો છે, સુધારકોએ આ લગ્નમાં સદ્ગત અનિષ્ટતા હોવા સાથે તેને સર્વથા વખોડ્યું છે એ અનિશ્ચિત પશુવાળી પ્રજાના અજ્ઞાનજનિત મતના તેમના લખતુંજ પરિણામ હજીને લાગે છે. જાતિયધનનો લોપ, સ્વર્ગવર ધર્યાદિ સુધારાની ફતેહો, નામની પણ દ્વિતીય પાત્રી હોવાથી કોંખી પડે છે એ સત્ય છે. તે ફતેહોમાં એજ હોવાથી તે માટે બહુ અભિમાની ન થયું પરંતુ એટલું બધું સરમાવાતું શું છે ? દયારામના દાખલાથીજ કોઇ પહેલી જીવંતે બીજી કરવાનો સંભવ નથી. સામાન્ય મતજ તેની એટલી વિરુદ્ધ છે કે એ અપવાદ રૂપ રહેશેજ. ધણુ આપવાદિક સંજોગોમાંજ આ લગ્નમાં પત્નીની દિલ્લિપતા થઇ ગઇ છે એ સ્પષ્ટ છે, તેથી બીજીએ માટે આ દાખલા રૂપ થઇ શકશે નહીં. સદ્ગત મહાસુધારક કવિ નર્મદાશંકરે પણ એજ પ્રમાણે સુધારક હોઇ પ્રથમ જીવંતે બીજીવાર વિષવા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. તેમાં જેમ આપવાદિક સંજોગો હતા તેમ આમાં છે. બીજી પત્નીની સાસુની તેમજ ન્યાતીઓની છૂટ છર્તા બહુલી લગ્ન નથી થતાં, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે રા. દયારામનાં લગ્નમાં એ તરવતું અનુકરણ થવાનો સંભવ નથી. બ્યારે બીજાં તરવો અનુકરણીયજ રહેશે.

X

X

X

X

દયારામજાહનનાં છેલ્લાં કૃત્યની ક્ષમ્યતા-અક્ષમ્યતાનો વિચાર કરતાં, ક્ષમ્યતાની માઠાં આપતાં કામકેવળની અમલતા માટે પણ ફેટલીક જૂટની માઠાં આપવી પડશે. એ દેવ ક્યારે જન્મતા થશે તે કોઇ અભિમાનથી કદી ચકતું નથી. અક્ષયર્થની મહાપ્રતિજ્ઞા કરનારા દીક્ષિત દામન પોપો પણ સ્થિત થયા હોવાનાં દ્રષ્ટાંતિ ઇતિહાસમાં છે, શુદ્ધદેવો પણ યાવજન્મન સાધન તથા પ્રસંગ છતાં રામચંદ્ર જેવા એક પંતિગામી રહેવાનાં દ્રષ્ટાંતો વિરલ છે. પ્રાચીનકાળમાં અક્ષયર્થના મદિમા ગાનારા આ દેસમાં પણ ખરી સતીએજ તો પાંચજ થઇ અને ખરો એક પત્ની ગામી તો કરોડોમાં, કરોડો વર્ષે એકજ (રામ) થઇ ગયો, મહાદેવ વિષ્ણુ આદિ મહાન-દેવો પણ એક પા બીજે સમયે પતિત થયા છે એ મૌર્યાદિક માન્યતા પ્રજા સ્વીકારે છે તેજ, યાવજન્મન અક્ષયર્થ પાળતું સર્વથા નહીં પરંતુ લગ્નજ અલગ્ય છે એજ સૌથી સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરે છે. વળી ઉર્મિકા જેવી ઓઢક, શુદ્ધિમત્તી, વિદુષી યુવતીથી વરા ન થયું એજ એક મહા પરાક્રમ છે. દયારામ સામે આરોપ એ છે કે જે દેવતાઓ પણ ન કરી શક્યા તે તમે કેમ નહીં કીધું ? દયારામના પક્ષમાં એક બીજી એ વાત પણ છે કે, તેમણે પ્રજાની નીતિનાં ઉપદેશ યત્નાં કદાપિ એટલા પણ કરી નથી. લેખ કે વચનથી પણ પ્રજાના નીતિશુદ્ધિ હોવાનો તેમણે દાવો કર્યો નથી. ઉલટું, પ્રજાને શારીરિક નીતિ માટે બોધ કરવા તેમણે એક પણ ખાસ ભાષણ આપેલું જાણ્યામાં નથી. ઉલટું, તેઓ એમણે પોતાના

આદર્શ તરીકે સ્વીકારેલા, પોતાના ગુરુ સ્વ. મહાગુરુનું અનુકરણ કરીને, જાહેરમાં દેખાવ ન આપવાનો નિયમ કરી બેઠા હતા. આથી કાંઈ અપરાધ નહીં થાય છે એમ હમે સૂચવતા નથી, પણ તેથી તેની ગંભીરતા ઘણી જોઈ શકાય છે એમ હમારો પક્ષ છે. કાલદાની ભાષામાં કહીએ તો, એમના અપરાધ માટે એમને કાલદાએ કહેલી સૌથી વધારે નહીં કિંતુ તેણે કહેલી સૌથી જોઈ સજા કરવી ઘટે છે. તેમના સદ્ગુણો કાંઈ આ લગ્નથી નહીં થતા નથી. પરંતુ જે મૂલ દુર્ગુણ તથા અપરાધ હમે ઉપર વર્ણવ્યો તે સ્પષ્ટ રીતે તરીકે આવે છે. અપરાધીને પણ હૃદયી વધારે શિક્ષા કરવી એ અન્યાય છે અને તે અન્યાય ઘણા ખરા લેખ. દેએ ક્યાં છે તેથીજ હમારે આટલા લખાણથી લખવું પડ્યું છે. હમે દયારામનો પક્ષ કીધો છે એમ કોઈ માને તો તેનો ભ્રમ છે, કારણ કે હમે તેમનાં દર્શન પણ કર્યાં નથી.

અમૃતસર અને તેનું મહા પ્રખ્યાત સુવર્ણમંદિર.

(લખનાર, શ. મનમોહન મા. ઝંઝેરી.)

સંગવશાત્ ઉત્તરદિલ્હીનાની મુસાફરીએ જતાં અમૃતસરનું આ પ્રખ્યાત 'ગુરુદ્વારા' જોવાનું મન થયું; અને ત્યાંની શોભાથી મુદિત થઈ 'સત્ય' ના વાંચકોને પણ તેવો પ્રસંગ મળતાં એની શોભા નિદાગવાની ઉત્કંઠા થાય અને ન મળતાં વર્ણનથીજ સંતોષ મળે તે સાથે ત્યાંનું કંઈક વર્ણન આપવાની આજ્ઞા પડે છે.

લાહોર અને અમૃતસર વચ્ચે લેઈ,

પંજાબમાં અમૃતસર જ્યારે એક નાનું અમથું ગામડું હતું, ત્યારે તેનું નામ 'અક' હતું. પણ હવે મધ્ય ગણનાતુસાર તે ભારતવર્ષમાં ૧૯ મું, અને આખા પંજાબમાં ત્રીજું સહેર છે. જો કે આખા પંજાબનું મુખ્ય સહેર લાહોર ગણાય છે છતાં વેપારનું મુખ્ય મથક તો અમૃતસરજ છે. લાહોરમાં ગવર્નમેન્ટ ઓફીસો આદિ પુષ્કળ છે અને તેથી ત્યાંના શિક્ષિતવર્ગ મુખ્યત્વેકરી નોકરીઆત છે. અમૃતસરમાં જાપાર વધારે હોવાથી ત્યાંના પ્રગવર્ગમાં પંજેલ શિક્ષિતવર્ગ પ્રમુખરૂપમાં જોડા છે અને એટલા લાગ વેપારી વર્ગમેળ છે.

લાહોર શહેરના રસ્તા એટલા બધા સાંકડા છે કે એક ગાડી સામેથી આવતી હોય તો બીજીને ખુલ્લોજ શોધવો પડે ! ગંદાઈ વિશે તો પંજાબ પ્રખ્યાત જ છે ! અમેરિકામાંથી હિન્દીઓને હાંકી કાઢવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે તેનું પંડાનું પંજાબીઓની ગંદાઈએ મેળવી આપ્યું છે. સાધારણ રીતે લાહોરમાં સખ પડે છે. અગ્રણ્ય શાકની વીંશી પાસે માંસ વેચનારની દુકાન હોય તો કંઈ વધી લેવામાં આવતો નથી.

અમૃતસરમાં પડેલા બહુ સખત રીતે પગાતો નથી-માત્ર નામનોજ પગાય છે. હિનાગામાં દરેક બીપુર સાધારણ રીતે હાથમાં પંખો રાખે છે. અને તેના સાધારણ પવન આવાના

ઉપરોક્ત ઉપરાંત સ્ત્રીઓ તેના એક ખાસ ઉપયોગ કરે છે. બહાર જતાં કાંઈ યોગ્યતા પાળપીતાની દુકાન આવતાં, કે જ્યાં કંઈક મોટું ઢાંકવાની જરૂર જણાય, તેઓ પાખાને બાંધે છે અને તે દુકાન પસાર થતાં ચૂપ્સ પકડે પણ બે કરવાની જરૂર હોય તો, તેજ પાખાથી કરે છે. ત્યાંના રસ્તા લાહેર નેટલા સાંકડા સાધારણ રીતે નથી તેમજ એકંદરે માંસની દુકાને લાહેરનો માફક ગીચવસ્તીમાં જણાતી નથી-લાહેરનો નિયમ તે અમૃતસરનો અપવાદ છે. બે હું બૂલતો ન દઉં તો માંસદારીઓ પણ પ્રમાણમાં ત્યાં યોગ્ય છે. લાહેરમાં આર્થસમાજનો નેટસો પ્રચાર છે તેટલો અમૃતસરમાં જણાઈ આવતો નથી, કેટલાક પંજાબી વૈષ્ણવો પણ જરૂર પડે છે. બે કે તેઓએ જેવાતા અમરજીમાં માંસદારીના ત્યાગ સિવાય કંઈ ખાસ કરે છે તેણે જણાતો નથી. પણ માંસદારનો ત્યાગ તો બીજા હાંફીઓએ પણ કરેલો હોવાથી એ વૈષ્ણવધર્મનોજ ખાસ પ્રતાપ છે એવું કહી શકાયું નથી. લાહેરમાં કાલસાના એક વેપારી, એકાદ બે પ્રોફેસરો અને બીજા ભિન્નિત ૫-૧૦ માણસો સિવાય ગુજરાતીઓની વસ્તી નથી; બે કે કેટલાક મદા-રાષ્ટ્રીઓ ગાંધર્વ મદાવિદ્યાલયની સાખામાં અને બીજે છે, પણ અમૃતસરમાં ગુજરાતીઓની વસ્તી ઘણી છે અને તેમાં કોલસાના વેપારીઓ ઉપરાંત મુબ્તના રંગ અને કાપડ બાદીની દુકાનવાળાઓનાં ચાલુરો મુખ્ય છે. બે એટા રંગવાળાઓની દુકાન મુબ્ત, કમકાતા, દિલ્લી, મદ્રાસ, હાવરસ, કાનપુર, કરંચી બાદિ રમ્બે હોય તેનો અમૃતસરમાં પણ હોવાનીજ. બે કે ઘણું ખર્ચ તેઓ આડળીયા માફત કામ કરે છે છતાં કેટલાકીએ હવે પોતાની દુકાને પણ કરી છે અને સારો નફો મેળવે છે. મદારાષ્ટ્રીઓ નોકરીઆત વર્ગ હોવાથી તેઓ લાહેરમાંજ ઉપરોક્ત યજ પડે છે.

આખા પંજાબમાં મોટી મોટી નહેરો છે અને તે મુજબ અમૃતસરમાં પણ છે. ગામમાં કાંઈ ખાસ નદી નથી. નદીની ગરજ ગામજહાર આવેલી આ નહેરજ સારે છે. શહેરીઓને હવા ખાત્રા સાર, ઘણું ખર્ચ આખા પંજાબમાં જેમ હોય છે તેમ, ' ઈંગ્લીશ બાગ ' (Owen's gardens) છે.

નહેરુ પાણી ઉનાળામાં બહુ ઠંડું હોય છે; કારણકે પહાડપરનો જરૂર ધીમે ધીમે ઉનાળાના અખર તાપથી પીગળી પંજાબી નદીઓમાં મળે છે. તે ઉપરાંત કુવાતું પાણી પણ બહુ ઠંડું હોય છે, અને તે જડ કંઈ પણ હોતા નથી. કેટલાક કુવાઓને ખાસ ફેટકડી બાદિ પહાડો નાંખી સિવાળામાં Aar district બંધ કરવામાં આવે છે અને ઉનાળામાં યોસી તેતું પાણી કે જે અઘડસના પાણી જેતું ઠંડું હોય છે, તે વાપરવામાં આવે છે. લાહેર નેટસો અમૃતસરમાં નજે પચપેસારો કર્યો નથી. પાણીની 'પરઓ' પણ ઘણી હોવાથી ઉનાળાને દહાડે લોકોને જેમ મધ્ય પ્રદેશમાં પડે છે તેમ પાણીની બીલકુલ અજરડ પડતી નથી. મધ્યપ્રદેશમાં ઘણું ખર્ચ કેટલાક અપવાદ સિવાય, કુવાતું પાણી ન્હાવા સિવાના કામમાં આવે છે અને નગરું પીરામાં; ત્યારે આ બાજુ નગરું ન્હાવા સિવામાં અને કુવાતું પીરામાં! પંજાબમાં પહાડની વિચિત્રતાની પણ હલ છે. બીજા તો સાધારણ રીતે પહોડ રાખશે પણ નદીએ-કે જેને તેઓ 'પણું ખર્ચ' 'સમુદ્ર' કહે છે-નમન થઈ ગેપીઓની માફક ન્હાવામાં તેઓ બીલકુલ સહેલારો નહીં! તેમજ પુરોને ત્યાં ન જવાનો કોઈ ખાસ મતિજ પણ નથી! વિચાર વગરનો આચાર તે આતું નામ!

એક ત્રિચિત્રતા એ છે કે ત્યારે આપણે ત્યાં મહામૂલના ત્યાગને સારૂ નિચે જગ્યા દોષ છે ત્યારે અદિતિ ધરની સૌથી ઉંચામાં ઉંચી અગાધીમાં. (ધરને ઊપરનાં દોષો નથી.) તેમની માન્યતા એવી છે કે સૂર્યના તાપથી ગંદકીનો નાશ થઈ જાય છે તેથી એ ઉપરજ રાખવાં જોઈએ. પણ વરસાદની મોસમને કડવો અનુભવ પણ તેઓ મેળવે છે કે ત્યારે ચોપાસ દુર્ગંધ ફેલાઈ જાય છે.

આખા પંચગમમાં વીસલાખ. સીખ છે અને તેમની કિંપિ ગુરુમુખી છે કે જેમાંજ અન્ય સાદિય પંજુ લખાયલા છે.

અમૃતસરના હૃદય ઓશીસરનો એક સ્તુત્ય હુકમ.

અમૃતસરમાં હમણાં એક નવા દેવ્ય-ઓશીસર આગ્યા છે; જેમણે એક હુકમ બહાર પાડી જાહેર કર્યું છે કે દરેક આગની સીજ વેચવાવાળાએ યા તો તેને કાચની બરછી, ડગા આદિમાં રાખવી યા તેની ઉપર માખી ન બેસે તે સારૂ કપડું ઢાંકવું. આ નિયમનો જાંગ કરનારનો બધો માત્ર લૂંટી લેવામાં આવશે. હું ધારું છું કે કુખ માખીઓ, કે જેઓ અનેક રાત્રના ફેલાવા વારતે જોખમદાર છે, તેમનાથી જનસમાજને બચાવવા સારૂ દરેક દેવ્ય-ઓશીસરે આવો હુકમ કાઢવો યોગ્ય છે.

હૃદય ઓશીસર શહેરની બીજી ગંદાઈ પણ ઓછી કરવાનો પરિશ્રમ કરે છે.

અમૃતસરની સ્થાપના.

શીખોના ત્રીજા ગુરૂ અમરદાસજીની આજ્ઞાનુસાર ચોખા ગુરૂ રામદાસજીએ વિક્રમ સંવત્ ૧૬૨૮ માં આ ' ચક ' ગામડાની ઉત્તરિ કરી, અને પોતાનાં નામપરથી એનું નામ ' રા-મદાસગુરુ ' રાખ્યું. ગુરૂજીએ પ્રથમ પોતાને રહેવાને સારૂ ત્યાં મંદિર બાંધ્યાં કે જે હજી સુધી ' ગુરૂકે મહેલ ' ને નામે પ્રસિદ્ધ છે. બાદ ગુરૂજીએ પોતાનાં મકાનોની આસપાસ બાવન બલિના લોક વસાવ્યા.

તળાવ.

વિક્રમ સંવત્ ૧૬૩૪ ના માઢ માસમાં ગુરૂજીએ પોતાના અનેક શિષ્યોને બોલાવી શહેરનાં કેન્દ્રસ્થલમાં એક મોટું તળાવ બનાવવું ગર કર્યું. ગુરૂજી પોતે પણ પોતાનાં કર કમલોથી કઠી કઠી માટી કાઢતા, ત્યારથી ગુરૂજીએ એનું નામ ' અમૃતસર ' રાખ્યું.

આ શહેર અને તળાવનું નામ અમૃતસર કેમ પડ્યું ?

એ વિષે એમ કહેવાય છે કે રાત્ર કદાચુએ આ સ્થલે સૌ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરેલા તેથી તેને સ્વર્ગમાંથી ' અમૃત ' પ્રાપ્ત થયેલું. અને તેજે તે પોતાનું કામ થઈ રહ્યા પછી આ જગ્યાએ રહેલું.

બીજી કથા એમ પણ છે કે મદાતમા સુદ જ્યારે અદિત્યી પથાર થતા હતા ત્યારે તેમણે જગલથી વીટળાવસા આ નાનાં તળાવને જોઈ એમ કહ્યું હતું કે " સુદ સિદ્ધિને નિર્વાણુ પ્રાપ્ત કરવા સારૂ આનું બીજું ઉત્તમ સ્થલ આ પ્રદેશમાં જોઈ નથી. "

આજ નાનાં તળાવને ગુરુજીએ યોદ્ધા કહ્યું હોય એમ જણાય છે. કારણકે આજળ જેતાં 'દુઃખસંજન કુંડ' તું વધુન આવશે એ એવેજ મળતું આવે છે. જેમ દરિદારની 'હરણી પાપરી' છે તેમ આ ચોટા તળાવના એક કિનારા સામનું એ નામ છે. આ તળાવનું અને મંદિરનું કામ ગુરુ અભુતસિંદના દે જે પાંચમા ગુરુ હતા, તેમણે પૂરું કરી મધ્યરખેલું કરેલું. આ અમૃતસર (તળાવ) થી તેની આસપાસ જે સહેર વસાવવામાં આવ્યું, તેનું નામ પણ 'અમૃતસર' પડ્યું. ત્યારથી, અને ખાસ કરીને સ્વચ્છતાસિંદના સમયથી, એની ઉપરાંતર ઉત્પત્તિ યતી ગઈ.

તળાવની હમણાંની સ્થિતિ.

આ વખતે એ તળાવ જાણ કુટ કાંચુ અને એટલુંજ 'પોણું' છે. એની ચારે બાજુ સંગેમરમર અને કાળા તથા જૂના રંગના ચોખ્ખા પથ્થરથી અનેકી ૨૪ કુટ પોણી પગથી છે. સંગેમરમરનાં કામને કેટલોક લાગ કેટલાક રામચોંચે અને પછી દેવળના અધિકારીઓએ તથા કપૂર્ણા અને ઝીંદ રેટના મહારાજાઓએ કરાવી આપ્યો છે. તળાવમાં નીચેથી ઉપર કાંઈ ચારે બાજુ સંગેમરમરનાં પત્થરીયાં છે, અને વચ્ચે તરફ રાજ્ય અને સરકારનાં મકાનો છે જે હાલમાં પ્રત્યક્ષનના બેસવા આદિ કામોમાં આવે છે. તળાવમાં પાણી ખડું ઉઠું છે. તળાવ પાસે કાંધને એક પહેરીને જવા દેવામાં આવતા નથી તેમજ તેમાં અપવિત્ર વસ્ત્રો ધોવા દેવામાં આવતાં નથી. એમાં ન્હાવું પ્રત્યક્ષ ગણાય છે; અને શીખાવું એ મુખ્ય તીર્થ છે.

અકાલ છુંગા.

પશ્ચિમ દરવાજાથી શાખલ યાત્રા ગમે હાથે પાંચમા ગુરુ અભુતસિંદના સમયમાં અનેક એક શીખ મંદિર છે જેને અકાલ છુંગા કહે છે. તેના સુખજીવ પણ સુનેરી ગીલીટ ચડાવેલાં છે. મંદિરમાં જવા સાર પગથીયાં કરેલાં છે. મંદિરમાં સુનેરી સિંહાસનપર વસ્યાં દોકલો અનેક ચીત્રે પડેલી છે, જેમાં ચાર કુટ લાખી ગુરુ ગોવિન્દસિંદની એક તલવાર અને એક સોટો મુખ્ય છે. અદિ દરિયાર મૂર્તિ છે એમ કહેવાય છે અને તેથી કાંધને ત્યાં શાખલ યત્રા દેવામાં આવતા નથી. શીખોને 'પૌદલ' સંસ્કાર એવેજ થાય છે.

૧. પૌદલ સંસ્કારની મૂળ કથા નીચે મુજબ છે:—

ગુરુ ગોવિન્દ સાહેબે એક વખતે ધર્મને વારતે ભોગ આપવા એક સેના તૈયાર કરવા સંકલ્પ કરી પોતાના શિષ્યોમાંથી જલિલત આવવા પ્રથમ કાચુ તૈયાર છે, એમ પાંચવાર પૂછ્યું. દરેક વખતે એકે જાણુ તૈયાર થયો અને તે દરેકને કાંપી નાંખવાનો ગુરુજીએ બધાને ભાસ કરાવ્યો. આઠ જોડે દિને આ પાંચે સદિન એક દરવાર ભગો અને પંચામન એકઠું કરી તેમાં દરવાર સાહેજનું પાણી મેજરી ખૂબ દલાવ્યું. પછી 'જપજી સાહેબ' (જે સાહેબના અધ્યાય વિશેષનું નામ છે) ને પાડ કરી તેને મંત્રી, તેનું નામ અમૃત રાખી, ગુરુજીએ કટારની ટેવિથી પાંચ વાર તે પેતાનાં મોમાં મેઠ્યું, અને પાંચ વાર પેલા પાંચને એનું આવમન કરાવ્યું તેમજ તેમનાં ચરિત્રપર પણ પડ્યું. આ વખતે બધા શીખોએ એક સામે " વાંદ ગુરુ કોટ " ના ધ્વનિ કર્યો. બસ, આનુંજ નામ પૌદલ । ખાલસા ધર્મને

ઝંડા શુભા.

તેનીજ પાસે બે ઝંડાવાળું એક સ્થાન છે જેને ઝંડા શુભા કહેવામાં આવે છે. અને એ મૂળ સિદ્ધાંત છે. દરેક શીખ આ ક્રિયા કરાવે છે, પણ દ્વે તે ' સાપ ગયા ને લીંગાદા ' બ રહ્યા છે ! '

આ ક્રિયા પછી તે પાંચે શીખોનાં નામ ' સિંદ ' રાખાયુક્ત કરવામાં આવ્યાં અને ગુરુજી પોતાનું નામ પણ તેલુંજ કર્યું.

આ પંચના નિમ્ન સિખિત રિચર નિયમ છે:—

૧ પાંચ શીખોની સાથે મળી પૌદુલ-પૌદુલ-પાન કરવું; ૨ તેનું પાન કર્યા બાદ ' સિંદ ' રાખે યુક્ત પોતાનું નામ કરવું. ૩ પાંચ શીખ નનાં હોય તેને પૂરો ખાલસા સમ-જવો. ૪ દરેક સિંદે ચિરપર વાળ, હાથમાં કટું, વાળમાં કાંસડી, કન્ડોર અને કટાર-એ પાંચ રાખવાં આવશ્યકીય છે. એનેજ શીખ લોક ' પંચ કટાર ' કહે છે. ૫ સિંદોમાં જનિએ નદી રાખવો એકએ. ૬ બધા સિંદોએ ' કાસ્તનાશ ' ' કુલનાશ ', ' ધર્મનાશ ' અને ' કર્મ નાશ ' થવું જોઈએ. ૭ સિંદોએ પોતાની શક્તિ લોખંડ પર ખર્ચવો-બુદ્ધ પ્રિય થવું. ' શુભા ' એટલે વિશ્રાન્તિગૃહ. નામદાર સરકારે અને વાર્ષિક રૂ. ૬૫૦૦ ની જમીન આપેલી છે. ૮ લગ્નમાં મરનાર સિંદની ઉત્તમ ગતિ થાય છે. ૯ મનોમનિત કાંઈ ન પડેરવું. ૧૦ ખાલસા ધર્મથીજ મુક્તિ માનવી. ૧૧ હિન્દુએની રીતિને છોડવી; પરંતુ તેમની રસા કરવી. ૧૨ પવન કુલનો નાશ કરવો શીખોનો પરમ ધર્મ છે. ૧૩ એક છંદરની ઉપાસના કરવી. ૧૪ કાંઈને ન નમવું. ૧૫ ગુરુ નાનકેજ પોતાના દેવ માનવા, તેમના અન્ય સાહેબનીજ પૂજા કરવી-બીજા કાંઈના નહીં. ૧૬ અમૃતસરનાં તળાવને શીખોનું મુખ્ય તીર્થજ માનવું. ૧૭ " વાઠ ગુરુડી કૌલ " અને " વાઠ ગુરુડા ખાલસા " સિંદોનો મૂલ મંત્ર છે. ૧૮ તંબાકુને ન અડકવું. સાદાણ કાનિયોએ આનો બહુ વિરોધ કર્યો પણ નીચ જનિએ આથી બહુ પ્રિય થઈ. નીચણએને, આ ધર્મના શત્રુ ગણી કે મુદ્દને નાશાય ગણી, ખાલસા ધર્મમાં દાખલ કરવાની ગુરુ ગોવિંદસિંહે મનાઇ કરી છે. બાકી સાધારણ નિયમ તરીકે તો કોઈ પણ જનિ ખાલસા ધર્મ અંગીકાર કરી શકે છે ! અપરાધમાં:—

૧ ધર્મશાળાઓના અપદ્ધ કર્યાં.

૨ ધરિમજના ચેલા.

૩ રામરામના શિષ્ય.

૪ વૈશ્ય

૫ જૈન-બ્રાવક.

ઉચ્ચ જાતિમાંથી વીરલા, ધર્મ, અને અન્ય સદ્ગુણ માત્રા ગયા હતા તેથીજ ગુરુજી નીચ જાતિપર આધાર રાખવો પડ્યો હતો. એમના શિષ્ય એમના પૂર્ણ પુજક હતા. એકવાર એમને કાંઈ શિષ્યે એક બંદુક બેટ આપી. ગુરુજીએ કર્યું કે " મારી હંજા છે કે કાંઈ શીખને આનું નિશાન બનાવું." તેજ વખતે અનેક સિંદ ગુરુની બંદુકનું નિશાન થવા તૈયાર થયા. આ ગુરુશક્તિથી ગુરુજી બહુ પ્રિય થયા અને પોતાની ' પૌદલ ' દિવાને સાર્થક થયાની.

બે મોડા 'ઝંઝ' છે તેમાંના એક શાળ રાજ્યોએ મૂકેલા છે અને બીજો પંજાબ ફારસી સ્થાપનાસિંહે. દીનાણીના મેળાને સમયે અને બેસવાના માયા દીક્રા ત્રણ ત્રણ અચ્ચાર રાખ્યા પડે છે !

ખજાનો.

પૂર્ણ આગળ જવાના દરવાજાની પાછળની બાજુ મુંદર હાથીદાંતનું નકશી કામ છે. તેની ઉપર એક મુંદર અરબો છે. જ્યાં શીખોના શુર બેસતા. અહિં ૯ પુટ લાંબા અને ૪૬ ઈંચ વ્યાસના ૩૧ ચાંદીના 'ચોખ' છે. ચાર તો ચોખીએ મોટા છે. પર્જનનામાં એક મોટી પેટી છે. તેમાં મુંદરની ગીરદના ત્રણ સોટા, એક પંચો અને બે ચમર છે. પાંચ ખજાણી શીર સાંભળી એક 'ચાંદ' (ચંદનો) છે, જે પર હીરા, માણિક, પાનાં, જહેલાં છે. મંદિરનો એક મુંદર નકશો પણ અને છે. ઉપરાંત નવનીલાસિંહજી જે હીરાનો મુકેટ ધારણ કરતા, જે તેને મોતીની ઝાંખેલી છે, તે પણ અને છે. બીજી પણ અનેક મુંદર મીઠા અને જવેરાત અને છે. ચંદની યાત્રા વખતે એ બધું તેની સાથે લેાય છે. અહિં સાધારણ રીતે કાંકને સાંખલ ચણા દેતા નથી અને સાધારણ ઝાડુથી ઝાડુ ન કઢાતાં ચાર પોતલથી ઝાડુ કાઢવામાં આવે છે. કહે છે કે કાબૂચનો નામદાર અમીરને એ પણ જતાવવામાં આવ્યું હતું.

મંદિરનો પુત્ર.

એ તળાવની વચમાં મુવર્થ—મંદિર અર્થાત્ શીખોનું શુરદારા છે. આ મંદિરનાં ચાર નામ છે—૧—દરબાર સાહેબ, ૨. દરિયાદર, ૩.—શુરદારા, ૪.—મુવર્થ મંદિર. તળાવની વચમાં ૬૫ શીટ સુમરોસ જગ્યામાં એ બનેલું છે. તળાવના પશ્ચિમ કિનારાથી મંદિર સુધી ૨૦૦ શીટ લાંબો પૂલ છે, અને એ પર કાખલ ચવાના અર્ગ પર એક નકશીદાર વિરાળ દરવાજો છે તેની પાછળની બાજુ હાથીદાંતની નકશી બહુ ઉત્તમ કરવામાં આવી છે. અને કાખલ થતી વખતે કાંકને પણ બીડી આદિ ખીલા દેવામાં આવતી નથી; તેમજ દરેક રથલે ઉમરાવર પણ મૂંઝી ઠોક જતું નથી—તેને જાણગીને લેાય છે—કારણકે ઉમરાવર પણ મોલી જતું એ એક અવમાન ગણાય છે. કાલિદાસ અહીં નમન કરી આગળ વધે છે. પૂત્રની જમીન સફેદ અને નીલા માખાલ—સુગેરમર—ની પટીઆની બનેલી છે અને તેની બેઠે બાજુએ માખાલના ચાંકવાપર વીંચ સુનેરી લેંચ લગાડેલા છે. જ્યાં કાંચે હાથે એક જૂની ફેશનનું ધડીઆલ આવે છે, જે દિન્દનાં પ્રાચીન વખતનાં ધડીઆલોનો સ્પષ્ટ ચિતાર આપે છે. તેના આકાર, સાધારણ રીતે, એક ચોખાંડા પચ્ચરપર, અર્ધવર્તુલ કાંઠી તેની બલબર વચમાં અંદરે કે ૯૦° પર તેડલીજ ઠીખીરું, (રોટરકેરેના આકારનું) માખાલનું એક ત્રોણ જેવું કરેલું છે, અને સૂરની મીત પર એનો બધો આધાર છે. એને નમ્મી તો ચાલી રેલી પડતી અને નથી એમાં કાંઈ હાંચવા વૃદ્ધાને લાયક પણ મોઝા ધારવા પ્રમાણે સૂરનાં દર્શન સ્પષ્ટ નહીં થતાં હોય તે વખતે પંચાત પડતી દરો. આલુંજ, પણ આનાથી અનેક ગણું મોટું. એક ખીલજ દિશીના 'નંતર મંતર' માં છે.

= ચોખ અંદરે નગારું (Drum) વગાડવાના દાંડીઆ.

મંદિર.

આ મંદિરની લાંબાઈ પશ્ચિમથી પૂર્વ સુધી ૫૫ ફીટ અને પહોળાઈ લગભગ ૩૫ ફીટ છે. મંદિરના ચિરો લાગ પર વચમાં એક મોટા ગુંબજ છે, ચારે ખૂણે ચાર બીજા નાના ગુંબજ છે. મંદિરની દીવાલ પર સુંદર ચિત્રકામ છે જે પશુ રંગીન પથ્થરથી જડીને કરવામાં આવેલું છે. મંદિરમાં દાખલ થતાંજ ઉમરા આગળ જે રંગીન પથ્થરની જડાઈથી કાચળા માછલી આદિના સાથીઓ કરેલા છે, તે દિન્દી કારીગરીના ખાસ નેવા લાલક નમૂના છે. બધા ગુંબજો પર ત્રાંખાનાં પત્રાં જડી કાનાનો ગીચીટ ચઢાવેલા છે; આથીજ એ સુવર્ણ મંદિર કહેવાય છે. મંદિરની દીવાલ પર ગુરુ-ગ્રન્થ સાહેબનાં અનેક પદો ખોદેલાં છે. મંદિરના દરવાજા પર ચાંદીની નકશીવું કામ બહુ સુંદર છે. છતમાં નાના નાના કાચજડી કુદન કરેલું છે.

પૂર્વની તરફ મંદિરનો પ્રધાન ગ્રન્થી ચમર દાખમાં લઇને બેસે છે. ત્યાં ગુરુ-ગ્રન્થ સાહેબ ખીરાજેલા હોય છે, વચમાં એક ચાકર પાથરેલી હોય છે. જે પર ધાત્રીઓ પેસા રૂપિયા, ફૂલ, મોહનભોગાદિ ધરાવે છે.

સીખ લોકોના ઉદ્ધા ગુરુ, ગુરુ ગોવિંદસિંહજી પોતાની પછી કાંઈ યોગ્ય શિષ્યપુત્ર મળવાથી ગ્રન્થ સાહેબને ગુરુ તરીકેનું બધું માન આપવાનું ફરમાવેલું હોવાથી તેઓ તેને ઇશ્વરની સમાન માને છે. આથી તેઓ સવારમાં ગ્રન્થ-સાહેબની લૂછપાછ કરી તેને 'ચંદરવા'ની નીચે ગાદી પર પૂજારીથી તે પર ચમર કરે છે. સાંજના તેમને પાસેનાં પવિત્ર મંદિરમાં લઇ જાય છે જ્યાં રાત્રે તેઓ સુતરી બિઝાનાં પર રાખત કરે છે !

મંદિરની ઉપરનો ખંડ બહુ સુંદર છે, ચારે બાજુ સુંદર ગરબા પથુ છે; જ્યાં બેસી, જતાં આવતાંને બેઠક શકાય છે. કાચના મોટા આરથા ભીંતમાં જડેલા છે. વળી ઉપર જતાં મંદિરના ચાર તરફના ચાર નાના ગુંબજ પર ચડી શકાય છે. અહિં એક ફરતું જાય છે જેને ગુરુ નાનક સાહેબનું જય કહેવામાં આવે છે ને જેને દરેકની લાકડી કે જત્રી લાઇ, બતાવનાર પૂજારી દર્શકનાં નામથી ફરવી તેને બેટ ધરવા કહે છે; જે બેટ તેમના ખીસામાં દુરતજ પહેંચી જાય છે ! પથુ ગુરુ નાનક સાહેબ સાથે પ્રથમ ગુરુ હતા અને દેવળ તો પાંચમા ગુરુની દર્બારીમાં પૂરું થયું તો એ જય ગુરુ નાનકનું કેમ હોઇ શકે તે વિશેનું રહસ્ય સમજવામાં આવતું નથી ! ત્યાંજ આગળ એક મોરપીચની ઝાડુ પડેલી હોય છે. બતાવવા આવનારમાંથી એક પૂજારી બની. જઈ કંઈ ધત્તરમાંતર ભણી તેને બેટ ધરાવવા કહે છે ! તેમજ આ રીતે ઉપર ચડી આવવાનું તાણું ખોલીને સગવડ કરી આવવા સાફ તથા પૂજારીની મદદત સાફ પથુ કંઈક 'લવાજમ' વગર માગ્યે આપવું પડે છે; ઉપર જતાં ગ્રન્થ સાહેબની ઉપર બાંધવામાં આવેલા 'ચંદરવા' માં કબૂતરાંયે ઘેંડાં આદિ મૂકેલાં હોય છે—જે કે નીચેથી તો બધું બહુજ સાફ રાખવામાં આવે છે—તે જણાઇ આવી દર્શકને શીખોની સલાહ પર હસવું આવે છે.

ટીકાસર.

આ આખું મંદિર દરબાર સાહેબને નામે ઓળખાય છે; તેમાં તળાવો છે; જેમાંના એકનું વર્ણન આપણે વાંચી ગયા. બીજું 'ટીકાસર' કહેવાય છે. એની પૂર્વે સાતમાળનું

બાબા અદ્વૈતજી દેવળ છે. એ લાહોરના કાઝીની પુત્રી 'કૌશલ' કે જે પોતાના પિતા જોડે છટ્ટા ચુકી સાહેબની સેવામાં આવી રહી હતી, તેની યાચારીમાં ઇ. સ. ૧૬૨૨માં બાલ્યવામાં આવ્યું હતું.

બાબા અદ્વૈત.

ચુક્રકા બાગ નામના બાગમાંથી જતાં બાબા અદ્વૈતનાં દેહરાં પાસે-કહોરે કબર પાસે જવાય છે. આ જવાન છટ્ટા ચુકેના પુત્ર હતો. ઇ. સ. ૧૬૨૬માં એક સમયે તેને એક મિત્ર મરણ પામતાં તેણે તેને ઘેર જઈ તેને હસ્તો કર્યો. છટ્ટા ચુર સાહેબને તેની અંત્ય યતાં તેણે આ બાબતસર તેના પર બહુ ચુરસે થયા. બાબા અદ્વૈતે કહ્યું કે તેણે તેને પોતાની છંદગી આપી છે. એમ કહી તે ચૂક ગયા; તપાસ કરતાં તેમના પ્રાણ નીકળી ગયેલા માલુમ પડ્યા. દૌડસરની પૂર્વે એમની કબર છે. એના પર લેહોની એટલી બધી શ્રદ્ધા છે કે તેણે તેનાં પગથીયાંને, જેમ એક માણસના પગ ઘણતા હોય તેમ, દાંચે છે; જેથી તેમના બાબા સાહેબની પાસેલા કબોતું રૂળ પ્રાપ્ત થતું મનાય છે.

(અપૂર્ણ).

મોંબાસા (આફ્રિકા) માં પ્રવાસ-ત્યાંની હીંદી તથા દેશી મજનુ વર્ણન.

(નારાયણ ચુક્રકાના ઉપદેશક, હમારા મિત્ર કવિ-પણિત મહારાષ્ટ્રીશંકર શર્મા તથા તેમની સાથે એમનાં વિદુષી પત્ની શ્રીમતી હનુમદેવી મહારાષ્ટ્રીશંકર હાલમાં આફ્રિકામાં ધર્મ-પ્રવાસે ગયા છે. તેઓ પ્રથમ મોંબાસા ઉતર્યા હતા અને ત્યાંથી તેઓએ લખેલા ખાતગી પત્રોના બહારને ઉપયોગી ભાગ હમે આનંદદાયી આપીએ છીએ. આફ્રિકામાં આપણા દેશીઓની તેમજ ત્યાંની રતદેશી જંગલી મજનુની સ્થિતિનું તેથી કાંઈ સારું જ્ઞાન થાય છે-ત્યાંની).

અહિં વસ્તીમાં યુગરાતી સ્ત્રીઓ જિલકુલ જિનકળવાએથી છે. અવિદ્યાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ જોવી હોય તો તે જોએ છે. જિયારીઓને રહેવાનું જ જંગલીઓમાં એટલે પૂછતું જ મુંડે લાજ પડતું જેર નિરોધ છે. દવે હું અહિંની સ્થિતિ આપને જણાવું છું. આ દેશની અંદર ઘોડા ગાડી છેજ નહિ, એટલે કસરત કરવા આદિએ તો દીક છે અને ન આદિએ તો પશુ છુટકાજ નહિ. અહિં ઘોડા ન હોવાનું ખાસ કારણ એજ છે કે આ દેશમાં ગરમી ધણી પડે છે જેથી ઘોડા ઇચ્છતા નથી, અને અહિંના જંગલી ઘોડા પકડી શકાતા નથી. અહિં નાની લોહાની ગાડી હોય છે જેમાં બે માણસો બેસી શકે અને તે પાટા ઉપર ચાલે છે. તે દ્રોણી એવા નામથી ઓળખાય છે. તે બે જંગલીઓ એએ છે. અહિં દૂધ બહુજ મોંધું મળે છે અને તેનું કારણ દેશની અછત છે કે આપણા દેશમાંથી જાયો અહિં લાવવામાં આવે છે. અને તે પશુ ગરમીને લઈને એકાદ વર્ષે હવે છે. અહિંની જંગલી ભેંસો ધણી દૂર હોય છે. બે એમને અને આપણે મેગ'યછ ગયો હોય તો આપણા ભોગ મળે. સિંહ-વાલ કરતાં પશુ ભેંસાનો વાય

વધારે. મુખ્યત્વે સામાન્ય રસ્તા તે અહિંના મોટા રસ્તા મનાય છે. અહિં ચોરનો ભય ઘણો લાગે છે. અને અહિંના જંગલીઓ ચોરી કરે છે. ચોરી કરવા આવ્યા હોય અને જે આપણે જાણી જાણે તોપણ આંખો વીંચીને પડ્યાં રહેનારું. જે યોગીએ તો આપણો ઘાટ ધડી નાખે. હાથમાં ચક્રચક્રતા ઊરા લઇને તેઓ આવે છે. યુરોપિયનોના મકાનમાં કોઇ દિવસ જવાની દિમત ન કરી શકે પરંતુ ગરીબ જિયારા દિંદુને સારી રીતે ખાવે. ‘‘બનીયાની’’ એવાનામથી આપણને યોગ્ય અને બનીયાની એટલે કાંઈ દિસાખમાં નહિ ! રાત્રિને સમયે પેન્ટહુન પ્લેટી નીકળે તો ઠીક પરંતુ જે ધોતિયું ‘‘પ્લેટીને કાંઈ દિંદુ નીકળ્યો હોય તો જિયારાના કુંડા ભોગ મળે. જંગલીની લાપા એવી તો મોટાળા ભરેલી હોય છે કે આપણને કાંઈ સમજણ ન પડે. અહિં ધણી વર્ષો થયાં આપણા દિંદુ રહે છે તે એમની લાપા ભણે છે. અહિં એક એવા રિવાજ છે કે આપણે ઘેર કાંઈ આવે યા આપણે કાંઈને ઘેર જાણે તો ‘‘હોડી’’ એવા રાજા ઘોલવો જાણે. સામેથી ‘‘હોડી’’ એવા ઉત્તર મળે ત્યારે એમના મકાનમાં પ્રવેશ યથ શકે. અમારી તખીયત રડીમરમાં ધણીજ સારી રહી હતી. દરિયો પણ ઘણોજ ઘાત હવો પરંતુ એક દિવસ એક છુવાણીયે રડીમરમાં અસાન્તિ ફેલાવી દીધી હતી. ધણી ધણીઆણી વચ્ચે કાંઈ કલેશ થયો અને બાઈ સમુદ્રમાં પડ્યા જવાનું કહીને છુપાઈ ગયાં. એમના ધણીએ કોતારકલ મચાળ્યો કે મારી યોરી સમુદ્રમાં પડી ! રડીમર ઉઘી રાખવામાં આવી. મળવો નાંખવામાં આવ્યો, ત્યારે બાઈ સાહેબ છુપાઈ ગયાં હતાં તે બહાર નીકળ્યાં. આખર એના ધણીના મનમાં ભય પેડી ગયો કે દુવે મારી પર કેસ ચાલશે. હું શું કરીશ ? ત્યારે તે પાપખાનાની બારીમાંથી સમુદ્રમાં પડ્યો. ધણી શોક કરી પરંતુ તે જિયારા મળ્યોજ નહિ.—ઈન્ડિયન.

અહિં આજકાલ વર્ષો ઝડપે છે. આ સાલ અનેક ગત વર્ષો કરતાં વરસાદ વધારે વર્ષો છે. એમ અત્યંત લોકોનું કથન છે. ગરમી પણ જલ્દી ચડતી દેખાડે છે. અહિંના હળ-સીએની કૃષ્ણતાનું આશ્ચર્ય ગરમી જોઇ દયાકર ભય છે.

આ સ્થળેથી યુઆન્ડા રેલ્વે શરૂ થાય છે જે લગભગ દરિયાની સપાટીથી ૭૦૦૦ ફીટ મુધી ઉંચે ગયેલી છે. કહે છે કે આ રેલવે બાંધવામાં ગવર્મેન્ટે (૮૪૦૦૦૦૦૦) ‘‘ચોરાસી કરોડ રૂપિયા કાંકરા પેડે ખર્ચ્યાં છે. અહિંથી ત્રણસો ચારસો માઈલ દુર નૈરોબી નગર છે, જ્યાં ગવર્નર તથા અન્ય ઈંગ્લીશ અમલદારો રહે છે. નૈરોબીમાં નિરંતર સરદી રહે છે. અમને ત્યાંથી આમંત્રણ આવી ગયું છે. દર બાર દિવસમાં અમે ત્યાં જઈશું. નૈરોબીમાં પંજાબીઓ મોટા પ્રમાણમાં વસે છે. ત્યાંથી કમ્પાલા, કીસુમુજંગમાર આદિ સ્થળેએ જવાશે. આ રસ્તામાં વીક્ટોરીયા તાંત્રી સરોવર (ગોંડા મેસમથ) તથા નાઇજ નદીનો Fall (ધોધવો) છે જે જોવાનું રૂબ મળશે. તે તે પ્રદેશોની દક્ષીણે યથાત્મક આપને લખતો રહીશ. અહિં બોમ્બે મોટા વેપારીઓ છે. બીજા નંબરે હોતા મુસલમાનો. ભાટીઆઓ દિનપર દિન ઉતરતા જાય છે. અહિંનાં જંગલોમાં હાથીઓ મારવામાં આવે છે અને તેના દાંતના વેપાર અહિંથી ચારંભાય છે. અહિંના એક વેપારીની દુકાને જુદી જુદી જાતના આખા દાંતો અને ખતારવામાં આવ્યા, જેમાંના કેટલાક Curiosity નવાઇ ખાતર રાખવામાં આવ્યા છે. એક દાંત બીજાના ચંદ્રની માફક આમ વળેલો છે. બીજો ✓ આવા પ્રકારનો છે. કહે છે કે ૨૪૫ રતલનો એક દાંત એમ બે દાંતો રૂ. ૭૦૦૦ માં વેચાયા ! એવા મોટા દાંતો પાછા મળ્યા

નથી, અને એક ૧૦૬ રતનનો હોત જતાવવામાં આવ્યો જેને બે માણસો પણ માંડ ઉંચકી શકે. ત્યારે ૨૪૫ રતનની વાતજ શી ! હાથી પ્રાણી પણ મહાસાગરનું જળગર બારકસ થાયું છે !! એવા હાથી બસો અદોષો વર્ષની આયુષ્ય હોય છે.

મોંગાલા, તા. ૨૩ મી મે, ૧૯૧૩.

અહીં રાજીવરાજ

સત્યજીત.

(એક ' સિરીસનલ ' વાર્તા-વર્તાવથી અનુસંધાન)

અખનાર-મવાસી.

પ્રકરણ ૧૩-(સમાપ્ત)

દર્યુક.

વપણી વાત જેથી માનવામાં બહાર થઈ કે તરત લોકોનાં ટાળેરામાં તે બધાએ સમા બસી-જવાની હતી ત્યાં જ્યાં લાગ્યાં તેઓનાં મન ઉછેરછી અર્થાં હતાં અને તે રતે કપૂક જેવામાં આવે તેા તેના અંત લાવવાનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો હતો. ધીરે ધીરે યુગી મોહનજી પણ રોમનાની ઇચ્છાને માન આપી આવી પહોંચ્યા પશુ લોકોએ તેમને કઈ સન્માન આપ્યું નહીં, કારણ કે લોકોની આંતરે એનાપર વાંધા હતી.

બાર વર્ષ આવ્યા. તરખમ તરખેક હબર મનુષ્યો સમામાં આવી પહોંચ્યા. બાર વર્ષમાં પશ્ચિમ મોનોટ બાજી દશે કોટલામાં સુધિના રાખ્યાર ૩૫ રોમના આવી પહોંચી અને પોતાને અટકી શકેલા આસ આસનપર બસી ગયા.

કુમારિકા રોમના હોવાદિવ બધાની હતી. રાત્રે અગાવવાના યુગો હોવા છતાં એ પોતાના મનુષ્યો તરફ માયાજી હતી; સલાવાની હોવા છતાં એ સલાવાસિધી હતી; કુપરકુપરી જેવા લાગીતવાના હોવા છતાં એ હંડ મનવદ્ધ હતી અને કુશુર કુશુરી જેવી વસ્ત્રાળ હોવા છતાં એ તાંબી વરના રોપલી નહોતી.

સાસ્ત્રવીએ રોમનાને વિલા આપી હતી, હાંમોએ ૩૫ આપ્યું હતું, રીતિએ સદનરોપતા આપી હતી, અને યુગીયો સહાયો આપી દેતા.

આવા ૩૫યુગીઓ બહુઈવ વધારી જાગને જોઈએ આવી સમા કિંગમુક થઈ મઈ હતી; તેના ૩૫થી આગેઈ આવી તમાનોએ આગસમાંથી ઉછી આવી બંને ત્યાં આવેલા મનુષ્યોની આંખોમાં વાસ કરીયા હોય એમ જણાઈ હતું. આવી મનેમમા જોઈ એક પણ પોતાની સીને તરછોડી રાખી

બની નોંહે શોભનાનું વારંવાર દર્શન કરવા પૃથ્વીની આસપાસ ફરતો હોય એમ લાગતું હતું. અને દ્વિતા લગભગ જઈ પોતાના પતિ પાસે આશ્વાસન લેવા સરસદા પરજળ આગળથી વહી જતી હતી. ખારના ટોરા થયા અને તરત ન્યાયમૂર્તિ ચૈતન્યપ્રસાદ શ્રામામાં આવી પહોંચ્યા અને પોતાના આસનપર બીરાજ્યા. ચૈતન્યપ્રસાદની રમ મળ્યા બાદ નીચે મુજબ સંજ્ઞાનું કામ શરૂ થયું. "આને સાંજના સાદાસાત વાગેતે નિલોહીતલ ઘેર એકલા હતો. ક્યૂંકે ને આપણા ગામમાં કેટલોક વખત થયાં આવ્યા છે, તે બપોરે લાંબા વખત સુધી ગામ બહાર ફર્યા કરતો હતો. આટલે સાદા વાગે એ નિલોહીતલને ઘેર ગયા. પોતાના આંખાની ખાસ ખબર એણે કોઈને આપી નહોતી. જ્યારે પ્રધાન ઘેર તફન એકલા પડ્યા કે તરત તક સાધી ક્યૂંકે એક સખત હુમલો નિલોહીતલ પર ફર્યો અને અતિ એના છવ લીધા. ક્યૂંકના છુલસા ખસી માલમ પડે કે, આણું કુર્મ કરવાનો વિચાર એણે અગાડી કાઢ્યો નહોતો; પણ રેંકા કે ને કુસુમપુત્રા દાલના સરદાર નીમનાને એક નસુસ છે, તેના કહેવાથી અને બદલા તરીકે એની લાલચ આપવાથી એ આણું કામ કરવા તત્પર થયા હતા. રેંકા આ વાત કબૂલ કરે છે. ને વીંદી નિલોહીતલ હમેશ પહેરતા હતા તેમ વીંદી રેંકા કનેથી મળી આવી છે; અને તેથી એ એ કામમાં સમિલ છે કે નહિ તેને માટે વખતે પુરાવાની જરૂર રહેતી નથી."

"હે ન્યાયવિધુ ચૈતન્યપ્રસાદ " ! રેંકા અને ક્યૂંક તરફથી શ્રી મુની મોહનજી બોલવા લાગ્યા, " ને ખીના અને જણાવવામાં આવી છે તે તફન ખરી છે એમ રેંકા અને ક્યૂંક માને છે. એ બંને જણોનો અંગત સ્વાર્થ નહોતો, અથવા તેઓને હીવાના જણાવી હું તેઓને નિરપરાધી ઠેરવવા માગતો નથી. તેઓ ન્યાયની રૂએ અપરાધી છે અને તેથી સામાન્ય રીતે શું પરિણામ આવતું જોઈએ તે સર્વ કોઈની જાણમાં છે; પણ મારે માથે નિષ્પક્ષપાતપણે તેઓનો ખયાલ કરવાની ફરજ આવી છે અને તેથી જ હું મદારા પોતાના વિચાર અનુસાર તેઓનો ખયાલ ન કરું તો હું પોતેજ દોષિત છું એમ છે. આપણે નવીન યુગના ઉપાસકો છીએ. આપણે સામાન્ય બંધુલના ઉપદેશકો છીએ. ક્યૂંકે નિલોહીતલને જાન લીધો એ સામાન્ય બંધુલના નિયમથી હજુ છે; પણ તેથી આપણે એ બંધુલ તોડી ક્યૂંકનો જાન લેવો એ કોઈ રીતે ધ્યાનથી નથી. ક્યૂંકને ફારીને લાકડે ચઢાવવાથી, ને કદાચ નિલોહીતલ આપણને પાછા મળે એમ હોય તો જુદી વાત છે; પણ ને આ રીતે મોતને બદલે મોત લેવામાં આવે તો આપણે આપણી લેવની લાગણીને હુત કરવા સિવાય બીજું કંઈ કરતા નથી. ક્યૂંકે નિલોહીતલનો અંત આવ્યો અને તેથી આપણે ક્યૂંકનો અંત લાવવો એ તફન કનિષ્ઠ વિચાર છે. ને આપણે હજુ સુધી પણ એમને એમજ વર્તીએ તો પછી આપણા મનની મોટાઈ ક્યાં રહી ? આપણે એક જ ઇશ્વરના પુત્રો છીએ એવી માન્યતામાં વળન શું રહ્યું ? મનુષ્ય છવ હત્યાર કરી શકતો નથી તો તેને નારા કરવાનો શું હક્ક છે ? એ હક્ક આપણે પોતેજ લઈ બેઠા છીએ. એક મદાપુરુષ કહે છે કે, ને દેશમાં મનુષ્ય એમ ધારે છે કે આ મારું છે અને આ મારું નથી તે દેશ ત્રેષ છે. એજ વિચાર પ્રમાણે આ મારા પોતાના હક્કો છે અને આ મારા પોતાના હક્કો નથી, એમ ગણી ને મનુષ્ય પોતાનું હમેશ રાખે તો હજુ પણ આપણી સુખની સીમા વધી શકે. આથી મારું કહેવું એમ છે કે ક્યૂંક અને રેંકાને મોતની સજ નાંખવી જોઈએ. તેઓના અધર્મી આચરણથી ફક્ત એટલું જ કહે છે કે, તેઓ સામાજને યોગ્ય નથી; તેઓ ફક્ત સામાજના સંબંધી તરીકે રહેવા લાયક નથી અને તેથી એ સંબંધને બંને એટલે મર્યાદામાં રહી યથાગી નાંખવાની આપણી ફરજ છે અને તેમ કરવા આપ યોગ્ય પગલાં લેશો એવી માની અરજ છે." આટલું બોલી શ્રીમુની મોહનજી બેસી ગયા.

"હે પ્રજાજના પિતાતુલ્ય ચૈતન્યપ્રસાદ ! આપણા શાસ્ત્રીજીએ ને વિચારે દર્શાવ્યા છે તે ખરેખર મારા પિતાશ્રીના વિચારોના પ્રતિબિંબરૂપ છે. બંધવાનું બની ગયું છે, તે શોકપ્રદ છે પણ તેને રાજવાનો કોઈ ઉપાય નથી. આથી આપને ને ધર્મરૂપ જણાય તે કરીશો એવી માની ઇચ્છા છે," શોભનાએ હૃદયમાં જણાવ્યું.

“ પ્રિયજાણીઓ તથા જગિનીઓ ! આપણા નિર્લોભીતજના મસ્તુથી નહિ પૂરી શકાય એવી ખોટ ગાંઠ છે પણ હવે તેને માટે અદ્વિતીય કરવો નકામો છે. આપણે જે વિચારનાં ઉપદેશ કરીએ છીએ તેની ઠસોડીને વખતે હમણાં આવ્યો છે; પણ તેને પ્રસંગે નવીન શુભને એડોની રાત્રે પહોંચ્યા-હવામાં આપણે મોળાપણું દર્શાવીશું નહિ અને આપણા મુની મોહનજના વિચાર અનુસાર આપણા હકોની મર્યાદા પણ એજાગીશું નહિ.

“ હે ક્યૂંકે અને રેડો ! તમારા પર આરોપ સાબીત થઈ ચૂક્યો છે અને તે તમે ક્યૂંકે પણ કદો રા. આથી હું તમને શિક્ષા કરવાનું છું કે તમને એવી રીતે પરજળના ખાસ કેદખાનામાં રાખવામાં આવશે કે જેથી તમે તમારા બાંધવેલું મ્હોં કોઈ હીલસ નોંધ શકશો નહીં. તમારા જોરડા સિવાય અને હપરના આકાશ સિવાય તમારી દૃષ્ટિમાં કંઈ આવશે નહિ. તમારી એકાંતતાજ તમારી દુષ્ટતાને બાળી નાંખી તમને સુધારશે, અને ફરીથી એવું કુર્મી કરવા મન ન રાચ એવી ઈશ્વર પાસે યાચના કરી માફી માગવા તમને રોકવશે. જગત્ તમારે માટે હાયક નથી. જગત્ તમારી સાથે બને એટલો જોડો સંબંધ રાખવા માગે છે અને નવીન દુનિયામાં તમારા યોગ્ય સંસ્કારો જૂઠાંબવે એવી ઈશ્વર પાસે માગણી કરવા વખત આવે છે તેનો દુરવેચોજ કે સદુરવેચોજ કરવો તમારા હાથમાં છે.

“ બીજું બધુંએ ! આજેજ સત્યજીવને આપણા ડિરોર ખર કાળજ છે અને તેઓ પોતાના માણસો સાથે કુસુમપુર છતવા નીક-પર્વત પરથી નીકળે ચૂક્યા છે એમ જણાવે છે. તે પ્રસંગે આજ સર્ગ એમને સદાય થશે એવી અમારી અંતિમ ઈચ્છા છે. ”

આશ્ચર્ય બોલી શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદે સભા બરબાસત કરી.

પ્રકરણ ૧૪.

પાછા કુસુમપુર.

જેત જોતામાં બે વરસ વહી ગયાં. કુસુમપુરમાં નિહુઓ મોજ રોખમાં છવન ગાળતા હતા અને તેથી તેઓ કર્તવ્યહીન બન્યા હતા તેઓના સરદાર નીમના તે છતાં ધણે સાવધ હતા. એના સ્થાપીઓ જેવું અધમજીવન એ ગાળતો નહોતો. રવચાનથી બને એટલી કુસુમપુરની સ્થિતિ ફેરવવાં એણે મહેનત લીધી હતી. નિહુઓ પોતાનો સ્વાર્થ સમજે તેટલા મઠે એ તેઓને વારંવાર બોધ આપતો હતો. આવા મૂર્ખાનદો સાથે રાજ્યની કુસરી પોતાના ખખાપર લાંબા વખત સુધી રાખી શકશે નહીં એ એ સમજતો હતો. જ્યારે એણે જોયું કે, પરજળના લોકો નિલોહીતના દાખ નીચે કુસુમપુર પાકું મેળવવા તૈયારી કરતા નય છે ત્યારે એણે રેડોને બધી લાકડો આપી નિલોહીતને પૂરો કરવા પરજળ એકધ્યા હતા; પણ તેમાં એ નિષ્ફળ થયો હતો. કુસુમપુરની આગળ પાછળને કોઈ એણે સમજાવી નાખ્યો હતો. નમરના દરવાજા રાતના હમેશા નિયમ તરીકે બંધ રાખવામાં આવતા હતા અને કુચીઓ જો કે નિદ્રા નામના સોનાપતિ અને રાખવામાં આવતી હતી તેપણ નીમના ધણું ખર રાતના છપી રીતે એ નિયમ બરાબર સચવાય છે કે નહિ તેની તપાસ કરી આવતો હતો.

નિદ્રા નીમનાનો એક જીવો મિત્ર હતો. નીચપર્વતની ટોચપર નીમનાની છ'દમી બચાવવામાં એણે અજમાગ લીધો હતો. એના બદલા તરીકે નિદ્રાને કુસુમપુરમાં સેનાપતિનું પદ આપવામાં આવ્યું હતું. નિદ્રાસર સારી સાધારણ રીતે ધણું કસાયતું હતું. જ્યારે એને પોતાનું સારીદિક બંજ બતાવવાને પ્રસંગ આવતો હતો ત્યારે એ અસાધારણ બળ બતાવતો હતો. કુસુમપુરપર એકએકે હુમલો.

લઈ જવાનો વિચાર એણે જ બતાવ્યો હતો. સેનાની વ્યવસ્થાનું કામ નિહંસ પેતાની સાથે રહ્યું છુલ્લ-ચીજ કરતો હતો અને તેથી ત્યાંની સેના લૂટાણાની ટોળા જેવી લાગતી હતી. મોટામાં મોટી ખેડ નિહંસમાં એ હતી કે જેટલું એનું શરીર મજબૂત હતું તેટલું એનું મન બળદીન હતું. નગરના રહીશોને એનું નામ માત્ર ટ્રાસજનક હતું. એની આંખોમાં એવો વિચિત્ર બાષ્પ રહેતો હતો કે એને જોઇને નગરની સ્ત્રીઓ પોતપોતાના ઘરમાં હોવા છતાં યરસરી જતી હતી. આટલું છતાં પણ નીમના આગળ નિહંસ વિરૂદ્ધ ફરિયાદ કરવા કોઈની હીંમત ચાલતી નહોતી; કારણ કે ફરિયાદ કરનારનું નામ જો નિહંસના બળુવામાં આવે તો ફરિયાદીના કેવા હાલ થાય તે સર્વ કાંઈને ખબર હતી. આથી નિહંસ નીંદર કુસુમપુરમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તતો હતો.

ઉપલાં કારણોને લીધે નિહંસ જો કે નીમનાને જગણો હાથ હતો તો પણ લગભગ નકામો હતો. નીમનો થોડો ધગી આ બાબત જાણતો હતો પણ નિહંસને પોતાનો રાતુ કરવા એની હીંમત ચાલતી નહોતી. આથી ચંદ્રસેનના હાથ નીચે જેવી કુસુમપુરની સ્થિતિ બિનસહીસલામત હતી તેવીજ નીમનાના હાથ નીચે હતી. ફેરમાવ એટલેજ કે તે વખતે રાજ-કુટુંબ શાન્ત્યરહીત ચલાવતું હતું અને હમણાં તે કામ નીમના અને એના સાથીઓ કરતા હતા.

નગરથી નીમનાને ખબર પડી કે સત્યજીત કુસુમપુર તરફ નીકળી ચૂક્યો છે ત્યારથી એના રાગ રમી ગયા હતા. છવતાં છતાં એ પોતાને મુલેલા જેવો જાણતો હતો. પાપા વગર એણે પોતાનું ઘર બાંધ્યું તેથી એને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. મૂર્ખાનંદ સરવતિઓના સરદાર થવા કરતાં વિદ્વાનોની સેવા કરવી એને ચઢીયાતી લાગી. વિચારની વિશુદ્ધિમાં એ નિહંસની સલાહ લેવા શતની વખતે એને ઘેર ગયેલ આશ્ચર્ય જ બધું હતું તે એણે કોઠ્યું. દરેક મીનીટ પછી નિહંસે તે કહાડ્યું. ત્યાં નીમનાએ શું જોયું ?

એક તરણ બાજા ઓ'થરેહાલ સ્થિતિમાં થર થર મૂલતી પોતાના આગળ ખેંચી રાખેને જોઈ રહતી હતી હતી. તે રાખ પુરપૂર્ણ હતું. એનું ખૂન હમણાં કરવામાં આવ્યું હોય એમ જાણતું હતું. આ જોઈ નિમનાની નિરાશા કોપમાં ફેરવાઈ ગઈ અને કોપે એનું મગજ ફેરવી નાખ્યું. અત્યાર લગી નિહંસને એના આચારણુ મટે શિક્ષા ન કરી તેથી એ પોતાને કોપિત ગણવા લાગ્યો.

" નિહંસ ! આજ લગી હું એમ સમજતો હતો કે, અનીતિની આગથી બળતો તું સૂધરો પણ આ ફાણે મને માલમ પડે છે કે કાવરો હજી સૂઈ કાળો રહ્યો છે. એ આગથી પોતાનો રંગ બદલે નહિ પણ નાશજન પામશે. " નીમનાએ રાખેલા રૂપમાં પોતાનો કોલ જાણ્યો.

" નીમના ! તું કુસુમપુરને સરદાર બને હશે પણ મારા ઘરનો માલીક તું નથી. મારા ઘરમાં પ્રવેશ કરી મહારા પર અંકુશ રાખવાને તને કંઈ હક નથી. " નિહંસે એ પરવાઈથી જવાબ આપ્યો.

" અરે રવજંદી ! તું શું જોલે છે ? આ એક નિર્દોષ મનુષ્યનું ખૂન કરે. આ એક નિર્દોષ સ્ત્રીને સતાવે અને તેને મટે કોઈએ મહારા પર અંકુશ નહિ રાખવો એમ તું શું કહેવા માગે છે ? "

" હા, કારણકે મહારા પર કોઈપણ જતનો અંકુશ રાખવા કોઈને હક નથી. "

" હે નાહાન ! આજ લગી મેં લ્હારા દોષો પ્રતિ અખાશ કીધા તેજુજ આ પરીણામ છે. તને તે દોષો મટે શિક્ષા ન થઈ પણ હવે સામગ્રી થશે. કુસુમપુર આજે આપત્તિના વાદળથી ઘેરાઈ ગયું છે અને તે આપત્તિમાં તે વધારો કીધો છે. આ સર્વે અપરાધો મટે કશ્વર પાસે માફી માગવા બા.....સંભાળ ! ! " એમ કહેતાં કહેતાં નીમનાએ એક પલકારામાં પોતાની પીસ્તોલ કાઢી તે વડે નિહંસને ત્યાંના ત્યાં ફાર કીધો.

“ હે નિર્દોષ સ્ત્રી ! તું તારા જતાંત દુઃખમાં કહી જવા ફાપ કર. આ પુરુષ કે જેને હું તારા પતિ સમજું છું તેનું તથા તારાં સ્વપ્ન કોઈથી ન થઈ શક્યું એમાં હું મારોજ દોષ સમજું છું. ” નીમ્નાએ નજી તરફ નજર ફેરવી કહ્યું.

“ હે ન્યાયી પુરુષ ! જે કે મારા આ હાથે મન દબાવે મહારાજ. જતાંત કહી શકાય એમ નથી પણ તમારી ઈચ્છાને આધીન થઈ હું કહીશ. મારું નામ નજી છે. હું કુસુમપુરના સાતમા ખુણામાં રહું છું કાંઈક કે ગરીબાને વારતે એથી સારી જગ્યા જરૂરી મુશ્કેલ છે. આ રાત્રી જે તમે અહીં જુઓ છો તે વખતે સમજના પ્રમાણે મહારાજ પતિનું છે. અને ખોને તદ્દન નિર્ધન અવસ્થા ભોગવતાં હતાં. મહારાજ પતિ કુસુમપુર કે જ્યાંની વ્યાવસાયિક દરિદ્ર છે ત્યાં મોકલવું કામ કરતા હતા. ત્યારે કુદરત ઉપે છે ત્યારે અહીંના લોકો જાને છે, તેથી તે લોકોની આકરી કરી મહારાજ પતિ હમેશા રાતના મોડા આવતા. મારા જીવનનું સાધન રેંદીઓ છે. હું યજ્ઞ અર્ચના પતિની રાહ જોતાં રાતના રેંદીઓ ફેરવતી બેસતી. આજે રાતની વખતે ત્યારે હું જે કામ કરતી હતી ત્યારે નિહાસ મારા અજાણ થોડા દોડાવતો આવ્યો અને થોડાપરથી હટતી મારી નજીક આવી અને એની સાથે જવા કહ્યું. મેં તેમ કરવા ના કહી પણ અફસોસ ! એક અજાણતું આવ્યા સક્ષર પુરુષ આગળ છું ત્યારે ? એણે મને બાથમાં લઈ થોડાપર બેસાડી, ને પાછળ બેસી થોડા દોડાવ્યો. મેં હટવાને થઈ કુંડાં માર્યા પણ નકામાં. થોડા વખતમાં મને આ ઘર આગળ લાવવામાં આવી. હું રોકમરત હતી પણ મેં હાંમત બોધ નહોતી. આ દુઃખ મને આ જગ્યાએ પેંથી લાગ્યો અને મારાપર બળાકાર કરવા લાગ્યો, એટલામાં મારા પતિ સતીરા આવી પહોંચ્યા. મહારાજ બાથનું ઉતાવળમાં વખાનું રહી ગયું હતું તેથી સતીરાને અંદર આવતાં હરકત નહીં પણ એ આવ્યા તે મરવાને ખાતરજ. આ દૈવ્યે મારા સતીરાને એક ચપટીમાં મારી સમક્ષ સ્વર્ગવાસી કરી દીધા. એટલામાં આજ આવી મહોંચ્યા. ” આટલું કહી નજી સાધાર આંસુએ રડવા લાગી. +

નીમ્નાનું હૃદય ખીજાયું અને આખરે આખે રારીરે પરસેવાના ડોપાં જરૂરથી બહારે બેઠું રારી પણ ખીજાયું હોય એમ જણાયા લાગ્યું. નિહાંસરો અપરાધ એ પોતાનોજ અપરાધ જણવા લાગ્યો.

“ હે સ્ત્રી ! તારાપર જે દુઃખ આવી પડ્યું છે તેમાંથી તને સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત કરવાને હું અશક્ત છું તેમજ તારી ગરીબ રિયતિમાંથી તું મુક્ત થાય તેટલા મઠિ આ હું મારી હીરણ્ય વૈદી આપું છું. ” એમ કહી પોતાની આંગળીપરથી વીંટી કાઢી નીમ્નાએ નજીને આવી અને જે પીસેતોય એની પાસે હતી તેના નડે એણે પોતાનો આક્રમકાત કીધો.

ઉપરથી બીના બીન્ને દિવસે સવારે કુસુમપુરમાં પવનની ઝડપે મચરી ગઈ. નિહાંસ મહારાજ પમરના ટોર જેવા થઈ પડ્યા. તેણીની હાથ હડી ગઈ પણ તે નકામી. તેણી નીમ્ના અને નિહાંસની પદનીઓ થોડા મોડાસેને રોંગે ત્યારે પડેલા તેા સત્યજીતે પરજળવા માણસો અને નવીન નિહાંસો સહિત કુસુમ પુરમાં અવતર. પ્રવેશ કીધો. અને વિરજ ચવાર પણ ઝિન્નઝિન્ન હોવાથી તરતજ તે શહેરને કબજે લીધો.

પૃથ્વીહુતિ.

નવીન સૂર્ય ઉગ્યો કુદરતે પ્રકાશનું પાતળું સર્વત્ર પાવતી દીધું હતું. જ્ઞાનદેવોએ પૂર્વના ઉમરા પર રંગબેરંગી સાથીઆ પૂરી દીધા હતા. સોનેરી યુગનાં વાનગીઓ જ્યાં ત્યાં વણી રહ્યાં હતાં. સનેહ અને હસાહસ્યક વ્યવસ્થા ફરકી રહી હતી. રવિપ્રભાં વિખતિનું વાદળ ખમ્મી જવાથી કુસુમપુરની કુસુમ રૂપ સ્વાભાવિક રોબા ત્યાં આવી વસી હતી.

થોડા વખતમાં કુસુમપુરવાસીઓએ નીમકહવાજ નીહાંસો સાથે મળી સત્યજીતને શાસ્ત્રાધિરે

પણી ધામધૂમથી કર્યો. આખા નગરમાં જસવ વ્યાપી ગયો અને ત્યાંની પ્રજા ચંદ્રસેનની જગ્યાએ એના પુત્ર સત્યજીતને જોવાનો પ્રસંગ બન્યો તેથી પોતાને બાળ્યશાળી માનવા લાગી.

ક્રીશોર સત્યજીતને રાજ્ય-કાર્યમાં મદદ કરવા લાગ્યો. ચૈતન્યપ્રસાદને નિવોહીતની જગ્યા આપવામાં આવી. સુદેવજીને સુખ્ય સેનાપતિની પદવી સોંપવામાં આવી અને બીજા યોગ્ય માણસોને યોગ્ય પદવીઓ અથવા બક્ષીસો આપવામાં આવી.

વખત જતાં સત્યજીતનાં શોભતા સાથેનાં માનસિક લગ્ન પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપમાં આવ્યાં અને ક્રીશોરનાં લગ્ન પણ એક સુહૃદા નામની કુસીન કર્યા સાથે થઈ ગયાં. આ સર્વ પ્રસંગોથી કુમુંભપુરનું વાતાવરણ મંજરમય થઈ ગયું.

નિવોહીતે જનસમાજના જે નવીન નિયમો પોતાની સત્તાથી ચાલુ કર્યા હતા એને જે સુધારાને આવકાર આપ્યો હતો અને શોભાની ખંતથી સૌ વર્ગની હનનતિને માટે જે ઉપાયો યોજાવામાં આવ્યા હતા તે સર્વને સત્યજીતે કુમુંભપુરમાં સ્થાપ આપ્યું.

આ રીતે સર્વ ધીરે ધીરે વ્યવસ્થિત થઈ ગયું. સત્યજીત અને ક્રીશોર ચૈતન્યપ્રસાદની મદદવડે સહેલાઈથી પ્રબળે સુખ સાથે એવી રીતે રાજ્ય-તંત્ર ચલાવતા હતા. શોભા અને સુહૃદા સુખતિને પોતાની માતા તરીકે માન આપતાં હતાં અને દિવસે કૃત્તીકવાર સુખતિ અને એની યાત્રી છંદગીની કથા સાંભળતાં હતાં.

ચંદ્રસેનનું સ્મરણ સુખતિને ધણીવાર થતું અને તેથી એનું વદન ખિન્ન થતું પણ તેના સદ્ગુણો પુત્રો નેતાં પાડું પ્રસન્ન થતું. વિદ્યુતી સુખતિ પોતાની પ્રજાના સુખમાં સુખ માનતી અને પોતાના પુત્રોને તેમ કરવા પ્રજાપતી હતી. આ રીતે એક વખતનું રૂઢું છવણું દુઃખી રાજ-કુટુંબ ફરીથી સુખી થયું.

એક વખત જગ્યા પછી આપણા ક્રીશોરને બાઈની સાથે સંગીત અભ્યાસ માન થયું અને તેને માટે બાઈની સંમતિ કીધી. ક્રીશોરે પોતાને વિચાર શોભાને જણાવ્યો. અને એણે સત્યજીતની ઇચ્છાથી પોતાની ઇચ્છા ધીન નથી એમ જણાવ્યું. આથી સર્વ સંગીતનો આનંદ લેવા દીવાનખાનામાં એકઠા થયા.

સત્યજીતે સતાર લીધી અને ક્રીશોર પોતાને માટે સારંગી લઈ આવ્યો અને સતાર સાથે બેગલી દીધી. શોભા અને સુહૃદાએ પણ શું ગાવું તે નક્કી કરી દીધું.

દીવાનખાનાની વચ્ચેવચ્ચ એક સુંદર દીવો જળતો હતો. એની ચારે બાજુએ ભવકાખંધ શણગારેલી હતી. બીજા અને છત પર આસમાની રંગ હોવાથી તે દિવાના તેજ સાથે એક યથ જતો ચારે તરફની બારીઓમાંથી બહારના ચંદ્રનો પ્રકાશ અંદર આવતો હતો અને તેથી એરડાની અંદર અને બહાર લગભગ એક સરખો પ્રકાર દેખાતો હતો. બહારના ગાયમાંથી થવન સાથે મિશ્ર થઈ પુષ્પોનો સુવાસ એરડામાં આવતો હતો અને તેના સંગ્રંધમાં આવનાર ફરકને આનંદ આપતો હતો.

સંગીત શરૂ થયું. સતારનો અવાજ સ્થેન સ્થેન સંભળાતો હતો. સારંગીનો અવાજ બહાર પડતો હતો. શોભા અને સુહૃદા બંનેના સ્વરો એકમેકથી ચડીયાના લેવા છતાં એક બીજાને અનુકુળ હતા. જડ અને ચેતન સ્વરનો સંયોગ થયો અને તેથી પૃથ્વી દોલાયમાન થવા લાગી અને બંને ગરુડલા સાથે સાથે ગાવા લાગી કે:-

૫૬.

“ જનપતિરાય ! અજ્ઞાન વિગ્રાય, પ્રેમજામ બંધાય, એવી મતિ દેખેરે,

“ દેરા સુખી થાય, કલેશ દુર થાય, ધર્મધર્મતા નય, અમ દૂત્રિ કરેરે. ”

“ ક્રીશોરબાઈ જગ્યા ધીમેથી, ” “ સુહૃદા બહેન હવે ચળાડી ચડાવો. ”—આ વિગેરે વાક્યોના કુવાસો આરમાની એરડામાં દિવાના તેજની સાથે અમઝાસ કરવા લાગ્યા, અને તેમાંથી પડતાં ફેરાંઓ પ્રકાશીત એરડામાં અમૃતની રુચિ કરવા લાગ્યાં.

ધર્મર પાશુ બાળે મનુષ્ય-આનંદથી અણર્થક હાપડના તેજના મેલકારના રૂપમાં ત્યાં પધાર્યા હોય એમ જણાવતું હતું. દિશાઓ આરમણી વસ્ત્રો ધારણ કરી આદે બાળુએ આ આનંદનો ઉપસોગ કરવા ઉભી હતી. કાજ પોતાનું કામ ભૂટી ગયો. જગદૂનો ચંદ્ર પ્રકાશના રૂપમાં ખારીને વસ્તે આર-ગમાં આવવા બહુ દીક્ષાં ખારતો હતો. પાશુ કંતો અને ખાણું પામ નશ્યું કે ગમે તે કારણથી એવું મન હોવા છતાં પણ અંદર આત્મી શરૂ થઈ નહિ.

નિર્દોષ સંગીત ! હોરા રિતા જગત્ શૂન્ય છે. ત્યાં તું નથી ત્યાં માત્ર ધૂળ ઉડે છે. ત્હારા સંબંધથી થતા આનંદ ત્હારા રસિક ગ્રાહકોને બેઠવે છે. ત્હારી અસર આંખને પાતી નથી પણ હૃદયને જ સાથ છે.

આ રીતે સંગીત આવતું હતું એટલામાં બહારના અવાજથી ખલેલ થઈ.

“ સત્યજીત અને ધીરોર તમે અહીંયા છો કે ? ” સુમતિએ અંદર આવી પૂછ્યું.

“ હા, હા તેઓ અહીં જ છે ” રોહિતા અને સુહીલાએ ધીરે સાદે સુમતિ સાથું જોતાં કહ્યું. સત્યજીત અને ધીરોર વિરમથ પતા સુમતિ સાથું જોઈ રહ્યા. સુમતિ પોતાનાં કુટુંબ પર એક ટસે આનંદ સહિત જોઈ રહી અને મલકાઈ, અડે આંખો સુમતિ પ્રતિ વળી અંદરે કરી. અત્યંત અણુમાં આનંદ વ્યાપી ગયો અને પૂતળી સ્વગનિ દસવા લાગી.

સમાપ્ત.

અન્યાવલોકન.

અન્યાવલોકન.

(૧) હિંદુસ્તાનનું આરોગ્યશાસ્ત્ર; (૨) અકરમાતમાં આધારિક મદદ—સેન્ટ
જાન એન્જ્યુલન્સ એસોસિએશનનાં અંગ્રેજ પુરતકોને અધારે, એક પાસાં લેખકની કલમથી હિંદુ-સુન્-
ગતી બાપામાં લખાયેલાં આ જે અતિ ઉત્તમ પુરતકો છે. પુરતકોમાં વિષયને સારી રીતે સમજાવવા સાર
અનેક આદર્શો. પણ મેલવામાં આવી છે. સેન્ટ જોહન એન્જ્યુલન્સ સોસાયટીનાં નામથી, સેના સિધ્ધિએ
નામદાર લોટ દાર્ડિંગને રચેલા બોન્ન-આરગત્ રેજીસ્ટ્રે જે કીમતી મદદ કરી હતી ત્યાર પછી તે,
બાબેજ કાઠ સિધ્ધિ અન્યથું હતો. તેની તાંથી જુદે જુદે રેજીસ્ટ્રે જુદાં જુદાં શહેરોમાં અનેક કલાસોર
ચલાવવામાં આવે છે કે ત્યાં જનસમાજને આધારિક મદદનું કીમતી જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. આ કીમતી
જ્ઞાનનાં અંગ્રેજ પુરતકો ઉપરથી ઉપજેલી દરેલાં આ પુરતકો પણ કેવાં કીમતી હશે તેનાં પચાસ વાંચક વર્ગને
કેમકેલ નથી, પહેલું પુરતક બોન. સરનય જનરલ સર માર્કે દ્યુકિસ તથા મેન્ડર ગ્રા. જે. બર્ડકહેમના
“ ટ્રોપીકલ લાઇન ” નામનાં ઇંગ્લેન્ડ રૂરવાડે બાબતેર જે ન્યારે બેન્ટુ આ બાબતેરકારના “ અક-
રમાત અને તેના વાકાબિક ઉપાય ” નામના પુરતકનું રૂપાંતર છે. બેક પુરતકો સારી રેટરનરીને ઉપ-
યોગ કરી ઉપવવામાં આવેલાં છે ને તે બેક પાસે પૂર્ણતા છે. પણ અમરે ધણીજ દિલગીરી સાથે જણા-
વડું પો છે કે બેકાં ભેટલા ૨૫૨ નેટએ ભેટલા ૨૫૨ બનાવવા તરફ રા. મેટલાએ ધ્યાન આપ્યું હેમા-
નું નથી. અચા છે કે બેકાં આગતિમાં એ મુદ્દિ મુધાદી લેવામાં આવશે. બેક પુરતક મળી લગભગ
૧૫૦ આગિઓ છે તે, તે જ પુરતકનો ૧૬, તરફ નેલાં ૧૬લાંની કીમત રૂ. ૧-૧૦-૦ તથા બીજાંની
રૂ. ૧ ૧ બીજાં ૧૫૬ નથી. કર્તા મી. મનકજાઈ હોરમસ્ટ મેટા, એલ. એમ. એન્ટ. એસ., અમ-
રેલી, બી પ્રાપ્ય

અમારી તરફની સમાયોચનામાં અમે હુંકમાં એટલું જ જણાવીશું કે પુસ્તકો ઘણાં જ ઉત્તમ હોઈ શકે છે જે જરૂર પડીશો તે છે.

અમે અગ્રે લેખકોને એક નજીવી બાબત તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. "અકસ્માતમાં પ્રાથમિક મદદની પ્રસ્તાવનામાં ૧૧ મી ટીપ્પીમાં "હાલ આંગ્રેજીસમી સંદીના જમાનામાં" લખ્યું છે, પણ હાલ વીરામી સદી આવે છે, તેથી બીજી આદર્શમાં, અમે આજ રાખીએ છીએ કે આ શ્રુતિ પણ જરૂર કરવામાં આવશે.

(૩) હુંકમાં વિદ્યાર્થીઓ:—જ્યોર્જ ફેરરિસે "પરસ્પર એન્ડ નોલેજ અન્ડર ડીરેક્ટીવ" નામનાં પુસ્તકો મદ્રાસની કોશીયન લિટરેચર સોસાયટીએ કરેલાં હુંક રૂપાંતરણ ૨૮ રૂલસિંહ દીપસિંહ પરમાર પાસે ભારતીય કરાવેલું સસ્તાં સાહિત્યની વિવિધ ગ્રંથમાલાનું આ ૩૨ યું પુસ્તક છે. પાનાં આશરે દોઢસો. કાચું પૃષ્ઠ ૦-૨-૬ પાકું પૃષ્ઠ ૦-૫-૦

પુસ્તક વાંચવા યોગ્ય છે.

(૪) લગ્ન મિતાદશરી:—સારા કાગળપર કુમકુમ રંગની સાદીથી છપાયેલું આ પુસ્તક જુદા જુદા હિન્દુ તેમજ અંગ્રેજ લેખકોના લગ્ન વિધેના વિચારોનું પદમાં દિગ્દર્શન કરાવે છે. પ્રસિદ્ધ કર્તા પ્રો. ડી. કે. ગમ્ગર-વડોદરા. મૂલ્ય લખ્યું નથી.

આ ભંતનું આ પ્રથમજ ઉત્તમ પુસ્તક લેખાય.

(૫) વિદ્યાદિદ્યાવાળી વિવિધ વાંચનમાળા મળેલો ૧:—પ્રસિદ્ધ કર્તા તુલજરામ જમનાદાસ શાહ અને રાકરાબાઈ બૂલાબાઈ ગોંધી, જે જ્ઞાતિની મધ્ય પરિપક્વમાં થયેલાં હુંક વ્યાખ્યાનોના આ સંગ્રહ છે, કીમત ૭ આના રાખી છે જે હોવી નેહએ તેના કરતાં ચાર ગણી છે !

(૬) શ્રી કૃષ્ણ રાસમાળા:—(ત્રીજી લાગ ૧ લો) રચનાર મૂળજરામ પ્રાણરાંકર ત્રવણી, રાયપુર-અમદાવાદ—પ્રથમવર્તિ ૧૯૧૧. ગદ્યપદમાં ગોપી-કૃષ્ણની લીલાની વર્ણનનું આ પુસ્તક એ બનાવને સાચા બાનનાર ભવિષ્ય બહોળે લાવતું છે. કીમત ૪ આના મોંઘી નથી.

છાંદસ.

(૭) *Simplified Theory and Practice of Ratio, Proportion and Variation*:—By H. M. Desai, B. A.,—Baroda. Price Anna 6.

(૮) *Note on Longman's English Reading Books for Indian Students: Book II*:—By two graduate teachers; Publisher, M. K. Gadgil, B. A. Secretary, Mahila Vidyalaya, Poona. Price 8 Annas.

(૯) *Notes on The Matriculation Poetry Book*; By the Same authors and publishers. Price Annas 4.

(૧૦) *Select Lyrics*: By S. V. Pendse B. A. and H. M. Desai B. A. Raopura—Baroda. Price 4 annas.

જરૂરનાં આદે અંગ્રેજ પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓને કામનાં હોઈ કીમત પણ યોગ્ય રાખવામાં આવેલી હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ તેના લાભ લઈ જરૂર અર્પણસિદ્ધિ કરશે.

મરાઠી.

(૧૧) ગચ્છમનહાર:—સીતારામ વાલુદેવ પેંકરે, બી. એ. અને વિષ્ણુ સીતારામ દેવ કી. ૧૦ આના. મરાઠાક એમ. સી. કોઠારી, કાચડી પોળ પચોદરા, થી પ્રાપ્ત; ઉત્તમ પ્રખ્યાત મરાઠી

લેખકોનાં જુદાં જુદાં પત્રોમાં આવેલા કેટલાક લેખોનો આ સંગ્રહ છે. સુશી જનુ સારી કરવામાં આવી છે. લેખો કેવા હશે તેનો મરાઠી લેખકોનાં નામ સાથે પ્રસ્થિત 'માણસને પૂછવાનું મર્યાદાન' રહેતું નથી. ૧૫૦ ઉપર પાત્રોનાં આ પુસ્તકની કીમત દશ આના થયાર્થ છે. અવગતી સુંદર લેખોનો આનો સંગ્રહ કોઈ પઢાર પારશે ?

હિન્દી.

૧૨. પ્રમાણ—આ નામનું એક સચિત્ત રોપણ અછપિઠ આઠ ફોર્મનું માસિક ખડવાના પ્રસિદ્ધ વકીલ શ. કાશુરામ ગંગેરાઉ તરફથી બહાર પડે છે જેના આધાર સુધીના બહાર પડેલા બે અંકો અમને મળ્યા છે. 'રાઈટસ પેન' જેમનું છે. હિન્દીના લગભગ બધાજ બહારના લેખકો અને કવિઓની પ્રસાદી આ એક અંકમાં નક્કરે પડે છે, અને વિષય વિવિધતા પણ એવી છે કે સુપ્રસિદ્ધ સર્વોત્તમ ગણાતાં હિન્દી માસિક 'સરસ્વતી' ના જે કેટલાક સર્વોત્તમ અંકો નીકળે છે, તેની સાથે હરિદ્વાર કરી શકે. 'મર્યાદા' 'સરસ્વતી' ની હરીદ્વારમાં કાઢવામાં આવ્યું હતું પણ તે કોઈ પણ રીતે 'સરસ્વતી' ની બરોબરી લઈ સુધી કરી શક્યું નથી; ત્યારે જો આ માસિકના બધા અંકો આવ્યા નીકળે તો, તે 'સરસ્વતી' સાથે કદર બરાબર લઈ શકશે એમાં કોઈ શક નથી. પૂનાના ચિત્રધાજા પ્રેસમાં છપાય છે.

M. M. J.

અપવાસનો અવધિ-અપવાસના અણુદોષ.

મનુષ્યચક્રિની અજ વિના જીવવાની મર્યાદા નિશ્ચિત કરવાનો આ લઘુલેખનો આશય છે. આ દેશમાં જૈન બહુશો તથા બુદ્ધો તેના પ્રયોજો પશુપક્ષીમાં કરે છે. અનેક વૃદ્ધ શ્રાવિકાઓ તથા સાધુઓ ૪૦-૮૫ દિવસ કેવળ બોજન વિના રહેલા સાંભળ્યા છે. પરંતુ તેમ કરતાં કેટલાક હદબહાર જતાં મહુવશ થાય છે, જ્યારે બીજા મારેલી મૂક ઉતારતાં ન આવડતાં, બુખને લીધે પેટની ગરમી ગાયે ચડી જતાં અપંગતા આદિ રોગના ભોગ થઈ પડે છે. અપવાસ કરવામાં આવે છે ધર્મશ્રદ્ધાથી અને તેથી કાંઈક લાભ થાય છે વિદ્યાન વિદ્યાને ! પરંતુ વિભાવતમાં તે વિદ્યાન વિદ્યાના લાભ સાદગ્ય ભુખ્યા રહેવાના પ્રયોજો કરવામાં આવ્યા છે, ૧૮૮૦માં લંડનમાં સ્થુરી નામનો ગૃહસ્થ ૪૦ દહાડા ભુખ્યા રહ્યા હતા તે એક મદાન પરાક્રમ ગણાયું હતું, જો કે એકલા દિવસ તે આ દેશમાં અનેક સાધુઓ જૈન રહ્યા છે. અને મી. સ્થુરીએ તે પોતાના ઓરગનું વાતાવરણ ગરમ રાખ્યું હતું અને વળી બીનાસવાળી દવા પણ તેમાં દાખલ કરી કરી હતી. ભુખ સહન કરવામાં આ બે બાજન મદદગાર છે. ખાણમાં અકસ્માત થતાં તેમાં દવાજનના કામદારો લાંબો વખત જીવી શકે છે. તેનું કારણ તે સંભોગો બોલ નીચેની ખાણોમાં કુદરતી રીતે હોવાનું છે. એક ૬૫ વર્ષનો કામદાર એ પ્રમાણે ૨૫ દહાડે બહાર નીકળ્યો હતો અને તેમાંના પડેલા ૧૦ દહાડા સુધી તે તેને પાણી પણ ઉપરથી પટ્ટોમાંથી શકાયું નહોતું. મી. સ્થુરી પ્રથમ ૨૦ દહાડાના અપવાસમાં ૨૮ રતન લઈ ગયો હતો-૧૨૬૧ નો ચડી તે જો રતનની પણ અંદર આવી ગયા.

૬૩ દિવસનો લાંબણુ કનરો વીર !

૧૮૮૦ માં ન્યુ યૉર્કના ડૉક્ટર ટર્નરે પણ ૪૩ દહાડા અપવાસ કરીને જગપ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી.

જેકસ નામના એક રૂઝ સીપાઈએ ન્યુ યૉર્કની એક ગાયન શાળામાં ૬૦ દિવસની લાગલગાટ લાંબણુ કરી બતાવીને તેથી પણ વિશેષ નામના મેળવી હતી.

પરંતુ સૌથી આશ્ચર્યજનક દ્રષ્ટાંત હુલો (ક્રાન્સ) નગરના ગ્રેની નામના એક ખૂનીને છે. તેને ફ્રાંસીએ ન જીવું પડે તે સારૂ તેણે પકડાયેલા ત્રણથી વધુ જાન તબીબાં. તેનાં બોંધ-રાંમાં તેણે લલચાવવા-છંદ તપ કરવા નિમિષોને તપ ભંગ કરવા લલચાવવા સર્વાંગ સુંદર ઉર્વશી આદિ અપસરા મોકલવો તેમ !—અત્યંત સ્વાર્થિષ્ટ મિહાઈએની તથા ફ્લોની રકા-ખીએ સતાવાળાઓ મુકી જતા. છતાં તે તે વનમાં નજ ડગે. જોર જીલમથી અવગવવા જનારને પણ તેણે ન ખાવાની દહીંશાઈથી દરાવ્યો. આ પ્રમાણે તે ૬૩ દહાડા છાવ્યો. ૬૪ દહાડે તે સ્વર્ગે ગયો—આર્વા પરાક્રમ અને આટલાં અપવાસ છતાં પણ જો ત્યાં ન જાય તો બીજે ક્યાં જાય ? છતી બૂએ અને વગર રોગે, સ્વેચ્છાથી સૌથી લાંબો અપવાસ તે જગતના ઇતિહાસમાં આ ૬૩ દિવસનોજ છે. જેને મરવાની ઇચ્છા હોય તેણેજ ગ્રેનીની સ્પર્ધા કરવા તૈયાર થયું.

વિજ્ઞાપતો ગ્રેમાખાઈ.

અહીંની ગ્રેમાખાઈ હુદાણીની કથા તો છેક ૧૮૦૦ ની છે. છતાં પ્રજાના રમરણમાં તે તાજ છે. તેવીજ એક વાર્તા ૧૮૬૮ માં ઇંગ્લંડમાં બની હતી. વેસના લીધરનેનાદ ગામની એક યુવતી સી સારા જેકએ પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક વિદિત કીધું કે અનેક (૧૬) વર્ષ થયાં મેં સર્વથા ભોજનવર્જન કર્યું છે અને ત્યાંના પાદરીએ વળી તે ઉપર રોડા માર્યો તેથી લોકોમાં હોદા થઇ ગઇ. પ્રખ્યાત ગાયક હોસ્પીટલના ડોક્ટરોએ તથા નર્સોએ આ સ્થિતિ નિયમ વિરૂદ્ધ દેખાતો દેસ, તેનાં સત્યાસત્યનો નિષ્કર્ષ કરવા પોતાના હાથમાં લીધી, અને તેને અકાંત ભોજન રહિત રાખી. બીજેજ દહાડે તે શીકકી પડવા લાગી. ૬ દે દિને તો અચક્તિ ગંભીર થઇ પડી. શરીર નજીવું પડ્યું પણ તે હીમ્મત નહીં હારી. ડોક્ટરોએ તે કન્યાના માથાપને ચેતવણી આપી ત્યારે તેઓએ તો નિશ્ચિત રીતે કહ્યું કે, “ એવા અચક્તિનો દેખાવ તો ઘણી વાર અને થાય છે તેમાં શું ? વાસ મારતાં લાકુની પોટલી સર જાલચંદની કમીડીની નર્સો અને ગ્રેમાખાઈ પાસેથી જહી—તેણે તો કાંઈ મીસ જેકન્સ પાસેથીજડ્યું નહીં. આઠમે દહાડે તો તે બિચારી મરી ગઇ. વૈદક સર્ટીફિકેટમાં મરણનું કારણ “ ભૂખમરો ” લખ્યું હતું. બધાની કમખ-ખતી આવી લાગી ! સરકારે તે કન્યાના માથાપ, ડોક્ટરો તથા નર્સો પર મનુષ્યવધના અપરાધનો આજ્ઞ મુક્યો. બાપને ૧૨, તથા માન ૬ માસની શિક્ષા થઇ તથા નિર્દોષ ડોક્ટરો તથા નર્સો નિર્દોષ થયાં.

વૈદક વિજ્ઞાના લાલસા સારૂ ખાસ અખતરાઓ.

ઉપરો દાખલો તો ધર્મની ગાંડાઇ અથવા માત્ર બહાદુરી બતાવવાના સંબંધમાં છે. પરંતુ કેટલાકોને વર્તમાન સમયમાં એવો અભિપ્રાય તેમજ અનુભવ છે કે અનેક દિવસ

અપવાસ કરવાથી સરીરમાં જે કચેરા નહીં તે નષ્ટ થઈ શકે તે નથી અને ઉંઘરા વધે છે, એની મેળે બળી જાય છે. આ વિચારનાં નિર્ણયાર્થે હદમી-રહરના ડૉ. એફ. પેનીએ ૩૦ દહાડા અપવાસ કરીને ૩૦ રોજ વજન ઘટાડ્યું હતું. તે દરમીયાન માત્ર જળ પીતો. ૧૯૧૦ ના પ્રારંભમાં કેટલા મી. આર્લ્સ રપેન્સર નામના એક આર્થિસ્ટે તેને અત્યંત ભૂખ લાગતી તેનું ઉપાય તરીકે ૪૨ દહાડા અપવાસ કરી નેરો હતો. તેથી તેને લાભ થયો હતો, અને હમેશ માટે ભૂખ ધરી હતી. અમેરીકાના બજીરો લેબક મી. અપટન સંકલેરે તો ૧૦-૧૫ દહાડા ભૂખા રહેવાથી કાંઈ પણ રોગ મટી જાય છે એમ સ્વાનુભવથી કહે છે. આપણા પૈઠકમાં પણ અલ્પજીના ઉપાય તરીકે અપવાસ સર્વોત્તમ કહેવા છે પરંતુ એમાં સંદેહ નથી કે ખાસ અથવા દવાથી ન મટે એવો રોગ ન હોય છતાં દીર્ઘ અપવાસ કરવાથી તો અશક્તિ તથા બીજી દાનિઓ જ છે. એટલું જ નહીં પણ પુરતાં પેશાબી જ્વાન તથા સંભાળ વિના રોગ દહાડા પણ અપવાસ કરવા એ બેખમ બધું છે. મી. રોડના “ રીવ્યુ એફ રીવ્યુઝ ” માં એક વર્ષ ૫૨ હમે વાંચ્યું હતું કે ઊપાયોમાં અપવાસનાં બહુ વખાણુ સાંભળીને નેદાનીસખર્ગ (ટ્રાન્સવાલ) ના એક સોલીસીટરે પણ અપવાસ આરંભ્ય અને આઠમે દહાડે મરી ગયો. માટે લાંબા અપવાસ, બીજા ઉપાયોને અંત આવી ન જાય ત્યાં સુધી કરવાની હમે સલાહ આપી શકતા નથી. ઊપાનાં વખાણુથી કેલ્કાપુરના છત્રપતિ તથા ફર્મગાના મહારાજશાહિએ પણ ૩-૪ દહાડાના સામટા અપવાસ કર્યા હતા એમ કહેવાય છે. તેમને અનુકર પ્રગટ કરવા તેઓ કૃપા કરશે તો તેથી આપણને ધણે લાભ થશે.

ભુખ્યા રહેવાની એક વિશેષ સુકિત.

ભૂખને પ્રાચી કવી રીતે એ મોંઘવારી અને રત્નળતી વસ્તીના આ જમાનાનો એક મહા પ્રક છે. બુનેપના સિખારીઆ ભુખ્યા ઠાંસ હોય ત્યારે તેઓ પોતાના ફાટેલા પાટલુન પરનાં તુટેલા કમરપટાનાં છિદ્રોમાં બટને મઠાવતા જતા, અર્થાત્ તે વધારે તાપટ કરતા બેઠામાં આવે છે. આ તેમની રીતિથી જર્મન ગ્રેફસર રૂડોલ્ફને લેનહોલ આશર્પ પામ્યો અને તેમાં કાંઈ રહસ્ય હશે કે નહીં તેના નિશ્ચય કરવા વિચાર કર્યો. અખતરાથી તેણે ખાતરી કીધી કે પેટપર પાટા ટાપટ બાંધવાથી ભૂખ વધુ લાગતી અટકે છે ! તેણે નકર ઓરાક અચુક આદમીને આપીને પણ તેના પેટને ટાપટ કમરપટાથી દબાવ્યું. આથી તેનાં પેટની હોળરી દબાઈ અને તેથી આણું કામ કરવાથી તે માથુસને પ્રમાણુમાં આંછે બેસાડે તેની કુષાસાંતિ થઈ. પરંતુ આ નિયમ નકર બોલ્ય પદાર્થ માટે જ છે. જે દૂધ વગેરે પીણાંની સીજ આપેલી તો મને તેટલા પટા બાંધેલી તેથી કાંઈ આણું પેટ ચાલશે નહીં. ઉલ્ટું જે તમે માથુસને કોંટે પીવાની સીજ પીવાને જાહેરે લે નળીમાંથી સીધા પેટમાં ઉતારશો તો તેને કુષાસાંતિ માટે બેવડો જલો બેઠ્યું ! ભુખે રહેવા માંઝનારાઓને આ શોષ એક આથી વાંદ સમાન થઈ પડશે. પણ કેટલાં જાન જાનજરની છુટકા માંગનારી અને હાથે કરીને તે સારુ ધોરાક ન લેનારી મતાભિલાપી (સફિજેટ) અંગ્રેજ સીએલા સ્વાર્થની પિરદ આ તુરખ હોવાથી તેઓ તેના લાભ ને એ સંકલિત નથી !

કોઈટર સેમ્યુઅલ જેન્સનનું (હાસ્ય રસિક) જીવન ચરિત્ર.

(૨)

જેન્સન હવે યાદી યાદીને પોતાની ઈંગણી દેવીને લખને લંડન સાદસ કરવા આવે છે. સાહિત્યના ઉપાસકો માટે એ ચોક્કસીયા જેવા કંગાસ અને પ્રતિકુલ સમય નહોતો. આગલા રાત્ર્યમાં વિદ્યાનુ લેખકને સરકાર તથા સત્તાધિકારી ઉમરાવો તરફથી ઉદાર આશ્રય અથવા કામ વગરનો મોટો ઓફરો મળતો. પરંતુ જેન્સને લંડનમાં પગ મેલ્યો તે વખતે મોટાઓ તેને આશ્રય આપતા બંધ પડ્યા હતા અને નાના કર્તાના પુરતકો ખરીદીને આશ્રય આપતા થયા નહોતા. જે ચોમસનની ‘ સીઝન્સ ’ (ઋતુ વર્ણન) દરેક લાઇબ્રેરીમાં હતી, જે શીર્ડીજનો નાટક ‘ પેરફીન ’ લાંગો વખત થયાં સૌથી વધારે રાત લખવાયો હતો, તેવાઓને પણ માંડ પોતાનો સર્વોત્તમ કાટ ગીરો મુકીને ભોંયરામાં આવેલી વીથીમાં ભોજન મળતું અને ત્યાં હાથ તો દુવાલને બદલે રંવાટાવાળા કુતરાની પીઠ પરજ લુછવા પડતા ! જ્યારે લલસાવાની આ કઠાણી હતી તો નવાસવાજ બિચારા જેન્સનના શા આચાર ? જેન્સનને લખતાંજ આવડતું તેથી લખીને લંડનમાં પેટ ભરવાનો સંકેપ કીધેલા. એક પુરતક પ્રગટ કરનારી પેટી વાળાને તે મળ્યો ત્યારે તેનું પ્રયત્ન અને બેઝલ દરીર બેઝને તેણે તો ઉઠી એવીજ સલાહ મક્કમાં આપેલી કે “ કાંઈ પાટી લે અને હેલ પાટી કર ! ” મેંકાલે કહે છે કે આ સિખામણુ પણ તદન ઝોટી નહોતી, કારણકે જેન્સનના સમયમાં કવિઓ કરતાં હેલકરીઓ કંઈ કમ કમાતા નહોં ! મુખરાનના કવિઓ નિઃસંદેહ વધારે ખજારદાર છે. કમાવા માટે કવિતા નથી રચતા-તે માટે તો નોકરીજ કરે છે. અને તેથી શોખ પુરો કરવા “ આ મારી કવિતા પ્રગટ કરેથી લમારો ઉપકૃત થઈશ ” એમ માસિકિના તંત્રીઓને લખે છે.

જેન્સનનાં અનેક વર્ષ દાગળની દગ્ગમપટ્ટી કરતાં લંડનમાં નીકળી ગયાં. ધસડગોડાથી ગમે તેમ અંતે પેટ તો ભરવામાં આવતું પરંતુ ઉદારજનોને વારંવાર રોજની રોટી ખરીદવા પેની બે પેનીની સદાખ તેને કરવી પડતી. આ સમયમાં જેન્સનને લૂટાવાનો ભયજ નહોતો. તેને મુખ્ય મદદ કરનાર રાજદારી હાર્વે હતો. જેન્સન પાછળ વર્ષોમાં કહેતો કે “ એ હતો તો દુરાચારી પણ મને ઘ્યાતુ હતો. તમે કુતરાને પણ હાર્વે કહેશો તો હું તેને આદીશ. ” દુઃખ અને દરિદ્રતાના અનેક વર્ષોના આ લાગલાગટ મારાએ જેન્સનના સ્વચ્છ તથા રીનમાન પર પોતાની એવી જાપ મારી હતી કે તે છેક છેલ્લે સુધી ભૂસાઈ સકી નહોતી. તેની રીતભાતમાં કદાપિ સફાઈ કે નાહુકાઈ તો હતીજ નહોં. દુઃખથી તો તે જંગલીજ થઈ ગઈ. તેને વારંવાર મેલાં કપડાં પહેરવાં પડતાં. અને હવે તો તે ગંદોજ થઈ ગયો. ખાવા મળતાં તે વારંવાર બહુ ભુખ્યો હોવાથી વડની પેટ ખાતો-તે પણ તેને ટેવજ અંત મુઠી થઈ પડી ગમે તેવું સહેલું માંસ ભેળને તેનાં મોંમાં થાણી ધડી જતું અને તે એવા તો સ્વાદ અને જોસથી ખાતો કે ખાતી વખત તેની નમ્મો પુલી આવતી અને કપાએ પસીનાના ગળેગળલા ધૂટતા ! દરિદ્રાવરધામાં તેને જે અપમાન કરવામાં આવતાં તેથી બીજા તો ખુશામતખોર અને

નીચ યાદીમાં ત પછુ આ તો બહુજ અસવધ થઇ ગયો ! જે પછુ જૅન્સનને ચીઢવતું તેને જૅન્સન ઠોકતો ! પછુ બીજા સુખ રહેતા ત્યારે જૅન્સનના નામનો એક મૂર્ખ ‘ પચ્ચીશર ’ ગામમાં ઢાંડી ખીટતો કે “ જે ગંદાને મેં હાર્લિઅન લાઇબ્રેરીનાં બાંકા કુકવા બાંડે રાખ્યા હતા તેણે મને ગળકાવી પાડ્યો હતો ! ”

જૅન્સનના ધગર કારણના મતો.

જૅન્સનને લંડનમાં રહેતાં ૧ વર્ષ થયા બાદ તેને એક પત્રમાં નિયમિત રીતે લખવાનું કામ મળ્યું હતું. પાર્લામેન્ટમાં ચાલતાં કામની તેને ત્યાંજ રીતે દીઠ કરવાની હતી. પોતે ટેરી (હાલના કન્સર્વેટિવ પક્ષનું મૂલ સ્વરૂપ) હતો તે માટે કારણ એટલુંજ હતું કે તેણે નાનપણમાં જ્યારે તેને બેઠાં પછુ નહોતું આવતું અને ૩ વર્ષનો પછુ નહોતો ત્યારે વિરોધી વ્હીગ પક્ષની વિરુદ્ધ તેણે ભાષણ સંભળ્યાં હતાં. તેનો આંતર મત તો એવો હતો કે બંને પક્ષ સરખાં શુરાં ભલાં છે. જૅન્સનના રાજદારી વિચારો વિચિત્ર હતા. ચાર્લ્સ બીજો તથા જેમ્સ બીજો જેવા દાર્શિક અધર્મી રાજાઓ એક હતા, અને હેંપડન જેવા દેશભિમાની યંડખેર હતા ! વળી સ્કૉટ લોકોનો પછુ એને તિરસ્કાર હતો, જો કે તેનાં કારણની એને ખબર નહોતી, આવા પક્ષમાં છતાં તેણે વ્હીગ વક્તાઓને પોતાની દીકરાં ઠીક ન્યામ આપ્યો હતો.

જૅન્સન જેવાજ જૅન્સનના મવાલી મિત્રો.

જૅન્સને બાદ ૧૭૩૮માં લંડન નામક એક સુંદર કવિતા નવાખી લખી. તેનાં હસ્તલિખિત પ્રતનાં વેચાણથી તેને મળ્યાં તો ૧૦ જ પાઉન્ડ પરંતુ ઇપેલી પ્રતો એકદમ મળી ઊંચ મર્થ પડી અને ૧ અઠસાડીપાંખાં બીજી આજ્ઞાતિ કાઢવી પડી. આ વખતે કવિ પૌપળ અપવાદ રૂપે મનાઇ હતો. તેણે ‘ લંડન ’ ના લેખકની કાળ કાઢી અને જણાવ્યું કે એના લેખક લખ્યા વખત અપ્રસિદ્ધિના અધિકારમાં કુપાઇ રહી ચકે નહીં. જૅન્સનને કાંઇ નિશાળમાં હેડ-માસ્તર નીમાવવા પેપે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેમાં કાંઇ વળ્યું નહીં. ચોપડીવાળાઓના બાબુતી તદ્દુ તરીકેજ જીવન ગાળવાનું આણુ રાખવાનું જૅન્સનના લલાટમાં લખ્યું હતું તે કેમ મિથ્યા થાય કે જૅન્સનના આ વખતના ધંધાલાઇઓ પછુ એના જેવાજ મવાલી હતા, એક બેઠસ કરીને કવિરાજ હતો તેનાં ‘ સ્ટડ ’ જ્યારે ગિરિ યુકાયાં હતાં ત્યારે પચારીમાં ગેઠો, ધાળખીમાંનાં બે કાણુમાંથી બે હાથ બહાર કાઢીને લખતો. તેણે ઘર નહિ ખીંચેલાં હોય ત્યારે સારી કવિતા લખતો પછુ દારૂ પીધો હતો ત્યારે ગાડીની અડકટમાં આવી મરી ગયો. તેનો એક બીજો દોસ્ત તે રીચર્ડ સ્ટેવેજ હતો. તે ‘ અર્લ ’ નો પુત્ર થાપ અને જીવનનો સ્વેદ પ્રગળ્યુ અને પ્રસાદનો અનુભવી હતો. દાહ તે મોચીને ત્યાં જોડા રીયવાનું શીખતો હતો ! રાજરજવાડાઓ સાથે મહેલમાં જોગવ પછુ તેણેજ લીધેલું અને ન્યુગેટના કારાગરમાં પ્રથમ સવામણુ લોખંડનાં સાંકળા છેડા પહેરીને પછુ તેજ સતેલો. સ્ટેવેજ ગમે તેવો હતો પરંતુ તેનામાં કેટલાક ખાનદાની ગુણ હતા. ‘ મોટે ખાંચરેલાં માણસોની અંદરની વાતો તે કરતો તે તેની ખસેથી સંભળતાં જૅન્સનને રસ પડતો. બંને પક્ષના આગેવાન રાજદારીઓ જ્યારે દેશભિમાનનો શુરખો કાઢીને જે વાત કરતા, વડા પ્રધાનો ખાનગીમાં હાસ્યમાં જે બેઠતા તે સઘળું સ્ટેવેજ પોતાની સંપત્તિના સમયમાં પોતાને કાને સાંભળેલું. આ વાતો જૅન્સનને તે સંજગાવતો અને તેથી મોચીના આ ઉપરાંત શીખાવેલી

જ્યારે નૅન્સનને છુટા થવું પડ્યું ત્યારે આંખમાં સ્વાભાવિક રીતે આંસુ આવી ગયાં હતાં. સેવેજનું જીવનચરિત્ર પણ નૅન્સને નબળી રીતે લખી મળત ક્યું હતું.

બાપાવાળાઓ અને ચોપડીવાળાઓ ઘસઘોડા કરાવીને બિચારા નૅન્સનનું લોહી પી જતા હતા. પરંતુ મમે તેવું હલકું લખવાનું કામ કરતો તેમાં પણ એની તેજસ્વી બુદ્ધિ તરી આવતી. એની શૈલીમાં જે વિરલ પ્રતિભા હતી તે મમે ત્યાં દબાવેલી જતાં પ્રશ્નચક્રા વિના રહેતી નહીં. અને ધીમે ધીમે પણ સાહિત્યમાં પડેલ તરીકે એની કૌશલ પ્રસરવા લાગી. અને ૧૭૪૭માં તેની અંગ્રેજ સાહિત્યના લેખક તરીકે એટલી તો કીર્તિ થઈ ચુકી હતી કે, પ્રસિદ્ધ શુક્રેશ્વરોની એક મંડળીએ તેને અંગ્રેજ બાપાનો કાચ લખવાનું ધણું મુશ્કેલ કામ સોંપ્યું. આ માટે તેને ૧૫૦૦ પાઉંડ આપવાનું ઠરાવ્યું હતું. આ રકમ બહુજ નાની હતી. કારણ કે કાચ તૈયાર કરવાને જે અનેક વિદ્વાને તથા કલાકારોએ રાખતા જોઈએ, તેનો પગાર એમાંથીજ નૅન્સનનેજ આપવાનો હતો.

લૅડ ચેસ્ટરફીલ્ડ અને નૅન્સન.

આ કાચનું પ્રારંભિકરૂપ નૅન્સને પ્રખ્યાત અર્લ ડ્યુક ચેસ્ટરફીલ્ડ-જેને ગુજરાતીઓ તો “ પિતાના પુત્ર પ્રતિના પત્રો ” નામના તેનાં પુસ્તકો ગુજરાતીમાં થયેલાં લાપાંતરથીજ સુખ્ય કરીને જાણે છે-ને અર્પણ કર્યું. ચેસ્ટરફીલ્ડ સમ્બતાના આગા કરવામાં એકેકા, મદા વાકચતુર અને ખસરતામાં નાણુક વિવેક કરવાની ચક્તિવાળો મણુતો. ઉમરાવની સલામાં તે સૌથી સારો પડતા હતો. કોશકરને વખતે આસેડના પ્રધાન તરીકે તેણે ધણી ફતેહમંદી, દટતા તથા દયાળુપણે તે દેશને કારાજાર કર્યો હતો. નૅન્સનને આપેલા માનના મત્યુત્તરમાં તેણે તે હાજવ મંદ વિદ્વાનને યોગી ગીનીથી સહાર કર્યો તેથી નૅન્સન રોજ એની મુલાકાત લેવા આવતો. પરંતુ એવા મેલાધેવાને રોજ મળવું પડે તે લૅડ સાહેબને રૂચું નહીં. નૅન્સન તો આખા લંડનના કાલવથી તેના જાણીયા કાગા કરી નાંખે, તેનાં સ્ત્રીપુરૂષ પરાણુઓના કપડાંપર હાથ અને સુપનો છંટકાવ કરે ! તેથી નૅન્સન જ્યારે પણ મળવા જતો ત્યારે બહારથી લૅથે કહેતો કે “ લૅડ સાહેબ ઘરમાં નથી. ” નૅન્સન અંતે ચેલે અને જવાબુ ઊગી ડીધું. નૅન્સનને એવી આશા હતી કે કોચનું કામ જાલી પુરું થઈ જશે. પરંતુ તેને બધા સાત વર્ષ થયાં. દરેક શબ્દની વ્યાખ્યા તે લખતો તથા અંધકારોમાંથી અર્થદર્શક ચબ્દોવાળાં વાક્યો ઉતારવાને તે “ માઈ ” કરતો. આ ઘસઘોડા દરમિયાન તેણે “ મતુલ્પત્તી છન્ડોની વ્યથેતા ” નામક એક કટાક્ષમક કવિતાનું પુસ્તક લખ્યું હતું જે માટે તેને રોકડ ૧૫ પાઉંડ મળ્યા હતા.

ધનાકથ નાટકકાર ગૅરીઃ અને ગૅરીઃ ચુર નૅન્સન.

તેનો ઉપરોક્ત શિષ્ય ડેવીડ ગૅરીઃ દલે ઇંગ્લંડના સૌથી પ્રખ્યાત તથા જૂનાં ફ્રી સેન થીએટરનો મેનેજર થયો હતો. ગ્રંથશિષ્યની પ્રકૃતિ એકબીજાથી અનિ કિમ હતી. તેઓ એક બીજાથી આકર્ષતા તેમજ-પરંતુ એકને બીજાને માટે નિરરકાર પણ હોત. શિષ્ય તો અંદુકની જાણી જેટ ટૂક ટોચ પર ઉઠીને ચડી બેસે હતો. જ્યારે વિદ્વાન ગ્રંથરાજ તો લમગડાની જેટ ન્યાના લાંબ દંડ ફરી કરતા હતા. સંપત્તિ અને પ્રતિષ્ઠાનો શોધ થયેલી પ્રાપ્તિથી ગૅરીઃનું મનજ, જરા ફરી-ચરડી મડું હતું-નહીં ચરક્યું હોય એવા તો વિરલજ છે. અગત્યનાં, પોતાને

ખંચર પણ ન પડે એવી રીતે ધણા ખરાબું જરાતરા તો ફેરજ છે. બીજા દાષ પર, આજુ આપત્તિને લીધે જોન્સનના સ્વભાવમાં ખટારા આવી ગઇ હતી. જોન્સનના જેવા મહાપુરુષને ઉચિત નહોતું પરંતુ તેને અદેખાઈ આવતી કે ગેરીકથી અતિ મહત્ત્વપૂર્ણ એ જ લખેલું તે ગોખીને માત્ર રંગશૂભી પર ચાળા ચરમ કરીને બજારી જવારને લાંબાં આંચો વૈભવ, આવી સુંદર તંબાકીઓ, આવી મોઢક શેવંછાઓ, આણું સુંદર ધર અને હું તેનો ગુરૂ તેને ત્યાં સાદીના પણ વાખા, અને કેપડાના પણ વાંધા ! મિથ્યાલિખાની ગેરીકને પણ એજ સામણું કે જ્યારે એનાં અભિનયને આણું જગત માત્ર સુકતકેટ પ્રસંસા કરતું, ત્યારે જોન્સનજ એક એવો હતો કે જેના મુખમાંથી પ્રસંસાનો એક પણ ઉદ્ગાર નીકળતો નહીં ! ગેરીકની વાતર જેવી જુમાંખીથી જોન્સન, અને જોન્સનની વરૂ જેવી અસંખ્યવાથી ગેરીક, એમ એક બીજા પર કોષાયમાન હતા. તે સમજી છતાં તેઓને પરસ્પર સહાનુભૂતિ તો હતીજ, કણ્ણજનક જોન્સને “આઇરીન” નામક એક કર્ણારસિક નાટક લખ્યો હતો જે ગેરીકે પોતાની નાટકશાળામાં ભજવ્યો હતો, તેણે જોન્સનના લેખમાં એટલો બધો ફેરફાર કર્યો કે તે જોન્સનને શરૂ કરવા પુરતો હતો છતાં જોતા વર્ષની પુરતી સંખ્યાને આકર્ષવા પુરતો નહોતો. ૯ વાત ભજવાયા બાદ તે બંધ કરવામાં આવ્યો પણ જોન્સનને “બેરીશીટ નાઇટ”નું લવાજમ મળ્યું અને કુલ ૩૦૦ પાઉંડ - દાચ માર્યા જે તેને મન તો મણી મોટી રકમ હતી.

એ વર્ષ પત્ર ચાલ્સી બધ પડ્યું.

નાટકમાંથી ધરવારી જોન્સને હવે નિબંધો લખવા શરૂ કર્યા. નીતિ, રીતિરીવાજ તથા સાહિત્ય પર “રેખ્સર” નામના પત્રમાં, એડીસનનાં “રેપેક્ટેટર” માં આવેલાં તે વિદ્વાનનાં નિબંધોની ફોટોથી બીજાઓ પેઠે તેણે આ પ્રમાણે નકલ કરી હતી. પરંતુ બીજાઓ નિર્બૂધ થયા, અને જોન્સન પણ કાંઈ બહુ કાપ્યો નહીં. થોડા વિદ્વાનોએ તેની પ્રસંસા કરી અને પ્રીન્સ ફ્રેડરીકે ૭ નકલોના મોઢક ચપ્પને આગ્રય આપ્યો. પરંતુ અર્ધ જોશ જેટલરીરી મોટાઓના આગ્રય કેટલો વાર નમે છે તેનો જોન્સનને એવો અનુભવ આપ્યો હતો કે તેમના પર તેણે આશા બંધીજ નહીં. પ્રભુ તો ઠંડીજ રહી અને ૧૭૫૦ થી ૧૭૫૨ બે વર્ષ તે પત્ર ચાલ્યું પરંતુ પુરા ૫૦૦ મોઢકો પણ અથ નહિ, પછી બંધ પડ્યું. પરંતુ જ્યારે સમગ્ર ઉડતાં પાત્રોએ એકઠાં થયાં અને લેખો પુરતકાકારે જેમ સામટા છપાવા માંડ્યા તેમ તેની જુમાંખી માત્રમ પડી. તે પ્રભાગ્રિય થયા અને માત્ર મુંબઈમાં જ જોન્સનનાજ જીવનમાં તેની ૧૩૦૦૦ નકલો ખપી ગઇ હતી ! સ્ટેકલેડ અને આયલેડ માટે જે ગાસ આશ્ચિત્તો છપાઇ હતી તે જુદી. વર્તમાન પત્રોમાં જે સુંદર લેખો આવે છે તેની યોગ્ય કદર નથી થતી, પરંતુ તે જ્યારે જડા પૂંદામાં સામટાં દખાય છે ત્યારેજ તેનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રકાશિત થાય છે. એ આત્મવિશ્વાસી લેખકો રમરણુ રાખશે તો તેમને કદાચિત્ત સાબ થશે.

જોન્સનના આ લેખોએ પ્રસંસા તેમજ નિંદાના હોઠ ઉઘાડ્યા. પ્રસંસાએ તેની શૈલીને સંપૂર્ણતાની રાશિમાં મુજા, જ્યારે નિંદક ટિપ્પણિયો તેની શૈલી પુનઃચિંતવાળી, કૃત્રિમ તથા ઉજાળા મારતી વધુની. છતાં તેઓને પણ સ્વીકારવું પડ્યું કે નીતિ તથા રીતિ સંબધી તેનું અવલોકન સૂક્ષ્મ હતું. દર્શવિજ્ઞા મુદ્દા નિરંતર એકસ અને સત્ય હતી, ભાષામાં ગમક હતી,

અનેક હાગો વળનદાર અને ગ્રાંથ વકતૃત્વથી સિંચિત હતા તથા કેટલીક નાની બાબતોનું વિવેચન ગંભીર પરંતુ આનંદ ઉપજાવે એવા હાસ્યરસથી ભરપૂર હતું.

રૂબરૂનો અતિમ અંક શોકના કલાકમાં લખાયો હતો. મીસીસ જેન્સન-જૂત પૂર્વે મીસીસ પોર્ટર-ની આશા ડોક્ટરોએ છોડાવી દીધી હતી. ત્રણ દિન બાદ તે મરણ પામી. પતિ તેથી બળીને ખાખ થઇ ગયો. લોકો આશ્ચર્યચકિત થતા કે જેન્સન આ વાંદરી પાછળ શું ઘેલાં કહાડતો હશે ? આવો પ્રતિભાવાન અને વિદ્વાન પુરુષ પોતે કોઇ પણ જાતનું શુભ સંગવડ ન ભોગવતાં, પોતાની કદરૂપી ટ્રિપાને અનેક મોજની વીજે પુરી પાડવા સવારથી રાત સુધી મદા વધીતર કરતો-અને આ જુદા જરા પણ કૃતરાતાના સંકલ્પ વિનાજ તે સમયે હક હોય તેમ સ્વીકારતી. જેન્સનને મન સર્વોત્તમ માસિકો કરતાં પણ એની નહાલી તેડીનાં મતની બધી વધુ કીમત હતી. કોશ એ જેન્સનના જીવનનું સૌથી મોટું પરાક્રમ હતું પરંતુ તેમાં પણ ઉદ્દેશ એજ હતો કે તે વડે જે ધન પ્રાપ્ત થશે તેથી મીસીસ જેન્સનના કોડ તે પુરા પાડવાની રિયતિમાં આવશે ! અંતે ૩ વર્ષ બાદ કોશ તૈયાર થયો.

પ્રજાની એવી માન્યતા હતી કે આ યાદગાર ગ્રંથ જે મહાપુરુષને તેનું પ્રારપેક્ષ અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું તેનેજ અર્પણ કરવામાં આવશે. ચેસ્ટરફીલ્ડ પણ એ અસાધારણ માનની કદર કરતો હતો. તેથી જેમ તે પ્રગટ થવાનો વખત ખુટવા લાગ્યો તેમ તેમ જેન્સનના પોતે કરેલા અપમાનનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા લાગ્યો. પોતાના વાજાંતમાં બધી ખૂબીથી તેણે જેન્સનની લેખન શક્તિ તથા તેના લેખકની લારેભાર પ્રશંસા કરી. અરે, તેને અંગ્રેજ સાહિત્યના આસ્વાદ અને પોષ ઠરાવવાની તેણે સૂચના કરી. અંગ્રેજ શબ્દોનાં અર્થ, ઉચ્ચારણ તથા અક્ષરવિન્યાસ સંબંધી મતભેદ હોય તેમાં જેન્સનના મતને સર્વેએ અંતિમ ગણી સ્વીકારવો એટલે સુધી નવાગી રીતે ચેસ્ટરફીલ્ડે લખ્યું, અને બાદ લખનાર પોતેજ છે એ વાત જેન્સનને કાને જાય એમ પ્રગટ થવા દીધી; પરંતુ માની જેન્સનને ચલેલો મર્મચેદ આવા મલમપટ્ટાથી કાંઇ રૂઝાય એમ હતુંજ નહીં. પોતાના સંદિગ્ધ આશ્રયદાતાની સલાહ અભાન્ય કરનારો તેણે તેના ઉપર જે ધન લખ્યો છે તે એવો તો સુભાષિત રચના યુક્ત છે કે, અંગ્રેજ ભાષાના સાહિત્યમાં તે નમૂના રૂપ 'કલાસીકલ' થઇ પડ્યો છે. કોશ તેણે અર્પણ પત્રિકા રદિતજ પ્રગટ કરી. અને પ્રસ્તાવનામાં તેણે વાસ્તવિક રીતે જાહેર કરી કે મોટા તે ખોટા છે, તેમની સદામતા વિનાજ આ મહાન કામ તેણે પાર પાડ્યું છે, અને પોતાને જે મુશ્કેલીઓ કોશ કરતાં વેકરી પડી હતી તેનું તેણે એવું તો ચિત્તાકર્ષક તથા લાગણીવાળું વર્ણન કર્યું હતું કે પ્રસ્તાવનાનો તે ભાગ તેના સૌથી દુષ્ટ દુરમન હોર્ન દુક પણ આંખમાં અડી બરાબ આવ્યા વિના વાંચવો અસમર્થ હતો !

જેન્સનના કોશની ખુબીઓ-એલ કર્પત મોચીના મોચી.

દુન્યામાં સૌથી શુદ્ધ પુસ્તક કોશ છે. બાકરણ ગમે તેટલું શુદ્ધ પરંતુ આદિથી અંત પર્થત તેને વાંચનારા અને રટણ કરનારા અનેક મળી આવશે. પરંતુ કોશનાં પહેલાંથી ખીખ પુકાં સુધી વાંચતા આવી લાગતાં પહેલાં દિવાનાચાલાને દરવાજે આવી લાગવું પડે. છતાં જેન્સનના કોશ તો એક નાવેલ જેવો રસ લયો હતો. શબ્દોની વ્યાખ્યાઓ એટલી આદરી.

જાન, " સુંદર અને મધુર હતી કે તે પણ એક અજ્ઞાત હતો. વળી શબ્દાર્થ દર્શાવવા ઉદા-
હરણ તરીકે કવિઓ, વિશ્વકોશ તથા ધર્મશૂરનાં પુસ્તકોમાંથી જે વાક્યો ઉતાર્યાં હતાં તેની સું-
દરથી એવી તો સરસ તથા પ્રાસંગિક હતી કે તેથી પણ યાન સહિ આનંદજ પ્રાપ્ત થતો. તેનો
એકજ હોય હતો. અંગ્રેજી શિવાય બીજી ભાષાનું તેને યાન નહોતું. તેથી શબ્દોના ધાતુઓ
માટે તેને બીજા પર આધાર રાખવો પડ્યો હતો, અને તેઓએ મરજી માફક " લાંબો "
વાક્યો હોય. એક બીજને હોય એ હતો કે પોતાને અણગમતી વીજેની તેણે નિંદા કરી હતી !
નિંદાનું સદન કોરા કરવાનું તેનેજ મુશ્કેલી હતું. પરંતુ જોન્સનની છુદ્ધિ જેટલી જોગ્યવતી
તેટલીજ વિપરીત હતી એ આપણે જોયું છે. " એકસાઇઝ " જગ્યા તેને ગમતી નહીં તેથી
" એકસાઇઝ "નો અર્થ કોરામાં એ નામનો એક ધીકારવા લાગ્યો કર એવો કીધો હતો ! આપણા
ગુજરાતમાં કવિ નર્મદાશંકરે રચેલો ગુજરાતી કોશ પણ જોન્સનના કોશનું જ ફોલોઅર અનુક-
રણ હતું. શરીરરચનામાં નર્મદાશંકર એકવડા બાંધતા તેના ફોટાથી જણાય છે. બેઠે શિવાય
ઉભા મહાન લેખકો અનેક વાતોમાં મળતા આવતા હતા. નર્મદાશંકર પણ એવાજ માની,
એવાજ સાહસિક, એવાજ સ્વતંત્ર વિચારના હતા. અને તેઓ ગુજરાતના જોન્સન કહેવાય છે
તેમાં કોઈ પણ રીતની અત્યુક્તિ નથી. નર્મદાશંકરે પણ પોતાના ગુજરાતી કોશ માટે આટ-
લીજ મહેનત લીધી હતી. પરંતુ ગુજરાત નર્મદના જોખને ઘેરા નહોતું. એ મહામાની
ખરાબરી તો રહી પરંતુ કદર કરવાની પણ તેનામાં છુદ્ધિ નહોતી ! નર્મદાશંકરે નર્મદે આપેલી
વ્યાખ્યા વારંવાર જોન્સનની ખરાબરી કરી શકે, પરંતુ તેની ધણી પ્રતિ જ્યારે ખપી નહોતી,
ત્યારે જોન્સનના કોશો મટણી પેઠે ખપી ગયા હતા. જેટલો ગુજરાત અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચેનો મિલ !
આ છતાં જોન્સનને કોઈ દ્રવ્ય સંબંધી લાભ કાઢ્યો થયો નહોતો. તેની કૃતિ ઉજ્જવલ યથા.
ઇંગ્લેન્ડના સાહિત્યચાર્યની પક્ષે તેને પ્રાપ્ત થઈ. પરંતુ તેના પુરુષાર્થનું ફલ તો તેના છપાવ-
નારાઓ ખાઈ ગયા. છુદ્ધિવાનેનું વારંવાર એમજ યાપ છે. શોષકો બિચારા ખાચડી ખાપ છે
ત્યારે શોષ થયાતી લાઇ, તેનું પેટનું મેળવીને તેનો વ્યાપાર કરનાર બીરંજ ઉગાવે છે ! ધાસ
ખાવા લાગ્યો, બીરંજ ખાનારા અને છે અને બીરંજ ખાવા લાગ્યો એ ધાસ ખાવા
લાગ્યો મનુષ્યો ખાચડીઓ પૂરી પાડે છે ત્યારે પેટ ભરી શકે છે ! જગતમાં એવો દેખાતો
અન્યાય ધમધમકાર હતો એ આ સુગમમાંજ વાતો છે. વિકાસો માટે પરમાત્માએ લંજોડીજ
નિર્માણ કરેલી લાગે છે. જોન્સનનું કોશથી જ્યારે તેના પબ્લીશરોને ત્યાં ટંકજાળ પડતી ત્યારે
જોન્સનને " કેસા " માં એ વાર તેના લેખકોમાં પકડી ગયા હતા અને કાન્ટી જેલમાં તેને
લાઈું વસતા હતા ! કોરા પ્રગટ થયા પછીના એક વર્ષમાં એવાર તેને આશ પકડી ગયા હતા
એમ લખતાં અંજમાં અંજ ભરાઈ આવે છે. હજી પણ એ મહાપુરુષના લઘાટમાંથી ઉદર
પોષણાર્થે લેવાવાડ મટી નહોતી. ઇંગ્લેન્ડના સ્વેથી વિદ્વાન મનુષ્યનું મગજ ગમે તેટલું ભરેલું હતું
પરંતુ પેટ તો ખાલીજ હતું. કમાવા તેણે અનેક ઝુકિયાઓ કીધી. જાદુએ લખ્યું છું પરંતુ
બાઈ તો મેલ કર્યત મોખીજ રહ્યા. ૧૮૪૮ની વસંતથી ૨ વર્ષ પર્વત " રેમબ્લર " ના અનુ-
સંધાનમાં તેણે આઠગર નામક પોતાના જીવન સાપ્તાહિકમાં નવા નિર્માણ લખ્યા હતા.
તે જાદુ વંચાતા અને બીજાઓ તે લેખકના નામકામ વિના પણ સારા ઉતારી દેતા !

(અપૂર્ણ).

સાયન્સ, વિજ્ઞાન, વિદ્યા આદિ સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સદીક.)

દાહડીયાઓ કદાપિ સારા વકતા હોતા નથી !—દાહડીયાપણાની દિદ્દમુદી વિષે હમે એ એકવાર લખી ગયા છીએ. તેના સંબંધમાં નવીન વિશેષ પ્રકાશ પડતો રહ્યો છે. અવલોકનથી જણાયું છે કે, દાહડીયાઓ કવચિત્તજ સારા વકતા હોય છે. તેવું આશ્ચર્ય જનક કારણ એ છે કે તેઓના મગજની દાબી બાલુ જમણી કરતાં નખળી હોય છે. વા-ણીમાં બહુ આપનરો અધિષ્ઠાતા દેવ મગજનો જમણો ભાગ છે. જેઓના મગજનો જમણો ભાગ વધારે પ્રવૃત્તિત્વ હોય છે તેઓ હમેશાં સારા વકતા હોય છે. મગજને દાહડીયાપણું સાથે કાર્ય કરાવવાનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે:—દાહડીયા કે જમણા દાહથી કામ કરવાની સ્વાભા-વીક ક્ષમતાનું કારણ મગજના જમણા દાહા ભાગોની ખીસવણીપર છે. જેના મગજની જમણી બાલુ વધારે ખીસેલી તેના દાહમાં વધારે તેજ હોય છે, અને જેના મગજની દાબી બાલુ વધારે ખીસેલી તેના જમણા દાહમાં તેજ વધારે હોય છે અર્થાત્ તે દાહડીયા થતો નથી. મગ-જની બાલુઓ સામી બાલુના દાહપર વધારે પ્રેમ રાખે છે. પડારી જેડે હમેશાં લગાઇ અને ત્રીજા ધર સાથે સંસારને નિયમ સંસારમાં જેવામાં આવે છે તેને આથી કાંઈક પુષ્ટિ મળે છે !

વીજળીનો તમારે સ્વાદ ચાખવો છે ?—આ કાંઈ દસવાની વાત નથી પણ રસપ્રકરણની વાત છે. જીભપર વીજળીનો સ્વાદ સહેલાઈથી લઇ શકાય છે. ક્રિયા બહુ સહેલી છે. પાવલી જેટલો કલ્પનો કટકો તમારી જીભની નીચે, તથા બરોબર તેની ઉપર, જીભના ઉપરના ભાગપર રૂપાની પાવલી મૂકો. એ બન્ને ધાતુઓનાં ગોઠાણની અણી એકબીજાની પાસે લાવો અને તેમનો સ્પર્શ યત્નવારજ તેમથી વીજળી ઉત્પન્ન થશે અને તે ઉત્પન્ન થતાં તેનો ખાટો-તુરો સ્વાદ તમારી જીભને લાગશે. એ વીજળીક પ્રવાહ ગોળ ચક્ર લેતાં તમારી જીભમાંથી પસાર થવાથી એ સ્વાદ આવે છે.

સભામાં ધાંધલ કરનારાઓને ઠેકાણે લાવવાનું ‘ પેટ’ટ ’ થ’ત !—એક રચી- અને શોધી કાઢ્યું છે. એવું લક્ષણ એ છે કે સભાસદ સભાને અણગમતું વર્તન કરે, બરાડા પાડે, અને ઘંટડી તથા પ્રમુખના ઘાંટા કાંઈ કામ ન કરતા હોય તો એક બટન ચાંપવાની સાથેજ તેને તરત ખુરશીપર બેસી જવું જ પડે ! પછી ચાંપ ઉઘાડે નહીં ત્યાં સુધી તેનાથી ઉદ્ધવજ નહીં. સભાની પરચાલ તથા ખુરશી સાથે વીજળીક તારનું ખાસ જોડાણ કરવામાં આવ્યું હોય છે. તેના શોધક એવું થ’ત રચીયાની પાર્લામેંટ (ઇયુમા) માં જેડી આપવા માગણી કરી હતી, અને એ મદાસભાના પ્રમુખ મોક્ષ રાઝડીએકાએ તેની લજામણ પથ્થુ કરી પરંતુ ખેડીડે-શીવ ઘોડે તેની જરૂર જોઇ નહોતી. માનિના સંજ્ઞાઓમાં આ એક આશીર્વાદ થઇ પડશે ! ખાસ કરીને ભાટીયાઓની મદાગત વાડીમાં !

૩૨ વર્ષની નિંદ્રા !—અતિનિંદ્રા એ એક પ્રકારનો ‘ હીસ્ટ્રીયા ’ અથવા માંદગી છે. રવીડન પાસેના એકુઓના દાખમાંની એક કન્યા ફેરાલીન ઓક્સન ૧૮૬૧ માં જન્મી પછી ૧૮૭૫ થી ૧૯૦૭ સુધી એટલે ૩૨ વર્ષ સુધી ઈંધોળ ગઇ હતી ! યોગી શું સમાધિ લગત-

વતો હતો ? આ નિંદ્રા પ્રસંગે તેને ટચિણી ઘોંચતાં પથુ તે જાનમાં નહોતી આવતી. પરંતુ રાજ એ ખાસાં દુષ્ ધીલી હતી ખરી—એટલે વખત જાગતી હતી. તે શિવાય એક વાર એની માતાને રડતાં સાંભળીને હોઠ ફફડાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. વળી એનો લાઇ કુખી જવાના સમાચાર સાંભળીને રડવું આવ્યું હતું. અને તે બાદ તે ધીમે ધીમે એની મેજે જાગરિત થતી ગઇ. એક દલાડો તેના ઓરડામાં ઓરડાક સુકામાં આવતાં તે ખાઇ ગઇ. લાઇ આવ્યું ત્યારે એના લાઇઓને તે બૂલી બાઇ હતી. સાત માતા થાદ આવી. ૪૬ વર્ષની વયે જાન આવ્યું ત્યારે તે તદ્દન તંદુરસ્ત હતી. નિંદ્રાના ૩૨ વર્ષનું તેને કાંઇ જાન નથી. જો કે બચ્ચીની વાત થાદ છે. ડોક્ટરો આ 'કેસ'નો કોઇ પથુ જાતનો ખુલાસો આપી શકવાને બદલે આડી તેડી વાતો કરે છે.

કોકેચેટની સ્કીમર !—“કોકેચેટ” જેને કોકેચેટ કહે છે અને જે રેતી, મરડીયા, પચ્ચ-રના કકડા વિગેરેને કામર કે સીમેન્ટ સાથે બેચું કરીને રસ્તા પર ફરસાવેલી કરવા વાપરવામાં આવે છે તેનું દબે અમેરીકા (જાકીયોર-મેરીલેન્ડ) માં એક ૫૦૦ ટનનના વજનનું વહાણ જનાવવામાં આવ્યું છે. લાકડાં ગ્યાં, પોલાદ મથું અને દબે વહાણ બાંધવાના સાધનની આ નવી શોધ થઇ છે. ઇસ્પાનિયાએ એવાં કેટલાંક અગાડીથી ઈર્ષા છે. પ્રસ્તુત વહાણ ૧૧૦ ફુટ લાંબું, ૨૮ મહોળું તથા ૧૦૫ ફુટ ઉંડું છે. અગાડી જનાંબ્યાં હતાં તે કરતાં આ મોટું છે. લાકડાંને બદલે કોકેચેટથી વહાણ જનાવવાથી ખાસ લાભ એ છે કે લાકડાં પેટ તે સડતું કે કાટતું ન હોવાથી, સમાર કામને ખર્ચ બહુ બચી જાય છે. તેના બાંધનારાઓ કહે છે કે, દબેથી વહાણો તેનાજ બાંધવા માંડશે.

ઘોડીની પૂંછડી કાપી નાંખવાના અનેક સાયેન્સીક નુકસાનો—ઇંગ્લેન્ડના એક જાણીતા ઇસ્લાડી વર્ણવે છે. તે અંગ્રેજીનું “બહેકું” કાપી નાંખવા જેવું જ કુદ છે એ તે નિર્નિવાદ છે. લાજ માત્ર તેની શોભા વધવાને મિથા આવે છે. તે શિવાય હાનિ અનેક છે. કાપેલી ટુંકી પૂંછડીવાળો ઘોડો કદાપી પૂરી પૂંછડીવાળા જેવી સારી રીતે કુદી શકતો નથી. તેથીજ ચરતના ઘોડાની પૂંછડી કદિ કાપવામાં આવતી નથી. ઘોડાના શરીરને સમતોલ રાખનારા તાજવાનાં સીવરની ગરજ તે સારે છે. વળી માખ કે જેના તાસથી ઘોડા વારંવાર દિવાના થઇ જાય છે તે પથુ પૂંછડીના પંખાથીજ ઘોડો દૂર કરી શકે છે. તે લેખકના મતાનુસાર કાપવાથી પૂંછડી કાપવી એ એક ગ્રન્ડે ફરાવલો બેધએ.

કાગળની તોપો !—અલંકાર રૂપે વર્તમાનપત્રોને હમે “કાગળની તોપો” કહેતા નથી. હમે અહીં તો સર્વથા શુદ્ધ સ્વચ્છ કહીએ છીએ. એ કાગળનું શું નથી જાનતું ? તે પ્રત્યક્ષ ઉત્તરમાં પથુ “તોપ” શબ્દ વાપરી ચકાશે નહીં. કારણ કે તોપ જનાવવાના કુશામાં સોથી મોટા એવા કપના જર્મન કારખાનામાં કાગળની ખરેખરી તોપો જનાવવામાં આવે છે. તે કાંઇ ચોભા કે જામ સાર કે રમકડાં તરિક્કે નહીં પરંતુ લગાઇમાં ગોળા ફેડવા માટે વપરાય છે. જ્યાં મોટી ઘોખડી તોપ લાઇ ન જઇ શકાય ત્યાં આ તોપ ખાસ કામ આવે છે. તે એટલી દલકી છે કે એક પાલણ તેને ખજા પર ઉંચકી લઇ જઇ શકે છે. તેના મોંના વાસ થો ઈંચજ છે પથુ તેનું બેસ, પોલાદની તોપની એટલા વ્યાસની તોપથી જરા વધારે છે ! જ્યાં રેલ્વે માટે કાગળનાં પંડ્યાં જનાવાય છે, પાણીની ભરવાની બાલદી અને છે, રમાલ તથા શર્ટ અને છે, ત્યાં તોપ કાંઈ બહુજ આવશ્યક નથી.

પારાની ખાણમાં કામ કરનારાઓની થતી હાથકર સ્થિતિ—પારા દેખાવમાં સુંદર લાગે છે. પરંતુ તે અનેકના ભોગ લઇને આવે છે. એ ધાતુ ઝેરી છે. તેની ખાણમાં કામ કરનારા આણુ કામ કરે તો બેજ વસ્ત્રમાં તેની દવા પેટમાં જતાં મરણ પામે અને તે પહેલાં તો અનેક સંકેતો શા. ધાતુ પેટમાં જતાં મોમાંથી લાળ ગળવા માટે છે અને તેથી બધા દાંત ખરી જાય છે. પછી જઠરાગ્નિ મંદ પડી જાય છે અને મનુષ્ય દારૂપિંજર થઇ જાય છે. અને પછી મરણ નીપજે છે. સપાટીની સફાઈ હેઠળ ગંદકી લગાઈ બેઠી છે ?

પૃથ્વીના સૌથી સુંદર ગાનારનાં ગળાંની સાયેન્ટીફિક દ્રષ્ટિથી તપાસ—નિરસદેહ પ્રણેયમાં ગાનાર તરીકે કેરો સૌથી પ્રથમ આવે છે. ફોનોગ્રાફ માટે એક સુડીમાં ગાંવન ઉના-રવા માટે એકજ વાર ગાવાના તેને ૮૦ પાઉંડ ખુદીથી આપવામાં આવે છે. ન્યુ યૉર્કમાં છેલ્લી ઋતુમાં તેણે ૬૦ જ વાર ગાવન ગળાં તેનાં તે પા. ૪૨,૦૦૦ બ્હારી લાગ્યાં ! મેડમ મેલ્થાને દરે રાત્રીના પા. ૫૦૦ મળે છે તે કરતાં પણ કેરો ચડી જાય છે. મધ્ય સુ-સવન અથવા દ્વિતીય સવન કાદનાર ગાયક (Tenor-ટેનેર) તેના જેવા પશિમમાં કાઢ નથી. આ પાશ્ચાત્ય તાનસેનતું ગળું અનેકવાર, ગળાંના ખાસ અનુભવી, લંડનના ડૉ. વીલીયમ-લોહડે તપાસ્યું છે. તે કહે છે કે એના જેવા સંપૂર્ણ ગાવન યંત્રની બેઝી નથી. તેનાં ગળાંની વિશેષતા એ છે કે, તેનાં અંગ્ર દાંતથી તે તેનાં ગળાંમાંના વાયા ઉત્પન્ન કરતા તંતુઓ ખીળ કાઢ પણ ટેનેર ગાનાર કરતાં ઓછામાં ઓછા ૦૮ ઇંચ વધારે દૂર છે. તેના અવાજમાં સૂરની મધુરતા, ગંભીરતા, તથા શુદ્ધતા ટોચે શ્રેણી છે તે, અવાજને મુખમાં વધારે લંબાવેને લીધે મળતો વિશેષ અવકાશ છે એમ તે ડોક્ટર જણાવે છે. ગાયકોના ગળા તથા મુખની ‘ સર્વે ’ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

બોલતી બેઠ-નોટા !—એક-નોટાના સંબંધમાં જે “ ફોર્મીડો ” થાય છે તેના અટકાવ કરવાને એક જો મંગ્ડમાં તેના સંબંધમાં પેટન્ટ લીડું છે. અમુક વાક્ય બોલતી ફોનોમાફની ખારીક સુડી રૂપ એ નોટની ધારને એક લાગ થઇ શકે છે. દરેક જાતની નોટ માટે જુદાં જુદાં ગુપ્ત વાક્યો રચીને પછી તે ધારમાં ગુપ્ત વાક્ય ભરવામાં આવતાં, બ્યારે તે નોટ ખરી હોવા વિશે શક જાય ત્યારે તેની ધાર ઉપર જે વાક્ય પાડ્યું હોય તે પર સોય દ્રેશવતા જે વાક્ય મુક્યું હોય તેજ બોલે તો તે ખરી છે કે નહીં તે જણાઇ આરશે. ફોર્મીડો કરનાર આનો પણ ઉત્તર શોધી કાઢશે પણ વાર લાગશે.

સૂર્ય કરતાં ચંદ્રપ્રકાશ કેટલો ઓછો છે ?—આના સંબંધમાં હાર્વર્ડ (અમે-રિકા) માં મી. ઇ. પી. બોડે ૧૮૬૦ માં, અને લીપગ્રીક (યુરોપ) માં મી. એફ. બોલ-નર, ૧૮૬૪ માં અખતરા કીધા હતા. તેમણે આપેલી સંખ્યાની રાસ લેતાં સૂર્યના પ્રકાશ ચંદ્રના પ્રકાશ કરતાં પાંચ લાખ સીસ્ટર હજાર ગણા વધારે છે ! પણ કવિઓ કેવા ઉંવા છે કે સૂર્ય પ્રકાશ કરતાં ચંદ્રના પ્રકાશની લાખો ગણી વધારે પ્રશંસા કરે છે !

હાસ્થની શારીરિક અસર—રડે ત્યાં સુધી જરૂર હશે !—અતિશય હસવામાં પણ બેખમ છે ! હસ્તી વખતે નિર્બંધિત શ્વાસ બદલાઇ જઇને, ટુંકા ઝડપી રેચક પ્રણાયામ થાય છે તેવું હસવામાં લાન રહેતું નથી. હવા શ્વાસમાં ન લેવામાં આવવાથી આખાં શરીરનાં માંસરનાયુઓ પણ સંકોચિત તથા સંકુચિત થઇ જાય છે, અને

મુખસાગમાંની લોહીની નસો તે કારણથી ઝંધીરથી ભરાઈ જાય છે—તેથી મોં સાત અથવા વખતે ફીરમછ થઈ જાય છે. જો આ રિવાજ બહુ માણુ ચાલે તો તેથી માથે લોહી ચઢી જવાથી મરણી તીવ્રજવાનો અથવા મગજ વસકી જવાનો પણ સંભવ છે, માટે પ્રવાહાત થાય અર્થાત રક્ત આને ત્યાં સુધી હસવું એજ સૌથી સહીસલામત છે ! અથુ અમૃત છે. તે મગજને તાજગી અને રાહત આપનારાં પ્રજુનાં નિંદુઆ છે. અતિ શોકમાં પણ અંતે રડવાથીજ મગજમાંથી ઝેરનો ગરી જાય છે અને તે ખડો થતો ખચી જાય છે. ફક્ત પણ ભગવાને નિર્ધેક નથી યોજ્યું !

ગરમ પાણીથી ઠંઠા પાણી કરતાં શરીર કેમ વધારે સારું ધોવાય છે ?—તે થોડાજ ભણે છે, જો કે વધારે સારું ધોવાય છે તે બધા જાણે છે. શરીરમાં કરોડો જિદ્દોમાંથી પસીનો તથા ચરબી નિરંતર બહાર વહન કરે છે. દરેક જિદ્દ પાતાલમેરી દ્વારા જેવું છે ! એ દુર્ગંધી વસ્તુઓનાં પ્રવાહી પરમાણુઓ ગામડીની સપાટી પર ઠરી જાય છે. તેના પર બહારનો મેલ તથા ધૂળ ચોટી જાય છે. આ ચોટલા મેલને પલ્લટ કરવા સારું, પ્રથમ પોતાના સિંદાસન રૂપ બનાવેલી ચરબીને પલાળીને ઠાંડી મેલાવી જોઈએ. પરંતુ ઠંડા પાણીમાં ફેરફાર ચરબીને પ્રવાહી કરવાની સત્તા નથી, ઉલ્ટું તેથી તે વધારે નજર થાય છે. ઠંડીથી દરેક બીજા વધારે નજર બને છે. ઠંડા પાણીથી, આથી માત્ર ઉપરનો થોડો બહારનોજ મેલ જાય છે; પરંતુ ગરમ પાણીની ગરમીથી પેલી ચરબી જોળળી જાય છે, અને તેની સાથે સમગ્રું સાર થાય છે. માટે રનાનનો હેતુ જો શરીરનો મેલ ઉતારવાનો હોય તો તો ગરમ પાણી તથા સાબુ એજ ન્હાવું જોઈએ. કેવલ બ્રહ્મ સંન્યાસ કરવા રનાન કરવું હોય તો ઘણે ઉપચારવે બસ છે.

કામદારોનેજ નહીં પણ ધાતુઓને પણ રવિવારની જરૂર છે!—આ કાર્ય હાસ્ય નથી પણ ‘સાપ-સ’ છે ! ધાતુ હવમાન છે એમ પ્રો. જગદીશચંદ્ર બોસે સિદ્ધ કૌંધા પછી તેની પુષ્ટિમાં પ્રમાણે પત્રિયમમાં પણ વધવાંજ જાય છે. અનેક અખતરથી સિદ્ધ થયું છે કે પોલાદ (સ્ટીલ) તેમજ કેળવેલાં અથવા પકવેલાં (સોલ્ડ-વર્ગ) લોખંડનાં અતિ આશિસ્તો (વાઇબ્રેશન) થી ધાતુને બીડ જેવું કડક થવા માટે છે, તેથી જો ધાતુમાં યંત્રોપર ધસારો ચાલુ ન હોવો જોઈએ. તેને પણ માણુસ પટે અંતરે અંતરે રાહત આપવી જોઈએ, નહીં તો તે આપીંતા, અસહ્ય થાકના ચડી જવાથી, અંતે તુટી પડે છે. લોડ કેળવોને પણ અખતરથી સિદ્ધ થયું છે કે આખાં અઠવાડીયાં સુધી વાપરેલાં લોખંડનાં તારનાં દેરડાંને રવિવારે શાંતિ આપે તો સોમવારે તે નવીન ચેતનથી આગલા રાત્રિ કરતાં ઘણું વધારે સારું કામ કરે ! તેણે જો પણ જતાવ્યું છે કે જો લોખંડને સતીયો અચંચત કામમાં લીધો હોય તેને ૩ અઠવાડીયાં એમને એમ રહેવા દો તો તે ‘ફ્રી’ ને અંતે તેની રિપ્રિટિ. રધાપકતામાં બેરોબર ૧૦ ટકાની વૃદ્ધિ થાય છે. બીજામાં પાકેલાં લોહાં (કાર્ટ-આઇર્ન) ની વાત—મારીજ છે. તે જાત ઉકત જાતોના લોખંડથી ઉઠીજ રીતે વર્તે છે. જેમ કેટલાક સુગંધી પદાર્થોની કચડતાં વાસ ચાલી જાય છે ત્યારે કેટલાંકની વળી કચડતાંજ, તેનાં તેજનીજ સુવાસ આવે છે તેમ કાર્ટ-આઇર્નને જોમ વાપરે અને તેને આચકાને અથવા એથિતા દવાણુ કે ધકા મારે વપારતા જાયો તો તે મજશુભ થતું જાય છે. કાર્ટ-આઇર્નની એક મહીનાપર બનાવેલી તેથી ૭૦ કે ૮૦ મે ગ્રામો છોડતાં વૃદ્ધિ થઈ. પણ એજ જાતની જો તોપ હ—સાત

વરસ ચર્ચા થોડી થોડી વપરાતી હતી તે ૨-૩ હજાર ગોળા હોવા છતાં અખંડ રહી હતી. તેના સળીયા પુષ્કળ આયકા અથવા એયિંતા ખૂબ ભારતાં, નવા કરતાં બૂના. થાય ત્યારે બરોબર બમણાં મજબુત બને છે. દેખિતી રીતે, કાટના શોધાઓ પોતાના માણસોને પોતાના સમજે છે તેથી રવિવારે રમ્મ આપે છે, જ્યારે. માંડવી અને કાષ્ઠાદેવીની પેદીવાળા શોધાઓ તેમને કાર્ટ-આઇવર્નના બનેલા સમજે છે !

અર્વાચીન કાળના મરચવેથી અલુનોતું આવી બન્યું છે !—ઝાફેસર સાદ વગેરે મરચવેથી અલુનો માટે આ કલ્પિયુગમાં અવકાશ નથી. તેમને માટે દ્રોપદી કે દ્રવ્ય કે યશ કશું દબે રહેવાનું નથી. કારણ કે વગર અભ્યાસે નવીન શોધને પ્રતાપે લક્ષ્યમિંદુ-પર, પીસ્તો-લમાંની ગોળી, ચાંપ માત્ર દાખવાથી જીંદને પડે એવી શોધ કરવામાં આવી છે. તેના શોધક એક ફ્રેંચ છે. તેણે ‘ રીવોલ્વર ’ પર એક નાની વોગળીક બત્તી ગોઠવી છે. તેની આમળ લેન્સીસ તથા હર્ફોગ્સ ગોઠવીને એવી સુક્ષિત કરી છે કે તે બત્તીના પ્રકાશ લક્ષ્યમિંદુપરજ જીંદને પડે છે. અને ચાંપ દાખતાં, ગોળી છૂટીને જે મિંદુ પર પ્રકાશક કોરણ પડ્યું હોય તેના પરજ આપ્પાદ ગોળી વાગે છે ! ગમે તેવા અનાડી પણ આ રીવોલ્વરથી અલુન બની જઈ શકે છે. સાદ વાર સુધી તો કાંઈની ધારેલી આંખ પણ ફોડી શકાય છે. અને ૧૦૦ વાર સુધી તમ્મ આપ્પાદ ફેર પડે છે. તે જાતની રીવોલ્વર હવે મોટા જગ્યામાં બની છે અને પુરોષના બજારમાં વેચાતી પણ મળી શકે છે. — “ વીકલી સ્ટેકટસમેન. ”

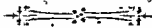
ઝાફેસર ઘોડાઓ કે ઠગોના ગધેડાઓ ?—એલ્બરટેડ (જર્મની) ના ઘોડાઓ ગણિતના અધરા દાખલાઓના ખરીના ઠાઠારથી જગાજ આપી શકે છે તે વીચર હમે ‘ સત્ય ’ ના ગતારકમાં આપી છે. પેરીસનું પ્રખ્યાત “ માટે ” પત્ર હવે જણાવે છે કે, એ વાત તો ખરી છે પણ એ ઘોડાનાં બેજાંને નહીં પણ વગર તારના સરેશાઓની શોધનેા પ્રતાપ છે એમ તેને એક ઘોડા કેળવનાર ખબર આપે છે. તે કેળવનાર કહે છે કે, મેં પોતે દરેક જાતના ચેચ તથા (કે હો ?) કરામત કરતાં પશુઓદે સીખવવા માટે માર્કોનીની એ શોધમાંથી ઉપ-શોધ કરી છે. આ ઉપશોધ એવી છે કે ઘોડાની લગામમાં સરેશા લેવાનું ‘ રેશન ’ આપવામાં આવે છે અને ઘોડા કેળવનાર કે તેના મદદનીશ દ્વારા “ ટ્રાન્સમીટર ” માંથી જવાજ મોકલે છે. આ જવાજ કાઢીને જ લાપામાં મોકલવામાં આવે છે તે ઘોડાને ઘોડા વખતમાં સીખવી શકાય છે ! એલ્બરટેડના ઘોડાઓના સંબંધમાં આજ યુક્તિએ કામ લેવામાં આવે છે એમ હજી સિદ્ધ થયું નથી. પરંતુ તેજ વધારે સંભવિત લાગે છે. સામાન્ય નિયમ એવો છે કે જે ખુલાસાઓમાં જે સંભવિત વિશેષ હોય તે માનવો, જો કે છુના વિચારના ધણા હોંદુઓ હજી એ નિયમ સ્વીકારતા નથી.

૧૮ વર્ષની વયે ડોક્ટર ઓફ ફીલોસોફી !—સૌથી નાની વયનો સૌથી વિદ્વાન મનુષ્ય કણુ છે ? એ પ્રશ્નનો એકજ ઉત્તર છે અને તે મી—અરે ફૂથા—ડૉ. નોર્મન્ટ વીનર છે. ૧૮ મહીનાનો હતો ત્યારે તેને બારાખડી આવડી. ૩ વર્ષનો થયો ત્યારે વાંચતો લખતો. ૭મ્મે અંક તથા બીજ ગણિત તથા ભૂમિતિની સમાપ્તિ કરી. આઠે, લૅટીન જર્મન, ફ્રેંચ અને રશીયન ભાષાનાં ત્રણે ઉપલાવી માર્ખાં. નવે રાન્યજબિંધ તથા ત્રિકોણમિતિ (Calculus તથા Trigonometry) ના ઉચ્ચતર ગણિતના દાખલા કરતો, પારે રસાયણ શાસ્ત્રી થયો

અને ૧૮ વર્ષના થતાં હવે અમેરીકાની સેાથી મોટી તથા જૂની દાર્વાડ યુનીવર્સિટીએ તેને “ ડૉક્ટર ઓફ ફીલોસોફી ” ની ડિગ્રી આપી છે. આવા અપરદો સરકુલમાં રૂપ વર્ષે રૂબીને શું કરે ? શિવાય કે શિખવવાને જાહેરે સિખવે ! મનુષ્યની ભુષિષ કટલી તોય કુદરતમાં હોય શકે છે તેના આ હોકરો જગતો પુરવો છે. આજ દેશમાં સંકરાચાર્યો ધન નથી એ આથી સિધ્ધ છે.

ખિલાફી શું સાધને હીપનોટાઇઝમ કરે છે ?—ખિલાફી તથા જાળીયા સાધને મારી નાંખે છે, તેથી કેટલાકને એવો ખ્યાલ છે કે તેને સમજતું એ જાણતું નથી, પરંતુ ખરૂં જાણતું તે સાધથી ખરીવાને જાહેરે સાધ તેનાથી ખરીવાતું છે. જેર તો સરખું જ ચઢે છે, એમ જણાય છે કે ખિલાફીની આખના તેજથી સર્પ સડાક થઈ જાય છે. ‘ ફીલ્ડ ’ પત્રમાં એક દીદી—અંગ્રેજ આ વિષયમાં પોતાનો અનુભવ તથા અવલોકન વર્ણવે છે, તેના ધરમાં એક દાર્વાડ તેણે ખિલાફીને સાધ સાથે ધુરંધરી જોઈ. સાધનાં ખિલાફીને જોઈને જાન દીધાં થઈ ગયાં અને મોં પશુ કંઈ માનવા ઉધાર્યું નહીં. તે જોવાને જોયો થઈ જતાં ખિલાફીએ તેને મારી નાંખ્યો. ખીજા વાર તે જોઈને આરપાઈ પર ચડતો હતો. એક તરફ સર્પ કણા કાઢીને બેઠો હતો, ખીજા તરફ ખિલાફી તેની સામે આંખ ફેરવી ઉભી હતી. સાહેબ ધરમાં રીચાલ્સર લેવા ‘ હોડેલ ’ પાછો આવતાં સાધને કણા કાઢેલી પશુ સડાક દીધો. ખીરોસની અણીથી સાહેબે સાધના માથાને હલાવ્યું પશુ તે જરા ચરક્યું નહીં. પછી તેણે અખતરો તરીકે ખિલાફીની આંખ ઉપર દાઘનો પડો કાઢી તેની સાથેજ સાધે સસવાટા લાવવા માંડ્યા. તરત દાઘ લાક લેતાં, પાછો ન્તે સડાક અને નિષેધ થઈ ગયો, અને પાદ સહેલાઈને તેણે તેને જાળીયાં વિધી નાંખ્યો. ગ્રાહિની આંખમાં સાધાને વરીકરણ કરવાની અદભુત નૈસર્ગિક શક્તિ છે, અને તે, અગાસથી ખીલવનાર હીપનોટાઇઝ કહેવાય છે. જેવામાં ખીજા કરતાં વિશેષ તેનો તે, કુદરતી કે કેળવણી દીપ્તોટાઇઝ થઈ શકે, જાહેર જગે જાહેર છતાં, ધરમાં જીવ આગળ પેલા સપ્ત જેવા દોષ છે. તેનું કારણ તેની ઓની આંખમાં ખિલાફીના જોડી નૈસર્ગિક વરીકરણ—હીપનોટિક શક્તિ જ હોયું જોઈએ. એ વરીકરણ શક્તિનું યુગ કારણ વીજળી કે શું તે હજી વીજળી વિજ્ઞાન—ગ્રેફિસરોએ પશુ શોધી કાઢ્યું નથી. જો કે આ જગતમાં શક્તિ તથા પ્રકૃતિયોજન બધા બેઠા છે એમ સામાન્ય રીતે તેઓ કહે છે, પરંતુ સર્વે કિવાઓને કમ તેઓ શોધના અસમર્થ છે.

બક્ષાતી વનસ્પતિઓ મરતી મરતી વીજળી કાઢે છે !—એમ ગ્રેફિસર જગદીશ ચંદ્રે સિધ્ધ કર્યું છે. થોડા સમયપર કલકત્તામાં તેણે માથે અર્ધા વટાણામાંથીજ, એટલે એક લીલા વટાણાનાં એકજ ઘાગમાંથી કેટલી વીજળી નીકળે છે તે બતાવ્યું હતું. તેણે મરતાં મરતાં એક ‘ વોલ્ટ ’ ના ૨૦ મા ભાગ જેટલી વીજળીનો પ્રવાહ કોઢ્યો હતો. ગ્રેફિસર કહે છે કે જો એ હજાર વટાણાઓને એકજા કહે તેજ કુપમાં ગોઠવીને બાદમાં આવે તો તેમનો સામગ્રો દેહાં થતાં તેઓ એટલો મોટો વીજળીક આચકો ઉત્પન્ન કરી શકે કે જેથી રસોડામાંથી નીકળેલી વીજળી રસ્તાજ પ્રકાશિત નહીં કરે પણ વટેમાણીઓનાં પણ મોત નીપજવી શકે ! રાંધવામાં પણ કેટલું શક્તિ એમ છે કે કુદરતની ઓઝની અદભુત પરંતુ યુગ શક્તિઓનો શતશ પશુ હજી વિજ્ઞાનો પણ જાણતા નથી.

દરજી નવલકથાકાર તરીકે !—વચિમની પ્રાણની વિદ્યાપ્રિયતાને એકજ દ્રષ્ટાંત બસ થશે. લંડનમાં મી. અર્થર મોલ્ટબી નામનો એક મોહનો સરદાર છે. તેણે એક એવી જાતનો સંયુક્ત “ સુટ ” શોધી કાઢ્યો છે કે જે સાથેજ પહેરતાં થોડાંજ વખતમાં પહેરી લેવાય છે. આથી નિર્વાહ પુરેવું તે જ દલાડાનું જ દલાડામાં કમાઈ શકે છે. તેથી અઠવાડીયાનાં ૩ દલાડા તે વિદ્યા તથા હુશરનાં સાદિસ પાછળ કાઢે છે. તેણે ૩ નવલકથાઓ અત્યાર સુધીમાં લખી છે. ૩ જ અને છેલ્લોનું નામ “-ડીટ-” બાપ ધી ડોંગ ” છે. જેમાં પેલા પ્રખ્યાત મદા-ફુલ જજ જેફેઝનાં જીવનનો ચિતાર છે. સ્વયં સમજ જેજની લાઇબ્રેરી માટે એ નવલકથા લેવામાં આવી છે. આપણા દેશમાં જ્યારે એટલુએટો પછી પુસ્તકથી કંટાળે છે તો કામઠાર વર્ગનો શો રોષ કાઢવો ? અવકાશના વખતમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવો એ આ દેશમાં આનંદને બદલે ત્રાસ જેવું લાગે છે. જ્યાં સુધી આ સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી પ્રગ્ન જાની અને ખચરદાર થાય એ અસંભવિત છે.

આનું નામ તે મુક્તિ !—સીયામના રાજાને સ્ત્રીની લગ્ન ન કરવાની સ્વતંત્રતાના સિંધિમાં શ્રેષ્ઠ નથી, જે સ્ત્રી અમુક વય સુધીમાં જાતે લગ્ન ન કરે તેણે રાજાને તેની ખચર આપવાની હોય છે. અને તે તેની “દત્તક” પુત્રી બને છે. રાજા આ દત્તક પુત્રી માટે જમાઇ રાજમહેલમાંથીજ શોધી કાઢે છે. તે રાજમહેલને ગ્રામ્ય જાણમાં દેખાનું કહે છે. જે પછી ફરી પેલી દત્તક પુત્રી સાથે લગ્ન કરવા દા પાડે તેને મુક્ત કરવામાં આવે છે. ત્યાં બહુ સ્ત્રીલગ્નના વાંધા નથી. તેથી સ્પૂલ કેદમાંથી મુક્ત થવા સ્ત્રીના સુદ્ધ કેદમાં, ફામાંથી દવાડામાં અને વૃક્ષામાંથી હોલામાં અંપલાવા અનેક રીતો થઈ જાય છે. આથી કન્યાઓ તેમજ ફેલીઓ એવી બે બ્રહ્મા એકનો ઉતાર બીજો ધવાથી દુર થાય છે. સીયામીઓને આ એકલી વાત પરથી ભુદિમાન કરાવવા બેઠાએ. પરજોશ ફેલીઓ તો નદી પરવું જે ફેલીઓ વાંદા હોય તેઓ અનાથ સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરે તેમને અમુક શરતે તથા સંતોગમાં મુક્ત કરવા એવો કાયદો પશ્ચિમમાં જ્યાં પુરૂષો સ્વાર્થ દ્રષ્ટિથી લગ્ન કરતા નથી ત્યાં આવકારદાયક યથા પડનાનો સંભવ છે.

ચીનાઓની અક્ષર માનંપર અતિશ્ચિદ્ધ-અપેક્ષા કાગળ ઉપર બેસવું ઇલાદિ ક્રિયાથી તેવું અપમાન થઈ પાપ થાય છે-જે પાપ માટે જેન ધર્મમાં “આશાતના” નામનો પારિજાપિક શબ્દ છે-એમ ચીનાઓ પછી જેનો પેટ માને છે ! પરંતુ ચીનાઓ તો જેનો કરતાં અતેક દરજ્જે ચડી જાય છે. લખ્યું તે ચોટ્યું અને માન્યું એ પછી એજ માન્યતાના પ્રનાય છે. જે ચોપડીમાં લખાયું તે ચોટું માનવું પછી પાપ ! સ્વતંત્ર ભુદિ ન વાપરતાં બીજાનાં ગમે તેવાં લખાણ માની બેસવા તેવું જ નામ “ભૂતા વિચાર.” જેનો કદિ જુને ચૂકે પ્રજા જાપાપર નહીં બેસે. તેમ ચીનાઓ પછી કદિ બેસશે નહીં. તેમજ લખેલા નકામા કાગળ ગમે ત્યાં ફેંકી નહીં. અક્ષર માન પવિત્ર છે. શાશ્વત્વમાં કાગળોનો કચરો થાય તેનો બહુ ગાનપૂર્વક અગ્નિ સંસ્કાર ચીનાઓ કરે છે. સૈન ફેન્સીસો (યુ. સ્ટે.) માં ચિનાઓના લેખમાં નકામા કાગળો, જાપાઓ વગે.

ઝેની ઉતાર કિંવા કરવા માટે જોકે ખાસ ઝોનપુર બાંધવામાં આવ્યું છે ત્યાં રોડ-પેપર-આ રહેતું એ સાદિલ ખાસ માણસદાર મોકલી આપવામાં આવે છે દરજીવાન તબાઈ કાગળો બહુજ માવજતથી ધરી વાળીને સાચવી રાખવામાં આવે છે એ બહી ખરિન છે ચીનના 'ઝોસ'નામક દેવ સમક્ષ તે ઉપ્રી કરી છે તેના સમક્ષ એ મામને ખાસ અમનદાર તેળાવે છે પેકીનમાં તો રાજકર્તાનું કાગળ બાળવાનું સ્વતંત્ર ખાનગી સમજાન છે અને તે કાગળનો ૧૬ મો સરકાર ખાસ ધર્મચુક કરે છે । ચીનના બધા ઝોન રાહેઝોમાં અક્ષર લુપ્ત કાગળો બાળવાને ખાસ પવિત્ર બહીચો રચાવવામાં આવી છે આ કાગળની જામ થાય છે તે ખણ ઉડવા દેવામાં આવતી નથી પરંતુ હોડીમાં બારીને તે સમુદ્રમાં પધરાવવામાં આવે છે વિદ્યાની રચૂન પૂજા તે બાનું નામ. પશ્ચિમમાં એરી અક્ષર પૂજા ન હોવા છતાં વિદ્યાનો પ્રચાર પ્રિય છે તેનું કારણ તેઓ અક્ષરની ખરી પૂજા તેના અજ્ઞાસમાં-નહી કે તેની બાનુતિજોની બાળવણી તથા દર્શન પૂજનમાં-માને છે, તે છે

પશ્ચિમમાં પૂણ-પાઝમના સુધરેલા દેશમાં શુદ્ધિઓમાં તપસ્યા કરનારા દેવે નથી જ્યમ ધારવામાં આવે છે અથ્થ કાલમાં ત્યાં જોવા તપસવીઓ દિકર ૯ જના દત્તા પણ દાન્યો ધેડીમાં તો જોવા લગ્યા છે. તે દેશની છેલ્લી મુદ્દમદ્યમારી (સે સસ) પ્રમાણે દહ્યો ત્યાંના પહોડીની શુદ્ધિઓમાં નવસો તેણુ તપસવીઓ એકાત જીવન તપસ્યામાં-વતીત પ્રે છે । એમાંના ૧૬ જણ ૬૫ વર્ષની વય ઉપરાંતના અને ૩ સોની વય ઉપરાંતના છે

ઉત્તમ અંગેજી માસિકોના લેખોનો સારાંશ (સટીક).

પ્રાચીન કાલના હીંદુઓ અને ધર્મદેગમન—એક પ્રમ તરીકે હીંદુઓ પરદેશ તંત્ર હોસીના નહોતા એમ લખતાં ગયા મે માસના હીંદુસ્તાન રીવ્યુ (અંગ્રેજીમાં) મા લખતા મી ગોરગનાથ એનરજી બી એ લખે છે કે કાંઈ પણ હીંદુ શાસ્ત્રમાં ગમે તેના અપરાધ માટે દેસનીકાલની સજા લખી નથી ! તેથી જણાય છે કે તેઓ પરદેશ સજાથી બહુ યોગી માંદિતી દત્તી હીંદુઓ ગાળણ, ધરુકા, નાનુક છે તેનામાં વળી પરદેશ જવા જેટલુ સાદસ કે સખિત નથી જીહાસા કે લોકા પણ તેમાં પરુમો કરતા નથી જન્મેસો તથા હજરોલા હોય તે મહોલના નામ બદલ જવાની તરુજને માલિના નિયમો અપકાય છે હીંદુ જે આગે હવામાં રહે છે તે, તેના યોગક તેમજ સધના સભેસો પરદેશગમન નિરુદ્ધ એકસપ કરે છે તેમની તો માનીતી કહેવત છે કે ' આલના કંરતા એસણુ કાસ્ટ અને જાગવા કરતા ઉંઘણુ લાણુ । ' પ્રાચીન કાવચ આજ તાબચો પરદેશ ગયા દતા તેના કેટલાક જાણીતા લખવા લેખક આપે છે અધ્યાપનસંન તથા ધર નની સરદરો પર આવેલા હુગાવ-જુ બે દેસ વચ્ચેની લગમના મૂળ રૂપ-ને સમ્મ હુનિપુર પાસી થોક છે એમ કનૈસ ટોંડને આધારે તે કહે છે. બેનીતેનીમાં મુધારો લધારો કરનારાં

પણ દેશનોથી ઉપરાંત, હીંદુઓ હતા એમ લેખક એનેક પ્રમાણોથી બતાવે છે. દેશનો રાજા Xernes (ગ્રીકનામ) ગ્રીસ પર ચડાઇ લઇ ગયા તેનો તેમજ એલેક્ઝાંડરના લશ્કરમાં તે સમયના હીંદુઓ લશ્કરી તરીકે જોડાયા હતા. ૧૮૧૧ ના સાતમાં લખતાં કર્નલ વીન્સર્ડ કહે છે કે " અરબીયામાં ઘણાં સ્થાનનાં જૂનાં નામો સંસ્કૃતથી વ્યુત્પન્ન છે, અને જ્યાં તથા બ્રાહ્મણને માનનારા હજી એ દેશમાં અનેક છે ! " ગ્રામીન, ધાત્રમાં પરદેશગમન, ઓછું કે વતું ધતું, દાસમાં જરૂર માન જનારા વીરોની છે. પછી ગ્રામીન કાલનાં શાસ્ત્રીય અને ઐતિહાસિક પ્રમાણો શોધવાની બહુ જરૂર નહીં પડે.

હીંદી કૃષિકાર-આ વિષય પરનો મે માસના મૅડર્ન રીવ્યુ મધ્યેના નતામો લેખ કેળવાયેલાના કાનોમાં સીમુ રહે છે ! દરદયાલનો આ પ્રવાસાત છે. પરંતુ તે આખા માસિકમાં સૌથી ઠુંકો છતાં સર્વોત્તમ તથા સત્યથી જરૂર હોવાથી હમે આતંદ્રી તેનો સાર આપીએ છીએ. લેખક કહે છે કે હીંદમાં સૌથી દિતયોગ્ય આકૃતિ તે મને ખેડૂતની લાગે છે. હુ'તો તેને સ્વામીથી પણ ઉચ્ચ પાપરીયે સ્થાપું છું કેમકે સ્વામીને ખવડાવીને તેને છવતો રાખે છે ! ઉપયોગિતામાં બીજી પંક્તિએ કારીગર આવે છે, જેઓ ખેડૂતનાં કાયા કામને સાફ કરે છે. ત્રીજી પંક્તિએ અંગત ક્ષેત્ર કરાવેલો-ગ્રાહવાળા, ધોખી, ખાનસામા, રસોધવા, ઘોડાવાળા વગેરે આવે છે. પરંતુ મજૂરીના આ રાજ્યમાં મરણનીજ જેવી શાંતિ વર્તે છે ! ખેડૂત, કારીગર તથા સેવક સઘળા યુગા છે. તેમને અવાજનું ઘન કોણ દેશે ? તેમનો કવિ કોણ ધરી ? તેમનાં રામોયણ અને મહાભારત કોણ લખશે ? હીંદના ખંડો કવિ હજી જન્મવાનો છે, કેમકે લોકો કાંઈ અંગ્રજીમાં નહીં પણ સુપડામાં રહે છે.

નુંદર વસ્ત્ર મહેરનારા આખરાર વર્ગો જેઓ રાત્રીએ ખેતરમાં કસારીઓ જોડેલા અવાજ કરે છે તેમને બદલે એ તથુ વર્ગોમાંજ હું ચા માટે દિત લઉં છું. ? કારણ ૨૫૪ છે. હીંદના લોકો તેઓજ છે. રાજાઓ, જાગીરદારો ગ્રેન્યુએટો, પંડિતો, વક્ત્રો, શાહુકારો, ડોક્ટરો સ્વામીઓ અને પંડિતો તો ઘોડા છે પણ પેલા તો લાખો અને કરોડો છે ! વર્ગી દેશનો ઘણત તો તેઓજ પેલ કરે છે. ખેડૂત, પ્રજાનો અનંતતા વિષય છે ! તે સૂચે છે. બીજા બધા તેનાજ પ્રકાશથી પ્રકાશતા અહો માન છે ! ગ્રેન્યુએટોએ ખેડૂતો, કારીગરો તથા દસો અલેની મારી વફાદારીથી બખડવાતું કાંઈ કારણ નથી. હું સમાજ (સાસાપટ્ટી) ને તળીયેથી નેહું છું, તેઓ ઉપરથી નેહ છે. તેઓ જે ધનકરો મહાલયોમાં રહે છે, તેની પૂજા કરે છે, હું જેઓ તે મહાલયો બાંધે છે તેની પૂજા કરું છું.

આશ્ચર્ય છે કે ગ્રામીન કાલથી કૃષિકાર તથા શિમ્પીની નિંદા તથા નિરપ્રદા ધણ છે. ૪ વર્ષોમાં તેમને છેલ્લી એ બનાવવામાં આવી છે. આ વ્યવસ્થાનો અતિ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે, પરંતુ એ તદ્દન હાસ્યજનક છે. તેમની વહુને એક હોતી જોઇએ. અલગત આ વાત કાંઈ ગ્રેન્યુએટ સ્ત્રીકારશે નહીં, ડીપ્લોમાથી તે અર્થ બની ગયો છે. રાજ કાંઈ હુકારને નમશે નહીંજ-મહેલ તેનાં તથા સત્યની વચમાં આડો પડે છે. માત્ર કૃષિકારજ આ નવીન સંદેશો આતંદ્રી સ્ત્રીકારશે. ભારેજ તેનામાં અલિખાન આવી તે પોતાની પૂરી કીમત સમજશે. હીંદુઓ રાજ રાણી પાછળ અજબ ગાંડા યથા છે. તેમની બાલકોની વાતોમાં

પણ તેજ નાયક નાયિકા હોય છે બાલકની શુદ્ધિ મૂળથી આમ વિષમય કરવામાં આવે છે. આપણા રનામીઓ પણ ગાનઓ તથા ધનાદ્યો પાછળ ધુમે છે—જે કે પોતે તો ધન અને જમીનનો ત્યાગ કર્યો છે ! તેમની એશચારામ ભોગચનાર સાચની એ સધિ અપવિત્ર તથા ધર્મ વિરુદ્ધ છે. દરેક જાહેર હોળચાન પણ સારી રિચતિના લોકોનીજ દાજતો સુધારવાના હેતુની છે. કામેસ તેમનેજ માટે રાજ્યકાર્યમાં વધારે દોરમો મળે છે. તેમનેજ માટે સામા તથા કાલેજ રચ-પાય છે અને રાજ્યોર ખેડુત પાસેથી લીધેનો પૈસો ધનાદ્યો માટેની મુનીવસતીઓમાં આપે છે ! એથી મધ્યમ તથા ઉચ્ચતર વર્ગોને લાભ છે. ખેડુતને શે ? પંચાય તથા દરિયુમાં ફળવણીના કામમાં આત્મભોગ આપનારાઓ પણ આત્મભોગ મધ્યમ વર્ગના સ્વાર્થનેજ તૃપ્ત કરવામાં આપે છે. “ એકરડોગીરડો ” પણ ખેડુતો તથા શિક્ષીઓ માટે દરકાર કરતા નથી. આપણે ગંદા વર્ગોથી આટલીએ છીએ, પરંતુ ખરી માણસ જન તો ત્યાંથી શરૂ થાય છે ! આપણે ખોટા દેશોની પૂજામાં નેવેલ જગાડીએ છીએ. પૈસાદાર વર્ગો ખોટા સીકાઓ છે. ‘મો-તી સમુદની તળેડીએ છે, અને ઉપર તો કચોગ તરે છે ! સમાજમાં પણ એમજ છે. ગરી-બાને ઉચ્ચત તથા પ્રતિષ્ઠિત કરવાનું કર્તવ્ય “ કળાવધા ” વર્ગોનું છે. ન્યાય ખાતર કહેવું જોઈએ કે મહારાને મુક્તિ આપવાના વારંવાર ઉચ્ચતર વર્ગોમાંથી પાક્યા છે. જેમને ગરીબની સેવા કરવી હોય તેમણે ગરીબ જનનું જોષએ જો તમારે તેમની સેવા કરવી હોય તો તેમની સાથે જળને રહે!

આ લેખમાં શુદ્ધિવાનોના દોરસા તથા ખાતરકરનાની દુદાદાર અવગણના કરવામાં આવી છે. પણ તે માત્ર પ્રત્યાઘાત કરે છે. સંખ્યા વળી ન્યાયદારિક સૂચના કરવામાં આવી શકી, છતાં લક્ષ્ય જોવાના લેખ તરીકે તે સારી ગદ્ય સારો.

હજમતની લંબાઈ—દેશક અગ્રમેય પરમાત્માની લંબાઈ કલ્પિત શોધી કાઢવામાં નિરર્થક કલાત્મેષ કરે છે. તેના પ્રમાણમાં એક પુસ્તકોના હજમતની લંબાઈની ગણતરી વધારે સાર્થક છે નિઝાપતની શિક્ષિત સમાજના સભ્યો ધણાખરા આપદનમ છે, જેમ આ દેશના રૂઢી રજામાં સ્વયં પાકવું માહાત્મ છે, તેમ પાઠ્યાલોમાં સ્વયં મુંડનવું માહાત્મ છે. પરંતુ હજમતના ઉક્ત ગણિતવેત્તાએ જાતે હજમત કરવામાં શક્તિ તથા કાવની ધણી વિશેષ બર-ખાદી થાય છે એમ ગણતરીથી શોધી કાઢવું છે. આંકડા સારી ‘ એમેમ્પુર ! હજમત કહે છે કે એક દહાડે મને સુરુણ યદુ કે હજમતની કિયાને લગતા તમામ આંકડા તથા તેનું ખાસ ગણિતશાસ્ત્ર સોંપી કાઢું ! હજમત કરાવતા તેણે મુલ્ય કે હજમતને, દાદી, માન તથા હડપચી મળીને કુલ ૨૭૬ વખત અત્રે કિયાઓ પડશે હશે, અર્થાત એટલા મસારા થયા હતા. જાતે હજમત કરતા ૧૯૬ મસારા થયા હતા દરેક મસારો એક ઇંચ લાંબો ગણતાં, અને હજમત માત્ર ૩૬ જણને એટલે વર્ષે ૯૮૦૦ જણાને મુંડતો ગણતાં તેનો અરોઠો દર વર્ષે ૨૭ માઇલ ૩૫૩ વાર અને ૧ ઇંચની મુસાફરી કરે છે ! હીદીઓની વાર્ષિક ક્રડપ હજમતના અરોઠો જોવીજ ધોખા છે !

ધણીઓને અતે મળનારી સહત-પરિચમાં પણ તોળવાનું ન હોવા છતાં પુરોષ પગલાં ખીડે છે તેનું કારણ સ્ત્રીઓનાં કપડાં તથા ખાસ કરીને ટાપસાં, પૂટ તથા મોખ

જેમાંના એકની પાછ પશુ આ દેશમાં ખર્ચવાની નથી-પાછળનો લખવૂટ ખર્ચ છે, એક ધણીએ
 એને વડતાં કહ્યું કે મારા પગારનો પ્રોજેક્ટ લોગ તારાં કપડાં પાછળ ચાલ્યો જાય છે. એએ
 ઉત્તર દીધો કે “ બાકીના પા લાગતું શું કરો છો ? ” આ કહિયું સંવાદ માથાત્ય પતિ-
 ઝીનો દયાજનક રીધતિ પર અર્ધસૂચક પ્રકાર પાડે છે. અમેરીકામાં એવી સૂચના કરવામાં
 આવી છે કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની બાલ્કોનિટ એ પ્રજે ઝીજ, એએએ એલ્યુમીનીયમ ધાતુનીજ
 ફરજિયાત પહેરવી એવો કાયદો થઈયો, અને દોષકે તે મતલબનું ખીત પણ આણેલું કહેવાય છે
 તે પસાર થવાનો સંભવ નથી, પરંતુ આલ્યુમીની ખીના ત્યાંના પુરોવાની ચિંતાની જેનો તેવી સાબિતી
 નથી. એલ્યુમીનીયમના તારની બનાવેલી ટોપીઓ ‘ પનામા ’ નામના પ્રખ્યાત ઘસ-તાડછાંની
 બનાવેલી પ્રખ્યાત મોંઘી પરંતુ મુલાયમ તથા મુંદર ટોપીઓ જેનીજ દલકો તથા મુલાયમ
 બનાવી શકાય છે. અને વળી તે પાંચ શીર્સામાં નેદે વેચી શકાય એમ છે, તેથી સૌથી
 વિશેષ ખૂબી એ છે કે, એકજ ટોપી અનેક ઘાટોમાં વેદાય ત્યારે બહારની પહેરી શકાય.
 તેની અનેક વાળેલી પાંખો ગમે-તેટલી ઉઘાડી રહ શકાય. આશ્ચર્યનો અંતે અદીજ આવતો
 નથી. કપડાં કે તાડછાંની ટોપી કાંઈ જલ પ્રતિબંધક (વોટર-પ્રુફ) નથી તેમજ તે અમર
 આયુની નથી. પશુ આ બંને છે, અને વળી જૂની પણ ચલી નથી. એએ બેસક બંડ
 ઉઠાવરી કારણે કે રેસોડાં વગર એલ્યુમીનીયમ તેએએ જાપણું નથી. તેએ ગાંઠ ઉઠારે કે
 શું હમે માથે પેણી પહેરીશું ? અને દાહની પીઠાંવાળી ટોપીના બનાવનારા તથા વેચનારે
 આલાપ આપશે કે “ કદિ નહીં ! ” પરંતુ તેની ઉપયોગિતા મધ્યમ તથા કનિષ્ઠ વર્ગો માટે
 તો નિરૂપક છે અને વગર વિચલે તે વર્ગોમાં તેનો પ્રચાર થયેજ તથા એલ્યુમીનીયમના બૂટો
 તો જરૂર સર્વત્ર સાવજનિક ઉપયોગમાં આવવા નહીજ છે. એ બૂટો તારનાં હોવાથી મુલામ,
 દલકા અને અનેક લોકો માને છે. વળી વોટરપ્રુફ છે તેથી પગે સરદી લગવાનો પણ સંભવ
 નથી. એ બૂટો હોંદુસ્તાનમાં આવતાં પાલીનાણાના પવિત્ર તીર્થ પર બૂટ પહેરીને જવાની
 પ્રાચીન તકરારનો પણ અંત આવી જશે. ઇવ દયાની ફેતલ પણ ઘરો કારણ કે દાહના
 પગરશો તો પશુઓના લક્ષકો છે, પરંતુ એ ફેતલનું ખીજં હોંદને બદલે અમેરીકામાં રોપાયું
 એ એક આશ્ચર્ય છે.

તૈયાર છે !

મંગલી લો ! !

શંકર સંગીતાવલિ

ધણા-કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાણીશંકરે તૈયાર કરેલું, ઇશ્વર, રાજ્ય, તથા દેશની ખરી શક્તિ, ખર્ચ
 આર્થિક, વેદ ઉપર જાતીવતાની રક્ષા, ખરો સુખરો, આર્થિક મુક્તિ, સ્વયંનિર્ણય, સંઘર્ષ,
 સુરક્ષા મદિમા, વધુત્રિમની મર્યાદા, નારીશક્તિ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી
 બરપુર તીર, શાન્ત, હાર્ય તથા ગ્રેમ રસનાં ઉત્તમેત્તમ લગમગ સ્વાગતો લાગેનાં પુસ્તક.
 કિમત દસ આના. લખા:—

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ.

ખારીઆ-અમદાવાદ.

આ સિવાય ખીજં પુસ્તકો પણ મળી શકશે. કપાલ ખર્ચ વૃદ્ધ.

મે. પતિસક પ્ર-રૂઢશનતા રિવેકર સાહેબે મુખ્ય પ્રજાકામો પ્રાપ્તીકર
 માટે ધનામ તેમજ લાયકેરી માટે મંજુર કરેલું; તથા શ્રીમંત પરાકર સરકાર
 શાળાસાયકેરી તથા શાળાઓમાં ધનામ ખાતે મંજુર કરેલું:-

સૌભાગ્ય શિક્ષાઠિથ.

(આવૃત્તિ ચોથી)

આ પુસ્તક ખરીદનારે " સૌભાગ્ય શિક્ષા " હોય તેના લખારી ખરીદવા વિનંતિ છે. સા
 કાળજી, સારી છપાઇ તથા મુદ્રર ગુણવિત્તિ પુરું, કિમત રૂપિયા સવા વી. પી. અર્થે બુંદુ.
 સૌભાગ્ય શિક્ષાઠિથ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:- પ્રકરણ ૧ સુ-ખાલકના
 તરફ માતાએ પ્રથમથી જ્યાન દેવાની જરૂર. મ. ૨ મુ-માતાએ ધરણુ દેશે તેક ઉપાધિ લાખ
 હિત માટે જાણવાની જરૂર. મ. ૩ મુ-પુત્રોએને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ ઉપયોગી સાધવું મ. ૪ મુ-
 કન્યાનિકમ એ પણ અસમાન લગ્નને શોષક છે. પ્ર-પ-સુ-ખાલકનથી થતી હાલ. મ. ૬
 સંબંધ વિચારવા જેવી બાબતો. મ. ૭ મુ-કન્યા તરફથી લગ્ન વખતે લેવાતી પ્રતિજ્ઞાઓ (સખતપદી)
 મ. ૮ મુ-પત્નીધર્મ-પતિની પતિ પ્રત્યે કરજ. મ. ૯ મુ-પત્ની પતિને જેવી રીતે પૂર્ણ કરવા
 રહે ? મ. ૧૦ મુ-સત્તિ, સાસર જેવી રીતે સુખરૂપ યાવ ? મ. ૧૧ મુ-પરજયા પછી વિચરવા તે
 જેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? મ. ૧૨ મુ-સાસરિયાએ વડુ તરફ કેવું વર્તન રાખવું જોઈએ ? મ. ૧૩
 સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના વ્રત નિયમની સફળતા સાધી શકે ? મ. ૧૪ મુ-નિતિમય સંબંધથી ઓ
 વનમન ઉપર થતી હમદા અસર. મ. ૧૫ મુ-સ્વચ્છતા અથવા સુધ્ધતાનાં શોખીનાયકથી
 થતા લાભ. મ. ૧૬ મુ-તરફીઓએ સહચારમાં વહેલાં ઉઠવાથી થતો ફાયદો. મ. ૧૭ મુ-તરફી
 રાખવી જોઈતી હતામ મહત્વવરતા. મ. ૧૮ મુ-તરફીઓએ પાકરાસમાં પ્રવેશુ ચલાવી જરૂર,
 પર આપવું જોઈતું જ્યાન અને ખોરાક મંદે રાખવી જોઈતી સંજા. મ. ૧૯ મુ-કાઠાદર વિહાર
 નિયંત્રિત રહેવાથી મળવા લાખ. મ. ૨૦ મુ-રોજકર્મ (અરકાવ), સગર્ભાવરતા અને શુભાવર્ણનાં શર
 યવલેલુ રીતો તરફ તરત જ્યાન આપવાની જરૂર. મ. ૨૧ મુ-તરફીઓએ ઉધમી ચલાવી થતા લાભ
 અધકારને વખતે શું કરવું જોઈએ. મ. ૨૨ મુ-તરફીઓએ કરસરથી રહેવાથી થતો ફાયદો સતી
 એના પછી સુખ. મ. ૨૩ મુ-ટોળાં (કરજ) થી વળતો ફાદ. મ. ૨૪ મુ-અનુકરણ (દર્શા) પદ્ધતિ
 કરવા એજ પ્રુષ અને અવરને દુઃખ દેવું એજ સાધ. મ. ૨૫ મુ-અપર માતાની પદ્ધતિ જોવાવ
 તરફીઓનાં વર્તન કેવું જોઈએ ? મ. ૨૬ મુ-પરોશી તરીકે કર્તવ્ય. મ. ૨૭ મુ-પરેણા (મહેમાન
 સંભાર. મ. ૨૮ મુ-તરફીઓની આર સંચેની વર્તણુક. મ. ૨૯ મુ-તરફીઓનાં પરપુર મુલેવું વર્તન. મ
 ૩૦ મુ-કોષ પછુ ટપને અતિ અધિન ચલાવી ચુવતિઓની થતી કહેલી રીયતિ. મ. ૩૧ મુ-તરફીઓને રખ
 વાની ટેવથી થતાં હુકરાન. મ. ૩૨ મુ-ચારી નકરી, સંખિત તેની અસર, અને પરિણામ. મ. ૩૩ મુ-સત્તા
 રીઓની સંભામાં બાગ લેવાથી સ્ત્રીઓને થતા લાભ. મ. ૩૪ મુ-સ્ત્રીઓએ શું અને કેવી રીતે વાંચવું ? મ
 ૩૫ મુ-કેટલાક અપરતા રીવાજો. મ. ૩૬ મુ-મંદવાલે સંચે સતી ઉપયોગીતા અને દરદીની જાવન
 સંબંધ ખાસ સંદર્ભમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ પ્રકરણમાં સ્ત્રીની સ્વાભાવિક યોગ્યતા, દરદીની ખોરડો
 દરદીનું ક્ષતીયર, દરદીના ખોરાકમાં છૂક, હાથ અને અગવાણુ, દરદીને જેવા આવનારાઓની વડુ બોધ
 થતાં હુકરાન. ચાર્ય પ્રકાશના ફાવતા, દીવાની, શેસની, દરદીને લગતી ઓળંગી સાધુકું ઉપરદની પદાર્થ
 અને ઘલાજ, રોઝર, હવા અને દરદીની રિવિતિ, દરદીની સાથે કેવું વર્તન રાખવું, દરદીના ખોરાક ચોંસ
 પરીની વ્યવસ્થા વગેરે અતિ અગત્યનાં વિષયો સહેજસાજ સુચારી બુદ્ધિ સ્ત્રીઓ પાસુ સહેલાઈથી સમજ
 શકે એવી રીતે લખવામાં આવ્યા છે) મ. ૩૭ મુ-સ્ત્રીની એકતા. મ. ૩૮ મુ-સંદર્ભનની સુન્દરીઓ માં
 ફાસદોના મતો (કુદીની કાન્તાઓની કિમત આ એક પ્રકરણનાં અંતરની યથ રહે તેમ છે) મ. ૩૯
 મુ-સુખદાયક શાખાઓ (આ પ્રકરણુ જ્યાન પૂરક વર્તન-મનન, શ્રીમંત કે અનીય દરેક સ્ત્રીને સુષ
 ખાસ યથ પડે તેમ છે) આ બધા મુખ્ય વિષયોમાં અને બીજા નાની નાની સ્ત્રી હયાતી બોધક બાબતોને
 સમાવેશ થઈ ગય છે. સુચારી શિવાય હિંદી ભાષામાં આ પુસ્તક છપાવવા માગતી થઈ છે એજ તેની
 વિશેષ ઉપયોગીતાનો પુરાવા છે.

પુસ્તક મળવાનું ટેકાણું:- (કર્તા) નરપરલાલ કનૈયાલાલ ચંપુચ-રાજકોટ (કાઠીઆપાક)

ચાહે અને કોઈ વેચનારાઓ અને ખીનારાઓ!

જરા લક્ષ્ય દઈ વાંચો તો ખરા!

ચાહે અને કોઈના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન ખીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં નવત જાતની ચાહે છુટક તેમજ ગયાળધ પેટીઓ વ્યાપારી ભાવે મળે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશખોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારી શ્રદ્ધિ હચ્છનારાઓએ તેમજ ચાહે કોઈના શોખીન ખીનારાઓએ એક વખત માત્ર મંગાવી જરૂર ખાતરી કરવી. માત્ર બી. પી. ચી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૩૪૩ અબદુલ રહેમાન બીટ-મુંબઈ.

“ સૂત્ર ”

પતરાજીખોર નક્કી આપી હવે કોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરીબાદશાહી વાટકી ” નો સરકારી રજીસ્ટર

નંબર ૨૨૦ છે અને તેના ખતાવનારા

ગોળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે

એમ અમે સર્વે નક્કીઆઓને ચેલેન્જ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંની ખતાવટની વનરપતિક ગોળીઓ ધાતુ ચિકાર, નાનાકાન અને ધાતુના ખીન રાગો નાચુકને માટે સારા કરી ખરા લુવાન બનાવે છે. ડી. ૪૦ ગોળીની ડોઝ ૧ ના રૂ. ૧૦ થી માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં રૂટ, કાલમોદેવી મુંબઈ.

હવે ભલભલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

નચુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને ભરસાપાત્ર દેશી દવા માટે લુના

જમનચરવાળા રોજગેવ શક્તી

જટાશંકર પ્રેમજીનું દવાખાતું.

જાણીતું છે. દરેકની હકીકત જાણવેથી સલાહ મફત

દેખાતું—દીદે રોજોપેટરી રોસની જાણમાં કાલમોદેવી—મુંબઈ.

બેકા રેકર્ડ!

૧૦" (દસ ઇંચ) ડબલ સાઇઝેડ બેકા રેકર્ડ-દરેકના રૂ. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram નવા ઓડીયન રેકર્ડ ! મંગતરામ

૧૧૫૩	{	૬૫૪૭૦ તેરી દિન દિન આયુ ઘટતી બધ	આશાવરી
		૬૫૪૭૧ કેમીકા ફસ પાના હોગા	"
૧૧૩૪	{	૬૫૩૫૪ અરે રાવન તુ ધમકી હીખાતા ટીસે	માંડ
		૬૫૩૫૫ ધરમ કે સાથ હર એક હી મોહખત	દેસ
૧૧૩૫	{	૬૫૩૫૬ હર જગાહ મોહુદ હે	ભૈરવી
		૬૫૩૫૭ સત જુગમે સત બસતી હરીચંદ્ર	ભજન

Sukh Lal (Dohar)

સુખલાલ (દીકહી)

૧૧૨૬	{	૬૫૩૩૮ કેહધારી ધાર ધાર સગ અત સમે	ખ્યાલ
		૬૫૩૩૯ સુદમકર આહાર ભજન હીર ઘેઠકર	"
૧૧૩૦	{	૬૫૩૪૦ તીરથ ગત અસનના દયાન કર્મક્રિયા ઉત્તમ	"
		૬૫૩૪૧ જયસી વસ્તુ વેદ પદારથ હાસિલ હોવેગા	"
૧૧૫૬	{	૬૫૪૦૮ આંખદહીંધનરત્ને તુને તો, આંખ ખોલકર ચલો સજનવા ૧ હો ખ્યા	
		૬૫૪૦૯ કસુર નિસ જીસમે હોવે સગ દેખે આધરી ભાગ ર ભે	"

તે શીવાય બીજા ઘણા ઉત્તમ ગાયનો ભરવામા આવેલા છે અરેબીક, બંગાલી, બરમીઝ, કેરે, ચાઇનીઝ, ઇંગ્લીશ, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીસ, ફાર્સી, પંજાબી, પુરુ, સંસ્કૃત, શીખ, સીંધી તામીલ, તેલુગુ, ટર્કીશ, હિંદી ત્રીગેરના કેટલોગ મગાવો, જે મફત મોકલી આપવામાં આવે છે.

અગ્રેજી બેકા, ઓડીયન, અને જુમ્મે, રેકર્ડો તથા સીનેમા કેટલોગ મગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homej Street Circle, FORT, BOMBAY

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગૂન

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd.)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ ચોખો જથ્થાબંધ યા છુટક જોઈતો હોય તો હમને જરૂર પુછાવજો.

- ૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંભામોર, સુખવેલ, કમોદ, કોલમ વગેરે જાતના ચોખા હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.
- ૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખો, લાતમાંથી અનુભવીઓની સીધો દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા ચંચળો તે તૈયાર થાય છે.
- ૩ બંદાર ગામના વેપારીઓ માટે આ મીલનો ચોખો એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.
- ૪ કોઇપણ ચોખાની મીલ આ મીલના માલની બરાબરી કરી શકતી નથી.
- ૫ લાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં ઘણો કીમત હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી. —રથનાથપુરા—સુરત.
જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ધનામ મેળવેલો.

ડા. વામન ગોપાળનો આયોગાધ્યક્ષ

સાર્સાપરિલા

આ જગ જાહેર સાર્સાપરિલા એવી અનેક દવાઓથી તૈયાર કરેલી છે કે જે ઔષધી કોઈપણ કારણથી બગડેલા લોહીને સુધારી વધારે કરે છે. જ્યાં લોહી છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે, જ્યાં સુધી તે બગડેલું હશે, ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. આ શિવાય બીજા મુખ્યત્વે કરીને નીચે દર્શાવેલા રોગોપર આ સાર્સાપરિલા ધણેજ સારો શુભ ફરતે છે ઉપદેશ એટલે ગરમી સરખો બીજો લયકર રોગ કોઈ નથી. આ રોગનું જેર જે શરીરમાં રહે તો શરીરમાં બગાડો રહે એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજામાં પણ તેનો અંશ આવે, શિવાય બીજા અનેક રોગો જેવા કે પક્ષપાત, સંધીના, સાંધાને હાડકાનો દુખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના તળીઆપર કાળા-ઘાં પડવા, સ્પર્શગ્રાસ્ત તથા વાસનાશકિતનું કમી થવું, મોઢામાં અવાળું તથા જરખાનો દુખાવો ને લાળ પડવી, જીર્ણ તાવ ને ઝીઝીલી આવવા વગેરે સધળાં દરદે નાશ પામે છે. એ વગેરે દરદે ઉપર આ સાર્સાપરિલા જેનું બીજું એક પણ ઔષધ નથી તે પચાસ વર્ષ થયા અનુભવથી સિદ્ધ કરેલું છે, એક બાટલીની કી. રૂ. ૩. ૧૧. પો. ૫ આનો જુલું. સારા શુભ માટે ૪ બાટલી વાપરી. એકદમ લેનારને કીમત રૂ. ૪) પોસ્ટેજ ૮ આના

આ શિવાય અનેક દવાઓ અમારા કારખાનામાં તૈયાર છે. કેટલોક મંગાવો.

વિશેષ મુચના—કોઈ પણ દવાઓ એકદમ શુદ્ધકારી દર છે તે જ્યાં ત્યાં તેની નકલ સર થાય છે, પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહિ. સર્વે નકલથી સાવચેત રહેજો.

માલેક—ગાંધીમરાવ કેશવ—કોરદાર—મુંબઈ

અસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સગળનો અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરવા આપના વરદ હસ્તને આ આશ્રમે તરફ લ'આવવા કૃપા કરશે !! અન્નદાનનું અન્નદાન, અને સાથે અમર નામ ! જે દેખેછે હાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનાથત રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરજી પ્રમાણે કરાવેલા એક હીન્સે આશ્રમના અનાથોને દાનાના સ્મરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરસીની તખતી કરાવી જોશીસમાં ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૭૬૫ નહિ મળે ? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

છવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

હીન વત્સલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાળક બને. દર માસે રૂ. ૭) આ નંબર જર્મોમાંના નામથી ચાર વર્ષથી ચોટી ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકીશું. આ પુનઃ જુનીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાળક પણ નહીં નીકળે ! જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હિંદુ અનાથ આશ્રમ—નરિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

 An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

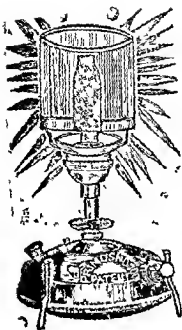
Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage)

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન
કીલ્લયતે મળશે.

એન્ટો નોંધએ છે.

લક્ષ્મીદાસ લવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરતર
મોહનપીઠદાંગ, ગીરગામ—મુંબઇ.

ધી પાયોનીઅર કં. લીમીટેડ—મુંબઇ.

શાખા અને એજન્સી-માંડવી (મુંબાઇ) બરેલી, દિલ્હી,
ગોધરા, મીરજ, સાંગલી, અને હુબલી.

સન ૧૮૮૨ ના ઈંગ્લીશ કંપનીના ચેક્ટ (છટ્ટા) મુજબ રજીસ્ટર થયેલી.

ચાપલુ રૂ. ૫ ૦,૦૦, ૦૦૦.

દર મશીન રૂપિયાના ૨, ૦૦, ૦૦૦ રોકેમાં વહેચાયેલી.

દર રોક દીક ક્રેડિટ રૂ. ૧૦) લેવામાં આવશે રૂ. ૨) એ અરજીની સાથે; રૂ. ૩) તથા
આપતી વખતે અને રૂ. ૫) પાંચ રોક અપાયા પછી એક મહીને
બાકીના રૂ. ૧૫) પદર હાલ તુરત રીઝર્વ ડૉલ તરીકે સંભવામાં આવશે અને
જરૂર પડેથી તથા હકેતેથી તથા માસના અંતે ભાગવામાં આવશે.
પ્રકરે લગતું તમામ કામકાજ કરવામાં આવે છે. ગાંધી સુદતની ટીપોગ્રીફ
ઉપર દર વર્સે દર સેક્ટે ૫) ટકા બચાવ આપવામાં આવે છે. આલુખાતામાં
૩) ટકા નાણાં દેકનારાઓ માટે આ એક વિસ્તૃત આતુ છે વધુ ખર્ચ
તથા હુક સુદતના ટીપોગ્રીફ માટે મેનેજરને લખેલા યા મળે.

વગવાળા, આસાક અને આખરદાર એન્ટો નોંધએ છીએ.

મેનેજર—ભગવતલાલ જોષીદાસ ગજવાળા એમ એ એલ એલ. બી
વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઈ, ઓન્ડીપાલ, બોમ્બે લો કોલેજ.
રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ નં. ૧૪ હમામ સ્ટ્રીટ, કોટ—મુંબઈ.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર બે વખત ચોરોના હુમલો !

પુરતો વખત મળ્યા છતાં ત્રીજેરી દુદી નહીં.

તે ત્રીજેરી કાણની હતી ?

ખંગડી બળરવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.

તે વિશે મુલજ જેઠા મારડીવાળા શ્રીમાન શેઠ માવજી લીલાધર શુ કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોક્કસ કારણસર બરોડી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે જોખમ જે લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૧૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુદ્રો ગયા હતા તે દરમિયાન રાતના વખતે મહીમાંથી બારી તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર ઘણુંએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી દુદી નહીં અને ચોરો તીરાશ થઈને નાશી ગયા.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ગભરાયા 'પણ ત્રીજેરી' ખોલતાં સતોષ થયા હતાં તે દિવસે અમેએ બારીઓને પકા બંદોબસ્ત કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે ફરીથી ચોરો આવ્યા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લંચાડ્યું હતું તે પણ લાગા કન્હીયાલાલનું હતું તે તાણું તા. ૨૨-૧-૧૧ ના રોજ ખરીદે 'કયું' હતું તેને તોડવાની બહુજ મહેનત કરી છતાં ન હુટવાથી બારણાનો નકુઓ કાપીને અંદર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત કરી પણ ત્રીજેરી દુદી નહીં તેમ ખુતી પણ નહીં.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર આવ્યા અને તે બનાવ જોધને તથા હેન્ડલ દુરેસો જોધને, અમે ધભરાધ, ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી ખોલતાં અંદરનો સરસામાન સલામત નોકવ્યો તેથી અમેને ધજોજ સતોષ થયો છે, અમેને લખતાં ધજોજ ખુશી કિપન થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી વિશે અમારા દિલમાં સંપૂર્ણ ખત્રી થઈ છે. એજ.

તા. ૧૫-૪-૧૧

લીં માવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટ્ટ ત્રીજેરીઓ અને તાળાં બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

દુકાન

ભાયખલા-મુંબઈ.

ખંગડી બળર-મુંબઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૮-૦-૦
૨ સુકતા	૩-૦-૦
૩ પાન અને દેશ	૩-૦-૦
૪ શમ અને રાનધુ	૧-૦-૦
૫ પાડવાશ્રમેષુ	૧-૦-૦
૬ ગુજરાતી પ્રયકાગે	૧-૦-૦
૭ ચિત્રિસાહિત્ય	૧-૮-૦
૮ આપોનાર્થ જોતી	૨-૦-૦
૯ સર્વોત્ક્રમ કાવ્યતી	૨-૦-૦
૧૦ આધુર્વેદમાર્ગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ મનોહસ	૦-૮-૦
પોસ્ટલ વજરે તેની કીમત ઉપરાંત સમજવું.	૧-૦-૦
પ્રાદેશીય મંગલો	

પ્રાચી જોડીસ, મુખ્યાર્થ
મયમોદેની રોડ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણીશંકર જોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર

છઠ્ઠીની પાંચમાઠી કરનાર ખરાબ ટેવ તથા ખરાબ વિચારોના નાશનરક પરિણામે પત્નીની ઉચ્ચ પ્રકારની તદ્દરસ્તીના ઉપાયો સમજાવનાર ઉપદેશગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી સાલ. લાખથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે. કીમત કે પોસ્ટલ કાંઈ પણ લીધા વગર જ મોકલવામાં આવે છે ન વાચુ હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણીશંકર જોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

BAMJI BHAGWRN & AROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Beg to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaikh Amon Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન ઝોન્ડ પ્રધસ.

સોના, ચાંદી તથા કચેરાતના ચાલુ બજાનાને ખરના મુદર
હાલીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ

ખનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૬, રોબ મેમ્બુરોટીટ મુ'મક.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

ખજારગમના મોડરોપર મુગ્ધુ' બાન આપનામાં આવે છે.

જાણીતા સીકાણવાળા.

અમીચંદ ગોવીંદભની.

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુતા અને પ્રજાના ભારે વીવાસવાળી ઉંચી સીકાણની
ગોદી દુકાન. ઠેક-બહારકોટ, સિખ મેમણ, સીકા, જુમામંડીદની સામે, મુખઈ
સંડનવાળા વેછટેવન શ્રીરવ મુનવન તરફથી આખો જણાવીએ છીએ કે મુખઈના
મીકાઈ બનવવારો મુખઈના અમીચંદ ગોવીંદને ૧૮૬૬ માં ભરાયેલાં વેછટેવન એકઠી
બીજાને ડોમેસમાં સરો માલ બનાવવા માટેની લાખાલની સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવી છે.
વેછટેવન શ્રીરવ મુનવન.

૭૫૬૫૦ હીડ સરનશીન,

૧૬, ફેરીકાન સ્ટ્રીટ, ધન સી.

હેરાં ફીક્ષીપસ. સેકેટરી.

આ જાણીતા સીકાણની દુકાનમાં ઉંચી માનથી લહેલી તરેદવાર જાતની સીકાણમાં
સરવે જાતનો દસવા, અપરજીતા લાડવા, જીરૂળી, મુનદેણી વગેરે તાજ રોજ મળશે.

વિપ્રસંત જેબાને લગનસરા તથા બીજાં જુદા દીવસો ઉપર જેવી ફરમાણ મીકાઈએ
જોઈતી હશે તેને એક દીવસ આગેમયથી આઈર આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે.

આગરે લોકો આમણાં ધરાગ્રાએ કરી જુલુ ઠગવાની ધારતી રાખતી નહીં. મરજોએ
પોતાના મોજુસો પાસે જુલુ વરદી મોકલવાથી એકજ વાવે હોયો માન મુદે પાડીયું.

મહેરબાની કરી ધરાગ્રાએ આમણાં નામનું પાડીયું વાંચવું તથા માન ઉપર ટીકો
તપાસીને લેવી. બહાર ગમ માટે માલ વી. સી. સી. મોકલશે નહીં.

ધી બોમ્બે મર્ચન્ટ્સ બેન્ક લી

હડ આશીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

આન્ચીઝ-મંમાદેવી (મુખઈ), અમદાવાદ,

તમા ગોડલ (ધારિયલ)

ભરાયેલાં થાપણ રૂા: ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝાટ બાર મહીને ૫ ટકા.

સેર્વોસ બેંક ૪ ટકા

આલુ ખતાંતી રેળની

બાંકી ઉપર ૦૩ ટકા. (મુખઈ ખાતે.)

દુકો સુદંતની ડીપોઝીટ, તથા ખીરત તથા બીજાં બેંકોના બીજાનેસ

માટેની ખેંજર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમલ દાની.

મેનેજંગ ડાયરેક્ટર.

સત્ય

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સંબંધી અન્ય વિષયોપર
અર્થા ક્ષરનાર અને અન્ય માનસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોનો સાર આપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અંગ્રેજી માસના આરંભમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પ્રકાશક રૂ. ૭૦.]

અંગ્રેજી, સન ૧૯૧૩.

[અંક ૨ નો.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૫ કેવિતાઓ.—૨૧. વસંત-કાદીઆ વિગેરે.	૧
૬. સુશ્રીકમળી.	૫૫
૭. સંયુક્ત કુટુંબ કે વિમળ.	
૮. અમૃતસર અને તેનું પ્રખ્યાત સુવર્ણમંદિર (૨)—મ. મા. જવેરી.	૧૩
૯. પ્રાચીન ભારત—પાંડુરંગ વામન કાણે. એમ. એમ. એલ. એલ. બી.	૧૭
૧૦. ડૉ. રોમ્યુઅલ મેન્સનનું (દલ્હી) જીવનચરિત્ર (૩).	૩૩
૧૧. સાયન્સ, વિજ્ઞાનાદિ.	૭૮
૧૨. પ્રસ્તાવરચિત્ર.	૮૩
૧૩. સમાજ સાથે ઇત્યાદિ મિશ્રિત વિષયો—(સદી)	૬૦
૧૪. અન્યાયલોકન.	૬૩
૧૫. શું પ્રાચીન આર્થિક ગ્રંથોમાં હતા ?	૬૪
૧૬. ઉત્તમ અંગ્રેજી ભારતીયોમાંના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ. (સદી)	૬૬
૧૭. મહાપદોપકારી મી. " ઇત્યાદિ " નું અક્ષરજીવન.	૧૦૩

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક,

મોતીલાલ ત્રિલુવંનદાસ દલાલ,

લાઈ કોર્ટ-વજીર

નં. ૮૨ કાંટલાડી-ગુજાઈ.

વાર્ષિક મુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

વડોદરા—શિવાપુરામાં ધી હુદાણીમિત્ર સ્થિત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકુલભાઈ

જાણી તેજ દેશને તા. ૨૮-૮-૧૯૧૩ ના રોજ પ્રસિદ્ધ છે.

ધી ઑમ્બે પ્રાવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ.

(સને ૧૮૮૨ ના હિંદી કંપનીઓના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

ચાપલુ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

રૂ.૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ, નાઇટ, જે. પી., એલ એમ, ચેરમેન
 સીડ કાંઈસ મહારાજા હેલતસિદહાજી મહારાજા શેઠ દાદામિયા દાદાજી આદમજી ખડવાણી
 સિખાઈ રોટના ધોર સાહેબ શેઠ ગીરધરદાસ ઝીલ્લાભાઈ કવાન્ટર, ભારતનગર
 એમિનરેખન સરદાર કુપુરિયામી વી મુલ્લીઆર શેઠ ટેવાસકર જગજીવન ઝવેરી
 કપસર દિંદે, પુનાવાળા. શેઠ જયેશ્વર સુદરદાસ ધરમસિદ, ધી ગો ક.
 શેઠ રણુશેઠદાસ ત્રિવિજયદાસ ગોહી, હાંડોઈ. આરસી ડાટન પ્રેસની ધોઈના ચેરમેન
 અને એકર. શેઠ મનરાજ દવજનરામ અખખર, લેડસાઈ.
 શેઠ મુખનલાલ દરગોવંદાસ, હોડોઈ અને શેઠ ધરમદાસ નાગરદાસ
 બેંકર શેઠ કેવીદાસ લેડિસનદાસ દેસાઈ, ખી. એ.
 શેઠ રણુશેઠદાસ વનરામદાસ પટવારી, બી. એલ એચ. બી., સીપીસીટર, મુંબઈ હાઈકોર્ટ. *
 એ, એલ એલ બી, મુંબઈ વિજન, ગોહન શેઠ બાકુભાઈ કંઠાનદાસ, પાનપુર રાજના
 મુખ્ય ખાતાના એજન્ટ

શાખા ઓફિસ.

ચંદ્રકાં બજાર ખાસ કુવા પાસે ડાસાભાઈ બીટલીંગ.

ચાલુ ખાતાંઓ.

રૂપીઆ એકસોગી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એકસોગી રોજની ઉપર વ્યાજ દર વર્સે દર મેંકડે ટકા ગણુ પ્રમાણે ગણુવામાં આવે છે

સેવીંગ બેંક.

એક કરતા વધારે નામે ખાતાં ખોલવામાં આવે છે અને ખોલનાર એકી રકમ એક તથા * ૧૨૫ રૂપીઆ એક હજાર સુધી સીવામાં આવે છે અને તેના ઉપર વરસે દર મેંકડે ટકા ચર પ્રમાણે વ્યાજ ધારા પ્રમાણે મળે છે
 ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી ભમિનગીરી ઉપર વિરખાર કરે છે ખાસ બીજી મુંબઈ ડિપોઝીટર વ્યાજ પાચ ટકા તથા જુદક ડિપોઝીટર વ્યાજ બેકમાં મળે.

એજન્ટ

આલુભાઈ કંઠાનદાસ એન્ડ કં

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સઘાસઘ વચસી પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃઙીયસ્તદિત્સોનોડ્યાતિ હન્યસત્ ॥ પ્રહમ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) નાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા નેગ છે કે, (સત્+ઘ, અસત્+ઘ) સત્ અને અસત્ (ચચસી) વચસે (પસ્પૃધાતે) પરસ્પર એક બીજાને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (સત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતર) એ બેમાં જે (ઋદ્ધીયઃ) નાશુ અપુરિષ છે (વદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષાયું કરે છે, તથા (અસત્+આનદ્વિત્) જે અસત્યજ છે તેનું હતન કરે છે.

પુસ્તક કે ભુ.

ઓગસ્ટ, સન ૧૯૧૩.

અંક ૨ નો.

સંસાર કે સ્વાર્થની ખેંચાતાણુ ?

(ધન્યાત્રી—જગન.)

સ્વાર્થ મેં સર્વ જીવાં,—આ જગમાં.

સાધન-ધન સર્વ જીવાં,—આ જગમાં.

માત, પિતા, સ્ત્રી, સુત, બાપા સહુ, સ્વાર્થ રનેદ જતાવેઃ બાપ !

સ્વાર્થ સરે તો નાચે-નચવે, ન સરે ત્યારે દોષ પાસ ન આવે.—આ જગમાં.

મતલબીઆ મિત્રો માયાના, મોદ પાપના મેલાઃ બાપ !

રનેદ જતાવે સ્વાર્થ સાધન, લજુના-લાવચે મરેલા.—આ જગમાં.

કિપુ અમૃત સરિષુ દસધુ, આંતર જેર ભરેલાઃ બાપ !

વિષ વિપ્રોતુ ચૂસી નિરંતર, નસેનસ રેડે ત્રિપન, એ વિપ્રથેલા.—આ જગમાં.

શમણી શામા, નમણી નજરે, બહુ બહુ નેદ જતાવેઃ બાપ !

ઝેરી નાચણુ છંછેડાતાં વચન બાણુના ડંખો લગાવે.—આ જગમાં.

ચક્રિત, લકિન, યુક્તિ ને મુક્તિ, સઘણું સ્વાર્થ શીખાવેઃ બાપ !

સ્વાર્થ ન સરતાં નયન-દેશી, માર્ગે મગતાં મ્હોં ન જતાવે.—આ જગમાં.

સાચા રનેદી મુખમાં-દુખમાં, સરખે લાવે રહે છેઃ બાપ !

મોડે મર્થ રહ્યું દોષ તેને, પામર, ખોટું લાવે ચડે છે.—આ જગમાં.

મોઢક માયા, કામિની કલ્યા, નિરખી છું ભરમાયા ? લખા !

પાર્થિવ આ પળના પરણવા, પકડી ધૂમાડા (તમે) અહિં છું કેમયા ?—આ જગમાં.

“માર્ગ માર્ગ” કરીને મરતા, સીધન પ્રાણ ધાપા ! લખા !

ત્યંત સમયે કાલ કામ ન આવે, વીતી વસંત તરે કરમાયા.—આ જગમાં.

સંસ્કૃત,
“વસંત મહિર”

}

વસંત.

ધીર પુરુષ.

(વસંતવિભાગ.)

ગંગા કરાક્ષરી ચલે નદિ ઉર જેવું
કાપાગિથી પ્રવળે નદિ ચિત જેવું
લોભાધ લેસ નદિ અદિક વિષયોથી
તે માત્રી વિજયી ધીર વિભાગમાંથી. ૧

ગર્વિષ્ટ જે નવ બને કદી સુખ કાળે
આપત્તિના સમયમાં નવ મેષ ખૂંધે
રાષ્ટ્રે અદિચળ નદિ મતિ ધર્મમાં જે
તે માનવી સકળ વિધિમદ્દી પૂજાય. ૨.

ઉદોગને ધીરજથી સકુ કટ કાપે
ચૂંદે નદિ વિચરતા કદી સત્ય પથે;
કાર્યો અનેક કરતા કુલ આચરે જે
છે કન્ય કન્ય કુતકન્ય પુરુષ જોયો. ૩

નિષ્કામ ભક્તિ કરતો પ્રભુ ક્યંત ચિતે
શૂદ્ધી અને વાંકાને સનમન આપે;
કુદ્ધિ અને મન વળી પ્રભુમાંથી અર્પે
આનંદ શાશ્વત લહે પૃથ્વી મહી તે ૪

સુગંધ
વિવસન મેષજ રસાદિસી.

}

હીરાલાલ મ. રસાઈ.

x ભગવદ્ગિતા નીચલા શ્લોક ઉપરથી:—

કાંતાકટાક્ષવિશિષ્ટા ન દ્વહન્તિ ગસ્ય
ચિત્તં ન નિર્દેહતિ કોપદમ્યાનુતાપઃ ॥
કર્ષન્તિ મૂર્ચિવિપયાશ્ચ ન લોભપાશૈઃ—
લોકચર્યં, જપતિ કૃત્તરગમિદં સ ધીરઃ ॥ નીતિશતકમ્.

“ વિયોગી વ્હાલાંઓ, ”

(અંજની ગીત.)

વ્હાલાંઓ વિયોગી યાતાં,
અંતરપટ આવીને પડતાં,
રનેદ શૂંખલા તૂટી જતાં,
આંસુમાં ઢાળે.

તૂટી સાંકળ સંધાવાની,
અંતરપટ આવો ખસવાની,
પાછાં વ્હાલાંને મળવાની, •
આશા એ રાખે.

વ્હાલાંઓ વિયોગી યાતાં,
રનેદભીનાં મુખમાં દૂર યાતાં,
નેત્ર દળેલાં લુધાં પડતાં,
આંસુમાં ઢાળે.

નેત્ર દળેલાં મેળવવાની,
રનેદભીનાં મુખનાં દર્શનની,
પાછાં વ્હાલાંને મળવાની,
આશા એ રાખે.

વ્હાલાંઓ વિયોગી યાતાં,
સંનિધિ મળીને આચરતાં,
‘વિનોદમથી વાણી તે રમરતાં,
આંસુમાં ઢાળે.

પુનઃ સંનિધિમાં મળવાની,
વિનોદમથી વાણી વધવાની,
પાછાં વ્હાલાંને મળવાની,
આશા એ રાખે.

વ્હાલાંઓ વિયોગી યાતાં,
મુખદુઃખની વાતો કરતાં,
રમરી ‘અંતરના પટ ખેંચવાનાં’,
આંસુમાં ઢાળે.

સુખદુઃખની વાતો કરવાની,
અંતરપટ ખુલ્લા કરવાની,
પાછા વ્હાણાને મળવાની.
આશા એ રાખે.

“ સરસ્વતી મંદિર ”
કેતારગ્રામ (ચિરત.)

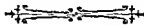
છાટુભાઈ દાણભાઈ કેશાણ.

ગઝલો—મસ્તાન.

ખેંદાર કરો ગોરી ગુમાની ગુનાહ પર
ખફા ન થશે ગોરી છે દમારી આહ પર ૧
મન્ગીલે મકસદ જવા મળવાને રખડ
મેઝભા અમે ધરકના તે ધરક રાહ પર ૨
પરવા કરી ગર છે દમારે ગેરીકરાઈને
દીસ મલિન ન, ન ગમગીન, બકિન પનાહ પર ૩
જવાબાંબા બીરદર મળી હિગાવીશું ચમન
ચાલીશું દીગથી અમે મરીશું એ આહ પર ૪
શાવીશું અમે ધરકમાં દોરતી નથી નાદર
ગુનીઆદ ધરકની પની જસ મેજ મઝાહ પર ૫
દરખારમાં લગાવું અડંગા હો શાહે દુરન
મહબબને મમદર ના દીલ માલો જાહ પર ૬
જહાને હન્ત સીપી છે ગેઝામની મસ્તાન
આફ્રીન સદ દહાર જસ આફ્રીન નિગમહ પર ૭

ટી. બી. કંધારીઆ.

સૂક્ષ્મદર્શક માં થી.

રચુદરની તાર-એજન્સી, લંડન, તા. ૧૯ મી જુલાઈ ૧૯૧૩ ના સંદેશમાં અજર આપે છે કે, ફ્રેંચ રાજસભાની બજેટ કમીટીએ ૩૦ વર્ષ ઉપરના એ કુંવારા પુરુષો ઉપર કર નીખવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો છે, સ્વતંત્રતાના મહાસિદ્ધાન્તની જન્મભૂમીમાંજ સ્વતંત્રતાના એક પ્રથમ અધિકાર પરજ, સમસ્ત યુરોપમાં પ્રહાર કરનાર તે પ્રથમ નિવડયું છે એ પણ વિધાતાનો એક સૂક્ષ્મ કટાક્ષ છે! તથાપિ સ્વતંત્રતાનો સિદ્ધાંત મહાન છે, પરંતુ આવશ્યકતા અને અનિવાર્યતા એ પણ ઓછું સત્ય નથી કે, એ તેથી પણ મહત્તર સિદ્ધાન્ત છે. ફ્રેંચ-પ્રતીપત્તિ વિગ્રહ પછી ફ્રાન્સની વસ્તી લગભગ સદંતર વધતી અટકી ગઈ છે. જન્મની સંખ્યા માટે દર વરસ એવો રીપોર્ટ જન્મનોંધ ખાતાનો વડો કરે છે કે “આગલા કોઇ પણ વર્ષ કરતાં જન્મની સંખ્યા ઓછી છે.” ચોતાની પાડોશી, દરીદ્ર તથા શત્રુ જર્મન પ્રજા બધારે “ફૂંકે અને બૂસકે” વધતી જાય છે ત્યારે જે ફ્રેંચ પ્રજા ખસેલા વર્ષ પર જર્મનીથી જમણી દત્તી તે હવે તેનાથીએ અર્ધાં ઘટ જવા આવી છે એ બિનાથી સ્વદેશભિમાની ફ્રેંચ રાજદ્વારીઓ અને ‘ઇકોનોમિસ્ટ’ ચિંતાગ્રસ્ત ઘટ ગયા છે. પ્રજા-ન્યૂનતાના એ રોગનું નિદાન તથા ચિકિત્સા કરવાના કામમાં એ રાજકીય વૈદો હવે ઉચિત થયા છે. અનેક નાનાં નાનાં ખીસે અત્યાર આમમ્ય ફ્રેંચ રાજસભાએ સ્ત્રીઓની પ્રજાવૃદ્ધિ કરવા ઉત્તેજિત કરવાને પસાર કર્યા છે, પણ આ નવો નિર્જપ સૌને શિર ચડી જાય છે. અત્યાર સુધી રાજનીતિ પ્રજા વૃદ્ધિને આડકતરી રીતે સહાય કરવાનીજ દત્તી. ગર્ભવતી સ્ત્રી કામદારોના પગાર શેઠો ન કાપે તેના કાયદો કર્યો. પ્રસવ તમા સુવાવડ દરમિયાન તેમને ખુસારો મળે એની વ્યવસ્થા કરી, બલિયારોત્પન્ન બાલકો પણ ફ્રેંચ મહાપ્રજ્ઞનાં ઉપયોગી અંગો અને તેની વ્યવસ્થા કરી તથા ‘સુધારી-પરંતુ તેથીએ ખાજ મન માનતી સુધરી નહીં’. જન્મનેપિ ખાતાના રચુદરનાં રોલ્લુનો એકનો એકજ સૂર કાયમ રહ્યો. તેથી ફ્રેંચ રાજદ્વારીઓ રોગનાં મૂલગી વધારે સમીપ આવવા લાગ્યા છે. યુરોપમાં નવીન વિચારોનું કેંદ્ર ફ્રાન્સ છે અને ફ્રાન્સનું કેંદ્ર પેરીસ છે. જે પણ નવીન વિચાર પ્રવર્તે છે તે મૂળ ફ્રાન્સમાં ઉત્પન્ન થયેને પછી યુરોપના ઇતર ભાગોની ચતુર્દિશામાં ગળે છે. શું પોશાકની ફેશનમાં, શું બોજનની બનાવટમાં, શું સમાજના બંધારણમાં, શું સૌશીયેલીઝમના પ્રકરણમાં, તથા શું છેલામાં છેલ્લી સામટી હડતાલ પાડવાની સીડીકેલીઝમ ની પદ્ધતિમાં, ફ્રાન્સ યુરોપનો જગદ્ગુરુ અને યુરોપને મોખરે, સામાન્યરીતે તથા એક નિયમ તરીકે છે.

X

X

X

X

સંતતિની સંખ્યા અંકુશમાં રાખવાની યોગ્યતાના સિદ્ધાંતની આત્મા પ્રજા પણ નેપોલીયન બોનાપાર્ટનીજ રૂપેત છે ! યુરોપના પશ્ચિમ ભાગનાં મહા પ્રજાઓ, પૂર્વ ભાગની પ્રજાઓની અપેક્ષા સુધરેલી છે. પશ્ચિમ ભાગમાં પ્રજાવૃદ્ધિ પર અંકુશ મેલવાની “ગૃહનીતિ” ફ્રેંચ પ્રજાનાં તે વર્તનનાં અનુકરણતરી બૈદાસત ધણી અચરિત યાદ સુધારી છે. ફલરૂપ જર્મનને પણ તેના છાંદા ઉઠી ચુક્યા છે. પણ હજી પશ્ચિમ યુરોપમાં એ પ્રજાલી કેવલ શિક્ષિત ઉચ્ચતર વર્ગો-જેઓ સ્વાસાધિક રીતે ખીજા કરતાં ખોતાનો સ્વાર્થ વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે-

માન્ય પ્રવૃત્તિ થઈ છે, પરંતુ ક્રાન્સમાં તો ઉતરતા વર્ગોમાં પણ ઘેરઘેર એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે કામ લેવામાં આવે છે ! ઉતરતા વર્ગો પણ ક્રાન્સમાં જોડેલા સુખવિકાસી તથા શુદ્ધિકારી છે તેટલા બીજા ક્ષેત્ર પ્રજામાં નથી. ક્રાન્સમાં દંપતીની એ સમજાતી હોય છે કે જે કે ત્રણથી વધારે પુત્ર પુત્રીઓ ઉત્પન્ન કરવાં નહીં ! આથી કેટલુંકુટુંબ મોટામાં મોટું. તો પંચ હોય છે, જેને ત્યાં પન્થ છોકરાઓ હોય તે તો ચમત્કાર ગણાય છે. તેઓ કાંઈ ગર્ભશય કરતાં નથી, તેમજ બ્રહ્મચર્ય પણ પાળતા નથી. વિવિધ વ્યવાચ્ય કૃત્રિમ રીતિઓથી ગર્ભધારણ તેઓ મૂઢથી અટકાવે છે. અને તે જુદી જુદી પદ્ધતિઓમાં કંઈ સૌથી સહેલી અને સારી છે તે વિષે તેના શોષક ડાહ્યોરો વચ્ચે એક જાતની દરિદ્રાઈ ચાલી રહી છે ! છુટ્ટી પુસ્તકમાં તે પદ્ધતિઓ સમજાવવામાં આવે છે. અને એ પદ્ધતિ દર્શાવતી એક અમેરીકન પુસ્તકની નકલો આજ છાપીને પ્રગટ કરવા માટે અતીતિના પ્રચાર કરવાના આરંભ લેના પ્રગટકર્તાઓ મીસીસ ઓની ખીસ્ટ અને મી. આલ્સ બ્રૅડ્લી વિષર મુકવામાં આવ્યો અને કામદાની આરિઝોને લીધેજ તેઓ અપીલમાં દંડથી છટકી ગયા તે વાતના દહાડા તો ક્યારનાંયે વહી ગયા છે. પાદરીઓ આ એક પ્રકારના કુકર્મની વિશ્વ મોકાર ઉઠાવે છે, પરંતુ એ વર્ગના પોતાના અન્યપ્રકારના કુકર્મોથી તેમની પ્રતિષ્ઠા એટલી ઘટી ગઈ છે કે એ " આઉટ ઓફ-ટેક " જવી પુરાણા વિચારવાળા તરીકેજ દસતા વર્ગનું કથન તો અરણ્ય ક્ષેત્ર સમાન થઈ પડ્યું છે. એક સમય એવો હતો કે વૈષ્ણવનો શોષ શાપ ગણાતો. વિચારપરિવર્તનને શુ વિચિત્ર અમલાર છે કે તે દવે કેઓના પ્રતાપે એક ' દેશન ' અથવા આશીર્વાદ થઈ પડ્યો છે ! જે પુત્રો માટે હજી આ દેશમાં થોડો માથ છે અને માનતા લેવાય છે તેને આજવા માટે અતિ સુધેરેલી પ્રજાઓમાં થોડો માથ છે ! ક્રાન્સની રાજસભાએ " સહચારીઓ " ઉપર કર અથવા રાજસ્વ નાંખવાનો કારણ જુદોજ જાતનો કર્યો છે તેના હેતુ એજ હોય શકે કે કરના લાયકી કે અકુમારો લગ્ન કરે. પરંતુ ક્રાન્સમાં કાંઈ લગ્ન ખાસ ઓછાં યતાં નથી. ૧૯૦૦ નાં વસ્તીપત્રક પ્રમાણે દર દળર મનુષ્યે ક્રાન્સમાં ૨૦ થી ૫૦ વર્ષની વયના ૮૨ (ચાલરે ૧૨ મોજ બાજ) પુરોજા કુમારો છે. અન્ય દેશોમાં ખાસ ઓછા નથી, કેટલેક રચણે વધારે છે. હંગેરીમાં ૭૭, રૅફ્ટોલેન્ડમાં ૯૦, આયર્લેન્ડમાં બધા ૧૨૫, જર્મનીમાં ૭૬, તથા ઇટલીમાં ૭૨ છે. ફ્રેન્ચ સૌંદર્ય પતિ થવા કાંઈ નાખુશ નથી, પિતા ચવાજ નાખુશ છે ! સમસ્ત યુરોપમાં લગ્ન કરવાની ખાસ દરકાર તો કાદને ઉજ નહિં, પણ ક્રાન્સ કાંઈ લગ્નની સંખ્યામાં બીજા દેશોથી ખાસ ઉતરતું નથી. ૧૫ થી ૪૫ વર્ષ સુધીની (એટલે કે લગ્નયોગ્ય વયની) દર દળર સ્ત્રીએ ૧૨૦ પરજોલી તથા ૧૦૦ અપરિણત સ્ત્રીઓ ક્રાન્સમાં છે. હંગેરીમાં ૧૨૭ પરજોલી તથા ૧૨૭ નહીં પરજોલી છે. ટુકમી ચદરચાષ્ટ્રને જરતી લગ્નરતી સ્ત્રીઓમાં સમસ્ત યુરોપમાં અધોઅર્ધ કુમારી હોય છે ! મોઝ વહેલા તો પણ ખજા પાણે છે, અને મરતી વખતે પણ કુમારો કે કુમારી એવાની રાસ તો જાદુ ન્દાની છે પરંતુ તેમને આ દેશના જોવી લગ્ન કરવાની ઉતાવળ કે હોડવામ નથીજ. અહીં તો ઉપરના કાજ આવીજ, ભરાયા વચરાજ આવે. અભાર સુધી-ત્રીસકા પહેલાં-તો યુરોપમાં લગ્ન જાદુ વધારે લાખરણુ દગાં કિચિત્ સુખપૂર્વક રહી શો અટકતું કમાવા લાગતાં સમયજ બધાજ પરજાતાં પરંતુ દવે એ નિયમ રોજ નથી. સુવિખ્યાત રેવરંડ આલ્ફ્રેડ મહા દરિદ્રાવચામાં લગ્નકરવા દેવાના ખાટી અને તેનાં લગ્નથી જાતમજ તેમજ માતા-

પિતા કેટલાં દુઃખી થાય છે તેનું ભવાનક ચિત્ર ઇંગ્લેન્ડમાં દોર્યું. તેનું ઉદ્ધુજ પ્રતિબિંબ ક્રાન્સની આર્સિમાં પડ્યું છે. “ માથુશીયેનીઝમ ” તો કેરે રહ્યું પણ તે સિદ્ધાંતનો અમમ્મ, “ નીથો (નવીન) -માથુશીયેનીઝમ ” અર્થાત્ (કૃત્રિમ ઉપાયથી પ્રગ્નપ્રતિબંધ) થી કાઢા. ફ્રેન્ક-પ્રગીયન યુદ્ધમાં મજેકી દારને પરિણામે આલ્સિસ-લેરેનનો પ્રાંત ક્રાન્સે ખાધો છે. દેશભિમાની ફ્રેંચ એ ખુદ્દારી એક અંગત નામોશી ગયો છે. તે ગમે ત્યારે પણ પાછું લેવું એ તેની ચુન પ્રતિજ્ઞા છે. પરંતુ પોતાથી ઘેવડી વસ્તીવાળાં જર્મની પાસેથી લેવાની તેની હાલ મગદુર નથી. ફ્રેંચે જર્મન દરીફને પહેાંચી વળવા પ્રગ્નરદ્દિ છડે છે, પરંતુ પ્રગ્નનાં મુખસ્વાર્થ સન્મુખ તેમના રાજદ્વારીઓના સર્વે ઉપાયો નકામા ભય છે. પરલેહી કામદાર ઓચિને પ્રસવ વખતે આખો પગાર કારખાનાના અસીકે આપવો એવો કાયદો પ્રજોત્પત્તિ ઉત્તેજનાર્થે લાગ્યો છે તેને પરિણામે કારખાનાંવાળાઓ કુમારીઓ તથા પુરોએનજ પરલેહી ઓને બદલે રાખવાતું પસંદ કરે છે ! તાત્પર્ય કે, કાયદો બ્યવહારમાં નિષ્ફળ નીવડે છે. ત્યાં સુધી વ્યક્તિ પોતે રવેચ્છાથી નહીં સુધરે, દેશ સારૂ આત્માનો ભોગ આનંદથી અણખાઓ ન આપે ત્યાં સુધી અમાલકારની સુલામિયરીથી તો બદુજ ઓછો લાલ મહેનતના પ્રમાણમાં મેળવી શકારી. ૨૦ ટકાના કરના ભયથી કુંવારા પડ્યા તોથી કદાચ લગ્નની સંખ્યા વધશે; પરંતુ તેઓ પ્રગ્ન ન કરવાનો એક સંપ કરે તેનો ઉપાય શું ? શું વંધ્યાકર નવો નાંખવો ? અને કૃત્રિમ તથા કુદરતી વંધ્ય-ત્વનો વેણ કે કાયદાથી વિવેક કરવો અશક્ય છે. એ કર તો ખંભાતના ધાલીઓના ધારા જેવો યઇ ભય. તેઓ માટે કહેવાય છે કે, કોઇ ઓનું અમુક વર્ષ સૂધીમાં અમરણી ન આવે તોપણ પછી ન્યાત જમાડવીજ પડે. તેમની દર્શકનો મુદ્દો એ છે કે એને ન આગ્યું તેમાં હમારો શો કસર કે ન્યાત ન જમીયે ? તાત્પર્ય કે પ્રગ્નરદ્દિ કાયદાથી કરવાનો ઉપાય બદુજ અસંતોષકારક અને અપરિણામજનક નીવડશે. કોમર્ષકરની આવક ગરીબ માન્યોને તેમના સંખ્યાબંધ સંતાનો ઉછેરના આપવાથી પ્રગ્નરદ્દિને ઉત્તેજન મળવાનો સંભવ છે ખરો પરંતુ કેવલ ધનના લોભથી ગમે તેવો ગરીબ મનુષ્ય પ્રગ્ન ઉત્પન્ન કરવા લગ્નથાય એ બદુ સંભવિત તો નથીજ. ઉછેર-વાની મહેનતના પ્રમાણમાં તેને ઝાઝો નફો રહે એમ છેજ નહીં. દેશભિમાન, ગૃહસ્થાશ્રમની છત્ત, પનિપત્ની વચ્ચેની ગાઢ પ્રીતિ તથા યુવવાત્સલ્ય એ ભાવોથીજ પ્રગ્નરદ્દિ યઇ શકે છે. સાદાં જીવન ભણી વગવાનો ક્રાન્સની મુક્તિનો એકલો માર્ગ છે. એ સિદ્ધાંત દલાવવાને કોઇ વીર અંધકાર, કોઇ નવો ફરો કે નવા વૉશર ક્રાન્સમાં, કોઈ કે મુરોપમાં અનવરવાની જરૂર છે; પાદરીઓના શુષ્ક ભાષણી ઝાની પ્રગ્ન દવે કહ્યું કરે એવી રીતી નથી. જે અંધકારોએ બાજી બગાડી અને મૂક મારી તેજ અંધકાર વર્ગે તે બાજી સુધારી મૂક પાછો છોડવાની છે.

X

X

X

X

X

પરિચય મુરોપ માત્રમાં દર દળર માથુસે જર્મની સંખ્યા ઓછી યઇ ગઇ છે.

૧૮૪૧-૫૦ ના દસકામાં દર એક દળર મનુષ્યે આશરે ૩૫ નવા જર્મની દર વરસે સરેરાસ આવતી. તે દસકામાં પણ ક્રાન્સ તો બધાને ખાખરે, બધાથી ઓછુજ ફરદુપ હતું. તેની રાસ તો ૨૭-૩૦ જ હતી. જર્મની જે કૌથી ફરદુપ હતું (૧૮૭૧-૭૫ માં ૩૯ ટકા દના) તે પણ ૧૯૦૦-૫ના પંચકમાં ૩૫૫ ટકા પર આવી ગયું છે. અને ક્રાન્સ તો તેજ પંચકમાં છેક ૨૧.૭ પર આવી ગયું છે. આ દિશાએ મીડ પર જર્મન મત્સ્યનાં થર્મોમીટરનો પડો આવી જતાં અને ક્રાન્સ શીતલ સદારા થતાં કો જસો વર્ષજ લેકએ ! દહ સુધી કોઇ પણ દેશ ૨૫ ટકા નીચે નથી અને કહ્યું ખરૂં દળરે ત્રીસથી ઓછા જર્મન નથી થતા. જર્મની

તથા તેનું વિશ્રામ ઔદ્યોગીયા તો ૩૫ ની સરેરાસ બતાવે છે. અર્થાત્ ક્રાન્સમાં ૧૩૩ ગ્રામ, ૭૫ ટકા, જાણવામાં આગળ દોડે છે. ૧ જ્યારે જર્મની તથા ઔદ્યોગીયામાં ૨૮૪ જન્મો ૧૫ થી ૪૫ વર્ષની ૬૨ હજાર સ્ત્રીઓમાં થાય છે, ત્યારે ક્રાન્સમાં માત્ર ૧૫૭ જન્મો થાય છે. પ્રબળીય અવિગતિ અને અવનતિ તેના લક્ષણમાં આ આંકડા વડે નિશ્ચિત લખેલી જણાય છે. અંગ્રેજ રાજ્યની કૃષિકી તેમજ હીંદુઓની પ્રચંડ સખ્યા તથા બાંધકામનાં સામાન્યને લીધે આ પ્રસંગ હીંદુઓને સુખવતી નથી એ બધીંપણી સંતોષની વાત છે.

X

X

X

X

X

પ્રાચીન કાલમાં આમાંવર્તમાં પરમાર્થ અથવા પરલોકાર્થે બલવ્યવસ્થાનું પાલન પુરવો કરતા. બ્રહ્મચર્ય પ્રગટિદિ અર્થે ૧૦ પ્રજાપતિઓ હિપ્ત ન કર્યા પરંતુ તેઓ તેમ ન કરતાં તપસ્વાર્થે વનમાં આવી ગયા; તેમજ સનક, સનંદન, સનતકુમાર આદિ અન્ય ૪ પુત્રો તેમજ કાર્તિકેશ્વરનામીએ પણ એજ માર્ગે ગ્રહણ કર્યે. શંકર અને રામાનુજથી માંડીને દ્યારંદ પર્વતના આચાર્યોએ પણ બાલવાવસ્થાથી બ્રહ્મચર્ય ભારણ કર્યું અને જગત્ તથા પ્રજાની સેવા નિમિત્તે દેહ અને આત્મા અપર્યે. બીજમપિતામહે પિતાના સુખસાર એવુંજ તત્ત્વ અંગ્રીકામું. પરંતુ સ્વાર્થે સારજ લગન ન કરવાની કથા તો પશ્ચિમમાંજ બાપણે મથમ સંકલ્પી. પૂર્વ એથી અઘાત છે. પરમાણુ (atom) ની ' થીયરી ' નો શોધક જેન રેલન કહેતો કે I have no time to marry (મને પરણવાની પુરસદ નથી). મહા પુરુષે મહા-વિદ્વાને તથા મહાભાષિા થાવત્ કેમારવત પાઞે તે સમજી શકાય છે પરંતુ સામાન્યો માટે તો તેનો અવકાશ નથી. આદર્શ એ તેમની દરજ છે. કમનસીએ, ગોરો બાબ તો પશ્ચિમમાં કેવળ યથેચ્છ વ્યવસ્થાર કરવાજ પરણતો નથી એ પ્રખ્યાત છે. યુરોપની પડતી કેવળ આલસા દુર્લ્લભથી નહીં થાય, કમકે તેમનામાં આ દેશવાસીઓ કરતાં જીવન સદ્મુલ છે. પરંતુ તેની દૂરની પડતીનું આ એક કારણરૂપ યજ પરો એ નિશ્ચિત છે. અન્ય દુર્લ્લભોને પ્રિયત્વ યવાનું આ સરન્ધકતા કલિનું મહા છિદ્ર છે. જે પણ દેશમાં લક્ષ્યું આવસ્ય તથા નિરપુલા વધી પડી છે ત્યાંની પ્રજાનું અસ્તિત્વ બપમાં આવી પડ્યું છે. પ્રાચીન ગ્રીક નગર સ્થાપનામાં એવો કાયદો આ પુણીના વાંદાઓ વિરૂધ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો કે, અમુક વય પછી કુમારા રહેનારાઓને કુમારીઓના જે જાહેર તાલિમના જલસા થતા તેમાં હાજર કરવામાં આવતા નહીં. વળી ૬૨ સદીની ઋતુમાં તેમને ચોટાની સર્પસ આકારે પ્રદક્ષિણ કરાવવામાં આવતી અને આ શિક્ષાનું વાજબીપણું દર્શાવનારૂં અવન તેમને રસ્તે જાતા જવાની દરજ પાડવામાં આવતી ! પ્રાચીન રોમના મહારાજ્યમાં પણ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૮ તથા ઇ. સ. ૯ ના સાલમાં નહીં પરણેલા વિરહ કાયદા કરવામાં આવ્યા હતા તે પ્રમાણે અમુક છોકરાંવાળા માતાપિતાને અમુક શબ્દકે પ્રજા આપવામાં આવ્યા હતા, અને જે માતાપિતા સંતતિ રહિત હોય તેમના પર ૪૨ નાંખવામાં આવ્યો હતો ! ૧૭૯૮ માં પ્રુશિયામાં પણ કુવારાપર વડા પ્રધાન પીટે ૪૨ નાંખ્યો હતો પણ તેનો હેતુ નેપાલીયન સાથેના વિચ્છેદનો અર્થ પુણી વગવાનાજ હતો. અને તે વખતે તો જર્મનાં છોકરાં માનવર પણ ૪૨ નાંખ્યો હતો, હર્બર્ટ સ્પેન્સર Principles of Ethics (" નીતિશાસ્ત્રનાં તત્ત્વો ") નામક પુસ્તકમાં (પૃષ્ઠ ૫૨૨) કહે છે કે " યુથાન્ડા (અફ્રિકા) ની બલોમાં છોકરાં ઘણા આદ પતિપત્ની ૨-૩ વર્ષ છતાં રહે છે અને યતિ માટે તેના મિત્રો સૌથી વ્યાધે છે, તેથી તેમની પ્રજા બધું આછી

હોય છે. ” યુરોપીયનોની કૃત્રિમ પશ્ચિમી કરતાં આ રીતિમાં, નીતિયું તેમજ આરોગ્ય-શાસ્ત્રનું સંગીત તત્ત્વ સમાયું છે એમ કોણ ના પાડી શકશે ? જંગમી કોણ તે વિરે આ બાબ-તનો વિચાર કરતાં તો સદેહ પડી જાય છે. બેકન સ્વયં સંક્ષેપમાં કહે છે કે “The true greatness of a state consists essentially in population and breed of men,” અર્થાત્ પ્રજાની વસ્તી તથા મનુષ્યની ઉછેરની બાબતમાં મુખ્યત્વે કરીને શાંદની મહત્તા સમાઈ છે. ” સ્વાર્થભાગ, સાદાઈ, સ્વદેશાભિમાન, દેશની ભાવિ ઉન્નતિ, પ્રગતિ તથા વૃદ્ધિની ઇચ્છા, સતોષ, પત્નીવાત્સલ્ય, સંતતિવાત્સલ્ય, એ અનેક સદ્ગુણો હોવાથીજ પ્રજાની નિરંતર વૃદ્ધિ તથા આબાદી યથ શકિ છે. યુરોપમાં ભોગવિલાસનાં સાધનો તથા ધનપ્રાપ્તિનાં દ્વારો વધી જવાથી એ સદ્ગુણો કેટલાક વર્ગોમાં તથા દેશોમાં ઓછા થવા માંડ્યા છે. એ એક ચિંતાજનક મામલો છે અને તેનો ખરો તથા એકલો ઉપાય ઉકત સદ્ગુણોનું ધારણજ છે. કર, દંડ આદિ સ્થૂળ ઉપાયોના ઉપયોગ બહુ અલ્પ છે. તે માત્રથી વિજય સિદ્ધિ નથી. ક્રાન્તના રાજદારીઓએ તથા લેખકોએ રાજદારી ઉપાયો માત્રનું નહીં કિંતુ પ્રજાનાં હૃદયને પીગળાવે એવા ઉપાયોનું આવાહન કરવું આવશ્યક છે.

તંત્રી.

સંયુક્ત કુટુંબ કે વિભક્ત ?

સંયુક્ત વ્યવસ્થાથી થયેલી બાલકજનની ઉત્પત્તિ !

કેટલાક કહે છે બાલકજનની ઉત્પત્તિ મુસલમાનોના યુવતી, અપરિણીત સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના અત્યાચારને લીધે થઈ. તેઓ ખજર આપે છે કે મુસલમાનો દીલના સ્વામી થયા પછી તેઓ કુમારી હોંદુ કન્યાઓનું ઢરણું કરી તેમને જગજગતી વટસારી પેતાના જનાનખાનામાં ઉમેરતા તેથી ભયભીત થઈ હોંદુઓ કન્યાઓને નાની વયથી પરણાવવા લાગ્યા-જનલે કે કન્યાઓનાં શરીર ઉપર “ પરણેલી છે ” એવું “ સહચારીઓનો રસ્તો નથી ” એવું પાટીયું ટાંચ્યું હોયને ! અને તે પાટીયું વાંચી દલાલ-દાસીપાસ થઈ ઢરણું કરવા આવેલા મુસલમાનો વીલે મોંએ પાછા ફરતા હોયને ! પરણેલીને પકડી જવામાં કાંઈ કુમારીને પકડી જવા કરતાં વધુ પાપ નથી કે પરણેલીને છોડી દે ને કુંવારીનેજ પકડી જાય ! એવા બજાલકાર કરનારને તો બધીજ સરખી “ દલાલ ” છે ! મુસલમાન ધર્મમાં પરણેલી સ્ત્રીને ફરી પરણવા લઈ જવાની મનાઈ હોવાનું અને કુમારીને લઈ જવાની રજા કે પ્રુદ્ધ હોવાનું કથાની હમને ખજર નથી. તેમ હોય તો એ, હોંદુઓ કાંઈ પરણતી કન્યા પર છાપ નહોતા મારતા કે “પરણેલી હોવાથી અસ્પર્શ્ય”, કે અદ્ધરપૂ છે.” એ ભયને લીધેજ કન્યાઓને વહેલી પગલાવે, બાલકજનનાં ભયંકર પરિણામ ભોગવે તથા વૈધવ્યનો ભય સ્વીકારે એ અસંભવિત છે. વગર લગ્ન કરે યોગી છાપ માટે કે છુમારો ઉરાડે તે વધુ સંભવિત છે ! બાલકજનની એ ઉત્પત્તિની કષ્ટના કેવલ પાયા વિનાની અને અનૈતિક છે તે સિદ્ધ કરવા એટલુંજ કહેવું બસ છે કે મુસલમાનોને આર્થાવનને ગંધ આપ્યો કે સ્વપ્ન

પણ ચક્રે તેની ઘણી પૂર્વે સ્થાપના દિવસમાં શાસ્ત્રીમાં આલસન-ખાસ કરીને કન્યાનાં-
 કરવાનાં વિધાન છે । ! જાણવું મને જોઈ પડ્યાં, અનેક સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો વગેરેમાં
 આલસન વિધાન શ્રેષ્ઠ મુસલમાન ઢાલની અંતિ પૂર્વેનાં છે. તે પ્રકારે હોવાની કદાચે
 શંકા પણ નથી કરી. ખરી વાત એ છે કે આલસન તો મુસલમાનોના આગમન પૂર્વેનાં
 આ દેશમાં પ્રારંભ થઈ ગયાં હતાં. આલસન તો મુસલમાન કરનારી આક્રમણ કરતી, શૂરવીર
 મુસલમાન પ્રાચીન આવકાર આપતાં હતાં । તેને મુખ્ય ઉત્તેજન આપનારી વસ્તુ એક જ કુટુંબ
 હતી એ હમારો નક્કર છે. એક જ કુટુંબને લીધે માત્ર જની રાજ્ય એટલા પૂરતું પાવાનોજ ખર્ચ
 કરવામાં આવતો. આગલા કાળમાં, ઢાલની પેઠે લેટેા મોટેલાએ ખિસ્ત હોવાથી-લીલી પ્રાચીન
 પોણા લાગ કેવલ એની પર પોતાનું મુજરાન દઈ પણ કરે છે-તેમને અત્ર માટે પૈસા પણ
 બહુ આજી પડતા. તેથી લગ્નથી માત્ર નામની જવાબદારી વધતી-કેવલ કન્યાનો ખાસનો ખર્ચ
 વધતો. દઈ પણ ગરીબ વર્ગોમાં માણસનો વીંછી ખર્ચજ તેનો કુલ ખર્ચ ગણાય છે. આ
 “ મનાવીપણ ”ને કારણે હાલની લગ્ન ઉપમા આપવામાં આવી. એવી ઉપમાથી દરિદ્ર, શુદ્ધ,
 કંગાલ, ભોખનશીય જીવન માત્રને એ સમયની પ્રજાએ પ્રવિત્ર બનાવ્યું. ભોખન મરણ કે સર્વસ્વ
 મરણ. સકલ જીવનની સફર સરળ થઈ અને લગ્ન એક રગત, એક નમત, એક સહેલામાં
 સહેલી આસમાનથી ઉતરી આવતી વસ્તુ થઈ પડી. કન્યાની કીમત કોઢીની-અનાજની વપડીની
 થઈ પડી. તેથી લગ્ન માટે ઉમેદવારી કે તૈયારી જેવું તો કરવું પાડવુંજ નહોતું. તે સદૃશ માથે
 હોવાથી તે એક લોકની (folk) ની વસ્તુ પણ રહી નહીં. જે દેશમાં ખેતી ઉપર મોટો
 આધાર છે ત્યાં દઈ પણ આલસન તથા સંયુક્ત વ્યવસ્થા એ ઉભય દાધમાં દાધ મેળવીને
 એક સાથે આલસને બેવામાં આવે છે. પ્રખ્યાત આઈરીશ ઇતિહાસકાર લેડી કહે છે કે,
 “ The Irish marry on the first flow of passion ” અર્થાત “ શરી-
 રમાં વીંધસંયમ થતાંજ તે આઈરીશ લોકો લગ્ન કરી નાંખે છે. ” એ ખેતીના તથા દરિદ્ર રીતે
 રહેવાના સંતાપ છે. તે મહાન ઇતિહાસકાર કહાણ કરે છે કે, “ Had Ireland been
 less chaste it would have been more prosperous, ” અર્થાત જો આય-
 સેનના વતનીઓ (આલસન ન કરવાથી અવસ્થાએ કંઈક અંશે ચતા) આજ નીતિમાન હોતે
 તો તેઓ વધારે આજી હોતે । અલર્બેટ સિવામના પશ્ચિમના દેશમાં જ્યાં ખેતીનું મુખ્ય ઉદ્યમ
 છે, અને ત્યાં નાનકડો સરદીની સરુમાં (અર્થાત આજ જીવવા સિવાય બીજી કશી જવાબદારી
 કે ગરૂરી સમજાતા નથી) વાળખીપણું કરે તેમાં સંયુક્ત કુટુંબો વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. કાન્સના
 દક્ષિણ પ્રાંતે જ્યાં ઉત્તર ભાગના મદારાસરો આજી છે તથા ખેતી વિશેષ છે, ત્યાં પણ સંયુક્ત
 કુટુંબની વ્યવસ્થા કંઈક વિશેષ રીતે જોવામાં આવે છે, જો કે તે સ્થળે સંયુક્તના માથે પિતા-પુત્રનીજ
 છે, ભાઈ ભાણેયની નહીં. ત્યાં એ દેશમાં તો જાહેર આજી છે, અને એવા વર્ગોમાં આલસન પણ પ્રમ-
 ખાણ વિશેષ છે, જો કે આ દેશના પ્રમાણમાં તો તે પણ અત્યંત અલ્પ છે. અમેરિકામાં
 ખેતીનો ઉદ્યમ મુખ્ય છે. પરંતુ ત્યાંજ ખેતી તો મીનીસોટા રેલેન્ડ સંત નિહાલિસ કહે છે કે, મોટર-
 કારમાં ફરનારા તથા ધનાઢ્ય છે, મોટા જમીનદાર જેવા છે. ત્યાં આલસન તેમજ સંયુક્ત વ્યવસ્થા
 નથી. અવગન, ખેતીના ઉદ્યમથી આલસન આવસ્થાજ છે એવું કશું નિશ્ચિત નથી. તે સામા-
 ન્ય ઉત્તેજક માત્ર છે. ખર્ચ સંયુક્ત વ્યવસ્થા આલસનની ખાસ ઉત્તેજક છે. પ્રથમ આલસન
 ઢાલની અવસ્થાએ નહીં હોય, પ્રારંભમાં દાવ આપેલામાં માથે છે તેમ હોય તથા છે-

કરી સંબંધ કરી શકે એટલી વયના અર્થાત્ હોકરે ૧૬-૧૮ વર્ષના થતાં તથા છોકરી ૧૩-૧૪ વર્ષની થતાં થતા હશે. પછી ધીમે ધીમે, સગવડ આપત તથા હવિષ્યમાં પરણાવતાં અગ્ર-ચણ ના આવે એ લાયક ટાળતા આગળથી (in anticipation) કરવામાં આવતાં થતાં હશે. જે પુત્રનાં ૧૬ વર્ષના થવા છતાં લગ્ન ન. થઈ શકતાં તેના માતા પિતાને, કન્યાને ખવાડવા જેટલું મળતું નથી એવી નિંદા થવા લાગી હશે તેથી બાલવયમાં લગ્ન કરવા સ્વમાન સાચવવા લગભગ ફરજિયાત પણ થઈ પડ્યું હશે. આ રીતિ થવા પછી બાલસગન પ્રચલિત તથા સાર્વજનિક થયું. તે પછી તથા તેમાંથી સ્વાભાવિક અનુમાન (corollary) થયું કે, અધિકસ્વાધિકં ફલસ્. અધિકતું અધિક ફળ. તેથી બાલસગનનું માહાત્મ્ય વધ્યું. કન્યા પરિપક્વ થવાના પ્રારંભમાં, તેનાં ચિદ્ગતેમજ સિદ્ધિ-રૂપે તેમની રજસ્વલા થવાની રીતિને લગ્ન તથા શુદ્ધચાત્રમ કરવાની વયની છેલ્લી હદનેા પુરો (standard of maximum age-limit of marriage and consummation) શાસ્ત્રીય જૂથોમાં ઠોકવાતું જરૂરજરૂર હતીઆર, બાલસગનના પ્રચલિત તથા પ્રચલત થઈ પડેલા રીવાજનું માહારમ્ય વધે તે સાર તેને ધર્મરૂપ બનાવવાની પ્રગતી કન્યાને તૃપ્ત કરવા હિંકે શાસ્ત્રરચયિતાઓને, થઈ પડ્યું. તેઓએ રજસ્વલા થતાં તો ગર્ભાધાન થવુંજ જોઈએ એમ ધર્મ-પોષીમાં અગ્રણીને અને પછી પાછું તેમાંથીજ તે કાઢીને, ધર્મની સરકારી મોદર બપ, એક અધાર્મિક રીવાજપર મારી, તેઓએ શુલ્કકર્મે શુદ્ધ એવા રીવાજને દ્વિગતું ઉપનયન આપ્યું. હમને સંદેહ નથી કે, જે ભોગભોગે કથરીય બધારણમાં પુરૂષના વયમાં આવતાં તેને સ્ત્રી જેવાં લાક્ષણિક વિશેષ ચિદ્ગત પ્રગટતાં હને તો તેના લાલ લઈને તેનાં પણ લગ્ન, તે ચિદ્ગત પ્રગટતાં થવાંજ જોઈએ એવી વ્યવસ્થા શાસ્ત્રીઓ લખતે. પરંતુ તેવું કાંઈ સાધન જડ્યું નહીં. વળી, તેથી પુરૂષોને કન્યા ન મળતાં પછી મોટી વયે લગ્ન કરતાં વાંધા આવતે, તેથી વધારે સરતી તેમજ જેની સાથે ગમે તેમ વર્તી શકાય એવી સ્ત્રી જાતિનાંજ બાલસગન બંધનકારક ગણીને સતોય માનવામાં આવ્યો. અને કન્યાનાં બંધનકારક બાલસગન થવાથી, વ્યાવહારિક રીતે પુરૂષનાં પણ બંધનકારી (અયુકત અંશે) થઈ પડ્યાં, કારણ કે તે પણ પ્રમાણમાં નાનો હોવાજ જોઈએ. તેને તો ઉંટું સારું થયું કે છટકવું હોય તો બારી રહી, ત્યારે કન્યાનો તો માર્ગજ રૂંધાઈ ગયો. હમારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે જે વિસૂક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા ન હને તો કદાપિ બાલસગન શક્ય થતે નહીં. તે તેવું વિષ, તેનો કાલસણ છે. બાલસગનનો દરાવ પસાર કરવાની દરખાસત મુકનાર સંયુક્ત વ્યવસ્થા હતી, તથા ટેકા આપનાર 'સાદું' (ખરું નહીં પણ ખોટું) જીવન ગાળવાની માનીતી થઈ પડેલી રીતસુરી જરી 'ચીવરી' હતી. અને એ ચીવરી પણ સંયુક્ત વ્યવસ્થાનીજ ઉત્પત્તિ લેણે અંશે છે તે હમે આગળ બનાવ્યું છે.

હજી પણ જેવામાં આવે છે કે બાલસગનનો રીવાજ અંગત તથા ઉચ્ચ આવડન ઉપરજ આધાર રાખતા એવા મોટા શહેરના દ્વિજ વર્ગોમાંથીજ નષ્ટ થયો છે. તેમને પશુચર પેટપુરતો આહાર કરીને સદૃશ થવા નામરજી થઈ છે. જેઓ વધુ વર્ષ લાણી ગણીને અતે સારી આવક ધરાવતા થવાનાં કન્યાવાળા થયા છે તેઓમાંજ બાલસગન નષ્ટ થયો છે, અને તેજ વર્ગોમાં સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા તેજ સરખા પ્રમાણમાં નષ્ટ થઈ છે. ગામડા માં બેઠુન વર્ગમાં હજી બનને છે. ખેડુતોને તૈયાર જમીન હોય છે. અથવા ખેડના જેટલી નવી મળી શકે

છે. તેમાં એકથી તેટલા માણસ ખર્ચ છે. તે બારે પડતા નથી. તે પણ કામ આવે છે. ખાસ આવડત કે હોદ્દાધારીની જરૂર પડતી નથી. એક બીજા જેવોજ સારો છે. માત્ર મનુરી કરવામાં, છુદ્દમાં જ. એ સેકે જે રૂર માટે અવકાશ નથી. અર્થાત્ એકત્વના કુટુંબમાં, દરેકની આવક દરેકના ધર્મા સરખાવે છે. તેથી તેમનામાં સંયુક્ત વ્યવસ્થા ખાસ હાનિકારક પણ નથી. તેથીજ તેટલી સ્ત્રી છે. પરંતુ સુધરેલા નાગરિકમાં જુદીજ સીધા છે. તેમનામાં તે જેઓ જાણેલા, અથવા બીજા કાંઈ ખાસ લાભકારક ધરાવતા હોય તેઓજ રખવાનો સંભર છે. અને તેની દૃઢ નથી. એક એકત્વના સભામાં પુત્રો તબ મળે અને મનની, હચમચ એક જ કાપડી તથા પંક્તિપર હોય છે અને સમ સંસ્કારી કે અસંસ્કારી હોવાથી સાથે રહી પણ રહે છે. જેમાં સંસ્કાર એક પાંક્તિક, સમાન હોય, જેમના ધર્માધારી, રહેણીકરણી વગેરે એક જ ભવનાં હોય તેમને એક સાથે રહેવું કામ એ સ્વાભાવિક છે. તેમને માટે તે ખાસ હાનિકારક પણ નથી. જેઓનાં જીવન શુદ્ધ તથા દુષ્કર્મ હોય; જેમને ખાસ પીત્ર કરતાં વિશેષ કરવાનું નહીં હોય, તેઓ બારે સાથે રહે. તેમાં કેટલીક હાનિઓ તો અનિવાર્ય છે અને તેમાં એક ગંભીર હાનિ એ છે કે તેઓ સીકણા કીચડની બહાર પણ કહાડી ચકરે નહીં. તેમને ચમત્ કહેવાતાં સારાં જીવનને તેઓ નવીન બેભાવાણું, નવીન અભિજ્ઞાનાણું બનાવવાની તેમને કષ્ટ છે. માત્ર સરખું પ્રાપ્ત થવાનો દહાડો-ધારોજ નહીં આવે. તેઓ સુધરતાં (civilized થતાં) બહુ મુશ્કેલ થઈ પડેલાં. જ્યાં તકાલ તે તેમને કશું યોગ્ય નથી. તેમની પાસે છે શું કે જોગ્ય જાય ? વધારે શું છે કે ખુટે ? તેની ગરીબ ગામડીયાની સ્થિતિ છે. પરંતુ નાગરિકો અવરજ કરીને દિને (છુદ્દિમાન, વિદ્યાર્જી) માં તે તેમ આવી જાય એમજ નથી. તેઓની ઉત્પત્તિને આધાર મનુરીપર કે મનમાનતા વરસાદ પડે નહીં પરંતુ અંતર લાભકાર પર હોવાથી તેઓને તો જરા વસમું થાય તો બારે પડી જાય. તેમને હાનિને ભય અતિ વિશેષ છે. તેમનામાં કૃષિકાર પેઠે સરખી કમાણ જેવું કશું નથી. હાઈકેસ્ટના જન્મનો ભાગ કદાચ કોઈ નહીં પણ ૫૦ રૂપિયાનો કારકુન હોય. એ કે ભાગ્યવાન ભાગ અવરજ આજ ભાગ્યવાન ભાગને બતાવે સુધી ઉપર લાવવા પ્રયત્ન કરશે તોપણ અત્યંત અંતર અવરજ રહેશે. નાગરિકમાં ભાગ્યવાન એ પહેલું પણ સ્વાભાવિક અતિ વિવચના હોય છે. ભિન્ન ભાવ (differentiation) ની સીમા તેઓ વચ્ચે પછી યોડી હોય છે. દરેકના સંસ્કારમાં, અત્યાર વિચારમાં, સિદ્ધતા—સમતા (orthogonality) માં, મિત્રમંજની ભવતાં, કલાદિમાં મરેજ અંતર હોય છે. એક પ્રમાણમાં અસહ્ય હોય ને બીજો મદા જાતી હોય. દરેકના રસ (taste), કેળવણી (education) તથા ખાસવણી (cultivation) ભિન્ન ભિન્ન કક્ષાનાં તથા ભિન્ન ભિન્ન કક્ષામાં વિસ્તાર (development) પામેલા હોય છે તેથી તેઓલા શ્રેષ્ઠ, કષ્ટશ્રેષ્ઠ, હાજરો, તુષિયા પણ જદુ જદુ ભિન્ન હોય છે એટલુંજ નહીં પણ વિરુદ્ધ સુધાં હોય છે. એક જ ખાસ ગ્રિપ તે બીજાને અગ્રિપ હોય છે. બધાનાં ચારિત્ર (character) જદુ જુદાં જુદાં હોય છે. એકસાથે રહેવાથી તેઓ પેતા પેતાને ગમતી દિશામાં પ્રવૃત્ત થઈ શકતા નથી. એક બીજાની અપ્રમાણ આજ છે, અને તેને પરિણામે ઉત્પાદકમાં મકરસંકેતિને દિને ઉડતાં પંચોની પેઠે પરસ્પર પેચ કપાય છે. ત્યાં મનના ઘાટનેજ એક તો તે

એકજ દાઢ (mould) માં કેમજ રહી શકે ? દરેક નાની ચીજ પોતાની આકૃતિના મોટા ઘાટના ઢાળમાં રહી શકે છે. ગોળ ચીજને ચોખડો ઢાલ પ્રતિકૂળ પડે છે, નાગરિક માત્રમાં સર્વેનાં ચિત્ત વિશેષ અથવા ઓછાં પ્રયુક્તિ થયાં હોય છે, દરેકના સ્વભાવ તથા ચારિત્ર્ય અમુક આકૃતિદાર (crystallized) બન્યાં હોય છે. તે ઓછા અથવા વધુ તીવ્ર તથા નાજુક હોય છે. તેમને એકજ પ્લેઝી જોળમાં ભરવાને બદલે, દરેકને સુરક્ષિત રાખવા માટે જુદી જુદી સ્વતંત્ર વ્યવસ્થાજ આવશ્યક છે. હીરાને, તથા પથ્થરને એકજ પેટારામાં ભરવાની સખત વિરૂદ્ધ થવા વગર ચાલતું નથી. તેમાં બંનેને અંતમાં દાગિ છે. એકજ ઘાટનો બેડો દરેકના પગને જખર-જસ્તી ઘેસાડવા જેવું બલાત્કાર યુક્ત તથા અનુચિત સંયુક્ત વ્યવસ્થા છે. દરેક તકીયાને તેના ઘાટ પ્રમાણે જુદા ગલેફની જરૂર સમજવામાં આવે છે. પરંતુ મનુષ્ય માટે એકજ ધરના કાયળો પુરતો ધારવામાં આવે છે ! સાષ, ભગિણ તથા પિત્રાદિઓની મન તથા ધનની રિયતિમાં, તથા તેમની અનેક વિવિધ શક્તિઓ વગેરેમાં ઝાંઝા અંતર રહેવાથી-અને નાગરિકોમાં તો તે અવશ્ય રહેશેજ-સર્વેને માટે વિઝકતજ રહેતું થ્રેપ છે.

તાંત્રી.

અમૃતસર અને તેનું મહા પ્રખ્યાત સુવર્ણ મંદીર-શીખ ધર્મની .
કેટલીક વિશેષતાઓ.

(૨)

(લખનાર-ડૉ. મગનલાલ મા. ઝવેરી, સુબંધ.)

ગાહીદ-જુગા.

કેટલાકની માન્યતા છે કે બાળ્યા દીપસિદ્ધ તેનું મસ્તક કપાઈ ગયા પછી પણ લહેલા. તળાવની દક્ષિણે તેનાં ધડની કબર છે અને તેનાં મસ્તકની કબર-તરત તારત નામના શીખોના પવિત્ર ગામ પાસે છે.

આ રીતે દરબાર સાહેબમાં પાંચ મુખ્ય મંદિર છે: ૧ અકાલ જુગા. ૨. બાળ્યા અટલ ૩. ઝંડા જુગા. ૪. હંધમંદિર અને ૫. રાહીદ જુગા.

એ શિવાય પરચુરણ કબરો અને એક દેવગ છે કે જેની અંદર હનુમાન, રામ લક્ષ્મણ ગણપતિ ઇત્યાદિ કેટલાક દેવતાઓની નાગી કેતરેલી મૂર્તિઓ છે (પણ તે સર્વેને કાગળ કે કપડાથી 'નાગી ની ઢાંકી' કરવામાં આવી છે.)

બાગ.

મોટાં તળાવની દક્ષિણ બાજુએ રાસ્તો બહુ મોટો બાગ છે, જેમાં મંદિર પુવારા છે. અમૃતસરની બીયોએ પોતાના પેસાથી વળી તેમાં સુધારણા કરાવેલી છે. અદિ જુદા જુદા

મતના વ્યાખ્યાતાઓ, પંડિતો, મુનિઓ, વગેરે જ્ઞાનીને પોતપોતાના ધર્મોનુસાર છુટથી ઉપદેશ કરી રાકે છે. કોઈ જનન કરે છે: કોઈ અન્ય સાહિત્ય વચ્ચે છે. શ્રી ગોવિંદસિંહજીનો ઉપદેશ આપવાનો પહેલો પગલું અને છે. એક ધર્મશાળા તથા મીઠાઈ આદિની દુકાન પણ વચમાં આવેલી છે. ફક્ત જાણી અને એસવા હોવાથી ફક્તની મુગધ ચોમેર પ્રસરી રહે છે. ખાવાનું પણ મળી જાય છે અને પાણી માટે તો અસંખ્ય દુધ દરબાર સાહેબમાં છે જેનો ઉપયોગ આગળ કરીશું. બેસવાની જગ્યા બાજમાં પ્રુકળ છે. જેને મકાનમાં બેસવું હોય તેને સાર તળાવની આસપાસ રાજા રજવાડાઓ અને સરકારોએ બંધાવેલાં મકાનો પ્રુકાં છે. બાજમાં ગુરૂનું કોઠ છે જ્યાંથી સાધુઓને અન્નાદિ પણ મળે છે. આ રીતે સર્વેને તેમની સરજી મુજબનો નિર્દોષ આનંદ અને મળે છે.

“ વાહ ગુરૂદી કેતેહ ! વાહ ગુરૂદા ખાલસા ! ”

જ્યારે અન્ય સાહેબનાં પદ ભણતી ફરતી જનન મંડલીઓ પસાર થાય ત્યારે ત્યાં બેઠેલાઓએ ઉઠી ઉઠા થઇ તેને માન આપવું એવો નિયમ છે. શીખોએ એ વખતે ખાસ “ વાહ ગુરૂદી કેતેહ, વાહ ગુરૂદા ખાલસા, ” શબ્દો બોલવા જોઈએ.

અન્ય સાહેબનો વર્ણવો.

શ્રી અન્ય સાહેબને દરિ મંદિરમાં સવારે ૧૧ વાગે પાસખીમાં પધરાવી વાજતે ગાજતે લાવવામાં આવે છે અને સવારના પહેરમાં નથુ વાગે પાઝા શપનસુવનમાં પધરાવવામાં આવે છે.

હિન્દુ શિષ્યાઓના અન્ય વર્ણન દાખલ થવાના સમય.

મહેન્દા-મુસ્લમાનો અને યુરોપીયનોને ૧૦-૪ સુધી દાખલ કરવામાં આવે છે. તેઓ મંદિરના ઉગરા આગળથીજ દર્શન કરી રાકે છે-અંદર જવાની તેમને છુટ નથી.

ગેળા.

પરસમાં દરબાર સાહેબના નથુ મોટા ગેળા કરાય છે; પોશ માસમાં શ્રી ગોવિંદસિંહજી જન્મ દિવસ વૈશાખ શુદ્ધ પડવે, અને દીચળી પર. તેમાં સાથી મોટા ગેળા દીચળીનો દોષ છે. જે વખતે અસંખ્ય લોક આવે છે અને મંદિરને ખૂબ રાણુગારવામાં આવે છે.

વીજળીની રોશની.

બાજની પૂર્વે વીજળીનું ઇંદન છે જેથી સમગ્ર દરબારમાં વિજળીક રોશની થાય છે. ઘણું ખર્ચ દેકે માસની વદ પંચમીમાં વીજળીક લાઇટ કરવામાં આવે છે. આથી મંદિરની શોભામાં બહુ વધારો થાય છે. વીજળીક લાઇટ આશરે ૧૦-૧૨ વર્ષ પર લાવવામાં આવી ત્યારે ધર્મશાળામાં એ મહેન્દા વસ્તુ લાવવાથી તે દુષ્કિત થશે એવો વાંધો લેવાયો હતો. પણ હવે તેનો કોઈ વિચાર નથી કરવો.

કેડોડ રાવર.

તળાવની ઉત્તરે એક મોટો કેડોડ-રાવર છે, જેના દરમિયાન આખા સહેરમાં સંભળાય છે. આ લાવરના અગ્રિય લેખપત્રથી જાણ્યું છે કે તે ભાષા ધાતનરાસે મ. સ. ૧૮૯૪ માં લૉર્ડ એંગ્લીની અધ્યક્ષતાની મુલાકાતની વાતચીતમાં બધાની આથી મંદિરને અર્પણ કર્યો છે.

બાબા યુદ્ધેડી બેર.

આ ક્ષેત્રક ટાવરની પાસે એક ઘોરડી છે, જે બહુ પ્રાચીન છે. કહેવાય છે કે બાબા યુદ્ધેડી નામનો, શરણનો એક વહાલો શિષ્ય, જેની નીચે મંદિર બંધાવું તે વખતે ચૂનો અને રેતીનો 'ગારો' મંદિરને સાર તૈયાર કરતો હતો. તેથી એ બાબા યુદ્ધેડી બેરને હામે ઓળખાય છે.

દુઃખ ભંજન કુંડ !

આની કથા એવી છે કે પાંચમી બાદશાહીનાં જમાનામાં (ઇ. સ. ૧૫૮૧-૧૬૦૬) પટ્ટી નામનાં ગામે એક પૈસાદાર માણસ રહેતો, જેને કેટલીક બહુ ખૂબસૂરત પુત્રીઓ હતી; જેમાંથી એક બહુ ભક્ત હતી; તે ઇશ્વરપર બહુ ગ્રહી રાખતી; આથી તેના આપે તેને એક લંગડા બેડે પરણાવી ઇશ્વરી સત્તાનો અનુભવ મેળવવાને પ્રસંગ આણી આપ્યો.

દુઃખી બાબા આ સ્થિતિમાંએ સંતોષ માની ઇશ્વરપર આધાર રાખી ધણીને ટોપડીમાં બેસાડી માથે મેલી ભીખ માગતી અને મનને સંતોષતી. એટલામાં તે દાસ બધાં દરબાર સાહેબ છે ત્યાં આવી અને પોતાના ધણીની ટોપડી એક ઝાડ નીચે મેલી બેડેનાં ગામડામાં ભીખ માંગવા ગયો. એટલામાં તે માણસને જણાયું કે એક લંગડા કાગડાએ પોતાના પગ તે પાણીમાં ધોળતાં તે આખો સફેદ થઇ ગયો અને સાંજે પણ થઇ ગયો. આથી ધીમે ધીમે તેણે 'પણુ તેમ કયું' અને તે પણ સાંજે થઇ ગયો ! તેની જીને તે ન ઓળખતાં આખરે બેઠે શરણ પાસે ગયાં, જેણે અમૃતની સકિતનું માહાત્મ્ય વર્ણવી તેને સંતોષી. આથી આ જગ્યાનાં નાનાં મંદિરને ' દુઃખભંજની બેરી મંદિર ' અને એ કિનારાને ' દુઃખભંજની કુંડ ' કહેવામાં આવે છે; એ નાનાં દેવળમાં એક ગ્રંથ સાહેબ છે અને આ બાબતનું દર્શન કરાવતું એક ચિત્ર છે. એની પાછળ જીઓને વજ્ર બદલવા સાર જગ્યા છે, ધણુંખરું જીઓ બહિર્જ નહાય છે. પુરુષોને પણ અદિ નહાવાની છુટ છે.

મોહન ભોગ.

ધણીક વખતે દર્શકને શરિા તથા કુલની માળા વ્યાપી બેટ ધરવાનું કહેવામાં આવે છે; જેથી દર્શક પોતાની શકિયાતુસાર બેટ ધરે છે, જેને " મોહન ભોગની . બેટ " કહે છે.

રૂખાળી.

કેટલાક મુસલમાન ભજનિક પણ મંદિરમાં હોય છે જેને ' રૂખાળી ' કહે છે. તેઓનાં આચરણુ લગભગ હિન્દુ જેવાં હોય છે. શરૂ નાનકડાં ધર્મીનુસાર હિન્દુ મુસલમાન ધાર્મિક દ્રષ્ટિથી સરખા ગણવામાં આવતા હોવાથી તેમજ એ ધર્મના શરૂઓના કેટલાક મુસલમાનો પણ અનુયાયીઓ હોવાથી કેટલાક મુસલમાનો Hindutized થયેલા છે-માન જનમથી મુસલમાન છે ! આ લોકો ત્યાં ભજન કરે છે.

જોડાની ' મેટ્ટી '.

હંમેશા એક માણસને દર્શન કરવા સાર કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેને પોતાના જોડાના નિયોગનો સૌથી પ્રથમ ભય લાગે છે ! કારણકે તેનું દરણુ જલદીથી થઇ જતું હોવાથી

દત્તી. ૩ બીજા દેવતાઓમાં દેવીની (લામખર્વમાં) અને સૂર્ય અને શક્તિદેવી (એકની વતર્વમાં) રચુતિ અર્થત કરવામાં આવેલી છે. વિષ્ણુનાં અને શિવનાં સદસ નામ અનુસારના પર્વમાં (અનુક્રમે અધ્યાય ૧૪૬ અને ૧૭ માં) આવેલાં છે.

રાંકસચાર્ય, રામાનુજચાર્ય, બંને આચાર્યોએ હંધર વિષયક જ્ઞાનને ઉદાપોહ કરી ને સિદ્ધાંત કરાવ્યા છે તે પ્રેરણાભરત અને રામાનુજમાં કેટલી દલ સુધી મળી આવે છે તેનું વિસ્તારભર્યતર પૂર્ણ વિવેચન કરવું અને સમ્ય નથી. અને માત્ર હુકમાં દિગ્દર્શન કરવા શિવાય બીજા કંપાય નથી. પંચ સત્ર સિદ્ધાન્તની શાંતિપર્વમાં (અધ્યાય ૩૪૦ વગેરે) ને રચુતિ આવેલી છે તેપરથી એનું નિષ્પાત છે કે રામાનુજચાર્ય ને વિરોધાસિત સિદ્ધાન્ત સ્થાપિત કર્યો છે તેનાન પ્રકારને સિદ્ધાંત મદાભારતમાને સંમત હતો. પંચસત્ર સિદ્ધાન્તનું ખંડન રાંકસચાર્યે પોતાનાં બાળ્યમાં કર્યું છે (વેદાન્તસૂત્ર બાલ્ય અધ્યાય ૨. ૨. ૪૨-૪૫). આનું છે તેપણ અને એમ બતાવી આપીશું કે રાંકસચાર્યના ને વિરોધ સિદ્ધાન્તો છે તે મદાભારતમાં મળી આવે છે. ઉદાહરણાર્ય:—

૧. જ્ઞાન નિર્ગુણ છે, તે 'સદ્' કિના 'અસદ્' એ એક સંબંધથી વર્ણવી શકાતો નથી— તે કેવલ આત્મામાંન લેવાતો છે. આવા પ્રકારનું વર્ણન અનેક સ્થલે છે. ૨

રામાનુજના મત પ્રમાણે જ્ઞાન નિર્ગુણ હોઈ અનેક કલ્પાસુક્ષ્મોથી પ્રકૃત છે.

૨. રામાનુજચાર્યના મતથી જ્ઞાન અને કર્મ એ એકો સમુખ્ય જોડાસાધન સાર આવશ્યક છે; અને પ્રેરણાભરિ જ્ઞાન કરતાં બકિતથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એનું તે પ્રતિપાદન કરે છે. કર્મથી જીવને બંધન થાય છે અને જ્ઞાનથી પ્રેરણ મળે છે તેથી દુરદર્શી મતિએ કર્મ કરતા નથી, એવા અર્થના સ્થેક મદા-ભારતમાં છે. ૩ આ મત રાંકસચાર્યના મતને મળતો આવે છે. રાંકસચાર્યને સિદ્ધાન્ત એવો છે કે જ્ઞાનથીજ પ્રેરણ મળે છે (જ્ઞાનદેવ પ્રેરણ: ન જુ કર્મસમુચ્ચયાર્) કર્મ (નિષ્કામ હોય તે) માત્ર ચિત્તદૃષ્ટિ કરતા છે. જોતામાંન માત્ર બકિતમાને યજ્ઞ પ્રાપ્ત્ય મળેનું છે; પરંતુ એકંદર મદાભારતમાં જ્ઞાનમાર્ગનાં કોઈ છે, એનું બતાવનારાં પુષ્કળ સ્થલો છે.

૩. બકિતમાન બજતનું કારણ માથા છે એનું પ્રતિપાદન કોઈ ને કે બહુ બજતનું નથી, જ્ઞાન અવિદ્યા બાસમાન પ્રથમનું કારણ છે એનું અનેક સ્થલે કહ્યું છે. ૪ રામાનુજચાર્યના બહુ માનીતા 'ચિત્' અને 'અચિત્' (બદ્ધાનું સરીર) સંબંધે તે બીજકલ આપતાજ નથી.

૪ રામાનુજચાર્યના મતે જ્ઞાનમા અલ્પપરિમાણ હોઈ થામસ મૂર્તિને અંશ છે; પરંતુ જ્ઞાનમા અને પરમાત્મા એનું અબિન્નાત કેવલ અદ્વેત સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પણ કોઈ કહેવું છે. ૫

૧. ઇચ્છતે પ્રપૂર્ણિશ્વ રચતે વીરવી તત્ત્વ: । રીરોમાનેન શમયેતિરોડવસ્થા: પ્રજાપતે: ॥
પનં ૨૫૨. ૪૫.

૨. માતારમજમચ્ચકં યમાહુ: પરમચ્ચન્ ॥ કેવલં નિર્ગુણં વિષ્ણુનાદિમજમચ્ચચ્ચ ॥ આદિં
૧૨. ૧૦૨; જ્ઞાનં પરમં મદ્ર અવસ્ય હરહચ મ: । શ્વન્- ૧૪-૧૫; ક્રાંતિચિન્મરિપિપાદતે વર્ણલાલ-
ત્ત્વરિષયમ્ । આદિં ૧. ૨૫૬; પનં ૧૩૩. ૧૧; પનં ૧૪૭. ૮.

૩. કર્મેણ વચ્ચેનં જન્નુર્વિદ્યા નુ પ્રમુચ્યતે । તસ્માત્કર્મે ન કુર્વન્તિ યત્તમ: પારસિમ: ॥
જ્ઞાનિં ૨૪૨. ૭.

૪. અવિદ્યામાહુત્વકં સર્ગપ્રત્યયમિં વે । સર્ગપ્રત્યયમિનુંકાં રિપાં વે વચ્ચિત્તક: ॥ જ્ઞાનિં
૨-૮. ૨; આદિં ૨૧૫; રચ્ચમતેપ્રવિદ્યા જગત્ । જ્ઞાનિં ૨૩૨-૫.

૫. આત્મા દેવમ્ હ્યુક: સંયુક્તઃ પ્રાદ્યૈર્યે: । ઈતે જુ વિનિનુંકા: પરમાત્મેત્સુરાહૃત: ॥
જ્ઞાનિં ૧૮૭. ૨૩; જ્ઞાનિં ૧૪૦. ૨૧; ૨૫૮. ૨૮

ઉપરાંત વિવેચનથી એવું જણાય આવે છે કે પરમાત્મા સંખ્યાથી એકજ મતનો અનુવાદ મહા-ભારતમાં નથી. રાકરાચાચને સંખ્યા મતોજ મહાભારતમાં છે એવો અમારો આગ્રહ નથી. જે ; સુજ્ઞ પર-બ્રહ્મ અને વિજ્ઞનો અભેદ માનેલા છે, તેજ સુજ્ઞ શિવ અને પરબ્રહ્મનું અભિન્નત્વ પણ પ્રતિપાદિત છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ, તેને વિચાર એક અથોમાં અનેક વખત કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં અર્ધજ દેકાણે જોકે એક સરખીજ વાતો જણાતી નથી, છતાં સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ વિરો વિરોધ કરી નીચે લખેલી માન્યતાઓ તે વખતે હતી એવું જણાય છે:—

૧. પ્રથમ સર્વ સ્થલે જલ હતું. તે જલમાં ધૃત્વી ઉત્પન્ન થઈ. બાદ સર્વ, દેવતા સાથે બ્રહ્મા પ્રાદુર્ભૂત થયા. તેણે વરાહરૂપ ધારણ કરી વસુન્ધરાને ઉપર આણી. ૧

૨. અક્ષરમાંથી આકાશ, આકાશમાંથી વાયુ, વાયુથી તેજ, તેજમાંથી જલ, અને જલથી ધૃત્વી થઈ, એવું એક દેકાણે લખ્યું છે. ૨

૩. પ્રથમ સર્વન તમ હતું અને ત્યારબાદ એક બ્રહ્મ ઈંદ્ર દેહ્યુત થયું. તેમાંથી બ્રહ્મદેવ થયા અને તેણે સૃષ્ટિ નિર્માણ કરી. ૩

૪. કેટલેક દેકાણે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાંખ્યસિદ્ધાન્ત પ્રમાણે કહી છે. પરમાત્માથી અન્યક્ત (જેને સાંખ્યો 'પ્રધાન' કહે છે) ઉત્પન્ન થયું. સાંતિપર્વ, અં ૩૦૩, માં એમ લખેલું છે કે નારાયણી હિરણ્યગર્ભ, તેનાથી મહત્ અને તેનાથી અંદકાર, એવી રીતે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ.

આત્મા અમર છે. તે એકમાંથી બીજાં સારીરમાં નય છે. ૪ આ સંસારમાં દેખાતું વૈષ્ણવ પૂર્વજન્મમાં સંચિત કર્મો કર્મોત્તુ ફલ છે. "જેવું કર્યું. તેવું ભર્યું" એવી કલ્પનાઓ અત્યંત રૂઢ થયેલી હતી. ૫ કર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થ કહેલા છે. એમાં મોક્ષ એ

જવાબા.

પરમ પુરુષાર્થ છે, એવું અનેક સ્થલે કહેલું છે. પહેલા તણ એ તો ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત કરી લેવાના ઉપાયો માત્ર છે, કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ તણ નિઃસ્વેચ પ્રાપ્ત કરી લેવાના માર્ગ છે. ફાલશી મોક્ષ સાધ્ય છે (જ્ઞાનેન મોક્ષો વિજેયઃ । ૧૧ ૨૦૦. ૧૧૮). યજ્ઞયાગદિ કર્મોત્તુ યોગ્ય રીતે સંપાદન કરતાં સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ યાય છે, પરંતુ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ યાય તેએ મોક્ષની તુલ્યે આવે નહીં. સ્વર્ગસ્થિત પણ નશ્વર છે. સ્વર્ગસ્થિત ભોગવ્યા બાદ પુનઃ જન્મભરણુઃ ફેરામાં પ્રાણી પડે છે. તેથી સુખદુઃખની આર્થતિક નિદ્રિતિ યાય એવી તજનીજ કરવી જોઈએ, એવું મહાભારતમાં આગ્રહપૂર્વક કહેલું છે.

સર્વે ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક ગાથાઓમાં વેદોનો અધિકાર શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવેલો. ૧. જે વેદ અને શિષ્ટાચારને પ્રમાણ માનતો નથી તે દિલ્લેષ અને પરલેષ એ એકમાંથી વચ્ચિત યાય છે, 'એવું

૧. સર્વે સલિલમેવાસીસૃષ્ટિર્ચી તત્ત્વ નિર્મિતા । તતઃ સમમવદ્ બ્રહ્મા સ્વયંભૂદેવતૈઃ સહ ॥ સં વરાહસ્તતો મૂલા પ્રોજહાર વસુન્ધરામ્ । અયોધ્યાકાંઠ ૧૧૦. ૩-૪.

૨. અક્ષરારૂપં તતો વાયુસ્તતો જ્યોતિસ્તતો જલમ્ । જલમ્ પ્રસૂતા જગતી જગલ્સાં જાયસે જગત્ ॥ શાંતિ ૨૦૧.૧; આજ કલ્પના તૈત્તિરીયોપનિષદ્માં (૨.૭) છે.

૩. આદિ ૧.૨૬; આ કલ્પના ઋગ્વેદ ૧૦.૧૨૯.૩. આ ઋચામાં પણ છે.

૪ ન જીવનાશોડસિ હિ દેહમેદે નિર્ચયત્વાદુર્ચિતીતિ મૂઢાઃ । ઓવસ્તુ દેહાન્તરિતઃ પ્રગાસિ દશાર્થતૈવાસ્ય શરીરભેદઃ ॥ ૧૧૦. ૨૦૧, ૨૬.

૫. યાદશં કુલંતં કર્મ તાદર્શં ફલમશ્નુતે । ઉત્તરકાંઠ ૧૫, ૨૩; ગુણદેવકૃતં જન્તુઃ ૬૧-મં. ફલદૈતુજમ્ । અચ્ચસ્તદવાન્નેતિ સર્વે પ્રલય શુન્ધાશુન્ધમ્ ॥ કિન્નિઃ ૨૧, ૨; ૬૧ પતતિ સ-જ તામ્ તાસિવદ્ યોનિષુ । ઓવદાકર્મતૃણાભિર્મોમ્યમાણોડય વજ્રવ ॥ ૧૧૦. ૨, ૭૧.

એક સ્વયં કદુ છે. ૧ બીજે એક દેહાણે એવું કહ્યું છે કે—પૃથ્વીનું વચન એવું છે કે, બા. અર્થે (સનાતન) ધર્મ કૃતિમાપાદ્યપર સ્તનામાં આવશે છે. ૨ એ વાતો મનુષ્યની કૃતિમાપાદ્યની બા. છે અને એ માત્ર પ્રજાપતિ પ્રજા કરી પડે છે તે સંબંધી શુદ્ધ થઈ કરવા નહીં. એવું પણ કહે છે, એ કાલ કે વર્ષ કરવાની ખાતી યાજ્ઞ કંઈ પણ નહાતું નથી; કૃતિમા. કુદાં પાસપાસ વિદ્ય છે એવો એક પણ કાપિ નથી કે નેત્રે પ્રત સૂર્યને ચિત્તસાધ્ય હોય; ધર્મનું ખરું રહસ્ય એમાં છે તે એ બહુ જાહેર વિષય હોવાથી કેઈ એક એક પ્રજાની બાંહેધરી તેને માર્ગ નહીં. કૃતિમા બહુ નથી કૃતિમાનો નંબર આવે છે. તે વૈદિક વચનની વિદ્ય—શ્રુતિ વિદ્ય—સ્મૃતિવચન હોય તે કૃતિમાના માન્ય કરે, એવો સિદ્ધાન્ત તે વખતે પ્રચલિત હતો. કૃતિમાને મૂળ હોવા હોવાના સામાન્ય, પ્રચલિત અને સામાન્ય આચારોનું નિયમન કરવા તરફ હતો.

અને

એવૈશ્વિક અને યાદૈશ્વિક સુખની પ્રાપ્તિસાધક વેદ અને પ્રાજ્ઞાન્ય શ્રદ્ધામાં અને પ્રજાપતિના કહેવા છે. સમાજનાં જુદાં જુદાં વર્ગ અને જુદાં જુદાં પ્રજાના લોકોને સાદ અને નિયમ અને નૈમિત્તિક શ્રદ્ધા માર્ગે દર્શાવે તે સમયમાં પ્રજાનું મનો મરત થયું, તે વખતમાં જ વાત તરફ નેતુરના સર્વ સમાજનું લક્ષ્ય હતું. તેજ સુખ તે બાતરામાયણ કાળમાં જુદાં જુદાં વર્ગો નથી પ્રજાપતિસાધન સ્મૃતિપાત્ર બીજા માર્ગે પણ કરી રાખ્ય છે, એમ મનવું; કદાં જાળ પેલ કુલ નહોતા કરવામાં આવતા તેવું છે એવું. સામાજિકમાં વ્યવસ્થાના ચોટમાં સર્વમાં કદાં એક અધ્યયન યતન વિદ્યવ જુદાં છે. તેજ સુખ સૌખ્ય, ધર્મ, કલ્યાણિદાને કરેલા યજ્ઞો અને પ્રજાનું વર્ણન આવે છે. આ વર્ણનો દ્વારે મનુષ્યોને વિવેકના વિષય કુદી બોલના આપવામાં આવ્યું. એ વખતે પ્રજા પ્રજા સમુદાય થત કરતા ત્યારે તેના ચાંપનોને અતિવિચોળી બતાવતા રાખવા કોઈ કામ નૈમિત્તિકમાં આવ્યું. એકાદ થયેલા પદાણુઓ વિદ્યવ થતાં પ્રજાને કદાં સમાજ કર્યું, તે વિષે કુળ પ્રજાના પત્ની. યજ્ઞમાં માત્રમાં આવેલું પણ સર્વે ભય છે, એવી માન્યતા હતી. પણ એવી માત્રા થયેલી પ્રજા કદાંની ગણ હતી એવું 'કેદાર'ે આવતો અદિતિની કૃતિપાત્રની બાંહેધરી બહુલાકાત ૧૧૫માં અધ્યાયમાં અદિતિની અતિવચન શ્રુતિ કરવામાં આવેલી છે. અદિતિ પત્ની ધર્મ—આ શબ્દો મહાકાવ્યમાં અને કેદારે આવે છે. ૧ કદારેશ્વરે એવું

૧. સ્વયં માર્ગે પ્રજાને સ્વાધિપત્યપાત્ર માનિને । તે જે તત્ત્વ પરી લોકો આદ્યલોકી નિયમ: ॥ વન ૨૧, ૨૨.

૨. કૃતિપ્રમણો પનોડ્યમિતિ કદારપ્રજાપતિ । છુટા ગણિતિ ધર્મસ્ય વહુલાતા કાવનિદા ॥

૩. કદારે વર્ષે કાલસ્ય વ્યાપસ્ય કૃતિ સ્થાપિ । પદાક્ષરોપેત્યજ્ઞે તત્ત્વે દેવમિતિચક્રે ॥ વન ૨૦, ૧૧૨; આજ કદારના વેદાંતમાં છે: 'તર્કોપેતિશાસ્ત્રો બન્ધ્યાકૃતેયમિતિ કેદાર-મન્વિર્મિશ્વરપ્રજા: ' ૨. ૧. ૧૧.

૪. તર્કોડ્યમિતિ: છુટા વિભિષ્ઠા નૈકો અધિવેલ્ય મતે પ્રમાણ । ધર્મસ્ય તત્ત્વે નિદિતે છુટા મહાકવો વન ૨૩: ૧૧૫. ૧૧૫.

૫. કદારે પત્ની પ્રજાપતિને સર્વે દિવે: । સંસ્કૃતા કિલ મન્વીય તેડપિ સ્વામ્યાનુવન ૨૦૮.

૬. અદિતિ પત્ની ધર્મ: પદાર્થગણ ૧૨ । અદિ. ૧૧-૧૨; અદિતિ પત્ની ધર્મસ્ય પાત્ર ૧૨: ૨૦. ૧૨૫. ૨૦૮. અદિતિ પત્ની ૨૦૮. ૧૨૫. ૨૦. અદિતિ પત્ની ૨૦૮. ૧૨૫. ૨૦.

કહેવું છે કે લોકોની મનોવૃત્તિમાં આ જે ફેર પડ્યો, તે જોતજોત જુઓના ઉપદેશનું ફલ છે; પરંતુ એ કહેવું સૌપરત્તિક લાગતું નથી. વેદકાલમાં યજુર્વાકનો જે એક ' મેલીયા ' (मलिनी) લોકોને લાગ્યો હતો તેમાંથી છુટવાની ઇચ્છા પ્રબળ થાય એ સાદરૂક છે. ચક્રચાગદિક કર્મકાંડોની ખટપટનો લોકોને ત્યારે કંટાળો આવવા લાગ્યો ત્યારેજ જુઓનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. અદિતિ તરફ લોકમત વળ્યો એ જુઓના ઉપદેશનું કાર્ય ન હોતાં, કારણ માત્ર છે.

સનાતન ધર્મનો પાયો વર્ણવ્યવસ્થાપર રચાયેલો છે. ચાતુર્વર્ણ પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરને નિર્માણ કરી છે એવી માન્યતા મહાભારતના કાલમાં હતી. પુરુષસૂત્રમાં (મન્યવેદ વર્ણવ્યવસ્થા. ૧૦-૬૦-૧૨) ચાર વર્ણોનો ઉલ્લેખ છે. ચાતુર્વર્ણ સંબંધી આથી પ્રાચીન ઉલ્લેખ મળતો કદીન છે. ભારતરામાયણ કાલમાં આ ચાર વર્ણોની અનેક ભૂતિઓ અને જ્ઞાતિઓ થઈ હતી. આ વીરુષી સદીમાં પણ ભૂતિભેદનું પૂર્ણ મંડળ કરનાર મનુષ્ય ચાતુર્વર્ણપરજ પોતાનો આધાર રાખેરો મૂળ ઉચ્ચરને નિર્માણ દેશા વર્ણોનો વિકાસ તેજ આધુનિક અનેક ભૂતિ અને ઉપભૂતિ છે, એવું તે કહેરો. અયોધ્યાકાંડમાં ચાર વર્ણોની ઉત્પત્તિ પુરુષસૂત્રથી સ્થેજ જુદા પ્રકારની કરી છે. બ્રાહ્મણ પરમેશ્વરના સુખથી ઉત્પન્ન થયા, ક્ષત્રિય વૈશ્યવૈશ્યથી, વૈશ્ય જાંબીથી, અને શૂદ્ર યજ્ઞથી. ૧ સમાજની બાલ્યાવસ્થામાં વર્ણભેદ ન હોતાં, કાલકાંડે શુણ્ણ, કર્મ અને આચાર વિચારનાં વૈષમ્યથી જુદા જુદા વર્ણ ઉત્પન્ન થયા, એવી માન્યતા મહાભારત કાલમાં પ્રચલિત હતી. વર્ણોત્પત્તિની આ ઉપરત્તિ બેરોજર હોવાનો સંભવ છે. સમાજની જરૂરીઓને જેમ જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમ જુદા જુદા ઉદ્દેશોપધાનો નીકળી જમ વિભાજનું તરવ પ્રચારમાં આવે છે. આવી રીતે સમાજના જુદા જુદા સંધ બને છે.

આ સંધોને ભૂતિભેદનું ૩૫ હિંદુસ્થાનમાંજ વિરોધકરી યાસાર આવડું નેહ્યે. અને પૃથ્વીની સપાટી પરના ઇતર દેશોમાં તે બહુજ યોગ્ય પ્રમાણમાં હજિએ પડે. કિમ્બુના જરાયે હજોવર કેમ ન થાય, એનો ઉત્તર સમાધાનકારક રીતે આપણાથી આપી રાકારો નહીં. આરંભમાં વર્ણભેદ માત્ર નામનો-દીલો-હોવાનો બહુ સંભવ છે; પરંતુ ધીમે ધીમે જુદા જુદા ઉદ્દેશોપધાને લીધે પડેલા વિભાજ વળંગેજ સમાજ થઈ કેવળ જાંબીજીજ મનુષ્ય અમુક ભૂતિને, એવું કરવા લાગ્યું; અને એવી ભૂતિને આજે હિંદુ ધર્મનું એક મુખ્ય લક્ષણ થયો છે. એક ડેકાણે પ્રત્યેક વર્ણમાંના મનુષ્યના શરીરને વિશિષ્ટ રંગ છે, એવું કહેવું છે. બ્રાહ્મણોને શુભ વર્ણ, ક્ષત્રિયને લાલ, વૈશ્યને પીળો, અને શૂદ્રને કાળો. ૭ આ શ્લોકનો વિચારોડીસ્ટો તરફથી કદાચ એવો અર્થ કરવામાં આવરો કે ઉપર કહેલો રંગ તે સૂચક શરીરનો નહીં પણ સૂચક શરીરનો માનવો નેહ્યે. વર્ણોત્પત્તિનું મૂળ ગમે તે હે, પણ રામાયણમહાભારત કાલમાં વર્ણવ્યવસ્થાપરજ સર્વ સામાજિક જંધનો અવલખિત હતાં. પ્રત્યેક સમાજમાં વ્યક્તિનું પરસ્પર તારતમ્ય કરાવવાનાં કંઈક તરવા હોય છેજ. પાશ્વધ્ય દેશોમાં પણ સંપત્તિ અને પદવીને યોગે મનુષ્યોમનુષ્યમાં ભૂતિભેદ પ્રમાણેજ ઉચ્ચનીચ જાવ માનવામાં આવે છે. ઉચ્ચ અને નીચ મનાવવા કુટુંબોને પરસ્પર સંબંધ થઈ અર્થ દૂરાપરતર હોય છે; પરંતુ પાશ્વધ્યેની સમાજ પટના કેવળ જાંબીથી પ્રાપ્ત થયેલી પદવીને મદત્ત આપતી નથી. તેમની સમાજમાં અતિ નીચ દર્મના મનવામાં આવેલા માણસને પણ અતિ ઉચ્ચ દર્મના માનવામાં આવેલા અમીર ઉમરાવના પૂંછણથી પૂંછણ

૧. મુલતો માર્ગજા જાતા હરયઃ ક્ષત્રિયાસ્તથા । જલમ્બ્યાં જાશિરે વૈરયાઃ વદ્મ્યાં શૂદ્રા દ્વિશ્રુતિઃ ॥ પુરુષસૂત્રમાં બાહુથી ક્ષત્રિય થયા એવું લખેલું છે.

૨. ન વિદ્યોડેડિતિ વર્ણાનો સર્વે માર્ગમિદં જગત્ । માર્ગજા પૂર્વદે દિ કર્મમિર્વર્ણતાં ગતમ્ ॥ શાંતિ. ૧૮૮. ૧૦

૩. માર્ગજાનાં વિતો વર્ણઃ ક્ષત્રિયઃ તુ લેહિતઃ । વૈરયાનાં વીતજો વર્ણઃ શૂદ્રાણામશિતસ્તથા શાંતિ. ૧૮૮. ૫.

લગાડી બેસવું સમ્યક છે; એટલું નહીં પણ તે પોતે પણ ઉત્તરાવપદ પ્રાપ્ત કરી રાકે છે. ભારતવર્ષમાં પણ પ્રથમ વર્ણવ્યવસ્થાનાં બંધન ઉપર કલાસુખ્ય દીક્ષાનાં કોવાં ભેળવે. વિશ્વામિત્ર બ્રહ્મર્ષિ ધ્યાની વાત એવીજ સ્થિતિની હોતક છે. એવા અનેક દૃષ્ટાંતો એ જે પુસ્તકોમાં અવલોકન કરતાં મળા આવશે. પરંતુ મહાભારતના વખતમાં વર્ણવ્યવસ્થાનું દીક્ષા બંધન તંત્ર થયું હતું—એક ભતિનો મનુષ્ય ખીટા ભતિમાં, કંઈ નહીં તે એકજ જન્મમાં તે જઈ શકે નહીં. બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય પોતાની વજુને— પદવીને—જાણે તેનું વર્તન ત્યાંસુધી રાખતા ત્યાંસુધી વિરોધ કુરકર થતી નહોતી. ત્યારે બ્રાહ્મણક્ષત્રિય પોતાનું કર્તવ્ય છેડી દેવા લાગ્યા. પોતાનાં ઉચ્ચ સ્માભરી છાત્ર થઈ, ખીખનાં કર્મ કરવા લાગ્યા, ત્યારે ભતિભેદનું 'સમ્ય' નીચ' મનાયવા લેહોનાં દૃશ્યમાં ખૂંચવા લાગ્યું.

આ વીશમી સદીમાં અનેક સુરિક્ષિત શિક્ષા ભતિભેદને તિલાંજલિ આપવા નીકળ્યા છે. તેમનાં કાર્યક્રમની સુતરાલુસતતા કે સંકષાસંકષ્પતા કરાવવાનું મહત્ત્વ લેખકમાં સામર્થ્ય નથી તેમ જા નિબંધમાં તેમ કરવાનું કારણે નથી. ભતિભેદનું નિર્મૂલન કરવા સાર જે પ્રકારનો આવે છે તે વિશે જા લેખકનેા માત્ર એવો મત છે કે એકદરે નીચ માનવામાં આવેલી ભતિની કંઈ માનવામાં આવેલી ભતિમાં પોતાની વજુની થાય, એવી વજુ ઉઘાડા હોય છે; અને પ્રયત્નો પણ તેવાજ ચાલે છે. ત્યારે પ્રમાણમાં નીચ મનાયતી ભતિને પોતાનામાં સામીલ કરી લેવાને કિંવા તેમની સાથે બંધોબરીથી વર્તવાને, રાતાંય પણ ખરખર કંઈ કહેવાની ભતિએ તંદરૂપી થતી નથી ! વર્ણવ્યવસ્થામાં અમરભાવે બાંધણે હતા અને શૂદ્રનેા દરજ્જા સર્વથી નીચેા મનાતેા મહાભારતના કાલમાં શૂદ્રને વેદાધ્યયનને અધિકાર નહોતો. આથી એનું સમજવનું નથી કે તેમને કેવળ અજ્ઞાનાંધકારમાં ફાંફાં ખાતાજ રાખવામાં આવ્યા હતા. મહાભારત જેવા બીજા કોયે વાંચવાની કિંવા પકન કરવાની શૂદ્રને પૂર્ણ છૂટ હતી; અને સ્વધર્મ—સ્વધર્મનું વધાર્થ પાલન કરવાથી તેમને સાર પણ મેલનાં દ્વાર ખુલ્લાં થશે, એવી સામગ્રિક માન્યતા હતી.

આજ પણ વર્ણમાં પરસ્પર યોદ્ધા થઈ સહાનુભૂતિ હતી, પરંતુ શૂદ્રને દિવના કોઈ પણ વિશિષ્ટ હક નહોતા. તેમના ઉપનયનાદિ સંસ્કાર થતા નહોતા, તેમ તપશ્ચર્યા કરવાનો પણ તેમને હક નહોતો. શંભુ નામક શૂદ્રને સ્વવર્ણને અનુચિત એક તપશ્ચર્યા કરવાથી સમે તેને વધ કથી હતો. એક લખ્ય નામના નિયાદને દ્રોણે મનુર્જિવા રાખ્યા નહોતા. કહ્યું દારીપુત્ર છે, એવી માન્યતા પ્રચલિત હોવાથી કૃપાચાર્યે તેને અર્જુનસાથે સુદ્ધ કરવા દીધું નહોતું. જોમે પણ કહ્યુંને મહેણું માર્યું હતું કે 'તું' તારા કુદને કચિત એવો જે ચાલુક તે હાથમાં લે. 'ઝ રાદોમે બ્રાહ્મણની દ્વરથીજ સેવા કરશે, એનું પણ એક દેહાણે લખેલું છે । ૪

મણે કંઈ વર્ણોમાં બ્રાહ્મણ એક મનાતા અને તેમને વિરિષ્ટ હકકર પણ પુણ્ય હતા. બ્રાહ્મણે સર્વ સમાજના અગ્રગણ હતા. પોતે દારિદ્ર્ય રહી વિધાદેવીની તે નિઃશીમ આરાધના કરતા. આથી બ્રાહ્મણેએ આર્થિક બાબત શિવાય ખીટા દરેક બાબતમાં અતિ ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું; રાજ્યો સુદ્ધાં તેમના કલા સુખ્ય આવતા. મહાભારતમાં અનેક દેહાણે બ્રાહ્મણની વિપુલ સ્તુતિ કરેલી છે. ૫

૧. ન ચ શદ્દતમામ્યોસે વેદાનુચારમ્ભુત । આદિ० ૬૪. ૨૦.

૨. અતુરાસન પર્વ, ૧૪૩.

૩. ન ત્વમર્હસિ પોષેન સુતપુત્ર રણે વપન્ । કલસ્ય યદશક્ત્યેન પ્રનોદો યશ્તામયમ્ ॥ આદિ० ૧૨૧. ૬.

૪. દ્રાક્ષદેવોષ્વર્ણો મહાગોડધિરેવ ઝવન્ । અનુ० ૫૯. ૧૩.

૫. બ્રાહ્મણા ઇ મહદ્ગુનમસ્મિન્નેકે પાત્ર ચ । અસ્ય નરુર્જગદિદં મુક્તાઃ પ્રવક્ષ્યર્શિનઃ ॥ અનુ० ૧૬૦. ૧૨; ન મન્સશિસ્વાહુર્ધ્વાકાયા વન્વતરાઃ । લગ્નસ્વચ્ચ રિચ્યં શાસ્ત્રાચ વલતારાન્ ॥ અત્કાંઠ, ૫૪. ૧૪; બ્રાહ્મણાનાં મનસ્કારદિવિ સુવો વિરાજત ॥ વનપર્વ ૨૦૨. ૧૬.

ડૉ. સેમ્યુઅલ જેન્સનનું (હાસ્યરસિક) જીવનચરિત્ર.

(૩)

માતાની ઉત્તરક્રિયા સાર આઠ દહાડામાં લખેલી ચોપડી.

“ આપ્પડલર ” લખાવું હતું તેની મધ્યમાં એક બીજી ધા જેન્સનને લાગ્યો. ૯૦ વર્ષની વયે તેની વૃદ્ધ માતાનો હીયરીયમાં દેહાંત થયો. પુત્રને લગ્ન રહેતા હોવાથી તેને લાંબો વખત થયા માતા સાથે મેળાપ થયો નહોતો. પરંતુ પુત્ર માતાવત્સલ હતો. જો કે પોતા પાસે સુલભાથી બહુ વિશેષ ધન નહોતું, છતાં તે માતાના નિર્વાહાર્યે ગમે તેમ કરીને થોડુંવતું બચાવીને પણ મોકલવા સુકતો નહીં. માતાની ઉત્તરક્રિયાને અર્ચ કરવા તથા તેણે કરેલું કેટલુંક દેવું પતાવવા તેની પાસે કંઈ ધન નહોતું. તેની સંપત્તિમાં તેની તર્ક શક્તિજ હતી. તેની તેણે પાછી આરાધના કરી. માતાના સ્વસ્થમંત્ર તેણે રેસેલાસ નામક પ્રખ્યાત નવલકથા એક અકવાડીયામાં ફરજવી કાઢી, જેના તેને છુકસેલરોએ ૧૦૦ પાઉંડ આપ્યા. આ રેસેલાસને એનીસીનીયાનો શાહજાદો કહ્યો છે, અને વાર્તામાં વસ્તુસંકલના તથા ‘સ્થિતિપ્રાસંગિકતાનો લેસ નથી. એજ દોષો માટે તેણે રોકરબીયરની વિરૂદ્ધ ટિકા કરી હતી તેજ સર્વોંશે આ એની નવલકથામાં પ્રગટ થાય છે ! જેન્સન પોતાના શાહજાદાને પ્રાચીનકાળનો કહ્યો હતો, પરંતુ તેમાં ૧૮ મી સદીની શોષા દમ બાંધીને દાખલ કરવામાં આવી હતી ! ન્યુટને કરેલી યુરતાકર્ષણની મહા શોધનો કેન્દ્રીજ યુનીવર્સિટીમાં પણ બરોબર સ્વીકાર નહોતો થયો પણ એબીસીનીયામાં તો સામાન્ય જનોમાં એ શોધના યાનનો પ્રચાર થયો હતો. ન્યાં બહુ સ્ત્રી લગ્ન એક નિયમ છે, ન્યાં તલાક તો તમાકમાં વન-દુ-ગ્રી-કરતાંની સાથે અપાય છે, ન્યાં વગર જોયે બીપુરોનાં લગ્ન થાય છે, એવી દબરતાનની જુમિમાં પારમાં પડવાનું, લગ્નની અકાલ્ય ગાંઠમાં જોડવાનું અને એવું એવું ૧૮ મી સદીની યુરોપનીજ સમાજને બંધ બેસતું જેન્સને ચીત્રી કાઢ્યું છે ! ઇજીપ્તમાં તેણે ઇજીપ્તની સ્થાપના કરી છે ! વળી રેસાલાસનું પાછળથી ચું થયું તેનો પતોજ નથી. એક દમ વચગાળેજ તેની ભર યુવાનીમાં કયા બંધ થઈ બંધ છે ! છતાં બાપાની રમકઝમક, વિચારની શ્રેષ્ઠતા આદિને લીધે આ નવલકથા અગ્રેજ સાહિત્યનું રત્ન થઈ પડ્યું છે. અને એ પુસ્તક કંઈક એણે ગામના ખાલર નહીં, પણ આદર્ય હિપર્બોન કરતાજ સ્વક હેતુથી અલ્પાવી કાઢ્યું હતું. આટલાં દોષ વાળી પણ આટલી સુંદર કથા ૮ દહાડામાં માતાવત્સલ પુત્રે લખી એજ કોતક છે.

૩૦ વર્ષની રાનિની દશા હવે ઉઠે છે.

આવાં આવાં કલ્પકાથી ૧૭૬૨ સુધી જેન્સને પોતાનો સંસાર ટચમચ ચલાવ્યો. હવે તેની રાનિયરની દશા ઉતરે છે. સુખનો સૂર્ય પ્રકાશવા માડે છે. મહાદેવે તપ કરાવીને અધિની ભક્તિની કસોટી કરી લીધી. રાજકર્તા વંશની તે બચપણથીજ વિરૂદ્ધ હતો. જે “ઇકસાઇઝ”ની જગત આવક કરવાનું રાજકર્તાના માનીતા જીગ - પડાનું

સૌથી માનિતું સાધન હતું તેના તેણે કોશમાં કેવો અર્થ કરીધો હતો તે આપણે જોઈ ગયા છીએ. દોહી રાજના ઉદારરણુ તરીકે તેને કોશમાં " લૉર્ડ ઓફ સીસ " લખતાં મંડિમાં અટકાવવામાં આવ્યો હતો ! પેન્શનનો અર્થ તેણે pay given to a stando hireling to betray his country (પેતાના દેશને દોહ કરવા લાડુલી માણસને સરકાર જે પગાર કરે છે તે) તથા, પેન્શનરનો અર્થ " શેકને તામે થવા માટે ભાડે લીધેલો સરકારનો યુદ્ધામ " એવો કર્યો હતો. આવી નમૂનેદાર આખ્યાયિકાના કર્તાને સરકાર પેન્શન આપે એ કર્તા વિશેષ અસંભવિત થું ? જોન્સનને તેની ગમે તેવી વ્યાખ્યા છતાં પેન્શન ક્રિય નહોતું એમ તો નહોતુંજ. તેને માત્ર પેન્શનનો દેવ હતો. રાજ જોઈ ખીજે મરથુ પામ્યો અને પિતાનો વિરોધ કરતો પુત્ર ત્રીજે જોઈ ગાદીએ આવ્યો. તેણે પિતાની રાજનીતિ બદલીનાંખી. પિતાના માનીતા ' બ્લિગ ' રાજદારી પદને તેણે ખસેડ્યો અને જોન્સનના માનીતા ' ટેરી ' પદને તેણે સત્તામાં આપ્યો. લૉર્ડ જ્યુડ ખખખતી નીમાયો અને તેને વિદ્વાનોના આશ્રયદાતા ગણાવાની અભિલાષા હતી. જોન્સન સુરેપના વિદ્વાનોમાં એક સૌથી અગ્રેસર હતો તેમજ સૌથી "લુખડીઝારસ" પણ હતો. પેન્શન માટે એથી વધુતર માત્ર અપ્રાપ્ય હતું. દેશનાં સાહિત્યની જોન્સને કરેલી સર્જન સેવાની પીછાનમાં ૩૦૦ પાઉંડનું વર્ષાસન તેને રાજ્ય તરફથી આપવાની માગણી કરવામાં અને લુખ્યા ડાંસ વરંચે વ્યાખ્યાઓ ગળી જઈને વગર આનાકાની અને વગર રકબકે તે પેન્શન સ્વીકાર્યું !

કુલકુર્ણની નિંદ્રામાં સૂતેલો જોન્સન-ભૂતે ઉઠાયો !

જોન્સનને જોયે પાર થયો. ત્રીસ વર્ષનાં ગદા વહીતરાંથી તે આજેજ સુકત થયો. ત્રીસ વર્ષે પ્રથમજ વાર તે આજસ મરડો ચડ્યો ! સ્વભાવે મદા દીર્ઘસૂત્રી તેને ૩૦ વર્ષ સુધી સતત ચિંતા સહિત અખંડ ઉદમ કરવો પડ્યો હતો. પહેલીજવાર તેને પેતાના સ્વભાવને રૂચતા પ્રમાદથી પર્તવાની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઇ. તેના જીવનનું દાઇમ ટેબલ હવે ઉઘટાઇ ગયું. તેને અપાર સુધી નીરાંત અને આરામ નહોતી. ઝાઝું સૂતો તો જાપખાનાવાળાઓ કોપી માટે શુભ મારતા તેમજ દેવતાં લીધે શરીરના બેલીકાનાં ભૂતનો પણ તેને ભય નહેતો. પરંતુ હવે એ જન્મજ મડી ગઇ. હવે તે બપોરે જ્યે ઉઠતો અને સવારે ચારે યતો ! હવે તેણે ખડીયા કલમ પરથી ૩૦ વર્ષની જખરજસ્તીની જખ્તી ઉઘડી. તે કશું લખતો જખાવતો નહીં. દેવ સૂતી અગ્યારસ પછી દેવ ઉઠી અગ્યારસ આવવા પામતેજ નહીં અને દેવતાં ઉઠતેજ નહીં પરંતુ તે એક વચનથી ખચાઇ ગયો હતો, તેણે પેન્શનની પહેલાં, તેની આશાના સ્વપ્ન વાપાં હતાં તેની પૂર્વે શેક્સપીયરનાં નાટકોની સ્વહસ્તે શોધન કરેલી તથા સડીકે આરસિ કાઢવાનું વચન આપ્યું હતું અને આગળથી ગ્રાહકોના પૈસા ઉઘાર રીતે લઇ મૂક્યા હતા. પણ વરરાજ તો હવે જૂખને બદલે અજીર્ણથી પીડાતા હતા તે શેક્સપીયરનો ચિકાર કરવા કેમ ઉઘત થાય ! વચન સાંભરતાં તેને પચાતાપ બહુ થતો, અને લખવા બેસવા ઘણી ઇચ્છા થતી. પરંતુ આવતાં પેન્શનથી તેના દિલમાં આજસનું એવું ભૂત ભરાઇ ગયું હતું કે તેનાથી ટેબલ પર કેમે કરવા છતાં બેસાતું નહીં. " હે પરમાત્મન ! મારાં આજસનો તું નાશ કર ! " એવી આર્થના તે કરતો પરંતુ પ્રભુ બહેરા કે લાચાર હતો. ભૂત ગયું નહીંજ. મહિના પર મહિના અને વરસ પર વરસ સવાર થયું; પરંતુ જોન્સનનું આજસ ગયું નહીં. અને જોન્સનના શરીરમાં વાસ કરેલા

આ ખરા જૂતને એક ખોટા જૂતે કાઢ્યું. જેન્સન વિદ્વાન હતો, પરંતુ વહેમી પણ તેટલોજ હતો. તે જૂત પલિતની હરની માનતો. લંડનની કૉલેજન નામની ગલીમાં એક બૂને બનેક જાતનાં તોફાન, વિચિત્ર યોગ્યાસ અને દ્વિત્યાન કરવાની વાત તેના સાંભળવામાં આવી. જેન્સન અદ્ભુત પરંતુ ઐતિહાસિક વાત વારંવાર ન માનતો. પાંચડી પનાના પ્લેટ્ફોર્મના પાટનગર લીરનમાં ૧૭૬૦ માં જે ધર્તિકંપમાં હનરો મનુષ્યો મરો ગયા તથા હનરો હરો દળી ગયાં એ પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક બનાવ ખરો માનતાં જેન્સન અચકાતો ! પરંતુ કૉલેજનનાં કલિપત જૂતની વાત એણે ખરી માની અને એક દહાડો જાતે જોવા નીકળી પડ્યો ! જૂત તરફથી તેને કંઈ સંદેશ મળવાથી તેના ચિત્તની શાંતિ થવાની તેને આશા હતી. તે સાર તે મિત્રસહ એક દેવળમાં ગયો. જૂતને મંત્રાદિ પ્રયોગ કરીને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું પરંતુ જૂત હડિતો થયો અને નજ અગ્રે. જેન્સનને નિરાશા થઈ પણ શ્રદ્ધા ઝાઝી થઈ નહીં. બાદ ખચર મળી કે જૂત બીજું કોઈ નહીં પણ અગ્યાર વર્ષની એક છોકરી ઘરમાં સંતાળને માત્ર ગેમી જૂતને માનનારા શ્રદ્ધાળુઓને બોલે ગમ્મત કરતી હતી ! ! બાજા બજા ફિસ્તેડો જે જૂતને પ્રત્યક્ષ જોવાની આશામાં આવેલા તેને તે નાનકડી બાળાએ એકદમ બનાવેલા ! જેન્સનના ચર્ચાસ કરીને એક રાત્રે જેન્સનની આ જૂતપાત્રા અને તેનાં પરિણામની ખચર મળી ! તેને તો જેન્સન પર ઉઠી પડવાને કંઈ બહાનું જોઈતું હતું. તરતજ તેણે જેન્સનની જૂતપાત્રાની મસ્કરી કરનારી એક કવિતા લખી કાઢી અને અતે મહેણું માર્યું કે, જે અંધ પ્રકટ કરવાનું જેન્સને વચન આપ્યું હતું અને જે માટે આગળથી આદ્ય બનીને હાર આશ્રય આપવામાં આવ્યો છે તે અંધનું શું થયું ? તેણે નીતિકાર જેન્સન પર હેતરપિંડી કરવાનો સીધો આક્ષેપ મૂક્યો ! આક્ષેપે રામચાણ અસર કરી ! પ્રાર્થનાથી જે સિદ્ધિ ન થઈ તે કઠાણથી થઈ. ફક્ત ૯ વર્ષ પછી, સરસ્વતી અંદાના ૧ લા પછી ૨ જ ભાગની પેઠે, વચન આપેલો અંધ બહાર પડ્યો. નવ વર્ષ જેન્સનની નિંદા હી. જાવર્દનનામનો માત્ર અન્ય કાર્ણવલસાઈ હતો. નવ માસને બદલે નવ વર્ષ જેન્સનના માનસિક ગર્ભમાં રહેલા અપ્ર અંધના જન્મથી જેન્સનની પ્રામાણિકતા સિદ્ધ થઈ પરંતુ તેથી વિદ્યા તથા શુદ્ધિની તેની નામનામાં કંઈ શદ્ધિ થઈ નહીં. પ્રસ્તાવનામાં કેટલાક ભાગો સુંદર હતા; પરંતુ મેકાલે કહે છે કે અખ્યાત અંધની આ કરતાં વધારે અનિયમિત રીતે લખાયેલી તથા વધારે નમાશી આશુતિ પ્રગટ થઈ નથી. લોર્ડ રોસજર્સી એ ટીકાને ટેકા આપે છે. જો કે બીગનએ કહે છે કે, શેક્સપીયરના અર્થ જેન્સન જેવા બીગન કાંઈએ સમજાવ્યા નથી. તેની આશુતિની વિરુદ્ધ તેના અદેખા શત્રુઓએ અનેક નોંધ પ્રદારો પણ કોષા; પરંતુ તેની પૂર્વ પ્રાપ્ત પ્રસિદ્ધિથી તેના નિર્વાહ થયો. સરકારે તેની વિદ્યાની કદર કરી એટલે સૌ ધાયા, રોડના કુતરાના મરણમાં આપું ગામ ડાહ્યું. રાજ પછાડી ગામ ગાંડું. જેને પૂર્વાચરમાં શાળાના શિક્ષક તરીકે પણ નોકરી ન મળી તેને રૉયલ એકેડેમીએ હવે પ્રેફેસરની પદવીનું, અને એકસેન્ડની યુનિવર્સિટીએ બી. એ. પણ થયેલો હોવા છતાં એલએમ. ડી. ની મહોપાધિનું અસાધારણ માન આપ્યું. રાજ્યે પણ તેને “ ઈરલ્ડ ” નું માન આપ્યું અને એ સુસાકાન દરમીયાન થયેલી ખુશનુમા ખુશ શુદ્ધિમાં રાજ્ય ત્રીજા બેચેન્ને એવી આશા દર્શાવી હતી કે તેના જેવા પંડિત લખવાનું જાણી શખરો. પરંતુ પેન્થન પછીના ૧૭૬૫ થી ૧૭૭૫ સુધીના ૧૧

વર્ષમાં તેને આગસ તથા નિરાંતરનો એવો લક્ષણ મળે છે કે જે ત્રણ રાજદારી વિષયનાં પોતાનીયાં લખવા સિવાય કાગળને કાળો કર્યો હોય તે અને એની “ મારી લાડલી બહાલી નહાલી વેદી ” ના સમ !

૧ કલમ સુતેલી પણ હલ બગેલી !

જોકે જોન્સને કલમ આ પ્રમાણે અને ખોટી દીધી હતી; પરંતુ તેથી પોતાની ક્ષુધિ તથા જ્ઞાનનો તે જગતને કોઈ પણ સાધનથી લાભ નહોતો આપતો એમ નહોતું. એની કલમ કરતાં પણ એની હલ વધારે સતેજ હતી. લખનાં બોલાવું નહીં. પણ લખાણ મંદ પડતાં હસડી છુટી યઇ. “ મર્યા ” મારવાનો તેને અજ્ઞ શોખ હતો. પણ એનાં મર્યા તોપના ગોળા જેવાં હતાં. વાતોઆપી અર્થાત્ વર્તાતાય કરતાર (conversationalist) તરીકે એ બહો કિશ્કિદ અદ્વિતીય હતો. તેનાં મુખમાં વાક્યોની જે ધારા વહેતી તે તેનાં “ રમ્બર ” પત્રમાં આવેલાં સુંદરમાં સુંદર નિઃસિનાં મધુરમાં મધુર વાક્યો જેવીજ હતી. ચપલકુદિનો, તીવ્ર સમજનો, સાહિત્યનો તથા હજીવના પ્રત્યેક પ્રકારના જ્ઞાનના ભાંડાર રૂપ, મર્મ, નર્મ (હા-રૂપરસના “ વીટ ” તથા “ હુમર ” નામક જે સૂક્ષ્મ વિભાગો) માં કુશલ, તથા પેલા લખનાં વિમરણ પુત્ર સુવેજ જેણે અતે માનીને શરૂ કરી તેની દુકાને બેઠેલા તેની તથા તેના જેવા ખીજ તેના મિત્ર કનેથી સાંભળેલી વિચિત્ર કિસ્સા કહાણીઓ તથા રમુજ બતાવે તથા ખ-ખરાત સંમદ રૂપ હો. જેમુખલ જોન્સન હતો. આ જ્ઞાનના હારગોળાનો ખદાર કલમની તોપ કરતાં હલની ખંદુકથી લઘી વધારે અસરકારક રીતે ઉપયોગ યઇ શકે એમ હતું. અમુક વાતો મોંએ કહેલી સાંભળવી રૂચે તે કાગળ પર લખેલી વાંચનાં કંટાળો આવે એવી હોય છે. જોન્સનને મિત્રની નિરાંત યતાં, તથા લખવાનો બોલો ઉતરતાં હસડી હસલવી શરૂ કરી અને તેમાં પોતાનાં વિવિધ જ્ઞાન, અનુભવ તથા અવલોકનનો એવો મસાસો ભર્યો કે જેના ધ્વનિએ તેને સાંભળનારા મિત્રોને આંહી નાંખ્યા અને તેમની દ્વારા સામાન્ય પ્રજામાં યથાશ્રિતિદ્વિનિ (echo) એ પ્રજાને મોહિત કરી દીધા. જોન્સનના લખાણમાં આપણા દેશના ગુજરાતી સાક્ષરોના હોય હતા. જેમ એ ગુજરાતી સાક્ષરોને સરકૂત રાજ્યો કસોક્કસ સીચવાનો શોખ હોય છે તેમ જોન્સનને પણ ભારે ભારે લીટીન લાખના લાંબા લાંબા અપરા અપરા રાજ્યો વાપરવાનો શોખ હતો. છ પત્રો શબ્દ મળે ત્યાં સુધી ત્રણ પત્રો વાપરતો નહો. *concatenation of events* ને ખરે *concatenation of events* એનાથી લખાણ; પરંતુ આ હોવાથી એનાં આખ્યાન મુક્ત છે. તે મોટીથી તો સારપૂર્ણ અર્થજર્જિત, મોર્મિક અને સૂત રૂપ હુંકાટુંકા વાક્યોજ બોલતો. તેમાં તો સાદી સરળ પણ જુરસાદર ભાષાજ વાપરતો. બોલતી વખતનો કુલંદ અવાજ, હમ જેનાં આવતી અટક તથા મોંઘની યતી મચક, પ્રમંદ શરીરવું ચતું ડોહન એ સર્વેથી રહસ્યમય હુંકા હુચકાએની ઉચિતતા અસરકારકપણામાં આર પ્રખી આવતી અને વિશેષ વૃદ્ધિ યતી. તેને લખવાને કંટાળો હતો પણ બોલતાં તે વાંધે નડતો નહો. આનંદથી, મિત્રો તથા પ્રમંસો તથા મુસાકાત સેવા આપનાર સાથે અને કોઈ ન મળે તો ને સાથે જમતો હોય અથવા જામગીરીમાં સાથે બેઠો હોય તેવી જોડે, તે રસિકતા, તર્કવાદ, વિદ્યા આદિ અ-સંખ્ય વિદ્યાપુકત વિષયો પર રસભરી જોસભરી વિનોદપૂર્ણ ચર્ચા ચલાવતો. હરકાં પ્રદુશિત

સૌથી પ્રાચીન મનુષ્યની હાલમાં શોધાયેલી ખોપરી-તે પરથી થતાં અનુમાનો.- આ દુનિયામાં અત્યાર સુધીયાં જમીના ગર્જામાંથી શોધી કાઢવામાં આવેલી ખોપરીમાં સૌથી જુની મનુષ્યની ખોપરી સાઉથ ઈન્ડિયન (ઈન્ડિયન) ના-નેચરલ હિસ્ટરી મ્યુઝીયમ-ના સંગ્રહશાળામાં હાલ મુકવામાં આવી છે. જે સગની આ ખોપરી છે તે ' પ્લી-ઓસ્ટીન ' (પ્લયસ્ટોસીન) સમયની સીડું છે, જે સમય ભૂતતરણાભિવ્યંની ગણતરી પ્રમાણે મોટે ભાગે ૫૦,૦૦૦ થી ૨૦૦,૦૦૦ વર્ષો પહેલાંના ગણાય છે. તેના મગજનું વજન, હાલની સામાન્ય સ્ત્રીના મગજના વજનથી, જે તુલીયાંક માત્ર છે, જ્યારે તેનાં જડખાં અને કપાળી વાંદરા (Chimpanzee) ને મળતાં છે. આવી રીતે તેને મનુષ્યો અને વાનરોની વચ્ચે કાળીનરી " મિસિંગલિંક " (Missinglink) ગણવામાં આવે છે.

હરિજનની પ્રાચીનતા-ઐઝીલ દેશની એક ગ્રામમાં હરજનનાં હોમોસીડની એક માળા મળી છે જેને સ્ટીટરસેડના પુરા તત્ત્વવેત્તાઓ ૧ લાખ ૩૦ હજાર વર્ષથી ૬ લાખ ૩૦ હજાર વર્ષ સુધીની કહે છે.

શેરડીના રસમાંથી કાગળ-કપડા રીપમાં શેરડીના રસ કાઢવાની એક નવી રીત નીકળી છે જેથી શેરડીના રસા તૂટી જતા નથી, આ રસમાંથી કાગળ બની શકે છે.

ગરના કચરાના ધંધામાં પશુ 'સાયન્સ' ને પ્રતાપે રહેતો નહે! -ગરો, નાજાં, આદિમાં જે કીચડ અને ગંદુ પાણી વહે છે તેમાંથી થે કંઈ લાભ ઉઠાવાય કે કેમ તેના પ્રયોગ ઉત્તર ઇંગ્લેન્ડના ડાક્ટર આસમેન કરે છે. તેમણે એનાથી આર્થિક લાભ થઈ શકે છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે. પ્રથમ કચક પદાર્થોને છુલ્લ કરવા. પછી એ ગંદાં પાણીને ટાંકીઓમાં ભરી કેટલાક દિવસ એમનું એમનું કરવા દેવું. બાદ ઉપરનું નીતરું પાણી નીતારી લેવું અને ગળને પશુ નીચોળી લેવો. આ પાણીમાં કેટલાક રાસાયનિક પદાર્થો મેળવી તેને ખૂબ ગરમ બાફ દ્વારા તપાવવું. બાફથી મળીને પાણીમાંથી ચીકણા ઉપર તરી આવે છે અને એક મંત્રના શીતલ પાણીપર તે ઉતારવામાં આવે છે. ગરમમાં સાંજુના ઘણા લાભ વહી જાય છે તેનીજ આ ચીકણા હોય છે, અને તે ઘણાં કામમાં લઈ શકાય છે. થર્પ પાણી બાફ થઈ નીકળી જવા પછી નીચે એક પ્રકારની કાળી કાળી શુષ્ક ભૂમી રહી જાય છે. તેમાં તાપદ્રોજનને અંશ ખૂબ હોય છે. એક ટન (૨૮ મણુ પાકા) ગંદા કાલમાંથી ખર્ચ જતા આ રીતે રૂ. ૧૫૫-૬૦૫૦ નફો થાય છે!

સાપની ત્વચાનાં વસ્ત્ર-ખનાવવાની દ્રાવ તે અરચ્યત થઈ છે. સંલવ છે કે થોડા દિનમાં અગર અને સાપના આસડાંમાં કપડાં મોટે પાયે બનવા માંડે, તે સાપાણુ સુતરાઉ અને ગરમ કપડાં કરતાં ઘણી રીતે સારાં જણાયાં છે. (૧) તે ગદી જતાં નથી તેમજ હીમાં પશુ થઈ જતાં નથી, તેથી તેનાપર જે કંઈ કામ કરવામાં આવશે તે ખગડશે નહિ. (૨) એનાં કપડાં વેલરમુદ્દ થશે. (૩) પગનાં મોજાં એવાં તે સુંદર થશે કે મધે તેવા કદુપે પગ પશુ સુંદર દેખાશે. તેમાં ગોળાઇ, ખોળાઇ, મોટાઇ, આદિ વધારવી રહેલાઇથી બની શકશે ?

વીજળીના ચમકારા વખતે શાધી ચેતવું?—જે વખતે વાદળમાં ખૂબ ઝડપાટ થતો હોય અને વિજળી પડશે એવું લાગતું હોય તે વખતે કદી પણ કાંઈ ઝાડ કે બહુ પાંતરાવાળી ઝાળીની નીચે ઉભા રહેવું નહિ. ધાસની ગંજી તથા કાંઈ મોટાં મકાનની દવા ન આવતી હોય તે બાબુએ જઈ આવે સમયે ઉભા રહેવું પણ ભય બરેકું છે. તારના થાંભલાથી પણ અને તેટલું દૂર રહેવું, ટેલીફોનનું કામ આવે સમયે બંધ કરી દેવું જોઈએ. મેદાનમાંથી પસાર થતાં, આવો પ્રસંગ આવે તો નાની ઝડીમાં કે છુટ્ટી જમીનપરજ ચત્તા પડી જવું. એવે સમયે છત્રી એટલી મોતને નોતરું દેવા બરાબર છે. વીજળીના તોફાનમાં સૂકાં કપડાં પહેરીને છત્રી એટલી હોય તોપણ વીજળીના સખત ધક્કા લાગે છે; પણ કપડાં બીનાં હોય ત્યારે તો અત્યુ થવામાં કશોજ સંશય રહેતો નથી. સર્વેથી સારી જગ્યા તો ઘર છે. બારી બારણામાં કાચ લગાડેલા હોય અને તોફાન શરૂ થતાં તે બંધ કરી દેવામાં આવે તો ભય રહેતો નથી—કાચમાંથી વીજળી જઈ શકતી નથી.

૩૦૦૦ દિવસ સુધી બળે તેવી બત્તી—દાતમાં અમેરિકાના એક મહા ધનાઢ્ય પીરપાટ માર્ગનનો દેદાંત યજ્ઞ ગયો છે. તેમનાં નામનો દીપક રોમનગરના ‘સેન્ટપીટર્સ ચર્ચ’ માં બાળવામાં આવે છે. એ દીપક મીથુનતીના આકારનો છે. એની લંબાઈ ૧૬ ફીટથી પણ વધુ અને વજન ૫ મથુથી પણ વધુ છે. તેની તૈયારીમાં દુનિયા રૂપિયા અર્થ કરવામાં આવ્યા છે. બત્તીની આસપાસની નકશી, કે જે ‘ફ્લાદિની ડીઝાઇન’ છે, તેનું જ ખર્ચ સાઠ-આર દુનિય રૂપિયા તો આવ્યું છે! બત્તી રાખવાનાં પાત્રમાં મરનારું એક ક્રીમતી ચિત્ર રાખવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યેક (ખ્રીસ્તી) તહેવારને દિવસે એ બત્તી બાળવામાં આવે છે. જે શુક્રવામાં ન આવે તો તે ચાલુ ૩૦૦૦ દિવસ અથવા આઠ વર્ષથી પણ વધુ વખત બળી શકે છે. આવીજ એક બત્તી એક ઇટાલીયન ગૃહવાસી દેવળને ભેટ આપી છે, જે રાતદિન બળવા છતાં દુજ બે ચાર વર્ષ સુધી તેના શુભવાનો ભપ નથી ! !

સોનારૂપાના વર્ક બનાવવાનો હુન્નર તથા તેની ખુબીઓ—દવામાં તથા પાનતી પદ્ધતી શોભામાં તે મુખ્ય કરીને વપરાય છે. એ ધાતુઓ ટોનિક છે. પરંતુ આ હુન્નર હીંદુ માંજ છે એમ નથી. વિશ્વવત્તમાં છે. અને ત્યાં પણ તે દાયના હુન્નરથીજ બનાવવામાં આવે છે. યંત્રને વચ ન થનારી ચીજોમાં અપવાદ રૂપે આ છે. ૨૪ ફેરેટ સોનાનાં પત્રાં ‘રોસીંગ-મીસ’ માંથી પ્રથમ મગાવવામાં આવે છે. ૧ ઈંચ પ્લોમ્બી પટ્ટીએ ૧ ઈંચના એક દુનિયમાં લાગ જોડેલી જડી પટ્ટીએ કરીને કરીગરને તે મીલો પૂરી પાડે છે. પછી પાતળાં ચામડાંની વચમાં આ દેશ પેટે તે ૧૪ સ્તરી હથોડાથી ટીપવામાં આવે છે. એ ચામડું બહુજ મજબુત તથા પાતળું હોય છે. અને બળદનાં મોટાં આંતરડાંમાંની જડી છોત્ર જેવી ચામડી આ કામમાં આવે છે. બહુ પાતળું થતાં એકના ચાર કટકા કરી તે પાછાં ચામડી વચ્ચે સુપીને ટીપીને પાછાં વધુ પાતળાં કરવામાં આવે છે. ટીપી ટીપીને એટલાં બારીક કરવામાં આવે છે કે તેનો ૧ ઈંચ જોડેલો-ઉંચો મીનરો કરવાને પચાસ દુનિય વર્કો રૂપી છોટા એકપર એક ચથુતી જોઈએ !

અપકવ (કાચુ) લોજનની હીમાયત—એક અમેરિકન લેખક વીજાપતના એક ત્રિમાસિકમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—કાચા એટલે વગર સંધિલા, બહુ તો માત્ર બીજવેલાં ખોરાક

ખાવાથી ઘણું દરદે દરે યથ જાય છે, અને તે હોઝરીના રોગને માટે ચોક્કસ ઉપાય તરીકે લેખાય છે. જે જનક મનુષ્યો કાચો ખેરાક (Raw food) ખાય તો શરીરની ચરબી વધી યથ તેઓ પાતળા યથ જાય છે; અને પાતળા મનુષ્યો જનક થાય છે ! તેનાથી શરીરના અવયવોની સમાનતા તથા સુખમાણુ જળવાય છે. વધુમાં આવા ખેરાકનો ઉપયોગ કરવાથી ગ્લેન્ડની પુષ્કસુરતીમાં વધારો થાય છે એવું બહુ સીમો પુટી થયેજ. વળી આમડી સ્વચ્છ અને શુદ્ધ થાય છે; આંખો પ્રકાશિત અને માંસ સુશાયમ રહે છે. કાચા ખેરાકના હીમાયતી ડોક્ટરો કહે છે કે તેનું કારણ તો એજ છે કે તેની ખૂબી એવી છે કે ચામડીનાં છિદ્રોમાં કચરો ભસતો નથી અને તત્વો આવી રીતે ચામડીને ખડખડી અને દરેધી બનાવતા નથી. ઘણી સીમોએ હવે (અમેરીકામાં) કાચો ખેરાક લેવા શરૂ કરી પોતાની પુષ્કસુરતી અને તનદુસ્તીમાં વધારો કર્યો છે.

બુટી બુટી જાતનાં પશુના દુધના ગુણદાપ નીચે પ્રમાણે છે:

કાળી ગાયનું દુધ—વાયુને દરણ કરનાર અને અત્યંત શુભકારી હોય છે.

લાલ ગાયનું દુધ—વાતદર અને પિત્તદર હોય છે.

ધોળી ગાયનું દુધ—કંઠક કદ કરનાર હોય છે.

તરત વીઆથેલી ગાયનું દુધ—તરે હોય (ત્રિદોષ) ને ઉપશન કરનાર હોય છે.

વગર વાછડીની ગાયનું દુધ—એમાં પણ ઉપર સુખજન્ય ગુણ હોય છે.

સામાન્ય રીતે જેતાં ગાય વીઆથા પછી એ ચાર મહિના યથ જાય તેવી ગાયનું દુધ ઉત્તમ હોય છે. એ સિવાય જે પ્રમાણે ગાયને ખેરાક આપવામાં આવે તે પ્રમાણે તેના ગુણ હોય તથા દુધમાં ફરક હોય છે.

ભેંસનું દુધ—જો કે ભેંસના દુધના સ્વરો ગાયના દુધને મળતા આવે છે તો પણ ગાયના દુધની અપેક્ષાએ ભેંસના દુધમાં એટલું અધિક હોય છે કે તે બહુ મીઠું, ઘટું મીઠું, ભારી અને અધિક વીર્જને વધારનાર છે. કદ કરનાર અને નિરા વધારનાર છે. રોગી મનુષ્યને માટે ગાયનું દુધ જેટલું પચે છે તેટલું ભેંસનું નથી.

બકરીનું દુધ—મીઠું, કંઠક, અને હલકું છે. રક્તપિત્ત, અતીસાર, ક્ષય, કાસ અને છર્ણુજનરની અવસ્થા ધસાદિ રોગોમાં પચે છે.

મેંદીનું દુધ—ખારું, મીઠું, ગરમ અને પયરીના રોગને મટાડનાર છે. વીર્જપિત્તને કદ ને ઉત્પત્ત કરનાર છે. વાયુને મટાડનાર અને ખાટું તથા દહકું છે.

ઉંઠણીનું દુધ—હલકું, મીઠું, ખારું, અગ્નિદીપક અને ઝડા લાવનાર છે. કૃમિ, કષ્, કોફ, પેટના આદોષ, કોષ્ઠ અને જલ્દીર પ્રકારિ પેટના રોગોને મટાડે છે.

સીનું દુધ—હલકું, કંઠક, અને અગ્નિદીપક છે. વાયુ, પિત્ત, નેત્રરોગ, શૂન અને વમનને મટાડે છે.

ધારોણુ દુધ—શક્તિલતા, હલકું, રીપજ, અગ્નિદીપક તથા ત્રિદોષને દરણ કરનાર છે. એ દુધની વૈષકચાસમાં ઘણી પ્રશંસા કરવામાં આવી છે તેમજ ઘણાખરા મનુષ્યો પણ એની અત્યંત પ્રશંસા કરે છે. એટલા માટે જો આ પ્રકારના દુધની પ્રાપ્તિ થઈ શકે તો અવરજ કરીને એ સેવન કરવાનો અભ્યાસ રાખવો જોઈએ. એવું કારણ એ છે કે આવી જાતના

તું દુધ બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ પર્વતને માટે દિતકારક છે, તથા સર્વ અવસ્થાઓમાં પથ્ય છે. ખરોખુ દુધ એટલે, ગાય યા બેંસ દોની વખતનું તરતનું દુધ હોય તે—

ધન્યંતરી (વિસનગર).

સુકા બટાટા વિ. તાજા બટાટાઓ—જર્મનીના એક દુઃખની કથા એ હતી કે તેની રસાળ ભૂમીમાં બટાટાના કંદ, ખવાય અને ખરે તેથી પણ બહુ વધારે પાકતા હતા । એ બટાટાનો નકદા પણ કેવા કે આવા આવકાર રહિત જન્મ છતાં પણ વગર ઈનરાયે, સડે કે સૂકાયે—પડી રહેતા ! જર્મનોએ બાતો હવે તોડ કીધી છે. તેઓ અનેક રાસાયણિક ક્રિયાઓથી એ વધારાના બટાટા સુકવી નાખે છે કે જેથી તેનાં છવડાં મરી જતાં તે સગમગ હમેશને માટે ખાઈ રહે છે. લીલા બટાટા એમને એમ બહુ લાગેા વખત સારા રહેતા નથી. અતે યાકોને, હતાશ થઈ સડવા માંડે છે. બટાટા સુકવવા તથા વેચવા માટે જર્મનીમાં સંખ્યો રથજો કારખાનાંઓ ઉભાં કરવામાં આવ્યાં છે. વળી પ્રયોગોથી રાસાયણિકાએ સિદ્ધ કયું છે કે ઘોડાઓને ચણા વગેરે પૌષ્ટિક અન્નના પદાર્થો આપવામાં આવે છે તેના ત્રીજા ભાગ જેટલો જથ્થો જો આ સુકવેલા બટાટાનો આપવામાં આવે તો તેથી ઘોડાઓના તેમજ ઘોડાઓના માંસકોના હકમાં પણ ઘણો લાભ થશે. આ દેશમાં લીલા બટાટા ખાવાનો એવા જો ઘોડાના શેઠોને વાંધો હોય તેઓને પણ પોતા માટે જુદો ‘ચોઈર’ આપવો પડશે નહીં.

૭૫ વર્ષના ડાસાએ કેટલો દયરઘાણ કાઢ્યો હોય છે ?

‘ધારો કે તમે સાધારણ ઉંચા, સાધારણ કદના અને સાધારણ ધોરાક લેનારા છો, આવી સ્થિતિમાં તમે ૭૫ વર્ષ પર્વત થયો તો તે દરમિયાન તમે કેટલો ધોરાક ખાઈ જાઓ તેના કદિ પણ વિચાર કર્યો છે ? તે મુદત દરમિયાન તમારા ધોરાકગાંના નક્કર અને પ્રવાહી બનને સાથે લઈ તેનું વજન કરતાં માત્રમ પડશે કે તેનું વજન તમારા શરીરમાંના વજન કરતાં ૧૩૦૦ ઘણું વજન વધારે થશે. અથવા તે મુદત દરમિયાન તમારા પેટમાં ૫૪ ટન નક્કર અને ૫૪ ટન પ્રવાહી પદાર્થ દાખલ થાય છે ! કદાચ તમે મિતાદારી દશે તોપણ તમારા પેટમાં ૭૩ ટન શેટલી અને ૧૬ ટન ઘી જશે ! જો તમે માંસદારી હોઈ કુકરનું માંસ ખાતા દશે તો તમે તે મુદત દરમિયાન એટલું બધું માંસ ખાઈ જશો કે કદાચ તેની એક સળી બનાવવામાં આવે તો તે ચાર માઇલ સુધી પહોંચી શકે તેટલી લાંબી થશે ! તે ઉપરાંત તમે પાંચ ટન માછલીઓ અને ૧૨૦૦૦ ઈંડાં ખાઈ જશો ! જો તમને પતીર ખાવાનો શોખ દશે તો તમે ૪૦૦ રતલથી પણ વધારે પતીર ખાઈ જશો ! તમે ૭૫ વર્ષ દરમિયાન કેટલું શાક પાન ખાઈ ગયા તે જોવાની મરજી યાવ તો અરેખર તેને માટે ૩૬ માઇલ લાંબી ટ્રેન જોઈએ વળી તે ઉપરાંત ૧૦,૦૦૦ રતલ સાકર અને ૧૫૦૦ રતલ મીઠું પણ તમારા પેટ રૂપી સમુદ્રમાં સમાઈ જશે ! જો તમે તંબાકુ પીનારા દશે તો તમે ઉપરોક્ત મુદત દરમિયાન ૬ ટન તંબાકુ ટુંકી મારશો, ૨,૫૦,૦૦૦ રીગરેટ અને ૬૦,૦૦૦ સીગરેટોની આદુનિ આપી દશે !

લાંબો તાડ વધતો અટકાવવાને માટે શસ્ત્રવૈદ્યનો આદ્ય-લેવાની જરૂર શીલાડેલશ્યા (યુ. રેટસ) ના જ્ઞેન મીચલ નામના ઊકરને પડશે એમ લાગે છે. ૬૭ તો ૧૫ વર્ષનો છે એટલામાં તો તેણે છ ટુટ અને સાત ઈંચનો લાજુ કાઢી નાંખ્યો અને ૬૭એ દિનપ્રતિદિન ઈંચનો અમુક અંશ તાડ પેટે વધેજો ચાલેા જાય છે. આ કંઈ અતિ નિરાગ નથી પરંતુ રોગ છે ! આ ઊકરો તે નજરની મેડીકા—મીસડુંકસ દોરપીરમના

ઉદ્ધટરોની તપાસ હેઠળ છે. તેઓ એવા નિર્ણય પર આવ્યા છે કે મગજની બેઠક આગળ અત્યુચ્ચ માં છે તે સત્વથી કાપી નાખવાથીજ તે આકાશનું વધુ બેદન કરતો અટકશે. તેઓને ખાતરી છે કે આથી જરૂર લાંબુસપ્થાના રોગને અટકાવી શકાશે. કમનસીબે માત્ર રોગ આગળ વધતો અટકાવવા જેટલીજ શોધ થઈ છે. જો વધી ગયલાને ઘટાડવાની કાંઈ શોધ તેઓ કરે તો ઘણા લાંબુસોના આશીર્વાદને તેઓ ખાત્ર થાય. આ શસ્ત્રવૈદ્યક નેત્ર મીચલ પર કરવાને ઉદ્ધટરોએ તેના આતાપિતાની સન્મતિ લીધી છે; આ કાંઈ બહુ નેપામ બર્થ ' આપરેસન ' નથી. તેમજ નવું પશુ નથી. વારંવાર કરવામાં આવે છે અને લાતના દાખલા કવચિત્જ ખને છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ માનસિક શક્તિ બગડવાનો પણ ભય નથી. આગળ વધીને કહી શકાય કે તે ઉચ્ચ સુધરવાનો સંભવ છે, કારણકે શરીરની પ્રચંડતા મગજની પ્રચંડતાને જોગે વારંવાર થાય છે એ ઘણાક લાંબા મનુષ્યોના ચરિત્રોથી ઘણાના આજ્ઞામાં હશે.

આપણે આપણો અવાજ બીજાની વાણી સાંભળીએ છીએ. —આથી બહુ જવાની જરૂર નથી, કારણકે આપણાં દરેક કામ બીજાની વાણી દ્વિતી આપણે જોઈએ છીએ. અવાજ તો એ નિયમમાં અપરાધ હશે એવી સમજ પણ જોડી હરી છે એજ એકાંક છે. સેક્સામ નામના જે વૈજ્ઞાનિક આ વિષયનો અભ્યાસ કરીએ છે. આપણે અવાજ આપણે માત્ર આંખના કાનથીજ મિત્રો પૈકે સાંભળતા નથી. મુખમાંથી નીકળીને તે કાનના પડદા ઉપર વચમાંના નકકર ચારીરિક જાગેમાંથી પ્રવેશ થાય છે. તેથી આપણા પાતાના કાનપર ઘસતી ગતમાં દેર પડે છે. તે તેને બીજાને સંભળાય છે તે કરતાં વધારે મોટેથી (એવડી રીતે સાંભળવામાં આવવાથી સંભળાય છે. અને ગતમાં પણ દેર પડે છે. આ વાત ખરી છે તે માટે એક સાદી સુકિત ખસ છે. તમારાં ગાળમાં ગાળની રોનેઆર્ડની સુડી તમે સાંભળશો ત્યારે તમે તે કોનો અવાજ છે તે પારખતો તમને જરા વાર લાગશે. મિત્રનાં ગાળમાં ગાળની સુડી પર ' પીન ' ફરતાં તમે તે કોનું ગાળણ છે તે તમારા પોતા કરતાં વધારે ઝડપથી કહેશો ! કેટલાક વક્તાઓ બહુજ ધીમે સાહે બોલે છે તેનું એક કારણ એજ લાગે છે કે પોતાને પોતાનું મોટેથી સંભળાય છે તેથી બીજા પશુ તેટલેજ મોટે સાંભળતા હશે એમ માની લે છે તેઓ તેની પૈકે અંદરથી પશુ નથી સાંભળતા તે તેને પાદ રહેતું નથી.

અતિ શીતળતાથી, માથે પહેલી તાલ પર એનો મોજે વાળ આવે છે! —દક્ષિણ મુખ પ્રદેશ તરફની શોધો કરવા માટે પ્રખ્યાત થયેલા સર અર્નેસ્ટ શેકલ્ટન જણાવે છે કે, જ્યારે તે એક વખત દક્ષિણ મુખ તરફ પ્રવાસ કરતો હતો ત્યારે તેની સમી કેટલાક એવા મનુષ્યો હતા કે જેઓના શિર, વાળના અગ્રાવ માટે પ્રસિદ્ધ હતા. તે પ્રદેશમાં સુસારી કરતાં તેમને લાગેજ એ અકવાડીઆ પુર્ત ચર્ચા હશે તેટલામાં તો તેના સાર્થાઓના વાળની વૃદ્ધિ થવા લાગી. જ્યારે તેઓ સફરમાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે તેઓના ઘાગ અને પુષ્પ વાળને માટે તેઓ આશ્ચર્યભુત થયા. વળી તે કહે છે કે જે મનુષ્યો દિવસના મોટા ભાગમાં ઠંડી વખતોમાં કામ કરે છે તેઓના વાળ લગાવદાર હોય છે. સાધારણ રીતે પશુઓના દાખલો લપટાં તોજણ આપણી ખાતરી ચરો કે વાળની વૃદ્ધિને માટે ઠંડી અકસીર છે. ઉત્તર મુખના શીત પ્રદેશમાં પ્રાણીઓના શરીરપરના વાળ જેવા જાડા અને લગાવદાર હોય છે, તે દુનિયાના કાંઈ પશુ પ્રદેશના પ્રાણીનાં શરીર પર હોતા નથી.

પુસ્તક પરિચય.

આત્મારામ અનુભવ-આ નામનું એક ૧૨૫ પાનાનું પુસ્તક " સત્ય " ને તેના કર્તા રા. આત્મારામ કેશવજી દ્વિવેદી, કચ્છ-અંબલની ઈસ્પેન્સરીના ચીફ ડોક્ટર તરફથી અવલોકનાર્થે મળ્યું છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં કત્તએ પોતાની સાઠ વર્ષ કરતાં વધુ ઉમરમાં રા. રા. અનુભવ મેળવ્યા, શું શું જોયું અને તેમાંથી શું શું તત્ત્વ મેળવ્યું કહ્યું, જુદી જુદી ધર્મોનો અભ્યાસ કરી તેમાં રા. રા. ગ્રુપ દોષ દોષ્યા, જુદી જુદી ધર્મિક બાબતો સંબંધી તેમનો શો મત છે, તેના મત બધાવાનાં રાં કારણો છે, છત્યાદિ બા-

બતો સંકલિત કરી છે. દર્શનાં ભતિ અનુભવથી ને કાંઈ લખાય છે તેમાં જરૂર કંઈક વિશેષતા હોય છે અને તે સદુ ભતે અનુભવેનું જરૂર જોવું-હોવાથી તેમાંનો પત્તો આંસ માનવા ચોચ્છ હોય છે. પ્રસ્તુત લેખકને અનેક વર્ગનાં અનેક માણસો સાથે સમાગમ થયેલો હોવાથી અને એવોતે અધ્યયનથી ન હોવાથી, ને ને તેમની છાંદ્દએ સૂચાણુ તે તે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં લખેલું હોવાથી વાચકને લખાણ બહુ રમુજ, રસમય અને જ્ઞાનદાયક લાગે એ તદન સ્વાભાવિક છે. આ સંતેગેમાં આત્મારી ઉપર પણ એ પુસ્તકનો સાધારણ કરતાં કંઈક વધુ પ્રભાવ પડી, ' સત્ય ' ના વાચકોને પણ તેમાંની કેટલીક બાબતોનો હુંકમાં પરિચય કરાવવાનું મન થાય તો તે સ્વાભાવિક છે; અને ખરેખર એમાંની કેટલીક બાબતોના દાખલા તો એવા નવીન છે કે જેને મજતા પણ આજ દિન મુધી કોઈએ નવવા નહીં હોય. પ્રસ્તાવના વધારે લંબાવવા કરતાં હવે આપણે મૂળ વિષય તરફ જ વળીશું.

આ પુસ્તકની સૌથી સારી વિશેષતા તો એ છે કે એમાંનું કંઈ લખાણ બીજાકુલ જૂઠિમતના વચનનું છે એમ માનવાને કરી હરકત લાગતી નથી. તે અંતઃકરણના નિખાલસ બાવથી પોતાની કંઈક કચ્છી મિશ્રિત જીજ્ઞાસા બાધામાં લખાયેલું છે ને તેમાં કત્તએ પોતાની માનસિક નિર્મળતા આદિ દોષો પણ ખુલ્લે દિલે કચ્છ કરેલા છે. તે પર રાંક પીગેડો કરવાની, હમજાંના પણાક લોકોની માફક, જરાયે કોશિસ કરવામાં આવી નથી. પોતાના પુસ્તકને એક આરસીની માફક પારદર્શક કરી કર્તા તેમાં પોતાની પ્રતિમા-પોતાનાં છબનતા અનુભવ-બતાવે છે, તે કે પાછલા કેટલાક પાનામાં પોતાને કોની કોની સાથે માટ સંબંધ હતો તેને લગતી કેટલીક બીન જરૂરી બાબતો લખેલી છે એમ અમારે જણાવવું જોઈએ. પણ તે બહુજ અલ્પાંશમાં છે. કર્તા કોઈ અમુક ધર્મપંથના નથી, પણ કહે છે કે આર્થ સમાજને તેઓ કેટલેક અંશે માને છે. ' અંથ જ્ઞેનાં તો તેઓ તેમનાથી અને જલ્લ સમાજકોથી પણ કેટલીકવાર આજળ વધી જતા લાગે છે. ' કેટલેક અંશે, ' કેમકે પુનર્જન્મ પણ યથાચોગ્ય માનતા નથી, ઈશ્વર વિષે પણ રાંક છે છત્યાદિ. તેમના અનેક મત તેમજ કેટલીક પ્રકારનાં ખંડન સાથે હવે મજતા યતા નથી. પરંતુ લેખકના દૃઢ્યની સરજના તથા નિર્દોષતા તેમજ તેમના વિચિત્ર અનુભવની વાતોજ્ઞ હમને મોહિત કરે છે.

કર્તાનાં દાદીમા-પિતાજીનાં માતા-શિવ દર્શન ઉપરાંત પુરાણોનો કયા પણ સંભવતા જતાં અને કર્તાને પણ પોતાની બાલ્યાવસ્થાથીજ તેનાં અવજ્ઞને લાભ મળેલો. પણ બાલ્યાવસ્થાથીજ કર્તાને કોણ ભણે કેવી પ્રેરણાથી તેમાંની કેટલીક અમાનનીય વાતોની શ્રદ્ધા ન્દેખી, અને પોતાનાં સગાં વડાવાં તથા કથાકારને તેઓ અનેક વિચિત્ર પ્રશ્ન પૂછતા જેનો જવાબ પછીક વખતે તેમને નાસ્તિક કહેવામાં

આવતો ! કર્તા તેણે એક રમુચ દ્રવ્યોત્તર આ મુજબ આપે છે. એક વખત હું વગર નાહી પાણીને શોધે અડક્યો. હાદીમાએ આપી અને કપડો આપી કહ્યું કે યજ્ઞોપવીત લીધા પછી એમ અડકાય નહીં, એ 'પૂજ્ય' 'હું' થાય ?' તો કહે 'પાપ ખરું ?' કર્તાએ મહા પાપી આત્મભેદ કે તેણે અસંખ્ય પાપો કર્યા હતાં પણ પોતાના દીકરાનું નામ "નારાયણ" રાખ્યું હતું અને મરતી વખતે તેને નામ લઈ યોજાવ્યો હતો તેથી તેનાં બધાં પાપ છતાં પણ ક્યાં વયાં હતાંની વાત સંભળેલી તેથી તુરંતજ કહ્યું કે કંઈ નહીં, "નારાયણ" નામ લેયું તો બધાં પાપ યજી જશે. "હાદીમાએ કહ્યું " બહ કહેવા હતા (કે આ ઓરેઁ નારાયણ થશે) તે બસાને લાગે છે. " હું કવે બિચારું ? આ રીતે પોતાનાં ટાંટીયા પોતાનાં જ બાળમાં આપ્યા હતા ! !

કર્તા આવા કેટલાક દાખલાઓ આપી તેમાંના ન માનવા યોગ્ય તાત્પર્ય કંઈક પ્રદર્શન કરાવે છે, અને મહાનુભાવ મહાત્મા કૃષ્ણની કેટલીક સાધનથી કહ્યી કહેલી લીલાઓનાં યોતોમાંનું એક કે ને તેમણે એક રોજ સત્તર વર્ષની મુખાન સોને સવાના પહેતમાં ખાતાં સાંભળ્યું હતું તે આપી શોક કરે છે. કર્તાને પાછળથી જાણાય છે કે એવાં વ્યભિચારુજા યોતોની તે સ્ત્રીની આસ વચ્ચે થઈ પણ અસર પડે હતી. આમજ આલતાં કેટલાક અર્થોથીત સંસ્કૃત કવિઓએ પણ કૃષ્ણ વિશે આવા ખમરના સ્તોત્રો બનાવેલા છે તે પ્રત્યે શોક કરતાં કર્તા નીચેનાં શ્લોક નમુના સાર આપે છે:-

નીતં નવ નવનીતં કિયં દિતિ પ્રથં યદ્યોદયા કુળ્ણઃ ।

ઇયંદિતિ મુલમન સેરાદિ ક્વચર રાધા પયોધરઃ પાતુ ॥

અર્થ:-યજ્ઞોદયની કૃષ્ણને પૂછ્યું કે, તમે તાત્કાલ માખણ કેટલું લઈ ગયા ? તેનો જવાબ કૃષ્ણે શુંજનોતી વચ્ચે અને પોતાની પાસે હજી રહેલી રાધાનું એક સ્વન ખટ્ટી આસારો બતાવ્યો કે આકલું. એવાં ને કૃષ્ણ તે સર્વનું વશ્યુ કરો !

કવિઓ પોતાના અલંકાર લઘવવા સાર લખતી વખતે કેટલું બિચારા, અસંખ્ય, અસંખ્ય, બનીય, અને અમર્યાદ લખી મારે છે તેનું આ એક ઉદાહરણ છે. આ વાંચી અમને 'વેણુ સંહાર' નામના બદ નારાયણે લખેલા એક નાટકના મંચલાલકુમાંનો એક શ્લોક યાદ આવે છે કે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:-

" સંતોષીયા સન્નાપ્ત થયા પછી મૂલકની એક હાથે શરીરનો સર્વભાર શોષાનાપર નાંખી બીજે હાથે થંદેરું વસાવી દીધું કરતી કરતી શોષાનાસપરથી ઉઠતી હતી; તેની મેણી છુટી જઈ તેના સ્કંધેસા પર પડી હતી; તે વખતનું તેનું લાવજ્ય નેઈ યોગિવલ્લુને બેઠી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ, અને તેમણે તેને અભિજન આપી યુગ્મ સ્થાપાપર સૂતાડી; ત્યારે તેના જઠ્ર થથેલા બાહુને વોગે અધિકજ શોભા પામેલું તેનું શરીર તમને ધાવન કરે ! "

આવા આવા તો અનેક દાખલા અપાય. અલગજ કે કવિઓને ઈશ્વરની સંસારકીયાનું વર્ણન કરવામાં ખબર રામ આપતી નથી ।

હુંકેમાં, આ પ્રકરણમાં કર્તા કૃષ્ણ શ્રાપ્તી સુચારિક અને વ્યભિચારી વતેલાં યોતોથી, તેમજ પાપેશું હાલત અમુક કંઈક કર્તાથી થાય નાય છે, એવી કથાઓથી, જાનસામાજ્ય પર કેવી અસર થાય છે તેનું વર્ણન કરે છે, ને છુરાણોની કેટલીક અવગતનીય વસ્તો પ્રત્યે શોક કરે છે.

એક મદનદાનીની વાતની.

બીજા પ્રકરણમાં કર્તા વૈષ્ણવ પંથ સંબંધીનો પોતાનો અનુભવ કરે છે. સદાચારમાં શેરોએ શિવનું અને બરખ, રદાશ, આદિનું વખાણનું આદારજ અને વૈષ્ણવોએ કંઈ, વિશ્વકર્માદિનું

વધારેકું માહાત્મ્ય અને તે બેની હરીફાઈમાં એક બીજની કંદેશી બેઠકે નિંદા, તેના કંઈક ચિતાર આપી મરનદીનાં તોફાનોને એક રમુજ, પણ પોતે જોયેલા દાખલા આપે છે:—

નળીયા ગામનાં તળાવપર એક ધર્મશાળા છે જેમાં એક બાપ્ટિસ્ટ સહિત ઉતરેલા (તે માંડવીથી નારાયણ સંદેશર જ્ઞાતો હતા) તેની સ્ત્રીએ ત્યાં રહેઈ કરી અને જમવાનો વખત થતાં રસોડાની આડે એક લાકડું રાખી પતિને તે લાકડાનાં સામયિક ચોકાની બહાર જમવા બેસાડી દૂરથી પીરમ્યું. આથી બાપ્ટિસ્ટવાળાને ઠાક ગયો કે આ સ્ત્રી બ્રાહ્મણ જાતિની હોઈ બાપ્ટિસ્ટો તેની સાથે આડા વેલાર રાખનાર છે ! આથી જ્યારે તે ગાડીવાળાને જમી રહ્યા બાદ તેણે ગાડી બેઠકા હજુ ત્યારે ગાડીવાળાએ તેને સાફ ના પાડી ! બાપ્ટિસ્ટોએ તેણે કાણ પૂછતાં તેણે જવાબીયું કે વખતે પાછળથી ચોકાસ ચડી આવે તો હું મરી જ માનુસ સપડાય નહીં. ' બાપ્ટિસ્ટોએ જવાબીયું, ' એ કંઈ ચોરી બેઠકી તો કરી નથી કે ચોકાસ ચડી આવે. ' ગાડા વાળાએ જવાબ આપ્યો કે આટલો વખત તો હું આપ બેઠેને ઘણી ધણી બાપ્ટિસ્ટો લેખતો હતો પણ તમારો જમતો વખતનો દેખાવ જોઈ હું સમજ ગયો કે બાપ્ટિસ્ટો કાંઈ બ્રાહ્મણી છે અને તમે બાપ્ટિસ્ટો છો, તે કાંઈની રાંડ લઈને નારાતા હો તો પાછળથી ચોકાસ કેમ ન આવે ? બાપ્ટિસ્ટો બિચારો ખીરીયાણો પડ્યો અને ગાડાવાળાને મરનદ રહસ્ય સમજાવવા લાગ્યો. તે નિખાવસ દેવેનો ગામડાંમાં ગાડીવાળો કેમે કર્યો સમજ્યો નહિ ત્યારે એ ટટો ગામને ચડ્યે આવ્યો, અને બાપ્ટિસ્ટો ખૂબ કુન્નેટી થઈ ! આખરે ગામના લોકોએ ચુકાદો આપ્યો કે, " તું મૂર્ખ છે કે એ બાપ્ટિસ્ટો તે તો પરમેશ્વર ભણે પણ દુનિયામાં એવી મૂર્ખાઈ છે ખરી. તને ચોકાસ પડ્યો તો એમ કહીશું કે એ કામમાં ગાડાવાળાની સમતિ બીજાનું નહોતી. " ત્યારે મહામહેનતે ગાડાવાળાએ ગાડું બેઠું.

મરનદનાં માહાત્મ્યની હાસ્યજનક અભુક્તિ.

રૌવડેશ્વરની તેડા કાંદેશી વેરની વાર્તાઓમાંની એક ચોપાંશી અને બરોડાવાન વૈષ્ણવની વાર્તામાંથી કતો રીકે છે, જેનો સાર એ છે કે એક વખતે એક ગંધર્વ મૃત્યુ લેલ જતા સાદુ વિમાનમાં બેસી નીચે ઉતર્યો. ત્યાં એક શિવનો પૂતળો મરણ પામેલો તેણે રાત્રી બળવું હતું, જેના નખમાં શિવ લિંગપર ચઢેલા એક ચોખ્ખાનો દાણો બસાય ગયો હતો; જે દાણાનો પૂમરો ઉઠે ચડતાં વિમાનને લાગ્યો તેથી તે વિમાન અર્ધજાલ ચડી પડ્યું ! ! આથી ' અને પાપનો હાડો લાગ્યો ' કહી ગંધર્વે ચોકાસ કર્યો અને લોકોને ચોતાણું કંઈક પુણ્ય તેને આપવા વિનંતિ કરી કે જેથી તેનો છુટકારો થાય. કોઈકે પોતે કંદેશી બધી બેકાદશીએલું, કોઈકે નેહાનેલું, કોઈકે પોતે બ્રાહ્મણોની ચોપાંશી જમાડ્યાલું, એમ સર્વેએ કંઈક કંઈક પુણ્ય આપ્યું પણ વિમાન ઉઠે ચડ્યું નહીં. તેટલામાં એક રોશી ખાસાણું જળ બરવા જતી હતી તેણે ' આ બધું શું છે ? ' એમ પૂછ્યું. હકીકત ખબર પડતાં પોતે પાંચી નીકળી ત્યાંસુધી આવી તેણે પુણ્ય તે ગંધર્વને આપી રીધું જેથી તેણે વિમાન તરત ઉપર ચડી ગયું ! લોકો સ્વાભાવિક રીતે આશ્ચર્ય પામ્યા કે મેરથી નીકળી અદિસુધી આવી તેમાં તો રોશીએ એણે તે કંટુકે પુણ્ય નાંખ્યું કે જેના પ્રમાણમાં બીજા બધાનાં પુણ્ય જાંખાં થઈ ગયાં ? આથી એક મરનદી વૈષ્ણવે કહ્યું કે રોશી મરનદી છે ને તે ખાસાણું જળ બરવા જતી હતી. તે જળ બરવા નીકળી ત્યાંથીજ ડગલે ડગલે અશ્વમેધ થઈ રૂળ મળે છે તેથી અદિસુધી આવતાં તેણે જેટલાં ડગલાં બધાં તેટલા અશ્વમેધ થયા ! આથી ખાસાણાં જળનો અને મરનદનો મહિમા વધ્યો અને મહાદેવના લિંગની પૂજાનું અને તેની ઉપર ચડાવેલા ચોખ્ખાનાં એક માત્ર ચોખ્ખાણું પાપ કેટલું જનું છે તે લોકોને જણાવ્યું. આથી વાતો જે પ્રત્ય અને તેની ઉત્પત્તિની રીત આસા ?

સ્વામીનારાયણજીમતની પ્રસાસા.

ગ્રીલ પ્રકરણમાં કતો સ્વામીનારાયણના પંચપર ઉતરે છે. તેને કહેવામાં આવ્યું હતું અને તેમણે જણ્યું પણ હતું કે બીજા પદોમાં ત્યારે રોચકોને માઝમઝીદા ઉગાવવા મળે છે ને કામ કંઈ કરતુ પડ્યું.

નથી ત્યારે એ પંથમાં સાધુઓને પૈસા તેમજ સ્ત્રીઓનાં એક બચ્ચાં સરખાને પણ અડકવાનો દુઃખ નથી. માત્ર ૩-૪ વરો, એક તુંબડું, એક બે મોથી, અને સ્વામીનારાયણની છાત્રીની પૂત-એકલુંજ રાખી શકે છે. જમવામાં પણ થી, દુધ, કંઈ ન ખાતું-માત્ર ચોટલા, શાક, ફાળ કે હાશ, અને તેમાં પણ પાણી નાંખીને. એકલાં કાંઈ પણ કેમણે જતું નહીં. મનુદી મંદિર આદિનાં જ્યાં કામ ચાલતાં હોય ત્યાં-કરવી, ગામમાં હોઈ પણ માગવા નીકળતું. મંદિરમાંથી તે ત્યારે જમવાનું હોય ત્યારે હજાર શેઠલાજી મળે છે.

ખીજ પંથે કરતાં એ પંથને કર્તા સારે ગણે છે કારણકે " હમણાંના દુશનદારીને થયો લઈ ઇશ્વરના ધરના આડલીઆ બની લેણેની આંખોમાં ધૂળ છાંડી પૈસા પડાવી ગાદીપતિ બની અનેક તરેહની મોજો માણે છે તેવા થયેલા આત્માર્થી અને સાધુઓ જેવા વ્યભિચાર અને કુછંદ આ સંપ્રદાયના સાધુ-ઓમાં પોરા નથી, ખીજ પંથના સાધુઓ જેની હરામખોરી એ પંથમાં દાખલ થઈ નથી; તેમજ વ્યભિચાર હત્યાદિ અનાચારથી " ના હાથક " જણતા આત્માર્થને ગાદી પરથી દુર કરવાની સાધુઓ અને સદા સંપ્રદાયોને જરૂર છે, અને વડતાવની ગાદીના આત્માર્થને દુર કરી એ હકની બાબતથી વ્યવહારમાં પણ મેલાઈ છે.

વામમાર્ગની ચિતાર.

આમાં પ્રકરણમાં કર્તા વામ માર્ગ પર ઉતરી તેના કેટલાક સિદ્ધાંતો સમજાવે છે ને કહે છે કે વીસ કદોરની હિંદુ વસ્તીમાં હું બાજ એ પંથનો અનુયાયી છે. (આ કેવલ અલુપ્તિ છે) તેમજ જેમ હિંદુઓ યુગ-લામનોને યવન, સ્ત્રીઓ, આદિ કહે છે, હિંદુઓને યુગલામનો કાફર કહે છે, મૈષુલો પોતાને દેવો જીવ અને ખીજઓને આસુરી જીવ કહે છે; સ્વામીનારાયણજીઓ પોતાને સત્સંગી અને ખીજઓને કુસંગી કહે છે તેમ, કર્તા હણે છે કે, વામમાર્ગીઓ પોતાને સિદ્ધ અને ખીજઓને કંઠક અથવા પશુ કહે છે । વામમાર્ગ વિશે લોકો હવે અભણ ન હોવાથી તેમજ " દશેરા નિમિત્તે થતો રક્તપાત " નામના આ યવનમાં છપાયેલા લેખમાં તે સંબંધી થયેલી હકીકતો પ્રકટ થઈ ગયેલી હોવાથી અમે તે આપવાની જરૂર નેતા નથી.

હકાં પ્રકરણમાં પ્રીતી ધર્મ પર આવતાં તેમાં પુરાણો જેવીજ વાતો આવે છે એમ કર્તા હણે છે.

સુસસમાને' અને સુતિપુત.

સાતમા પ્રકરણમાં ૧૩૦૦ વર્ષ અગ્રાદ અરબસલામમાં મહમદ પેગંબરે સ્થાપેલા મુતિપૂત વિરોધક મહમદિઅન અથવા સુસલામ ધર્મ પર કર્તા આવે છે.

એકેશ્વરવાદી, મુતિને અમે યદા દેવ ધરારદિતું સખત ખંડન કરનાર મહમદ પેગંબરે વખતે અરબસલામમાં ચાલતી મુતિપૂતનો નાશ કરી મસજીદો બંધાવી. આથી સુલ્તાનોની પેઢારા બંધ થઈ, ત્યારે ખીજ રીતે બોલીવાલે. કે જેમણે મુર્ખ સંજયી કંઈક વિરોધ મહેનત કરી હોય તેમની મુતિઓ નહીં પણ કબરો પૂલવા દગી ! મુતિપૂતનો સંવતર નાશ થઈ નથી. હજાર કરવા જતાં ' કમળા ' નામની જગ્યામાં એક મોટું જુરુ છે જેને ' દલગજ અરવદ ' અથવા ' એ તુલસી ' પણ કહે છે અને જે મહમદના જાપની મોર્ચની મુતિ દગી તેને બધા યુગલ કરે છે અને એ કમળાની વરદ મોર્ચ રાખી બધા સુસલામનો નિમાડ પરે છે । (કાંઈ સુસલામ બાઈ આ દગીત કેટલે અરી સત્ય છે તે વિરિત કરો તો દમે સુરી થઈ).

ચાહુદી ધર્મ.

આઠમા પ્રકરણમાં કર્તા ચાહુદી ધર્મ પર આવે છે. ચાહુદીઓ પોતાના ધર્મનો જીવ હદાપોહ કરતા નથી પણ એમના જીવ ધર્મને ત્યજી હાથે નેરા ધર્મ ચલાવે તેથી એમણે નેને ' ઠાસના લાકડા નેરે હાથ થવ જાણી છાત્રીમાં ખીજા ટેલી મરી વાંચેલા આત્મ' નેરે વીસ સદીઓ થઈ ગઈ છતાં પ્રીતી-

એ તરફથી વાળવામાં આવતું ચાલુન છે. રશિયા આદિ દેશોમાં ચાલુદિઓ બહુ મુશ્કેલીમાં છે. ચાલુદિઓ એટલે આપણા મારવાડીઓ. રાનીવારે કંઈ કામ એ લોકો કરતા નથી. ધરમાં આગ લાગે તો તે પાણી પુરવે નહીં ! તેમજ રાનીવારે હાલ ખાસ પાંચ ભેદિયે-નાનામાં નાના બાળકના મોંમાં પણ એકાદ એ દીપાં મૂકવાં ભેદિયે-એવું ફરમાન છે ! મુત્રત કરવાનો પ્રથમ રીવાજ એમના બૃષ્ઠનો છે, જે ખ્રીસ્તીઓએ કાઢી નાંખ્યા પણ મુસલમાનોમાં પ્રચલિત છે ! મુઝેલો ઇકરે જાન્યો હોય તોયે તેની ચાલુદિઓ મુન્નત કરી પછી દાટ છે કે નેથી સ્વર્ગે જતાં વધી ન આવે.

નવસું પ્રકરણ જરથોસ્તી ધર્મ પર છે.

આગાખાની ધર્મ.

દરામું પ્રકરણ આગાખાની ધર્મને લગતું છે. જેમાં પીર સદરહીને જે લોકો એ ધર્મને પાળે છે તે હિંદુ મુસલમાન એક કરતાં ચડીઆતા છે એમ જતાવવાની બહુ કોશીશ કરી છે, જેનો થોડાક નમૂનો:—

સાન.

દેવે દેવે હિન્દુઓ, હુબ મુસલમાના,
 દેવે બાબલુ જોશીયા, વાંચન પોષ પુણ્યું,
 દેવે મુલ્લાં કાલબા, નોકા પડણુ કુશલું,
 દેવે ફા મુન્ની સમ, સમે સાહ ન સીમાણું,
 દેવે જંદા ભેગીબા, છોકા મરત મસાણું,
 દેવે દેવે સંસારી, તે સપળા દેવે,
 એક ન દેવે છને સાહ પીર પાયા.

આ ધર્મમાં આવી વાતોને લીધે ઘણાક હિંદુઓ પણ મૂંઝાત છે; આગાખાનના પૂર્વજે ઇરાનમાં રહેતા અને તે થી ફજીનો અવતાર છે એમ પણ મનાવતું. હાજના આગાખાનને તો તેઓ શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુનો એક ભેગા અવતાર માને છે ! ઇરાનમાં મૂળ આગા સાહેબને કંઈક વિરોધ થતાં હિન્દુ આવ્યા. એમની પેદારામાં (દરેક પર દીક) જે દસ દેવતા રાધાયા હોય તો તેમાંથી એક, એ મુજબ બધા દેવતા ભેગા થયા બાદ તેનું લીલામથી વેચાણ થાય તેની જગજ વધારો કરે છે; તેમજ ગમે તે કરે-ન્યાત જમારો, મરો, જન્મો, પડતું કરો, પણ તેમાં આગાખાનનો દરામંથ તો લાગુ છેજ ! આવા ભાટી કદોથી કટલાક કંટાળી ગયા અને તેથી કટલાકો મુન્ની ખોલ થઇ ગયા અને પાછળથી ' શીઆ અસનાશ્રી ' અથવા ' તનાશ્રી ' નામે એક ભૂલો વર્ગ પડ્યો છે જેની સંખ્યા વધતી જાય છે.

અગીયારમા પ્રકરણમાં કર્તા સુધારાના પંચા—ખાસમાજ, આર્થ સમાજ તથા સ્વામી સમૂહનું પરમહંસ, સ્વામી વિવેકાનંદ ઈત્યાદિના વિચારો વિષે ઉલ્લેખ કરે છે.

સુચ પણ જરા બનેલા દાખલાઓથી દેવલેવ આ પુસ્તકમાં સંસાર સુધારની બાબતમાં એક દાખલો કર્તા આપે છે કે કાલીધાવડના પોલીટીકલ એજન્ટ પાસે તેનો એક લાલીઓ બજારથી આવે પાવા આવતો. તે એડીસના બીજ કલાઈને અટક્યા વિના સાહેબ પાસે જતો; કારણ કે જન્મના સંસ્કાર પ્રમાણે તેને ઉચ વર્ણનાને અટકે તો તે નકે ભય એમ તે પણ માનતો. એક દિવસે સાહેબની ધ્યાનમાં આ વાત આવતાં તેણે તેનું કારણ પૂછ્યું. પછી કલાઈને બોલાવી પૂછ્યું કે તમારા બધામાંથી ' ઉંચું ' કોણ ? ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે બીજ ન્યાતો કરતાં વાણીયો હોય, વાણીયા કરતાં બ્રાહ્મણ અને સર્વે બ્રાહ્મણ કરતાં નાગર, કારણ કે નાગર કોઈનું રાધિતું ખાતા નથી આથી સાહેબે પૂછ્યું કે ત્યારે એક ન્યાત બીજ ન્યાતનું રાધિતું ખાય નહિ તો તે જ્યો મળાય, એમજ ને ? કલાઈએ હા પાડી. ત્યારે સાહેબે પૂછ્યું કે આ ઠંક લાલીયા કરતાં હું તેના હાથનું રાધિતું ખાઉ છું તેથી નીચો, એમ આપણું

હોયું છેને ? કહો છો ' મેંકું ' બંધ થઇ ગયું ' ને ગણતરવા કરવા મંડપા પછી સાહેબો તેમની આચાર વિચિત્રતા પર હાસ્ય કર્યું ?

ગોરાણીની પૂર્વતાનો હકગણીએ આકૃષ્ટો ઉતાર.

હાડીઆવાડ, કચ્છ, રાજપુતસ્થાન છ. ના ગણતરીના રાજપુતો જન્મ અને વંશનાં પ્રસંગ કરતાં મરણ પ્રસંગે ગોરેતે બહુ આંધે છે-તે એટલે સુધી કે કથળાં જન્માદર ઉપરાંત પાતખીઓ, અને હાથી હોંવા સુધમાં થાકાણુને આપી દે છે કે એથી મરનારને સ્વર્ગમાં તે બહુ મળે. એક વખતે એક સારી ભગીરથાણી મરી જતાં તેની સ્ત્રીએ બાવણી બહુ બહુ ચોરે ગોરને આપી પછી ગોરજનાં ગોરાણી બહુ લોભી હતી તેથી તે થોડા થોડા દિવસને અંતરે જાણ પાસે આવીને કહે કે આને મારા સ્વપ્નમાં કાકર સાહેબ આવ્યા હતા તેમણે મને કહ્યું છે કે " હું " તો આંદોળે હુકો પીતો તેને બદલે (તમારી માફત) મને પીતળનો મોઢલાવ્યો તેથી મને મારા સોજાતીઓમાં હલકું લાગે છે " મારે કાકર સાહેબનો આંદોળે હુકો આપો. આ મુજબ ધણીક ધીમે જ્યારે ગોરાણીએ પુતી લીધી ત્યારે રાજપુતણી ચેતી ગઈ તેથી એક દીને ગોરાણીને આવતાં તેણે તેને કહ્યું કે " આને તો કાકર સાહેબ મારાં સ્વપ્નમાં આવ્યા હતા તે કહેતા હતા કે તમે અગ્રીણ સપ્તધાનમાં દાખો બરી મેલ્યું " હવે પછી ગોરે સ્ત્રીમાર પછી આણું નથી તેથી મને તે ન પોંચતાં ટાંપીયા બહુ વૂટે છે. અગ્રીણ ચાચા વિના મેલ પડતું નથી તે જેમ જમે આંદોળી તાંતણીમાં મને કહેવો કરી પાયાં તેમ ગોર મહાસાહેબે મારી માફક એણી વખતે પા તેલાનો કસુણો પાતો. " ગોરાણી " એ માણસ જેથી નરમ મોંઘણીનો સ્વીકાર ન કરતાં બનિયમાં કદી કાકર સાહેબનાં સ્વપ્નની વાત વાંચાંજ નહીં.

ગીતને તાલે ફડકા !

હાડીઆવાડ અવિધાનો બંદાર છે એક કાલિમાં એવો રિવાજ છે કે કોઇ મરી જાય તો તેની પાછળ દરેકને એક બ્રાહ્મણને છતાં છતાં મિથાબવાળા રસોઇ જમાડે અને તે બ્રાહ્મણ જમવા બેસે ત્યારે મરનારની સ્ત્રી કે ખીજ કોઇ સગીવાળ મેકું હાંધી રાખા બેસે અને રસોઈનું ' મોઝામ ' મોઝાતી જાય તો મુજબ ગોર આરિખતા જાય. જેમકે " તમને તો દુધપાક બહુ બદાલો દત્તો દે— " એમ કહે એટલે જમનાર દુધપાકનો સળહો મારે ! એમ મળે (૧) બોલતા જાય તેમ તેમ બ્રાહ્મણ મિથાબની આદતિ વસતુખમાં નાંખે !

ન્યોતિપ્ત અસત્ય હોવાના દાખલા.

સત્તરમું પ્રકરણ ન્યોતિપના ક્ષયગ્રસ્ત વિરોધ છે જેમાં જનિત ન્યોતિપને ' ખરું ' માની કત્તી ફાલિતને મેલું ' મને છે અને તેના વણ દાખલા આપે છે. ' સત્ય ' ના કોઈ અંકમાં કદાચ જ્યે મુલાની ' વસંત વ્યાખ્યાન મળે ' નામની એક ગદિના સુધી વાંચનાર આવડી માલામાંનાં એક આ વિષયપરનાં વ્યાખ્યાનનો સાર આપીયું તેથી અને તે વિરોધે મું ' લખવા નથી કારણકે જેવના વિચાર એ વિરોધ સમજાવે છે, પણ કત્તી મોલાના મુક વિરોધી એક સંવદાવક બાબતનું પણ ન્યોતિપના કૃષ્ણ ગ્રંથને સિર મેલે છે તે નીચે મુજબ છે—

" મારા નાના દિરાલું સગવળ કરી વખતે મારા પિતાજીએ જેવના બહુ બરાબર રોષા દત્તા. પશુચાની વખતે મને તેનામાં શણત્ર પ્રાચલિકા ચિન્હોનો જાણ થયો અને મેં " હમ કરવા ના પાડીઃ વેળાંએ સાંમકયું નહીં અને કહ્યું કે આવડું વર્લું ચિંદરખનું " છે તેથી હમ થશે નહીં અને ત્યાર પછીના વર્ષમાં પણ હમણાં નેટલું સારું મુલ્ય નથી આવડું અને આમથી કન્યાના કન્યાગણ જાય છે મારે હમ કરવાનું પડશે કત્તીએ બહુએ ના પાડી પણ આખરે એ મારા વિરુદ્ધ લોક અને વેળાંનાં કહેવાને આપીને થયું પડ્યું. પશુચામાં એ બાર વર્ષની ઉંમરની વિધવા થઇ અને તેનું મારનું નાતું આ રોમને બહો દિશત બતાવી પેલાની તે વખતની આર્થિક નબળાઈનો સ્વીકાર કરે છે.

સુન્નતની ભલામણ !

અસાદમું પ્રકરણ દેવતાઓ અને પીરોની માનતા પરનું છે, અને પીરો, ફકીરો, આદિ કેમ હુંદ મારે છે તેનું આગેદુન વર્ણન એમાં છે. એંગલોસામું ભૂત, પક્ષી, ડાકણો અને ખતીરો ઇત્યાદિ પર છે. વીરામમાં દિ'દુઓની દાન ધર્મની પદ્ધતિ અને એંગીસામું ધર્મ અને પચોથી દુનિયાને લાભ અને હાનિ વિશે છે, જેમાં કર્તા સુત્રત કરવાની ભલામણ કરે છે. તેઓ લખે છે કે:—

“ આરા રોકકર તરીકેના આસરે પીરતણીરા વર્ધના અનુભવમાં હાનરો દર્દીઓ જાનને દ્રિયના દરદના આવી ગયા છે તેમાં ધાતુ વિકારનાં દરદવાગા—જેઓમાં ધાતુ ખરા ચાકીરા વર્ધની અંદર નામદી બની ગયેલા, કેટલાકને ધાતુસાવનો વિકાર, કેટલાકને વીર્યરધબનની ખામી અને કેટલાક ધાતુવિકારનાં કારણથીજ નામરદાઈનાં દરદના ભોગ થઇ પડેલા તેવા બધામાં સે'કટે નેડું ટકા દિ'દુ હતા. તેમને ધાતુવિકારનાં કારણ પૂછતાં કણુલ કરડું પડેડું કે ૧૩-૧૪ વર્ષની કાચી ઉમરમાં યાને તેમના માબાપે પરણાવેલા યાતો તેમને હસ્તક્રિયા દોષ (Masturbation અથવા Self-abuse) ની ટેવ પડેલી. આવા ખારસી અને થરોપીયનોમાં પણ બુદ્ધ 'કેસ' થાય છે પણ સુન્નત વાળાઓમાં આવી કૃત્રિમ નજીતિ મેં જોઈ નથી. ” કર્તાએ પેલાના પુત્રની સુત્રત કરાવી છે એમ ચોતે કહે છે.

બાવીસમું પ્રકરણ પૂર્વ જન્મનું લેણું દેણું વસુલ કરવા વિશે અને ત્રેરીસમું ધર્મ કેવા જોઈએ તે વિશે છે. તેમાં કર્તા મરદુમ કચ્છના દીવાન મણીમાલ જસરાઈની હદાતવાનાં અને મરદુમ રા. બા. ગો-પાળરાવ હરિ દેરામખનાં જોન-ચનાં દૃષ્ટિા આપે છે તેમજ વેદમાં બધીજ નાની મોટી દરેક બાબતને લગતી પૂણું ઢૂંઢીખેલા લખેલી છે તેવી વાતોનો પ્રતિકાર કરી કહે છે કે માત્ર એકલા વેદનેજ બણી જે તેમાંથી કોઈ વિમાન, તાર, ટેલીફોન, ઇત્યાદિ કાઢી આપે ત્યારે હું માનું કે તે સર્વે તેનાં જોનામાં છેલ્લા રૂપમાં વેદમાં વર્ણવેલાં છે.

ચોવીસમું પ્રકરણ ધર્મનાં પુસ્તકો ઉપર લોકોની અધગ્રાહા વિશે અને પચીસમું ઇશ્વરવાદ અને કર્મવાદના અનુભવ વિશેનું છે.

આ પુસ્તકનો આટલો લાંબો ખાસ 'રીવ્યુ' લેવાનું કારણ—કર્તાના મત તથા ખંડન સાથે હમે કેટલેક અંશે ન મળતા થવા છતાં—એજ છે કે, કર્તાએ, કોઈ પણ પુસ્તક કે સંસ્થા પ્રતિની નિરુપદા કરીને કેવલ સત્યનેજ અવલંબીને, નિર્દોષ નિરૂપતાથી પોતાનું દૃઢ્ય ખાલી કર્યું છે. તેમનાં કથન સર્વાંશે સત્ય હો કે નહો, પરંતુ તેમણે તો પોતે જે સત્ય જાણ્યું તથા માન્યું છે તે પોતાની વિરૂધ્ધ નજીતોપણ કર્યું છે. એમની સત્યપ્રિયતાની કદર સત્યપ્રિય મનુષ્યો અવરૂપ કરશે.

M. M. J.

સમાજ શાસ્ત્ર ઇત્યાદિ મિશ્રિત વિષયો.-(સદીક).

એક નવીન સામાજિક અમેરીકન પ્રયોગ—સમાજની સુવ્યવસ્થા તથા ઉન્નતિ માટે અમેરીકના નવીન પ્રયોગો કરવામાં જોવા આગળ પડતા છે તેટલા દુનીયાની બીજા કોઈ મહા પ્રભુ નથી. હિંદુ દેખાણુ કે તરત ગમે તેમ તે પુરવાની ચોટા કરવા તેઓ મંડી પડે છે. શહેરોમાં રખડતા બદમાશો તથા જીણી અનીતિનાં કામ કરતા નાનાં છોકરાઓને પકડવા તથા શિક્ષા કરવા આજુ પોલીસ અસમર્થ હોય છે. આ રીતિતે જોઈને પોર્ટલેન્ડ નગર (ઓ. રેગોન, યુ. સ્ટેટસ) માં માત્ર ૧૦ થી ૧૫ વર્ષની વયના ૨૦૦ છોકરાઓની એક સેલ્ફીયર પોલીસ પદચલુ ઉભી કરવામાં આવી છે. સુન્દેગાર છોકરાઓને પકડવાનું તેમનું કર્તવ્ય છે. ઉંદર પાછળ ઉંદર અને ખિલાડી પાછળ ખિલાડી એ ન્યાય કામે લગાડે છે. સીગરેટ (છોકરાઓએ સીગરેટ પીતી એ એ દેશમાં અપરાધ છે) પીતા, શાળામાંથી “ ફ્રેન્ચ લીવ ” લઈને ન્હારી જતા, રખડતા, પથરા ફેંકતા અને એવા, મંલીરતર અપરાધોની શરૂઆત સિખવનારા યુવાઓ પકડવામાં તેઓ કામે લાગ્યા છે. જે આ દેશમાં સમાજમાં જેમ નવી ખામીઓ માન્ય પડે તેમ તેના નિવારણાર્થે નવા કાયદાઓ લગી તે અમલમાં મેલવાની વ્યવસ્થા રમૂતિકરોએ આજુ રાખી હતે તો, હાંદુ સમાજમાં જે અનેક બપંકર સડાઓ દાખલ થયા છે અને તેથી એકંદરે જે અવ્યવસ્થા યથ મઠ છે તે થવાનો અવકાશજ રહેતે નહીં. દિવાલમાંથી કાંકરો ખરતાં પથુ જે તેની તરત મરામત થાય છે તો તે દિવાલનું આયુષ્ય તેમજ બધ અચુટ રહે છે.

અમેરીકામાં સ્ત્રી પાદરીઓ ૧-૨ છે ” એજ સોથી ડુંકે દિવાલ મથાને તોપનાં ગોળાના ધડાકા સમાન થઈ પડશે અને જ્યારે હમે કહીશું કે, છે તો શું પથુ ત્યાં ધાર્મિક ઇત્યાદિ ઉપદેશ આપવાનો ધંધો કરનારી સ્ત્રીઓની સંખ્યા પાંચ લાખરની છે, ત્યારે તો દેશકને વગર સિએ રેચક પ્રાણાયામ પાંચ મીનીટ સૂધી થઈ જાય એ મહા અસંભવિત નથી ! ખાશાત્ર પાદરીઓ લગ્ન, મરણાદિ દિવાઓ કરાવે છે, તેમ આ સ્ત્રીઓ પથુ એ દિવાઓ કરાવવામાં નિપુણ છે. એક દેવી, રેવરંડ સારા એ. ડીકસન મેસેસ્યુસ્ટસનાં કોંગ્રેસનાથ ચર્ચમાં પાદરી છે અને દેવમંદિરમાં નિર્મિત ભાષણો આપે છે. “ ન્યુ યૉર્ક ચર્ચ ” જે ખ્રીસ્તી ધર્મ સંબંધી નવીન વિચારોનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને આત્માની શક્તિ પર ખાસ ભાર મૂકે છે તેની આ બાઈ “ બીશપ ” અર્થાત્ વડી પાદરી છે, એટલે કે તેના હાથ નીચે અનેક પુરુષ પાદરીઓ છે. ઈંગ્લેન્ડમાં એકજ સ્ત્રીએ પાદરીની એક સોથી વધેલી પરીક્ષા દાખલમાં પસાર કરી છે. તે સ્ત્રી ખીસ થીઓડોરા ડે છે. રેવરંડ પેટરોલ્ડ નામની સ્ત્રી એકજ ઈંગ્લેન્ડમાં સ્ત્રી પાદરી છે, તેને ધણા પુરુષ દરિશને નાપસંદ કરીને સ્ત્રી ક્રીસ્તીયન ચર્ચ (લીસ્ટર) ના પાદરીની જગ્યાએ ચુટી કાઢવામાં આવી હતી. એ બાઈ ધણી સુંદર વક્તા છે. સ્ત્રી રોકટરોની જરૂર છે તો ખાસ કરીને સામાન્ય સ્ત્રીઓ સાથે સ્ત્રી પાદરીઓ અર્થાત્ સ્ત્રી ધર્મ ગુરુઓ—આત્માના રોકટરોની કેમ નહીં! એ સત્ય છે કે સામાન્ય રીતે ધર્મ સ્ત્રીની શુદ્ધિ તથા સક્રિયતા સોથી અનુકૂળ છે. પરંતુ જે સ્ત્રીઓ અજ્ઞાપારણુ હોય, જેમની કમળા તેટલી સંસ્કૃતિ હદમાં

રહેવાની ન હોય, જેઓ મહા બુદ્ધિશાલી હોય તેમને પણ બલાકારથી એ સો સમયોરસ વારની વાડમાં ગોંદી રાખવી એથી અતે તો સમસ્ત સમાજ અને પુરૂષ વર્ગનેજ દાનિ છે. અપવાદ તરીકે અસાધારણ બુદ્ધિધની તથા હિતમ નીતિની સ્ત્રીઓને પુરૂષનાજ ઇન્તરા રૂપ ગણાતા વિદ્વાતાભર્યા ધંધાઓમાં પડવાની છુટ આપવામાં આવવી જોઈએ. દીક્રુ ધર્મમાં સ્ત્રી દેવપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પણ ‘ નર્સ ’ યનારને પીંખી ખાત્રામાં આવે છે ! ‘ નર્સ ’ નું કામ દેખીપદ કરતાં ધણું વધારે અધિક દુરો.

હુનીયાના ઇતિહાસમાં અપાયલું સૌથી મોટી રકમનું દાન—તેનો આપનાર પણ દુન્યાનો સૌથી પૈસાદાર આદમી, ઇંગ્લંડ, જર્મની અને રશીયાના રાજાઓથી પણ અતિ ધનાઢ્ય, અમેરીકન રેલ્વેઓ, બેંકો, કારખાનાંઓ તથા હાસલેટના કુવાઓનો માલિક, આ સમયનો ડુબેર અને કાફર, જેની દર મીનીટની આવક દબારેની છે, પણ જેને ઝંકડેરો ભાતજ આવવાની રજા આપે છે એવો મહા વિચિત્ર જોન ડી. રોકફેલર છે. તાતાનું ૩૦ લાખનું પ્રખ્યાત દાન તો આનાં છેલ્લાં દાન આગળ સૂક્ષ્મદર્શકમાંથીજ દેખાય એટલું ; જીલ્લું થઇ જાય છે. ગરમ દેશોના ખાસ રોગોનાં નિદાન તથા ચિકિત્સા સાર તેણે હાથમાં ત્રીસ કરોડ રૂપીયાનું દાન આપ્યું છે । (રૂટરનો તાર તા. ૧૯ મી જુલાઇનો) વળી હાલ તો એ સુપ્ત દાન છે । માત્ર રોકફેલરજ હોઇ શકે એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે—ખીમનાં ઘરનાં છાંપરાં પર તો એટલાં બળીયાંએ નથી । આ પુરૂષને ઇટલાક સોશીયલિસ્ટો રાક્ષસ કહે છે કેમકે લાખો સરીખ કામદારોના પરિનાયી તેનો પૈસા પેલા થયો છે અને થાય છે. પણ તે પોતે તો સ્વચ્છવનચરિત્ર (જે તેણે પોતાની માલિકીની હાસલેટનો વેપાર કરનારી રટાંદડાં એકાદ કંપનીનાં ખાસ “ મેંગેજીન ” માં થોડા વર્ષપરજ પ્રગટ કરા દતી) માં કહે છે કે હું પૈસા કમાવા ખાતરજ કમાતો નથી—તેમાં આનંદ નથી. પરોપકારાર્થે અર્થુ એજ હેતુથી કમાઉં છું અને કરોડોનાં દાન તેણે અદ્યાપિપૂર્વે કીધાં પણ છે. તે જતાં તેનું અધું શરીર ભરે રાક્ષસી હોય પરંતુ શેષ અધું તો જરૂર દેવી છે, (આ જપાયા પછી અગર મળી છે કે મી. રોકફેલર એકલો દાતા નથી, જે કે સૌથી મોટો ભાગ આપનાર તો તેજ છે.)

આપણી જ્ઞાતિઓના મુધારાઓ સાથે અમેરીકન રાજ્યોના કાયદાની તુલના કરવી અપ્રાસંગિક નથી. જેમ આપણી સમાજમાં લગ્ન સિમંતાદિ પ્રસંગે વિચિત્ર રીવાજો છે તેમ ત્યાં પણ હોય છે કેમકે મનુષ્યસભાવ તો અતે સર્વત્ર એકજ હોય છે. દુતરાની પુછડી સર્વત્ર વાકી. જેમ અહીં અધરણી પ્રસંગે લાખીને દેવર તમાઓ (‘ બ્રુસ્ટ ’) મારે છે અને લગ્નમાં ચલ્લી ચોરે છે તેમ અમેરીકામાં પરણીને દેવગમાં ચાલી જતાં જોડાં પર પીક પરથી ટીખળી મિત્રો જૂનાં ખાસકાં અથવા ચોખ્ખાની પોટલી ફેંકે છે. આ નોદાન આહીઓ રેટના પોર્ટસમાઉથના અમલદારોને પસંદ ન પડવાથી તેઓએ કાયદાથી એમ કરવું એ ચુનહો કરાગ્યો છે । દંપતીને એ મરકરીના વાંધા ન હોય તોપણ તેનું દબે ચાલશે નહીં અને ચુનહેગારોપર પોલીસજ કામ ચલાવશે. ત્યાંનો મેયર તથા પોલીસનો વડો જણાવે છે કે “ આવા ત્રાસ કરતાં તો બ્રહ્મચારી રહેવું પરવડે ! નવિન દંપતીને અભિનંદન રૂપે સુખન તથા દરતધૂનન ખરા મિત્રો માટે બસ થઇ પડવું જોઇએ. ” ગાંડા ઘેલા રીવાજોનો અંત આવજવા માટે જંમી સમાજો

અને દારાઓ કરતાં ચોલીસનેજ તે રીવાજો યુદ્ધાગ્રણી કરાવવાની સત્તા હોવી જોઈએ, પરંતુ
જ્યાં સુધી પ્રજા એકરસ ન હોય, અને તે જુદા જુદા ધર્મો વધા શાલિમાં વિલકત હોય ત્યાં એ
સીધી સાદી રીત અસાધ્ય છે.

કેટલી પૂંછતી વેપાર કરવાથી કેતલ મળે ? નીચલી અર્ધા ડઝન કંપનીઓએ
વેપારને સારે રાશ્વ્યાતમાં કેટલી પૂંછ રાકેલી તેના કંઈક ખ્યાલ આપશે:—

લાઈટલેનું કારખાનું	૨૦૦ પૌંડ.
લીપટનનું "	૧૦૦ "
ગ્રેમેનનું "	૪૦ "
હેરડનું "	૧૦૦ "
રાઈફલરની તેલની કંપની.	૧૦૦ "
કાર્નેગીનું પિટ્સબર્ગનું લોખંડનું કારખાનું.	૨૦૦ "

ઉદ્યોગનું એક પરિણામ છે કે આજે ઉપલી કંપનીઓની થાપણ કરીડો રૂપિયાની
થાપ ગઇ છે. અમેરિકામાં ત્રણ એવા કરોડપતિ વેપારીઓ છે જે પહેલાં આફ્રીકામાં
' સીપાઇ ' નું કામ કરતાં !

જર્મનીમાં ઔદ્યોગિક શિક્ષણ—જર્મનીના શિક્ષણખંડ ધણેજ ઉત્તમ કહેવાય
છે. વિદ્યાર્થી સ્કૂલ છોડવાની તૈયારીમાં હોય છે ત્યારે હેન્ડમાસ્ટર તેનાં વાલીપર એક નાઈ
પુરતક મોટી આપે છે જેમાં આસપાસનાં નગરોમાં કયા કયા ધંધા કરવામાં આવે છે અને
તે શીખવા તેમજ નોકરી અથવા સ્વતંત્ર વ્યાપાર કરવાના કયા કયા ઉપાય છે તે બધું લખેલું
હોય છે. એક ઐત્રીસ પથ્રુ એકી હોય છે કે ન્યાંથી પાસોને દેશના જુદા જુદા ઉદ્યોગોની
તેમજ ધંધાની માહિતી મળે અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર એક ઉદ્યોગ કે ધંધો કરવામાં લાગે. કેટલાક
વિદ્યાર્થીઓ, કે જેઓ પોતાની આર્થિક નબળી સ્થિતિને લીધે વધુ વખત કમાવા વગર રહી ન
શકતા હોય અને ઉદરપૂર્તિ સારે કંઈ કામ કરત હોય ધરવા આવતા હોય તેમને સારે
' કંટીન્યુએશન સ્કૂલ ' હોય છે, જેમાં તેમને પુરસદને વખતે જુદાં જુદાં કામો શીખવ
વામાં આવે છે. જર્મનીમાં પ્રેરણ પથ્રુ એવી રીતે શીખવવામાં આવે છે કે તે તેમને ધંધામાં
કામ લાગે. દેસ્તી કામડ પર છાપવાની જુદી જુદી સુંદર ' ટીકાઇને ' તેમજ પદવાન પસની
સુંદર ચિત્રકારી એટુંજ પરિણામ છે. તેમજ એક દરજ્જે કપડાંનાં ચિત્રો બનાવવાનું પણ
ખ્યાસ શીખવવામાં આવે છે.

સેન્સસના એક ઓફીસરે કેરેલી રમુછ જણાવે:—ઇ. સ. ૧૯૦૨ ના સેન્સસ
વખતે એક ઓફીસરે પોતાને અશિક્ષિત લખી માર્યો હતો. કારણ કે તેની માન્યતા એવી
હતી કે જે અરેજ જણવું હોય તેજ લખેલું મણાય ! (તેનું નામ શુમાર કુનિન્દે હતું.)
એક બીજાએ એક મુસલમાન પીરની કબર પર નંબર મારી દઇ તેનું નામ. જાનિ, ઉમર,
બાપનું નામ, આદિ લખી લીધું હતું ! એક ત્રીજાએ તો સોથી રમુછ મણુનાં હતી—મણ-
પતિના એક મંદિર પર નંબર લગાડી દઇ નીચે લખેલી બાબતો તેને વિષે લખી હતી:—

નામ—ગણેશ.

આપનું નામ—મહાદેવ.

ઉંમર—૨૦૦ વર્ષ.

ધર્મ—હિન્દુ.

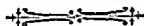
શ્રી કે પુરુષ—પુરુષ.

કુમારો કે પરણેલો—પરણેલો.

નિર્વાહ—નૈવેદ્યથી ! ! !

લખલૂટ ખર્ચ તે આનું નામ !—એવું કહેવાય છે કે રશિયાનો આર પુરપના કાઢ પણ બુધ્ધિ કરતાં કપડાંમાં વધારે ધન ખર્ચે છે. તેના મુનડી દરજી અને સૈનિક દરજીનું બીલ દર વર્ષે અનુક્રમે ૨,૦૦૦ અને ૩,૦૦૦ પૌંડ આવે છે. તેના માથાની ટોપીની કીમત પાંચ પૌંડ હોય છે. અને ફાતા એક ક્રોટ પછવાડે ૫૦૦ પૌંડ ખર્ચે છે. તેના પોશાકના એક જોડા (Suit) ની કીમત ૧૨ પૌંડ હોય છે અને તે માત્ર ત્રણ વખત જ પહેરે છે. તેની સાથે સરખાવતાં કેસર તદ્દન હલકાં કપડાં પહેરે છે એમ લાગે છે, તેના પોશાકના એક જોડા (Suit) ની કીમત સાત પૌંડ અને દશ શીર્સીંગ છે. તે ઉપરાંત તે ત્રીશ વખત પહેરે છે. નોર્વેનો રાજા હેન્રી નોર્વેનો સાધારણ ગાંધી પોતાના પોશાકના જોડા પછવાડે જોડેલો ખર્ચ કરે છે તેથી વધારે કરતો નથી.

અંધાવલોકન.

શ્રી શિવાજી ઉચ્ચપતિ—મરાઠીપરચી. અનુવાદક—રા. રાહાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા. પ્રસિદ્ધ કર્તા—સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય—મુંબઈ-૨. પ્રથમાવૃત્તિ. સોનેરી પાકું પૃકું, કંચા કામજી. કીમત માત્ર રૂ. ૧૧. પાનાં આશરે ૩૫૦.

મસ્તુન ચરિત્ર સરકારી મદદથી આલેખતા “ જગદ્ગુપ્ત ” નામના મરાઠી અકાદમિક સચિવ પત્રના અધિપતિ રા. કૃષ્ણરાવ અશ્વિન કેશુરકરનાં લખાણનું બાહોર છે. મૂળ લેખકને બે બદ્ધ રૂ. ૧૩૫૦ નાં ઈનામો મળ્યાં છે એટલું જ નહિ પણ નામદાર મુંબઈ સરકારનાં કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબ એને રકુલ લાઇબ્રેરી સાઇ મંજૂર કર્યું છે. પુસ્તકના અંતમાં બૃહણ કવિનાં મહારાજ શિવાજી વિષેનાં કેટલાંક કવિત પ્રસિદ્ધકર્તાએ ઉમેરેલાં છે. પ્રસિદ્ધકર્તાએ પોતાની ‘ વેરાંત અન્યમાળા ’ ને ‘ બૃહન્ અન્યમાળા ’ માં ફેરવી નાંખી છે, તેના પ્રથમ અંચ તરીકે શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી બગવદ્ગીતા, બીજા અંચ તરીકે શ્રીમદ્ ભાગવત બાખાંતર, અને ત્રીજા તરીકે આ ચરિત્ર લેખારો.

પુસ્તકની શુભતા બાબત સારી છે, અને પ્રસિદ્ધકર્તાએ તેનું બાહોર પણ સુંદર કરવામાં કરી કચારા રાખી નથી. એન્ટિટાસિક બાબતોના વાંચનારાને આ પુસ્તક વાંચવા અમદી બજામણુ છે.

પ્રેમ પ્રેમ અને પ્રેમ:—સ્વર્ગવાસી ‘ કલાપી ’ ને અર્પણ કરેલાં રા. અમૃતલાલ મુંદર વેદનાં આ પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ એક રૂપિઆની કીમતે (જે પહેલી આવૃત્તિ કરતાં ૬ થી સ્થળ-તરી વાપર્યાં છતાં ઓછી છે) બદલ પડી છે. આ પુસ્તકમાં કવિએ પોતાના દલવમાં પ્રેમના જે દમરા ધ. સ. ૧૮૯૬-૯૭ માં આપ્યા હતા તેના સંકલિત કર્યા છે-તેમાં કરો મુદાશે વધારો પુસ્તક પ્રકટ કરી વખને (૧૯૦૪ માં) તેમજ બીજી આવૃત્તિ વખને પણ કર્યો નથી, તેથી આપણે રા. પરીવારનો આગળથી ૧૬-૧૭ વર્ષપૂર્વનો પરિચય મેળવી શકીએ છીએ.

પ્રેમને અમૂલ સાથે સંસ્પર્શથી પહેલાને ધીમ કરતાં પણ હતામ ડેવની, પ્રેમ ભક્તિની આ છે એવું સમજાવે, કતી ' પ્રેમ વ્યથિમાં નહીં પણ સમથિમાં કરે ' થોથ બસામણ કરે છે. અને નીચલા શબ્દોમાં પુસ્તકની પૂર્ણાવૃત્તિ કરે છે:— બન્ધુઓ ! પ્રેમ સદા અપૂર્ણ અપૂર્ણ ને અપૂર્ણ છે. તે સર્વના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. કલ્પત્ર થાય તે બધાથી છુટવતો નથી. માયામાં વીંધાયેલા છવરો તે બધેથી જતો નથી, પૃથ્વીમાં તે સમાવતો નથી, એક જગથી તે પૂરો થતો નથી, અને બ્રહ્માં તે પૃથક્ નથી, આવા સર્વવ્યાપી, સર્વ શક્તિમાન સ્વયંભૂ પ્રેમને... અનુભવવામાર્ગ અનુપ્પત્તી સદૃશતા છે...અને તેમાંજ પ્રેમની સાર્થકતા છે. "

કથા ગુનેજ, બાગ ૧ લો:—બંગાળીમાંથી અનુવાદ કરી સંગ્રહ કર્તા રા. શિવપ્રસાદ કલપવ-
રામ પંડિત; પ્રકટ કર્તા, સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, કાલબાહેવી રોડ, મુંબઈ, મૂલ્ય અડી આન.

વિવિધ અંધમાત્રાને ૧૫૦ પાનાનો આ ૩૩ ચો ગ્રામજ છે જેમાં કુલ ૬ નાની નાની સુંદર વાર્તાઓ સમાવવામાં આવી છે. " સંધ લેખકના બે મોલ " માં સંગ્રહ કર્તા પોતાના સ્વર્ગસ્થ મિત્ર રા. નરસિંહરાવ હરિલાલ મુવ પ્રત્યે પોતાને આવી હુકી વાર્તાઓને શુભશતીમાં ઉત્તરવાનું ઉત્તેજન આપવા સાથે ઉપકારભાવ પ્રકટ કરે છે. રા. નરસિંહરાવની જીવન જ્યોતિ અમલે જથ યતાં તેમણે " જ્યોતિ " પણ અંધ 'પરચુ' તે તો તેમના અનેક મુશ્કેલ મિત્રોમાંથી કોઈ ચાહુ કરે તો મરનારની ઇચ્છા સફલ કરેલી ગણાય, એથી અમારી રાધના અરથાને મળ્યો નહીં; " તંત્રી સાહેબનો ઘોંઠાળો " અને " છેવટનો ફેસલો " નામની બે વાર્તાઓ શુભશતીમાં કોઈ પણ કેમણે પ્રકટ થઈ નથી કોમ્ કર્તા કરે છે. પણ રા. ભીગિન્દ્રરાવ રતનલાલ કિર્ણીયાની " કાકટ ટોલસટોપની 'હુકી વાર્તાઓ" માંની " જીવન મોહી ની વાતને " છેવટનો ફેસલો " આજેકુલ મળેતો આવે છે તેથી જણાય છે કે ગંગાકીઓ અંગ્રેજપરથી કેટલીક વાર્તાઓ કેટલીક વખતે લે છે. તેમજ " તંત્રી સાહેબનો ઘોંઠાળો " " મસિક મનોરંજન "ના કોઈ નવા અંકમાં આવી છે તે પરથી જણાય અને છે કે મહારાષ્ટ્રીયોને આપત્ર પણ ધણુંક શુભશતી વાલો લખનારાઓની માફક બગાડી પર છે. આવી રીતે એકની છાયા બીજી પર અને બીજીની ત્રીંછપર પડે છે. પુસ્તક બહુ મનોરંજક છે, અને આવા પ્રમાણિત મળેતો સ્તુત્ય છે.

શું ગ્રામીન આર્થ ગોભક્ષ હતા ?

ગ્રામીન આર્થો ગોભક્ષ હતા એમ યુરોપીય અને તેઓને, અનુસરનારા વિદ્વાનો માને છે અને માનવા પ્રયત્ન કરે છે. એ માન્યતામાં કેટલું સત્ય રહેલું છે, તે વિશેમાં કાંઈકી શરૂકળના પ્રેરિસર સો-
માન રામદેવજી એ પોતાના ભારતીય વર્ણના ઇતિહાસના દ્વિતીય ભાગના છઠા પચ્ચિહમાં ધણું સારું વિવેચન કરેલું છે. આ વિવેચન આપણા હાલના ઇંગ્લેન્ડ બજેટો અને ઇંગ્લેન્ડ ઉપરથી સંસ્કૃત ભણનારાઓને વિચારણીય છે. તેથી કેટલુંક આ જગ્યાએ ઉતાવવામાં આવે છે.

યુરોપીય વિદ્વાનો પોતાની સામ્યતાની પુષ્ટીમાં " અતિથિ " ને સંસ્કૃતમાં " ગોષ્ઠ " કહેવામાં આવે છે, અને " ગોષ્ઠ " એટલે જોને સઘ ગાય ગારથી પર એવો અર્થાકરી, બતાવે છે. સોમાન રામદેવજી આ વિષયમાં જણાવે છે, કે આ ભરફ કેરજ વૈદિક સિદ્ધાંતો અતિહત તો છેજ પણ સાધારણ હુષ્કિની પણ વિરહ છે. કેમકે,—

વેદોમાં ગાયને વાસે " અધ્યાયા " રાજ પ્રયુક્ત થયેલ છે.

અગ્ન્યા હેન્તવ્યા મવતિ । અવગ્નીતિ વા તસ્ય ઇષા મવતિ:—

સૂય વસાદ મગવતી હિ મૂયા અપો વય મગવન્તઃ સ્યામઃ ।

આદિ તૃણમગ્ન્યે વિશ્વદાનીં પિત્ર શુદ્ધ મુકદમાચરન્તી ॥

૩૧૯ મંડળ ૧, સુક્ત ૧૬૫, મંત્ર ૪૦

અધ્યાનો અર્થ " ને વધ કરવા યોગ્ય ન હોય " તે સાથ છે. જ્યારે અધ્યા રાજનો ધાતર્થજ ને મારવાને યોગ્ય નહિ એવો છે. ત્યારે વેદોના સાદિત્યમાં ગોવધ કરવાની આજ્ઞા મગવનો સંબવન કેમ હોય ? વતી વાસિષ્ઠ સૂત્ર અધ્યાય ૨૨ સૂત્ર ૧૮ માં લખ્યું છે કે:—યદિ કોઈ ગોવધ કરે તો તે પાપ સાર છે મહિના સુધી કૃષ્ણ અથવા તપા કૃષ્ણરૂપ કરે તથા છ મહિના સુધી ને કે ત્રણને મારી હોય તેનું કાણુ સામ્યું બોલી તથા પહેરીનેજ ફેરે તથા ગૈતમ સૂત્ર અધ્યાય ૨૨ સૂત્ર ૧૮ માં ગોવધ કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત એક વૈશ્વને મારવાના પ્રાયશ્ચિત્ત: નેટનું કહેલું છે. એજ સૂતના અધ્યાય ૧૯ સૂત્ર ૧૪ માં ગૌસાગને તીર્થસ્થાન બતાવ્યું છે. સૂત્ર ૧૮ માં શુદ્ધચેતનાં ને લક્ષણો પોતાને આપ હું એમ કહે તેને કદિ પણ મારવો નહિ એમ ૨૫૮ આજ્ઞા કરી છે.

આવી રીતે ગૌરક્ષા માટે સેંકડો બંધે દંતરો વાર વૈદિક સાહિત્યમાં આજ્ઞા આપ્યા પછી તથા આશુનું મહાન ગૌરવ બતાવ્યા છતાં ગોવધ કરવાને પણ એજ સાહિત્યમાં આજ્ઞા આપે એ વાત કોઈ પણ સાધર્મીને બુદ્ધિ નાજો. પુરૂષ આન્ય કરી રાકશે ? છતાં પણ યુદોપીય વિદ્વાનો " યજ્ઞમાં યજ્ઞ વધના સમર્પનમાં

સત્તમ્યામણ્યાં વાદ્યયુક્તી પરે નુ વત્સ તહી રેવાલમેરન ડરજો વિરુજેયુઃ તાવડય ધામજીમાંથી આ વાક્ય બતાવીને તેમાં " આવમેરન " રાજ્ઞ: આજ્ઞા છે તેનો અર્થ " વધ " નો કરે છે. પણ વેદ સંબંધી સાહિત્યમાં " આવમેરન " રાજ્ઞ:નો અર્થ કોઈ પણ પ્રકારે " વધ " થઈ શકતો નથી. " આવમેરન " રાજ્ઞ:નો ખરો અર્થ " સ્પર્શ " કર્યો " સાથ છે. આ રાજ્ઞ: " આ " " હમ " એવા બે રાજ્ઞ:ના યોગથી થયો છે. આ એટલે " સારી રીતે " એને લમ એટલે પ્રાપ્તિ. (હુલમ્ પ્રાપ્તો) બાલભિરે, ચાલમ્ય, બાલમ્ય, બાલમ્ય, બાલમ્ય એ બધા બાલમનાં થોડાં થોડાં બદલેલાં રૂપ છે. અને એ બધાનો અર્થ સ્પર્શ સંબંધી સાથ છે. આ રાજ્ઞ:નો અર્થ મનુસ્મૃતિમાં પણ સ્પર્શના અર્થમાંજ લીધાનું પ્રેરેસર શ્રીમાન રામદેવજી બનાવે છે. લુભો.

દુતે ચ જનવાદંચ પરિવાદે તથાનુતમ્ । રજીનાં ચ પેક્ષણાલમ્મમુપચાતં પરસ્ય ચ ॥ (મનુ અધ્યાય ૨ શ્લોક ૧૭૯) એવીજ રીતે મિમાંસા દર્શન અધ્યાય ૨ પાઠ ૩ ના ૧૭ મા સૂત્ર ઉપર મુગોપિની રીઝા છે તેમાં પણ બાલમ્મનો અર્થ સંસ્પર્શ કર્યો છે કેમકે:— एतेन वत्सल्य धेनु समीप स्थितौ दुग्ध प्रध्वायः प्रसिद्धो लोके तदर्थं वत्सस्य समीपे आनयनार्थमालम्भः स्पर्शोऽभवति-તો પણ આવમેરનનો અર્થ વધ કર્યો છે, તે કેવળ યુદોપીય વિદ્વાનો પોતાના અગ્નિપ્રાયને અનુસરતો આગ્રહ માર છે.

યદિ કોઈ માની પણ હોય કે પ્રાચીન આર્ય ગોઝક્ષ હતા. તોપણ કોઈ બુદ્ધિમાન આ વાતનો સ્વીકાર કરી નહિ શકે કે જ્યારે કોઈ અતિવિ પ્રાચીન આર્યને ઘેર આવે ત્યારે તે અતિયિને હોધે ગોવધ કરે—યુદોપમાં ગૌમાંસ એક સાધારણ એવન છે. પરંતુ ત્યાં પણ ઘેર ઘેર કોઈ કસાઈખાનું નથી. બાપા વિદ્વાનો પણ વિદ્વાન અનિયંત્રી વગણત સાથે ગોવધનો એટલો બધો આડ સંબંધ હોય કે જેથી અતિ-યિનો અર્થજ નેને માટે ગાય મારવામાં આવે એવો માનવાને માટે તૈયાર નહિ સાથ. ને " ગોખ " નો યથોચિત્ કોઈ બીજો અર્થ ન હોય તો તો નિરાકર આપણે એજ અર્થ સ્વીકૃત્ત કરવો પડશે. પણ " ગોખ " ના અર્થ ઉપર વિચાર કરીએ તો " ગો " અને " દન " એ બે રાજ્ઞ:ના સંયોગથી આ રાજ્ઞ: બન્યો છે. હવે " ગો " રાજ્ઞ:ના અનેક અર્થ છે. " ગો " એટલે વદ્ધિ, પુષ્ટિ, જળ, સ્વર્ગ, માતા, ઇન્દ્રિય,

તેજ, સૂર્ય, ચંદ્ર. " હન " રાજકના નાદર્શિ પાણીની હિંસા અને ગતિ એવા બે અર્થ બતાવે છે. અને " ગતિ " નો અર્થ જ્ઞાન, ગમન, અને પ્રાપ્તિ થાય છે. એ અનુસાર તે " ગોધ " નો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય.

૧ જેને સાર જાણતી પ્રાપ્તિ કરવામાં આવી હોય.

૨ જેને સાર સુખની સાગરી એકઠી કરવામાં આવી હોય.

૩ જેનો પાણીથી સંતોષ કરવામાં આવ્યો હોય.

૪ જેના તરફ આંખો લાગી રહી હોય.

અતિથિને આનો અર્થ તો સારારણ્ય શુદ્ધિ પણ સ્વીકાર કરી શકશે. કેમકે જયભય સ્વયંના સભ્ય દેશોમાં પોતાના સેનાને મઠિ ધન ધણી પોતાના ધરથી બહાર થોડું ધણું પણ ચાડે છે (ગતિ), તેને ડિય નાણાંથી બતાવે છે (વાણી) તેને મઠિ જળ, કુધ પણ રહ્યું કરે છે (જળ) તથા થકા સંભવ તેના સુખને મઠિ સમર્થિયો પણ રહ્યું કરે છે. આ પ્રમાણે કરેલાં સ્વામતથી પોતાના સેનાને સંતોષ થયો છે, કે નહિ તે બાલુવાને પોતાની આંખો તેના તરફ લાગી રહે છે, આનો દ્રવ્ય અને સ્વરૂપ અર્થ " ગોધ " નો મૂળ મૂલ્યોપય વિદ્વાનો બાપ આસ્વાનો વિષમ અર્થ કે ને અર્થ વેદ, શાસ્ત્ર, સૌંદર્ય, ભાસ્ત્રીય અંતઃકલ્પથી વિરૂદ્ધ છે, અને તેને સારારણ્ય શુદ્ધિ પણ સ્વીકાર કરી શકી નથી, તેનો તો સાર લેતા હશે એ વિચારણીય છે.

આતિથ્ય સંહાર ક્યો રીતે કરશે એકેએ તેને મઠિ આપરવન સૂત્ર પ્રશ્ન ૨, પદ્ય ૨, ખંડ ૪, સૂત્ર ૧૧ તથા ૧૪ માં શી આજ્ઞા કરી છે તે બેના યોગ્ય છે. આજ્ઞા કરી છે કે—

" મુદ્ધપતિને ધોગ્ય છે, કે ખીખને લોગન કેતાં પહેલાં અતિથિને લોગન આપે, ચંદિ તેના ધરમાં લોગન પદાર્થ ન હોય તો સ્થાન, જળ, આસન, પ્રિય વાણી તરફ આપે, કેમકે સાત્ર મુદ્ધપત્ય ધરમાં આ વસ્તુનો કદિ પણ અભાવ હોતો નથી. આ સૂત્રમાં ને વસ્તુઓ આપવાનું બહાવ્યું છે તે વિચાર્યો ગો સંપદના અર્થવાચક છે.

જેત રીતે જૈતમ સૂત્ર અથવાથ ૫ સૂત્ર ૩૫, ૩૬, ૩૭ માં લખ્યું છે કે—

" ચંદિ અતિથિ વિદ્વાન ન હોય પણ સકાવરી હોય તો તેનું પણ સન્માન, આસન, જળ અને સ્થાનથી અવરજ કરવું, યદિ તે પણ ન હોય તો કપમાં કમ પ્રિય વાણીથી તે અવરજ કરવું, અને ને લોગન અતિથિને આપે તેનાથી ઉત્તમ લોગન કદિ પણ પોતે ન ખાઓ. આ આતિથ્ય સંહારમાં પણ ને વસ્તુઓ બતાવી છે તે પણ ગો સંપદના અર્થ વાચક છે. માંત્ર લક્ષણના ચક્રપાટી વિદ્વાનો સાતપદ આજ્ઞામાંથી પોતાનો પદ્ય શિદ્ધ કરવા મઠિ બતાવે છે કે—

ગતિર્થિર્વાણ્ય દુતસ્યા મચ્છતિ યત્સોમઃ ક્રૌતરતસ્યા

પતથમા રાજે વા માસગાય વા મહોર્સ વા મહામં પર્વત વદ

માણ્ય હવિર્દે વાના મેવ મસ્યાજ્ઞતદ્વાતિથ્યં કરોતિ ॥

આમાં " અત્રેણ, " વાજમેર, ગમ્પે ગેટા, જળદ અને " માણ્ય " રાજકોના અર્થ મેટિય બંધકો કરવામાં આવે છે. અને એશી ન્યાદે દેશો પણ મુદ્ધપત્યને ત્વં બાહ્યણ અથવા જળ અતિથિ તરફે આવે ત્યારે તેને મઠિ મેટિય જળદ અથવા ગેટા બંધકો સંધવામાં આવેતો હોતો એમ બતાવે છે.

આ બે સંપદના અર્થ તેઓ બતાવે છે. તે સિવાય ખીખ જે ન થતા હોય તો તે અર્થ માન્ય કરવાનું પડશે, પણ અતી ખેત્રી અવરજ નથી. કેમકે " મહોર્સ " રાજક " મહા " " ઉત્ત " એક બે સંપદના સંધાનથી થયો છે. " મહા " એકે મહત્ત્વ અને " ઉત્ત " એકે એક બોધ છે, ને વિરોધે કરીને બળવર્ધકે અણુય છે. તેનાં પ્રમાણ નિચે બતાવેલે છે.

વાચસ્પત્ય બીડહામેદાનમાં “ ઋષભૌપધિ ” લખેલ છે. ઉક્તા, મદ્રો વલ્લિવર્દ, ઋષભો, ઋષભો ઋષ, ઋષધાન, સૌરમે યોગૌ. ધ્રિગિતુ ઋષભો ઋષ, (ઋષર) અર્થાત “ ઋષ ” શ્રી, કાકડશીની નામની આપધી છે.

રાજ નિર્ધટ પૃષ્ઠ ૪૪૦ માં લખ્યું છે, કે શ્રી, અતિવિદ્યા, કૃષીશ્રી, ઋષભાન્ય, અર્થાત શ્રી આપધીના અન્ય નામ અતિવિદ્યા, કૃષીશ્રી, અને ઋષભ છે, રાજનિર્ધટમાં ત્યાં “ ઋષુદ્યાદિ ” ગણને પાઠ છે, ત્યાં આપધિયેલું લખ્યું છે. ત્યાં “ ઋષભ ” આપધિના પાઠમાં,

ઋષભો ગોપતિર્ધીરો નૃપાણી ધુર્ધરો ઋષઃ કુન્દુદાન ધુન્ગવો વૌદાધૃમો ધુર્યન્વ ભૂપતિઃ અર્થાત ઋષભોપધિના અન્યનામ આપધિતધરી, ત્યાંજ, ધુર્ધર, ઋષ, કુન્દુદાન, ધુન્ગવ, વૌદા, ઋષી, ધુર્ધર અને ભૂપતિ પણ છે.

હવે “મદાન” રાખે રહો. “મદાન” એ પણ “ મદા ” “ અન ” એવા બે શબ્દોના સંયોગ થી થયેલો છે. “ મદા ” એટલે મદત અને “ અન ” એટલે અન્ન. આડું પ્રમાણ મદાખાત રાંતિ પર્વમાં પણ છે.

વીજૈયકેષુ યદ્યન્યમિતિ યા વૈદિકી ધૃતિઃ અજસંસાનિ ધીજાનિ છાગનો હન્યુ મહર્ચ અન્નનાં બીજાથી યજ્ઞ કરવામાં આવે એજ વૈદિકી ધૃતિ છે. અન નામ છે અન બીજાનું, એટલે બીજાને મારવા એ અર્થ થાય તથી.

પ્રવત્ર લેવા પ્રથમાં પણ અનનો પ્રયોગ અન્નાર્થમાં કરવામાં આવ્યો. ઽં વીજૈયદ્ય વ્યં તપ્રાજા-ક્રીદ્યઃ

આ પ્રમાણે ઉપરથી રાજપથ બ્રાહ્મણમાં આવેલા શબ્દોના ખરા અર્થ ઉપરથી એ આજ્ઞાને અર્થ તે “ ન્યારે કાંઈ ગુદપતિને ત્યાં બ્રાહ્મણ અથવા રાજ અતિથિ થાય તે તેઓને બળવર્ધક આપધિ રૂપ લોજન દેવું જોઈએ, અથવા ઉત્તરોત્તમ અન્ન ખવરાવવું જોઈએ ” એવા થાય. આ આજ્ઞાને પ્રહિક્તા એજ બ્રાહ્મણના ગ્રીભ કંડના એકવીસમા આજ્ઞા પ્રથમાધ્યાયના બીજા બ્રાહ્મણમાં કેવી રીતે આજ્ઞા કરી છે, તે આપણે જોઈએ.

સધેન્વૈ ચા ન હુહધ્વનાશીયાદ્યન્વન હુહૌ વાડ્દં સર્વં વિમૃતસ્ત દેવા અયુવન ધેન્વેન હુહૌ વાડ્દં સર્વં વિમૃતો તદ્વૈતત્સર્યમિવ યો ધેન્વેન હુહયોરશ્વાય દન્ત ગતિરિવ તં હાદ્વતમ્ મિજનિતા જીવાયૈર્ગર્મ નિર વર્ષાદિતિ પાપમરુદિતિ પાપી કીંતિ સ્તરમાદ્યન્વન રહ્યો નાશીયાત

આપ વા બળદનું માંસ ન ખાડું કેમકે ગાય અને બળદ નિર્સંદેહ અર્ધી સર્વ પદાર્થનું પોષણ કરે છે. દેવતાઓએ કહ્યું છે, કે ગાય અને બળદના સર્વનું પોષણ કરે છે. એથી જ કાંઈ ગાય અથવા બળદને ખાશે તે તેને સર્વ બંધી તથા સર્વ નાશ માનવામાં આવશે. અને તે પુરુષ અદ્ભૂત યેતિનાં નામ લેશે, ખૂબ દયાળુ પાપ તેને તાપશે. તેની નિંદા થશે.

રાજપથ બ્રાહ્મણમાં બળદ અને ગાયને યજ્ઞ તથા સાંપિત્રી તુલ્ય માનવામાં આવેલ છે.

ઉતાં એજ બ્રાહ્મણમાંથી માંસ ખાવાની અજ્ઞા બતાવવામાં આવે તે કાંઈ અકલ્પવાળો પુરુષ માની શકશે ?

માંસ બ્રાહ્મણના પદપાત્રી બૃહદારણ્યકોપનિષદમાંથી પણ પોતાના પદને બળ આપવા સારૂ અર્ધાય ૮ બ્રાહ્મણ ૪ વાક ૧૮.માં આવેલા “ માંસ ” શબ્દ બતાવી તેનો અર્થ એવો કરે છે :

અહિ કોઈ પુરુષ પોતાને વિદ્વાન, સુવક્તા અને વેદને જાણનારો તથા લાંબા આયુષ્ય વાળો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા રાખે તો તેણે બળદેવ મંત્ર તથા ધી આત્મ (નિર્દોષ).

આમાં સુધ્ધિમાન પુરુષની સમજમાં નહિ આવે કે ઉક્ત શ્રોત્રી ધરાવનાર પુત્ર જન્મવામાં બળદના મંત્રનો શો ગાદો સંબંધ છે. પણ પ્રૌદેસર શ્રીમાન સમદેવજી આપણને જે બતાવે છે તે અર્થની સાથે તો બેરાક કોઈ ગાદો સંબંધ હોય એમ દેખાઈ આવે છે.

બર્જવતી સ્ત્રીઓને આવા પુત્રો ઉત્પન્ન કરવા સાર કદી વસ્તુઓ લાભદાયક થાય તે સાબીત કરવાને માટે વેદક મંત્રનો આશ્રય લેવો જરૂરી છે. અને તે આધારે પ્રૌદેસર શ્રીમાન સમદેવજી બતાવે છે કે—

નિરક્તમ્ " માંસ " નો અર્થ શુ' કહે છે તે પ્રથમ તપાસવું. " માંસ " માનસં વા માનસં વા મનોઽસ્મિન્સીદતીતિ વા (નિરક્ત અર્થશ્ચ ૪, પાદ ૧, ખંડ ૩) અર્થાત મનને બાવે તેને માંસ કહે છે. વસ્તુ અને કાકડા ઇતી નામની ગર્હ્યપદ્ધિ છે એમ આજળ બતાવેલું છે. અને તે જે બર્જવતી સ્ત્રીઓને વિશેષ લાભદાયક છે એમ સુદૃઢમાં બતાવ્યું છે.

કાકોહ્યા દિરપં પિન્ત શોણિતાચિહ્ન નાશનઃ

જીવનો વૃંહણો વૃધ્યઃ સ્તન્યશ્લેષ્મકરસ્તથા

તે ઉપરાંત શબ્દ નિષ્ક્રુતો ઉપરમાં રોકેલો દાખલો પણ એજ શુદ્ધિ આવે છે. અને કો ઉપરથી બ્રહ્મદાસવચ્ચોપનિષદમાં આવેલ ગોપલિ. ૧૫, માંસનો અર્થ જે આયુર્વેદના ગાદોથી અનુભૂત હોય અને સાધારણ સંસ્કૃતનો અવકાશ માંસ બસણના પક્ષપાતી હોય તે નિઃસંદેહ બળદ શિનાય બીજો નામ કહે પણ પ્રકરણ પ્રમાણે આ જગ્યાએ એ અર્થ લાગુ પડતો નથી અને તેનો ખરો અર્થ—

જે પુરુષને પરિત, સુપ્રસિદ્ધ, સભામાં જવા યોગ્ય, સુંદર બાવણુ કરવા વાળો, સર્વ વેદોના વક્તા તથા લાંબા આયુષ્ય વાળો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની હોય તેણે ઘરે તથા પોતાની પત્નીએ મનોચાંચિત કોળવ કરવું અને ઉક્ત નામની યૌવપદ્ધિ અને ઋણ પણ કહે છે તેનો પ્રયોગ કરવો.

આ પ્રમાણે પ્રાચીન વ્યવસ્થા નિરાન્તર બાળ રહત અને ગારહ્યા એ પોતાના ધર્મનું એક પ્રધાન અંગ માવતા હતા. આતઃ જ્ઞાત થાય છે, કે પ્રાચીન આર્ય મંથોમંથી મંત્રબસણ પદક જે વાક્યો યુરોપીય વિદ્વાન ઉપદ્રુત કરે છે. તે તેઓના વૈદિક અર્થ સૌલીના અનુભવણને લેઈનેજ કરે છે.

ઉત્તમ અંગ્રેજી ભાસિકોમાંના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટીક).

વેદોમાં કહેલા રાક્ષસો તે સૂક્ષ્મ જાતુઓ છે. એ વિષય ઉપર દરિદ્રાદર ગુરુકુળના છેલ્લા (૧૧ મા) વાર્ષિક મહોત્સવ પ્રસંગે, મૂળ દક્ષિણી પરંતુ લાલોરમાં ધર કરી રહેલા, પં. શ્રીપાદ દમોદર સાતવશેકર (જેઓએ મરાઠીમાં લખેલા વર્ણધર્મના ગ્રંથ માટે નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તરફથી રૂ. ૧૦૦૦ તું દીનામ મળ્યું છે) તેમણે આપેલા બાવજુનો ચારે તો ' સત્ય ' ના ગદ્યા ભૂતના અંકમાં (પાનું ૫૮૪) આપ્યો છે. ઉક્ત સંસ્થાનો મુખ્યમંત્રી કૈદિક મેંગેઝીનના ડીપલોમા માસના અંકમાં આપેલા એ બાવજુના ૨ ના બાગમાં, એ સિદ્ધાંતની સિદ્ધિમાં ને પ્રમાણે આપ્યાં છે તેથી, તેનું સમ-માણ કોઈ વિદ્વાન ખંડન ન કરે ત્યાં સુધી તો, એમને પણ ખરાબ છે એમ માનવાનું મન પચાવિના રહેતું નથી. વેદની કસ્યાઓના મનમાનતા અર્થ કરવાની દાતમાં ભણે ધારા ગાત્રી છે. મી. ટી. પર-મશિવ આયરે થોડા સમય પૂર્વે The Riks or Primæval Gleanings of Light and Life નામક પોતાના પુસ્તકમાં ઝગવેદના મંત્રોના અર્થ એજ બતાવવા અર્થે કર્યા દતા કે વેદમાં માત્ર હીમયુગનું જ વર્ણન છે, બરફ એજમળીને પૃથ્વી ધીમેધીમે નફર તથા વસવાટાયક થઈ તે સમયની વિધિવિનું વર્ણન તેમણે કસ્યાઓ પરથી તારવી કાઢ્યું હતું. વિધ્યુનો અર્થ ' જ્વાલામુખીનો 'લાવા' ઇંદ્ર તે જ્વાલામુખી અને શોભરસ તે ' પાસવેદ ' છે ! એવા અનુધાર્યા, અદ્વન પૂર્વે અર્થો તેણે કર્યા દતા કે મી. આયરના ગ્રંથનું અવલોકન દમે સત્યના બનેવારી રફાર ના અંકમાં કર્યું છે (પા. ૨૬૫). પં. સાતવશેકરનાં પ્રમાણે જુદામાં ઉતરે એવાં છે. તેઓ કહે છે કે વેદમાં સર્વે વિધાઓ સંપૂર્ણ છે એ પણ વેદના તે અર્થજ ન યાય ને તે તે ગોળગાનાજ એવા પણ જોવાનું અસંતોષકારક છે. અતિ સૂક્ષ્મ જાતુઓનું સાજી ખીલવવાનું માન પાશ્વર્ય ' જેઠીરીયોલોજીસ્ટરોને ' જ નિરૂપદેદ થઈ છે. પરંતુ મૂલસિદ્ધાંત તો વેદોમાં અનેક સ્થળે મળે છે. યલુર્વેદમાં લખ્યું છે કે યે ઘરેણુ પ્રિચિ-ર્યતિ પાત્રેણુ પિયતો જ્ઞાતાન્ (ઇ.) અર્થાત " ભોજન તથા પીણાં આદિમાં એ અદ્રશ્ય સૂક્ષ્મો શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ વિવિધ રોગો ઉત્પન્ન કરે છે. " અથવા જેની આલુર્વેદ શાખા રૂપ છે અને જેમાં વૈષ્ણવો મૂક ગ્રંથ છે તેમાં પણ આ રૂપેટ મંત્ર છે—

અન્યાન્ય શીર્ષણમયો પાપ્હેયં કિમીન્ ।

અવસ્કયં વ્યધ્યરં કિમીન્ વચસા જમયામસિ ॥

અથર્વ , ૨-૩૭-૪.

અર્થ:— " આંતરણ, માણું તથા પીણાં અવરકન અને વ્યધર એ બે બોના ને જાતુઓ (કિમીન્) દોષ છે તેનો દમે નાસ કરીએ છીએ. "

આ અર્થ એટલો સ્પષ્ટ કે થોડું સરેકત ભજનાર પણ તે સમજી શકે. વ્યધર ભવતા સૂક્ષ્મનું નામ પડ્યું અર્થ અર્થિત છે. તે યિ + ઘઘર રાજનો બન્યો છે. વિ = વિરધ અને અ-ધર = યસ (અધર્થ = યસ કર્તા, એ તો પ્રસિધ્ધ રાજ છે) અર્થાત્ ને સૂક્ષ્મો યજ્ઞના ના યવાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે ! ' રદ્ર ' ના અન્ય અર્થ અને છે પરંતુ એક ભવતા સૂક્ષ્મનું નામ પણ તે છે. નમો રદ્રેયો યે પૃથ્વીયાં યે ઇંતરિશે યે દિવિ યેવાતયં ઘાતો ઘર્ષવિયયઃ (યલુર્વેદ) નો અર્થ મી. સાતવશેકર જાતુ તરીકે જ પડાને છે. અર્થાત એ જાતુ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ અને આકાશમાં પણ છે, વાયુ જેવું ભોજન છે અને વર્ષા જેમાં તીર છે—અર્થાત્ વર્ષા આવનાં ને પ્રગટી નીકળે છે— તેને નમસ્કાર કરો. એ રાંધણી જાતુ કાણુ રોગદારી છે અને પં. તેનો અર્થ સંભવતા નથી, પરંતુ ' તેનાથી

ચેતના રહેા. 'એવ' અર્થ કરી રાકાય. પણ (૦) માં રુદ્રસ્ત્રાણિ સહસ્રશો યે રુદ્રા અધિમુખ્યામ્ અર્થાન્ " આ પૃથ્વી પર અસંખ્ય રુદ્રો છે " એ મંત્રથી અહીં રુદ્રનો અર્થ પરમાત્મા આદિ નથી એટલું સો સ્પષ્ટ છે. તે સૂક્ત વાંતુનો પણ દોષ સહે.

રાક્ષસ નો અન્ય નામે રાત્રીચર આદિ છે તેનું રુદ્રસ્ત્ર પદિત એમ સમજાવે છે કે એ સૂક્તો સૂર્ય પ્રકાશના અગ્રાવશી રાત્રીએજ લેર પકટે છે અર્થાત્ નાશવત યાજ છે અને વધે છે, તેથીજ તેમને રાત્રીચર એવું સાર્થક નામ આપ્યું છે. રાક્ષસો રાત્રીએજ બેઠકે છે એમ તો પુરાણો પણ કહે છે, અને ઠાકની સાયન્સ પણ સૂક્તો માટે એમજ કહે છે. યુગલોમાં ત્યારે રાક્ષસોને અતિ પ્રચંડ સરીરધારી કેમ વર્ણવ્યા છે ? પરંતુ તેઓ સૂક્ત સ્વરૂપ પણ લે છે એટલું સ્વીકારે છે. પં. સ્પષ્ટ કરતા નથી, પરંતુ દમ્ભે અતુમાન કરીએ છીએ કે, વાંતુઓની બચાવકલાને લીધે તેમનું સરીર પાછલી વાતમાં મૂલ અર્થ બૂધી ભાંતી, કુદરતી રીતે અતિ મોટું કક્ષી લેવામાં આવ્યું છે. કમળપ બદાલુ કંઈ આ વિષે ધણો પ્રકાશ પાડે છે. ૪-૭૪-૪ માં તેમાં જે લખ્યું છે તેનો સાર એ છે કે, યજ્ઞ કરનાર, કૃષ્ણમુખનું અર્ધ ઉપાસતાં તે પ્રથમ દવામાં શાકીને ખાય છે કે " રાક્ષસો દુર વયા-દુરમનો નર યવા. " યજ્ઞમાં અગ્રાધ વાંતુ આદિ ચોજ ન પડવાની સલાહ રાખવા સંબંધી ઉક્ત વાત છે અને વળી મુખ્યમંત્રમાં રુદ્રોનાં વાંતુઓનાં સરીરનાં કદ પર પણ આ વાર્તાથી પ્રકાશ પડે છે. ઉક્ત કાંઈમાં રાક્ષસો નારા કરવાના ૩ ઉપાય બતાવ્યા છે (૧) યજ્ઞપમ = એક ભવની વનસ્પતિ જેનો અનર્થ કરીને 'શોષા' અર્થ પાછાકે કરી છે. (૨) જાયા પ્રયોગ અર્થાત્ અનુપત્તી (બુદ્ધિ) થી એટલે કે મેરમરીત્રમ જાં power થી વાંતુથી ઉપવન રાયવો નારા કરવો તથા (૩) યજ્ઞ એ ૩ ભાગા પ્રથમ ૨ તો વ્યક્તિઓ માટેજ કામનાં છે. પાંતુ સમગ્ર તપરના રોગોદ્ધાર માટેનો ચો ઉપાય-તે ૩ લે છે, કે જેથી મામના તમામ સૂક્તો નાશ પામે ! વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે કે, " વિષ્ણુદત્ત તો દમ્ભેશાં ધમ્ભુતોને દાખે છે." તેનો અર્થ વક્ષા ધણો સુંદર કરે છે. ધમ્ભુત તે રોગના વાંતુઓ, વિષ્ણુ તે સૂર્ય (તે અર્થ દમ્ભે આ પત્રમાં અનેક વાર સિદ્ધ થયો છે) અને વિષ્ણુ દત્ત તે સૂર્યનાં કીરણો છે. અરે અર્થ ન સમજવાથી આકાશ પાતાલ સૂપીજ એ ફોતોની અરજા ફેરાઈ ગઈ છે.

અર્ધ વેદમાં લખ્યું છે કે, અજ્ઞ શ્રાવ્યંજ રુદ્રઃ સર્વાન્ ગંધેન નાશાય (૪-૩-૨) અર્થાત્ ' અજ્ઞ વનસ્પતિની વાસથી સપળા રાક્ષસો નર યાજ છે ' -અર્થ સ્પષ્ટ યાજ છે. ખચ્ચીવ, ચોજનો નરસા લાંબા રાક્ષસો તો અપરવિદ્યારના લશમાં નર દોષ રાજે ! તુલનીથી મેરેરીયા બાજે છે. તેજ ઉલ્લેખ કેમ ન દોષ ? વળી લખ્યું છે કે,

યો ગત્રતો રોવનાનાં સમુદ્રાદધિ મતિષે ।

રાંલેન દત્વા રક્તાંસિ આત્રિણો વિપદામદૈ ॥

અર્થર્થ-૪-૧૦-૬.

તત્ત્વર્થ કે રાખાથી રાક્ષસો (વાંતુઓ) નારા પામે છે. અને પાણીમાં પડેર પર શંખ ધર્મને તે પીવાથી સરીરમાંનાં રોગોદાહક વાંતુઓ નારા યાજ છે એમાં શક નથી. રોગો વૈદ્યમાં એ પ્રસિદ્ધ રવા છે. અહીં યજ્ઞ વર્તમાન અર્થના રાક્ષસો અસંખ્યવિત છે. અગ્નિથી સૂક્તમ વાંતુઓ નાશ યાજ છે. સૂર્યના કીરણથી નાશ યાજ છે એનાં પ્રમાણો પણ પદિત આપે છે.

લૂપ્તનાદિત્ય વિમ્બન્દન્

અર્થર્થ-૫ ઉક્ત તથા આપમના સૂર્ય પાતાલ કીરણથી સૂક્તો નર કરે ! તે સૂક્તો પૃથ્વી

પર તેમજ આકાશમાં વસે છે. અનેક જાતના છે તેમાં, કેટલાકને ચાર આંખ છે. કેટલાક મ્વેત, કેટલાક રાના ધત્યાદિ છે. તેમને બે હાથા ધ્રુગો છે જેથી પ્રાણીઓને તે કંટ છે. વળી તેમને વિપત્તી કોપળી પણ હોય છે.” આંખ શિવાયની વાતમાં અર્વાચીન શોધો સર્વથા વેદમતને મળતી આવે છે. ખચિત, આ સિદ્ધાંત દસી કાઢવાને બદલે વિકાસ સંસ્કૃતશાસ્ત્રે તે પર બંધીર વિચાર કરીને મત આપવાને યોગ્ય છે.

ગ્રીક, ચીનાઇ હીબ્રુ આદિ પ્રાચીન દેવો તેમજ સર્વ સ્થલોનાં મૃત નામો સંસ્કૃતમાંથી છે.—એમ એક નવાનો લેખક (‘ સંસ્કૃતનો અસ્વાસી ’) વૈદિક મંગેઝીન (દરિદ્રાર-પ્રાવણ) ના અંકમાં સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. મી. સાતવળેકર નેટલાન્ડ હાંડા પરિશ્રમથી આ કૃત છે. તેમણે આપેલી ગ્રીપ ધણીજ નાણવાનગ છે, તેથી થુડી કહેલા દેવો તથા સ્થલોનાં નામ ને મૂલ સંસ્કૃતમાં તે નામ અપ્રક્ટ છે તે અર્થ સહિત હમે દેહજ આપીએ છીએ.

તો (ચીનાઇ)=ચૌ=તેજસ્વી.

સ્યોસ્ (ગ્રીક)=,,=

જ્યુપીટર (લૅટીન)=યોરિવત્=આકાશી પિતા.

અહુર્મઝ્દ (ઇરાની)=સુરમધ્ય=મધવાન, પવિત્ર પરમાત્મા.

યુરેનસ (ગ્રીક)=વરુણ=એધ.

કેપ્લુસ (ફ્રેંચ)=કવિ મુખવ=ડાલો, પ્રખ્યાત.

કેકોપાઇ (,,)=કવિ કલાટ.

કેસરતારપ (,,)=કવિ વિદ્યાપ.

અહરીમાન (,,) અંગિરામન્યુ.

આદમ (હીબ્રુ)=આદિત્ય=આદ્ય અથવા સ્વામી.

નોઆ (,,)=નોષા=અપિ.

અપ્પાદમ (,,)=અપ્પા=અપિ.

સારા (,,)=સરગ્.

જોસફ (,,)=યજ્ઞપ.

જેકબ (,,)=કદમ્બ.

હાઝક (,,)=દક્ષાક.

સોલોમન (,,)=મુલોમન.

સાંક્રેડીસ (ગ્રીક)=મુઠ્ઠાતિ.

એલિસ્ટોટલ (,,)=અરિષ્ટતાતિ.

એલેકઝાંડર (,,)=અરસંદ.

હરક્યુલીસ (,,)=હરિયુલેસ.

એસીઆ=અશ્વ=ધોડા.

યુરોપ=મુલપ=મુંદર.

આફ્રિકા=અપ્રક્ટ=ખનીજ.

દીયેટ=ત્રિવિટપ.

સીઆમ=સ્વામ.

ચીન=વળ=આલાક.

નિપોન=નિપુણ=આલાક.

મેગિલીઆ=મુદ્ગલ=અશ્વ ખાનાર.

સીબીરીયા=શિવિર=તાંબુ.

ગુર્કેસ્ટાન=સારકસ્થાન.

{ ઇરાન=આર્યાણી.

{ પર્સિયા=વળ=કુદાડી.

મીડીઆ=મેધ્વ, મધ.

આર્મીનીયા=અર્ધમન.

અરેબીયા=અર્ધન=ધોડા.

પેલેસ્ટાઇન=પાલિસ્થાન=અરવાડની જમીન.

લુડીઆ=ચડુ=ચાદવ=હિંદુસ્થાન હોડી લુડીઆમાં જઈ વસેલી કામ (જાદવો).

સીરીઆ=સૂર્ય=સૂર્ય.

અસીરીયા=અગુર.

રૂસીઆ=રૂસ=રીંછ.

રકેન્ડીનેવીઆ=સ્કંદનામિક.

આલ્બેર્ડ=આલેનદ.

પ્રજેન્ડ=અંગિરુનદ.

ટ્રીપોલી=ત્રિપુર=ત્રણ શહેર.

મેસોકો (મૂર)=મૂર=આતાની.

કીચાત=કિચાત=ટીમરી.

થર્કી=આલેનદ.

તારકંદ=તેલ (ક) રાંદ.

સમરકંદ= { શવરસંદ.
સમરસંદ=રજુસેન.

નાદક=મોલા=ધૂરી,
 ચેન્સ=તમસા=ધુમરા લરેણું.
 લંડન=નંદન=આનંદિત કરતું.
 કેરપીઅન=કંદવપી,
 એકસસ=કક્ષ=પહેલું.
 પર્સિપોલીસ=પર્સપુર.
 { બાઈકન
 બાઈમ
 બાઈકશી
 બોક્સ } =વાલચિત્ત=નકષિ.

ઈરિવદી=દરાવતી.
 સીમાપુર= { ઈંદુર,
 ધુમપુર,
 રામ=રામ.
 હીથ=વધુ=પીળાચટું.
 જર્મન= { સર્મન=સુખ,
 જરિમન=દુઃખ.
 ઈંગ્લીશ=અંગિરસ=નકષિ.

‘સૂત્ય’ ના ગ્રાહકોને નિવેદન.

આ અંકના વિલંબનું કારણ-ગયા માસમાં હમે એટલુક વી. પી. ઈલાં તેની ગરબાનું હતું. હવેથી અંક નિયમિત નીકળશે.

આફ્રિકાના ગ્રાહકોને ખાસ વિનંતિ.-આફ્રિકાના જે ગ્રાહકોએ હજી એટલુકના ટપાલ સહિત રૂ. ૨-૧૪-૦ નથી મોકલી આપ્યા તેમને ખાસ વિનંતિ છે કે તે હવે તરત મોકલી આપવા નહીં તેા હવે પછી અંક અવરત્ર બંધ કરવા પડશે.

ગયા જાનેવારીથી ગ્રાહકો ચનારાઓને હમારા આ વર્ષના પાછલા અર્ધના વર્ષનાં દહેણાં સવાજમ માટે રૂ. સવા હું (અર્થે મળીને) એટલુકનું વી. પી. પૂર્વથી ખુબર આપ્યા પ્રમાણે કર્યું હતું. પરંતુ ફટકાં કે તે ‘ રીફ્યુઝ ’ કાયાં છે. તેમને એટલુક આ સાલનું બાકીનું સવાજમ તથા એટલુકના ટપાલ ખર્ચે મળીને રૂ. ૧-૩-૦ મોકલી આપેથીજ એટલુક મોકલવામાં આવશે. આ વર્ષનું પૂરું સવાજમ આપનારનોજ એટલુક ઉપર હક છે.

મિત્રમંડળ, સર્ક્યુલેટીંગ તથા સાર્વજનિક લાઈબ્રેરીઓ-જેઓ પકાદરા સંદર્શ લાઈબ્રેરી તરફથી ગયા જાનેવારીથી આદક ચક્ર છે, તેમની તરફથી પણ એટલુકની માંગણી થાય છે તેમને ઉપર પ્રમાણેનો ઉત્તર આપવામાં આવે છે. પરંતુ જે લાઈબ્રેરીના સેક્રેટરીઓ પ્રતિ-સાપૂર્વકે સખરી કે હમે આવના વર્ષે પણ આદક રહીશું તેમને, ખાસ બાબત તરીકે, એટલુક મોકલવામાં આવશે, પરંતુ તેમણે એટલુકના ટપાલના એક આનાની રીકાટ હમને આગળથી મોકલવીજ જોઈશે.

મોતીલાલ ત્રિ. દલાલ.

બી-તંત્રી, ‘ સત્ય, ’

મહાપરોપકારી મી. " ઇત્યાદિ " નું આત્મ-જીવન.

જન્મ સમાજ માં માફ જેવું તેવું માન નથી, લેખક અને વક્તા તો મને જન્મરક્ષતીથી ખેંચી લઈ જાય છે. કોણ જાણે આખા દિવસમાં મારે વારતે કેટલાં તેડાં આવતાં હશે. દરેક સલામાં જવા આવવાને લીધે મને શાંતિ-પૂર્વક ઉપ લેવાની પણ કુરસદ મળતી નથી. વગર યોગ્યપણે પણ જો કોઈ ટુકાણે જાણે તે માફ સન્માનપૂર્વક આદરોતિથિ થયા વગર રહેતું નથી. ખરું પૂછાવો તો જો હું (ઇત્યાદિ) શબ્દ સમાજમાં ન હોત તો જિયારા લેખકો અને વક્તાઓની શી દુર્દશા યાત તે કહી શકાતી નથી ! પણ લેખકોની કૃતજ્ઞતાની પણ દહજ છે. મારી આટલી બધી મદદ લેના છતાં અને ઉપયુક્તતા જાણવા છતાં પણ કોઈ લેખકે દજ સુધી માફ ચરિત્ર લખ્યું નથી અને તેથીજ મારી પોતાની ઉપર તે શ્રદ્ધ આવી પડી છે. યદિ કોઈ રહેજ લોકોપયોગી કામ કરે છે તો તુરત લેખક વર્ગ તેવું ચરિત્ર મીડું મસાલે ભરી લખવામાં સાદીના ખડીયાના ખડીયા ખાલી કરે છે અને પોતાથી બને તેટલી તેને પ્રસિદ્ધિ અને મોટાઈ આપે છે. પણ હાય ! એ નિમકદરામોએ મારે વારતે દજ સુધી એક લીટી સરખાવે લખી નથી !

પરંતુ એમનું આવું વર્તન એક રીતે યોગ્ય છે. જો એ મારા ગુણ સર્વ સાધારણને બતાવતા ફરે તોએ પોતાની યોગ્યતાનો ભરમ એક ક્ષણમાં ગુમારી દે કારણ કે તેમનાં શબ્દ દારિદ્ર્યમાં હુંજ એક એમનો આધારસ્તંભ છું. આવું હોવાથી એ પોતાનેજ હાથે પોતાની દ્રવિદતા કેમ પ્રકટ કરે ! જેમ કેટલાક લેખકો પોતે જ પત્રોમાંથી ચોરી કરતા હોય તે પત્રો ખીજા આઢો ન થાય (કે જેથી તેમની ચોરી પકડાઈ જાય) એવી ઇચ્છા રાખે છે અને તેનાં પત્રોને બને તેટલી અપ્રસિદ્ધિમાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ આ નિમકદરામ લેખકો મારા સંબંધમાં પણ કરે છે અને વક્તાઓને પણ મારો આભાર માનવા મેં કદી સાંભળ્યું નથી. આટલો ખુશસી કરવાનું કારણ એટલુંજ કે મને કોઈ આત્મ-પ્રશંસક ન કહે. આથી હું મારી પ્રશંસા કરવા નથી ચાહતો પણ એક સભ્ય તરીકે આવા નિમકદરામોની બદમાશી બદાર પાડવા ચાહું છું.

મારા જન્મ સંજન્ધી સન, શક, સવત, માસ, પક્ષ, તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, ચરણ, લમાદિની મને કંઈ યાદ નથી પણ એટલું યાદ છે કે એક વખતે જ્યારે શબ્દોનો મોટો ટુકાળ પડ્યો હતો ત્યારે મારો જન્મ યથો છે. મારી માતું નામ " હિતિ " અને બાપતું નામ " આદિ " છે. મારી માતા ' અવ્યય ' કુળની પુત્રી છે. ' અવ્યય ' કુળ સાથે સંબંધ હોવા કંઈ જેવા તેવા ગૌરવની વાંત સમજતા નહીં, કારણકે ' અવ્યય ' વંશના લોકો મહા પરાક્રમી હોવાને લીધે ' પ્રત્યય ' રાજાને કદી પણ આધીન થયા નથી અને યશો નહિ ! મારા બચપણમાં મારા પિતાએ એક જ્યોતિષીને મારી પત્રિકા બતાવી ' રૂત ' કાઢવા કહેલું. તે જ્યોતિષીએ ગણિત મણી એમ કાઢ્યું કે તમારી પુત્ર બહુ વિખ્યાત અને

પરોપકારી થશે. સમાજમાં તે બધાને શિવ થશે; પરંતુ ખસતી એટલું જ છે કે તેને લાંબા-
ચોલ નથી ! અને ત્યારે ભાઈ-બોલ નથી તો સંતતિ પણ હોવી અસંભવિત જ છે ! આ
પાત સાંભળી મારા મામાબને પ્રથમ કિચિત ખેદ, જ્યોતિષીઓની વાત ખરી માની જેમ
ધણકા ખેદ કે આત્મદ ક્ષતી જાત પરથી કરે છે તેમ, ઘણા ધણ બીયારા શું કરે ! તેમને
ભવિત-વત્ત કહી પોતાના મનનું સમાધાન કરવું પડ્યું. મારી પછી વંશનો ક્ષય થશે એમ બાણીને
મારા માતા પિતાએ મારું દાણ ખાસ નામ ન પાડતાં પોતાનાં જ નામે એક બીજા પાંચમેથી
છઠ મારું નામ બનાવી દીધું ! પહેલાં મારું નામ બહુ પ્રખ્યાત નહોતું. કારણ કે ત્યારે હું
નાનો હતો ત્યારે મારી ઓળખાણ ધણાં માણસો નેડે નહોતી; અને તેથી જેમ જેમ લુહિ-
માનિને પોતાના શબ્દ બંધારવું દેવાનું પુરુષાચાર્યને બાંધ્યું તેમ તેમ મારી ઓળખાણ
વધતી ગઈ, અને આજકાલની તો વાત જ હી ! (સ્પષ્ટ) સમાજમાં માત્ર જોવા બોલો
એકાદ જ દર્શી ! જેમ જેમ મારું મામ વધતું ગયું તેમ તેમ મને અનેક નામે મળતાં
ગયાં. સાંપ્રત મારાં અનેક નામે છે. સિત્ર સિત્ર ધર્મનાં લોકો જેમ ધંધરને સિત્ર સિત્ર
નામથી સંબોધે છે તેમ સિત્ર સિત્ર લાક્ષણા લોકો અને સિત્ર સિત્ર નામથી ઓળખે છે,
લુહાં લુહાં સ્થાનોમાં મારા પાપાક પણ લુહાં લુહાં હોય છે-કારણ કે ' દેરા તેવો વેશ '
રાખી હું સર્વત્ર સંચાર કરું છું. ધરને અમને (રાષ્ટ્રોને) સર્વે બાપી બનાવેલા છે, તેવો બધા બોલે
છેજ. આથીજ હું એક જ સમયે ગોપીચીતા રાક્ષસોં તેમજ નંદને ઘેર દર્શન દઈ શકું અહીં
દિ-દુરચાનનાં સનાતન ધર્મ મંડળમાં દાખલ છું. ત્યાં હું વિદ્યાપતી પાત્રમિત્રમાં પણ ઉપરિચિત
છું. કદાચ તેજ વખતે જારનો ડુમ્મા અને નિમંત્રણ આપે ! હું ત્યાં પણ પધરામણી કરવામાં
પાઉં તે હું નહીં ! હુંકામાં ત્યાં લુભો ત્યાં મરોપકારને વારતે હું તૈયાર જ છું !

મારામાં સૌથી મોટા શુભ તો જી છે કે હું કાષ્ઠપણ રથને દાખલે પણ ત્યાં કોઈ પણ
વખતે જ્યાંમાં સંકોચ કરતો નથી. પછી તે રાગ હો કે રંક, અખીર હો કે કશીર, પડિત
હો કે મૂર્ખ-તેમાં હું માન-દાનિ ચતુર્દિશિત પણ માનતો નથી પરંતુ બીજા શબ્દોમાં આ
શુભનો અભ્યાસ છે. બહુ આદરથી નિમંત્રણ દેવા છતાંજ તેણે આવવામાં અકડાય છે
-એટલું જ નહીં પણ આજા પછી મેં કહી તેમનું યોગ્ય સન્માન ન થયું અને તેમને યોગ્ય
સ્થાને ન બેસાડવામાં આજા તો નિદાનોની સામે લેખન અને વક્તાની ફરોતી થાય છે- પણ
મારું તેમ નથી. મને ગમે ત્યાં બેસાડવામાં આવે તો અમરા માનપાત નથે આપવામાં તો
તો હું તેમાં કંઈ ખેટું મનાવતો નથી-હવે હું તેના એમનું એવું દોષિત વર્તન કાઢીને ખજાર
ન પડે તે સારૂ હું તેમની કલમ કે જલાર દ્વારે સ્વાર થઈ જઈ તેમની આખર જતાં બમાવી
રાખું છું. એથીજ તો હું બધાને સત્તા અને મીઠા લાગુ છું.

(અપૂર્વ),

શંકર સંગીતાવલિ

ધણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાષ્ટ્રીશંકરે તૈયાર કરેલું, ઇશ્વર, રાજ્ય, તથા દેશની ખરી લક્ષિત, ખર્ચ આ-
ર્થત્વ, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરા સુધારો, આત્મિક મુક્તિ, સત્યનિષ્ઠા, બ્રહ્મચર્ય, શુરકુળ
મહિમા, વશુશ્રમની મર્યાદા, નારીમદત્વ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભરપૂર
વીર, શાન્ત, હાસ્ય તથા પ્રેમ રસનાં ઉત્તમોત્તમ લગભગ સવાનસો બજનોતું પુસ્તક. કિંમત
દશ આના. લખો:—

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ

ખાડીઆ-અમદાવાદ.

આ શિવાય ખીજાં પુસ્તકો પણ મલી શકશે. ટપાલ ખર્ચ જુદું.

ઉચ્ચવર્ગોના હીંદુ ગૃહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા—સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના જેવું
ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર-
કાંઠા બોર્ડીંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે.

હંચામાં હંચું અનાજ, ચોખ્ખું દુધ, તાજાં શાકભાજી, અને હંચું ધી તેમજ
ધર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકોની જાતિ દેખરેખને લીધે બહોળી પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું.

ધી સાબરકાંઠા બોર્ડીંગ હાઉસ.

ઠે:—ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

સુખંધ નં. ૨

જલદીથી આફક થાઓ.

ભગિની તથા પુત્રીઓને “ લહાણી ” કરવા ચોગ્ય
નવલકથા.

ત્રણ તરફી.

સ્ત્રીઓના માનસિક તથા સામાજિક જીવનનું દિગ્દર્શન કરનારી, તેમના સંસારનું ઉન્નતિદ્વાર ખલાવનારી, સરળ ભાષામાં લખાયેલી, ખાસ સ્ત્રીઓને વાંચવા લાયક, એક અતિ રસિક નવલકથા.

કીમત છ આના. વી. પી. પોસ્ટ બુક. આગળથી પૈસા મોકલનારને પોસ્ટ માફ. તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર અગાઉ આફક થનારને પોણી કીમતે. માટે નીચેને શિરનામે જલદી લખો.

મણીલાલ પરાગજી દેસાઈ.

૬. ભોસારજી ગોકળદાસની આજી.

નં. ૨-૨૨.

ગીરગામ—મુંબાઈ.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોઈએ છીએ.

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

તમારું શરીર નબળાઈથી નબળું ગયું હોય, લોહી ફીકું પડી અહિંસાની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ક્ષીણ થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુટેવથી વાઘત શુભાવી, હોય, હાથ પગમાં કળતર થતી હોય, રમણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બદોબર ન થતી હોય તો મહેતબની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી ખાત્રી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રૂ. ૭૫

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નળળો માથુસ પણ પહેલવાન થાય છે.
કી. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઓપધાલય

હાનનગરી રટીટ સમજાગ-ગાડીખાતાં.

કરાંચી.

મે. પશ્ચિમક ઇન્ડસ્ટ્રીશનના ડિરેક્ટર સાહેબે: મુજાઈ ઇલાકામાં પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓ માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું. તથા શ્રીમન્ત વડોદરા સરકારે શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું:—

સૌભાગ્ય શિક્ષાવિધિ.

(આવૃત્તિ ચોથી)

આ પુસ્તક ખરીદનારે “ ચોથી આવૃત્તિ ” હોય તેજ તપાસી ખરીદવા વિનંતિ છે. સારા કાગળ, સારી છપાઈ તથા સુંદર મુદ્રાભિત પુસ્તક કિંમત રૂપીઓ સવા વી. પી. ખર્ચે લુકું.

સૌભાગ્ય શિક્ષાવિધિ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:—પ્રકરણ ૧ શું-બાળકના સારી તરફ માતાએ પ્રયત્નથી જ્યાં દેવાની જરૂર. પ્ર. ૨ શું-માતાએ ધરતી દેશી વેદક ઉપાયો બાળકના હિત માટે નજીવાની જરૂર. પ્ર. ૩ શું-પુત્રીઓને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ ઉપયોગી થાય ? પ્ર. ૪ શું-કન્યાવિકૃત્ત એ પણ અસમાન લખેલો ચોક્કસ છે. પ્ર. ૫ શું-બાળકનનથી થતી હાણ. પ્ર. ૬ શું-જન સંબંધે વિચારવા જેવી બાબતો. પ્ર. ૭ શું-કન્યા તરફથી લગ્ન વખતે લેવાતી મનિષ્ણાઓ (સપ્તપદી). પ્ર. ૮ શું-પતિધર્મ-પતિની પતિ માટે ફરજ. પ્ર. ૯ શું-પતની પતિને કેવી રીતે પૂર્ણ વરા કરી શકે ? પ્ર. ૧૦ શું-સૌને, સાસર કેવી રીતે સુખદાયક થાય ? પ્ર. ૧૧ શું-પરવચા પછી પિતૃયાં તરફ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? પ્ર. ૧૨ શું-સાસરિયાએ વધુ તરફ કેવું વર્તન રાખવું જોઈએ ? પ્ર. ૧૩ શું-સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના મત નિયમની સફળતા સાધી થાય ? પ્ર. ૧૪ શું-નીતિમય સંજીવથી સ્ત્રીના તનમન ઉપર થતી ઉમદા અસર. પ્ર. ૧૫ શું-સ્વચ્છતા અથવા સુખડતાનાં શોખીન યવાથી સરીસને થતા લાભ. પ્ર. ૧૬ શું-તરણીઓએ સદાચારમાં વહેણાં ઉઠવાથી થતા ફાયદો. પ્ર. ૧૭ શું-તરણીઓએ શખવી, જોડતી ઉત્તમ શુદ્ધવ્યવસ્થા. પ્ર. ૧૮ શું-તરણીઓએ પાકસાજમાં પ્રવેશુ થવાની જરૂર, તે પર આપવું જોઈએ જ્યાં અને ખોરાક મટે રાખવી જોઈતી સંભાળ. પ્ર. ૧૯ શું-આદાર વિદારમાં નિયમિત રહેવાથી મજા લાભ. પ્ર. ૨૦ શું-રોજરોજિન (અઠકાવ), સમર્થવરદા અને સુવાચના થતા છવલેણુ શોખી તરફ વરત જ્યાં આપવાની જરૂર. પ્ર. ૨૧ શું-તરણીઓએ ઉદમી થવાથી થતા હાનિ; અવકાશને વખતે શું કરવું જોઈએ. પ્ર. ૨૨ શું-તરણીઓએ કાસસાથી રહેવાથી થતા ફાયદો; સુતોષ જોઈ ખરું સુખ. પ્ર. ૨૩ શું-દેણા (કળ) થી વળતો ફાટ. પ્ર. ૨૪ શું-અનુકરણ (ક્ષા) પદોપકર કરવા જોઈ પુણ્ય અને અવરને હુણ દેવું જોઈ પાપ. પ્ર. ૨૫ શું-અપર માતાની પદવી લોગવતી તરણીઓનું વર્તન કેવું જોઈએ ? પ્ર. ૨૬ શું-પાડોશી તરિકે કરવું. પ્ર. ૨૭ શું-પરોણા (મહેમાન) સત્કાર. પ્ર. ૨૮ શું-તરણીઓની આડર સાથેની વર્તણૂક. પ્ર. ૨૯ શું-તરણીઓનું પરપુર પ્રયત્ન વર્તન. પ્ર. ૩૦ શું-કોઈ પછું દેવને અતિ આધિન થવાથી યુવતિઓની થતી કફોડી રિયઝિ પ્ર. ૩૧ શું-તરણીઓને રખડવાની દેવથી થતાં નુકસાન. પ્ર. ૩૨ શું-સારી વડાની સોજત તેની અસર, અને પશ્ચિશામ પ્ર. ૩૩ શું-જીવના શીઓની સભામાં બાગ લેવાથી સ્ત્રીઓને થતા લાભ. પ્ર. ૩૪ શું-સૌઓએ શું અને કેવી રીતે વાંચવું ? પ્ર. ૩૫ શું-કેટલાક અધકાતા રીવાજો. પ્ર. ૩૬ શું-મંદવાડ સમયે સ્ત્રીની ઉપયોગીતા, અને જરૂરીની માવજત સંબંધે ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ પ્રકરણમાં સ્ત્રીની સ્વાભાવિક ચોક્કસતા, દરદીનાં જોડો, દરદીનું ફરનીયર, દરદીનાં ખોરાકમાં છૂટ, દવા અને અભ્યાસ, દરદીને જેવા આવનારાઓની વધુ બીડી થતાં નુકસાન, સૂર્ય પ્રકાશના ફાયદા, દીવાની ડોરાની, દરદીને લગતી ધોળેની સાફસુક, રોટ્ટની પસંદગી અને છલાજ, ડોંકર, દવા અને દરદીની રિયઝિ, દરદીની સાથે કેવું વર્તન રાખવું. દરદીના ખોરાક ચોપાક વગેરેની વ્યવસ્થા વગેરે અતિ અગત્યના વિષયો સહેજસાળ સુચરતા બજેસી સ્ત્રીઓ પણ સહેલાઈથી સમજી શકે એવી રીતે લખવામાં આવ્યા છે.) પ્ર. ૩૭ શું-સ્ત્રીની શ્રેષ્ઠતા. પ્ર. ૩૮ શું-સહવર્તની સુન્દરીઓ માટે સાક્ષરતા મેલો (ક્ષીન કાંતાઓની કિંમત આ જોઈ પ્રકરણના વાંચનથી થઈ શકે તેમ છે). પ્ર. ૩૯ શું-સુખદાયક શાખાઓ (આ પ્રકરણનું જ્યાં પૂર્વક વાંચન-મનન, સીમન્ત કે ગરીબ દરેક સ્ત્રીને સુસમીર્ય થઈ પડે તેમ છે.) આ બધા પુણ્ય વિષયોમાં અને બીજી નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાબતોના સમાવેશ થઈ બધ છે. સુન્દરીની સિવાય દિલી બાબમાં આ પુસ્તક છપાવવા માગણી થઈ છે એજ તેની વિશેષ ઉપયોગીતાને પુરાવા છે.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—(કર્તા.) નરપ્રસાદ કનૈયાલાલ વૈષ્ણવ-રાજકોટ (કાઠીઆવાડ.)

પાયોનીઅર બેંક લિમીટેડ.

૧૪ હંમમ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ. શાખાઓ—હોંડી અને બરેલી

રજીસ્ટર્ડ કાપણ રૂ. ૫૦, ૦૦, ૦૦૦.

હાલ લરાણવાની કાપણ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦.

લરણેલી કાપણ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦

બ્યાનના દર

વારષીક ડીપોઝીટ—૫ ટકા.

સેવીંગ્સ બેંકમાં—૪ ટકા.

ચાલુ ખાતામાં—૩ ટકા.

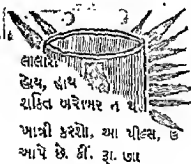
દરેક જાતાનું બેંકને લગતું કામકાજ જેવું કે લોન્સ ઓવર ડ્રાફ્ટસ કેશ—
કેડીટસ, ગવર્નમેન્ટ પેપરસ, અને દરેક જાતાના સ્ટોકનું વેચાણ અને ખરીદ સેવાના
સહીસલામત હવાલા સીક્યુરીટીઝ અને તે ઉપરનું ડીવીડન્ડ અને બ્યાન બીજેરે એકઠું
કરવામાં આવે છે.

વધુ ખુલાસા માટે નીચેના સરનામે લખો.

બી. ઇ. મજુબાણા,

એમ. એ. એલ. એલ. બી.

મનેજર.

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોક અને

તેને લગતો છુટક સામાન

કીલ્લયતે મળશે.

સોમેશ્વર મૃત.

જોધ્યો છે.

આ મૃતના સેવનથી ગમે તેવો નળનો માણસ પણ—
કી. રા. ૧૫

સોમેશ્વર-ઓપધ્યાયીનજી.

હસનઅલી સ્ટ્રીટ રામગાજ—ગાડગૃહ બરનર

કરાંચી. —મુંબઈ.

અસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સત્ગુરનો અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરવા આપના વરદ હસ્તને આ આશ્રમ તરફ લખાવવા કૃપા કરશે !! અન્નદાનનું અન્નદાન અને સાથે અમર નામ !! જે દયાળુ દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનાગત રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરણ પ્રમાણે કરાવેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાથોને દાતાના રંમરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરતીની તખતી કરાવી ઓશીસમાં ઓઢી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ઠંધે નહિં મળે? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

હવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

દીન વસતો પ્રજાની ખાતર દયા અને અનાથોના પાળક અને દર માસે રૂ. ૭) આ નવાર ધર્મોમાના નામથી ખાર વર્ષથી ઓઢી ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકીશું. આ પુન્ય ભુમીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાળક પણ નહીં નીકળે ? જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હીંદુ અનાથ આશ્રમ—નડિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

 An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15,

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage.)

જીવન રસાયણ, ડેપો.

(Biochemic Depot)

આ જ્ઞાતિથી કોઈ પણ રોગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તમા જોઈએ તેટલા જથ્થામાં અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. " દરેકે મનુષ્ય જાતે વેદ અથવા અવધારિ-
ચિત્ત જીવનરસાયણ વિદ્યા EveryMan His Own Doctor or Bio Chemistry Made
Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાથી અર્થ જણાવે છે. વૈદ્યો, દાકતરો
તથા હાઈસ્કોલ મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

રૂદ્રાક્ષની સાચી માળાઓ.

મેટા તથા બીજા મરી નેટશા દાણા, ખાટી હરે પૈસા પાણ, ફેટલોગ મક્ત,

સુગંધીદાર અગરબત્તિ.

કોઈ દેહ એ કલાક તો કોઈ આઠ કલાક બળે છે. કોઈ રોડમાં ૧૫૦૦ તો કોઈમાં ૨૫૦૦
નંગ આવે છે. ફેટલોગ મક્ત

આમોફેન તથા રેકડીસ

અમારો પાસેથી તમામ જાતનાં આમોફેન તથા તમામ જાતની રેકડીસ વગેરે સમગ્રો
સ્થાન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમ્યા છે.

ફેસબ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

રાવર-વડોદરા.

સુરત રાઈસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જથ્થાઅંધ યા છુટક જોઈતો લેય તો

હમને જરૂર પુછવજો.

૧ સુરત રાઈસ મીલમાં અંબામેર, સુખવેલ, કમોડ, કોલમ - વગેરે જાતના
ચોખા હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઈસ મીલસનો ચોખો, ભાતમાંથી અલુવાલીઓની રીઘી દબરખ હુંબ
તૈયાર કરતામાં આવે છે. તથા થંચી તે તૈયાર થાય છે.

૩ ખંદાર નામના વેપારીઓ મટે આ મીલનો ચોખો એક આસપાસ સમાન છે.
માલ એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલના માલની બરાબરી કરી શકતી નથી.

૫ ભાવ, માલની જાતનાં પ્રમાણમાં ધણી કોઈપણ હોય છે.

સુરત રાઈસ મીલ્સ કં. લી. —રેવનાથપુરા—સુરત.

જુનામાં જુનો અને હાઈસ્કોલ લોહીએ અલુલેવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ

પ્રદર્શનમંથી સેના, માંડીના આંકે ઇનામ મેળવેલો.

ચાહે અને કૌશી વેચનારાઓ અને નારાઓ

જરા સક્ષ્ય દર્ધ વાંચો તો ખરા!

ચાહે અને કૌશીના વ્યાપારીઓને તેમજ સોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે તા' જાત જાતની ચાહે છુટક તેમજ જથ્થાબંધ પેટીઓ વ્યાજબી ભાવે મળે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશખોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારી જદિ ઇચ્છનારાઓએ તેમજ ચાહે કૌશીના સોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ જુગાવી બેરે ખાત્રી કરવી. માલ વી. પી. ચી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૨૪૩ અબદુલ રહેમાન શીર-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરીબાદશાહી ચાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બનાવનારા

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ જાણે સર્વે નક્લીઆઓને ચેલેન્જ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી બનાવટની વનસ્પતિક ગોળીઓ માત્ર વિકાર, નાતાકાત અને માતૃના બીજા શેજો બચુકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. કી. ૪૦ ગોળીની ડબી ૧ નાં રૂ. ૧૦ થી માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલિઆદેવી મુંબઈ.

હવે સલસલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

બચુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને લક્ષ્યાપાત્ર દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજવેવ રાઓ

જટાશંકર પ્રેમજીનું દવાખાતું.

બાણીકું છે. દરદીની હકીકત જણાવેથી સલાહ મદત

દેખાણું:—હીંદ કોઓપરેટીવ રોસની જાણમાં કાલિઆદેવી—મુંબઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ મુક્તના	૩-૦-૦
૩ પાંડવ અને દ્રૌપદ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવોનો યોધ	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી ગ્રંથકોશ	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર	૨-૦-૦
૮ આયુર્વેદના ગ્રંથો	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાવ્યકોશ	૦-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદના ગ્રંથોનો સંગ્રહ	૦-૮-૦
૧૧ મનોરસ	૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમાવેશ. વિશેષ વિગત જાણવા
પ્રાદેશકીરિત મંગલો.

વૈવશારી ગાંધીશાંકર ગોવિંદજી.

સાંચી બોક્સ, મુંબઈ
કાવ્યપ્રદેશી મોડ

}

જામનગર-કાકીયાવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર

જીવનની ખામશાસ્ત્રી કન્યા ખરોબ દેવ તથા ખરોબ વિદ્યા-
સાધનાનાં નાશકારક પદ્ધતિઓ જાણી ઉચ્ચ પ્રકારની તંદુરસ્તીના
ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી
આવે જાણથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

કીમત કે પોસ્ટેજ કાંઈ પણ હોય તે આપણે મહેલો.
અને છે ન પાંચુ દેવ તો આપણે મહેલો.

વૈવશારી ગાંધીશાંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાકીયાવાડ.

BAMJI BHAGWRN & AROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Amon Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન ઝોન્ડ પ્રધસ.

સોના, ચાંદી તથા ઝવેરાતના ચાલુ બનાનાને ખરનાં સુંદર
દાગીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ

ખનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શેખ મેમજીસ્ત્રીટ મુંબઈ.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

બહારગામના ઝોડરોપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેશી જુના અને પ્રેમના લાગે વીધાસવાળી ઉંચી મીઠાકાની
ખાદી દુકાન. ૬૦-૭૫ હારકોટ, સુષ મેમણ સ્ટ્રીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈ.

હાંડનવાળા વેછટેર્વન શ્રીરવ જીવન તરફથી અમા જણાવીએ છીએ કે મુંબઈમાં
મીઠાકા ખનારનારા મુંબડીયા અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં ભરાયેલાં વેછટેર્વન એકઠી
ખીસન ડેવિસમાં સારા માસ બનાવવા માટેની લાખકાતની સર્વિસીટ આપવામાં આવી છે.
વેછટેર્વન શ્રીરવ યુનીયન.

૧૬, દેરીકાન સ્ટ્રીટ, ૬૦ રી.

ડબલ્ડુન હીલ સરેન્શીન,

હેરી ફીલીપસ. સેક્રેટરી.

આ જાણીતા મીઠાકાની દુકાનમાં ઉંચી માત્રાથી ભરેલી તરેલવાર જાનની મીઠાકાઓ
સરવે જાતના દસલા, અધરજીના લાડવા, જાંબી, સુતરેણી વગેરે તાજ રોજ મળશે.

ઉપરાંત જેઓને લગનસરા તથા બીજા કુલ દીવસો ઉપર જેવી ફરમાસ મીઠાકાઓ
જોઈતી હશે તેને એક દીવસ આગમ્યથી આદર આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે.

અમારે ત્યાં અમારાં ઘરોમાં કચી પલ્લુ કાઢવાની ધારતી રાખતી નહી. ઘરોમાં
પોતાના માણસો પાસે પલ્લુ વરદી મોકલવાથી એકજ લાભે ઉંચો માલ પુરો પાડીયું.

મહેરખાની ફરી ઘરોમાં અમારા નામનું પાડીયું નાંચવું તથા માલ ઉપર દીકીટ
તપાસીને લેવી. ખઠાર ગામ માટે માલ વી. પી. ટી મોકલીયું નહી.

શ્રી ઓમ્ મર્યન્દસ બેન્ક લી.

૬૬ ગ્રાસીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

ગ્રાન્વીઝ-મ'માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (કાશીવાળા)

ભરાયેલાં થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝાટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીસ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રોજની

ખાદી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

ફંડો સુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં એકીંગ બીઝનેસ
માટેની ખબર એકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમત દાની.

મનેજીંગ ડાયરેક્ટર.

સંત્ય

માર્ગિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા અનુચિત ઉત્તમ શંકાથી અન્ય વિષયોપર
 ચર્ચા કરનાર અને અન્ય માસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોના સાર આપનાર
 શ્રુતરાત્રી ભાષામાં ૬૨ અંકેષુ માસિકા પ્રાદેશમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પ્રથમ કં ૩ ભુ.]

સપ્ટેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

[અંક ૩ ભે.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૬. કવિનામો-ના. દેશજ્ઞ, અતનીય, વસંત વિગેરે.	૧૦૫
૭. સ્વપ્રસંગિક માંથી.	૧૦૬
૮. રાંધુન પુરુષ કે વિભક્ત (સમાપ્ત).	૧૧૪
૯. જન્મથી અપિરતા અને મૃત્યુ તેનાં કારણો, કારણો અને ઉપાય.	૧૧૮
૧૦. પ્રાચીન ભારત-પૌરુષ વામન કાળે. શ્રીમ. શ્રી. શ્રીમ શ્રીમ બી.	૧૨૫
૧૧. યૌ. સૌમ્યુષ્ય જ્ઞેન્સનનું (દારૂ સંધિક) છાનચરિત્ર (સમાપ્ત).	૧૨૯
૧૨. મહાપરોપાસી શ્રી " હતાલિ " નું આત્મ-છવન.	૧૩૫
૧૩. સાહિત્ય સમાર્પિત્વન.	૧૩૭
૧૪. સાપ્ત, (વિગત) વિદ્યા ધ. સંજ્ઞાથી નીતિ સોમ્યા તથા વિચાર (સતીક).	૧૪૧
૧૫. સમાજવાદન છતાલિ પ્રિથિતિ વિગતો (સતીક).	૧૪૬
૧૬. અંગ્રેજી માસિકોના ૧૮માક ઉત્તમ લેખોના સારાંશ (સતીક).	૧૪૮

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક,

મોતીલાલ ત્રિભુવનદાસ દલાલ,

૧૭૧, માર્ગ-૧૦૧૧.

નં. ૮૨ માંતવાલી-મુળખ.

વાર્ષિક મુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

વડોદરા—સિયાપુરામાં ધી સુદાનુમિત્ત વિદ્યમ પ્રિથિતિ પ્રેમમાં વિદુલભાઈ આશાનામ કહેરે

૭૫૧૧-તેજ ડેકાલે તા. ૧૧-૬-૧૯૧૩ ના રોજ પ્રસિદ્ધ કર્યું.

પાયોનીઅર બેંક લીમીટેડ

૧૪ હમમ સ્ટ્રીટ, ફોટ, મુંબઈ, શાખાઓ—દોહડી અને બરેલી

રજીસ્ટર્ડ કાપલ રૂ. ૫૦, ૦૦, ૦૦૦.

હાલ ભરાવવાની કાપલ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦.

ભરાયેલી કાપલ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦

વ્યાજના દર

વાર્ષીક ડીપોઝીટ—૫ ટકા.

સેવીંગ બેંકમાં—૪ ટકા.

ચાલુ ખાતામાં—૩ ટકા.

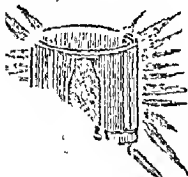
દરેક ભવન બેંકને લગતું કામકાજ જેવું કે લોન્સ આપવું ફાક્ટસ કેશ-ક્રેડીટસ, ગવર્નમેન્ટ પેપરસ, અને દરેક ભવન સ્ટોકનું વેચાણ અને ખરીદ શેરના સહીસલામત હવાલા સીક્યુરીટીઝ અને તે ઉપરનું ડીવીડન્ડ અને બ્યાન્ક વીગેરે એકત્રી કરવામાં આવે છે.

વધુ સુલાસા માટે નીચેના સરનામે લખો.

બી. જી. ગણવાળા,

એમ. એ. એલ. એલ. બી.

ચેન્નઈ.

ચાલુ ખા.

ખા.

ફો. મુદતની ડીપોઝીટ,
માટેની ખબર બેંક

અમારે ત્યાં પ્રાધમ્ય સ્ટોવ અને

તેને લગતો છુટક સામાન

પ્રાપ્ત્યે મળશે.

એન્ટા બેંક છે.

લક્ષ્મીદાસ સવાનજી.

ફિક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરનર
આહનખીદીંગ, ગીરગામ—મુંબઈ.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સઘાસઘ વચસો પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં ચતરદૃજીયસ્તદિત્સોમોઽવતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) જ્ઞાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જ્ઞાનવાળો છે કે, સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરસ્પર એક બીજાને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (ચત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે. (ચતરત્) એ બેમાં (ચરદૃજીયઃ) ત્રણ અકૃતિ છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, યા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે.

પુસ્તક ૩ ભુ.

સપ્ટેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૩ નં.

શુદ્ધ પ્રેમ.

૧

નહીં અન્ન સમા મુખ ચાત્ર વિશે;
નહીં રમ્ય કપોલ શુભાળી વિશે;
નહીં અમૃત નેત્ર વિશે જરીજી
શુદ્ધ પ્રેમ કરી સ્થિરતા ધરતો
લવ લેશ દિસે !

૨

અધરોક્ષ રક્ત પ્રનાલ વિશે
નવ સાત્વિક સુન્દરતા જ દિસે;
નવ યૌવન શુભાન નારા ચતે
બધી સુન્દરતા મૃદુ કાવ તણી
મની નાશ પેરે !

૩

પણ નર્મ પ્રણયી ઝરણા પુડીને
હૃદયે કિંકણી અલિપ્ત વહે—
જહી પ્રેમ મુશ્કેલી શુણ રમણુ યકી
તહી સૃષ્ટિ રચાવજ સર્ગ સમી
હી પ્રેમ તણી ! !

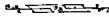
ચાપાડી-મુંબઇ.

હીરાસાગર મગનસાગર દેશાઇ.

અગાધ લીલા.

- દુઃખિણ-કદિ અન્નવિહીન નમે રવિરાજ પ્રભા લગતો વિગતો વિગતો
સરવાર વિષે ખિલતાં કમળો પ્રભુની કરથી સુધની દસતો. ૧
- પણ એક પછી શિતિ જે થન વાદળ સ્વામ ધરે પર વેગ ચણી
નિગોર કુસુમી અને પળવાર વળી રસિમ સરે પલળી. ૨
- મૃદુશીતલ દ્વેર સમીરતલો થન વાયુ પ્રચંડ રૂપે પલટી
ફિલિધી રજગોટ લઇ ગયેનો દર અવ મલા કિનનાથ તલો. ૩
- ગિરિશંગ વિરાલ કરી કટકાટ નુટી ઢળતા પળમાં ધરણી
તરુશ્મ પ્રશામ દીક્ષા સુકુમાર વિશીર્ણ યથેન પડે ઉભડી. ૪
- પણ અન્ય પળે પિગળી બનમેલ દ્રવે જળ ખિન્દુ રસાળ ધણી
ઉચ્છુ' આતક ચિત્ત વિષે ગમકો ગ્રહવા જળ સ્વાતિ તણું નમમાં. ૫
- વરસો વરસો બહુએ વરસો તરણાળ કોંધી જળથી પૃથિવી
પણ સરવ જતાં થનમાં લવલેલ રણું અવરોપ ન ખિન્દુ જરી. ૬
- વિખરાઈ ગયું થન વાદળને સુકુમાં થન વાત પ્રચંડ શરૂએ
દૂર્ગ અન્નવિહીન થયું નહને રવિરાજ પ્રભા નિજ વરી દસ્યો. ૭
- મતિમૂઠ મનુષ્ય હિરે લય વિરમવ ના વમળો ધ્રુવવાય અરે !
પણ રે ! કદિના મતિમંદ અમાધ લીલા પ્રભુની સમગ્ધ્ય શેકે. ૮
- પ્રતિ જીવનનો સુખ સુખ છવાય લડી દુઃખ વાદળથી જગમાં
વરસી દુઃખધાર અસલ શારિ મુગ્ધે જનને તિમિરોદરમાં. ૯
- પણ જીવનમાં દુઃખ વાદળ કે દુઃખધાર કદિ દકશે રિપર ના
પ્રલવાન્ત તણા નિલમે નાં અન્ત દશે સરજ્યો દુઃખનો જગમાં. ૧૦
- પ્રભુતા પ્રભુની સિખવે નીતિ પાઠ નિસર્ગે વિષે રદીને જતને
અપમાર ભુલી ઉપકાર કરી જગમંજા દયા લારતી હુલ્લે. ૧૧
- મુગ્ધ હિર વિષે લમ અન્ય હિરે બહુએ વણ દુઃખતણા ખટકે
પણ શાન્ત અને રિધર ચિત્ત યદી સદતાં સદને સુખ પ્રાપ્ત થશે. ૧૨

રાત્રી અને મેઘ.

ધરી શૃંગાર અનુપમ રજની સુંદરી,
વાટસલી જોતી પ્રિયતમની આજન્ને—
આવ્યો ત્યાં અલગેશી ધનરસ દોળતો,
નષ્ટ કર્યો તેણે વેણીનો છે સાગજો—

એ અંગોડે ન્હાનકડો શયિ રાજતો.

સ્વેત વસન ઝુંટાપી પ્રિય પત્ની તણું,
અધુરું સ્વામે મનગમતું પરિધાનજો—
તારલીયા ભય પામીને નાશી ગયા,
મન્દ અનિદ્ર ત્યાં કરતો કંઈ કંઈ માનજો—

વિલસે મદહર ધન રાવંરીના સાથમાં.

અજકતી અંદાતું પીયુષ જતું રણું,
ટમકે ટમટમ અમૃત એ ધન રાજજો—
દિવ્ય-રૂપેરી દામિની કંઈ અજકટથી,
મલકાવે રજની સુખ મધુર ઉગસજો—

અજળ્ય વિલાસે દંપતિ એ વિલસી રહ્યાં.

પોર
તાણકે-દસકોષ્ટ.

અવની તલપર મૌકિતક કણ વરસી રહ્યાં,
તપતાં દેવો ઝીસે એ રસધારજો—
વાદળીઓ દરતી ને રમતી સંચરે,
મંજુલ ગુણે તરપર કંઈક મયંકજો—

વિશ્વ અખિલમાં શાંતિ ત્યાં વ્યાપી રહી.

નિમિર છવાયું વ્યોમ અને ધરણી પર,
અણુધરસે રજની થઇ અતિ રળીઆતજો—
દિવ્ય સુવાની અદ્ભુત એ રસરેલથી,
શિંબ્યાં દેવો પ્રિય-દંપતીનાં અધ્યામજો—

અતિ કમનીય બની ત્યાં રજની સુંદરી.

કલ રવતી કોકિલ કો તરના શૃંગમાં,
મુંદુકે રવથી ઘેયું જગ ઉદ્યાન જો—
પૃથ્વી એ વારીધી રસમસ થઇ રહી,
તદપિ તૃષ્ણા આતકની અવશૈય જો—

સ્વાતીની આશમાં 'ધિયુ' રવનો રહ્યો.

‘ધીરજ.’

ગઝલો-મસ્તાન.

ખતાવો દોસ્ત ગરે તમને સનમની રાહ રોશન છે
અમે ગુમરાહ બધાંમાંમાં અણુ કર્યા રાહે ગુલશન છે —૧
થયો હું એ પવર જ્યારે ખમર મુજને પડી પુરી
સખત મુજ ધેલજાનો તો ફક્ત માયુક જોગન છે —૨
કરીને કલ આરાકને રોકાયાંતાં એ અનજ મહશુખ
ભલેને તરખતર ખુને મગર જો પાક દામન છે —૩
અજગ દો રંગી દુનીઆના મને તો દંગ નવ ગમતા
હીંદું ના રનેહી દોઝ એકે, એકે એક દુરમન છે —૪
ઝડપથી લઇ જજે પેદામ કણતર અમે લગા કારીદ
કહે મુજ ઝીન્દગીનો તાર સનમ દેહાર દરશન છે —૫

હવા ચિને મદદ દેતે અગર શું બન્ય તો કહેજે
કરે તૈયાર એ તલવાર અથ" તૈયાર ગરદન છે —૬
સુશાશર હો અગર ધરતી કદમ લે કાલ-ખાનામાં
મજાતો વસ્ત્રની મરતાન હમેશાં બાદે મુરદન છે —૭

દી. બી. કંધારીઆ.

પ્રાતઃકાળની પ્રાર્થના.

ગરુડ-કવ્યાલી.

અમૃત ! જન્મના દાતા ! તમે સાચા પિતા માતા !
તમે આશા તમે કષ્ટ ! અમારી છે તમે શાતા !
રાશી ને સૂર્ય-પ્રદ-તાસ, રમ્યાં જહુ માગ્યાં ન્યારા;
નિયમ બાંધી ચલવતારા, તમે તેના અધિષ્ઠતા !
તમે ધન-માન દોલતમાં, તમે છે સર્વ દેવતામાં.
અમારા સાક્ષી ચેતનમાં, તમે આત્મા તમે શીતા !
કરી ફલ-ફલની વહાણી, રમ્યાં ગ્રેમ પવન પાણી;
ઉન્નાણી માણુતાં ગ્રાણી, તમારા સર્વ ચુલુ ગાતા.
નિરખવાને નયન દીર્ઘા, અટન કરવા ચરણ કીર્ણા;
રટન માટે હૃદય હીર્ણા, તમારાં રૂપ ભજન ગાતા.
ત્રિવિધ સુખસાધનો ન્યારા, કરણના પૂર્વા ક્યારા;
બૂધી ઉપકારને પ્યારા ! બને છે મૂર્ખ મદ માતા
પિતાશ ! સુદિના રાતા ! કરો કંઈ ગ્રેરણ સંતા;
તમારાં રૂપ ને પ્યારા, બને ભક્તો બધા આતા.
વસન્ત.

મૂર્ખતાની મહત્તા !

હરિગીત.

જન સર્વ આ સંસારમાં સુખ કામ ર્હોઈ મારતાં;
મનમાં ગરુડ જે દીક તેને સુખ સાચું મનતાં;
પણ કહ્યું વિષ્ણુ ના સુખ તે કે શું પામર પામતાં;
જહો કહ્યું છે તે સુખ ના; ખરું સુખ મૂર્ખા મ્હાણતા !
જાની જને મનથી સહે કે મનમાં સુખ છે વધું !
વિદ્વાન કે જે સુખ સર્વે પુસ્તકોમાંથી ર્હું !

સમણ અને ગણા જનોને મુખ સ્વપ્ને છેજ કયા ?
 છે મૂર્ખતા એ મુખ કેરું સ્થાન આ સંસારમાં !
 ચિંતા ત્યજ નિશ્ચિંતથી રેવું સદાએ યેનમાં !
 જમણું મળે જ્યારે અને જોણું વળી આનંદમાં !
 કરી સોજા હાંખી પોદણું પછી દિન આપો યેનમાં !
 વિજ્ય મૂર્ખ આણું ભોગવે કા મુખ કહો સંસારમાં !
 મરણ પડે ત્યારે અને મનને ગમે તે યોદ્યણું !
 પરવા નહીં સંસારની તેને ખરું યોદ્યું કશું !
 દિન રાત કેંક તરંગમાં આકાશ કિલ્લા બાંધવા !
 વિજ્યમૂર્ખતા શું રહેલ છે આ માર્ગ અન્યે સાધવા ?
 તકલીફ ના લગરીય લેવી કાઈ કા કરવા તણી !
 કદી દ્વેરથી યજ્ઞ નય તો પરિણામ કેરી શી પડી ?
 વળી માનને અપમાન સરખાં ઉચ્ચ દિને માનવાં !
 વિજ્ય મૂર્ખ આવી ભાવના કા અન્યથીજ રખાવના !
 વળી રોગ સધળા મૂર્ખ જનથી બઢી ફરે ભાગના !
 દદ હોઈ નિજ શરીર ભોગવવી પુરી આરોગ્યતા !
 તૃણમાત્ર ગણતાં સર્વને બહુ રાચણું નિજ રંગમાં !
 આવાં અતુષ્ઠ મુખ સાચાં મૂર્ખતાના સંગમાં !
 સંસારના ગણા જનો સૌ મૂર્ખને ધિક્કારતા !
 પણ મૂર્ખ જન ગણા નરોને લેણ ના ગણકારતા !
 વૈશિષ્ઠ્ય આણું આણણું આણું અનાદિ ઠાળથી !
 મનથીજ મૂર્ખ માનતા નિજ પરમદસ તણી ગતિ ! ! !

તા. ૮-૬-૧૩
 વીડલવાડી—મુખધ

પ્રભાશંકર જયશંકર પાઠક.

સુદમદર્શક માંથી.

યુરોપમાં વ્યતિચારની સચંકરતા.

માનનીય પ્રતિદાસકાર લેખીએ વચાર્થજ કહ્યું છે કે, Modern civilization has succeeded in abolishing crime, not vico અર્થાત્ સાંખ્ય સુધારો વધારો અપરાધનો નાશ કરવામાં વિજયવંતુ નિવડ્યું છે, પણ અનીતિનો નાશ કરવામાં નહીં. જ્યાં પેરીસમાં તમને મળતો દર પાંચમો માણસ “ શ્રાઉન્ડલીંગ હોસ્પીટલ ” નો શૂતપૂર્વ અનાથ હોય, જ્યાં

*વ્યભિચારથી હલ્લન થતાં બાળકોને, રાતમના ગ્રામી કુમારો કે વિધવા માતા ન મારી નાખે તે સારૂ એવાં બાળકોને ગ્રામ્ય મુખી આવીને રક્ષણ આપવાની યુરોપમાંના દરેક મેટા નગરમાં સ્થપાયેલી રાજ્ય

હવે ઉપર કહ્યું તેમ ઉષ્ણ (hyphilis) ના રોગને પશ્ચિમમાં બહુ પ્રચાર છે. છતાં તેને માટે પશ્ચિમમાં ચાંપતા મુલાજ લેવાતા નથી. એ કંગાલ વિષયને સ્પર્શ કરવાની કાષ્ઠને ધમ્મા થતી નથી. સપ્તમા અને મર્ચાના પ્રદેશની સીમાનું ઉલ્લંઘન કર્યા વિના એ આરોગ્યક વિષયને અડધી સકાતે નથી. અતે રોગનું પ્રમાણ લગ્નકર વધી પડવાથી પશ્ચિમના ડોક્ટરોનું અંતઃકરણ બગડતુ થયું છે, અને તે એક કેવી રાષ્ટ્રીય આફત છે તે પ્રતિ તેઓએ રાજદારીઓનું લક્ષ્ય એવું છે. મધ્ય તા. ૨૨ મી જુલાઈના તારમાં લંડનથી રૂસ્ટરની એજન્સીએ આપણને ખબર આપી હતી કે ૩૦ નામની બીયગાયરોની સહીથી આ વિષય પર લોક-પીછેડા કરવામાં હવે માલ નથી એમ જતાવનારો એક " મેનિફેસ્ટો " તેઓએ બહાર

પાડવો છે. એજ અસામાં લાંડનમાં મળેલી દેસ પરદેશોના ડોક્ટરોની કૌશિસે પણ એ પ્રશ્ન પર જોશમેર ચર્ચા કરી, મેનીફેસ્ટના મતને અનુમોદન આપ્યું હતું. પરિણામે પ્રજાની લાગણી ઉત્કેશવાથી તેનું સાંત્વન કરવા ગઈ તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટની રાત્રીએ આમની સભામાં મહા પ્રધાન મી. એસ્લીએ જાહેર કીધું હતું કે એ સમસ્ત વિષયના સંજ્ઞમાં તપાસ ચલાવવા એક કમીટી નીમવાનો સરકારે સ્વીકાર કીધો છે. હમને બધ છે કે આનું પરિણામ પૂર્વની કમીટીએનું જેવું આવ્યું છે તેવુંજ શૂન્ય આવશે. પશ્ચિમમાં અનીતિનો આલ શરૂ થયો છે, ત્યાં કમીટીના આ ફીગડાની અસર થવી ગગનપુષ્પ સમાન છે. એક ખરો અને મૂલનો ઉપાય તે પ્રજાએ નીતિમાન થવાનો છે. અને કાપડા કે લાલચથી પ્રજાને નીતિવતી કરવી એ અશક્ય છે. મોજ શોખ, એશઆરામ, ખર્ચાગુપ્ત, અધર્મિકતા, અનેક સ્ત્રી ભોગની ઇચ્છા, એકલપેટાપણું, અતિ સ્વતંત્રતા ઇત્યાદિ બાધિઓ પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં એટલે અંશે વધી પડ્યા છે કે, તેના અંગ તથા પરિણામ રૂપે બલિયાર પણ પ્રમાણમાં વધેજ અને પછી ઉપદેશનો ઉપદ્રવ અનિવાર્ય છે. એ ઉપદ્રવ જીવલેણ છે, તે ચોપી છે અને વળી વસ્ય (hereditary) છે. એ એની ખરી જડખખતી છે. પણ ઉપાય કાંઈ માત્ર હોરપીટલ નથી. ડોક્ટરો અર્થેજ, હમારા નમ્ર મત પ્રમાણે જૂઠા કરે છે. તેઓને દુઃખ બલિયાર માટે નથી લાગતું, તેના પરિણામ માટે લાગે છે. પ્રથમને એમનો જોમ રહેવા દઈ અથવા બીજાને ખાતર માત્ર અંકુશમાં રાખીને ઉપદેશનો નાશ તેઓ કરવા મથે છે. પિતાને રહેવા દઈ તેને માત્ર પ્રજા રહિત કરવાનું તેમનું લક્ષ્યનિંદુ છે. તેઓ લગભગ કહે છે કે જાને પુત્રાનો અને વંદાઓ વેશ્યાગમન કરે. પરંતુ વેશ્યાઓને ઉપદેશ નહીં હોય તેનીજ સંભાળ રાખવી, તેમને એ વિષયી મુક્ત રાખવી. વૈષ્ણક તપાસ માટે તેમને હોરપીટલમાં આવવાની ફરજ પાડવી. સભ્ય ધાર્મિક પ્રજા આની સખ્ત વિરૂદ્ધ છે. તે પ્રત્યુત્તર આપે છે કે, બલિયારીઓનો માર્ગ, હમારે અર્થે સરસ કરી આપવાની હમારી ઇચ્છા નથી. રોગ લાગવાના જે લક્ષ્યોજ બલિયારીઓ બલિયારી થતાં અટકે છે તે પણ તમે ખસેડી દ્યો, પછી તો તેમને અટકાવનાર આ પૃથ્વીમાં રહુંજ કોણ ? હમને ખબર છે ત્યાં સુધી પશ્ચિમના કેટલાક દેશનું અનુકરણ કરીને મુંબઈમાં પણ આજથી ૩૦-૪૦ વર્ષ પર આજ કામની વેશ્યાઓની તપાસ માટેની લોક હોરપીટલ નામની હોરપીટલ હતી. તેનો નિભાવ અર્થે આપવા ઉઠત કારણથી મ્યુનીસીપેલીટીએ ના પાડવાથી મુંબઈની સરકારે બ્લડજીન ક્લેસ (bloodgeon class) એટલે કે પોતાનીજ સત્તાની કાપ-છાની કલમ લાગુ પાડીને, પોતાને મ્યુનીસીપેલીટીને જે રેવું હતું તેમાંથી ઉપરી રકમ હિસાબે કાપી લીધી ! મ્યુનીસીપેલીટીએ ટેક હીટી પ્રધાન સુધી લડત ચલાવી જેને પ્રતાપે સરકારને પાછી લરપાટ કરવી પડી અને એ નાનાકિત હોરપીટલ અર્થેના વાંધાને લીધે અતે નીકળી ગઈ. આમાં ધાર્મિક ઉપરાંત બીજા કેટલાક બ્યાવદારિક વાંધાઓ તથા સુરક્ષીઓ પણ છે:—

(૧) બલિયારીઓ તથા વેશ્યાઓ ડોક્ટરો તથા પોલીસથી, શરમ આદિ કારણોથી દૂર ભાગવા મથે છે અને પોતાનો પેશા જુઠાવે છે. (૨) બલિયારી રોગગ્રસ્ત પુરૂષો કે જ્યેા વળી સ્ત્રીઓમાં એ રોગનો ચેપથી પ્રચાર કરવાના જુદા જવાબદાર નથી, તેઓ પર પણ તેટલોજ અંકુશ-જે અકસીર ચાંપતો પ્રતિજ્ઞ કરવા હોય તો-રાખવો આવશ્યક છે. પરંતુ તેઓનો કાંઈ વેશ્યા વર્ગ જેવો સ્વતંત્ર વર્ગ નથી કે તેઓને પકડાઈ પણ શકે. એક

આખરનો ઉપાય કાયદાના હાથમાં છે અને તે એ કે ઉપદેશપ્રત આપુરૂપ માનને શિક્ષા કરનારી કલમ ફોજદારી કાયદામાં ઉમેરવી, રેગનિયુટિ પછી ૬ માસમાં લગ્ન ન કર્યું હોય તો કરવાની ફરજ પાડવી, તથા વેચાણો પેશા સેતાર તેમજ બ્યબિયાર કરનારને શિક્ષાપાત્ર કરાવવા પરંતુ સ્વતંત્ર પ્રાશ્નાત્મ પ્રશ્ન આટલી દુર્લભ સૂધી જવાની દરકાર કરે એ બહુ સંભવિત નથી. અને જામ તો પણ કાયદાને, ચાલાકીથી, બહારથી માન આપી અંદરથી અપમાન કરવું આ પ્રકરણમાં બહુ મુશ્કેલ નથી. એ સર્વે જાણે છે. તેથી એવો બર્થ સખ્ત કાયદાની હિમાયત ગમે તેવા નીતિના આગ્રહી કરતા નથી. એથી તો વળી તૃતીય જગે. નીતિને બદલે પોલીસ માખા પનેજ લાલ થાય ! તેઓ ગમેતેવો જુલમ ગુનમે અને પૈસા ચાકાવે એ લખ પણ સંગીન છે. તાત્પર્ય કે શારીરિક નીતિનું રક્ષણ કાયદા કે સાબ-સની ઉન્નતિથી બહુજ અદ્યારે થનાર છે. આત્મા અને મનની શુદ્ધિ એજ તેનો ઉપાય છે. જર્મનીમાં વેચાણો પર, સૌથી વધારે અંકુશ છે, ત્યાં કુટુંબખાણાં, ક્રાન્સથી વિરુદ્ધ, કાયદા વિરુદ્ધ છે, અમુક દહમાંજ તેમને રહેવું પડે છે. અને બીજા અનેક અંકુશ તેમના પર છે. તેમ હોવાથી સેંસના કાઠામાં મોટા નગરોમાં વેચાણો સંખ્યા બહુ થોડી છે છતાં પ્રશીયન સરકારે ઉપદેશના રાગનો પ્રચાર ફટકો છે તેની તપાસ કીધી ત્યારે શું પરિણામ જણાયું? સરકારે ડોક્ટરોને પત્રો લખીને તેમના હાથ હેઠળ તે વર્ષમાં કેટલા ઉપદેશના દર્દીઓ આવ્યા તે પૂછાવ્યું. ૬૯ ટકા જેટલા ડોક્ટરોએ જવાબ સખી મોકલ્યા. તે પરથી જણાયું કે, એકજ વર્ષ (૧૯૦૫) માં માત્ર પ્રશીયામાં એકાદમાં એકાદ પાંચ લાખ જણને ઉપદેશનો નવો રાગ લાગ્યું પડ્યો હતો. સૌથી સખ્ત કાયદાના સ્વર્ગમાં આ હાસ્યજનક પરિણામ ! જર્મનીમાં અંકુશથી એક વિચિત્ર પરિણામ એ આવ્યું છે કે, વેચાણો, તેમને ફેસનારા અધમાધમ પુરોણ સાથે નામનાં લગ્ન કરીને, પોલીસની અખિમાં તપખીર છાંટવા સાડ, તેઓની “ ધર્મપત્ની ” બને છે ! કુટુંબખાણાં નિરંતર અર્થે બંધ કર્યાં છે છતાં તે એક યા બીજે નામે યા રીતે જુગારખાનાં પેઠે ચાલેજ છે અને તેના ચાલાક ચાલકો પર ફોજદારી માંડવા છતાં, દર વરસે જેટલા હજાર કેસ થવાના તે એકાદ થતાજ નથી ! અહીંના કોલેનના “ કેસો ” પેઠે બને છે. સળ કરો, ફિર કરો, પણ એના એ !

X

X

X

મોટા શહેરોમાં ઝાઝી વસ્તીને લીધે ગમે એવી પોલીસ, વેચાણ તથા બ્યબિયારનો પ્રતિબંધ કરવા અસમર્થ નીવડી છે. અસમર્થ નીવડે છે ત્યારે નિશાચામાં, અમેરીકાના શહેરોમાં બન્યું છે તેમ, આગીદાર તરીકે ઉઠી સામેલ થાય છે પરંતુ નાના શહેરોમાં બ્યવરયા થઇ શકે છે અને શહેરોએને નહીં નો પણ લશ્કરીએને તો ઘણાં રાખી ચકાવજ છે. વીસ વર્ષ પર લશ્કરીએમાં એ અવાચ્ય સ્પેશન પ્રમાણ દર હજાર લશ્કરીએ નીચે પ્રમાણે હતું:—

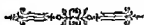
જર્મન	ફ્રેંચ	પ્રશીયન	ઓસ્ટ્રીયન	પ્રુસીયન	અમેરીકન	બ્રિટીશ	મીટીશ	ડાચ (ઈટી)
૨૭-૨	૪૩-૬	૪૩	૬૩	૭૬-૩	૭૭-૪	૨૦૩-૬	૪૩૮	૪૫૫-૬

પ્રતિબંધની મુખ્યસ્થા પ્રમાણે આ પ્રમાણ છે. છેલ્લા બે આંકડા બહુ મોટા છે પરંતુ તેનું કારણ તેઓ પરદેશ સ્વદેશથી તથા પત્નીઓથી દુર રહેવાનું છે. ખાસ વધારે

અનીતિનું નથી. કેપમાં ગમે તે સ્ત્રીને દાખલ ન થવા દેવાની વ્યવસ્થા થઈ શકે છે. લશ્કરીઓ દરેક રીતે પરત્રંન છે, તેમના પર દેખરેખ રાખનારા, તથા સારી દેખરેખ રાખી શકે એટલા પુરતા, લશ્કરી તેમજ વૈદિક અમલદારો હોય છે. પરંતુ નગરની પથરંગી, સ્વતંત્રતાગામી, ખાનગી વસ્તીમાં એવો પ્રબંધ અશક્ય છે. એજ કારણથી, રોગપ્રચાર ચાહે તો અટકાવાય એવું જે ડોક્ટરો, લશ્કરીઓનું જે ઉદ્દેશ્ય આપીને કહે છે તે ઉદ્દેશ્ય લાગુ પડતું નથી. એ સત્ય છે કે ડોક્ટરો કાંઈ વ્યભિચારના ઉત્તેજક નથી. તેને સર્વથા અટકાવવો અશક્યવત્ જનજીવાથીજ તેને તેના માર્ગ લેવા દેવા કહે છે, તેમને વ્યભિચારીઓની દયા નથી. જો કે ધંધાના સંસ્કારોને લીધે જોઈએ તેટલો દ્વેષ પણ નથી. ઉપદેશનો નાશ કરવાથી વ્યભિચારને ઉત્તેજન મળશે એ સામાન્ય પ્રજાની દલીલ પણ ખરોજર નથી. તેમ કિંચિત્ અંશે થતું પણ હોય તોપણ નાશ, નિર્દોષને ખાતર આવરવક છે. એ રોગ એવી તથા વંશ્ય છે. ઉપદેશ-અસ્ત માતા કે પિતાની સંતતિ પણ જન્મથીજ એ લપંકર રોગ લઇને જન્મે છે ! અને થણા કુમળાં બાળકો માતા કે પિતાની મૂર્ખતાને લીધે નાક, તાળવું છત્યાદિ અવયવો બાહ્યાવસ્થામાં ખોલ બેસે છે. વૈદ્યકના પ્રોફેસરો ખચિત ખરુંજ કહે છે કે, પારા કે આર્સ-નીકની રસીયન પ્રો. એટર્સચિવાળી નં. ૬૦૬ વાળી પ્રખ્યાત રસીની દવા એ કાંઈ પુરતા ઉપાય નથી. આરામકારક નહીં પણ પ્રતિજીધક ઉપાયની અપેક્ષા છે, એક રોગીનું એ તેના દુવાલમાં આવતાં, તે દુઆલનો ઉપયોગ કરતાં આખાં કુટુંબને એ રોગ લાગુ પડે. તેના મોંની પાછપ ચોતાના મોંમાં મુકનાર નિર્દોષ પણ ઉપદેશ અસ્ત થાય. ધન્ય આપનારી નિર્દોષ સ્ત્રીનાં સ્તનદ્વારા ઉપદેશઅસ્ત બાલક તે નિર્દોષ સ્ત્રીને પણ એવી કરે. આ એવી શક્તિ એ રોગમાં છે તેથીજ તે રોગનો પ્રતિજીધ આવરવક છે. પરંતુ એ કે પરપુર્ય ગમન, પુર્ય તેમજ સ્ત્રીએ મહાપાતક સમજવું—પ્રાચીન સ્મૃતિઓનો એ સિદ્ધાંત સર્વે વૈદિક સાવચેતીઓ કરતાં લક્ષ ગણો કીમતી છે—એ કરતાં સરળ, બાવદારિક તથા સદૃજ ઉપાય ખીજે એક જડતો નથી. સ્ત્રી પુર્યનાં યુવાવસ્થા થતાં સાર્વજનિક લક્ષ એ પણ ખીજે મહાનુ ઉપાય છે. એ સ્થિતિ પ્રાચીનકાલમાં આ દેશમાં હતી, તેથીજ એ દેશમાં એ રોગ ત્રિવે આપણે જહુ સાંભળતા નથી. તોપણ હવે પ્રચાર વધવા લાગ્યો છે માટે બાલકજનથી દૂર ભાગતાં, એકદમ પશ્ચિમની અલગન કે જહલજન યુધી પણ ન જતા રહીએ તેની સંભાળ રાખવાની છે. યુવાન સ્ત્રી પુર્ય માત્રે, ધર્મપૂર્વક પતિ પત્નીના પવિત્ર પ્રેમપૂર્વક સંબંધથી જીવન વ્યતીત કરવું અને લગન ન કરવાં તો તે બહારથી રહી દેશની ઉન્નતિ કરવાની શરતેજ. એ મહા સિદ્ધાંતનું જેટલે અંશે પાલન કરવામાં આવશે તેટલે અંશેજ આવા દુર્ગુણોથી આપણે મુક્ત રહીશું. એ અંશમાં જેટલે અંશે પશ્ચિમ બ્રહ્મ થઈ છે, તેટલે અંશે તેને હવે તીવ્ર રીતે સદન કરવું પડે છે.

તાંત્રી.

સંયુક્ત કુટુંબ કે વિભક્ત ?

(૭-અંકથી સમાપ્ત).

હાનિ લાભની તુલના.

બહુ વિશાલ યજ્ઞ ગલ્લો લેખ હવે, તેની કેટલીક મિશ્રિત હાનિઓનું કુટુંબમાં દિગ્દર્શન કરાવીને આપણે સમાપ્ત કરીશું.

પતિપત્ની વચ્ચે રહેતો અવ્યવહાર.

સંયુક્ત કુટુંબમાં લગ્ન કેવલ સંતતિ ઉત્પન્ન કરવા અર્થેજ હોય, એમ અકિતઓને વર્તવું પડે છે. પતિ પત્ની વચ્ચે કાંઈક એકાંતમાં જ્ઞાન આદિની નિર્દોષ વાર્તાવાપ, નિર્દોષ દારૂ, નિરંતર પ્રેરનાર છેલ્લાદિ યજ્ઞ રચતાં નથી. સધળાની હાજરીની વાતાવરણ એ અવહારની પ્રતિકૂલ છે. તાત્પર્ય કે પતિ પત્ની સહવાસથી જે નિર્દોષ સુખ રવતું હોય તે બેઠાની શકે તેના અત્યુર્ધા પશુ બોમવવા અસમર્થ હોય છે. જ્યાં લાજપદોના રોવાળ છે- અને તે જનજાતના મુરત તથા ભરૂચ છલ્લા અને મહારાષ્ટ્ર શિવાય આખા દોદમાં વસો એકો પ્રવર્તે છે-ત્યાં તો બન્નેને આગ્રા દહાડો એક બીબથી બેઠો કે લાકડીને દૂર લાગતા રહેવાનો, રોંગ કરવા પડે છે અને બહુ તો બાનામના અને અત્યંત urgent જરૂરી મુદ્દાની આગત પરજ દુકાશમાં વાતચીત આટોપી લેવી પડે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં એવો પ્રસંગ તો અવ્યવ છે કે બપોરે પુરૂષ બકિત સ્ત્રી સાથે વાર્તા-લાપનો આનંદ ભોગવી શકે છે, અને તે આનંદ તેને નિંદ્રાને બોલે નિંદ્રાના સમયમાંથી ચોરવા પડે છે. વળી શાકેલા પાકેલા હોય તેવે એકબીજી વાતચીતમાં ઝાઝો આનંદ કે ઉત્સાહ પણ હોયો બહુ સંભવિત નથી. પતિ રમનના સાત કલાકજ સ્ત્રીના પતિ રહી શકે છે. પછી તો દરેક પોતપોતાના ધરેકમાં પડી જાય છે. નિંદ્રામાંજ તેઓનું પતિ પત્નીત્વ રહે છે. જનજાતવરયામાં તો લાકડ બહેન બરોબર ! તેથીજ નયેતર-ભાઈ બહેન તો ફૂટથી બધાનાં દેખતાં વાતચીત તથા હસાહસ પણ કરી શકે; પરંતુ પતિપત્ની તો એક નિયમ તરીકે વાતજ પણ કરી શકે.

આ સધળું જતાં, આપણે એ વાતનો સ્વીકાર કરીશું કે, કેટલાંક એવાં સંયુક્ત કુટુંબો છે કે જ્યાં ઉપર વહુવેલા દોષોમાંના ચોક્કસ હામર છે. ભાઈભાઈઓ તેમજ જોડાણી દેરા-ણીઓ વચ્ચે બહુજ સારો બનાવ હોય છે. અને દરેક પરંપરને પ્રિય કરવા ઉત્કળિત હોય છે. પરંતુ એ અપવાદોજ છે. જ્ઞાએ એકજ કુટુંબ એવું દરો. અને એ અવ્યવ સંપ્રવાના અપવાદો તો મુખ્ય નિયમ સિદ્ધ કરે છે. સાથે દળોમત્રીને રહેનાર લાઈઓ બને સાથે રહે, પરંતુ તેઓ વિભક્ત રહેતા ભાઈઓ કરતાં કાઠ રીતે વધારે સુખી છે એવું કાંઈ પ્રમાણ નથી. તેમને બને છે તે બાબત બહુ તો એક અર્થાત, એક નમૂના તરીકે જનજાતને કામ આવે એમ

કહી શકાય. પરંતુ એથી તેમને કે દુન્યાને શો લાભ ? ધીના બંગલા બનાવવાને શો લાભ ? તે લાકડાનાં બંગલાથી વધારે મુશ્કેલ પણ વધારે સગવડ લાપ્ત કેવી રીતે ? ધારો કે દુન્યામાં બધા લાઘવો તથા પિત્રાદ્યોને બનતું હોય ને એક બીજાની સાથે રહેતા હોય તો પણ તેથી સાથે રહેનારને કે દુન્યાને કશો વિશેષ લાભ નથી. મારીમચકોને, અસાધારણ પુરુષોને કરીને તેઓ એક બીજા નેડે બનાવે છે તે છતાં તેમને વિભક્ત કુટુંબ કરતાં તો વધારે અગવડો પડે છે. તેઓ માત્ર વધારે સદનરીત છે એટલું જ સિદ્ધ થાય છે. સાધુઓનાં એકાકાર, એક પગે ઉભા રહેવા વગેરે તાપસી ક્રિયાઓ જેવી તે વ્યર્થ છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં નિર્લેપ વધી પડતી મુશ્કેલીઓ તથા પરતંત્રતા.

સારામાં સારું આદર્શરૂપ સંયુક્ત કુટુંબ પણ સૌથી નિકટ વિભક્ત કુટુંબ કરતાં વધારે સુખી નથી. ફેર એટલેજ પડે છે કે, જે કામ વિભક્ત કુટુંબવાળો મરણ પડે કે તરત કરી શકે છે તે કામ સંયુક્ત કુટુંબવાળો બીજાને પૂછીને, બીજાની મરણને અવકાશ કરીને કરી શકે છે. તેને બધું ગેળ ચકરાવે પાછાને કરવું પડે છે. સ્વતંત્ર વ્યક્તિ બાસ પર સીધા જઈને તે તરત કરી નાંખે છે. સ્વતંત્રતાની તથા છુટની મંદમંદ દહેરામાં તે હસતો અને રમતો, વિચરે છે, બ્યારે સંયુક્ત કુટુંબવાળો અનેક બંધને અને બેડીઓમાંથી ખાસ નીકળે છે ત્યારેજ કરી શકે છે. ક્રીડામાં ક્રીડી વાત પણ તેને મન મુશ્કેલ છે. તેની બાદબાકીના આંકડાઓના મોટા હોય છે. પરિણામ કાંઈ વધારે સંખ્યાનું આવતું નથી. તેના આંકડા નકામા લાંબા હોય છે. તે બીજાનાં દયાલુથી હમેશાં એવાપક્ષી રિયતિમાં રહેલો હોય છે. ફેર એટલેજ છે કે, તે ચલાય છે તે કરી શકે છે ત્યારે પુરા થાય છે, પણ વિભક્ત વ્યક્તિ તેટલી પુરા થતી નથી. કારણ કે તેને મન તે કાંઈ ફેલે નથી. સંયુક્ત કુટુંબમાં જે કામ વાધજ કરી શકે છે તે વિભક્ત કુટુંબમાં બકરી કરી શકે છે ! કારણ પરતંત્ર વાજ કરતાં સ્વતંત્ર બકરી કદાચ ચડેજ છે. બીજાની છુટ એકનાં બજની ગરજ સારું છે. ધારો કે તમે જૈન છો; તમે સંયુક્ત કુટુંબના સમાસદ છો. તમેજ માત્ર સુધારાવાળા છો તથા જૈન કોન્વર્સના કાણ પ્રમાણે તમારા પુત્રનાં જૈન વિધિથી લગ્ન કરવા આહ્વા છે. તમારા બૂના વિચારના વડિલો તમારી વિરૂધ્ધ થશે, અને તમે વાધ જેવા દરો, પણ તમારામાં અસાધારણ નૈતિક બળ (mortal courage) હશે તો જ તમે તમારી મરણ પ્રમાણે વર્તી શકશો. ધારો કે તમે સ્વતંત્ર છો, વિભક્ત છો, તો તમને રમ લેવાની કે મેળવવાની નથી, માત્ર તમારા વડિલોને ખબર જ કરવાની છે. તેઓ પણ જાણે છે કે આપણને વાંધા લેવાનો હક્ક નથી. ધુળ જેવી બાજત પણ સિધ્ધ કરવા અસાધારણ નૈતિક-આત્મિક બળ તમારે ખર્ચવું પડે છે. તો જ સંયુક્ત કુટુંબમાં તમારી હઠ્ઠા પ્રમાણે તમે એકલા-બીજાની તો વાંતજ નથી-પણ વર્તી શકો છો. જો તમારે તમારા મનથી ચાલવું હોય છે, તો તમારે હમેશા બરતીની તથા પવનની વિરૂધ્ધ દિશામાં તરવું પડે છે. નહીં તો પ્રવાહમાં જ ધસડવું પડે છે. એથી ત્રાન્ને મારું નથી. શકિતની બરબાદી એટલી અત્યંત થાય છે કે અંતે તે ખર્ચાંજ નષ્ટ થઈ જાય છે. તમારી તરત ખાતરી થાય છે કે એ સાંકળમાંથી મુક્ત થયેજ મુક્તિ છે. સ્વમત માટે માન ધરાવનાર, પૈતાની શુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તનારનો તો સંયુક્ત કુટુંબમાં ખપ જ નથી. તેના

મરો છે, સ્વતંત્ર વિચાર કરનાર પુરુષો સંયુક્ત કુટુંબમાં વિરલ હોય છે તેમાં કદાચ આશ્ચર્ય જેવું નથી. તેવા તો તેમાંથી ખસી જ નામ છે. તેઓ તેની ઝેરી હવામાં ટકી કે નહીં શક્તા જ નથી. આગળ પહેલાં વિચારના પુરુષો, નવીન પ્રકાશના ત્રિમી પુરુષો, સત્યપ્રિય તથા ન્યાય પ્રિય પુરુષો, સુધરેલા વિચારના પુરુષોજ સંયુક્ત કુટુંબમાં સૌથી અપમાનિત, અપ્રતિષ્ઠિત જોવામાં આવે છે. તેમને તો ગાંડા ગણી કાઢ્યા હોય છે ! તેમનું ઘરમાં કશું નીપજી શકતું નથી. સામ્રાટ અવાહમાં તેમનું શું ચાલે ? હલ ભંગેડીઓની મજામાં એકજ ગણે. હોય તેનેજ તેઓ ભંગેડી ગણી કાઢે તેમ ઘરમાં આગમ વધેલા નવીન વિચારવાળા પુરુષ હોય છે. કવચિત્ જ તે સમસ્ત કુટુંબને પોતાના મતનું ફરી શકે છે. મોટે ભાગે તો તે વેળાસર નથી છુટા પડતો તે તે પોતે પાછો મૂળ હતો તેવોજ થઈ જાય છે. તેવા નવીન વિચારો તથા નવીન પ્રકાશ અસ્ત થઈ જાય છે. આગલા વખતમાં અનેક પ્રસિદ્ધ સુધારકો થોડા વર્ષ ઉત્સાહી સુધારક રહી પાછા ગાડીયા પ્રવાહમાં સામેલ થઈ ગયલા બચાના બાલ્યુવામાં હશે. જે સંયુક્ત કુટુંબની ઇતિહાસમાં તેઓ ફસાયેલા ન હોય તો ધણાખરા કરસન-દાસ મૂળજી તથા અન્યો, છેક છેલી ધડી પુધી જેવા ચુસ્ત સુધારક રહ્યા હતા તેવા રહ્યા હતા. હાલના સમયમાં સુધારકો પુનઃ પતિત થવાનો બહુ ઓછો સંભવ છે તેનું એક કારણ સંયુક્ત કુટુંબની જેડી ઝીણી થઈ છે તે છે. તે ઉપરાંત બીજા બધેનો પણ ઓછા થઈ ગયો છે. પ્રકાશ વધારે ઘટે છે, પ્રગમન વધારે ફળવાણું છે તે વગેરે બાબતો પણ બ્યક્તિના સુધરેલા વિચારને વધારે અનુકૂળ છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં યુવાન પુરુષો છુદ્ધિમાં સળીરજ રહે છે.

સંયુક્ત કુટુંબની એક સૌથી મોટી દાનિ એ છે કે, તેથી પુત્ર યાવજતવન અપ્રસન્ન હોય-યારીમાં સગીર વધનાજ રહેવાનો ભય રહે છે. લોખંડ જેમ ધસાય છે. તેમ અળે છે, તેમજ માણસ પણ જેમ સ્વતંત્ર અનુભવથી ધસાય છે. તેમ સુધરે છે. પરંતુ પિતા તથા વડિલોના હાથ નીચે તેમને કવચિત્જ સ્વતંત્ર છુદ્ધિ અભાવવાનો કે મત આપવાનો પ્રસંગ હોય છે. તે માત્ર ઓળીનો ચાકર હોય છે. સંસાર સમુદ્રના તટ ઉપર, તે તટરથજ રહે છે. તેની મજામાં બાપ ભીડી મોળાં તોડવાનો ને તે દ્વારા બાહુબલ વધારવાનો તેને પ્રસંગજ આવતો નથી. પણ તથા મનુષ્યના જોજનાદિ જે સમાન ધર્મો કલા છે તેજ તેને કરવાના રહે છે. તેની અકલ્પની કસોટી કદિ સવાની નથી. તેથી તેમાંથી કસ જતો રહે છે. જેમ વાળ કતરાય છે તેમ વધુ ઉગે છે, હુલ હોવાય છે તેમ વધુ પેદા થાય છે ! તેમ છુદ્ધિ પણ જેમ ઉપયોગમાં આવે છે તેમ વધે છે. પરંતુ તે વજારતી ન હોયથી કટાઉ અથવા સડી જાય છે. આથી પિતાનું દીર્ઘાયુ તથા આરોગ્ય સંયુક્ત કુટુંબમાં પુત્રને આશીર્વાદને ખટલે એક શાપ સમાન થઈ પડે છે. તેની છુદ્ધિને કદિ દેખાવવામાં ન આવેલી હેવાથી તે અતે વેગથી ચાલતી બધે પડી જાય તેમાં નવાહ નથી ! તે યાવજતવન છુદ્ધિ તથા અપ્રજતામાં સળીરજ રહે છે. ૧૮ મા કે ૨૧ મા વર્ષની વય પ્રારંભ કરવાની વર્ષગાંઠ બીજાને મતને વિશ્વવશારક તથા ઉચ્ચપાયલ કરનારી (psychological) ધડી (moment) થઈ પડે છે, પરંતુ તે તો જોવાને તેવો ઘા-પડા મૂળજે જોવાજ, ધરજ જેવો ફેરફાર વિનાનો (changeless) રહે છે ! જે તેને આપ-

બળથી કમાવાની તથા જાતેજ એકલા સંસાર ચલાવવાની ફરજ પાડે તોજ તેને મુશ્કેલીઓની કદર થાય, તેના ઉપાય કરવાની આવશ્યકતાની પીછાન થાય, તેવું મન તથા ચિત્ત બળત થાય અને આવતી મુશ્કેલીઓને તોડ કાઢવા તેનામાં શક્તિ રચી શકાય થાય. પણ સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં તો તે અનુપયોગથી ઉઠી સુકાષ્ઠ તથા કરમાઈ જાય છે. સંયુક્ત કુટુંબના લાયકાઓ જે કે પોતાની ખાચરી સાથે વાતચીત કરી શકતા નથી પણ તેના ધરમાં ખાચરીઓનાં તો કુંડના કુંડ હોય છે, તેઓ જન્મે નવરાં પણ પુષ્કળ પડે છે તેથી તેમની સાથે વાતચીત કરવાની ઘણી સવડ પડે છે. જેથી તેઓ ખાચલા બનવામાં બાકી રહેતા નથી. સ્વેચ્છાની સાથે આસંગિક ચર્ચા તથા વાતચીત એટલી પુષ્કળ કરવાની હોય કે તેમના સંસર્ગથીજ ખાચલાપણું આવતું નથી. તેની સાથે પણ હૃદયી ઝાઝી વાતચીત કરે તો જરૂર તેનાં જોશુ ચુણ તમારામાં આરોપિત થશે. પરંતુ જ્યાં એકને બદલે અનેક સ્ત્રીઓ વાતો કરનારી મળે અને તે પણ નકામી તથા કુધલીની—ત્યાં પછી ખાચલાપણામાં રીંગણે કળા પૂર્ણ નિપુણ થવામાં શો વાધો હોય ? હમરો જાતિ અનુભવ છે ત્યાં સુધી, મોટાં સંયુક્ત કુટુંબોમાં પુરુષોનાં બહુજા મોટા ભાગ બૈરક સ્વભાવનો હોય છે. મોટાં કુટુંબ માટે લેલિ સાધારણ રીતે જોલતા સાલ્યા છે કે ‘ એ ઘરમાં તો તો ફાણાલાઈજ દીવા છે, બાકી બધા ઠીકજ છે. ’ કોઈ કહાનીયો, તો કોઈ અલ્લાની ગાજડી, તો કોઈ અલસટપુ તો કોઈ મીળસતું ઝાડકણ તો કોઈ વર્ણી નીસારીયોજ માલમ પડશે. એકાદ સંપૂર્ણ હોઈ બાકી બધા, અથવા ઘણા અપૂર્ણાંક તથા અપ-અગોજ હોય છે. સંયુક્ત વ્યવસ્થાની વાતાવરણ તથા બંધારણથીજ મોટે ભાગે એ હીનતા આવી છે તે સંપૂર્ણપણે બેઈ શકાતું નથી એ મહારોકતું સ્થાન છે.

સંયુક્ત કુટુંબના એક બે સપાટ લાલ.

સંયુક્ત કુટુંબના એક બે લાલ છે જે વિભક્ત કુટુંબમાં નથી તે હમે આનંદથી સ્વીકારીએ છીએ. વિભક્ત કુટુંબમાં જ્યારે કોઈ માંદુ પડે છે ત્યારે જે આપદ પડે છે તે સંયુક્ત કુટુંબમાં માંદાની માનજત કરનારા આદમીઓ હોવાથી પડતી નથી. વળી સ્ત્રીઓ રજસ્વલા થાય કે સુવાવડ મુએ તે બારે વિભક્ત વ્યક્તિને ભોજનાદિની જે આપદ પડે છે તે સંયુક્ત વ્યક્તિને પડતી નથી. પરંતુ અનેક હાનિઓમાં આ લાલ કાંઈ જાદુ મોટા નથી. અને વિભક્ત કુટુંબ પણ શા માટે તે લાલ વિભક્ત હોવા છતાં ન ભોગવી શકે તે સમજ શકાતું નથી. માંદગી તથા અડચણને વખતે સાથે જમવા અને જરૂર પડે સાથે રહેવામાં કશો વાધો નથી. પરંતુ તે વ્યવસ્થા કામ ચલાવિજ હોવી બેઠએ, હમેશની નહોં. આપવાદિક આપતિ સારૂ નિયમિત ગોઠવણ કરવી, એ યોગ્ય નથી. મિત્રતાવધી છુટા રહેતા હોઈએ તો શા સારૂ જરૂર પડે એકત્ર ન થવું બેઠએ ? સફલાવની લાગણી જૂદા માત્ર રહેવાથી શિથિલ કરવાનું કે થવાનું કાંઈ કારણ નથી. તેવું કશું કુદરતમાં નથી. હાલ ધણુંખરૂં લડીને જૂદા પડે છે તેથીજ જૂદા પડ્યા પછી જરૂર છતાં પાછા ભેગા થતા નથી. બદલે જોડવા ચાલવાનાં વહેવાર પણ ટળી જાય છે, જે અનેક વર્ષના શોક પછી અથવા બીજી પેઢીએજ પાછો ચાલુ થાય છે. આરોગ્યવાન શરીર હોય તો ભવિષ્યમાં રોગિષ્ઠ થવાના સંભાવ માત્રથી કોઈ દવા ખાતું નથી. માંદુ પડે ત્યારેજ ખવાય છે. તેમજ વિભક્ત કુટુંબોએ અડચણ દરમિયાનજ અડચણની દવા તરીકે સાથે જમવું તથા રહેવું બેઠએ.

સંયુક્ત કુટુંબના લાભ વિલક્ષ્ય કુટુંબ ન સોગવી શકે શું ?

આપણા દેશમાં અડચણોના વેચાતા ઉપાય મળતા નથી તેથીજ વધારે આપણો પડે છે. વળી ઘણી ખરી અડચણો તો કલ્પિત વહેમથીજ ઉભી કરીએ છીએ. વળી અડચણો દૂર કરવામાં સમા સંબંધીઓ ઉપર જ નેમણે તે કરતાં વધારે આધાર તથા આશા રખાય છે. મિત્રો તથા પડોશીઓ પુણીથી સગાઓની ગરજ સારી શકે, તેથી નવીન સંબંધ પણ પરસ્પર સદાપતા કરવાના રીવાજથી વધી શકે. કુટુંબની અંદરજ નથી ગટપટ ચડપડ કરવાના રીવાજથી દિંદુઓમાં પડોશીઓ તથા મિત્રો વચ્ચે નેમણે તેવો ઘાડ સંબંધ હોતો નથી. તેમનો ઉપયોગ આપણે નેમણે તેથી ઓછો કરીએ છીએ તથા સંબંધીઓ અને ખાસ કરીને પિતૃપક્ષના સંબંધીઓ (સંયુક્ત કુટુંબના માણ સભ્યો) પાસે નેમણે તે કરતાં વધારે આશા કરવામાં તથા આધાર રાખવામાં આવે છે. માતૃ પક્ષ તથા સ્ત્રી પક્ષના સંબંધીઓ, અને પુત્રી પક્ષના સંબંધીઓ પાસે પણ શા માટે ઓછી સદાપતાની આશા કરવી ? એ તો પરસ્પર છે. તે સંબંધ ઓછા નિકટ છે એમ માનવામાં હીંદુ બંધુઓ ઘણી ગંભીર ભૂલ કરે છે, અને નદીના પાણીને ખેતરમાં વહેવડાવવાને બદલે એમનું એમ ખારા દરીયામાં મળી જવા દે છે. કલિદાસ

જન્મની અધિરતા અને મુક્તિ-તેનાં કારણો, લક્ષણો અને ઉપાયો.

(૨-ગત ભૂત માસના અંકથી અનુસંધાન).

બહેરાપણાનું એક ફલદ્રુપ કારણ સંગ્રામ સચિંદ લક્ષ છે !

જન્મ પછી બાળાવસ્થામાં અકરમાલથી બહેરા થનાર માત્ર માતા કે માત્ર પિતાની સંતતિમાં સાચે ૧, માતા પિતા ઉભય જન્મ પછી બહેરાં થતાં, આશરે બે, એ પ્રમાણે જેમ જેમ જન્મ પછી બહેરાપણું, પતિ સાથે પત્નીનું બહેરાપણું, વંશપરંપરાનું બહેરાપણું વધતું જાય છે તેમ તેમ તેમની બહેરા સંતતિનું પ્રમાણ વધતું જાય છે અને ઉપર કહ્યું તેમ એક સાચે ૩૦ ટકા જોડણું આવે છે. પરંતુ મુળ જાણને બહેરાપણું કેમ લાગુ પડ્યું? તેનું એક મુખ્ય કારણ નિરસદેહ લગ્ન સંબંધી છે. આપણા આર્યોએ અગાધ દીર્ઘદષ્ટિથી પરસ્પર લગ્નનો પિતાના ગોત્રમાં સાત તથા માતાના ગોત્રમાં ૩ પેઢી પર્વત ત્રિવિધ કાપી, અને તે પછી પણ ૧૪ પેઢીએ તો "સમાનાદક" સંબંધ પણ નષ્ટ થવા છતાં, સર્ગમાં લગ્ન કરવાથી લડકેલી અનેક હીંદુ બાલિકા ૨૫ કે ૫૦ પેઢી થતાં પણ લગ્ન કરતી નથી ! હજીએ ઓઢાણ ઓઢાણ સાથે અને શેઠાડ શેઠાડ સાથે લગ્ન કરશે નહીં - એ કે તેમના પૂર્વજ તથા વર્તમાન વંશજ વચ્ચે કુટુંબ સંબંધ પેઢીઓ અતીત થઇ ગઇ છે. પરંતુ આર્યો શિવામની બાલિકામાં લાઠ લાઠનાં છોકરા છોકરી-જેને આપણે ભાઈ બહેન કહીએ છીએ-તેનાં લગ્ન થાય છે, એ ઉલટું પ્રસરત ગણાય છે !

પાર્સીઓ અત્યાર સુધી ધારતા કે એવા ધર્મગ્રંથ લખતી કુટુંબની દોષત પરકુટુંબમાં ધસડાતી બની જાય છે ! એવાં લગ્નો હવે પૂર્વ કરતાં ઓછાં થયાં છે, કારણ કે એવા લગ્નની સંતતિમાં નપુસંકતા, મનની દુર્બલતા, આદિ દોષોનું, નવાં લોહીના અભાવથી એકજ જાતના લોહીને લીધે, બહુ મોટું પ્રમાણ આવતું દેખાયું છે. તે દોષો ઉપરાંત અધિરતા પણ છે. ડૉ. કેર લવ તેમજ પ્રો. એલન ફ્રેન્કે આથી એ સિદ્ધ થાય છે. ઈંગ્લંડની ૧૩ અધિર શાલાઓના અધિર વિદ્યાર્થીઓનાં માતા પિતા જેઓ પરસ્પર સમાં હતાં તેમની સંતતિને ઓછામાં ઓછા ૮ ટકા જેટલો ભાગ જન્મથી બહેરા હતો ! અને પ્રો. ફ્રેન્કે ૩૧ પિત્રાઈઓએ તેમની પિત્રાણીઓ સાથે લગ્ન કરવાના જે દ્રષ્ટાંતોનું અવલોકન કર્યું હતું તેમાંનાં ૧૪ દંપતીઓને તો સફળીજ સંતતિ બહેરી સુગી નીવડી હતી, અને કુલ સો છોકરાં સાંપડ્યાં હતાં તેમાંથી ૩૦ બહેરાં મુઠાં હતાં ! આમાં દેખીતો વાધો એ આવે છે કે હીંદુસ્તાનમાં હીંદુઓની વસ્તી સૌથી મોટી હતાં, અને તેઓ માઆપના સગપણમાં પોતાનું નવું સગપણ ન વધારતા હોવા છતાં તેમનામાં અધિરોનું પ્રમાણ મુરોપ કે જ્યાં એવાં લગ્ન પ્રચલિત છે તેથી વિશેષ કેમ કે તેનો ઉત્તર એજ હોઇ શકે કે, હીંદુઓ શિવાયની ૧૦ કરોડ પ્રજાથીજ પ્રમાણ મોટું આવતું હશે તેમજ ૨૦ કરોડ હીંદુઓમાં જંગલી, તથા મામાની પુત્રી સાથે લગ્ન કરતી દક્ષિણ આદિ દેશોની કામો બાદ કરીએ તો ૧૦ કરોડથી વધારે હીંદુ ગોત્ર સંબંધની પવિત્રતા ઈર્ષ્યવત નહીં હોય. મોટાં પ્રમાણનું બીજું કારણ અટાન, વહેમ તથા દારિદ્ર્યની વિશેષતાને લીધે, બાળકોને જન્મ પછી રોગોને પરિણામે યોગ્ય ચિકિત્સા ન થવાથી એ પરિણામ મોટે ભાગે આવતું હોવાનું હોવું નોંધ્યું.

જન્મ પછી લાગુ પડતું બહેરાપણ.

અને એ સંખ્યા પણ કાંઈ નાની નથી. અનેક રોગોનું પરિણામ જાણકનું બહેરાપણ આવે છે. ક્ષીનાઈનથી તો માત્ર તે કાંઈ ખાવામાં આવવાથી જે બહેરાપણ આવે છે તે કાળે કરીને ઓની મેળે જતું રહે છે. પરંતુ રોગોથી તો જાણકનું વારંવાર લાગુ પડી જાય છે. રોગોથી કેટલા પ્રમાણમાં બહેરાપણ, પાત્ર થાય છે તે નક્કી કરવા સારૂ ૩૮૦૪ કેસોનાં કારણોનું પૃથક્કરણ કરતાં નીચે લખેલા વ્યાધિઓ તેનાં મુખ્ય કારણ ૩૫ જણાયા હતા:—

૧ સ્કાર્લેટ શીવર (જેમાં શરીર રાતું થઇ તાવ આવે છે)	૯૭૮
૨ કરોડના રોગ તથા તેથી લાગુ પડતા તાવ.	૫૩૬
૩ મગજના રોગો, મગજના તાવ, મગજનું લસાઈ જવું.	૪૦૪
૪ ' ટાઇફાઇડ ' તથા ' ટાઇફસ ', એકાંતરીઓ તાવ, પિત્તને લીધે થતા તાવો મળીને	૩૦૦
૫ માથામાં ગુમકું, પર વગેરે થવાથી	૨૭૬
૬ શિતલા	૧૯૧
૭ ઉધરસ વગેરે ગંજાનાં દરદો.	૧૭૧
૮ સરદી તથા તેને લીધે આવેલો તાવ.	૧૮૨
૯ આંકડી તથા ફેફસ તથા દાંત આવવાથી	૯૨

૧૦ કવીનાઇન-૨૨ તથા બીજી ક્ષણ-૭

૨૯

૧૧ સમજાવેલા કાલ કે યથેચ્છ મારવાથી

૩૧

આ પરથી જાણશે કે તેથી પણ કાલ પર અસર થાય છે તેથી 'બહેરાંપણ' લાગુ પડવાને લાગુ રહે છે. સાંભળવાનાં ગુણ ધરાવતી આમદી બહુ નાણુક પડ છે. કેટલાક લોકો-કની સગીઆથી અનાડીઆથી કાનને મેલ કઢાવે છે અને તેમને તેઓ બહેરા કરી વિલાપ કરે છે. આ અસાધ્ય રોગ છે. અરમા' જેમ આંખ થોડું દેખતી હોય તો વધારે દેખાડી શકે છે તેમ અમુક ભુગણીની કુક્તિઓ નાના અવાજને મોટા કરી શકે છે. પરંતુ એકવાર શરેલો પડેલ દવાદાશ્યો તો સધાતોજ નથી. એ વિષય સતી કદાપિ નિયોગ કે નાતર કરતી નથી !

બહેરાંઓતું શિક્ષણ-પ્રાચીન રોમનો તેમને મારી નાખતા !

જન્મથી બહેરા મનુષ્ય જે લાખ શીખ્યો નથી તેને વિદ્યા પ્રાપ્તિમાં ખાસ બાધા નડે છે, કસણ કે વિદ્યા પ્રાપ્તિનાં, જે ઇન્દ્રિય ચક્ષુ તથા કર્ણ-સાધન છે. તેમાંનું એકજ એની પાસે છે. આથી બાલક બહેરાઓતું કેટલુંક અતાન જેટલું દવાજનક તેટલુંક હાસ્યજનક વારંવાર થઈ પડે છે. વારંવાર તેઓ પૂછે છે કે મિત્રાડી શું વાત કરે છે ! પરંતુ બીજી રીતે તેમની કુદ્ધિ કમ છે એમ નથી. જે તેમને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવવામાં આવે તો તેઓ સાંભળતા જેવાજ સારા નિવડે છે. અનુભવથી તેઓ સમાન સિદ્ધ થયા છે. પરંતુ પ્રાચીન કાલમાં તેઓ વિશે ઉદ્દુજ સમજવામાં આવતું. તેઓને ભ્રમચિત્ત જેવા જડ અને ભારપ 'સમજવામાં આવતા અને પ્રાચીન ગ્રીક તથા રોમન શળ્યોમાં તેમને રાક્ષસી આઘાતી નદીમાં ફેંપાવી અથવા અન્યથા મારી નાંખવામાં આવતા ! મનુષ્યતા વધનાં એ નિરપરાધીઓને દેહાત-કંડની દોહરતા શિથિલ તો થઈ છતાં તેઓ બોલતા નહીં, તેથી તેમનાં બેાર તો નજ વેચાતાં. તેઓ મૂર્ખ અને માંઝ તો માનવામાં આવતાજ અને દવાથી હર્વવાં દેવામાં આવતા. તેમનામાં વસીયતનામું કરવાની કુદ્ધિ છે એમ ધારવામાં આવતું નહીં. અને તેમ કરવાની તેમને કાયદાથી મનાઈ હતી ! જે કે જન્મ વ્યાદ લગુણ ગણવા પછી બહેરા' ચનારે માટે તેવો પ્રતિબંધ નહોતો. એ સમયમાં અતાનનો અધિકાર કેટલો ઘીડ હશે કે 'ગિરીરોટલ જેવા 'શીસ્સોના રાજ' નો પણ એવો મત હતો કે મગજની કાંઈ ખરોટીથીજ તેઓ બોલતાં નહીં હોય. એ બહેરા જિયાર સૂઈ એટલા પણ ગણાતાં તો ખરાજ કે સૂઈનાં વર્લ મૌનમ્નાં ચતુરું મહાસ્ત્ર જન્મથીજ સમજતા, જે ચોડાજ માંડ-પણે પણ આ જમાનામાં સમજે છે ! હાલમાં જેમ અમુક અકરમાત્ સર્તા ગત વાચા એકદમ રુદુરી આવવાનાં ઉદાહરણો અને છે તેમ પ્રાચીન કાળમાં ચતુરું જગતના પ્રાચીન ઇતિહાસનો પ્રથમ લેખક, ગ્રીસનો વ્યાસ, અને " ઇતિહાસનો પિતા " હોરોટોલસ કહે છે કે હોઇસસનો એક પુત્ર બહેરા હતો. પણ તેના પિતાને દેહાત કંડની શિક્ષા ચનાર હતી તેથી તેના મન પર એવી અદ્ભુત અસર થઈ ગઈ કે તેની વાચા કુલી ગઈ ! ખીરતી ધર્મના પ્રવર્તક મહાત્મા ઇસુ ખ્રીસ્ત તો બહેરાં મુંગાના મગજમાં નહીં પણ માત્ર જાનના પડામાંજ ઝોડ છે એ સારી ચેટ સમજ્યા હતા. તેને માટે કહેવાય છે કે બહેરામુંગા તેને સાંજળી શકયા અને તેને ક્ષેત્ર બોલવા લાગ્યા ! ને એના રપરાથી જેમ અજગો બોલતા તેમ બહેરામુંગા સાંભળતા બોલતા થયા, અને

તેઓ એઓને ઉપદેશ જરૂર કરતા. પરંતુ ઉત્તર ચમત્કારનો વાસ્તવિક અર્થ એજ છે કે, એ મહાત્મા બહેરાંઓને તેમની કુદરતી ભાષા-નિશાનીઓની-માં સંભળાવતા તથા સાંભળતા, એના લક્ષ્યોએ એતું મહાત્મ્ય વધારવા ખાંધુખાં એ સરસવતું ચમત્કારાત્મક સંચાર માત્ર રચ્યું છે. જે ધ્રુવમાં એવી શક્તિ હતે તો વાહુદીઓનાં પુટેલાં એજ ને એજાં રોગી હતાં એજ કેમ હીક નહીં કરતે ? ગમે તેમ હો, પરંતુ ઇસુ ખ્રીસ્તની ધર્મપ્રચારક શક્તિ બહેરાંઓને પોતાને આશ્રયે લેવાની વૃત્તિ પરથી જાણાઇ આવે છે. નિયમિત રીતે મુગાઓને બોલતાં શિખવવાનો તથા તેમને સમાજના ઉપરોગી બંધિત કરવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન તો ઈ. સ.ની ૧૬મી સદી સુધી થયોજ નહોતો. ધર્મબોજાપણાનાં ઉદ્ધેશ્યમાં પરલોકની બાળત આ જન્મથી શનતઃ અધિક ઉપ-યોગી દેખાવાથી આ લોકની કુલશ્રદ્ધ વાતોપર પ્રગળી રૂચી નહોતી. છેક ૧૬ મી સદીની અર્ધ-વચમાં એક રોપેનીશ સાધુ પેદ્રો પોન્સ દે લીઓને બહેરાંમુગાઓને બોલતાં તથા પ્રચારત કરતાં પ્રથમ શિખવ્યા હતા, એવું જૂનાં દસ્તાવેજોમાં જણાય છે: પણ અહીં પણ મુખ્ય હેતુ પરલોકનો હતો. એ અધિરોનો આજન્મ નહીં પરંતુ પરલોક સફલ કરવા પ્રભુની પ્રાર્થનાપૂર્વક કરવાં સાર તથા મરણ સમયે Confess કરવા સાર (ખ્રીસ્તીઓ એમ માને છે કે એ સમયે સધળાં પાપ પાદરી આગળ કલુષ કરવાથી ધ્રુવર તે માફ કરી દે છે-આથી રાજરાણીઓ પણ પોતાનાં અધિકર બલિયાર આદિ પાપો, આદિથી અતપર્ષિત, અતકાલે ખુદને હૃદયે કહી દે છે ।) જ મુખ્ય કરીને તેમને આ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. પેદ્રો પછી એના શિષ્ય બોનેટે નિયમિત શિક્ષણ શરૂ કર્યું. નામ, ઝીજ જતાવીને તથા ક્રિયા કરીને શિખવતો. આ પછી અનેક શિક્ષકોએ એ વિષય ઉચ્છેદી લીધા અને વિવેચક તથા પ્રતિપાદક ગ્રંથો લખાયા. કેટલાક નિશાનીથી, કેટલાક લખવાનું શિખવવાને તેમજ કેટલાક તે ઉપરાંત મુગાને હોઠ વગેરે દ્વારાથી અવાજ કાઢતાં અને બાદ શબ્દો બોલતાં શિખવીને શિખવવા લાગ્યા. એક બહાદુર શિક્ષક તો નિશાનીઓના કેસ રચવો શરૂ કર્યો પણ તે એટલો મોટો હતો કે મરી ગયો તોએ તે પૂરો થયો નહીં ! લંડનમાં ૧૭૨૦ માં એક હેન્રી બેકરે મુગાંબહેરાંની પ્રથમ શાળા કાઢી, અને બાદ ૧૭૬૦ માં એક બ્રેડવુડે એડીનબરોમાં કાઢી. જર્મનીમાં મેરીટઝ હીલે મુગાઓની શિક્ષણ કળામાં એવો સિદ્ધાંત રચ્યો કીધો કે તેમને શિખવવા માટે તેમને નિશાનીઓ વગેરે બતાવવાની કડાકૂટમાં ન પડતાં તેમને બોલતાજ કરવા અને બોલી બોલાવીનેજ શીખવવું. ૧૮૮૦ માં બહેરાંમુગાઓનાં યુરોપના શિક્ષકોની જે કોન્ફરન્સ મીટિંગ (ઇટલીમાં) મળી હતી તેણે એ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો અને બાદ જર્મની વગેરે સ્થળે બાહોમ કરીને તેજ પદ્ધતિ વ્યવહારમાં લાવવામાં આવી. એકલી ' ઓરલ મેથડ ' થી બેઠકે તેટલો લાભ થતો નથી, એમ હવે અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે. વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિપર તેની ફતેહનો મણો આધાર રહે છે. ધણાં એમ ધારવું છે કે જન્મથી બહેરાંમુગાઓ કદાપિ બોલી શકેજ નહીં; પણ આ એક ભ્રમ છે. હજારોને બોલતાં કરાય છે. માત્ર તેમને સાંભળતા કરી શકાતા નથી-ખામી કાનમાં છે, મોંમાં નથી. કેવાં પ્રાચીન રોમનોતું કુબાડવું અને અર્વાચીન યુરોપીયનોતું બોલાવવું ? શુદ્ધિ, પરિશ્રમ અને હૃદય શું ચમત્કાર નથી કરતાં ?

અમેરીકામાં બહેરાંઓની કોલેજ-પ્રીન્સીપલ બહેરી શિષ્યા સાથે પરણે છે ।

અમેરીકામાં ૧૯ મી સદીના આરંભસુધી બહેરાંમુગાનાં બહેરાંની માટે કાંઈ સુખપંથ

નહેતો. પણ બોગલોગે કોનેક્ટી (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)ના એક ઘડતરની બહેરી છાતરી અમલદારી તેથી તેને બહેરી જીંદગીપર સ્થાવલિકનથી દયા આવી. પોતાના રોટમાં કેટલાં બહેરાં છે તે ગણતાં ૮૪ નીકળ્યાં. તેણે એક ડૉ. ગેલાઉડેટ તથા બહેરાંઓની એક સ્ત્રી શિક્ષકને તેમની શિક્ષણકલાનો અભ્યાસ કરવા ૧૮૧૫ માં યુરોપ મોકલ્યા. પાછા ફરી તેઓએ ૭ વિદ્યાર્થીઓથી કોનેક્ટીકટમાં એક શાળા સ્થાપી. ડૉ. ગેલાઉડેટ પોતાના કામમાં હોશિયી મકંથે અને બહેરાં મુંગાઓ-માટે અતઃકરુણી એટલું માન અને દયા હતાં-કમમાં કમ કટકટ કરનારી સ્ત્રીઓ. માટે તેને એટલા તિરસ્કાર હતો-કે મીસ ફાઉન્ડર નામની મૅતાની બહેરીમુગે શિક્ષાની સાથેજ તેણે લગ્ન કર્યાં ! આ લગ્ન ઘણાંજ સુખી નિવડ્યાં, અને તેમને પુત્ર 'ગ્રાવ' બીવાની બહેરાં-મુંગાઓની કોલેજનો શિક્ષક થઇને અતિ પ્રેસીડન્ટ થયો હતો ! આ કોલેજનો નિભાવ સરકાર કરે છે. ૧૮૯૩ ની સાલમાં એ કોલેજના સેક્રેટરી બહેરાંમુંગા-દ્વારા તે બહેરાં બોલતાં કહેવાં જોઇએ-એન્જ્યુઓની કોલેજ પછીની કારકીર્દી નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવી હતી:-પણ શિક્ષક છે (મુખ્ય કરીને બહેરાંઓનાં). ૪ પાઠશાળાઓ ઝબકે છે. ૩ તે પંચાના લંચીઓ છે. બીજા ૩ ઉપતંત્રીઓ છે. ૧૫ સરકારી અમલદારો હતા જેમાંના એકે તે હાઇકોર્ટમાં બેરીટર તરીકે ' પ્રેક્ટીસ ' કરવા રાજીનામું આપ્યું હતું. એક તે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો સરકારી બોટનીસ્ટ (વનરપતિશાસ્ત્રી) છે. આ ઉપરાંત કેટલાક ખેતરોડી, કુન્સ, વગેરેમાં પડેલા છે. હાલમાં એ કોલેજમાં ૧૦૦ ઉપર વિદ્યાર્થીઓ કોલેજ વિભાગમાં છે. એ શાળામાં કંઈમુખાર્દિ વાચના અંગ્રેજી રચનાનું, અષ્ટાંગના શુભાનું, બહેરાંઓના શિક્ષણ આપવાની ખાસ કલાનું, નિદાનીનું, તથા એવું ખાસ વિશેષ માન આપવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત બીજા જેવુંજ-જેટલુંજ સામાન્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

બહેરાં સાથે રાખવામાં આવતાં સાંલગતાં !

આ ૧૦૦ અંડર-એન્જ્યુઓ સાથે અર્ધા ડઝન સાંલગતા પણ સાથેજ રાખવામાં આવે છે. તેમના ઉદ્દેશ લખિયમાં બહેરાંઓનાં શિક્ષક થવાનો હેતુ છે, અને બહેરાંઓ સાથે નિકટ સમાગમમાં આવવાથી તેઓને બહેરાંઓની દાજલો તથા શુદ્ધોચિત્તું ધર્મ સચોટ માન થાય છે. આ બહેરાંઓની અહીંના જીવી કોલેજ નથી-વે તેમનું શુરુકુલ છે ! ત્યાંજ તેઓ બોજન લે છે તથા રહે છે. અમેરીકનો બાપાર્દિ સર્વે વિષયોમાં દિગ્વિજય મેળવતા રહે છે અને હરીશ્વરનાં જર્મનો તથા અંગ્રેજોને પણ હરાવી દે છે તેનું એક દારણ તેઓના શિક્ષણની સંપૂર્ણતા છે તેમને શિક્ષણ એટલું નો બ્યાવદારિક તથા ઉપયોગી રાષ્ટ્ર પડે એવું આપવામાં આવે છે કે લખિયમાં ગમે તેવી ટકકર તે સહેલાઈથી ઝીંચી શકે.

પાશ્ચાત્યો પોતાના આ બહેરાંઓની પણ કેટલી સંભાળ રાખે છે તે જુલો ! તેમના દિતત્વ ૧૮૮૬ માં ઇંગ્લેન્ડે ખાસ બાહરાહી કમીશન નીમ્યું હતું, અને ૧૮૮૯ માં તેને રીપોર્ટ પ્રગટ થયો હતો. એને પરિણામે બહેરાં બાળકોને તેમની ખાસ શાળામાં મોકલવાનું કાયદાથી ફરજિયાત કરવામાં આવ્યું હતું. આ દેશમાં સાંલગતા માટે પણ ફરજિયાત કરવાને વખત નથી આવ્યો એમ નામદાર મહારાજ સવાજીરાવથી જુદા પડી તેઓ કહે છે !

(અપૂર્ણ).

પુષ્કળ સ્થલે આદાણુ દેવસમાન છે. એમ કહેવું છે. 'તે' કુદ્ધ યશે તો' જંગતને બંદન કરી નાંખશે; કાન બસ આદાણુનાં બગતી આગળ બહુલ' ફીક' છે; આદાણુના નમસ્કારથી આકાશમાં સૂર્ય' પ્રકાશે છે, 'જે કે આદાણુએ સમાન' સ્વાયંનિરપેક્ષબુદ્ધિથી કલ્યાણ કર્યું હતું, છતાં તેમની સ્તુતિ એટલી બધી વખત અને એટલી બધી અવાસ્તવ કરેલી છે કે છેવટે - વાંચનારને પણ કંટાળો આવે છે. ૧ આદાણુ અવિદ્વાન હોય તો પણ તેને માન આપવું જોઈએ, એવું પણ એક ડોકાણે કહેલું છે ! ? • !

આદાણુદિ ત્રણ વર્ણોને પરસ્પર એક બીજાનું અન્ન ખાવામાં વાંધો નહોતો; પરંતુ શૂદ્રનું અન્ન ત્રણે વર્ણને વર્જ્ય હતું. 'જે શૂદ્રનું (શરિર) અન્ન ખાય છે તે પૃથ્વીને મલ ખાય છે, ૩' એવું એક ડોકાણે કહેલું છે. આદાણુદિ ત્રણ વર્ણોનો પોતાના વર્ણની કે પોતાનાથી હલકા વર્ણની કન્યા સાથે વિવાહ થઈ શકેતો; પરંતુ પોતાનાથી હંચ વર્ણની કન્યા સાથે લગ્ન થઈ શકતાં નહોતાં. એટલે કે, આદાણુ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્યની કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરી શકેતો; તેમજ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરી શકેતો; પરંતુ ક્ષત્રિયનો અથવા વૈશ્યનો આદાણુકન્યા જોડે વિવાહ થઈ શકતો નહોતો. ઋષીક અને તેનો પુત્ર જન્મદગ્નિ પોતે આદાણુ છતાં ક્ષત્રિય કન્યા પરણ્યા હતા. સંતનુએ અક્ષત્રિયકન્યાનું પાણિગ્રહણ કર્યું હતું; પરંતુ શુક્કન્યા દેવયાનિએ જ્યારે યયાતિ રાજની રાણી થવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે તેણે કહ્યું કે, " દેવયાની, તારા આપની વર્ણનો અને ક્ષત્રિયનો વિવાહ થવો શક્ય નથી. " ૪

જુદી જુદી વર્ણનાં સીપુરોના સંબંધથી અનેક પેટાજાતિઓ નિર્માણ થઈ. ૫ અનુશાસન પર્વના ૪૮ મા અધ્યાયમાં ચાર વર્ણ અને પેટાજાતિઓનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન છે. સાંતિપર્વમાં અંબક, સૂત, માગધ-શ્રેણિક વગેરે અનેક જાતિઓનો ઉલ્લેખ છે. ૬

યજ્ઞાનુક્રાંત, વેદાધ્યયન અને દાન-એ ત્રણે કર્તવ્યો આદાણુદિ ત્રણે વર્ણોને સમાન હતાં ઋત્વિકર્મ, વેદાધ્યયન, અને દાન લેવું-એ ત્રણ આદાણુના વિશિષ્ટ હક્ક 'આરે વર્ણોનાં કર્તવ્યો. હતા. ક્ષત્રિયોનું વિશિષ્ટ કર્મ પ્રભાષાન, વૈશ્યોનું કૃષિકર્મ અને વાણિજ્ય, અને શૂદ્રોનું ત્રણે વર્ણની સેવા. ૭ અનુશાસન પર્વના ૧૪૧ મા અધ્યાયમાં આરે વર્ણનાં કર્તવ્યો વિસ્તારથી આપવામાં આવેલાં છે. આદાણુ પોતાના હક્કની બહુ સંભાળ લેતા. પ્રત્યેક ક્ષત્રિયનો કુટકમાનસ એક પુરોહિત-ગૌર-હોતો. જે તેને ઊડી બીજાને ગૌર-પદું આપવામાં આવતું તો તે યજ્ઞમાનને શાપ મળવાનો સંભવ રહેતો. ત્રિશંકુએ 'વસિષ્ઠને ઊડી વિશ્વામિત્રને પુરોહિત કરવાથી તેને શાપ દેવામાં આવ્યો હતો. વિશ્વામિત્ર રાજર્ષિ હોઈ શાપથી ચાંદાલ

૧. છુઓં અનું લખ્યામ ૩૩, ૩૪ અને ૧૬૦.

૨. યથા સ્મશાનં દીપ્તોજાઃ પાવકો ન પ્રદુષ્યતિ । एवं विद्वानविद्वान्वा ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥ વનં ૨૦૦-૮૬.

૩. શૂદ્રાણામંથ ચો મુંકે સ મુંકે પૃથિવી-મલમ્ ॥ અનું ૧૩૫.

૪. અવિવાદ્યા હિ રાજાનો દેવયાનિ પિતુસ્ત્વ । આદિ. ૮૧, ૧૮.

૫. યતુર્ણમેવ વર્ણા નામગમઃ પુરુષર્ષમ । અતોઽન્યે ત્વતિરિક્તા યે તે વૈ સંકરજાઃ. સ્મૃતાઃ ॥ શાંતિં ૨૧૭. ૭.

૬. ક્ષત્રિયાતિરથમ્વષ્ટા ઉગ્રા વૈદેહકાસ્તવા । શ્રેણિકાઃ પુલ્કણાઃ સ્તેના નિપાદાઃ સૂતમાગધાઃ ॥ અયોગાઃ કરણા ત્રાત્યાશ્વઙ્ગલાઃ ॥ ૨૧૭. ૮-૯.

૭. યજ્ઞાધ્યયનદાનાનિ ત્રયઃ સાધારણાઃ સ્મૃતાઃ । યજ્ઞનાધ્યાપને વિષે ધર્મધૈર્ય પ્રતિપ્રહઃ ॥ વનં ૧૫૦. ૩૪-૩૫. પાલનં ક્ષત્રિયાણાં વૈ વૈશ્વધર્મવ પોષયમ્ । સુશ્રૂયા ચ દ્વિજાતીનાં શૂદ્રાણાં ધર્મં લચ્ચતે ॥ વનં ૧૫૦. ૩૫-૩૬.

યથેક્ષા ત્રિશંકુસાર ન્યારે યજ્ઞ કરવા લાગ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે ' પોતે આંડાવ અને ઉપાધ્યાય ક્ષત્રિય છે. તેઓ, એવાને ત્યાં દેવ હવિર્બાજ કેમ ગ્રહણ કરી ? ' ૧

ઉપર કલ્પાનુભવ બે કે બ્રાહ્મણોના હસ્ત ચોટા હતા, અને તે હકકોનું રક્ષણ આંખમાં તેવે આંધ તેઓ કરતા હતા. છતાં કેવળ જનમથી પ્રાપ્ત યથેક્ષા હિચનીય બાવ બૂઝી નહીં હિચ્ચતા કે નીચતાની કલ્પના મનુષ્યનાં શીલ અને કૃતિપરથી કરતી, એવું મહાભારતમાં પણ કેટલેક સ્થલે કહેલું છે: ' ને મનુષ્યમાં સત્ય, દાન, કૃપા, શીલ, તપશ્ચર્યા, અને દયા દેખાય તે બ્રાહ્મણ છે. કલ્પનેદાશ્યન કિંવા વિદ્વત્તામતથી દિગ્વિત્ત પ્રાપ્ત યતું નથી, પણ તે હૃતમ આચારણ્યની પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપર કહેલા શુભ ને શરૂમાં હોય તો તેને પણ બ્રાહ્મણ સમજવેલું અને બ્રાહ્મણમાં તે ન હોય તો તે બ્રાહ્મણ નથી ૨૨ વિશેષતઃ સર્પ અને યુધિષ્ઠિરા અને યજ્ઞ અને યુધિષ્ઠિરા સંવાદોમાં આ મુદ્દા પર જોર દેવાયલું છે. ' બ્રાહ્મણોને યજ્ઞ કારણે આરણ્ય બધા ચરણી દેવામાં આવ્યા છે, મન્યાવત્ત એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે, ક્ષત્રિયો પર બ્રાહ્મણે અવશંભિત છે તેમનાથી તેઓ પોતાપણ છે તેથી ક્ષત્રિયનાં શ્રેષ્ઠ, બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ કેમ થાય ? ' એવું સહસ્ત્ર નર્હન કાર્ત્તવીર્યને અનુસાસન પદ્યમાં પૂછે છે. ૩

દાદ, માંસ, ચામડાં અને લોખંડ વેચનાર, ધાંધો (તેડી), શસ્ત્રક્રિયા કરનાર (Sargeeas) મૃગયા રમનાર અને આંડાવ, સમાજમાં અત્યંત નીચ મનાતા. ૪ માણસ ગમે તેટલું નીચ ભલિયું હોય તેપણ તેણે પોતાનાં કર્મ કરવાં લેખ્યે; ને તે છાંડી દે તો તેને પાપ લાગે—એમ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કર્યું છે. ૫

સાધુ પ્રયોગોના છલ યજ્ઞ લોક દુર્જિત થાય ત્યારે સાધુઓનાં રક્ષણ સાર અને દુર્ગોનાં શાસ્ત્ર સાર પરમેશ્વર અવતાર લે છે, એવી માન્યતા ભારતશાસ્ત્રમાં કાલમાં દેવતા; ૬ અને અવતાર તેજ આને પણ અનેક ધાર્મિક અને આર્થિક હોદ્દોની છે. લક્ષ્મણપર્વના ૬૫ અને ૬૬ મા અધ્યાયમાં આ કલ્પના પર વિશેષ જોર દેવામાં આવ્યું છે. રામ વિષ્ણુએ

૧. ક્ષત્રિયો યજ્ઞકો યસ્ય ચન્દ્રાલસ્ય વિશેષતઃ । કયં સદયિ મોક્ષારો હવિસ્તસ્ય મુરયઃ ।

• વાલ્મ ૫૧. ૧૩-૧૪.

૨. સત્યં દાનં ક્ષમા શીલમાનુસંસ્વં તયો ધૃમ્ ॥ દસ્યન્તો યત્ર જાનેન્દ સ મહાજ્ઞ કૃતિ સ્મૃતઃ ॥ વન ૧૮૦. ૩૧; શૃણુ યદા કુલં જાત ન સ્વાધ્યાયો ન ચ સુતમ્ । કારણં હિ દિગ્વિત્તે ચ વૃત્તિમિવ ન સંસારઃ ॥ વન ૩૧૩. ૧૦૮; શ્લો ચૈતદ્રવેલક્ષ્યં ક્ષત્રિયે તમ વિષ્ટૈઃ । ન ચૈ યદો મ્હેચ્છુદ્ધો મહાજ્ઞો ન ચ મહાજ્ઞઃ ॥ શાંતિ ૧૮૧. ૮.

૩. મહાજ્ઞાઃ સંશ્રિતાઃ ક્ષત્રં ન ક્ષત્ર મહાજ્ઞાશ્રિતમ્ । ધિતા મહોપમા વિશા સાદતિ ક્ષત્રિયાન્ સુવિ ॥ ક્ષત્રિયેવાધિતો ધર્મઃ પ્રજાનાં પરિપાલનન્) ક્ષત્રાદૃત્તિર્મહાજ્ઞાનાં તૈઃ કર્યં મહાજ્ઞો વરઃ ॥ વન ૧૫૩. ૧૦-૧૮.

૪. અનુશા ૧૨૫. ૧ इत्यादि; શાંતિ ૨૬૫-૫ इत्यादि.

૫. કુલોચિતામૈદં કર્મ વિતૃપૈતામહં પરમ્ । કર્તમાનસ્ય મે ધર્મે સ્વે મન્યું મા કૃપા દિજ્ઞ ॥ વન ૨૦૭. ૨૦; ત્વકર્મ ત્વજતો મહાનધર્મૈઃ હૃદ દાયતે । વન ૨૦૮. ૧૮.

૬. યદા ધર્મો ગતિતિ વંદો મુરણાં તદા કૃષ્ણો જાગતે માનુષ્યે ॥ અનુશા ૧૫૧-૧૨; નશ્વર્મેવ્યવસ્થાનાં કાલે કાલે ગજાકરઃ । ઉપશ્વે દસ્યુવશે શરવાગતવત્પત્તઃ ॥ ઉત્તરકાન્દ ૮. ૨૭.

અવતાર છે, એવું પ્રતિપાદન અનેક ઠેકાણે કરવામાં આવ્યું છે.૧ કૃષ્ણ વિષ્ણુનો અવતાર છે, એવું પ્રતિપાદન કરી તેની અતિ ઉદાત્ત સ્તુતિ આખાં મહાભારતમાં ઠેકઠેકાણે કરેલી છે. આદિપર્વના ૧૯૭ માં અધ્યાયમાં કૃષ્ણ, વિષ્ણુના કૃષ્ણ-કેસરી ઉત્પન્ન થયા, એવું વર્ણન છે. અનુશાસન પર્વના ૧૪૭ માં અધ્યાયમાં કૃષ્ણ અને પરબ્રહ્મનું તાદાત્મ્ય શિવે પ્રતિપાદિત કર્યું છે. સાંતિપર્વમાં (અં. ૩૪૦, ૭૭ થી આગળ) વિષ્ણુના વરાહાવતારથી કૃષ્ણાવતારપર્યંતનું ભવિષ્યકથન કરેલું છે.૨ આ અવતારકથનમાં બુદ્ધનું નામ નથી. આજકાલ મનાતા વિષ્ણુના દસ અવતારમાં હંસનું નામ નથી. બુદ્ધને ચૌર અને નાસ્તિકનાં વિરોધી સમાયજીમાં આપવામાં આવ્યાં છે.૩

૧ (બ) તત્વજ્ઞાન.

ધર્મ અને તત્વજ્ઞાન હિંદુસ્થાનમાં કદીપણ જુદાં પડ્યા નથી. વિચારસ્વાતંત્ર્યના માર્ગમાં રચનમાંના ઇન્કિલબીસમ પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારની બ્લીક નહોતી. બે ત્રણેક સનાતન સિદ્ધાંતોને માન્ય રાખે અને પછી તેની બીજી માન્યતાઓ ગમે તેવી હોય છતાં તેને આસ્તિક માનવામાં આવતો. સનાતન ધર્મ પ્રમાણે જો કે એકાદેક મનુષ્યની કે સમૂહની માન્યતા ન હોય તોપણ તે મનુષ્ય કે સમૂહને પોતાનો ઇલ યવાની બીલકુલ બ્લીક રહેતી નહોતી. વેદોનું પ્રામાણ્ય, આતુર્વર્ણનું અનાદિત્વ અને પુનર્જન્મ, એ ત્રણ બાબતો પ્રત્યેક આસ્તિક તત્વજ્ઞાનીને કબ્જ રાખવી પડતી. તેમ ન કરેતો તેને નાસ્તિક અને ખતિત સમજવામાં આવતો. જો કે શુદ્ધમજવાને વેદ અને આતુર્વર્ણને દૂર કર્યાં, છતાં પુનર્જન્મની મોહક કલ્પનામાંથી તો તે પણ છૂટી રાક્યા નહોતાં!

બૈદંતસમાયજીની રચના થયા પૂર્વે તત્વજ્ઞાનવિષયક વિચારમાં બુદ્ધના મોટી કાન્તિ થઈ હતી. વેદ અને બ્રાહ્મણમંથોમાં યજ્ઞયાગનું જનુ પ્રાધાન્ય છે, એમ આપણે ઉપર જોઈ ગયા; પરંતુ મનુષ્યનાં મનને જેથી ચરપટી લાગી રહે છે એવા પ્રકારનાં સંસારમાંનાં ગૂઢ તરંગે યજ્ઞયાગમાંના કયાયન સર્પનાં કર્મોથી થોડાંજ વિરાહ થનાર છે! આથી વેદબ્રાહ્મણકાળથીજ વિચારશીલ લોકો સ્વધ્યયમકાર અને માનવી અંતઃક-

૧ સ હિ દેવે રદોળસ્ય રાવણસ્ય વધાર્થિભિઃ । અર્ધિતો માણે લોકે જોઃ વિષ્ણુઃ સના-
તનઃ ॥ અયોઘ્યાં ૧. ૭.

૨ હંસઃ કૂર્મેય મત્સ્યય પ્રાદુર્ભવાદ્દિજોત્તમ ॥ વરાહો નારસિંહય વામનો રામ એવચ ॥
રામો હાસ્યવિધેય સાત્વતઃ કલિકેચ ચ ॥ સાંતિં ૩૪૦. ૧૦૩-૧૦૪.

૩ યથા હિ ચૌરઃ સ લયા હિ સુદ્ધસ્તયાગતં નાસ્તિકમય વિદ્ધિ । તસ્માદિ યઃ કમ્યતમઃ
પ્રજાતાં સ નાસ્તિકે નામિમુલે વુઘઃ સ્યાત્ ॥ અયોં ૧૦૫-૧૦૬.

બીજા અનેક શ્લોકોની પ્રદિશ્તિતોને આ લેખમાં વિચાર કરવામાં આવેલો નથી—તેનો સાર પણ આપવા યોગ્ય હોય તો, આપવામાં આવ્યા છે, કારણ કે અને તો એ બેક મહાન અંધો હાલ જે સ્થિતિમાં મળી આવે છે તેવાન માનવામાં આવ્યા છે; પણ આ શ્લોક સંબંધે તેમ ચલાવી લેવાય તેમ નથી. કારણ કે (૧) ઇશ્વરાવતારમાં બ્રહ્મા રાખનારા, ઇશ્વરને નહોં માનનાર તરીકે ગણતા મહાત્મા બુદ્ધ કે જેને પણ એક અવતાર તરીકે માનવામાં આવે છે, તેના સંબંધનું આ લખાણ છે; (૨) આથી વાદિમકી-રામાયણ બુદ્ધના સમય પછે રચાયું ગણાય; (૩) હજા શ્લોકનો અનુબાનુ કરી સંબંધ મળતો નથી; (૪) મુખ્ય અને તેને આધારે છપાયેલાં રામાયણે શિવાય કોઈ પણ પ્રાચીન આદિત્તના રામાયણમાં—ઐરાટિ કે ઈરાટિયન સુપ્રસિદ્ધ મોરેસિયોના છપાયેલામાં—હજા શ્લોક મળતો નથી; (૫) બુદ્ધના કોઈ વિરોધીઓએ તે ધુસારી દીધી લાગે છે; (૬) બુદ્ધના દશરથ બાલક નામના ગ્રંથમાં રચેલ લખ્યું છે કે બુદ્ધેવે અગાઉ રામના રૂપમાં યઈ ગયા છે.

—અનુવાદક.

છે. પરંતુ તે બહુન દુર્ગમ છે, એવું પણ ત્યાં જ કહી દીધું છે. યોગીએને પ્રાપ્ત થનારી અભિમા આદિ સિદ્ધિઓનું વર્ણન શાંતિપર્વમાં (અધ્યાય ૩૦૧-) કરેલું છે.

મગધના નારાયણનાં મુખમાંથી પચસ સિદ્ધાંત સાંભળી નારદે પૃથ્વીપર તે પ્રચલિત કર્યો. ૨ મગધના વાસુદેવનાં વાસુદેવ, સર્વભૂ, પ્રદ્યુમ્ન અને અનિરુદ્ધએ ચાર બૃહદ તે અનુભૂતિ પરમાત્મા, છપાત્મા, મન અને અદ્વંકાર છે, એવું શાંતિપર્વમાં કહેલું છે (અધ્યાય ૩૪૦-૪૦-૪૧).

તર્કશાસ્ત્ર પણ બહુ પરિણત રિયતિએ પોંચ્યું હતું. પચ્ચાવત્યયુગ વાચકને ઉલ્લેખ સમાપર્વમાં (અ. ૧૫-૫) કરેલો છે. તાર્કિકોની વિચારસરણીનાં યંત્રમાં સપ્તસાદ બહુનસમાજને માન્ય એવી પુષ્કળ બાબતોનો ભૂકો થયો હતો. તે એટલે સુધી કે કેટલાક તાર્કિકો તો પ્રાયશઃ ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સુદ્ધાં કબૂલ કરના નહોતા. આવી તાર્કિકોવિરુદ્ધ લેણમનો પ્રવાદ વહેવા લાગ્યો. સિવાય તાર્કિકોમાં પણ અનેક બાબતો સંબંધી એકમત નહોતી. આથી મહાભારતના સમયમાં તર્કની નિંદા થવા લાગી. તર્કથી કંઈ પણ નિશ્ચિત કરી શકતું નથી. આજ એક તાર્કિકે નિશ્ચિત કહ્યું તે કાલે બીજે તેની નાંખે, એવું શત્રુ-તેથી પુષ્કળ તત્ત્વજ્ઞાનીએએ એમ ઠરાવ્યું કે તર્કપર વિશેષ આધાર રાખવો નહીં. પરંતુ તર્કને બીજકુલન ઉદ્ધારી દેવામાં આવતો નહોતો. ને વસ્તુએ અચિંત્ય છે તે તર્કની કરોડીએ ચડાવવી નહીં. ૩ શ્રુતિમાં કહેલા સિદ્ધાંતોવિરુદ્ધ ને તર્ક નય તો તેને ત્યાજ્ય સમજવો અને શ્રુતિને તે તર્ક સંમત હોય તે સાદર મદલ કરવો, એવી મર્યાદા કરી. આથી એવું અનુમાન કાઢવાને દરકર નથી કે સપ્રમાણ અને શ્રદ્ધાપુર્ણ તર્કવિરુદ્ધ વ્યાસનો કંઈજ વધી નહોતો.

ઉપર કહામુખ્ય અદિત્સાની સ્તુતિપરથી અવિધ્યમાં યનાર શુદ્ધથી મહાભારતકાર, બુદ્ધિતા હતા, એવું માની શકાતું નથી. સમગ્ર મહાભારતમાં શુદ્ધનું નામ નથી અને રામાયણમાં પણ ને એકજ શ્લોક મળી આવે છે તે પ્રદિશ દોવાને પૂર્ણ સંભવ છે, એમ આપણે નેઈ ગયા. શુદ્ધની પૂર્વે તેના નેવાન વિચારો પુષ્કળ લોકોને સૂઝવા દરો. તે એકાદેક ધૂમકેતુ પ્રમાણે એકએકે હૃદય પામ્યો, એવું માની શકાતું નથી. ને વિચારોએ પુષ્કળ લોકોનાં મનમાં ગરબડ મચાવી મેલી હતી તે વિચારોને શુદ્ધનું મુખ, દ્વાર થઈ પડ્યું એટલું જ. ઉપનિષદમાં પણ વેદ અને યજુ વિશેષેયોક અનાદર બતાવેલો છે. ૪ જગતે વગેરે શ્રેયોને 'અપરા વિદ્યા' ઉપનિષદમાં કહેલી છે; તથાપિ મહાભારત વાંચતાં એમ ઠરાવી શકાય છે કે સનાતન ધર્મ અને તેના આધારસ્તંભ ને બ્રાહ્મણ તેમનાપર કોઈક પણ રૂઢવેથી સખત હુમલો થયો હોવો નેઈએ; નહીંતો પુનઃ પુનઃ ધર્મ એટલે શું, અને બ્રાહ્મણોનું એટલું કેટલું છે, એ વિષયો વિસ્તારથી પિંછપેચણ કરી વર્ણવવામાં આવ્યા ન હોત.

આદિપર્વમાં (૩. ૧૨૦) નમ સપ્તમનો ઉલ્લેખ છે. અયોધ્યાકાવડમાં એક કેકલે કોઇ પણ દેશનો નારવિક હમ્મારે નહીં તેવાં વાડ્યો છે. જેવાં કે કોણ કોણ બાંધે છે, અનુય એકસો નામે છે અને એકસોજ મરે છે; તેની સાથે કોઇ આપતું; નયી; શ્રાદ્ધ વગેરે કરવાં એ અત્રનો અપવ્યય માત્ર છે; આ લોકમાં એકના ખાવાથી ને બીજાને પડેલાકમાં મગતું હોય તો પ્રવાસે ગયેલા માણસને,

૧. દુર્ગસ્ત્વેવ મદાપન્યાં બ્રાહ્મણનાં વિવલિતામ્ । યઃ કલ્પિત્વ જ્ઞાતિઃ હૃદિમન્ શ્વેનિષ્ઠ મરતર્પમ ॥
શાંતિ. ૩૦૧. ૫૦.

૨. સાંસ્યમોગહત્તં તેન પંચરાત્રાનુચારિદનમ્ । નારાયણમુચ્છોદ્રાતે નારદોઽભાવયત્પુનઃ ॥
શાંતિ. ૩૪૦. ૧૧૨.

૩. ભવિન્તાઃ સહ ચે માવા ન તાર્લેઈજ યોજયેત્ । મીષમ્ ૫. ૧૨.

૪. પ્રવા દેને બરદા યજ્ઞરૂપા બજ્ઞદ્વોક્તમવરં યેષુર્મ । મુંદક સ્તં ૨-૭.

પરનાં માણસોએ ધાત્વ કરતાં, પેટપૂર અત્ર મળવું જોઈએ. 'પરેખર, પરેણાં જેવું કંઈ છે' નહીં; જે મત્યસ્થ અંખોથી દેખાય તેટલું ગ્રાહ્ય સમજવું જોઈએ. '૧ સંકેતને ક્ષીણે સારા માણસને પણ પુણ્ય અને પાપનો મોહ પડેલો. 'પુણ્યવાનને પણ સંકેત નરે છે અને પાપી પણ આમણું સુખમાં રહે છે—આથી ધર્મ કે અધર્મ જેવું કંઈ છે' નહીં, 'જેવું લઈએ તો નિરાશાથી કહેવું છે' ?

૨. કૌટુંબિક સ્થિતિ.

બીજા અનેક બાબતો પ્રમાણે આ બાબતમાં પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ અનેક પુરાવા છે. પ્રથમતઃ સ્ત્રીઓની જેમાં નિંદા કે અપારદ કરેલા છે એવાં કેટલાકાં છુટાં છવાયાં વાક્યો લઘ્યે: સ્ત્રી વર્ગ સંબંધી 'સ્ત્રીઓને એટલા સ્વભાવજન/ભાષા આવે છે કે તેઓ અચળ, ધર્મહીન, તીક્ષ્ણ મત. અને કલહાગ્નિ સજ્જાવનાર હોય છે. '૩ 'સ્ત્રીઓ અનુભવાદી છે, એવું સુત્રારે દર્શાવ્યું છે. '૪ તેઓ સ્વભાવતઃ નિર્મયોદ્ધ હોય, 'વેડિલ માણસો, નેકર ચાકર, વગેરેની બીકથી, તેમજ તેમને બગાડનાર ન હોતાંજ, અર્થાત્માં રહે છે—લાગે. સ્ત્રીઓમાં બેકાદીજ પતિવ્રતા હોય છે' ૧ અનુસાસન પર્વના ૩૮ માં અપાયમાં સ્ત્રીઓની ખુબજ નિંદા કરેલી છે, અને તે નિંદા એક સ્ત્રી પાસેજ કરાવેલી હોવાથી તેનું તૈસ્વય પણ અતિશય છે, 'સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે પત્ની કષ્ટજન નથી; છુટ્ટીની ધાર, વિષ, સૂઈ, અને અગ્નિ, એ સર્વે, સ્ત્રીઓમાં સચે રહેલાં છે. '૧ વા. લપણમાં પિતા, ન્હાવાનીમાં ભત્રી, અને છુટાપામાં પુત્ર રક્ષણ કરે છે; તેથી સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય નથી, એવો પ્રબળપતિનો મત છે. ૭ કેટલેક કેડાણે તો સ્ત્રીઓપર એટલા મક્કીન અને અસત્ય આણેલાં કરેલાં છે કે તે અને લખરા શાણચારથી વિરુદ્ધ મણાય!

હવે સ્ત્રીઓની જેમાં સ્તુતિ દર્શામાં આવી છે, એવાં કેટલાક વાક્યો લઘ્યે: 'ન્યારે ન્યારે સ્ત્રીઓ આડે મારીં દોરાય છે ત્યારેત્યારે પરેખર પુરેણાં અપરાધી હોય છે. '૮ 'જે કેડાણે એમને માન મળે છે તે કેડાણે દેવતા આનંદ પામે છે, માટે સ્ત્રીઓનું માન શખડું અને તેમને સંપૂર્ણ

૧. ઇયોધ્યાકાણ્ડ ૧૦૮, ૩. દશાદિ

૨. શુમે કર્મને તિષ્ઠન્તં ત્વામાયે વિજિતેન્દ્રિયમ્ । અનર્થેભ્યો ન રાપ્નોતિ પ્રાપ્તું ધર્મો નિરર્થકઃ ।

મૂતાનાં સ્વાવરણાં ચ જંગમાનાં ચ દર્શનમ્ । યયાસ્તિ ન તથા ધર્મેસ્તેન નાસ્તીતિ ને મિતઃ ॥
સુદકાણ્ડ ૮૩. ૧૪. ૧૫.

૩. સ્વભાવસ્ત્વેય નારોણાં ત્રિષુ લોકેષુ દૃશ્યતે । વિમુકધર્મોધપલાસ્તીશ્ના મેદકરાઃ ક્રિયઃ ॥

અરમ્યકાણ્ડ ૪૫. ૨૬-૩૦.

૪. અનુતાઃ ક્રિય ઇત્યેવ સૂતકારો વ્યવસ્થાતે । અનુ ૧૧. ૬.

૫. અનર્થવાન્મનુષ્યેષાં મળાત્ પરિજનસ્ય ન । મર્યાદાયામર્મર્યાદાઃ ક્રિયસ્તિષ્ઠન્તિ મર્ત્યુષુ ॥
અનુ ૩૮. ૧૬. તથા શતસદ્ગુણેદિ કાવેસતિવ્રતા । અનુ ૧૧

૬. ન સ્ત્રીભ્યઃ કિંચિદન્યદ્રે પાળ્યક્ષત્રાનસ્તિ ચ ॥ અનુ ૩૮. ૧૨; દુરધારા વિષં તર્ણો
મન્હિરિશ્લેકતાઃ ક્રિયઃ ॥ અનુ ૩૮. ૨૧.

૭. પિતા રક્ષતિ કીમારે મર્તા રક્ષતિ ચીવરે । પુત્રાથ સ્થાપિરે માવે નાસ્તિ સ્ત્રીણાં સ્વતંત્રતા ॥
અનુ ૨૦. ૨૧; પ્રજાપતિમતં શ્વેતજ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્દતિ । અનુ ૨૦. ૧૪.

૮. एवं છો નાપરાન્નોતિ નર દવાપરાન્નિ । શાંતિ ૨૬૫. ૩૮.

ડૉ. સેમ્યુઅલ જેન્સનનું (હાસ્યરસિક) જીવનચરિત્ર.

(ગતિક્ષી સમાપ્ત).

ભદ્રંભદ્ર અને અંબાશંકરનો મેળાપ !-જેમસ બોઝવેલની આડકથા.

મદાપુરવાની આ ગાંધી કલ્પમાં એક જાણુ નામ લેવું રહી જાય છે, કહો કે છેલ્લે છેલ્લો પશુ લેવા વિના, દીપ અધુરી રહી જાય છે. તે જાણે કાંઈ નહીં પણ આ ચરિત્રના પ્રારંભમાં કહેલો પ્રખ્યાત જેમસ બોઝવેલ હતો. બોઝવેલ બેરીસ્ટરનો એડીનબરોમાં ધંધો કરતો. જેન્સનની જોળખાણુ યતાં સાથે લાગલોજ તે એની સાથે જાણે “ પ્યારમાં ” પડ્યો. તરતજ તે એના ઇષ્ટ દેવ યહૂ પડ્યો. પ્રસંગે પ્રસંગે ખાસ તેને મળવા અને પૂછવા બોઝવેલ રોટલેન્ડ-થી લંડન આવતો, (વાદ રાખવું કે તે વખતે રેલ્વે ટ્રેના નહોતી) અને જેન્સન ગોળવું માટલું હોય તેમ તેની આગળ પાછળ માખી પેઢી જમણતો. જેન્સન બહુજી એ માખીને ઊરાડવા કરતો પણ માખી તો ઊડતીજ નહીં. બોઝવેલ કાંઈક વિદ્વાન હતો ખરો, ધનાઢય પણ હતો, અને એની જેન્સન પર અનન્ય ભક્તિ હતી. પરંતુ અહીં પ્રશ્નસાનો અંત આવે છે. તે કેવલ મિથ્યાભિમાની, ગર્વિષ્ઠ, ભૂંડ, ખુશામતીઓ, ઘુસણીઓ અને વાતુડીયો હતો. મિત્ર ભાવે નહીં તો સૈવક ભાવે પણ ગમે તેમ કરી, જેન્સન વાળી આ કલ્પમાં તે દાખલ યહૂ ગયો. જેન્સનને વા કેમ છુટે છે તેની પણ તે ખબર કાઢતો અને, ભણું યાપ એવું !-નોંધી લેતો. જેન્સનની પ્રત્યેક વિચિત્રતા, પ્રત્યેક નિર્જીવ ટેવ તથા કુટેવની સીધી તથા આડકત્રી રીતે તે જાણ કાઢતો, તેનાં વચનમાત્ર તે દેવવાણી હોય તેમ એકદત્તચિત્ત શ્રવણ કરતો અને આ સમજી ખાસ નોંધ શુકમાં લખી લેતો અને તે પુસ્તક ન હોય તેમ જેન્સનને પ્રત્યેક વિષય પર પ્રશ્ન પૂછીને સમાધાન કરતો. પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તેના જવાબ આપવાની જેન્સન કાકાને ચીડ હતી. પરંતુ. કળેજને તેના જવાબ આ મળેજ પડેલા, જાત્રિમને આપવા વિના છુટકાજ ન યતો. “ માન ન માન મેં તેરા મહેમાન. ” જેન્સન તેને ગમે તેમ જોડાણવતો, પણ બોઝવેલ તે સાંભળતાં શરમાતો, કંટાળતો કે ચીડવતો નહીં. એ તો દેવાચિત ધુણે હતો. બહુ તો જરા ગુસ્સે થઇને ચોડાજ કલાકમાં પૂંછડી જેવીને તેવી વાંકીજ કરી નાંખતો. થવાજ જેન્સનને બોઝવેલની મૂર્ખતા છતાં, તેના પ્રતિ તિરસ્કાર છતાં, તેના પર સ્વાભાવિક રીતે પ્રેમ પણ હતો. આથી તે તેના સાથે પ્રશ્નોત્તર કરતો. એ સમજા સંવાદ પાછળથી ટપકાવાપ છે તેની તેને ખબર નહોતી. બોઝવેલ પણ તેને તરેહવાર સવાલ પૂછતો. એકવાર તો પોતાની હમેશની હાલની સરસતાથી એમજ પૂછ્યું હતું કે “ સાહેબ, જે તમને કારાગ્રહમાં પૂરવામાં આવે અને તમારો સાથે બાળક હોય તો તમે શું કરો ? ” આ તથા બીજા પ્રશ્નોના જવાબો વગેરેથી ભરેલી નોંધ પોથીઓ પરથી જેન્સનનું બોઝવેલે જીવનચરિત્ર લખ્યું હતું. જેન્સન જેને સૌથી ધિક્કારતો તેને તે પોતાની પ્રખ્યાતિના સૌથી મોટા હીસ્સા માટે આભારી છે. એ પણ મનુષ્યની ન્યાય-ભુષિપર એક કટાક્ષ છે.

ઉપરોક્ત ક્ષણની સ્થાપના પ્રાચી થોડે વખતે બોજવેલ કરતાં પણ વધારે ઉપયોગી સંબંધ તેને મી. અને મીસીસ ગ્રેલ સાથે બધાથો. મી. ગ્રેલ દ્વાર ગાળવાની લાઠીના માસિક ફોનો અને એક ધંધામાં અદ્યતન ધન પ્રાપ્ત થીકું હતું. એ માથુસ સમજદાર, નીતિમાન અને ઉદાર હતો. તેની પત્ની જે અનેક સૌવત સંપન્ન નારીઓ અંચલ, વિદ્યારથી, સ્વરૂપવતી, આર્થિક, માનની અને મિત્ર્યાભિમાની હોય છે, અને જેઓ સત્ય હોય કે નહીં પરંતુ રોચક તથા મોહક બોલ બોલે છે તેમાંની એક હતી. એ દંપતી સાથે ૧૭૬૫ માં જોન્સનને પ્રથમ પરિચય થયો અને જોતજોતામાં તેઓ સાથે ગાઢ મિત્રાચારી બંધાઈ ગયો. જોન્સનની ભૂલકદાર, ઝમકદાર વાર્તાકાવ્યથી, તેઓ ચકિત અને પ્રસન્ન થઈ ગયાં. જોન્સન જેવો પ્રખ્યાત પુરાણકંડનાં લક્ષ્યલક્ષણે ત્યાં ન જતાં પોતાને ઘર આવે તે તેઓ એક માન સમજાવવા લાગ્યાં. સાંકેતિક વાર્તાનાં દારૂનાં કારખાનાંને લખતાં મકાનમાં તેને રહેવા માટે ખાસ આરક્ષ અને તેઓના એક સુંદર બંગલામાંથી તેથી પણ સારી જગ્યા જોન્સનને રહેવા માટે અંતરદેહી કાઢી આપવામાં આવી. આ બે વ્યક્તિ ગ્રેલસો જોડે જોન્સન વર્ષોના વધારે મોટા ભાગ દરમિયાન આનંદથી અને સગ્ન રીતે કાલ વિર્જીયન કરતો. દરિદ્ર્યમાં ઉછરેલા જીવાને તો આથી વિશેષ દેવન અકર્ષક હતો. પરંતુ આ સુખ નિવાસમાં તેના સુખ્ય આનંદ તો પોતે પોતાની "રેસેલ્વેસ" ની નવવ કથામાં જેને "condemning eloquence of familiar friendship" (સ્ત્રીની મૈત્રીની હેતુ પમાડતી મોહકતા) કહે છે તેજ હતું. મીસીસ ગ્રેલ તેની બડી ભક્તિથી યથા પડી હતી. તે આ જાણકાર અભિચિની એક પત્ને સુશ્રુષા તથા સેવા કરતી. ફરેશતાના જેવી મિત્રાચારી તે, બગીચા-કાકાના કપડાં જે દારૂવધન કરીને ઉતારી નાંખતી. શરીર અને મનના એ રોગીને પ્રસન્ન કરશે મનથી પ્રાપ્ય, અને સ્ત્રી સુકિતથી સાખ્ય માત્ર સગવડ તથા સુખ જોન્સન માટે કરી આપવામાં તે કદી કમ્યાસ કે કંલુસાઈ કરતી નહીં. ગ્રેલસો સાથે તે ખુસાઈથી પણ તે સાથે જતો.

જોન્સનના પોતાના ઘરના હોલિડેયસ.

એવું પોતાનું કંડનની ફલીટ રટીલ-જે ' ટાઇમ્સ ' ની આશીસ ત્યાં હોવા માટે પ્રખ્યાત છે-ની એક ગલીમાં ધર હતું અર્. તેનાં કાનરીયાંમાં એવું પુસ્તકાલય હતું, જેનાં પુણ અને બેરકારીથી પાનાં વિખરાતાં હતાં. નીચેયે માથે મિત્રને મળતો. એજે ઘરમાં કાંઈ વિચિત્ર પુનર્ગાંમિને લઈ હતી. તેનું નોકર ખાતું નાટકઘાળના સામાન તરિક્ક વધારે કામ આવે એવું હતું. તેની ખાતાંની વડી વીડીપન્સ નામની એક જલ્લા હતી, જેના સુખ્ય રૂણો તેની અધના તથા દરિદ્ર્ય હતાં ! તે ડોશીની ના છતાં પોતાનાં જૂના ઓળખાણનો એક બીજા ગરીબ ડોશીને જોન્સનને ઘરમાં કેવલ આશ્રય ખાતર લાલી. એ નવી ડોશીની એક કુમારી કન્યા માટે પણ જોન્સનને જગ્યા જાગ્યલ પાડી. આ પાંચરોળમાં હેન્ડ્રુ જનવર લેવેટ નામનો એક ઉંટ વેદ હતો. તે જોન્સનની સેવામાં, માત્ર તેને સવારના ચા ઉઠાળી આપતો. આ અભિજોતને માંદોશી, અને સામટી, જોન્સનના દબરો નોકર ફૂંક સાથે રોજ સાંજમારી ઉઠતી. પરંપર લડી રતો જતો તેઓ એકસંપ કરીને રવળ જોન્સન પર પણ દુસો લઈ જતાં અને તેમની કચડીય

અને ફરીવારથી ત્રાસ પામીને તે ઘેરથી પીકાંમાં ભાગી જતો! આશ્ચર્યદાયક એવા અને ભક્ષમણ મોટા-એવાના જરા પુણ્ય અપમાનને સહન ન કરનારો, ચેસ્ટરફીલ્ડ જેવા ઉમરાવનો ગર્વભંગક અને એસઅર્ન જેવા તુમાખી ચોપડીવાળાએ તેનું જે અપમાન કર્યું હતું તેનાથી શતગણું અધિક અપમાન કરનારો, તેનાં પોતાનાં અપંગ અલખેલાં આશ્રિતોનાં અપમાન, મુગે મોટે સહન કરતો એ કાંઈ જેવું તેવું કૈતક નથી. તે જોન્સનની ઉદાર ભુદ્ધિ અને દયાલુ હૃદયની જેવી તેવી અતુલમંજુકા નથી!

બોઝવાલ સાથે એક ટાપુનો મુસાફરી!

પોતાનાં વયને ૬૪ મે વર્ષે તેના જીવનની સરલ ગતિમાં એક ભંગ થયો. રોક્રોફ્ટની પડોશમાં હેઝીડીસ કરીને ટાપુ છે. ગ્રેટથોટન જેવા જ્ઞાનોદ્દીપિત દેશનાં સાહિત્ય જતાં પણ એ 'ટાપુવાસીઓ મધ્યકાલ જેવાજ જન્મલી છે એવા બોઝવેલે આલેક્સા સમાચારે તેની છાયાસા ઉશ્કેરી. લંડનના ધુમાડા, કાદવ અને ઘોંઘટ તેને એટલા પ્રિય હતા અને એની ચંચલતા એની અજગરના જેવી હતી કે એ તે ટાપુને દર્શને જાય એ બહુ સંભવિત નહોતું. પરંતુ એ સાહસ કરવા બોઝવેલે બહુ કલાવાલા કર્યા અને પોતે તેને મુસાફરી દરમિયાન એસ્ટેટગ્રાફ કરવાનું માથે લીધું. ઉઘાડી હોડીમાં વરસાદમાં ટપકતાં અને ભાગ્યેજ એનો ભાર ઝીંકી શકે એવાં તંદુરસ્તો પર રતારી કરતાં તેમના એ માસ મુસાફરીની મજલમાં વીતી ગયા. ત્યાંથી તે પોતાના મનમાં નવી મૂર્તિઓ તથા સિદ્ધાંતો સ્થાપન કરીને પાછો પોતાને રથાનકે આગ્યો. આ મહાન મુસાફરીનું પુસ્તક એક વર્ષમાં તેણે લખ્યું અને તે પ્રગટ થતાં, સાહિત્ય ચર્ચાનો કેટલાક વખત સુધી મુખ્ય વિષય થઈ પડ્યો હતો. રોક્રોફ્ટ લોકો માટે જોન્સનને જે તિરસ્કાર હતો તે હવે માત્ર મરકરી માટેજ અવશેષ રહ્યો હતો. અને જે રહ્યો સહ્યો હતો તે માર્ગમાં રોક્રોફ્ટેડ વટાવતાં તેને રોક્રોફ્ટ લોકોએ આપેલાં માનથી સાફ થઈ ગયો હતો. તેથી આ "જર્ની ટુ ધી હેઝીડીસ" માં તેણે રોક્રોફ્ટ પ્રજાની પ્રસંસા કરી હતી પણ કેટલુંક કટુ સત્ય પણ કહ્યું હતું. આથી કેટલાક રોક્રોફ્ટ બહુ ચીડવાયા અને જાણ, ચોપાનીયાં, પુસ્તક વગેરેમાં જોન્સનની ધણી ખાસ નિંદા કરી. એકે તો લખ્યું કે જોન્સનનો ભાર ઝીંકે એવું રોક્રોફ્ટેડમાં એકજ ઝાડ છે! પોતાનો "જર્ની" માં "ફીગલ" નામનાં એક અંધને જોન્સને 'ખનાવડી' કહ્યું હતું તે પરથી તેના લેખક મેકફર્સને સ્ટ્રોટી વડે લેર વાળવાની ધમકી આપી હતી. જોન્સન ગાંભીરો જાય એમ નહોતું. તેણે પૂર્વ આલેખ લખ્યાં વધારે રપંચ રીને મુક્યા અને તે બાદ કેટલાક વખત સુધી મેકફર્સનનો સ્ટ્રોટીનો જરૂરી પડે તો હાજર જવાળી પ્રત્યુત્તર આપવા, બહાર નીકળતો ત્યારે હાથમાં ચામક તૈયાર રાખતો!

જોન્સને પોતા પર હુમલો કરનારા જીભએની કાંઈ કંનવા કાંધી નહી. તેણે પ્રથમથીજ લેખિત વાદવિવાદમાં કદાપિ ન ઉતરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો, અને તે મક્કમ ઠરાવને તે ઠેક સુધી વળગી રહ્યો હતો. આ આશ્ચર્યકારક હતું કેમકે વાદવિવાદીઓના માનસિક તથા નૈતિક ગુણો તેનામાં ભરપૂર હતા. મૌખિક વિવાદમાં તે પોતાના પક્ષનું તીવ્રતા તંબા આર્તુર-તાથી મંડન કરતો અને સાસ્ત્રાર્થમાં જે દલીલ ન જડતી તો પછી ગોળા ગમડાવતો અને તક-

રાત્રી ગરમખરબીમાં કટાક્ષ તથા માર્મિક પ્રદારનો ઘૂટપી ઉપયોગ કરતો. સ્પર્ષ કરતાં આ બધું પરિવર્તિત થઈ જતું. તેના સો સમોવાળીયામાંથી કાઢીને લાવક ધારો નહોતો. જેટલીનું એ વચન હમેશાં તેનાં મુખમાં હતું કે મારું લખાણ જેટલું તેને નીચે પાડે છે તેટલું બીજા કાઢતું લખાણ પાડતું નથી.

પરંતુ કમનસીબે પોતાનાજ લખાણે તેને એક વાર હેઠળ નાંખ્યો. ઇંગ્લેન્ડ અમેરીકન સંસ્થાનો વચ્ચે વિશેષ એટલે અંશે વધી પડ્યો હતો કે સમાધાનનો યત્ન થયો હતો. વિઝદની તકામત લેવારી ચાલી રહી હતી. પ્રધાનોને એવી ભ્રમ-સત્તી પ્રાસાદિક બાનીને પ્રત્યે અમેરીકન સંસ્થાનોનો પક્ષ લેનાર બાં આગેવાની હેઠળના વિરોધી પક્ષની વિરૂદ્ધ તેમજ જેમકા બંકાબાર સંસ્થા વિરૂદ્ધ લોકલાગણી ઉરકાણ ચકારો. તેણે સરકારની રચાનિક તેમજ પદેથી પક્ષમાં બે મણુ ટ્રેક્ટો લો લખ્યાં હતાં. તેને કે તેના વશને યોગ્ય નહોતાં. ધણાં ચઢીવાતાં હતાં; પરંતુ આ જેટલો પ્રયત્ન કેવલ નિષ્ફળ ગયો. અમેરીકન એ હતી કે " મતનો હમને હક ન હોવાથી તમને હમારા પર કરતો જ. (No taxation without representation) પણ ઉપશર્ણ (contribution) આપવા મહેરબાનીની રાહે તૈયાર હતા. આ પર અમેરિકન નાંખી તેણી ચાની આવેલી રહીમરનો અમેરીકનોએ બોસ્ટનના આવમાં નાં જોન્સને સરકારના બચાવમાં લખેલાં ટ્રેક્ટનું નામ " ટેક્સેશન નો ટીપો ", ભુલમ નહીં) એણું હતું. મહાભક્ત બોઝવેલને પણ મહાદ કંઈ તીકણું ખું પ્રસાદી એમાં અદરશ છે. સામાન્ય પ્રજામત એવો હતો કે ને ખબર કશી અને ' રેમ્પર ' નાં નિર્ણયો ઉત્પન્ન કર્યાં તે પર કાળ અને રોગની મઠ અને મૈત્રીની જોન્સનના મક્કને એથ લાગતી અટકશે ! મેકાલે કહે છે કે તે સંક્રિતનો દોષ નહોતો, સત્ય એ છે કે એમને કદાપિ ખુશીથી શાખદાની વિભને અવચાસ કર્યોજ નહોતો. એમાં એનું પુસ્તકાલય હતું, નિતભાતના કલિકાસને પ્રેર દો દારી કલિકાસ તેને દુર્ગમ કિન્નને મળતો. એણે પરમની તીવ્રતા હજુ તેને દોરે એને કશું જાન નહોતું. એના સામાન તરીકે વધારે કો એક રકા હતી. એના મુખ્ય રહે

માગણી એણે તરતજ સ્વીકારી. તે વિષે એને પુસ્તકોથી જે જ્ઞાન મળ્યું હતું તે ઉપરાંત એના સાધનોદ્વારા પણ મળ્યું હતું કે જે હવે બીજાઓને સદાને માટે બંધ થઇ ગયા હતા. જે કંગાલ લેખકો એની સાથે આટલે સુતા હતા, જેમની સાથે એને વાતચીત થઇ હતી. જેની વાતો એણે દંતકથાઓ તેમના મિત્રોથી સાંભળી હતી એ અન્યોને દુર્લભ સાધનોનો જ્ઞાનસત્રને ઉપયોગ કરવાનો આ ઉત્તમ પ્રસંગ હતો. એનો વિચાર પ્રથમ તો નાના કવિને એક દુકાનમાં તૈયાર મોકલવાને ૪-૫ પાનામાં પતાવી દેવાનો હતો. પરંતુ લેખકોનાં મગજ બધારે ભરેલાં હોય છે, લખવાનો વિષય મગજમાં રમી અને પચી રહ્યો હોય છે ત્યારે કલમનો કાગળના કદ પર કાણુ રહેતો નથી એ લેખકોનો સર્વાનુભવ છે. લખાણ પૂરું થતાં થોડાં પાનાં યવાનાં હતાં તેને બદલે દસ નાનાં વૉલ્યુમ થયાં ! પ્રથમ ૪ વૉલ્યુમ ૧૭૭૮ માં પ્રકટ થયાં અને બાકીનાં ૬ ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં પ્રકટ થયાં. “ કવિઓનાં જીવનો ” એ જેન્સનનો અનેક રીતે સર્વોત્તમ ગ્રંથ છે. ચરિત્ર નવલકથા જેવાં રોચક છે. જીવન તથા માનુષી સ્વભાવ ઉપરની દીકા ધણી સૂક્ષ્મરીતે માર્મિક તથા ; શુદ્ધ છે. કવિ સેવેજનું જીવન ૧૭૪૪ માં ૩૫ વર્ષ પર લખ્યું હતું તેવુંજ લગભગ અહીં રહેવા દીધું હતું. તે સાથે બીજાં જીવન ચરિત્રો વાંચતાં, એ ફરીયાદો તેની શૈલીમાં થઇ ગયેલો બેદર ૨૫૪ દેખાઇ આવતો હતો. લખવાને અભ્યાસ છૂટી જવાથી અને ધરગથ્ય બાધા બોલવાનેજ અભ્યાસ રહેવાથી, શૈલીમાં પૂર્વે જે ભારે પથ્થુ તથા એકપ્રકારપણાનો દોષ હતો તે બરે અંશે નીકળી જઇને, ભાષાની સાદાઇ તથા સરસતા ધણી વધી હતી. આમાંજે દ્રવ્યના પ્રકરણમાં જેન્સને કાશની જેમજ છદ્મ આપી. તે બહુલો, પણ ગણેલો નહોતો. પૂર્વ સંકલ્પ થોડાં પાનાંજ લખવાનો હેતુથી તેણે માત્ર ૨૦૦ પાઉંડ હમાં લખવા કલ્પાયેલું અને બહુ વધી ગયું હતું છુકરીશરણે જેણે ત્યારે માત્ર સીગણાં વધારે કામ માટે માત્ર દોહું લવાજમ કરી આપ્યું. જેન્સન કાંઇ પૈસાનો તિરસ્કાર કરવાનો કેટલાક વેદાંતીઓ પેદા, ટોંગ કરતોનહોતો, પરંતુ સાટાં કરવામાં તદ્દન કાચો હતો. એ અદ્વિતીય લેખક ગણાતો છતાં બીજા હલકા લખનારા જે રકમ લેતા તેટલી તો એ માંગવાની પણ હીમ્મત કરતો નહોતો. જેન્સનના રાજ પાંચમા યાદસંતું જીવનચરિત્ર લખવા માટે એનાજ સમયમાં રોયલ્ટીને ૪૫૦૦ પાઉંડ અણવાં હતા !

મીસી ગ્રેલનું પુનર્જન-જેન્સનનો મંદવાડ અને અંત.

જેન્સન હવે વૃદ્ધ, ૭૨ વર્ષનો થાય છે. જે શારીરિક દોષોથી તે પીડાતો હતો તે હવે વધતા જાય છે. જે વિચિત્ર સ્ત્રી પુરુષો તેના ઘરમાં હતાં તે એક પછી એક તેના ત્યાગ કરી ગયાં અને જેન્સન એકલવાયો પડી ગયો. જે મૃત્યુથી તે હમેશાં ડરતો તેનો બધ હવે તેને બચકર રીતે ભડકાવવા લાગ્યો. મી. ગ્રેલ મરણ પામ્યો હતો અને તેની વિધવા મીસીસ ગ્રેલ સાથે જેન્સન વારંવાર એકલો રહેતો, અને તેણી વચ્ચેનો સંબંધ નહોતો ઈચ્છવા જેવો હતો. પરંતુ તેની પાસે પણ જેન્સનને હમેશાં રાખવા પુરતું ધન નહોતું. ૧૭૮૨ માં મીસીસ ગ્રેલ બ્રાઇટન રહેવા ગઇ તેની સાથે જેન્સન પણ ગયો હતો, અને ૬ અઠવાડીયાં રહ્યા. પરંતુ એનો તુંડ સ્વભાવ જે દૃષ્ટાવસ્થાથી અધિક બ્રષ્ટ થયેર હતો તેથી એને દેવદુષ્ટ પૂજતી અને યત્ની રૂપ થઇ પડેલી મીસીસ ગ્રેલ પણ સહન કરવા અસમર્થ થઇ પડી, તે પીઓઝી નામના એક ગાયન શાસ્ત્રી સાથે ત્યારમાં પડી. બીજાને તેની અળર પડી પરંતુ જેન્સન પ્રત્યક્ષ તેમનો સંબંધ

એવા છતાં તેને શક લાગવા કરતાં વિશેષ એવો નહીં. બાદ તે બાથ ગ્રથ છતાં એ-સન તેની સાથે બ્રહ્મલયો પત્રવ્યવહાર ચલાવતો રહ્યો. તેને એ વર્ષના ઉ-દ્યાગમાં પદ્મવાત થયો પરંતુ જુલાઈમાં સામે થયો, અને પેઢી મહાપુરુષોની કલ્પજમાં લાગ લેવા લાગ્યો તથા વધુ મુસાફરીના વિચાર કીધો. ૧૭૮૪ ના જૂનમાં તે બોઝવેલ સાથે હેન્ડીયર ઓક્સફર્ડ પહોંચ્યાં આગ્યો અને સપ્ટેમ્બરમાં પોતાના મૃત્યુ ગામ લીચર્સીડમાં હતો. પાછા ફરતાં તબીબન જગડી પરંતુ એ ખાવાને શાખોન કાઢ જતાની કરી પાળવાનો સાધના પાડ્યો. રાતદિન દમથી પશુ તે મુઝાતો અને અંધારામાં પુર પોતાની જુની મિત્ર મોસીસ ગ્રેમનાં પીપાઓ સાધનાં પુનર્લંબની હવે તેણે ખખર સાંભળી. આથી તેના શુસ્તાનો પાર રહ્યો નહીં અને તેણે ગમે એમ લખી. માર્ચુ. દક્ષિણમાં જ્યાંથી તબીબન મુધરશે એમ એને લાગ્યું અને ખર્ચનો ભય ન હતો તો રોમ કે નેપલ્સ ઉપડી ગયો હતો. એટલા પૈસા નહોતા એમ નહોતું. તેની પાસે બુકસેલરનાં કરેલાં ગદાવહીનાં બે એક હજાર પાઉંડ હતા. પરંતુ એ મુડી ઓછી કરવા તેના સંતતિ રહિત હોવા છતાં મરતાં પશુ અને મરણને દૂર કરવા ખાતર પશુ વિચાર થયો નહીં. મુડીની વાત તે શુભજ રાખવાને તેના સંકલ્પ હોય. તેને જલ્દીથી અસર તો ચક્રમ હતી અને બીજા શીયાળો આવતાં તેના એ રોગ એકદમ વધી પડ્યો. પાણી પેટમાં વધવા માંડ્યું અને એણે શસ્ત્રવિદોને હીમતથી પેટ વધુ અને વધુ ઉંડું ચીરી પાણી કાઢી નાંખવા કહ્યું. લંડનના સૌથી પ્રખ્યાત શસ્ત્રવિદો તેની સેવામાં આ પ્રસંગે હાજર હતા, અને એ સાહિત્યમૂર્તિની સેવાને પશુ માન સમજાવે એક પેની પશુ સેવા તેઓએ સાધ ના પાડી હતી. પરંતુ તેઓના ક્ષમ ભર્થ દોરો, રોગ વધ્યો. મરણ નિકટ તથા અનિવાર્ય જાણી તેનાથી તે બહીરો બંધ થઈ ગયો. મરણ દોષમાં તે પ્રજુની, પ્રાંતિથી પ્રાર્થના કરતો, અને પોતાની ૭૧ મા વર્ષની વયે ૧૭૮૪ ની તા. ૧૩ મી ડીસેમ્બરે સાંજના ૯ વાગે દેહલયાગ કર્યો. એક અંગ્રાજીમાં બાદ જે કવિઓ અને સમર્થ લેખકો લેખકો, કાષ્ટકન, એડીસન આદિએ રોસનાં સાહિત્યની જાણની સંપત્તિ વધારી હતી અને જેમાં પોતે પશુ નિહંવ હીરસો આપ્યો નહોતો તેમની કવરોની પડોરામાં ઇંગ્લંડના મહાપુરુષોનાં પ્રખ્યાત કવરસ્તાન વેસ્ટમીનીસ્ટર એબીમાં તેની લાલ ડાટવામાં આવી. આ પ્રમાણે આ વિચિત્ર બુદ્ધિશાળી વિદ્વાનનો અંત આવ્યો. જોન્સનનું જીવનચરિત્ર ધારવા કરતાં લાંબુ થયું છે. પરંતુ તે એટલું રસિક છે, તેનાં દોષો પશુ દુષ્ટ કરતાં એટલા વિશેષ રમુજ છે કે તેની નોંધ લેવા વિના આપણો છુટકો નહોતો અને તેના જીવનની સૂક્ષ્મ વાતો કદાચો આપવાને મહેલે હમેશાં બોલ અને ચાલક નહીં તોપણ આનંદ આપનારી તો છેજ,

તંત્રી,

મહાપરોપકારી મીઠું " ઇત્યાદિ " નું આત્મ-જીવન.

૨-સમાપ્ત.

પરોપકાર કરવો અને ખીજાઓની આજરો ખ્યાલ રાખવો એ તો અમારો ધર્મ છે. એ કયાં શિવાય મને કશુંબર પશુ એનું પડતું નથી. કોઈ મારી એવી ક્ષણ કરતો હોય એવા બતાવશે કે " તેને જરૂર હોવા છતાં હું તેની ' બદારે ધાયો ' નથી " તો તમે કહેશો તે શિક્ષા ભોગવવા હું તૈયાર છું. જેમ દરિદ્ર લોક બાકાનાં કપડાં લઈ શિષ્ટ સમાજમાં બળી નાખે છે અને પછી તેમને કોઈ દરિદ્રી નથી કહેતું તેમ નાના મોટા લેખકો અને વક્તાઓની દરિદ્રતાનો અભાવ હું ઝટપટ દૂર કરી નાખું છું તેવું એક નાતું દષ્ટાંત નીચે મુજબ છે:—

વક્તા મહાશય વ્યાખ્યાન આપવા ઉભા રહ્યા છે. પોતાની વિદ્વતાનું પ્રદર્શન કરવા વ્યાખ્યાનમાં સર્વ શાસ્ત્રોનો ધણો ઘોઠો સંબંધ આવવો જોઈએ એવી દિંદુ સાક્ષર શ્રોતાઓની માન્યતા છે. પરંતુ સર્વે શાસ્ત્રોની વાત તો ક્યાં રહી પશુ તેમનામાંના ધણકોએ એક-શાસ્ત્રનું એક પાતું મુક્ત ઉઘાડ્યું હોતું નથી ! બહુ તો અહીં તહીંના બે ચાર શાસ્ત્રોનાં અને શાસ્ત્ર-કારોનાં નામ તેમણે સાંભળ્યાં હોય છે. સૌથી વધારેમાં વધારે તો અહીં તહીંના બે ચાર શાસ્ત્ર વચ્ચેનાં સાંભળેલાં તેમણે યાદ રાખ્યાં હોય છે ! ! ! બોલવા તો ઉભા રહ્યા; પશુ બોલવું શું ? એવા વિચારથી તે ચિન્તાતુર થયા. ઉપવચનને મોં સામે લાવી, કંઈક આપું અવળું કે ઘડી વાળી આમતેમ જેવા મંડ્યા; જરા ખંખાર્યા; મોં પર પરસવાનાં ખિંદુ ચમકવા લાગ્યાં. વ્યાખ્યાન આપવા ઉભા રહેતા પહેલાં મોં ઉપર જે નિર્ભયતા દેખાતી હતી તેનો પ્રાચલોપજ થઈ ગયો હતો. શું કરે ખીચારો ? બહુ ઘોર સંકટમાં પડ્યો.

જસ, કોઈને કુખી જોવું મારા જેવા પરોપકારી માણસનું કામ નહોતું, એમની આવી રિયતિ નીહાળી મારું હૃદય તુરત પીગળી ગયું અને હું તરત એમની ' બદારે ' વગર બોલાવ્યો ' ધાયો '. જઈને મેં તેમના કાનમાં કહ્યું કે " મહારાજ, આપ આટલી ચિન્તામાં કેમ જણાવ્યા છો. હું તો આપની સહાયતાને સારું ઉઘત છું, નાપ આહો તેમ મારો ઉપયોગ કરો; હું આપને સંભાળી લઉં. " મારાં ઉક્ત આચારસંનયી વક્તાના ' છવમાં જીવ આગ્યો '. તુરતજ એમના મ્હેરા પર પૂર્વવત્ ચમક-દમક દેખાવા લાગી. પછી વક્તા મહારાજે પોતાનું અતિ પ્રતાવશાલી, સિંહગર્જના સુકત તથા બહુજ અગત્યનાં ભાષણની આ મુજબ સરખાવી કરી:—

" મહારાજો ! મનુ ઇત્યાદિ ધર્મ શાસ્ત્રકાર, વ્યાસ ઇત્યાદિ પુરાણકાર, કપિલ ઇત્યાદિ દર્શનકાર અને કર્મવાદ, પુનર્વર્તન ઇત્યાદિ તત્ત્વજ્ઞોનો સંચય જેણે જેણે આ ભારત ભૂમિના બંધારમાં કર્યો છે તેમની તરફ નજર નાંખતાંજ મેં સમુદર ઇત્યાદિ પ્રાચીન પરિતો આશ્ચર્યમાં હૂળી લય છે, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. "

શું અહીં એ બતાવવાની જરૂર છે કે વક્તાને ધર્મશાસ્ત્રોમાં માત્ર મનુષ્ય, પુરાણકારોમાં બ્યાસનું અને દર્શનકારોમાં માત્ર કપિલનું નામજ ખબર હતું તેમજ કર્મવાદ અને પુનર્જન્મનાં તો માત્ર નામજ તેણે સાંભળ્યાં હતાં ? પરંતુ મેં તેમને બહારથી એવો પોષાક પહેરાવ્યો કે અંદરની એક પશુ કાઠેલી ચીંથડી લોકોની નજરમાં ન આવી, અને તેમની આખર બધી જાહેર મદદા વિદ્વાનોમાં તેમની ગણના તે દિવસથી થવા લાગી !

ખીન્ને એક દાખલો સંકલ્પો:—

એક પુસ્તક-પરીક્ષક અને એક અન્યકાર વચ્ચે ઘણા દિનનો પરસ્પર દોષ હતો. ધર્મ કર્મસંયોગે અન્યકારનો એક અન્ય 'રીઝુ' વારતે પુસ્તક-પરીક્ષક પાસે આવ્યો. ઘણા દિવસનો દોષાસિ શાંત કરવા સાર અચાનક સંધિ મળતાંજ પરીક્ષકના આનંદનું તો પૂરું પુણ્ય શું ? અચને તેણે ખૂબ લક્ષ્યપૂર્વક ઉપસાવી પાચલાવી જોયો, પરંતુ તેને કોઈ ખુબ વિશેષ દોષ ન દેખાયો. માત્ર હપાકનો એકાદ દોષ તેની નજરમાં આવ્યો; પરંતુ એટલેથીજ પાકકાનું સમાધાન કેમ થશે ?—એની ધોર ચિંતામાં તે દૂબી ગયો. એટલામાં એને મારી યાદ આવી. બસ, ભક્ત વતસલ હું તુરંતજ શરણાગતની સદાવતાર્થ ગયો. પરીક્ષકે અન્યથા જે અભિપ્રાય બ્યારણુ હત્યાદિ સંબંધી આપ્યો તે નીચે મુજબ છે:—

" પુસ્તકના બધા રોયોનો સર્વેને ધયાયોગ્ય પરિચય કરાવી અન્યકારની અયોગ્યતાને સર્વ સાધારણુની દૃષ્ટિમાં લાવવી અને એ પ્રકારે પોતાનાં મનનું સ્થાન બરડું અને પાકકોનો સમય નષ્ટ કરવો હંત્યાદિ અમને બીજાકુલ હજ નથી, તથાપિ જે એક જે અલંકાર વ્યાકરણુ હંત્યાદિના સામાન્ય દોષ થઈ ગયા છે તે અમારે ખાસ બતાવવા જોઈએ. તે આ છે. હંત્યાદિ હંત્યાદિ. "

પાકકા, જોયું, પરીક્ષકનું મેં કેટલું મુસ્કેલ કામ કયું તે ? જો આ અવસર તેના હાથથી ચાલ્યો જતો તો પછી તેના જેવા અન્યકારનો કોઈકાગિ બડકાવવાનો સરસ પ્રયત્ન તેને ક્યારે આવત ? આ ખરાબ અભિપ્રાયની વાત કહી; દલે ખરાબમાં ખરાબ પુસ્તકોલી સારામાં સારી સમાલોચના, કે જોને પ્રતાપે એક ફૂટી બદામનાં પુસ્તકની સેંકડો નકસી ચડણી થઈ જાય છે, તેને વારતે પણ મારાજ આશ્ચ લેવામાં આવે છે. હું પરંતુ મારો સ્વભાવ છે કે શુભિ સંક્ષિપ્તમાં કરવી. હુંકમાં, હું ખૂબને પંડિત બનાવું છું; જોને શુભિ ન સજતી દોષ તેને શુભિ સૂઝાવું છું; મદિ લેખકને પોતાના વિચાર પ્રકટ કરવા સાર બતાવ સિદ્ધિ ન હોય તો હું તેના વિચારોનો સોલ એજંટ થઈ જઈ છું; કવિની ઉપમાનું કામ સાઈ છું; એથી વિશેષ શું જોઈએ ? કહી આ મારાં આત્મ-કથનથી કેટલી તુષિ ન થાય તો મારી તેમને સવિનય પ્રાર્થના છે કે તેમણે મારાં નામની આળા ફેરવવી, અને જુવે કે હું તો હાજર છુંજ. દલે મારી આત્મકહણી હું પૂર્ણ કરું છું.

લી.

આપનો હંત્યાદિ,

હંત્યાદિ.

સાહિત્યસમાલોચન

સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, મરાઠી, ગુજરાતી, અને હિન્દી.

સંસ્કૃત.

(૧૭) સંસ્કૃતકલિકા:—વલ્લસાડની સંસ્કૃત પાઠશાળાના અધ્યાપક પંડિત વિશ્વામિત્ર-કૌશિક, નિરૂપાનિધિ, તરુણી સ્વામ્યજી અને વલ્લસાડના સરકારી વકીલ શા દુર્લભજી રણજોડજી, બી. એ. એલ. એસ. એલ. બી. તરુણી પ્રસિદ્ધ યથેચ્છ, ત્રણ આનાની કીમતડું, ચાળીશ પનાતું, નિર્ણયસાગરની છપાઈતું, આ પુસ્તક અમને તેના કર્તા તરુણી અવલોકનાર્યે મળ્યું છે, જેની થોડી હમે સહર્ષ સ્વીકારીએ છીએ.

પુસ્તકના મુખ્ય બે વિભાગ-અર્થાત્ પાઠવામાં આવેલા છે, પહેલા વિભાગમાં ૧૫ નાના નાના પાઠો મથાળે પાઠમાં આવતા સંખેડો તથા ત્યારબાદ નાનાં નાનાં વાક્યો વાળા આપેલા છે; ત્યારે બીજામાં ૧૭ નાની નાની વાર્તાઓ છે. અંતમાં કેટલાક બોધદાયક શ્લોકો પણ આપેલા છે. પ્રથમ વિભાગની કુટોનેટમાં, તે સમન્વયવા પૂરતું, ગુજરાતી, નાગરી ટાઇપમાં, સમિતું છે તે શિવાય સંસ્કૃત વિના બીજા કાંઈ બાધાને ઉપયોગ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવેલો નથી.

સંસ્કૃત શીખવાનાં અનેક પુસ્તકો હાલ પ્રાપ્ય છે, પણ તેમાં વ્યાકરણનું બરાજું વિશેષ હોવાથી શીખાઉ તે શીખતાં કંટાળા ભય છે અને એ મહાન માનવી માનવ ભાષા શીખવતો તેનો અર્થો ઉત્સાહ પ્રથમથીજ મંદ પડી જાય છે. આથી જેમાં માત્ર નર નેટલાજ નિયમે, રૂપાંતરો— વ્યાકરણનું જ્ઞાન આપેતું હોય તેવાં એક નવીન શીખનારને મરેનાં પુસ્તકની બહુ નર હળી અને અમે કહેવાને ખુશી છીએ કે શા. વિશ્વામિત્રે તે ખોટ ધણે અસે પૂરી પાડી છે.

પુસ્તકની ખામી માત્ર એટલીજ છે કે તેમાં સંસ્કૃત સંખેડોના અર્થો આપેલા નથી તથા ગુજરાતીમાંથી સંસ્કૃત કરવાના પાઠો પણ આપેલા નથી. આથી શિક્ષકે ‘અર્થ’ (Guide) વગર આ પુસ્તક શીખવું અશક્ય યદ્ય પડવાનો સંભવ છે. અંતમાં જેમ “ માર્ગોપદેશિકા ” માં આપવામાં આવેલા હોય છે તેમ પુસ્તકમાં આવેલા સંખેડોની એક યાદી, તેના અર્થો સાથે, આપવી પણ બહુ જરૂરી છે. પહેલાં ચાર પાઠો પછી વિભક્તિઓનાં ૩૫ આપેલાં છે. અમારી સમજ મુજબ તેા જે બધી વિભક્તિઓનાં ૩૫ સાથેજ, રૂપાવળીની પદ્ધતિ મુજબ. આપ્યા કરતાં બધે ત્રણ ત્રણ રૂપો પાડને મથાળે આપી તેટલાનીજ પાઠમાં ઉપયોગ કર્યો હોત તે વધારે સારું યાત. બધી વિભક્તિઓનાં ૩૫ એક સાથે મુખ પાઠ કરવાં સહેલાં પડે તે સારૂ નમુના દાખલ જે ચાર પુસ્તકોને આપ્યાં હોય તેા ચાલત.

એકંદરે પુસ્તક બહુ સારી રીતે લખાયતું છે અને તેમાં બીજા વિભાગની ઇશ્વરોપાસના, ભારતવર્ષ, સંપ, સત્ય, આયુષ્ય વધારવાના ઉપાય, રામ, હામિ, પીતા, બ્રાહ્મસ્તેષ, વ્યાત્મા અને બુધ્ધિના સંવાદ, વેદ, પદોપદાર, ઇત્યાદિ વિષયોપરની કૃષ્ણ મનોરંજક કથાઓ શીખનારનું મન આલ્લસિત કરી મેલે તેવી છે. તેની સ્વતા બહુજ મુંદર છે.

અંગ્રેજી.

AN ALBUM OF THE ATANKA NIGRAHA PHARMACY AND ITS ALL [1913]:—મુંબઈના ધી ' રાઇમ્સ ' ગેસમાં, ડૉ. આર્થ જેપરવર, અંગ્રેજ પદ્ધતિ પ્રમાણે, છપાયેલી આ ' આલ્બમ ' અમને ' આત્મકનિઃકર્મ ફાર્મસી ' ના ચાલક તરફથી મોકલાવવામાં આવી છે જેના ત્રીસ પાનામાં ના. રહેનરાહા જીવર્ણી ધી શ્રીકૃષ્ણ અને મદારાણી, જમ સાહેબ, અરુમ નૈવરશાસ્ત્રી અને લેખક તેમજ ' ફાર્મસી ' ના આલ રચયક રા. મણીશંકર ગોવિંદજી, તેમની ' ફાર્મસી ' ના મુખ્ય ચાર ચાલકો, આત્મકનિઃકર્મ ચોરીસનાં જુડાં જુડાં ખાતાં અને શાખાઓના માણસો, શ્રી આત્મકનિઃકર્મ શ્રીરીડિંગ લાઇબ્રેરી-જમનનગર, ' ફાર્મસી ' ના કાચઘાતા સહાદકાર, અને અતે ' ફાર્મસી ' ના ભવિષ્યના માલિકોના ફોટા આપવામાં આવ્યા છે, જે બેઝ એ ' ફાર્મસી ' નું કામ કેટલું ધમધમકર આવે છે તેનો સારો ખ્યાલ આવે છે. ' મણીશંકર ' અને ' ગેસ્ટ હાઉસ ' તથા ' મણી જીડીંગ ' ના મકાનો ' ફાર્મસી ' નાં છે, તે મારિકાનો વૈભવ સૂચવે છે.

સૌથી વધારે સ્થાન ' ફાર્મસી ' ની વિરાળ શ્રી લાઇબ્રેરી ખેંચે છે અને ખરેખર, અમને માનવાને કાચુ છે કે, ફાર્મસીના ચાલકો કહે છે તેમ, આખી દુનીયાનાં પત્રો તેમાં આવતાં હશે અને જમનગરી પ્રત્યે તેનો સભ કંઈ પણ લોભ વિના મળતો હશે. અને જાણીને ખુશ છોએ કે જાહેરખાતો દુન્યાર દિવંદમાં પણ ધીમે ધીમે ઇન્નતિ પામતો જાય છે. અમે ફાર્મસીના વિલામિય જનરલ મેનેજર મી. રા. કરલાલ મ. જોશી, બી. એ. ને એને વારસે મુલાકાતવાળી આપીએ છીએ.

FIRST FRUITS:—કર્તા રા. મુજી દુર્લાભજી વેદ, દામોદરદાસ પ્રીટીંગ હાઉસ, રાજકોટ; ૧૯૧૨: મૂલ્ય આઠ આના એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું. પ્રીન્સેસ રોડી-કોટ, મુંબઈથી પ્રાપ્ત.

પરમાપાની અંદર યોગ્ય અપદ્ છે; લેખ લખના તેથી અપદ્ છે; અને કાળે રચવાં એ તે સૌથી અપદ્ છે. પહેલાં અને બીજાંની ઉપર હિંદીઓ દિવસે દિવસે સારો કાચુ મેળવતા જાય છે પણ ત્રીજામાં તે ગણ્યા ગાંઠ્યાજ લેખકો છે, અને તેમાંના એક રા. વેદ પણ છે, એમ તેમની પ્રસ્તુત રચના પરથી સદજ જણાઈ આવે છે. કાળ, પૂકું, અને છપાઈ પણ આંખને ઢીલ વળગે તેવાં છે—પારે-શમાં છપાવતાં પુસ્તકોની ધણે અંશે હરીફાઈ કરી રાકે તેમ છે. આથી પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં સોનું અને સુગંધ બેડ મળેલાં જણાય છે.

પ્રસ્તુત કાવ્યો જુદા જુદા વિષયો પર છે અને તેમાં નાનાં બધાંનાં કાવ્યથી તે હંથાં તત્તજ્ઞાનનાં કાવ્ય સુધી—લગભગ બધા પ્રકારના વિષયોપર—કર્તાએ પોતાની કલમ ચલાવેલી છે; એ વિષય વિવિધતા પણ સારી રીતે સંકલિત થઈ છે.

રા. વેદનાં એક એ કાવ્યોમાંથી કેટલુંક આપણે અત્રે તમૂતા દાખલ લેઈશું કે જેથી આ પત્રના વાંચકોને તેમની સાદી પણ જાવમય સુંદર રચનાનો કંઈક ખ્યાલ આવે:—

બાળકો વિશે લખતાં કર્તા લખે છે:—

Easy to fret—hard to please,
Pleasing others being pleased,
Sweet Sunshine of family,
We welcome Your absence,
Your insult is a fun
And all the trouble that you give
Are a labour of love.

Blessed with you, blessed is the home,

And in the homes with simple smiles,

You teach hard men,

True lesson of innocence.

ઉદય અને અસ્ત વિશે લખતાં કર્તા સ્વાર્થ કે જે છે.

The Law allows

Nothing to stand still:

Like stagnation there is nil

From bad to worse—good to better, a man still grows.

Easy tis to fall, to fly is hard;

Bo bold and have a start;

Up and up ye go, or yon downwards roll:

Ascent or descent, heaven or hell is the law.

☪ ☪ ☪

Heaven is in the skies, and down deep is hell,

And our home is the middle place.

☪ ☪ ☪

Down deep and deep is hell,

—How far none can tell,

Bottomless perdition.

કર્તાની આ રચનાને સર વીડીયમ વૅડર્બર્ન અને મીસીસ મેક્સમુઝર પ્રમુદ્ધિ આંગ્લ વિદ્વાનોના અનેક ઉત્તમ અભિપ્રાયો પશુ મળેલા છે.

અમે હુંકમાં એટલું જ કહીશું કે લેખકની કવચે વિવિધ વિષયોને પરમાવાનાં કાવ્યમાં ઉતારી લેવામાં કયાસ રાખી નથી! અને ખાસ યુગી તો એ છે કે ઈંગ્લેન્ડ બાપતિ સાધારણ જ્ઞાન ધરાવનાર પશુ તે પૂર્ણ રીતે સમજી શકે તેવી સ્થેલી બાપતિ એ કાવ્ય લખાવતું છે,

અમે કર્તાને તેની કૃતેષ માટે અભિનંદન આપીએ છીએ.

મરાઠી.

(૨૦) ઈમીજ્ઞયર્સિહચિવાહ:—જખનાર મીતારામ વામુદેવ પેંડરો, બી. એ.—લુદાજામિત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સિયાપુરા, બરોડા. પ્રથમાવર્તન, ૧૯૧૩. કૌમત દસ આના પાનાં ૬૦.

શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના બીજા ચિરંજીવ શ્રીમંત રાજપુત જયસિંહરાવ ગાયકવાડનાં આ વર્ષે થયેલાં જન અને તે પ્રસંગે વરોડરામાં થયેલી ધામધુમના વર્ણનનું આ મરાઠી કાવ્ય છે, જેમાં સાત પ્રકરણ છે: (૧) તેયારી, (૨) વિવાદમંડપ, (૩) પૂર્વ વિધિ, (૪) વરપ્રસ્થાન, (૫) વિવાદ, (૬) દીપોત્સવ અને વરોડો, (૭) અન્ય ઉત્સવ. પ્રસ્તુત કાવ્ય શ્રીમંત સંપતરાવ ગાયકવાડની ઉદાર મદદથી પ્રસિધ્ધ થયું છે, અને તેને વપાસવા નીમાવતા વિદ્વાનોની કમિટી ઉપરાંત અન્ય વિદ્વાનોના પશુ ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળેલા છે. પુસ્તકના કાવ્ય મુંદર અને પૂર્ણ સોનેરી છે.

સંસ્કૃત શબ્દોથી બરપુર આ ઉત્તમ મરાઠી કાવ્યો મેટો બાળ શ્લોકોમાં રચાયેલો છે, તેથી ખુબ કલ્પિત લાગે છે. મંજુશાસ્ત્ર અને અંતિમ શબ્દ 'સાવધાન' વાળા શ્લોકો ખાસ વાચવા લાયક છે

હિન્દી.

(૨૧) હિન્દીસ્વપ્નઃ—શીમાન પંડિત કમલાવતિ દ્વિવેદી, બેંગલે મરાઠીન પ્રેમ, લાલો, કૌમલ બે આના પાનાં ૩૪.

લેખકે આમાં હિન્દીની ખીણ બાધાઓ કરતાં હોદ્દાની વિશેષ પ્રાચીનતા, ઉત્તમતા, અને ઉપશો-
જિતા બતાવી છે અને હિન્દીના પ્રચારાર્થે આ આ ઉલાળે યોગ્યતા જોઈએ તે બતાવ્યું છે. કાવ્ય, ઉપાદે-
આદિ સારાં છે.

ગુજરાતી.

(૨૨) કુંભકીર્તી વિહાર ૧, તથા (૨૩) નિલકુંભઃ—સ્વનાર રા. મુલુક દુર્લભ
વેદ; સ્વદેશ બાંધવ પ્રેમ, રાજકોટ દરેનું મૂલ્ય બાર આના. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંપની, કાઝખાંદેરી
રોડ, મુંબઈ, થી પ્રાપ્ય.

કર્તા લક્ષ્મી આ બેટ પુસ્તકો અમને સમાલોચનાર્થે મળ્યાં છે. કર્તા અંગ્રેજ તેમજ ગુજરાતી
બેટ બાધામાં કાવ્યો લખનારામાં સિદ્ધ છે. એમ તેમની કૃતિઓ પરથી સ્પષ્ટ જણાય આવે છે. પદોમાં
૬૦ અને ધીલમાં આરાદે ૭૫ કાવ્યો છે અને તે ઘણાં રસિક છે. નિલકુંભનાં કેટલાંક કાવ્યો ખૂબ કાવ્યો
છે, અને તે ખરેખર ઘણાં જ સુંદર છે. નિલકુંભની પ્રસ્તાવનામાં લેખક લખે છે કે:—

“ પ્રભુ, પ્રમુક્તિના અને પ્રભુ જીવન; આ ત્રિપુટિ સંવત્સર પુણ્ય ક્ષેત્ર ઇંસાર
માત્રમાં મહિરોસમી મુદ્દકુંભે કુંભમાં વિલાસતાં દેવ દેવોરપ દંપતી; તેમનાં સદ્ધર્મચારા આદિશિવ,
નવ કોડ ને નવ નૃત્ય, જીવનની ફાળે ફાળે જીવનને પમલ પગલે પ્રભુ બેઠકીનાં દર્શન સામિપ્ય, શક્તિના
રસભ્રમ: શ્રમ સંબંધ ને અવતાર, તેને આતે સમુત્પન્ન મોક્ષનો અદ્વૈતાનંદ...આ કુંભનો કેન્દ્રકમા
છે...નવ કોડવની નવ ગુજરાતના આત્મામાં આ ન્યાસિત નથી, અને મુદ્દે મુદ્દે મુદ્દે દેવી રસમાલિની
બને; આંગણે આંગણે કુંભે પમલે આ કોડવતી નિલકુંભ ગુર્જર સંસારનાં આતિથેય મટે તેની દ્વાર
ખોલે છે. ”

શ્રી હાવનગર પાંતરાપોળનો ત્રિપાઠિક રીપોર્ટઃ—રીપોર્ટ જોતાં વ્યવસ્થાપક કમીટી-
એ સારું કામ જાહેરું જણાય છે. મુંબઈની પાંતરાપોળે વાર્ષિક ને દરમ આપવા કરાવેલી તે સાસર
આપવામાં ન આવી તથા તેની અનેક વર્ષો સુધી અંગ્રજી રા. કાણે ન કરવામાં આવી તે સમજતું નથી.
ઉપરથી પાંતરાપોળે ‘ હેલ્થીદ્વારા કેટલીક પેદારા કરી કામ અગ્રાધું છે, દાનદોરોએ પોતાનો
દાન આવી પાંતરાપોળે તરફ લંબાવશે વડે છે, કાણે કે અંગ્રેજ અને અનાથ દોરોને તેમનાં પ્રાથિકા
તે ‘ પેનના ‘ લેતા જેવાં વર્તા પાંતરાપોળેમાં થેલી હજી જાણે તેમની કદર છુટે છે !

બીજાં કેટલાંક ઉત્તમ મર્યા અપરોક્ષીક દર્શાવી તરફ આવ્યાં છે. સ્વજાબાવને લીધે તેવું અવગ્રહાન
દેવે પછી કીધું.

લાજા હંમેયાલાલ એંડ સન-ની ત્રીબેરીઓ તથા તાળાંમિનાં કારખાનાંની મુલાકાત લઈને
તેની જનારકતું અવગ્રહાન કરવા દબને આવડ કરવામાં આવવાથી દબે કેટલીક વખત ઉપર અવગ્રહાન
કર્તા દત્ત. લાજા હંમેયાલાલ પોને આ કામના સ્થિ અસાધારણ અનુભવી છે, અને તેઓ મેટર્સ જોઈને
એંડ લે ઇન્ડી ત્રીબેરીઓના પ્રખ્યાત વર્ષ સુધી એન્ડે દવા તેજ તેમની યોગ્યતા દર્શાવી આપે છે. એ કે
એમના આ સ્વતંત્ર સાદસને ધણાં વર્ષ થયાં નહીં પરંતુ યોગ્ય વખતમાં તેમને પાણી સારી ખ્યાલિત
મળતી છે. વચમાં ઉચી ત્રીબેરીઓ બનાવીને તેમણે અનેક પ્રથમ પંક્તિનાં દેનાઓ મેળમાં છે. ત્રીબેરી

ગમે તેથી આગમાં ન બળે તે માટે તેના પડમાં જે પાઉડર વાપરવામાં આવે છે. તેનું અમુક ભતવું મિશ્રણ તેમણે ખાસ શોધી કાઢ્યું છે અને તેનું ' પેટન્ટ ' પણ મેળવ્યું છે. આ ' પાઉડર ' ને ધગધગતી બહી ઉપર માત્ર એક તપેલીમાં મેલીને એક કલાક સુધી તપાવવામાં આવવા છતાં તે ગરમ પણ નહોતું થયું તે હમને પ્રત્યક્ષ બતાવવામાં આવ્યું હતું. કુશળ કઠીમરો સખીને ભતિ દેખાવેજ હેઠળ ઝીંઝરી તથા તાળાનું કારખાનું ચલાવવામાં આવતું હોવાથી તેનો માલ થણો ઉંચા પ્રકારનો બને છે. એને મૂલ્યના પ્રમાણમાં ઘણો સસ્તો છે એમ કહેવામાં કાંઈ હસ્ત નથી. તાળામાં તો તેમણે હલ્લ કરી છે. તેમના જેવા સુંદર અને મજબુત તાળાં બનાવનાર તો હોદમાં કોઈજ હમારા ભવવામાં નથી. તેને " વીસમી સદીનું તિલેસ્માતી અખંડ તાણું " વર્ણવવામાં આવ્યું છે. એમાં કાંઈ અનિસયોજિત નથી. તેની અનેક યુક્તિઓ છ'ગ્લંડ તેમજ હોદ બને સ્થળે અનેક યુક્તિઓ માટે પેટન્ટ કરાવવામાં આવી છે. અખંડ તાળા માટે તેના બનાવનારા મેસર્સ કૌન્સલાવ એન્ડ સન્સ બહેર ચેલેન્જ આપે છે કે, તે બાંધી આપનારને રૂ. ૧૦૦૦ નું તેઓ ઈનામ આપશે. તે ઈનામ લેવા હજી કોઈ બહાર પડ્યું કે બાગ્ય-સાળા થયું નથી તે તે તાળાંની સર્વોત્તમતા અવશ્ય સિદ્ધ કરે છે. આ તાળાં જેટલાં દેખાવમાં સુંદર તેટલાંજ મજબુત છે, અને વજનમાં પણ એટલાં બારી છે કે તે તેની જગ્યા ભત બતાવી આપે છે. અનેક બેકા પ્રતિષ્ઠિત મોટા વેપારીઓ વગેરે મોટા જગ્યામાં એમની ઝીંઝરીઓ લે છે અને સંતોષનાં સર્શીક્રિયા આપે છે. એ કરતાં ઝીંઝરીનાં ઉત્તમપણાને સારો પૂરાવો મળવો મુશ્કેલ છે. આશા છે કે બહેર પ્રજા આ સ્વદેશી સાહસને યોગ્ય ઉત્તેજન આપશે.

સાયન્સ, (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સ્ટીક).

મધપૂડાનાં કારખાનાંની મુલાકાત—જગ્યોમાં કુદરતી ઉગતા મધપૂડાઓના મધથીજ આપણે સંતુષ્ટ થઈએ છીએ. પરંતુ અમેરિકામાં તે ઉપરાંત એ માટે કૃત્રિમ " ખેતી " થાય છે. તે ખાસ ઉગાડવામાં આવે છે. જે પણ પશુ, પક્ષીનો ખપ ઝાઝો હોય તે વનસ્પતિની પેટુંજ ત્યાં ખાસ ખેનરો રચાપીને ઉગાડવામાં-ઉછેરવામાં આવે છે. ફ્રાન્સની પ્રજા દેડકાનાં માંસની બહુ શોખીન છે તેથી ત્યાં દેડકા ઉછેરવા ખાસ તજાવો છે. મધપૂડાઓની માખીઓનું પણ એમજ છે. એક એક પૂડો ૨૫ થી ૫૦ હજાર માખીઓનો સમુદ્ધ હોય છે. ઠાં લાખ માખી મધથી લહેલી હોય તો કુલ ૫ રતલ વજન હોય છે. એ મધપૂડા રેલવે પાર્સલથી પણ એકથી બીજે સ્થળે ઉત્તમ રીતે પેક કરીને મોકલી રાકાય છે!—જે કે ગાડીની અથગમણમાં વારંવાર અર્ધો અર્ધ જોટલી અધમૂરી થઈ જાય છે. મધપૂડામાં ૩ ભતતની માખ હોય છે, રાણી, કામ કરનારી તથા કેવળ પ્રજેસતિ કરનાર પુરૂષ માખો. ૩ જે વર્ગ મધ લાવતા નથી—જર્મીઝ પુરૂષો જેવા છે તેથી તેમનો શુદ્ધચાત્રમ પુરો-થનાંજ તેમને કાઢી મૂકવામાં અથવા ભારી નાંખવામાં આવે છે; માખીઓ મદ્દા સની નથી, એ નક્કી છે; આ રાણી તે ખરેખાન રાણી છે. સ્ત્રીયસાગની એકની એક રાણી છે. તે શોક્ય વિનાની છે—૧ પૂડામાં બીજી અચકય છે. તે જન્મ થયા પછી ૩ થી ૫ દહાડામાં જર્મી સ્થાપન માટે યોગ્ય થાય છે!—હિંદુ કન્યાઓથી પણ અતિ ગણી ચડે છે! પરંતુ જે કે તેની પ્રજા અધ્યાપુ હોય છે, માત્ર ૨-૩ માસ જીવી મરણ પામે છે, પણ આ ક્તીન-મધર તો અનેક

વર્ષ છવે છે. જે આ રાણી અકાચ દેહાન્ત પામે તો માખીઓ ખીજીને તરત પટાકિયે કરે છે. જે ૨-૩ સામડી નવી રાણી ઘુસી આવે તો તેઓ વચ્ચે ઘોર યુધ્ધ જીતે છે અને અંતે એકનો જય થઇ બાકીનીને પરાજય થાય છે. કૃત્રિમ રીતે ઉછેરાતા માખીના પૂડાની વિશેષતા એ છે કે માખીઓને મીજીને એ ઘર-કીરકો જનાવવાની તરદી લેવી પડતી નથી.

લાકડાની પૂડા જેવી આકૃતિ કરીને તેનાં છદ્ધિ મીજીથી ભરવામાં આવે છે એટલે પછી માખીઓ પોતે મીજી કાઢીને છદ્ધિ બોળી કાઢી તેમાં ભરાવા માંડે છે. જે એક પૂડામાંજ “ રાણી ” જાતની એક કરતાં વધારે માખીઓ જન્મે તો ૧ શિવાયની બાકીની ચાલી જાય છે ને ફટલીક માખી તેની પજારી ચાલી જાય છે ને પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય કાઢે અને અન્ય જૂથના સંરચાનમાં સ્થાપે છે. આ પર બાકેલી હોય તો તે હવાવવાથી નીચે આવે છે ને તેપર ખાલી પૂડા નીચે રાખેલા હોય તેમાં ભરાઇ જાય છે. પછી તેનું પાસું ફરી ગમે ત્યાં મોકલે !

મધમાખીઓના ડંખ-સ્વાભાવિક સ્વાભ થાય છે કે મધમાખીઓના “ બેકુલો ” ને મધમાખીઓ ડંખતી નહીં હોય છું ? ? મેથેસનના જંગલમાં થોડાજ વર્ષ પર એક યુરોપીયન એ પૂડા સાથે “ એડાં ” કાઢવા જતાં તેના પર તે સમ્રાજી તુડી પડી હતી અને મરતો મરતો બચેલા દત્તે એવી વાત જાહેર થઇ હતી. પરંતુ એવા અકસ્માત મધમાખીના ઉછેરના રાના સંજયમાં જાનવા અસાધ્ય છે. એ જન્મને મતદિવસનું એકમેક સાથે કામ તેથી જાને બરોબર એક ખીજાને પીછાને છે. તો પણ મધમાખીને પકડનાં કે કાઢ જતાં વારંવાર હાથે મોખાં તથા મોંએ છુપાં પહેરવા પડે છે. તેમજ કદાચ કરડે છે તો પણ ટેવાઇ ગયેલાં હોવાથી અડકો લાગતો નથી. ચામડી વચ્ચેની યઇ હોય છે અને એમ જાણવાથીજ જાણે, માખીઓ પણ એમને કરડવાનું ઘણું ખરું માંડી વાળે છે અને કોષતા કુદરતી આવેશનું શુદ્ધિથી કૃત્રિમ રીતે રાખત કરી લે છે, અને ખાસ કરીને મલયી ભરેલી હોય ત્યારે તો અહુજ આનંદમાં હોવાથી કરડવાની શક્તિ ધરાવતી નથી. તેરે વખતે તેમના ટોળાની વચમાં પણ હાથ ધાલો તો દરકત નહીં.

મુદ્દથઃ—પ્રત્યેત્પત્તિ કરનારી “ રાણી ” મધમાખીના એક જ નંગની કીમત મોટી છે. માસ-માસમ પ્રમાણે તેનો જાવ વરતા ઓછો હોય છે. લાઘુગુણી મધમાખી સૌથી કીમતી ગણાય છે અને મે-જૂનમાં એક “ રાણી ” રૂ. ૫૫-૬ માં મળે, પણ ખાસ વધતા જાય તેમ જાવ ઘટતા જાય છે. સાધારણ ‘ રાણી ’ તેથી અર્ધ લાવે મળી શકે છે. મધયુગે રાણી સહિત રૂ. ૩૦ માં વેચાતો મળી શકે છે.

મધમાખીના ખાસ રોગો તથા નાશક જંતુઓ—તેમને ખાસ બાધિઓ પણ હોય છે. તેમાંના એક મરડો છે ! એમના કુદરતી શત્રુઓ અને વિરોધીઓ પણ અનેક છે. એમના મીજીના મૃદને ખાઇ જનારી ખાસ ઉપાઇ કચરે પેદા કરી છે તે મીજી, મધ અને માખીનાં ઈંડાં સંધુ લક્ષણ કરી જાય છે ! બધાજ મધ પ્રિય છે. ઉંદર પણ તાલ આવે મીજી તથા મધ ઉડાવી જાય છે. કરોળીયાઓ તો માખીને ‘ કાન્ડેવ ’ કરીને લક્ષ કરવા માટે પ્રખ્યાતજ છે. અશુક પક્ષીઓ પણ મધકર્તા માખીનાં નાજુક માંસ માટે કુદ્દજતા બતાવે છે ! દેડકાઓ પણ પવનના કપાટાથી જમીન પર ઢળી પડતાં માખીને રાત્રેલોભ સમજીને તેને

આધાર કરી જવા ચૂકતા નથી, સ્વયં માખીઓ પણ ઓછી જોવાન નથી. મોટું મધમાખનું ટાળું વારંવાર ઓછી સંખ્યાની માખીવાળાં મધપુડામાંનું મધ જબ્બરવતી ઉડાવી ખાવ છે. આ સર્વે લીલાઓ માટે મધમાખી ઉછેરનાર એકને તૈયાર તથા સાવચેત રહેવું આવશ્યક છે.

સૂર્ય દેવતાની પીઠ પર ' હાર્નિસ '—નાખવાની શરૂઆત થઇ લાગે છે. સૂર્યોચ્ચામાં સૂર્યે અર્ધનું ૨૫ ધારણ કરવાની કથા સત્ત્વ પડવાનો સમય આવી લાગે છે. " સૂર્યની ગરમી રજુ આદિ પ્રદેશોમાં નિર્ધારક જરૂર પડે છે. એવી ગણતરી થઇ છે કે, પૃથ્વીની સપાટીના એકજ ચોરસ ફુટ પર સુરજના કીરણની ગરમી એક તૂટીયાંસ અશ્વ-ત્રણ (horse-power) જેટલી છે. પણ તેના ઉપયોગ કેમ કરવો એજ સવાલ છે. એ ગરમી એકત્ર કરવા ખાસ મોટર કેશ્શિનીયામાં જતાવવામાં આવી છે. ૨ ફુટ લાંબી અને ૧ ફુટ પહોળી એવી ૧૮૦૦ આરસીઓ તે મોટરમાં ગોઠવી છે અને સૂર્યના એન્ટ્રનની મદદથી એવી યુક્તિ કરી છે કે સૂર્યપથના સમ કાટખૂણે તે સધળી આરસીઓ રહ્યા કરે. વાંતની એવી યુક્તિ છે કે તે સમય ૧૮૦૦ આરસીઓ પરના પ્રકાશની ગરમી એકજ મિનુટ પર એકત્રિત થાય. તે મિનુટ આગળજ સા. ગેલન પાણીથી ભરેલું બોતલર હોય છે. આ ગરમીથી ત્રાંસુ થોડીજ સેંકડમાં ઉકળી જાય છે અને પાણી વરાળ થઇ જાય છે. સૂર્ય તપે છે ત્યાં સુધી આ ક્રિયા ચાલે છે. ઉષ્મ કટિબંધમાં આવેલા પ્રદેશોમાંજ પાણીની ખાસ તંગી હોય છે. સૂર્ય પણ ત્યાંજ સૌથી તપે છે—જાણે કે પાણીની ઓટ પૂરવા પોતે આવેલા હોય એમ સૂચવવા. તેથી તેના પ્રદેશોમાંજ જમીનમાંથી પાણી જેમ્ની કાઢવા સૂચવવા ખાસ મદદ ૨૫ થઇ પડે છે.

ઝાડ ઉપર પણ શસ્ત્રપ્રયોગ !—કરવામાં આવે છે. ધણાં ઝાડ બહારથી તાગમાગ લાગે છે પરંતુ ઉપરની ઝાડજ સજામત હોય છે અને તેની અંદરનું શરીર માત્ર ઉષ્ણથી ખવાઇને પોકળ બની ગયું હોય છે. આથી કાંઈ દહાડો પવનના કપાટામાં તે એકાએક ગમડી પડે છે. આ ઉવાઇ અટકાવવા માટે રોગી મનુષ્ય પેઠે તેના પર પણ ઝાડપાનના શસ્ત્ર વેલો શસ્ત્ર પ્રયોગ કરે છે. તે એવી રીતે કે સડાથી પોકળ થતું માંસ પડે કે તે પોકળ પ્રથમ દવાથી સાજ કરવામાં આવે છે અને સડના હાથ ડાખી નાંખવામાં આવે છે. પછી પોકળમાં " સીમેન્ટ " પુરી દેવામાં આવે છે. અને માણસના જખમ દોશથી તેમ ઝાડના જખમ સોખડના સળીયા અથવા પટાથી સીવી લેવામાં આવે છે. પોકળ ભાગમાં ભવિષ્યમાં પાણી ન પેસે તેની ખાસ સંભાળ લેવામાં આવે છે. આ વ્હાડકાપ પછી ઝાડ સાંજુ થઇ જાય છે, અને તે બીજાં તંદુરસ્ત ઝાડો પેડેજ દરેક રીતે વધે તથા વર્તે છે. ઝાડમાં પણ કેટલી બધી માણસાઇ છે !

હીંગણાઓની શાપયુક્તિ—હીંગણા સ્ત્રી પુરુષો માટે હીંગણાપણના શાપમાંથી મુક્તિ શોધાઇ છે. સર્વચુલ્લા લાંબાને ટુંકા થવાની તે નહીં પણ વધુ લાંબા વધતા અટકવાની શોધ થઇ છે તે તો હમે અગળ ગતાંકમાં વર્જીવી ગયા છીએ. હીંગણા મનુષ્યોએ શાદ ગ્રખતું એ વ્યાધિ ૩૦ વર્ષનાં ૧૫ પછી તો અસાધ્યજ રહેવાનો; કારણકે એ વયે દાડકાં તથા રનાયુઓ એટલાં તે સખત થઇ ગયાં હોય છે કે તેમાં સુધારો થઈ શકેલો નથી. અને અમુક કેસરોથી વધી વધીને પણ બે એક ઇંચથી વધારે હિંચા તે યઇ સકતું નથી. પરંતુ હીંગણાને તો તેનાથીએ ઘણો ફેર

પડે છે. તટાર ઉભા રહી દિવાલને અડીને હાથ એકદમ સીધા ઉંચા કરવા-પછી નીચા કરવા અને એમ રોજ દહાડામાં બે વાર સવારે તથા રાત્રે ૩૦-૩૦ વાર કરવાથી એક મહિનામાં પણ અર્ધો ઈંચ તો વધેજ છે. ખુબી અથવા નીચી મુંડીએ આલવાથી ઈંગણ થતા લાગીએ છીએ એટલુંજ નહીં પણ ખરેખરા ઉંચાઈ ઘટી જાય છે. આ ટેવ હિંદુઓમાં ખુબ પ્રચલિત છે તે તત્કાલ સુધારવી નેહ્યે. પ્રથમ તટાર આલવા એસવાથી કાંઈક દુઃખનો લાસ થાય છે પરંતુ ટેવ પડતાં તેનો ચોર આનંદ આવે છે તથા આત્મવિશ્વાસની લાગણી રહુરે છે. સુરોષીવનેલું 'ખંડુ' ગમે તેટલું ખરાબ હોય પણ તટારજ આલવા એસવાની પદ્ધતિ તે સર્વથા ત્રહણીય છે. આથી પીડનાં રનાયુઓ દૂર થાય છે અને તે માટે આપણા દેશી મન-ળીયાં સર્વોત્તમ છે. અંગ્રેજ લશ્કરી પણ તે વાપરતા થયા છે.

માખાપની ઉંચાઈ પર સંતતિનો ઉંચાઈનો આધાર—ધણુ અર્થ છે. કુદરત હમેશાં મધ્યમ માર્ગને પસંદ કરે છે. ખુબ ઈમ્મિયને લાંબાં ને ખુબ લાંબાને આજી લાંબા કરવાતું તેનું પ્રયોજન નિમ્ન નિયમથી ગણત થાય છે. જે માત પિતા અને લાંબા હોય તે તેમનાં છોકરાં અનેથી કાંઈક આજી લાંબાં થાય છે પરંતુ અને ઈંગણાં હોય તો તે અને કરતાં છોકરાં લાંબાં થાય છે. હવે જે પિતા લાંબા અને માતા વામન હોય તો પુત્ર લાંબા અને પિતા વામન તથા માતા લાંબી હોય તો, પુત્રીએ લાંબી થાનો સંભવ છે. આ નિયમને અપના-દો છે પરંતુ નિયમ સિદ્ધ છે.

દુનિયાની સૌથી મોંઘી રાસાયણિક દવા—તે 'મેસેથેરીયમ' નામનું રસાયણ છે. પાકાનાં દરદ એનાથી અવરથ સારાં થાય છે. પણ એની કીમત આગળ સહભેદકરી અગ્રક ભૂરમ તો રૂ' પણ દેરીયમ પણ ખુબ સસ્તું છે. માત્ર એક ગ્રામ જેટલા વજનની દવાનાં ૧૩૦૦૦ પાઉંડ થાય છે અને દરેક દરદીને સારો કરવા અર્ધો ગ્રામ નેહ્યે છીએ. આથી એક એક દરદીને લગભગ એક એક લાખ રૂપીયાની દવા ખર્ચાવવી નેહ્યે ૩ જેટલી કીમત તો દુન્યાના માણસોના મોઢા ભાગનાં પેતાનો (તેમણી કમાણીને ઉક્ત રકમનાં બ્યાજ રૂપે ગણતાં) નથી થતી. દુન્યાનાં ઘણાં ખરા માણસો કરતાં ૨. ૧ લાખ વધારે રજો છે. આ નવીન ધાતુ બર્મિનના ડો. આર્થર હેન એણે સીધી કાઢી છે. તે 'થેરીયમ' નામનાં ૫૨વીં તત્વમાંથી કાઢવામાં આવે છે. ૪-૩-૩ સંટ મેટલો બનાવવામાં પણ થેરીયમ ધાતુમાંથીજ નીચળવેલી ખીજી ધાતુ કામ આવે છે.

ખુબ સખત વાવાઝાડોમાં પવન શી ઝડપે ફાટે છે?—આમ તો તે ૫-૧૦ માઈલથી ૫૦ માઈલની ઝડપે ફલાકે વાલે છે. વાળાને તે ૧૫-૨૦ માઈલની પેસીન્જર-ટ્રેનની ઝડપે લાઇ જાય છે. પરંતુ વાવાઝાડામાં એ દેવ કોષાયમત થાય છે ત્યારે તો તેને માપનારો ધંત્ર ' (એનેમોમીટર) ' નોજ તે પહેલો ખુદો કરે છે. સારી ઝડપ ગણનાર તું કોણ કહી તેને ઉડાવી દે છે? કલકત્તા ૧૫૦-૨૦૦ માઈલથી પણ વધારે ઝડપથી પવન ફોડતા મોડે છે ત્યારે એ ધંત્ર પણ પવન સાથે ભણું ખડું ઉડી જાય છે. ૧૮૬ માઈલની ઝડપથી વધારે ઝડપવાળા પવનને કોઈ ધંત્રે ગણવાની કીમત કરી નથી. પણ અનુમાન થાય છે કે સખત વાવાઝાડામાં હનુમાનનો આ કલ્પિત પિતા કલ્કત્તા ૮૦૦ માઈલની ઝડપે ફાટે છે.

કાચના રસ્તા 1-મુંબઈમાં ગ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ અને કચી-સરોડના રાજમાર્ગો ઘરની પરવાળ જેવા ચક્રચક્રતા, લીસા અને સાફ થયા છે. રાત્રે તેના પર પ્રકાશનો પ્રતિબંબ પડે છે, અને ઘોડા લીસા રસ્તા પર સરસ સરી પડે છે. વોલ્ફાઇલમાં રજરના રસ્તા કરતા પડવડી શહે તે માટે રજરનાં મિશ્રણની સસ્તી બનાવટ કરવાના અખતરા થાય છે. પણ દુલે તો કાચના રસ્તા પશુ બની ચુક્યા છે ? નાઇસ અને લાયોન્સ નગરોમાં ખાસ બનાવટના કાચની રસ્તાની ફરસગંદી કરવામાં આવી ચુકી છે. તે અખતરા ફોલેમંદ નીવડવાથી છુનોઆ (સ્વીટઝર્લેન્ડ) ની ચુનીસી-પલીટીએ પણ એવાજ કાચના રસ્તા બનાવવા ઠરાવ કર્યો છે. મુરોપથી મુંબઈ હેલ્થ આયરો, પણ હીંદમાં સાથી વહેલું થવાનો સંભવ છે એજ દાવાઓ છે. દુલેહંદની અમરાવતી શોધવા સર્વો બવાનું માંડી વાળવાના દહાડા નજીક આવતા બળ છે !

દુન્યાની સાથી મોટી લોખંડી તોપ અને તેના ગોળા—ઈંગ્લંડના ડેવનપોર્ટના ખારામાં જે નવી મનવાર “ વોરપાઈટ ” બંધાય છે અને ૧૯૧૫માં બંધાઇ રહી પાણીમાં કિતરશે, તેને માટે જે તોપો બનાવવામાં આવે છે તે અત્યાર સુધી લડાઈના કામમાં વપરાતી કોઇ પણ તોપ કરતા વધારે જંગી યશે. કોઇ પણ દેશની મનવારની તોપનાં મોનો વ્યાસ ૧૭.૫ ઇંચથી મોટો નથી. પણ આ તોપનો વ્યાસ તો સત્તા છુટ યશે ! તેના ગોળા ક્યાં સુધી જશે એમ તમે ધારો છો ? તે વીસ માઇલ દૂર જશે અને એક એક ગોળો પણ નાનો સૂનો નદી પણ બીમને લાવકોને ૧૮૦૦ રતલનો, ૫૦૦ માણસોના વજન જેટલો લાડવો છે ! અને પાંચ માઇલ દૂર સુધીની મનવારમાં તે પડે તો તેના પરના ૧ છુટ બર્ડ પોલાઈના અખતરને પણ આ ગોળો બેટી નાખશે ! આ ગોળાની નવી ખુબી એ છે કે જે અકસ્માતથી તે ધાર્યા જેટલો દુર ન જતાં વચમાં પડે તો તે છુટશે નહીં એટલે મળે તો પાછો કામ આવે. હાલની તોપોના ગોળા તો શું પણ ધડાકા પણ ખમી શકાય એમ નથી ૧૨ ઇંચ વ્યાસની તોપના ગોળા છુટતાં તેનો જે ધડાકો થાય છે તે, ધડાકાનો જગ્યાથી ૧૫૦૦ છુટ દુર જેટલો જગ્યા પરના ધરની બારી દબમચાવી દબને તેના કાચ દરનાં આંદોલનથી ભાંગી નાખે છે ! આ કારણથી જ્યારે તોપ ફેડવાની પ્રેક્ટીસ થાય છે ત્યારે ત્યાંના ગામનાં લોકોને તેની આગમચથી ખજર આપવી પડે છે એટલે તેઓ કાચનો બારીનાં બારખૂં ગમે તેટલી ઠંડી હોય તો પણ મજાગરામાંથી ધરી લે છે અને દુકાનવારો કાચનાં બારખૂં પર ગોદાં ઝોરાડી દે છે !

મનુષ્ય કેટલું સામકુ, અને કેવી રીતે, ચાલી શકે છે ?—તેને માટે આપણને ચાલવાના દુલરના ચંપીવન અને સરે પૌર્ણીક કલ્પના સંકેતરી મી. ટી. ડબલ્યુ. હંમંકોને મળેલા પડશે. ૧૮૯૮ માં તે ૨૪ કલાકમાં ૧૩૧૧ માઇલ ચાલ્યો હતો અને ચરતમાં હજારો દો. રાસ કલાકના પા માઇલ ચાલી, કે જેટલું બીજા ૧ કલાક સુધીમાં પણ કદાચ ન ચાલી શકે, ચાલવાની સાધારણ શક્તિ માટે ખાતમાજ આસ સંભાગ લેવાની છે. તેના મન પ્રમાણે ચાલવાની ચાલ એવી હોતી જેમણે કે ચરો પર ચાલતાં બાર ન પડે. ચાકરા વગર ચાલવું હોય તો, (૧) ૫૫ મુકનાં એટી પ્રથમ મુકનો ને તે પર બાર દહ જમીન પર દહ કરવી. (૨) અંચોડા જેમ બને તેમ જમીન પરથી જલ્દી ઉઠાવી લેવો, કે જેથી તેના પર ચરો.

રનો બાર ન પડે. (૩) હાથ ઝુલતા નહીં પણ કાણી વચ્ચે સમ કાટખૂણી કરવા જેવી કાણી નીચેના ભાગ અંધર રહે, અને હાથ સારી રીતે છાતીની આડે દલાવતા રહેવા. (૪) ચાલતાં ખભા પેશુ ઉંચકવા, કે જેથી સારીરનો બાર બધા ઓડીપર ન પડતાં વહેંચાઈ જાય અને તે રીતે પગલાં વહેલાં જાય. (૫) છાતી બદાર, ખભા અંધર, તથા હુટથુ તાન સીધા, તથા આખું શરીર તટાર રાખવું. મી. હેમંડ કહે છે કે, ૧૬૦૨ માં તેણે ચાલવાની ઠસરત, તેનો હૃન્નર તથા બાહ્ય સારતો શરૂ કરી. તે પહેલાં તે રોજ મરિયો રહેતો પણ ૧૬૦૨ પછી તે એક દીન પણ મરિયો પડ્યો નથી. ચાલવાના શારિરિક લાભની આથી વિશેષ શી જાની! ૧૭૧૧ માં અલ્બ તે ૨૪ કલાકમાં ચાલ્યો. પણ તે ૨૪ કલાકમાં તેનું વજન નવ રતલ ઘટી ગયું હતું. અતિરથૂલો માટે આ એક તુલ્યો યથ પડવો જોઈએ.

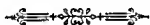
લ'ડનમાં મળેલી છેલ્લી મેડીકલ કોંગ્રેસમાં થયેલી નવી વાતો—તેમાં લેબ્રે-સ નગરના પ્રેફેસર વીક્ટર રોચેટ એમ કહ્યું હતું કે ઘણું ખરું ક્ષયની શરૂઆતમાં, અસર એક મુશ્કેલ પિંડપર થાય છે, તેથી સર્વોત્તમ ઉપાય એજ છે કે બહાકાપથી ક્ષયરોગથી લાચુ પડેલું મુશ્કેલ પિંડજી શરીરથી દૂર કરી દેવું (૨) મી. જી. ઇ. ટર્નરે પાઠાના દરદની ઉત્પત્તિ વિષે એવી કથા કહી હતી કે પાઠાનું મૂળ કારણ મુખમાં ચંતો દુર્ગંધી રસ છે. તે ગળવામાં આવે છે અને તેથીજ અતો, જો કે ધણે વણે વર્ષ, પાઠાની ઉગ થાય છે. મુખ ઉત્તમ રીતે બંધ આદિ થી નિરંતર સાફ કરવાથી શરીરનાં અન્ય અન્ય રોગાનું મૂળ કપાઈ જાય છે એ નિરસંદેહ છે.

ફળના રસમાં પણ ફાડ છે?—દ્રવે હોંડુ શેડીયાઓ “ રટ્ટોચેરી ” પુષ્કળ ખાઈ ચલા લાગ્યા છે. તેમને વિદિત થાય કે મેથરોન, મહાત્મલેશ્વરની એ પ્રસાદી, એ પર્વદેવ ખીણું કાંઈ કામ ન હોવાથી અતિશય ખાવી એ દારૂ ભેળવીને પીવા બરોખર છે. દારૂ અચાંત માલક પ્રવાહીનાંજ લક્ષણ “ રટ્ટોચેરી ” ના રસમાં છે. બનનેના ગુણ એસીડ (પાઠા પછું) છે. ફાડ કે ભાંમ પીવાથી જેમ ચક્રર આવે છે, માથું દુખે છે, આંખે અંધારી આવે છે, વખતે બધું ભેવડું દેખાય છે તેમ અતિશય “ રટ્ટોચેરી ” ના પુરો કરવાથી પણ થાય છે. રૂબાઈની વનરપતિ કે જોના શેરોના સદેા એવસ્થાક અધિકારિ વરંગના લક્ષણ કીધું છે તેનું પણ એજ ફળ છે. તેમાં ‘ ઓક્સેલીક એસીડ ’ ઝાડું હોય છે. કાંઈ દારૂ પીધાથીજ છાકટ થવાનું નથી! ખાલી પેટમાં “ ક્રબ્દાંભ ” દોરી લેવાથી પણ સહેજ છાકટ થઈ જવાય છે. ટર્પેન્ડાઇનની દવા કે હુમાડે ખાવાથી પણ ચિત્ત ચક્રોળે ચઢી જાય છે. તે માં તિથ્યાનું દારૂ પીનારને તાલિયદાર કરવાનું કારણ તેથી છાકટપછું લાચુ પડતું હોવાનું હોય તે તો તેઓની ઉપાધિ આ નવીન સમાચારથી વધવાનો સંભવ છે !

સમાધિ ચઢાવવાની તૈયાર ઝાપધિ!—આ મહાન શોધની નોંધ મે માસના “ ઈન્ડી-યન ફેરેસ્ટર ” પત્રે એક અમેરીકન પત્ર પરથી લીધી છે જેનો ઉત્તારો મીસીસ એન્ટીબીસંટના “ થીઓસોફીસ્ટ ” (મદાસ સપ્ટેમ્બર) માં લીધો છે. વાત એમ છે કે દક્ષિણ અમેરીકામાં પ્રક-ગાયો રજાર માટે જો કાચકર કુરતા કરવામાં આવી હતી ત્યાં તેની પાડેલામાં ફકટ નામને રચળે ડાકટર બી. એલ. બાયન નામના એક મહરથને વેદ્યામાંથી કાઢેલી એક ઔષધિ મળી આવી છે. તાંતા દેશીઓ તેને ચેગે (yagge) કહે છે. લોહી ઉડી જવાનો રોગ,

બેરી બેરીનું જીવલેણ દર્દ તેનાથી મટી જાય છે. એ તો તેના નિકૃષ્ટ શુભ છે. એ આપધિ વેંત મગજ સમાધિ દેશમાં ઉત્થાન કરી જાય છે ! ગુપ્ત વાતો, ગેબી ગાયન (યોગનો અનાદુન નાદ ” હશે !) અને દિવ્યશક્તિ તેને પ્રત્યક્ષ પ્રકાશિત થાય છે ! એ વિદ્વાન કંટરના એક મિત્રે એનાં થોડાં રીપાં રાત્રે પી જોયાં તો તેને ઘાન થયું કે તેના મિત્રા જે ખરે આવતાં ૧ માસ લાગે એટલે દૂર હતો તે મરણ પામ્યો હતો અને તેજ સ્થિતિ તેની પણ ગંભીર રીતે માંદી હતી એવો તેને સમાધિ બોધ થયો. આ વાત અંતે ૧ મહિને પહોંચ્યો ત્યારે ખરી પડી ! ડા. બાપને આને “ ટેલેપાટીના ” નું નામ આપ્યું છે. આ જરા સરસી થશે તો આપણે પણ લઇશું. સમાધિ પણ આઠ આઠ આનાની દવાના ! ” થી મટે એથી બીજું શું ? પાતંજલ યોગશાસ્ત્રને હવે બાળી નાંખવું પડશે. ઉપ- અને શાસ્ત્રો ! તમારે માટે હવે સમુદ્રમાંજ જગ્યા છે !!

સમાજ શાસ્ત્ર ઇત્યાદિ મિશ્રિત વિષયો (સટીક)

ચીકાગોમાં સ્મરણ જવાનો વધી પડેલો ખર્ચ-સંસારી બહુએ પશ્ચિમમાં પણ પણ ત્યાં તથા આ દેશની બહીમાં ભેદ એ છે કે બહી વધતાં ત્યાં તે દૂર કરવાના જગ-થી ફોટોમંદ ઉપાય લેવાય છે, અને અહીં ઉપાય લેનારને મુકારકની ગાળ દેવામાં આવે ! (‘ મુકારક ’ એ શબ્દ હવે લગભગ ગાળ તરીકે વાપરનારા વાપરે છે). શુરોપીયનોમાં રાપણી પેટ ડાઘુઆ પગપાળા સ્મરણ જતા નથી. ગાડી થોડે સ્વાર થઇને જાય છે, અને નો ખર્ચ સ્મરણના સંબંધીને આપવાનો હોવાથી તેને તે બહુ ભારે પડી જાય છે. સંબંધી રીજ હોય ને સ્મરણ લાગવગવાળો હોય તેથી જાગ જાય આવે તો તેનો ખરોજ થાય છે. આ કારણથી ચીકાગોમાં એક કંપની કાદવમાં આવી છે. તે ખાસ મોટી ભાડાગાડીઓ ખરો. તે એવડી મોટી છે કે તેમાં શય્યાવાળી પેટી તેમજ એકંદર રૂઝ ડાઘુ બધા માઈ જાય. બી જુનીલાઈની કિંવા કરાવનાર પાદરીની પણ ખાસ જગ્યા તેમાં રાખી છે. આથી ખર્ચ નાં છ પાઉંડ આવશે. અહીં છ પાઉંડમાં તો શયનો આત્મા સ્વર્ગે જાય તેટલી બધી રમા સુધીની ઉત્તર કિંવા તથા બહુભોજન પણ થઈ શકે છે. તે જોતાં એ ખર્ચ પણ બહુ ભારે લાગે છે. પણ અમેરીકાનો પાઉંડ તે અહીંના રૂપીયા ખરોજ છે તે સ્મરણ રા-ખું જોઈએ. અને હાથ થાય છે તે કરતાં તો આ રકમ ત્રીજે ચોથે હીસ્ટ્રીંગ છે.

મનુષ્યનાં વાળનો વેપાર, અને તેનું પ્રદર્શન ?-વાળનું પણ પ્રદર્શન ! સ્વરૂપવતી રીચીનાં પ્રદર્શન કરાતાં અને સૈથી સ્વરૂપવતીઓને નંબરવાર સ્નાય આપનાં આપણે સાંમ-છે. તે કરતાં પણ વિચિત્રતાના પ્રદર્શમાં માનુસી વાળનું પ્રદર્શન વધી જાય છે. દર ઉના-નકતુમાં આ પ્રદર્શન લાંબનમાં લગાય છે. જાણીને આશ્ચર્ય થાય છે કે, દરવરસે ફક્ત જે આ વેપારનું મુખ્ય મથક છે ત્યાં ૪૫ લાખ રૂપીયાના વાળનું વેચાણ થાય છે ! બહુ અને ટુંકા વાળો નહીં પણ કન્યાઓના વાળોજ આ છે. ઇટલી, બીટની અને

દક્ષિણ ક્રાન્સની ગરીબ ખેડૂત સ્ત્રીઓના માથાનો શ્રંગાર કપાઇને આવે છે. 'કીમત' પણ જેવી તેવી નથી. પ્રમાણમાં અત્તર સોધું છે. એક આઈસ ઉત્તમ વાળના રૂ. ૩૭૫ પડે છે. અને વિચિત્ર વાર્તા એ છે કે કાળા કરતાં સફેદ વાળ બહુ મોંઘા છે. તે તો કરતુરીથી મોંઘા છે. આઈસના રૂ. ૭૫ પડે છે. તેનું કારણ એ છે કે તે પુરતા જગ્યામાં મળતા નથી. જલ્દના જે સફેદ વાળ ગણાય છે તે ઘણા ખરા તો મિશ્રિત કાળા હોય છે તેથી એક એક સફેદ વાળ સુંદીને કાઢવો પડે છે. અને એ રાત્રી પુટથી લાંબા તો મળતાજ નથી. વળી વાળ કાંઈ ઝટ ઉગતા નથી અને થોડા રૂપિયા ખાતર વરો સુધી ઉગાવનારા પણ થોડા અને ઉગાવોને વેચનારા તેનાથીજ થોડા તેથી તેની અછત વધતી જાય છે. અને ખોટા બનાવટીનું ચલણ વધે છે.

હુન્યાની સૌથી મોટી " ફાઉન્ડ્રી " હૅરપીટલ-તે રશીયાનાં આગલા શત્રુ-ગર મોસ્કોની છે. તે વિશે હમે આ અંકના " સુસમદર્શકમાંથી " શિર્ષક લેખકમાં પ્રસારા પણ કર્યો છે. તેમાં થોડા હુન્યાર વ્યભિચારોપનત બાલકો એક સામટાં છે ! વર્ષમાં તેની પાછળ પંદરલાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવે છે. વ્યવસ્થા પણ સર્વોત્તમ છે. દરેક બાળક દૈનિક એક નર્સ હોય છે. આ હૅરપીટલનો ખર્ચ રમવાના ક્ષાંત્રપરના કરથી કરવામાં આવે છે. જેમ આ દેશમાં મીઠાપર કર છે તેમ રશીયામાં રમવાના પાનાંનું છે. ત્યાં જુગાર માટે તેનો સારો ખર્ચ છે. સરકારજ તે બનાવી રાકે છે અને પરદેશી તે આવાત ચમું રાકતાં નથી. આ પણ મહેસુલ કરવાની એક ઉત્તમ યુક્તિ છે અને ખીડાંને બદલે અંદી પાનાપર કર નાં ખામ તો તેથી લાભજ થશે, કેમકે જુગારી તથા બર્ધ કાલકેષ કરનારા સોખીન-પાનાં રમનારાં જાનેજ ગરીબ વર્ગને બદલે કર આપવો પડશે !

અંગ્રેજી માસિકના કેટલાક ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટીક).

હાઠી મૂછ અને પ્રાચીન રાજાઓ—“ સુપરીયોરીટી ઓફ હીંદુ સીવીલિઝેશન ” ના વિદ્વાન કર્તા, અજમેરના મી. હુરખિલાસ શારદા, બી. એ, એફ. આ. એસ. એસ. (ઇ) ચાહુ ભાદ્રપદ માસના વૈદિક મેગેઝીન (હરિદ્વાર) માં રાજાઓની હાઠીનો ઇતિહાસ લખે છે. આ લેખ અસાધારણ ઐતિહાસિક શોધગ્રાંથનું પરિણામ છે. લેખક કહે છે કે, પ્રાચીન હીંદુ રાજાઓ કદાપિ હાઠીના વાળ રાખતા નહીં. તેમનાં ચિત્રોમાં હમેશ જુદી જુદી રીતે તેજો મૂકેા રાખતાજ દેખાય છે. બહુતો ચોબીલા રાખતા. પરંતુ નેપોલીયન બોનાપાર્ટ પેઠે તદ્દન સપાટ મેદાન કોઈનેજ નહોતું. મૂછ તો રાખતાજ, કારણ કે તે મદાંધનું ચિન્હ ગણાતું અને તેના આંકડા વાળવા એ નિરપ્રદ અને આક્ષીન (અલેજ) ની નિશાની ગણાતી. મોટા સાથે તેમ કરવું એતો હિલ્લતાઈજ છે, અને એટલા પરથી તો દેશમાં મોટા જંગો મચ્યા છે ! અજમેરના ચોદાણરાજ સોમેશ્વર અને ગુજરાતના રાજા બીજા ભીમદેવ વચ્ચે યુદ્ધ થવાનું કારણ એજ હતું કે, ચોદાણ રાજાના દરબારમાં બાણિત સોમંદી પ્રતાપ, જે ભીમદેવનો પિતૃજ

યાય તેણે, રાજ સોમેશ્વરના દરબારમાં મહાભારતના વીરોની વીરતાની વાર્તા વંચાતી હતી, ત્યારે અંગણપણે મુઠને તાલ દીધા ! ચોદાણુ સેનાપતિ કઠાનરાયે આને “ બાવી જા ” ની નિશાની સમજીને (પ્રથમ પૂછી જ્ઞેવા જોટલું ” અજ્ઞાન સ્વીકારનારા એ રજપૂતો કેદાડે હતા ?) આનમાંથી તરવાર ખેંચી કાઢીને એક પ્રતાપના બે પ્રતાપ કાપા અને તેથી ચાલુક્યો અને ચોદાણુ વચ્ચે ઘુમણ મુઠ ચાલ્યું (આજે આમાંની બેમાંની એક મુર્ખતા બનવાનો સંભવ નથી, મૂઠ પર તાલ દેનાથી મારેએ નહીં અને કદાચ મારે તો રાજદારોએ “ ડીપ્લોમસી ” દ્વારા ક્ષમા, નુકસાની આદિનો કલમના ચોદાથી તોડ લાવે ! પરંતુ કઠાપણુ, રજપૂતોની દેશત દતીજ નહીં) ઉક્ત વાત પૃથ્વીરાજ રાસામાં લખી છે. ઋષિમુનિએ જેઓ પંચકેશ ધારણુ કરતા તેઓ દાદી પણ ધારણુ કરતા. મહારાજ પૃથ્વીરાજ ચોદાણુને (ઇ. સ. ૧૧૭૯ થી ૧૧૯૨) મૂછોજ હતી.

મુસલમાનો દાદી ધારણુ કરતા, પરંતુ હિંદમાં આવતાં તેઓ હિંદુના સંસર્ગથી તેમના વાળની પહિરવેસ બદલાઈ, ને હિંદુશાહી યમ. હિંદમાં મુસલમાન રાજ્ય સ્થાપક પ્રથમ બે બાદશાહો દાદી બોડાવતા પણ તેમની પછી મોગલ બાદશાહો દાદી રાખવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે હિંદુ રાજાઓ પણ મુસલમાનો પેઠે દાદી રાખવા લાગ્યા, જે કે તેઓ જુદીજ રીતે રાખતા. તેઓ સરકતી ન રાખતા પણ તેને બોળી, આંકડા વાળી ઉભી રાખતા ! હજી એ રજપૂતો તેમજ કરે છે. મહારાજ મહાન અકબર (૧૫૫૫-૧૬૦૫) ને તો મૂછોજ માત્ર હતી, અને તે વચ્ચેસિધાન પણ હિંદુ પ્રમાણેજ કરતો. કાને કુંડળ, હાથમાં મોતીની માળા અને કપાળે સુખડના પવિત્ર લેપ ધારણુ કરતો ! તેનાં જે સર્વોત્તમ ચિત્રો છે તેમાં તે શુદ્ધ હિંદુજ દેખાય છે. એના પુત્ર જહાંગીર (૧૬૦૫-૧૬૨૭) જરા ચોળીયા રાખતો. પરંતુ દાદી તો નહોતોજ રાખતો. પ્રથમ દાદી રાખનાર પ્રથમ મોગલ બાદશાહ તે શાહજહાં (૧૬૨૭-૧૬૫૮) હતો. તે પછી એરંગઝેમે (૧૬૫૮-૧૭૦૭) બહાદુરશાહે (૧૭૦૭-૧૨) અને જહાનગીરશાહે (૧૭૧૨-૧૩) દાદી ધારણુ કરી. બાદશાહ ફરખશીયરે ટુટી “ ખસખસી ” જ ધારણુ કરી, પેલાં બે પુતળાં રશીદિદાર જત અને રશીદિદારને તો ઝીણી દાદીજ હતી, અને મહમદશાહે તો હિંદુ રીતિ પ્રમાણે તે કદાવી નાંખી ! તે પણ કાને મોતીનાં કુંડળ પહેરતો અને હિંદુ રાજાઓ જેવાજ લાગતો. તે પછીના ૧૮૫૭ ના છેક બહાદુરશાહ પર્શિતના બાદશાહો દાદી ઉગાડતા.

હિંદુસ્તાનના ગવર્નર-જનરલો, વૉરન હેસ્ટિંગ્સથી તે લૉર્ડ ડેલહાઉસી (૧૮૫૬) સુધી સઘળા દાદી મૂડાવતા. તે પછી વાઇસરોયોમાં લૉર્ડ કૅનિંગ અને લૉર્ડ આલ્ફ્રીડ તેમજ લૉર્ડ મેયો દાદી રહિત હતા. લૉર્ડ લૉરેન્સ, લૉર્ડ નૉર્થબ્રૂક, લૉર્ડ લીટન અને મહાત્મા માર્કેપીસ આફ રીપન સઘળા દાદીધારી હતા. ૧ ની ખાસ ટુટી તથા છેલ્લાની ખાસ લાંબી હતી. લૉર્ડ ડક્લીન ફ્રેન્ચ દાદી રાખતો. અને લૉર્ડ લૅન્સડાઉન ચોળીયા રાખતો. લેખક તે પછી રજપૂતોના જૂઠા જૂઠા રાજ્યના રાજકર્તાઓની દાદી રાખવાની ખાશીયતની વીગત આપે છે.

ફક્તિત જ્યોતિષના બંધનમાં સપડાયેલાં સુબંધનો હિંદુ વેપારી—એ. વિષય ઉપર એક રમુજ વીગત આપનારો લેખ મી. જયસુખલાલ કે. મહેતા એમ. એ. ના તંત્રી.

પદ હેઠળ અગ્રે પ્રગટ થતાં “ ગ્યારીએટલ રીવ્યુ ” ના ગણ તા. ૩૦ મી ઑગસ્ટના પત્રમાં જણાવતા ભાડીયા સુધારક મી. લીલાધર રાયસેપટ લખે છે. લેખક કહે છે કે ધણીક વાચકોને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે, હિંદુ વેપારી જોષીની સલાહ પ્રમાણેજ વેપાર ખોલે છે. જનમંથી મૃત્યુ પર્વત જોષીવાવા તેના પીછે છોડતા નથી. અંગ્રેજ કેળવણીએ તેના પર ઝાઝી અસર કરી નથી. વ્યાપારનો પ્રારંભ કરવા વ્યાપારી શુભ દિવસજ નહીં પણ શુભ ઘડી પણ જોષીયા નિશ્ચિત કરાવે છે. જોષીની મથુરોનો ફેટલોક આધાર તેના ધંધાની વસ્તુના રંગ તથા ગંત પર પણ છે ! મુહુર્ત આપતા વ્યાપારીનો પાની સંતતિની જનમોચરી પણ તેને જોષી પડે છે, કેમ કે યતિના તથા તેમના મદ્દ એક બીજાથી વિપરીત હોય તો ? મુહુર્ત નિશ્ચિત કરવાની દક્ષિણા મળ્યા પછી જ્યારે પ્રારંભ થાય ત્યારે પણ તેને દક્ષિણા મળે છે. આ પ્રસંગે જ્યાં ધંધા શરૂ કરવાનો હોય ત્યાં પૂજા થાય છે. ચોપડા તેમજ ત્રિજોરીની પણ પૂજા કરવામાં આવે છે. ત્રિજોરી ઉઘાડી તેમાં મંગલ તરીકે થોડા રૂપિયા રાખવામાં આવે છે. આટલેથી જોષીનું કર્તવ્ય ખસાસ થાય છે એમ ધણી ધારશે પણ તે ભૂલ છે. નીચાવત જોડે જો વેપાર કરવાનો હોય તો ત્યાં પહેલે તાર કરવાનું પણ મુહુર્ત જોવાનું હોય છે. અને ત્યાંથી આવેલા પત્ર કે તારનો, સોદો કરવો હોય તો, તરત જવાજ આપવાનો જરૂરી હોય તોજે જો મુહુર્ત ન હોય તો વિલાયતવાળાઓ વિચાર્યાજ કરે છે કે હિંદના કમારા આડખાઓ શું ઉકાળે છે ? તેઓ ઘણીએ સંભારે કે જવાજ આપો પણ અહીં આપતા રહેશે નહીં. અહીં જોઈએ તો વળી મુહુર્ત ૧ લો તાર લઈ જતા માણસને ઉપર સારા શુકન થવાની પણ વાટ જોશે. વેપારીના મિત્રો જરા સાવચેતી બતાવે તો જોઈતાં શુકન અવશ્ય થાય છે. તેજ મંદીના અને લેવાલી વેચવાલીના સોદા પણ જોષીનાજ કહેવા પ્રમાણે વેપારીઓ કરે છે. વખત બચાવવા, આખા વર્ષના બનાવો લખીને જોષી વેપારીને આપે છે અને તે પ્રમાણે વેપાર ખેલાય છે. જો જોષીની સલાહ વિરૂદ્ધ જગત ભાવ હોય તો વિરૂદ્ધ વર્તીને કેસ રવાન મદ્દ ખેળી કાઢી તેનું પૂર્ણ થાય છે અને જોષીને દક્ષિણા આપત થાય છે. દારૂના કચ્છામાં પણ જોષીની સલાહ લેવાય છે. (હિંદી વેપારીઓને મુહુર્તના જોનારા સુદોષીયનો કરતાં ઘણુંખરું વધારે ખેડ, ખાસ કરીને તેજ મંદીના સોદામાં જાય છે તેનું કારણ આથી સ્પષ્ટ થાય છે).

લીમીટેડ કંપનીનો અર્થ.

(રથજ-હોર્નબીરોડ, કેટ, મુંબઈ.)

છગન—અરે મગન, અહીં પાટીયામાં નામ પછાડી “ લીમીટેડ ” લખ્યું છે તેનો શો અર્થ ?

મગન—એનો અર્થ એ કે એ કંપનીમાં નાણું ભરનારને જરા જોખમ નહીં જોડાના શેર લીધા તેટલાજ ગયા. હું એક પેસા કાઢું અને તું પણ એક પેસા કાઢે. આ બે દોઢીયાની એક ગીરટ લઈ (ગીરટ) હું પીછે ને તું ટગર ટગર જોષા કરે તો હું ઊરેપર મથાઈ ને તું શેર હેલ્ડર મળીય, ઠારણ કે જોખમ હું ખેડું છું.

શંકર સંગીતાવલિ

ઘણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાણીશંકરે તૈયાર કરેલું, ઇશ્વર, રાજ્ય, તથા દેશની ખરી બકિત, ખરું આ-
ર્થત્વ, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરો સુધારો, આત્મિક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, બ્રહ્મચર્ય, ગુરુકુળ
મહિમા, વર્ણાશ્રમની મર્યાદા, નારીમહત્વ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભરપૂર
વીર, શાન્ત, હાસ્ય તથા પ્રેમ રસનાં ઉત્તમોત્તમ લગભગ સવાજસો બજનોતું પુસ્તક. કિંમત
દશ આના. લખો:—

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ

પગથીઆ સેરી, નં. ૧૬૬—વાડીશળીયા—સુરત.

Surat.

આ શિવાય ખીજાં પુસ્તકો પણ મલી શકશે. ટપાલ ખર્ચ છુટું.

ઉચ્ચવર્ગોના હિંદુ ગૃહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા—સગવડ.

અત્યાર સૂધી ઉચ્ચ વર્ગના હિંદુઓનો એવો મત હતો કે ઘરના જેવું
ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર-
કાંઠા બોર્ડીંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે.

ઉંચામાં ઉંચું અનાજ, ચોખ્ખું દૂધ, તાજાં શાકભાજી, અને ઉંચું ઘી તેમજ
ધર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલોઆ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકાની જાતિ દેખરેખને લીધે બહોળી પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું

ધી સાબરકાંઠા બોર્ડીંગ હાઉસ.

ઠે:—ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

સુખમ નં. ૨

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Beg to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaikh Azemon Street, Bombay, Telephone No. 674

रामजी भगवान् जोन्स प्रधर्स.

सोना, चांदी तथा अवेशतना आहु नमानाने पारना सुंदर
हागीना तथा सेट देवा लायकनी मनहूर वस्तुओ

पनावनार तथा वेयनार.

२०६, शेण भैमपुरीत भु'अड.

देवीद्विज नं'अर ६७२.

जदारभागना जोडिरपर प्रग' ध्यान आपनामां आवे छे.

બેકા રેકર્ડ!

૧૦" (દસ ઇંચ) ડબલ સાઇડેડ બેકા રેકર્ડ-કટેના રૂ. ૨-૦-૦

Arya Samaj Bhajan-આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram નવા ઓડીઅન રેકર્ડ ! મંગતરામ

૧૧૫૩ } ૬૫૪૭૦ તેરી દિન દિન આયુ ધટતી જાય આશાવરી.
 } ૬૫૪૭૧ કમોક્ષ ફલ પાના હોગા "

૧૧૩૪ } ૬૫૩૫૪ અરે રાવન તું ધમકી દીખાતા કીસે માંડ
 } ૬૫૩૫૫ ધરમ કે સાથ હર એક કી મોહખત દેસ

૧૧૩૫ } ૬૫૩૫૬ હર જગાહ મૌલુદ હૈ ભૈરવી
 } ૬૫૩૫૭ સત જુગમે સત બરતી હરીચંદ્ર ભજન

Sukh Lal (Delhi) ગુખલાલ (દિલ્હી)

૧૧૨૬ } ૬૫૩૩૮ કેહધારી ધાર ધાર સખ અંત સમે પ્ર્યાલ
 } ૬૫૩૩૯ મુંદમકર આહાર ભજન ફીર બેઠકર "

૧૧૩૦ } ૬૫૩૪૦ તીરથ મત અસનાત ધ્યાન કર્મક્રિયા ઉત્તમ "
 } ૬૫૩૪૧ જયસી વસ્તુ વેદ પદારથ હાસિલ હોવેગા "

૧૧૫૯ } ૬૫૪૦૮ આંખદહીંધનરને તુને તો, આંખ ખોલકર ચલો સજનલા.૧ લો ખ્યા.
 } ૬૫૪૦૯ કસુર નિસ છસમે હોવે સખ દેખે ચાધરી ભાગ ર નો "

તે શીવાય બીજાં ઘણાં ઉત્તમ ગાયનો ભરવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી, બરમોઝ, કેરો, ચાઇનીઝ, ઇંગ્લીશીઅન, ઇન્ડીયન, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપાલીઝ, ફાર્સી, પંજાબી, ગુરુત, સંસ્કૃત, શીખ, સીંધી તામીલ, તેલુગુ, ટર્કીશ, ઉર્દુ વીગેરના કેટલોગ મંગાવો, જે મફત ચોક્કસી આપવામાં આવે છે.

અંગ્રેજી બેકા, ઓડીઅન, અને જુમ્બો, રેકર્ડો તથા સીનો. કેટલોગ મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homeji Street, Circle, FORT, BOMBAY.

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગન

જીવન રસાયણ ડેપો.

('Biochemic Depot')

આ દવાઓથી કોઈ પણ રોગ મટે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા જોખ તેટલા જગ્યામાં અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. " દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારીક ચિત્ત જીવનરસાયણ વિદ્યા. Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાધાર સર્વ જણાવે છે. વૈદ્ય, દુકાન તથા દુકાન મનુષ્યો આને આ દવા વાપરે છે.

રૂઢાક્ષીની સાચી માળાઓ.

ગોટા તથા ઝીણા મરી જેટલા ઘણા, જોટી દરે પૈસા પાછા, કેટલેમ મફત.

સુગંધીદાર અગરબત્તિ.

કોઈ દેહ એ કયાક તો કોઈ આઠ કયાક બળે છે. કોઈ શરમાં પર્પેન્ડે તો કોઈમાં રખત નંગ આવે છે. કેટલેમ મફત

આમેફાઈન તથા રેકર્ડસ

અમારો પાછોથી તમામ જાતનાં આમેફાઈન તથા તમામ જાતની રેકર્ડસ વગેરે ધમકે સામન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એન્ટ નીમ્યા છે.

સખ-એન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની
દાવર-વડોદરા

સુરત રાઈસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જગ્યાખંધ યા છુટક બેઠતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઈસ મીલમાં આંભામોર, સુખવેલ, કમોદ, ફોલમ વગેરે જાતના ચોખા હુમેશાં મોટા જગ્યામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઈસ મીલસને ચોખા, લાતમાંથી એનુલમીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળે તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા મંત્રથી તે તૈયાર થાય છે.

૩ બદાર ગામના વેપારીઓ મટે આ મીલને ચોખા એક વ્યવસાયિક સમાન છે. માત્ર એકવાર માત્ર મંગાવાથી ખાતી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલના માશીની બેરાબરી કરી શકતી નથી.

૫ લાત, માશી જાતના પ્રમાણમાં ઘણો કીફાવત હોય છે.

સુરત રાઈસ મીલ કં. લી. —રથનાથપુરા—સુરત
જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલા તેમજ પ્રદર્શનમાંથી ચોખા, ચાંદીના ચાંદ ધનામ ચેળવેલો

બસો રૂપૈઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સમજીને અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરવા આપના વરદ હસ્તને આ આશ્રમ તરફ લાવવા કૃપા કરશે !! અન્નદાનનું અન્નદાન અને સાથે અમર નામ ! ! જે દયાળુ દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રૂકમ અનાગત રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરજી પ્રમાણે દરેક વેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાથોને દાતાના રમરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરતીની તખતી કરાવી આશીર્વાદોથી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૩૬૫ નહિં મળે ? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

સ્વીતદાન આપનાર સૌ પાણક પણ નદી નીકળે !

દીન વતસલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાણક બને. દર માસે રૂ. ૭) આ નપાર પૈસામાંથી નામથી, બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને પાણી પિવા દાન આપી રાખીશું. આ પુન્ય ભુમીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાણક પણ નદી નીકળે ? જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હાંદુ અનાથ આશ્રમ—નરિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage.)

ચાહ અને કોફી વેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દર્શવાંચો તો ખરા !

ચાહ અને કોફીના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં જાત જાતની ચાહ છુટક તેમજ જથ્થાબંધ પેટીઓ વ્યાજબી ભાવે મળે છે. ફોટેલને માટે પણ ખુશખોદાર અને લહેજતદાર ચાહ મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારની શ્રદ્ધા ધરાવનારાઓએ તેમજ ચાહ કોફીના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માથા મંગાવી જરૂર ખાતરી કરવી. માત્ર વી. પી. ધી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા:

૩૪૩ અમદાવાદ રહેમાન. ઓટ-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજીખોર નક્લીઆથી હવે કોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી ચાકુતી ” નો સંસ્કારી રહ્યો રહેશે

નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બનાવનારા

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અને સર્વે નક્લીઆઓને એલેન્ડ આપી સાબીત થયું.

આ ઉંચી બનાવટની વનસ્પતિક ગોળીઓ ધાતુ વિકાર, નાતાકાત અને ધાતુના બીજા રોગો બંધુકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. ડો. ૪૦ ગોળીની કમી ૧ ના રૂ. ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલબાદેવી મુંબઈ.

હવે લલભલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

બંધુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને ભરસાપાત્ર દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજવેંચ શાસ્ત્રી

જટારાંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું.

જાણીતું છે. દરદીની હાલત જણાવેથી સલાહ મફત

રેકાલ્ડ:—દીદ કાઓપરેટીવ રોસની બાબુમા કાલબાદેવી—મુંબઈ.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર બે વખત ચોરોના હુમલો !

પુરતો વખત મળ્યા છતાં ત્રીજેરી ટુટી નહી
તે ત્રીજેરી કાણની હતી ?

બંગડી બલ્તરવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.
વિશે મુલશ જેઠા મારકીટવાળા શ્રીમાન શેઠ માવશ લીલાધર શું કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોકસ કારણસર ખરેલી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે જોખમ જે
લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૨૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુઠા
ગયા હતા તે દરમિયાન રાતનાં વખતે મઘીમાંથી બારી તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી
ઉપર ધણીએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી ટુટી નહીં અને ચોરો નીરાશ થઈને નાશી ગયા.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ગભરાવા પછી ત્રીજેરી ખોલતાં સંતોષ થયે
હોતો તે દિવસે એમોએ બારીઓને પકા ખંદોખાત કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે ફરીથી ચોરો
આવ્યા અને એક તાણુ જેઠાવાળા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પછી લાલા કન્હીયાલાલનું દળ તે
તાણુ તા. ૨૨-૧-૧૧ ના રોજ ખરીદ કર્યું હતું તેને તોડવાની બહુજ મહેનત કરી છતાં
તે ટુટવાથી બારણાને નકુચે કાપીને અંદર તાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત
કરી પણ ત્રીજેરી ટુટી નહીં તેમ જુની પછી નહી.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર ગયા અને તે બનાવ જોઈને તથા હેન્ડલ
ટુટેલો જોઈને અમે ધમરાધ ગયા પછી ત્રીજેરીને ચાવીથી ખોલતાં અંદરના સરસામાન
સલામત નોકરો, તેથી અમેને ધણીજ સંતોષ થયો છે. અમેને લખના ધણીજ ખુશી ઉત્પન્ન
થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી ત્રીશે અમારા દીકરા સંપૂર્ણ ખરી થઈ છે. અમ.

તા. ૧૫-૪-૧૧ લીં માવશ લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટ્ટ ત્રીજેરીઓ અને તાળાં બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

હુસાને

ભાયબજાર-મુંબઈ.

બંગડી બલ્તર-મુંબઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યને શાભાવનારાં પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તકો	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ સુકતા	૩-૬-૦
૩ પંડિત અને કૌરવ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવોઅર્ધે	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી અંધકાર	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાવિમ્	૨-૦-૦
૮ આર્યાનાર્થ જોડાવ	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાલંબરી	૦-૮-૦
૧૦ આપુર્વેદમર્મોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ પ્રતોક્ષ	૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમજવું. વિશેષ વિગત જાણવા
પ્રાણસહીત મંગાવો

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

બાંચ આપીસ, મુંબઈ
રાજાભાદેવી રોડ

જામનગર-કાઠીઆવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો !

કામશાસ્ત્ર.

જીવંતની પાયમાલી કરનાર ખરાબ ટેવ તથા ખરાબ વિચાર-
ચાલનાં નાશકારક પરિણામો બતાવી ઉચ્ચ પ્રકારની તંદુરસ્તીના

અમલનવાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી
જુદાવધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

જાણકોને માટે સર્વોપરોક્ત અંધ થયેલી વગરજ મોકલવામાં
જામનગરના હાથે તે આવશ્યક મંગાવો.

જટાશંકર પ્રેરવશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જાણીતું છે. દરેકની હકી.

જામનગર-કાઠીઆવાડ.

ટકાવ :—હીંદી પ્રાણસહીત

ધી ઑરથે પ્રાવિનશ્યલ બેંક. લીમીટેડ.

(સને ૧૮૮૨ નો હિન્દી કંપનીઓના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

થાપણ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.
જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ, નાઈટ, જી. પી., એલ. એમ., ચેરમેન.
શ્રી ડાહનિસ મહારાજ દેવતસિંહજી બહાદુર શેઠ દાદાગિયાં હાજી આદમજી ખંડાણી.
લિંબડી સ્ટેટના ડાયર સાહેબ શેઠ ગીરધરદાસ કીશામોહ કંત્રાકટર, ભાવનગર
ઓમરેબલ સરદાર કુપુરવામી વી. મુદલીઆર શેઠ રેવાશંકર જંગલજન ઝવેરી.
કપસરે દિંદ, પુનાવાળા. શેઠ દામોદર મુદરદાસ ધરમસિંહ, ધી. ગો. ક.
શેઠ રણછોડદાસ ત્રિજુવનદાસ મોદી, લેંડોર્ડ બારસી કાટન પ્રેસની બોર્ડના ચેરમેન
અને બેંકર. શેઠ મગનલાલ દલપતરામ ખખખર, લેંડોર્ડ.
શેઠ મગનલાલ હરજોશનદાસ, લેંડોર્ડ અને શેઠ ધરમદાસ નાગરદાસ
બેંકર. શેઠ દેવીદાસ જીકિસનદાસ દેસાઈ, બી. એ.
શેઠ રણછોડદાસ વનરાવનદાસ પટવારી, બી. એલ. એલ. બી., સોશીયટીટર, મુંબઈ હાઈકોર્ટ.
એ., એલ. એલ. બી., મુખ્ય દિવાન, ગોંડલ. શેઠ બાલુભાઈ કદાનદાસ, પાલનપુર રાજના
મુંબઈ ખાતેના એજન્ટ

શાખા ઓફિસ.

ચારાક બજાર ખારા કુવા પાસે ડાસાભાઈ બીદડીંગ.

ચાલુ ખાતાંઓ.

રૂપીઆ એકસોથી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એકસોની રોજગીર ખાતી ઉપર વ્યાજ દર વરસે દર સેંકડે ટકા ત્રણ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કરતાં વધારે નામે ખાતાં ખોલવામાં આવે છે અને ઓછામાં ઓછી રકમ રૂપીઆ એક તથા વધારેમાં રૂપીઆ એક હજાર સુધી લેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર દર વરસે દર સેંકડે ટકા ચાર પ્રમાણે વ્યાજ ધારા પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જમિનગીરી ઉપર ધિરધાર કરે છે. ખાર માસેની ખાંધી મુદતની ડિપોઝીટનું વ્યાજ પાંચ ટકા તથા છુટક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેંકમાં પ્રજ્ઞાથી મળશે.

એન્ટી

બાલુભાઈ કદાનદાસ એન્ડ !

પાયોનીઅર બેંક લીમીટેડ.

૧૪ હમમ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ, સાખાઓ—દીલ્હી અને બરેલી

રજીસ્ટર્ડ ચાપલ રૂ. ૫૦, ૦૦, ૦૦૦.

ફાલ લસાવવાની ચાપલ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦.

લસાયેલી ચાપલ રૂ. ૨૫, ૦૦, ૦૦૦

વ્યાજના દર

વાર્ષીક ડીપોઝીટ—૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંકમાં—૪ ટકા

સાલુ ખાતામાં—૩ ટકા

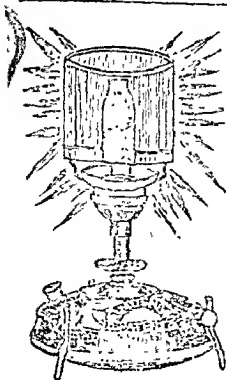
દરેક બાતનું બેંકને લગતું કામકાજ જેવું કે લોન્સ ઓવર ડ્રાફ્ટ્સ રેફરેન્સ, ગવર્નમેન્ટ ચેપરસ, અને દરેક બાતના સ્ટોકનું વેચાણ અને ખરીદ સેર સહીસલામત હવાલા સ્ટ્રીક્યુરીટીઝ અને તે ઉપરનું ડીવીડન્ડ અને વ્યાજ વગેરે કરવામાં આવે છે.

વધુ ખુલાસા માટે નીચેના સરનામે લખો.

બી. ઇ. ગણપાણી,

એમ. એ. એલ. એલ. બી,

એનજર.

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન
કીલ્લયતે મળશે.

એન્ટા જાહેર છે.

લક્ષ્મીદાસ લવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરન

માહનબીહારી, બીરગમ—મુંબઈ

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સઘાસઘ વચસો પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં ચતરદ્વજીયસ્તદિત્સોમોઽગ્ચતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) જ્ઞાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા ભેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરપર એક ખીમને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) એણે અકૃદિય છે (તદ્+ચ) તેનું જ (સોમઃ) પરમાત્મા (ઇવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્યજ છે. તેનું હનન કરે છે.

પુરેતક ૩ છંદઃ

ઓક્ટોબર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૪ થો.

ઇશ્વરની સર્વદેશી પૂજા.

(ગઝલ-કબાલી.)

પિતાજી ! વિશ્વના ત્રાતા ! પ્રભુજી ! દીનના બ્રાતા !

બધા અજ્ઞાન ને જ્ઞાની, બહુ રૂપે તને ધ્યાતા.

કહે છે કાઇ પુરાણોમાં, કહે કાળા-કુરાનોમાં;

ધરે-બહારે-વિરાનોમાં, બધે ખેલે તમે ત્રાતા !

ગુણી, જ્ઞાની અને ભક્તો, મુની, યોગી, મહાત્માઓ;

ધરીને ધ્યાન રૂપિ-સતો, નિરંતર આપને ધ્યાતા.

ભરી છે જ્યોતિ જલ સ્થળમાં, તમે છો ગામ-જંગલમાં;

તમે ફુલ, શાન ને ફલમાં, રહ્યા બાપી મહા જ્ઞાતા.

સ્ત્રીને વિશ્વલીલા આ, જડી જડ-મૃજ કુદરતનાં;

જડયા આકાશમાં ખીલા, સીતારાના તમે ત્રાતા !

બધાં બ્રહ્માંડ સજ્જનારા, પિતાજી ! પોષનારા, છો !

સદા સંભાળનારા છો, તમે બધાં ! તમે બ્રાતા !

પડે જ્યાં મોહનો ઘેઠો, મમત ત્યાં વાળતી ચોકો;

ભૂલીને આપને સોકો, ખતા બહુ ખોટા બ્રાતા.

ગુનાહોની શિશુ બાણી, કામા આપો દયા આણી;
શુણી આ રંકની વાણી, ભરો સૌને હૃદય શાતા.
જગતના માનવો ! આવો, અને આ ! સ્વર્ગના દેવો !
ઉપવો આજનો લ્હાવો, ગગનવો નાથગુણગીતા.

વસન્ત.

શરણાગતને શરણે !

(તોટક—અનિયમિત)

વિલસે !

નયમેધ.

હૌંસી વિલસે !

રસલીન ધરા પિયુ સિકત રસે.

ચમકે ચપલા ! નિરખી કમલા,

ચમકે, થઇ વિકળ ભૂંગ ગ્રીવા વજગી પડતી સહસા અપ્પલા.

કચલી પિયુને ભીરુ, કંચ કહો ?

મનમેહન આ શૌ ઉપાધિ અહો !

ચમકે શણ,

ભુપ્ત કણે સહસા.

લીલણ્યો ઉદ ઉડો સમ અંતરમાં સમ આન્ત કૌંધી શૌંદ શીર

પ્રિય આસ જહિષ્કૃત આતે અતિ

તત્ક નિસ્વન ધાન શ્રુતિ.

હતૌં જ્યોમ વિષે.

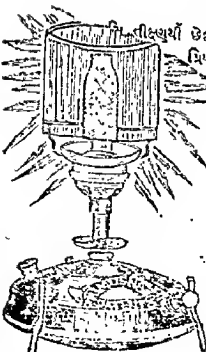
સનાન્તર ગુણ સુસુપ્ત દિશે !

ઠાહુલાઇ દાહુલાઇ દેશાઇ.

ન.

મેન્યુ

કયમ મન્ન રહે જલમાંદિ સદા ?
કયમ રે ગૂંજતા કમલે જમરા ?
દીપમાંદિ પતંગીયું કેમ પડે ?
કયમ આનક કે અરી અરી મરે !

ક્યમ વાદળીઓ વરસે નલથી ?
કંઈ દોડતી રે દરિયે જ નદી
ક્યમ ગીરિયજા નીકળી નીકળી ?
ક્યમ છે જળ પ્રેમ-સમાધિ મહી ?

નહિ સૂત જ આ હું ઉડેલી શકું,
વહવું ઝરણું પ્રિય ! પ્રેમ તણું
સેંટ ઝેવીયર્સ કોલેજ.

પ્રિય ! સ્નેહની છાજ અતિ ઉજળે,
અનુતા મહીં આત્મ વળી વિલસે.

પુજ અંતરમાં મુજ અંતરમાં
ઝરતો નવ સાત્ત્વક પ્રેમ પીરા !
મૂઠ પ્રેમંતણાં મધુ. ગાન સંખે !
મીઠી દિલની ખંસરી દિવ્ય ફળે.

N. K. Kapadia,

પ્રેમ કે પરિચય ?

હસ્તિગીત.

નિજ વિદતા વય ફુજ કે ધનનો ધરાયે ગર્વ ન્યાં,
અથવા પુરામતથી ઘણી નિજ પ્રેમ દર્શાવાય ન્યાં,
નિજ ઉચ્ચતાનો પર યજી અંકુર ઉદ્ભવતો ન્યહાં,
પરિચય કહો, નહીં પ્રેમ તે, ત્યાં માન પણ ધરવાં કરાં !
જહીં હોય જોવાયે પરસ્પર, અંતરણ્યો ન્યાં નડે,
ધરવું પડે ન્યાં માન, ત્યાં શું પ્રેમનો પાનો ચડે ?
અપવાદભયથી લોકના ન્યાં પ્રેમ દર્શાવાય છે,
પરિચય કહો, નહીં પ્રેમ તે, શું માન ત્યાં અર્પાય છે ?
“ બેદિલથી શાને ફરે ? ” “ જોઈએ ક્યાં કે હેત શું ? ”
“ ના ના કસમ ત્હારા મ્હને, મનમાં ન મ્હારા એ કશું. ”
જહીં આ પ્રમાણે પ્રેમ સંકાનો અનુભવ થાય છે,
પરિચય કહો, નહીં પ્રેમ તે, નહીં માન ત્યાજ પમાય છે.
અંતર હિમજકે પ્રેમને નથી ભેદ નજરે આવતો;
તન્મયપણું સ્વ સમાનતા એ પ્રેમ તો સમજવતો;
ન્યાં છે નહીં અસ્તિત્વ જોવું, તો પછી છે પ્રેમ ક્યાં ?
કહો તો ભણે પરિચય, તથાપિ પ્રેમ ના-એ પ્રેમ ના.

પ્રભાશંકર જયશંકર પાઠક.

નૃત્ય શું અનીતિ વર્ધક છે ?

મીસ મૉડ એલન અને નૃત્યની ક્ષેત્રતા તથા આપરચકતા.

યુરોપની એક સ્વરૂપવતી સુવતી કુમારિકા, મીસ મૉડ એલન આ દેશમાં આવતા નવેંબરમાં ખેતાની નૃત્યકથાનો ફરાદ હોંદવાસીઓને ચખાડવા ઊતરી આવનારી છે. નૃત્યકલામાં યુરોપની એક સૌથી કુશળ સ્ત્રી તરીકે તેણે નામના મેળવી છે, અને રાજમાતા એલેક્ઝાન્ડ્રાએ પણ તેનું નૃત્ય જોવા કૃપા કરીને, તેથી સંતોષ પામીને તેને અભિનંદન કર્યું હતું. આ સમાચારથી, નૃત્યના શોખીન યુરોપીયનો તેમ હાંદીઓ પણ હર્ષ પામ્યા છે. પરંતુ સારંગીનો એક તાર તુટ્યો છે. કેટલાક યુરોપીયોને મીસ એલનનું આ સાહસ રમ્યું નથી. લાંબના ૩ ફીનિઝ પત્રો, આ દેશના અનેક એંગ્લો-ઈટીયન પત્રો તથા કલકત્તાની એંગ્લો-ઈટીયન 'ડીફેન્સ' એસોસિએશન વગેરે યુરોપીયન મંડળોએ, તેના પ્રવાસથી મહા અશુભ થશે એવો ભય વ્યક્ત્યો છે, અને નગરના પોલીસ કમીશનરોને તેને નાચવાની મના કરવાનો મંજૂર આગ્રહ કર્યો છે ! તેનું કારણ એવું આપવામાં આવે છે કે, મીસ મૉડ એલન જે વ્યતના પ્રાચીન ગ્રીક નૃત્યો કરે છે તેમાં વસ્ત્ર નાચમાત્ર છે, અને આ તથા અનુષ્ઠાન આર-પંચમાં-જે કહેા તે-ઓવી નગાવરચામાં તેને દેશીઓ નિમ તેથી અગ્રેજ રાજકર્તા પ્રજાની પ્રતિષ્ઠા નષ્ટજ થવાનો સંભવ છે, અને એ પ્રતિષ્ઠા તો મુશ્કેલીનું છવન છે. તેમને એ વસ્ત્રરહિતતા માટે વાંધા નથી. પરંતુ દેશીઓ તે નિમ જોનાજ ખટો છે. યુરોપીયનો માટે તેમને વાંધા નથી. આ દલીલથી લાલ માત્ર એટલો યથો છે કે મીસ મૉડ એલન આવ્યા પૂર્વેજ તે ઘણી પ્રખ્યાત યજ્ઞ પડી છે, અને આ તકરાર ન યજ્ઞ હતે તો જોટલા જતે તેથી હવે કદાચ બમણા જશે. બે એઓએ આવાં નૃત્ય અનીતિવર્ધક છે એજ કારણ-સર વાંધા દર્શાવ્યો હતો તો તેમની દલીલનું વધારે વળન પડતે. અહીં પણ અનેક સંભેગો વિચારવાના છે. મીસ મૉડ વસ્ત્રવિધાન 'સેલોમે' * ના નૃત્યમાં અહ્ય કરે છે તેનો હેતુ કાંઈ આત્મીઓની વિચલવાસના ઉત્તેજત કરવાનો નથી. એ એક એવી પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રી છે

* આ નૃત્યનું નામ 'સેલોમે' કેમ પડ્યું ? તેનો ઇતિહાસ જાણવા જોવા છે. યાહુદીઓના હેરાડ વંશના રાજાઓનાં કુટુંબમાં સેલોમે નામની અનેક સ્ત્રીઓ થઇ ગઇ છે. તેમાં જુદીયા અથવા પેરેસાઈનના રાજાઓ દત્ત, (છે, સ. ના પ્રારંભમાં તથા તે પછી) આ સેલોમેનું નામ ખ્રીસ્તીઓનાં બાઈબલ (ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ) માં અનેકવાર આવે છે. તાણી હેરાડીવાસના પ્રદેશ પતિ હેરાડ ક્ષીણીની સેલોમે પુત્રી થાય. માતા પિતે પુત્રી પણ એક પછી એક અનેક પતિઓની પત્ની થઈ હતી. તે નૃત્યમાં મદાકુશલ હતી. યાહુદી રાજા હેરાડ એટીવાસ એના નૃત્યથી એટલો તો પ્રસન્ન થઇ ગયો હતો કે 'યોહાન' અર્થ 'રાજ્ય' તેને આપી દેવા માગ્યો કરી ! સેલોમેએ તો કહ્યું કે હું ખ્રીસ્તના આગમનની આશાથી કરનાર તેન થી બેખીસતું માથું પણ કાપીમાં આપિ ! આ ઐતિહાસિક અદ્યુત પ્રસંગને ઘટ્ટને ગ્રીક પદ્ધતિએ નૃત્ય રાવામાં આવે છે. તાટોના તથા બાંગ્લાની પાર્સીઓના પ્રખ્યાત અંગેજ ટોપક એરકાર વાઈટે પદ્ધતિ 'સેલોમે' નાં છવન કૅપરી એજ નામનું તાટક લખ્યું હતું. બાઈબલના ખીન ગ્રંથો પછે આ ગ્રંથમાં પણ અની-

કે એવી દુષ્ટતા કાઢ કરી શકે. નહીં. પ્રાચીન યવનો નગ્નતાના પૂર્વક હતા. હોય નહીં પણ નિર્દોષતાના અને કુદરતના આદર્શ તરીકે શરીરની નગ્નતા તેઓ આવેખતા. શરીરનાં અવયવોની તેઓ એક પ્રકારની પૂજા કરતા. તે અવયવોની કુદરતી, સુંદરતા ગિનકુદરતી પોષાકથી દંકાઇ જાય છે એમ માનીને તેઓ મનુષ્યનાં ચિત્રો, ખ્દાવત્રાંઓ વગેરે નગ્નતાવસ્થામાં જ બનાવતા. તેમાં વિષયનો ભાસ પણ નહોતો. હજુ પણ પ્રાચીન ગ્રીક નગ્ન મૂર્તિઓના સુંદરતાના પ્રમાણ રૂપ શિસ્થીઓમાં સર્વત્ર ગણાય છે. પ્રાચીન પ્રખ્યાત ગ્રીક શિસ્થીઓની ભાગી તુટી નગ્ન મૂર્તિઓની કામગીરી પણ આજે લાગે અને કુરોડોની અંકાય છે. નૃત્યને એક હેતુ શરીરના અવયવોની અપજ્ઞતાનું દર્શન કરાવવાનો છે. અને તેઓ માનતા કે શરીર માત્ર લાંબી દેવામાં આવે તો પગ, હાથ આદિ અવયવોની માંસપેશીઓની કર્વટ અને ચિત્ર-વિચિત્ર ગતિનું નૃત્ય કેવી રીતે દેખાય ? તેથી અસ્વીચતા પ્રતીત ન થાય એટલા ભાગે લાંબાને બાકીના એક નિયમ તરીકે ઉધાગ રાખના. તે છતાં, પ્રાચીન ગ્રીકો નીતિમાં બીજી પ્રભુથી ઉત્તરતા નહીં. સ્પાર્ટોની નીતિ તો ધનિદાસ પ્રસિદ્ધ છે.

x x x x x x

આનો ઉત્તર એ છે કે, હેતુ મને તેવો હોય પરંતુ આ નાચ જોનારા પુરુષો કાંઈ નૃત્યને દુષ્ટ જોવાની જ દ્રષ્ટિથી આવતા નથી. નગ્નતાની જાંબીથી તેઓમાં મગ્નીન વિચારો ઉદ્ભવવાનો સંભવ છે. આ સંબંધી એટલું જ કહી શકાય કે તેમાં હોય જોનારાઓનો વિશેષ છે. એ દલીલ પ્રમાણે તો ધણા, માર્ગે જતી સ્ત્રીઓને પણ દુષ્ટદ્રષ્ટિથી જોય છે. તેથી શું પર્દાપોશીનો રીવાજ શાખવ કરવો ! અને મોસ મોઝ એલન માટે તો વધી લેવો બહુ-દોષ છે કેમકે મુંબઈમાં 'શીનેમા' કે પંપનીઓમાં રૂપનીરા વગેરે યુરોપીયન ડાકરીઓ જે આંખે પોશાક પહેરે છે તથા તેની જગ્યાં સુધી ઉઘડે છે તે માટે તો બંધા દુન્યરતું પણ બ્હાનું નથી, છતાં તે માટે વાંધા લેવાનું જતી વચમાં આવ્યું છે. ઈંગ્લેન્ડ જે યુરોપમાં એક નીતિવાનું તથા સખ્ય દેશ ગણાય છે ત્યાં પણ તેના નાચ માટે વાંધા લેવાયો નથી-અને એ લક્ષ રાખવું કે જેને નગ્નતા કહી છે તે માત્ર તેનો આંખે ભાસજ છે. વસ્ત્ર બારીક અથવા તંજ હોવાથી એ ભાસ થાય છે. સામાન્ય રીતે વસ્ત્રથી કટિ આદિ ચુપ્ત રાખવા યોગ્ય, શરીરનાં પ્રદેશો પારદર્શક કે અતિ તંજ વસ્ત્રદ્વારા દ્રશ્ય રાખવાં એ ઇષ્ટ નથી એ ખરું છે, પરંતુ જ્યાં વિશેષ હેતુ હોય, તેમ કરનાર કાંઈ પણ જેવી તેવી સ્ત્રી નહીં કિન્તુ પ્રનિશ્ચિત સખ્યા હોય, જેના જોનારા શિક્ષિત સખ્ય વર્ગ હોય ત્યાં, કિંચિત્ નગ્નતા હોસ્પીટલના દર્દીની અને ચીરી જોવામાં આવતા શબની નગ્નતા જેટલે અપવાદ તરીકે ક્ષમ્ય ગણાવામાં આવવી જોઈએ. મોસ મોઝ એલનની નૃત્યકલા એજ અપવાદોને લીધે ક્ષમ્ય છે. હોદુઓનો પોષાક જોનાં તો તેમનો નગ્નતા માટે બહુ વાંધા લેવાનું કાર નથી. જે ધર્મના પ્રકરણમાં નગ્નતા ક્ષમ્ય છે, જે ઈંગ્લેન્ડ સાધુઓ તથા પર્દાસંસ્કારીઓની નગ્નતા ક્ષમ્ય છે તો, ધર્મ

વિષ્ણુ સૂચન હોવાથી ઈંગ્લેન્ડમાં નાહોના 'સેન્સર' તે બજાવવાની મના કરો હતી પણ ધૃષ્ટીપ્રસિધ્ધ નંદી સારા બર્નહાર્ટે તે પેરીસમાં ૧૯૦૪ ના સાલમાં ફ્રેન્ચ બાપમાં બજાવી બતાવ્યું હતું. કાન્સમાં આવી પાલોનો છુટ છે. સેસેમેના રૅન્સમાં પણ સુદૃઢ તથા મુશ્કેલ સુધી બારીક વસ્ત્રમાંથી દેખાય છે. કટિભાગ સર્વથા વસ્ત્રથી મુશ્કિલ છે. તે ઉપરાંત બાપમાં મધ્યમાં જડી જળની કાંચળી પહેરી દોષ છે.

જેવાજ નિર્દોષ એવા દુનનરતા વિષયમાં પણ તે એાજી કામ્ય કેમ? અહીં તો નામ માત્ર અને અમુક લાગેલી જ નમતતા છે.

મીસ એલનને હેતુ નૃત્યની ઉચ્ચતા દર્શાવી આપીને સિખ સમાજમાં તે સ્વીકારવાનો છે. પોતે પીવાનો સંગીત આદિમાં પણ નિપુણ છે, અને પોતાના વિષય ઉપર લખાણો કરવા જેટલી વિદ્વતા પણ ધરાવે છે. જે અતના નાચે તે કરે છે. તે તેની સ્વતંત્ર બુદ્ધિ અને અભ્યાસનું પરિણામ છે. ગ્રીક સાહિત્યનાં વાંચકથી પોતેજ તે સમયનાં નૃત્યનો આ કાલ માટે પુનરુદ્ધાર કર્યો છે. નૃત્યને આપણા ઘણા હીંદુભાષિયા એક જાડુ ખૂરી એજ સમજી ગયા છે. જો આ ગર્માને પરિણામે તેઓ તેમાં કંઈ પણ અનિષ્ટ તત્ત્વ નથી એટલું સ્વીકારવા જેટલા સંસ્કૃતી થાય તો મીસ મોડાનાં આગમનથી પરદેશમાં ધન લક્ષ્યજી જવાનું તેઓ કાંઈક પણ બદલો મંગેલો મજાશે. નૃત્યને કેવળ પાશ્ચાત્ય વસ્તુ માનવી એ એક ભૂલ છે. પ્રાચીનકાલથી આ દેશમાં જો વિદ્યા છે. જો જો વિદ્યા પુરાતન કાલમાં શ્રદ્ધિધ ન હતે તો શિવનું એક નામ સંસ્કૃતમાં મુત્યપ્રિય છે તે નહોતા. શિવ દમેશાં તાંડવરત્ન કરે છે એવી ભાવના છે. ખ્રીજના નૃત્યથી પણ શિવ પ્રસન્ન થાય છે એવી ભાવના છે. આ શ્રદ્ધિધિયા નિરંતર શિવ સન્મુખ નૃત્ય કર્યાં કરે છે એવી માન્યતા છે. ઈદ્ર નિરંતર અપ્સરાઓના નાચ કરાવે છે અને દેવ મત્ત તે આનંદથી જોય છે, એવી પણ કલ્પના છે. તે પણ નૃત્ય મનુષ્યોમાં પ્રિયકર હોવાની માન્યતાનું જ પ્રતિબિંબ છે. યક્ષ પ્રજાનો રાગ દિમાશ્વ પ્રદેશ નિવાસી કુખેર અપ્સરાઓનું કરાવેલું નૃત્ય અષ્ટાષ્ટક જેવા વૈરાગીએ પણ ૧ વર્ષ પર્વત જોયું, (શિવપુરાણ, ૬-૪૩) સંસ્કૃત નાટકોમાં પણ નૃત્યને અગ્રસ્થ ન આપવામાં આવ્યું છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ પ્રાચીનકાલમાં રાજસભીમાં પણ નૃત્યને આજે પ્રાપ્તવ્ય વિદ્યામાંનું એક મણી તેમાં કુશલ યશનાં એતિહાસિક ઘાજલાઓ છે. વૈરાટ રામના હરખારમાં, અર્જુન પંડને ક્રોધ વેરે અને કુહવલ્લભ ને નામે નોકરીએ રહે છે, અને તેને વિરાટ નગરીને રાગ “મારી પુત્રી ઉત્તરાને તથા તેની સમાન જે ખીજ કન્યાઓ હોય તેઓને પણ વૃમદિયા શિખવ ” એવી આજ્ઞા આપે છે. હીં તે બિના તો, એટલું વળી વિશેષ પુરવાર કરી આપે છે કે, રાજકન્યાઓ તથા સામાન્ય કન્યાઓજ નહીં પણ મહા પુરોષ પણ નૃત્યવિદ્યામાં નિપુણ હતા. તેથી, હાલ કેટલાક ધામે છે તેમ બાલકાપણું આવવાનો તેમને ભય નહોતો.

× × × × × ×

શિવ નૃત્યથી પ્રસન્ન છે તો વિશ્વ પણ છે, અર્થાત્ હૈવાજ નહીં પરંતુ વૈશ્વજીવને પણ નૃત્ય પ્રિય છે. હાલ નહીં તો આગળ તો હતુંજ. નાચકારના શ્રીનાથજીની મૂર્તિને વૈશ્વજીવ સાક્ષાત્ વિશ્વનો અવતાર માને છે. ૨૫૨ વૈશ્વજીવી વાર્તાને યુટિમામાં સંપ્રદાયના વૈશ્વજીવ શ્રીમદ્ ભાગવતથી પણ અધિક માને છે. તેમાં* લખ્યું છે કે, વૈશ્વજીવ ધર્મના મહાલક્ષ્મી અસીખાન પડાણે એકદા પોતાની પુત્રી સાથે ૨૨૪ શ્રીનાથજીને નૃત્ય કરતાં જોયાં તેથી પિતા પ્રસન્ન થયા. અન્ય ઘાટોર

*૨૨૬ (શ્રીજી ભગવાનનાં મુદર્ચન ચક્રથી જેવા હાથ કરાઈ ગયા છે એવો) બાણાસ શિવને પ્રસન્ન કરવા આતીઠ પ્રત્યક્ષીઠ દીપાદિ નાચના એકથી નાચવા લાગ્યો-શિવ મહાપુરાણ, ૧-૭-૫૮૫ મહાભારત, વૈષ્ણવર્ષ અષ્ટાષ્ઠ અમ્બામો, રવેક ૨૦ મો.

૨૨૫૨ વૈશ્વજીવી વાર્તા, ૩૩ મી વાર્તા.

કુશ્યો પશું નૃત્યથી પ્રસન્ન થયાની એજ અંચમાં બીજી વાત છે. ગણિકાનું નૃત્ય જોઇને એક વૈશ્યે તેને ઘેર ઘાલાની તેને અષ્ટાક્ષરમંત્ર લાણાવી હાકારજી આગળ તેનું નૃત્ય કરાવ્યું. હાકારજી નૃત્યથી એટલા પ્રસન્ન થઇ ગયા કે, વૈશ્યને સંસ્કૃત જોડવાનું જ્ઞાન પ્રેરિત કીધું અને તેની દુષ્ટવૃત્તિ નેષ્ટ થઇ !* આ વાર્તાઓમાં ચમત્કારનું અસંભવિત તત્ત્વ આપણે માનવાનું નથી. તોપણ એ વાતથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે ૪૦૦ વર્ષ પૂર્વે વૈશ્યોને હાલના વૈશ્યોવા જેટલા નૃત્ય કરવા પર તિરસ્કાર નહોતો. (હાલ તેમને જોવાનોજ વાધો નથી) નહીં તો પોતાના પૂજ્ય દેવોને તેનાથી પ્રસન્ન થતા અને લકતોની પુત્રીઓ તથા સ્વયં દેવને જાતે નૃત્ય કરતા કારણ નહોતે.

x x x x x x

સૌરાષ્ટ્રના રાજની પુત્રી અને રાજ શિખીધ્વજની પત્ની અખ્યાત સતી સુગંધા પાસેથી તેનો પતિ નૃત્ય તથા સંગીત શિખ્યો હતો. નૃત્યજ્ઞાન છતાં પણ સતી થઇ શકાય છે તેનો આ દાખલો છે. સ્ત્રી માત્રે ખાસ કરીને, અને પુરુષ માત્રે-જે કે ઉત્તરની રીતિ-નૃત્ય કળા-વિદ્ હોયું જોઇએ એવો હમારો અનુભવ છે-જે કે વિદ્વાન તથા શ્રીમંત સ્વતંત્ર વર્ગોમાંજ તેનો પ્રારંભ થવાથી ફલ છે, કારણ કે અન્યથા વાતાવરણ બહુ પ્રતિકૂળ છે. સંગીત ૨૫ વર્ષ ઉપર શિષ્ટવર્ગમાં અને ખાસ કરીને બદ્ધ સ્ત્રી વર્ગમાં જોડાયું અપમાનિત હતું તેટલુંજ નૃત્ય હાલ છે. અનીતિમાન સ્ત્રીનાંજ તે બંને જુપણ ગણાતાં ! જે સંગીત સાથે નૃત્ય પણ આવી જોડાય તો પછી મને તેવા રસિક પુરુષોને પણ પત્નીથી અપ્રસન્ન ફેફાનું બહુ અંશેજન નહીં રહે ! નૃત્ય અનીતિને ઉત્તેજક હોવાને સટે તે અનીતિનો નાશ કરનાર છે એમ માનવું વધારે વાસ્તવિક છે. ગુર્જરેશ્વર સિધ્ધરાજ માટે કહેવાય છે કે, કણ્ઠાટકની ગણિકાપર નૃત્યથીજ તે મોહિત થયો હતો, અને આપણાજ નગરના નાના સિદ્ધરાજે પણ એવાંજ કારણોથી પતિત થાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે ! શ્રીમંત વર્ગોની કન્યાઓને બાલ્યાવસ્થાથીજ ‘ સાયેન્ડીરીક ’ રીતે શિષ્ટ સમાજને શોભાવુંજ નૃત્ય શિખવવામાં આવે, તેમજ બાલકો પણ તે શીખે અને બંને પ્રસંગે પ્રસંગે નૃત્ય કરે એ જો કે અપરિચયને લીધે હાલ તો કદાચ હસવા જેવું લાગે અને તે તત્કાલમાં વ્યાવહારિક પણ નહીં હોય એ ખરું-તોપણ તેમાં, નીતિની દ્રષ્ટિથી તો કાંઈ પણ દોષ નથીજ.

હુનર કાંઈક સહો સહો છે. પરંતુ એમનાં હવન સુધરે એ સંભવ નથી, અને તેથી એમનું જ્ઞાન જગતને કામ આપવાને બદલે જ્ઞાનનેજ હાનિ પહોંચી છે. નૃત્ય માટે તો વિષ્ણુ દિગંબર ભવાજ પ્રતિષ્ઠિત, જ્ઞાનકર હોદ્દા: પુરસ્ક્રમે, એક નૂતન સાધા ગાંધર્વ મહા વિલાસ્ય પેટે, સ્થપાવાની જરૂર છે. જ્ઞાનો અજ્ઞાસ જ્ઞાનપણ્યોજી કયો કામનો છે, અને જો જ્ઞાનપણના સંસ્કાર ન હોય તો મોટપણમાં તેના પ્રતિનો વિરકાર બહુ એણે થવોના સંભવ નથી.

X X X + X X

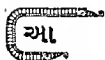
બાળકો અને બાળકીઓને નૃત્યકલા શિખવવાની હિમાયત કરવાનું એક સૌથી પ્રયત્ન કરણ નૃત્ય તેમની શારીરિક ઉન્નતિ કરે છે તે છે. મનુષ્ય સ્વભાવથી નૃત્ય પ્રિય છે. બાળકોની કુલકુલ એ નૃત્યનું બીજ છે. તેને નિષ્પ્રિય અને નિષ્પ્રિય કરવાને બદલે તે સમુદાય કાંઈ નાંખ્યું છે ! નૃત્ય જેવી ઉત્તમ કસરત કાંઈ નથી એવા અનેક વિદ્વાનોનો મત છે. ચાલવાથી પેદને કસરત મળતી નથી. તે અવયવને પણ નૃત્યથી ઉત્તમ વ્યાયામ થાય છે. બાલક માત્ર નૃત્ય અતિ આનંદથી કરે છે. મહાકવિ હોમર નૃત્યને *sweetest and most perfect of human enjoyments.* (સૌથી મીઠું અને સૌથી સંપૂર્ણ માનુષિક આનંદભોજ) ની ઉપમા આપે છે. નૃત્યદ્વારા આયનના તાલપૂર્વક કસરત થતી હોવાથી શુષ્ક કસરતને કંટાળો આપ્યા વિના કસરતના લાભ આનંદપૂર્વક મળે છે. મક્ત લાભ થાય છે. નૃત્યથી શિશુશિ-સરણુ પણ વિશેષ થાય છે, અને નામવાના સ્વાભાવિક આનંદને સીધું મગજને પણ વિના 'ટોનિક,' તાજ્જરી મળે છે. સંડોની શુષ્ક કંટાળાભરેલી કસરતો કરતાં નૃત્ય અનેકગણું લાભદાયક છે. નૃત્યના બીજા લાભો પણ અનેક છે. તે પ્રથમ દર્શાવનાર, પ્રખ્યાત અંગ્રેજ ફિલસૂફ લોક હલો. "ઇજ્યુકેશન" (education) પરના પોતાના નિબંધ (પૃ. ૬૭, તથા ૧૬૬) માં તે કહે છે કે, તેથી બાલકોના પગની ચાલમાં સુંદરતા આવે છે એટલુંજ નહીં પણ તેના વિચારમાં મહાનગરી તથા યોગ્ય આત્મ વિશ્વાસ પણ સુધરે છે. નૃત્યથી પગના તંતુઓ તથા શરીરના સ્નાયુઓ દૃઢ થાય છે અને જ્ઞાનતંતુઓ પણ મજબૂત થાય છે. તેના પગમાં દુર્બલતા હોતી નથી, અને ધરતે ચ્હલ તેમ તે રમણી ફેરવી શકે છે. ઉત્તમ નૃત્યકાર હમેશાં સ્વલ હોવાનોજ સંભવ છે. એક ગ્રમ ધરીકે હોદ્દાઓ આગળ પડવું હોય તો, મોટા સાથે આવા નાના સુધારા પણ અનુકૂલતા પ્રમાણે મોઝ જોડ્યા, તેઓએ આદરવા જોઈએ. 'કોરડાઈન' ની પદ્ધતિ પ્રમાણે સંધારામણ વાળી વગેરે કન્યાશાળાઓમાં કસરત સાથે તાલપૂર્વક નૃત્ય શિખવાય છે, પરંતુ તે કેવલ પ્રાથમિક છે અને બીજા પણ બેઠેને રાજ થાય એવા ઉચ્ચ-તર પ્રકારનું હોવું જોઈએ.

આપણી એક મોટામાં મોટી ભૂલ એ છે કે, નૃત્ય બીજાને પ્રસન્ન કરવા અર્થે છે એમ માનીએ છીએ. એ હેતુ પણ સાધ્ય નથી એમ નથી પરંતુ ભૂલ હેતુ તો પોતાનેજ પ્રસન્ન કરવાનો છે. નૃત્યથી નૃત્ય કરનારને જોડેલો આનંદ આવે છે તો દેશમાં પણ દ્રષ્ટાને આવતો નથી. તેમજ નૃત્ય કાંઈ જોરે પ્રદર્શનાર્થે શિખવતું નથી. તે દ્વારા શુભચિત્ત કરનારાં જાણે હોય-એક આ દેશમાં જેનો શિષ્ટવર્ગ થવાના સંભવ નથી-પરંતુ આત્મ પ્રસન્નતા સારજ મુખ્ય કરીને તેમાં કુશલતા પ્રોત્ત કરવી પડે છે. આનંદક સુધારાઓના પણ આ દેશમાં થાક નથી, ત્યાં આત્મ પ્રસન્નતા મળવાને અકાલ લાગશે, પરંતુ સત્ય વક્ત એકવાર કદી સુકવાથી પણ ગમે તેટલા દુરના સતિયમાં લાલજ થવાનો સંભવ છે.

જન્મની અધિરતા અને મૂકતા- તેનાં કારણો, લક્ષણો અને ઉપાયો.

બહેરાઓને કેવી રીતે શીખવવામાં આવે છે ?

(૩—ગતિકથી સમાપ્ત.)

માટે ખાસ પ્રયત્ન છે. અહીં તો માત્ર સૂચનાજ કરી શકાય. નિશાનીઓ જે જાતની શિખવાય છે, એક દાથની તથા બે દાથની. આ નિશાનીઓ માત્ર અગ્રેજી ખાસખડીની છે, અર્થાત્ ૨૬ છે. ૧ દાથેજ કરવાની નિશાનીમાં માત્ર જુદી જુદી આંગળીઓ ખીડવાની તથા સીધી રાખવાની હોય છે. કોઇ પછશે કે બે દાથની નિશાની કરવાની ત્યારે શી જરૂર ? તેને ઉત્તર એ કે તે સમજવી વધારે સહેલી છે. બે દાથ વડે ફરક અક્ષરના જેવી આકૃતિ થઇ શકે છે તેથી તે જોનારના ઝડપમાં આવે છે તેમજ એકાકરતાં બે હોયે 'ર'પેલોગ' વધારે ઝડપથી ચાલે છે. કોઈ ધારશે કે અહીં રીતે બહેરા નિશાની કરે તેથી બોલવા કરતાં બહુવાર લાગે. પરંતુ તેમ નથી. ફર મીનીટે ૧૩૦ શબ્દ એ નિશાની વડે " બોલાય " છે ! અને તે બંને બસ ન હોય તેમ, એટલી ઝડપે સામે માણસ પુરોગાથી આ નિશાની ' વાંચી ' શકે છે—મેલ ટ્રેનને તેના ઓભાસ થતો નથી.

બહેરા મુગાં સભિજી શકતા તો નથીજ. સંભિજતા કરવાની રસી કે લેપ હજી શોધાયો નથી. છતાં તેઓ બીજાની વાતચીત સંમજી શકે તે માટે તેમને, બીજાનાં ફરકતા હોઠ " વાંચતાં " શીખવવામાં આવે છે ! અંગ્રેજ પરંતુ આલસુ અને અપ્રામાણિક વિદ્યાર્થી પરીક્ષામાં 'ફર'બેલોગ' છોકરાં શુ' શબ્દો લખે છે તે તેની કલમની ગતિથી વગર શિખવે બંધી લે છે, તો બહેરા શિખેથી 'હોઠાંદિના' દાલચાલ પરથી, શુ' અક્ષરો બોલાયા તે કમજ ન સંમજી શકે ? પરંતુ આ મુશ્કેલ છે અને મતુર બુદ્ધિમાન બહેરાઓજ તે શીખી શકે છે. અવશ્ય રીતે પોતાને પણ હોઠ ફરકાવતાં તથા જીભને મોંનાં ગોખલામાં એક જાતનું વારંસીદું વળાવતાં 'શિખવવામાં આવે છે અને તેથી અક્ષરોનાં ધ્વનિ ધાય છે. તે તેનાથી સંભંગાત નથી તે ખરું છે, 'પણ' શુ' બોલ્યો તે તો તે પૂર્વથીજ બંધી છે, તેથી પાછળથી બેવડું બંધીનું નેકામું પચી છે ! બીજાને સંભંગાવવા તે બોલે છે અને તે બસ છે. પરંતુ આ સુઝા પોપટે કોઈ આરકામાં વાંસડો ફરે તેમ મોંમાં જીભ ફરેવે કશું બોલતાં શીખી જતા નથી. તેથી પૂર્વે તેમને કંઈ કેળવવા પ્રાણાયામ શિખવવાની, એ વિષયની " ટેકરટ-બુક " માં બલામેજો કરવામાં આવી છે. અને બનતાં સુધી શિખેલા બહેરાઓનેજ બહેરાનાં શિક્ષક કરવામાં આવે છે કારણ કે તેઓજ બહેરા વિદ્યાર્થીઓનાં મુશ્કેલી વધારે સારી રીતે સ્નાતુભવથી સમજે છે. તેથી સંભંગતા જટલા અધીરા તથા ચીઠક થઇ જતા નથી.

'મુગાં બહેરાઓનું જગત્ કિન્દરન્સ' !

યુરોપ તથા અમેરિકા હવે અવગ્ગીન સંસ્કૃતિના પ્રતાપથી રાજદારી વિષય બાદ કરતાં

ખરે કરતાં દેશ વધુ મધ્ય પડ્યો છે. એ ખરેખર જુદા જુદા દેશોને ત્યાંના વિદ્વાનો માત્ર સુદા જુદાં નગરો હોય તેમ સમજે છે. મહુબ્બદિનના દરેક વિષયની કૃતિ અર્થે, અમુક દેશનાં નગરમાં, તે વિષયના વિદ્વાનોનું નહીં પરંતુ સમસ્ત દેશોના વિદ્વાનોનું જાન્યુઅર-અથવા મુરશી ૩ જામેરીકાના કેદા મુખ્ય નગરમાં કારવામાં આવે છે. અમેરીકામાં સેન્ટલુકાનાં પ્રખ્યાત વિદ્ય પ્રદર્શન પ્રસંગે આ બહેરાઓનું પણ જાન્યુઅર-અથવા આબુનું હતું.

બહેરાં મુંગરો અને વળી આંધળાં ।

એમની સ્થિતિ તો ખરે સૌથી કષ્ટાસિદ્ધિ છે, વિચારાગ્રામે એકાંક દૃષ્ટિને નાશ થાય ન થતી હોય તેમ તેમની અનેક કર્મ તથા ગાનેદ્રિયો વિધાતાએ છીનવી લીધી છે. અને એ ત્રણ ઉપરાંત વળી ચિત્ત ભ્રમ (ગ્રાંડ અથવા બેન્ડ ગેપ) પણ હોય છે. માત્ર ઇંગ્લાંડમાં તેના આદે દિશાએ અધિકાર ગોળવલા પાંચ છે, જ્યારે બહેરાં મુંગાં તથા સાંધે અર્ધગે ૫૮ છે. કેવલ બહેરા તથા અર્ધગે ૪૮૬, બહેરાં મુંગાં તથા ચિત્તભ્રમ ૧૭૬, બહેરાં મુંગા તથા નબળા મગજનાં ૨૨૧ છે, તથા કેવલ મુંગા તથા નબળાં મગજનાં ૨૨૨ છે. આ મુંગા તે જ-અથવા અર્ધગે જ-મનાં બહેરાંપણને લીધે નહીં પણ જીભનો નાશ કે એવાં કારણથી છે-તેથી તેઓ અને વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

બહેરાં મુંગાઓને તો હજી તેમની તમુક ઉપયોગ કરાવીને સીખવી શકાય છે. તેઓ બાલવા શિખાય અર્ધ દાયે કે પછે કરી શકે છે પરંતુ અર્ધગે બહેરાં-મુંગાઓ તેમ પડેલા પણ જોડવા વિના ચાલવા અર્થે ઉપયોગ કરી શકે નહીં છતાં પણ પરમાર્થે શિખરનાસરના સીમંત હાવી નથી, અને તેમને પણ સીખવ્યા છે. શિખવ્યા છે તે પણ જેવા તેવા નહીં પણ જોડવા-એક ક્યાં છે! ખીસ હેલન જેલર આજ કોટિની છે અને તેના વિષે હમે 'સમ' ના ગયા નવેખરના અંકમાં વિવેચન કરી ગયા છીએ. આ વિષય બહેરાં મુંગાના શિક્ષણને હોવાથી એવાં અપજોનાં શિક્ષણની પદ્ધતિની વાનગી પણ આપણે આપીશું. મેસરટરની અર્ધગે સાળાના હેડમાસ્ટર મી. ઇલ્ફિન્ટને ૧૯૦૩ ના રીપોર્ટમાં કેવીક નામના એક પ્રતાચક, બહેરાં મુંગા વિદ્યાર્થીને કેવી રીતે બોલતાં શિક્ષણુ તેની રીત આપી છે. શિક્ષક કહે છે કે હમારે રોજ એની એ માથા-ફોડ (રુધીન) કરવાની હોય તેથી હમારી જુદી કસબ તેમાં શી નવાજે ? પરંતુ તેમને પણ નવી જુદી વાપરવાનું છેન છે તે શિક્ષક ઇલ્ફિન્ટનાં જાખલાથી જણાય છે. તેણે અર્ધગે કેવીકને બોલતાં શિખવવા પ્રથમ તેની કાખમાં ગલીપત્રી કરી-તેથી તે હસે, અને હસતાં સાથે-ના કંકની નરડી-ચોટીનું સાકડું કેમ હાથે છે તેનું, તેનાજ હાથ વે પર ચુકાવિને " હા હા " એ હાસ્યના અનિતું જાન કરાવ્યું. સ્પર્ધાદિ શિખાય બીજી દૃષ્ટિ આ વિચિત્ર વિદ્યાર્થીને કદ રહી કે જે હાસ જાન આપી શકાય ? આ પછી એક દેખતા છોકરાને દેવિડના ખલા પર હાથ મુકાવ્યો અને તેના હા-હા ને સોટથી ઉચ્ચાર કરતા કહ્યું તથા એવી પણ આજ્ઞા કરી, કે હારે હું શું કરતા મજા છે તેનું એકાદ ચિંતન કરવું. મી. ઇલ્ફિન્ટની એવી માન્યતા હતી (અને કદાચ વિદ્વાનોની છે) કે મગજના દરેક વિચારનાં એક પ્રકારનાં આશિલને (waves of vibrations) થાય છે, જે સ્પર્ધા, એકાદચિત્ત અર્થે સાધનોથી ખીજાને મગજે બહાર પડાર પહેચાડી શકાય છે. આ પ્રમાણે કરવાથી અર્ધગે વિદ્યાર્થીને હા-હાનો અવાજ સાત થયો અને એકથી પણ બોલવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે જુદા જુદા અવાજો તેને શિખવ્યા. બાદ અર્ધગે માટે ખાસ ઉપસાધેશ અર્થે તેને શિખવ્યા, અને એમ કરતાં તેને સંતુષ્ટ આવડ્યું.

સ્વાસ્થીની એક શાળાના શિક્ષક પાસે જે વિદ્યાર્થી હતા તે તો (૧) અપંગ (૨) બહેરા, (૩) મુંગા અને વળી તેની (૪) ઘણી ઇન્દ્રિય પણ બહેર મારી ગઇ હતી ! ૨૫ વર્ષ દ્વિપગ બાકી રહી અને તે તો મરણોત્તર જન્મ શકે. આ અપંગ બહેરા મુંગાઓને સામાન્ય રીતે લખતાં પણ શિખવાય છે. પ્રથમ શિક્ષકો હાય ઝાઝીને અથવા ખાડાવાળા કોતરેલા અક્ષરો પર ઘુંટાવીને શિખવે છે, પછી વગર ઝાલે પોતાની મેળે બતાવેલી રીતે હાય વાળતાં લખે છે. આથી તેઓ જે મિત્રો દેખતા હોય તેને તેઓ સાદા અક્ષરમાં પત્ર લખી શકે છે. અમુક અમુક ઉપસેલા મોંઝાના ખાસ આકૃતિના અક્ષરો તેઓ લખે છે પણ તે તો અપંગોનેજ વાંચવા માટે છે. અપંગ વિદ્યાર્થીને હાથની નિશાનીથી પણ વાત ચીત કરતાં શીખવવામાં આવે છે. જે હાથની નિશાની શીખવવા એક હાય માસતર તેને ધીરતા-તેનાં હાથે લગાડતો એટલે અપંગ તે ૨૫ વર્ષ જાણી લઇ તે પ્રમાણે બીજા હાય કરવા લાગતો હવે બીજા બોલે તે અપંગ કેમ જાણી શકે ? દેખતા બહેરા-મુંગા તો હોડ પરથી વર્તે પણ અપંગ શું કરે ? તેઓ બોલનારના હોડ ઉપર હાય લગાડે અને તે તથા હોડ આગળ હવાનાં આદિશન તથા આકૃતિભેદથી અક્ષર પીઝાની જન્મ શકે છે. તેમની ૨૫ વર્ષશક્તિ અત્યંત તીવ્ર હોય છે. સંસ્કૃત ભાષામાં (અંખના) અપંગને પ્રજ્ઞાચક્ષુ એ સમ્ય નામ આપવાનું પ્રયોજન એજ છે કે ૨૫ વર્ષ દ્વારા તેમની પ્રજ્ઞા-તર્કશક્તિ-અદ્ભુત તીવ્ર હોય છે અને તે ચક્ષુનું કામ કરે છે. એ પ્રજ્ઞાચક્ષુ બહેરા-મુંગાઓને શબ્દોચ્ચાર તેના હાય પર અક્ષર-પદ લખીને શીખવવામાં આવે છે । અને અક્ષર આવડ્યા પહેલાં, અક્ષરના ધ્વનિ શિખ્યા પહેલાં તેને ‘રેપેર્સીંગ’ આવડી જાય છે । આવાં અપંગ બહેરા-મુંગાં અનેક હોય છે.

અપંગ બહેરી મુંગી મીસ લૉરા બ્રીજમેન-સંક્ષિપ્ત જીવન.

૧૯૦૧ ના વર્ષ સુધીમાં બહેરાં મુંગાઓની સંખ્યામાં એવાં ૧૦ બહેરાંમુંગાં અપંગોને શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. બોસ્ટનની એવીજ (જે પર્કિન્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટને નામે પ્રખ્યાત છે) શાલામાં ૫ શિક્ષિત યર્ષા હતાં. તેમાંજ બહેરી મુંગી અપંગ પ્રખ્યાત મીસ લૉરા બ્રીજમેનને પ્રથમજ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું, અને તે માટે તે ખાતાના વડા ડૉ. સેમ્યુઅલ હોને ધન્યવાદ ધરે છે. અપંગને શિખવવું એ ખરે ધીરજ, ખંત તથા શુદ્ધિ સાથે કુસ્તી કરવા જેવું છે. મીસ લૉરા બ્રીજમેનનું જીવન એટલું ચિતાર્થક છે કે તે સંદોષમાં કંઇપુ આ પ્રસંગે અવગણ્ય યઇ પડશે નહીં. તેના જન્મ ૧૮૨૯ માં યંઇ ૧૮૯૮ માં ૬૧ વર્ષની વયે તે મરણ પામી હતી. તેનાં માતૃપિતૃકુલ હતાં. ‘સ્કાલ્ટ શીવર’ ને લોધ-જે વર્ષની વયે તે અપંગ યઇ હતી, નાક પણ બહેર મારી ગયું-મીસ હેલન કેસનનું તો અતિ તીવ્ર હતું-અને બહેરી મુંગી પણ યઇ ગઇ. ડૉ. હોએ અને પ્રથમ શબ્દો અને પછી અક્ષરો શીખવ્યા હતા. દરેક ચીજપર ચીકી ચીકીને ચીકી પર તેનું નામ લખીને તે ચીજ તેના હાથમાં આપી, ચીકી પર હાય લગાડીને તે ચીજનું નામ તેને શિખવવામાં આવતું. ખાદ એકંથી ચીકી-ચી તે શું છે તે અનેક ચીજોમાંથી ચીકીનાં નામવાળી ચીજ કાઢી આપીને કહી ચકતો યઇ. ખાદ તેને અક્ષરજ્ઞાન કરવામાં આવ્યું અને ૧૧ વર્ષની વયે તે પ્રથમ, વાર પોતાનું નામ હાથે લખતી યઇ ચકી. તે પછી ૧ વર્ષે તેને ગણિત શીખવવાની શરૂઆત કરવામાં આવી, પણ તે કેમ શીખવવું ? તે માટે એવી શુકિત કરી કે ધાતુના એક પતરા પર એખંડાં ઢાણાં પાડ્યાં

અને તે કાષ્ઠમાં બેસતાં આવતાં ચોખ્ખાં બીજાં તેના દ્વારમાં આપ્યાં. કાષ્ઠમાં જુદાં જુદાં બીજાં ગોઠવોને, અતે સરવાળાનું જ્ઞાન કરાવવામાં આપ્યું. ૧૯ દહાડામાં તે ૩૦ સુધીના સરવાળા બીજાં વડે કરી બતાવતી યથા ૧૮૪૧ થી ૧૩ વર્ષની વયે આ કન્યા પોતાની નોંધ પોથી રાખતી યથા, જેમાં દરરોજનું કામ તથા સૂત્રો વિચારે તે નોંધતી. ૧૮૪૩ માં પ્રખ્યાત અંગ્રેજ નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડીકન્સ અમેરીકાની સુઝાકાતે ગયો ત્યારે તેણે આ 'સંસ્થા'ની તથા અદ્વૈત કન્યાની સુઝાકાત લીધી હતી અને તેનું કામ જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો હતો. આ સ્ત્રી મોટપણે ધણી આનંદી, પ્રિય તથા આશાવાદી સ્વભાવની યથા હતી. તેને જૂરોડ તથા ખગોલનું જ્ઞાન તથા ધર્મનું જ્ઞાન પણ આપવામાં આપ્યું હતું. તેણે કેટલીક કવિતાઓ પણ લખી છે. આ કરતાં પણ વધારે આગળ મીસ હેલન દેક્લરે ગઈ છે, પરંતુ અપંગ બહેનનું જુઝાનાં શિક્ષણની પ્રથમ શરૂઆત તો દોરાશીળમેનથીજ કરવામાં આવી હતી. મુરિય તથા અમેરીકામાં એનું નામ ધરમણ્યુ યથા પડ્યું છે.

હાલમાંજ સમાચાર આપ્યા છે કે સ્પેનના રાજા આલ્ફોન્સોની ૩ વર્ષની કન્યા અનેક ઉપાયો કરતાં બહેરી હુમીય રહી છે. કહે છે કે મે તેટલે વધારે પ્રખ્યાત બહેરી-હુમી (હવે બ્રાહ્મી) અપંગ બ્રિટન્યુએટ મીસ હેલન દેક્લરેને તે મૂકે રાજકન્યાને શિક્ષણ આપવા માગીક ખાતે તેણામાં આવશે.

હિંદુસ્તાનના કેટલાક ધર મથુ રિવાજોનું વૈજ્ઞાનિક મૂળ.

(લેખક—શ્રી. રંગીભટ્ટાચાર્ય મગનલાલ કાપડેયા.)

હિંદુસમાજ હજારો વર્ષોના માન્યતાના રોપથી ખીડાય છે અને કેટલાક અતિ કડંગ રિવાજો અને શ્રદ્ધાઓને પરવસા પાળે વળગી રહે છે એ એક સર્વમાન્ય વાત છે. દ્રષ્ટાંત તરિકે 'ચોકો' કાવળો પુરવીયાઓને એક અતિ પ્રાચીન રિવાજ છે, અને જોકે તેમાં કંઈ વૈજ્ઞાનિક રહેરવ (મૂળ) હોવાનું કશું કરીએ તેણે તે એટલા બધા સુદ્ધિહીન અંત અને મૂર્ખતાથી આવરિત પર્થત લઈ જવામાં આવ્યો છે કે તેજ બધે હિંદુસમાજમાં ચોલી ફાટફટ અને અજ્ઞાનાપણ વગર યથા પડ્યું નહિ હોય. તેટલાજ માટે આપણે તે વિષયની ચર્ચામાં વલસું ચોખ્ખું નથી; તે કારણને લીધેજ પુરાણો હિંદુ રિવાજોના અધ્યાયમાં કંઈ પણ લખવાનું સાધારણ રીતે મન થતું નથી. હિંદુ સમાજનું વહેમ અને સુસ્તી તરફ એટલું બધું તો વળણ છે કે સહેજ પાણુ વૈજ્ઞાનિક ટેકો રખેને, જ્ઞાને ધારતી બાજે છે કે, કાળ ચોખ્ખુ કર્યને એટલી સોવડપણે વગમી રહેવું ભોળિયે તેટલીજ સ્તિચતાથી દુરામદપણે આ "અપર્યાય" ને વગમી રહેવા હિંદુસમાજને પ્રેરે.

તેટલા માટે આવી બાબતોના પશ્ચાત્ કંઈ પણ કહેવું એ વાત નિર્મયિ તે નયીન. કદાચ તે નાથી ભગાં કરતાં તુલસાન વધારે થાય. ન્યાયે આપણે હિંદુસ્તાનમાં ફરેકે 'ગણપત્ક' ને ખૂદ સાબીત કરવા માટે વૈજ્ઞાનિક સમજાવટીઓ આપવાની કેવી " ફેરલ " પડી ગઈ છે તે યાદ કરીએ છીએ, ત્યારે એ ધારતી વધારે રેપડ થાય છે. તેટલા માટે હિંદુ રિવાજોના વૈજ્ઞાનિક મૂળ વિશે હું ને કંઈ લખું છું તે કંઈ પણ પ્રકારે વહેમોને ઉત્તેજન આપવાના હેતુથી નહિ પણ આ ધર યાત્રી બેઠેલા રિવાજો ને સમજવા સમારો છે તે સમજની વૈજ્ઞાનિક અગતિ પર ચોરે ધણો પ્રકાશ પાડવાના હેતુથીજ.

આ દેશમાં આર્યોવર્તની પ્રાચીન સભ્યતા વિષે જે તફાવત વિરુદ્ધ મતો છે. કેટલાક એવો મત ધરાવે છે કે, પુરાણો બારતમાં “ ગામડીયા ” જાતની સિવાય કંઈજ નહોતું અને નામ લેવા, લાયક, જ્ઞાન, દુતરંગતા, અને વિદ્યોત્તમ નામ નિશાન પણ નહોતું. આ મતને વજની રહેનાર એમ સાચીન કહે છે કે, વેદો, શાસ્ત્રો, રામાયણ, મહાભારત, શુદ્ધીતિ, હિતોપદેશ સુદ્ધાં આખા આર્ય સાહિત્યમાં “ ઇસપની કાલ્પનિક વાર્તાઓ ” ના જેટલું તત્ત્વજ્ઞાન અથવા નીતિ બોધ મળતો નથી. પણ કુલ્ય કેટલાક એવા મતના પણ છે કે, પુરાણો બારત સમગ્ર નવીન સભ્યતાઓની માન્ય-ભૂમિ હતી, અને સાધારણ આંકડાથી લઈને તે વિમાન, અને ‘ રેડિયમ ’ સુધી ‘ અપ-ટુ-ડે ’ મણતી એવી કોઈ પ્રગતિ નથી કે જે પ્રાચીન બારતમાં નહિ હોય.

આ લેખમાં ઉપરોક્ત સાબિતીઓ તપાસવાનું મારું કામ નથી; પણ જે કંઈ મારે કહેવાનું છે. તે એ છે કે, પુરાણો કામો, વિવાદો અને રૂઢિઓ પરથી મળી આવતી જુઝાનીઓના આધારે વિચાર કરતાં. માલમ પડે છે કે, નૈતિક અને નૈસર્ગિક તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રદેશમાં હિંદુસ્તાન ધ્યાન ખેંચે એવું એટલું જ નહિ પણ માની નહિ સમય એટલું જ નહિ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન ધરાવતો હોય. નૈતિકજ્ઞાનને આજુબો સુદ્ધાં, પ્રાચીન લોકના પદાર્થવિષયક જ્ઞાન તરફજ આપણે ધ્યાન આપીશું.

વીજળીનું જ્ઞાન-ચોમાસામાં વાડામાંના ધાતુનાં વાસણ.

હિંદુ ઓમાંમાં યાગી, લોહા અને બીજા ચળકતી ધાતુનાં પાત્રો ચોમાસામાં—અવશ્ય કરીને આવજી અને બાદપર આસામાં-વાડામાંથી ખરેખરી નાંખવાનો પુરાણો વિવાદ છે. એ પણ સાધારણ મા-હિતીની વાત છે કે, વિજળીનું ધાતુઓ પ્રત્યે કાંઈ ‘ એર ’ ‘ માર્સ ’ આકર્ષણ છે અને તે મેદાનમાં ધાતુની ચળકતી સપાટી પર તુટી પડે છે એ વાત હિંદુઓ પુરાતન સમયથી જાણતા આવ્યા છે. તેઓ એક આસ પ્રકારનું ‘ બેડ ’ લોખંડ બનાવતા કે જે, કહેરામાં આવે છે કે, તેઓ તરતાર બનાવવામાં વાપરતા. આ જ્ઞાન પ્રાચીનકાળમાં એટલું બધું તો ધરાવજી હતું કે, અમલમાં અમલ આમડાના મમાર સુદ્ધાં સ-માજના દરેક પંક્તિના પ્રભુ વર્ગને પણ તેનો ઉપયોગ અને બનાવટની ખબર હતી. એમ કહી શકાય કે આ માત્ર કુદરતી નિયમના બારીક નીવિરૂદ્ધને લીધે મળેલું અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન, હતું. તેથી, પ્રાચીન આર્યો ‘ વજ્જીક ’ વિષયક જ્ઞાન ધરાવતા હતા એવી કલ્પના તો કરી શકાય એમ નથી પણ જે આપણે હવે માત્ર એક અચાનક પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાન તરીકે સ્વીકારીએ તો એ જ્ઞાનના તે લોકોએ કરેલા ખોટી રીતના ઉપયોગ વિશે આપણે શું કહીશું ? દાખલા તરીકે લખખ સમગ્રા હિંદુ દેવાવરણની ટાય પર અજીંદાર ધાતુનો સંગ્રામો અને ધાતુની સાંઝ સાથે જોડેલા ધાતુનો ઘંટ હોય છે. હવે ત્યારે એવો ચો અર્થ ? શું એ હાલની દુનીઆને અમેરિકાના ડૉ. ફ્રેન્કલીને જતાલેલા વિજળી વાટકના ઉપયોગ વિષે તેઓ કંઈ જાણતા હતા એમ નથી બતાવતું ? શું એ એમ નથી દાખવતું કે એ જ્ઞાન માત્ર ઉઠવેલા જેવું નહિ પણ અનુમાન કરી શકાય એવી ઉચી રિયલિ સુધી પહોંચેલું હતું.

એમ બસ નથી. એ ‘ ધણીખરાં મંદિરોમાં લેવું ’ છે કે, ઘંટની સાથે જોડેલી સાંઝ દેવસ્થાનની આરસપદ્મણની જમીન પર પડવા દેવામાં આવતી નથી, પણ તે દેવાવરણની મધ્યમાં ચોટીક જગ્યા આરસજરિત નહિ રાખવાનો અને એક પ્રકારનો કુંડ-કે જેમાં તે સાંઝનો છુટો છોરા મુકવામાં આવે છે—બનાવવાનો વિવાદ હોય છે; અને પૂલરીઓ તે કુંડમાં પુષ્ટો અને પાત્તી નાંખે છે, ઘંટ વગાડે છે, અને સાંઝ પાછી કુંડમાં મુકે છે. કેટલાક અજીજ પૂલરીઓ તો જક કરે છે કે તે સાંઝ હંમેશાં તેની જગ્યાએ પાછી મુકવી જોઈએ. હવે યાદ છે કે ત્યારે હું નાનો હતો ત્યારે એક મંદિરમાં જઈને કુંડમાંથી સાંઝ ઉઠાવી અને ઘંટ વગાડ્યો, પણ કમલસીને સાંઝ તેમ રમખપર મુકવા લુધી બેસે. હમારી પ્રજાની દિલગીરી વચ્ચે, પૂલરીએ અમને ઘણાજ સખ્ત ચંદોમાં દેવસ્થાનનો વિવાદ નહિ તેણવા

અને સાંકળ હતી ત્યાં મુશી દેવા હજુ. અયે અયુ' કે મુશી એવું ધારણા હતો કે તે સાંકળ કુંડમાં સુકે નહિ તેના પર શિવની આંખ ચાલે છે.

ધાર્મિક માન્યતાઓ પ્રમુખ હોય પર મુશી આપણે આ પુરાણા શિવાજી સંદર્ભ સમજવા મધ્યમ કરીશું. આનું કારણ તદ્દન સરળ છે. તે કદાચ દેવાસંપર્ક વિનળી થતે તો ધાતુના સળીઓના જેવા વિનળી બળને સીંકાઈ જાય તેથી નહ; પણ તે સંકળ આસનના અક્ષર પર પડવા દેવામાં આવે તો તે વિનળી બળને પસાર થવામાં સુરોથી નહે. એટલે તે વિનળતા વટાવે માટે રસ્તો કરવાના હેતુથી જમીન પર કુંડમાં સાંકળ સળીઓમાં આવે છે. જમીનને પણ મુશી રહેવા દેવામાં આવતી નથી, કારણ કે જમીનમાં આવેલા દિવસ પાણી દેવાના કરે છે અને તેથી તે લઈ જાય છે. અને પરિણામિ વિનળી જિનલ-વાળી સળીઓમાં જમીનમાં સહેવાઈથી પસાર થઈ નહાય છે.

હિંદુઓ વિનળી વાદક જ્ઞાન કેટલું જાણુ' આદું, સ્વભાવિક અને બીન ખર્ચાણુ છે કે દિવસ-જાનાં સમયથી વિનળી વિષયક જ્ઞાન, માત્ર ઉપરચેટીકન-કેટલાં બેનું નથી હોતું; કારણ કે મુશી જમીન કરતાં જમીન જમીન વિનળી વાદક વરીકે પાણી સારી ગણાય છે. એ જ્ઞાન વસ્તુના વહન વિશે અસંખ્ય શોધો કર્યા દિવસ સેવવડું અસંખ્ય છે.

અમુક શોધ અને પીડામાંથી મુક્ત થવાના હેતુથી સુતી સુતી એ વાજુ ધાતુઓની બનાવેલી વાંદિઓ અને પણ શરૂઆતે દિંદુઓમાં જાહેર સિવાય છે-અને કેટલાક કેસમાં તો આ મોટી અને પણ ધણા અસાધારણ નીનડે છે એ વિનિવાદ છે. આવી વાંદિઓના કાણુ તદ્દન અમલ ભૂત પિયાયને લીધે હોય છે, એવું લોકો માને છે. પણ એની સચેત અસર ખરી રીતે તો શરીરની ગરમીથી અગર તો સરોતના ઉત્તેજક પ્રવાહી પદાર્થ વચ્ચે એ બિન પ્રકારની ધાતુઓના સંપર્કથી ઉદ્ભવેલા-કેટલું વિનળી મેલાઈની બાધિ તિવાર અસરને લીધે હોય છે.

આપણે વળી ધારીએ કે આવા શિવાજી અસ્તિત્વ અને તેમાં સમાવેશી વિધાથી હાલમાં એવા વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન પ્રાપ્તિ દિંદુઓને હતું એમ અનુમાન કરવા આપણે સમિતિમાં નહિ થઈએ, કારણ કે પુરાણા શિવાજી અને કૃતિઓમાં અર્થત આગળ થયેલા વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલી દોવાના તેમજ તેમજ પુરાણ દોષ છતાં પણ કદાચ વિશાસ પાત્ર ખાસ રીતે શોધી કહાડીને નિયમ મારી લખવામાં આવી છે-એ તેમ જાણુ સંસ્કૃત ખાસ લખાણુ ગણાય છે અને એ દરેક વૈજ્ઞાનિક શોધનું લક્ષણ અવશ્ય હોતું જ તેમજ-એવું બતાવવા કાઠ ખાસ સાબિતી નથી. જ્યારે આપણે શોધમાં પડેલાં લખાણોના વિનિર્ણયમાં તેમજ નિર્ણયિત સ્ત્રોત વાંદિઓ બીજે ત્યારે આ વાંદિ પણ તદ્દન ગણાયેલા દોષ એમ હોય છે.

વિદ્યુત્ત્રિવિષા પ્રોક્તા સંવર્ણ સમુદ્રવા ।

અવત્કાનત પ્રસ્તાવ તથા સંવર્ણ સંવર્ણ ॥

અર્થાત્-વિનળી નાનું રીતે લખન થાય છે. વર્ણવેલી આપણે સમિતિ, અને એ પદાર્થના સમવેશ

વિનળી લખન કરવાની સપથી રીત એ જાણુ શોધમાં વલ્લેલી આપણને મળી આવે છે કે, એ લખન વૈજ્ઞાનિકને ખબર હોય એવું કદાચ પણ રીત કરતાં સરળતામાં અગર વૈજ્ઞાનિક અર્થ સમજવામાં એક છે.

વીનળી સંખધી સપથી શોધો ન થયેલી હોવાનું કારણ.

તે કદાચ પ્રમ કરવામાં આવે કે પ્રત્યેક સમયમાં આવી સરળ શોધ દોવાના પુરાણ દોષ છતાં પુરાણ સમિતિમાં વિનળીની ભત્રીએ, રાષ્ટ્રનેમા, રેલીઓ અને રેલીઓ વિશે કદાચ ઉપદેશ

કયમ નથી આવ્યો ? તો તેના જવાબમાં આપણે જણાવ્યું તો આપણું સંસ્કૃત સાદિત્યનું જ્ઞાન બહુ જ ઘણું છે એ વાતનો વિચાર કરવાનો છે. બીજું, આપણે જ્ઞાનમાં રાખવાનું છે કે જેની રીતે આધુનિક વિજ્ઞાન કોઈ અનુક્રમ સમયનું અનુકરણ નથી તેવી રીતે તે સમયના વિજ્ઞાન વિષયક જ્ઞાનનો ઉપયોગ હાથમાં તે ને રીતે થાય છે તેનું અનુકરણ બીજાનું નહોતું, વિજ્ઞાનનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ પ્રશ્નના અને સમયના વળણ, નદરીઆતો, અને ઉપયોગીતાપર આધાર રાખે છે. તે સમજાની નદરી-આતો હાલ કરતાં વધુ જુની જુની અને તેથી તે સમયના ધારીઓનાં મન આધુનિક સમયને મળતી નહિ આવે એવી જ દિશામાં વળતાં હોય તો તે સંબંધિત છે.

મહાભારતમાં અદ્ભુત વિજ્ઞાનિક ચોધો.

દાખલા તરીકે વિજ્ઞાનિક વિધાનું વળણ દમજાં ટેલીગ્રાફ, વિજ્ઞાનિક બત્તીઓ, ઇલેક્ટ્રિક વરફાવ, વરવારના હાથમાં એક બટન દાખીને વિજ્ઞાનનો બધાનક પ્રયાસ કે હવા અને ટુચી સંપર્કમાંની હીલ-ચાલ ભેદના પ્રયત્ન કરવા તરફ દર્શન. સંજયે મહાભારતની લશ્કર પાતાના જુદા જુદા કાચાના ભેદ અને સૈનિકોને પાતાના જુદા કાચાની ભેદના સંમિશ્રણ એવી વાત ને પ્રાચીન દિગ્દુરતાવાદ અને ઇલેક્ટ્રિક આગ્રહપૂર્વક જણાવે છે તે કંઈ નકામી નથી. રાજસાલના સ્વાદીય પાત્રો એવી એક વસ્તુ દર્શાવે કે જેની મૂક વડે તે વિજ્ઞાનના અભ્યાસથી વરવાર અચ્ચકિત કરી મુકતો એ કંઈ કાલ્પનિક વાત દોષ થકે નહિ. પ્રાચીન લેખો મહાભારત અને રામાયણના સમય સુધી વસ્તુઓ વિશે લખે અને પછી તે વિશે લખતા જાય પછી જ નવ એમ બને નહિ. માટે એ વાત વધુ નાપાયાર નથી.

સૂતર કરતાં ઉત્તરેયમ વિશેષ પવિત્ર કેમ ?

સૂતર કરતાં જન અને દેશમ વધારે પવિત્ર ગણવાનો દિગ્દુરતામાં બીજો એક વિચાર છે. એક કાપડના તારને પવિત્ર લેખવો અને બીજાને અપવિત્ર એ ખરેખર વહેમ લાગે છે અને વગર કોઈ વધારે વિપરીત અને અંતરિક્ષ તો એ લાગે છે કે આ વસ્તુનું માત્ર ખાવાની વખતે જ રાખવામાં આવે છે, દાખલા તરીકે જે વડે જન અથવા દેશમનાં કપડાં પહેરે તો તે કપડાં સાથે તમને ખાવા દેવામાં આવશે પણ જો સૂતરનાં કપડાં પહેરો તો ખાવા જતી વેળા કપડાં ઉતારી નાંખવાં પડશે. પણ કપડાં સાથે અથવા કપડાં ઉતારીને ખાવાના વહેમને બાલુએ મૂકીને આપણે સુતરનાં કાપડની વિરુદ્ધ જન અને દેશમનાં કાપડને આપવામાં આવતી પસંદગીમાં સમાવેશ સત્ય કાલ તપાસીશું. દેશનાની જન જનમાં સદેશ અખતરો કરવાથી માલમ પડશે કે દેશની કપડાં કરતાં સુતરનાં કપડાં પહેરવાથી જનની મેદાવા મળે છે. આપણા વસ્ત્રોને દેશમનો આ જુલુ જાલ દોનો અને એ જાલથી પહેરવાનાં કપડાંની પસંદગી કરવામાં તેમજ પ્રેરણા દવા એ વાત અધાપિ સુધી દેશમને પવિત્ર ગણવાના વિચારની રૂપરેષ થાય છે.

સર્વે કપડાંની વિશેષતા.

તેવી જ રીતે આપણે જાણીએ છીએ કે આ દેશના લોકોમાં સર્વે કપડાં પહેરવાની એક જુની રીત છે જેમણે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનનું અનુકરણ કર્યું છે એવા કેટલાક વિચાર, પ્રયત્ન મેળા બાજને હજુ પણ સર્વે કપડાં પહેરવાની રીત હોય છે-દેશના કેટલાક ભાગમાં તો કપડાં ઉપર સર્વે જાણી પહેરવાનો ઓળખો પણ વિચાર હોય છે.

લગ્ન પ્રસંગે અરરપાસ બંને “ પાર્થિવો ” સર્વે ઉપરના મોકલવામાં આવે છે. મળુ પ્રસંગે પણ બાજના જનાર સર્વે કપડાં પહેરે છે. સર્વે કપડાંની પસંદગી કંઈ સમમાન્ય કાલ હોય

એકએ 'આપણને માણસ પડે છે કે આ પસંદગીનું કારણ સફેદ રંગના પ્રયોજક કુલનું આપણ વડવાએનું જ્ઞાનજ હશે. તેઓ બહુવા હોવા એકએ કે સફેદ કપડામાં સૂર્યનો વાજ સહેલાઈથી પેલી ઠકતો નથી, તેમજ ઘડીની બાંધી બંધપણી બહાર નીકળી નથી રાખી નથી. અને તેથીજ ઉનાળો અને શિયાળો ઉભય ઋતુમાં પહેવા માટે સફેદ કંપડાંજ અનુકૂળ પડે છે.

ધરમાં કે મંદિરમાં પ્રવેશતાં પણ ધોવાના રીવાજ.

બીજી વળી એક પણ ધોવાને રિવાજ છે. જ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે વારંવાર હહેરે દર્શન કરતા જતો અને દરરોજ કથા સંભળતો હતો. મોજ અને ધર્મમાં બહાર કાઢી મુકવા અને કથા સંભળવા જમીન પર બેસતાં પહેલાં પણ ધોવાની પૂજારીની આજ્ઞાથી હું વારંવાર ગુરૂને વધ જતો. અમને હિંદુસમાજના આ રિવાજ પ્રત્યે ધણેજ શિક્ષક હતાજ વતો. એવા વિચારથી કે ટોપીની અંદર ચામડાંની પટ્ટી હોય તે સાથે અંદર લઈ જવા જેવી અને જોડાના આધારમાં ચામડાંને બહાર રખાવડું એ આપણાં લોકની મૂર્ખતા અને અધર્મજ્ઞ સિવાય બીજું કંઈજ નથી.

એક સમય બહારથી કાતા અને બહોળા પગરખાની બહાર કાઢી તપાસ રાખતાર ખંદિ હોવાથી એક જોડ પોતાઈ વર્ષ ત્યારે તો કોથ બહુજ હતીજ થયો. આ સપળાના કારણે રૂપ આ વડેમ પ્રતિ બહુજ શિક્ષક છુટ્યો. પરંતુ જાપાનમાં થયું મુસાફરોને મુશ્કેલી યોગ્ય મંદિરોની મુલાકાત સમયે આવીજ અનુભવ મળે છે, એમ યાદગથી માલમ થયું. હહેરામાં રાખત થતાં પહેલાં જુદા મોજ હતારખાની એવાજ પ્રકારની કસરત કરવી પડે છે. જ્યારે કેટલાક દેવળોમાંતો રૂપેરી સફેદ વાળની નજી વાળા રૂદ્ધ પૂજારીએ એટલાજથી સંતોષ પામવા નથી, પણ પણ ધોવાને બહોંત્ર કરે છે. આ પણ હું તો પહેલાં હિંદુ હોનાં મૂર્ખ વડેમ રિવાજનું પરિણામ લેખતો હતો, પણ જાપાનમાં જોડો રીવાજો થરવા એવું છે કે બહાર પગરખાનું રાખી કરવા એક આજુસ ઉમેરો જોવામાં આવે છે, અને એ મુશ્કેલીના છુટ્ટો માટે જ્યાંબહાર હોય છે.

અમેરિકા જનાર આનંદ માટે છે કે, તે દેવળની બહાર જોડા કાઢવાની પીડામાંથી મુક્ત થાય છે. એ ખર્ચ છે કે કેટલીક વખતે એમાંસામાં રજાનાં આખાં પગરખાં પહેરવાં પડે છે કે જે અંદાજે અરખામાં બીજાની રોતરંજોએ બગડે નહિ એટલા માટે દરેક ગૃહસ્થના ઉપર આમજ કાઢી નાંખવા પડે છે. એક વખત હમણા મિત્રને એક ઠાકરીને તેના ધરમાં મળવા જતાં જોડામાં પોતાના રૂમાલ મુકવાં મેં જોયો છે. આમ કરવાનું કારણ તેને મેં પૂછ્યું. તેણે જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, "એ વખતે નહિ જાયો. કેટલીક ઠાકરીએ તો એના મુંદીએજ હોય છે કે તેમને આપણાં મોજમાં કોઈ ગપલાં મંડાતો વાસ આવે છે. તેનો કહેવાનો બાવાર્ય હું તરત સમજી ગયો કે સવારથી સાંજ સુધી આપો વખત લાખલાવત મોજ અને જુદા પહેરી રાખવાથી કેટલીક વખત ધણેજ ખરાબ વાસ આવે છે એ તો મેં પણ થયું વખત અનુભવ્યું હતું; કિન્તુ હંડા પ્રદેશમાં કે જ્યાં એ વાસને સખત જોડામાં રાખી લેવામાં આવે છે અને જ્યાં રૂમાલ મૂકી સારી રીતે ચલાવી રાખાય છે ત્યાં આ ખામી કંઈ અડખલ કરી નથી.

હમણાં કેક સંઘ પરમ અને આ વિષયનો ખુલાસો થયો. લાંબા વખત પર એક રાહેરમાં નામસિલી એક જંગી સમામાં જવાને અને પ્રવેશ આપ્યો હતો. તે સમામાં દાનદો માણસો દાની દવા અને ખુદ હિંદુ રિવાજ પ્રમાણે શ્રોત્રઓ બધા જિજ્ઞાસા ઉપર એક દના.

એક વખતના સૌથી વધારે સવય અને કમદમાવાળા રાહેરના મધમાં હિંદુસમાજમાં એક સૌમાં થયેલો અનિદ ફેરફાર મેં દિવસીરી સાથે જોયો.

મારા જોવામાં આવ્યું કે કેટલાક આનંદના ગૃહસ્થો જોડા સાથેજ રોતરંજા પર આવી ગયા,

ન્યારે કેટલાક ભેડા દાંધમાં ઉંચડી પોતાની પાસે લઇને જેડા. આ પૂર્વે અને પાયાત્ય રિવાજોના અનિશ્ચિત મિશ્રણનું પરિણામ ખુલ્લું દેખાતું હતું.

પૂર્વ પશ્ચિમના રીવાજોનું અવિચારી મિશ્રણ.

સુરોપીયન “ ફેશન ” પ્રમાણે ભજન ઉપર ભેડાં સાથે ધડી બતાવી અને તેમ ભજન પર બેસવાથી સધળા ભેડાં અત્યંત ગંદી થઇ ગઈ હતી. બહાર રહતાંબિને ભેડા સાથે ધસઠાઈ આવેલા કિચક કચરો અને અનેક નંતુથી ભરપૂર ધુળ-કારણ કે ચોરાન શુદ્ધરથો આંતરમાં બેસીને આવ્યા હતા, કે જેના ભેડા રવચ્છ અને ચળકતા દતા-રીતભાવ, રવચ્છતા અગર તો શરીર શાસ્ત્રના નિયમનો લેણ ખજુ વિચાર કર્યા વિના તે ભજન પર જમા કરવામાં આવ્યો. આ પૂર્વ પશ્ચિમના રિવાજોનું અવિચારી મિશ્રણનું માત્ર આટલું જ પરિણામ ન હોતું, કારણ કે તેમ સભામાં બીજે પણ એક અસહ્ય દેખાવ જોવામાં આવતો હતો. જે કેટલાક લોકોએ બહાર ભેડા કાઢી આવવાનો વિનય દેખાડ્યો હતો તે લોકો મોભ. પહેરીને ભેડા દતા-ખાસ કરીને પહાડેશ્વર પર બેસનારા અગ્રમથક સહયો-જાતીયો, ટ્રેપુડી કોલેક્ટર, વકીલ, પ્રોફેસર, અને કોલેજના ઉપરીઓ. ચોરાક માણસો એકઠા નહિ થયા એટલામાં તો એક પ્રમાણની કોદી ગયેલાં ઈંડાંના જેવી વાસ આવવા માંડી અને દરેક ભજુ તે વાપની મેઠમમાં એક બીજને ખીયા-ખીય અડીને બેસવાને લીધે હશે એમ ધારી પોતાના પોટાશીની પાસેથી ખસતા માંડણું જઈતું વધુને વધુ મોભ—કેટલાંક અંદાં, કેટલાંક ચવાઇ ગયેલાં, કેટલાંક ચીપરે દાવ થયેલાં, કેટલાંક કેતાં અને કેટલાંક માંછ પાચલાં તરતજ પાપરેલાંથી તે બધો વધતીને વધતી ગઈ અને તેમ તેમ દરેક ભજુ નાક ફેરવતા : દેખાવા લાગ્યા. ગરબીને લીધે પડતો વાપ, અને આટલા બધા માણસોના શ્વાસચાલથી વધી પડેલા કાર્બોનિક એક્સાઈડ વાલુને લીધે તે ભજ્યાની સિયિલતા અને બેચીનીમાં વધારો થયો અને આ સધળા કારણોને લીધે એક અનુભાન પર આવતું પરચુ કે તે ગ્રંથ મોભમાંથી આવતી હતી. તે ગ્રંથ કોઈ બીજ વાસમાં મળી નહ તોપણ તરત પરખાઈ આવે એવી હતી, કારણ કે તે મગધની માફક સપાટી પરનું રહે છે, અને કંઈકેસીન તેવની માફક કોઈ ખંજુ મિશ્રણમાં પકાઈ આવે એવી દેખાય છે.

ઉપરોક્ત ન્યારે એક શંદરથ લંચેડરથી સુમંથિત એક રૂમાલ સાથે, રોનેરી તોરખાત પાપડી પહેરીને, દાંધમાં સફેદ બંદર જેવી ચાંદર સાથે બંદર દાખલ થયો ત્યારે બંધુ આપો આપ ખુલ્લું થઇ ગયું.

હવે મોભની ગ્રંથ ભજુથી ગઈ હતી: એટલે કેટલાક પોતાનાં કપડાં બંદે પગ દાંધવા લાગ્યા. કેટલાકે પોતાના કેટલીક પગે દાંધ્યા, કેટલાકે મોભ કાઢી નાંખ્યાં, અને કેટલાકે તેમને ગળવાને સ્વાધીન કર્યા. ન્યારે કેટલાંક તો મોભ કાઢી નાંખવાથી જ કંઈ નહિ વળે એમ ધારીને જમ પોતા બંદાર ગયા. આ માત્ર પહેલેશ્વર ઉપરના અને નગરીક બેસનામાંબિનીનાં પાંપણ-ટોની, બીજ તો મિચાંશી-ભજુ દેવાઇ ગયા હોય તેમ એક જ વખત નાક ફેરવવા રિવાજ બીજુ કંઈ કર્યા સિવાય એકી રહ્યાં.

કયા સંભવની વખતે ભજન પર્ક બંદેલા પહેલાં જમ પોતાનાં સંખત નિષ્કર્ણ બાંધે આ વખતે થયું.

આ વખતે કીકા કર્યા વિના ચાલતું નથી કે કેટલાક રિવાજોમાં જુઠા અર્થ સમાવેલા છે અને તેની ભજ્યાએ કોઈ સારો રિવાજ દાખલ નાંક્યાં ત્યાં સુધી તેમાં અલેષ કરવામાં કંઈ સાર નથી. આ કેશમાં રહેલાં સુરોપીયનો અને એમેરિકનો પણ કે જેની હાંસની વારનો અને વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન પ્રદાતા પ્રેમને આપણે અત્યંત આભારી બીજે-કેટલીક વખતે હાથ કરે છે.

(અંતર્ણ)

જોઈએ. આપણને માહમ પડે છે કે - આ 'પર' કમીતું કારણ સફેદ રંગના પ્રયાગક ગુણુ આપણા વહવાઓનું સાનન હશે. તેઓ નાખૂવા દેવા જોઈએ કે સફેદ કપડાંમાં સૂયનો તાપ સહેલાઈથી પેસી શકતો નથી, તેમજ સરીરની ગરમી ઝડપથી બહાર નીકળી જઈ શકતી નથી. અને 'તેથીજ' ઉનાળે અને શિયાળે ઉભય ઋતુમાં પહેરવા માટે સફેદ કપડાંનું અનુકૂળ પડે છે.

ઘરમાં કે મંદિરમાં પ્રવેશતાં પગ ધોવાનો રીવાજ.

ઓતે વળી એક પગ ધોવાનો રિવાજ છે. જ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે બારંબાર દહેરે દર્શન કરવા જતો અને દરરોજ ક્યા સાંજજતો હતો. એજા અને પગરખાં બહાર કાઢી મુકવા અને ક્યા સાંજજતા નજીક પર બેસતાં પહેલાં પગ ધોવાની પૂનરીની આજ્ઞાથી હું બારંબાર ગુસ્સે યાં જતો. અમને હિંદુસમાજના આ રિવાજ પ્રત્યે ધણીજા ધિક્કાર ઉત્પન્ન થતો. એવા વિચારથી કે ટોણીની બંને આંગળીની પગે દેણ તે સાથે અંદર લઈ જવા દેશે અને એટલા આકારમાં આમરણે બહાર રખાવડું એ આપણા સોડની ભૂખતા અને અચક્ષ્ણ રિવાજ બનીતું કંઈજ નથી.

એક સમય બહારથી આવતા અને જડતોના પગરખાની બહાર કાઢી તપાસે શખવાતે જાઈ દેવાથી એક નેડ જોવાઈ જઈ ત્યારે તે કોઈ બહુજ ઉત્પન્ન થયો. આ સમજાના કારણે રૂપ આ વહેન પ્રતિ બહુજ ધિક્કાર છૂટ્યો. પરંતુ તત્કાલમાં પણ મુસાફરોને પુરાણાં પૈદાદ મંદિરોની મુલાકાત સમય અવિરત અનુભવ થયો છે, એમ પાછળથી માલમ પડ્યું. દહેરમાં દાખલ થતાં પહેલાં, ભૂત મોર્મ ઉવારવાની જોવાન પ્રમાત્રી કસત કરવી પડે છે. જ્યારે કેવલાક દેવોભાતો રૂપેરી સફેદ વાજની નજા-વાળા વજ પૂનરીએ એકલાજી સતીય પામતા નથી, પણ પગ ધોવાને બદલે કરે છે. આ પણ હું તો પહેલાં હિંદુ લોકનાં ભૂખ વહેમી વિવાદનું પરિણામ લેખતો હતો, પણ નવખમાં એકો દીકારો ધરવા ભેળું છે કે બહાર પગરખાનું રફાળું કરતા એા માણસ હશેજો જોવામાં આવે છે, અને તે મુસાફરોના જીવને માટે નવાજવા દેાય છે.

અમેરિકા જવાર આવતે માને છે કે, તે દેવળની બહાર નેડા કાઢવાની પદ્ધતિથી મુખ થાય છે. એ ખદ છે કે કેટલીક વખતે એમાસામાં જરૂરતાં આખો પગરખો પહેરવો પડે છે કે ને અંદરના સ્ત્રીઓમાં બીજાવેથી રોતરેજીઓ વગેરે નહિ એકવા માટે દેર શુદ્ધતા ઉપર આગળ કાઢી નાંખવા પડે છે. એક વખત દમારા જિવને એક છેકરીને તેના ઘરમાં ગળત જતાં નેડામાં પેલાનો રમાત મુઠો મેં જોયો છે. આમ કરવાનું કારણ તેને મેં પૂછ્યું. તેણે જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, "મેં વમે નહિ જાણે. કેટલીક ઉતરીઓ તો એવી મુશીબોર દેણ છે કે તેમને આપણાં મોર્મમાં કોઈ ગણતાં હંડાને પાસ આવે છે. તેનો કહેવનો આવાઈ હું વાત સમજી ગયો કારણ કે સવારથી સાંજ સુધી આપણે વખત વાજવાત મોર્મ અને જુડ પહેરી રાખવાથી કેટલીક વખત ધણેજ ખસત વાસ આવે છે એ તો મેં, પણ ધણી વખત અનુભવ્યું હતું. મિન્ટુ કંડા પ્રદેશમાં કે જ્યાં એ વાસને સખત નેડામાં દાંડી લેવામાં આવે છે અને ત્યાં રમાત મુશી સરી રીતે વણવા સકાય છે ત્યાં આ ખામી કંઈ અચળ કરતી નથી.

દમખાં ટુક મુલત ધાજ અને આ વિષયનો ખુલાસો થવો. લાંબા વખત પર એક શહેરમાં નાજીઓની એક જગી સમામાં જવાનો મત પ્રત્યે આપણે દાંડો. તે સમામાં દબોર માણસો દાંડો હવા અને ખુદ હિંદુ રિવાજ પ્રમાણે એનાએ જવા બિજાના ઉપર એડા દાંડા.

એક વખતના દૈવી વખારે સ્વદ અને દમખાજના શહેરની અંદરમાં હિંદુસમાજમાં એક સોડા માં થયેલ અભિગ દેશર મેં દિજારી સાચી જોયો.

માથા નેડામાં આણું કે કેવલાક અગળા શહેરોએ નેડા સાથેના રોવાંડ પર ચાલી ગયા,

પંડી. આ મુજબ પંજાબના શીખો અને મહારાષ્ટ્રના મરાઠાઓને દિંદુરયાનના ઇતિહાસમાં સરખાઈ સુખદુઃખો અનુભવવાં પડ્યાં છે, તેથી એ બેની જાતિની રાજકીય હીલચાલનો ઇતિહાસ સરખોજ છે, એમ કહીએ તોયે ચાલે.

ધાર્મિક ઉત્કાન્તિની રાજકીય હીલચાલ પર અસર.

પ્રસ્તુત વિષયનો વિચાર કરતાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે શીખ અને મરાઠા-એ બેઉની ધાર્મિક ઉત્કાન્તિ લગભગ સરખીજ હતી અને તેની અસર રાજકીય હીલચાલ પર પણ લગભગ સરખીજ થઈ-રાજકીય સ્થિતિ સુધારવાના કામમાં એ બંને દિતાવડ નીવડી. તુકારામ, રામદાસ, અને જયરામસ્વામી-આ સાધુમંડળના ઉપદેશની અસર જેમ મરાઠાઓ પર થઈ તેમ કબીર, નાનક અને ગુરૂગોવિંદના ઉપદેશની અસર પંજાબ પર અને ખાસ કરી શીખ પ્રાંત પર થઈ. બેઉ પ્રાંતના લોકોમાં ધાર્મિક તેમજ રાજકીય જાગૃતિ ઉત્પન્ન થઈ. બેઉ પ્રાંતોમાં પરસ્પરતા વિગ્રહનો લોપ થઈ એક સંપ અને સદ્ગુણમિતિની ઉન્નત બાવનાઓનો ઉદય થયો અને એ બાવના ત્યાંસુધી કાયમ રહી-કમનસીએ તે બંને અંધ સમય સુધી કાયમ રહી-ત્યાંસુધી "રાષ્ટ્રીયતા" પણ કાયમ રહી.

શીખ ધર્મના ઉદય વખતની પંજાબ પ્રાંતની ધાર્મિક સ્થિતિનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે, તેથી આપણે તેનું ટુંક સ્વલોકન કરીએ. મુસલમાનો પોતાના ધર્મના પ્રસારાર્થે ઇશ કે કાળજી કરતાં લોખંડનો ઉપયોગ વધારે કરતા, એ તો સુપ્રસિદ્ધ છે. આ જુમમયી પંજાબ પ્રાંતની પ્રજા બહુ તરત થઈ હતી. જો કે મુસલમાની ધર્મમાંના એકંદરી મતનો વિચાર સંમત થવા જોગ છે, છતાં આટલા સૈમ્ય મતના પ્રસારાર્થે તરત જ જેવાં તીવ્ર શસ્ત્રોનું અવલંબન કરવામાં આવે એ ગઈજીવજ છે. સૈમ્ય રાષ્ટ્રનીજ જરૂર છે. શાસ્ત્રોને બદલે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવો એ શસ્ત્રોનો દુરુપયોગ માત્ર છે.

તે વખતે દિંદુ ધર્મમાં કર્મકપણાનો-ગુહાચરણનો વિચાર ન કરતાં કેવળ યજ્ઞયાગાદિ કર્મો કરવાથી સ્વર્ગ, કિંવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે, એવી જનતાની માન્યતા યરાથી-વિશેષ પ્રચાર થયો હતો. બ્રાહ્મણો જો કે સર્વે વર્ણોમાં શ્રેષ્ઠ મનાય છે છતાં તે વખતના બ્રાહ્મણોના પતિત આચરણ જોઈ તેમની પવિત્રતા તથા ઉચ્ચતા પર જનસમાજને શંકાઓ આવવા લાગી હતી; અને આવા સંજોગમાં બ્રાહ્મણોને દેવો જોડણું માન ન મળે એ તદ્દન સ્વાભાવિક હતું. બીજું આ સમયમાં મૃતિ પૂજનો પ્રસાર પણ બહુ થયો હતો. ઇશ્વર એક હોઈ અનાદિ છે, નિરાકાર છે, એવું જો કે વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદિત છે, છતાં તે શાસ્ત્રોના પરમ પૂજકોના બ્યવહારમાં તેથી ઉલટોજ પ્રકાર નજરે પડતો ! આવી સ્થિતિમાં દિંદુ અને મુસલમાનો બેઉ ધર્મોન્મિતિની આવી 'ચક્રમક જરૂર' એ તદ્દન સંભવિત હતું; અને એ ધાર્મિક ઉત્કાન્તિની અસર રાજકીય હીલચાલ પર થતી જોઈતી હતી અને થઈ.

સાધુ ત્રિપુટી.

આવા સમયમાં જો ધર્મગુરૂએ યાવ છે તેઓ તે સમયે સુધારક કહેવાય છે, કારણ કે પ્રચલિત ધર્મ અને આચાર વિચારાદિમાંથી ગ્રાહ્ય શ્રદ્ધા કરી તે બાકીનો ભાગ ત્યાજ્ય સમજી કાઢી નાંખે છે. એવો એક સામાન્ય નિયમ ધાર્મિક ઇતિહાસનું નિરીક્ષણ કરનારને જણાઈ

આપણાં ધર્મર રહેશે નહીં. આપણને સુધારક આવતી કાલની. પ્રગતને જુના વિચારને (Orthodox) લાગશે-એ કે તેણે પોતાના વખતમાં તો સૌથી મહાન સુધારક હોવાનું માન ખાટું હતું અથવા ઇસુખ્રિસ્તના કે ગાંધીના માર આપ્યા હશે ! આ નિયમને અનુસરીને જ તે સમયે રામાનંદ, ગોરખનાથ, અને કબીર પ્રભૃતિ સાધુઓ ઉત્તરદિશમાં નિપજ્યા કે જેમણે તેલવખતના ધર્મમાંથી ત્યાગ્યોશ કાઢી નાંખી આશાસ પર માત્ર નજર રાખી. રામાનંદે કાઢી, પ્રયાગ, વગેરે સ્થાને રામદેવતાનો પ્રસાર કર્યો; ગોરખનાથે યોગ એકાં એક માત્ર મુક્તિનું સાધન છે, એમ ઉપદેશ્યું. છતાં રામાનંદ અને ગોરખનાથ એ બેઠના મત મુજબ ‘દેવ સમ-દષ્ટિ હોઈ તેની આગળ ઉચ્ચતીય ભાવ બીજાનું નથી;’ એટલે કે, ભવિષ્યનાત્મક ઉચ્ચ-તીય ભાવ તદ્દન મિથ્યા છે, એવું સિદ્ધ કરવાનો અસરકારક પ્રયત્ન કર્યો, કબીરની મનમ તો વળી અર્થથી વધી ગઈ ! રામાનંદને જો કે અંકશરનાં પ્રચાર કર્યો, છતાં મનમાં ધરતું એકલ સ્થાપના રામની પ્રતિમાનું પૂજન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો; પરંતુ કબીરની તો મૂર્તિ પૂજા પરજ સૌથી કરી નજર હતી ! સાધ્ય ધર્મગ્રંથો લખવામાં અને ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં યતા પ્રયત્ન યાત સંસ્કૃત ભાષાના ઉપયોગની પણ તે સખત વિરુદ્ધ હતો. આ મુજબ રામાનંદ, ગોરખનાથ, અને કબીર-એ સાધુનિધીનો અવતાર એક બીજાની ખામીઓ દૂર કરવા સાર્થક હતો, એમજ કિતિહાસના ‘ટેલીગ્રાફ’ માંથી જાણી શકે જાય છે.

બીજા ધર્મો સાથે ગુરુ નાનકનો મતસેદ.

ગુરુ નાનકનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં થયો અને તેણે સારું આધુનિક ગોમખુડું તે એક ગરીબ ક્ષત્રીય હતો. એનાં ચરિત્ર સંબંધી વધુ માહિતી ‘સત્સંગ’ વાચકોને લલિતમાં કદામ એકાદેક સ્વતંત્ર લેખદ્વારા મળશે, તેથી અત્રે તે લખાવવાની જરૂર નથી. નાનકે વેદ, પુરાણ અને બીજાં સાંપ્રદાય ઉપરાંત કૃતનાદિનો પણ અભ્યાસ કર્યો કેલે છતાં તેના મનનું સમાધાન થતું નહીં. એકન, ડેકાર્ડ અને હુકારામની આદેશ નાનકને પણ ‘મુક્તિ કેમ પ્રાપ્ત થાય ?’ તેની તળમથ સાચી, અને તે વિશે તે શત્રુવિષ ચિંતાવર રહેવા લાગ્યો. મુક્તિની શોધમાં તેણે ઠેક મક્કા સુધી દેશાન કર્યું કહેવાય છે.

ઈશ્વરની સર્વ વ્યાપકતાની અન્યતાને એકે વ્યાવહારિક દાખલો.

ગુરુ નાનક મક્કે ગયા ત્યાં એકવાર મસીહ તરફ જમ કરી ચૂકા હતા. એણે કહેવાય છે કે ત્યાંના યોદ્ધા આપો ઉરોશાં જ્યાં અને પવિત્ર રચાવતું અપમાન કરવા માટે, નાનકની બહુ નિંદા કરી. આથી નાનક ક્રોધ કરી બોલ્યા: “ઈશ્વર સર્વવ્યાપક છે, તે જ તરફ જમ કરવામાં આવે તે તરફ તેણે અપમાન કરેલું અજાય; તો હવે ઈમેજ અને જતાવો કે મારે કય તરફ જમ કરીને સૂઈ કે નેચી મારા પર તમે કહોછો તે-અપમાન કરવાનો-લેખ ન આવે ?” શિક્ષા સુધ મેંડ ગયા, એ કહેવાની જરૂર નથી.

સાચું અને લોક.

નાનકે વર્તનની શુદ્ધતા પર વિશીષ્ઠ ધ્યાન આપ્યું તેથી લોકમત સાથે એવું સામ્ય બજાઈ આવે છે; પણ એાદ ધર્મમાંની કિલ્લકિત નાનકને સમત નહોતી; ઉપરાંત એાદે ઇશ્વરને માનવા નહીં (એ કે એાદ ધર્મના ધણાખરા વિષયક અભ્યાસીઓની માન્યતા એવી છે કે, શુદ્ધ નારિતક,

નહોતા—તે વિશે કોઈ પ્રસંગે ખાસ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તે બાન તો જુદીજ; હિંદુ ધર્મના વેદમત સાથે નાનકમતનું ધણું સામ્ય છે, પણ જાતિભેદ અને મૂર્તિપૂજા વેદાંતમતને અસંમત નહોતાં અને નાનકને હતાં. મુસલમાનોને ‘ધર્મર એક હોય’ તેને ‘કયામતને રોજ’ મનુષ્યે પોતાના બધાં કૃત્યોના હિસાબ આપવો પડશે, એ કલ્પના એ કે તેને સંમત હતી, છતાં મુનજીમનું તત્વ નાનક ધર્મધોને સંમત હોય મોદમદીયનોને તે અસંમત છે. આથી જાણી શકે નાનકે પોતાના મતનાં તરવા કયાં કયાંથી ચુટી કાઢ્યાં હતાં.

મુસલમાન વિરુદ્ધ શીખ.

એ કે શીખ ધર્મના પ્રચાર ગોકળગાયત્રી ઝડપે થતા હતાં છતાં મુસલમાનોથી બહોતા રહી તેમણે પોતાના શિષ્યોપર કર નાંખી જમીન અને સૈન્ય રાખવા માંડ્યાં. આ પ્રકારે તેમનું વર્ચસ્વ વધતાં મુસલમાન બાદશાહીને તેમનો દેવ યથા લાગ્યો તે અટકે મુઘી કે કેટલાક શીખ ગુરૂઓને તો તેમણે બદ્દખ કુર રીતે માર્યાં. એક પ્રયત્નકારે વાસ્તવિકજ સમ્યું છે કે— ધર્મની બાબતમાં જેટલા અધિક લોકોનો બલિ અપાય છે તેટલી તેની યોગ્યતા વધી તે ધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યા તે મુજબજ વધે છે. આથી ગુરૂ ગોવિંદસીંગના સમય મુઘીએ મતની બહુ ઉન્નતિ થઇ નહીં, પણ ન્યારે ગુરૂ ગોવિંદસીંગ ૧૫ વર્ષના હતા ત્યારે તેના પિતાનો વધ કરાવવામાં આવેલો હોવાથી તેના અંતઃકરણમાં દેવાગિન પ્રગ્વળેલો હતો. તેથી તે પોતાના સૈન્યની સંખ્યા વધારી મુસલમાનોથી ઘેર લેવાની દરેક તકનો રાહ જોતો હતો. પરંતુ ધર્મો-પદેશક થયાવિના અનુયાયીઓની સંખ્યા વધશે નહીં એ તે સારીપેટ જાણતો હશે. તેથી તેણે તે વખતના સંપ્રદાય મુજબ પરિચયન, દિવંદી, અને સંસ્કૃતિ બાબતોનું અધ્યયન કર્યું.

ધાર્મિક લુપ્તસો.

ગોવિંદસીંહે શીખોને આજના લગાવક વીર, શીખ બનાવ્યા હતા, એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી. એમના પિતા ગુરૂ તેગબહાદુરને ન્યારે એમના પ્રતિપક્ષીના કપટને લીધે પરસ્પરના કલહને પરિણામે પકડીને બાદશાહ ઐરંગઝેબ પાસે ઉભા કરવામાં આવ્યા, ત્યારે તેમણે પોતાના પુત્રને પોતાનું વેર વાળવાનું કહી, નિર્ધિત થઇ, જહૂ નિડર ઉત્તરો આવ્યા. દંભજના નિયમ મુજબ ન્યારે તેમને કતલ કરવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો ત્યારે તેમણે પોતાને ગળે બાંધેલો કાગળ પોતાની કતલ થયા પછી વાંચવાનું કહી ઐરંગઝેબને કહ્યું કે “ દરિયા પારથી એક પ્રજા આવી, તમારો નાશ કરી, આ જમીન પર રાજ્ય કરશે. ”

હવે પેસા કાંગળ ઉઘાડી વાંચવામાં આવ્યો, જેમાંથી નીચલા શબ્દો નજરે પડ્યા. શિર દિયા મગર સાર ન દિયા. અર્થાત શિર આપ્યું પણ સાર-ધર્મનું ગુપ્ત તત્વ ન આપ્યું.

* The blood of the martyrs is the seed of the church.

* તેજ = તલવાર.

અરે ગોવિંદસિંહને મુશ્કેલી સાથે કેટલાંક યુધ્ધો થયેલાં; જેમાંનાં એકમાં તેમનો પ્રાણ જાયો. નવાખ સાહેબ બહુ ધાર્મિક હતોના. હોવાથી તેમની ઇચ્છા ગોવિંદસિંહની માતા અને પુત્રોને મારવાની નહોતી. (એ માતા અને પુત્રો કેદ પકડાયા હતા.) આથી નવાખે તે એ પુત્રોને પોતાની સમક્ષ બોલાવી પૂછ્યું કે જો તેઓને છોડી દેવામાં આવે તો તેઓ શું કરે ? બવાખમાં તે સિંદ પુત્રોએ કહ્યું : “ અમે અમારા શીખ શિષ્યોને બોલા કરીશું અને તેમને સત્વથી સંભળા કરી દુરમનોની સાથે લડીને સમરણબુમાં પ્રાપ્ત્ય આપીશું. ” નવાખે ફરી પૂછ્યું. “ તમે હારશો તો શું કરશો ? ” બવાખ મળ્યો કે “ મૃતઃ શીષ્યોને એકત્રિત કરી બનશે તો તમને કોપી નાંખીશું. ”

આ ધાર્મિક ભુરસાતું પરિણામ શું આવે તે કહવું મુશ્કેલ નથી.

જે પુત્રોના પિતા ખુદ બાદશાહને નિર્ભયતાથી લખી ચોકસી કે “ તમે હિંદુઓને મુસલમાન બનાવો છો, પરંતુ હું મુસલમાનોને હિંદુ બનાવીશ. ” તેના પુત્ર કેવા હોય ? સત્વથી ડરી કદી પણ તે બાબતે બવાખ આપે નહીં.

આ પ્રકારનું ખાતર શીષ્યોના ધાર્મિક ભુરસાને મળ્યું હતું અને ત્રી પક્ષ એવાં ઉત્તમ હોવાથી એ ભુરસો જે હતું પણ કેટલેક અંશે કાયમ રહેલો જાણાય છે, તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

પંચક.

ઇરગોવિંદસીંહે શીખ ધર્મને બંધાર્યો ૩૫ આપ્યું. છતર ધર્મોથી શીખ ધર્મનું ઉન્નત્ય દર્શાવતા સારૂ આ ઇરગો પાંચ નિશાનીઓ અંગીકાર કરવાના પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ કર્યો, કે જે પાંચ નિશાનીઓને ‘ પંચક ’ સંતા બાપવામાં આવી છે. તે નિશાનીઓ નીચે મુજબ છે—

(૧) ફેરા. વાળ ન કપાવતાં ઓથિની ચાક વધારવા.

(૨) ખંદ. આંતરફાળુ સાડ કટાર ધારણ કરવો.

(૩) ઠંગ. રાખેલા વાળને બંધાર્યો કરવા તે વાળમાં કાંસડી ધારણ કરવી.

(૪) કરા. આંતર સરસીણુ સાડ ગાથાપર પોલાતું પેડું ધારણ કરવું.

(૫) કેછ. લઢાઇમાં જતાં ટીલ ન ચાલ તે સાડ ઘાતર કિંવા પાવળમા (ઇન્ટર-વેન્ટ) ને બદલે ધંટણ સુધીના ‘ ચોળણુ ’ ધારણ કરવા.

આ ઉપરાંત ‘ સિંદ ’ પ્રત્યેક દરેક શીખ નામને છેડે આવે એવાં નામ રાખવાં તેમજ હિંદુધર્મોત્તરોત્તર જાતિબેદ સ્વધર્મમાંથી બંધન કરી મુસલમાનો સાથે લડતાં લડતાં મરવાથી મુક્તિ મળશે એવું ઉપદેશ્યું.

(અપૂર્ણ).

સાહિત્યસમાલોચન

હિંદુ રાજ્યબંધારણ:—કર્તા પ્રો. હરિલાલ માધવજી બટ, એમ. એ. પ્રોફેસર ઓફ ફીલોસોફી...બાબુદીન કોલેજ, બનારસ. પ્રકાશક શ્રીમતી સાહિત્ય પરિષદની બરોડાની કમીટી. પાનાં આશરે ૨૭૫. કીમત રૂ. ૧૫. મોહનલાલ દલોદર, રાજકોટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ-રાજકોટથી પ્રાપ્ત.

નામદાર બીટીસ સરકારના મુલેદરાંતિભર્યા અમત્ર નીચે ચાલતાં હિંદના રાજ્યબંધારણ વિશે યોગ્ય માદિતી મેળવવાની દરેક મુશિક્ષિત હિંદીને ઇચ્છા થતી સ્વાભાવિક છે. પણ તેની એ ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવા એકે નામ લેવા યોગ્ય પૂર્ણ માદિતી આપનાર પુસ્તક દેશી ભાષામાં દલિત ધરાવતું નહોતું; આથી ઉમેછથી અપરિચિત લોકોને તે એ જ્ઞાનનો સામ મળતો નહોતો; પણ ઉમેછ ભણવાવાળાને પણ એક જ પુસ્તકથી બધી માદિતી મેળવતી મુશ્કેલ હોવાથી એ વિષયનું જ્ઞાન પોતાની છાત્રાસાને પૂર્ણ રીતે તૃપ્ત કરવા નેહું મળતું નહીં. આવા સંજોગમાં રા. હરિલાલે ૩૦ સા. ૫૦ ની બરોડા કમીટીની સુચનાનુસાર લગભગ ધોરેક, સત્તાસમાન ગણુતાં, એ વિષયપરનાં પુસ્તકોપરથી નેહું લઈ, બાકીનો મસાલો પોતાના મિત્રો અને પોતા તરફથી ઉમેરી, આડું પરોપરોથી ને પુસ્તક લખ્યું છે તેને વારતે. શ્રીમતી પ્રભ તરફનો ખાસ ધન્યવાદ તેમને થી છે.

જેમ એક ચિત્ર મગજમાંથી ઉપજતી કાઢવામાં પૂર્ણ સ્વતંત્રતા રહેતી હોવાથી ધર્મીક વખતે તે બહુ સ્વેચ્છ કામ થઈ પડે છે અને બીજાં કોઈ ચિત્રની નકલ કરવી અથવા તે અર્થમાં ફેરિલાં એક ચિત્રની બરાબર બીજી બાજુ કાઢવી બહુ મુશ્કેલ હોય છે તેમ, એક વિષયની બધી માદિતી ઉપલબ્ધ છતાં તેને સારી રીતે યોગ્ય સ્થાને મોકલી બહુ ‘કડાઈયું’ અને મુશ્કેલ કામ છે, અને સારા કસાયલા લેખકો યિવાય અન્યથી તે ક્ષેત્રમાંથી થઈ શકતું નથી.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં લેખકે જુદા જુદા પુસ્તકોમાંના જુદા જુદા વિષયોના સાર સંકલિત કરવામાં અને તે યોગ્ય મથાળાં નીચે પ્રકરણોમાં ગ્રંથની મેલવામાં બહુજ સાવચેતી રાખી છે, એમ અમારે સદર્થ જણાવવું નેહુંએ. પુસ્તકનાં દરેક પ્રકરણને મથાળે આખાં પ્રકરણના વિષયનું હુંકમાં દિગ્દર્શન કરાવેલું છે. પુસ્તકમાં નીચલી બાજુતોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે:—

(૧) ચિટીસા મહારાજ; (૨) ઐતિહાસિક સમાલોચના; (૩) રોહિટી ઓફ રેટ અને કાઉન્સિલ; (૪) હિંદ સરકાર; (૫) પરદેરાખાતું અને દેશી રાજ્યો; (૬) રથાનિક સરકાર; (૭) ધારાસભા અને ન્યાયાધિકારી ખાતું; (૮) જલદેર સલામતી; (૯) રથાનિક સ્વરાજ્ય; (૧૦) કેળવણી; (૧૧) જલદેર બાંધકામ ખાતું; (૧૨) વેદિક અને જલદેર તંદુરસ્તી; (૧૩) આવક અચરિત દિસાલ; (૧૪) હિંદી નોકરીઓ; (૧૫) ઉપસંદાર તથા પરિશિષ્ટો.

બીટીસ રાજ્યનું બંધારણ. કે જેમાં, લેખકના રાજ્યોમાં કહીએ તો “ કાયદામાં અધિક કામ કરવાને અધિક અમલદારને સ્વતંત્ર સત્તા આપવામાં આવી હોય તો તે પોતાના ઉપરી અમલદારના અભિપ્રાયને પણ માત્ર સકાદ તરીકે ગણી તે પ્રમાણે વર્તવા અથવા તેને બાજુએ રાખ્યાનો દંક ધરાવે છે; x x x ન્યારે દેશી રાજ્યોની આપણુદી બંદેલી રાજ્યપદ્ધતિ અમલદારોને રાજ્યની મરજ સંપાદન કરવાનાં માત્ર ચંત્રો બનાવી તેઓને વિચાર શક્તિવરના, નવા કાર્યપ્રદેસ શોધી કાઢવામાં બેદરકાર, અને માત્ર હુકમ બજાવનાર કારુણની સ્થિતિમાં તથા રાજ અને તેના માનીતાઈ વચ્ચે પકડી લેવામાં કમિલ દંતુરીયાની

સ્થિતિમાં રાખે છે. " એવા કોય નથી; વિચરને જાન આપી માત્રા" એ શબ્દ છે. એનાં એક શબ્દના એ વિષયો નજીવાની કોને હજી નહીં થાય? અને અમે કહીશું કે એ હજીને પૂરી પાઠવણું પ્રસ્તુત પુસ્તક એક ઉત્તમ સાધન છે.

શંકર સંખ્યાતાવલી-રચના અને પ્રકાશક કવિ મહારાણીશંકર અખાડાકર ગુરુચોપદેશક
પૃ. ૧૬૭, કલમત ૧૦ આના.

ગુજરાતના ઉચ્ચતા, ' ભૂદીપર ' કવિઓમાં કવિ મહારાણીશંકરનું નામ સર્વોચ્ચતે મોખરે આવે છે. વળી જિ સારે ખંડિત અને ઉપદેશક પણ છે. આપન વાકનામાં પણ નિપુણ છે. કંઈ પણ અધુર છે. તેથી જ્યારે પોતાની રચેલી કવિતા પોતેજ સમુદેશના ગવતું મિથણ કરીને ગાય છે ત્યારે હાલો અનુચો તેના સ્વરૂપમાં મુગ્ધ થઈ જાય છે. " સલી સંખ્યાતાવલી " નામક તેમની આગલી પદ્યમંત્ર કૃતિની આશોચના અમે આગળ કરી ચૂકા છીએ. આ તરુ, વધારે મોટું પુસ્તક ખાસ કરીને પુરુષો માટે છે. નાનાં, હુકા નીરસપ્રધાન ૨૧૮ કાવ્યોના આ કુંજ છે. વિષયોની વિવિધતા રમણીય છે. રાજભક્તિ વિશે ૩, નિવેદન, અને રી, મુક્તિ આદિ સંખ્યા ૧૩, વર્તમાન તથા ભૂતકાળના આયો વિશે ૫૦; વિશા ધરમર્થ, સરકુલ, ઋષિજીવન ઇ. વિશે ૧૭, દાંતુ ઈ. ને ઉપદેશ વિશે ૭, વેદ વિશે ૫, સ્વામી વિશે ૬, સ્ત્રી સંખ્યા ૬, સામ સંખ્યાનાં ૩૪, મધુ સંખ્યા આશરે ૪૦. એ અતુલમણિકાને સાર છે.

પ્રારંભમાં કોયી અને યોગી વિશે સંવાદ આપે છે જે એક જાતની પ્રસ્તાવના છે. સંવાદ રૂપે લખવાની કંઈ વિશેષતા આવી નથી. તેમાં ચણેલ કાવ્યોના પ્રખ્યાત કવિ દયારામનાં કાવ્યોને અનીતિ-વર્ણક, દાનિમાર, હુકા રસામક કહીને પોતાના કાવ્યને દયારામના કાવ્યથી નડું સુઝવતું થઈ ગયેલી પ્રજાને ઉપાશ્રયના ઉત્તેજનારે સમીક્ષિત કરી કપા આપી છે. એ વાત ખરી હશે, પરંતુ એવી સરખામણી ન કરી હોતે તો ચાલતે એમ હમારે માનવું છે. આવી પ્રશંસા રાજામક હોવા છતાં તે હંમેશાં પાસલુંકંડ અને અચિન્ત્ય હોવાનો તેમાં અનિ છે. તે કે એ કોણપણનું વારંવાર પ્રશ્નિયમ છે, પરંતુ સામાન્ય પ્રજા તો તે મિથ્યચિન્તનનું પરિણામ માની લે છે.

કવિતાઓ વિશે લખાણ મત આપવાની જરૂર નથી. તે ખરે જાનત થયે પણ અસંભારી, રસ પૂર્ણ, અને લેખકાદય છે. કેટલીક કવિતાઓ આર્થ સમાનતા સમાસદોષે ખાસ કામની છે પરંતુ ઘણો મોટો ભાગ સર્વ સામાન્યને ઉપયોગી છે. જ્ઞાતિઓનું કેટલીક કવિતાઓમાં ધણું સખત ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. સૌથી મુંઝવે ભાગ ઉત્તરની રાત્રિ પ્રાર્થના ઉપાસનાનો છે. તેમાં ગાયત્રી આદિ વેદમંત્રનાં ગુજરાતી ભાષાંતર મુંઝવે કાવ્યમાં કરવામાં આવ્યાં છે. આમાં નેટલું ' પીંગલું ' તેટલું જ સરસત્ય જ્ઞાન છે ખરે વારંવાર પડતું છે. અહીં રાખેલા અંશને છેડે " શબ્દકોશ " માં અર્થ આપીને એ વિશેષ ઉપયુક્ત કાવ્યમાં આવ્યો છે. કવિ તરીકેની કવિ મહારાણીશંકરની ખ્યાતિમાં પ્રસ્તુત મેલ અવસર પદોશ કરનારે થઈ પડે.

શ્રીમદ્ લાગવત લાખાંતર-પ્રકાશક સરલ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, પૃ. ૯૭૬, રોયલ ૪ પેજ. મુલ્ય રૂ. ૨.

આ ભાષાંતરની ઉત્તમતા મારે કંઈ પણ સંદેહ નથી; કાણકે વેદમંત્ર સમાયે શ્રીપત્રી રીઝા અતુસાર તેજાર કરાવેલાં ભાષાંતરની જ આ ચોથી આવૃત્તિ છે. એ ભાષાંતર પ્રમાણ રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. આ પુસ્તક સરતાંપણનો એક અમતાર છે. અને ધરમાર્થી જિનુ અખંડાનું સૌથી કૃતેહમંદ સાહસ છે. આપેલો મોટો અને તે પર હયા કાગળ (ફીધવેટ) વાળો અને અનેક સારા ચિત્રો સંલિલનો અને કપડાંનાં પાઠો યાદીમાં વાળો મેલ એ રૂપાયા તો જુ પડેલ તેથી પણ જેટલી કીમતની અંદર નીકળેલા હમાના નજરમાં નથી. ભાવગવન ભાષાંતરની કીમત એક દિને અઢી સસ્તી થશે એમ કોઈ જાનવાની પણ દીખાત કરી રાખે નહીં. દરેક સ્ત્રીક ઉપર સ્ત્રીની સંખ્યા આપવાથી મેળવી લખ્યુંગતા વિશેષ થઈ છે. હમારી ખાતરી છે કે આ પુસ્તકની પ્રત કો કે ૫૦૦૦ જેટલી મોટી છાપવામાં આવી છે તો પણ

શીખળ ખપી જશે. બીજી આરતિ કાઢવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે દમારી - ચૂચના છે કે પૂજના ઉપસા બાગ પર મૂક શેકેડા આપી નીચે ઝીલા ઘાંધેપમાં અર્ધ આપવા, અથવા આ ઉપસાંત એવાં એક મૂલ શેકેડા સહિતના સસ્તા બાગવતની ખાસ જરૂર છે. ફેધર વેટ પેપર ઉપમ દોષ છે, પરંતુ તેથી કદ વધી નય છે. મેઘા મથેલા કાગળો પાતળા દોષ એવ હજ છે, કે જેથી અમરણ પર જગ્યા ઓછી રહે. બે નવના કાગળો પર-એક પાતળા પર-આવા પ્રમાણુ ભૂત થયો છપાય તો બન્ને ખપવાનો જ્ઞાન છે. જેઓ બાગવતનો રોજના અધ્યયન માટે નહીં પરંતુ પઠિત અથવા લેખક તરીકે ઉપયોગ કરે છે તેમને માટે પાતળા કાગળ વાળો ઓછો જગ્યા રોકાવેરા અંધ ઉપયુક્ત થઈ પડે તેવી આરતિ પણ સસ્તું સાહિત્યવર્ધક પ્રગટ કરશે તો તે તેમણે જીવનના પર અત્યાર સુધીમાં કરેલા પુસ્તક ઉપકારમાં દંછ વધારે કરશે. બાગવતના કેટલાક બાગો માટે બહે બે મત દોષ પરંતુ તે અંધની પ્રભુપ્રિયતા રિદે તો જે મત નથી. પુરાણોમાં તે સાથી પ્રસિદ્ધ અને સાથી વધારે વંચાતું છે. વિદ્વાનોની તકરારો પણ બાગ-વતના વિષયો પર નિરંતર ચાલ્યાન કરે છે. સર્વેને કાઈને કોઈ કારણસર તે અંધ જોવાનું પડે છે. તેવા અંધની સસ્તી આરતિ એક આશીર્વાદ સમાન છે, અને દરેક જેમને બાગવતનો સદાન પણ ખપ પડેના દોષ તેમને, અદ્યુત સસ્તાંપણના આ નમૂના રૂપ મઠા અંધને વેચાતો લેવા અવશ્ય બલામળુ કરીયું.

કૌટકમાળા અને યોધવચન:—કર્તા, રા. મણેશભાઈ, દાડીયાવાડ ચેતનસી વજીર, લીંબડી, આરતિ ૧-૬૫, ઈ. ૧૨ આના, ૫. સુપર રેલવે ૧૨ પેજ, ૧૯૧૧. :

આ પુસ્તક આશરે ૨૦ વર્ષ ઉપર દમારા વાંચવામાં આવ્યું હતું, અને બાલ્યાવસ્થામાં વાંચેલી આ અંધની વાર્તાઓએ એની સમગ્ર ઊપ પાડી હતી કે ૨૦ વર્ષે પણ આ અંધ ફરીથી તેનાં દમને ધણી આનંદ થયો છે. રમુજ ક્રીસ્ટા, દસાદસ કાવનાર દાનર જવાબી હુમ્કા, બોધની સાથે આનંદ આપનારાં એમાં, કહેવતો અને કૌટકોની વાર્તાનું આ પુસ્તક છે. તેની અંદર નાની મોટી ૧૦૪ વાર્તાઓ છે, જે એક કરતાં એક સરસ છે. મૂખને પણ ખુદ્ધિવાન કરે, મૂળને પણ દસાથે એની આ વાર્તાઓ છે. જીવનની અસહી રખડી વાર્તા રૂપી રત્નોનાં આશ્રમ રૂપ આ અંધ છે. રા. આશારામ શાહ કૃત એ પ્રકરના અંધ સિવાય આ નવના અંધો જીવનમાં ચોડાન છે. તેની જ આરતિઓ થઈ જોઈ અંધની પ્રભુ પ્રિયતાનો પુરાવો છે. આ વાર્તાનું અંગ્રેજીમાં સુદર ભાષાંતર (' ઇન્ડિયન ફાલ્સેર ' ને નામે) થયું છે એ, અંગ્રેજ વર્ગની નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિએ આ વાર્તાઓ કેટલી સચિ દેખી નેહએ તેનું આંખ પુર પાડે છે. વાંતાને અતિ વાર્તામાંથી લેવાનો બોધ સૂચવીને ઉપયુક્તતામાં વધારો કર્યો છે. ' લાઇટ લીટરેચર ' તરીકે આ અંધ દરેક ખાનગી તથા જલ્દર સાહજેરીમાં એક સુખાર થઈ પડશે.

શ્રી શંકરાચાર્ય ચરિત્ર:—કર્તા રા. મણીશંકર દરિદ્રજી સારસી, સંસ્કૃતાધ્યાપક, સુવન વનિતા વિદ્યામઃ અને તંત્રી ' સ્વ-સંગ ' પાણિક-સુરજ બીજી આરતિ, ૧૯૧૨ પાનાં આશરે ૩૫૦. પાકું પુસ્તક, ઈમત ર. ૧૫

રા. મણીશંકર દરિદ્રજી સારસીએ ઉપર પુસ્તક અમને અવલોકનારે બોધી તેના ગુણદોષ નજીવાની કમ્પા પ્રગટ કરી છે, તે માટે સિમરો ઉપકાર પ્રસ્તુત પુસ્તક મેલ ગમતને અર્પણ થયેલું છે અને યજ્ઞે અંશે તેમની જ ગદ્યથી પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. અમે આગ્રેને ખુશી ઊગે કે મુખ્ય દિવાકાના તથા વાચકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતે એને કન્યામ તથા લાલિત્રી માટે મંજુર કર્યું છે. પુસ્તકની ગ્રાયા શુદ્ધ છે, અને વસ્તુસંકલના ધણી સારી છે, એટલું કહી તેના દમને જે કેટલાક દોષ જાને છે તે દર્શાવીશું.

પ્રથમ તો "અંધમારણીની પ્રસ્તાવના તથા ભૂમિકાના સાર"માં બોધીને બહુ અન્યાય કરેલો જણાય આવે છે-કેદોક તેના ધર્મને વિશે જે વિસ્તાર દર્શાવે છે અને ભૂદેને રાણસો કહે છે, તે તદ્દન અવગણ્ય

છે, એમ અમારું માનવું છે. ખરું છે કે જુદા કર્મકાંડને દૂર કરનાર હતા પણ તે વખતથી વસ્તુસ્થિતિ તરફ નજર નાખતાં એવું જણાય છે કે તેના સમયમાં બાકાતો ચણપાશાદિમાં હિંસા થતું કરાવતા. એ તે જાનાતમી ખૂણે છે કે તેના અતુષાધીઓમાને મોટા ભાગ માંસહારી છે ! પણ છુદ્ધે પેલે તો અહિંસા અને નીતિ સદાચારોને વ્યવસ્થા આપેલા-છેવર સંખ્યા વિચારોને તો તેણે જોષુપદન આપેલું. છુદ્ધેવર હિંસાપ્રત્યે જેણે આદિથી કંઠાણી ગયા હોય એ તદ્દન સંભવિત છે, અને જાણીએ છીએ કે કર્મકાંડ તરફ મહીધરાર્થે જેણે બાળ્યકાલે કરેલા વિચિત્ર અર્થોને લીધે ધસપાડ ગયા હોય તો તે અસંભવિત નથી. આવા સંભોગમાં છુદ્ધે જે અહિંસા અને સદાચારો પ્રચાર કર્યા તે તેમો દુનિયામાં અદ્યુષ્ટપ્રકાર છે અને તે વપકારને જુદી જગ્યા અને હલકી દીકા કરવી એ એક ખાપ છે, એમ અમારું માનવું છે.

કર્તાને ખોતે આસેપ અવતારવાદને ન માનવામાંથી પર છે, પણ તે વખતે કર્તા એ-સહી નથી છે કે અવતારવાદને ન માનનારા તે અવતારીને એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ તરીકે તો માને છેજ અને તેથી જોઈમાં ફેર જોડેલાં કહે છે કે જ્યારે માનનારા તે અવતારીનાં ચરિત્ર સંખ્યા અસંભવિત વાતો પણ કહ્યોને અતિરેક ધવાથી સંભવિત અને છે ત્યારે ન માનનારા તેને તિકાંતિકા બાપે છે, એ વિશે લખતાં લખતાં કર્તા દ્રોષીના ચંચલિત સાધના વિવાદ પર અગ્રહી થયેલાને ‘મદ્બુદ્ધિ’ તું વિરોધી આપે છે, જે ખાપ છેક અચૂક છે. ઉપર જેવા ‘મદ્બુદ્ધિ’એ ‘તો તે સાંભળીને ચરિત્રનો વધુ શ્રદ્ધા અને માનથી અસ્થાય કરેલા હોય છે, અને તે અસ્થાયને પરિણમિત તેણે તેના પાંચ પક્ષિતમી વાદ પ્રજા સમી રાખતા નથી. હિંદુરાતના એક રાજાને પુરાણ સહ દ્રોષીના પાંચ પક્ષિતવતુ ખંડન મળ્યું છે, અને ૨. ૧૦૦ જુદાં હવામ પોતાના લેખનું ખંડન કરનારને આપવા નહોતું કરેલું’ હોવા છતાં હવે સુધી હોય તેમ કરતા બહાર પડ્યું નથી તો રાજાની અથવા પીતે કાણ કે જે એ વિવાદને ‘સૂર્ય ધર્મ’ કહેતો હોય તેણે બહાર આવી એ ચેલેલ જણાવી લેવી. એક જાળતમાં પીલ વાદમતે જાળત આવી રીતે વગર પ્રમાણે ઘુમ્યા દેવી રાજ સંપ્રદાયની વિરુદ્ધ છે.

કર્તાને ખોતે આસેપ મૂર્તિપૂજા શાસ્ત્રીને નિષેધ કરનાર, વગેરે પર જમાનાયતો છે અને વિવાદાયક અને મહીધરનાં વેદભાષ્યને ન માનવામાંથી પર તે માનવામાંથી પર છે ! અને એ વિશે જોઈએ કહીશું કે મહીધરનાં ભાષ્યો પરથી તો તે, વાગમાધ્યમિને આચાર્ય હતો કે કેમ, એવી સાંકા લાવવામાં જુદું કારણો કરતાં નેતી ખૂબ નિંદા કરે છે તે મળી આવે છે. કર્તાને સાતે તેમાં કેટલાંક પ્રમાણો ને તે બધું અસહીય હોવાને લીધે અને ન આપવા તરફક ન હોય તેમ અને છુદ્ધાથી આપત. અને એ સાદ કર્તાને અર્થે મહીધરનાં નીચલા મતોનાં અર્થ વાંચવા બાકામળ કરીશું અને પૂછીશું કે તેમનાં વિવેક છુદ્ધિમાં તે માનનીય, આદર, અને મુક્તિપૂર્વક લાગે છે:-

ચતુર્વિદ, ૨૦ ૨૩-મં. ૧૯; ૨૦; ૨૧; ૨૨; ૨૩; ૨૪; ૨૫; ૨૬; ૨૭.

પ્રસ્તુત શાંકર છવન શ્રધ્ધાભૂતિ વાસતે લખાવતું છે ખરું, પણ તેની ખૂબિયામાં આની વાદ-ચરત બાળનો લખવાનું કહ્યું પ્રધાન અમને મળ્યું નથી; અને અમે જોઈને પુરાણ છોએ કે શા. કમ-બાઈકર ત્રિવેદી પણ અમારા મતને મળતાં આવે છે.

છવન ચરિત્રની બાળત વિશે કર્તાને રાજો નીચે મુજબના છે:-

“યેમ સિદ્ધ ત્રિકલ્પ મહાત્મા નહુરુર શી સંક્રાંતિવાર્તના વાદધર આપ્યો. વિશ્વાસ સંખ્યા એ અગાધી પરંપરાના ધર્મ છે, X X એનાથી પ્રતિકુલતા દર્શાવવી એ અમારી પરંપરામાં અસાધ્ય ખાજી મનાય છે.”

અમારા નમ સત મુજબ તો આવી પ્રથમવા ૧૦ પાઠો અને ચરિત્ર ચાર પાઠો “નાદ-અગ્રાને સંવાદ” અને “કેલાસમાં રેવણી” સખા (કે જે કાણ બાળ્યેત જોઈ આવ્યું હતું) વાળાં ગપ ગોળા-પ્રકરેણે પુરાણની ઉપયોગિતા વધાવવા સાદ તદ્દન ઉચીત્ત્વ દેવાં જોઈએ. શાંકર છવનને જુદાથી નહોતું શી ! અને દોષ તેમ તે આવી લાંબી અને વિવાદ ચરત વિષયો તમા બીજા પર મૂક, અગાધી

રાજસા, મંદ સુદ્ધિ આદિ રાખેલા કઠોર નાંખનારી શા સાર હોવી જોઈએ ? તેમજ ગ્રજા, વિષ્ણુ અને મહેરામાં કોણ મોટું-કોનો અધિકાર મોટો-અને ક્યારે કોણે અવતાર લેવો, તેનો પણ કોઈ નિયમ સ્પષ્ટ જણાવે. ન હોવાને કીધે, સુદ્ધિ અને દષ્ટિ મર્યાદાની પદ્ધતી વસો, કે જે કેવળ ક્રપનાઓજ છે, તે, પ્રકટ ન કરી હોય તો કંઈ ખાસ તુકસાન નથી, તેમજ તેથી કંઈ ડર વર્જની નાની ઉમરમાં અદ્યુત કામ કરી ચોતાને એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ સાખીત કરી જનારનાં જીવનપર વધુ પ્રભાવ પડેલો હોય એમ અમને લાગતું નથી-એમનાં ચરિત્રની અદ્યુત અને માનનીય ધરનાઓ રચના એમની વિશિષ્ટ રાક્ષિ સાખીત કરી આપે છે. હાથ કંકણને આરસીની બાખેજ નરર દોય છે !

“ કેસરી ” પત્રમાં આવેલું ૨૦ ગ્રંથક ગુરુનાથ કાવે (કે જેઓ પુરાણાદિના કાવ સંરોધન સંબંધમાં એક ‘ ઔચોરીદી ’ મનાય છે) એ લખેલું સંસ્કારસર્વના જનમકાલ સંબંધી ચર્ચાપત્રનો ઉપયોગ કર્તાએ યોગ્ય રીતે કરેલો છે. આનીજ રીતે ઇંગ્લેઝ, ગુજરાતી, હિંદી, અને મરાઠી-એ ચારેના આધારે આપણા લેખકો લેખો લખતા ચરો તોજ તે લેખો પૂર્ણત્વને પામશે.

મજેશા અભિપ્રાયો કર્તાએ પુસ્તકની છેવટે નાંખ્યા દેાત તો ઠીક યાત. પુસ્તકની વરતુ સંકલના સારી હોવાથી અને ‘ ગુજરાતીમાં શીંકર ચરિત્રનું જાણના કરતા યોગ્ય પુસ્તક આ એક છે તેમ. જ સરકારનો પણ તેને આશ્રય મજેલો છે. કર્તાએ સોનારૂપી ચરિત્રપર પીતલનો ભૂમિકા આદિ રૂપી જે દોળ ચલાવેલો છે તે આવતી આવતિમાં કાઢી નાંખશે, એવી અમારી તેમને નમ્ર બ્રજામણ છે. પુસ્તકની કીમત યોગ્યજ છે.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળનો બે વર્ષનો રીપોર્ટ, સને ૧૯૧૧-૧૩:-મંડળનાં પ્રમુખ સૌ. જનનાબાઈ સક્ષ્મ તરફથી પ્રકટ થયેલા આ રીપોર્ટ તરફ નજર નાખતાં સીંચોએ પોતે-પુરોહીતી મંદિર વગર-પોતાની કેટલી જીનતિ, વ્યવસ્થાદિ કરવામાં કરી છે તેનો અચ્છો ખ્યાલ આવે છે. એનો સંબંધો આધાર મંડળનાં પ્રમુખ તથા ઉપ પ્રમુખાદિને પડે છે, એમ કહેવું અતુચિત નહીં જણાય. ઉપ પ્રમુખોમાં લેડી લક્ષ્મીદાસ જગમોદનદાસ વરલવનદાસ, મીસીસ ગોગળદાસ પારેખ, મીસીસ ત્રિભોવનદાસ માળવી, અને પ્હેન મગન પ્હેન માણેચંદ લીચચંદનાં નામો નજરે પડે છે; ત્યારે સભાસદોમાં મીસીસ ભૂલાબાઈ જે. દેસાઈ, મીસીસ મોતીલાલ, ઇસાદિનાં નામો છે.

મંડળની રચાપના ઇ. સ. ૧૯૦૩ ના સપ્ટેમ્બરમાં કરવામાં આવી હતી, અને તેનો હેતુ ‘ ગુજરાતી સ્ત્રીઓનો પરસ્પર સમાગમ વધારવાનો, તેમનાં તનમનને કેંગવણી આપવાનો અને તેમની સાંસારિક સ્થિતિમાં સુધારો કરવાનાં સાધનો યોજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં એક ઉત્તમ શૃદ્ધિની બતાવવાનો અતિ સ્તુત્ય છે. મંડળનાં સધાવણ સભાસદોની સંખ્યા ૩૩૦ આસરેની છે. ઇ. સ. ૧૯૧૧ થી મંડળ દાદાબાઈ જયંતિ બહેર રીને ઉભયે છે, જેમાં કોઈ પણ કોમની સ્ત્રી બાજ લઇ રાકે છે. મંડળની સભાઓ દર પ-ખવાડીયે બરાય છે જેમાં જુદાં જુદાં સ્ત્રી પુરુષ વ્યાખ્યાતાઓ તરફથી વ્યાખ્યાનો અપાયા બાદ સ્ત્રીઓ તે પર હુકું વિવેચન કરે છે. પણ આતાં વ્યાખ્યાનો મંડળની સાથે સંબંધ રાખનાર સ્ત્રીઓ ઉપરાંત બીજી સર્વે સ્ત્રીઓને માટે ‘ જુદાં હોવા ઉતાં તેનો લાજ જાતુ જાડુંતો સો એક સ્ત્રીયો દેજે, એ જાતુ સોચનીય છે.

સૌ. જનનાબાઈ, મંડળનાં પ્રમુખ, કે જેમનો પ્રતિભાસાગી ચહેરો, વ્યાખ્યાન કરવાની ઉઠા અને સાદાઈ વગેરે લેતાં કોઈના પણ મનમાં તેમને વિશે માનની લાગતી ઉપજ્યા વિના રહે નહીં, તેમજે બીજી એક બે પ્હેનેને મદદમાં લઈ, દુઃકાળના સમયમાં બે ત્રણ માસ સુધી ગુજરાત કાઠીવાલાડમાં મુસાફરી કરી, નિરાધારોને મદદ કરી હતી; તેમજ મંડળે શ્રાન્સવાવતા પ્રદર્શનને અને યુના-સેવાસદનના ફેસ્ટિફરને પણ મદદ કરી હતી.

નૂતન વર્ષની શરૂઆતમાં મંડળ ગુજરાતના જાણીતા સાદરો ‘ પાસે ‘ રીખામણના બે બોલ ‘ લખાવે છે અને તે છપાવી દરેક સભાસદને મેહલે છે. મંડળની વ્યવસ્થાપક કમીટી તરફથી સ્ત્રી હિંતો-

તે આ દેશને ખાસ અનુકૂલ પડે તેવા છે. દરેક વિષયને છોડે "સ્વાનુભવ અને ચિંતન વડે મળી આવતી સૂચનાઓની જગા" ટિપ્પણ કરવા સારું રાખેલી છે.

પુસ્તકમાંના વિચારો એવાં દુનિયામાં Helping Hand અને મુંબઈમાં Social Service League તરફથી જે કામ થાય છે તેને એ વિચારો પૂર્ણરિતે નહીં તે પછી ઘણે અંશે મળતા આવે છે. ઉપરાંત દરેક માણસ એકલો બીજને કેમ ઉપયોગી થઈ પડે તે એમાં બહુ સારી રીતે બતાવેલું છે.

પુસ્તક ખાસ વાંચવા યોગ્ય હેઠળ બાબતોર પણ સારું છે. અને કીમત પણ યોગ્ય છે.

અડખરું:—"રલ્ફ એફ ઈડીયા સીરીઝ" માંથી બાબતોર કર્તા, શ. ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી; બી. એ. એલ. એલ. બી. પ્રકટ કરનાર ગુજરાત વતીકપુલર સોસાયટી, અમદાવાદ. પાકું પૃષ્ઠ. ૨૫૦ પાનાં. કીમત આડ આના.

કાળજી છપાઈ સારાં. પુસ્તક સારું.

; એરિસ્ટોટલિયુઝ નીતિશાસ્ત્ર:—ઈસીસદ્વારા ગુજરાતીમાં ઉતારનાર એક સારા વિદ્વાન દોવાળી: સેલુઝ બી. એ., બાવનગર: પ્રકટ કરનાર ગુ. વ. સોસાયટી-અમદાવાદ. પાકું પૃષ્ઠ. પાનાં આશરે-૩૦૦. કીમત, ખાડ આના.

પુસ્તકના મૂળ લેખક અને ઇસીસદ્વારા ગુજરાતીમાં ઉતારનાર એક સારા વિદ્વાન દોવાળી: સેલુઝ અને સુગંધ એકાંકી યથા છે: વિષય પછોળ મહત્વનો દોવાળી ઘણું જ ઉપયોગી છે, અને દરેક તે વાંચતું અને મનન કરતું પડે છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે આવા મહત્વ વિષયનાં પુસ્તકો વધુ સંખ્યામાં બહાર પડે અને જનસમાજ તેનો લાભ લેતાં રહે.

ભારતના વીર પુરુષો:—(ભાગ ૧ લો.) જુદાં જુદાં પુસ્તકોપરથી સંગ્રહી પ્રકટ કરનાર સરતુ, સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, કાલજીરોની અમદાવાદ. કીમત ૧૦ આના. પાનાં ૪૩૦ આશરે.

પુસ્તકમાં ઐતિહાસિક યાત્રીનીની ૪૪ ચરિત્ર કથાઓ આપવામાં આવી છે. કાળજી તથા છપાઈ સારાં. પુસ્તક ઘણું સારું છે, અને સંક્ષિપ્તમાં વધારેમાં વધારે જોડી માહિતી આપી શકાય તેટલી આપેલી જણાય છે.

ભારતના સત્ પુરુષો:—ભાગ ૧ લો. લેખક શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત. પ્રકાશક સરતુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, મૂલ્ય આડ આના. પાનાં ૩૦૦ આશરે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં નીચલા તેર સત્ પુરુષોનાં સંક્ષિપ્ત ચરિત્રો આપેલાં છે:—મદર્સિ નારદ; દત્ત-નેપથ્ય; શંકરાચાર્યજી; ભૌમ સાધક દીપકજી; વલ્લભાચાર્યજી; ચૈતન્ય દેવ; દાદુ દયાલ; ગાંડ સ્વામી; તૈલભ સ્વામી; રામકૃષ્ણ પરમહંસ; મદાભા પરિવ્રતી બાબા.

પુસ્તક કાળજી છપાઈ સારાં પુસ્તક સારું છે.

કેરકસર અને ઉદારતા:—લખનાર કવિ બવાનીચંદ્ર નાસિદરામ છપાવી પ્રસિધ્ધ કરનાર ગુ. વ. સોસાયટી-અમદાવાદ. કીમત એક આનો. સારું.

અડખરું ધર્મ:—લખનાર યં. ધીરજીવાલ, પ્રકાશક અંબલદાસ બી. પટેલ, શમોલ-ગુજરાત. કી. ૪ આના. છપાઈ 'અમદાવાદી'. બાબા બહુ અચ્છ. વિચારો સાધારણ.

દાદાભાઈ નવરોજીનું જીવન ચરિત્ર અને બાપજી:—લખનાર, ડૉ. દરિપ્રસાદ મનસય દેસાઈ, એલ. સી. પી. એન્ડ એસ. પ્રકાશક, પાંડુરવ જીવનવાદ દેસાઈ, રીયોરોડ, અમદાવાદ. કીમત ૩ આના. પ્રકાશકે કાંઠવા ધારેલી ચરિત્ર માણતું આ પ્રથમ પુસ્તક છે. કાળજી છપાઈ સારાં. પુસ્તક સારું.

એલેરીયા તાવ:—ગુ. વ. સોસાયટીએ ઉપજાવે લેખક વાસે લખાવેલું. કીમત એક આનો. અત્યુત્તમ અને અતિ ઉપયોગી.

M. M. J. વગેરે.

‘સંસ્કાર ચંદ્રિકા’ અર્થાત્ મહર્ષિ દયાનંદપ્રणीત “સંસ્કારવિધિ” કે સંસ્કૃત ભાગ કા જનુવાદ તથા વ્યાખ્યા—કર્તા, ભવાલાપુર (હરદ્વાર સમીપના) શરૂકલ્પા— સુખ્ય સંસ્કૃતોપાધ્યાય પં. ભીમસેન શર્મા, તથા વડોદરા સત્યના એન્જીનેયર તલ હન્ડરેક્ટર શ. રા. આત્મારામ સંધ્યાકૃષ્ણ. પ. વૈષ્ણવ ૮ પેજ, આશરે ૭૦૦, મૂલ્ય રૂ. ૨૫

‘આ અંથના પ્રકાશ માટે વિદ્વાન કર્તાએને ધન્યવાદ ધરે છે. આર્થ સમાજના સ્થાપક સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી કૃત ‘અંથોમાં’ સંસ્કાર વિધિ” સૌથી નિર્વિવાદિત અંથ છે. આર્થ સામાજિકો તથા અન્ય સામાન્ય આર્થોને જનમથી માણુ ૧૫૬૮ના ૧૬ સંસ્કારોની આવશ્યકતા વિષે મતસેદ નથી. પ્રાચીન સૂત્ર ગ્રંથો એ સર્વેને માન્ય છે તે પર સંસ્કારોનો વિધિ સ્થાપે છે, અને સ્વામી દયાનંદ હાંદુઓના વિધિમાં માત્ર કેટલુંક સંયોધન વૈદિક દ્રષ્ટિથી કર્યું છે, અને અન્યથા, વિધિ જેમનીતેમ રહેવા દીધી છે. સ્વામી દયાનંદ આશરુ હાંદુ ૧૪૫૧માં ઉન્મૂલન કરનાર નહોતા હરકું બને તેટલા તેના અંશો કાયમ રાખવા ઇચ્છતા હતા. તેમને સંસ્કાર વિધિ અંથ એક પ્રમાણ છે. સ્વામી દયાનંદના એ અંથમાં જુદા જુદા સંસ્કારોની આવશ્યકતા તથા અમુક વિધિની પ્રમાણ પૂર્વકતા તથા હેતુ દર્શાવ્યા નહોતા, સમયાભાવ તથા વૈષ્ણવોને લીધે ગ્રીન કેટલાક દોષ પણ રહી ગયા હતા, સંસ્કારના મંત્રો ક્યાંથી લીધા છે તે પણ મૂલમાં લખ્યું નહોતું અને તેના અર્થ પણ આપ્યા નહોતા. આ સર્વે અપૂર્વતાઓ અને દોષો અંથકર્તાએએ પ્રસ્તુત અંથદ્વારા શાંત કર્યા છે. શ્રીમાન પંડિત ભીમસેન, જેઓ હવે હાંદમાં એક અસાધારણ વિદ્વાન પંડિત વડોદરા, પ્રસિદ્ધ છે અને ધણુ આત્મજોએ શરૂકલ્પી રેલા કરી રહ્યા છે તેમણે આ અંથમાં સંસ્કૃત જ્ઞાનને અને રા. આત્મારામ સાયન્સ તથા તર્કના હીરોએ આપેલા છે. પં. ભીમસેન સંસ્કારમાં આવતા તમામ મંત્રો અનેક મૂલ અંથોમાંથી રોપી કાઢી-અને એ મૂલ ગ્રંથો પ્રાપ્ત કરવાં પણ તેમને ધણુ સમ પડેલા હતા—વિધિ માં આવેલાં દરેક મંત્ર કયા અંથમાં કયા પ્રાકરણોને કેટલાં છે તે ઉમેરેલા, દરેક મંત્રના અર્થ પણ ક્યાં છે, તેથી માત્ર ક્યાના મંત્રો બધી જ્ઞાનને આગ્રેષ્ટુર થાય છે, એ પં. ભીમસેનનું સંસ્કૃત પાંડિત્ય વિશેષ છે, તે રા. આત્મારામનો માધ્યમ ‘સાયન્સ’ અને તાર્કિક શક્તિના હીરોએ વિશેષ છે. તેમણે દરેક સંસ્કારની ફિસ્ટુરી અસાધારણ તર્ક તથા સાયન્સના પ્રમણોથી સમજાવી છે, યજ્ઞનાં પ્રકરણમાં તે તેઓ ધણુ જગ્યામાં ઉતરીને, હોમના દરેક દ્રવ્યના શા ગુણ છે તે પણ વૈજ્ઞાનિક અને રસાયણ શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિથી સ્પષ્ટ કર્યું છે, અને યજ્ઞની મનુષ્યને શા લાભ થાય છે તે બધું વિદ્વાસથી સિદ્ધ કર્યું છે. કસ્તુરી મૃગની દિંશા કરીને પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તેથી તેનો લપ્થેશ ન કરવો એમ તેઓ લખે છે, પણ એ સૂચના પત્થર સાથે ધસાતાં એના મેળે નીકળી પડે છે તેનો કહેવો એમ લખે છે. એ વાત ચર્ચાર્થ છે. પણ તે જોતાં તે અંથ પણ માખીએને હરાકી મુકવાની દિંશા કરીનેજ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તેનો પણ નિષેધ તેમણે કેમ ન કર્યો ? જર્જીવાન, સીમંત આદિ સંસ્કારો પર લેખકોએ અપૂર્વ પ્રકાર પાડેલા છે, એ કેટલાક અજોષ ભણેલાઓની એ સંસ્કારો પ્રતિ અમદ્વાર થઈ છે તેઓએ એ આગો વાંચવા હમારી પાસ બલામણુ છે. જુદીને સંસ્કારનું સ્વરૂપ ગમ્ય કરવા અર્થે, અંથના લેખકોએ એ ભગીરથ પુરુષાર્થ કર્યો છે તે એ મંત્રક્રમમાં પ્રથમજ છે. આર્થ સમાજને આ અંથથી એક નવી સહાયતા મળી છે. હાંદી ધાર્મિક સાહિત્યમાં એક નવુંકો વધારો થયો છે. અને કસોંબોએ યોગ્યતાની કાર્તિમાં પણ રહી કરી છે.

પુનાની વસંત-વ્યાખ્યાનમાલા.

ના શહેરમાં જે કટલીક જુની સંસ્થાઓ હજી સુધી જીવ ધારણ કરી રહી છે તેમાં વસંત-વ્યાખ્યાનમાલાની ગણના મુખ્ય છે. આ માસ ઉનાળાની રંજનો હોવાથી બીજી સ્થળે વસનારા વિદ્વાનોને આ દિવસોમાં પુને આવી પરસ્પરના વિચારો એક બીજાને જણાવવાની તક મળે છે, અને તેમણે આ વ્યાખ્યાનમાલા તો સૌને તેવી તક મેળવી આપે છે. જેઓને રજાનું નિમિત્ત નથી હોતું તેમને ધણુ ખર્ચ, આ દિવસો લગ્નસરાના હોવાથી, સગાં સંબંધીનાં લગ્નાદિ પ્રસંગે અને આવવાનું હોય છે. આ રીતે આ મોસમ, કે જે કુદરતી રીતેજ ઋતુઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, તે અનેક પ્રકારે મહત્વની છે. શ્રોતાઓ કે જેમને જ્ઞાન મેળવવાની રહેજ પશુ જણાસા હોય તે, સ્વાભાવિક રીતેજ, કંઈ નહીં તો ત્યાં થું થું આવે છે તે જોવા સાક્ષી, એક લટાર-ભારી જાય છે !

માત્ર સાલની વ્યાખ્યાનમાલાનો આરંભ તા. ૭ મી મેથી શરૂ થઈ તા. ૭ મી જુને સમાપ્ત થઈ હતી-વ્યાખ્યાનક્રમ બરોબર એક માસ ચાલ્યો હતો. વ્યાખ્યાનમાલામાં કુલે ૩૦ વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં. તેમાં ધાર્મિક ૭, ઐતિહાસિક ૫, તાત્વિક અર્થાત્મક ૫, રાજનીતિ અને અર્થશાસ્ત્રસંબંધી ૩, વૈદ્યક ૨, જ્યોતિષ ૨, ફલજ્યોતિષ ૨, શિક્ષણ વિષયક, ૧, સામાજિક ૧, છંદઃ શાસ્ત્ર સંબંધી ૧, અને કૃષિશાસ્ત્રાતર્ગત શાલિહોત્ર સંબંધી ૧, એમ જુદા જુદા વિષયો પર જુદાં જુદાં વ્યાખ્યાનકારોનાં વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં.

ધાર્મિક, સામાજિક, અને તાત્વિક વ્યાખ્યાનમંજૂર કંઈક વિચારબેદ જણાઈ આવતો હતો. શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો પૈકી ફલજ્યોતિષજ એક વિવાદાત્મક વિષય હતો, તેથી તે પર ખૂબ ચર્ચા ચાલી હતી. આ સર્વ વ્યાખ્યાનોનો થોડો થોડો સારાંસ આપીએ તોપણ પુષ્કળ જગ્યા બેઠકો તેથી તેમાંના કેટલાંક વ્યાખ્યાનોનો સારાંસ-મહત્વના મુદ્દા-માત્રજ આપવાનો વિચાર છે.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર.

‘ ગ્રહોની ગતિ ’ આ વિષય પર રા. વ્યં. બા. કેતકરનું વ્યાખ્યાન થયું. ગ્રહોની ગતિ વાસ્તવિક કેવી છે, તે પૃથ્વીપરથી કેવા ભાસે છે, સૂર્યપરથી તે કેવા દેખાત, માર્ગી, સ્તંભી, વક્રી વગેરે પરિભ્રમિક શબ્દોનો અર્થ શો અને ગ્રહ, વક્રી અથવા સ્તંભી ભાસવાનું કારણ શું, ઇત્યાદિ માહિતી તેમણે સુચોધક રીતે અને બોડપર આકૃતિઓ કાઢી સમજાવી.

વર્ણલેખનો જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં ઉપયોગ.

આ વિષય પર પ્રો. નાયકનું વ્યાખ્યાન થયું. ધરમાંથી પ્રકાશની હરેરો આવે છે તે

પ્રકાશમાંથી એકાદિક કીરણ લઈ તેનાં લોક (સુમરના કાચ) માંથી પૃથક્કરણ કરવાથી જુદા જુદા રંગોની એકી વર્તી વધીભવન શક્તિને લીધે તેમાં જુદા જુદા રંગોના પદ્મ દેખાય છે. ધનાવસ્થામાંના પદાર્થથી જે વર્ણલેખ દેખાઈ આવે છે તે કરતાં તેજ પદાર્થની વાયુરૂપ અવસ્થાથી જુદા વર્ણલેખ દૃષ્ટિએ પડે છે. તેજ મુજબ એક દ્રવ્યથી હિપ્પન થનારા વર્ણલેખમાં સમાન દ્રવ્યથી આવનારાં કીરણ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ હોય છે. સિવાય, ગ્રહની ગતિની દિશાપરથી અને વેગપરથી વર્ણલેખમાં ફરક પડે છે. આ સર્વ સિદ્ધાંતોનું એકીકરણ કરી તેથી કેવળ વર્ણલેખમાંના રંગોના વેગપરથી દુર્બિનને અગમ્ય એવા તારાઓનું અંતર, વજન, ગતિ, ઘટકાલ્પવ ઇત્યાદિકની શોધ થઈ છે.

જંતુશાસ્ત્ર.

ડૉ. વી. બી. ગોપાલ એ જંતુશાસ્ત્ર સંબંધી આજકાલ જે નવી શોધો થઈ છે અને તેથી જે નવીન રોગ-પ્રતિબંધક ઉપાયો ઠરાવવામાં આવ્યા છે તેનું વિવેચન ઇંગ્રેજીમાં કર્યું. સર્વે રોગોનું આદિ કારણ તે તે રોગના જંતુ છે. આ જંતુઓને મારી નાંખવાની શક્તિ શરીરમાં હોય છે. પણ તે શક્તિ કેટલાંક કારણોને લીધે કમી થતાં શરીરમાં રોગી જંતુઓની વૃદ્ધિ થાય નહીં તે સાથે રોગોના પ્રાદુર્ભાવ થવા પૂર્વે પ્રતિબંધક આપણા અને રોગ નહોતા છતાં તેપર આપણે, તેજ પ્રકારનાં કૃત્રિમ વૃદ્ધિનાં જંતુથી તૈયાર કરી સ્વસ્થ પ્રમાણમાં આપવાથી રોગોને હિતાવહ થાય છે. આજ તત્વપર પ્લેગની રસી મેલવી. માતા કઢાવવા, વગેરે ઉપાયો યોજવામાં આવે છે. આ શાસ્ત્રની જેટલી વૃદ્ધિ થશે તેટલી રોગ પ્રતિબંધક ઉપાયોની પણ વૃદ્ધિ થશે, એમ વ્યાખ્યાનકારે કહ્યું.

મલમૂત્રના વેગ રોકવાનું દુબ્ધરિણામ.

આ વિષયપર બીજાગવર્ષ બાળશાસ્ત્રી લાગવણ કરતું વ્યાખ્યાન થયું. સર્વે રોગોનું બીજ નૈસર્ગિક પ્રવૃત્તિ વિરૂદ્ધ વર્તન કરી મલ-મૂત્રાદિ વેગોને નિષ્કારણ રોકવામાં કિંવા તેનું જીલ્મથી હિત્તજન કરવામાં છે. રોગીનાં શરીરમાં જંતુ મળતાં હશે, પણ તે જંતુ રોગોનું આગ્રહ કરણ નહોતાં કાર્યમાત્ર છે; એમ કહેવામાં હરકત નથી; કારણ કેાઈ પણ મનુષ્યના શરીરમાં મલ-મૂત્રાદિકની ગેરવાળખી વૃદ્ધિ થવા વિના આ રોગ જંતુ તેને કંઈ પણ નુકસાન કરી શકતાં નથી, એ અનુભવ સિદ્ધ છે; અર્થાત્ પ્રથમ શરીરમાં મલમૂત્રાવરોધથી નિકૃતિ થાય છે. પછી લિનન લિનન રોગ અગર તેનાં જંતુ-એ તે વિકૃતિનું બાહ્ય સ્વરૂપ જણાઈ આવે છે. શારીરિક હાજતોના જીલ્મથી અટકાવ પણ કરવો નહીં તેમજ જીલ્મથી કાઢવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો નહીં. કામ ક્રોધાદિક માનસિક વેગોનું માત્ર ધારણજ કરવું-તેથી નુકસાન થતું નથી. છદ્મીરણ કરવાથી માત્ર તેથી નુકસાન થાય છે.

અથર્વ વેદમાંનું વૈદક.

રા. રા. અંબિક શરનાથ કળે, કે જેઓ પ્રાચીન શાસ્ત્રોના એક અદિતીય શોધક છે, તેમણે અથર્વ વેદમાંના સૂકતો પરથી, વૈદક શાસ્ત્રમાંના જંતુની શોધનું જ્ઞાન પ્રાચીન ઋષિઓને પણ હતું, એમ બતાવ્યું. પાણીમાં અગ્નિ અને વિદ્યુત શક્તિ હોવાથી તે રોગ નાશક

કેમ છે; સૂર્ય-કીરણથી રોગકારક જંતુઓનો અને વિદેષે કરી-દુષ્કર્માનાં જંતુઓનો નાશ કેમ થાય છે—એ માદિતી અર્થર્થ વેદમાં છે, એમ વ્યાખ્યાતાએ જણાવ્યું હતું. તેજ મુજબ, નરર, શસ્ત્રાધાત, રાત્ર્યકમા, જલોદર, મંડમાળા, વગેરે રોગોને કયા ઉપાયો યોગ્યવા એ સર્વનો અર્થવેદમાં ઉદ્દેશ્ય હોવાનું વ્યાખ્યાતાએ જણાવ્યું હતું. માટીમાં રોગત્વશક શક્તિ છે એની પ્રાચીન ઋષિઓને ખબર હતી. મંત્રસામર્થ્યથી રોગ સારા થાય છે એ વાત આધુનિક વિદ્યુન્માનસ શાસ્ત્રવેત્તા કબુલ કરવા લાગ્યા છે. મુગ્ધ પ્રભૃતિ વિષે અર્થવેદમાં મંત્રો છે. વંણી તેમાં દરથ અને અદરથ કૃમીનું વર્ણન હોય, અનપાણીમાંથી કિંવા વણ મુખમાંથી શરીરમાં દાખલ થઈ રોગોત્પત્તિ કરનાર જંતુઓના ઉપાય કહેલા છે, એમ વ્યાખ્યાતાએ જણાવ્યું હતું.

ભારતીયોની પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો વિસ્તાર.

રા. સા. નાનાસાહેબ પાવગીએ ઋગ્વેદ પરથી તે સમયે આર્યોની મિન્ન મિન્ન શાસ્ત્રોમાં કેવી પ્રગતિ થઈ હતી તેનું વિવેચન કર્યું. કાપાશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, ગણિતશાસ્ત્ર, જ્યોતિષ, વેદક, રસાયન, ભૂગર્ભ, ઇત્યાદિ સર્વે શાસ્ત્રોમાં પ્રાચીન આર્યોએ સારી પ્રગતિ કરી હતી એમ તેમણે જુદા જુદા ઉતારા પરથી સપ્રમાણ્ય ખતાવી આપ્યું.

જનવા બેટમાંના પ્રાચીન હિંદુઓ અને તેમનું વાડમય.

આ વિષય પર ડા. નરદર ગોપાલ સરદેસાઈનું વ્યાખ્યાન થયું. તેમણે કહ્યું કે જનવા બેટ હિંદુસ્થાનની આગળે દિશામાં (તેને “ પૂર્વ તરફનું ઉપવન ” અને “ શાશ્વત વસંત ખતુનું સ્થાન ” કહેવામાં આવે છે) અર્જુનથી પાંચમેા રાજા રાત્ર્ય કરતાં હોતાં, તેના પ્રધાને આ બેટ પર સ્વારી કરી હતી. જનવા બેટમાં હિંદુ રાત્ર્ય ૧૪૦૦ વર્ષ સુધી હતું. બાદ અરબોએ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો.

ત્યાં જુદાંજુદાં એક નવ મજલી દેવર છે, એનાં પગથીયાંની પ્રત્યેક બાજુ પકૃત્ર પુટ છે. ‘ બાલી ’ બેટ જનવાની પૂર્વે હોય ત્યાંના લોકોમાં હજુ હિંદુત્વ કાયમ છે. ત્યાં ચારે વર્ષે દયાત છે. તેઓ નેક સૂરોપાસક છે, છતાં સૂર્ય ચિત્રનું સ્વરૂપ છે, એમ માને છે. ત્યાંના લોકો વૃષ્ઠ ગર્ભના પ્રથો મુજબ કાલ ગણના કરે છે. આ બેટમાં ‘ કવિ ’ નામની બાપા હોય તેના માત્ર ૨૦ જ મૂળાકારો છે. વેદ અને જુદાં ધર્મ અન્ય સંસ્કૃત બાપામાં દેવનાગરી લિપિમાં છે. મહાભારતના આક્રમ પર્વ છે. રામાયણને ઉત્તરકાંડ કોષ બીજાજ વાદમીક્રીએ રચ્યો છે, એકું તેઓ માને છે. પુરાણો પૈકી આજ બહાંડ પુરાણનિજ તેમને મદિતી હતી. ભગવદ્-ગીતાના માત્ર સોજ મ્તેકો તેમની પાસે છે. મનુસ્મૃતિ વગેરે ધર્મ. અન્યોની તેમને માદિતી હતી. બાલી અને લગ્ગેક મળીને કુત્રે પાંચ લાખ હિંદુઓ ત્યાં છે. તેમનાથી સંબંધ રાખી તેમને આપણે હિંદુઓએ આપણામાં ભેગવવા નેહ્યે, એમ વ્યાખ્યાતાએ છેવટે કહ્યું હતું.

ફલજ્યોતિષ.

એ વિષય પર રા. ગા. દ. કેસકરે ર. મદાદેવ ગોવિંદ અજરકરનાં પ્રમુખપણાં નીચે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાતાથી પ્રમુખનો મતભેદ થયો હતો અને તેમણે રવાનુભવનાં કેટલાક દાખલા આપ્યા હતા. આથી હમે વ્યાખ્યાતા કરતાં તેના પ્રમુખના લાપણુનેજ સર આપીએ છીએ.

રા. રા. અબધકરે જણાવ્યું કે:—

“ફલજ્યોતિષ એ શાસ્ત્ર ગણિત શાસ્ત્ર જેવું નિર્મિત નથી. આજકાલ પંચાંગ કે તિ-
થિનું પણ જ્ઞાન હોતું નથી અને ફલ જ્યોતિષ પર બરોસો રાખવામાં આવતો નથી, એ મને
અભિનંદનીય જ લાગે છે; કારણ તેથી જામક વાતો ખર બરોસો રાખી ફસાવાનો સંભવ રહેતો
નથી. સુદર્ભ ગમે તે બાબત સાર જતાવેલાં છે! ઉદાહરણાર્થ, દળમત કરાવવાને પણ સુદર્ભ
જતાવેલું છે ! ! દળમતનું યોગ્ય સુદર્ભ ન મળવાથી અદિના અન્નાં સાદેશ પદવર્ધનની
દાદી કેદલી વધી જાય છે તે સર્વેને ખજરજ છે ! જ્યોતિષને નાદે લાગેલાંઓએ પ્રશ્નાર્થે છોડી
દીધેલાં હોય, તે ગાંડા જેવા થયેલા છે. ‘અચેન્સતું’ સામ્રાજ્ય દોતાં સિસિલી પર સ્વારી કરનાર
સેનાની દીકરો અંદ અદ્ય જોઈ જ્યોતિષ ક્યું કે ‘લંકાને એક મહિના સુધી ખસેડવું
નહીં’ અને તે મુજબ વર્તવાથી ૪૦-૫૦ દળર માણસ માર્યું ગયું એ સુવિદિત છે !
રા. તિલક પર કેસ ચાલ્યો ત્યારે મેં તે સંબંધી પ્રશ્નો કરી તેના બરોબર જવાબ દેનારને
કે ૨૫૫ તું ઇનામ આપવા જાહેર ક્યું હતું. તે મુજબ મારી પાસે ૨૫૫ પત્રો આવ્યા. કહે-
વાની જરૂર નથી કે તે સર્વેનું જ્યોતિષ જોડું ક્યું. ડક મે વર્ષે હું મરીશ, એવું જ્યોતિષ
કહેવાથી મેં બે ત્રણ કંપનીઓમાં આણખ ‘ઇન્સ્યુર’ કરાવ્યું; પણ તેથી (હું) દણ સુધી જીવતો
હોવાથી) મારું તુકસાન માત્ર ચલ્યું ! મારા જમાઈની પહેલી બે સ્ત્રીઓ શક્તિશાળી મંગળના
અદલાથી હતી; પણ તે આ સોક છોડી ગઈ જાદ મેં મારી પુત્રી આપી. તેને મંગળ નથી;
પણ આજે સપ્ત થયે ૧૩ વર્ષ ચલ્યા; છતાં તે જીવતી છે. સારા અદ હોવા છતાં અનેક સાર
ન થવાના દાખલા મેં અનુભવ્યા છે. આ શાસ્ત્ર પર બરોસો ન રાખવો, એમ હું કહું છું
તેથી કંઈ એમ કરવું નથી કે હું તે શાસ્ત્ર જોડું છે એમ કહું છું. એક છોકરીના લગ્નનો
યોગ ક્યારે છે તે મેં કહ્યું હતું તે ખરું ક્યું હતું. તેજ મુજબ એક બીમાર માણસ
મરશે, એમ કહેવું પણ ખરું ક્યું હતું. પણ એ વિશે નિશ્ચિત કંઈ કહી શકાય નહીં;
કારણકે તેવી રીતે જોતાં તો રા. તિલકની કુંડલી સામાન્યમાનીજ છે. તે પરથી એવા
ઘોષ થાય છે કે તે પદકર્મ કરનાર બાહ્ય યવા જોઈએ; પણ તે તેવા નથી ! મારી
કુંડલી પ્રમાણે જોતાં મારે કુલ દીપક ચલ્યું જોઈએ; પણ હું તેવા છું એવું મને લાગતું નથી.
આજનાજ વ્યાખ્યાતાએ એક છોકરા મહાન પ્રશ્ન યશે એવું લલિત્ય લખ્યું હતું. ‘પણ’ તે
છોકરો સાનમે વર્ષેજ મુજો ! આવી વાત છે અને તેને યુક્તિસી થવા જરૂરી છે. ”

કે. પ્રો. શ્રીધર ગણેશ જીવશીવાસે એક નામીકિત વિદ્વાન હતા. તેમને ફલ જ્યોતિષ પર
બહુ વિશ્વાસ હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૧ માં તેમણે પોતાની પ્રીફેસરશીપનું રાજીનામું આપ્યું
ત્યારે લલિત્યનાં બાર વર્ષની દશાંતિમાં તેમને બીજી કેસેન્સેમાં તેજ જગ્યા મળતી હતી તે
તેમણે ન સ્વીકારી. પોતાના મિત્રોને પોતાની પત્રિકા પરથી ૨૫૫ કથું કે ‘મને રાજ્યકારભા-
રમાં ખચીત જોડી જગ્યા મળશે; પણ તે યોગ કદી પણ તેમનો જીવનમાં આવ્યોજ નહીં ! !

આ ઉપરાંત રા. બા. ચિંતામણરાવ વૈષ્ણવ ‘અમલકર શક્ય છે કે?’ એ વિષયપર એક બહુજ
જ્ઞાનદાયક વ્યાખ્યાન થયું હતું, જેને લેખાકારમાં ફરવી ‘વિવિધ જ્ઞાન વિસ્તાર’ મરાઠી માસિક-
માં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તે બહુજ લાંબું હોવાથી અમે તે ન આપી શકતા સાર દિલ-
માં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તે બહુજ લાંબું હોવાથી અમે તે ન આપી શકતા સાર દિલ-

ગીર છીએ; છતાં ઇશ્વરે એ હશે તો 'સત્ય' ના કેષ્ઠ અંકમાં તે આપું, કે તેના સાર આપવા મથીશું.

વ્યાખ્યાતાઓના, તેમના વિષયના અને અધ્યક્ષીના નામોની એક ટીપ નીચે આપેલી છે જે પરથી એ માસાની ઉપયોગિતાનો કંઈક ખ્યાલ ગુજરાત પ્રાંતને આવી શકે:—

વ્યાખ્યાતા.	વિષય.	અધ્યક્ષ.
પ્રિ. પરાંજયે.	પ્રતિનિધિની વડનાની કેટલીક પદ્ધતિ	હરિ. ભાઉ આપ્ટે
બં. બા. કેતકિર	ગ્રહોની ગતિ	પ્રો. નાઇક
પ્રો. વિગ્નપુરકર	શિક્ષણનાં કાર્યોની મર્યાદા	વા. બ. પટવર્ધન
વામન મહદાર જોશી	તર્ક કે શ્રદ્ધા	રામચંદ્ર વિનાયક પટવર્ધન
અચ્યુતરાવ. કોલકુટકર	ધર્મ-શાંતિનું સમાધાન અને મનની શાંતિ	ગુણમપૂરકર
પ્રો. કાળે	પ્રીનેન્સ કમીટી	પ્રો. ભાટે
પી. ડી. ચિત્રે	નિરુત્તિનાયનું ચરિત્ર	હ. ભ. વિનાયકશુવા સાખરે
દિ. વિ. કુડકે	પ્રસન્નચોતિષ	વે. શા. ખાનાપૂરકર
પ્રો. સર. દેસાઇ	જવા બેટના પ્રાચીન દિવંદુઓ અને તેમનું વાર્મય	રા. સા. પાવગી
અંબક. ગુરનાથ કાળે	અયર્વેદવંશતર્જિત વૈદ્યક	ડો. ગદે
કે. રા. છાપખાને	ધર્મ જન્યુતિ	રા. બા. લ. ચીપલુકર
ગોપાળ કૃષ્ણ દેવધર	વ્યક્તિ સાર્થર્થ અને રાષ્ટ્રોન્નતિ	નરસિંહપંત કેળકર
વે. શા. વિજય શાસ્ત્રી ખાપટ	શ્રી સંકરચાર્યના અવતારની આવરણકતા	અંબક. ગુ. કાળે
ડો. ચીપલુકર	શું મરાઠી ભાષાની ઉન્નતિ થાય છે ?	રા. બ. વૈદ્ય
રા. બ. ચિંતામણુરાવ વૈદ્ય	અમતકાર શક્ય છે કે ?	નરસિંહપંત કેળકર
રા. સા. ગ. કે. કેળકર	ગોરસ	ડો. ગદે
રં. જો. નાઇક	Benefits of Co-operative movement	Mr. Ewbank
રા. ગ. પ્રધાન	સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે શું ?	પ્રો. લીમયે
ડો. વી. બી. ગોખલે	જનુચાર	ડો. સરદેસાઇ
પ્રો. લીમયે	જર્મનીનું દારય વિમોચન	પ્રો. ભાતુ
મા. વા. સંત	દિવંદુરયાનની ઔદ્યોગિક સ્થિતિ	પ્રો. કાળે
તા. ને. પંચજ	જૈન ધર્મ	વા. જો. આપટે
રા. સ. ભાગવત	યોગેશ્વરી અને રાષ્ટ્રીય આકાંક્ષા.	શિ. મ. પરાંજયે
વૈ. બાળશાસ્ત્રી, લાગલુકર	વેજીટરીય અને ધારણનાં પરિણામ	રા. સા. કાનીટકર
પ્રો. ગણપતરાવ બર્વે.	પદ્ધતિના શાસ્ત્ર અને તેમાંની છંદ સુધારણા.	રા. સા. કેડિપંત જીને.

ગિરરાવ અણ્ણા જાગીરદાર.

દુકારામ કે હેમલ ?

રા. નરસિંહજી કેમલ.

શ્રી મહાભાગવત.

ધર્મશિક્ષણ.

વિદ્યાવાચસ્પતિ પદ્યા કવિ.

ગો. હ. કેસકર.

શ્વેતચોતિષપર ખીન્ને કેટલોક

મ. ગો. અવધકર.

વિચાર.

પ્રો. નાઈકુ.

વર્ણલેખમાલાનો અયોતિષ

પ્રો. મ. રા. પાંજરો.

સાચામાં ઉપયોગ.

રા. સા. પાવગી.

ભારતીઓની પ્રાચીન સંસ્કૃત

વે. શા. વિશ્વકુમારો ગદ્ય

તિનો વિસ્તાર.

સમારોપ.

X

X

X

રા. સા. કાનીકર.

ખૂબી આમાં એ છે કે જેઓને એક દિવસે વહુ (વ્યાખ્યાતા) થવાનો વારે જશે હોય-આવનાર હોય-એનેજ સાસુ-પ્રમુખ-થવાનો ' આનંદ ' મળેલો છે. આ રીતે જ વ્યાખ્યાતા અને પ્રમુખ બેઉ કદરવાન હોય છે. વિષયોની વિવિધતા કેટલી સુંદર છે! જેને વ્યાખ્યાનોમાંથી કોઈ પણ સંશોધન વગરના-ગુજરાતીઓની અધ્યયન અને ભક્તિ અભ્યાસ તુરંત જોવા-હોતાં, નથી હોતાં. વાદરવાદમાં કદાચ તેવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તે જુદું મુજ પડે છે.

શું આવી વ્યાખ્યાનમાલા અનેક સાહિત્ય-પરિપટોની બરાબર નથી! માન સંપૂર્ણ સાદિય કરતાં આ સાહિત્ય અનેક-ગણું કીમતી છે.

કમનસીબ ગુજરાત !

M. M. J.

દક્ષિણ આફ્રિકાની યાત્રા. (૨)

અખુટ ધોધવા.

જી. જી. ધો. ધો. અધિક.

તા. ૧૫ મી એપ્રિલ

કે. પ્રો. ધીરજ રાજેશ જીવશીવાસે એક નામાકિત વિદ્વાન છે. કિસમથી તે વિશાળ સરોવર પર જઈ બહુ વિશ્વાસ હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૧ માં તેમણે પોતાની પ્રોફેસરશાંખ્યા છે. જે ચિત્રવિચિત્ર દુષ્ટો, જેની ત્યારે ભવિષ્યના બાર વર્ષની દયાલિમાં તેમને ખીજ કાલેજમાં તેજ નડી ઉચામાં ઉંચી તે ગડી ૮૩૦ ફીટ થી તેમણે ન સ્વીકારી. પોતાના મિત્રોને પોતાની પત્રિકા પરથી સ્પષ્ટ કહ્યું કે શરદી છે. લાંથી અધોગતિ છે. ત્યારે રમાં ખચીત મોટી જગ્યા મળશે; પણ તે યોગ કદી પણ તેમનાં જીવનમાં અ fall છે જે વિક્ટોરીયા નામિકો છે.

આ ઉપરાંત રા. બા. ચિંતામણરાવ વૈવરુ ' ચમત્કાર ચક્ર છે કે ? ' એ વિષયપર -- જોતાં આપણને એક જ જાનવાચક વ્યાખ્યાન થતું દર્શાવે, જેને લેખકારમાં ફેરવી ' વિવિધ જાન વિસ્તાર ' મરાઠી માળખા નથી. તેમ જ મદદ માં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તે બહુજ લાંબું હોવાથી અમે તે ન આપી ચક્રના સાર દિવસ છે. આજ દરમિયાન કેમલ મુજબ

મુખ્ય શહેર છે. આ ભાગમાં કાઠીઆવાડી ખેતી, લુહાણા વેપારીઓ પ્રબળ છે. ગુજરાતીઓમાં પાટીદાર લોકો છે.

કંપાલા, તા. ૧૮ મી ઑગસ્ટ.

અમે મોઝામ્બિકાથી નેરોગેજી ગયાં હતાં ત્યાં દોઢ માસ રહી ૮ દિવસ ઇન્જન અને ત્યાંથી અહિં આવ્યાં છીએ. નેરોગેજી જતાં રસ્તામાં જંગલી ગ્રાહીઓને જોયાં હતાં. નેરોગેજી સમુદ્રથી ૫૦૦૦ ફીટ ઉંચે વસેલું છે. ત્યાંની હવા વિદાયત્વને મળતી આવે છે. યુરોપિયન અમલદારો ત્યાંજ વસે છે. શરદી ત્યાં સપ્ત પડે છે. મોઝામ્બિકા કરતાં નેરોગેજીમાં ગુરુત્વને સારો લાભ થયો છે. લગભગ રૂ. ૬૦૦૦ જેટલી રકમ થઈ છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓનો ઉત્સાહ પણ સ્તુતિપાત્ર છે. સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીઓમાં ફરીને એક હજારની રકમ કરેલી છે. ત્યાં મોટો ભાગ પંજાબી છે. હવે ગુજરાતી પણ થયા છે.

ધાસનું તળાવ !

નેરોગેજીથી બીસુનું સ્ટેશન કીડુ કરીને છે ત્યાં એક ધાસનું તળાવ છે તે અમે જોવા ગયાં હતાં. તેની વિગત આપને જણાવું છું. તે તળાવ આપણે દૂરથી જોઈએ તો ધાસ ઉગેલું છે તેમજ માણસ પડે. જ્યારે તેની ઉપર ચાલીએ ત્યારે ખુંલતા પ્રકારની માથું ઉચું નીચું થાય છે. ધણું માણસો આ તળાવની અંદર ડુબી ગયાં છે. પરંતુ હવે એટલું બધું ધાસ ઉગી ગયું છે કે ઉપર ગાયો ચરે છે. આ તળાવની ઉપર અમે પણ ચાલ્યાં હતાં. અમને આ તળાવ જોઈને ધણું આશ્ચર્ય થયું હતું. નેરોગેજીથી જેમ આગળ રેલ જાય છે તેમ જંગલ ધણું આવે છે અને ઠંડી પણ બહુ પડે છે. ઉંચાઈ બહુ હોવાથી ગાડી આરતે જાય છે જેથી જંગલનું દૃશ્ય ધણીજ સારી રીતે જોઈ શકાય છે. એક સ્ટેશન સમુદ્રથી ૮૦૦૦ ફીટ ઉંચું આવે છે ત્યાં શરદી સીતમ પડે છે. ત્યાંથી રેલ નીચાણમાં જાય છે એટલે શરદીનો અંત આવે છે અને ગરમી શરૂ થાય છે.

વસ્ત્ર પહેરનારને ન્યાત બહાર કરવાનો ધારો !

મોઝામ્બિકાના લોકો અને નેરોગેજીના જંગલી લોકો શરીર ઉપર એક કપડું પહેરે છે. પરંતુ કીસુનું અંદર વસતાં જંગલીઓ બીલકુલ નામ રહે છે. તે લોકોની અંદર પણ કોઈ કપડું પહેરે તો તેને નાત બહાર કરવામાં આવે છે કેમકે આફ્રિકાના સનાતન ધર્મથી વિરુદ્ધ વર્ત્યો એટલા માટે. આપ દાદા પહેરતા ન હોય એટલે છોકરાં કેમ પહેરી શકે ? મોઝામ્બિકાથી કીસુ સુધી રેલ છે ત્યાંથી આગળ જવા માટે સ્ટીમરમાં બેસવું પડે છે.

આફ્રિકાનું સૌથી જંગી સરોવર.

વિક્ટોરિયા ન્યાન્ગા નામના સરોવરમાં સ્ટીમર ચાલે છે. તે સરોવર ધણુંજ વિશાળ છે. ૩૦૦ માઈલ લાંબું અને ૨૦૦ માઈલ પહોળું છે. અનુપમા માણસને દરિયા છે એવુંજ લાગે થાય છે. આસપાસ પહોળો દેખાવ આપને અતિશય આનંદ આપે છે. છેડેનામાં નાઇલ નદીનો સ્રોત છે અને તે વિક્ટોરિયા ન્યાન્ગાથી નીકળે છે. અમે તે જોવા માટે ગયાં હતાં. ચાર ધોધ પડે છે. એ ધોધનો અવાજ ૧૫ માઈલ સુધી રાત્રિને વખતે સંભળાય છે. આ દૃશ્ય ધણુંજ મનોહર છે. આફ્રિકામાં જોવાનું ધણું છે અને તેમાં પણ કુદરતી દેખાવ બહોળ

મળતો છે. આપણા કારત વર્ષમાં જેમણે કામગીરીનો પ્રદેશ જોયો હોય તેને આ દેખાવ કંઈ ઝીજ નહિ હોય પરંતુ જેમણે એ દેશ જોયો ન હોય એમને આ દેશ લજ્જાજનક રમણીય દેશો તેમાં કંઈ સંશય નહિ.

તા. ૧૮.મી. ઓગસ્ટ ૧૯૧૩.

ઈન્ડિયન મહાસાથીશંકર, અ. શર્મા.

સૂક્ષ્મદર્શક માં થી.

ગર્ભપાતકી વિધવાઓ સંબંધી રોસન્સ જજની મહત્ત્વાવકર.

અદમદનગરના કિરૂકટ અને રોસન્સ જજની મહત્ત્વાવકર ગણ મે માસમાં સુધની સરકારને ખબર આપી હતી કે વિધવાઓ પોતાના વ્યક્તિચારતત્ત્વ સંતાનોનો નાશ થવા ત્યાગ કરવાના બનાવોનું પ્રમાણ, અદમદનગર જિલ્લામાં, સ્ત્રીના જિલ્લાઓની અપેક્ષા વિરોધ આવે છે. આવા નાશ, તેના પ્રયત્ન અથવા ત્યાગને ફોજદારી કામદારો અપરાધ ગણે છે. તેના વિરોધ ઉપાય તરીકે તેમણે એવી સૂચના કરી હતી કે, ફોજદારી વહીવટના કામદારો એક એવી કલમ ઉમેરવી કે, પોતાના બાલકનો ત્યાગ કરનાર વિધવાઓ, શિક્ષા પછી પણ પ્રાંચ વર્ષ સુધી પોલીસમાં બાલક સાથે પોતાની હાજરી આપવી કે તેથી બાલકનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવી ન શકે. સરકારે આ સૂચના જાહેર કરાવવાના મત અંગે તેમનાપર મોકલી આપી હતી. તેમાં પંદરપુરના અનાયાસપના સુપરીન્ટેન્ડેન્ટે સરકારપર સોફલેલા જવાબ ધણું કરીને સૌથી બાવલાવિક છે. કેમકે એ પ્રકરણમાં તેના જોડેલા અનુભવ ખીલને-જાળને પણ-હોવાનો સંભવ નથી. બદનામ થાય છે અને વળી શિક્ષા થાય છે બિચારી વિધવાઓને પરંતુ તેમાં પાડના કચ્છર માટે પખાલીને ડામ દેવા જેવું થાય છે ! તેમને બંદ કરનારા કામી પુરેલા સરવામ્ રસતે આખરુદાર તરીકે ખપે છે ! વૈષ્ણવ દવાને ગ્રાસ થનાર દિલ્લો એ મોટે ભાગે નિરાશાર હોય છે. તેથી તેનો ઉપાય તે કોઈ નિર્વાહ અર્થે એક જ કુટુંબમાં રોકનારી તરીકે રહેવાનો છે. અને તે પરત્વે સ્થિતિમાં કુટુંબના વડે કે બીજી કોઈ છાલ તેની સાથે કુચેપ્ટા કરવા વારંવાર સંકેત કરતો નથી. હમેશ રહેતાં, વિધવા બિચારી જદમાસ અને છે ન તેને કાઢી મૂકાય છે ! આ સંબંધી, સુપરીન્ટેન્ડેન્ટે આપેલા એક દાખલો ખરેખર મહા કચ્છરસિક છે. નાગપુરમાં ૨૫ માણસના રેસાલાના એક શ્રીમંત કુટુંબમાં એક વિધવા બ્રાહ્મણી રાંધનારી તરીકે રહી હતી. કુટુંબના વડાના વ્યભિચારથી તે વિધવા સગર્ભા થઈ. તેનાપર વ્યભિચારનું તહોમત મુકી શેઠે તેને રાખ આપી. વિધવાએ પંદરપુરના આશ્રમનો આશ્રય લેવા વિચાર કર્યો અને તેણે સાત પંદરપુર જવા જોડલા પૈસા માંગ્યા. પરંતુ રાક્ષસ શેઠે તે આપવા પછુ ના કરી. તેથી તે બિચારી બાંધે ગામ સ્ત્રીના માગતી ૬૦૦ માથલ ચાલતી, દોઢ માસે પંદરપુર આવી ! આવી ત્યારે ખ

શું કરીએ ! એજ 'તેમના-ખ્યાલ, ખુલાસા અને દલીલનો સાર છે. કદાચ "ગુન્હા-ભરી બેદરકારીને" માટે 'દાંકનારને' સજા પણ થઇ તો પણ તેમાં 'જેવું' અવધવ કે માણસ નહિ થયું' તેને શો લાભ ? 'દાંકનારની' ગમે તેવી બેદરકારી છતાં ગરીબ કે મધ્યમ સ્થિતિના માણસો પૂણ્ય ગાડીની એકદરેમાં આવીને છુલ્લું મરે છે ત્યારે તેમને દિવાની દાદ તો મળવી લગભગ અસંભવિત છે. 'દોષકોટની' દરખાસ્ત એ દાવો માંગતાં તો સાક્ષીરૂપે તથા બેરીરરૂપે શરખાર પણ પૂરાં કરી નાંખે અને છતાં પણ કેસ છૂતવે મદાકેદિય કરણ કે બેદરકારીની સાબિતી વાદીને શિર ઉતારી પાડવી સહેલ છે. આવીજ હશે કહીએ છીએ કે ગરીબ લોકોને પૈસાદારોના એ રસ્તામાં રમતા વાલવરૂએથી રક્ષણ મળે તે સાર છતાં યામત્રાને કેટલા બદલા આપવો એના જુરીએજ તત્કાલ નિર્ણય કરવો અને 'ડીપોઝીટ'ની રકમમાંથી તે પગાર કરવી. જો શેઠીયાને એ અન્યાયપૂર્વક લાગે તો તેણે બલે અપીલ કરવી. આ શિવાય બીજી કોઈ સરલ ઉપાય નથી. રસ્તા ખર્ચ નિતાં લોકોને જ્યાં આવવા માટે છે-રમત ગમત, શરત કે કાલી સહેલ ખાવા નથી. આનગી ગાડીવાળાઓને એક ખાસ છુટ તરીકેજ રસ્તામાં ફરવા દેવામાં આવે છે, રસ્તા તો રાહદારીઓ માટેજ છે એમ જ્યાં સુધી તેમને ડીપોઝીટ લઇને પડવાનો નહીં આપે ત્યાં સુધી તેઓ સમજવાના નથી ! હવે તો એક છેટવાલને દહે છે, ગાડીવાળાઓ રાહદારીઓને અપમાન કરીને ગમે ત્યાં દૂર આગળ પાછળ દોડાવે છે, અને એવો ચેતવણીથી દર પગે તેમની છાંછી તેઓ ખચાવે છે એવોજ કોઇક ડોળ લાગે છે. એજ ખીછા ઉપસ્યતા પણ અત્રે હમે કરીશું. લંડનના અમુક રસ્તા પર ગાડી દરવાની રખ નથી તેમ મુંબઇમાં પણ ખાસ કરીને બુલેથર વગેરે લગામાં ધમ્મની જરૂર છે. મેળામાં તેમ કરજામાં આવે છે અને એ લગામાં રેલ રોતફેન મેળો નહીં તો શું બસાય છે ? દર્શન કરવા આવનારા શેઠીયાઓની ગાડીની લાઇનની લાઇન માણસોને રેલની રાખે છે. એ શેઠીયાઓને સૂચવવાની જરૂર છે કે દર્શનનું પુણ્ય પગે ચાલીને આવવામાં વિરોધ છે ! કોઈક તપની તથા સ્વામીમોચની પ્રશ્ન આશા રાખે છે !

પુરૂષ-(અને) 'વીલપાવર' (ધમ્મ શક્તિ) તમારી જાતિમાં સ્વાભાવિક રીતે વિશેષ કે દમારી જાતિમાં ? તમારો શું ગત છે ?

સ્ત્રી-હમે છું, પણ આજુ' નવજ એક મને કહે છે કે પુરૂષમાં વધારે છે.

પુરૂષ-હું ત્યારે જગતથી જુદો પડું છું. સ્ત્રીમાં વીલ-પાવર વિરોધ છે, કારણ કે સ્ત્રી ચઢાય છે ત્યારે રડી શકે છે, પુરૂષ ચઢાય છે ત્યારે પણ તેને રડવું આવતું નથી !

X

X

X

X

મોસ્તર-—છોકરા, બોય, હોદ્દર અને પેન્સીવમાં શો ફેર ?

છોકરો-—હોદ્દર ખડીયામાં બોળવું પડે અને પેન્સીવ ગાંમાં બોળવી પડે !

શ્રી પ્રકરણ [સદીક]

જે પ્રતિષ્ઠિત પુનર્લગ્નો-ગત માસમાં થયાં છે. જે સુધારકો આમભોગ આ પર્વ તથા નૈતિક બલ દર્શાવીને, પોતા તથા પોતાના કુટુંબપરના સુધારણાને, પ્રયોગ આ પ્રમાણે કર્યા જશે તો આ આવરમક સુધારો ઝપાટાપદ આગળ વધશે. (૧) ગંદુર (મદ્રાસ) ખાને ગઇ તારીખ ૧૯ મી ઑગસ્ટે, “ દેશાભિમાની ” પત્રની ઑક્ટોસર્ના, હીંદુસ્તાન એશ્યુરન્સ કંપનીની મદ્રાસની શાખાના (૨૭ વર્ષની વયના) મેનેજર (જેને માર્સિક રૂ. ૨૦૦ મળે છે) નું લગ્ન બેઝવાડાના જાહેર બાંધકામ ખાતાના વડા ફૂર્ફરચેન મી. એસ. વેંકટ એલમ પંતુ-લુની વિધવા પુત્રી (વય ૧૬) સાથે, તેના પિતાની સમ્મતિથી થયું હતું. લગ્નની ધામધૂમ ૫ દહાડા ચાલી હતી. (૨) કાશીપુર (યુક્ત પ્રાન્તો) ના લાક્ષ્મી રત્નલાક્ષ્મી વિધવા ભત્રિજી શ્રીમતી કળાવતીનું લગ્ન મુરાદગાદની વિધવા વિરાહ સલાના આશ્રય હેઠળ ગઇ તા. ૭ મી સપ્ટેમ્બરે શબ્દ ખાતે થયું હતું. લગ્નના વરધોદામાં ખિરાદરીએ પશુ ભાગ લીધો હતો. ૮૦૦ માણસ હાજર હતાં. કાકાએ કન્યાદાન કર્યું હતું. વર લાક્ષ્મી રામચંદ્રામનું વય ૨૫ વર્ષ હતું ને તેણે રૂ. ૬૦ દાનમાં આપ્યા હતા. કન્યા અગરવાલ વૈશ્ય હતી.

કટુપા વરનેજ-પરણ્યાની પ્રતિજ્ઞા લેનારી કુંવારીઓની સંખ્યા ! જર્મનીમાં હાલ સ્થાપત્રમાં આવી છે. તેનું નામ “ લીમ ઓગેન્સ્ટ બ્યુટી ” છે. જે પશુ લાભદાયી લાગે તે, તરીકાથી તેમજ દૈવીક વાર બાવહારિકતા અને શક્યતાયો પશુ-ગમે તેટલું વેગળું હોય તોપશુ તેને હીમતથી, હાસ્યનાં અશિલ્પનોથી પશુ જરા ન ગભરાતાં, અમલમાં મુકનાની ચેષ્ટા કરવી એ પશ્ચિમનો એક અનુકરણ કરવા યોગ્ય સંદર્ભ ઉન્નતિનું મૂલ દ્વાર, હમને લાગ્યું છે. અવલોકનથી આ મંડળની નેતા સ્ત્રી જે પોતે એક સ્વરૂપની મૂર્તિ છે તેના જીવામાં આવ્યું છે કે, સ્વરૂપવાન પુરુષો સાથે લગ્ન કરવાથીજ અનેક સ્ત્રીઓનાં લગ્ન દુઃખરૂપ નીવડ્યાં છે. તેણે જાણી ૧૮ માં ૧૨ દાયકામાં એજ દુઃખનું કારણ હતું. એ તો નિસ્સંદેહ છે કે સુસ્વરૂપ અનેક રીતે શાય સમાન છે. સ્વરૂપવાન મનુષ્ય માત્ર બહાવણાં રૂપેજ કામ આવે છે. સ્વરૂપની ધારને ખાંડ આવી જવાનો તેના નિરંતર ભય તથા તેની નાણુકાષ તેને ગંભીર ખર્ચાનું કામ કરવા દેતી નથી. અને એક પાશ્વર્ય ડોક્ટરનો એવો મત છે કે જે સુંદર પાતળી લાંબી, બાણાકાર બહુવાળી, આરસપદ્મી જેવા રંગવાળી, સુહામણી ચામડીની નાજનીઓ તમે જુઓ છો તેની ચામડીની મોઢક ચળકતું કારણ તે અંદરથી રોગિષ્ટ હોવાનું છે ! જમે તેમ હોય, તોપશુ તેના ધણીને તો તે રોગિષ્ટ હોય તેમજ માની લઇને તેને સાચવવા નોકર ચાકરો રાખવા પડે છે. સીધા સાદા દેખાવનો મનુષ્ય હંમેશાં રોગદા કામ માટે વધારે યોગ્ય હોય છે. અને એ પ્રસિદ્ધ છે કે ધર્મગ્રંથમાં અતિસ્વરૂપવતી કુમારીઓ કરતાં સાધારણ સાદા દેખાવની પશુ તંદુરસ્ત કન્યાઓને મધ્યમ વર્ગના સમજદાર કુંવારાઓ લગ્નના બગદરમાં વધારે પસંદ કરે છે. તેઓ મોડા પરણતા હોવાથી અને તે કારણથી ભોગવિલાસ કરતાં

સંસારની સગવડો. પર વિશેષ હક્ક આપીને પરણતા હોવાથી, તેઓ ધર સંસાર રૂપી રીતિ મેદાન શકે એવી, સ્વરૂપના અભિમાન વિનાની, ધર સંસારના ચિત્તાવાળી સ્ત્રીઓનેજ વિશેષ ભક્ત આપે છે. જગતના સૌથી મદાન-પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ કાંઈ સ્વરૂપ માટે પ્રખ્યાત નહોતે તે જોતાં, હક્કમાં સ્વરૂપને પ્રથમ પદવી આપવી એ ઉત્તમ નિયમ તો નથીજ. હજારો સ પ્રમાણે, જેમ સ્ત્રીઓએ કદુપા પુરુષનેજ પરણવા સાર સભા સ્થાપી છે તે કરતાં પણ પુરુષે કદુપી સ્ત્રીઓને પરણવા સાર સભા સ્થાપવી જોઈએ ! કારણ કે સ્ત્રીને તો હૃદયે રમે તે રૂપ રંગનો પુરુષ ચાલે છે પરંતુ પુરુષમાં સ્વરૂપવતી સ્ત્રીઓનો અતિ પક્ષપાત જોવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં રૂપ નહીં, ગુણ પણ નહીં પણ મોટે ભાગે કુળ અને કુળ એટલે કે કનક દાદાના દાદાના બાપની આબરૂ કેવી હતી અને તેણે કેટલા વસ કર્યા હતા, તેની ખીજ સરવાળી હોય છે અને એવી ઉત્તમ કનૈયાટી (દોહરી ?) કથી પછી એ બ્રાહ્મણ કનક, “ એકસ-પાર્ટી ” ની ન્યાય પદ્ધતિ પ્રમાણે, તેઓ લગ્નની વ્યાખ્યા પણ બ્રહ્મણ પૂર્વે પ્રાપ્ત આવે છે અને સમ પ્રસંગ સુધી તેમજ તે પછી સ્વરૂપની તો તુલના કે વિચારજ સરખાં આવતો નથી. તેથી સ્વરૂપના જેથી ખાડામાં આપણાં સ્ત્રી પુરુષો પશ્ચિમના સ્ત્રી પુરુષ પોં પડવાનો સંભવજ નથી ! પશ્ચિમમાં લગ્નનાં કારણોમાં સ્વરૂપને ૫૦ ટકા માર્ક અને જે તે બ્રહ્મણે તેને ૧૦ જ ટકા આપવી જોઈએ એમ ત્યાંના લગ્નસુધારો કહે છે. પણ તેઓ જ બ્રહ્મણને આશ્ચર્ય પામશે કે અહીં તો એ ચાર ટોકડા ફોકડા પણ તેને મળે તો સ્ત્રીજ સમજાયું. એટલી દહે તેઓ જવા તૈયાર હોય એ શક્ય નહીં. તેઓ એ પ્રકારે લગ્ન રાખવાનીજ હીમાયત કરે છે ત્યારે અહીં તેનો સમૂહો નાશ છે. લગ્ન તો મત્ર પ્રમાણે સ્વરૂપવાન પુરુષનું જનતાં સુધી, પ્રમાણમાં સ્વરૂપવતી કન્યા સાથેજ અને સ્વરૂપની કન્યા જનતાં સુધી સ્વરૂપવાન પુરુષ સાથે લગ્ન થયું ઉચિત છે. પરંતુ લગ્નની પદ્ધતિમાં, પ્રથમ ગુણ અને ઉદ્દેશજ સ્વરૂપ. પર હક્ક આપવું જોઈએ.

પોતાના સૌશીર્ષીસ્ટ મતના અને " ધી માસીક " નામક સૌશીર્ષીસ્ટ પત્રના તંત્રીનેજ પરણી છે. તેના પરમાર્થિક ઉદ્યમ ન્યૂયૉર્કમાં 'સૌશીર્ષીકમ' મતનું પ્રતિપાદન કરનારા ચોપાન્યાં તથા ફરીયાદી બનીને પુસ્તકો વહેંચવાનું કે વેચવાનું છે. પોતે ખલાસી, દખનું જ્ઞાતિક, તથા પાવડી માત્ર પહેરે છે ! પિતા તેનાં આ વર્તન તથા મતથી બહુ ખિન્ન થયો છે પણ જેને એ જગત્સરી ઉન્નતિનું કારણ માની બેઠો છે તેના ત્યાગ કરવાનો એને સંકલ્પ પણ નથી. ધન્ય છે આવી સ્ત્રીઓને. આ દેશમાં એવા પુરુષો પણ નથી, પછી સ્ત્રીઓ ન હોવાની ફરિયાદ કરવાનો તો અવકાશજ ક્યાં છે ?

વીસમી સદીની સાવિત્રી—૧૭ મી સદીની આખરે બર્ફે હાલે ગયું કે સ્ત્રીરક્ષણાર્થની પ્રયોગોની શરૂઆતના સ્ત્રી સુધાઈ ગયો છે પરંતુ વીસમીના પ્રારંભમાં પ્રથમ પ્રેમાર્થ સ્ત્રીના આત્મભોગનો ઝડો તો નથીજ બંધ પડી ગયો. યુરોપની અમુક વર્ગની સ્ત્રીઓની સ્વાર્થપરા-યજ્ઞતા વિષે સાંજળતાં સાંજળતાં કાન ધ્રુટવા આગ્યા છે. પરંતુ હજી દાઢની ખીંછ બાજુ બેવાની છે. ફ્રાન્સની એક ૨૪ વર્ષની યુવતી ધનવતી કુમારીના એક દિન વર્તમાનપત્ર વચિતાં રોમાંચ થયાં ! ચોરકેકોમાં "બંડ પોર" મૂર તાબક્ષાવાળા સાથે લગ્ન કરતાં ફ્રેંચ લોકરમ-નો એક બહાદુર સ્ત્રીસ સીપાઇ હેબરયર, મુઘીલા નદી વાળી લડાઇમાં લડતાં (૧ વર્ષની વાતપર) બાહેસ થયો. એક હાથ ઉઠી જતાં બીજે હાથે તે અનેક કલાક લડ્યો ! અને અંતે, આંખમાં દુસ્મનની ગોળી લાગવાથી અપંગ થયો ત્યારેજ બેઠો. સૌધને અદ્ભુત પાઠ બાજવવા માટે તેની ફ્રેંચ સરકારે સારી કદર પણ કરી. તે અપંગ બાગે સ્વદેશ પાછો ફરતાં ઉકત કન્યા તેને મળવા ગઇ અને પરણ્યું તો આવા બહાદુરનેજ એવો સંકલ્પ કરીને શરૂ. તેણે અપંગ સાથે પરણ્યાં આગણી કરી અને તે સ્ત્રીકારણ. હાલમાં તે લગ્ન થયું છે. આ વાર્તામાં ઈંદ્ર, સુર્ય, યમ, બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ નથી આવતા, અને આયુષ્ય હુંકું હોવાને બદલે તથા અપંગ તથા હરતદીન હોવાનો ફેર છે—જે સિવાય સાવિત્રી અને ફેલીકસના ચરિત્રમાં બહુ ભેદ નથી, જગતને આવીજ પરમાર્થી અને પતિભક્ત સ્ત્રીઓની જરૂર છે.

સ્ત્રી કે બિલાડી ? —જવેરીયા (જર્મની) રાજ્યનાં શાન્ધક ગામની એક સ્ત્રી-મત કારખાનાવાળા હેર (મી.) આટમેનની પત્ની ઘણું કરીને દુનપાની હાલની સાથી ફલદુષ્પ સ્ત્રી છે. બિલાડી બનતાં માણસ બની ગઇ હોય એમ લાગે છે. ચૌદ માસમાં તેણે સાત છોકરાંઓને જન્મ આપ્યો છે. ૧૯૧૨ ના એપ્રીલમાં એકજ તારીખે તેણે ચાર પુત્રીઓ (બે-ડીયાં કે ચેડીયાં ?) ને જન્મ આપ્યો અને ગયા જુલાઇમાં તેણે પાછાં ત્રણ છોકરાંઓને એકજ સામટો જન્મ આપ્યો. આમ જો અધિક ચાલે તો હેર આટમેનને કારખાનું ગીરે મૂકવાનો વખત આવતાં બહુવાર લાગે નહીં. આવી સ્ત્રીઓની જર્મની કરતાં ફ્રાન્સને વધારે જરૂર છે. આટમેન બાપડો અક્લિનંદોના વર્ણથી લીંબાઇ જતો હશે.

શ્રી પોલીસના ધાધરા કે પાટલુન ?—ગ્રીકોની પોલીસમાં સ્ત્રી પોલીસ પણ હાલમાં રાખવામાં આવી છે તે ખજર તો અન્યત્ર પત્રોમાં પ્રગટ થઇ ગઇ છે. પણ એ ધાધરા પલટણુ લૂસ ધાધરા સહિત ચોરને દોડી પકડી કેમ શકે ? દરજીઓ વહારે આગ્યા છે. તેઓએ એવી યોજના કરી છે કે પાટલુનું પાટલુન ને ધાધરીની ધાધરી, બે દોડ્યું પડે તો બેચાર કેસ—ગટન છાંડતાં તેમાં એકદમ ફેરફાર થઇને તે પાટલુન થઇ ગય છે !

સંસારની સ્વચરો પર વિરોધ લક્ષ્ય આપીને પરણતા હોવાથી, તેઓ પર સંસાર રૂઢી રીતે ચલાવી રોકે એવી, સ્વરૂપના અજિમાન વિનાની, ઘર સંસારના ચિત્તાણી સ્ત્રીઓને જ વિશેષ પસંદગી આપે છે. જગતના સૌથી મહાન પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ કાંઇ સ્વરૂપ માટે પ્રખ્યાત નહોતાં તે જોતાં, લક્ષમાં સ્વરૂપને પ્રથમ પદની આપણી એ ઉત્તમ નિયમ તો નથીજ. હમારા મત પ્રમાણે, જેમ સ્ત્રીઓએ કદુપા પુરુષનેજ પરણવા સારું સભા સ્થાપી છે તે કરતાં પણ પુરુષોએ કદુપી સ્ત્રીઓને પરણવા સારું સભા સ્થાપવી જોઇએ ૧ કારણ કે સ્ત્રીને તો હજીએ ગમે તેવા રૂપ રંગનો પુરુષ આસે છે પરંતુ પુરુષમાં સ્વરૂપવતી સ્ત્રીઓને અતિ પદાપાત જોવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં રૂપ નહીં, શુભ પશુ નહીં પણ મોટે ભાગે કુળ અને કુળ એટલે કે કન્યાના દાદાના દાદાના આપની આખરે કેવી દત્તી અને તેણે કેટલા ઘરા કર્યા હતા, તેનીજ પરીક્ષા કરવાની હોય છે અને એવી ઉત્તમ કહોલી (હાલરી ?) કર્યા પછી બે બાળકોનું સગપણ, “ એકસ-પાટો ” ની ન્યાય પદ્ધતિ પ્રમાણે, તેઓ લગ્નની વ્યાખ્યા પણ જાણવા પૂર્વે કરવામાં આવે છે અને લગ્ન પ્રસન્ન સુધી તેમજ તે પછી સ્વરૂપની તો તુલના કે વિચારજ કરવામાં આવતો નથી. તેથી સ્વરૂપના એથી અઘડામાં આપણાં સ્ત્રી પુરુષો પશ્ચિમના સ્ત્રી પુરુષો પેડે પડવાના સંલગ્ન નથી ૧ પશ્ચિમમાં લગ્નનાં કતરોમાં સ્વરૂપને ૫૦ ટકા માઈ મળે છે તેને બદલે તેને ૧૦ જ ટકા આપવી જોઇએ એમ ત્યાંના લગ્નસુધારકો કહે છે. પણ તેઓ પણ જાણીને આશ્ચર્ય પામશે કે અહીં તો બે વાર રોકડા રોકડા પંચુ તેને મળે તો નસીબજ સમજવું. એટલી હદે તેઓ જવા તૈયાર હોય એ સમજાઈ છે. તેઓ એ પ્રશ્નને હદમાં રાખવાનીજ સીમાપત કરે છે ત્યારે અહીં તેના સમૂહો નાશ છે. હમારા નજ મત પ્રમાણે સ્વરૂપવાન પુરુષનું બનતાં સુધી, પ્રમાણમાં સ્વરૂપવતી કન્યા સાથેજ અને સ્વરૂપવતી કન્યાનું બનતાં સુધી સ્વરૂપવાન પુરુષ સાથે લગ્ન થવું ઉચિત છે. પરંતુ લગ્નની પસંદગીમાં, પ્રથમ શુભ અને ઉચ્છુજ સ્વરૂપ પર લક્ષ્ય આપવું જોઇએ.

હરા લક્ષ્યાધિપતિ સ્ત્રીની કુકિરી--આ દેશમાં સ્ત્રીઓ જેમ પુરુષ જેવી મહાકુપ્ત નથી હોતી, તેમ ત્યાંની જેવી અસ્વચલી, પરાક્રમ પરાધન પણ નથી હોતી, એ હમને પૂર્વની અને પશ્ચિમની સ્ત્રીઓમાં સૌથી મોટો ભેદ દેખાયો છે. આ દેશની ઉત્તમ સ્ત્રીઓની ઉત્તમતા અપવાસાદિ, સંકારીક અથવાં હદરાળા હુપયોગનાં મતો કરવામાં, ઘરના પ્રણાલિ સેવન કરવામાં, પતિ દેહાંત થતાં સાદગી પર ચંચામાં, પરપુરુષનું શુભ ન જોવામાં અને એવી રીતની ખરી કુકિરી ખાત ખાતજ કરવામાં આવી અપ છે. પરંતુ અનેક પાંચાત્ય વીરોધનાઓની વાતો ન્યાસીજ છે, જેને ન્યુયોર્કની મીસીસ હેરોશીએ વી-સ્ટેસ એક અદ્યતન દર્શાવે છે. તે ત્યાંની એક જાણીતી “ સોસાયેટીસ્ટ ” છે, અમુક જગે પાંચે વારલા કે એક દર્શના ધંધાથી પુરુષ ધન શાય અને બીચારા તમામ મહેનત વર્ષે તેથી દરિદ્રાસ્થમાં રહે એ સાંપ્રત વ્યવસ્થા દ્યાણ સોસાયેટીસ્ટને અનુકંપાથી કંપાવે છે. તે વ્યવસ્થાને નષ્ટ કરવા તેઓ પ્રમથન કર્યું છે. પાંચું જર્મની સોસાયેટીસ્ટ મનનું છે. આ નાતે પણ એજ મતની ચક્ર ગ્રહ છે. તેના પિતા મહા સીપાઈ છે અને પદુષા નાદ પણ પુત્રીને દર માસે અમરથા ૩. ૧૫૦૦ નો એક મોકલે છે જે તે પાછા જ વાળે છે. તે સ્વામ્યથીજ મનપ્રાપ્તિ કરવાની વાત માને છે અને માસિકે મારે દેખિતા લખાન ઉત્તરિવાઈ કરે છે. કોઇ શ્રીમંત કુવાનને ન પરણતાં,

પોતાના સૌથીપેલીરૂ મતના અને “ ધી માસીક ” નામક સૌથીપેલીરૂ પત્રના તંત્રીનેજ પરણી છે. તેનો પરમાર્થિક ઉલ્લભ ન્યૂયૉર્કમાં “ સૌથીપેલીકમ ” મતનું પ્રતિપાદન કરનારાં ચોપાન્યાં તથા ફેરીયણુ બનીને પુસ્તકો વહેંચવાનું કે વેચવાનું છે. પોતે ખલાસી હજનું બ્લાઉઝ તથા પાવડી માત્ર પહેરે છે ! પિતા તેનાં આ વર્તન તથા મતથી બહુ ખિન્ન થયો છે પણ જેને એ જીગત્તી ઉન્નતિનું કારણ માની બેઠો છે તેના ત્યાગ કરવાને એને સંકલ્પ પણ નથી. ધન્ય છે આવી શ્રીઓને, આ દેશમાં એવા પુરૂષો પણ નથી, પછી શ્રીઓ ન હોવાની ફરિયાદ કરવાનો તો અવકાશજ ક્યાં છે ?

વીસમી સદીની સાવિત્રી—૧૭ મી સદીની આખરે બર્જે લલે મયુ કે સ્ત્રીરક્ષણાર્થની પુરૂષોની શૂરવીરતાનો સ્ત્રોત ચૂકાઇ ગયો છે પરંતુ વીસમીના પ્રારંભમાં પુરૂષ પ્રેમાર્થે સ્ત્રીના આત્મભોગનો ઝરો તો નથીજ બંધ પડી ગયો. યુરોપની અમુક વર્ગની શ્રીઓની સ્વાર્થપરા-યણના ત્રિવે સાંભળતાં સાંભળતાં કાન ધ્રુટવા આત્યા છે. પરંતુ હજી દાલની શ્રીજી બાબુ જોવાની છે. ક્રાન્સની એક ૨૪ વર્ષની સુનતી ધનવતી કુમારીના એક દિન વર્તમાનપત્ર વચિતાં રોમાંચ થયાં ! મોરકકોમાં “ બ’ડ ખોર ” મૂર તાવફાવાળાઓ સાથે લડાઇ કરતાં ફ્રેંચ સરકારમાંનો એક બહાદુર સ્વીસ સીપાઇ હેઝરથર, યુધ્ધીયા નદી વાળી લડાઇમાં લડતાં (૨ વર્ષની વાતપર) ધાહેલ થયો. એક હાથ ઉડી જતાં ખીજે હાથે તે અનેક કલાક લડ્યો ! અને અતે આંખમાં દુસ્મનની ગોળી લાગવાથી અપંગ થયો ત્યારેજ બેઠો. સૌર્ષનો અદ્ભુત પાઠ ભજવવા માટે તેની ફ્રેંચ સરકારે સારી કદર પણ કરી. તે અપંગ બાગે સ્વદેશ પાછો ફરતાં ઉકત ધન્યા તેને મળવા ગઇ અને પરણ્યું તો આવા બહાદુરનેજ એવો સંકલ્પ કરીને ગઇ. તેણે અપંગ સાથે પરણ્યા માંગણી કરી અને તે સ્વીકારાઇ. દાલમાં તે લગ્ન મયુ છે. આ વાર્તામાં ઇર્ષ, સુર્ષ, યમ, બહા આદિ દેવતાઓ નથી આવતા, અને આયુષ્ય ટુંકું હોવાને બદલે તથા અપંગ તથા દરતદીન હોવાનો દેર છે-એ સિવાય સાવિત્રી અને ફેલીક્સના ચરિત્રમાં બહુ બેદ નથી, જગતને આવીજ પરમાર્થી અને પતિભક્ત શ્રીઓની જરૂર છે.

સ્ત્રી કે બિલાડી ? —જવેરીયા (જર્મની) રાજ્યનાં રોનયલ ગામની એક શ્રી-મંત કારખાનાવાળા હેર (મી.) આટમેનની પત્ની ધણું કરીને દુન્યાની દાલની સૌથી ફલકુપ શ્રી છે. બિલાડી બનતાં માણસ બની ગઇ હોય એમ લાગે છે. ચૈદ માસમાં તેણે સાત છોકરાંઓને જન્મ આપ્યો છે. ૧૯૨૨ ના એપ્રીલમાં એકજ તડકે તેણે ચાર પુત્રીઓ (ને-લીમાં કે એડીલા ?) ને જન્મ આપ્યો અને ગયા જુલાઇમાં તેણે ચાર છોકરાંઓને એકજ સામટો જન્મ આપ્યો. આમ જો અધિક ચાલે તો હેર આટમેનને કારખાનું ગીરે મૂકવાનો વખત આવતાં બહુવાર લાગે નહીં. આવી શ્રીઓની જર્મની કરતાં ક્રાન્સને વધારે જરૂર છે. આટમેન આપડા અભિનંદનોના વર્ષાથી ભીંજાઇ જતો હશે.

શ્રી પોલીસના ધાધરા કે પાટલુન ? —ચીકગોલી પોલીસમાં શ્રી પોલીસ પણ દા-લમાં રાખવામાં આવી છે તે ખજર તો અન્યત્ર પત્રોમાં પ્રગટ થઇ ગઇ છે. પણ એ ધાધરા પલટણુ લૂસ ધાધરા સદિત ચોરને હોડી પકડી કેમ ચોકે ? દરજીયા બદલે આત્યા છે. તેઓએ એવી યોજના કરી છે કે પાટલુનનું પાટલુન ને ધાધરીની ધાધરી. બે હોડિયું પડે તો બેચાર કેસ-ગલ્ટન છોડતાં તેમાં એકદમ ફેરફાર થઇને તે પાટલુન થઇ જાય છે !

વાંઠા વગેરે પર ચલુ કર નાંખવાની કૃત્ય સૂચના !- 'સત્ય' ના ગાંઠામાં કૃત્ય રાજ સભાની કમીટીએ કુંવારાપર કર નાંખવાના પસાર કરેલા ધારણાવિષે એક લેખ પ્રગટ કર્યો હતો. તેમાં પરણ્યા છતાં હાથે કરીને પ્રજ્વલીત રહે તો કાયદાનો શ્રેય અર્થ ? એ પ્રશ્ન હમે કર્યો હતો. તે પછી એક યુરોપિયન વર્તમાન પત્રમાં હમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આગમ્યથી ઇલાયલો હમે વાંચ્યો છે. કાન્સર્માં પ્રજ્વલિત કરવા સ્થાપિત સભા "લેસ થેન્સ" એવી સૂચના કરે છે કે, જો કૃત્યમેળાં ઓછાં જીવતાં ન હોય અથવા જોછો ઓછરતિ ૨૨ વર્ષની વય સુધી ઉછર્યો ન હોય તેનાપર ત્રણથી એછાં દરેક ઓછાં દીઠ વર્ષે ૨૪ શીશીંગનો કર નાંખવો. આથી વર્ષે ૩૦ કરોડ રૂપીયાની આમદાની થશે ! ઓછાં જીવતાં અને ઉછેરવા કરતાં આ કર આપવો બહુ સહેલો અને વળી સસ્તો છે, વર્ષે ૨૪ શી. એટલે ૧. ૧૮ માં કદાપિ એક બાળક ન ઉછરી શકે. એથી ૩ ગણી રકમ તો મુલાવડનાજ ખર્ચમાં પેશી જાય છે, જ્યાં સુધી એટલો કર દર મહીને ન પડે ત્યાં સુધી સ્વાર્થી લાંબો સુધરવાનો સંભવ નથી. અને બહુ કર પડે તો બીજો દેશજ કેમ નહીં ચાલ્યા જાય ? અને ૩ થી બધાજ અટકે તો પછી શું ? તાત્પર્યે કે કૃત્ય નીતિ ન સુધરે ત્યાં વિના અધારજ રહેવાનું.

લગ્ન સંબંધી એક ઉત્તમ કાયદો-વેન્સીસવાનીયા (યુ. રે.) ની સરકાર ધામો છે. સ્ત્રી પુરુષને લગ્ન કરતાં પહેલાં રાજ્યની સમ્રતિ લેવી પડે છે-અને જો લગ્ન કરવાર એક ખીજને યોગ્ય તથા લગ્નને યોગ્ય જણાય તેજ તેઓ લગ્ન કરી શકે છે. લગ્નનો પરવાનો મળે તો પહેલાં જન્મે ઉમેદવારોએ તેમની શારીરિક તથા માનસિક રિયનિ સંબંધી જાણેલા ૪૮ પ્રશ્નોના જ્ઞાતે ઉત્તર આપવા પડે છે. તે ઉત્તર સંતોષકારક હોય તોજ પરવાનો મળે છે. જો આ દેશમાં જેથી કોઈક વ્યવસ્થા હોય તે અનેક લાકડે માંડા વળગાડવાનાં નામધારી લગ્ન સંબંધ થતાં અટકી જાય.

અંગ્રેજી માસડોના ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ-સંટીક.

ધાર્મિક શિક્ષણ સાવિ હીંદુ સુનીવર્સીટીમાં શરૂઆત કરવા વિરુદ્ધ-એક લેખ, પ્રખ્યાત ગ્રા. હોમરશામ દેક્સ એમ. એ. સાઈનરના ચોટર્ન રીવ્યુમાં લખે છે. તે કહે છે કે ધર્મનું શિક્ષણ કેવું હોય છે તેના દ્વં પ્રોત્તી ધર્મમાંથીજ ચોક્કસ રાખવા આ પી.ટી. પ્રોત્તી શાળામાં ધાર્મિક શિક્ષણના આવા નમૂના છે- "કુમારિકાને પુત્ર (ઇસ) 'અવતર્યો. એક મનુષ્ય મરણ અને દદન પછી પાઉં જીવિન યોગે ! અને તે બાદ આકાશમાં 'હમી અદરય યમ ગયો ! એક સ્ત્રી એકદમ મીઠું 'યમ ગયો ! એક રેલ આવી તેમાં સોથી 'વિચ્ચ પવતોના સિખરે પહોં પાછીમાં દેખાઈ ગયા. " આ વાતો હમુએ કહી અને તે તો પરમાત્મા ક્યોં એટલે માનવીજ નિષ્કળ. દેવોમાં પણ દર રવિએ એજ વાતો અનાવવાની પેઠી થાય છે. શું બાવી અને જીભ ધમોની એટલીજ જસંભાવિત, દારૂખનક વાતો માનીને

ધાર્મિક તરીકે અપનારાઓ અધ્યયન, એવી વાતો ન માનનારાથી નીતિમાં ચડીવાતા છે ! મારો તો તેવો અનુભવ નથીજ. ‘ હજારથી ડરનારા ’ તરીકે પોતાને ઓળખાવતા મનુષ્યો એવા દાવો ન કરનારા કરતાં જાહેર ફરજ, પ્રામાણિકતા આદિમાં ચડીવાતા નથી. એક દોઢી અંગ્રેજ અમલદાર મને કહેતો કે “ હું કોઈ દહાડે ‘ નીમાઝી ’ માણસને નોકર રાખું નહીં કેમકે તે જરૂર લુચ્ચો હોય છે ! ” એક અંગ્રેજે એક બીજા અંગ્રેજ માટે ટીકા કરી કે “ તે લાંબો છે ! સાંભળનારે જવાબ દીધો કે ‘ મને કાંઈ તેની ખાસ ખજર નથી, ‘ પછુ તેણે ’ કરે એવો ધાર્મિક છે ખરો ! ’ આ કટાક્ષ કાંઈક વધારે પડતો છે ખરો કેમકે ધાર્મિક હોઈ આ-ખરદાર એવા ધણા માણસો હોવાની મને ખજર છે. પરંતુ ધર્મશ્રદ્ધા રહિતો કરતાં તેમણે પ્રમાણુ ઓછુંજ છે. બેશક જે પ્રામાણિકપણે ધારતો હોય કે મારો ધર્મ નીતિ માટે આવશ્યક છે તેને માટે મને માન છે. પરંતુ જે ધર્મ અસત્ય હોવાનું જાણે છે છતાં તેનું શિક્ષણ આપવા કહે છે તેને માટે માન અશક્ય છે. સત્યની નિરપેક્ષ કરતાં ધર્મોધવા સારો. ધર્મ માનનાર અમુક એકજ ધર્મ માને છે, નહીં કે સામાન્ય ધર્મ. તે કારણથી એક ‘ ખીરતી મુસલમાન ધર્મનું ’ કે મુસલમાન ખ્રીસ્તી ધર્મનું શિક્ષણ આપવાની હીમાયત કરે તે તેણે માનેલાં અસત્યને પ્રચાર કરવાની હીમાયત કરવા ખરોખર છે. ‘ હમુ આપણે માટે મરી ગયો ’ એમ કહેનાર ખ્રીસ્તીઓ અને “ તેઓએ (યાહુદીઓએ) કાંઈ તેને મારી નાંખ્યો નથી તેમ ફારસીએ દીધો નથી પછુ તેની પ્રતિમાને તેમ કીધું ” (કુરાને યરીફ, સુરાત-અન્-નીમા, છુલ્હો, રોડ્વેલ્લૂન ભાષાંતર) એમ પરસ્પર વિરુદ્ધ વાત માનનારા વચ્ચે ધાર્મિક સમાધાન સર્વથા અશક્ય છે.

એ સત્ય છે કે બહુ પાછળ પડેલી જાતોને ધર્મનાં શિક્ષણથી લાભ છે, જંગલીઓ તેથી અવશ્ય મુધરે છે. દતિદાસકાર ગીગન સત્યજ વડે છે કે ઉત્તર અને પૂર્વ યુરોપના મુધારાનું બીજા ખ્રીસ્તી ધર્મનાં પ્રચારથી વધારું. મુંડા વગેરે પ્રાથમિક જાતો, પાંદરીઓના શિક્ષણથી મુધરી છે. આફ્રીકામાં મુસલમાન થયેલા આફ્રીકનો મુધાર વધારામાં તેના પડોશીઓ કરતાં ધણા ચડે છે. પછુ અહીં તેનો ઉપયોગ સમાપ્ત થાય છે. રોમન રાજ્ય ઓગરડસના સમયનો ગ્રીક જૂગાલવેતા સ્ટ્રોબોનું એ કથન છે કે “ રોમનો ગ્રીક કરતાં શાણું છે કેમકે તેઓએ “ ધર્મની અસર જાગવી રાખી છે-ધર્મ કે જે સ્ત્રીઓ, જાગડો, ગિન કેગવાપલા તથા જંગલીઓ માટે જરૂરી છે. ” હવે એ ચાલમાંના કાંઈપણ વર્ગમાં દોઢી યુનીવર્સિટીનાં વિદ્યાર્થીઓ નથી ! યુરોપીયનો કેટલીક વાર દોઢીઓને ધાર્મિક શિક્ષણ સેવાનો આગ્રહ કરે છે તે સ્ટ્રોબોન જોવાજ ઉદ્દેશથી ! તેમને તો કાંઈ ધર્મની જરૂર નથી. પોતાની યુનીવર્સિટીઓમાં તે નથી. અને દોઢુ કે મુસલમાન ધર્મ તો તેમને પોતામાંથી નથીજ જાણે. આફ્રીકાની જાતોને પ્રખ્યાત અગ્રવાસી સરદેરી જોન્સ્ટન તો કહેજ છે કે મુધરેલા અંગ્રેજને હવે ધર્મની અપેક્ષા નથી પછુ એશીયા તથા આફ્રીકા વાસીઓને છે ! ધાર્મિક શિક્ષણ જાં યુરોપમાં ખ્રીસ્તી ધર્મની સિધ્ધિના ચતી અટકી નથી. ધર્મની દતકથા આગળના બેળમાં ગમે તેટલી મરો પછુ આટલું જુદું અલગનાં ધણા તેનો ત્યાગ કરે છે; રોમન કેપટીકને પછુ અષ્ટદશ સદી નથી. જ્ને આ વાત ન માનો તો કહુજ કરવું પડશે કે દોઢીઓની જુદી અથવા રરમાત યુરોપીયનોથી મૂલ્યથીજ જૂનાં છે. કેટલીકવાર કહેવામાં આવે છે કે “ દોઢી રવાનાતિક શક્તિથી ધાર્મિક છે, ” એ ખરું દરો કે તેમને દાસ

થોડાજ માસમાં ઉત્તર ધ્રુવની તો સહેલગાહે જવાયે—ઉત્તર તથા દક્ષિણ ધ્રુવની બન્ની પર ખૂબ ફરકારવા બતાવે અનેક બહાદુર વીરોએ પોતાના પ્રાણુ યોધા છે. ૧૫૫૧ એમ્ડસન અને એડમીરલ પીપરી દ્વારમાંજ ત્યાં જમ્ને ક્ષવતા આવવા પામ્યા છે. અને પોતાનું નામ 'અમર કબુ' છે. કેપ્ટન રોક્રો આવતાં જુએ મરી ગયો. આ કશ્ચારસિક લાભાનક સાદસો કયાં અને નવાન બહુનની મદદથી એ મુસાફરી રમત માત્ર થઇ પડવાનો સંભવ કયાં! કશ્વનાશકિત પણ ચક્રર આપ છે. જર્મનીમાં, સ્પીડસખર્જનથી ઉત્તરધ્રુવ પ્રદેશ પર, કાઉન્ટ એમેલીને શોધી કઢાડેલા દવાઈ વદાણ દ્વારા જવાની યોજના ઉભી થઇ મુકી છે. સ્પીડસખર્જન અમેરીકાના ઓર્ગેઝેડ તથા નોરાથા એગ્રીવાની વચ્ચે તથા ઉત્તર ધ્રુવની સાથી પાસેના અને મનુષ્યથી રહી શકતો ટાપુ છે. તે અગાઉ ગ્રીન્વિચનેજ એક ભાગ ગણાતો! ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશ તેનાથી માત્ર ૫૪૦ માઇલ દૂર છે, અને એપેલીનવાર્ના વિમાને તે સૌથી જમણી મુસાફરી ધંધા તરીકે, ચાલુ બૂમીનો સ્પર્ધા કરી વિના દવાઈ ફરે છે. તે બેતાં સવારના નારતો કરીને, જાણેલા સ્પીડસખર્જન મોજાન માટે પાછા આવવું અશક્ય નથી. બરફનાં કુચર પર પગપાળા મુસાફરીની પીડા છે. દવા તો સરલ છે, તે બેતાં ઉત્તર ધ્રુવ થોડા વર્ષમાં 'એક્સપેડિશન બહુન ટૂન' નો પ્રદેશ થઇ બપ તેમાં આવવું નથી !

વિમાનમાં ચંદ્રસોક જઈ પહોંચવાની યોજના—ચંદ્રસોક આ પૃથ્વીથી ૬૫૦૦, ૩૬, ૮૦૦ માઇલ દૂર છે અને તે સાથી સમીપનો ગ્રંથ છે. ફ્રેંચ આકાશગમન કરવામાં સાથી કુશલ છે. એટલે સુધી કે દવામાં વિમાન ઉડું આડુ કરીને પણ દુકામાં જાય છે । વિમાન વિદ્યાનો પ્રસિદ્ધ ફ્રેંચ અભ્યાસી મોરિય એ. સ્નોડ્ટ પેરેરો કહે છે કે, ચંદ્રસોક તો શું પણ નક્ષત્રોમાં વિમાન વડે જવાના દહાડા પાસે આવ્યા છે. ચંદ્રને પુજવા માટે મુસાફરીમાં રહિનું જે ભયું નેમ્બે તે પુરે પાડતાર વસ્તુ તો " રેડીયમ " જ છે. તેને દિસાએ ૮૦૦ રતમ રેડીયમ ત્યાં જવા જેટલી મુસાફરી કરતાં બલનબમાં જળી જાય. હવે દાહની કામને એટલાં રેડીયમ માટે ત્રીસ અબજાજ રૂપીયા નેમ્બે । એટલા રૂપીયા તો રોકેરમા પાસે પણ નથી અને હોય તોએ ૮૦૦ રતમ રેડીયમ તો દુ-આમાંએ નથી. તેની નવી આજુ સોલી કશ્વ ત્યાં સુધી માં. પેરેરોને પીરજ રાખતી પડશે.

બીજાને દુવાલે દિલ પણ ન લુછ્યું—દોઢીયા બોળના મોંએ મારિયું ખાતું સાફ કયાં વિના કદિ વાપરતા નથી એ વિષયમાં તેઓ કુરોપીયનોથી અવરજ મટે છે. પછી હેતુ યાનિ પનિવ ન થવાનો મુખ્ય હોય તોપણ તેથી લાભ તો છેજ. મુખ સ્પર્ધી તેનાં મુકે અને હોડાના જનુઓ પાસામાં દાખલ થતાં તેને એપ લાગવાનો સંભવ રહે છે. પરંતુ દોઢીયાને બીજાના લુછેલા દુઆલો પાછા પોતાનું ચરીર લજ્જામાં વાપરવાનો ટેવ છે. સંકુલ કુટુંબની તો તે "એડીટ" છે તેથી બેક યાનિપતિત નથી થવાનું તોપણ તે બીજાનાં મોના પાસામાંથી પીરા જેટલુંજ લગભગ દાનિશક છે. લંડનમાં થોડા સમય પર દોરેસોનાં ચાના પેશાની લથા નેદર નાથ-રેમોનાં દુઆલોનો સૂક્ષ્મદર્શક વડે કેક્ટરો તરફથી તપાસ લેવામાં આવી હતી. તે જાણમાં ફેરફારો મોલિને (-ગુમીનીયા) કરનારાં તથા અનિશ્ચાર ઉત્પન્ન કરનારાં જનુઓ માત્રમ પડ્યાં હતાં. આ જનુઓને નિરોગી ઉંડેલા ચરીરમાં દાખલ કરતાં નેએને તત્કાલ એ રોગો થાય પાયા દવા । મનુષ્યોને પણ એ કાચ પડે એમાં શું આશ્ચર્ય ! બીજાને પરીનિ

દુઆલમાં દાખલ થાય છે અને તેમાં જે દુર્ગંધ ન હોય તે થોડો...તેથી એ દુઆલ દ્વારા પણ બીજાના જન્મ આપણે શરીર થોડે ને ત્યાંથી શરીરમાં પણ પ્રવેશ થાય એ સંભવિતજ છે. વીંછીના દાંધના લૂછવાના દુઆલો તેા લટકતી ગટ્ટોજ છે ! તેને બદલે-તો દાંધ તડકામાં સૂકો નાખવા કે વીંછીવાળાની ફેરી પીક પર ઊંધા ચતા કરીને સૂકા કરવા એ બહુતરું.

સીગરેટ પીવાનો રોગ મટારનારી સભાંતેથા હવા—સ્વતંત્રતાનાં બધાં દુષ્કરોગ થાય ત્યાં તેનો અટકાવ કરવા અનુકૂલ ઉપાય લેવામાં પાશ્ચાત્યો બહુ કુશળ છે. અમેરીકાના આ પુરોમાં સીગરેટ પીવાની આદત ઝાઝી વધી પડવાથી એટી-સીગરેટ-લોગની ઓકાંગિયાં રચા-પના કરવામાં આવી છે. મોસ ગેસ્ટન કહે છે કે “ આંખોને દેવ પડતાં તેમના પર દેવનો પ્ર-ભાવ વિશેષ હોય છે. ૨૦ વર્ષની લુતી દેવવાળી સ્ત્રીઓએ અને તેમની કુટુંબ છોડવાના વિનં-તિ કરી છે. ” તેની હવા એ છે કે માંસાદાર ન કરવો અને જમ્યા પછી સીગર-નાઈટ્રોજન એક અને પાણીના ૮૦૦ ટીપાં એ પ્રમાણે મિશ્રણ કરીને તે વડે, કામળા કરવાથી, તંબાકુનો મુખમાં ધુમાડો કરવાની ઇચ્છાજ થતી નથી. આ દેશમાં પણ આ દેવ દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે અને હવે બહાર ધુમ પીનારા ધણા થઈ પડ્યા છે. એ વ્યસનથી ધણા કંટાળે પણ છે. તે-ઓએ ઉક્ત નુસખો અજમાવી ભેલો ધટે છે.

અંશુભાની છાપ વિ. નસનો નકશો—અંશુભાની ચામડી પરની લીટી એકના જેવી બીજાની કદાપિ હોતી નથી એ સિંધવાન રચવાથી પોલીસ વગેરે ખાતામાં તેનો ઉલ્લેખ સર્વત્ર ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ મોળ પહેરવાથી અથવા એ ચામડી નષ્ટ કરવાથી એ લુભાની નકામી થઈ પડે છે. તે હવે નિશાળો ચોર પણ બણી ગયો છે તેથી, હવે પોલીસે હાંધેનો પીકપરની નસનો ફોટો લઈ લેવાનો ફરાવ કર્યો છે. એ અસંખ્ય ઝીણી નસોની આકૃતિ પણ એકના દાંધના જેવી બીજાની કદાપિ હોતી નથી અને આખો દાંધ કાપવા વગર નસોનો કાંઈ અંશ-હાની ચામડી પેઠે બદમાશો નાશ નહી કરી શકે. હાથની પોંચી બાંધવાથી અથવા દાંધ નીચે ૧-૨ મીનીટ દાસતો રાખવાથી બધી નસો એટલી ઉપસી આવે છે કે તેનો ફોટો સાફ તરી આવે છે. ચોર મોટા કે પોલીસ ?

માંજરાઓને ખુશ ખગર-માંજરા ડોળા તેના ધણાક માંજરાને તેમજ બીજાઓને પસંદ પડતા નથી. કાળા ડોળાની રોઆજ, અનુપમ ગણાય છે. માંજરા ડોળા કાળા કરવાની દાસમાં રાસવૈદ્યોએ શોધ કરી છે. પ્રથમ દર્દીને ક્યોરોફોર્મથી બેમાન કરીને અતિ ચૂકમ શોધ વડે તેના ડોળામાં બહુજ બારીક છિદ્રો પાડવામાં આવે છે અને એ છિદ્રોમાં જે રંગવાળા ડોળા કરવા હોય તે રંગપુત્રમાં આવે છે. આ પછી આઠ દહાડા મોતીવા કદાવનાર દર્દી પેઠે તેને અધારા ઓડામાં સુઈ રહેવું પડે છે, અને તે દરમિયાન ડોળાએ રંગપુત્રાનો પકડથો હાંધે છે. આથી આંખને કાંઈ પણ ઇજા થતી નથી એમ કહેવાય છે. માંજરામાં જે દુર્ગંધા હોવાની કહેતી છે તે પણ આ રાસવૈદ્યો જતા રહેતા દરો એવી આશા છે, અને કાળાઓને એમ કરવાની દવા હવે પછી રોધારો એવી ઉમેદ છે. પણ દુશિષુ આક્રીકાને ઝગડોજ નહી રહે !

સિંહ કાગળથી પકડાયા !—સિંધવાના રાજ્યના એક ગામડાનાં ઘરમાં ચિતારની આશયથી એક ખાસી ઘરમાં ૪ સિંહો લાસ્યા હતા. તેની ખગર પડતાં તે બધે કરવામાં આનુ-

પણ સિંદ પકડવાની કોઈની હીમ્મત ન આવવાથી નવ દહાડા એમનું એમ રહ્યું. પછી પટેલ-
ને એક કુક્તિ સૂઝી. પાતળા કાગળો દરવાજાને આગે રસતે પાથર્યાને બારણું ઉઘાડતાં સિંદો
ધસતા આવ્યા. પગના પંજા કાગળમાં બેરવાયા, તે મોંએ દાદતાં મોંએ ચોંટયા અને તે બે
ઢેકાણેથી તેને દૂર કરવા તે બહુએ ગળડયા ને ઉઘેસે કીધી ને ગર્જના કરી અને માણસો પર
ફાળ બરવાતું કયાંતું ક્યાં બૂટી ગયા. આ દયાળનક રિયતિમાં તેમને દૂરથી દોરડાને ફાંસી નાંખીને
કબજો કરવામાં આવ્યા. અકલ કોહના પાપની છે ?

તરવામાં કોણ હતો છે ? આંધળો કે દેખતો ?—પણ ખરા 'દેખતો' એમ
કહેશે. પરંતુ અનુભવથી આંધળો હતો છે એમ જણાયું છે. આંધળાને તરવામાં
કાંઈ આપનું કામ નથી. તે સાંભળે છે દેખતાથી સાફ તેથી જે સ્થળે તરી જવાની શરત હોય
ત્યાંથી જો માત્ર સીસોટી આંતરે વાગતી રહે તો ત્યાં તે જરૂર આવી પહોંચવાનો. દેખતો તો હવે
કેટલું દૂર છે. કેટલું બાકી એમ ડોકીયાં કરી જોજોગળ ધણે વખત કાઢી નાંખે છે જે અપંગને
ખચે છે. વળી અપંગતાનો બીજો એ લાજ છે કે અવાજની દિશામાં તે સર્વથા સીધો કુસરતી
રીતે તરે છે, જ્યારે દેખતાથી એવી સીધી સીટી રખાતી ન હોવાથી, તેને વધારે લાજ. તરત
પડે છે. પરમામાને જે પ્રદ્રિય હીનથી લેવી પણ પડે છે તેને પણ થથા ચકિત બદલા
પાવવા તે સુકો નથી ?

બાલ રેલ્વેની ઝડપથી દોડે છે—એ સમ છે. અને દીંદુરતાના રેલ્વે એંજીનોથી
જા બહુ જડપ બાહુ જેવા બાલરોની બાલ દોડે છે. બાલ ફાસ્ટ બાલરના દાયમાં ૫૦ થી ૬૦
માઈલની ઝડપે ઉડે છે એવી ગણતરી થઈ છે.

વાહળોનાં ચિત્ર-શરો—સઘ જમીનથી તેમની ઉપરનું અનુમાન કાઢવામાં આવે છે.
સાધારણ વાળ ૭ થી ૧૭ મેટ્રને આંતરે હોય છે જ્યારે વધારે ઝડપનાં વાળ જમીનથી બહુ દૂર
હોતાં નથી.

એક માણસના પગે એક કુતરે બચકું બધું તેણે તરત જઈને મેશરૂટને શરીવાઃ કીધી,
અને પડોશીનો કુતરો કરડ્યો દશે એવી તેની ધારણા હોવાથી તે પડોશી પર સમન કદાવ્યો.
પડોશીએ નીચે પ્રમાણે બચાવનામું રજુ કર્યું હતું:—

૧. મારો કુતરો એવી સારી ચાલ ચલતનો હું પુરવાર કરીશ કે તેથી તે કાઢને
કરડે એમ માની ચકાવજ નહીં.

૨. તે અપંગ છે તેથી કરડીજ ન શકે.

૩. તે કરડે પણ તોંપણ તે લંગડો હોવાથી તે કરડવા બદલ જઈ શકે નહીં

૪. આંધળો અને લંગડો નથી એમ ન માને તો પણ તેને લાંબા નહોતા.

૫. મારા કુતરાને દમેશાં બાંધી રાખવામાં અને મોંએ સાંકળ બાંધવામાં આવે છે.

૬. મારો કુતરો અકાગળીયાં પર મૂલી ગયો છે.

૭ મારી પાંચ કુતરાજ નહોતો (કરડવાની તારીખે).

શંકર સંગીતાવલિ

ઘણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાણીશંકરે તૈયાર કરેલું, ધ્યય, શાન્ત્ય, તથા દેશની ખરી ભક્તિ, ખરું આ-
ર્થત્વ, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરો સુધારો, આત્મિક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, અહમયત્વ, ગુરુકુળ
મહિમા, વર્ણાશ્રમની મર્યાદા, નારીમહત્વ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભરપૂર
વીર, શાન્ત, હાસ્ય તથા પ્રેમ રસના ઉત્તમેત્તમ લગભગ સવાંઅસો બજનેલું પુસ્તક. કિંમત
દશ આના. લખો:—

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ

પમપીઆ શેરી, નં. ૧૬૬-વાડીફળીયા-મુરત.

Surat.

આ સિવાય બીજાં પુસ્તકો પણ મળી શકશે. દપાલ ખર્ચ ભુલું.

ઉચ્ચવર્ગોના હીંદુ ગહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના બેયું
ઉત્તમ ભોજન ખુદાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર-
કાંકા બોર્ડિંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે.

ઉંચામાં ઉંચું અનાજ, ચોખ્ખું દુધ, તાજાં શાકભાજી, અને ઉંચું ધી તેમજ
ધર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકાની જાતિ દેખરેખને લીધે બહોળી પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું.

ધી સાબરકાંકા બોર્ડિંગ હાઉસ.

ઠે:—ભુત્તેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

મુખ્ય નં. ૨

જલદીથી આહુક થાઓ.

ભગિની તથા પુત્રીઓને “ હહાણી.” કરવા ચોગ્ય

તવલકથા.

ત્રણ તરફી.

સ્ત્રીઓના માનસિક તથા સામાજિક જીવનનું દિગ્દર્શન કરનારી, તેમનાં સંસારનું ઉન્નતિકાર બતાવનારી, સરળ ભાષામાં લખાયેલી, ખાસ સ્ત્રીઓને વાંચવાં લાયક, એક અતિ રસિક તવલકથા.

કીર્તિ છ આના. વી. પી. પોસ્ટ બુટ. આગળથી પૈસા મોકલનારને પોસ્ટ માર્ક. તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર અગાઉ આહુક ચનારને પોણી કીર્તિ. માટે નીચેને શિરનામે જલદી લખો.

મણીલાલ પરાગજી દેસાઈ.

કે. મોરારજી ગેલેંગદાસની આજ.

નં. ૨-૨૨.

ગીરગામ—મુંબાઈ.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોઈએ છીએ.

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

તમારું શરીર નબળાઈથી નબળા ગયું હોય, હોઠી ફીક્કું થઈ ચઢેરાની ઠાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ફીલુ થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુદેવથી તાકત શુભાવી થયું હોય, પગમાં કળતર થતી હોય, સ્મરણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન ક્ષિત બરોબર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી પાત્રી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રૂ. ૭૫

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નળજો માથુસ પણ પહેલવાન થાય છે.
૧. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔષધાલય

હસનઅલી રટીટ રામબાગ—ગાદીખાતે.

કરાંચી.

ચાહ અને કોફી વેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દર્શવાંચો તો ખરા!

ચાહ અને કોફીના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં ભત ભતની ચાહે છુટક તેમજ જ્યાંય પેટીઓ વ્યાજની ભાવે ખજે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારીની વૃદ્ધિ હરબનારાઓએ તેમજ ચાહે કોફીના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ મંગાવી જરૂર ખાત્રી કરવી. માલ વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૩૪૩ અમદાસ રહેમાન. ઓટ-મુંબઈ.

“ સૂત્ય ”

પતરાજીખોર નકલીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી ચાકૂતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના મનાવનારા

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નકલીઆઓને એલેન્ડ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી બનાવટની વનસ્પતિક ગોળીઓ ધાતુ વિકાર, નાનામન અને ધાતુના બીજ રોગો જાન્યુકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. ડી. ૪૦ ગોળીની ડોઝ ૧ ના રૂ. ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલચાહેવી મુંબઈ.

હવે સલસલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

જાન્યુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને ભરૂઆપાત્ર દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજવેલ ચાલો

જટાશંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું.

જાણીતું છે. દરદીની હકીકત જણાવેથી સલાહ મફત

‘દેશી’—દૌદ દાઓપરદીન રોસની બાલુમાં કાલચાહેવી—મુંબઈ.

મસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સગજને અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરતા આપતા વરદ હસ્તને આ આશ્રમ તરફ લ'આવવા કૃપા કરશે ! ! અન્નદાન અન્નદાન અને સાથે અમર નામ ! ! જે વાણી દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનામદ રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરણ પ્રમાણે દારૂદારા એક દીવસે આશ્રમના અનાથોને દાતાના રમરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરસીની તખતી કરાવી આશીસમાં ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૭૬૫ નહિં મળે ! જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

હવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

દીન વતસલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાળક બનેા. દર માસે રૂ. ૭) આ નવાર ધર્મીમાના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકીશું. આ પુનઃ સુખીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાળક પણ નહીં નીકળે ! જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હિંદુ અનાથ આશ્રમ—નડિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art

 An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address—227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage.)

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે સુબાઇ ઇલાકામાં પ્રાથમીક કન્યાશાળાઓ માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમન્ત વડોદરા સરકારે શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું:—

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ.

(આવૃત્તિ ચોથી)

આ પુસ્તક ખરીદનારે “ ચોથી આવૃત્તિ ” હોય તેજ તપાસી ખરીદવા વિનંતિ છે. સાત ફાગળ, સારી છપાઇ તથા સુંદર સુરોક્ષિત પુસ્તક. કિંમત રૂ. સવાળી. પી. ખર્ચ નહીં.

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:—પ્રકરણ ૧ શું-બાળકના સરીર તરફ માતાએ પ્રથમથીજ ધ્યાન દેવાની જરૂર. પ્ર. ૨ શું-માતાએ ધરમનું દેશી વેદક ઉપાયો બાળકના હિત માટે લાજુવાની જરૂર. પ્ર. ૩ શું-પુત્રીએ કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ ઉપયોગી થાય ? પ્ર. ૪ શું-કન્યાવિકૃષ્ટ એ પણ અસમાન લખતો પોતાક છે. પ્ર. ૫-આજગતની યતી હાલ. પ્ર. ૬ શું-કન્યા સંબંધે વિચારવા જેવી બાબતો. પ્ર. ૭ શું-કન્યા તરફથી લગ્ન વખતે લેવાંતી પ્રતિજ્ઞાઓ (સંપત્તી), પ્ર. ૮ શું-પતિધર્મ-પત્નિની પતિ પ્રત્યે ફરજ. પ્ર. ૯ શું-પત્ની પતિને કેવી રીતે પૂર્ણ વસા કરી શકે ? પ્ર. ૧૦ શું-સૌને, સાસરું કેવી રીતે સુખદાયક થાય ? પ્ર. ૧૧ શું-પરણ્યા પછી પિયરમાં તરફ શકે ? પ્ર. ૧૨ શું-સાસરિયાએ વધુ તરફ કેટું વર્તન રાખવું જોઈએ ? પ્ર. ૧૩ શું સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના મત નિયમની સફળતા ચાથી થાય ? પ્ર. ૧૪ શું-નીતિમય સંબંધીની સ્ત્રીના તનમન ઉપર થતી હમદા અસર. પ્ર. ૧૫ શું-સ્વચ્છતા અથવા સુખડાનાં શોખીન યવાથી સ્ત્રીને થતા હાનિ. પ્ર. ૧૬ શું-તરણીઓએ સદવારમાં વહેલા ઉઠવાથી થતો ફાયદો. પ્ર. ૧૭ શું-તરણીઓએ રાખતી જોઈતી ઉત્તમ શુદ્ધવસ્ત્ર. પ્ર. ૧૮ શું-તરણીઓએ માક સાંચમાં પ્રણીલ યવાની જરૂર, તે પર આપવું જોઈતું ધ્યાન અને ખોટાક માટે રાખતી જોઈતી સંભાળ. પ્ર. ૧૯ શું-આદાર વિદ્યારમાં નિયમિત રહેવાથી મળતા હાનિ. પ્ર. ૨૦ શું-રમેદર્શન (અઠકાવ), સખીવચ્ચા અને સુખાવીના થતા છવડેલું રોગો તરફ તરન ધ્યાન આપવાની જરૂર. પ્ર. ૨૧ શું-તરણીઓએ ઉદ્યોગ યવાથી થતા હાનિ; અવકાશને વખતે શું કરવું જોઈએ. પ્ર. ૨૨ શું-તરણીઓએ કરાસરથી રહેવાથી થતો ફાયદો; સતિય એજ. ખર્ચ સુખ. પ્ર. ૨૩ શું-દેણ (કરજ) થી વળતો દાંડ. ૫૦-૨૪ શું-અનુક્રાપ (દયા) પરોપકાર કરતો એજ પ્રવૃથ્ત અને અવરતે દુઃખ દેવું એજ પાપ. પ્ર. ૨૫ શું-અપર માતાની પદવી જોગવાની તરણીઓનું વર્તન કેવું જોઈએ ? પ્ર. ૨૬ શું-પાટણી તરીકે કર્તવ્ય. પ્ર. ૨૭ શું-પરોણા (મદેમાન) સત્કાર. પ્ર. ૨૮ શું-તરણીઓની યાજ્ઞ સાથેની વર્તણૂક. પ્ર. ૨૯ શું-તરણીઓનું પરપુષ્ટ પ્રયેવું વર્તન. પ્ર. ૩૦ શું-કોઈ પણ દેવને અતિ આધિન યવાથી યુવતિઓની યતી કહેલી સ્થિતિ. પ્ર. ૩૧ શું-તરણીઓને રખડવાની દેવથી થતાં નુકસાન. પ્ર. ૩૨ શું-સારી નકારી સોખન તેની અસર, અને પરિણામ. પ્ર. ૩૩ શું-સનાટીઓની સમામાં બાળ લેવાસી સ્ત્રીઓને થતા હાનિ. પ્ર. ૩૪ શું-સ્ત્રીઓએ શું અને કેવી રીતે વાંચવું ? પ્ર. ૩૫ શું-કેટલાક અપદ્ધતા રીવાજો. પ્ર. ૩૬ શું- મંદવાડ સમયે સ્ત્રીનું ઉપયોગીતા, અને દરદીની માવજત સંબંધે ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ પ્રકલ્પ સ્ત્રીની સ્વાભાવિક યોગ્યતા, દરદીને યોરડો, દાદાનું ફરનીયર, દરદીના યોરડામાં છૂટ હવા અને અનવાણું, દરદીને ભેવા આપનાતાઓની વધુ બીડણી થતાં નુકસાન, સૂર્ય પ્રકારના ફાયરા, દીરાતી રોશની, દરદીને હળવી ચીમેની સાફસુફ, ડોહડાસી પર્સંદશી અને ઈજાન, ડોહડર, દવા અને દરદીની સ્થિતિ, દરદીની સાથે કેટું વર્તન રાખવું, દરદીના ખોટાક પોતાક વગેરેની સ્વચ્છતા વગેરે અતિ અગ્રયના વિષયો સહેજસાલ સુજવાની બાબતો સ્ત્રીઓ પણ સહેલકથી સમજી શકે એવી રીતે લખવામાં આવ્યા છે.) પ્ર. ૩૭ શું-સ્ત્રીની યેજ્ઞતા. પ્ર. ૩૮ શું-સાહવર્તનની સુન્દરીઓ માટે કાફરોના મતો (કુલીન કાન્તાઓની કિંમત આ એકલ પ્રકરણના વાંચનથી થઈ શકે તેમ છે) પ્ર. ૩૯ શું-નુખતાયક શિખામણો (આ પ્રકરણનું ધ્યાન પૂર્વક વાંચન-મનન, શીમન્ત કે ગરીબ દરેક સ્ત્રી-સુસખીયક થઈ પડે તેમ છે.) આ બધા મુખ્ય વિષયોમાં અનેક બીજી નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાબતોનો સમાવેશ થઈ ગય છે. સુખવાની સિરાય, ડિંદો બાપામાં આ પુસ્તક છપાવવા માગતી થઈ છે એજ તેની વિશેષ ઉપયોગીતાનો પુરાવા છે.

પુસ્તક મળવાનું કોણું:—(કર્તા) નટવરલાલ કનૈયાલાલ વૈજલ્ય-રાજકોટ કાઠીયાવાડ.

RAMJI BHAGWAN & AROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Aremom Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

સોના, ચાંદી તથા કવેરાતના ચાલુ જમાનાને બરના મુંદર
દાગીના તથા ભેટ દેવા લાયકની મલકર વસ્તુઓ

બતાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શેખ મેમલુશીઃ મુંબઈ.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

જો જરૂરમામના ઓડિટોર પર પુરતું ખાત આપામાં આવે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં મંત્રિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ સુકતા	૩-૮-૦
૩ પાંડવ અને કૌરવ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવશ્રમેધ	૨-૮-૦
૬ ગુજરાતી ગ્રંથકરો	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાશ્રમ	૨-૦-૦
૮ આર્યાનાર્ષ ઔષધ	૨-૦-૦
૯ સંહિત કાદંબરી	૦-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદમાર્ગોપદેશિકા	૦-૮-૦
૧૧ પ્રતોત્સવ	૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કીમત ઉપરાંત સમજવું. વિશેષ વિગત જાણવા
પ્રાઇસલીસ્ટ મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

અગ્રા ઓશીસ, મુંબાઈ
કાલ્યાણદેવી રોડ

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

મુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર.

છ'દગીની પાયમાલી કરનાર ખરાબ ટેવ તથા અરાજક વિચાર-
ચરેનાં નશકારક પરિણામો જાણી ઉંચા પ્રકારની તંદુરસ્તીના
ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી
સાત ભાષાથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

કિંમત કે પોસ્ટેજ કાંઈ પણ લીધા વગરજ મોકલવામાં
આવે છે. ન વાંચ્યું હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર એ વખત ચોરોના હુમલો !

પુરતો વખત મળવા છતાં ત્રીજેરી દુટ્ટી નહી
તે ત્રીજેરી કોણની હતી ?

બંગાડી બલરવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.
તે વિશે સુલભ જોઈ મારફતવાળા શ્રીમાન શેઠ માવજી લીલાધર શુ કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોરસ કારણસર ખરોડી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુરો ભોખમ જે
શાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૧૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુખી
ગયા હતા તે દરમિયાન રાતના વખતે ગલીમાંથી બારો તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી
ઉપર ધણીએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી દુટ્ટી નહીં અને ચોરો નિરાશ થઈને નાઠી ગયા.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ગભરાયા પણ ત્રીજેરી ખોલતાં સંતોષ થયો
હતો તે દિવસે અમેએ બારીઓનો પકા જોઈગરત કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે ફરીથી ચોરો
આયા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પણ લાલા કન્હીયાલાલનું હતું તે
તાણું તા. ૨૨-૧-૧૧ ના રોજ ખરીદે ક્યું હતું તેને તોડવાની બહુજ મહેનત કરી છતાં
તે દુરવાથી ખાસાનો નડ્યો. કાપીને અંદર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત
કરી પણ ત્રીજેરી દુટ્ટી નહીં તેમ ખુશી થઈ નહીં.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર આવ્યા અને તે જનાવ જોઈને તથા દેખત
હુડેસો જોઈને અમે ધમરાઈ ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી ખોલતાં અંદરનો સરસામાન
સજામત નોંધ્યો તેથી અમેને ધરોજ સંતોષ થયો છે. અમેને લખતાં ધણીજ ખુશી ઉત્પન્ન
થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી વીસો અમારા દીલમાં સંપૂર્ણ ખરી થઈ છે. અમ.

તા. ૧૧-૪-૧૧

લી. માવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટન્ટ ત્રીજેરીઓ અને તાળાં બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

ડુંકાન

ભાયખડા-મુંબઈ.

બંગાડી બલર-મુંબઈ.

ધા બાંચે પ્રાવિનશ્વલ બેંક, લીમીટેડ.

(સને ૧૮૮૨ ના હિન્દી કંપનીઓના છૂટા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર. ચલેલી)

ચાપાણુ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦.

દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ, નાઇટ, જે. પી., એલ. એમ., ચેરમેન.

દાદાભાઈ મહારાજ દેવતસિંદ્રજ બહાદુર શેઠ દાદામિયા હાજી આદમખાન ખંડવાણી.

સિંબડી રોડના ફાકર સાહેબ શેઠ ગીરધરદાસ ત્રિપ્તામીભાઈ કંત્રાકટર, જાવનમર

નરેન્દ્ર સરદાર કુપુસ્વામી વી. મુદલીઆર શેઠ દેવાચંદર બગચવન ઝવેરી.

કમસરે દિંદ, પુનાવાળા શેઠ દાગોદર શુદ્ધરામ મરમસિંદ, પી. ગા. ક.

શેઠ રણછોડદાસ ત્રિભુવનદાસ મોરી, લેંડસીડ બારરી પ્રાંત પ્રેસની બોર્ડના ચેરમેન

અને બેંકર શેઠ મગનલાલ દત્તપતરામ ખખખર, લેંડસીડ.

શેઠ મગનલાલ દત્તગોવંદદાસ, લેંડસીડ અને શેઠ મરમદાસ નાગરદાસ

બેંકર શેઠ દેવીદાસ જીલ્લિનદાસ દેસાઈ, પી. એ.

શેઠ રણછોડદાસ વનરાવનદાસ પટવારી, પી. એલ. એલ. પી., સીલીસીટર, મુખ્ય દાહડોટ.

એ. એલ. એલ. પી., મુખ્ય દિવાન, ગોંડલ. શેઠ જાણુભાઈ કદાનદાસ, પાલનપુર રાજના

મુખ્ય આવેના એન્ટ

શાખા ઓફિસ.

રાજકુ બજાર ખાસા કુવા પાસે ડોસાલાઇ બીલડીંગ.

ચાલુ ખાતાઓ.

રૂપીઆ એકસોથી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એકસોની રોજની ખાકી ઉપર વ્યાજ દર વર્સે દર રોકડે ટકા ગણુ પ્રમાણે ગણુવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કરતાં વધારે નામે ખાતાં ખોલવામાં આવે છે અને એમાંથી કોઈ રકમ રૂપીઆ એક તથા વધારેમાં રૂપીઆ એક હજાર સુધી લેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર દર વર્સે દર રોકડે ટકા ચાર પ્રમાણે વ્યાજ ધારા પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જામિનગીરી ઉપર વિરમાર કરે છે. ચાર માસની બાંધી મુદતની ડિપોઝીટનું વ્યાજ પાંચ ટકા તથા શુદ્ધક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેંકમાં પૂછવાથી મળે.

એન્ટ

બાલુભાઈ કદાનદાસ એન્ટ કં.

અણીતા મીઠાકવાળા
અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુના અને પ્રજાના હારે વીશ્વાસવાળી ઉંચી મીઠાઈની
મોટી દુકાન ઠેકાણે-અહારકોટ, સેષ મેમલુ સ્ટ્રીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈ
લંડનવાળા વેલ્ટેરેન શીફલ જુનિયન તરફથી અમે જલ્દીથી છીએ કે-મુંબઈના
મીઠાઈ બનાવવામાં મુખડીવા અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૪ માં બરોડેમાં વેલ્ટેરેન એક્ટ-
બીલન ટેલિગ્રામાં સારા માત્ર અવારના માટેની લાયકાતની સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવી છે.
વેલ્ટેરેન શીફલ જુનિયન. ૬૫૭૦ હીડ સરવેશીન,
૧૬, ફ્રીકાન સ્ટ્રીટ, ૬૦ સી. હેરી ફ્રીકાપસ. સ્ટ્રીટ.

આ અણીતા મીઠાઈની દુકાનમાં ઉંચી સાચી ભરેલી તરેલવાર જાતની મીઠાઈઓ
સાથે જનતા દલવા, અપરણીના હાલવા, બદામી, મુનગ્દેણી વગેરે તાજા રોજ મળશે.
ઉપરાંત જેમને લગનસા તથા બીજા દુગ્ધ દીવણો ઉપર જેની ફરમાન મીઠાઈઓ
એકતી દશે દેને એક દીવસ આગમ્યથી આરે આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે.
અમારે ત્યાં અમારાં ઘરોએ ફરી પડુ કાચાની ધારની કાચી નહીં. ધરોએ
પેનાલા માળુસો પાસે પડુ વંદી મોઢાકવાળી એકજ હારે ઉંચી માત્ર પુરો પાડીશું.
મરુરજાની ફરી ધરોએ અમારા નામનું પાડીશું વાંચનું તથા માત્ર ઉપર દીકરી
ત્યાંસને લેવી. અદાત માત્ર મારે માત્ર વી. પી. થી મોઢાકીશું નહીં.

મી. બા. મુંબે મર્ચન્ટસ બેંક લી.

હેડ ઓફીસ, એચાલો. સ્ટ્રીટ.

બ્રાન્ચીઝ-મં. માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (કાચીવાળા)

અરથેલા થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝાટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીસ બેંક ૪ ટકા

સાલુ ખાતાંની રાજની

ખાત્રી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

ફંકો મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજા બેંકીંગ લીઝનેસ

માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

અચનારાયણ હિંદુ મલ દાની.

મેનેજંગ ડાયરેક્ટર.

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય ક્ષેત્રોમાં તથા મનુષ્યની ઉન્નતિ સંબંધી અન્ય વિષયો પર
માર્ગ દર્શનાર અને અન્ય માસિક પત્રોને પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોને શાર અપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અંગ્રેજી સાપ્તાહી માર્ગમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પ્રસ્તાવ ૩ છુ.

નવેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૫ માં.

વિષયવાનુક્રમણિકા.

૧-૬. કવિતાઓ-૧. કેશવ દ. રોક, દેશમ, અનુપર વિવેર.	૨૨૧
૭. બોર તથા બોરડ રોક કવિનીએ.	૨૦૫
૮. શિખા અને તેમના ધાર્મિક તથા સાંસારિક રીત રિવાજો-૨ સમાપ્ત-૧. મળન વ. મા. જવેરી.	૨૧૧
૯. પ્રેમીન ભોજન-રામાયણ મહાભારતના સમાવર્ત-૨. મળનમા મા. જવેરી.	૨૧૬
૧૦. ભારતનાં હરતમિખિત પ્રસ્તાવવર્ત-૨. રત્નવિદારી.	૨૨૫
૧૧. ધાનુષ્યો અને સંબંધો સંબંધ અને તેની સ્થિતિ-૨. વિશ્વમત્સર કવિનીએ આપ.	૨૨૬
૧૨. સોમની સંકલ્પની નેકુ કોમ એ. ની લખુ છાત્રકમા.	૨૩૪
૧૩. સાવન્યા, (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન રીતો તથા વિચારો સમીક.	૨૩૦
૧૪. કવિની આશિની સુસાધરી.	૨૪૦
૧૫. અંગ્રેજ ઇ. માસિકોના ઉત્તમ લેખોમાં સાંસાર.	૨૪૨
૧૬. ક્ષેત્ર પ્રકરણ-સમીક.	૨૪૧
૧૭. દેશીક વિચિત્ર ગતો.	૨૪૬

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક,

ગોત્રીકાલ મિલુવનદાસ દલાલ,
દાદા કાંઈ વજીર.

નં. ૮૨ માંતવાડી-મુંબઈ.

વર્ષિકમુદ્ર ૨. ૨-૩-૦ તથા પરદેસ મટે ૩. રૂા (૩ ગાં. ૪ પેન્સ) પોસ્ટેજ મંદવ.

વગરો-શિયાળામાં મી હુદાકુમિય સ્ટિમ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકૃતમાં આશાસમ દેખે
જામે તોર દેખે, તા. ૨૦-૧૦-૧૯૧૩ ના રોજ પ્રેસદા કરું.

સત્ય

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચસો પરપ્રધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદ્વૈજોયસ્તદિત્સોમોઽવતિ હત્યસત્ ॥ શ્રુત્યેદ, ૭-૨૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ડાની (જનાય) બાળને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) બાળુના ભોગ છે કે,

(સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પરપ્રધાતે) પરપ્રધાતે એક બીજાને દયા-પવાની રૂપમાં કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે. (યતરત્) જે બેમાં જે (ઋજોયઃ) અણુ અકુટિય છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પદ્મા-મા (અવતિ) રૂપ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે. તેનું દાન કરે છે.

પ્રસ્તુત ૩ ભુ.]

નવેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

[અંક ૫ ભે.

લક્ષ્મી પૂજન.

વીર ! સહુ આલોરે, માનાનાં તન ઉત્તરવા કાન.

અરુણોદય ભોધ નિદ્રા ત્યાગે

પ્રાતઃ સમય દિસે ક્યાં આસે ?

હો! વીર ! જર જંગલો-

મંગલ-દેવનાં રે, ઝીલવા અશ્વન-ઝરણાં આન-વીર ! (૧)

સ્નાન-પાનકરી મુખ આ પ્રભાને-

બાલ્યાંતર યદ્ય શુદ્ધ સ્વ-ગને-

હિન્દ દેવીને મારે-

અપિ વીર-આશે રે, પૂતળો સહુ ત્યો આન-વીર ! (૨)

નંદનવનનાં યુગ્મમાં લારી,

આત્મજલે લઈ માત વધારી;

વિનય દ્યવજ કરકાવી-

આશીર્-બ્રાહ્મણ રે! લઈએ દેવીની સદ આન-વીર ! (૩)

રાયપુર-અમદાવાદ }

કેશવ ૧૯ શેઠ.
(ઉમાશેવ.)

વિક્રમ વર્ષાસિનંદન.

(માલિની)

ભૂતલ ઉપર જોયો, વીરને શોધિયા ને,
 મુતન મુતન વર્ષો, નામંથી ચોપિયા ને;
 ચુર્ણ ગણ ગણનામાં, અગ્રરથાનેજ યાગે,
 નવિન વરસમાં તે, હર્ષ હર્ષ આપે
 મુવરસ રહે યાતે, પ્રાર્થના સિદ્ધ થાઓ,
 નવલ નવલ રથાને, પ્રેમ ને શૌર્ય જાઓ;
 કુશલ વરદ-એવી, ને વધી જ્ઞાન દેવી,
 ધરિ ધરિ ખગ રાખે, રેખને ક્ષેમ તેવી.
 મહો મહિ સંવિઓર્તિ, જગ હૃદય આપે,
 અધિક અધિક તેથી, મુગ્ધ સહીર્ષિ વ્યાપે;
 મન મો જોયુત પેણુ, સર્વ મિત્રે અંભારા,
 મુરસ સરસ રેખે, પ્રેમ-અથો તમારા.

છાતાલાલ કહાનકાસ પરલ

સુલ માનર-માલગ.

ભૂંગની ભ્રમણા.

(શાહુલચિહોડિત.)

રે ! ભોજા ! રસમુગ્ધાં જામર તું સંતોષ શાને તને ?
 મુસે તું નવમલ્લિકા તણી લતા મુજે કદી મુંગને;
 આંખા વૃક્ષની મંજરી મહો વધી મુસે મધુ મસ્ત થે,
 હુમે છે તુજ દિલકુ પ્રલુપ્તના જણો વિશે સર્વદા.
 ઉપા શાન્ત સમે રવિ સુમરથી અર્ધિદ જ્યાં ખરિયતાં,
 તેના મિદ્ર પરાગ ત્યાં કમલમાં જાતો ઉડી સર્વદા;
 સંધ્યાને સમરે રતિ ક્ષિતિજથી દુખંત પ્રશ્નિમાં,
 તારે તો અદવિદના કદરમાં ખીડાય તું જાપલા.
 ખુદિ મન્દ થયેલ રે ! જામર તું ખોદી ધરી પ્રીતી,
 શાને મોહ વિશે તું અન્ધ બનતો પુષ્પો પરાગે લચી ?
 આપસિ તણું મુજ છે જામરમાં રતિ અસંતુષ્ટ હો !
 તો હે ! માનવી આ દુષ્ટિદ જામરમાં સંતોષ શાન્તિ પરા ! ! !

વિશ્વસન-વિદ્યાલય
 મુંબઈ

છાતાલાલ મુગનકાલ-દેશાઈ

હિંદ માતાને ચરણે.

પ્રબંધ.

માતૃ ભૂમિ ! પ્રિય વીરપ્રસન્નિની ! ઊડ ઊડ તુજ ગ્લાનિ
 પ્રાપ્તી મુખે, તુજ વ્યોમપટે, રહી શુભ વ્યોતિ કંઈ રાત્રી ૧
 અધાર ગયો, મુખપાસ થયો, ને વાલ પંખિયાં ખોલે
 તુજ તરૂં પર કુંજે, મધુર ગુંથ પ્રેમ ઉત્સવે ડોલે ૨
 રાક્ષસવહાર ત્રિશે તુજ વાલ સુમંગલ ગીત અથાપે
 ઘોષ અનુષ, પ્રબાન સ્વરૂપ, અનંત દિગંતર વ્યાપે ૩
 અગ્નિ તિમિર વિદારક પેસો બાલભાતુ આકાશે
 પીરપુત્ર તુજ દૂષ સોદાવણુ રવીન્દ્ર દાન્ત પ્રકાશે. ૪
 ને ! માત ! ને ! દેવ અપ્સરા દિવ્ય પૂજાં અર્પે
 પ્રેમ દક્ષિની સુધા ઘટિ ને ! અતિ હર્ષથી વર્ષે ૫
 સ્નેહ મર્તિ ! પ્રિય મમ માતા હૃદય ધર્મ તુજ ચરણે
 રંકે બાલનું સુમન કુમળાં સદા રહે તુજ ચરણે ૬

ચોપાટી મુખાધ. અવતીધર.

કૂર માળીને.

(શિખરિણી)

અસા ! માળી શાને સુમન અતિ ચાર મુઠી લીએ,
 તને - છપ્પાં શાની ? હૃદય રસ મીઠો લુટી લીએ.
 બહેલાં હૈયાં અભિમય મોહું દિવ્ય ઝરણું,
 ખિલું છે હવાને રંગતસમ એ મ્મેત વરણું.
 મને માયા એની શિશુવય વિશે મુદ્દ સધ,
 અને એના કાંઠા નિમર મમ ચીરે નહિ કદિ.
 રસીલા હૈયામાં અનળ અતિ પૂરે મધુરતા,
 અરે ! એને સેત્રાં વિરૂપ બનશે ને રસવતા.
 અકાલે શાને તું કુસુમ મમ લે આમ ઝડપી.
 ખિલું છે હારાં એ સદય ઘટતી મ્હેર કરી.
 હવતું આસા લાંબી મુદ્દલનને એ સુમનની,
 અરે ! આકાંક્ષાએ અવિરત થશે હુમ મનની.
 મોહું મારું બાધ છવિન અનિ ખારું યદ્ય નરો,
 અરે ! કિન્તુ તેવું મધુર રૂપ સ્વર્ગે વહી નરો.

એતિ બહાવા તેના મધુકરે પછી ક્યાં વિતસશે,
 ઉગારે જે તેને હાથ મમ હવે જલકશે.
 અમારી વાડીમાં મુમન જસ છે એજ ખીસતું,
 સદા મારો મેલો પ્રભુપ ૨૪ જીવી વિકસતું.
 ૦ પિશાચી હસ્તે જે જીવન કહે માથું થઇ જશે,
 ખરે ! જાણ ભાવી મુમનસમ તારું પ્રભુ ધરો.
 તને રેનારની અસર નવ થાએ કંઈ જરા,
 કૃતિ, તારી દેખી રસહીલુ ધરો આ રસધરા.
 તને શ્રોત્રું દેતું કર કતલ કાળા કરધરી,
 અમારી મળા તો રૂદન સમ ખીલ કંઈ નથી.
 અહો ! સંહારી તું, અટક પણ આ કાર્ય કરતાં,
 સખાને આલિંગી. ધડીક જગની લડ સંજગતા.
 અમારો એ દેવી પ્રભુપરસ ઘૂટે નહિ કદા,
 ન બેઠારો કાંધી અમર રસ એ આ જગતમાં.

પર
 તાલુકે—દસકોષ.
 ૬૨

}

‘ધીરજ’

ઉપદેશક પથિકને.

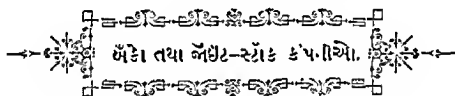
(મન્દાકાતા.)

આલ્યો જનને પથિક આદિથી કામ શું છે ઉભાતું ?
 સ્વાર્થાઆ સૌ જગત જનને કામ શું છે કલાતું ?
 તારાં પ્યારાં તુજ પચનો સુલુરી કો' નહિ ને,
 ગડિ બાપુ સગા ગજરી મૂર્ખમાં મેળવીને.
 સંકેરની રડક સહિતા સ્વાર્થ ને લોભ કેરી.
 રે ! રે ! લોકો અજળ દુનિયાનાં સદા છે નમેરી;
 તેમાં બાણ તુજ પચને કોષ પ્યારાં ગણેના,
 હાંસી તુલ્યે તુજ પચને સર્વ પ્રાણી ગણે હા !
 કે.કે. કાલ વિચિત્ર છે અથ કામે ખમેલા,
 હા હા ! તે તો વિપવ વિપના અસર છે બરેલા;
 મને નાંહિ તુજ કચને પાન્ય ! સર્વ તણાશે,
 ને બાપુ તું જન સમુદમાં અર્થ ગારો ગણાશે.

માટે સાક્ષી સમજી જઈને જાણતો તું યદ્ય જન,
તારી જ્ઞતિ અવર હિતની છોડીને આવતો યા;
તાણે કેવું સદુ અદ્ય છે બોધ કોઈ ન ધારે,
બાધ સૌ તો વિષય વિષના બોધને નિત્ય ચાહે.
તો તો કિંતુ સદુ હૃદયને લાગશે બોધ સારો,
ને હાં બાપુ તુજને ગણશે વિશ્વમાં સૌથી પ્યારો;
સસારીયા અધિક મળશે માનને પૂજશે સૌ,
બધું આંહિ સમજી જનમાં બોધ સદુબોધ કેવો ?
ચાલ્યો જનને અધમ સ્થળમાં પાન્ય તું તો જસારો,
સો બુદ્ધિમાં સદુગુણ બધા તુજ દંડાઈ જશે;
નાંખે કોઈ મલીન ગરે જનહીની-નીર આણી,
ધારે પાણી ગર તણું એ વિશ્વતો નીમ એ છે.
માટે બાપુ સમજી યદ્યને માનજે આ કથેતું,
પ્યારું લાગે સદુ હૃદયને બોધતું એ બક્ષેડું;
તું તો પૂરે સમજી જન છો હું વધુ ચાહતો ના
તારી જ્ઞતિ અવર હિતની છોડીને આવતો યા ! !

મુંબઈ

હરગોવિંદ કાનજી ભટ્ટ.

તેના ચાલકો પર નવીન અંકુશો મૂકવાની આવશ્યકતા.

પૂર્વજમાં પીપલ્સ બેંક (તેની ૮૮ શાખાઓ સહિત), અમૃત્સર બેંક, તથા હેરો
દોઆબ બેંક તથા મુંબઈમાં ફેડોટ બેંક (તેની ૬૪૦ શાખાઓ સહિત) તથા બેંગ્લે બેંકોંગ
કં. લી. ગત માસમાં બંધ પડવાને કારણે, ફેરોડો રૂબીવાનો ઘોરાજો યદ્ય પડ્યો છે, હવે
શેર હોલ્ડર્સ તથા ડીપોઝીટર્સ રૂબી હયા છે તથા હવે મનુષ્યો કામ ધંધા વિનાના યદ્ય
પડ્યા છે. પીપલ્સ બેંકના ભાંગવાથી બીજી બેંકો ભાંગી છે. એ કેપના આચક તો ઘણી
ખરી બેંકોને લાગ્યા છે અને હાંડા તો સર્વત્ર હયા છે. જ્યાં બેંકની આગના બડકા હજી
હોલવાયા નથી તેટલામાં આ નવી આગો લાગવાથી લોકો બેંકોના કામથી બચી ગયા છે.
હવે બેંકોની નિષ્ફલતા કોની લુચ્ચાઈ, બેંકરકારી કે જનમાધ્યમી યદ્ય છે એ પ્રશ્નનું નિરાકર
રજી તો કોઈ જાણી શકે. પરંતુ હાલમાં લી.કે.પી.ઓ બેંકોએ તે કરતાં મોટા પ્રમાણમાં ભાગે છે

એ નક્કી છે. પછી તે બેંક હો કે મીઠું હો કે ખીચું કારખાનું હો કે દુકાન હો કે એન'સી હો-એનડા મોટા પ્રમાણમાં ભાગવાનાં સામાન્ય કારણો યુ' છે તેની તપાસ કરવાની આપણી ફરજ થઇ પડે છે. અને પ્રસ્તુત બેંકો ભાગવાનાં કારણો તેમાંનાં ક્યાં હતાં તેના વિચાર વાચકો પોતા કરી લઇ શકશે.

x x x x x x

હોર્ડિસ્ટાનમાં “સ્વદેશી ચળવળ” ને પ્રતાપે અનેક લીમીટેડ કંપનીઓના જન્મ થયો હતો. કમનસીબે તેમાંની અર્ધેઅર્ધે દશ વર્ષમાં નષ્ટ થઇ છે, અથવા નષ્ટપ્રાય છે. હમારો આધીન થત એવો છે કે, લીમીટેડ કંપનીના કલેક્ટરનું નિર્વાહ માટે જે ખાસ અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન, જે શુદ્ધિમત્તા તથા કર્મશક્તિ, જે ગ્રામાભિક્તા તથા વિચારોની ઉદારતા, તેમજ જેટલું મનુ' પ્રમાણ બેંકોએ તે તેના પ્રવર્તકો પાસે હોતું નથી. કેવલ સાહસની મૂંઝી પર તેઓ હાથ બીટે છે. અશુદ્ધ ભાષામાં અસત્ય વાતો વાણું પ્રેરપેક્ટસ છપાવેથી, સગાં સંબંધીઓને તથા ઓળખીતા પાળખીતાઓને ઘેરેઘેર બોડા શરોને, તેમને અને એમ અદ્યમગદ્યમ સમજાવી લલચાવીને તથા હુરેશાન-રોમાં છાપામાં પુણ્ય જાહેર ખચરોથી સ્વદેશી દેવી અને સ્વદેશાભિમાન દેવને નામે નહીં પીછાનના-રોએને ભોળાવીને તેઓ યોગા ધણા શેરો ભરાવે છે એટલે બેંકો પ્રાર સમજે છે. પૂરા શેરો તો ભાગ્યેજ ભરાય છે. અર્થ, ચતુર્થાંશ કે અષ્ટમાંશજ ભરાય છે તોપણ કામ ચાલુ કરી દે છે. જેઠલી મૂંઝી એક સારી દુકાન માત્ર ચલાવવાને બેંકોએ તેઠલીથી તેઓ મોટું કારખાનું, કે મીઠું કે બેંકની સજ્જાત કરવાની હીમ્મત બીટે છે. કારખાનું કાઢતાં મશીનરીમાંજ ધણા તો ઢાંચે ઢાંચે કમીશનમાં બી કેગાંમથી મોં મીડું કરી નાખે છે. પછી મશીનરી ગોઠવતાં તો ચાપલુ ખજાસ ચાપ છે. તેથી ડીમેયરો કાઢે છે એટલે શેરહોલ્ડરો તો તેટલેથીજ રડી રહે છે. પછી કારખાનું કે તેના અધિક ભાગ ખાસ સંલોભમાં ગીરો મૂકે એટલે ડીમેયર હોલ્ડરો પણ રડી રહે છે. પછી ડીપોઝીટરોનાં નાણાં વધુ, પડતકુલ બચત, દુષ્કાલ, આગ વગેરે સપજી આવડે તો સંપ કરીને કોપ કરવાથી શુભ થઇ જાય છે અને કહેવાતી ૧૦ કે ૧૫ કે ૨૫ લાખની મીઠ, સાધારણ ઘર હોય તેમ લીધાં-ઉથી એક, બે કે ત્રણ લાખ રૂપીયામાં વેચાઇ જાય છે ! ધાપણું “સોઠા હુઆ સાંઠ આધા ગયા નાં” જેટું જોત જોતામાં થઇ જાય છે.

x x x x x x

એન'ડોમાં પોતાના ધંધાનું પૂરું જ્ઞાન હોતું નથી તે કરતાંપણુ તેમનામાં ગ્રામાભિક્તાની ગેરહાજરી વધારે અસહ્ય છે. તાતાની નાગપોરની સ્વદેશી મીઠના શેરોનાં બચ્ચાં પર બચ્ચાં ચાપ છે અને હજારના શેરોના ભાવ છ ગણા જગતમાં બોલાય છે. ખીછ મીઠોના હજારના સો પણુ નથી આવડતા ! રૂ. તાતાની ગ્રામાભિક્તાના એ પ્રતાપ છે. તેમને માટે કહેવાય છે કે, તેઓ કંપનીની ઓફીસની પેન્સીલ પણ ઘરકામમાં વાપરતા નહોતા ! અહીં તો આપું કહેણું સાકમાં અને આપું મુઝલ કચરામાં ચાલુ' જાય છે. એન'ડોને ઘેર દૈનિક આદિ છાપાઓ આવે તે પણ કંપનીને ખર્ચે, ઘેર બાકી થોડા તથા મોટર હોય તે પણ કંપનીને માથે, રેલ્વેની મુસાફરી ૧૨૮૮ કલાસમાં ચાપ તેના પૈસા પણ કંપનીમાંથીજ આપવામાં આવે. દરેક ખર્ચ બનતાં શુધી કંપનીના લાભાર્થેજ કરવામાં આવ્યો હોય છે. અને પારકે પૈસે તેઓ પરમાર્થ પણ સારો કરે છે. તેમના સાળા બનેલીઓ વગેરે જીખેલીઓમાં વેચે તો કોઇ સો રૂપીયા પણ ન આવે તે કંપનીમાં મોટા એક્ષીસરો ધઇ પડે છે ! મુ'જામાં એક મીઠના એન'ડો હાથમાંજ દેવાક વળતપર

મીલના સ્ત્રી કામદારોના ઉપરી તરીકે નામકીસ્સા રહે છે તે તરીકે એક સર્વથા અનુબંધીન સ્ત્રીને એક તરફે ૩. ૪૦ ને પગારે રાખી છે. તેની યોગ્યતા માત્ર એટલીજ છે કે તે અતિ સ્વચ્છ પત્ની છે. કોઈ પતિના બંધનમાં નથી અને શેર રસિક છે !' આવી એન્ટ્રસ્ટી કરનારાઓની મીલોના 'શેર' અર્થશેર, નવરાંક અને છતાં યથા જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? મીલ માટે માત્ર લેવાય તેમાંથી એન્ટ્રસ્ટુ' ખાનગી કમીશન મટે અને એન્ટ્રસ્ટુ' નેષ મેનેજરો યુગેરે પણ અધ્યામાલિક થાય. તેથી યોગ્ય વર્તમાં કંપની લીકરીસનમાં જાય એમાં નવાઈ નથી. દીરક્ટરો તરફથી યોગ્ય વ્યવસ્થા કે અકુસની આરા પશુ અર્થ છે. એઓ ઘણું કરીને એન્ટ્રસ્ટના કુટુંબના કે તેના મિત્રો હોય છે. એવા મંડલની બહારના હોય છે તેઓ માત્ર હાજરીની શી કમાનાનીજ દરકાર કરે છે. સરકારી છાત્રાલય ધરાવનારા ધણીને તો દીરક્ટર થવાના વ્યાપાર જાણે યથા ગયો છે. દીરક્ટર થનારે અમુક શેરો ખરીદવાજ નેષએ કે જેથી તેઓ તે કંપનીના અંતરના હિતોથી યથા રહે. પ્રસિધ્ધ પુરૂષો કાંઈ દીરક્ટર થવા માત્ર સાદુ શેરો ખરીદવાની દરકાર કરતા નથી. તેથી એન્ટ્રસ્ટો તેમને નામે માત્ર શેર ચલાવી આપે છે ! આ બંધનમાં 'એન્ટ્રસ્ટ' દીરક્ટરોની કહાણી છે. દીરક્ટર જાણે છે કે આપણી શી પાકે છે અને એન્ટ્રસ્ટો જાણે છે કે એમના નામથી લોકો જગમાં આવે છે. નામનો આવો દુરુપયોગ જાણી નેષને થવા દે છે તે માટે તેઓ શું કારણના નથી ? જાણે અને મેંદરેટ્ટો આગમ નહીં તો પણ પ્રભુને ત્યાં પશુ નથી શું ? આશ્ચર્ય અને દ્વંડ મનનો એન્ટ્રસ્ટ અથવા મેનેજર દીરક્ટર ખીજા દીરક્ટરોને મરજીમાં આવે તેમનજવર પેડે રાક્ષમાં નચાવે છે. તે તેમનો રાજ કિંવા કીંગમેકર છે, અને જે કાઠી ગરમટ સરખા કરે તેને પદમટ કરે છે, અથવા રાજનાશુ આપી ન્હાસી છૂટુ' પડે એવી ગરમ વાતાવરણ તેને માટે પેદા કરે છે. મુંબઈમાં કેટલાક નામકિંત અને પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષો એટલા બધા બોડો ઉપર દીરક્ટર છે કે, તેની શી માથથી તેઓ આનંદથી પોતાનો વાર્ષિક ખર્ચ કાઢી શકે છે. પોતાના ખાનગી ધંધામાં મચ્છા પચ્છા રહેવા છતાં, એ સુધની કંપનીઓના વહીવટ ઉપર દીરક્ટર તરીકે તેઓ પુરુષ લક્ષ આપવાને તેમને અવકાશજ મળી શકે એમ નથી. શેરહોલ્ડરોનું ગમે તે યાઓ તેની તેમને દરકાર નથી. તેઓ રીનાજ સગા છે. તેઓ પોતાની પ્રસિધ્ધ તથા પ્રગતિયતાને ધાપવું તરીકે રોકે છે એ દેશના અભાગ્યનીજ વાત છે. હમારા વિચાર પ્રમાણે ધારાસભાના સભાસદો તથા બોટા છાત્રાલય ધરાવનારાઓ દીરક્ટર ન થઈ શકે તેમજ કોઈ પણ પુરૂષ કે થી યથારે લીમીટેડ કંપનીઓનો એક સાથે દીરક્ટર થઈ શકે નહીં એવો કાયદો ધરવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી ઉત્તર ચરમભરી સ્થિતિનો અંત આવવો અશક્ય છે.

x

x

x

x

શેર હોલ્ડરો પણ એન્ટ્રસ્ટી આપણુદી સામે ચેલું ન કરી શકે એવી એન્ટ્રસ્ટ બહાદુરોએ પેરની કરી રાખી હોય છે. ગર બરાવળી વખતના અને તે પછીના એન્ટ્રસ્ટો જુલન છે. અરજ પર સતી થવા પછી એન્ટ્રસ્ટો બનિજા મટીને શેર હોલ્ડરોના કાકા યથા બેસે છે. આર્ટિકલ્સ આફ એસોસીએશન નામની લાલકિનાજમાં તેમના હક નક્કર કરવામાં આવ્યા હોય છે અને તે વાંચ્યા ન હોય તો પણ તેઓએ તે વાંચેલા ગણવાનું અરજમાં લખેલું હોવાથી તેમને તે બંધનકર્તા છે. આથી એક હશો આપવા શેર હોલ્ડર ચૂકે તો બાકીના હશુ

આપવા પડે છે એટલું જ નહીં પણ તે છતાંયે તેનો શેર રદ થાય છે !-કેમકે હવે લાલ કિતાબમાં એવી કલમ છે ! ' પ્રોક્ષી'ની વ્યવસ્થાથી શેરહોલ્ડર તથા બહારગામના શેર હોલ્ડરોના મત એન્ટની તરફેણમાં એન્ટ સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. વળી શેરોનો મોટો ભાગ એન્ટો તથા તેના મળતીયાઓ પાસે હોય અને દર શેરહોલ્ડર દીઠ નહીં પણ દર શેર દીઠ મત ગણવાની વ્યવસ્થા હુકીયારીથી ઘણું ખર્ચાખેલી હોવાથી હમેશાં બહુ વધુમત પણ એન્ટના જ થઈ શકે છે. શેર હોલ્ડરો નોકરી ધંધો છોડી ૩ વાગાની સભામાં હાજર પણ મોટે ભાગે રહી શકે નહીં, અને એન્ટોએ પોતાના ક્લાર્કો, હમાયો, મિત્રો તથા પિત્રાદ્યોને નામે, વધુ મત અર્થે શેર અદાવેલા હોવાથી અને તેઓ ખાસ તેમજ સહેલાઈથી હાજર થતા હોવાથી, બિચારા સામાન્ય શેરહોલ્ડરો કશું કરી શકતા નથી. પૈસા તમારા પણ હુકમ હમારો એવો એન્ટોનો ન્યાય છે. પ્રથમ લાભ હમારો પછી તમારો વિચાર કરીશું એવી તેમની નીતિ છે. હમને ખાતાં વધે તે તમારું એવો એમનો મહાપક્ષ છે. એ સત્ય છે કે કેટલીક નવી કંપનીઓમાં અમુક શેર હોલ્ડર ગમે તેટલા શેર ધરાવવા છતાં, અમુક (પાંચ કે દસ) કરતાં વધુ મત આપી શકે નહીં એવે નિયમ ધરાવે હોય છે; પરંતુ જો શેરહોલ્ડરોની હકુમત એક ખરી ગિતા કરવી હોય તો તો કોઈ પણ શેરહોલ્ડરને એથી વધુ મત આપવાનો હક હોવો ન જોઈએ. ' પ્રોક્ષી' થી મત આપવાની છુટ, તેના થતો ફરિયાદો જોતાં, કાદી નાંખવી જોઈએ અને શેરહોલ્ડરોની સભા સાંજે ૭ વાગે અથવા રવિવારે બોલાવવાનો નિયમ કરવો જોઈએ કે જોઈ તેઓ અહાય તો હાજરી આપીને યોગ્ય મત આપી શકે. વળી એન્ટોના અમુક સગા તથા ઝોરીસના ક્લાર્કોને મત આપવાનો અધિકાર રહેવો જોઈએ નહીં. હાલતો ઘણું ખર્ચ શેરહોલ્ડરોની કહેવાતી સભામાં તેમના ક્લાર્કોને હાજરી આપીને ' કોરમ' કરે છે ! વળી એન્ટ કે ડિરેક્ટરને આ સભામાં પ્રમુખસ્થાન ન આપી શકાય પરંતુ કોઈ તટસ્થ શેરહોલ્ડરને પ્રમુખ તરીકે ત્યાં વધુમતે ચુંટી શકાય એવો કાયદો પણ ધડાવાની જરૂર છે.

લીમીટેડ કંપનીના એન્ટ સાહેબો, ડિરેક્ટરો તથા શેરહોલ્ડરોને ઝોળીમાં બેરબીને હવે ઓડીટરની છેલ્લી ટેકરી કેમ કૂદાવે છે તે આપણે હવે જોઈએ ! અત્યાર સુધી તો કોઈ પણ માણસ ઓડીટર નીભાનો. એ હોદ્દો પેન્શનજ ગણાતું ! ઘણા તો પોતાના જમાઈનેજ ખટાવતા અને તેને સહી કરવા શિવાય વધારે ગંભીર શરજો નહોતી મનાતી. પરંતુ નવા કંપનીઝ એક્ટ પ્રમાણે પાસ થયલા ઓડીટરને હવેથી નીમી શકાશે. તોપણ તેથી કંઈ એન્ટને ઝાઝી મુશ્કેલી નડવાની નથી. કોને નીમવો તે સત્તા તો વ્યાવહારિક રીતે તેનાજ હાથમાં છે. અને શિષ્ય રૂપે ન. વર્તનારને તે ઓડીટર નીમશેજ નહીં. એટલું જ નહીં પણ ઓડીટરની આંખમાં તો કુશળ એકાઉન્ટ સહેલાઈથી ધુળ નાંખી શકે છે. ઓડીટરની સત્તા ઘણી ઝોઝી છે. તે તો માત્ર તાજવો મજા અને વાક્યર બરેબર છે કે નહીં તેટલું જ તપાસે છે. એન્ટે ફરેલા સોદા કંપનીને ખુલ્લા હાનિકારક છે કે નહીં, એક હોય તો ધરિયાં નાણું માટે પુરતી જમીનગિરી લીધી છે કે નહીં તેની તપાસ તે કરી શકતો નથી. કંપનીઝ એક્ટ પ્રમાણે હાલ કરતાં વધારે વીગતવાર સરવાણું ૧૯૧૪ ના પ્રારંભથી એન્ટે પ્રગટ કરવું જોઈએ પરંતુ તે પણ પુરતું નથી. ઓડીટરને એન્ટોનો હિસાબ માત્ર નિયમિત છે કે નહીં તે તપાસવા ઉપરાંત તેના વહીવટ અને લેવડદેવડનું વાજબીપણું તથા તેની યોગ્યતા સંબંધી રીપોર્ટ કરવાની પણ સત્તા હોવી જોઈએ.

અને એન્ટના અયોગ્ય વર્તનથી જેટલી હાનિ થઇ હોય તે એન્ટે ભરી આપવાનું બંધન કરવું નોંધાવે. કંપનીની મીલકતની ખરી કોઈમત સ્વતંત્ર રીતે આંકવાની પણ તેમને સત્તા હોવી નોંધાવે.

આ પ્રમાણે લીમીટેડ કંપનીઓના એન્ટો ઉપર વિશેષ અંકેશ સુકતારી કાયદાઓ ઘડવા-ઉપરાંત લીમીટેડ એકા માટે એવો એક કાયદો ઘડવાની જરૂર છે કે, અસુકતી ઓછા લાભથી ઓછી યાપણવાળી બેંક ખાસ કરીને સુંબઝ જેવા ઇલાકાના પાટનગરોમાં રચાવી શકાય નહીં-તેમજ બહાર ગામ અથવા કમમાં કમ ઇલાકા બહાર તેણે અગત્યના પ્રદેશોમાં માત્ર ડીપોઝીટો લેવા શાખાઓ કાઢવી નહીં (સરકારની ખાસ રજા વિના) અને ડીપોઝીટની રકમ પણ મૂલ્ય સુઢીથી બેવડી કે ત્રેવડી કરતાં વધારે સ્વીકારવી નહીં. વળી બેંકના શેરોની કમમાં કમ અર્ધો રકમ શેર હોલ્ડર પાસેજ રહેવા દેવી કે જેથી બેંક બાંને તે આકીની રકમ ડીપોઝીટરોને ભરી આપવા કામ લાગે. જે અમુક અંશે ખોટ જાય તો બેંક રાજી ખુદીથી બંધ કરવાની બાબત પણ શેર હોલ્ડરો આગળ રજુ કરવી શરૂઆત કરવી નોંધાવે. સેટલ બેંકના આ નિયમ છે. પરંતુ સરકારે કાયદો ઘડીને સધળી બેંકો માટે તે શરૂઆત કરવો નોંધાવે.

બેંકનું કામ ધણું સરખ છે. પ્રામાણિકપણે કામ લેવાય તો તેમાં ખોટ માટે તિલપુર રચાન નથી. તેનો ડોલીયાલી હિસાબ છે. ઓછે ટકે નાણું બ્યાજુકાં લેવાં અને વધારે ટકે આપવાં પછી ખોટ ક્યાંથી ? જે સદર જમીનગીરી પરજ નાણું આપવામાં આવે તો થોડો ઘણો પણ નફો યાયજ. પરંતુ ફેટલી બેંકોના એન્ટો તેને પોતાના ધધાનું કાધન બનવે છે. તેના બાધ આદિ સગાઓના નામથી ચાલતી પેઢીઓમાં વગર જમીનગીરીએ બેંકના પેસા આપવામાં આવે છે અને પેડીને ખોટ જાય છે એટલે બેંક તો બ્યાજ સાથે મુદ્દા પાડી જાય છે. વળી ચાંદી, શેરો વગેરેનો પાછલે હાથે એન્ટો સટ્ટા પણ હોવે છે, અર્થાત્ પોતાનો અંદરખાનેથી બાગ રાખીને, મિત્રો કે સંબંધીઓને નામે સામટી લીધેલી પાટો કે શેરોની જમીનગીરી પર બેંક તરફથી નોંધાવે તેટલાં નાણું ધીરવામાં આવે છે. પછી સદામાં ન શાવે ને પાટ કે શેરના બાવ બેસી જાય તો જમીનગીરી નામ માત્ર યદ પડે છે અને બેંક રડી રહે છે. પાટો પર ચાલુ બાવથી ઓછામાં ઓછા રપ ટકા તથા શેર મોતી વગેરે પર ચાલુ બાવથી આચારે અર્ધાથી વધારે રકમ ન આપવાની કાયદાથી ફરજ પાડવી આવશ્યક છે-અને બેંકની મુડીના અમુક બાજથી વધારે રકમ કુલ એવા પ્રકારની ધીરધાર પાછળ ન ખરચવી એ પણ કાયદાથી નિશ્ચિત થવું નોંધાવે. ડીપોઝીટની રકમ મૂલ્ય સુડીથીઅમુક ગણીથી વધારે ન સ્વીકારવી એવાં બંધનની જરૂર છે. વળી આ કાયદાનો બંધ કરનાર એન્ટો તથા હીરકરોનો દિવાની ઉપરાંત ફાજલારી અપરાધ દરાવવો નોંધાવે. ફેટલાક એમ કહેશે કે આવા સખન કાયદાથી તો નેઈટ સ્ટોક કંપનીનું સાહસજ નિર્મૂલ યદ જરો, તેથી દેશની આર્થિક ક્ષતિ અટકી પડશે. તેવો જય નિર્મૂલ છે-હમને તો લાગે છે કે એવા સખન કાયદાને પળુ થોળી પીનારા ઉત્પત્ત ધરો. પરંતુ હાલ તેઓ જે સદેશાણી પિય પચાવે છે તેવી સદેશાણી હનન કરી શકશે નહીં. પ્રામાણિક મનુષ્યોને ગમે તેવા વાજળી સખન કાયદાથી જરા પણ ગમ-રાવાનું પ્રયોજન નથી.

પરંતુ કાયદા બાહ્યીન લીમીટેડ કંપનીને નામે આપતી હમબાહ અટકશે એવી આશા હમે આપતા નથી. શેરહોલ્ડરોએ હાથ કરતાં વધારે જાગૃતિ બતાવવી જોઈશે. મત રૂપ સત્તાનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો જોઈએ, અને સમયનો વિશેષ ભોગ આપવો જોઈશે. હાથ તો અનંતરું કામ તે કોઈનું નહીં એવો ખેલ યદ્યપિ પડ્યો છે. શેરહોલ્ડરોનું એક ખાસ ગંડળ સ્વભાવું જોઈએ અને એક કુશળ મેનેજરીને સારે પેઠાએ નીમીને એક ઉત્તમ સામાજિક કે માસિક પત્ર પ્રગટ થયું જોઈએ. તેમાં જુદી જુદી જોઈટ રોક કંપનીમાં શું અવ્યવસ્થા છે તેની વીગત પ્રગટ થતી રહેવી જોઈએ. આ મંડળના સેક્રેટરી તથા પત્રના તંત્રીને જોઈટ રોક કંપનીઓનાં દશર તપાસવાની ખાસ સત્તા કાયદાથી મળવી જોઈએ. તે ઉપરાંત “ફૂધ” જેવાં ખાનગી પત્રની પણ ઓછી જરૂર નથી. પરંતુ લેખકશ્રીને કંઈ ખી નાંખેથી મન માનતા પાકતા નથી. અને લેખકશ્રીર યથા ઇચ્છતાઓ પણ તેના અગ્રણ્ય ધન વિના તેવું કામ કરી શકે એ સંભવિત નથી.

x

x

x

x

x

આ સમજા લખાણનો પ્રારંભ એવો બાવાર્થ કાઢવા મયશે કે હિંદીઓ માત્ર લુચ્ચાઈ દાંબાઈ કરી જાણે છે અને સમજા જોઈટ-રોક કંપનીઓ સોનેરી રાણી છે એમ હમે કહેવા માંગીએ છીએ. એ અનુમાન સત્ય નથી. ધણીએ કંપનીઓ ઉત્તમ અથવા મધ્યમ છે. તેમજ હિંદીઓ યુરોપીયનો કરતાં ઓછા પ્રામાણિક છે, એમ કહેવાનો પણ બાવાર્થ નથી. હાથ તેવો ભાસ થાય છે એ ખરું છે, પણ તેવું કારણ એટલું જ છે કે, લીમીટેડ કંપનીઓના સ્થાપકો જે વર્ગના જોઈએ તે વર્ગના મોટે ભાગે હોતા નથી. કેળવાયેલો વર્ગજ એ સાહસને યોગ્ય છે. પરંતુ તેને બદલે બહુ ઓછું લાઈએ જુરશી પર પધાંડી મારીને ખેસનારો વર્ગજ એ સાહસમાં પડે છે. એજ કમનસીબીની વાત છે. કેળવાયેલાઓએ સંપત્તિમાન હોય છે તે પણ ધણું ખરું વ્યાપાર ન કરતાં સોલીસીટરને ત્યાં આર્ટીકલ્સ પર સહી કરવીજ પસંદ કરે છે. તેઓ વેધક કે કાયદા શિખવા વીલાયત ઉપડી જાય છે. જેમણે આર્ટીકલ્સ ઓફ એસોસીએશન શી આપીને ઘડાવવા જોઈએ તેઓ શી લઈને ઘડી આપે છે એજ આપાત છે. જે શીમાનું કેળવાયેલો વર્ગ મથાસકિત જોઈએ રોક કંપનીઓ ઉભી કરવાની સાહસિકતા તથા આપારિક યોગ્યતા મેળવેલ કરે તો તેઓ સ્વાર્થ તેમજ પરમાર્થ ઉભય વધારે સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે. યુરોપીયનો કંઈ બદમાશ નથી હોતા એવું કંઈ નથી. બર્મા બેંકના આક્રોશ યુરોપીયનોજ હતા-અને મી. બોટમલી એમ. પી. તો સ્વકર્ણ પડે લી. કંપનીઓ ઉભી કરતો અને બાંધતો. હબર્ટ રોપ્સરે ફિલ્મશ્રી પર લખવા માંડ્યું તે પહેલાં તે રેલ્વેનો ઇન્જનેર હતા. તે વખતે ઇંગ્લંડની લીમીટેડ રેલવે કંપનીઓના એજેન્ટ શેરહોલ્ડરો પર કેરી જગરાઈ ચલાવતા તથા લુચ્ચાઈ કરતા તેવું તેને સાઝું જાન મળેલું. તે સત્વપરાયણ મહાપુરો રેલ્વે કંપનીઓના યાવકોની લુચ્ચાઈ વિષે એવા તો તમતમતા આર્ટીકલો માસિકોમાં પ્રગટ કરેલા કે તેના પર ફેજાવરી કામ ચલાવવાને રેલ્વે કંપનીના યાવકો તમાર યદ્યપિ મયક્ષા. નિરક્ષરોજ રાંસા છે અને સાહસો તેવા નહીં નીવડે એવો પણ હમરો પણ નથી. પરંતુ યોગ્યતાની વિશેષતાને કારણે, સરખી પ્રામાણિકતા માત્ર પણ તેમનામાં હોય તો તેઓ વધારે સાઝું પરિણમ

નીપજ્ઞની શકે છે તેથી તેમને પસંદગી આપવી જોઈએ. આ દેશમાં લીમોટેડ કંપનીઓની શરૂઆત છે. બ્યારે ઇંગ્લંડમાં તેનો પ્રારંભ થયો ત્યારે ત્યાં પણ અંદો પેટેમન અપ્રામાણિકતા તથા નિષ્ફળતાના શરદા ફાટયા હતા. પંડિતો ધાણુ દાત્રે એ નિયમ છે. માટે હાલની કાંઈક વિશેષ અપ્રાણિકતાથી બંધાયેલા નૈરાશ્વર્થ્ય માની બેસતું બુદ્ધધર્મ છે. હાલમાં પણ અગાઉની અગેશા તો સ્થિતિ સુધરી છે. મોટાની લી. કંપનીઓના કાયદા કાનૂનમાં રનચે દેલીયાનું-કમીશન લેવાનું કાયદાનું ૧૫ વર્ષ પૂર્વે સાર્વજનિક હતું. તેથી ગમે તેવો ખરાબ માસ કાઢવાથી પણ એન્ટને તો સરખોત નહીં લાભ થતો. ઉત્કૃષ્ટ ખરાબ માસનો વધારો નીકળે તેથી ઉત્કૃષ્ટ લાભ થતો. સ્વ. મી. તાતા એ નિયમ માટે કડવી શર્મા કરતા અને માલના વ્યાપર નહોં પણ ચોખ્ખા નફા પરજ દસ ટકા કમીશન લેવાનો શેરહોલ્ડરના સ્વાર્થ સાથે બંધબેસતા નિયમને અમલમાં મુકનાર મીલ એન્ટ તેઓજ લગભગ પ્રથમ હતા. આજે હવે જે નથી લી. કંપની ધાય છે તેમાં માલના વ્યાપર નહોં પણ નફા પરજ ૧૦ ટકા કમીશન લેવાનો નિયમ સાર્વજનિક થઈ પડ્યો છે. કેટલીક જૂની કંપનીઓએ પણ આ નવો નિયમ દાખલ કર્યો છે. શેરહોલ્ડરે પણ નિયમો જોયા વિના હવે શેરો એકત્રિય લેતા નથી. આ સુધારો શુભંતરાયજી છે. પરંતુ ખાસ નવા કાયદા પણ શેરહોલ્ડરો તથા ડીપોઝીટરોના લાભના રક્ષણાર્થે થકાવા ખાસ જરૂરી છે. જનરલન બેંકોએ દરવાજા બંધ કરવાથી, હારકાદાસ ધર્મશીના અને જર્મો બેંકના ડીરેક્ટરોના અપકૃત્યથી જે સરકાર તથા પ્રજા ઉભય એતીને, સાવચેત થઈને યોગ્ય પગલાં બરશે તો તેથી નરમું પણ સારા માટેજ થાય છે એ કહેવન ખરી પડવાનો વખત આવશે.

શિખો અને તેમના ધાર્મિક તથા સાંસારિક રીતરિવાજો.

લખનાર-ડા મગનલાલ મા. જવેરી. મુબબ.

(૨ ગતિથી સમાપ્ત)

દશમા પાદશાહના અધર્મોના મુખ્ય ભાગો.

આ ગ્રંથ પણ હિંદી અને પર્શિયન બાષામાં હોઈ તેની લિપિ મુદ્રાણ છે. એના મુખ્ય ભાગો નીચે મુજબ છે:-

(૧) વિચિત્ર નાટક.—આમાં મુઝ ગોવિંદશીને આત્મચરિત્ર કથ્યું છે; પરંતુ એ માંએ એકેશ્વર વાદનો ઉલ્લેખ છે.

(૨) ચંડી ચરિત્ર.—આમાં ચંડી દેવીએ આઠ દૈત્યોના વધ કર્યા તેની હકીકત

છે. આ વિષયપર ગુરૂ ગોવિંદસીંગે સંસ્કૃત ભાષામાં જે લખ્યું છે તેનું પ્રસ્તુત અસ્તિ ભાષાંતર છે, એમ ઉલ્લાસીની માન્યતા છે.

(૩) શાસ્ત્ર નામમાલા.—આમાં ગુરૂં ગુરૂં શાસ્ત્રોનાં નામે આપેલાં છે, અને તે મારા ગુરૂ હૈ; એમ બહાદુર ગુરૂ ગોવિંદસીંગ કહે છે.

(૪) દીકાયત-ચાર્ત્રામિ. આ પશ્ચિમ ભાષામાં છે. શીખો કહે છે કે આરંગઝેબને ઉપદેશ આપવા સારૂ ગોવિંદસીંગે એ લખી હતી અને પાદશાહને પત્રદ્વારા મોકલી હતી.

આંતરકલહ અને તેનું પરિણામ.

ગુરૂ ગોવિંદસીંગ દશમે-હેલ્લો ગુરૂ યથો. તેણે ‘ આદિ ગ્રંથ ’ અને ‘ દશમા પાદશાહનો ગ્રંથ ’ ધનુસ પ્રાપ્તિનાં સાધન તરીકે તૈયાર કર્યાં. ઇ. સ. ૧૭૦૮ માં (તેનીશ વર્ષની ઉમરે) તેને નિઝામતા રાજ્ય નદિડમાં મારી નાંખવામાં આવ્યો. શીખ ધર્મમાં તેનાં પોતાનાં મરણ પછી કોઇ ‘ શાસ્ત્રો ’ રહેશે નહીં એવી તેની ખાત્રી થવાથી તેણે પોતાની પછી કોઈને પણ ગુરૂ ન નીમવાની આજ્ઞા કરી. જાતિભેદનું નિકંદન નીકળી જવાથી બધા શીખો એક સરખા દરજ્જાના ગણાયા અને તેથી એક સંપત્તી રહી રાક્યા. પણ મુસલમાનોની સામે લડવાનું હતું ત્યાં સુધીજ તેઓ એકસંપત્તી રહી શક્યા. પછી પરસ્પરના કલહથી કુદરતી નિયમ પ્રમાણે તેમની પડતી થઇ. પાદ પંજાબ કેસરી રજીંદતસિંહનો લલ્લ થતાં તેની સરદારી નીચે પાછી કંઈક અવસ્થા થઇ; પણ તેનાં મરણ પછી પાછું ‘ નેતુ ’ ને ‘ તેતુ ’ થઇ રહ્યું. આ રીતે પરસ્પરના દ્રોહથી જેમ અન્યોનું સત્તાનાશ થયું તેમજ આ જાતિનું પણ થયું. મરાઠા અને શીખોના ઇતિહાસમાં અહિં ફેર માત્ર એટલોજ પડે છે કે મરાઠાઓમાં શીવાજી અને શંભાજીનું કંઈક પાણી અવશેષ હતું (જે તેટલા અંશમાં શીખોમાં નહોતું) તેથી તેઓ થોડા વખત ટકી શક્યા.

ધર્મગ્રંથો.

શીખ લોકોના બે ધર્મગ્રંથ છે; (૧) આદિગ્રંથ (૨) દશમા પાદશાહનો ગ્રંથ. એ બેકે કવિતા બદ છે. આદિગ્રંથમાંના એક ભાગમાં નાનક, અગેઘ, ઉમરદાસ, રામદાસ, અરજુન અને તેમ બહાદુર-એ ગુરૂઓનાં ઉપદેશ-કવન છે, બીજા ભાગમાં હિંદુધર્મના બહુ િવા સંતોના કવનોમાંથી સારા સારા કિતારા આપેલા છે. કપૂર, ત્રિકોચન, સુરદાસ, નામદેવ, રાગનાંદ અને રોહિદાસ (ચમાર) વગેરે શ્રેણ મહા પ્રખ્યાત હિંદુ સંતોના કવનોને શીખ લોકોના પવિત્ર ગ્રંથોમાં સ્થાન મળ્યું છે. ત્રીજા ભાગમાં ભારોનાં કવનો છે, કે જે નાનકાદિ ગુરૂઓના ગિઓએ કરેલાં છે. આદિગ્રંથ હિંદીમાં છે; પણ જે સિખોમાં તે લખાયેલો છે તે ગુરૂની મદદ વગર સમજવી કઠિન હોવાથી તે સિખો “ ગુરૂખી ” નામ આપવામાં આવ્યું. પ્રાતઃસ્મરણ, સાયંકાળનું સ્મરણ, અને રાત્રે સૂતા પહેલાંની પ્રાર્થના-વગેરે પ્રાર્થના સમયે શીખો આદિગ્રંથમાંના વિવક્ષિત બાગોનું પાઠ કરે છે.

ધર્મતત્ત્વો.

ધર્મર વિશે નાનકની શી કથના હતી તે તેના નીચે લખેલા હિંદી દોહરાપરથી જાણી શકાય છે:—

નાનક સખ હુખિયા સંસાર
યો નહીં હુખિયા છનકો નામ આધાર
રામનામ સખ કોઈ કહે-કગ ઠાકુર ઐર ચોર
છસ નામસે પાપાણુ તરે વહ નામ હૈ કુછ ઐર.

નાનકની ધર્મર અતાદિ, અનન્ત, સર્વવ્યાપી પરંતુ એકની કથના સાથે હિંદુશાસ્ત્રનાં કેટલાંક વચન સરખાવીએ:—

- ૧ સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ ।
- ૨ એકમેવાદ્વિતીયમ્ ॥
- ૩ ઘેદાન્તેષુ યમાદુરેક પુરુષં વ્યાપ્ય સ્થિતં શેદસી ।
યસ્મિન્નાશ્વર इत्यनन्य विषयः शब्दो यथाधाक्षरः ॥
અન્તર્યશ્ચ મુમુક્ષુભિર્નિયમિત પ્રાણાદિભિર્મુગ્ધતઃ ।
સસ્થાણુઃ સ્થિર મક્તિયોગસુલભો તિઃશ્રેયસાયાસ્તુવઃ ॥

—કાશિદાસ.

- ૪ દિકાલાદુયનયચ્છિન્નાતન્ત ચિન્નાન્ન મૂર્તયે ।
સ્વાનુભૂત્યેકસાશય નમઃ શાન્તાય તેજસે ॥

—ભદ્રહરી.

અહીં તેજ તેજસ અને તેજ ધર્મર. માત્ર નામનોજ કેર.

૫. મત્તઃ પરતરંનાન્યત્ કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।
મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા इव ॥

x x x x

મયાતતમિદં સર્વં જગદવ્યક્ત મૂર્તિના
મત્સ્થાનિ સર્વં ભૂતાનિ નચાહંતેષ્વયસ્થિતઃ

x x x x

નચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ પદ્યમે યોગમૈશ્વરમ્
ધીજે માં સર્વં ભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ॥

—શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા.

આ ઉનારાઓ પરથી શીખ અને હિંદુ લોકોની ઇશ્વર વિષયક મૂલ શુદ્ધ કલ્પનામાં કેટલું સામ્ય છે તે સ્પષ્ટપણે જણાઇ આવ્યું હશેજા.

સાધુ, સંત, સિદ્ધ, અને અવતાર-તથા શેષ અને પીર આ જગત્માં પુષ્કલ યદ્ય ગયા પણ કોઇને ઇશ્વરનો પતો લાગ્યો નથી એવો હિંદુઓની ચંદ્રહાસવર્ણેદ્ર રત્નમયુક્તઃ સ્તુત્વન્તિદિવ્યૈઃ સ્તવૈઃ ની કલ્પના મુજબનો મત છે. આ વિચારમાં પણ જેડું આશ્ચર્યકારક સામ્ય છે.

ઇશ્વર પ્રાપ્તિ

“ નાનકે રતંભાલા”માં લખ્યું છે કે ઇશ્વર પ્રાપ્તિ થયા પિતા મુક્તિ મળવી કઠિન છે. વેદાદિ શાસ્ત્રોનાં અધ્યયનથી જે જ્ઞાન મળે છે તેને અત્ત છે. તે અક્ષય નથી, એવું શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં લખ્યું છે. અર્જુન અક્ષય સુખ તો સ્વર્ગ પણ નહીં-કેવળ મુક્તિજ છે, અને તે મેળવવા સાડે પરમાર્થજ્ઞાન મેળવવું આવશ્યક છે, કારણકે પરમાર્થજ્ઞાન તેજ ઇશ્વરજ્ઞાન છે.

મૂર્તિપૂજા.

શીખો મૂર્તિપૂજાને બીજકુલ માનતા નથી; પણ જેમ એકેશ્વરવાદી મુસલમાનોમાં મૂર્તિપૂજાને બદલે કબરપૂજા પ્રસરી છે તેમ એમનામાં પણ મૂર્તિ નહીં તો કંઈક અંશે કબરો અને મંદિરોના ઓટલા પૂજાય છે, એ સુવર્ણ-મંદિરના લેખ પરથી વાંચકોએ જાણ્યુંજ હશે. ઇશ્વરી કુદરત એવી છે કે એક માણસ મા સંસ્થા જેની વિશ્દ્ધ હોય તેના કરતાં પણ એક પાંચમી ચરતી ભૂલ તે માણસ પાસે ને વારંવાર કરાવે છે. તેમ મૂર્તિપૂજકો બ્યારે મૂર્તિને સ્નાનાદિ કરાવતા નજરે પડે છે પણ તેના પગ દાળતા થઈ અર્જુન નજરે પડતા નથી, ત્યારે મૂર્તિવિરોધી શીખો મૂર્તિના પગને બદલે મંદિરનાં પગથીયાં પૂજે છે, તેની મૂઠીઓ (પગ દાખવાની ભાવનાથી) ભરે છે-કહોડે મૂર્તિવિરોધીઓ પગથીયાં પૂજક બન્યા છે. મૂર્તિ વિરોધીઓમાં જેઓ બુદ્ધિહીન હોય તેમની એવીજ દશા થાય છે.

પુનર્જન્મ.

પુનર્જન્મનું તત્ત્વ હિંદુઓની માફકજ હિંદુ લોકોને સંમત છે. “ આ આયુષ્ય પોતાની ધરીપર ફરતાર ચક્ર પ્રમાણે છે; અને ઇશ્વર પ્રાપ્તિ થઇ નહીં ત્યાં સુધી જન્મ મરણના ફેરા ચુકનાર નથી,” એમ શીખ ગ્રંથોમાં લખ્યું છે.

ભક્તિ, કર્મ અને યોગ.

“ ઉત્તમ પડવાન અગર ઉત્તમ વસ્ત્રોનું સેવન કરવાથી મનુષ્યને સુખ પ્રાપ્ત થશે; પરંતુ પાપ વિશે ભીતિ અને ઇશ્વર વિશે ભક્તિ મનમાં રાખ્યા પિના તેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાની નથી.” શીખ ધર્મ-ગ્રંથોમાંના આ વિચાર હિંદુઓને અપરિચિત નથી.

પારખ, અને સ્વગવાસી ન્યાયમર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે જોતે “ પૂર્વ સચિતનો શ્રાંસડો ” કહેતા તે પર શીખોનો વિશ્વાસ હિંદુઓ સુગમજ છે. “ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પાપ ન કરતાં સદૈવ ઉપકાર કરવા તરફજ જોતી પ્રવૃત્તિ હોય છે અને જેના હૃદયમાં દયા અને ક્ષમાની વસતી હોય છે, તે ગૃહસ્થ ગંગા પ્રમાણે નિર્મળ છે. ” —નાનક, આદિ અન્ય.

“ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી મનથી ઉદાત્ત રહો. ”

—ઉમરદાસ, આદિ અન્ય.

આ આશયનાં વાક્યો શીખ લોકોના ધર્મ ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્-ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે કર્મણ્ય કર્મણ્યઃ પદ્યેત્ । અકર્મણિન્ન કર્મણઃ ॥ આથી અંગમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન કરવા સારું અને રાખ ચોપડો જંગલમાં જવાની જરૂર નથી, એવું ધ્વનિત કર્યું છે. આ પ્રમાણે એ એક બાબતોમાં પણ હિંદુઓ અને શીખોનું સામ્ય છે.

નીતિ ભેદ.

નીતિભેદ પર શીખોનો ખરડુ કટાક્ષ છે. ‘ ધર્મર તું ’ કયા કુળમાં જન્મ્યો છે, તે પૂછનાર નથી પણ તે ‘ તું ’ કર્યું છે, ને પૂછશે. ’ + નેજા સુગમ સર્વે કહે છે કે ‘ ચાર વર્ણો છે, પણ તે સર્વતું બીજા જાત છે; ’ પણ પંચ તત્ત્વથી ઉત્પન્ન થયેલું આ મનુષ્ય શરીર, તેમાં એક હૃદય છે ને બીજું નીચ છે, એમ કાણ કહેશે ? આવા ઉદ્ગાર જાતિભેદ વિશે શીખોના ધર્મ-ગ્રંથોમાં છે. આવું છે છતાં જેમ અહિંસાની વિરૂદ્ધ ઝૂંડો ઉઠાવનાર બુદ્ધના ધણાક અનુયાયીઓ માંસ મત્સ્યાદિના આહાર કરે છે તેમ જાતિભેદ વિરૂદ્ધ ઝૂંડો ઉઠાવનાર આ નાનક-પંથીઓમાં પણ જાતિભેદની કંધક આછી છાયા જૂતા વિચારના હોંદુઓ સાથેના સંસર્ગને લીધે હવે જણાઇ આવ્યા વગર રહેતી નથી.

પશુવધ.

હવતા પશુનો વધ કરવો એ નિરંકારયુક્ત છે, એમ શીખો માને છે. પણ શીખો મૂળ હિંદુ હોવાથી તેમજ હિંદુઓ સાથે હજુ પણ નેમનો બચકાર હોવાથી નેઓ ગાયને ખરડુ પૂજ્ય માને છે.

પહુલ અથવા પૌહલ.

જે વિશે સુવર્ણ-મંદિરવાળા લોકના પ્રથમ ભાગમાં આપણે કેટલુંક જણી ગયા છીએ, તેથી તે અત્રે ફરીથી આપી પિછોળણ કરવાની જરૂર નથી. માત્ર તે વખતે જે પાંચ પદ એ લોકો બોલે છે. તેમાંનું નમુના રૂપે એક નીચે આપીએ છીએ:—

સરાવક સિદ્ધ સમોહ સિદ્ધાંક દેખ ફિરિયોધર જોગી જતીકે ।

સૂર સરાવક સિદ્ધ સરાવક સન્ત સમોહ અનેક મતીકે ॥

સારેહી ચેસકો દેખ ફિરિયોમત કોહિન દેખત પ્રાનપતીકે ।

શ્રી ભગવાનકી ભાઈ કૃપાવિન એક રતીવિન એક રતીકે ॥ ૧ ॥

અર્થ:- 'મુ' આખો દેશ ફર્યો; અને સિદ્ધ, યોગી, યતિ અને તપ અને ઇશ્વર ધ્યાનમાં રત એવા જુદા જુદા પ્રકારના લોક મારા જીવમાં આવ્યા. પ્રત્યેક દેશ હું ફર્યો, પણ તેના પર ખરો સરકાર થયો હોય એવો કોઈ પણ ઇશ્વરભક્ત મારા જીવમાં આવ્યો નહીં. આથી ઈશ-કૃપા વિના મનુષ્યની કીમત એક રતી જેટલી પણ નથી.

વારસો.

શીખોમાં માળવા શીખ અને ગંગા શીખ એવા બે ભેદ છે. તે પૈકી પ્રથમ કોઈ મનુષ્ય પામતાં વારસો તેના વડિલપુત્રને મળે છે, અને બીજા પુત્રોના તેા માત્ર તેના પર અન્ન વસ્ત્રોના હક રહે છે. આથી બીજા પુત્રોને જુદો ઉદ્યોગ થયો શોધી લેવાની ફરજ પડે છે. આથી બે શાયદ થાય છે: એક તો તેઓ ઉદ્યોગી નીવડે છે; બીજું, પુછ કાઢીયાવાડના ગરા-શીયાઓની મારફત બેંચાઈ જાતી ન હોવાથી તે સંયવાઈ રહે છે અને તેમાં શક્તિ થાય છે. આ પદ્ધતિ લગભગ ઇંગ્લીશ પદ્ધતિ જેવી છે. દર માત્ર એટલેજ કે ઇંગ્લીશ પદ્ધતિ પ્રમાણે મૃત્યુ પામનારના બીજા પુત્રોને સ્થાવર નિસ્કતમાંથી હિસ્સો ન મળવાથી પ્રથમથીજ પોતાના પગ પર ઉભા રહેતાં શીખવું પડે છે.

ગંગા શીખો પૈકી કોઈ મનુષ્ય મૃત થતાં તેની નિસ્કતની બહેનથી તેના પુત્રોમાં બે રીતે થાય છે:- 'ભાઈખંદી' અને 'ચંદાખંદી.' પહેલી પદ્ધતિ મુજબ મૃત્યુ પામનારની સર્વે સ્થાવર અને જંગમ નિસ્કતની બહેનથી સરખા પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે. કેટલીક વખતે સૌથી વડિલ પુત્રને બીજા પુત્રો કરતાં બેરડો હિસ્સો આપવાનો નિયમ છે:-

ચંદાખંદી પ્રમાણે મૃત્યુ પામનારની નિસ્કતના તેની જેટલી વિધવાઓ હોય તેટલા સમ ભાગ કરી (શીખોમાં બહુ પત્નીત્વની અને વિધવા પુનર્લગ્નની છુટ છે) બાદ તે પૈકી દરેક ભાગ દરેક વિધવાના પુત્રને બહેનની આપવામાં આવે છે. આથી 'ભાઈખંદી' પદ્ધતિ હિંદુ રીવાજ મુજબ છે.

દીયર સાથે પુનર્લગ્ન.

મૃતકને પુત્ર નહોતાં કાયદા મુજબ તેની નિસ્કત તેની વિધવાને મળે છે. પણ આ નિ-લકત સુરક્ષિત રહે તે સારૂ યોગાદુર્લભિર્વલીયસીં આયે 'કરવા' કિંવા 'ચદર ડાલના' ની પદ્ધતિ પ્રચાર પામી. આ પદ્ધતિ મુજબ મૃતકના જીવતા ભાઈઓ પૈકી વડિલ ભાઈ પોતાની આ વિધવા ભાભીને એક સફેદ ચાદર અને નાકની વાળી આપે એટલે તે તેની સ્ત્રી થાય. આથી મરનારની નિસ્કત જાંઘ તેની સ્ત્રી તેના ભાઈ પાસેજ જાય છે. મૃતક ભાઈની વિધવા જેડે પુનર્લગ્ન કરવાની આ પદ્ધતિ દ્વારના સમયના નિયોમની યાદ દેવડાવે છે. જેકે આ સુધરેલી વીદ્યામી સદીમાં નિયોમની વાત આશ્ચર્યજનક લાગશે છતાં જે સમયમાં પુત્રો એજ જીવનનો હેતુ મનાતો તે સમયમાં પ્રત્યેકપિ સારૂ નિયોમ કરવાની ફરજ પડતી, એ સાંભળી આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ નથી. જમાતો બદલતાં, સાર્વિત્ર પ્રસારનાં, અને પુત્રોત્પત્તિજી જીવનનો હેતુ છે-એ બાવના આછી થતાં, 'વડિલ ભાઈની સ્ત્રી ચાતાસમાન છે,' એ વિચારને પ્રધાનતા

પ્રાપ્ત થઇ અને 'ભાભી' ને 'દીપર મારો દીકરો' વગેરે ગીતમાં ગાવાની તક મળી ! ઉપરની 'અદર કાલના' પદ્ધતિ શિવાય બીજી રીતે પુનર્વિવાહ કરવાની પંજાબમાં છુટ નથી. (એમનાં લગ્નના કાયદાને આનંદ મેરેજ બીલને રા. દ્વારામ ગીડમ્સે પુરતી પ્રસિદ્ધિ આપેલી હોવાથી તે વિશે કશો ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નોંધ નથી !)

નિઃસ્વાર્થતા અને પ્રેમ.

ગુરૂ ગોવિંદસિંહ મોજ શીખથી વિરક્ત હતા, તેનાં એક દાખરો એવો કહેવામાં આવે છે કે તેમના એક શિષ્યે સિંધ દેશમાંથી આશરે રૂપિયા પચાસ હજારની, કંઈતની બે સુવર્ણ બંગડીઓ લાવી તેમને અર્પણ કરી. બહુજ આનાકાની સાથે તેમણે તે સ્વીકારી તો ખરી પણ તેમાંની એક સતલજ નદીને યોડી વારમાંજ બેઠ કરી દીધી ! બંગડી આપનારે શિષ્યે આતુ કારણ તથા તે ક્યાં નાંખી પૂછતાં ગુરૂજીએ નદી કીનારે જઈ બીજી પણ તેવીજ રીતે અને તેજ ઠેકાણે નાંખી કહ્યું કે 'અહિં' અને આવી રીતે નાંખી દીધી !

શીખોમાં હજી નિઃસ્વાર્થતા ધણે અંશે જણાઈ આવે છે, અને તેમનો પ્રેમ તો અવર્ણનીય છે. સેવાધર્મજ તેમનો ધર્મ હોવાથી દરેક રીતે જનસમાજની સેવા કરવામાં તેઓ ધર્મ માને છે. *

ખાલસા.

શીખ ધર્મ 'ખાલસા ધર્મ' કહેવાય છે. તેઓ એક બીજાને સામસામા મળતાં પણ "વાહ ગુરૂ ખાલસા, વાહ ગુરૂ શેતહ" કહે છે. ખાલસા એટલે પવિત્ર. એમના ધર્મમાં સેવાધર્મ પરમ મહત્ત્વ યોગિતામપ્યગમ્યનું સત્વ બરાબર જણવાયું દિસે છે. કદાચ તેમાં કંઈક ઘટાડો પડ્યો હોવાથી તે સંજોગોની પ્રતિકૂળતાને લીધેજ છે. બાકી બીજા અને ખાતર અત્યુત્તમ પ્રકારનાં હોવાથી તે બીજાની ઉત્પત્તિ પણ ઉત્તમજ થઈ છે. એમનામાં નિઃસ્વાર્થતા અને પ્રેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, અને એમ હોવાથી એમનો સ્વભાવ પણ નિઃખાલસ હોય, એ તદ્દન કુદરતી છે. એટલું જતાં એમનો લડાયક ગુરૂસો કાયમ રહેલો છે. પાલુકની પહેલી જ ક્રિયા કરાવવામાં આવી હતી તેમાં, કહે છે કે, ૧ બ્રાહ્મણ, ૧ ક્ષત્રિય, અને ૩ શૂદ્ર

* અર્થાં કલાકની મારી એક શીખ સાથેની વાતચિતમાં તે એટલો બધો તો ખુશ થઈ ગયો કે તુરત તેણે મારી સેવા બલવવાની હંકાર મૂકી કરી, પોતાને ઘેર રહેતા 'વિનયુ' ! બાજી-દિવસે તેણે મોજન લેવાની તો બહુજ આનાકાની કરી-એટલી કે તેનો અસ્ત્રીકાર કરેલાં મારે મઠિ લગભગ અચકચ થઈ પડ્યા ! અત્યંત આનાકાની કરવાથી મારાં અસ્ત્રીકારનાં કારણોમાંજ એક તે જણી ગયો હોય એમ જણાયું કારણ કે તેણે મને તુરતજ કહ્યું કે "હું તમને બનામાંથી ચાકપૂરી લાવી ખવડાવીશ. હું જણી ગયો કે તમે માંસાહારી નથી અને તેથીજ ખચાઓ છો." પણ મારા પર તેનો એટલો બધો ઉપકાર અદાવતો અને ચોખ્ખ ન લાગવાથી મેં બહુજ દિલગીરી સાથે તેની માંગણી ના મંજૂર કરી. મને મારા મિત્રો તરફથી કહેવામાં આવ્યું કે જો ચેરાનર જેવે ઠેકાણે તમે આવી રીતે નોતર નામંજૂર કરી આવ્યા હો તો અમે તમને ધણું કરી સુખ રૂપે જોવા મામત નહિ કારણ કે શીખોનું નોતર નામંજૂર કરવું એ પોતાને એક સૌથી મોટામાં મોટું અપમાન કરવામાં આવ્યું એમ તેઓ સમજે છે !

હતા. 'વૈશ્ય' તો નામજ છઠાથી દેવામાં આવ્યું હતું ! વૈશ્યોના મંદ લંગાચક જુસ્સાનું આ પરિણામ તો નહીં હોય ?... કારણ કે જાહજોનું તુંડ ગીઝશીપણું તો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેઓ બહુ કોપી તો અસંભવીજ છે; પણ વૈશ્યોમાં તે જુસ્સોયે નથી ! ગમે તે હોય પણ બહુ દીર્ઘદિલિયું આ પરિણામ લાગે છે.

સમસારીય.

પંજાબ પ્રાંત હિંદના બીજા પ્રાંતોની મરખામણીમાં બ્રીટીશ અમલ નીચે પાછળથી આવ્યો છે; તેથી કુદરતી રીતેજ તે પ્રાંત શિક્ષણમાં પાછળ છે; છતાં ત્યાંની પ્રજા બહુ કઠાવર હોવાથી તેમનામાં સાવત્રત્વ સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે અને જો હિંદમાં કોઈ પણ કામમાં પ્રાચીન ચરાતન જળવાઈ રહ્યું હોય તો તે એક શીખ કામજ છે. ખાસી બીજી રીતે જોતાં શીખો બહુ સાદા, ભોળા, પ્રેમાળ, અને વિશ્વાસુ છે, જો કે તેમના સમયના પ્રચલિત હિંદુ ધર્મ કરતાં તેઓ કંઈક સુધરેલો ધર્મ પામે છે. ખરા, છતાં શુકન જોવા, આદિ કેટલાક ધર્મ ભોળાપણાની માન્યતાઓ તેમનામાંથી હજી નાબૂદ થઈ નથી. શીખ લોકમાં હિંદુઓની મારકજ બાળ-લગ્નો થાય છે, અને આપણી મારકજ પ્રથમ સગપણ પણ તેઓ કરી મેલે છે.

આ મુજબ રામ્ય હતી તેટલી માહિતી એકી કરી વાંચકો આગળ રજુ કરવામાં આવી છે. આથી જણાવું હશે કે શીખોના રીત-રીવાજોમાં અને હિંદુઓના રીત-રીવાજોમાં જાતિ ભેદ અને મૂર્તિપૂજા એ બે સિવાય કશામાં ભેદ નથી. માંસાહાર તો પંજાબમાં હિંદુઓ પણ છુટથી કરે છે અને પુનર્વિવાહ તો હવે સુધારો ગણાય છે. તેથી હવે તો હિંદુઓ અને શીખોમાં લગ્નો થવા લાગ્યાં છે-ચોટી ખેટી વ્યહાર ચાલુ થઈ ગયા છે. શીખ આપનો પુત્ર હિંદુ હોઈ શકે. તેને હિંદુત્વમાંથી શીખત્વમાં જવા સારું 'પૌહલ' ની ક્રિયા જરૂરી છે. ઇ. સ. ૧૯૦૧ના સેન્સસ રીપોર્ટ પરથી જણાય છે કે આ ક્રિયા થવા વગરનાઓએ પોતાને હિંદુ જણાવ્યા હતા. આથી શીખ-ધર્મ હિંદુધર્મમાં ગઈ એક ધર્મજ છે, એમ માનવું સૌથી વધુ યુક્તિયુક્ત છે. જો કે હાલમાં શીખો પોતાને એક જિન્ન જાતિ તરીકે લેખવવાનો પ્રયત્ન કરે છે છતાં તેઓ એકજ શરીરનાં હાડકાંમાં છે અને તેમના અને આપણા રીત-રીવાજો બહુ અંશે મળતા છે, એ ધ્યાનમાં રાખી, શૂરવીર હિંદુનાં નાક સમાન એ કામ માટે મનમાં પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ રાખવી એવી સવિનય પ્રાર્થના સાથે આ કંઈક લખી પયેલો લેખ સમાપ્ત કરું છું.

શીખો અને હિંદુઓ એક જીન્નનાં ભાઈઓ નથી ?

રાખતી. ૧. 'અર્થાં સ્ત્રીયોને માન મળતું' નથી ત્યાં સર્વ ક્રિયાઓ નિર્વૃત્ત થાય છે. જે કુલમાં સ્ત્રીઓ દુઃખિત હોય છે તે કુલ વિનાશ પામે છે. અલ્પુદયની ઇચ્છા રાખનારે સ્ત્રીયોને માન આપવું, કારણ કે સ્ત્રી પાવન અને નિર્ધમન કયું હોય તો તે પ્રયશ લંબીજ છે. ૨. માતાના સંબંધમાં મહાભારતમાં બહુન વારંવાર વારંવાર છે. 'એક માતાની મહત્તા દશ પિતા કરતાં-કિંમદુના સર્વ પુત્રી કરતાં-વધારે છે. માતા જેટલું શ્રેષ્ઠ ખીનું-કોઈ નથી, માતા જેવી છાંયા નથી, માતા જેવી ગતિ નથી, માતા જેવું સંસ્કારગત-ત્સલ કોઈ નથી, માતા જેવી પ્રિય વસ્તુ નથી. ૩. પતિપત્નીના પરસ્પરના સંબંધમાં શ્રી વ્યાસના હૃદયમાં બહુન પ્રશંસનીય છે. 'સૌ પતિની અર્ધાંગી છે, તે તેનો અત્યંત શ્રેષ્ઠ મિત્ર છે, તે ધર્મ, અર્થ, અને કામ-અર્થ ત્રણ પુરુષાર્થોનું મૂળ છે, અને સાગરમાંથી તરી જવાતું, તેજ સાધન છે.' ૪.

નિન્દામક અને સ્તુતિરૂપ વચનોનો વિચાર કરતાં એવું કહેવામાં દરકત નથી કે મહાભારત-રામાયણના કાવ્યમાં સ્ત્રીયોની ખરી યોગ્યતા જનસમાજને બહુઈ આવી હતી. 'સૌ એટલે માત્ર પુરુષોમાં સુખસાર, નિમોલુ કરેલી એક વસ્તુ' એવી કંઈ કહવાના સ્ત્રીયોસાર. ભારતવર્ષીયોની ન્દોતી, જનસમાજનું કલ્યાણ કરવાની સ્ત્રીયોમાં કેટલી શક્તિ છે તેની યથાર્થ કહવાના ત્રિદાનોને બહુઈ આવી હતી. સ્ત્રીયોની જે નિન્દા જણાય છે તેપરથી અન્યકારની; સ્ત્રીયો પવિત્ર આચરણની દોષી નોંધ્યે-બેરી, હકત-દિગ્ગજ હતી એવું દિસે છે, યાતો તે શ્લોકો પાઠ્યથી યુક્તી દેવામાં આપ્યા હશે. આગળના લોકોને એક એ ન્યાય દિસે છે કે નિન્દા, એ નિત્ય વસ્તુની નિન્દા કરવા સારૂ પ્રજા કરેલી હોતી નથી, પણ જે કરેલું નોંધ્યે તેની સ્તુતિ કરવા સારૂ કરેલી હોય છે. ૫. વપસંત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે પૌરુષ્ય અને પાશ્વર્ય એમ બેક પ્રત્યક્ષરોને સ્ત્રીયોના દોષોનું આલેખકરૂ કરી તેને પ્રજાવીને કહેવાની એક દેવના પંદી ગણેલી છે. આમ યવામાં પણ ખરું પુરુષોનું અન્યકારો હોય છે, તે પણ એક કારણ હોઈ શકે.

સમય: મહાભારતમાં સૌથી વધુ ધ્યાન એકવારી એક વિલક્ષણ વાત-દ્રોપદીનો પાંચ પાંડવો સાથે થયેલા વિવાહ-છે, ત્યારે બનવાનું વેદવ્યાસે પોતાની કથાના નાયકના સંબંધમાંનું વિવાહ. આની સ્થિતિ દર્શાવી છે, ત્યારે એવાથી એટલું જણાય છે કે પરંપરાગત, દિશાનો પ્રભાવ તે વખતે બહુ હતો, અને તેની વિરૂદ્ધ કહવાના કારણ નહીં. સમાજમાં બહુ પતિવ્રતની ચાલ થોડી ઘણી પણ બહુન પ્રાચીન કાલમાં પ્રચલિત હશે-તેનાં નિદર્શક તરીકે, આ વાત

૧. પૂજ્યા સાલયિતવ્યાય જિવો નિત્યે જનાથિપ । જિવો યંત્ર ચ પૂજ્યન્તે રમન્તે સંત્ર દેવતાઃ ।
અનુ. ૪૬. ૫.

૨. અપૂજિતાથ યજેતા સર્વાસ્ત્રાકલાઃ ક્રિયાઃ । તદા વૈતલુલં નાસ્તિ યદા શોષન્તિ જામ-
યઃ ॥ અનુ. ૪૬. ૬. પ્રિમ ઇતાઃ જિવો નામ સત્કાર્ય મૂમિનિચ્છતા । પ્રાલિતા નિષ્ટીતા, જ
થીઃ શ્રી ભવતિ ભારત ॥ અનુ. ૪૬. ૧૫.

૩. દશ વૈવ વિતુન્ માતા સર્વો વા પૃથિવીમપિ । ગોરેણાભિભવતિ નાસ્તિ માતૃહમો મુનિઃ ॥
અનુ. ૧૦૫-૧૦૫, નાસ્તિ માતૃસમો રજ્યા નાસ્તિ માતૃહમા મતિઃ । નાસ્તિ માતૃસમે ત્રાજં નાસ્તિ
માતૃસમા પ્રિયા ॥ શાંતિ. ૨૬૭. ૨૬.

૪. અર્ધે માયો મનુષ્યસ્ય માર્યા પ્રથમઃ સજ્ઞા માર્યા મૂલં ત્રિવર્ગસ્ય માર્યા મૂલં સારિધતઃ ॥
માદિ. ૭૪. ૪૦.

૫. નહિ નિન્દા નિર્વ નિર્વિદ્ય પ્રવર્તે, અપિ દુ-વિધેમ સ્તોતુમ્ । ત-ત્રવાર્ધિક, પાંડુ ૧૬,
જનાન સપ્રદ.

મનોય છે. દ્રોપદીના વિવાદનાં બે હકારાંત આપેલી છે. તેપરથી વ્યાસને આ ચાલ અમાનુષ્ય અને વિશ્વ-
શક્તિ લાગે છે. એથી નિષ્ણાંષ છે કે તેમના સમયમાં આ રીતના બીજકુલ પ્રચલિત નહોતો. પુત્રાગ્રહ-
વિવાદ યથા પછી અને પુરાતન દાખમાં આપ્યા પછીના દુષ્ટરે પાંચ પાંડવોને દ્રોપદી આપી હતી. * બંને
પક્ષ બહુજી પતિવ્રતાનાં પુરાતન કાળનાં ગૌરવી અને માફી એવા ભેનાંબ હતાંદરાજી આપ્યાં છે.

પરાતરામાયણના કાલમાં એક પત્નીવ્રતા રીવાજ સર્વત્ર પ્રચલિત હતો. કવચિત્ એક કાતાં
અધિક ક્રોધે એકના વખતે પરણ્યામાં આવતી. દસરખનાં અંતપુરમાં ત્રણ મુખ્ય રાણીઓ ઉપરાંત
સહી ત્રણસે સ્ત્રીઓ હતી । ચર્ચાત અને પાંડુ-દરેકને બળે ક્રોધે હતી. આ રીતે માત્ર ફાનીયામાં અનેક
સ્ત્રીઓ કરવાનો આદ્ય હતો તેમાં પણ શ્રીરામચંદ્ર એવા એકપત્નીવ્રત પાળનાર હતા.

વિવાહના આઠ પ્રકારો.

મનુ આદિ સ્મૃતિઓ પ્રમાણે મદામાદતમાં પણ વિવાહના બ્રાહ્મ, દેવ, આર્ચ, માનવત્વ, આ-
સુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ, અને પેરાય-એવા આઠ પ્રકાર કહેલા છે. ૧ આ આઠ પૈકી પહેલા ચાર માત્ર
બ્રાહ્મણોને વિદિત હતા. આ ચારમાંથી બ્રાહ્મ સર્વમાં બેષ્ટ અને સર્વ વર્ણને વિદિત હતો. શીલ, પુલ-
વિદ્યતા, અને આચારજી, એ સર્વે તેમજ ગુણવત્તા વરને કન્યા દેવી, એટલે બ્રાહ્મવિવાહ યથા, ૨

ઉપર તે કે બ્રાહ્મ, દેવ, આર્ચ અને માનવત્વ એ ચારે પ્રકાર બ્રાહ્મણોને ઉચ્ચ છે, એમ કહેલું
છે, છતાં એક કેકણે ન્યાયવિવાહને દુષ્ટજી લાગાડેલું છે. આર્ચવિવાહમાં વર પાસેથી, જે ગાયો લઈ કન્યા
આપવામાં આવતી; આર્ચી કાંમત થોડી કે ઘણી-તે એક પ્રકારનો વિધવા સમજવા બેષ્ટએ-દેવામાં
આવતી તે હજ નથી, એમ એક કેકણે કહેવામાં આપ્યું છે. (બ્રાહ્મ કાલના કન્યાવિધવા કરનારાએએ આ
આસ શ્યામમાં રાખવા જેવું છે.) આસુર વિવાહમાં કન્યાનાં માથાપને પુત્રાગ્ર દ્રવ્ય આપી કન્યા લેવામાં
આવતી; પણ ગાંધર્વવિવાહમાં કન્યાને જે વર ધસદ હોય તેને તે પસંદી રાસતી. જે રાક્ષસ વિવાહમાં
કન્યાને તેનાં બાંધવોની કચ્છા વિરૂદ્ધ બળદારથી હજી કરી લાવવામાં આવતી; ન્યારે પેરાય વિવાહમાં
કન્યા નિર્દિવ કે એવીજ બીજ કાઈ સ્થિતિમાં હોય ત્યારે ઉપાડી લઈ નવામાં આવતી. ફાનિયેને
ગાંધર્વ અને રાક્ષસ એ બે પ્રકાર ઉચ્ચ હતા. પેરાય અને આસુર તે સર્વેને નિષિદ્ધ હતાં છતાં એક
કેકણે વેશ્ય અને શૂદ્ર આસુર વિવાહ કરે તે હરકત નહીં એમ લખેલું છે । ૪ ગોપારીનું સર્વ પુત્રરાષ્ટ્ર
એકે બ્રાહ્મ પદ્ધતિથી થયું હતાં. વિચિત્રવીર્ષ સાથે બાંધે અખિત અને અખાલિસનું બલથી હજી કર-
વાથી તે રાક્ષસ વિવાહ હતો. રાક્ષસનાં દુષ્ટત્વ સ્વાર્થે યથેલા વિવાહ ગાંધર્વ, દમયંતીએ નળને સ્વયં-

* ' શું દ્રોપદીને પાંચ પતિ હતા ? ' એ વિષયપર બહુજી અતવાણી શાકનાર એક પુરતક, એ
માન્યતાના ખંડનમાં, આ લેખના અનુવાદક તરફથી થોડુંકમાં અંદાજ પાડેલું-અનુવાદક.

૧. માક્ષા દેવકાપેવાર્થઃ પ્રાજાપત્યસ્તપાસુરઃ । ગાંધર્વો રાક્ષસૈવ પેરાચોડપાશ્વઃ સ્મૃતઃ ॥
ભાદિ૦ ૭૩-૧.

૨. શીલરૂપે સમાશ્રાય વિધ્યા, યોર્નિચ કર્મ ય । તક્ષિરેવે મદાતત્વા, કન્યા પુણ્યુતે વેરે ॥
બ્રાહ્મણનાં સત.મેય માક્ષો ધર્મ યુધિષ્ઠિર । અનુ૦ ૪૪. ૩-૪.

૩. શિયાનો હુન્નિયાણો ય ધર્મે એવ સનાતનઃ । આમાભિપ્રેતસુત્કચ્ય, કન્યાભિપ્રેત, એવ વઃ ॥
ભાંમિપ્રેતા ચ ચા યસ્ય તસ્યે દેવા યુધિષ્ઠિર । ગાંધર્વભિપ્રેતે તં પ્રાદુર્ધર્મે ધર્મવિદો, જનાઃ ॥
મદુ૦ ૪૪. ૫-૬.

૪. રાક્ષાં તુ રાક્ષસેષુકો નિરુદ્ધદેવાસુરઃ સ્મૃતઃ ॥ ભાદિ૦ ૭૩-૧૧.

વરનો વરેણો; કાઠક કાઠક વખતે અન્ન વિધામાં એ નૈપુણ્ય અતાવતો અને કંઈ રાત છતતો તેને કન્યા આપવામાં આવતી; ઉદાહરણાર્થે રામ અને અનુન. ૧

રામાયણમાં કહેલું છે કે વિવાહ સમયે સીતા છ વર્ષની અને રામ તેર વર્ષના હતા. મહાભારતમાં એક ઠેકાણે વરનું અને કન્યાનું વંશ અનુક્રમે ૩૦ અને ૧૦ કિંવા ૨૧ અને ૭ વર્ષનું હોય તેમજ એક કહેલું છે. ૨ 'પરંતુ બીજાં એવાં અનેક વાક્યો છે કે જેપરથી સ્ત્રીઓના વિદ્યહ કાચની મર્યાદા બહુ મોટી હતી, એમ જણાઈ આવે છે. આથી આવાં એકાદ શ્લોકપર વધુ વિશ્વાસ રાખી શકાતો નથી. આન્ધારીએ ધૂતરાણીને જોડે વિવાહ યતન પોતાના ડોળાપર પાટા બાંધી પોતાને અંધત્વ આણ્યું હતું. ૩ આ પરથી તે વિવાહકાલે છ સાત વર્ષની નાની બાલિકા હોય એમ મનાતું નથી. ગાર્તીય યુદ્ધની રસમ્ભવ થયા પૂર્વે ઉત્તરાનાં અભિમન્યુ સાથે લગ્ન થયાં હતાં; અને તે યુદ્ધમાં અભિમન્યુ મરાયો તે વખતે ઉત્તરા ગર્ભવતી હતી; આથી તેના વિવાહ પ્રાદપણે થયા હોવા નોંધ્યે. જ્યારે સ્વયંવર જેવા ચાલે પ્રચલિત હતા ત્યારે, કંઈ નહીં તે, રાજાના યુદ્ધ હોવાનો વિચાર કરવા નેહલી પાંજુ કન્યા પ્રાદ વયની હોવી જ નોંધ્યે. વળી ગાંધર્વ વિવાહ તો કન્યા પ્રાદ હોય શિવાય શક્ય જ નથી ! સાંવિત્રીને તેના બાપે પોતે જ વર રોધી કાઢવલું કહેલું. 'કન્યા ઋતુમતી થયા છતાં પણ પિતા જો વર રોધી કાઢે નહીં તો કન્યાએ ત્રણ વર્ષ વાટ જોઈ ચોથે વર્ષે પોતે પતિ વરેલા, ૪ સાઠ વર્ષનો યુદાબળ પતિ કુમારીને ગમતો નથી, એક એક રથયે કહ્યું છે ! ૫

ગાંધર્વ વિવાહમાં પિતાની પરવાનગીની જરૂર રહેતી નહીં. બાકીના બધા વિદિત વિવાહ પ્રકારમાં તેની પરવાનગીની જરૂર રહેતી. પિતા પુત્રીને પોતાને સાર મનગમતો વર પસંદ કરી લેવા આજ્ઞા આપતો; છતાં પુત્રીએ રોધિશા-પસંદ કરેલા-વરસંબંધી પિતાની અનુજાની જરૂર રહેતી. સાંવિત્રીના પિતાએ કહ્યું હતું કે 'જેને તે' પસંદ કર્યો હોય તેનું નામ હું અને જણાવ. હું તેના સંબંધમાં વિચાર કરી પાંખી તેનીવેરે તને આપીશ. ' ૬ પિતા ન હોય તો માતા કે બીજા કોઈ સંબંધીની પરવાનગીની જરૂર રહેતી. ૭

૧. આ પ્રથા મહાત્મા યુદ્ધના સમય સુધી ચાલતી આવેલી જણાય છે; કારણ કે યુદ્ધ મહાત્મા યુદ્ધને પાંજુ ચોક્કસ હોડ છત્યા પછી જ સ્ત્રી પ્રાપ્ત થઈ હતી. —અનુવાદક

૨. હાલિલા દ્વાદશ સમા રક્ષાકુળાં નિવેશને । મમ મર્તા મહાત્મા વયસા પંચવિંશકઃ । અષ્ટાદશ દિ વર્ષાણિ મમ જન્મનિ ગચ્યતે । અરણ્ય ૪૭. ૧૦-૧૩.

૩. ત્રિચાદ્રપો દશવર્ષા માર્યા વિન્દેત મમિકામ્ । એકવિંશતિ વર્ષો વા સત્તવર્ષામવાપ્નુવાત્ ॥ અનુ ૪૪. ૧૪.

૪. તતઃ સા પટ્ન્યાદાયં કૃત્વા મહુર્ણં તદા । ચવન્ધ મેત્રે સ્વે રાજન્ પતિવ્રતપરાયણા ॥ આદિ ૧૧૦. ૧૪.

૫. ત્રીણિ વર્ષાણુર્દક્ષિત કન્યા ઋતુમતી સતી । ચતુર્થે ત્વય સંગ્રાસે સ્વયં મર્તાસ્મર્જયેત્ ॥ અનુ ૪૪. ૧૬.

૬. ધુર્વં ન રોચેદ્રતર્કમસ્ય પતિઃ કુનાર્થો જ્વ પઠિવર્ષઃ । વન ૫. ૧૫.

૭. પ્રાર્થિતઃ પુરુષો વથ સ નિવેદ્યસ્ત્વકા મમ । વિષ્ટકાંઈ પ્રદાસ્યામિ વરદ ત્વં મયોન્મિતમ્ ॥ વન ૨૬૩. ૨૩. ૧.

૮. પિતા માતા ગુરવધૈવ યેડન્યે દેહસાસ્ય પ્રમદન્તિ પ્રદાને । વન ૨૦૬. ૨૩

વરમાં કુલ, શીલ અને વિદ્યા-એ ત્રણે દોષોં જોઈએ. તેજ મુજબ કન્યાને બાઈ અને પિતા દોષોં જોઈએ. જેને બાઈ ન હોય તેવી કન્યા ન પાણુવાનો બહુ કથાર છે; કારણ કે, તે કન્યા પોતાના બાપના પુત્ર પ્રમાણે હોઈ તેના (કન્યાને) પુત્ર તેના પિતાની પિંડદાનાદિ ક્રિયા કરે છે. ૧ તેજ મુજબ કુલ, અપરમાર, ક્ષય ક્રિયાદિ આનુવંશિક રોગ જેને હોય અને જે વ્યંગ હોય એવી કન્યાનું પાણીમહાનુ હરણું નહીં. ૨ ઉપરાંત કન્યાનું અને વરનું ગોત્ર અને પ્રવર એક ન હોવાં જોઈએ; તે તેની વરની માની સંપિંડ ન હોવી જોઈએ. ૩ આગળ કલામુજબ બ્રાહ્મણ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કિંવા વૈશ્ય કન્યાસાથે વિવાહ કરી શકતો. ક્ષત્રિય—ક્ષત્રિય કિંવા વૈશ્ય કન્યા સાથે; અને વૈશ્યથી સ્વતંત્રીય સ્ત્રીની વિવાહ કરી શકતો. કેટલાકને મતે બ્રાહ્મણને માત્ર સતિમુખસાર શુદ્ધ કન્યાસાથે વિવાહ યદિ શકતો; પરંતુ તેને આપક્ષિત લેવું પડતું. બ્રાહ્મણને આપ જણેં વર્ણોમાં કન્યાથી પુત્ર થતાં તે બ્રાહ્મણ મનાતો; પરંતુ શુદ્ધી પુત્ર થતાં તે બ્રાહ્મણ ગણાતો નહીં. ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણ કન્યા સાથેનો વિવાહ નિષિદ્ધ હતો. આવા વિવાહોને પ્રતિબંધ વિવાહ કહેતા. જુદીજુદી વર્ણોની અનેક સ્ત્રીએ જે બ્રાહ્મણ હતો, તે તે પત્ની-બોમાંની જે બ્રાહ્મણ હોતી તેને પતિનું સ્થાન, અર્ચનરજ, દંતપાવન, અન્નન, દાન્યકથ્ય, ઉપવાદિ સર્વ ધર્મકાર્યોમાં આધ્યાન્ય મળતું. ૪

જેમ પુત્રીના પિતાને કંઈક નબળાણું કરવાની સર્વ સાધારણ રીતિ હતી તેમ પુત્રીનો બાપ પણ વિવાહ સમયે પુત્રીને કંઈક પોતાના પ્રેમમાં લેતાક તરીકે આપતો. કૃષ્ણે સુભદ્રાના વિવાહ વખતે અર્જુનને માથ, ઘોડા, દાથી, દાસ, દાસી, આપ્યાં હતાં. બીજે પછે યજ્ઞોકે ભયારે મધિ નૃપ કરે કન્યાની મામણી કરી ત્યારે તેણે બલરામમાં એક દલર સ્યામકર્ણ અચની મામણી કરી હતી. ૫ બ્રહ્મીના બાઈએ તેને અલંકારેથી ભૂષિત કરી તેના વિવાહ કર્યો હતો, અને બીજે તેને રોહિત્વ રત્નારિત્વ પદ્મ કંઈ દર્વ. ભાઈ રામને દલરો. દાસદાસીઓ, દાથી, રાણ, વગેરે આપ્યાં હતાં. પણ આ સર્વે ઉદાહરણો શાસ્ત્રકર્તા છે. બ્રાહ્મણો મરીય હોવાથી તેમનું લેવુંદેવું પણ અલ્પ કીમતનું હોતું. વરતરથી પુત્રી કે તેના પિતાને જે કંઈ આપવામાં આવતું તે પુત્રીના બલરામમાં—હાલ જેમ કન્યાવિક્રય થાય છે તેમ—આપવામાં આવતું નહોતું. બાપી વેચાતો લઈ શકતો નથી અને આપી પણ શકતો નથી. આ રીતે કન્યાના બાપને મળેલો પ્રેમ કિંવા દેણી તે કન્યાની કીમત છે, એમ જે કહે તે ધર્મજ નથી, એનું મહાભાવમાં ખાસ કેહા બળવાને કહેતું છે. ૬ વરવિક્રય અને કન્યાવિક્રય કરનારાઓએ આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખશે.

૧. મર્યાસ્તુ ન મરેદ્ પ્રાતા પિતા વા મરતર્યમ । નોવચ્છેત ત જાતુ પુત્રિકાપર્મિણી હિ સા ॥ અનુ० ૪૪. ૧૫.

૨. પિંગલા કુકિર્તો નારો ન રવમુદોત્તમહિ । અવસ્મારિક્તે જાતાં નિર્દોનો વાપિ વર્જેન્ ॥ મિથિળાં વ કુલે જાતાં કામિળાં મનુજેન્ધર ॥ અનુ० ૧૦૪. ૧૧૪.

૩. અસપિન્દા વ વા માતુરણોપ્રા વ વા રિતુઃ ॥ રવેતામનુવચ્છેત તે પર્મ મનુર-મ્બીત ॥ અનુ० ૪૪-૧૮.

૪. સ્નાને પ્રસાપને મનુદંતપાવનમજ્જવમ્ । દર્શકર્મ્યં વ યજ્ઞાન્મદમૃતુકં મહે મરેન્ ॥ ન તરસાં જાતુ તિષ્ઠન્ધામન્ધા તાન્મુનિદ્દર્શિતી ॥ અનુ० ૪૪-૨૨.

૫. કાચેત નઃ કુલે કાચેત પૂર્વેયેતપ્રવર્તિતમ્ । એકતઃ સ્યામકર્ણાનો પાન્ડુરાણી તરસ્વિનામ્ ૫૬૨ પામિળાં શુલ્કમિતિ વિદિ દ્વિર્જોતમ । વન ૧૧૫. ૨૨.

૬. યે મન્યન્તે કર્મ શુલ્કં ન લે પર્મદિદો જન્મઃ । ન હોય મારો જેતન્ધા ન વિકન્ધા કપંચન ॥ અનુ० ૪૪. ૪૫-૪૬.

પટે છે. ૧ વિકલ કરનાર બાપને અતિ પેર નરકમાં મલમૂત બદલ કરતાં પડી રહેલું પટે છે. ૨

કન્યાનું * માંડું * કરવાથી કે કન્યાના પિતાને કંઈ આપવાથી વિવાદ સંબંધ પૂરો થતો નહોતો. અનુરાસન પર્વના ૪૪ મા અધ્યાયમાં એવો એક પ્રશ્ન કરવામાં આવેલો છે કે, જો એક માણસ કન્યાના પિતાને અમુક કંઈ આપવાનું હતું તે આપ્યું; બાદ તે મૃત્યુ પામ્યો; હવે એ કન્યા બીજાને આપી શકાય કે કેમ? આનો હત્તર એવો આપવામાં આવેલો છે કે પહેલાં માણસ જીવતો હોય તો પણ તે કન્યા બીજાને આપવામાં હરકત નથી, તો પછી મૃત્યુ પામ્યા પછીની તો વાતજ રી ૧૩-સપ્તમી પૂરી થતાં વિવાદવિધિ પૂર્ણ થયો ગણીતો. ૪ વિવાદવિધિમાંની નવરી યોગેષી ડાંગર, અક્ષત, દર્બ, વગેરેના ઉલ્લેખ રામાયણમાં આવેલો છે. ૫

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય વિષયે મહાભારતમાં ઠેકઠેકાણે ઉલ્લેખ છે. પતિની સેવા કરવાથી અને તેને સતોષવાથી સ્ત્રીને દરેક પ્રકારની ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. તેનું તન, પત્નીનાં કર્તવ્યો. મન, ધન, પતિ સેવામાં વિસ્ત્રાંત હોય તેછએ પતિસેવાપરાયણ સ્ત્રીને ઇશ્વરપૂજનીયે અપેક્ષા રહેતી નથી. મહાભારત અને રામાયણમાં દોરેલું આ ધ્યેય હાલુએ બાંન તખ્તની સ્ત્રીઓનું ઉદ્દિપ્ત છે. સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યોસંબંધી એક મંથકરેણે ઉત્તમોત્તમ સ્ત્રીઓનાં મોંમાં કંઈ નહીં ને કંઈ વાણી મૂકાઈ છે। દ્રૌપદી, સીતા, અરુન્ધતી, લોપામુદ્રા, દમયંતી, સાવિત્રી, ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓની મદનીય કથાથી આજકાલના વખતમાં પણ આર્થ સ્ત્રીઓને તેમનાપર અને તેમના પતિપર આવેલાં સંકેતોની સામે થવાનું ધૈર્ય આવે છે. ઉપરિનિર્દિષ્ટ સાધ્વી સ્ત્રીયો આર્થ સ્ત્રીઓને હાલતો વર્ષ સુધી માર્ગદર્શક થઈ પડી છે, અને આગળ નીકળે થશે. અનેક કુટુંબની યાંત્રિ અને સુખનું મૂળ ઉપજી સાધ્વી સ્ત્રીઓનાં રક્તિજનક ચરિત્રોમાં છે.

પતિને સંતુષ્ટ રાખવા હોય તો સ્ત્રીએ કેમ વર્તવું, એ દ્રૌપદીએ સત્યભામાને વનપર્વમાં (અધ્યાય ૨૭૩) કહેલું છે. સ્ત્રીએ પતિને દેવ પ્રમણે માનવો જોઈએ. ઇશ્વરપૂજન કરતાંએ પતિપૂજથી સ્ત્રીને સ્વર્ગ મળેછે. ૧ સાવિત્રી ચમને કહે છે, “ પતિની સત્તિ અને શ્રમ થતો નથી; ને ઠેકાણે તું પતિને લઈ નીકળી તેજ મારી ગતિ. પતિ વિરહિત થઈ અને સુખ, સ્વર્ગ, લક્ષ્મી કિંવા અવિતાની પણ પર્વો નથી. ૭ રામકૃષ્ણમાં

૧. યો મનુવ્યઃ સ્વર્કં પુરં વિકીય ધનમિચ્છતિ । કન્યાં વા જીવિતાર્થય યઃ પુત્રકેન પ્રયચ્છતિ ॥ યસાવરે મહાયોરે નિરયે કાલસાહચયે । સ્વેદં મૂર્ચં પુરોપં ચ તસ્મિન્મુઢઃ સમચ્ચુતે ॥

અનુ- ૪૫-૧૮-૧૯.

૨. અત્રેઇં તત્ર દેયા સ્યાપ્રાપ્ત કાર્યો વિચારણા । કુર્વતે જીવતોત્યેવં મૃતે નૈવાસ્તિ સંશયઃ ॥

અનુ- ૪૪-૫૧.

૩. પાણિપ્રહ્લનમન્ત્રાણાં નિષ્ઠા સ્યાદસત્તમે પદે । પાણિપ્રહસ્ય માર્યાં સ્પાયસ્વ યાદિઃ પ્રદીયતે ॥

અનુ- ૪૪-૫૫.

૪. લાજપુણ્યેષ પાત્રીભિરશ્લેષેષિ સંસ્કૃતૈઃ । દર્ભૈઃ સન્નૈઃ સમાસ્તોયં વિધિવન્મન્ત્રપૂર્વકમ્ ॥

બાલકાણ્ડ ૭૩, ૨૩.

૫. જીવન્ત્યા હિ જિવ્યા મર્તુર્દેવતે પ્રમુરેવ ચ । મર્તુઃ શુશ્રૂષયા નારી લગતે સર્ગમુક્તમમ્ ॥

અપિ ચા નિર્નમસ્કારો નિશ્ઠાતે દેવપૂજનાત્ ॥ અયોધ્યાકાણ્ડ ૨૪. ૨૬-૨૭.

૬. ધમઃ કુતો મર્તુસમીપતો મે યતો હિ મર્ત્તો મમ સા ગતિર્ધુવા ॥ વન- ૨૬૭-૨૯.

૭. ન કામયે મર્તુવિનાશ્ચતાં, સુલ્લં ન કામયે મર્તુવિનાશ્ચતાં દિવમ્ । ન કામયે મર્તુવિનાશ્ચતાં પ્રિયં ન મર્તુહીના વ્યવસામિ જીવિતમ્ ॥ વન- ૨૬૭-૫૩.

હાલના થયેલી અને એસઆરમમાં વધેલી સ્ત્રીઓ પણ બીજાકુટ કુટુંબ ન કરતાં પતિ સાથે ગમે તે દુઃખ સોસલા તૈયાર થતી, તેનાં અનેક ઉદાહરણો આ જગતે અગામી છે. સ્ત્રીના અને દ્રોપદીએ જેટલા સમસ્યાઓ હોય પેટપોતાના પતિસાથે અતિ સંકટમય વનવાસમાં આનંદથી ગઈ હતી. સર્વે સ્ત્રીઓમાં સવિત્રીને અપૂર્વત્વ માન આપી સ્ત્રીઓ તરફથી મળેલું છે. પતિ મૃત્યુને લગતાં સ્ત્રીઓ, અંગત, અલગ આળા, મુગળી પદાર્થો, આદિ હોય તેવાં નેહર પતિથી બીજા નાંખે સ્ત્રીએ સાચાસત્તાને માન આપવું નેહર.

ઉપર હમે કુટુંબક અવતરણોપરથી જતાવેલું છે કે સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય આપવું નહીં એવા ભારતકી સોમત હતા; પરંતુ ધરમાંની અત્યંતવરણમાં સ્ત્રીઓ પૂર્ણ મુખત્યાર હતી. સ્ત્રીઓને માત્ર આપવું એવા અર્થનાં વાક્યો અમે અગાઉ આપેલાં છે. પોતાના પતિસંબંધી કંઈક બાબતમાં સ્ત્રીઓ મન ધસતી; આથી બહુય છે કે તેમની સ્થિતિ સોમનીય નહોતી. દ્રોપદી સત્યમામાને કહે છે કે, “હું આવક અને ભવક પર નજર રાખું છું”. સ્ત્રીઓનાં સિદ્ધાન્ત પ્રતિ પણ બીજાકુટ ભારતકી જતાવરણમાં અલતી દોષ એવું લાગતું નથી. પુત્રી-પાદસાક્ષીના ભારતરમાયણમાં કાન પણ સ્થિતિ ઉચ્ચ નથી, એ વાત પ્રાંત-પણે કબૂલ કરવી નેહર. પરંતુ ધરમાં તે જમાનાને યોગ્ય પુત્રીને સિદ્ધાન્ત મળતું. તે સિદ્ધાન્ત વધુ પુસ્તક-જ્ઞાન તરફ ન હોતાં સીલકાન બનાવવા તરફ હોતાં. મદાભારત અને રામાયણ એ જેટલાં સ્ત્રીઓને સર્વે વિષયોપર બોલતી આપણે નેહર છીએ; કેટલી સ્ત્રીઓ તરફનાં વિચારો પણ હતી. ઉચ્ચકોણપત્ર સ્ત્રીઓ ગીતા, વાક, નૃસ્ય જોરે સીખતી. બૃહન્નકાના વેરામાં અર્જુને ઉત્તરને આપનાંદિ લક્ષિતકાચો સીખતી હતી. જેટલાં સ્ત્રીઓ નમનાં ચરીર કે મનની ન હોતાં ઉત્તમ ચારીરિક અને માનસિક શક્તિ ધરાવતી તેમજ ઉત્સાહી અને નિશ્ચયી હતી, કુંતી પોતાના પુત્રને કહે છે કે “હીન તૃતીયો પેટની ચેલી ભરવા કરતાં બીજાકુટ આધાર ન મળેલો સારો, અને વખત આ વર્તાં પ્રાણત્યાગ પણ કરેલો સારો.” પોતાનો પુત્ર રાત્ર સાથે લડતાં પ્રાણત ધઈ દતારા ધયેલો છે, એમ જોતાં નિરુદ્ધે તેમો અત્યંત કોર રાખેલી તિરકાર કરી દેતો, અને તેને પુત્ર ઉદારો ભારવા કહું હતું. આવા પ્રકારની તેજવાન સ્ત્રીઓ પરતંત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં; રતંત્રતાની ખુદી દવામાં તે ઉતરેલી હોઈ નેહર. કાંઈ કહેરી કે ઉપરિનિદિષ્ટ સ્ત્રીઓ અપરાધ છે—પણીખરીઓની સ્થિતિ તો આપણી માફક પરતંત્ર હતી—તેમો આ અલેપ સોપાપતિક નથી એ હજાર વર્ષ પૂર્વેની સ્થિતિ વિષમાન પ્રયોપરથી અને તેમાં આવેલાં વિચાર ઉત્તરણોપરનાં અનુમાનથી જ હાથવાની છે. કઈ નહીં તો એટલું તો માનવું પડશે કે અંધકારે પણીટલ સ્ત્રીઓનાં ઉદારણો આપ્યાં છે. તેથી તેને સ્ત્રીઓની હીન દશા ઈંધ લાગતી નહોતી! સમાજ સામે અનુકરણીય તરીકે ને સ્ત્રીઓ રજા કરેલાં છે, તે સર્વે સુચિત્ત અને તેજસ્વીન સમિત્ત છે.

ઉચ્ચ કુલમાંની સ્ત્રીઓ પશુપર પુરપસમાનમાં મોડાં મનથી બેગતી નહીં, એવું દિસે છે; જ્યાં, નેહર. ચેતિ બુદ્ધિ નોખતી. ગ્ય. મુદ્દે. તામ્બી જેટલાં લાગતું નથી. ધરમાં તેઓ ખુદીથી શ્વેલી. જે સ્ત્રીના પહેલાં આગાધર્ય આગીને પણ દગ્ગેત્યાર થતી નહોતી, તેને જ હમે સમસ્યાપરવા લેવા.

૧. ધંજનાં રોચનાં ચેવ ફનાને માલ્યાનુલેખ. પ્રણયને પાનિષ્ઠાન્તે નામિનન્દામિ મર્તરી ।
ભવુ ૧૨૨. ૧૦.

૨. વીતે નુચં વિચિત્રં ચ વાદિત્રં વિચિત્રં તથા । શિલાવિન્દ્યામ્બદં રાજન્ તિણ્દસ્ય પુરાણિયઃ ॥ વિરાટ ૨. ૨૫.

૩. વૃત્તઃ કર્પગ્ધલગ્ધાયા કાપ્તિષ્ટેય જ્યાવલી । કાલે દિ તમગુપ્તે ત્યજન્મયમિ જીવિ-
તમ્ ॥ સમેળ ૫૦. ૭૭.

ભારતનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકાલયો.

(સમનાર, રા. ધૃતવિહારી.)

ભા. રત નર્મના ગ્રંથો ભૂત સુખમાં રચાઈ કેવી રીતે આશ્વ પડ્યા તે સંબંધે હાન સોસાઈટી પત્રમાં કલકત્તા નેશનલ લાઈબ્રેરીના અધ્યાપક શ્રીયુત રુઝિન્દનારાયણ ઘોષે ત્રણ પ્રબંધો ધાર્ણિક હિતમ રીતે લખ્યા છે; જદેના સાર અને આપવામાં આવે છે:-

લિપિ-વિદ્યા પ્રથમ ક્રમકારે પ્રચલિત યદ તે કોઈ સદ્મત્ત રાકાતું નથી. સીનાથ પરિભાજક કાદિ-યેનના ભ્રમણ વૃત્તાંતની અંદર હસ્તલિપિનો પ્રથમ લક્ષ્ય ભેવામાં આવે છે. પ્રાચીન હસ્તલિપિના ગ્રંથો અને ગ્રંથાલયો ભારતવાસીઓના વિદ્યાભુવનનો ઉત્તમ રીતે પરિચય કરાવે છે. માસોના માસો સુધી મહેનત કરી તે વખતે લેખકો અને લઢીયલે પુસ્તકો રચતા અને લખતા. તે સમયે લાંબની માફક ત્યાં ત્યાં, એકસે કે રથને સ્થળે અને ગામે ગામે, ગ્રંથાલયો નહોતાં; કિંતુ તે પ્રસિદ્ધ પ્રલિદ્ધ મઠોમાં તેમજ રાજાજનોમાંજ હતાં; અને હજી પણ તેમાં ગ્રંથાલયોનું અસ્તિત્વ કંઈક અંશે છે. પ્રથમ તે બ્રાહ્મ અને જોનોના મઠોમાં તેમજ બ્રાહ્મણ પુસ્તકિતોનાં મંદિરોમાં ગ્રંથાલયો હતાં; ત્યાર પછીથી વિદ્યા-અર્થના પ્રભાવની સાથે સાથે કેટલાક રાજાજનો પણ જ્ઞાનની આલોચનાનાં કેંદ્રરૂપ થઈ પડ્યાં.

બૌદ્ધ ગ્રંથાલય:-પરિભાજક કાદિયેને પાઠશીપુત્ર નરના મદાયાન બૌદ્ધોના મઠમાં સં-સ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો; તેમાં લખેલાં વૃત્તાંત ઉપરથી માલૂમ પડી આવે છે કે બૌદ્ધ-મઠો-માં તે સમયે હસ્ત લિખિત ગ્રંથો રાખવામાં આવતા. ખ્રિસ્તિ યાંચી, છઠી અને સાતમી સદાબ્દીમાં ભારતીય બૌદ્ધ મઠો વિદ્યાલોચનાનાં કેંદ્રરૂપ થઈ ગયા હતા. નાલંદ મઠના ગ્રંથાલયની ખ્યાતિ સમસ્ત એશિયા દેશમાં વ્યાપી રહી છે. નાલંદ પ્રાચીન ભારતનું-કોઈ કોઈ તે એક ધારે છે કે આખી પૃથ્વીનું જૂદતમ ગ્રંથાલય હતું. તેમાં “ રતોદિપિ ” નામક ગ્રંથાલયમાં હોનયાન અને મદાયાન આ દ્વિવિધ બૌદ્ધ સંપ્રદાયના ગ્રંથોના યત્નપૂર્વક સંગ્રહ કરવામાં આવતો. ગ્રંથાલય ધણુંજ મોટું તથા આકારમાં છુંધ ગયાના ઉચ્ચ મંદિરના જેવું હતું. તિબેટ દેશમાં જનસમાજનું એવું કહેવું છે કે, નાલંદ મઠના અપ્રા-પ્ત-વચસક સાધુઓએ તેર્થિક સંન્યાસીઓનું અપમાન કરી, કેપાંધ થઈ જઈ, ગ્રંથાલયને અગ્નિથી સળ-ગાવી દીધું હતું; કિંતુ કોઈ અતૌકિક ઉપાયથી કેટલાક ગ્રંથો અગ્નિથી દગ્ધ થયા નહિ. આ દુર્ઘટના અષ્ટમ સદાબ્દીમાં થઈ છે. તેની પૂર્વે સપ્તમ સદાબ્દીમાં પ્રસિદ્ધ સીનાથ પરિભાજક હુયેનસાંગ ભારત ગર્વમાં આવ્યો હતો. તેના આગમન સમયે નાલંદ પૂર્ણ ગૌરવથી વિશ્રામ હતો.

નાલંદ મઠના અધઃપતન પછી પાંચ રાજની મઠા મહેનતથી એલંદપુરી અને વિઠમ શિ-લાનાં ગ્રંથાલયો સ્થાપન થયાં. ઉપર બંને મઠોનાં પુસ્તકાલયો પણ ધણુંજ વિશાળ તેમજ ગ્રંથોથી પરિ-પૂર્ણ હતાં. વિઠમ શિલા અને એલંદપુરીનાં વિદ્યાલયોમાંથીજ વિખેરીય વિપુલ સાહિત્યનો ઉદ્ભવ થયો છે; કારણ કે તીબેટીઓએ ઉપરનાં પુસ્તકાલયોમાંથી ઘણા બૌદ્ધગ્રંથો સાગ્રીય હસ્તલિખિત ગ્રંથોના સંગ્રહ કર્યો કે જેનો પણ ઇ. સ. ૧૨૦૨ માં ન્યારે ખખ્તિવારે ખિદાર છવી લીધું ત્યારે તેના સેનાપતિએ નાશ કર્યો. તે સમયે કેટલાક બૌદ્ધ સાધુઓએ મુખ્ય મુખ્ય ગ્રંથોનાં લેખ નેપાળ તરફ પ્રયાન કર્યું, અને

તેથી કરીને નેપાળમાં હતું પણ તપાસ કરતાં મહાયાન ધર્મના ધણી આનાવિષ્ટ હસ્તલિખિત ગ્રંથો મળી આવે છે.

જૈન ભારતી બંદાર:- બેઠાં ક્રમે ધીમે ધીમે બૌદ્ધ ગ્રંથાલયોનું અસ્તિત્વ હાલ પણ બૌદ્ધ ધર્મને પણ ભારત વર્ષમાંથી ધીમે ધીમે હવે થતો ચાલ્યો, કિન્તુ જૈન ધર્મ અત્યંત પર્વત ભારત વર્ષમાં હિંદુધર્મના રહેા છે. તેમજ જૈનોએ પોતાના ભારતી-બંદારને સાચવી રાખવા માટે કાંઈ એકાદ અર્થવ્યય કર્યો નથી. ગુજરાતમાં આવેલાં ધણી ખરાં સહેરોમાં, જેમાં કે અમદાવાદ, ખંભાત, જેરાલમીર તથા પદમણ વિગેરે સ્થળે, હતું પણ જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો ધણી સંખ્યામાં છે. વળી જૈન ધર્મનાં અનુયાયીઓની સંખ્યા પણ કાંઈ યોગી નથી.

જોઈએ અને જૈન ધર્મનાં મંદિરોમાં હસ્તલિખિત ગ્રંથોનું હાલ તથા હસ્તલિખિત પુસ્તકો ખરીદવા મળેલાં થનનું હાલ એ બહુજી પુસ્તકથી લેખાય છે. આથી ધણી ધર્મીઓએ દ્રવ્યની મદદ કરી આવા પ્રકારે હવે તથા પુસ્તકને સંચાલન કર્યું હતું. તે વખતના મંદિરોમાં કાર્તિકાદેવો આવડાવના મંદિરોના કાર્ય વાહકોની પેઠે હાલમાં આવેલા દ્રવ્યનો દુરુપયોગ નહિ કરતાં સમાજના હિતાર્થે તે દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરતા. તેમજ જૈનોના ધાવનો સર્વ પેસો દાલની માફક મંદિરોને સોનાં રૂપાંથી મહાવામાં અને નવાં મંદિરો બનાવવામાં ખર્ચ થતો ન્હોતો. પ્રાચીન પુસ્તકો સારા બહુ મોટાં હાલ થતાં અને જૈનોનું પ્રત્યેક સાહિત્ય હજી ધણી અરો જળવાઈ રહ્યું છે તેનું કારણ એ યોગ્ય હાલનેજ અમમી છે. જૈન ધર્મનાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોનું અવલોકન કરતાં એમ વિચાર થયા વિના રહેતો નથી કે, એક સમયે જૈન ધર્મ સર્વોપરી ધર્મ તરીકે ગણાયો હોવા નેહએ. તે વખતે એવામાં મહા દેસ ઉપર લેનેજ વિસ્તાર પૂર્ણ થી હોવા નેહએ.

જૈન ગ્રંથાલયોનો વિશેષ બાબ ભારતના પશ્ચિમ ભાગમાં અવસ્થિત છે. પદમણ, અમદાવાદ, સુલકે, બાટનેર, જેરાલમીર વિગેરે સહેરોમાં જૈન ગ્રંથાલયો ધણી સુખસિદ્ધ છે. તે મંથાલથી પશ્ચિમ કાંઈ કાંઈ ગ્રંથાલયમાં તે દેસ હવે કરતાં પણ વધારે હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. ખ્રિસ્તી એવાય તેમજ હાલમાં રાજાનીથી આરંભ કરીને અઘાપિ મધ્ય પાટણનગર સુલકાથી જૈનોનું ગુપ્ત સ્થાન રહ્યું છે. એ નગરમાં ધણી જૈનો તેમજ શ્રાવકો વાસ કરે છે, તથા ત્યાંના ઉપાશ્રયોમાં (અપાસરોમાં) અનેક થતિઓ અવરયાન કરી રહ્યા છે. પ્રત્યેક ઉપાશ્રયમાં કેટલાંક હસ્તલિખિત ધર્મ પુસ્તકોનું અસ્તિત્વ છે; ને ઉપાશ્રય ધણી ભદ્રું હોય છે. ત્યાંના ધર્મ પુસ્તકો પણ ધણી પ્રાચીન હોય છે. ફક્ત પડાન નગરમાં જ ભાર કરતાં વિશેષ ઉપાશ્રયો છે. રહેઝાંખં ફરલાંક ચાલક્ય રાજતા અમલમાં સ્થાપન થયેલાં છે. આથી કરીને એ સર્વે ઉપાશ્રયોમાંનાં પુસ્તકો ધણી પ્રાચીન છે એ બાબત બિશુજી રાંધા હોઈ રાંધે નહીં. ઉપાશ્રયોની અંદર ને ફરલાંક વિદ્વાન સાધુઓ હોય છે તેઓ વારંવાર ઉપાશ્રય દર્શાવતાં હસ્તલિખિત પુસ્તકો શ્રોતાઓને વાંચી સંભળાવે છે. પડાન નગરના એક ઉપાશ્રયમાં ભારતી હસ્તલિખિત પુસ્તકો તેમજ એક બીજા ઉપાશ્રયમાં ૫૦૦ હસ્ત લિખિત તાલપત્રનાં પુસ્તકો છે. જેરાલમીરના પાચીનાથનું મંદિર ભારતી-બંદાર તરીકે ધણુંજ સુખસિદ્ધ છે. હતાં અનેક દુર્ગમો હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. જૈન ભારતી બંદારેનું ગ્રંથ વિશેષ એ છે કે, તેમાં ફક્ત જૈન ધર્મના ગ્રંથો છે એટલું જ નહિ, ગિંદા સર્વ સંપ્રદાયના ધર્મ, કાવ્ય, તથા ઇતિહાસ વિગેરે સંબંધીના પણ હસ્ત લિખિત ગ્રંથો છે.

હિંદુ રાજબનનું પુસ્તકાલય:- બૌદ્ધ સંસ્કૃતિના અધઃપતનની સાથે સાથે ભારત વર્ષમાં કાંઈક ફેરફાર થયેલો ને કે હિંદુધર્મ પાછો વિશેષ મહત્ત્વમાં ફેલાયો. હિંદુધર્મના આ અભ્યુદયના સમયે ભારતના સાહિત્યમાં પૌરાણિક ઉન્નતિ બહુ થઈ છે. પુરાણો, કાવ્યો, અને ઈતર ધર્મ ગ્રંથોના ઘણાં ફેલાવાં એ સમયે થયાં. હવે રાજના, સાંતિપૂર્ણ રાજ્યમાંનાં હિંદુ મંદિરો વિદ્યા સર્વોનું ગુપ્ત સ્થાન થઈ પડ્યાં હતાં. તે વખતનાં મળનું અનુદાનમાં કરતાં માત્ર પશ્ચિમ આવે છે કે તે

સમયે હિંદુ નૃપતિઓ પણ કવિઓ અને પદ્ધિતોના પાલક હતા. બુદ્ધને સાહેબ ગણાવે છે કે એકાદશ સતાપ્તીમાં ધારા નગરીના પ્રસિધ્ધ નરપતિ હોય એક ગ્રંથાલય રચાવત કયું હતું. મધ્ય યુગમાં ભારતીય ગ્રંથાલયોમાં આ ગ્રંથાલય સર્વ શ્રેષ્ઠ ગણાયું હતું. કેટલાંક વર્ષો પીતી ગયા પછી ગ્રંથાલયને આશુક્ય રાજના ભારતી બંદાર સાથે ભેડી દેવામાં આવ્યું હતું. એમ પણ જણાવ્યામાં આવ્યું છે કે આશુક્ય રાજ વિશાલદેવ અને વિશ્વમલ્લના પુત્રક-બંદારમાં નૈપધીય ગ્રંથોની હસ્તલિખિત નકલો મળી આવી હતી. જર્મની રાજ્યના બન વિશ્વવિદ્યાલયના પુસ્તક-બંદારમાં રામાયણની એ હસ્તલિખિત પ્રત છે તે વિશાલદેવના પુત્રક બંદારમાં પણ ભેળામાં આવી હતી.

મુસલમાનોના પ્રથમ આક્રમણથી ન્યારે ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં કેટલાંક હિંદુ રાજ્યો ખાંચી પડ્યાં તે સમયે રાજસ્થાન, એઢીયા, નેપાલ અને દક્ષિણ ભારતના હિંદુ રાજ્યોએ પોતાની સ્વાધીનતા સાચવી રાખી હતી, તથા હેમલેજ હોજ અને ચિત્રમહિસની કોર્ટોની રક્ષા કરી હતી; હેમના આશ્રયથી ન પડિતો અને દેશના સાહિત્યનું સંરક્ષણ થયું છે. રાજસ્થાન, નેપાળ, કાશ્મીર અને તાંજેરના હાલના રાજ્યોના દરબારોમાં આપણે એ યુગયુગાંતરની પ્રાચીન હસ્તલિખિત નકલો હજી પણ ભેઈ રાખીએ છીએ. અરાઢમાં સૈફની શરઆતમાં, જયસિંહ, અંબરનો રાજા હતો. સુદાય જયપુર નગરને તે પ્રતિષ્ઠાતા હતો. જયસિંહ ભોલેલિ વિલામાં અસામાન્ય પડિત ગણાતો. બાદશાહે મહમદશાહે તેના પંડિત્યથી મુગ્ધ થઈ તેના ઉપર પંછકા-સંરોધનને ભાર નાંખ્યો હતો. જયસિંહની ગણનાની વિચિત્રતા ભેઈ એ પ્રસંગના સપળા પડિતો વિસ્મય પામ્યા હતા. જયસિંહે તદ્દપરાંત યુક્તિહીન ભૂમિતિ વિશેનો સંસ્કૃત બાષામાં અનુવાદ કર્યો હતો. હમને જણાવતાં અકસેસ થાય છે કે જયસિંહનું મસિદ્દ ગ્રંથાલય તેના એક અંશોગ્ય વંશજના હાથમાં જવાથી નાશ પામ્યું છે. છતાં કેટલાક સંસ્કૃત હસ્તલિખિત ગ્રંથો હજી પણ જયપુરમાં છે.

રાજસ્થાનનાં બીજાં ગ્રંથાલયોમાં જોધપુર, ખિઝાનેર તથા અલવરનાં ગ્રંથાલયો વિશેષ સુવિખ્યાંત છે. જોધપુરના મહારાજાના વિરાલ ગ્રંથાલયમાં અરાઢ હમરે સંસ્કૃત હસ્તલિખિત ગ્રંથો તથા અનેક સુદ્રિત થયેલા સંસ્કૃત ગ્રંથો ઉપરાંત હિંદી વિગેરે અન્ય ભાષાના પણ મણા હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. અલવરનાં ગ્રંથાલયમાં સંસ્કૃત, અરબી અને ફારસી ભાષાના અનેક હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે.

પણા લાંબા સમયથી કાશ્મીર હિંદુ સાહિત્યનું પ્રધાન કેન્દ્ર ગણાય છે. તદ્દાંત્રા વિદ્વાન રાજ્યો અનેક પડિતોને આશ્રય આપે છે અને હસ્તલિખિત ગ્રંથો સંગ્રહ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

નેપાલનું દરબાર પુસ્તકાલય પણ કંઈક મસિધ છે. ગુપ્ત રાજ્યોના શાસન સમયના પણ કેટલાક હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. એક વિખ્યાત વિદ્વાને એમ પણ જણાવ્યું છે કે, "પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોના સંગ્રહ નેપાલના ગ્રંથાલયમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ છે."

મુસલમાનોનાં આક્રમણથી ત્રાસ પાતી પ્રાચીન સમયે બૌદ્ધ અને હિંદુ સાધુઓએ નેપાલ રાજ્યોના આશ્રય લીધો હતો, એથી નેપાળમાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથો મળી આવે તેમાં કાંઈ નવાઈ નેહું નથી. તદ્દાં તાલપત્ર ઉપર રચાયેલા ને ગ્રંથો છે તે સર્વે પ્રાચીનતર છે. દરબાર ગ્રંથાલયની અંદર ને હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે તેની સંખ્યા પાંચ હજાર સુધીની છે; એ પાંચ હજારની અંદર ૧૭૧ તાલપત્ર પર લખાયેલા ગ્રંથો છે.

દક્ષિણ ભારતમાં તાંજેર અને મડિસુરના મહારાજાઓનાં સસ્તવતી મંદિરો પણ વિખ્યાત છે. તાંજેર સસ્તવતી મંદિરમાં હસ્તલિખિત ગ્રંથોની સંખ્યા અરાઢ હમરની છે. આ સસ્તવતી મંદિરમાં ગ્રંથોનો ને સંગ્રહ થયેલો છે તે ભેઈ ડૉ. બલનીલ વિસ્મય પામ્યા હતા. તેણે જણાવ્યું છે કે એ દસ્તલિખિત ગ્રંથોના સંગ્રહ કરવાને માટે બોજમાં બોમી રહાડાં સાત લાખ સોના મંદોરોનો ન્યય કરવો પડ્યો હતો.

મોગલ શહેનશાહોનાં અંધાલય:-નિદાન સમ્રાટ અકબર વિશે ભારત વર્ષાનું એક બાલક પણ ભાષ્યજન અનંતરુ દરે. પોતાના અંધાલયમાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો ઉમેરા કરવા મટે છેલ્લે અનેક વિદ્વાન લેખકોને નિયુક્ત કર્યા હતા. આમન-ઈ-અકબરી અંધમાં અબુલફઝે લખ્યું છે કે:-સમ્રાટનું પુસ્તકાલય અનેક વિભાગમાં વહેંચાયેલું હતું. કેટલાં પુસ્તકો અતપુરમાં તથા કેટલાં ખાસ પોતાની એક આગળ રાખવામાં આવ્યાં હતાં. દિંદી, ફારસી, ગ્રીક તથા કાવિમરી અને અરેબિક વિગેરે બહી બહી જાપાઓનાં ગદ્યપદ્યનાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યા હતા. ફરબાને એક પાંડિત હમેશાં આ પુસ્તકો સમ્રાટ આગળ નિવશિત વાંચતો તથા છેલ્લું રહસ્ય રહમનવતો રોજ ને ભાગ વંચાતો લેખી બીથે બાકી રહ્યું મિન્ટ પણ સમ્રાટ પોતે કરતો તથા પાંડિતને છેલ્લું વાચનકાર્ય પૂર્ણ થયા પછી પુરસ્કાર આપતો. આવી રીતે અનેક અંધોનાં સમ્રાટ પોતાના પાંડિતો દ્વારા થયેલુ કર્યા હતા. એતિહાસિક કોઈ પણ ધર્મના વિજ્ઞાનનું કોઈ પણ નવીન રહસ્ય, અથવા તે ફરનિસાચુ કોઈ પણ તત્વ, સમ્રાટથી અપરિચિત નહોતું. મંથાંચનના અવલોકી લેને કોઈ પણ પ્રકારે કંઠાળો ઉપજતો નહિ. કોઈ સામે હસ્તલિખિત અંધ હોય તે તે બાંધવા વંચાવાને અવલુ કરતો બાધાતલવિત પાંડિતોએ સમ્રાટના આદેશથી દિંદી, ગ્રીક, અરેબિક અને ફારસી અંધોના અનુવાદો કર્યા હતા. મદ્રાસરત, અયરવેદ તથા હીમાવતીના ફારસી અનુવાદ પ્રચારિત થયા હતા. કાશ્મીરના પ્રસિદ્ધ એતિહાસિક ગ્રંથો રાજતરંગિણી, હરિવંશ, નલદમપતી વિગેરે નહાના મેહા અનેક અંધોનાં તે સમયે બાધાંતર થયાં હતાં.

અકબરનું આ પ્રસિદ્ધ અંધાલય તેની પછીના મોગલ સમ્રાટોએ પણ અચાતી રાખ્યું હતું. દિલ્હી નગરના આ મોગલ શહેનશાહનું અંધાલય આખા ભારતવર્ષનાં અંધાલયોમાં સર્વે એક અબુલુ છે. અબુલફઝે પોતાના આમન-ઈ-અકબરી અંધમાં લેખન-વિજ્ઞાની આલોચના કરી છે. તેના સમયમાં પૂર્વદેશમાં આદ્ય મકાની લેખન-પ્રણાલી પ્રચલિત હતી.

મોગલ રાજબલના અંધાલયનું પરિણામ પણજ રોચનીય છે. અરાઢી સતીમાં આ અંધાલયમાં અનેક હસ્તલિખિત ગ્રંથો અરોધાના નવાજે પોતાના કબજામાં લીધા હતા. ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના વિદ્રોહ સમયે દિલ્હી અને લખનૌ નગરનું પતન થયું. ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં અરોધાના નહારે ઉચેલેની સત્તા નીચે મથું તબારે કેટલાક હસ્તલિખિત ગ્રંથો કલકત્તા મોકલી દેવામાં આવ્યા હતા; પણ આધિકારી હસ્તલિખિત ગ્રંથો લખનૌ નગરમાંજ પડયા રહ્યા હતા. બીજે વર્ષે વિદ્રોહ પ્રસંગે તે સર્વ ગ્રંથોના નાશ થયો તથા ને મેડા ઘણા રહ્યા હતાં જહરે લીલમ કરવામાં આવ્યું, કે ને ગ્રંથો, બંગીય એરિવાટિક મોસાહીના માર્ગવાદકોએ ખરીદી લીધા.

ફારસી અરેબિક હસ્તલિખિત ગ્રંથો:-મહિમુન્ના દિયુ સુલતાન, લાહોરના સુલતાન સિંદ અને જયપુરનાં પુસ્તકાલયો ફારસી હસ્તલિખિત ગ્રંથો મટે સુપ્રસિદ્ધ હતાં. દિયુ સુલતાનના અંધાલયમાં બે હજાર હસ્તલિખિત ગ્રંથો હતા એ અંધાલયો ઉચેલેને હસ્તગત થયાં છે. ૧૮૦૬ ખ્રિસ્તાબ્દમાં કેશ્મીર નગરમાં આ અંધાલયનાં પુસ્તકોનું 'પ્રાઈસલીસ્ટ' પ્રસિદ્ધ થયું હતું. કેટલાક હસ્તલિખિત ગ્રંથો ધર્મકંડનાં સુખ્ય સુખ્ય અંધાલયોને તથા દેવામાં આવ્યા છે તથા બાકી રહેલા હસ્તલિખિત ગ્રંથો તદ્દાની ફોર્મ વિચિત્ર્ય ફોર્મોનાં રાખવામાં આવ્યા છે.

જયપુરના ફારસી હસ્તલિખિત ગ્રંથોનાં સંગ્રહમાં અર્ધો મદ્રાસરતનો ફારસી અનુવાદ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. મોગલ સમ્રાટ મહમદરાહે મદ્રાસરત જયગિંદને આ હસ્તલિખિત ગ્રંથ ઉપહારમાં આપ્યો હતો. અવરતના અંધાલયમાં હસ્તલિખિત ગ્રંથો ને કે ધણી અગ્ર સંખ્યામાં રહ્યા છે કિંતુ એ સર્વે ગ્રંથો સુવોદ્ય છે. એ ગ્રંથોમાં એક શુદિતો સૌથી ઉત્તમ છે. એ પુસ્તકનું એક પૃથ લખવાને પંદરે દિવસ લાગતા હતા. બાર વર્ષે એ ગ્રંથ લેખનનું કાર્ય પૂર્ણ થયું હતું. ગ્રંથ તૈયાર

કરવા માટે લગભગ એક લાક્ષ મહોરોનું ખર્ચ થયું હતું. આ ગ્રંથાલયમાંના એક કોરા-
નની કિંમત મહુ હતાર મહોરો છે. જયપુરના પ્રદર્શનમાં આ દસ્તલિખિત ગ્રંથોનું દર્શન કરતાંની
સાથે જ પ્રેક્ષકો વિરમય પામ્યા હતા.

રામપુર અને બાંકીપુરનાં ગ્રંથાલયો:—ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના જળવા પ્રસંગે રામપુરના
નવાબે ઇંગ્લેન્ડનો પક્ષ સ્વીકાર્યો હતો. વિદ્યારુઘણી નવાબ બદાઉરે તે સમયે રાજ્યભક્ત સિંધાલીઓની
સહાયતાથી અનેક દસ્તલિખિત ગ્રંથોનો સંગ્રહ કર્યો. એક એક દસ્તલિખિત ગ્રંથને માટે એક એક રૂપિયો
આપવામાં આવ્યો હતો. એક વિદ્વાને રામપુરના ગ્રંથાલય માટે પોતાનો જોવા મત દર્શાવ્યો છે કે,
“ભારતનાં પ્રાચીન ગ્રંથાલયો પૈકી આ ગ્રંથાલયમાં એરેબિક તેમજ ફારસી ભાષાના દસ્તલિખિત
ગ્રંથોનો સંગ્રહ બહુ સારો છે.”

બાંકીપુરના ભૂતપૂર્વ ખાનબદાઉરે ખોદાવણના સંગ્રહેલા એરેબિક તેમજ ફારસી દસ્તલિખિત
ગ્રંથો કાંઈ બહુ પ્રચીન નથી. ખોદાવણ સરકારે આ ગ્રંથાલય સંબંધી એક ઉત્કૃષ્ટ લેખ ઈ. સ.
૧૯૦૮ સરિખરના ‘મોડર્ન રીયુ’ માં લખ્યો છે. ખોદાવણ અને તેના પિતા મહમદખાન બંને બહુ
બાંકીપુરમાં વસિલાત કરતા દત્તા. મૃત્યુકાલે મહમદખાને પોતાના લાયક પુત્રને પંદરસો દસ્તલિખિત ગ્રંથો
સોંપી ગ્રંથાલયની રક્ષિત કરવાની આજ્ઞા કરી પરચેકવાસ કર્યો. ખાનબદાઉરે ત્યાર પછી પોતાના ગ્રંથા-
લયને હતામ પ્રકારનું બનાવવામાં કાંઈ મહુ રાખી નહિ. હમણાં એ ગ્રંથાલયમાંના દસ્તલિખિત ગ્રંથોની
સામ્યા લગભગ પાંચ હજારની છે.

ધાતુઓ અને શબ્દોનો સંબંધ અને તેની સ્થિતિ.

“ધાતુઓ અને શબ્દોના સંબંધનો કાંઈક ખ્યાલ” એ નામે સત્યના જુન, માસના
અંકમાં એક લેખ પ્રકટ થયો છે તે મ્હારા વાંચવામાં આવ્યો. તેમાં તેના વિદ્વાન લેખકે
પ્રથમના મનુષ્યોની ભાષા સંસ્કૃત હોવાનો પક્ષ સમજા કરવા પ્રયત્ન કરી ‘ધાતુ’ અને તેના
ધ્વનિનું વિદ્વતા ભરી રીતે વિવેચન કર્યું છે. તેમાં હજારો કોઈ પદાર્થોના પડવાથી થતા ધ્વનિ
ઉપરથી વત્ત ધાતુની હયાતિ સમજાવવા માટે એ ધાતુને પડવાના અર્થમાં અહણ કર્યાનું સ્વન
કર્યું છે; પરંતુ હમે તેમ માનવાને માનપૂર્વક એવાં કારણોથી ના કહીએ છીએ કે—

(૧) દરેક જુદાજુદા પદાર્થોના પડવામાં અથવા તો એકેજ પદાર્થના પડવામાં દરેક
જુદે જુદે વખતે એકજ પ્રકારનો ધ્વનિ નીકળી રાકે નહીં.

(૨) પાંદડું પડવાથી પટ-પટ જેવો સ્પષ્ટ ધ્વનિ સ્વરિત થવાની માન્યતા એ નહિ
સમજી શકાય તેવી કલ્પના મત્ર છે.

(૩) પક્ષીની પાંખો જેવા, સક્રિય ચિહ્નમાંથી, કે વંસંતાદિક સત્તુના શુભોના ભાવનાં
થી માત્ર શુદ્ધવાદના બંને પ્રથમના મનુષ્યો ધાતુ-કે શબ્દ શોધી શક્યા એ

અસંભવનિય એટલા માટે છે કે તેની યુષ્ઠિમાં પામ્યાત્વ કે 'પૌર્વાત્વ' પ્રગ્નતા કોઈ પણ સર્વમાન્ય અંચનાં પ્રમાણ આપેલ નથી.

હવે આપણને સ્વાભાવિક રીતે પ્રશ્ન એ પુછાય છે 'ત્યારે પછી મનુષ્યની ઉત્પત્તિના સમયની પ્રથમ ભાષા કઈ એ? તેના સમ્પ્રદાય કયાંથી આવ્યા? તેણે તેના ઉચ્ચાર તેઓ કેવી રીતે મેળવી શક્યા? એ પ્રશ્નોનાં ઉત્તર આપવા માટે આપણે અતિ પ્રાચીન સમય તરફ આશા ભરી દ્રષ્ટિ ફેંકવી પડશે.

જ્યારે કોઈ પણ પદાર્થ કે ગુણોની પરિસ્થિતિનું પ્રયક્ષરણ કરતું જરૂરી હોય, ત્યારે તેના આંતરિક ગર્ભ ભાગોમાં સુક્ષ્મતાથી પ્રવેશ કરવો જોઈએ. માટે સર્વથી પ્રાચીન સાહિત્યશાસ્ત્ર ક્યું છે કે જે આ વિષય સાથે ઘાટો સંબંધ રાખે છે તે સમજતું ઘણું જરૂરી છે.

યુરોપનો સાપ્રેત સુધારો આપણી આંખોને આંછ નાંખે છે અને યુધ્ધિને ચાક્ર ખન: રાવે છે. ત્યારે એ પામ્યાત્વ દેશોમાં સુધારાનાં કિરણો ક્યા દેશમાંથી આવ્યાં હશે? તે પ્રાધાન્ય પ્રશ્ન આપણા સામે ઉભો યાય છે. ઇતિહાસ સમજાવે છે કે યુરોપવાસીઓ સુધારાનાં તત્ત્વો યુનાન-ચવન-દેશવાસીઓ પાસેથી શીખ્યા હતા. જ્યારે યુનાન દેશમાં સુધારાનાં કિરણો ફેંકતાર ચેલ્ડિયન પ્રજા હતી. જે દેશ વાળ્ગી રીતે પારોશી પ્રગ્નતા પશ્ચિમમાંથી આગળ વધવા માટે ઇજિપ્ત વાસીઓના આભારમાં દબાયેલો છે. આપણે હજુ વધારે આગળ વધવાનું છે. અને ઇજિપ્તમાં સુધારો પ્રસારાવનાર અરબસ્તાનના ગુરુ ધરાન દેશ તરફ તેની પુરાણી કીર્તિ અને જ્ઞાન માટે અભિનંદન આપવું જોઈ છે. એ વયોદધ્ધ અને પ્રાચીન કીર્તિવંત ધરાન દેશ જે પામ્યાત્વ પ્રગ્નતા સુધારાના ગુરુ તરીકે ગણાય છે તે દેશ, એવા તે ક્યા પવિત્ર દેશ અને પ્રગ્નતા શિષ્ય યવાનું જ્ઞાન ભોગવે છે? કે જે મહાન પ્રજા અતિ પ્રાચીન સમયમાં આ કીર્તિવંત ધરાન દેશનું યુગ્મ્ય ગુરુપદ પામવા ભાગ્યશાળી થઈ હશે? એ પ્રશ્નને-પ્રશ્નજી ઇચ્છાને-પુરી કરવામાં જ્યાં ઇતિહાસ સુષુપ્તિ અવસ્થાને પામતો જણાય છે, ત્યાં આપણને અધકારમાંથી જાહાર જવાને ધરાની પ્રગ્નતા ધર્મ ગ્રંથમાંથી પ્રકાશ પુરો પડે છે. તેમના પવિત્ર ગ્રંથ વેદ્મિદાદ ની ભાષામાં, તેની પવિત્ર આરાઓમાં અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં આર્ય પ્રગ્નતા સર્વમાન્ય ગ્રંથ "વેદ" ના ગહન જ્ઞાનની જ્યોતિનાં અગ્રકાંઠાં કિરણોનો પ્રકાશ જળહળી રહેલો જણાય છે. ભાષાશૈલી, તત્ત્વચિંતન, અને ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અસ્પર્શ મગતાપણું જણાય છે. તેમણે જ્યાં એનાં પવિત્ર સૂત્રો-ગાથાઓ-વિરમે છે, ત્યાંથી ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આપણને દોરી જનાર એ "વેદ" જ્ઞાનની ઝગઝગ છે. એટલે કે ધરાન દેશને પાશ્ચાત્ય પ્રવચના ગુરુનું પદ મેળવવામાં શક્તિ આપનાર આર્યાવર્ત દેશ અને તેની આર્ય પ્રગ્નતા સાહિત્ય રત્ન કિંવા વેદનું જ્ઞાન છે.

આર્ય પ્રજા પ્રાચીન સમયમાં અતિ ઉચ્ચ ગ્રેણીએ પહોંચી ચુકી હતી. તેનાં જ્ઞાન, તર્ક, માય-અને ક્રમનાં સુક્ષ્મ સૂત્રો તેના સાહિત્ય જગદારમાં જ્યવંત કીર્તિ મેળવતાં-હોવાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે; તેમજ આર્ય પ્રજા પાશ્ચાત્ય પ્રગ્નતા ગુરુના ગુરુ હોવાનું સ્મૃતિઓમાં પણ સ્પષ્ટ કથન હોવાથી આર્ય પ્રગ્નતા સાહિત્યશાસ્ત્ર અન્ય સર્વ પ્રગ્નતા સાહિત્ય કરતાં વધારે પ્રાચીન ગણાય

છે. તેથી આપણા વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ વધારે સંઘીન રીતે થઇ શકે તેવા આશાના તંતુઓ પણ તે તરફ અવલંબી રહ્યા છે.

હાલમાં જુદી જુદી ગણતરી દોષ પણ પ્રગ્નના પ્રાચીન સાહિત્યનાં મૂળ તપસતાં ધર્મોનાં સૂત્રોમાં તેઓનું સર્વ સાહિત્ય સંગ્રાહમાં ગુચ્છાય ગયેલું શબ્દ, ઘાતું અને માપા. જણાશે. અને તેટલા માટે તેઓના સર્વ માન્ય ધર્મ પુસ્તકોનો આશ્રય લઇ આપણા આઠના વિષયનાં વિખરાઇ પડેલા રત્નોને વીણી એક-ત્ર કરવા પ્રયત્ન કરેલું, પણ તેમાં સર્વથી કયું વિશેષ અગત્ય જવાહિર છે તેની પરીક્ષા કરવાનું કાર્ય આપણા સુઘ ઝવેરીઓ ઉપર છોડીશું.

અ. પ્રાચીન સમ્પ્રતિની ગણતરીમાં મિસર (Egypt) વધારે પ્રાચીન ગણાય છે. તેઓની પ્રાચીન લિપિ ચિત્રાંકિત હતી. જેના ધણી નમુના તરીકેના લેખ તેઓના ધર્મ ગ્રંથ “ટ્યુરિન” માં જોઇ શકાય છે. તે મિસર વાસીઓ શબ્દને ધ્વજ માનતા હતા અને તેને (શબ્દને) રોં કહેતા હતા. તેઓના પુસ્તકમાં લખે છે કે “હું (શબ્દ-રોં) એ છું” જેનું નામ દેવતાઓના નામથી પણ વધારે ગુપ્ત છે. હું સ્વયં ધ્વજ સહ સ્વરૂપ, સર્વનો ઉત્પન્ન કર્તા અને પ્રાણી માનવો જન્મદાતા છું.”

ચ. ખીન પ્રાચીન ઉત્તર સ્થિતિમાં ગણાતા બેબિલોન (Babylon or Chaldea) લોકો શબ્દને “સમસ્” કહે છે, તેઓના ધર્મગ્રંથમાં લખેલ છે કે “ન્યારે” “સમસ્” (શબ્દનું) ઉચ્ચારણ થયું ત્યારે સર્વનો પ્રારંભ થયો છે.

ફ. ચીન, અને જાપાનમાં શબ્દને ત્ત્વો કહે છે અને તેનેજ સર્વજ્ઞ શબ્દ (જ્ઞાન) સમજાવે છે. ચીનના ધર્મ પુસ્તક નામે “ત્ત્વો તિકી” માં લખેલ છે કે જે જ્ઞાન વાણી-દ્વારા પ્રકાશિત થાય છે તે સનાતન જ્ઞાન નથી પણ-વાણીનું મૂળ જે-ત્ત્વો (શબ્દ છે તે) ઉત્પન્ન કર્તા, વૃદ્ધિ કર્તા, યુષ્ટિ કર્તા, પાત્ર કર્તા અને સર્વને સ્થાપનાર છે.

હ. જરથોસ્ત ધર્મ પુસ્તક “અવસ્તા” માં શબ્દને “માત્ર” નામથી આદિ કારણ માનેલ છે. તેમના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ “વેન્દિદાદ” ના ૧૯ મા કર્મદમાં લખે છે કે “માત્ર સ્વેત” (પવિત્ર શબ્દ) સર્વજ્ઞી પ્રજ્ઞ વિધિ છે, જે છત્રનિયોને નિયમયુક્ત રાખે છે.

૨. પયગમ્બર મૂસા (Moses) નો સ્થાપક ધર્મ યાહુદી (The Hebrews) લોક માને છે. તેમના ધર્મ ગ્રંથ “તૌરેત” નો એક ભાગ કે જેનું નામ (Book of Psalms) છે, જેનો રચનાર પ્રખ્યાત હઝરત સુલેમાન (Solomon) નો પિતા (યાહુદીઓના રાજ) દાવિદ (David) હતો, તેમાં લખે છે કે “ચનાદિ પુરુષના શબ્દ થી સર્વ, ચંદ્ર, તારા, આદિ ખગોલ સર્વિ ઉત્પન્ન થઇ.

ક. યુગ્રેષના પ્રાચીન સમ્પ્રદાયમાં ગણાતા ગ્રીસ (Greece) જેને સંસ્કૃતમાં “યવન” લખેલ છે, તેમના ધર્મગ્રંથમાં “લોગસ” (Logos)-શબ્દ-માટે

લખેલ છે કે “એજ પરમાત્માનું આંતરિક નિવાસસ્થાન અને ધર્મ સ્ત્રુત છે. કારણ “લોગસ” (શબ્દ) એજ પરમસ્વતંત્ર બળદીપ્તસ્તુ પ્રથમ નિરંબરણ છે.

ગ. ઇસાઈ ધર્મના પ્રણેતા ઇસુખ્રિસ્ત (Jesus-Christ) તેમના ધર્મગ્રંથ “બાઈબલ” બોના (Book, of John) ના પ્રારંભમાં લખેલ છે કે “આદિમાં એ શબ્દ (Word) હતો એ દેખવડી સાથે હતો. શબ્દ માંસ બનીને હંમેશી સારું રહેવા લાગ્યો.”

હ. ઇસ્લામ ધર્મના પ્રધાન પુરુષ “મુહમ્મદ” પયગમ્બર હતાં. તેમનો ધર્મગ્રંથ નામે “કુરાન” છે. તેના પહેલા “સુરા” માં આદિ શબ્દને “ઈલ્હામ” એટલે દેવદરવાણી અથવા ધર્મ મૂલ માનેલ છે.

એ રીતે સર્વ ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ સિદ્ધાંતોની સમીક્ષા કરતાં જણાય છે કે “શબ્દ” ને પ્રુદ્ધિ, જ્ઞાન, અથવા તો નિયમનો પર્વાવચાવી, આદિ પુરુષના પ્રથમ વાચ્ય તરીકે માનેલ છે. પણ ત્યાં સંશય થાય છે કે જે આદિ પુરુષને દેખવડ માનો તો તે નિરાકાર છે. અને એક બ્યક્તિ તરીકે ગણો તો તે શબ્દ અને ઉચ્ચાર આંધી શીખ્યા ? એટલે કે શબ્દની ઉત્પત્તિની બાબતમાં કંઈ ન લખતાં માત્ર સુપરક્રીડી પકડી છે. કહો કે ત્યાં એ સર્વ શુભવાણ ગયાં છે. ત્યારે હવે એ વચનમાંથી બહાર નીકળવાને હુનિયામાં સર્વથી પ્રાચીન, આદ્યમિ જના ધર્મગ્રંથ તરફ આપણે આશા ભરી દ્રષ્ટિ ફેંકવી પડશે.

ફ. આર્યપ્રજાનો સર્વમાન્ય ધર્મગ્રંથ “વેદ” છે. અને તેમાંનાં એક “ઋગ્વેદ” માંના દશમાં મંડલના ૧૨૫ ત્રા સુકતમાં વાણીની બાબતમાં ઘણી ઝગઝગ છે. તેમાંની સાતમી ઝગઝગમાં લખેલ છે કે,

અહં સુવે પિતરમસ્ય મૃધન્મમયો નિરપ્સ્વ ? ન્તઃ સંપુદ્રે ।

તત્તો તિતિષ્ઠે ધ્રુવનાનુ વિચ્ચો તામ્ દ્યાં વર્ષર્ણોષ સ્પૃશામિ ॥

મેં મારા પિતા આકાશને ઉપર રાખ્યું છે. મારું જન્મસ્થાન સમુદ્ર છે. ત્યાંથી સર્વત્ર બહારમાં ફેલાઈ છું અને મારા શિરથી અંતરિક્ષને સ્પર્શ કરું છું.

એ સત્તેથી હવે આપણે સમજી શકશું કે હુનિયાની જુદી જુદી પ્રજાના લોક ગ્રંથો ન્યાં એક શબ્દ પ્રથમ છે. એટલુંજ માત્ર જણાવી વિરમે છે-ગુલવાણ પડે છે-ત્યારે આર્ય પ્રજાનો ધર્મગ્રંથ જે “વેદ” છે, તે આપણને વધારે આગળ અને ઉચ્ચ એણીમાં પેલાડી સ્પષ્ટિકરણ કરે છે કે, એ શબ્દ-ધ્વનિ- (વાણી) ની ઉત્પત્તિ નૈસર્ગિક રીતે પરમાત્માની અનીર્વાચનિય શક્તિનાં અવિચળ યશોગાન કરતા સમુદ્રમાંથી થઈ છે. અને એ પવિત્ર પિતા પ્રભુના અગમ્ય જ્ઞાનની પ્રેરણાથી પવિત્રાત્મા અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, અને અંગિરા. એ ચારે મહર્ષિઓએ તે શબ્દની સંકલના કરી છે. એક એક જળખિંદુથી સરોવર ભરાય છે. એક એક પરમાણુથી વિશાળ પદાર્થ દષ્ટિગોચર થાય છે, તેવી રીતે એક એક શબ્દની

સંકલનાથી તે, મહર્ષિઓએ સુંદર શૃંગલા તથાસાર કરી; અને તે સમયના મનુષ્યોના મુખરૂપ વ્યવહાર માટે ભાષા તરીકે સર્વત્ર પ્રસરી ગઇ.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયને આપણે વૈદિક સમય તરીકે અહીં ઓળખાવશું. અને તે સમયે-મનુષ્યોની ઉત્પત્તિના વખતે-તેઓને ભાષા સંબંધી કંઈ જ્ઞાન મનુષ્યોત્પત્તિ સમયની પ્રારંભિક ભાષા. નહિ હતું; પણ તેઓમાંના પવિત્રાત્મા મહર્ષિ અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય અને ઝંઝીરા ની કમિટીએ સમુદ્રના નિઃસર્ગિક ધ્વનિમાંથી ભાષા-શાસ્ત્રનો પ્રાદુર્ભાવ કર્યો. એ ભાષા તે વૈદિક સમયની “ યૌગિક ” ભાષા હતી, જે અન્ય સર્વ ભાષાઓથી પ્રથમ રચાઇ હતી.

હાલના સ્વરૂપમાં જે સંસ્કૃત ભાષા આપણને ઉપલબ્ધ થાય છે, તે વધારે સુંદર સ્વરૂપમાં પ્રથમની યૌગિક ભાષાની સુધરેલી-સંસ્કૃતિ પામેલી-ભાષા પુત્રી છે. સંસ્કૃત ભાષાના ધાતુઓની શોધ કરવાનું ખાન મહર્ષિ શાકરાયનાચાર્યને છે. તે વિચાર સાથે હમે સત્રેમ મળતા થઇએ છીએ; અને તેમણે પ્રાચીન આચાર્યોના ધાતુ અને પ્રત્યયની આખતમાં પ્રકટ કરેલ વિચાર કે:-

“ ધાતું જ્ઞાત્વા પ્રત્યયં કલ્પનીયં; પ્રત્યયં જ્ઞાત્વા ધાતુઃ કલ્પનીયઃ ” એ સિદ્ધાંત સૂત્રને અનુસરી નિરિક્ષણ કરતાં પછીનો વિષય સર્વ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે.

સંસ્કૃત ભાષાના પ્રાચીન અભુક્ષ્ય ભંડારમાં અનેક વિદ્વાન ભાષાશાસ્ત્રીઓએ પોતાના જ્ઞાનનો ઉમદા ભોગ આપેલો છે. મહર્ષિ પાણિનિ, ગોતમ ભગવાન પતંજલિ, ભાસ્કરાચાર્ય, યાસ્કાચાર્યાદિ ધણા મહર્ષિઓએ તેમાં સુંદરતા અને મધુરતા સિંચી છે. તેનું સાદિત્ય વિશાળ છે, અનેક ઘટનાઓ તેણે જોઇ છે, અનેક દુર્ઘટ પ્રસંગોના પ્રહાર તેણે સહન કર્યા છે. અને અનેક વિટંબનાઓથી ગર્જરિત થઇ છે છતાં પણ પોતાનું અસ્તિત્વ સાચવી રાખી પૃથ્વી-ભરનાં વિદ્યા રસિક જનોનાં હૃદયનું આકર્ષણ કરનારી એ-સંસ્કૃત ભાષા-ગણાય છે એનું વિશ્વપિતા પરમાત્માની કૃપાનું ચિન્હ છે.

અમૃતસર (પંજાબ)
તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૩

હિરમતલાલ કાશીરામ વ્યાસ.

સમુદ્રના તરંગોના ધ્વનિમાંથી અક્ષરોની ઋષિઓએ કેવી રીતે કલ્પના કરી, અને કેમ કરી શકે એનો બુદ્ધિપૂર્વક ખુલાસો થવાની ખાસ જરૂર છે. તત્ત્વી, “ સત્ય ”.

શ્રીમતી સરોજની નેદુ એમ. એ. ની લઘુ જીવનકથા.

સૌથી વિદ્યથી જીવંત આર્થા કોણ છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હમે સરોજની છે. એમ વગર આંધ્રે આગીશું. આ ખગાળી દેવીનો જન્મ ૧૮૭૬ ની તા. ૧૩ મી ફેબ્રુઆરીએ થયો હતો, તેથી હાલ તેમનું વય ૩૫ વર્ષની ભરખુવાનીનું છે. એનો પિતા ડૉ. અધીરાનાથ છાત્રોપાધ્યાય (જે પરથી ઇતરજ અને જેને અંગ્રેજીએ ' એટરજ ' કરી નાંખ્યું છે) પણ મહાવિદ્વાન છે ! ૧૮૭૭ માં તેણે એડીનબરોમાં રોકરર ઓફ સાયન્સની પદવી લીધી હતી અને તે પછી જર્મનીની બાને સુનીવર્સિટીમાં વિશેષ અભ્યાસ કર્યો હતો. બાદ હોદ્દામાં આપોને હૈદરાબાદની નીજામ કોલેજને સ્થાપન કરનાર તેજ હતો. સરોજની તેની પ્રથમ સંતતિ છે. પિતાથી પણ પ્રખ્યાત-અને કદાચ વિશેષ વિદ્વાન પણ-પુત્રીએ પિતાના હાસ્યની શૈલીમાં પ્રયત્ન કરી છે. તે કહે છે કે મારા એ બધા પૈસા એ બાળત પાછળ બગાડ્યો છે-એક, બીજાને મદદ કરવામાં તથા બીજા, કોમીયા પાછળ પોતાની વાડીમાં. એ રોજ દરબાર ભરે છે, જેમાં રાજાથી રંક અને વિદ્વાન્થી ફર્ત પર્ત સર્વ આપે છે, અને તેમને સમાન સમાન મળે છે. કોમીયાના અખતરા રોજ ચાલતાજ હોય છે અને જે પણ નવી દવા બતાવે તેને બાઈ પેડે આવકાર મળેજ છે ! ખરું જોતાં કવિ અને કોમીયાગર એક બીજાના અંગે રૂપ છે. કવિતા તેમજ સોનાના કર્તા બની સુદરતાના ભક્ત છે. કવિશ્રી આત્મકથા કરતાં કહે છે કે મારા પિતાનાં સ્વયં નામો માતાએ નીચે પ્રમાણે આપ્યાં છે:- ૧- જ્યોત્સર્ગ, ૨- વજ્રજ, ૩- રણુસીર તથા ૪- લલિતમણિ. તેનો મૃદસ્થાશ્રમ ઘણો મુશ્કેલી નીવડ્યો છે અને કવિતાને તેણે પોતાનું જીવન અર્પણ કરવાને પ્રુષ્ઠ સમર્થ મળ્યો છે. તે હૈદરાબાદમાં સ્ત્રીઓની વિદ્યાવિભાગમાં રાણીરૂપ છે. પદવીથી મદી લીધેલી, હૈદરાબાદની અસંખ્ય બેગમો અને રાણીઓ તથા યુરોપીયન વર્ગે વચ્ચે મીસીસ નેદુ, પરંપર પીઝાન પુરાવનાર તરીકે, તથા પદવી પાળતી હયા કુટુંબની સ્ત્રીઓની પદવી વિનાની સલાહકાર તરીકે અનુપ સ્થાન ભોગવે છે. હૈદરાબાદી સોસાયટીની પતિ રાજા હોવા વિનાની, આ રાણી કેવલ વિદ્યામાંજ શિશોમણિ નથી. સરીરિક સ્વરૂપમાં પણ તેવીજ છે. અંગ્રેજી બાબની વખતસરકિ પણ તેવીજ છે. મુંબઈમાં આશરે ૭ વર્ષની વાત ઉપર આ બાઈ આવી હતી ત્યારે તેણે અનિશ્ચ પર તે વખતે નવા બધામલાં બેરામજી હજીભાઈ ઇન્ડીયન ઓર કોમર્સના સુદર હેલ્થમાં આપેલું બહેર બાવણ હમે સાંભળ્યું હતું, અને હાલો મત એવો છે, કે વચ્ચે તરીકે તે મીસીસ એનીબીસટથી પણ બહુ ઉતરતી નથી અને તેનેજ બીજા નંબરે આવે છે. પ્રવાહ જોત જોયો છે, કંઈ અતિ મધુર છે, આંખ અસ્થિર છે, અને અંગ્રેજી શબ્દો તો તેના ગળામાં એકપર બીજા એમ કુદકુદ કરી રહ્યા છે. મુંબઈની એલેક્ઝાન્ડ્રા મર્સર દાખરુલની સ્થાપનાના ૫૦ વર્ષની સમારોહના રમણમાં રસમજી કાવસજી ઇ. હોલમાં ગયા માસમાં થયલા મેલાવણમાં તેજ બાઈ પ્રમુખ હતી અને પ્રમુખ તરીકે તેને ચૂંટવામાં આવી તેજ બિના તે બાઈની અપૂર્વતા સિદ્ધ કરે છે.

અંગ્રેજી કવિતાની રચયિત્રી

મીસીસ સરોજીની નૈદુ યદ્યપિ સુંદર અંગ્રેજી પદ્ય લખવામાં કોઈ રીતે ઉતરતી નથી પરંતુ તેને શોખ તો અંગ્રેજી કવિતા રચવાનોજ છે, અને ગદ્ય કરતાં પદ્ય લખવું અતિ વિશેષ કઠિન છે એટલુંજ નહીં પણ તે લખવા માટે ભાષા જ્ઞાન તથા રાષ્ટ્ર જ્ઞાન પણ ઘણું વધારે ઉચું હોવાની જરૂર છે. પરંતુ કવિતાનો દોષ એ છે કે, ગદ્ય જેટલો તેનો લાભ લેવાતો નથી. રસિકોજ કાવ્ય વાંચે છે અને રચે છે. સિદ્ધાંતપ્રચારનું સાધન આ યુગમાં કાવ્ય નહીં કિંતુ ગદ્ય છે. પરંતુ મનુષ્યો સાડ કવિઓ નથી. કવિઓ સાડ મનુષ્યો છે. કમમાં કમ કવિઓની એવી માન્યતા છે. કવિની પ્રસાદીનો લાભ લેવો હોય તો, મનુષ્યે તેનાંજ પાત્રોમાં તે લેવો પડશે. મીસીસ સરોજીની પોતાની પ્રાસાદિક શુદ્ધિની પ્રસાદી કાવ્યનાજ પાત્રમાં આપે છે. “ સુવર્ણનો ઉડ્ડખર, ” “ સમયનો પક્ષી ” એ નામના કવિતાઓના તેના કૃત એ ગ્રંથો ઇંગ્લંડમાં પ્રગટ થયા છે. પ્રથમ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના મી. આર્થર સાઈમન્સે લખી છે, તેમાં કવયિત્રીની આંખો વિશે તે લખે છે કે, “ એ આંખો ઉડા સરોવરો જેવી છે, અને તેમાં પડતાં એક ઉડાઈએથી બીજી ઉડાઈએ કેમ નીચે ચાલી જતા ન હોઈએ એમ લાગે છે.” મીસીસ નૈદુ સ્વભાવે દયાળુ અને હેનાળ છે. હૈદરાબાદના ગ્રીમ ભાગનો, નદીનો બંધ તુટતાં જ્યારે પ્રસય થયો. ત્યારે તેણે પ્રજ્વળતાં જાતભાસ બચાવવાને અસાધારણ કષ્ટ વેડવું હતું. તે જાતિબંધનોતે માનતીજ નથી એમ કહેવા કરતાં જાણતીજ નથી એમ કહેવું વધારે સત્ય થઈ પડશે. પિતાના વિચારજ તેણે હોવાથી જાતિબંધનનાં કષ્ટ તથા ટુંડી મર્યાદાએ તેને કદિ સ્વાપ્ને પણ સતાવી નહોતી. તેઓ માત્ર “ પરમાત્માનું પિતૃત્વ તથા મનુષ્યનું બ્રાતૃત્વ ” સ્વીકારે છે.

“ પિતાનો મૂઝ ઉદ્દેશ મને ગણિત અથવા તત્ત્વશાસ્ત્રની વિદ્યાથી બતાવવાનો હતો; પરંતુ આ-રામાં કવિત શક્તિ વિશેષ હતી તેથી બીજગણિતના નહીં બેસતા એક અપરાદાખસા પર દુસ્તાં પાડતાં, દાખલાને બદલે (બાળપણમાં) કવિતા લખાઈ ગઈ ! દિન પ્રતિદિન તેનો પ્રયોગ વધતો ગયો.” તેર વર્ષે જ્યારે બીજી શુદ્ધ હાલ કન્યાઓનો સંસાર બરદારીયે હોય ત્યારે આ બાલા કવિએ રજાટની “ સુરસાગરની મુંદરી ” (“ લેડી ઓફ ધી લેક ”) ને મળતી ૧૩૦૦ લીટીની કવિતા ૬ દિનમાં લખી કાઢી હતી ! તેજ વયે પુર્ણવિચાર વિના ૨૦૦૦ લીટીનો એક નાટક પણ માંદામાંદા, ડોહડેરે ચોપડીને અડકવાની ના કહી હતી ત્યારે લખી નાંખ્યો હતો ! સાચી વિશેષ વાંચન ૧૪ તથા ૧૬ ની વયમાં થયું હતું. નવલકથા પણ તે વખતે લખી. “ તે વેળા હું મને ઘણી મોંઘી છીન્મતની લેખતી.” ૧૨ વર્ષની વયે આ બાલિકાએ મદ્રાસ યુનોવર્સિટીનો “ મેટ્રીક ” ની પરીક્ષા પાસ કરી હતી ! તે પરાક્રમે તેને એકદમ હાલમાં પ્રખ્યાત કરી ગેલી. ૧૮૯૫ માં તે ઈંગ્લેન્ડ ગઈ અને લંડનની કોલેજ કોલેજમાં, અને તે પછી અન્ય સ્થળે તખીયત ભાંગી પડી ત્યાં મુધી અભ્યાસ કરતી રહી. છટલીમાં પણ પ્રવાસ કર્યો. મહાન લેડીન કવિઓની પ્રાચીન તથા રોમન હુન્નર તથા સમ્યતા અને વિદ્યાની એ જ્યૈતિહાસિક ભૂમીની સુંદરતાએ તેના હૃદય ઉપર ઘણી છાપ પાડી. ૧૮૯૮ ના સપ્ટેમ્બરમાં તે હૈદરાબાદમાં પાછી ફરી અને ડીસેમ્બરમાં ૨૦ વર્ષની વયે લગ્ન થયું. આ લગ્ન વર્ણસંકર હતું ! તેનો પતિ ડો. નહુડ પોતાની જાતનો બાલજીજ નહીં પણ પોતાના પ્રાંત (બંગાળ) નો એ નહીં પણ શુદ્ધ મદ્રાસી હતો ! આ બતાવ શ્રીમ-

તીની સ્વતંત્રતા પ્રિયતા-તેમજ સામાજિક સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તન કરવાની તેના પિતાની તેમજ બાળાનાં પોતાનાં નૈતિક ધૈર્યનો જોરો તેવો વ્યવહાર થાક નથી. આ “ વર્ણસંકર ” હામથી તેને માર “ સંતાન ” થયાં છે.

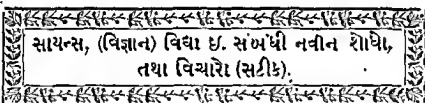
તોરફત અને સરોજની.

હવે અંગ્રેજ કવિતા જેવી આ એ તરફ બંગાલી અપવાદોએ લખી છે તેવી કોઈ હોદી પુરવે લખી નથી, જો કે અંગ્રેજીએ અભ્યાસ કરનાર સ્ત્રી વર્ગ પુરુષથી સોમે હીસે પળ નથી ! છતાં સ્ત્રીને વેદની અતધિકારી માનવામાં આવે છે એ કોટક છે. સરોજનીનાં પ્રથમ કાવ્ય (The Golden Threshold) ની પ્રસ્તાવના મી. સાધનન્સે લખી છે સારે ખીલ (The Bird of Time) ની કવિતા પ્રખ્યાત અંગ્રેજ કવિ દીકાર તથા લેખક મી. એડમંડ ગ્રોસેએ લખી છે. મીસ તોરફતની કાવતા અંગ્રેજ પ્રવ્રના લક્ષ પર લાવનાર અને અંગ્રેજ મહાકવિઓની પંક્તિએ તેને સુકનાર પ્રખ્યાત અંગ્રેજ દીકાર* એડમંડ ગ્રોસે જ હતો. તે ૨૦ વર્ષની પણ થવા ન પામી અને એ યુવાયુવ કાવ્ય સ્વર્ગમાં ઉડી ગયું. અત્યાર પૂર્વે મીસીસ નેડુ અંગ્રેજ તથા પરદેશી વિષયોહું પરદેશી કંઠોમાં વર્ણન કરતી; પરંતુ તેની ક્યાં ખોટ હતી. એડમંડ ગ્રોસે જ હોડુસ્તાનની વિરોધતાઓનું વર્ણન કરવાની, આ પૂર્વદેશ હવે ખોલવાની, તેને સલાહ આપી અને જેની પ્રસ્તાવના મી. ગ્રોસેએ લખી છે તે, મી. ગ્રોસેની સલાહને માન્ય રાખીને નીખળવેલું ફળ છે. ઉદાહરણો આપ્યા વિના કવિતાની સુંદરતાનું વર્ણન કરવું એ લગભગ નિરર્થક છે. માત્ર વિરોધણીથી કોઈ ખ્યાલ નહીં આવે અને આનંદ તેથીએ ઓછો આવશે. એટલું જ કહેવું બસ ધરો કે તેની કવિતા શુદ્ધ છંદોબદ્ધ છે, અશુદ્ધિ નામ નથી એટલું જ નહીં પણ સૌથી કઠિન છંદોમાં તેણે મધુર સ્વરવાળી કવિતાઓ ફ્રેન્કલેન્ડની તથા આસાનીથી લખી છે. વિચારો, ભાષા, વર્ણન, કંલ્પના, સર્વે ઉત્કૃષ્ટપંક્તિના છે. શબ્દોની તે જાણે જાદુગર છે અને લાગણી તથા તરંગોની નવી દુન્યાઓ કવિતાના વિષમાં પેદા કરવામાં તે ખીલ જણા છે ! “ સતી ” વિષેનું કાવ્ય તો એટલું હૃદયવેદક છે, અને સાચે કવિતાના સર્વે સંસ્કારો તથા યુગીઓથી ગાળ રહ્યું છે કે તેનો નીચલો ઉતારો આપવાની હવે લાલચ થઈ આવ્યા વિના રહેતી નથી.

* હોડુસ્તાનમાં મોર્લી તથા ફેડ્રીક ડેરીસન જેવા લેખકો જેટલો એડમંડ ગ્રોસે પ્રખ્યાત નથી. પરંતુ તે ઓછા નામકિત લેખક નથી. ઉચ્ચ પંક્તિઓ કવિ પણ છે. તે ૧૯૦૪ થી ઇંગ્લેન્ડના હમરેલોની સખાના લાઇબ્રેરીયનના માનવતા ઓફીસ લેખક છે. તે પૂર્વે તે બીટીસ મ્યુઝીયમમાં મહાંનીશ ખોડ, ઓફ ફ્રેન્સ બાયાંતરકાર, તથા તે પછી કેંબ્રીજમાં અંગ્રેજ બાબાને ઓફેસર હતો. તે એટલે જાણુ શ્રુત છે, અને સાહિત્યનો સર્વવંદી અવધારી છે કે એન્સાઈક્લોપીડિયા બ્રીટાનીકની ૯ મી. ૧૦ મી તેમજ ૧૧ મી (૬લી આરંભિઓ) સેવા કરવામાં તેની નિરંતર મદદ થતા સલાહ મુખ્ય કરીને લેખકોમાં આવી હતી. નવમી સાહિત્યના આચાર્યોના અક પ્રતિનિધિ તરીકે પેરીસના આંખેવાનફ્રેચ વિદ્યાલયે ૧૯૦૪ માં તેના માનમાં ખાસ મેળાવો કર્યો હતો.

Damp of my life, the lips of death
Have blown thee out with their sudden breath,
Naught shall revive thy vanished spark.....
Love, must I dwell in the living dark?
Tree of my life, death's cruel foot
Hath crushed thee down to thy hidden root.
Naught shall restore thy glory fled,
Shall the blossom live when the tree is dead?
Life of my life, Death's bitter sword
Hath severed us like a broken word,
Rent us in twain who are but one.....
Shall the flesh survive when the soul is gone?

હાલમાં કેટલાક માસ થયાં શ્રીમતી મુરોપમાં છે. તખીયત સુધાર અર્થે ત્યાં ગયાં છે. કવચિત્ કવચિત્ તેઓ હાંદીઓની સભામાં હાજરી આપતાં જોવામાં આવે છે. બાબુ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને માન આપવાના મેલાવડાઓમાં તેઓ હમેશ હાજર હતાં અને તે મહા લેખકની યોગ્ય પ્રશંસા કરવામાં અગ્રપદ લીધું હતું. તેઓ દૃષ્ટપુષ્ટ સ્થિતિમાં સ્વદેશમાં પરિવર્તન કરીને દેશની સેવા કરવા ચીરંજીવ રહો એજ આપણી અવ્યર્થના છે !

બુદ્ધિપ્રયોગથી મગજનો વ્યાસ અને ભાર વધે છે—આપણામાં “ સોજે સાન અને વીસે વાન ” એ કહેતી છે. પરંતુ માણસનું શરીર આરોગ્યવાન હોય તો ૨૫ અને વારંવાર ૩૦ વર્ષ સુધી વધતું શીઘ્ર પરિપક્વતા આ ગરમ દેશમાં પણ જોવામાં આવે છે. તેથી બાલકમયી શરીર કીંગલું નાની ઉંમરમાંજ રહી જવાનાં પરિણામે ઉક્ત કહેવત પ્રચલિત થઈ હશે એમ અનુમાન થાય છે. શરીરના નક્કર અવયવો, અર્થાત્ હાડકાં ૨૫ વર્ષ વધતાં બંધ પડે છે. છતાં શિર કહેતાં તેનો અંદરનો મુખ્ય ભાગ મગજનો પરિધિ તથા વ્યાસ—કદ તેમજ ભાર—વધતો બંધ નથી પડતો ! એ ક્રાંતક છે પણ અનુભવ સિદ્ધ સત્ય છે. વિચાર કરનારા બુદ્ધિવાન પુરુષોનું મગજ ખાસ કરીને વધે છે. સૂર્યોત્ નહોં. માનસિક, કસરતથી મગજ પુષ્ટ થાય છે. અને ૪૦ થી ૫૦ વર્ષની વય સુધી એ ક્રિયા ચાલુ રહે છે. લાંડનના એક મસ્તિષ્ક પરીક્ષકે અવલોકનથી એ બિના પ્રકટ કરી છે. દાખલા તરીકે, ઇંગ્લંડમાં હાલમાં સૌથી બુદ્ધિશાલી ગણાતો, બવિન્થનો વડો પ્રધાન ગણાતો, ઇંગ્લંડનો કોષાધ્યક્ષ મી. લોઈડ-જર્જ ૪૦ વર્ષનો

હતો ત્યારે તેના માધાનું વર્તુલ ૨૩ ઈંચ હતું. હવે તે ૪૮ નો છે. ૮ વર્ષમાં તેના મા-
થાના પરિધમાં ૦૧ ઈંચની વૃદ્ધિ યાદ છે. બજેટ તૈયાર કરતાં તેને જેનું તેનું બેળું કસવું પ-
ડતું નથી. ઈંગ્લેન્ડનું સૌથી સરસ સોસીયલીસ્ટ પત્ર 'કેરેશિયન' જેનો પ્રચાર લાખો નક-
લોના છે તેના લંચી મી. બ્લેચરડનનાં માધાનો પરિધ ૫૦ વર્ષની વયે ૨૨૩ છે. તે હવે
૬૦ વર્ષનો છે ને તે વધીને ૨૩૬ એટલે અર્ધો ૦૧ ઈંચ વધ્યો છે. ૪૬ વર્ષની વયે
પ્રખ્યાત મી. ડબ્લ્યુ ટી. સ્ટેડનનાં માધાનો પરિધ ૨૩ ઈંચ હતો. ૬૨ વર્ષની વયે તે ૨૩૬
ઈંચ હતો. માધાની આસપાસ તો ખોપરી જેવું નક્કર હાડકું છે તે જોતાં બેભાં જેવી
ગોત્રી વસતી તે નક્કર તત્વને આગળ વધવાની ફરજ પાડે એ મહા આશ્ચર્યકારક છે.

કોલસાની શક્તિ માણસથી અધિક છે—તેના આંકડા એક સાયેન્ટીક પત્ર પુરા
પાડે છે. ૧-એક માણસને ૫૫ ચલાવવા બેસાડયો હતો. તેણે હાડાના દસ કલાક ખુબ ખે-
ડતાણું કરી તેનું પરિણામ માત્ર ૨૦ આઉન્સ કોલસો નેટલું કરી શકે તેથી કાંઈક ઓછું
હતું. ૨-એક માણસ આખું વર્ષ સખત મજુરી કરવામાં ને શક્તિ વાપરે છે તે શક્તિ ૩૬
રતલ સારા કોમલામાં છે ! ૩-ઈંગ્લેન્ડમાં દર વરસે દર માણસ દીઠ ૭ ટન નેટલો કોલસો
નીકળે છે. આ ૭ ટન આખા વર્ષમાં ૩૩૬ માણસના કામની સમગ્ર શક્તિ બરોબર છે. ૪-
ઉત્તમ ભતનાં ઇંછનમાં પણ કોલસાની શક્તિનો વધારે મોટો ભાગ નકામો જાય છે, તેથીજ
ઉત્તમ એંજન, ઓછા કોલસા બાળવું હોવાથી અતિ સૌધું પડે છે. ૫-વર્ષમાં ૩૦૦, કામ
કરનાર માણસની શક્તિ બરોબર માત્ર ૧૧ હાંડ્રેટ નેટલા કોલસાની શક્તિ છે. ૬-એક
ઘોડાની શક્તિ ૧૦ માણસ બરોબર છે, પરંતુ ૧૧ રતલ કોલસાથી વધારે શક્તિ એક હાડામાં
ધોડો કહાડી શકતો નથી. એટલે કે આખું વર્ષ અર્ધો ઇંછન ઘોડા કામ કરવામાં ને શક્તિનો
બ્યય કરે તે શક્તિ માત્ર એકજ ટન કોલસો આપે છે. જેમનામાં જેનું કામ કોલસો નથી
કરી શકતું એવી ખુદ ન હોય તેણે કોલસો ચવાનીજ ઇંચરને પ્રાથમિક કરવાની રહી છે !

મનુષ્યની શક્તિની વિચિત્ર ગણના—મનુષ્યની શક્તિ પણ એમ તો અપાર છે.
તેમાં આમી તે એકત્ર કરવાની અશક્તિ જ છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. તમે ૧૦ માણસ ચાલો
છો તેમાં ને શક્તિ જાય છે તે એટલી છે કે જો તે એકત્ર ધાય તો તે ૫૩ જીપીન પરથી
૮૦૦ ટનનો ભોતો ૧ કુટ હલો ઉપડી શકે ! હવે આમાં દરેક વધારે અવયવના દાખાતું
વર્તાત સાંભળો. તેમાં પગ દોડસો ટનની, હાથ સો ટનની તથા ફેફસાં ૨૨ ટનની મહા આપે છે.
આકીની શક્તિ શરીરમાંથી આવતાં ને ગરમી ચાલી જાય છે તેમાં વપરાય છે.

દોડવા, હલેસાં ચારવા, કસતી કરવા વગેરે હરીફાઈની કસરતો રમતોમાં જીપીન
પરથી ૫૦૦૦ રતલ વજન ઉપડે એટલી શક્તિ દર મીનિટ અવધશે. પોતામાંથી કાઢી
આપે છે. જો મનુષ્ય શક્તિનો મરજી માફક ગમે તે કામમાં ઉપયોગ કરી શકે તો મુલ્ય ખર્ચત-
ના સમયમાં તેણે એટલી શક્તિ કાઢી હોય છે કે તે સૂર્યના સ્થાનની ૯૬ કરોડ માણસની
ફુરાફરી કરી શકે ! આ ગણિત જ્યોતિષનાં ગણિત કરતાં વધારે વિચિત્ર છે પણ તે તેનાથી ઓછું
સત્ય નથી. એવા ગણના થઈ છે કે પાંચ તોલાની રોટલીમાં ને ગુપ્ત શક્તિ છે તે ૧૫૦
ટનની બરોબર છે !

બાળક કુદરતી રીતે તરે છે ! ઘણાંખરાં પશુઓને કુદરતી રીતે તરતાં આવડે છે. મનુષ્યનું સુખ્ય કરીને સુલભ તરી શકતો નથી. અને બાસ્ત્યાવસ્થા કેટલી પશુતુલ્ય છે તે મનુષ્યનાં બાલકો કેટલીકવાર, એની મેળે તરે છે તે પરથી જણાઈ આવે છે. ખીટીશ મેડીકલ એસોસીએશનની એક સભામાં બાચના જાણીતા ડૉ. કેનેડીએ એક વર્ષનાં બાલકનો તેણે મેળવેલો અનુભવ યોડા વખત પર વર્ણવ્યો હતો. તેના ક્યન પ્રમાણે તેણે તે બાળક દરીયામાં સુકતાં તે હુબ્બી ન ખાતાં તરવા માંડ્યું હતું ! આ અખતરા વારંવાર કરવા જોખમભર્યા છે. પણ સાવચેતીથી તેની ખાતરી કરવી ઘટે છે.

દયાહુતાથી ગાયો વધારે દૂધ તથા માખણ આપે છે !—એ સામાન્ય રીતે ગોવાળો જાણે છે; પરંતુ ચોક્કસ અખતરાથી આંકડા વડે તે વાત સિદ્ધ કરનાર તો કાન્સાસ (અમેરીકા) ની ખેતીવાડીની કૉલેજ જ છે. તેની તરફથી ૩ ગાયો સાથે દયાહુ ભરી રીતે વર્તતાં તેઓએ સરેરાસ ૩૬ રતલ દૂધ આપ્યું હતું, જેમાં ૪.૨ ટકા જેટલું માખણ હતું. તે પછી એજ ત્રિપુટિને તે ખાતી હોય ત્યારે સામે કુદીને, બાકાવીને, ઘાંટા પાકીને ચીકવીને તથા માર મારીને પજવવામાં આવી. ગાયોએ પણ જખરેા ખાર લીધો. તેઓએ ઓછું દૂધ આપવાની શિક્ષા કરી, અને માત્ર સરેરાસ ૨.૩ રતલ દૂધ આપ્યું અને તેમાં માખણનું પ્રમાણ પણ ૩.૪ ટકાજ હતું. ખીજી ૩ ગાયો સાથે માયાથી વર્તતાં તેમણે ૩૧ રતલની સરેરાસ આપી. તેમને કૂતરા બસાવ્યા ને પાછળ દોડાવ્યા એટલે ૨૩ રતલ કરી નાંખ્યું ! તથા માખણનું પ્રમાણ પણ ૪.૨ પરથી ૩.૬ એટલે લગભગ પોણું કરી નાંખ્યું. ડૉ.બાન્સા પણ દયાથી ઉઠાર ચાલે છે તો મનુષ્યો કેમ નહીં ? શેડીબાઓએ જો મહેતાજીઓ પાસે વધારે સારું કામ લેવું હોય તો આ દાખલો તેઓએ લેવા જોશે છે !

રેડીયમના અમકાર—ઈંગ્લંડના સૌથી પ્રસિદ્ધ સસ્ત્રવૈદ્ય સર ફેડરીક રીન્ડે “ રેડીયમ ઇન્સ્ટ્રીટ્યુટ ” નામક રેડીયમનાં ગુણની શોધ કરનારાં ખાતામાં બાળણ આપતાં જણાવ્યું હતું કે એ ખાતામાં જધું મળી ચાર ગ્રામ રેડીયમ છે, જેની કીમત ૧૨ લાખ રૂપીયા છે ! રેડીયમની શોધ બેળાનાં બીજાં કોષ ખાતામાં એટલો મોટો જથ્થો નથી. પાકાનું દરદ તેમજ સંધિવાનો દુઃખાવો જે દાખલાઓમાં રેડીયમનાં પાણીના પીવાના પ્રયોગથી મટી ગયો હતો તેની તેણે વીગતો આપી હતી. રેડીયમનું સત્ત્વ તેને અમુક રીતે પાણીમાં રાખવાથી તે પાણીમાં આવે છે, છતાં ખુબીએ છે કે તેથી રેડીયમની શક્તિ ઘટતી નથી ! આ રેડીયમથી મન્નેલું પાણી શીશીમાં ભરીને ડોક્ટરોને દવા તરીકે વાપરવા મોકલવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. હાઈડ્રસ્ટાનમાં તે આવી પહોંચ્યું છે કે નહીં તેની ખબર નથી. હાઈમાં પણ રેડીયમ ઇન્સ્ટ્રીટ્યુટની ખાસ જરૂર છે. ડૉ. રાસબિહારી થોસની યોજનામાં તેનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

રેડીયમ ધાતુ સંબંધી જેમ જેમ નવી શોધો અને ઉપયોગિતા સાખીત થતી ગઈ તેમ એ ધાતુની કીમત વધી પડી છે. હાલમાં ઈંગ્લંડમાં એક તોલા રેડીયમનો ભાવ રૂ. ૨૭ લાખ બોલાય છે, એટલે કે એક માસના રૂ. ૭ લાખ અને એક રતીના રૂ. ૨૮ હજાર ખેસે છે.

લક્ષ્ય બંધ !—જ્યારે ઇંગ્લાન્ડમાં વિમાનો જખનીમાં કાઢીને એપીને તથા કાન્સામાં સેટા-ડયુમાં શોધ્યાં ત્યારથી “ રીન્ડુ ઓફ રીન્ડુ ” માં મી. રખણુ. ટી. રેડ લખતા કે હવે

લગાઇ અશક્ય થશે કેમકે વિમાનોમાંથી, સ્વળ જળ પરના દારૂ ગોળા, મનવારો, લસકરો સંબંધુ તોપના ગોળાથી સળગાવી મુકવામાં આવશે એટલે એતજેતામાં લડાઇના અંત આવી જશે. નવજી અને સમજી રાજ્ય વિમાંનના પ્રતાપથી સર્ખો જીવવાન યદ્ જશે ! પણ તે દિન હાથ તો હજી આવા દોસે છે. દુરમીયાન ઇટલીયન યુવાન-ઇટલીયનો પણ શોધક બુદ્ધિના છે-એજીનીયર ઉલીવીએ ૧૭૦ વારથી તે ૧૨ માઈલ જેટલે દુર આવેલો ઘરગોળો માત્ર વાયલેંસની મદદથી, હાવર ખાતે બાળ મુકવાના શ્વેતકર્મદ અખતરા કરી બતાવ્યા હતા. વાયલેંસથી તે, દારૂગોળાના લંડારમાં વીજળીની એક ચીલુગારી ઉત્પન્ન કરે છે જેથી તે એક તડાકે ઉડી જાય છે. આ પ્રમાણે થેર બેઠાં ગમે ત્યાં વીજળીનો દોષો પેદા કરીને ગમે તે ભરમીયૂત યદ્ શકે છે. આખને અદ્રશ્ય એવાં કીરણો તેણે ઉત્પન્ન કર્યા છે જેને 'એફ' રેઝ નામ આપ્યું છે. તે કીરણ ફેંકીને તે આ ચમત્કાર કરે છે. જો હજી પણ લાંબેથી તે વીજળીક ચીલુગારી ઉત્પન્ન કરી શકે તો પછી લડાઇના સામાનજ સપાટામાં નષ્ટ થઈ શકે. પછી તૈયારી કરવી જરૂર થાય !

પાશ્ચાત્ય અગ્નિદાહને આવેલી નવી પાંખો—પાશ્ચાત્યે હવે રાખને ભૂમીદહને બદલે હોંદુઓ પેઠે-જો કે હોંદુઓથી જુદી રીતે-અગ્નિદાહ કરવા લાગ્યા છે. સૌથી છેલ્લો અગ્નિદાહ, જર્મનીના સોશીયેલીસ્ટ પક્ષના વડા હેર બેખલનો હતો; પરંતુ અગ્રેથી તેઓ અટક્યા નથી. અગ્નિદાહ ભૂમીમાં વીજળીક ગરમીથી થાય છે. એક કલાકમાં એક મુઠ્ઠી રાખનો ભૂકોજ અવશેષ રહે છે. તેને ચતકના સંબંધીઓ ત્રીજેરીમાં સ્મારક રૂપે સાચવી રાખી ગણ્યુતા. પણ એ અદ્રશ્ય ખૂણમાં રાખવાથી શું ? એક સાહસિક ચિત્રકારે તેનો હિપયોગ શોધી કાઢ્યો છે. એજ ભરમનું ચિત્ર ડેનર (યુનિટેડસ્ટેટ) નો એક ચિત્રકાર આ-લેખી આપે છે. પ્રથમ તેણે સીગરની રાખ વડે ચિત્ર પાડી જોયું, અને તે શ્વેતકર્મદ થવાથી તેણે હવે આ નવીન યોજના કરી છે. આ ફેશન અમેરીકામાં આગ પેઠે બાગળ વધવાનો સંભવ છે.

હસિણુ આફ્રિકાની મુસાફરી-૩

આ કમ્પાસમાં આજે અમને પંદર દિવસ થઈ ગયા છે. હજી આંવાડીક રહીશું, ત્યાર બાદ એન્ટેએ જો યુગાન્ડા હરિટ આફ્રિકાની રાજધાની છે ત્યાં જઈશું. યુગાન્ડાનું મુખ્ય શહેર કંપાલા ગણાય છે. અહિં મીશનરીઓનું પણ નેર છે. તેમ અહિંના લોકોને તેઓએ ઘણા મુધાવાં છે. યુગાન્ડામાં ક્રીશ્ચીયન ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં અનેક વીર મીશનરીઓએ પોતાની જાતો ખોઈ છે. પહેલ વહેલાં અહીં અરબ લોકો આવેલા એટલે મુસલમાની ધર્મનો પ્રભાવ હતો. અહિંના લોકોને પહેલાં અરબો કેવી રીતે લૂંટતા અને શુલાઓ બનાવતા તેમ લઈ જતા તેડ વર્ણન વાંચવા લાયક છે. અંગ્રેજોને આ બાબતે શુલાગરી ધર્મો બંધ કરવામાં આવ્યો છે અને તેને માટે કેટલીક લડાઈઓ અહિંના પૂર્વ રાજ્યોથી અંગ્રેજોને કરવી પડી હતી. અત્યારે જે રાજ છે તે ક્રીશ્ચીયન છે.

કોઇ કહે છે કે પૂર્વજમાનામાં એક આરબ મોતી (મીડીઆં) લઇને આ આફ્રિકાની

જંગલી સરદારો પાસે આવ્યો. તેને અહિંના લોકો માની કહે છે. આ મામીઓએ પૂછ્યું કે આ મોતી ક્યા જાડમાંથી થાય છે? આરખને તેઓની પાસેથી નાણું કદાવવું હતું એટલે કહ્યું કે તમે પણ આ મોતીને વાવો એટલે હ મહીને જાડ થશે. બિચારા બોળાં લોકો તેની વાતમાં આવી ગયા. આરખે હ મહીનાનો સમય એટલા મટિ રાખ્યો હતો કે તે દરમિયાન તે સહીસલામત પાછો અરખસ્તાનને કડિ પહોંચી ગયો. મોતીના બદલામાં હાથીદાંત આદિ પુષ્કળ કીમતી ચીજો તે લઈ ગયો. જંગલીઓએ એતર ખેડમાં અને મોતી વાવ્યાં રોજ પાણી પાવા માંડ્યાં પણ મોતી મેળવતાં તો મોતીઆજ મરી ગયા. પેલા આરખ પાછો આવ્યો ત્યારે તેને પેલા મામીએ પકડી મંગાવ્યો અને કહ્યું કે તને મારી નાંખશું. આ મોતી કેમ ન હયાં? આરખે પોતાના દેશના નામી અશ્વાસુતથી બુદ્ધિથી તે મૂર્ખોના સરદાર મામીને એકાંતમાં કહ્યું કે 'તે વખતે તે મોતી મટિ પૂછ્યું કે તે ક્યા જાડમાંથી થાય છે? જો હું તે વખતે તારા નોકર સાકરો વચ્ચે કહેતે કે તે જાડમાં નથી થતાં તો તને આ બધા ખેવકક માનતે. તેટલા મટિ તારી એવકુરી દાંડવા મેં કહ્યું હતું. આ સાંભળી મામી ખુશી થયો અને કહ્યું કે 'અમે તારો ઉપકાર માનીએ છીએ કે તો અમને આવી બુદ્ધિ દીધી' અને તેનો સત્કાર કર્યો. ઇન્ડિયન વેપારીઓ અહિં પહેલા પહેલાં આવ્યા ત્યારે કહે છે કે સાધારણ લુગડાં આ લોકોને એવી રીતે આપતા કે એક હાથીદાંત તે લુગડામાં મૂકે અને હાથીદાંતની લંબાઈ પહેળાઈ જેટલો ટુકડો ટુકડો દાંતના બદલામાં શીડી આપે. આ લોકો હાથીદાંતની તો મોટી મોટી વાડો બનાવતા. અત્યારે પણ આ ભાગમાં પુષ્કળ હાથીદાંત મેળવાય છે. જો કે ગવર્નમેન્ટે હાથણી તેમ નાનાં મહનીઆઓ (હાથીનાં બચ્ચાં) મારવાની સખ મનાઈ કરી છે તેમ ખાસ પાસ વિના હાથી મારી શકાય નહિ. હમણાં આ કંપાનામાં ગવર્નમેન્ટ તરફથી હાથીદાંતની લીલામ થયું ત્યારે હું હાજર હતો. સેક્રેટરી જનલ જનતા દાંતો પહેલા હતા. માનનીય નાગ્નુક કોડ પુરા કરવા કુદતનાં કેવાં નિર્દોષ અને કીમતી પ્રાણીઓ પોતાનો ભોગ આપી રહ્યાં છે? પરણતી વખતે હાથીદાંતના ચુડલા ખણખણાવનાર અહિંસા પરમાર્થમાં ના સૂરને માનનાર હિન્દુ તથા જૈન બાળાઓને ક્યાં ખપ્પર છે કે તમારું આ કહેવાતું સામાન્ય ચિન્હ અનેક કમકમાટ ભરેલી રીતે રીબાવી રીબાવી મારવામાં આવતા સામાન્યવર્તી હાથણીઓના બદલામાં પતિઓના અવસાનનું પરિણામ છે! બોળી બાળા હું તારે ચણગારી લેને? તારું બોળું સામાન્ય અનેક હાથણીઓનું વૈધવ્ય તથા અનેક હાથીઓનું મરણ રમણ છે.

આ મુગાન્ડાના વેપારના રાજન તુલ્ય ગણાતા શેક અલાદીના વિશામ બોમ્બ ગૃહસ્થ છે. જે વખતે અહિં રેલ કે સ્ટીમરનાં સાધન પણ જોઈએ તેવાં નહોતાં તેવી સ્થિતિમાં આ સાહસિક વેપારી મુગાન્ડાના ઉંડા ઉંડા ભાગમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ગયેલ. સારાસારા ઈંગ્લેન્ડ અમલદારો આ શેકની મદદથી પ્રથમ પ્રથમ આવી શકતા. અત્યારે તેમની મિલકત કરોડોની ગણાય છે. છતાં તેને સાદાં છે. સાંક સીત્તર વર્ષ થઈ ગયાં છે પણ પાંચ દસ માધ્ય જરૂર અને આવવું કોઈ ચીજ નહિ. હિન્દુઓ બીચારાઓની તો એવી સ્થિતિ છે કે કોઈ મરી જાય તો બાળવા લાકડાં આ બોમ્બ ગૃહસ્થ પુરાં પાડે ત્યારે આ પ્રદેશ પહાડી છે. વરસાદ ચાલુ પડતો હોવાથી હરીયાળી જમીન રહે છે. અહિંના લોકોનો મુખ્ય ખોરાક ક્યાં છે, એટલે ક્યાં ખેતુમાર છે. બાંકી ઝીણાં ઝીણાં છવડાં તેના ધાણી દાળીઆ છે.

કંપાસા, તા. ૩ સપ્ટેમ્બર

મહારાણીશાહર અખાસાહર રામી.

અંગ્રેજી ધ. માસિકના ઉત્તમ લેખોનો સારો સંકલન.

“વેદોમાં વેદાન્તગુણાદિ” તુ ખંડનું—રા. સાતવળેકરે ઉપસાધિત કરેલું પદ્ય સાર સ્તોત્ર સ્તોત્ર વિદ્યાભરણી લેખ વાંચેલા હોય તો તેના સાર આ મંત્રના યોગ્યરૂપના અંકમાં આપવામાં આવ્યા હોય એ લેખનું ખંડન એક મરાઠી માસિકમાં રા. કૃષ્ણશાસ્ત્રી ધુલે તામના એક વિદ્વાને કર્યું છે, તેનો સાર આજે આપવામાં આવે છે.

અને એટલું જણાવવું અનુચિત નહીં મણાય. કે, ખંડનની સારમાં વાંચતાં તે લેખક રા. સાતવળેકરનાં સ્વામી દયાનંદ સ્વયંદેવી પરિવાસીનાં વેદાંતી વિશે આલેખ સુદ પશુ સ્વયં, બાવામાં ઉસારેા કરેલો છે. એટલું છતાં ગુણશાળી પરિણામી માફક માત્ર ગણીએ દેવામાં તેણે પોતાની રાક્ષિતો બધા કરી નથી, તેણે આપેલાં પ્રમાણે પશુ ઘણાંપરનાં વેદાંતો છે અને એકંદરે લેખ વાંચતાં સદા જાણુક આવે છે કે લેખક પોતે પશુ વેદોનું સાર મનન કરેલું છે, આથી એ પોતે બળવાળા પોદાં બોલું મુદ્દાં લેવાની આપણને એ પરી મજા પશુ મળશે. સાબ પશુ અવસ્થાન થશે.

રા. સાતવળેકરનું યજુર્વેદનું પદેલું પ્રમાણ એ ઇન્દ્રિય વિવિચ્ચાન્તિ પાત્રેણું પિપતો જનામ્ [જે આવાનું અન્ય અને પીવાનું પાણીનું દ્વારા મનુષ્યના (સરીવમાં નય છે અને ત્યાં) વ્યાપ્તિ ઉત્પન્ન કરે છે.] એમાં એ સર્વનામ તેમણે જન્તુઃ (જન્તુઓ) ને સાર કર્યું છે, જે ખરી રીતે તેમણે ‘દ્ર રામદ, કે જેને વસ્તેત્ત એ સર્વનામ વંદાયતું છે, તેનો અર્થ કરવામાં આપેલી ચાપ-લંબ પરિણામ છે !’ રૂદ્રો અર્થ જન્તુઓ સહ રાક્ષસ નથી !’ રા. સાતવળેકરના પ્રમાણના આંશિક પાછળના મંત્રો આપી લેખક જણાવે છે કે તેની ‘પણ આવાં વર્ણનમાં’ રૂદ્રના હાથમાં યજુરનો હોલ છે ‘જેના અર્થના મંત્ર આવે છે તેમજ ‘રૂદ્રો રઘુલક્ષ્મીના અધિપતિ-સર્વ પ્રાણીના પાલન કરનાર-છ અને તેમના મરતકપર કપર’ હોતાં જણા દોલ છે એવું તેમાં કહેવામાં આવેલું છે તેથી’ રા. સાતવળેકરની ‘રેગનાં જન્તુઓ’ વાણી ઉત્તરવ, ઘડ દ્યને પડી નય છે ! એટલું જ નહીં પણ તે રૂદ્રને અર્થ જન્તુઓ, અને તે પશુ રેગનાં જન્તુઓ, કરવામાં આવે તે પછી રા. સાતવળેકરે, પોતે આપેલાં આર પાંચ મંત્ર આગળ નય તે, ‘રૂદ્રો માર્જનું રક્ષણ કરે’ છે, પોતે દ્રવ્યો આપી પ્રાણીઓનું પોષણ કરે છે, લોકોનાં અનિશ્ચનું નિવારણ કરે છે, તેમના હાથમાં રાક્ષસો દોલ છે અને તે મદ્ય પ્રસણ કરે છે, ‘એમ અર્થ મું કરો કે રૂ’ રેગનાં જન્તુઓને આ વિશેષણો લાગુ પાડી રાકાય ! આથી રા. સાતવળેકરે જણાવેલો એક અર્થના મંત્રો આપ્યા નથી. ‘તદ્દો તે સેમનું’ પોલક ધુલી નય, એવા અર્થનું કડક રીકાતમક ઘણાણુ કરી ખંડનકાર કહે છે કે વિવિચ્ચાન્તિ ને, અર્થ સંપ-લુઆર્થ ‘રેગ ઉત્પન્ન કરે છે, ‘એના કરેલો છે (જે કે તે અર્થ બધે લાગે’ પો છે, એમ તે તે પોતે સ્વીકારતો પશુ નથી.) અને તે પછી રા. સાતવળેકરને લાગ્યું હોય કે રેગને ઉત્પન્ન કરનાર અને વંચ સંસ્થ તેથી તે રેગ-જન્તુ હશે ! પણ વિવિચ્ચાન્તિ એ રૂદ્રો અર્થ સમજવામાં રા. સાતવળેકરે જોઈ બલ કરી છે અને તેને પુણ્યરેગ એમની બધી ગેર સંપન્નક સહ છે. વિવિચ્ચાન્તિ એ એક પદ નહોતાં તે વિ અને વિચ્ચાન્તિ એમ બે પદ છે અને તેનો અર્થ ‘ભાવા પ્રકારના રેગ ઉત્પન્ન કરે છે’ ન થતાં ‘જાણીકારી વધુ કરે છે’ થાય છે. રૂદ્ર એ રેગનાં જન્તુ નથી એવા ખાતરી કરી આપનારા મંત્રો એક પ્રકારમાં (રેગનાં જન્તુઓ) પુકળ છે, એમ, જો રા. સાતવળેકરે વિશેષ ખ્યાનથી વાંચ્યું હોય તે સેમને જણાવે આપણા વચ્ચે રહેલું નહીં, એમ ખંડનકરનું કહેણું છે અને તેણે તેમાં કહેલાં પ્રમાણે પશુ આપેલાં છે.

“ ખંડનકાર કહે છે કે રૂઢનો અર્થ ‘ અગ્નિ ’ નો થઈ શકે છે; અને તેતેરીય ‘ સંહિતા, ૫-૪-૩-૧ નું પ્રમાણ આપી તે સિદ્ધ કરી કહે છે કે એમાં ‘ રોગજનનુ’ બીજકલ સંબંધન નથી ! એ રા. સાતવળેકર બલધન, રફોહા, અચુરની, સપત્નની, એનો અર્થ અતુકમે બલનો નારા કરનાર, રાક્ષસનો નારા કરનાર, રાક્ષસનો સંહાર કરનારી, અને શત્રુનો ‘ સંહાર કરનારી ’ કહે છે તે એ મનોમાં આવેલા મનુષ્યનો અર્થ, યજ્ઞનો નાશ કરનાર, કરી એવા કે જેથી તેમને તેમની બૂલ હારત નજીક આવે !

રા. સાતવળેકરના બીજા પ્રમાણનો અર્થ પણ ‘ રોગજનનુ ’ અને તે સરીરના અવયવોમાં નથી છે ‘ એવા યતોન નથી, એમ ખંડનકાર સપ્રમાણ બતાવી આપે છે. તેમાં તેા કોઈએનો સમાન્યતઃ ઉદ્દેશ્ય કહેવા છે, અને તેમાં રોગ જનનુએનો, કે તેથી સરીરમાં પ્રવેશ કરે છે તેનો, બીજકલ ઉદ્દેશ્યન નથી ! એ તેવા અર્થ કરવામાં આવે તો એ મંત્ર પછી આવનારા મંત્રનો તેવા અર્થ થઈ શકેતો નથી. આથી રા. સાતવળેકરે વેદાર્થી ન સમજવાથી યા ચોતાના અર્થો કાઢવાથી બધો ‘ ભાંગેલો વાદયો ’ છે, એમ હું કેમાં ખંડનકાર નજીક રા. સાતવળેકરના કહેવા મુજબ રાક્ષસ એ ‘ રોગજનનુ ’ છે ‘ કે કેમ-એનો વિચાર બીજી કોઈ વખતે કરવાનું વચન આપે છે.

એકંદરે ખંડનકારે સખલ પ્રમાણો આપેલાં નજીક આવે છે અને તેમાં નકામા અધ્ય-શ્લોકોપણ આણેલો નજીક આવતા નથી. લેખક ‘ રૂઢ ’ નો અર્થ અર્થ યોગ્ય રીતે સ્વીકારે છે. હવે એવાનું છે કે રા. સાતવળેકર આનો શું જવાબ આપે છે.

M. M. J.

પ્રતાપીય કેળવણીની અમેરીકામાં વિચિત્ર યોજના-હમરો એવા અભિપ્રાય છે કે, એ મનુષ્યોએ વિશ્વ સાપના સંબંધમાં રહેતું હોય તો તેણે હમેશાં શુદ્ધતા તારો વાંચવા. થોડા સંમય પછી તેનો પૂર્વાપર સંબંધ ખબર થવાથી બધા તારનો બાવાઈ સમજવામાં આવશે. તે તારમાં તમે થોડા દિવસ પર કાલ વાંચ્યું હતી કે જ્ઞાન સાથે ગમત આપનારી જાણ કરતી એક ટાળીમાં, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના સ્ટેટસ ખાતાના પ્રધાન, પ્રેસીડેન્ટ વીલ્સનના નજીક હાથ અને પ્રખ્યાત વક્તા મી. બાયને પણ અત્યુત્તમ લઈને બાપણે આપવા સ્વીકારવાથી અમેરીકન છાત્રો તેના પર “ હેડાઈ પડ્યો ” છે ! અને પ્રેસીડેન્ટની ઉતારતો એક મંદાન સરકારી અમલદાર એવા સર્કસમાં બાહુતી કટ્ટ પેડે બાજ લે તેથી શાન્તી પ્રતિષ્ઠા ધટે છે એમ કહીને તેના પર ચોતરફથી કપડાં આપવામાં આવ્યો હતો. મી. બાયને એવા ખચાવ કીધો હતો કે તેનો પગાર, ખર્ચ પુરોતો ન હોવાથી તેને આમ કીધા વિના છૂટકો નથી; ને પરથી એક પત્ર ને ખાંટ હોય તે પોતે બરી કે બરાબી આપવાની માગણી કરી હતી ! આ પરથી હમને આશ્ચર્ય થયું કે એવી તે જ્ઞાન સાથે ગમત આપનારી. બમતી ટાળી કંઈ છે ! સદ્બાધ્યે અંગ્રેજીના “ મોડર્ન રીંગ્યુ ” માં લેખી વીગત આપનારો એક લેખ મી. રફીહીન અહમદ (આંધોવાના નગર, યુ. એસ. એ) તરફી પ્રગટ થયો છે. તેનો સાર આમ છે:-આ સંસ્થાનું નામ “ ચોટાકા (Chotaka) હીટરી એંડ સાયેન્સીફીક સર્કલ ” છે. શાળાએ નહીં જતાં, મોટી ઉમરનાં સ્ત્રીપુરુષોને કેળવવાનો તેનો હેતુ છે. એકનો તથા તેમની “ મમો ” પણ એ સંસ્થાના કામનો લાભ લઈને “ અપ-ટુ-ડે ” જ્ઞાતી થાય છે. તેની સ્થાપના ૧૮૭૪ માં મીડલ અને વીન્સેન્ટ નામના એ સંસ્થાએ કરી હતી. પ્રથમ યોજના માત્ર બહેરમાં લેકોની કુરસદના એવા રૂચિારને દિવસે મોટી વધનાં સ્ત્રીપુરુષોને બાપણે આપવાની હતી. તેમાં કામ કરનારા દેસાબિમાની અમલદારોને નામ માત્ર પગાર મળે છે. તેઓ શાખવતા આવનારને પર તેમજ બહેર બાપણથી નજીક છે. તેની ને ફી મળે છે તે જનસ કુંડમાં નવ છે. અમેરિકાના મહાલેખોથી છે છતાં કુરસદના વંશમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા કદાપિ પોતાને અવિરહ માનતા નથી. રોટાકા એ ન્યુયોર્કમાં એક સંસ્થાનું નામ છે કે જ્યાં એ સંસ્થાની વડી ડોક્ત્રી છે. તેની તરફથી પર રોજિયાવાની ને વ્યવસ્થા છે તેનો ત્રણ લાખ નજીક લાભ લે છે.

એટલે કે એ ત્રણ લાખ પોતાને ઘર, સંસ્થાએ આપેલાં અમુક પુસ્તકોનાં અમુક પ્રાસંગિક એક સાથે અભ્યાસ કરતા હોય છે. માત્ર વર્ષે કે ૧૫ થી નેહતાં પુસ્તકો, બાલાવવાની ફી તથા સંસ્થા તરફનાં સાંસિક સમાસ-વિધાર્થીઓને ઘર ભેંસ મળે છે. જેઓ ૪ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરે તેઓને દરેક ૬૫ થોગી વિષયનું સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે જેમ પતાં તેમને સંસ્થાની સત્ક મળે છે. મનવ્યવહારથી બહુવચનામાં આવે છે. ન્યાં પછી ૨૦-૨૫ આદમી સાથે થઈ શકે છે ત્યાં વધી ખાસ સારીશાળા જેવી ગોઠવણ કરવામાં આવે છે.

તેની બાપલુની વ્યવસ્થા એ નવીન છે. બુદ્ધાઈ આગરતા બે માસમાં મિલુતોને નવસરા હોય છે. કેમકે તાપ સખત પડે છે તે પાક પોતાની મેળે લગે છે. તેથી મિલુતો એ જે બાસમાં પોતાના સૌથી ખારેલા નગરમાં રોટિયા તરફના બાપલોમાં જ્ઞાનસ્થાનું પાન કરતા હોય છે. આ દરમાં મિલુતો એવા જ્ઞાનસ્થાનું છે કે તેમના હિત અર્થે મિલિતું તથા તેમને 'લપથોગી' અન્ય સામાન્ય જ્ઞાન આપનારાં જેટલાં પડે અત્યાર સુધી પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે તે બધાં (પેલાં નવાં શિક્ષણ) સુધી ગયાં છે. શેટિશાનું બાપલો લાખો અને હરેરો મિલુતો સાંભળવા હોય છે. તે કેવલરોના પ્રચારમાં એક મહાન સંસ્થા થઈ પડી છે. તે બી. એ. નહીં એવાને વસ્તુતા બી. એ. કરે છે તેની બાપલુની ગોઠવણ એવી છે કે ને નગરમાં બાપલુ થવાનું હોય ત્યાં પ્રથમ એક એન્ટ્રી આરોને આગમનની ખબર આપે છે ને તે પછી બાપલુની રીતે શેટિશાનું કબર પર "શેટિશા" મોટે દરકતે લખીને તે શેટિશા ગામમાં ખૂબ ધુમાડવામાં આવે છે. પોર્સિએ પછી તેને દરકની પહેલાં બટનેર તથા દોરીએ પહેરાવીને જ. ખ. તરીકે ફેરવામાં આવે છે. બહુ કડાવીને લંચેથી ગામપર એ ખબર આપનારાં હેંડબીસો દનરોની સંખ્યામાં કડાવવામાં આવે છે. ૭. ૭. ૬૬૬૬ની બાપલુ માળામાં કામચ ચવાની દીકરી માત્ર ૩. ૭ માં (ને અમેરિકામાં તે બહુ નામ માત્ર ફી છે) વેચાય છે. નિર્મિત તારીખે સ્પેશીઅલ ટ્રેન આવે છે તેમાં સર્કિસો તંત્રુ પછી હોય છે, ને ૨૦૦૦ ગ્રાહકો બેસી શકે એવડા પોટો હોય છે તે તરત ડેકોને લેવા કરવામાં આવે છે. બપોર સુધીમાં તે થીકાર થઈ ગયા હોય છે. દુર નામરેથી આખાં મિલુત કુટુંબો ગામો કે મેપરમારમાં બેસીને આવ્યાં હોય છે. પ્રથમ કોલેજની કન્યાઓ 'કનસર્ટ' ગાયન કરે છે. તે પછી આંદરેબલ નેર્નિસ પ્રાયન-જે દર વર્ષે થઈ પાર આ દોળીમાં હોય છે-તે રંગ ભૂમીપર ચડીને બે કલાક સુધી બાપલુ આવે છે. સાંજે સેનેટર બીરો (એ સંસ્થા પ્રખ્યાત વક્તાઓને ખાસ રહે છે) અમેરીકન નાગરિકતા કે એવા લપથોગી વિષયપર હાલ પછી લખન યાજ એવું વાર્તા રૂપ બાપલુ કરે છે. જેક મી. મહમદઅલી ને અમેરીકામાં છે તે ત્યાં 'હેપી હિંડુ' તરીકે વિરોધ પ્રસિદ્ધ છે તે "હીંદો કરોડો મળ્યો" એ વિષય પર હિંદની સ્થિતિનું જ્ઞાન આપનાર બાપલુ આવે છે. સાંજે બહુ, તરવીરોનું પ્રદર્શન, ગાયન આદિ નિર્દોષ ગમત હોય છે. આ દરમિયાન મી. બાયન આદિ વક્તાઓ તેા પેલપોતાનું બાપલુ પુરું પતાં સાથે ખાસ રૂંતમાં બીજે નગરે બાપલુ આપવા લપડી ગયા હોય છે. જેમ હાલગામાં તેમ શિયાળાની નહુતમાં પછી આજ પ્રકારે નગરે નગરે બાપલુ આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં આવી વ્યવસ્થા કરવાની અમેરીકાથી પછી વિરોધ નગર છે કેમકે આ દેશના લોકોનો તેા શેટિશા બાગ શાળામાં ગયલો કે નહોતો હોય છે. શેટિશાની સંસ્થા એ અમેરીકોનો જ્ઞાનપીપાસા નાજવ કરનાર તથા અમેરીકોની બાલબાને વધારે હમ્ય બનાવનાર એક મુખ્ય સંસ્થા થઈ પડી છે. અમેરીકા "રોસીયલ સર્વિસ લીગ" ને આજ કામ લપડી લે એવી હયાત સંસ્થા છે.

સુધારો અને જ્ઞાન વિચાર :- એ બેય શરત્તર શુભા સંબંધમાં એક વિચારગ્રંથ લેખ નવ માસના મેડન રીબુમાં બાલુ હીરેદ્રનાથ ચૌધરી એમ. એ. લખે છે. તેઓ લખે છે કે સૌથી મહાન (સંસ્કૃત) કનસર્વેશિવ રામદેવી બર્ક કહ્યું છે કે "ને શાસ્ત્રમાં ફેરફાર-સુધારા કરવાનો સાધન નથી તેમાં નેહુ સંસ્કૃત કરવામાં પછી સ્પષ્ટ નથી. "તાપર્ક" કે સુધારો અને સંસ્કૃત કાંઈ અનિવાર્ય રીતે

વિરોધી તત્ત્વો નથી પણ એક જીભને સદાચક્ર એક જીભના પૂરક છે. મૂળને કાયમ રાખીને, ફેરફાર તો પ્રત્યેક વસ્તુમાં નિરંતર આવે છે ના આવે, થયોજ કરે છે. ફેરફાર વિના તો મૃત્યુજન કલ્યાણ છે. તેમ હોવાથી મનુષ્ય સમાજને સનાતન જેવું કાંઈજ નથી. ફેરફાર કેવી રીતે થાય છે તે હવે આપણે જાણીએ. એક તો તે પ્રગતિકર્મણુ-ખીલવણીને રૂપે થાય છે, જેવી રીતે ખાખર ધીમે ધીમે વધતાં મોટા બાઈકો કે બાયકો બને છે તેમ. વળી ખાસ સંજોગો આવવાથી પણ ખાસ ફેરફાર કરવાં થઈ શકે છે અને તે સંજોગ પાછળથી ન રહેવા છતાં ફેરફાર અજાણીએ કાયમ રાખે છે. જેમકે એક વખત એક જગ્યા શ્રાદ્ધ કરતો હતો. તેની પાછેત્રી બિલાડી ત્યાં નિશ્ચય કરતી હોવાથી તેને યુથ-કાષ (સ્પર્શ) સાથે બાંધવામાં આવી. આ અને તે યજ્ઞ શ્રાદ્ધ વખતે પડારાની બિલાડી હાજીની લાગીને બાંધવાનો રીવાજ થઈ ! તેમ અનેક રીત રીવાજો તે હાલક થવાનાં. ખાસ કારણો ન રહેવા છતાં હાલક સમાજમાં પૂતી ગયા છે ! ફેરફાર એ તો સમાજ શુભતા રહેવાની એક રક્ત છે. જો સુધારા સત્તાવાર રીતે કરવામાં આવે તો તે સુધારા કહેવામાં આવે છે, તેથી હાલક મોર્લીના તે સુધારા કહેવાયા, ન્યારે કોંગ્રેસની સૂચનાઓ વિશ્વવકાસ માનવામાં આવે છે. હાલકમાં સત્તાધારા સુધારા ધર્મપૂર્વકમાં કરવામાં આવ્યા છે. કાયદામાં તો ફેરફાર થઈજ શકે નહીં, સનાતન ધર્મમાં ફેરફાર થઈ શકેજ નહીં એવી માન્યતા છે. ત્યાં એવો નિયમ થઈ ગયો હોય છે ત્યાં વિશ્વવ-રેવોલ્યુશનથીજ કામ લેવાય છે. જોતમ સુધ્ધ અને બુદ્ધરૂપિતિએ રાષ્ટ્રોને એક તારકે કોરણે મૂકીને નવો યુગ પ્રવર્તાવ્યો. પરંતુ તે છતાં સુધારો—પ્રગતિ હાલકમાં થઈજ નથી એમ નથી. દરેક રોમનો કલ્યાણ છે ને સનાતન ધર્મના રોમનો પણ કલ્યાણ છે. શ્રાદ્ધોને ન્યારે પણ ફેરફારની આવશ્યકતા દેખાઈ છે ત્યારે તેઓ જૂના રાષ્ટ્ર-કલ્યાણ તો રંદ કરી શક્યા નથી તો પણ તેઓ અર્થ ફેરફારને અનુસરતા કર્યા છે ! અને રાજ પણ તેજ પ્રમાણેજ અમલ કર્યો.

આગળ આગતાં લેખક સુધારો જેમને માન્ય હોય તેમને અમલમાં મૂકવા ધેર છે. દુધ દહીંમાં થયે રાખનારાઓ, વખત તથા તેના મિત્રો તથા વિત્રાઈઓ એને અનુકૂલ નથી, એકદમ સુધારો અમલમાં મૂકવાથી દુઃખ તથા હાનિ થાય છે, વળી કુલ-પ થાય છે છતાંજ બેઠાનાં કાંઠે છે, તેમને લેખક મી. બ્રજલ દત્ત “હીસ્ટરી એન્ડ સીવીલિઝેશન” માંથી નીચેના ફક્તો લેઈ કરે છે:—

“જે દરેક નવીન સત્યની શોધ થઈ છે તેથી કાંઈક કાલ સૂધી તો તેનાથી તોફાન, અજબ અને વારંવાર દુઃખ પણ થયાં છે. તેમ કેટલીકવાર સામાજિક તથા ધાર્મિક વ્યવસ્થા તેમજ કેટલીકવાર બેઠાના નવીન વિચરોના સંસ્કારોને સંબંધ તુરવાના બયથી દુઃખ થાય છે. ન્યારે કેટલોક વખત નબ છે. ન્યારે વસ્તુ સ્થિતિ નવીન પ્રાપ્ત સત્યને વધારે અનુકૂલ બને છે ત્યારેજ તે સત્યના લાભ વિશેષ અવકાશ થાય છે અને ધીમે ધીમે તેના લાભ-સુખ વધીને અંતે કેવલ લાભજ થવા માંડે છે. પરંતુ પ્રથમ તો હાનિથીજ મંગતારણ થાય છે. જો સત્ય મહાન હોય તો તો હાનિ ગંભીર થાય છે, તે સ્થિતિમાં લોકો વધારે બેચેન બને છે, તેમજથી નવીન પ્રકાર ખમણે નથી. પુરાણો સ્વાર્થી અને પુરાણી માન્યતાઓ નષ્ટ થાય છે ત્યારેજ તે પછીજ નવીન સત્યો સ્થાપિત થાય છે.”

એશીયાના મહાન ધર્મોની પ્રીતી ધર્મ સાથે તુલના—કરનારો એક લેખ, અમેરી-કાનો હાલક હિતેશ પાઠરી લેખક રેવરંડ જી. ટી. સ્કંડરવેંડે, સર્જેબર માસના ગયા માસમાં પ્રગટ થયેલા છંદીયન રીવ્યુ (મદ્રાસ) માં લખ્યો છે. તે લેખક જંગી રેખા ‘રાખીને એશીયાવાસીઓનો તિરસ્કાર કરનારા યુરોપીયનો તથા અમેરીકાનોને કેટલીક ખાટી મીઠી ઠીક સંબોધાવે છે. તેઓ કહે છે કે, જો પાશ્ચાત્યો એ વાત વિચારીને કાંઈક અચળો પાપરો કે ઇમુપ્રીસ્ટ એશીયાટીક હતો અને બાઈબલ એશીયામાંથી આવ્યું ! જગતના સર્વે મહાન ધર્મોની જન્મભૂમી એશીયાજ છે. કોન્કુરેસ-નીકમ ચીનથી, વેદ તથા ઉપનિષદ્ તેમજ બુદ્ધનો ધર્મ હાલકી, જ્ઞાનોસ્તી ધર્મ તથા હંદાવસ્તા છરાનથી, કુરાન અર્બસ્તાનથી, યાહુદી તથા ખ્રીસ્તી ધર્મ પેરેરેઈનથી આવ્યાં.

સ્વધર્માધ ન થતાં પ્રત્યેક ધર્મીને ધર્મોનો અભ્યાસ કરવાની જાણામણ કરતાં રેવરંડ લેખક કહે છે કે હાલની વચણ તેજ તરફ છે એ આનંદની વાત છે. એમનું કથન છે કે જેને એકા પુસ્તકનું જ્ઞાન છે તેને કાંઈ જ્ઞાન નથી. તેટલું જ સત્ય એ વચન છે કે જેને એકા ધર્મ જાણે છે તે કાંઈ ધર્મ જાણે નથી (એકાએ તેવી રીતે) કેમકે તુલનાથી જ્ઞાન થાય છે. ખ્રીસ્તી ધર્મને મહાન અખ્રીસ્તી ધર્મો તરફથી હાલમાં નવાન પ્રકાર મળે છે. અનેક ધર્મોનો અભ્યાસ કરતાં આપણને જાણાય છે કે ધર્મોનાં જન્મ, ખીલવણ તથા ક્રિતિહાસનાં પણ ખીજ વિદ્યાના વિષયો જેવાં કાંઈકાંય છે. એ (એશીયાટીક) ધર્મોના અભ્યાસથી એકા ધર્મ સત્ય છે એ વિચારનું સારકાપણું નહ થાય છે; દરેક ધર્મની ઉત્તમતા તથા દોષો છે. જેમ કેટલાંક વિષયમાં સંપૂર્ણ ઉત્તમતા અસક્ય છે તેમ કેટલાંક ધર્મ સંપૂર્ણ રીતે ઉત્તમ હોવા અસક્ય છે. ખ્રીસ્તીએ માટે હાંદુ વગેરે ધર્મોમાં દોષ જોવા સહેલા છે પણ તેઓ માટે પણ ખ્રીસ્તી ધર્મના દોષ જતાવવા સહેલા છે. પરંતુ હુણેણ કરતાં સદૃશ રેખથી કાઢવા એજ ઉત્તમ પદ છે.

આજળ ચાલતાં રે. સંસ્કૃત ખ્રીસ્તી ધર્મની સર્વોત્તમતાના હાવા ખીજ ધર્મોની ઉત્તમતાં જાતારીને કેટલા કાયા છે તે બતાવે છે. તે કહે છે કે, જ્યારે કયા ધર્મો સાચા વિશેષ મુલેદયાંવિનો પ્રચાર કર્યો છે તેનો ઉત્તર ખ્રીસ્તી ધર્મ એમ નહીં આપી શકાય. હેલા એક હજાર વર્ષમાં ખ્રીસ્તી યુરોપમાં જેટલી બધકર લગાડ્યો ચલુ છે તેટલી પૂર્વના ખીજ કાંઈ ભાગમાં વંધ નથી (મુસલમાનોના અપવાદ સિવાય) ધાર્મિક સહિષ્ણુતાનો ખાડ શિખવનાર પણ બાધ્ય ધર્મ છે. અશોક પ્રેમકરેલો ધર્મ સહિષ્ણુતાનો સદેશો ખ્રીસ્તની ડ સદી પહેલાંના હતા. અને માતા પિતા માટે માંન રાખવાનો ઉપદેશ પણ સર્વોત્તમરીતે તેો બોધ કે ક્રીશ્ચીયન ધર્મની થયો છે. સ્ત્રી તથા શુદ્ધ માટે તેમજ નીતિ અને સામાજિક શુદ્ધિ માટે કયા ધર્મનો કૌણી વિશેષ ઉપકાર માવશે તેનો ઉત્તર આપવા સહેલો નથી. બાલજન માટે હાંદુ ધર્મને આપણે વાળખી રીતે કપડા આપીએ છીએ. પરંતુ એ વ્યવસ્થાનો પણ એક એ શુણુ છે કે, દરેક હાંદુ કન્યાનું પર તેમ મંડાય છે. બહુ સીલજન માટે મુસલમાન ધર્મને કપડા આપીએ છીએ, પરંતુ ચાદ રાખતું કે માઉનડ પણ બહુસી લગને વાળખી કરાવે છે અને તેના સતો બહુસીવતિજ હતા. વળી એ પણ ચાદ રાખતું કે મુસલમાન તથા હાંદુ દેશોમાં એ વ્યવસ્થાથી બધી સ્ત્રીઓને પરણવતું મળે છે અને વેચવાવાડા જેવું ત્યાં હસ્તીન ધરાવતું નથી કે જે દોષાધ અમેરીકામાં બધકર પ્રમાણમાં છે. ખ્રીસ્તી ધર્મ કાંઈ તે પીડા કાંઈ દુષ્ટિજન કરતો નથી, પરંતુ તે રોગ મટાડવા શું કરે છે? વળી મરણાન નિરેખતું કામ પણ બોધ, હાંદુ, મુસલમાન તથા ક્રીશ્ચીયન ધર્મોના કરે છે. દુનિયામાં મલનો પ્રચાર કરનારા ખ્રીસ્તી દેશોન છે. વળી ધાર્મિકતામાં પણ ખ્રીસ્તીએ પહેલી પંક્તિએ આવતા નથી. મુસલમાનો પાંચ વાર નીમાડ પટે છે, ને હાંદુઓ પણ પેર પુન-સંધ્યા નિત્ય કરે છે. એમ કેટલાક ખ્રીસ્તીઓ કરે છે? દરેક ધર્મનો સાર અંતમાં નીચે પ્રમાણે આપી શકાય:

જરેયાસ્તી—પરમાત્મા પ્રકાર તેજ તથા સત્ય છે.

હાંદુ—પરમાત્મા સત, ચિત્ત આનંદ છે.

ક્રીશ્ચીયનીઝમ—ઈશ્વર સત્ છે.

બૌદ્ધ—ઈશ્વર સાક્ષતની સાંતિ, આત્મ રૂપ છે.

મુસલમાન—ઈશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે.

ચાહુદી—ઈશ્વર નીતિ રૂપ છે.

ખ્રીસ્તી—ઈશ્વર પ્રેમ રૂપ છે.

શ્રી પ્રકરણ [સટીક]

પરજીવાનો ધંધો કરનારી શક સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો !—કાષ્ટ પશુ ગમે તેવી સુધરેલી સમાજ કાંધને કાંધ દેવોથી સર્વથા મુક્ત નથી. ગમે તેવા ઉત્તમ સામાજિક રીતિનીતિ અને નિયમમાં કાંધને કાંઈ પોલ તો રહીજ અથલી હોય છે. પશ્ચિમમાં સ્વયંવરની પદ્ધતિ પ્રવર્તે છે તે અવસ્થા અહીંની લોકો માંકિડાની પદ્ધતિથી ચડીયાતી છે. યુવતી સ્ત્રીને તેનાં અધિકારનું જ્ઞાન કરાવનાર એ શિવાય બીજું ચિંતામણિ નથી. લગ્ન તથા ગૃહ માટે યોગ્ય થવાને ઉત્કૃષ્ટ કરનાર એ પરંપરા ધૈર્ય છે. સ્ત્રીને પોતામાં આકર્ષકશક્તિ આણુવા સ્વયંવર નિરંતર પ્રેરે છે. સ્ત્રીને તેમજ પુરુષને તે જોટલા સ્વતંત્ર તેટલા એક બીજાના ગરજવાન કરે છે. આવાં અનેક સાંસ્કૃતિક તત્વો તેમાં છે; તોપણ જદમાસોના હાથમાં શું ધુળધાણી અને વા પાણી નથી થતું ? કાકુઓ જેમ ગમે તેટલી કળના તાળાને જોતજોતામાં રદ કરી નાંખે છે તેમ વિષયી ધૂનો આ સ્વયંવરને વિષયનું મદાસાધન બનાવે છે.

યુવતી કુમારિકાઓને પરજીવાની ગરજ પુરુષોથી હમેશાં વધારે હોય છે. સામાન્ય સ્ત્રીઓને હમેશાં સ્વયંવરની પીઠમાં પુરુષની પાછળ ભ્રમવું પડે છે. અને અસાધારણ સ્વરૂપ, વિદ્યા, અથવા ધન વાળી કન્યાઓ પાછળજ સ્વયંવરથી લગ્ન કરતી સમાજમાં પુરુષો પડે છે. બિચારી સામાન્યો તો પુરુષની માંગણીનીજ વાટ જોય છે. જે અમુક સ્ત્રી કે પુરુષમાં વિશેષ આકર્ષક શક્તિ હોય છે, અને તેઓ વિપણન હોય છે તો તેઓનાં લગ્નનો પાર રહેતો નથી. તેમને સામે પારની જાતમાંથી જોઈતો શિકાર મળે છેજ. કુંવારા કે કુંવારી હોવાનું કહીને તેઓ કુંડી-ખંધ લગ્ન કરતાજ જાય છે. અર્જુન તો જે દેશમાં જતો ત્યાંની કન્યા પરજીવે તો તેમાં વિષય કરતાં જ્ઞાન ધર્મના હેતુ વિશેષ હોય. અને જહુસી લગ્નને તેને પ્રતિજ્ઞા નહોતો છતાં તેને ચારપંચજ થઈ હતી. પણ જોઈ વીટજોઈતો જે વંશમાં કે ગામમાં જતો ત્યાં કુંવારો હોવાનું કહીને એક ઉપાડતો ! પછી થોડા દહાડા તેનાં સ્ત્રીરોને ઉપજોગ કરીને, તેનાં દ્રવ્યનાં ફર્યો કરી બીજા ગામ પલાયન થઈ જતો. આમ તે સૌ પત્નીઓનો પતિ થયો હતો !

સ્ત્રી પણ વિષયી હોય તો અનેક લગ્ન કરી શકે છે; પરંતુ પુરુષમાં ચાલાકી તો એવી સ્ત્રીમાં અતિ સ્વરૂપ હોવાની જરૂર છે. એક રસીયન સ્ત્રીને હાલમાં જહુ પુરુષ લગ્ન કરવા સારૂ સાહચર્યની દેશનીકાલની સજ થઈ છે. તેણે ઉપરા સાપરી ૨૦ પુરુષોને કટાક્ષથી લગ્નકાર કર્યા હતા, અને તેમની જગમ મીલકત હતીમત દરમીયાન ઉઠાવાને હતીમતની પુરી સદ અને વદ યસ દીધી નહોતી ! તે ઉઘા કેજનણી પામી હતી.

અમેરીકામાં એક સમેયર નામની સ્ત્રીએ ૧૦ વર્ષમાં ૧૨ પુરુષોને માળાના મણકા પેઠે હાથ મારીને પાછા વાળ્યા હતા હૃદયે લગ્નને તે માત્ર ૨૭ વર્ષની હતી. જહુપુરુષ

લગ્નના અપરાધસર કોર્ટમાં કામ ચાલતાં તેણે એટલોજ ખુલાસો કર્યો હતો કે, “અધાર્જ ગમતા હતા.”

આપણા દેશમાં પણ સ્વર્ણવર યાજ્ઞ તો આપો ચૂકા છતાંય દાખલા ખને. હાલ નથી તેથી. કન્યાઓ ‘જુદાને વેચાય’ છે, અકાંક્ષ બદલાઈને ‘પામે’ છે, લાલ્ચે ન ખપતીને ખપતી ન્યાતની તરીકે એળખાવીને તેનાં બનાવટી સગાંઓ તેને પહેલી કે બીજવાર, જીવે કે મરેલે ધણીએ પણ સારું મૂલ્ય ઉપજાવીને પરચૂની નાંખે છે. છતાંદિ લગ્નકર દોષો ઉત્પન્ન થયા છે. આ પરથી સાધારણ મનુષ્યો તો સાર કાઢશે કે બધું ઠીક છે, પરંતુ શુદ્ધિમાને તો ખારીખારી જે પદ્ધતિના દોષો માત્ર આકર્ષિત અને સપાટીના હશે અને યુગ આવસ્યક તથા મૂલના હશે તેને સ્વીકારશે અને જેની વિરુદ્ધની પદ્ધતિના દોષ સ્વાભાવિક તથા આતંત્રના હશે તથા યુગ નામ માત્ર તથા ઉપજાવીયા હશે, તેનો ત્યાગ કરશે. કુંઠમાં તેણી સર્વથા દોષરહિત વ્યવસ્થાની આસા રાખતા નથી, પરંતુ જેમાં ઝાણ દોષ તથા વિશેષ યુગ હોય તેનો સ્વીકાર કરે છે. ઘણ ઉત્તમ વ્યવસ્થાનો અમુક ચક્રમૃતિ વ્યક્તિઓ દુરુપયોગ કરે તેથી સમાજશાસ્ત્રના વિદ્વાન વિચારશીલ અભ્યાસીઓ, ઉપજક દષ્ટિએ બેનારાઓ પેઠે જાણીતાં ઉત્તમ તરવો બેવા અસમર્થ થઈ જતા નથી. એ કમનસીબ બનાવો કાંઈ દાખલાઓ નથી પણ અપવાદો છે. સાધારણ અને શુદ્ધિમાની શુદ્ધિ વચ્ચે એજ ભેદ છે કે શુદ્ધિમાન અપવાદો પરથી નિયમ બનાવે નથી જ્યારે સાધારણ માણસ અપવાદોને દાખલા ક્રેપ્સ બેવા લક્ષ્યાઈ બા છે.

જેનોમાં જથાખંધ પુનર્લગ્નો—એવું જણાવવામાં આવે છે કે વાંગડ પ્રાંતમાં રિગ્મર જેનોમાં હમણાં આશરે ૨૦-૨૫ પુનર્લગ્ન થયાં છે. આ પુનર્લગ્ન કરનારાઓએ એક મંડળ બનાવ્યું છે અને જે કોઈ નવું પુનર્લગ્ન કરે છે તે તેમાં દાખલ થાય છે, તેઓએ પોતાના પંચને “સદાસુખી પંચ” એવું નામ આપ્યું છે!—જૈન (મુખ્ય)

હીંદુ કન્યાઓને ઠંડ નોંવેથી વધારી!—હીંદુસ્તાનની ઓછા માત્ર રસોડાને લાખતી છે એવા આક્ષેપ તેમના પર મૂકવામાં આવે છે; પરંતુ નોંવેલી ધારાસભાએ હાલમાં એવો કાયદો કર્યો છે કે જે કન્યા રાંધવામાં, બરવામાં તથા કાંતવામાં નિપુણતા ન જતાં ત્યાં સુધી તેને લગ્ન કરવાની સનદ આપવામાં નહીં આવે! આ બીજા પારાલેખો પણ સ્ત્રીમાં એ બા સંસારી સદ્ગુણો કેટલા આવસ્યક માને છે તેનો એક સુંદર પુરાવો છે. કેટલાક જૂના વિચારવાળાઓ સંધારકોના કથનને આશય પણ સમજી ચકતા નથી. તેઓ એમ નથી કહેતા કે સ્ત્રીઓને એ ગૃહોપયોગી વિદ્યાની આવસ્યકતા નથી. તે તો સૌથી પ્રથમ જરૂરી છે. પણ અહીં હાલમાં તેની સમાર્પિત થઈ, બચ છે તેમ ન થવું જોઈએ. સામાન્ય વિદ્યા તથા ગાલ તેથી ઓછા આવસ્યક નથી.

કેટલીક વિચિત્ર વાતો !

વીમો શાનો નથી ઉતારવામાં આવતો ?—ધ્રુવગાની વિચિત્રિયત વીમો કેપની લોહક કોષ પશુ ખામતનો વીમો ઉતારે છે ! તમને ધ્રુવગા કન્યા ન મગવાનો લય દોષ તો તેની સુકસાનીનો વીમો ઉતારી લ્યો. ને અમુક વર્ષે ન મગે તો નેટલાનો વીમો ઉતાર્યો દરી તેટલા રૂપિયા મળશે. કન્યાઓ પતિ પ્રીતિમાં નિરાશ મળે તો રકમનો દિકાસો મેળવવા લોહક કેપનીનો લાભ લે છે, શરીરના જે અવયવ તમને ખાસ હીમતી લાગે તેનો પશુ વીમો ઉતારી શકો. પ્રખ્યાત નદીઓ સ્વરૂપનો, ખાલી આંખનો, કે સુંદર નાસિકાનો, પશુ વીમો ઉતારે છે ! યાનારોએ પોતાના સુંદર આવાજનો વીમો ઉતારે છે. વાહન વખતનાર પ્રખ્યાત પેટ્રોલરોએ પોતાના જમણા હાથનો રૂ. ૨૦૦૦૦ નો ઉતાર્યો છે. જે તમારી મર્મવતી સ્ત્રીને જોડકાં આવવાનો 'લય' લાગે તો તેના પશુ વીમો તમે તે જાણ્યાં પહેલાં દોડી જઈને ઉતારાં, ચક્રોશી ! અંધારો ચોપડી કે નાટક કે કવિતા લખીને તેનું સારું વેચાણ ન થાય તો તેના દિકાસા રૂપે પશુ ખરેખાર વીમો ઉતારાવે છે. ગુજરાતના અંધારો અને ખામતગીને કવિઓનાં 'મૈત્રુશીલનો' વીમો લોહકના અલ્પભાગોથી 'ધ્રુવગા'ને લાંબે ઉતારે તો જરૂર ગુજરાત ધનાઢ્ય થઈ પડે અને લોહક દેવાળું કાટે-ગુજરાતમાં એટલા નિશ્ચિત દનસાગી કવિવંદો છે. પત્થરની કબરો બતાવનાર લોહકમાં જોખમતના વીમાનો ભાગ પૂરો દેના કે-સતના ભક્ષતા-ધરે હું કબર આપવા જઈ તેથી મૈત્રવગરના તે કવિઓના માર્ગ આગમનથી ભરે અને તે માટે મારાપર સુકસાનીની ફરયાદ મારે તેને પૂછી વળવા માટેના વીમાનો શું દર લેશે ? ધનિ, કર્મમાંની દલ છે. આ કેપનીની આખી પૃથ્વીમાં એજન્સીઓ છે. મુંબઈમાં પશુ છે.

એમેરીકાનો એક જૂનપૂર્વ પ્રેસીડન્ટ એડ્વુ નેન-સનમાં આકર્ષકશક્તિ તથા નિરૂત્તા એ બે મંદાન શુભો અદ્ભુત અંશે વિશેષ તથા આજગ પડતાં હતા. તેના જુવાનીના દહાડામાં તેના વિરોધીઓ દેનેસી આતે પુષ્કળ હતા. તેનું ત્યાંના દાઉન-હાલમાં અપશુ હતું. તેને પાછો ખમર મળી-હતી કે, તે લાંબુ-આપવા ઉભો થાય કે તેને ગોળોથી વીંધી નાંખવા ઇચ્છાઓએ અવરમા કરી હતી. નેન-સન તેથી જરા ગજબાનો નહોતો. એ કોઈ સૂત્રો કે અમલવાદી દેશો વીશે વાણીમાં નહોતો. રંગભૂમી પર પગ મુકતાં તેણે દેગધર પીરનો જ નહોતો દેખતાં મુઠી. જ્યાં તમારો જોઈએ રહ્યા પછી તે ઉભો થયો અને નિશ્ચિતતા પૂર્વક કહ્યું કે, 'મને ખમર છે. કે, આ મહાના કાર્ય કમમાં પહેલું કાર્ય અને ગોળીથી દારૂ ફરવાનું છે, માટે હું દરખાસ્ત મુકું છું કે સત્તાએ કોઈકે મને પ્રમાણે કામ આજણવું. આ પીરનો જ તમારો છે !

જ્યાં દેગ થયાં તેને મારવા આવનારા સાંત થઈ ગયા અને પછી લાણીઓમાં કોઈ વધી ન આવ્યા.

દુન્યાનાં સાથી દુકાં પત્રો—પદ સહીત. સાથી પ્રખ્યાત કેમ નવલકથાકાર તથા

નાટકનો લેખક વીક્ટર હ્યુગોની નવલકથા "લ. સીસામલ" (જે પરથી નીચમ્બવેલી સુદરશીલમ અર્થથી આવેલા. 'એક્સિલસીયર' માં નોંધ હશે) પેરીસમાં પ્રગટ થવા પછી તરત તે આમ ચાલ્યો ગયો હતો, તેને ન્યાંતી તેણે વેચાણ કેમ થાય છે એમ જાણવાની ઇચ્છા તેથી તેણે તે પુસ્તકો મોત્ર સંકેત રૂપે પોરટ કાઢીની પીઠ પર પ્રગટકર્તાઓનું ચિત્રનામું કરીને લખવાના ભાગે પર ? જે લખ્યું. પ્રગટકર્તાએ પણ અંગ્રિકતાથી ગાંજા ને ગુલા એકત્રી ! એવું આશ્ચર્યનું ચિન્હ જવાબમાં લખ્યું. ત્યારપછી કે વેચાણ આશ્ચર્યકારક થાય છે.

હુન્યાના સૌથી મોટો પગારદાર અમલદાર—આર્ચબીશપ ઓફ હેટર્બરી (વર્ષ ૧૫,૦૦૦ પાઉન્ડ) કે હાઉસ્ટાનના વાઇસરોય (વર્ષ ૪ લાખ રૂપીઆ) નથી, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની ન્યુ હેવન રેલવે કંપનીના નવા એજન્ટ (તેને ' પ્રેસીડન્ટ ' કહે છે) મી. હાવર્ડ ક્લીવલેન્ડ એ હરીફાઈમાં સહેલાઈથી મોખરે આવે છે. તેના વાર્ષિક પગાર ૩૦,૦૦૦ પાઉન્ડ છે, અને એ કરતાં પણ 'છ' ગણો. પગાર મરહુમ મી. ચાર્લ્સ સ્વેબને, અમેરીકાના રીલ દરદાર મેનેજર તરીકે મળતો હતો. તે માત્ર વર્ષે પા. ૧૬૦,૦૦૦ હતો. તેઓ વાઇસરોયો, અને રાજકર્તાઓને ગળવામાં મુકીને રહે છે ! આ પગાર કે દોષત ?

હરેક શહેરમાં એજન્ટો નોંધાયે છીએ.

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

તમારૂં શરીર નળખાઈથી ન ખાઈ ગયું હોય, લોહી ફીકું પડી ચડિયાની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ફીકું થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુદવથી તાક્ષત ગુમાવી હોય, હાથ પગમાં કળતર થતી હોય, સ્મરણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, ખાશન શક્તિ ખરેખર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાંપરી ખાત્રી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ધાતુયુક્ત બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રૂ. ૩૫

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગંભીર તેવો નબળો માણસ પણ પહેલવાન થાય છે. કી. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔષધાલય

હસનગઢી સ્ટ્રીટ તાંગબાગ—ગાંધીખાતે.

પરદેશ ગમન નિર્ણય.

ભારતીયા વિગેરે જાનિઓમાં પરદેશગમન વિષે લોકમાં ભેદભેદ, ચર્ચા ચાલે છે તે પ્રસંગે આ પુસ્તક સુધારકોના હાથમાં એક સમગ્ર સ્વતંત્ર તરીકે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે. સાથી પ્રાચીનથી તે અર્ધગાંધી ધર્મ ગ્રંથોથી પરદેશગમન સાંસ્કૃતિક છે એમ આ ગ્રંથોમાં અતિ સ્પષ્ટ તથા વિદ્યુત્પ્રેરણા સ્પર્શી રીતે, અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

મૂલ્ય—ખાના બાર-પૌરોજ તથા વી. પી. ખર્ચના બે આના સુદ.

રામાયણનું રહસ્ય.

રામાયણ ઉપરથી તે સમયે આર્ચાતંત્રનો દીક્ર સમાજ કેવી ઉત્તમ ધાર્મિક તથા સામાજિક સ્થિતિમાં હતો તથા સંખ્યતા અને કલ્પાલોકચત્રની કેવી ટોચ પહોંચી હતી, તેનું અંધમાં પ્રાપ્ત ઉત્તમ રીતે નીરપણ કરવામાં આવ્યું છે. રામાયણમાંના રામ, સીતા, લક્ષ્મણ, હરત આદિ મહાત્માઓના ચરિત્રવૃત્ત એવું તો સુંદર નીરપણ આ ગ્રંથમાં કર્યું છે કે પુસ્તક એકવાર હાથમાં લઈ પડી અત્યંત પરિત વાંચકા વિના છુટકો થતો નથી. આ ગ્રંથના અનેક લાંબાં વાંચનાં આંખમાં અશુભ આવવાનું ઘણાક વાંચનારાઓએ દબને લખી જણાવ્યું છે અને તેની ચોતરફથી ધણી ભારે પ્રશંસા કરવામાં આવી છે.

મુલ્ય સાત આના, વી. પી. ખર્ચ મળીને, પૌરોજ માફ.

ખાસ લાલ.

તા. કઃ—ઉક્ત બન્ને ગ્રંથો સામટા મંગલવારને પૌરોજ તથા વી. પી. ખર્ચ મળીને માત્ર રૂપીયા એકનાં વી. પી. થી ગ્રંથો મોકલવામાં આવશે એટલે કે લેનારને આશરે પાંચ આનાનો લાભ થશે.

મળવાનું સ્થળ—વ્યવસ્થાપક, 'સત્ય' નં. ૮૨-કલિદાસી-ગીરગામ મુંબઈ.

ગુજરાતી ભાષાનાં ગ્રંથ માસિક પત્રો તથા સાપ્તાહિકોએ એકે અવારને વખાણેલી છે અપૂર્વ નવલ કથાઓ.

(૧) 'નિર્ભાંગી કુસુમ'—અર્થમાં 'સમાજ આ તરફ લક્ષ્ય આપશે કે?—કિંમત ફક્ત ચાર આનાં.

(૨) 'પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા' (કરુણા જનક પ્રેમ કહાણી.) કિંમત ફક્ત ત્રણ આનાં.

લખો:—મી. વૃજવિહારી

નવસારી યહરે-મહુવા.

શંકર સંગીતાવાલિ

ધણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મહારાણીશંકર તૈયાર કરેલું, ધૃત્યર, રાગ્ય, તથા દેશની ખરી ભક્તિ, ખરે આત્મ
યત્ન, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરો સુધારો, આદિમક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, અદ્વાયરૂપે ચુકડે
મદિમા, વર્ણશ્રમની મર્યાદા, નારીમદત્વ આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામય ઉપદેશથી ભરપૂર
વીર, શાન્ત, દાંસ્ય તથા પ્રેમ રસનાં ઉત્તેજોત્તમે સગભગ સત્યાગસો ભજનોનું પુસ્તક. કિમત
દસ આના. લખા:—

રામેત્રચંદ નારાયણભાઈ

પર્યાયા શેરી, નં. ૧૬૬-રાડીશળીયા-સુરત.

Surat

આ શિવાય બીજા પુસ્તકો પણ મલા ચોકે. દપાત ખર્ચે બુક.

ઉચ્ચવર્ગોના હીંદુ ગૃહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનાં એવો મત હતો કે ધરના જમું
ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર-
કાંડ બોર્ડિંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે.

ઉંચામાં હંયુ અનાજ, ચોખ્ખું દુધ, તાજાં શાકભાજી, અને હંયુ, ધી તેમજ
ધર આગળ તૈયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકોની જાતિ દેખરખને લીધે ખરાબી પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું.

ધી સાબકાંડા બોર્ડિંગ હાઉસ.

કે:—ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે

સુબક નં. ૨

ચાહ અને કોફી વેચનારાઓ અને પાનારાઓ!

જરા લક્ષ્ય દઈ વાંચો તો ખરા!

ચાહ અને કોફીના વ્યાપારીઓને તેમજ સોપીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે. કે અમારે ત્યાં જાત જાતની ચાહે છુટકે તેમજ ગથાબંધ પેટીઓ વ્યાપારી પ્રાપ્તિ મળે છે. હોટેલને માટે પશુ મુશળદાર અને સહેજતંદર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારની શ્રદ્ધિ કમ્પેન્ડનશ્યોએ તેમજ ચાહે કોફીના સોપીન પીનારાઓએ એક વખત માત્ર મંગાવી જરૂર ખાતી કરવી. માલ વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૩૪૩ અબદુલ રહેમાન સીટ-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજીબોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી યાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના ખતાવનારા

જાળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને એલેન્ડ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉગ્રી ખતાવદની વનસ્પતિક ગોળીઓ ધાતુ વિકાર, નાતાકાત અને પાણીની બીજા રોગો જાણકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન ખતાવે છે. કી. ૪૦ ગોળીની દબી ૧ ના ૩, ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલિઆદવી મુંબઈ.

હવે ભલભલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રાગો દેશી દવાથીજ

જાણકને માટે સાચા યોગ્ય છે અને બરસાધન દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજનેવ ચાલો

જટારાંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું.

જાણીતું છે. દેશીની દબીકત જાણકેથી સલાહ મુકત

દેખાણ—દીં મોજાવેલી રોગોની બાજુમાં કાવખાદેલી—મુંબઈ.

બેકા રેકૉર્ડ !

૧૦ " (દસ ઇચ) ડબલ સાઈડેડ બેકા રેકૉર્ડ દરેકના રૂ. ૧-૦-૦

* *Arya Samaj Bhajan* - આર્ય સમાજના ભજન

Mangat Ram નવા ઓડીયન રેકૉર્ડ !

- ૧૧૫૩ } ૯૫૪૭૦ તેરી દિન દિન આયુ ધટતી જાય
 } ૯૫૪૭૧ કર્મોકા ફલ પાના હોગા
- ૧૧૩૪ } ૯૫૩૫૪ અરે રાવન તુ ધમકી હીખાતો છીતે
 } ૯૫૩૫૫ ધરમ કે સત્ય હર એક કી મોહબત
- ૧૧૩૫ } ૯૫૩૫૬ હર જગાહ મૈનુદે હે
 } ૯૫૩૫૭ સત જુગમે સત બરતી હરીચંદ્ર

Sukh Lal (Delhi)

મુખલાય (દીલ્હી)

- ૧૧૨૬ } ૯૫૩૩૮ દેહધારી ધાર ધાગ સળ અત સમે
 } ૯૫૩૩૯ સુશંકર આહાર ભજન કીર બેકકર -
- ૧૧૩૦ } ૯૫૩૪૦ તીરથ મત અસનાન ધ્યાન કર્મક્રિયા ઉત્તમ
 } ૯૫૩૪૧ જયસી વસ્તુ વેદ પદારથ હાસિલ હોવેગા
- ૧૧૫૬ } ૯૫૪૦૮ આખદહીઈઅરને તુને તો, આંખ ખોલકર રલો સજનભા ૧ હો
 } ૯૫૪૦૯ કમુર નિસ જીસમે હોવે સળ દેખે ચાધરી ભાગ ૨ જો

તે શીવાય બીજા ઘણા ઉત્તમ ગાયનો બરવામા આવેલા છે અંગ્રેજીક, બંગ
બરમોઝ, કેરો, ચાઇનીઝ, ઇન્ડોચીન ઇન્ડીય, ગુજરાતી હિંદુસ્તાની, જત, કેને
મરાઠી, નેપાલીસ, ફાર્સી, પંજાબી, પુસ્તુ, સંસ્કૃત, શીખ, ચીઝી તામીલ
ટર્કીશ, હિંદુ વીગેરના કેટલોગ મગાયો, જે મક્ત મોખ્લી આપવામા આવે છે

અંગ્રેજી બેકા, ઓડીયન, અને જુમ્બો, રેકૉર્ડ તથા ચીનો કેટલોગ

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD

Homey Street Circle FORT, BOMBAY

શાખાઓ-કલકત્તા અને રંગન

અસો રૂપેઆમાં અનંદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સન્નિધે અનાયોની પ્રાણ રક્ષા કરવા આપના વરદ હસ્તને આ આશ્રમ તરફ લાવવા કૃપા કરશે !! અનંદાનનું અનંદાન અને સાથે અમર નામ ! જે દ્વ.જી દાતા તરફથી એકો વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનામત રાખી તેના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે દાતાની મરજી પ્રમાણે કરારેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાયોને દાતાના રમરજીમાં અનંદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરસીની તખ્તી કરાંતી આશીસમાં ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૭૬૫ નહિ મળે ? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

શુવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

દીન વત્સલો પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાયોના પાળક બને. દર માસે રૂ. ૭) આ નપાર ધર્માત્માના નામથી બાર વર્ષથી મોટી ઉમરના અનાયોને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકો છો. આ પુત્ર ભૂમીમાં અનાયોના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાળક પણ નહીં નીકળે ! જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હાંદુ અનાય આશ્રમ—નરિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15,

For Students Rs. 5-10-0. (including Postage.)

જીવન રસાયણ ઉપો.

(Biochemic Depot)

આ દવાઓ કાઢ પણ શોધ મળે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા બેઝન તરીકે જાણીતી અમરે ત્યાં મળી રહે છે. " દરેક મનુષ્ય જાતે વેધ અથવા અવહરિ. શિવ જીવનરસાયણ, વિદ્યા Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંજોગમાં જાણવાયા સર્વ જણાવે છે. વેદો, હાથરો તથા હાથરો મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

રૂઢાણની સાચી માળાઓ.

મોઢા તથા જીભા મરી જેટલા દાણા, જોડી ફરે પૈસા પાછા, ડેલોમ મરત,

સુગંધીદાર અગરભત્તિ.

કોઈ દોઢ એ કલાક તો કાઢ આઠ કલાક બળે છે. કાઢ શોમાં ૧૫૦૦ તો કાઢમાં ૨૫૦૦ તુલ્ય આવે છે. ડેલોમ મરત

આમોફોન તથા રેકર્ડિસ

અમારી ખરીદો તમારે જાતની આમોફોન તથા તમામ જાતની રેકર્ડિસ વગેરે સમગ્ર સામગ્ર મળી રહે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમા છે.

સાબ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

રાવર-વડોદરા.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

સોણો જાયાબંધ યા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંબામોર, ગુણવેત, કમોડ, કોલમ વગેરે જાતના થોખા હમેશાં મેટા જાયામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસેના એજેન્સી, લાવસાંથી અનુમતીમિત્તી સીધો રેખદેખ-રોડક તે જરૂરમાં આવે છે. નવા વંતયા તે તૈયાર થાય છે.

૩ જાદાર માખના વેપારીઓ માટે આ મીલને સાચો એક આશીર્વાદ સમાન છે. ગર માહ મહેાયાથી ખાતરી થશે.

THE

જે સોણાની મીલ આ મીલના માગની જરૂરોરી ફરી રાખતી તથા.

૪ સુરત રાઇસ મીલમાં પડે મીલના દોષ છે.

સુરત રાઇસ મીલ કં. લી — રૂપનાથપુરા — સુરત

અને હમને લોકોએ અનુભવ સર્થ ખાતરી કહેલા તેમા

માંથી સોના, ચાંદીના ચાંદા જાતના મેળવેલા

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં

પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત.
૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ મુક્તા	૩-૦-૦
૩ પાંડવ અને કૌરવ	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવાશ્વમેધ	૨-૦-૦
૬ ગુજરાતી ગ્રંથધરો	૧-૮-૦
૭ ચિકિત્સાબિધ	૨-૦-૦
૮ આયુર્વેદમાર્ગે ઔષધ	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાદંબરી	૦-૮-૦
૧૦ આયુર્વેદમાર્ગે પિત્તરોગ	૦-૮-૦
૧૧ વ્રતોત્સવ	૧-૦-૦

પોસ્ટેજ વગેરે તેની કિંમત ઉપરાંત સમજવું. વિશેષ વિગત જાણવા માત્રસંસ્કૃત મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

બાંધ્ય ઝોશીસ, મુંબઈ
કાસંઆદેવી રોડ

જામનગર-કાઠીઆવાડ.

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર.

જીવનની પાલકાલી કરનાર ખરાબ દેવ તથા ખરાબ વિચારોને નાશકારક પદ્ધતિઓ. જતાવી 'ઉચ્ચ પ્રકારની' તંદુરસ્તીના ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી સાત ભાષાથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે.

કિંમત કે પોસ્ટેજ કોઈ પણ લીધા વગરજ મોકલવામાં આવે છે. ન વાંચ્યું હોય તો અવશ્ય મંગાવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીઆવાડ.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર એ વખત ચોરોના હુમલો.

પુરતો વખત મળ્યા છતાં ત્રીજેરી ટૂટી નહીં.

તે ત્રીજેરી કોણની હતી?

બંગડી બજારવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.

તે વિશે મુલજી જેઠા મારફીટવાળા શ્રીમાન શ્રીઃ માવજી લીલાધર શુઃ કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોરસ કારણસર બરેલી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે નેઅમ જે લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૨-૧૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુજી ગયા હતા તે દરમિયાન રાતના વખતે ગણીમોથી બારી તોડીને ચોર લાખસ ગયા અને ત્રીજેરી ઉપર પંચીયમિક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી ટૂટી નહીં અને ચોરો નીરાસા થઈને નાશી ગયા.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ચલાસા પંચ ત્રીજેરી જાણતાં સતોડ થયો હતો તે દિવસે અમારે બારીઓને પકડે બદલાવ કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે ફરીથી ચોરો આવ્યા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પણ માથા કન્હીયાલાલનું હતું તે તાણું તા. ૨૨-૨-૧૨ ના રોજ ખરીદે કયું હતું તેને તોડવાની બદલ મહેનત કરી છતાં ન કુટવાથી બારણાનો નડુએ કાપીને અંદર લાખસ ગયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત કરી પણ ત્રીજેરી ટૂટી નહીં તેમ પુષ્ટી પણ નહીં.

સવારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર આવ્યા અને તે ખતાર નોંધી તથા હેડમે કુલેને કોઈને અમે લખસાઈ ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી જાણતાં અંદરનો અમામન સલામત નોકરો તથા અમેને લક્ષીજ સતોડ થયો છે. અમાને લખતાં મળીને પુરા કાપન થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી વીશે અમારા દોલખા સંપર્ક ખબર મળે છે. અખ.

તા. ૧૫-૪-૧૧

લીંઝ માવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટનું ત્રીજેરીઓ અને તોળાં બનાવનાર

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું

ભાંયખલા-મુંબઈ.

કુલે

બંગડી બજાર-મુંબઈ.

RAMJI BHAGWAN & AROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique collection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Monom Street, Bombay. Telephone No. 674

रामजी भगवान् जेन्डे प्रेधर्स.

सोना, चांदी वगैरे अनेवातना आहु लगवताले भरना सुंदर
हागीना तथा सेट देवा लायकनी गलहर, वस्तुजो

पनावतार तथा वेयतार.

२०९ शेख मोमोन स्ट्रीट मुंबई.

टेलीफोन नं. ६७४.

ह्या अदारगामना सोहोदोभर प्रसन्न झाल त्यापुढां माये हे.

ધી ઑમ્બે પ્રોવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ

(સને ૧૮૮૨ નો હિન્દી કંપનીઓનાં છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

ચાપણુ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

(દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર. ભાદામદા કૃષ્ણ, નાઇટ, એ. પી., એલ. એમ., ચેરમેન.

ડૉ. હાઇનસ મહાસાગર દોસતસિંહજી બહાદુર શેઠ દાદામિયા દાહ્યા આદમજી ખડવાણી.

સિંબડી રેટના દોઝર સાહેબ શેઠ ગીરધરદાસ ઝીણાભોઇ કંતારાંદર, ભાવનગર

ઓનરેબલ સરદાર કુપુરચામી વી. મુલ્લીઆર શેઠ દેવાચંકર જગજીવન ઝવેરી.

કપસદે દિંદ, પુનાવાળા. શેઠ દામોદર સંદેશભાઈ પરમસિંહ, ધી. ગા. ક.

શેઠ રણજીભદાસ ત્રિશુવનદાસ મોરી, લેંડોર્ડ

બારસી કેટન પ્રેસની બોર્ડના ચેરમેન

અને બેંકર.

શેઠ મગનલાલ દલપતરામ ખંખર, લેંડોર્ડ.

શેઠ મગનલાલ દરગોળાદાસ, લેંડોર્ડ અને

શેઠ પરમદાસ નાગરદાસ

બેંકર.

શેઠ દેવીદાસ જીવિસનદાસ દેસાઈ, બી. એ.

શેઠ રણજીભદાસ વનરાવનદાસ પટવારી, બી.

એલ. એલ. બી., સિદ્ધીસીટર, મુંબઈ દાહ્યાજી.

એ., એલ. એલ. બી., મુંબઈ દિવાન, ગોંડલ.

શેઠ બાલુભાઈ કદાનદાસ, પાલનપુર રોજના

મુંબઈ ખાતેના એજન્ટ

શાખા ઓફિસ.

શરાફ બજાર ખારા કુવા પાસે ડોસાભાઈ બીદડીંગ.

ચાલુ ખાતાંઓ.

રૂપીયા એકસોથી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીયા એકસોની રોજની ખાતી ઉપર બેંચાળ દર વરસે દર શેકડે ટકા તથા પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કેરતાં વધારે નામે ખાતાં ખોલવામાં આવે છે અને ઓળખાં એકથી રકમ રૂપીયા એક તથા વધારેમાં રૂપીયા એક દળુર સુધી સેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર દર વરસે દર શેકડે ટકા ચાર પ્રમાણે વ્યાજ પાંચ પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જમિનગીરી ઉપર વિતરણ કરે છે. ખારા આસાની બાંધી મુલતની ડિપોઝીટનું વ્યાજ પાંચ ટકા તથા હુટક ડિપોઝીટનું વ્યાજ બેંકમાં પૂજારી મળશે.

એન્ડ

બાલુભાઈ કદાનદાસ એન્ડ કં.

જાણીતા મીઠાઈવાળા.

અમીત્યંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુની અને પ્રજાના હારે-વીંદાસવાળી ઉચી મીઠાઈ મોટી દુકાન ડે-બહારકોટ, રોષ મેમણુ શ્રીદ, બુમામસીદની સામે, મુંબઈ લંડનવાળા વેંચરેઈન શ્રીદલ યુનીયન તરફથી અમે જાણીએ છીએ કે મુંબઈ બનાવનારા મુંબઈયા અમીત્યંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં બતપેઈ વેંચરેઈન એકમ બીચાન-દેઈસમાં સારા માત્ર બનાવવા માટેની લાયકાતની સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવી છે. વેંચરેઈન શ્રીદલ યુનીયન.

૧૬ ફરીકાડન સ્ટ્રીટ, ૬૦ ફી. ડબલ્યુ. હીલ સનશીન, હેરી ફીક્ષીપસ એજેન્ટ.

આ જાણીતા મીઠાઈની દુકાનમાં ઉચી માવાથી બરેલી તોંદવાર, જાનની મીઠાઈએ સરવે જાતના દહવા, અધરણીના લાડવા, જમિંગી, સુનદેઈની વગેરે તાજા રોજ મળશે. ઉપરાંત જેવાને લગનસરા તથા ખીખ-શુઝ દીવસો ઉપર જેવી ફરમણ મીઠાઈએ જોઈતી દરી તેને, એક દીવસ આજમયથી આઈર આપવાથી બનાવી આપવામાં આવશે. અમારે ત્યાં અમારાં ઘરોએ, કદી પણ કમનાની ખંડની રાખી નહીં. વગેરેએ પોતાના માંબુસો પોસે પણ વન્દી મોક્ષવાથી એક જ લાવે ઉચી માત્ર પુરા પોરીયું. મહેશ્વની કદી ઘરોએ અમારાં નામનું પંડીયું વાંચું તથા માંબુ ઉપર રીડેટ તપાસીને લેવો. જદાર જામ મટે માવ લી. પી થી મોક્ષીયું નહીં.

પી. બો. રબે. મર્ચન્ટસ બેન્ક લી.

હક જોશીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

આન્વીજ-મ. માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (મહીપાતા)

સરાયેલી થાપણ રૂા. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રાજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

દૂધી મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ખીરવા તથા ખીન બેંકીંગ લીમીટેડ માટેની અબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુ મત દાની.

મેનેજર ડાયરેક્ટર.

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્થાપિત સંબંધી અન્ય વિષયો પર
લેખો કરનાર અને અન્ય માસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોને સાર આપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં રૂ. અંગ્રેજી માસિકા પ્રાંતીયમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૩ ભુ.

ડીસેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

અંક ૬ મા.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧. સાંસારિક કાર્યમાં ભક્તિ-ભવિ ભગવાન કૃત સુદામાં ચરિત્ર. ૨૫૧
૨. સુભગી જાણમાંના ફસ શાપી બોચવાચક નવલકથામાં પુસ્તક. ૨૫૭
૩. રા. સારમાં સુખ નિયમ છે, દુઃખ અપવાદ છે ! ૨૬૦
૪. શુ. ધર્મ આપી ત્રિચિત્ર દોષ શકે ? ૨૬૪
૫. હાઈક્રાન્ડે તેની મહત્વ-રા. હીરાલાલ મનવાલ દેરાઈ. ૨૬૮
૬. સળસ-મીઠું-નીમેક. તેની કાપણ, શું. દિવાદિ-રા. સુનીલાલ બાપુજી મોરી. ૨૭૫
૭. જોર અને કૃતિ-રા. પાનસુખલાલ રૂપલાલ. ૨૭૯
૮. ઉપનિષદવેત્તા મહાન જમનવારણ શીવેનદોરુ અવનચરિત્ર. ૨૮૨
૯. શરમદરકમાંથી. ૨૮૭
૧૦. કૃતેદનું અનિહીન-રા. મળવિહારી ૨૯૧
૧૧. રામાન સારિ. ૨૯૬
૧૨. અંગ્રેજી ઈ. માસિકાના ઉત્તમ લેખોને સારાંચ-સંકીર્ણ. ૨૯૮
૧૩. રૂ. પ્રકરણ (સંકીર્ણ). ૩૦૨

તેની અને વર્તમાન,

ગાંધીસાલ. ગિરુતદાર. દલાલ,
દાઈ કોઈ વધી.

નં. ૮૨ કાંતાવાડી-સુખાઈ.

પાર્થિવમુખ ૩. ૨-૩-૦૦ તથા પરદેશ મંટે ૩. રા. (૩ શી. ૪ પે-સ) પોસ્ટલ સંકિત.

વડોદરા-શિયાપુરામાં થી શુદ્ધભામિન સ્ટિમ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકૃતલક્ષ આચારામ દક્ષરે
છાપી તેજ દેશને તા. ૮-૧૨-૧૯૧૩ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

“ સત્ય ” દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ- પેરેટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જાઓ ત્યાં એકજ સત્ય રીત;

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, કોટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. મોધવ બાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. કોકોરદ્વાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા મોટા ઘરોમાં

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓનો સત્ય સ્વરૂપે એકજ સત્ય

સ્થાનમાં મળવડ અને એકજ સત્ય ભાવ.

સત્યમેવ જયતે.

‘ સત્ય ’ માટે કેટલાક અભિપ્રાયો.

“ જૈન કોન્ફરન્સ હરદ્વડ ”

જૈન વિદ્વાન ના. રા. મોહનશંકર દ્વિચંદ્ર દેસાઈ, બી. એ. એસ. એસ. બી. તત્ત્વવિજ્ઞાન હેઠળ, જૈન કોન્ફરન્સની સુખે પેરિસ. “ જૈન કોન્ફરન્સ હરદ્વડ ” (સુખે) પત્ર આ પત્ર જોને નીચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપે છે :—

‘ સત્ય ’—“ ઉપચોડી વિષયોદી. ખીચોખીચ આ માસિક જન સંગ ઉત્તમ સેવા ગમવે છે એ વાત નિસ્સંદેહ છે. મૂત્રી એક વિદ્વાન મહારાજ છે અને પત્ર પત્ર ન રાખતાં દરેક વિષય સત્યની દૃષ્ટિએ અધ્યયનપૂર્વકે ચર્ચામાં તેમાં માસિકનું જોડા સમાવે છે. એ પત્રમાં હુરસો, ઉદ્બળતો રંગ, શૌર્યનો અગકાલ બહુ દેખાવ આપે છે. એકંદરે લેખો પ્રજ્ઞા વિચારશીલ આવે છે. વિષયો પૂર્ણ વિવિધ ધાર્મિક, સાંસકૃતિક, વૈજ્ઞાનિક હોઈ, સાહિત્યવિષયક, તથા અનુષ્ઠાન ઉન્નતિ સંબંધી લોકોને વધુ પસંદ પડે તેને છે. કારણકે મિત્રસ્ત્રિહિલોક્ : । વળી હમણું હમણું મહાન પ્રશ્નોનાં ઉપનગરિય. આલેખકમાં તેમજ થઈ જવાબદારીબધુ અવગોચન લખવાના કાર્યમાં પરિશ્રમ સેવો લેવામાં આવે છે. વળી ગુજરાતમાં અનેક વાંચકો અગ્રેષ્ઠી અનલિન છે, અને જે છે તેમણે અનેક અગ્રેષ્ઠ મોંલખાના મુદ્દર લેખો સમજવા બેટલી સંક્ષિપ્ત પ્રસારતા નથી અને નો પ્રસારે છે તેમણે કેટકેન વાંચે છે. એ સર્વને સરસ રીતે તે લેખોથી પરિચિત પ્રસારવાં આ માસિકમાં તથા તેના લેખોના સાર આપે છે. તંત્રી પોતાના વધીય તરીકેના ધર્માર્થથી આટલો અમરશ્રદ્ધા રાખત લઈ કેટલી થઈ જહેમત લાગે છે, એ આ પત્રનાં લખાણો જોનાં તરતજ સ્પષ્ટ જાણે આની દર ગુજરાતના લોકો કરવામાં મોળો રહે નો તે ખરેખર તેમને મટે

ગ્રાહ્યન રેકૉર્ડ

૧૦ જે. ઇ. ડબલ્ડ સમ્પલ્સ રૂ. ૩-૪

INSTRUMENTAL.

BAND.

સાઈ

બેન્ડ.

Jhangir Khan (Amritsar)

જહાંગીરખાન (અમરીતસર)

1000	95014	દરિ સૌં પંડુ મેં તારે પૈયાં	ભેરવી તીલવારા.
	95015	જાડિ ઝાંધિ મોરી બૈયાં પીયા	ભેરવી તીલવારા.
1001	95016	હે યુવકારો ક્યારી ધર ધન ધૈયતા	ભેરવી તીલવારા.
	95017	દલીવાલી કાતેરે દીખાના	ભેરવી તીલવારા.
1002	95018	દીસદાર દુધારા તનમન ધન સુન તુમ	પહાડી તીનતાલ.
	95021	સુનરે સાહેલી મોરી પહેલી બાપલ કે	પીલુ ચંચલ
1003	95019	પુછોરી તું મોરી ખારી	બીમ ચાર તાલ.
	95020	દેરીદેરી આલીરીદનદુરગન લોગાં બે	ધનાશ્રી તીનતાલ.
1004	95022	અલમેશીરી સાહલી રાધકી	નરસીયા તીનતાલ.
	95025	હમને ક્યા કીશાદા તકરીરે	બેદાગ તીલવારા.
1005	95023	તોપીવાંદે તાલન નાગની	બેદાગ તીલવારા.
	95024	કાલે બામન બીચ કોપલ યુવાઈ	બેદાગ તીલવારા.

Sarnai.

સરનાઈ.

Shoikh Manna.

શેખ મુન્ના.

1022	94160	ભેરવી આંધા.	1026	94197	ડેત કવાલી.
	94161	સદાનાગન.		94198	હોલી જત.
1030	49216	સીધુ ભેરવી કદારવા.			
	94358	બીદાગ મીકસ દારા.			

Sheikh Talim Hossein (Lucknow) સેખતાલીમ હુસેન (લખનૌ)

D 8	94014	ભેરવી કવાલી.	D 9	94016	બહેરવા કવાલી
	94015	પુરખી કવાલી.		94017	બામેશ્રી કવાલી

ORCHESTRA.

ઓર્કેસ્ટ્રા.

Phataldanga Orchestra.

ફટલડંગા ઓર્કેસ્ટ્રા.

1025	94195	કોરતન.	1032	94388	ધમન કલ્યાન કવાલી.
	94196	વીધ્યા સુદર.		94389	લુમતજીત કવાલી.

તે શીવાય બીજાં. ધર્મ. ઉત્તમ ગાયનો. ભારવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી ભર-
મીક, કેરો, ચાઇનીઝ, ઇંગ્રીશીઅન, ઇંગ્રીસી, ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપા-
લીઝ, રાસી, રોમની, રુસી, સરૂત, શીખ, સીધી, તામીલ, તેમજ, ટર્કીશ, ઉર્દુ વીગેના
કેસેલમ મંગાવો. જે ફક્ત મોકલી આપવામાં આવે છે.

આ પ્રેક્ષકો, ગ્રાહ્યન, અને લુખવો, રેકૉર્ડ તથા સીનો. ફટલડંગા મંગાવો.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.

Homeji Street, Circle, FORT, BOMBAY.

શાઆઓ-કલકત્તા અને રંગુન.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સંચાસચ્ચ યચ્સો પસ્પૃષ્ઠાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃજોયસ્તદિત્સોમોઽયતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ડાની (જનાય) જાનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) બહુવાં જ્ઞેય છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત અને અસત (વચ્સો) વચ્ચેના (પસ્પૃષ્ઠાતે) પરપર એક બીજાને દબાવવાની સ્પર્શ કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (ચત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે. (યતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણ અકુદ્રિષ્ઠ છે (સદ્+ચત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અયતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે. તેનું દાન કરે છે.

પુસ્તક ૩ શ્લુ.]

ડીસેમ્બર, સન ૧૯૧૩.

[અંક ૧ કો.

વાલ્મીક કાવ્યસ્થ ભક્ત-કવિ ભગવાનદાસ કૃતં

સુદામા ચરિત્ર.

[ભગવાનદાસ કવિ આસરે ૧૫૦ વર્ષની વાત કિષ્કર સુરતમાં થઈ ગયાં હતા, અને એક કાવ્ય સંજ્ઞાને મૂલ પરથી જે પ્રતિ જિનારી હતી તે હમારા પર પ્રગટ કરવા મોકલી આપી છે. આ કાવ્ય ધણી સુંદર રીતે રચવામાં આવ્યું છે, અને કાંઈ નહીં તેા કવ્ય રચિતશક્તિના નમૂના તરીકે, તેમજ તેમાં દર્શાવેલી સુદ, સરલ ભાવનાઓ માટે, આ કાવ્યનો, સુજસનના જૂના પદ સાહિત્યમાં બહુકે સાર, સંગ્રહ કરી રાખવો પડે છે. કાવ્ય ક્ષાંતના અંત પિ-આરો તથા સિધ્ધાંતો સાથે હમને કાંઈ સંબંધ નથી એ કહેવાની ભાવેજ નર છે. જો કવિ મૂલમાં હતી તે કાવ્ય રાખી છે. આ કાવ્યને લીધે નિયમિત નાનાં કાવ્યો આ વેળા પ્રગટ કરી સંકષ્ટમાં નથી—તંત્રી, 'સત્ય'.

દુહા.

કરે કંઠથી શ્રી કૃષ્ણ કી, પુત્રી કૃષ્ણ કી ધર ધ્યાન;
ચરિત્ર સુદામા ગાવ હ, કેવળ જો કલ્પ જાન.
હરિ ભક્તનકે કારણે, જગત્ હેતકે જાન;
યઃ પ્રેમ પુરુષો તત્વ છે, કહેત દાસ ભગવાન.

ઝોપાઈ.

હે હરિ ખડે દીન દયાળ,
કૃષ્ણ કરણ નીધી કૃપાળ;

ત્રીયા કહત સુદામા સીદર્શ, ધ્રીયા; મનિ' જુ પ્રભુદી - ઇચ્છા;
તેરે શરીર પર હરણ સેધી, તુલે, તાકુ, કોહા કબી જાવેમો તુલે. ૩
હવે વોદ બહા નિર્જીવ નિર્લેપ, નિરાધાર નિરાસીન; લેપ;
હન સંત હેન દેહ ધારી, ભક્ત વચ્ચલ હે જુ મોસારી. ૪
સ્થાન છતી હારો મીઝ શ્રી કૃષ્ણ, યાંતે રાખે ધીરજ, મન પ્રવૃત્ત;
વેતો ધીપતિ તેસોકનાય, તેરો નીચે ગહે ગાણુ હાથે. ૫
જાકુ ચોદ કોહો રાજ, વાણુ સરહે સખનકા કાજ;
વે નીકટ દેખીયત હે હારકાં; સો પ્રસીધ નામ ભવતારકાં. ૬
સ્થામી જાણે તુમ કારાગતી, હત ખીરાજત ત્રીભોવનપતી;
તેરો બાલકી મીઝ પ્રસીધ, દેજો અદ્ધમા સીધ નવ નીધ. ૭
સખે અર્થ દાયક જગદીસ, નિકટ જાઈ નમાઓ જુ શીશ;
વાહે સંરણુ તે સરે સખકામ, ભક્તાધીન વચ્ચલ જાકો નામ. ૮
ત્રીયા બહોત શીદા એસે દીની, તજ સુદામા કુ ઇચ્છા કીની;
યા મોની કોહે એક ખીવાર, દરશણુ પ્રાપ્તી જુગદીધાર. ૯
તજ સુદામો કહે મુલુ નારી, રીતે હાય મીલુ કધુ મોસારી;
જગદીસ કોટ બહાડકો, નાય, જે મીલ્યો કહે ખાલી હાથ. ૧૦
સ્થામા સાધરી ચતુર મુજન, ગઈ પ્રારથ તે હારે દાન;
લાઈ તાંડલ મુછી ચ્યાર, લે દીને વે બકા ભરમાર. ૧૧
જીર્ણ વચ્ચલ જાતનકી કીને, ખાંધ ગાંઠ પીયા કર દીને;
ચલ્યો સમજી કરત સુદામા, કૃષ્ણ કહે પુરણ હોત કામા. ૧૨

હલ.

કમ મગ ચરણુની ચલત હે, દાસ સુદામો સાધ;
અખ કેવળ કૃષ્ણ સરણુ હે, હાંડ સકળ ઉપાધ. ૧૩
ડગર ડગર દેખત નગર, (અર) ટગર ટગર લી હોત;
બગર બગર કે કલસ બધુ, કોટ રવીષી જ્યોત. ૧૪

ઝોપાઈ.

ચેતન કરત ચલ્યો જુ સુદામા, નીકી સાચા દાની મોં કુ ભામા;
હોયજો દરશણુ શ્રી રણુહોડ, માનુ અબહી વયો લાખ કોડ.
હે હરિ ખડે દીન દયાળ. ૧૫
આપો કારાગતી જુ રેડગર, જાંહો રાજત મદન મોસાર;
દૃષ્ટો રમ્ય નગર જુ બીસાલ, જાંહો રચ નહી બેયકાલ. ૧૬

મુગટ છત્ર અતી મોહ ભાવે, સખે નીચદીન હરીશુભ ગાવે;
પોરે પોરીયા બેસત બદા દે, બકે-દરશણે આનંદ ખાટે. ૧૭
હરિ મંદીરજી કહુ સોભા, માંન કોટિ રવીકી. ઓભા;
યમ શોભત મણિ મયરતન, દેખી ચમકત સખ હરિજન. ૧૮

ફહા.

દુર્ગકી શોભા કાહ કહુ, કનક રતને જડીત;
તોજ પુનકો કહે સકે, ભાનુ કોટ તડીત. ૧૯
દ્વારામતિ બેકુંડ લીધે, લીજે ભગવાનદાસ,
યઃ બારીસો ભોમ રહો, હલકો ચક્ષો અકાસ. ૨૦

ચોખાઇ

અહો પ્રથમ રામજીકો ધામ, બહાં રાજત શ્રી ધનસ્થામ;
પ્રજંગ બેડે શ્રી બેકુંદરાય, લચ્છરી આનંદે પવોટત પાપ. ૨૧
હે હરિ બેડે દીન દયાળ,
હરી દ્રષ્ટે પરચો જુ મુદામા, અતી આદરે છાડી જુ રામા;
ભકત વચ્છજ ઉક આપ ધાયે, દો દો ભુજ ભુજ ભર કંઠ લગાયે. ૨૨
દોહ ગદ ગદ કંઠહી હોવે, દોહ કુની કુની સનમુખ ભેવે;
બોહરો આદંબન હરી કીનો, અહી હાથ રહે મધે લીનો. ૨૩
લામ કર અહી પ્રજંગ બેડાયે, કુની કહે હે જુ આવનો ભાયે;
આપે આગે રહે કર જોડે, બોલી કમલાજી થી રણજોડે. ૨૪
મોહે ચરણ શરણ યાકો ભાવે, તે તો ગંગાજળ ભર નાંવે;
કુની પુનકે અવને અંચગ, જોસે નેક રહે નમધ કમરા. ૨૫
અરૂ સેજ બીજો બહુ પ્રીતા, જનમુ મુખ પાવે બાલ ચીતા;
કુની ખાનપાન બહુ લાઓ, ને જો ભાવે સો પ્રેમે ખવાઓ. ૨૬
જોસે બબીધ બીધી પુનકીની, આર પ્રેમદા સખે બોલ લીની;
અંગ રાગ લેપન કરો પ્રીમા, જોસે મુખ પાવે યાકો જ્યા. ૨૭
કુખજી કમળા પવોટે પાપ, શ્રમ પાયો જુ કહે જહુરાય;
જોસે આવાજન હરી કીનો, મીઠ પ્રેમ પરમ-રસ પીનો. ૨૮

ફહા.

એસે નાથ અનાથ હે દીન દયાળ કીપાળ;
સેવકકુ સાહેબ કરે, સાહિબ સેવક હાલ. ૨૯
સાહેબસુ સેવક બદ્ય, ભકત ભાવ ભગવાન;
રામ રહે સેત બંદક, કુદ અલે હનમાન. ૩૦

ઝાપાઘ.

- મુખવાસ હોનો કર અપને, જો સનકાદીક નાહી સપને;
કુની પૂજન પ્રેમસુ બાતે, પ્રીતરે બહોત દીનેદે વાતે. ૩૧
- સપે સુનત હે પ્રેમદા, બતીયાં, અતી સીતલલ હોત. વાસુ છતીયાં;
૫: તો અંશુત કિત જમદીસ, કેસે પ્રાપ્તીનાં પ્રમાદશ. ૩૨
- વીપકે આલકુ દસેન દેહ, વાસુ સખલ ધરન કરી રમેહ;
જેસુ નારી નર પ્યાન ન આપે, સો વાઙ્ગ મીઠ કહી બોલાવે. ૩૩
- બડો ભાગ્ય વીપકો જુ મનો, જાકુ કૃષ્ણ મીઠ કરી દાનો;
ચાકે ભાગ્યજી બડી બસીદારી, એસે સખાઈ એત્થરત પ્યારી. ૩૪

દુહા.

- જાકુ ચોહ મુખ ચલત હે; ચાર નાર અર્ધજ;
સો હરિ પ્રીતમ કારણે, ડેરત પ્રીતમ સંગ. ૩૫
- જાકે કાંધે જુ તીન શુભ, ચાર તલવ ચોનીસ;
સો હરી પ્રીતમ પ્રીતસુ, મીઠ નમસ્ત રસ. ૩૬

ઝાપાઘ.

- કુની પુજત હે મહારાજ, પાણિશ્ઠલ મુલીસારે નકાજ;
વહ માયા સુર હો હો ઉદારી, સકલ ધર્મ મેજુના રાશી. ૩૭
- તરણી કીની વે નહી આસક્ત, બધે મુઠી સતેવે માયા વીરક્ત;
૫હ આચરણુ સુ મોકે પ્યારે, મે તો નેક નહી તોજ આરો. ૩૮
- આજ કેસે સંભારે જુ મીઠ, તુમ એવરો બાંની ખીચીત;
આગે શરૂકલ હમતુમ ખરતે, આપ આપમેં સખ મીઠ હસ્તે. ૩૯
- કુની સખરત હે તુમ બાત, આપે પડતે જુતીનો બાત;
સપે ગુર કીપાય શ્દ પાણે, ગુર બખીષ મો મન લાણે. ૪૦
- ગુર ચરણ પ્રસાદ તે તરીયે, સંસાર સાગર પાર ઉતરીયે;
ગુર ચરણ રરણુ જો જોયે, એવે પરમહી પદવી પાયે. ૪૧

શ્લોક.

- મંત્રમૂલં ગુરોર્વાક્યં પૂજામૂલં ગુરોઃ પદમ્ ।
ધ્યાનમૂલં ગુરોર્મુર્તિઃ મોક્ષમૂલં ગુરોઃ કૃપા ॥ ૪૨

ઝાપાઘ.

- તીન મહારકે ગુર સહી, મઃ બાત ખીરતાર હી કહી;
આવ પીતા જામ જન્મ હીયો, કુની સરસર ઉપવીત દીયો. ૪૩
- બહા: ગુરણુ જો કાઉ દેહ, સરગુર સો તો નિચ્ચે મોવહ;
ફાળે ફાજ ગુર કે જુ કરતે, ગુર આગા સીખપર વરને. ૪૪

શ્રીકૃષ્ણ કહે સુદામા જુ સુનો, દંપત પ્રેમરાખે હજુ ધંતો;
કુની એક સંવરત હે સોહિ, લકડી લેન પડાયે જુઓહિ, ૪૫

ગરે ગોરાણીકી આગ્યાસુ બન, નીશા માંહા વટો ભયો ઉમ્મન;
મેહસે ગાજખીજ અધકાર, પ્રણલ પવન મરતગ પર ભાર. ૪૬

હયે નીચે કહુ કો ન સુજે, કોહિ કાહુકે કહુ અન જુજે;
મસ્તગે રહો કાટકો ભાર, રહે બાંહ બોડી નીરધાર. ૪૭

એસે તીતાને નીશા ગુમાઇ, વે કદ કહો કેસે ભઇ;
નીશા ગુમાઇ અપન બળહી, ભયે શુરકે ચંતા તખહી. ૪૮

પ્રાતુકાંલ દેખન વે નીકસે, મીલે સંનમુખ કમગ બુધ પીકસે;
દેખી શુર દયા દીલે બોલે, ગદગદ બાની મનસે બોલે. ૪૯

પુત્ર પુત્રહો જુ પ્રેમન ગહી, શુર સેવા સચ્ચી ચીન લહી;
પુત્રકે પુત્ર હો હે જુ કથ્યાણુ, ખીધા સુરીત સદાહી પ્રમાણુ. ૫૦

ભવ ભવ સકલ હો સુરીત, બહા બેદ સદા હો જુનીત;
દા આશીસ અર આશીરવાદ, કરી કીપાજુ તજ પ્રમાદ. ૫૧

પુત્ર દમ સ્ત્રી પ્રાપ્તિ હે નેહ, સદા કળાની દીખી તેહ;
બેદ પુરાણુ શાસ્ત્રોં બેધ, સજે શુર પ્રસાદ સીધ હેધ. ૫૨

સોતો સંદીપન જુકી કીપા, ઉદયો બાતુ જુ ખીતી ખીપા;
સો શ્રી શુરજ કે પ્રતાપ, ટળે સંસાર કે ત્રે તાપ. ૫૩

શુર ખીન ધ્યાન પાવે ને કાઈ, સખે નીરવારય હે જુ સોહિ;
બહુ પદનો નાવે જુ કામ, ને તું શ્રી શુર કીપા નનામ. ૫૪

શુર કીપા સંપુર્ણ સર્વ પહે, શુર કીપા જોવિંદ શુણુ ગૈયે;
શુર કીપાતે પરમ પદ પાવે, ત્રે તાપ સંસાર મીટ જાવે. ૫૫

સોપાઈ.

શુર આભારામહી સહી, શુર પાર કરે ગહે બાંહી;
શુર ચરણ ચરણ મન રાયે, શુર કીપાજુ કરી હાય સોહી. ૫૭

મહાપાતકી આવે ને શણુ, બુધ બલ આમ ગગોદક બજે;
શુર આપધી તે વ્રાધ હી જાવે, શુર પ્રસાદ કિતમ રલ પાવે. ૫૮

શુર બચનમે ખમ ન બાસે, તો તો દાપક અસ્તુ પ્રકાશે;
શુર ખીન મર્મકે કોઈ કહા બાને, જેસે વખબ ને લીધાં તીતાને. ૫૯

રામ લક્ષ્મનથી શુદ્ધ બહે, જે શુદ્ધ સેવા કીનઃ
જન્મો વો હવર લયે, (યે) શુદ્ધ અગ્રે આધીન. ૬૦
જનમ જેગેશ્વર ગુરૂનીના, ન લગા હરીકી સેવા;
બોલે બેઠ હરિન સખી, શુદ્ધ દેવન દેવા ! ૬૧

ઝોપાધ

ઝૂંસે બહેત કીપા જામે દેખી, બોલ્યો સુદામો હુ પ્રીત બસેખી;
અપને કીપા ગુરૂકી સો સત્ય, કુની તીહારી કીપા મોકુ નીત્ય. ૬૨
મોકુ તીહારી કીપા મહારાજ, મેરા સર્થો જુદોઈ કાજ,
તુમકુ આધ પુરૂષ કહે બેઠ, તુમ હો અગમ અમેઠ અચ્છેઠ. ૬૩
તેરી લીલા ન ખુરે કાઉ, ઉપનીષદ નચીત સોઉ;
શબ્દ બ્રહ્મ નીશુણુ બ્રહ્મ એક, દુહા બાંની સો છંદ બીએક. ૬૪
સમે લોકકે કારણુ હીત, લે ગુણુ લઈ દેહ ધરી પ્રીત;
તુમ આધ પુરૂષ અવતાર, મોકુ કીપા તીહારી મોસાર. ૬૫

૬૬૫.

સ્વામિ તેરા સ્વરૂપકા, કાઉ ન પાવે બેઠ;
ઉપની ઝૂંસે જાનકે, નેત નેત કહે બેઠ. ૬૨
વીગતકો જાનત નહીં, અવિગત અકલ અપાર;
દાસ અનુચહે કારણે, આધ પુરૂષ અવતાર. ૬૭

ઝોપાધ

ઝૂંસો પરમ ભક્ત નીજ દાસ, વીમ જાન્યો. ૧૪ સર્વોબાસ;
પાતે ચરણુ શરણુ રામ આપો, સા તો ચાહડી લોક ભોગ ગાયો. ૬૮
કુની કહત સુદામાનુ કુંજુ, જાત પ્રસાધ રહું એક પ્રમન;
જાની-જાનતુ શુભકી વદાઈ, પ્રેમે દેહો લે મોમન ભાઈ. ૬૯
લજ્યા પાય સુદામો છુપાવે, બીચ બહીષામે લેલે દુષ્ટાવે;
વેતો સકોચ મન અતી પાયો, વેહી તકદી હરીને જાપાયો. ૭૦
જનન શુદ્ધ બોલે જો બહે, પ્રેમ પુરીત પરમાનંદ;
મોકુ સંતોષ સુદામાજી બહુ, પ્રેમે દેવેસો પ્રેમનુ મુકુ. ૭૧
મોકુ પ્રેમે દેવે જન કાઉ, અણુમે રસમે માતુ. ૭૨
મોકુ પ્રેમ કરે સો તો મેરા, મેતો પ્રેમી કું નીકટ હો નેરા. ૭૩
મેં તો પ્રેમકો બાંધ્યો જાપાઉ, મેતો પ્રેમકો બેંક્યો બેંકાઉ;
જે પ્રેમી સો મોકુ પ્યારો, મેતો પ્રેમી તેને કન ન્યારો. ૭૪

પ્રીત હોયે મુન્દાં મોહકાન, મું શુની શુની કરે મહારાજ;
પુષ્પ પત્ર દય તોયે અપે, માનું સખે અત્રીત જુ સમર્પે. ૭૪
મોકું કહુ મુનાંઈ રમેડે, લક્ષ્મી કરે શો મેડો શ્રેડે;
મકન જે દેને સો લહુ, મેતો પ્રેમકો જુડો ખેડ. ૭૫

સ્તોત્રક.

પુષ્પ પત્ર ફલં તોયં યો મે મલ્યા પ્રવચ્છતિ ।
તદહં મલ્યુપહ્ય તમશ્ચામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥

ચોપાલ

લગ્યા તજ ખેં કુપઃ મહારાજ, કહી આપ લેં લગ્યા કે લાજ;
યઃ તો શ્રીપતિ ત્રીભોવન નાથ, કૈસે તાંદુલ મેં દેહજી હાથ. ૭૭
હરી મો હરો કરે જુ બીનોદ, બાલ મિત્ર મુપાવે જુમોદ;
કરે હાસ્ય બીયાસ અતુરાજે, ગાંડ તાંદુલ નીકસ પરી આજે. ૭૮
કૃષ્ણ હાથ લઈ વે ગાંડ, મીઠી લાગે જ્યું હિમત્રી સાંડ;
હોડ દેખડે કહી મહારાજ, ભાબી મેટ પેડે મેરે કાજ. ૭૯
પ્રથમ મુક હરી મુખ લીની, ફરે કમળાને બીનતી ધીની;
પરેમે ત્રીપન બપા જગ સખદી, કહા દેને મરો અગદમદી. ૮૦

(શેષ ભાગ આવતા અંકમાં પૂરો આપવામાં આવશે.)

ગુજરાતી ભાષામાંના દસ સૌથી વાંચવા લાયક

નવલકથાનાં પુસ્તકો.

“ સત્ય ” ના નાંત્રો સાહેબ.

વિ. વિ. કે લઘારા માસિકમાં ગુજરાતી ભાષામાં વાંચવાલાયક દસ નવલકથાનાં પુસ્તકો વિષે ચર્ચા ચલાવશે તો આભાર થશે. “ વસન્ત ” માં “ બરતખંડની વીસ મહાન પુરો ” તથા “ મુન્દરી મુખોષ ” માં “ બરતખંડની વીસ મહાન શ્રીઓ ” વિશે ચર્ચા ચાલી હતી તેમજ આ વિષય પલ્લ ચર્ચવા જેવો મદને લાગે છે, તો નીચે લખેલી યાદી લઘારા માસિકમાં પ્રગટ કરશે એવી આશા છે.

વાંદરા તા. ૧૦ મી
નવેમ્બર, ૧૯૧૩

સૌ. મુશીસા દીવદિયા.

ક્ર. નામ.	મૂળ લેખક.	ભાષાનંતર કર્તા.
૧ સરસ્વતીચંદ્ર	મૂળ લેખ	સ્વ. જોષ્ઠનરામ મા. વિષાદી
૨ શુકલ મહિન	"	રા. રા. કૃષ્ણરામ મા. દીવસીયા
૩ કર્ણધેવો	"	સ્વ. નંદરાજેર ગુણગચંકર
૪ અલક્ષ્યવોદિ	"	રા. રા. શિવુભાઈ બાપુભાઈ
૫ વિપ્રવક્ષ	ભાષાનંતર	સ્વ. બંદિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય
૬ જીવન પ્રમાણ	"	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર
૭ કુર્જીશ નંદિની	"	બાળુ રમેશચંદ્ર દત્ત
૮ આદ્યધી	"	સ્વ. બંદિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય
૯ તારા	"	કર્ણવ મેડિજ ટેલર
૧૦ સુધાહાસિની	"	બાળુ રમેશચંદ્ર દત્ત

વાંકરા, નવેમ્બર ૧૯૧૩.

સૌ. સુશીલા દીવસીયા

(૨)

પુસ્તકકર્તાનાં નામ

લેખક અથવા ભાષાનંતર કર્તા.

- ૧ અરેબીયન નાઈટ્સ.
- ૨ સરસ્વતીચંદ્ર
- ૩ ભદ્રં ભદ્ર
- ૪ કર્ણધેવો
- ૫ શુકલતાની જૂની વાર્તાઓ
- ૬ દિલી ૫૨ ભગ્વે:
- ૭ સુધાહાસિની
- ૮ વિપ્રવક્ષ
- ૯ જીવન પ્રમાણ
- ૧૦ ઓરંગઝેબ અબે રાજપૂતો

જો. મા. વિષાદી.

ર. મ. નીલકંઠ.

નંદરાજેર ગુણગચંકર.

મણીલાલ: કબીરામ.

સૌ. વિદ્યા તથા સૌ. સારદા.

નારાયણ હેમચંદ્ર

" "

ચાકશી કારેજ,

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

સાન્તાક્રુઝ, તા. ૧૦-૧૧-૧૩.

[આ ચર્ચા ઉપરિષત કરતાયે સૌ. સુશીલા દીવસીયાનો પત્ર તથા તે સાથે તેમજે
૧૩૯૯ની તેમની તરફની દીપ પ્રગટ કરતાં હમને આનંદ થાય છે. શુભચીત્ત સાહિત્યનાં ઉદ્ધર્ષ
માટે તેમજ નવલકથાનાં સર્વોત્તમ પ્રદાને એમ ન્યાય તેમજ ઉત્તમ મજે તે અર્થે આ

અર્થાં ઘણી આવશ્યક અને ઉપયોગી છે. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં નવલકથા એક સૌથી ઉપયોગી નહીં તોપણ સૌથી મોટા તેમજ ધ્યેયજન અગત્યનો દિરસા બેળવે છે. અર્વાચીન કાલમાં પૃથ્વીના સૌથી પ્રસિદ્ધ લેખકોમાંના ઘણા મોટા-અર્થાથી વિશેષ-ભાગે પોતાની પ્રસિદ્ધિ નવલકથાઓ લખીનેજ મેળવી છે. આ પ્રાંતમાં પણ આ કાલમાં ગુજરાતી સાહિત્યનાં ઉપાસકોના પ્રમુખરૂપ ગણાતા સ્વ. ગોવર્ધનરામની કીર્તિનો સ્તંભ તેમના કૃત “સરસ્વતીકુંડ” ની નવલકથાજ હતી અને એ તો પ્રસિદ્ધજ છે કે વિદ્વાનો તેમજ સામાન્ય ચિદ્ધિત વર્ગો જેટલે અંગ્રે નવલકથા વાંચે છે તેટલે અંગ્રે બીજા કોઇ સાહિત્યના અંગ્રે વાંચવાની દરદાર કરતા નથી. મુંબઈની મોટી જાહેર લાઇબ્રેરીઓમાં પણ નવલકથાઓની જેટલી ચોપડી ‘હસ્તુ’ થાય છે તેટલી બીજા કોઇ વિષયની ચોપડી થતી નથી. અન્ય સમસ્ત વિષયોનાં પુસ્તકોનો સરવાળો કેવલ નવલકથાનાં પુસ્તકો જેટલો લાઇબ્રેરીના સભાસદો ઘેર વાંચવા લાઇ ગયલા, લાઇબ્રેરીના વાર્ષિક રીપોર્ટમાં દર વર્ષે ભાવમ પડે છે. મનુષ્ય, સ્વભાવથીજ આ પ્રમાણે નવલકથાનો પ્રેમી છે. એ સિદ્ધાંત લક્ષમાં આવતાં, તેમના હાથમાં તેમને ગમતા વિષયનાં જાતમ પુસ્તકોજ સેવા પ્રેરવા એ જ્ઞાનરૂઢિ ઇચ્છનારાઓનું કર્તવ્ય છે. આ કારણથી હમે આ ચર્ચાને ખાસ આવકાર આપીએ છીએ, અને તે ચર્ચા ઉપરિમન કરવા સારૂ સૌ સુચીસા જોડેનનો આભાર માનીએ છીએ. હમે અંતઃકરણથી આશા રાખીએ છીએ કે ગુજરાતી ભાષાના સાક્ષરો આ ચર્ચામાં ભાગ લેવા ચૂકશે નહીં. હમે તેમને ભાગ લેવા સહર્ષ આમંત્રણ કરીએ છીએ. કેટલાક પ્રસિદ્ધ સાક્ષરો તથા વિદ્વાનોને પોતા તરફથી યાદી લખી મોકલવા હમે ખાસ વિનંતિ કરી છે. જેમને હમે ખાસ લખી શકતા ન હોઇએ તેઓને પણ આ દ્વારા પોતા તરફની યાદી હમારા પર લખી મોકલવા વિનંતિ છે. જે પણ ગુજરાતી ગૃહસ્ત્રીએ નવલકથાનાં સાહિત્યનું પુષ્કળ વાચન કર્યું હોય અને તે દારણે પ્રભાવપૂર્વક અભિપ્રાય આપવાની રિયલિતામાં હોય તેમને અભિપ્રાય આપના વિનંતિ છે. હવે પછીના અંકમાં તે અભિપ્રાયો પ્રગટ કરીને, સૌથી વધુ મત કયા દસ અંગ્રેને મળે છે તે તારવી કાઢીને પરિણામ પ્રગટ કરવામાં આવશે. ગુર્જરભાષાના ઉત્કર્ષના આ કામમાં સર્વે સાક્ષરો સહાયતા આપશે એવી આશા છે. સુંદર હાસ્યરસિક લેખોના જાણીતા લેખક રા. ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા તરફથી હમને આ સંબંધી યાદી અલાર સુધીમાં મળી છે, જે પણ હમે સાથે સાથે પ્રગટ કરી છે. જેમ વધુ યાદીઓ મળતી જશે તેમ તે હવે પછી પ્રગટ કરીશું. -તંત્રી ‘સત્ય’.]

એક હળમ બહુજ ધીમે ઘડી પર સાચુ લગાડતો હતો. ઉતાવળીયા ગ્રાહકનું તેથી પાછી આવ્યું. તેણે હળમને કહ્યું, ‘તું તારી પીછી રિથર રાખ-હું’ પોતેજ માડું માથું તેની ઉપર સરસર ફેરવું છું.’

x x x x x

ધણી—(પોતાને ઝુલાવતી સીને જોઈને) ‘જે ધોડીયું ઝુલાવે છે તેજ ખડું જોતાં જગત પર રાજ્ય કરે છે.’

ધણીયાણી—‘ત્યારે જરા આ દોરી લ્યો અને રાજ્ય કરોની ! હું - રાજ્ય કરતાં મુઠી ગઈ છું.’

આપણા દેશમાં મનુષ્યો આશાવાદ કરતાં નિરાશાવાદના ઉપાસક અને પોષક વિશેષ છે. સંસારમાં સુખ એ બાસ છે, આબાસ છે, અસત્ય છે, મુઝનજ છે, માયા છે, કલ્યાણ વ્યવસ્થા માથા શોકની શ્યામાં સૂતા સૂતા તેઓ જાગે છે. અને સુખ જેવી વસ્તુ માયાદરે સ્વીકારનારા પછી 'માયો શુંદર તેમાં કાંઈ' એ કિંપદનથી અનુસાર, એમ ઉભેર છે કે, સંસારમાં એ માયિક સુખ પણ ક્યાં છે ? તે મુઝનજ સમાન દૂર દેખાય છે, પણ નિષ્કલંકતા, કોઈક હોણું નથી ! કિંમિત્ સુખનાં કણો હશે તો પણ સંસારમાં દુઃખના તો કાચા કારા પૂંછાડો છે. સર્વે દુઃખી છે. જે સૌથી સુખી દેખાય છે તેઓ પણ અંતરથી દુઃખી છે. પૈશાદરને પૈસાનું, શુંદરને સંતતિનું અને દરિદ્રને ધનાભાવનું દુઃખ થાય છે. સુખ હશે તો પણ તે કલ્યાણ, શાંતિ, કિંમિત્, અને દુર્લભ છે. દુઃખ વિશેષથી, ભયુક્તું તથા સહજ પ્રાપ્ત તેમનાં જીવનમાં આવે છે. તેમનાં સિદ્ધાંત દુઃખમાં એ છે કે, આ સંસારમાં દુઃખ નિયંત્ર છે, અને સુખ અપવાદ છે.

એ સ્પષ્ટ છે કે, સુખ અપવાદ રૂપ અને દુર્લભ હોય તો તે ગિચ્ચા અને મામરૂપ પણ હોવાનો સંભવ નથી. ખોટી મીઠાઈની સૌથી અછત ! એ માન્ય થાય એવી વાત નથી.

ગર્ભમાં દુઃખ હોવાની માન્યતા.

હમારા નમ્ર મત પ્રમાણે આવી માન્યતાથી પ્રજા નિર્મલક પોતાના સુખની ન્યૂનતા તથા દુઃખની શક્તિ દરે છે. એવી કલ્પનાથી તેઓ માનસિક રીતે, સર્વ પ્રકારનું દુઃખ વધારે છે. તેઓ સુખ સાથે દુઃખનાં તથા દુઃખ સાથે મૈત્રી કરે છે ! જે તેઓ દાર્શનિક વિચારકો તો તેમને પ્રતીત થવું જોઈએ કે જગતમાં સુખજ દુઃખ કરતાં અતિ વિશેષ છે. પરંતુ તેમ જોઈ શકના માટે નવી આંખથી, અર્થાત્ અમુક દ્રષ્ટિબિંદુથી, કંઈક અંશે દુર્બિનમાંથી તે જોવાની જરૂર છે.

આસ્તિકો માટે જગતમાં દુઃખ વિશેષ છે એમ કહેવાનું સ્થાન નથી. એવું કાન પરમાત્માની ખોટામાં ખોટી બદનક્ષી અને મોહમાં મોહનું અપમાન છે. તેમ કહેનારાઓ વસ્તુતઃ નાસ્તિક છે, અરે ! પરમાત્માને બાંહે શક્ષસનો શબ્દ આ વિશ્વનો ઉત્પત્ત કર્તા અને ચાલક છે એમ વસ્તુતઃ માનનારા છે. પરમાત્માની દયાળુતા સ્વીકારવા વિના આસ્તિક અશક્ત છે અને પ્રભુ દયાળુ છે તો તે દુઃખ આપે તો પણ સુખ અતિ વિશેષ ઉત્પન્ન કરવાને બાંધાયો છે એમાં શો સંદેહ ?

મહાવીર અને જન્મથીજ દુઃખનું વાતુ પરમાત્મા બંધાયો આપે છે એમ કલ્પનાથી માની લેવામાં ગંભીર ભૂલ કરવામાં આવી છે. જન્મ એ પણ એક મહા દુઃખ ! અર્થથી (અ) મંગલાચરણ કરવામાં આવે છે. જન્મ યવો એ પણ દુઃખ, આવું સુંદર અદ્ભુત

કરામતોથી ભરપૂર શરીર એ પણ બંધન, માતા પિતાં આદિ સંબંધી એ પણ લેણુ કે દેણુ-દાર માતાના ઉદરમાં નવમાસ આપણે રહ્યા એ તો વળી સૌથી ભયંકર દુઃખ ! મલમૂતના પિંડમાં, ઘર બેઠારનાં બારી બારણાના હમસ વગર, નાળથી બાંધેલે હાથે પડે એ નવ માસ અત્યંત દુઃખમાં જન્મે છે એવા પ્રયમથીજ, મંગળના ચિત્રપટ પર પરાપૂર્વથી સંસ્કાર નાંખવામાં આવે છે. કેટલાક પ્રાંતોમાં તો આગળ વધીને એટલે સુધી લખવામાં આવ્યું છે કે, એ ગર્ભસ્થ બાળક, જન્મ પૂર્વે પણ પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં પાપનાં મળેલાં આ (ગર્ભરૂપી) ક્ષત માટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે, અને ક્ષમા યાચે છે ! અને પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે હવેથી હું પાપ નહીં કરું ! એ બાળક કષ્ટભાગમાં વિચારતો બોલતો. હશે એ પણ આશ્ચર્ય છે, અને દાંત વિના શુદ્ધોચ્ચારણુ તો નહીંજ કરી શકતો હોય. કોઈ સગમતે એ પશ્ચાત્તાપ, પ્રાર્થના અને પ્રતિજ્ઞાને ધ્વનિ પણ નથી સંભળાવે, કોઈ બાલકને પણ તેણે ગર્ભમાં કરેલાં એ પરાક્રમની પાછળથી વાદ રહી નથી. તે સંજોગમાં એ વાતના લખનારને આ ગુપ્ત બતાવતી ક્યાંથી ખબર પડી એ પણ એક સવાલ છે. હમે કહીશું કે, તિરાસાવાદી કવિઓનાં આ માત્ર તાર્કિક વિમાનો છે. ગર્ભમાં ગર્ભસ્થને દુઃખ થાય છે કે નહીં તે માટે કોઈ પણ પ્રમાણ હોય તો તે શરીર સાચનો ગાતા દેવ છે અને તે કદાપિ એમ કહી શકશે નહીં. ગર્ભસ્થમાં હવ એટલો અપરિપક્વ છે કે તેની મુખ દુઃખની લાગણીજ હજી અગમ્ય છે. તે નામમાત્ર મુખી અથવા દુઃખી છે. અને મલમૂતનાં પિંડમાં એ વેશિત હોય તો તેને ક્યાં એ વસ્તુઓની મક્કીનતાતું હજી જ્ઞાન થયું છે કે તેથી તે ખિન્ન થાય ? એ તો આપણી મોટાની દ્રષ્ટિથી સ્વાભાવ છે. અને ગર્ભનો મલ કાંઈ મસદથી ઓછો મુખકર નથી. આપણી મોટી પણ મોટી દ્રષ્ટિથી હલકું નામ માત્ર આપી દેવાથી કાંઈ અદુખી બાલક ગર્ભમાં દુઃખી થઈ જતું નથી. પુનર્જન્મના સત્ય મહા સિદ્ધાન્તને આપી લખાડીથીજ હાસ્ય-જનક કરી દેવામાં આવ્યો છે. ને દુઃખની ગેરહાજરી એવું નામ મુખ હોય તો ગર્ભસ્થ બાળક નેટલો મુખી કોઈ નથી એમ કહેવું વધારે વારતવિક છે.

મરણુ સમયે શું દુઃખ થાય છે ?

મરણુ સમયે પણ મહા દુઃખ થાય છે એવી કલ્પના દુઃખવાદમાં હમેરો કરે છે. એ કલ્પના પણ વિરોધ અંશે એક જમણા છે. જેઓ મૃત્યુની દશામાં આપી ચૂક્યા છે, જેઓને મરણુના લગ્નજ સર્વે સંસ્કાર થઈ ચૂક્યા છે, જેઓ મૃતવત્ બેભાન શય જેવા પડી રહીને, કાંઈ અમહારથીજ પાછા જીવંત થયા છે તેઓ એક મને કહે છે કે એ દશામાં તેમને કાંઈ પણ દુઃખ થયું નથી. મર્યા તે વાતની ખબરજ રહેતી નથી. મરણુનું લક્ષણજ જાણુકની મુદુખિ, બેભાન અવસ્થા છે. તેમાં દુઃખ શેતું સંભવે ? મરવાની તરત પૂર્વે, આકસ્મિક અકાલ મરણુ થતાં દુઃખ યવાનો અવસ્થ સંભવ છે; પરંતુ જે ધીમે ધીમે બેભાન થાય છે (અને સામાન્ય રીતે એજ રીતે મરણુ થાય છે) તેમને જીવાત્મા તથા શરીરના વિયોગ વખતે ખાસ દુઃખ થાય એટલું બાલજ નથી હોતું. જે દુઃખ થાય અને થઈ શકે તે મરણુ પૂર્વે છે. મરણુ તો શરીરચુકિત માત્ર છે. દુઃખ મનને અથવા શરીરના અવયવને વેદના યવાતું નામ છે, અને મરણુ સમયે મન અગમ્ય છે તેમજ અવયવને કાંઈ હાનિ થતી નથી તેથી દુઃખ યવાતી વાત અસંબધિતજ કરે છે. જેઓ કહે છે કે શરીરને જીવાત્માનો તાગ કરતાં બચાવ દુઃખ

ધામ છે તેઓ એ વાત ક્યાંથી લાગ્યા તેની કોઈ ખબર નથી. તેમ કોઈ મરી ગયેલું કહેવા કદી પાછું આવ્યું નથી. એમ કહેનારાઓ હુન્નરાદી હોવાથી તેમણે મરણમાં પણ હુન્નરપદ્ધતિ કરી, એજ સંત છે.

કુદરતની સુખ આપવાની નિરંતર ઈચ્છા.

જગતમાં હુન્ન છેજ નહીં, એમ કહેવાનો આશંક નથી. પરંતુ તેના કરતાં સુખ અતિ વિશેષ છે એજ કહેવાતું તોત્પર્ણ છે. પ્રત્યેક કુદરતી વસ્તુ અને કુદરતી નિર્મોનો હેતુ મનુષ્યાદિ પ્રાણિઓને સુખ આપવાનો છે. કુદરતી ક્રિયા માત્ર સુખજ આપે છે. ભોજન કરતાં પણ આનંદ આવે છે. તથા લાગતાં પાણી મળતાં પણ સંતોષ જ થાય છે. નિંદ્રા પણ જો કે કનિષ્ઠ પ્રકારનું પણ સુખ જ આપે છે. પ્રભુની સુખ આપવાની ઇચ્છા કેટલી નિરંતર છે, કે, મધમૂત્રના ત્યાગથી પણ આનંદજ થાય છે ! ક્રિયા સમયે તેમજ તે પછી પણ જો કે ભોજન, નિંદ્રા તથા મધમૂત્ર લાગ્યા આદિના મૂલ્ય હેતુ તો માત્ર સરીરને જીવંત અને નિરોગી રાખવાનાં છે, તોપણ પ્રભુએ એ ક્રિયાઓ યતાં પણ મનુષ્યને સુખની પ્રાપ્તિ યાચ એવી યોજના કરી છે. બોલવાનો હેતુ પણ પારકાને વિચાર પ્રદર્શિત કરવાનો છે, છતાં તે જીવંત બોલવા માત્રથી કેટલો બધો રસાશાવિક આનંદ થાય છે તે સુવિસ્તિત છે. પક્ષીઓ અને વન્યુઓ કાંઈ દેશમાં વિચાર કે લાગણી પ્રદર્શિત કરવા બોલતાં નથી. છતાં કુત્રો ભસે છે અને ગધેડા જુકે છે તે ક્રિયા માત્રથી તેને કેટલો બધો આનંદ મળે છે કે તેઓ કેવલ વાણિપ્રયોગનો આનંદ ભોગવવાજ, અમરતા કંઈ તથા સુખ યત્રો ચલાવ્યા કરે છે. ચાલવાનું પણ હુન્ન ધણીક માને છે, પરંતુ તે પણ એક મહાન સુખ છે. જો એમ ન હોત તો ધનાઢ્યો જ કપાઈ જાય તેની દરકાર ન કરે, કેમકે તેમને ગમે ત્યાં લાઈ જવાને ગારીઓ તથા પાલખીઓ અને મનુષ્યો છે. મરજી તથા ચક્રિત વિરૂદ્ધ અતિશય ચાલવું એ હુન્નકારક અવસ્થા છે, પરંતુ સામાન્ય ચાલવું તો સુખકારક છે. તેનાથી જે ઇતર લાભ થાય છે અને તે લાભથી જે વળી નવું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે વળી જૂરી વાત છે. આ સારી દૃષ્ટાંતો કુદરત અથવા તેના કર્તા ઉદ્દેશ તો પગથે પગથે સુખ આપવાનોજ છે એ સિદ્ધ કરવાનું છે.

જો સુખ આપવાનો ઉદ્દેશ ન હોત તો, વિવિધ વનસ્પતિઓ, વિવિધ પુષ્પો અને ફૂલો, વિવિધ ધાતુઓ અને વિવિધ રંગો, વિવિધ દેશો અને વિવિધ માંતુઓ, વિવિધ વન્યુઓ અને વિવિધ પક્ષીઓ પ્રભુ સા માટે કરતે ? તેમાંનાં ધણીખરાં તો આપણાં સુખ સાધક છે એમાં સંદેહ નથી.*

જો સુખ આપવાનો ઉદ્દેશ ન હોત તો પંચતત્ત્વો અને સ્થાન તથા કર્મની કુલ રચ ઈન્દ્રિયો સા માટે પ્રભુ અર્પતે ? અને સર્વેના અધિષ્ઠાતા રૂપ અંતઃકરણ મનુષ્ય સા માટે યોજતે ? શું એ સર્વેનો હેતુ મનુષ્યને હુન્ન કરવાનોજ હોતો ? જો એમ હોત તો સઘળું પ્રતિદેશ

* કેટલાક કહે છે કે 'ઉત્ક્રાંતિ' (Evolution) થી આ વિવિધતા આવી છે. પાંદડાં ઉત્ક્રાંતિનું પરિણામ વિવિધતામાં આવવાની આવશ્યકતા પણ સુખ વર્ધનની યોજના કુદરતમાં હોવાનું જણાય છે.

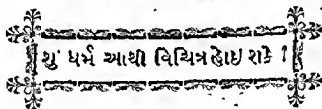
જ કેમ ન કરત ? વનસ્પતિઓ બધી ઝેરીલીજ કેમ ન કરત ? હવા મનુષ્યને મારી નાંખે-
એવી કેમ ન બનાવત ? મુગધી અને સુરંગી વસ્તુઓ નિર્મલ કેમ હોત ? મધુર કંદનાં
પક્ષીઓ શા માટે ઉત્પન્ન કરત ? સસ એ છે કે, સાદી બાપામાં કહીએ તો પ્રભુએ સુખ
ઉત્પન્ન કર્યું છે, અને મનુષ્યે દુઃખ ઉત્પન્ન કર્યું છે ! સુખની પ્રાપ્તિ કરવા કુદરતના નિયમો
બેશક પાળવા નોંધ્યે છે, અને તે વિના સુખ અપ્રાપ્ય છે. એ પ્રાપ્તિના પ્રયત્ન કરતાં પણ
સુખજ ઉત્પન્ન થાય એટલું બધું સુખ મળવાની પ્રભુએ તો યોજના કરી છે. પરંતુ મનુષ્યે
પોતાના અગાન, અતિ લોભ, દુષ્ટ સ્વભાવ, ધસાદિ દુર્ગુણો વડે તે યોજના કેટલેક અંશે
ઉપેક્ષી વાળી છે. એ, સધણું છતાં, મનુષ્ય શું પરંતુ પ્રાણી માત્ર દુઃખી કરતાં સુખી વિશેષ
જ છે એમાં હમને કશો સંદેહ નથી.

પશુ પક્ષીઓ પણ દુઃખી કરતાં સુખી વિશેષ છે.

પ્રત્યેક પ્રાણી હવવા ચાહે છે. (માત્ર અતિ દુઃખીજ મરવા ચ્હાય છે) એ વિના
આપણા પક્ષની સાદી પૂરે છે કે, તે એકંદર પોતાને દુઃખી કરતાં સુખી વિશેષ માને છે. એ
ખરું છે કે એક પ્રાણી બીજા કરતાં ઓછું સુખી હોય છે, પરંતુ તે સુખી કરતાં દુઃખી તો
ઓછુંજ હોય શકે. નહોતર તેની હવવાની ઇચ્છા અકલ્પ્ય છે. પ્રભુએ શું સુંદર યોજના
કરી છે કે દૈનિક Routine કામે કરતાં પણ ઉપર કર્યું તેમાં આનંદ જ આવે છે. અને
એટલુંજ નહીં પણ એક બીજાથી વિરૂધ્ધ કામે પણ આનંદ જ આવે છે. ચાલતાં આનંદ
આવે છે. ખદુ ચાલતાં થાક લાગે એ જરા દુઃખ થતાં સાથે એસી ગયા. હવે જુવો કે, જેવો
માલવાનો આનંદ આવ્યો તેવો, એ કે જુદાજ પ્રકારનો, એસવાનો પણ આનંદ આવ્યો. સ્ત્રી
પાક્યા તો ઉભા થતાં આનંદ આવે છે. ઉભા રહેતાં થાક્યા તો સુષ્પ જતાં આનંદ આવે છે.
વચમાં દુઃખની તો ક્ષણજ માત્ર છે ! કુદરતની પ્રત્યેક ક્રિયા તે ક્રિયાનાં પરિણામની સુખદાયકતા
ઉપરાંત પોતે-તાત્કાલિક રીતે પણ સુખદાયિની હોવાની યોજના-વ્યવસ્થા નિર્માણ હોવાથી, પશુ
પક્ષી માત્ર સુખમાંજ નિરંતર રહે છે. વિશેષ તો શું પરંતુ. શ્વાસોચ્છ્વાસ, પણ સૂક્ષ્મ રીતે
તપાસશે તો નિરંતર સુખદાયક ક્રિયાજ છે. પ્રાણનું સંચલન તથા ગમન યતાં પ્રત્યેક વખતે
એક જાતનો આરામ relief તમને લાગે છે. આંખ ઉઘાડતાં બંધ કરતાં પણ સુખ થાય છે.
શું કુદરતી ક્રિયા કરતાં સુખ સિવાય શું થાય છે ? કાંઈજ નહીં એ હમારો ઉત્તર છે. આવી
રિયતિમાં પશુપક્ષીને પણ સુખી કહેવાં એ હમને તો અતિશયોક્તિ નથી લાગતી. એ ખરું છે
કે તેમનું સુખ કનિષ્ઠ પંક્તિનું છે. ઉચ્ચતર સુખના તેઓ ભાગી નથી. પરંતુ પાંચ ગાનેદ્રિયો
તથા કર્મેન્દ્રિયોનું કનિષ્ઠ સુખ તેમને છેજ. તેમને દુઃખજ નથી એમ નથી. દુઃખનો તરફથી
નાશના બચતું, બોજન સામગ્રી શોધવાનું, ઘણીવાર રોગચરન ધવાનું, અને કેટલીકવાર
ચઢના આક્રમણથી અકાલ મૃત્યુ ધવાનું એટલાં મુખ્ય દુઃખો તેમને છે. પરંતુ એ દુઃખ
સુખના પ્રમાણમાં બહુ અલ્પ છે. અને તેના પણ અતેક અલ્પ તથા દિવાસા છે. તે કેવલ
એકતરફી દુઃખો નથી. જેમ બલવત્તર પ્રાણીઓથી પશુઓ બધ પામે છે તેમ પોતાથી
ઘીનતર પ્રાણીઓને બધ પમાડવાનું સુખ તેઓને મળે છે, તે પણ હિસાબે બાદ આવતું
નોંધ્યે ! બોજન સામગ્રી શોધવી પડે છે એ દુઃખ છે એ સત્ય, પરંતુ તેમને સાંજને

છેડે પુરતું ન મળવાનું તો કવચિત્તજ અને છે. અને શોધવાની જરૂરી તેમની અનેક શક્તિઓ પ્રદુષિત યાંય છે જે તેમને વિશેષ સુખ આપે છે. વળી શોધતાં જડવાથી જ આનંદ યાંય છે તે કાંઈ કમ નથી. કોઈ દિવસ પુરતું મોજન ન મળે તો બીજો દિને મળતાં અધિક આનંદ થયો તે કમ ન મળ્યો? અને કોઈ દિને બુધ વધારે લાગી તો મોજન કરતી વેળા આનંદ પણ વિશેષ આવ્યો એ પણ કમ નહીં? હરીફ સાથે લડાઈમાં હાર થતાં દુઃખ થાય છે તો હાર થતાં પરમાનંદ યાંય છે તે શું ઝોઝી વાત છે? મલવતાર પ્રાણિ સંહાર કરે છે એ દુઃખદાયક છે. સિંહ ગાયને જંગમમાં અને ખાટકી કસાપખાનમાં ખડકને મારી નાંખે છે તે સમયે તેમને તીવ્ર દુઃખ યાંય છે. પરંતુ નહીં મારી નાંખતે તો પણ કુદરતી રીતે મરતી વખતે પણ દુઃખ તો થતેજ. તે કાંઈકજ ઝોઝી થતે એટલુંજ સત્ય છે. ખલાસ-રતું બિનકુદરતી અકાલ મરણ સુધરેલાં મનુષ્યને વાંતળી રીતે નાસવાયક છે. પરંતુ તે કુદરતમાં બહુ વિશેષ વસ્તુતઃ દુઃખકારક નથી. તાત્કાલ કે, મનુષ્ય શિવામની અને મનુષ્યથી ઉતરતી યોનિઓ દુઃખસાગરમાં ડુબેલી છે એમ માનવામાં આપણે ભૂલ કરીએ છીએ. મનુષ્ય જે વિવિધ સુખો ભોગવે છે તે કુલિથીજ મનુષ્યો તેમને દુઃખી કહે છે. અમુક સુખના અભાવને પણ દુઃખ માની લઈને તેઓ દુઃખની સીમા કલ્પિત રીતે વધારી દે છે. પરંતુ એ ન્યારે તો મનુષ્ય પાંચ પક્ષીથી એ અંશમાં મહા દુઃખો માનવો બેઠ્યો. કેમકે હાવાતો આનંદ તે અનુભવી શકતો નથી. સુખનો અભાવ એ દુઃખ નથી એમ સ્વીકારીશું તો જૂદાં બને ઉંદર જેવા નિર્દુઃખ પ્રાણિઓને પણ ધધરે સુખી કરવાનીજ યોજના કરી છે એવા નિર્ણય ઉપર આવશું પડશે. મનુષ્ય સા માટે સૌથી સુખી છે અને શા માટે તે દુઃખી થાય છે તે આપણે આગામી અંકમાં વિચારીશું.

(અપર્ય)

દર્શીયામાં આવતા " સ્કોપ્ડસી " ધર્મની કહાણી.

પૃથિવીમાં અનેક વિચિત્ર ધર્મો અને સંપ્રદાયો છે, પરંતુ દર્શીયામાં હિંદુવેલ " સ્કોપ્ડસી " નામના ધર્મ જેવો વિચિત્ર તો કોઈકનાજ સાંભળવામાં આવ્યો હશે. આશુ, મિરનાર અને પાવાગઢના હુંદરામાં રહેલા અધોરીઓ ચિપ્ડા અને શબ્દનું માંસ ખાતાં કહેવાય છે. પરંતુ તેઓની ધુણિત ક્રિયાઓ અને પ્રક્રિયાઓ પણ ખીખને આ સ્કોપ્ડસી જેવી હાનિકારક નથી, અને એટલે અંશે દુષ્ટ નથી.

હીંદના કુદરતી હીજડાઓ.

ખવાયા (હીજડા) અપ્યા શાટકાઓ વિચિત્ર ધર્મક્રિયાઓ આપણા શબ્દનાતમાં કરે છે. તેમના મોજન ધર્મ છે પરંતુ તેઓ પ્રજા સ્કોપ્ડસીઓ કરતાં ઝોઝાં બમાનક છે.

તેઓના પર તો જન્મથીજ કુદરતે રહી હોય છે અને ગર્ભથીજ તેઓ નપુંસક જન્મ્યા હોય છે. એ સત્ય છે કે વડોદરાની સરકારે ૧૮૮૦ ની સાલમાં કાયદાથી પ્રતિબંધ કર્યો ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્ય-પ્રતાપને બલીદાન આપવા સાડ તેઓ પોતાનું યુગ્મમાં શસ્ત્રપ્રયોગથી બિન કરતા. એ જ્ઞાનિકારક ક્રિયા હતી, પરંતુ તેમને તો એ અશક્ત અંગ હતું ન હતું સરખું જ હતું. એથી કંઈક પશુ તેમનું વર્તન ક્ષમ્ય કહી શકાય, પરંતુ સ્કોપ્લેસી મૂખાંશિ માટે શું કહેવું કે જે જોમાંના સ્ત્રી પુરુષો સંપૂર્ણ રીતે પોત પોતાની જાતિના ગુણ ધરાવતા હોવા છતાં, પ્રજોત્પન્ન કરવાની સ્થિતિમાં હોવા છતાં, સ્વધર્મના મહા ભક્ષાંત તરીકે, પ્રજોત્પતિના અવયવો નષ્ટ કરે છે ! હે પ્રભુ ! તારે નામે, અધ્યક્ષદાની રાક્ષસીની બંધેરૂંથી શું અનર્થ કરવામાં આવતા નથી ? હમે તો ધારતા હતા કે અધ્યક્ષદાની હરીશાખમાં હોઈદુસ્તાનેનેજ સુવર્ણતું પ્રથમ પદક પ્રાપ્ત હતું પરંતુ આ “સ્કોપ્લેસી” ધર્મનો મર્મ સાંભળ્યા પછી, રશીયાથી તે હારી ગયું છે એમ કબૂલ કરીએ છીએ.

પશ્ચિમના કૃત્રિમ નામદર્શ.

પૂર્વ દેશોમાં અને પ્રાચીન ગ્રીસ તથા રોમમાં કુદરતી તથા કૃત્રિમ હોઈએ હતા. રાજ્યોના જનાનખાનાના રક્ષણાર્થે તેઓની મોટી કોમખત અંકતી, પ્રાચીન ઇજીપ્તમાં તો તેઓની રાજકારભારમાં એટલી લગભગ એકદરેથી સત્તા જામી હતી કે “યુનક” અને રાજ્યકારભારી પધવિયાથી રાખેરા યદ ગયા હતા ! રાજકારભારી માત્ર માટે એજ રાખ વંપરાતો, પછી રાજકારભારી અનેક પત્નીઓના પતિ અને સંતાનોને પિતા કેમ ને હોય ? અંગ્રાંજીન છટલીમાં નાના છોકરાઓની ઠેઠ અત્યાર સુધી તેઓ જાણે બળદ હોય તેમ એજ હેતુથી ખસી કરવામાં આવતી કે તેમના દંદનો સૂર યુવાવસ્થા પવાં છતાં સ્ત્રી જેવો મધુર રહે અને ગળી ન શકતાં ઉંચામાં ઉંચો “સોપ્રાનો” સૂર તેમના કંઠમાં કાયમ રહે ! આ અભાગીયા જાતિસંકરોને છટલીયન પ્રજા રંગમૂમી પર સાંખી રક્ષી નહોતી અને તેથી નાટકશાલામાંથી તો તેમને વિદાય કરવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ પોપના “વેટીકન” ના મહાલયમાં તેમનો ઠેક ૧૮૭૮ સુધી ગાયનાદિ માટે ઉપયોગ થતો. પોપનું રાજ્ય પ્રજાની અવનતિ તથા અનીતિને ઉત્તેજન આપનાર હોવાના આલોપની તે એસરમ રીતે નિરપહા કરતું. પરંતુ હાલના પોપ પાયસ દસમાનો પૂર્વજ પોપ લીયો તેરમો સેન્ટ પોલની ગાદીએ આવતાં તેણે એ અધર્મ કર્મના ભોગોને વિસર્જન કરીને ખ્રીસ્તી ધર્મના કેથલીક સંપ્રદાયની થતી અંપકીર્તિ અટકાવી હતી. આ સઘળા વર્ણનનો હેતુ એ જ બતાવવાનો છે કે, યુરોપમાં કૃત્રિમ નપુંસ-કત્યને ઉત્તેજન મળતું પરંતુ તેમાં ધર્મનો નિમિત્તનો દંભ કરવામાં આવતો નહોતો. પરંતુ આ રશીયન સ્કોપ્લેસીએ સનાતન ખ્રીસ્તી ધર્મના તેને પાયો ગણે છે ! તેઓ પોતાને ખ્રીસ્તી નથી એમ કહેવાડતા નથી-પરંતુ આ દેશમાં જેમ અનેક સાંપ્રદાયિકો પોત પોતાના છપ્ત દેવોને વેદમાંથી કાઢે છે તેમ આ સ્કોપ્લેસીએ પોતાની માનીતી ક્રિયાઓ માટે બાઇબલનો આધાર બતાવે છે અને ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટના મેથ્યુના પ્રકરણના ૧૯-૧૨ તથા ૫૮-૬૯ નાં પ્રમાણો આપે છે ! તેમાં ઇસુખ્રીસ્તે આપેલી સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત કરવાની સલાહનો ઉદ્દેશ તથા આશય સિંગમર્દનજ છે. એમ એ “ક્રિષ્ણ” એણે, પોતાની કથનાથી, સોધી દાટ્યું છે ! એ

જાણીને કંપારી છુટે છે અને રોમાંચ થાય છે કે કેટલીકવાર સ્ત્રીઓ પણ સ્ત્રીત્વનાં લિંગો છિન્ન કરે છે, અને તેની રક્ત ક્રિયા મહાં ભયંકર હોય છે. સામાન્ય રીતે તો માત્ર સ્તનોનાં નષ્ટ કરીને, આક્રીકાનાં ડોહાંથી રાજ્યતી એમેરોનો બનીનેજ સંતુષ્ટ થાય છે. અંગ્રેજ શસ્ત્રવૈદ્યો સ્ત્રીઓનાં સ્તનો પાછાં વગેરે અચુક રોગોના, સંજોગમાં બિન્ન કરે છે. પરંતુ આ સ્ત્રીઓ વગર પાંડે એમ કરે છે. દૃષ્ટીથી રીતે તેમની બુદ્ધિને પાડું યશુ છે તેથી જેટલા અવયવ નષ્ટ ન કરે એટલાજ નસીબદાર સમજવા! સ્કોપ્સીઓ કાંઈ લગ્નના સર્વથા વિરોધી નથી. લગ્ન બાદ એક બાલકની અને સર્વિયા (જ્યાં પણ યોદ્ધા છે) માં એ બાલક સુધી હાવન કરવા દેવામાં આવે છે; પરંતુ તે પછી તો એ ગુપ્તાંગી રૂપ રાક્ષસોને તિલાંજલિ આપીને બેઠે છે. અને ત્યારેજ સંપૂર્ણ સલામત તો થયેા મળાય અને ચોગને આંકેને પેઢે ગણે છેવાય. એ પંથીઓના પ્રધાનમાર્ગે ભક્તિ છે, અને બળત તથા નૃત્ય એ ભક્તિનાં મુખ્ય અંગો છે. ગાંડા અને ઝંતુની ચપ્પાળ્ય લાં સુધી ગાય અને નાચે છે. આ મંડળના સભાસદોએ સિદ્ધિતો શુભ રાખવાના સખ કસમ ખાવા પડે છે. અને તેમની સભા, ધારી ચકાવ તેમ રાવીએ બેંચરામાં મળે છે અને તાતિઓનાં સાંજના પેઢે સવાર સુધી પહેલે છે. તેઓ એકબીજાને સહાયક જાણે છે. તેઓના પોપાક પણ વિચિત્ર તથા ખાસ હોય છે. પુરૂષો તેમજ સ્ત્રીઓ સુદૃઢ પોપાક પહેરે છે. તેમને મન તો તેના જેવો એક બીજો કાંઈ ધર્મ નથી. જગત્સુ રૂપાણ તેથીજ છે એ તેમના નક્ષ પણ દંડ મત છે. તેથી બીજાને આ ધર્મમાં પાવન કરવા તેઓ શરૂ કરી જાય છે. પરંતુ સ્ત્રીક સંપથી જ ધર્મ પ્રચાર કરીને અટકતા નથી. સ્વસંપ્રદાય શક્તિ અર્થે તેમની એક પ્રકૃતિ એવી છે કે ગરીબ માળાઓનાં બાલકો તેઓ વેચતાં લઇ લઇને તેમને પછી સ્વધર્મ મતના વાતાવરણમાં ઉછેરે છે. સુસલમાનો તથા ખ્રીસ્તીઓ તેમજ નવીન મતવાં ધાઓસોશીસ્ટો માને છે કે બવિધ્યમાં એક તારક મેસાયહ-પેઇઅર જન્મશે. આ માન્યતા સાર્વજનિક છે. હોંડુઓ પણ કહી માને છે અને બોળાઓના કહી તો અવતરી સુધે છે. મનુષ્યનાં હૃદયમાં બવિધ્યની રહેલની આરા હોવી સ્વાભાવિક છે, તેનું આ માન્યતા પરિણામ છે. સ્કોપ્સીઓ પણ એક પેઇઅર આવી તેમના પંથને સાર્વજનિક કરશે, અને સર્વત્ર દિવિજન્યની વિજયવ્યજ્જા કરાવશે એમ માને છે. પરંતુ આઠળલનાં એક પ્રમાણને આધારે તેઓ કહે છે કે તેમના અનુયાયીઓની સંખ્યા ૧,૪૪,૦૦૦ (અગભગ દાઢ લાખ) થશે ત્યારેજ તે બાવિ મહાત્મા જન્મશે. આથી આ સંખ્યા કરવાનેજ હાલ તેઓ મધી રહ્યા છે. સમયપરતે આ ઝંતુ તથા અધઝઝા ઝાઝાં યવાં છે ખરાં. કેટલાક સમજી સ્કોપ્સીઓ હવે માનતા યયા છે કે, ખસી કરાવવા કરતાં માત્ર નીતિદાણાં જીવનથી પણ તેમનું કર્તવ્ય પૂર્ણ થાય છે. સુઆરાતુ આ કાંઈક બીજ છે. એઓ “સુધારાવાળા” એમ ગણાય છે.

સંસ્થાનો વિચિત્ર પ્રતિહાસ.

બનેથી હકીકત એ નવલકથાની કલ્પિત વાતોથી પણ વારંવાર વધારે ચમત્કારિક હોય છે. ‘સ્કોપ્સીસમ’ ધર્મનો ઉત્તિકાસ પણ આપેલ મહાઅમત્કારિક છે. આ સંપ્રદાય “ખલીસ્ટી” નામના એક રશિયન પંથની સાખા છે. તે સ્કોપ્સીઓ બહુ ગુપ્ત રીતે સ્વધર્મ મંડન કરતા. તેમની હાવતિ પછી અનેક વર્ષે છેક ૧૭૬૧ ના સાલમાં તેમની હસ્તીની ખબર

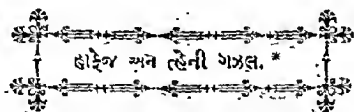
રશીયાનો ઓરેલ પ્રાંતની સરકારને પડી. રશીયાના ખેડૂતો અત્યંતની સાક્ષાત મુક્તિ છે. એક માહિતીના આડી ખાવાથી ધમધમીસ્ત માર્ચે ગયો એવી જનશ્રુતિ હોવાથી એ મહાત્માનાં મરણને આજકાલ કરતાં ૧૯૧૩ વર્ષે થયાં છતાં રશીયન ખેડૂતો સરેરાસ દર દસ વર્ષે એકાદ અઠવાડીયામાં અમુક સ્થળના માહિતીઓને કિમિનું નિમિત્ત મળતાં ઠાર કરી નાંખે છે ! અધુન ખંડે માની તે પ્રમાણે કરવાને તેઓ હમેશાં ખડા હોય છે. એકી 'ધવાનોવ' નામના એક ખેડૂતે ઇંદ્રિયનાશથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ ધામ છે એમ સમજાવીને ૧૩ બીજા ખેડૂતોને નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત કરાવ્યું, એમ આ અરસામાં રશીયન સરકારની જાણમાં આવ્યું. નાક કાપવા કરતાં પશુ આ પ્રયોગ ધણો વધારે ભયંકર છે. નાક આડે આવવાથીજ છપ્પર આંખથી દેખાતો નથી એમ સમજાવીને આ દેશમાં અનેકનાં નાક એક મહાત્માએ કપાવીને, નાકઠા પંથ આ દેશમાં સ્થાપ્યો હતો. એ તો માત્ર કહેવાય છે. પરંતુ એથી એ અતિ વિશેષ ભયંકર માન્યતા ત્રુષ્ટીઓના મનમાં ધવેનોદે ઠસાવી. તેને અને તેના મદદનીશ સેલીવનોવને સરકારે વાળખી રીતે સજા કરીને, તેમને સાધખીયાં-રશીયાનો આઠામાનમાં દેશ નિકાલ કર્યો. સેલીવનોવ બાગી ગયો અને બાદ પોતે પોતાની લીલા ચલાવી. તેણે જાહેર કર્યું કે “હું” રાજનો રાજ્ય અને ઇશ્વરનો પુત્ર છું.” ઇંદ્રિય મર્દનથીજ મુક્તિ છે એ સિદ્ધાન્ત તેણે બેઘડક પ્રકૃત કીધો તથા પોતાને ઇશ્વરાવતાર (ક્રાઇસ્ટ) તરીકે તેમજ સ્વયં જાર તરીકે મનાવી એમ બેવડી પૂજા પોતાના અનુયાયીઓ પાસે કરાવી । સેંટપીટરસબર્ગમાં આ મહા સિદ્ધાન્તિનું પ્રતિપાદન કરતાં તેણે ૧૮ વર્ષે બતીત કર્યો. ૧૭૯૭ માં જાર પૌલ ૧ લાએ તેને શરી કેદ કર્યો પણ સાધખીયાં મોકલવા એ ખોટી સજા ધારી તેને દિવાનસાળામાં પૂર્યો । પ્રશીયાના રાજ ફ્રેડરીકના સમયમાં પણ આત્મઘાત અથવા સ્વમરણથી મુક્તિ ધામ છે એમ માનનારો એક પંથ નીકળ્યો હતો. તેઓ પૂન કરતા કે જ્યાં સરકાર તેમને ફાંસીએ ચઢાવે અને તે રીતે માંચેડું મુક્તિ મળે. ચતુર ફ્રેડરીકે જોયું કે ફાંસી તો એમને મન મોતીના હાર છે. તેથી તેમને દિવાનસાળામાં મોકલ્યા અને લાંબા ત્રાસ અને દુઃખથી તેઓ ઠંડા પડી ગયા. રશીયન સરકારે પણ જો આ ઉપાય દ્રઢતાથી અજમાવ્યો હતો તો જરૂર તેનાં શુભ તથા ઇચ્છિત શળ આવતે પરંતુ સેલીવનોવને જાર એલેક્ઝાંડર ૧ લાએ છોડી મુક્યો અને ૧૮૨૦ સુધી તે નિરંકુશ રહ્યો. પછી તેને પાછો ૧૮૨૦ માં ત્રીજે ટેકાણે આ વાર મઠમાં-પૂર્યો. જરાજર ૧૦૦ વર્ષની વયે ૧૮૩૨ માં તે મરણ પામ્યો.

સેંટકોનિ સાધખીયાં મોકલ્યા, પરંતુ ઇંડા આવતો નથી !

આ છતાં આ પંથની તો વૃદ્ધિજ ચઇ, અને તેમાં સૌથી આશ્ચર્યકારક એ હતું કે તેમાં ઉચ્ચ કોટિના પુરૂષો દાખલ થતા હતા ! અગીર ઉમરાવો, સૈનિક તથા નૌનૌક અને રાજ્યના અન્ય ઉચ્ચ અમલદારો; ધનાઢય વ્યાપારીઓ અને ૧૬૬૧ પાદરીઓ સર્વે તેમાં જોડાતા ! શું ગાંડપણનું વાવાઝોડું ? આ નપુંસક પંથની સખ્યા એટલી ઝડપપંથ વધી કે, ક્રોડો ખેસાડવાને ૧૮૪૭ તથા ૧૮૬૬ ની દરમીયાનના ૨૦ વર્ષમાં ૫૧૫ પુરૂષો તથા ૨૪૦ સ્ત્રીઓ સાધખીયાંનાં જંગલોમાં દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યાં, છતાં અનુયાયીઓનાં સખ્યા કે ઉત્સાહ તો મુટતો દેખાયોજ નહીં ! ૧૮૬૨ માં તમામ રશીયામાં તેઓ ૫૨ કુસો ગણ્યા.

૧૮૭૪ માં તે પંચના અનુવાચીઓની સંખ્યા ઓછામાં ઓછી ૫૪૨૪ પુરો તથા ૧૪૧૫ સ્ત્રીઓની હતી. સરકારના બલમંજૂરીના હિસાબે તો નિષ્પણ અને નિરર્થક ગીતરચના તારે હાસ અને મસ્કરીથી તેમનો અંત આણવાના હિસાબ ઓળખા. આ મુદ્દ મહીને નાન્યતર જાણે ખાસ યવજાઓને બાયડીનો પોષાક પહેરાવીને, માથે ભેવફરની ટોપી ઓઢાડીને, તેમને ગમેતાં સરવસ ફેર ફેરવામાં આવ્યા, પરંતુ માંજુ તો હથોડાના પ્રહારોથી હાલુ વળ યથા. ૧૮૭૨ માં ૧૩૦ સ્ટાપ્ટસીને એક હારે સાહબીયાની બનાએ વિદાય ક્યાં પણ પૂર્વ તો ન જ છેડેલાં કોઈ ન રાખ્યું ત્યારે ઘણાકે પડોશના રાજ્ય રૂમાનીયામાં પ્રસ્થાન કર્યું. રશીયામાં તેમની વિરુદ્ધ સખ કાયદા છે. દરેક હીન્ડીએ પોતાનું નામ સમ રજીસ્ટરે દરાવવું ત્યાં રજીયાત છે જ્યાં તેઓ હજી ત્યાં ચમન કરે છે !

ધર્મ અને ધર્મી ધતા, મુર્ખતા અને દ્રવતા એ વિષયોના પ્રકરણમાં આ કરતાં વધારે વિચિત્ર અને ચમત્કારિક ખીના યોડીજ નહીં. પ્રજાને શાની કરવી એ ખરે હિસાબ રૂઢીચાએ ન હોય હોવાથીજ તેમનું જોર યથા છે. અમાનજનિત સાન્યતા નાશ કરવાનો બાદબાદી હિસાબ બાદબાદી બળાત્કાર નથી પરંતુ જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરવાનો છે. અને જ્યાં સુધી શું રશીયામાં કે શું અન્ય દેશમાં તેમ સંપૂર્ણ અંશે કરવામાં નહીં આવે ત્યાં આવી નહીં તો એના જેવી જાતના પ્રહારો હોવાનારા તેમજ તે આતંકારીઓ પધાનોજ એ સદમ જોડો શુદ્ધ વિદ્યા રૂપ સૂર્યનાં દિરેણે શિવાય બીજા કોઈ હિસાબથી નહીં થશે નહીં. એજ સાર મંકજ કરવાનો છે.

[લેખક:—રા. હીરાલાલ મગનલાલ દેસાઈ.]

પ્રાસ્તાવિક.

ગુજરાત સાહિત્યના નહન વનન મધુર કુંજમાં મધુર ખરિભજ બેઠાવતાં સુવસિત મુખે ચૂંટી હેર અનેક સાહિત્યવિદ્યાર્થી પુરોષો વાંચી પ્રથમ આદરવામાં આવે છે. કેટલાક કવ્યવિદ્યાથી હેમ છે. ત્યારે કેટલાક પદ્ય લેખ લખી સાહિત્યોચાનમાં પોતાનું કૌતવ્ય બાજવે છે. વળી કેટલાક વર્ણન નાહક સખવામાં આવે છે. વળી કેટલાક બેઠાકવિ, વારવેતા, વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રમાં કુશળ એવા અન્ય પ્રસંગ મહા પુરોષનું જીવન અદિય લખી સાહિત્ય સેવા બાજવે છે. આ લેખમાં પણ રશીય (હંસનનું) નો સંદર્ભ ના મશાનુર શાયર હાલિલનાં કેક જીવનચરિત્ર, તેની લીમ કવિત્વશક્તિ, અને તેની સાહિત્યમય ગરજનું વિવરણ કરવામાં આવેલું છે.

* હોલતશાહે-સમરકંદનીની " વરકર-હલ્-ગોબર " (Lines of the poet.) નામથી એક ફારસી પુસ્તકની સહાયવાળી.

ફત્ત. પ્રો. મણિલાલ નયુભાઈ દ્વિવેદી, સ્વ. કલમી, સ્વ. ષાળાસાંકર, છયાદિ છયાદિ અન્ય વિદ્વાન સાક્ષરોએ ફારસી જ્ઞાનની ગ્રંથલેખાં. યુનિવર્સિટીમાં સાહિત્યવિદ્યાની પુરવોને સ્વાદ અપાડના પરાક્ષની પ્રયત્ન કરેલો છે, અને અધાપિ પર્થતં અન્ય સુવિખ્યાત લેખકો તરફથી તે પ્રયાસ આદ્ય છે. આ ગ્રંથલેખની મૂળ ઉત્પત્તિ તરફ દૃષ્ટિ કરીશું તેા સંસ્કૃત જ્ઞાણ આચર્યે કે ગ્રંથલેખી દહેજન ફારસી જ્ઞાનમાં કાંઈ અનુપમ આનંદ આપે છે. તેમાં ખાસ કરીને કવિ હાફેઝ ગ્રંથક ગોક્તી કરવામાં પૂર્ણ કાર્ય-દક્ષતા અને તોમ ભુંદિતુ દર્શન કરાવ્યું છે. હાફેઝની વાણીમાં જે માધુર્યનાં સુધાકણ સ્વે છે, તે અન્ય કોઈ ફારસી સાયરની ગ્રંથલેખમાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં નથી—જે કે ફારસી સાયરોમાં પ્રથમ સ્થાને લોગનનાર તે સાહનામાનો મંદાદુર લેખક “ શીરોશી ” ન ગણાય છે, અને સુશી કાવ્ય (વેદાન્ત કાવ્ય) લખવામાં હોરા સંખાન શોભેલો “ મોલાના જ્ઞાણ-ઉદ્-દીન-ગમી ” છે. આટલું છતાં હાફેઝની ગ્રંથલેખાં જે આનંદનો ઝરો અવિચિત્ત વહન કરે છે, તે અન્ય કોઈ પણ ફારસી સાયરની ગ્રંથલેખમાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. એક દોહાતરારો “ તકકરાત ” માં ધણું ધસનના કવિઓનાં દુઃ જીવનચરિત્રો આપેલાં છે, છતાં સામાન્ય ફારસી રીતે જ્ઞાનમાં ગદ્ય અને પદ્ય લેખકોનાં જીવન ચરિત્ર લખાવાનો જનુધા રીવાજ નહોતો. પરંતુ આમાં પુસ્તકો ધણાં આપ્યાં છે, અને તેથી કરીને આવા કવિના ચર્ચા જીવન ચરિત્રથી આપણે જનુધા અજ્ઞાન રહીએ છીએ.

શીરાઝ.

આ શીરાઝના મરાદુર સાયરની ચોક્કસ જન્મતિથિ માર્કેત પડી નથી, પણ એટલું અનુમાન થઈ શકે છે કે ન્યારે-ધરાનમાં યુકદ્ધ વંશના પાદશાહ છે. સ. ચોદમી સદીમાં રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે આ કવિ હસ્તિમાં હતો. શીરાઝ સાહિત્યવિદ્યાની વિદ્યાનેાનું મુખ્ય મથક હતું. મરાદુર સાયર સાદીનો પણ જન્મ શીરાઝમાં જ થયો હતો. હાફેઝને પોતાની જન્મભૂમિ પર અતિશય ખ્યાલ હતો, જે એની ૩૨૩ મી ગદ્ય (ode) ની પ્રથમ પંક્તિ પરથી માલુમ પડે છે:—

“ Blessed Shiraz ! a matchless place divine
Gracious God ! guard it from decline. ”

આ કવિનું પુર-ખર નામ “ ખાન્દેહ-રામસ-ઉદ્-દીન-મહમદ-હાફેઝ-શીરાઝી ” હતું. કાવ્ય લખતો તે “ હાફેઝ ” તખલ્લુસ (Nom-de-plume) ધારણ કરી લખતો. તે સમયના પાદશાહે એની અનુપમ કવિત્વ રાજિત પર વારી નહ એને “ ખાન્દેહ ” નો ઇલકાબ બાંધ્યો હતો. હાફેઝને જાણપણથી જ પારમાર્થિક જ્ઞાનવિદ્યા (Theology) પર પ્રેમ હતો, જે અંત સુધી એનો પ્રિય વિષય હતો. કવિતા અને સંગીત પર હાફેઝને ઘણો શોખ હતો. હાફેઝને આખું કોરાન જીન્દાગી હતું, તેથી કેટલોક સમય “ હા હા કવાય ઉદ્-દીનની મદદેસા (College) માં શિક્ષણ શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું હતું.

શોખે—નશાત.

હાફેઝની અનુપમ કવિત્વરાજિત માટે એક દંતકથા પણ આપું છે:—

એક સમય હાફેઝની દૃષ્ટિ એક અતુલિત સૌન્દર્યવાન નાજનીન પર પડી. આ નાજનીનું નામ “ શોખે-નશાત ” (A branch of sugar-Candy) હતું અને જે હાફેઝની પ્રિયતામાં હતી. પ્રથમ શોખે-નશાતને જોતાં તે જણ્યો તેના દરમ્યાં પ્રેમનશાતિ સગવડ જીકવા લાગી; અને આ પ્રેમે હાફેઝને એક વિપયોનમત (Monomaniac) બનાવી મૂક્યો. પચ્ચાસે એક ટકરી પર નહ ૪૦ દિવસ ને રાત્રિ તેણે શોખે-નશાતમાં ખેરી સમાધિવસ્ત્ર નિયતિમાં વિતાડ્યા. છેલ્લે દિવસે પચ્ચાસ ખેરો તેને દર્શન આપ્યાં, ને હાફેઝને તેની પ્રિયતામાં આપવાને બદલે તોમ કવિત્વરાજિત આપી એવી લેખવાચકા છે,

સુસાફરીનો તિરસ્કાર.

હાંદેજને સુસાફરી પર લેરા માત્ર પણ રોજ નહતો, અને કેટલીક જગત તો તે વિષયને દર્શાવતો; જ્યારે આપણા પ્રખ્યાત ગુર્જર કવિ કથાકાવ્યે આથી વિપરીત હતું. * રોજ સાંતીને પણ સુસાફરી પર અતિરાજ પાડેલો. ચોતાના મિત્ર ચતનના વખતમાં હાંદેજ એક મહાકાવ્ય લખે છે કે " સુસાફરીનું મૃદુ શીતળ સમાર લહરી અને રૂનાબાદના રમણીય સ્ત્રીમાં સચિત્ર કાણું જે અનિવાર્ય આવડે આપે છે, તેને સાતાં પણ સુસાફરી કરવાથી પ્રભવ નથી પડતો. " જ્યો-આ દેપેરાંત હીન્દુસ્તાનના બહુમતી રાજ્યના તે સમયના શાસક મહમુદશાહે હાંદેજની પ્રશંસિત સંમતિ નિમજ્જ આપેલું. પ્રથમ તો હાંદેજે આ નિમજ્જણ સ્વીકાર્યું અને મહમુદશાહે માલિકના વહાણમાં બેસી હીન્દુસ્તાન તરફ આવવાની તૈયારી, પણ હોરમઝ મુશી આવ્યા એકલામાં તો સમુદ્રતાબની અનિતાએ એટલે દરબે એવું મરિતપ્ર ભ્રમિત કરી મેલ્યું કે (વાંધી તે પાછા ફરો, અને માટે એક સુંદર મગ્ગ મહમુદશાહ પર લખી મોકલો, જે ૧૮૩ મી વચ્ચે છે—

વિચિત્ર ઉદારતા—સુફલીસપણાં મુળ.

અરસી આરાત નમુદ અવવલ ગમે દરીયા બબ્બે સુદ
ગણત ગુફતમ કેહર મોલશ બસદ બવહર નમી અરવદ.

* ધનામની લાલચમાં ને લાલચમાં દરીયાની સુસાફરીને અંગે રહેલી બહીક પહેલાં તો મહેર બહાન નહીં જેવી લાગી, પરંતુ પછી અને માલમ પડ્યું કે મારી જે ભૂલ હતી, મારી હમીરો બગાડી મળે તો પણ દરીયાના એક મોલથી જે રૂબ થાય છે તેની તે બરાબરી કરી શકે નહીં.

જ્યો તેણે તેને ખુલ્લું નહાવ્યું કે—

રાફે તાએ સુલતાનીકે બીમેલન દરઉદાઈઅરત,
કુલાહે દિલકરા અરત અગમા બદઈ સારનમી અરવદ.

* મારાણી તાલ પરંતુ એવું તાલ કે જેને લીધે છવ જોવાની બહીકથી હમેશાં જમાત રહેતું પરંતુ હોય તેટલો કે ચિનાકર્પક વરત છે, તો પણ તે એવી નથી કે જેને માટે હમેશાં આપણું જન બહીક ને બહીકથી બરપૂર મળવા આપણે લલચાઈએ.

હાંદેજની ગતિવ ગતિ પ્રેમસૂત્ર છે અને લગભગ બધા કાવ્ય સત્ય + પ્રતિ લગ્ન દર્શાવે છે. ચોતાની દીવાન કું ની પહેલીજ ગતિવની પ્રથમ પંક્તિમાં લખે છે—

" ધલારા એ હુલ સાધી અધર કાં સૌ બનાવીલ હા
કે હીક આસાં નમુદ અવવલ જસે ઉફતાદ મુરશીલ હા "

અરે ! સાધી (cup-bearer) રાતબોથી ખેલું લગ્ન જમને કે ! કે (પ્રયોગન માત્ર કે) હરક આસાં કોસે પહેલાં પરંતુ મુશિલ અતે છે. આપણા પ્રખ્યાત ગુર્જર કવિ નર્મદાચંદ્રે પણ આવાજ લગ્નને કાઢેલા છે—

* આ બે પદ્યોનું કવિઓની સરખામણી કરવામાં એક વાતનું નિબંધ શ. રા. કૃષ્ણદાસ મોકલવા બોરીએ લખ્યો છે.

+ A Divan is a book containing a series of odes and other poems
કું સત્ય = મતિમા સત્યનો અર્થ મારૂં રૂપે પ્રિયતામ અર્થ છે, વિં. Divan
ખેંડવેલું મુલને છે

“ પ્રેમ કરવો રહેલ છે પણ નિભાવવો મુશ્કેલ. ”

આ ઉપરાંત હાફેઝની છઠી ગઝલ કે જેના પર શેઠ કાઠે-વારી-નય છે, તેમાંની બે ચાર પંક્તિ અત્રે દર્શાવીશું:—

“ અગર આં તુરેકશીરાઝી બદરત આરદ હીસે માગા,
બખાસે હીન્દુ યશ બખશમ સમરકન્દો. જુખારાસ;
બી હેલ સાધી, અધે આધી, કે દર જતત ન બાહીયાફત
કીનારે આબો રૂકનાબાદો. ચુલ ગરતે સુસહારા;

x x x x

એ ઇશકે ના તમામે મા જમાલે ચાર સુરત મનીરત
બ આબો રંગ બખાસો ખત જે હાજત રૂચે કીબારા. ”

x x x x

“જો કાઠ શીરાઝની નવયૌવના સુંદરી ગદાઈ હદય આકર્ષી લે, તો લેના કપોત પ્રેરેશ પર આવેલા એક સ્થામ તિલને માટે હું” સમરકન્દ અને જુખારા આપી દેવા તબ્દર છું. અરે! સાજી! તું અમને અવશિષ્ટ રહેલા શરામ આપ; તદ્દમને રૂકનાબાદના કીનારા જેવું રમણીય સ્થાન અને સુસહારાની શુભાખના પુખ્તોથી છવાયેલી ડુંગે સ્વર્ગમાં પણ ખાપા થશે નહીં x x x આપણું પ્રેમ અપુરાં હદયોથી પ્રિયાનો પ્રેમ તદ્દન નિરાળો છે; સુંદર કુખડાને ચિત્તરી દુઃખિન શોખાની આવશ્યકતા નથી; નૈસર્ગિક સૌન્દર્યને બાહ્ય વજ્રાલંકારથી વિભૂષિત કરવાની જરૂર નથી.” (Beauty unadorned is adorned the most—good faces need no paint).

આ ગઝલને માટે એવી વાત ચાલે છે કે જ્યારે ઇસવીસન ૧૩૮૭ માં તેમણે ફારસ પ્રાંત છટી લીધી અને શાહ મનસુરને કતલ કર્યો, ત્યારે તેમણે શીરાઝ હતો. તે સમયે હાફેઝને પોતાની પાસે શાબાબી પ્રેમ કર્યો કે “ ત્હારી સુંદર ગઝલની પ્રથમ પંક્તિમાં તું” કહે છે કે માત્ર એક શીરાઝની નવ-યૌવના સુંદરીના કપોલ પ્રેરેશ પર આવેલા સ્થામ તિલને માટે સમરકન્દ અને જુખારા આપી દેવા તબ્દર ! બેટકું બહુ” મિશ્યામિમાન શા માટે રાખે છે? જ્યારે મહે” ગદાઈ” સર્વત્ર બળ અનુમાળી, મહાન જમ કેડી, ગદારી લીડેલુ તરવારના રોષર્થ બંદે સમરકન્દ અને જુખારા છટી લીધાં છે, તે પ્રાંતને તું” એક પળ-શરમાં માત્ર સ્થામ તિલને ખાતર આપી દેવા તબ્દર ચાલે છે ? ”

ચાલક કવિ હાફેઝ હાજર જવાબી હતો. તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ અથ સુલતાને આલેમ ! અંત્ર ઇન નવ બખશન્દગી અરત કે બહીન દોષ ઉક્તા હેલ અમ ” અથે! જલ્દાંખનાહ! માત્ર ગદારા આવા સદાના બૌદ્ધાર્થના કૃત્ય (Generous actions) ને લીધેલ હું આવી મુશ્કેલી સ્થિતિમાં છું. ” તેમણે આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી હિંગમૂઠ યદ્ય થયો અને હોફેઝને ઇનામ આપી નિદાય કર્યો.

ફાની દુનીયા..

ફાની દુનીયા-વિશે ઈસારો કરનાં આ મહાન કવિ કહે છે કે—

“ હાફેઝ ! તુરક જહાની જોશ્તન તરીકે ખુશદલરત
તા ન પીન્હારી કે અલ્લાસે જહાનદાર ખુશરત ”

હાફેઝ ! આ નધર જગત તપ્ત હેલું એ આનન્દભી છે; કારણ કે સંસારી પુરુષો સદૈવ સુખમય જીવન માગે છે એમ તું ન સમજતો, સંસારમાં પ્રેમાપસર્પણ (The Flight of Love) સર્વથા હૃદય યાચ છે. અવશ્ય સુધ્ધ સર્વિલક પ્રેમ વીરલ છે. આ નધર જગતમાં તે બાગ્યેલ ખાપ થાય છે; માત્ર તેતો સનમની સંજતિમાં બેસવામાં મુગ્ધ છે.

" હું એ સમયે એનીથી અગ્રીમ હુકુમન ન થયીશ
હું એ સમયે એનાર અગ્રીમ બેરતાન નથીશ. "

આ સંસારમાં કેઈ પણ પુરુષ શુદ્ધ મધુનું પાન કરેલા સમર્થ થયે નથી. 'હુમેશો બળત્રીમાં વિષ અને અમૃત ઉભય' સંમિશ્રિ છે. નિઃપ્રતીકી વાંઘમાં શ્યામ અને ક'ઈક સાચો છે. મુખ છે ત્યાં દુઃખ છે, હૃદય અને અસ્તિતા' એકો અનિર્વિઘ્ન ફરે કરે છે.

નકલ્પીયાએતિ આશુક !

હાફેઝની ધણી મારત પ્રેમની આત્માદર્શક ગરબોનું અનુકરણ એનો સમયમાં હાજર થઈ પરંતુ તે હાલિયતનો હાફેઝની ગરબમાં આપિર્ભાવ છે તેનો સારો પણ અનુકરણ કરનારા ગરબ સુધાનમાં નથી; હાફેઝ પોતાની ગરબનું વિવિધ અનુકરણ થાવ છે તે નાજીતો; તેથી અનુકરણ કરનારા પર કાદા (Satire) કરવા ખતર એક નવાએ લખે છે:—

" આનોશ હાફેઝ ! વધુન મુકતહાયે તું પુરખ,
નીઝાદ હાર કે કલાએ શહેર-શાદક અસ્ત; "

હાફેઝ ! તું સાન' થા ! મુજો રહે ! ત્હારા કાવ્ય કપી રત, સંજોગ સમય કે શહેરમાં
ફે રહે રાત્રીમાં ખાંડ ખોલી બેઠા છે.

‘ સૂરીઝમ. ’

આ મુખ્ય હાફેઝ સંપ્રવાસ ગરબો લખી છે; પરંતુ રોચનીય તે એ છે કે લગભગ બધી ગરબોમાં એના પ્રમાણ વિચારોનુસાર છે. આજ એના વિષય (Subject) સુરીઝમ અને (Mythicism) અભ્યવહારુ સંદેશન કરેલું હોય એમ લાગે છે, હપ્પુફર-ઘોડો પંક્તિઓ પાથી સત્તર-અણસી કે દોઢે ગરબમાં, સાચી શામનીનું કંથ છે; આ પ્રકાર આજ હાફેઝની ગરબમાં નથી પણ પ્રત્યેક કારણે શામની ગરબોમાં પણ એના સૌથી નજીબ આવે છે. જો કે અગ્રમવાદને લગતાં કાવ્ય લખવામાં તેના નજીબ-ઉદ્-દીન રંગી હાફેઝ કરતાં ઉત્તમ પંક્તિઓ છે, પરંતુ કાવ્યના અભ્યવહારુ રસનું સિંચન કરતું (કાર્ય રસાત્મકી ચાકર્ય), અને ગરબને શ્રુતિ પ્રિય અને મધુર લાગે એવી બનાવવો, તે તે માત્ર હાફેઝનું કાર્ય છે. તેમજ હાફેઝની ગરબમાંથી જે કાંઈ પુરુષ માનુષિ હાથની આંતરિક લાગણી અને આત્માદર્શક કાવ્યની આશ રખે તે તે અપશાનું સદા નિરાશામીન પરિવર્તન થાય, મધુર સ્વભાવ આલેખન (Delicateness of human character) ને લગતાં કાવ્યોની પણ ધન્યતા છે. એવો કાવ્યની તે શેરપરિપત લેવા કવિ અને નાટ્ય ગુર પારોષીન આશ રખાય; તેમજ પોલીટીસી (Politician), બન સમાજને લગતા (Social), વૈજ્ઞાનિક ઇ. ઇ. વિચારપુરુષ કાવ્યની કારણે કલાનમાં બહુધા રાજ્યતા છે. માત્ર પ્રત્યેક કાવ્યમાં સત્ય પ્રતિભા પ્રેમ પ્રધાન્ય હોય છે. લગભગ બધાં કાવ્ય સુરી કાવ્ય (વેદાંત કાવ્ય) હોય છે; (Subject) “ સુરીઝમ ” કેટલાક પાયાતમે લેખતા [એવા કે બી. (B. Browne) જાડેન] ના અભિપ્રાય મુજબ, એક પ્રકારનો અગ્રમવાદ (Mythicism) છે. આ અગ્રમવાદ પ્રમણે સકળ સર્વિ કેવલ પ્રત્યુમય (Pantheistic) છે; સમસ્ત વિષ માત્ર મનોમય (Idealistic) છે અને આત્માનુભવ તપશ્વરી (Spiritual ecstasy) પર ઇશ્વરને ઓળખવાની વિશ્વ (Theosophy) છે. ‘ દુઃકમાં “ સુરીઝમ ” પ્રત્યુમય, મનોમય અને ઈશ્વરી જ્ઞાનને લગતા અગ્રમવાદ છે.

* આ પંક્તિમાં આશ-સંજોગન છે.

‘ સનમ. ’

કેઈ અસાધ્ય પ્રેમાસાના પુરુષને આનાં કાવ્ય વાંચતાં, તેનાં સર્વે વિષય, રસાદિ, અને જડક લાગે, પરંતુ સૂર્યમ અવલોકન કરતાં આવમ પડે છે કે આ માત્રો પદ્ય વિકાસ (Theology) ના ગૂઢ તત્ત્વો સાથે સૂર્યમ સંબંધ ધરાવે છે. આ કાવ્યો ૩૨૧ દૃઢયના સરત, વિચાર વચાઈ બાન કરાવે છે. આત્મીય કાંઈ લહેરત રત્ન. બાળકાકરની ગ્રંથ વાંચનાં અનુભવાય છે. આવા મને આ દુનિયા ફાળી છે; અને નશ્વર નગરને તજી એકાન્તમાં ધસી ગુજરાતમાં પ્રવેશાન બનતા પ્રેમી કરે છે. લગભગ પ્રત્યેક કાવ્ય પાંચે દિશામાં દોડે છે. સ્વયં સ્વરૂપ તપાસતાં બાહ્ય પ્રેમીનાં નિરંકરે જ નિરૂપાય છે, પણ એ બાંધ વચાઈ કાંઈ દૂર કરી, માનસિકરૂપિ સ્થિર કરી, સૂર્યમ સ્વરૂપ તપાસી ધસીના એણે ગાંઠના દુષ્ટિ આગળ ખસા યાય છે. આ કવિના મુખ્ય વિષય શીશુ* નરક, ગુણ, ભુવન, પ્રવૃત્તિ સાધીને સારાઈ શમય, રે પરમાત્મે દત્તાદિ દોડે છે.

આ ઉપરથી નજારો કે “ સનમ ” એ ફારસી શાયરોના મુખ્ય શબ્દ છે. વિદ્યમુક્ટમ પ્રેમી મહિલાલ પણ સનમને દેશી આંધળ પ્રેમાત્મ રસમય, હૃદયાર એમની પ્રખ્યાત : લખાં કાઢે છે:—

“ સદા દિલના તડપવામાં સનમની રાહ રોશન છે
તડપતે તુડતાં દિલબર ખડી માથુક સાંઈ છે. ”

આ સુરી કવિને મનતા “ સનમ ” એક દિવ્ય પ્રેમની પ્રતિમા છે; એ દિવ્ય પ્રેમની પ્રતિમ શબ્દ દૃઢ પૂલન કરવાથી પરમેશ્વર સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત યાય છે; સર્વત્ર અખંડાનંદ બ્યાપી રહે છે; દેહા કમલોદયરમાંથી આત્મપ્રભર વણી સ્વર્ગના પ્રભુ પીરૂપડું પ્રેમ પાન કરે છે; દૃઢ પુટમાં પ્રેમની અવિચ્છિન્ન ઝંજીરવાળી સનમ-માથુક ધસીને પ્રાપ્ત કરવાનો રાહ રોશન થઈ નય છે. પ્રયાણ કરેતાં એક નિર્ગુણ આવે છે; નિર્ગુણનાં દ્વાર અંતમાં પ્રવેશી નય છે, માથુક-સનમ-ધસી-સાંઈ રૂપે સપ્રેમપ્રેમવાળી છે; સનમ તો માત્ર એક મુક્તિ મોહન મંત્ર છે; મોહા પ્રાપ્ત કરવાનું ઉત્તમ સાધન બિન્દુ છે, પૂર્ણ જ્ઞાન-દંડુ નિર્માન છે; સનમ પ્રતિમા દિવ્ય પ્રેમના દિવ્ય બાળને લીધેન સમસ્ત સૃષ્ટિ પ્રેમાબ્ધિમાં ફલતી ખારી છે; તે નશ્વર નગરની ઉપાધિમાંથી મુક્ત કરે છે; પ્રેમમય સૃષ્ટિમાં અમીનાં, અન્યાનાં આવે છે; દૃઢમાં “ સનમ ” પ્રેમમય સૃષ્ટિ કંદ્ર છે ।

‘ લીસન-ઉલ-ગાયેમ. ’

દાદેજીની બન્ધ અને મોહિની બરી બાણ્યે “ લીસન-ઉલ-ગાયેમ ” (The tongue of the Invisible) નો હલાળ મેળવ્યો હતો. દાદેજી ગ્રંથ, સીતાર અને દિલરબા સાથે અધુર કાંઠે લલકારતી શ્રવણ કરીએ તો કાંઈ જોઈ આવનંદ પ્રાપ્ત યાય છે. અને ગ્રંથના સ્તર હોત યથા યજી પણ પ્રતિપળે તેનો પ્રતિબલિ રમણીય દૂર થતો નથી.

મૃત્યુ.

દાદેજીનું મૃત્યુ લગભગ ઈ. સ. ૧૩૮૮ માં થયું; આથી ગ્રંથની પ્રતિબિંબ એક મદાન રથ* બની પડ્યો. દાદેજીના ધર્મને લગતા સર્વત્ર અભિપ્રાય (Latitudinarian principles) સ્વચાલુ-

* Ringlets; + Twisted lock; સાજી x Cup-bearer, પરંતુ સુરી બાણમાં એનો અર્થ (Spiritual guide) અધ્યાત્મપરેશ છે. ૧ મદિરા = Spiritual wine.

૨. Candle દીપક; ૩ Moth પતંગીયું; દીપક અને પતંગીયાનો પ્રેમ અખંડ છે.

૪. સરખાવો; “ રામા પર નય પરવાના ”

ગામી મતને લીધે તે સમયના ધર્મચુસ્ત સાંઈ અને મોઢાને મન બેઠું એક સમય થઈ પડ્યા હતા હાફેઝ પ્રસંગોપાત તે સમયના નૂતન વિચારને તિરકારી કાઢતા, અને કેટલોક પૂર્વપક્ષ પણ ઉઠાવતો. આથી લેના મરહુમશયે કેટલાક સનાતન ધર્મના આડંબરી પુરોએ લેની દફનક્રિયામાં અમુક વાંધા દર્શાવ્યા. પરંતુ આ વાંધા હાફેઝના મિત્રમંડળ તરફથી એક હુજી રથી સત્તર દુર કરવામાં આવ્યા હતા, તે આ મુજબ હતું—

દફનક્રિયામાં વાંધો !

હાફેઝના દીવાનની ખ્યાનિ એટલી તો વધી ગઈ હતી કે સર્વથા લોકો એમ માનતા કે આ ગઝલો ઇશ્વર પ્રેરણાસર લખાયેલી છે, અને આ દીવાનને કેટલાક અધઃશ્રદ્ધાળુ પુરો, ('oracle-seeing') બલિષ્ઠ લેવાને વાપરતા. પ્રથમ ઇશ્વર સ્તુતિ કરી કેટલાક મંત્ર બોલી તે દીવાનનું ગમે તે પૃષ્ઠ ખોલતા અને જે ગઝલ પ્રથમ નજરે પડતી, લેના સારને બલિષ્ઠના મનના ઉત્તર તરીકે લેખતા. આથી હાફેઝના મિત્રો તરફથી પણ પ્રસ્તુત સમયે દીવાન લેવાનું નાકી કરવામાં આવ્યું. દીવાન ભેટાં અને ગમે તે પૃષ્ઠ ઉપાડતાં સુખાચે નીચલા અર્થના પદિત નાગરે પડી, આથી સર્વ સાંભળું સમાધાન થઈ ગયું. અને હાફેઝના મૃતસારીને વિધિ પૂર્વક દફન કરવામાં આવ્યું—

Think not of holding back thy steps
From Hafiz's bier's line,
To Heaven will be surely speed
Though drenched in sin and wine.

સમાધિ.

આ પછી હાફેઝને રસીકના એક રાત્ર સમાધિ મુદમાં દફન કરવામાં આવ્યો. તે મકબરો (shrine) " હાફિઝીયા " ના નામથી સુખિખ્યાત છે. તે મકબરો ઉપર હાફેઝની ડાઘ મી અને ૪૩૪ મી ગઝલો કેતરવામાં આવી છે. હાફેઝ મદિનાપાલમાં મસ્ત હોય, તેથી મદિનાપાલમાં મસ્ત બને આશ્ચર્ય બનેલા પુરોએ મૃત્યુ કેમ આવશે તે વિશે ઇચ્છા કરતાં લખે છે કે :—

" When drowned in drink and wine, I die
Off to my grave in taper's style;
My coffin, from wood of wine but make
For grave, my tavern's side betake;
X X X X
Go Hafiz, now for wine be gay
For rains, far to King's don't pay. "

આજ્ઞાક મનુષ્યની વ્યથાખ્યા—જેવી કરવામાં આવે છે કે, જે પોતાની માડીનાં પંડાઓ બીજાના ખબાઓ લગાડે છે તે !

ધોળીના ખર્ચ તે આનું નામ ! આપણા રાજા નામદાર પંચમા બેઠાના ધોળીનું ખર્ચ શું થાય છે એમ તમે ધારો છો ? તે દર આંધ્રવાડીયે રૂ. ૧૮૦૦ અથવા દર વર્ષે આસરે પોણા લાખ રૂપિયાનું ધાય છે. બાદશાહી સ્વચ્છતા તે આનું નામ !

સખરસ—મીઠું—નીમક.

તેની ઉત્પત્તિ, ગુણ ઇત્યાદિ.

સખરસ—૨. ચુનીકાક બાપુજી મોદી.

‘નેપોલીયન બોનાપાર્ટ’, ‘પીટર ધી ગ્રેટ’, વગેરે અથવાના કર્તા—મુસ્ત.

ખેસતો વર્ષને દીને ગુજરાતનાં સહેરોના હિંદુ વડતીવાળા બાગ “ સખરસ, સખરસ, સખરમે દહાડે સખરસ ” ના શુક્રનિયાળ સળ્હોથી ગાછ રહે છે; અને દરેક ઘરવાળો તેને પહેલવહેલું ધણાજ બાવથી ખરીદે છે, અને એ વહીવટ આજે સેંકડો વર્ષ થયાં આજે છે, કેમકે એનામાં માણસ અને ખીજાં પ્રાણી તથા વનસ્પતિના મોટા ભાગની જીવનશક્તિ રહેલ છે. શ્રદ્ધાવાળા ઘરડાઓ બે જામીન ઉપર મીઠું વેરાયકું હોય તો તે ઘણે ઘણે વીજીને પગ તળે ન આવે માટે ઉચું મૂકે છે. લૂટારા અને દાંડીયા પણ જેતું નીમક ખાધું હોય તેની સાથે દગો કરતાં ડરે છે અને ગદુછન આજુ પટારા પણ એ નિયમને આગ્રહથી પાળે છે. એનો પ્રસિદ્ધ દાખરો એ છે કે, અરેબીયન નાઇટ્સની અને અલીબાબા ચાલીસ ચોરની વાતમાં અલીબાબાને મારી નાખવા સાર તેનાજ ઘરમાં પૈરાણી રહેલા લૂટારા કેજીઆ લુસેને નીમક ખાવાની ના કહી હતી. હિંદુ ધર્મમાં ચૈત્ર અને વૈશાખ માસમાં અને ખીજા કેટલાએક પ્રસંગો ઉપર મીઠાનું દાન કરવાની ધર્મ આજ્ઞા છે.

આ સર્વેનું કારણ એ કે મીઠું મહા ઉપયોગી ચીજ છે. તે વિષે આજે અમારા વાયનારની સેવામાં હુંકે પણ જરૂરની વિગતો રજુ કરીએ છીએ. તેથી સાધસ અને સરળ માંથનારનું મનોરંજન થઇ એનો પોતાના માટે અને પોતાના લાગતા વળગતાને માટે યથાશક્તિ ઉપયોગ કરશે તો તેને કમદો થયા વિના રહેશે નહીં; તેમજ નામદાર સરકાર પોતાની હિંદી પ્રજાની જીંદગીની સલામતીને માટે મીઠા જેવી જીંદગીની જરૂરીઆતની વસ્તુ ઉપરનો કર દૂર કરશે અથવા છે તેમાં ઘટાડો કરશે તો પ્રજાના આસીર્વાદ મેળવશે.

શાહુદાવિકરિતિ છંદ.

મીઠામાં ગુણ છે ધણા જગતના જીવો બધા વાપરે,
રોષિયું જન અનન મિષ્ટ કરવા મીઠું ધણામાં ધરે.
સ્વભાવિક મજેલ વસ્તુ બહુમાં ને ક્ષાર રૂપે ડરે.
ઝાડો જંતુ જનાવરો પણ બધાં મીઠા વિના ના સરે.
મોટા સાગર ક્ષાર રૂપ જળથી વિશ્વભરે છે ભંખાં,
તો એ આ અવનિ વિષે વળી કેમ ખારાજ ખાડા કર્યાં.

શાસ્ત્રી નાગેશ્વર જેઠાસાંભ.

મીઠાં જરૂરી મોણસને જરૂરી ખનીજ ચીજ ખીજ એકે નથી. આંખણી પ્રકૃતિ સારી રહેવાને માટે તથા જીવનો રક્ષણને માટે મીઠું ખાવું જરૂર છે. ધણી દીવસ ને મીઠાનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો પાચનશક્તિ બંધાઈ જાય છે. ધરનાં દોરે લાંબાને પણ મીઠું આપવું શાખણર છે. હાથમાં કેટલાએક નોમોફિટ વેદ શાસ્ત્રીઓએ સ્થાપન કર્યું છે કે પ્લેગ, ફોરેસ, તાવ, વિગેરે રૂપે મરણી ચાલતી હોય ત્યારે તેજ સંધારમાં એક તોલો મીઠું નાની વાટીમાં ઝોળાળીને પીવાનું રાખવું હોય તો મરણી તેને લાગુ પડતી નથી. એવા ખતાવેલા ખાણીને વેદો “અમૃતજળ” કહે છે. વળી નંદાવાના પાણીમાં મીઠું નાંખવાથી પણ શાખો યાય છે. મોંઘલાં માંસ વિગેરે કેલવાય નહીં માટે મીઠામાં આપીને રાખી મુકે છે. વળી માણસ અને જનાવરની લાસો પુરવામાં પણ તેનો ઉપયોગ કરે છે. કેટલીક જમીનમાં ખાતરની જગ્યાએ મીઠું નાંખે છે અને માનીનાં વાસણને એપ-મદાવવાને મીઠાનો ઉપયોગ કરે છે. પાપડખાર (ક્રોએનિય ઓફ સોડા) તૈયાર કરવાનાં કારખાનામાં ઇંગ્લેન્ડમાં લાખો ખાંડી મીઠું વપરાય છે; મીઠાના પાણીમાં વમન કરવાનો ધર્મ છે, એક ખાલા પાણીમાં એક ચમચો મીઠું ઝોળાળીને પીવું હોય તો તરફળ વમન થશે માટે ઝેરી પદાર્થ પેશમાં બેસો હોય તો વેદ આવાને ઉપાય કરે તેની પહેલાં ને આખું પાણી પાઉં હોય તો આપણે જીવ બચાવી શકીશું.

મરુતમ ડોક્ટર ત્રીભોવનદાસ “ ગૃહબ્ધવરથા અને આરોગ્ય વિદ્યા ” નામના પોતાના ગ્રંથમાં લખે છે કે “ મીઠું તંદુરસ્તી કામ સખવામાં બહુ જરૂરી ચીજ છે. આ દેશમાં શાકભાજી અને મીઠું ને પૂરતા પ્રમાણમાં મળે તો હજારો જીવોના ખજ અને ખાંડમાં ખેરાક થણો મુકારો યાય. ” દરેક માણસને પોતાના દરરોજના ખોરાકમાં અઘણી તોલો મીઠું ખાવાની જરૂર છે પણ એમ કહેવાને દીલગીર છીએ કે લાખો અને કરોડો આદમી એ ચીજની અછતને લીધે બેનસીબ રહે છે. આ દેશમાં ગામડાઓમાં અને જંગલોમાં ગામડીઆ અને જંગલીઓને મીઠું મળી ચકતું નથી. નાળીની બાજી બાકીને ખાતાં તેને મીઠાની મારામાર પડે છે. ઉત્તર ચુજરાત અને રજપુતાનામાં જ્યાં પાંચ પાંચ સાત સાત માઇલ ઉપર નેસ્ટીની ફકત હોય છે ત્યાંથી બિચારા જંગલીઓ મીઠુની બારોબાર મીઠું લાવે છે અને બધારે એવું મીઠું જંગલમાં મળતું નથી ત્યારે વગર મીઠું પોતાનો ખોરાક ખાય છે. તેના ખોરાકમાં ચોળા કે મહાકાના બાજણમાં મીઠાનો કણ પણ હોતો નથી. આ વાંચીને કાંઈ પણ ઘણું મનુષ્યના મનમાં તેજ સાથે ઇલા ઉત્પત્ત થશે અને કેટલાએક પ્રમાણે વાંચકોને આ લેખ સહરાગત બરેલો લાગશે પણ અમારા સુશીલ વાંચનારાઓને માનપૂર્વક વિનંતિ કરીશું કે આ વિષયની ને ખાતરી કરવી હોય તો મજરૂર ખતાવેલા પ્રદેશમાં ફરીને તપાસ કરવી.

સજિમાં આવી અગત્યની ચીજ જાણીને જગન્નિવંતા પરમેશ્વરે એને હામ હામ બંદી રાખ્યું છે. દરિયામાં મીઠું, જમીનમાં મીઠું અને કેટલાએક જરણોમાં પણ મીઠું મળેલું હોય છે. જમીનમાં મીઠાની ખાણો પ્રુકળ ઠેકણે મળ્યા આવે છે. તે ખાણમાં મીઠાના ધરની જડાઇ પળી હોય છે અને તેની ખાણીનો વિસ્તાર પણ મોટો હોય છે. વિલાસતમાં એવી ખાણો પળી છે અને તેમાં પડતી જડાઇ ત્રીસથી સો ફુટ સુધી જણાય છે. એ ક્ષીવાય પુરોય અને અમેરિકામાં પણ ઘણે ઠેકણે મીઠાની ખાણો છે. એવા ખાણના મીઠાને આપણે સીધા કઢીએ

છીએ. પોતાં દેશમાં કાંઈ શહેરની પાસે એક એવી સીધવની માતખર ખાણ છે. તે પાંચસો માઇલ લાંબી, વીસ માઇલ પહોળી અને આરસો ફીટ ઊંડી છે; તેમાંથી ઇ. સ. ૧૨૫૧ ની સાલથી સીધવ કાઢવામાં આવે છે છતાં પણ હજી સેંકડો વરસ સુધી પહેલે એટલું મીઠું તેમાં ભરેલું છે. એમાં કામ કરનારા કામદારોને માટે પ્રાર્થના કરવા સાર એક સીધવમાંથી કોરી કાઢેલું દેવળ બનાવ્યું છે. હાંડુસ્તાનમાં પંજાબ ઇલાકામાં સીધવની મોટી મોટી ખાણો છે; તેમાંથી પણ ઉત્તમ સીધવ નીકળે છે. પંજાબ ઇલાકાના કોહાત પ્રાંતમાં માધગીત, બહા-દુરખેડ અને જટ નામની જગ્યાએ હાથમાં એ ખાણો ચાલુ છે; તેમજ ખુલ પ્રાંતમાં પણ મોટી ખાણ છે; તેનો વિસ્તાર માધવના માધવ સુધીનો છે, અને ધરની જડાઇ સો બસે, અને ત્રણસો ફીટ સુધીની છે. તેમાંથી સીધવ, ચાંચવા, પાવડા, અને નરાજ વગેરે હથિયારોથી કાઢે છે. એવા મીઠાનાં મોટાં મોટાં ગચ્ચીયાં કાઢીને તેમાંજ વેચે છે. કેટલેક ઠેકાણે તો સુરંગ મુકીને મીઠાનાં ગચ્ચીયાં ઉડાડવાં પડે છે. એવા પંજાબી મીઠાને લાહોરી મીઠું કહે છે. સીધ દેશમાં પણ કેટલીક મીઠાની ખાણો છે. ખાણમાંથી કાઢેલું મીઠું કાચ સરખું પ્રકાશિત અને પારદર્શક હોય છે માટે તેને ખાડીમીટું અથવા સીધવ કહે છે. તે પીવડુંથ ગુદ્ધ હોય છે પણ ઘણું કરીને એવી ખાણોમાં સીધવની સાથે બીજા પદાર્થોને ભેળ થઇ અનેક રંગ ઉત્પન્ન થાય છે; માટે વાપરતા પહેલાં ગુદ્ધ કરે છે. એવા ભેળવાળા મીઠાને સંચળ કહે છે. કેટલીક ખાણોમાં મીઠાના પાણીના ઝરા હોય છે તે પાણી લાંબી સુકવીને મીઠું તૈયાર કરે છે પણ જે ઝરા નથી હોતા તો એવી ખાણોમાં પાણી નાંખીને મીઠું ઓગળવા દઇ તે પાણી કાઢીને સુકવે છે, તેથી કેટલાક નહીં ઓગળે એવા પદાર્થ તે પાણીમાં ન આવતાં ઓખડું મીઠુંજ આવે છે.

મુબાઇ, મદ્રાસ અને બંગાળ ઇલાકામાં મીઠાની ખાણો નથી તેથી દરિયા કીનારે આવેલા પ્રદેશમાં સમુદ્રના પાણીમાં મીઠું તૈયાર કરે છે. કેટલેક ઠેકાણે અમાવાસ્યા અને પુનેમના મોટા જુવાળનું પાણી પેસી જતીને તે પાણી સુકાવીને મીઠું કુટે છે. ઓરીસા અને બંગાળ પ્રાંતમાં તથા મધ્ય હાંડુસ્તાનમાંના કેટલાક ઠેકાણે ખારી ખરીમાંથી મીઠું તૈયાર કરતા હતા. પણ ઇંગ્રેજ કાયદાએ બંધ કર્યું છે; વરાડ પ્રાંતમાં જુનાર સરોવર નામનો ભાગ અને આકોલા પરગણાની પુર્ણા નદીની બંને બાજુએ મીઠાનો પ્રદેશ છે તે પચાસ માઇલ લાંબો અને દસ માઇલ પહોળો છે. આ પ્રદેશમાં કુવા ખોદીને તેના પાણીનું મીઠું પકવે છે તેમજ શુન્કરાતમાં ઉત્તર ભાગ કે જે ખારાવોડા નામે પ્રસિદ્ધ છે ત્યાં પણ કુવાના પાણીમાંથી મીઠું પકવે છે. એવુંજ રજપુતાનામાં જયપુર સરદાનની પશ્ચિમે અને જોધપુર સરદાનની ઉત્તરે એક મોટું સરોવર છે, જે પાંચ માઇલ પહોળું અને વીસ માઇલ લાંબુ છે તેને સાંધર સરોવર કહે છે. તે ઉડુ રક્ત ત્રણ ચાર ફીટ છે તેથી આજુ બાજુ મોટા પ્રદેશમાં પાણી વહીને કુદરતી મીઠું ઉત્પન્ન થાય છે. આગલા વારામાં હાંડુસ્તાનના પૂર્વ અને પશ્ચિમ કીનારા ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે મોટા મોટા મીઠા અગર હતા. ફક્ત સુન્દર જિલ્લામાં છરગડા, પતાર, જુઆ, ખુડીઆ અને કુંદીઆણામાં મીઠાના અંબર હતા ત્યાં ઉપર કલા મુજબ જમીનમાં ક્યારા બાંધીને તેમાં મોટી ભરતીનું પાણી ભરતા, અને પછી તે નકાશ્ત જાય, એટલે મીઠાના પારદર્શક ગાંઠા બાજતા. એ કામ કરનારને અમરીઆ કહેતા અને તેને રક્ત શ્રી (બંગાળી

મણી) મીઠા ઉપર આંધ પાંદળ લવાજમ મળતું તેથી મીઠું પાણીનું ચાંતું વેચાણ હતું. બારે મીઠા ઉપર સરકારનું કંટાં લવાજમ નહોતું ત્યારે સુરત વિગેરે કોટાણું રૂપિયા આંધે મળું મીઠું મળતું હતું. પછી એમના વડીલોનો કહેવા પ્રમાણે મીઠા ઉપર સરકારે કરની શરૂઆત કરી તેથી સુરતની રાયત નારાજ થઈ અને કોટાણું દીવસોની હડતાલ પાડી. પંછી ડીરિક્ટર બન્યા સાહેબ જે, તે વેળામાં ગવર્નરના એજન્ટ પણ હતાં, તેને બંગલે બસને તોડાન કર્યું તેથી બજાર સાહેબે યાજી પીઠાવીને બહાર કાઢ્યું કે “માફકે મહાસુધ” એમ કરીને તે વખતે મીઠા ઉપરનો કર બંધ સુખ્યો પણ પંછીથી પાછો હોઈ લીટનનો સરકારના વખતમાં એકી રૂપિયા સુધી ભાવ ચડી ગયો અને તેથી પ્રજાને કમનસીમે મીઠું મેંધું ધંધ વાપર જોડો થયો; આજ આપણે બાર બાર વરસ થયાં મરણના મહા રોગથી પીડાઈને છીએ. પણ હવે કાંઈ નામદાર સરકારના ધ્યાનમાં આં વાત ઉતરી છે તેથી મીઠું સેણું કંટું છે અને તેથી વાપર બહેલો થયો છે અને તેનેજ પરીણામે તમે બોધ લીધું હશે કે આગલા વરસના કરમાં એમ જુલુની સખ્યા જોડી થઈ છે એમ સરકાર પેતિ કહ્યું કરે છે.

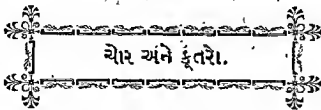
મીઠામાં દુર્ગંધ નાશ કરવાને શુભ છે તેથી કરીને દુર્ગંધ મારતી મેરીઆ અને દરબી બગરૂઆમાં અસલ મીઠું નાખવાથી દુર્ગંધ દૂર થતી હતી. એથી સાંઠ વરસની સાંથી મુલતમાં મરણીએ દેખાવ દીધો નહોતો. તે મીઠાની અજાતને લીધે આજ બાર બાર વરસ થયાં મરણી, દેશમાં ઘર ઘાડીને બેઠી છે.

વળી મીઠામાંથી ક્યોરીન નામનો ગ્રાસ પેદા થાય છે તે રંગ નાશ કરવાના ઉપયોગમાં આવે છે. તેના ઉપયોગ હાલ બનાવવાના કારખાનામાં તરેહ તરેહવાર રંગનાં મીઠામાં બધા રંગો નાશ કરીને ઉત્તરો બહારના જેવો માલ તૈયાર કરવામાં પાલ છે.

કહે છે કે મીઠું એ સોડીઅમ ધાતુનો એક ખાર છે જેને રસાયનશાસ્ત્રમાં સોડીઅમ ક્યોરીઅડ અથવા ક્યોરીઅડ એક સોડીઅમ કહે છે. એ સોડીઅમ ધાતુની સને ૧૮૦૭ માં સર હંફ્રી ડેવીડ સાહેબે રીજળાના પ્રવાહ પરે સોધ કરી. એ ધાતુનડે એલ્યુમીનિયમ અને મેગ્નેશીયમ ધાતુ તૈયાર કરવામાં આવે છે તેમજ ક્વાર્ટ્સમાંથી આ ધાતુનડે સેણું કોરી શકાય છે. રસાયન વિદ્યામાં એ ધાતુના ઉપયોગ વિષે તેમજ તેનાં લક્ષણ વિષે ધણું વર્ણન છે. પણ સાધારણ વાંચનારને તે કોટાણા બરેણું ધંધ પરે માટે તે ન આવડતું રહત મીઠા વિષે જેટલા શુભ જણાયા તે વાંચનારની સેવામાં રજુ કર્યાં છે અને ઘણા કવિઓએ તેને વર્ણવ્યું છે. સામગ્રીએ કહ્યું છે કે,

છાંચો.

સ્ત નહીં નહીં વેલ, નહીં પને નહીં ફલે
નહીં ખીજ ધાવેતર કહે કણુ અતી અમુલ્યે.
શુભ વરા અપરમપાર, દેશ બાધામાં દીડા:
દેવ લુગ નય રંક, મણે અમૃતથી મીઠા:
છે મીઠા શુભ મોતી યદી, સેવામાં સેવોં સદા;
કની શામગ કહે, સોધી લુગો, કોઈએ નવ તદ્દમે કદા.

(લેખક, રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ.),

ખાત્યાવરથામાં અભ્યાસને ભોજે પ્રાપ્ત થએલું જીણામાં જીણું કૌશલ્ય પણ ધણીકવાર મ્હોટપણામાં ધણું કામ લાગી જાય છે. ધડિઆળ દુરસ્ત કરવાનું, છપીમાં ફ્રેમ જડવાનું, સારા અક્ષર લખવાનું, ભાંગ્યું તુટ્યું સંગીતનું ગાન ધરાવવાનું, રાતના ખારેક વાગ્યે મિત્રનાં છોકરાં રડતાં હોય તો તે વખતે અનેક અગવડભરી જગ્યાએ સંતાપને કૂતરા-બિલાડાં બોલાવવાના પ્રયત્ન કરવાનું વિગેરે અનેક જાતનાં કૌશલ્યવિદ્યાને આપણે ન્હાનપણમાં પ્રાપ્ત કરીએ છીએ અને “ સંધર્ષો સાપ પણ કામનો છે ” એ કહેવતાનુસાર “ સંધર્ષુ” કૌશલ્ય પણ કામનું છે ” એવી કહેવત ધણીવાર સાચી ઠેરવીએ છીએ.

અલંબત, બધા વિષયોની મારક આ વિષયમાં પણ દાલની ખીજ ખાજુ હોય છે. ધણીવાર આપણે મિત્રોની ધડિઆળ સુધારવા જઈએ છીએ, ત્વરથી બધું સાંચાકામ છૂટું પાડીએ છીએ અને કોઇપણ જાતનું તેજ અંદર રેડીને આશા ભર્યા અંતઃકરણે તે સાંચાકામ પાછું બેસાડવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. બે ત્રણ દિવસમાં પાંચ પચીસ વાર તે સાંચાકામ આપણે જૂદી જૂદી રીતે ધડિઆળમાં બેસાડીને હેને ચલાવવાનો યત્ન કરીએ છીએ પણ આખરે આપણે નિરાશ થઈએ છીએ અને “ જોઈએ તો હું ધડિઆળના રૂપિઆ ભરી આપીશ ” એવા રાજો કામને મિત્રના ગુરુસાથી ઉજળતાં હૈયેને શાંત કરવા કહીએ છીએ !

કોઇકવાર કોઇ મિત્રને લ્યાં ખાજકો શાંતપણે રમતાં હોય, શુદ્ધમાં સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી રહી હોય તે વખતે કૂતરા-બિલાડાં માફક ભસવાના અવાજથી હેમનાં મન રંજન કરવાના નિર્સંધર્ષ હેતુથી આપણે કોઇક દુરનીયર પાછળ ભરાઈને કૂતરાનાં જોવા અવાજ કહોડીએ, છોકરાંઓને અને છોકરાંઓનાં વડિલો એથી ગજરાઈને ખુશ થવાને બદલે ચીસાચીસ કરી મૂકે, તેથી આપણે એકદમ ઉભા થઈને હેમને શાંત કરવાના હેતુથી ભડાકે ઘડને આપણી છૂપી જગ્યાએથી બેહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન આદરીએ છીએ. આથી એકાદ બે શ્લાવરવાજ, એકાદ ખડીયો, પાનની રકાખી અને બે ત્રણ શીશીઓ જૂદી જૂદી જગ્યાએથી ગમડી જઈને નની જાનમને બગાડે, આપણા શરીરના અવયવો કાંઈક જોરથી ટેખત ખુરશી અને સોફા સાથે ઘસાય અને પરિણામે છોકરાંનાં, છોકરાંનાં વડિલોનાં અને આપણાં પોતાનાં હૃદયમાં કચવાટ ઉત્પન્ન કરીને, શરમિંદા થઈને આપણે ઘેર જવું પડે !

આવીજ રીતે અન્યને ઉપયોગી થઇ પડવાની આપણી લાક્ષણિકતા લઈને આપણે કેટલી બધી વાર ઉપાધિમાં આવી પડ્યા હઈશું ? સારી છખીઓનાં ફ્રેમ આપવાનું માથે લઈને આપણે કેટલી છખીઓ ધુળધાણી કરી હશે ! રહેલી બહેનોનાં જીણાં સુવર્ણ કોષ્ટકમાં સેદાઈથી છખી

મુકવાનાં કામને અંતે અંતે લોકેટના કાચ તોડીને આપણે કેટલી બહેનોનો દેવો દુઃખમાં હશે ? હારમોનીયમ, ફિલ્ડિંગ, વાયોલીન વિગેરે ફરસ્ટ કરવાની હિંમત બીકોને કેટલાં વાળંબ બગાડમાં હશે ? જે વાતમાં આપણને કોઈપણ જ્ઞાન નાંકે હોય તે વાતમાં પણ અભિરાધથી સલાહ આપીને આપણે કેટલાંને ખાડામાં ઉતાર્યાં હશે ? પણ અહિં તો એવાં કોસલ્યને પરિણામે કાયદો થવાની કયા સંભાવના હતી ? માથે લીધું છે એટલે એ વિશે વધુ બોલવાનું પ્રયોજન નથી.

x x x x x x

અધારી રાત હતી. આપેથી કોઈ વખત ફૂટરોના ભસવાનો અવાજ તો કોઈ વખત શિખાળવાની ગીસ ભવાનક અન્ધકારમાં વધુ ભવાનકતા ઉમેરતાં હતાં. અચાનક સવાઈલાલનાં પત્ની નિદ્રામાંથી જાગ્યાં અને તેમણે અન્ધકારમાં કાન માર્યા.

કરકર ! કરકર ! ! ચરકર ! ! !

કોઈ મનુષ્ય દાદર ઉપર ચડકરું હતું. એક મનુષ્ય હતું કે બે મનુષ્ય હતાં ? કોણ ચડકરું હશે ? સવાઈલાલના પ્રશ્ન-ત ધોરવાના અવાજમાં વિધાતા મનુષ્યોના ધીમા અવાજ કંને પડવા માંડ્યા. ચોર-લૂદારા—

સવાઈલાલનાં પત્ની ગભરાઈ પળ પળે દિશ્વર દાખો નહિ. એકદમ સવાઈલાલ નિદ્રાને આવી રીતે અચાનક ભંગ થવાથી પોતાનો વાળળી વધી ઉઠાવવા જતા હતા પણ તેમનાં મોં ઉપર પત્નીના હાથ મળ્યો અને કાનમાં ધીમેથી " હૈ " મોરોથી નહિ બોલતા ! પાસેના ચોરકામાં ચોર છે ! " ના સખ્તોથી નિદ્રાભંગનું કારણ સમજાયું.

સવાઈલાલ ધરાવર જાગ્યું થયા અને વિચાર કરવા લાગ્યા. પાસેના ચોરકામાં બે મનુષ્યો મહારા જોરામાં બેઠાવા જળવા વગર પોતાનો સામાન તરડાવતા હતા. તેનો વિચાર તેમને આવ્યો. બે હથીયારબંધ માણસ રહ્યાં એક બે હાથે બાથ લીડી શકાય તેમ ન હતું એટલે જેને વાપરવાનો ઇલાજ અરોગ્યજન હતો તેમ ખૂમાખૂમ કરીને ધર-ગળવવાથી બધા સામાન સહીસલામત રહે કે નહિ એ સંકારપદ હતું તેથી સવાઈલાલને બીજો વિચાર થયો. ન્હાનપણમાં ફૂટરો-ગિલાડાનાં અવાજનાં અનુકરણથી પોતે ચડીને, આસ્ટરોને, ન્હાનાં બાળકોને અને ફૂટરોથી બહીતી આંખોને જે ત્રાસ આપ્યો હતો તેવું સ્મરણ થયું. જે અનુકરણથી બીજાં મનુષ્યો બહીતાં તેનાથી આ બે મનુષ્યો કેમ નહીં બહીએ ? ગમે તેમ માય પણ અજમાવી બેવામાં શું પામ છે એવા વિચારથી સવાઈલાલે ધીમેથી હાંકીને પોતાની પત્નીને પોતાની કુદિત સમજતી અને પછી ધીમેથી પોતે પથંગ પાછો ગયા.

ઝેરલામાં પેલા બીજા ચોરકામાં નેરલું લાઇ શકાય તેવું હતું તેટલું લાંબે બે ચોરોએ સુવાના ચોરકાનાં બારણું ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તરતજ સુવાના ચોરકામાંથી અન્ધકારને વીંકતો, બે ચોરોના દેવાને કમ્પાવતો, આખા ઘરને ગળવતો એક વિકાળ ફૂટરોનો ભવાનક અવાજ અધારામાં ગાળી ઉઠ્યો.

" ટાંખી ! બસ, સૂઈ જા ! બધારે એટલો ચોંધાટ શો ? " સવાઈલાલ ફૂટરોને શાન્ત કરતા હોય તેમ બોલ્યા.

કાલુખર ગાદ સાંતિ યસરી રહી. ગમે તે મનુષ્યને અધારી રાતે પોતાનાથી થોડેજ દૂર સંભળાતો એક ભયાનક કુતરાનો બહીઆમણો અવાજ ગભરાવી નાંખવાને પૂરતો છે તો બિચારાં બે ચોરનાં શું ગર્ગા ? તે બેં તો સ્તબ્ધજન થઇ ગયા.

સવાઇલાલે આ તક સાધીને ચોરડાનાં બાંદણું ભડાક કરતાં ઉઘાડી નાંખ્યું. ચોર ગભરાઇને એક બાજુ લપાઇને ઉભા રહી ગયા. કુતરાનો ભયાનક અવાજ પાછો ગાળી લઇયો. આ વખતે તો છેક પાસેથી અવાજ આવ્યો હોય તેમ ચોરોને લાગ્યું અને વળી કંદારે તે છેલ્લેગ મારીને લેમની ગળગી પકડશે તે દેખાવ તેડું નહતું એટલે ચોરો ગભરાઇથી કાંપી ઉઠ્યા.

મુનઃ કુતરાનો અવાજ જંગલી વાઘની મારક માડી હત્યો.

“ ખબડદાર ! હરામખોરો ! એક પગલું બે ખસ્યા છોતો. આ જંગલી કુતરો ત્હમારા શરીર ઉપર છોડી મૂકીશ. ” સવાઇલાલે પેલા બે ચોરોની સ્થામા ધસી જઇને કહ્યું. ચોરો ખસી નહિં શક્યા—ખસવાની લેમને શક્તિ પણ થઇ નહિં.

“ જરા ઉઠીને બારીએથી પોલિસ, પોલિસની યુમ મારોતો ! આટલામાંજ ફરતો હરો ! ” સવાઇલાલે પત્નીને કહ્યું. પત્નીને એટલુંજ જોઇતું હતું. બારીમાંથી “ પોલિસ, પોલિસ ”ના ઘાંટા સંભળાયા. વચમાં વચમાં કુતરાનો કંપાવતો અવાજ નીકળ્યો જતો હતો અને સવાઇલાલ લેમને શાન્ત રહેવાનું કહે જતા હતા. થોડીવારમાં પોલિસ અને ફેટલાક પરગણુ મનુષ્યોનું ટોણું આવી પહોંચ્યું અને ચોરો કુતરાના પંજામાં સપડાવવા કરતાં પોલિસના હાથમાં જવાનું વધારે પસન્દ કરીને લેમને તાબે થઇ ગયા.

પોતાના વિશ્વાસુ કુતરાની મદદથી પોતે ચોરોને પકડવા કેવા શક્તિવાન થયા હતા તે સવાઇલાલે કોટમાં જણાવ્યું. વર્તમાનપત્રોમાં “ કુતરાની કૃપશાહારી ! ” “ બે અથગ ચોરોને કુતરાએ આપેલી સિક્કા ! ” “ કુતરાએ જ્યાંવેલા બખ્ખે જન ! ” વિગેરે મધ્યાં જાણી શકે થતા અનેક લેખ લખાયા અને છપાયા. આ બૂલ મુધારવાની સવાઇલાલે જરૂર જોઇ નહિં અને તેમ કરવાની લેમણે તરફી લીધી નહિ. થોડા દિવસમાં સવાઇલાલ ઉપર પત્રો આવવા માંડ્યા. એમના ટોમી કુતરાને માટે અનેક મનુષ્યો ખોદી રકમ આપીને પણ લેમને ખરીદી લેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા.

“ હવે ત્હમે શું કરશો ? ” ત્હમારે અધાને જણાવતું પડશે કે ત્હમારી કને કુતરો છેજ નહિ. પત્નીએ સવાઇલાલને કહ્યું.

“ કાંઈ ગાંડાં થયાં છો ? હવે તે એમ કહેવાય ? નથી તો લઇ આવશું. આટલાં આટલાં મનુષ્યોને તે કાંઈ નિરાશ કરાય ? ”

∴ x x x x x x ∴
અસંખ્ય સુધીમાં સવાઇલાલે આશરે દરેક ભયાનક દેખાવવાળા કુતરા ખરીદ્યા છે અને લેમને ગળે એકેકે પટો બાંધીને સારે જોવો નહીં લઇને જૂદાં જૂદાં મનુષ્યોને ટોમી તરીકે વેચી દીધાં છે. બિચારા સવાઇલાલ બીજું શું કરી શકે ? એટલાં બધાં મનુષ્યોને અને વર્તમાનપત્રોના અધિપતિઓને નિરાશ કરવાથી લેમને શું શયદો ?*

ઉપનિષદ્વેતા મહાનુ જર્મન તત્ત્વજ્ઞ શોપેનહોરનું જીવનચરિત્ર.

જર્મન વિજ્ઞાનવેત્તા તેમજ તત્ત્વજ્ઞ આચાર્ય શોપેનહોરનું નામ જર્મની તથા યુરોપમાં પ્રખ્યાત છે. જર્મન ભૂમિએ શોપેનહોરથી પણ વધારે પ્રચલિત તત્ત્વજ્ઞો ઉત્પન્ન કર્યા છે. પરંતુ આ આર્યાવર્તમાં શોપેનહોર જેટલું પ્રખ્યાત અને પ્રિય નામ ધીબ્ર કોઈ જર્મન વિદ્વાન મહા પુરુષનું થયું નથી. તેનું કારણ એ છે કે, યુરોપમાં ઉપનિષદ્ અને ઉપનિષદોના વેદાંતને યુરોપીયન સાક્ષરો સમક્ષ પ્રસિદ્ધ કરનાર શોપેનહોરજ પ્રથમ હતો. The Upanishads are the solace of my life and will be the solace of my death (ઉપનિષદ મારા જીવનનું આશ્વાસન હતાં છે અને મરણમાં પણ તે આશ્વાસનેદાયક થઈ પડશે) એવાં એનાં વચનનું હૈંદુસ્તાનના સેંમકો અવતરણ કરતાં કંટાળતા નથી. તે પ્રધેને આધારે વેદાંતને પોતાનાં સિદ્ધાંત રૂપે પ્રદણ કરનાર યુરોપ માત્રમાં શિશુદ્ધ તરીકે પ્રસિદ્ધ એવો તેજ પ્રથમ પુરુષ હતો. અપ્રિય સત્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રસિદ્ધ રીતે તેનું મંદણ કરવાથી, જ્યોતે તેને આશ્રય આપવાથી, પોતાની અસાર પર્વત સફલ રીતે પ્રાપ્ત થયથી કીર્તિતે ખટકો આવવાની, શું અહોના, શું પશ્ચિમના 'મોઝા સોફ્ટ' ને જે ભવ-લેપ છે તે ભવના જૂલની જળમાં રસવું એ શું તેનો શોપેનહોરને મધ સરખો પણ નહોતો. તેણે ઉપનિષદની ઉત્તમતા અને વેદાંત મતની સર્વોપરિતા પોતે પ્રાંતીધર્મોવલ્લી છતાં ધરને છાપ-રેથી દરેક પીડીત જાહેર કરી હતી. અને પોતે તે સિદ્ધાંતનો પ્રતિપાદક, પ્રચારક તેમજ શિષ્ય ભવ્યો હતો. આથી જો કે તેમના સદવર્ત્તી શિષ્યોમાં તેની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થઈ હતી, તે પણ કાલકારે તેની વાતમાં સંલગ્ન સંજોન તત્ત્વ હતું તે સ્વીકારણ હતું અને તેની કીર્તિ યુરોપમાં એક નવીન મતની શિલ્પસુદ્ધિ અથવા તત્ત્વજ્ઞાનનું નવું દર્શન સ્થાપનાર તરીકે દૃઢ સ્થાપિત થઈ હતી. પુરાણકાલના આર્ય ધર્મમાં જે સૌથી સુંદર છે તેના સાર રૂપ ઉપનિષદ છે અને તેના પ્રચારથી યુરોપમાં-કાલના આપણા થઈ પડેલા જર્મનો-માં આર્યાવર્તની પુરાતન સંસ્કૃતિ-સભ્યતા માટે જે માન છે તે સાર ધન્યવાદનો સૌથી મોટો હિસ્સો નિઃસંદેહ શોપેનહોરને ધો છે.

આવા એક મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર આપવું એ આવશ્યકજ છે. અને યુગ્મરાત્રી ભાષામાં હજી સુધી તે અસાર લગીમાં પ્રજટ થયલું હમારા જાણવામાં નથી તેથી તે સંસ્મરતાથી આપવું એ હમે દમારૂં ખાસ કર્તવ્ય ગણીએ છીએ.

બાલ્યાવસ્થા-પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્વભાવનો માતાપિતા.

શોપેનહોરનો જન્મ ડેનમાર્ક નગરમાં ૧૭૮૮ ની તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરીએ થયો હતો.

* પૂર્વ પ્રસીદ્ધિ આ મુખ્ય બંદર છે અને તે કિલ્કેબંદ છે. ૧૭૮૮ સુધી તે પોલેન્ડા લાગામાં હતું પરંતુ પોલેન્ડ સ્વતંત્ર મહીને સ્વીકાર્યા થયા પ્રસીદ્ધિને તાલે થયું ત્યારે પ્રસીદ્ધિને જાગમાં આ બંદર મળ્યું.

તેના પિતા શરાફ હતા અને તે ધંધો વંશપરંપરાનો હતો. તેનો પિતા હેન્ની ફ્રીડરીસ શોપેન-
હોર અસલ બુદ્ધિનો, દૃઢ વિચારોનો તથા પોતાના નગરની સ્વતંત્રતાનો મહા અભિમાની હતો.
તેથી જ્યારે ૧૭૬૩ માં એ સુરક્ષિત નગર પ્રશીયોને સરજી મળ્યું ત્યારે પરત્રંન થવા કરતાં
તે સહકુટુંબ તથા પુત્ર અને ધંધો પણ સાથે લઈને સ્વનગરને છેલ્લા પ્રણામ કરીને હેમ્બર્ગ
આવ્યો ગયો. આપણા નાયકની માતા સાથે એના પિતાનું લગ્ન, પિતાની ૪૦ તથા માતાની
૨૦ વર્ષની વયે, ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં થયું હતું. વ્યાપાર તથા દેશપરદેશોના સંસ્કારોને લીધે
પિતા ઉદાર વિચારોનો હતો. જ્યારે શોપેનહોર એની માતાના ગર્ભમાં હતો તે વેળાએ સગર્ભા-
પત્ની સહિત તેનો પિતા પશ્ચિમ યુરોપને પ્રવાસે નીકળ્યો. તેનો હેતુ એ હતો કે ગ-
ર્ભિત બાલક ઇંગ્લંડમાં હોઈએ તે પ્રસંગે જગતમાં પ્રકાશિત થાય તો સારું;
પરંતુ માતાની નાણુક તખીયતને લીધે તે હેતુ ખાર પાડી શક્યો નહીં. ઇંગ્લંડની
સ્વતંત્રતા તથા પ્રજાસત્તાને લીધે તેને ઇંગ્લંડનો ષડ્ઘાત હતો. જો કે પુત્ર ઇંગ્લંડ-
માં જન્મી ન શક્યો તોપણ તેણે પુત્રને અંગ્રેજ, ફ્રેંચ તેમજ જર્મન એ ત્રણે ભાષા-
ઓમાં એજ રૂપે હસ્તી ધરાવતાં એવાં “ આર્થર ” નામનું અભિધાન કર્યું. આર્થ-
રની પછી તેને એક નાની બહેન (એડીલ) પણ ૧૮૬૬ માં યજ હતી. આ બે બાલક
બહેનો ઉપર માતા પિતા વચ્ચેના સ્વભાવ વિરોધને લીધે સરખી અસર થઈ હતી. તેમના
(માત્ર પિતાના) બન્નેના માર્ગ એટલા નિરાળા હતા કે તેમનું લગ્ન સુખી નીવડ્યું ન
હોતું. એકને પૂર્વ તો બીજાને પશ્ચિમ જવાનું મન થતું. પરિણામે બાળકોની ઇચ્છાઓ તમ
થવી ફર્લજ હતી અને તેમને બચગીમાં અનેક દુઃખો પડ્યાં હતાં; અને તેને લીધે તેઓ
બન્ને આખી જીંદગી પર્ષત ખાટા સ્વભાવનાં, નેરાસવાદી, જગતને કુદ સમજનારાં તેમજ
દુઃખની નિરુપહા કરનારાં રહ્યાં હતાં. આર્થરની માતા જે કન્થા તરીકે મીસ જોહના હેન્નીએટા-
ટ્રોસીનર નામે પ્રસિદ્ધ હતી, (જન્મ ૧૭૬૬, મરણ ૧૮૩૮) તે પણ એક વિદુષી સ્ત્રી હતી.
તે પોતાના દિવસોમાં કાંઈક પ્રખ્યાતિ પામેલી અંધકાર હતી. તેણે મણુ નવલકથાઓ, ઇંગ્લંડ
વગેરે દેશોનો પ્રવાસ તથા બીજાં એક મેટ્રા અંધ તેમજ દૈત્યક નાની વાર્તાઓ લખી હતી.
આ નવલકથાઓમાં તેણે ત્યાગનો ઉપદેશ વિશેષ કર્યો હતો, અને તેના ત્યાગી સ્વભાવથીજ ઘણું
ફરીને લક્ષ્મીનંદન સુખલિલાસી પતિના સ્વભાવ સાથે વિપત્તિ થઈ હશે ! માતા તરફથી કુટુંબને
સરસ્વતીનો પ્રસાદ એધે હતરી આવ્યો હતો. પુત્ર તો આપણે આગળ જોઈશું તેમ પૃથ્વી
પ્રસિદ્ધ થયો-પરંતુ પુત્રી એડીલ પણ એક વિદુષી અંધકાર યજ હતી. ૧૮૪૪ માં તેણે કવિ-
તાનો એક અંધ પ્રગટ કર્યો હતો, તેમજ ૧૮૪૫ માં “ એના ” નામની નવલકથા બે ભા-
ગમાં પ્રગટ કરી હતી. યુજરાતમાં તો ખરાબ નવલકથા પણ હજી સુધી કોઈ યુજરાતી વિદુ-
ષીએ લખેલી જણવામાં નથી. આ વિચિત્ર સ્વભાવનાં બાલક બહેનો વચ્ચે ઘણા માઠં સ્નેહ
હતો; અને તીખા બાઈની હેતથી સેવા કરવામાં બહેને કોઈ મણુ રાખી નહોતી.

વ્યાપારમાં કસાવવાની પિતાની શક્તિ—પિતાનો ઢહાંત.

હવે આપણે આર્થરનાં જીવનની શરૂઆત કરીએ. ૧૭૯૭ થી ૯૯ એટલે ૧૦ થી ૧૩
વર્ષની ઉંમર સુધી આપણે નાયક હાવર ખાતેના પિતાના એક મિત્ર-વ્યાપારીને ત્યાં

રહીને બધુએ હતો. ત્યાં એને તે વ્યાપારીના પુત્ર સાથે ગાંઠ મિત્રાચારી થઈ હતી. તે પછી હેન્ગર્મ આવીને ૨-૩ વર્ષ બાલ્યવર્ષમાં ચિત્ત રાખ્યા વિના કાઢી નાંખ્યાં. ૧૫ વર્ષની વયેજ તેના પર વિદ્યાદેવીની પ્રસન્નતા દેખાવા માંડી; પરંતુ પિતા એક સુદ્ધ વ્યાપારી હતો અને શક્તિદિનીને બદલે સરસ્વતી દેવીની આરાધના ધામ એ તેને પસંદ નહોતું. તેથી પિતાએ પુત્રને કહ્યું કે બાલ્યુ હોય તો બાપાઓ બાંધે નહોતો તો પ્રવાસે ચાલે (કે ત્યાંથી અવ્યાસ છુટી જાય અને તે પર વૈરાગ્ય ધાય !) પુત્ર બાળમાં રસાયો અને ૧૮૦૩ માં કુટુંબ પ્રવાસે ઉપડ્યું. તેઓ ૭ મહીના ઇંગ્લંડ રહ્યા. સ્વતંત્રતાથી શોષેનહોરને ઇંગ્લંડમાં ગમ્યું નહોતું અને તેની પ્રજાની અતિ નિશ્ચિન કાર્ય કરવાની રીત પણ રસી નહોતી. એકાંતપ્રિય શોષેનહોર કાંઈને મળતો નહોતો નહોતો તેમ કોઈની સલાહ પણ મોખ્ય કરતો; નહોતો તેથી તેની માતાને વારંવાર કપડો આપવો પડેલો. આ સાક્ષાત્કષિપ્ત છે એવું જ્ઞાન એ દેવહૃતિને કાંઈ કરીને આપ્યું હતું તો કપડાંનો આ પ્રસંગ આવતો નહોતો ! ક્રાન્સ, આસ્ટિયા, હોલેડ અને ઇંગ્લંડની મુશારીથી પાછા રવાના બાદ પિતાએ શોષેનહોરને ૧૮૦૫ માં એક વ્યાપારીની એસીસમાં કામ સીખવા બેસાડ્યો. (આ દેશની પેરે યુરોપમાં વ્યાપારીઓના પુત્રો જન્મથી હોશિયાર હોતા નથી તેથી તેમને પોતાની ખુરસી આપતો પહેલાં ઠેઠ સરથી બાવહારિક વ્યાપારી જ્ઞાન આપવાનો રહેલો છે), તેમ ધમાને ૩-૪ માસ ન થયા એટલામાં તો પિતાનું મગજ ખસી ગયું અને તે નહેરમાં પડી મરી ગયો અથવા આત્મધાત કાઢી. આ મરણથી વિદ્યાવિદ્યારી માતા તેમજ પુત્રને પોતાની હુદ્દિની સ્વાભાવિક દિશાનો માર્ગ સરલ થયો. પુત્ર આર્થરને તેણે વિદ્યા પ્રાપ્તિમાં મદદ થવા પ્રેરણા કરી અને તે, તે સાર ગોથા ગયો. પણ ત્યાં પણ કૃતરાની એ પૂંછડી સફળી રહી નહોતી. પોતાના શિક્ષકની તેણે એવી સજ્જત મસ્તરી કરી કે નેને તરત કાઢી મૂકવામાં આવ્યો. માતા પણ હેન્ગર્મથી વીમર ગઈ. આ વખતે, તે હજી મુલાવરવાના પ્યારમાં હતી-૪૦ ની અંદર હતી.

વિદ્યા પ્રાપ્તિ સીસ શોષેનહોર અને પ્રખ્યાત ગીથીનો મેળાપ.

ગીથી (Goethe) અહીં, વીમર પ્રાંતના રાજા (ડયુક) આર્લ્સ જોગરેસનો પ્રધાન હતો. ૧૭૭૫ થી તે અંત પર્વત (૧૮૩૨) સુધી ગીથી વીમરમાંજ હતો. જેમ હાથમાં બંગાલમાં સ્વીન્ડનાય અદિતિય સાહિત્યાર્થ ગણાય છે તેમ જર્મનીમાં ૧૮ થી સદીના છેડા તથા ૧૯ મીના પહેલાં વાગમાં ગીથી, સર્વાનુભવે અદિતિય ગણાતો. એથી વીમર એક ઋવિધામ, એક વિદ્યાપીઠ જેવું થઈ પડ્યું હતું. વિદ્યા પ્રાપ્તિ સીસ શોષેનહોરનું તે તરફના ગમનનું કારણ એજ પ્રભાવશાલી મહાવિદ્યાનું આકર્ષણ હતું. ગીથીની તે વીમરમાં એક પદ્ધતિવાળી બની અને વિદ્યાવિદ્યારી જનોને મજાવાની ' સાલે ' તરીકે, ગીથીસ શોષેનહોરનું મકાન, સારી પ્રખ્યાતિમાં આવ્યું. બીજી તરફ આર્થર પણ બેસી રહ્યો નહોતો. તે પણ વિદ્યા માતાનો પુત્ર હતો. નિરાશમાંથી હડધુન થયો એટલે તેણે પેસો નામના ગ્રીક ભાષા અને સાહિત્યના એક સારા વિદ્યાનનો આશ્રય લીધો અને તેના હાથ તથા ખનથી ગ્રીક સાહિત્ય-જે પ્રાચીન સાહિત્યમાં સર્વોત્તમ છે, અને નવીન પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય માંની હજી એ પ્રેરણા રૂપ છે-નો અભ્યાસ કર્યો. તે એવો સરસ કે માત્ર બે વર્ષમાં તો તે ગ્રીક ભાષા તથા સાહિત્યનો પ્રખર પંડિત થઈ પડ્યો !

૧૮૦૬ માં ૨૧ વર્ષની વય થતાં, તેની માતાએ તેને કાયદા પ્રમાણે પિતાની મિલકતનો ત્રીજો હિસ્સો તેને સોંપ્યો જેનાં બાજુ તરીકે તેને વરસે દોઢસો પાઉંડ મળતાં થયા. આ આવતી આવકથી તેને ચડતો અભ્યાસ કરવાની સરલતા થઈ, અને તે ગોર્ટીનનની પ્રખ્યાત યુનીવર્સિટીમાં દાખલ થયો. તેણે શીસ્તુરીનો વિષય લીધો અને પ્રાચીન ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞેશ (અફલાતુન) તથા અર્વાચીન જર્મન તત્ત્વજ્ઞ કાંટના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો.

નૈરાશ્યવાદી થવાની શરૂઆત.

નૈરાશ્યવાદી વિચારકોનો શોષનહાર આચાર્ય છે. અને એ નૈરાશ્યવાદનો રોગ-એ ખીજુ-શું છે ?-લાગુ પડવાની શરૂઆત આ તબક્કે તેને થયેલી લાગે છે. તેના લેખોમાં દુન્યા દોનખ છે અને બાજુ બગડતીજ ચાલી છે, સ્ત્રીઓ કમળત અને પુરુષો બદમાશ છે, અને સુક્તિતું એકજ સાધન આત્મઘાત છે ઇત્યાદિ વાતો બહુજ સુંદર રીતે સુક્તિપૂર્વક લખી છે. આનું એક કારણ એ પણ છે કે તે પોતાનીજ ધુનમાં મસ્ત રહેતો. કોઈને મળતો મફતો નહોતો. તેને બધા મૂર્ખ અને દમ વગરનાજ લાગતા. એ એના મનોરાજ્યમાં રાજ્ય કરતાં પરવારતોજ નહોતો. એના સારા મિત્ર કે ઓળખીતામાં દુન્યામાં બેજ હતા, તેમાં એનો ખરો જાનની મિત્ર તો એની જાતનો પણ નહોતો. તે એક નહોતો ફતેરો હતો જેની સંગતમાં તે ગામમાં ભટક્યા કરતો ! મનુષ્યો સાથે સરલ સંવાદ કરવાની એને ટેવ હતે તો એને જગત માટે બહુ ઓછો નિરસ્કાર હતે પરંતુ તે એના ભાગ્યમાં નહોતું. ૨૩ વર્ષમાં એને આનંદ આવતો ! તેથી એ મહાદુરામ્હી સ્વભાવનો થઈ ગયો હતો. કોઈની પણ સાથે તકરારમાં ઉતરતો તો અતિ શરત ! પરંતુ વાત આવી જતી. અને શરત બકતાં, તે ધણું ખર્ચ હારીજ જતો તેથી દંડ આપીને, બાદ પીઠામાં દારૂની શીશીઓના છંટકાવથી ઠંડો પડ્યા જતો ! આ-બાલ્યાવસ્થામાંજ એણે મક્કમ કરાવ કર્યો હતો કે, સંસારની જાળમાં પડવું નહોતું. તેના ભાગીદાર ન થતાં માત્ર તટસ્થ રહીને સિંહાવલોકન, સમાલોચના, તથા ટીકા કરવી ! એક મિત્રે કહ્યું કે આ નિશ્ચય હડાપણુ ભર્યો નથી. તેનો ઉત્તર આપ્યો કે, “જીવનની પ્રવૃત્તિની ખટખટ બહુ ભારી છે. તેથી આપણે તો તે પર વિચારજ કર્યો કરવાના ! ” આવી ઓપ-રીતો માણસ એકાંતમાં રહીને પછી જુરાયા કરે તેમાં નવાઈ નહોતી. તેને પરિણામે તેને પોતા પર હસ્તો થવાનો ભય લાગ્યા કરવાનો પણ વ્યાધિ થયો હતો અને તે વિચાર એટલો પ્રામાણિક હતો કે એ ભય આવી ચડે તેના ઉપાય તરીકે રાતના તકીયા તથા હમેશાં કાતિસથી તૈયાર ભરેલી બંદુક ચૂકીનેજ સતો !

હવે એના વિદ્યાભ્યાસની પ્રગતિ તરફ વળીએ. ગોર્ટીનનમાં ૨ વર્ષ રહી તે બર્મિંગહામ ગયો અને ત્યાંની યુનીવર્સિટીના મહાવિદ્વાન પ્રોફેસરો જેઓ પોતે નામાકિત શીસ્તુરી હતા તેમનાં જાપણો સાંભળ્યાં. શીસ્તુરી શીસ્તુરી સંજાંથી ભાવણો તેણે સાંભળ્યાં એટલુંજ નહોતું પણ તેણે તેની ‘ નોટ ’ પણ ઉતારી લીધી હતી; જે પરથી તે ભાવણો પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રથમ તો તેને એ શીસ્તુર માટે બહુ માન હતું પણ પાછળથી તેના તે વિરોધી થઈ પડ્યો હતો અને તેના વિષે બેઠકતો ત્યારે એની મેજે ગાળો દેવાઈ જતી હતી ! બર્મિંગહામ-તે ૩ વર્ષ (૧૮૧૧-૩) રહ્યો. તે અહીં એકવચનો અને દુઃખીયો હતો તેમાં કોઈનો કસુર નહોતો.

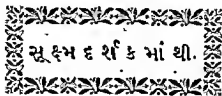
નૅપોલીયનની સામા ચવાતું મોંડી વાળ્યું.

આ વિચિત્ર મર્તિનો એક શોખ જર્મનીમાં મેનુષ્યના નૈતિક તથા શારીરિક ગુણો વચ્ચે કાર્યકારણનો પરસ્પર સંબંધ કેટલે અંશે છે તેની શોધખોળ કરવાનો હતો. તે સાર તે જર્મનીની એક ધર્મશૂઘોરપીટલમાં ત્યાંના દુઃખી દર્દીઓને તપાસવા જતો! આ અસર્તિમાં નેપોલીયન પોતાના પાઈ વર્તનના રાજ્યોને એકપર એક જીતી વડે હથથવાથી મુક્યો હતો. જર્મનીનું સ્વદેશાભિમાનનું લોહી વરાળ થાય એટલું ઉકળ્યું. દરેક સુવક સ્વમસેવક બનીને, ફ્રેંચ સામે ધસવા ઉપડી જતો. શોપેનહોર પણ બીજાનું જોઈને જરા ઉકળ્યો; અને તે એટલે સુધી કે લડાઈમાં માન્ય મૃત્યુ સ્વીકારવા નેપોલીયનની સામે ચવા માટે તેણે જે બંદુકો પણ વેચાતી લીધી; પણ આ બાબત પર ફરીથી વિચાર કર્યો. તેણે પોતાના મનને પૂછ્યું કે આ લડાઈ સામે લીધે થાય છે? અને, અને ઉત્તર આપ્યો કે હુણ્ડો પર સત્તા ચલાવવાની સમસ્યાની ધ્વજને લીધે આ વિરોધ થાય છે. શોપેનહોરે મનમાં તકરાર કરી કે મરુપ્ય માત્રની પરં પર સત્તા-એ હુકમી-જુલમ ચલાવવાની ધ્વજ છે. બધાજ અંતરથી બદલાય છે, નેપોલીયન પણ તેમનાજ એક છે, અને બધા એવાજ છે. તે કરતાં એ વિશેષ નથી. ચાલે તો બધાજ નેપોલીયન વામ-માત્ર પ્રસંગ અને શક્તિ ન હોવાથીજ તેઓ નેપોલીયન જેવું કામ કરતાં અટક્યા છે. ધ્વજની ખામી નથી. ત્યારે નેપોલીયનની શી દસર? સારે એની સામે લડવું એ પણ વગર દસરે સભ્ય કરવા જેવું છે. "નેપોલીયનથી હુણ્ડ સ મનુષ્યોથી તેની ખેડે સત્તા ચલાવતી નથી ત્યારે તેઓને ન્યાયી હોવાને, પોતાની હુણ્ડલતા ઠાંકવા દબ માત્ર કરવો પડે છે." આ વિચાર પરંપરાનું પરિણામ એ આવ્યું કે હથથારો તેણે છોડી લીધાં, અને હેબર્મની સ્વતંત્રતા સાચવી સમવાતું કુદ કામ ત્યાંના સૈનિકો તથા રાજદ્વારીઓને સોંપી તે વીમર ગાંધો ગયો. ત્યાંથી તે એક એવે ગામડે ગયો કે જ્યાં તેને કાને સૈનિકોનાં ટોલનાસાનો અવાજ પણ સંજગતવાનો પ્રસંગ આવવાનો નહોતો. અહીં તે એક કોશમાં ઉતર્યો-અને જ્યારે સ્મસ્ત મુરોષ પોતાની સ્વતંત્રતાનું સ્વીકાર કરવા પોતાના સર્વસ્વનું જોગ આપવું હતું ત્યારે શોપેનહોર, વીમરની લાઇબ્રેરીનાં પુસ્તકોની મદદ વડે "ડાક્ટર ચોક્ષ શીલોસોશી" ની કીટીની પ્રાપ્તિ કરવાને, શિલ્ડુશીના કોઈ વિષય ઉપર અસલી વિચારોથી ભરપૂર એક નિબંધ લખવા નીરવિ બેઠો.

(અપૂર્ણ) .

અમેરીકાનો નવો પ્રેસીડેન્ટ પીલ્સન એક અદિતીય હાગવજવાળી, હસમુખો, મરકરો છે. શી. બુડરો પીલ્સન ચેમ્બર્લીન-ફેશન લટકતા અશમાનો કાચ પહેરે છે. એકલા એક સાથે તેને વાદવિવાદ થતો દતો. તે દશમીય વાદવિવાદ કરનારાએ પેલા અશમાનો કાચની બેડ નાકના પૂલ પરથી ખેડે કાઢીને છેક નાકની અણી આગળ આવી પડેલી બેઠ. પ્રેસીડેન્ટે તેણે કશું-જવનર, તમાચ ચરમા તો લગભગ તમારા મોં આગળ આવ્યા છે! બુનો તો ખરા.

પ્રેસીડેન્ટ પીલ્સને તરત જવાજ આપ્યો કે તે ચોગ્ય છે. હું હું બોલું છું તે હું લેવા મોલું છું.

ઘણે લાંબે કાળે એક ખરા મહાત્માનો દેહાંત થયો છે. મૃત પુરોનાં મરણની નોંધ લેવાનો

દમારો નિયમ નથી. પરંતુ રા. દામોદર મુખડવાળાનું જીવન

સ્વ. દામોદર ગોવર્ધનદાસ
મુખડવાળા.

દમને એટલું આદર્શ અને રમણીય લાગ્યું છે કે ખેંદનાં અશુદ્ધી
નિવારણનું કાર્ય જિના રહી રાકાયું નથી. રા. દામોદરદાસ

કાંઈ મહાન વિદ્વાન નહોતા, લેખક નહોતા, વક્તા નહોતા,

સર કે શવખહાદુર પણ નહોતા, કરોડાધિપતિ નહોતા. મુખ્યત્વે અનેક લક્ષ્યાધિપતિઓમાં એક

માત્ર હતા. છતાં તેમને માટે સામાન્ય યજ્ઞને બલા બલા દરજ્જેદાર, છટ્ટાદાર, પૈસાદાર પુરો

કરતાં આંત વિશેષ અંગત માનની લાગણી હતી. તેનું એક કારણ બેશક એમની

ઉદાર સંખ્યાવતો છે. કોઈ પણ ઉત્તમ કામ માટે તેમને ગદ્ગદની માંગણી વ્યર્થ ન જતી. વિદ્યા-

વૃદ્ધિ પર તો તેઓ રિદા હતા. “ પીપ્પલ્સ ફ્રી રીડીંગ ફ્રમ એન્ડ લાઇબ્રેરી ” ના સ્થાપક

તથા આલક તરીકે તેમણે પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. સ્થળે સ્થળે મૃત વૈચવાની લાઇ-

બ્રેરીથી પ્રગ્લે જ્ઞાની કરવાની આ મુખ્યમાં પ્રયત્ન સંસ્થા હતી કે જેનું અનુકરણ હવે સ્થળે

સ્થળે થયું છે. અનેક વિદ્યાવર્ધક સંસ્થાઓને તેમની આજુ ઉદાર તથા સંતોષ મદદ હતી. અના-

યાલયો માટે પણ હજારો રૂપિયા કાઢી આપ્યા હતા. અને પ્રગટ કરતાં પણ અપ્રગટ નામે તેથીએ

વિશેષ દાન આપતા. કોઈક આશ્ચર્ય પામતા કે આટલું બધું ધન આવે છે ક્યાંથી ? તેનું

કારણ તપાસતાંજ તેમને માટે માનમાં વૃદ્ધિ થાય છે. તેમને અંગત ખર્ચ બહુજ ઓછો

હતો. જીવનના ઉત્તર ભાગમાં માત્ર દુધ તથા શલાદાર કરતા અને પોતા પાછળ કુલ ખર્ચ

વર્ષે લાખોના કમાનારને એ હજારથી બહુ વધારે નહોતો. તેઓ જગતનું બહુ કરવું એનેજ

જીવનનું સાર્થક માનતા અને ધન કમાતા તે પરદુરખર્ચજનનના કામમાં આપવા. પરંતુ

એમની દાનબુદ્ધિનેજ લીધે કાંઈ એમના પ્રખ્યાતિ નહોતી. દાનેશ્વરી તો ઘણા હોય છે. ખીજા

ના ધનની પેઠે એમનું ધન ખીજાને મારીને-ફગીને મેળવેલું અશુદ્ધ નહીં પણ ઉઘાડી રીતે,

પ્રામાણિકતાથી પ્રાપ્ત કરેલું હતું. તેઓ કદાપિ દંભ, ડોળ, કે અપ્રામાણિક હેતુના કોઈ પણ

કામમાં પોતાના નામનો પણ ઉપયોગ થવા ન દેતા, એટલુંજ નહીં પણ તે ઉઘાડું પાડવા

છત્તતા. તેઓ થોડાજ સિદ્ધિતા જાણતા પણ તે બહુ જાણનાર કરતાં અતિ વધારે પૂર્ણપણે

પાળતા એજ તેમને માટેના માનનું શુભ કારણ છે. સંસારસુધારાની આવશ્યકતા,

દેશાદ્યની દૃષ્ટિથી એમણે બહુ સરસ પીછાની હતી અને તે કામને એમની ઉડી કોષ-

ળાનો તેમજ નામનો નિરંતર ટેકો હતો. અમેરીકા તથા અતિપૂર્વના ચીન-જેપાન

દેશોના પ્રવાસથી તેમની દૃષ્ટિ બહુ વિશાલ થઇ હતી. ધર્મના નામનો, સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાના

હેતુથી દુરપયોગ કરનાર માટે તેમને અધિતિમ નિરસ્કાર હતો; અને તે દર્શાવતાં તેઓ અમુકના

શત્રુ થવાની ધારની ધરાવતા નહીં. સસ્તો યશ આપવાની એમની કદાપિ છત્ત નહોતી.

સંબંધ છૂટો. ચંતાં તેણે આગળ પગલાં ભર્યાં છે. તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરની અંધાર ખાતેની સભામાં. તેણે યીઓસોશીસ્ટો તથા બીજાઓને નિમ્ન લિખિત વચન લેવા લલચાવ્યા હતા:-

૧-જ્ઞાતિબંધનનો અનાદર કરવો.

૨-પુત્રોને ૧૮ તથા પુત્રીઓને ૧૭ વર્ષ પહેલાં પરણાવીશ નહીં. (આ બંનેથી ૧૨ વર્ષે રજાવશા ચતાં ઋતુદાન ચતુર્જ બેઠાએ એવા 'સામીય' મતનું પ્રતિપાદન કરેનારા પેટલાદના રા. હીરાલાલ વ. ઓર જેઓ યી. સો. ના ફેસ છે તેઓ શું સોગન નહીં ખાય ?)

૩-પુનર્જન કરનારી વિધવાઓ સાથે વ્યવહાર તોડી નાંખવાનાં પગલાં ભરવામાં આવે તે સામે ચતુર્જ અર્થાત્ તેમને ન્યાત જહાર મૂકે તે તેની વિરુદ્ધ ચતુર્જ અને મૂકાય તોપણ તે વિધવા સાથે પૂર્વવત્ સામાજિક વ્યવહાર રાખવો.

૪-પ્રજામાં ફેળવણીનો પ્રચાર કરવો.

૫-સામાજિક તથા રાજકારી બાબતોમાં રંગબેદ-ગેરા કાળાનો અનાદર કરવો.

૬-હાંદી પ્રજાપ્રીય કોંગ્રેસના વડપણ હેઠળ ધાર્મિક, સામાજિક, તથા રાજકારી આદિ ઇન્નતિ કરનારાઓમાં એકતા કરવી.

૭-મારી પત્ની તથા કુટુંબની સ્ત્રીઓને ફેળવણી આપવી. પરદેહ કાઢી નાંખવો.

મીસીસ બીસ્ટને સહજ ધન્યવાદ છે. યીઓસોશીસ્ટોને પણ અનેક અભિનંદન છે. દૂધમાં ને દહીંમાં પગ રાખવાનો તેમના પર જે આરોપ હતો તે હવે દૂર ચયો છે. બ્રાહ્મણનો મહા સિદ્ધાંત અસાર સ્પષ્ટ તેમની નિયમાવલીમાંજ હતો. તેનું હવે તેમના જીવનમાં ઉત્તરણ થયું છે. તેમાં જ્ઞાતિબંધન માટે એ વિદ્વાન્ સમૂહ જે સ્પષ્ટ મત આપ્યો છે તેથી તે તેઓએ ડાકોળ વગાડ્યો છે. સખાને અતિ સધળાએ સાચેજ આ પીધી હતી-વર્ણનો બેદ રાખવા વિના. આ પ્રમાણે દસ્તાવેજ પર કર્મની સીલબંદોર સ્થાપિ મારીને તેઓએ વ્યાવહારિક યવાની પ્રમાણિક ઉત્કંઠા સિદ્ધ કરી આપી છે. યીઓસોશીસ્ટો ચાર મૂલ વર્ણુજ માને છે, પરંતુ તેઓ ચાર જુદી જુદી શીશીઓ છે એમ માનતા નથી. એક પ્રજાની ચાર વર્ણુ અને ચાર વર્ણુની એક પ્રજા એજ સત્ય વ્યવસ્થા છે, તે સ્મરણમાં રાખીને તેઓ વચ્ચે સાંસારિક વ્યવહાર-ચોગ્યતા પ્રમાણે રાખવામાં કાંઈ પણ બાધ નથી. 'ઉદ્ધ' તેમાં સંકોચ કરવો એ દેશની એકતાને ઇન્ન કરવા ખરોખર છે. દેશહિતૈવી-ઓના આ મત સાથે ધર્મના સ્વભૂષણ ગણાતા યીઓસોશીસ્ટો સ્પષ્ટ રીતે અતિ મજબૂત થયા છે એ જાણીને અમને પરમ સંતોષ થાય છે. ઘણું કરીને હવે એકજ જળ (એક જુગરાતો અંકવાડીયું છાપું) સંસારસુધારાની સર્વયા વિરુદ્ધ રહ્યું છે. આખી. કુન્યાની વિરુદ્ધ મત આપીને તે દર અંકવાડીએ પોતાના મનથી સખા હતો છે. તે તેની માન્યતાનાં સ્વર્ગમાં ભણે ચમન કરે. હમને દેવ નથી ! (આ લખાણ મતારકમાં સ્વલાભાવથી રૂઢી જવાથી આ વખતે પ્રગટ કર્યું છે.) તે પછી મીસીસ બીસ્ટે જ્ઞાતિ સંબંધી એક સુંદર લેખ 'ઇડીયન રીજુમાં-લખ્યો છે. તેનો સાર આ પત્રમાં અન્યત્ર આપ્યો છે.

આ સિદ્ધિક દયાવેલી યોજના-સૂચના ઉડેડના સ્વદેશખાતાના-પ્રધાન, અને " બિલાડી-
ઉદરવાળા " મતા- બિલાડીની સફેદ રંગીઓને છાંં પકડ
કેદમાં ન જાયું' પડે તે માટે, કરવાના કાયદાના બળથીતા રચયિતા મી. મેકેનાએ પેછેલ
કાયદામાં સુધારો.
તેનીનીડ ખાતે એક બાપજીમાં રંતુ કરી હતી એમ રૂર ખ
તા. ૮ મીં અક્ટોબરના તારમાં આપણને જણાવે છે. ધણી ખરા અપરાધીઓને કેદ ઉપરાંત અમવા
તેના બદલામાં દંડની સજા કરવામાં આવે છે; પરંતુ તેઓ તરત તે આપવા અસમર્થ હોવાથી
તેમને તેને બદલે કેદમાં જાયું' પડે છે. એની ગણતરી કરવામાં આવી છે કે ગમે સાલ કેવલ દંડ
તરત બરવાની અસમર્થતાને કારણેજ આશરે દોઢ લાખ જે અપરાધીઓને દંડની સજા કરવામાં
આવી હતી તેમાંના અર્ધ ઉપરાંત એટલે એ સીલબર આસામીઓને કેદખાનાયું' સેવન કરું
પડયું' હતું. મી. મેકેનાની યોજના એવી છે કે, જેઓ અસમર્થ હોય તેમને હકતાથી
દંડ બરવાની તક આપવી અને તે સાર પાર્લિમેન્ટમાં કાયદો પસાર કરવો. આ
સૂચના પ્રમાણમાં નાની આખતોમાં સૌથી ઉપયોગી તથા શુભપરિણામજનક છે. કેદ
ખાતું કોઈ ઉત્તમ સાધા નથી. બદમાશોનો કેસમ કરવાની એ રચણ જેવી તક ખીજે નવા
અપરાધીઓને મળતી નથી. કારાગરનાં સેવનથી, નાણુક લાગણીઓ ખેર મારી જાય છે,
દુષ્ટ રીતે કેદાઓ સાથે વર્તણુક ચલાવવામાં આવતી હોવાથી થોતે પણ દુષ્ટ ધણ જાય છે અને
કેદખાનાંતો તેની દિવાલ ખેડાર જે જાય હોય છે તે તેની અંદર જતાં અખ્યાસ, સંરકાર તથા
પ્રત્યક્ષ દર્શનથી જાગી જાય છે. તાડનની આ બ્યવસ્થા અનેક હોષધુક્ત છે. તેમ હોવાથી
જેમ ઓછી સંખ્યાને એ નરકાલયમાં મોકલવી પડે તેમ વધારે સાફ. દંડના હકતા બરવા
પડવાથી લાંબો વખત અપરાધીને સિદ્ધાતું સ્મરણ થશે. પ્રજા પર તેમના નિર્વાહનો ભાર
ઓછો થશે અને તેને કેદમાં ન જાયું' પડવાથી બલિષ્ઠમાં તે વારો ન આવે, તેની શુભાખ્યા
ખાસ લેશે. હમારો નક્ક મત તો એવો છે કે, દરિદ્રતાથી નાણું ઉચાપત કરવાનાં, ખાલી મારો
મારીના તથા ખીજા એવા કેટલાક અપરાધીમાં સ્થિતિવાળાઓને ઉચાપત કરેલી રકમથી ૧૦
કે ૧૫ ગણી રકમનો દંડ દેવો એજ ધણીવાર કેદ કરતાં વધારે ન્યાયક્તી ધણ પડશે. ગરીબ
વર્ગને પણ પ્રમાણમાં ઓછો પરંતુ તેની ચકિતના પ્રમાણમાં ઘણો ભાર દંડ કરીને અને તેના
હકતા ખાધીને ખનતાં સુધી સુક્ત કરવા જોઈએ. કેદ કરતાં પણ તેના નિવાસસ્થાનમાંથી
અધુક સો માણસ દૂર પ્રદેશમાં અધુક કાલ વસવાની સિક્કા અનેક અપરાધીમાં વધારે ઉચિત
પડશે. એકદમ નફા કરેલા બદમાશો માટેજ કારાગર છેવટનો ઉપાય છે. તેનાં દર્શન છેક છેવ-
ટજ લાગ્યારીએ, મેજસ્ટ્રેટ તથા ટેન્સનસજાને કરાવવાં જોઈએ. રેક્રેટેરીઓ હાલ માત્ર નાની
વધના અપરાધીઓ માટે છે. તે મોટી વધના પ્રથમના અપરાધીઓ માટે સ્થાપીને તેની ઉપયો-
ગિતનો વિસ્તાર વધારવો જોઈએ. અનેક માખ્યાત્ય દેશોમાં તેવી સંસ્થા સ્થપાઈ પણ છે.
આ દેશમાં પણ તે સ્થાપવાનો તથા અપરાધીઓ માટે ' ફાર્મ ' સ્થાપવાનો વખત આવી
લાગ્યો છે, તેમજ મી. મેકેનાએ સૂચવેલો હકતાનો કાયદો પણ વાઈસરોયની ધારા સભાએ
તરવાથી પસાર કરવો એ, આ દેસના અપરાધી વર્ગના ભલા ખાતર હમે અતિ ઉચિત
માનીએ છીએ.

તાંઓ.

એક કુંડી બંગાલી
વાર્તા.

“સ્નેહનું બળિદાન !”

લેખક:—
“મનવિહારી.”

સતીશચંદ્રનો વિવાદ થયા પછી ત્રણ વર્ષે તેની માતાએ સ્વર્ગારોહણ કર્યું છે. માતાના સ્વર્ગારોહણ પ્રસંગે સતીશની પત્ની ચારની હંમત પચ્ચદશ વર્ષની હતી. સતીશને એક ન્હાનો બંધુ છે કે જેનું નામ સુરેશ છે. સુરેશ ચારના કરતાં બે વર્ષે ન્હાનો છે. ચારને એક સહોદર દેવો કે જેનું નામ પણ સુરેશ હતું તે ચારનો વિવાદ થતા અચાકે પરલોકવાસ કરી ગયા છે.

ચાર શુભર પક્ષમાં આવ્યા પછી દિયર ઉપર ધણી મમતા રાખવા લાગી. તથા જ્યારે તેણે એમ જણ્યું કે પોતાના દિયરનું નામ પણ સુરેશ છે ત્યારે તો તેની મમતા દ્વિગુણિત થઈ. દિયરને જોતાં જ તેનાં નેત્રોમાંથી સ્નેહાશ્રુઓ ટપકાઈ લેવા ગંડરૂપને બીજાની મૂકે છે.

અવકાશને સમયે ચાર દિયર સાથે બેસી વાતચીત કરી કરે છે; પોતાના સુખ દુઃખની બિના તે દિયરથી શુભ રાખતી નથી.

કેટલાક દિવસ પછી ચારને સાધનપત્રે સુરેશને જણાવ્યું કે તેને એક ન્હાનો બંધુ હતો અને તેનું નામ પણ સુરેશ હતું. આ બિના મહત્તમ ધડતાર સુરેશની ચાર ઉપર ને પ્રીતિ હતી તે સહસ્રધા વધી પડી. સુરેશ ચારનાં સુખસાંતિ માટે પોતાનાથી બનતું કરવા ચૂકતો નથી.

દિન પર દિન જવા લાગ્યા તેમ તેમ દિયર બોલપત્રે રહેલ વધારે ને વધારે ગાદ થતો ચાલ્યો. સુરેશ ચારને જ્ઞેન રાખતી સંબોધવા લાગ્યા ત્યારે ચાર સુરેશને બંધુ રાખતી સંબોધવા લાગી.

ચારના વિવાહને બે વર્ષ પૂર્ણ થયા આવ્યાં હોવામાં તેની શ્વસુ (સાસુ) ને અંતકાળ આવી પહોંચ્યા. અંતકાળે મૃત્યુરાશ્યા ઉપર સચિત થયેલી શ્વસુએ પુત્રવધુને બોલાવી કહ્યું:—“બેટા ભરતી ! સુરેશને જાણ બાઈ છે, હવે તેની સર્વે પ્રકારની સંભાળ ત્યારે જ રાખવાની છે. તું બુદ્ધિમતી છે તને વિશેષ શું કહું ?” સુરેશને બોલાવીને તેણીએ કહ્યું:—“બાઈ ! ત્યારે જ્ઞેનની આજ્ઞામાં રહેજે તથા બન્ને જાણ જ્ઞેન હંમેશાં દુષ્ટીમળીને આશ્વસે !”

(૨)

શ્વસુના મૃત્યુ પશ્ચાત્ત્ ચાર શહીદી થઈ. શહીદો સર્વ કાર્યબાર તેના શિદે આવી પડ્યા.

સતીશ એડિક્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે. કોલેજનું ત્રીજું અને ચોથું વર્ષ પછું સંપત્ત હોય છે. સતીશ સુબંધમાં અન્ય વિદ્યાર્થીઓની સાથે બોર્ડિંગમાં રહેતો જ અભ્યાસ કરે છે. માતાના મૃત્યુ પછી તો બે વખત કરતાં વધુ વખત સ્વચ્છે ગયા નથી. જો કે તેનું શુદ્ધ વીરાટમાં આવેલું છે તથા વીરાટ અને સુબંધ વચ્ચે કંઈ બંધુ છેતું નથી. પ્રથમ જ્યારે સતીશ ઘર આવ્યો ત્યારે બંધુ અને પત્નીને સુખી જોઈ ચાલ્યો ગયો હતો. અન્ય વખત જ્યારે એક વર્ષ પછી આવ્યો ત્યારે ચાર પિત્રાલયે ગમ્મ હતી. આમ હોવાથી સ્વામી-સત્રી વચ્ચે ને ધાર્મિક સંબંધ થતો જોઈએ તે અઘાપિ પર્યંત

પ્રેમમિલનના અભાવે યથા નથી. સતીશ પણ પોતાના અધ્યયન સિવાય બીજા કોઈ વિષય પ્રતિ દૈનિક આપતો નથી. આર બિચારી હિંદુના મરતી લગ્નચતુર્-બાલિકા હોવાથી તે પતિને કહી કહી શકતી નથી ! તેને પ્રેમપત્ને સખતાં આંતરતાં નથી કે નેત્રી કરીને તે પ્રભુ પવંદરાં રેવારે હૃદયને પેહલા પ્રતિ આકર્ષી શકે !

સતીશની પરીશા નજીક આવી પહોંચી. તેને ખાસ યવાની ખાચીજ હતી અને આ ખાસ યદને તેને વિચાર મુંબઈમાં જ કોઈ સારે રથને નોકરી મેળવવાને હતે, આથી કરીને હવે પત્ની તથા બંધુને મુંબઈ તેજાવા સિવાય છુટકા નહેતો.

આરના યુગ્મ ધીરજ આવ્યાના સમાચાર સુરેશ તરફથી મળતાં જ સતીશ ઘર આવ્યા. ધર આવજ ને તેમની સંપત્તિ હતી તેના સર્વ કાર્યબાર વિષ્ણુપ્રસાદને સોંપી તે બધુ તથા પત્નીને સેધ મુંબઈ લેવડી ગયો.

વિષ્ણુપ્રસાદ કંઈક વ્હાન આવ્યાર વિચારના-વિચારુ અને સતીશના પિતાના હિતેથી હોવાથી સંપત્તિના કાર્યબાર તેમને સોંપવાથી કંઈ પણ અનિષ્ઠ ઘટના સંભવે એમ નથી જ હોય ખાતર હોવાથી સતીશે તે કાર્ય તેમને સોંપું છે.

સતીશ કોલેજમાં ગયો છે. આર બેડી ભેડી પાન બનાવે છે. સુરેશ પતંગ ફૂંદી ગયો હોવાથી બેડો બેડો તેને સાથે છે. એકએક આરને પ્રશ્ન કર્યો:—“ મનુષ્ય મરી ગયા પછી તેણે શું પાથ, સુર ? ”

“ મૃત યાત્ર. ” ગંભીરતાથી સુરેશ ઉત્તર આપ્યો.

આરને કહ્યું:—“ બાઈ ! ત્હારું કહેણું સાચું નથી. ”

“ ત્હારે બહેન ! ત્હને જ કહેને કે શું યાત્ર ? ”

આરને પોતાનાં નેત્રદ્વય વિસ્ફુરિત કરી કહ્યું: “ મનુષ્ય મરી ગયા પછી સ્વર્ગે નય. ”

“ સ્વર્ગે ! હું, ત્હારે મા પણ સ્વર્ગમાં ગયાં હશે કેમ ? ”

“ હા, અવશ્ય. — ”

“ ત્હારે શું આપણે પણ ત્યાં જ નહીં ? ”

“ હા. ”

“ કેમ પહેલું જણ પડશે બહેન ? ” પતંગને દૂર સરકાવી દેઈ સુરેશ આરના મુખ ઉત્તર માટે આતુરતાથી દૃષ્ટિ કરી !

“ હું ત્હાને કરતાં પહેલી જાણ, બાઈ ! ”

“ નહિં હું જ પહેલો જાણ— ”

“ ના, હું જ પહેલી જાણી— ”

પાઠક ! સુરેશ અને આરના રંગેહુડું ચર્ચાઈ દર્શન કરાવવું એ ઘણીજ કઠિન વાત છે. હૃદ લેખક હેમના હૃદયના મર્મબાજને પૂર્ણ રીતે હોલી રાકરા અસમર્થ છે.

(૩)

સતીશની પ્રવૃત્તિ હોવા છે કે તે જે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત યાત્ર છે તે સિવાય અન્ય કોઈ કાર્ય તે લક્ષ આપતો નથી. હમણાં તે રત્નિ દિવસ પોતાના અધ્યયનમાં જ મગ્ન રહે છે. બધુ તથા આવ્યા પછી તે બોર્ડિંગનો ત્યાગ કરી ન્હાના ગદમાં ત્રોલો છે કિન્તુ સંસાર તરફ તે હેરા પણ આપતો નથી. રત્નિના બળે વાગવા સુધી તે પોતાના અધ્યયનમાં મગ્ન રહે છે. આરની મેનોબ તે જાણી શકતો નથી, પરિ દેવનામી દ્વારા પરિચર્યને લેઈ શરીજ બિચારી આર દેવલીક વખત

એકાંત મળતી લંકાએ રૂઢ કરતી કિન્તુ તે મલિને કહી શકતી નહિ કે "ઓ તાપ ! મહારી પિપાસા, મહારી શુષ્કા, મહારું દુઃખ એ સર્વે આપ બ્રુજાવો !"

સુરેશ પોતાની ભગિનીની દુઃખદ અવસ્થાનું કારણ કાઢી કહી શક્યો છે. તેણે સહોદર સાથે વાતચીત કરવાની મણુ ઘોડી દીધી છે કેમણે તે બાળે છે કે જો બંધુ ખોરે તો ચારના દૃઢ્યની સંજ્ઞા વેદના તે દૂર કરી શકે તેમ છે.

(૪)

આજે રાત્રીસની પરીક્ષાનો અંતિમ દિવસ છે. ચાર વર્ષથી અનન્ય મને જે અધ્યયન તેણે કર્યું છે તેની આજે ચિકિત્સા થનાર છે. નિષ્ઠ સમયે સ્નાત્રીસ પરીક્ષા મંદિરમાં ગયા અને પ્રશ્નોના ઉત્તરો લખી સંકાંતના સમયે ધીર તરફ વળ્યો. આજે રસ્તે જતાં જતાં રહેતું દૃઢ્ય મેંચળ બની ગયું ! પરીક્ષાના અંતરાસના પ્રથમ સુદર્ભાંજલે તેને ચારની સાથે અભિનંદન કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ.

સ્નાત્રીસે જોવા ધરમાં પ્રવેશ કર્યો કે સુરેશે કસ્ટમરુ કંઠે કહ્યું:—"બાઈ ! આ તરફ આવો. મહારી બહેનને આજે ભવંકર તાવ આવ્યો છે."

ચારને ભવંકર તાવ આવ્યાની હકીકત સાંભળતાંજ સુરેશ સ્તબ્ધ થઈ ગયેલ તે તરતજ પત્નીની સાથા પાસે ગયો. વ્યગ્રભાવે તેણે સુરેશને પ્રશ્ન કર્યો:—કલ્હારનો જવર આવ્યો છે ?

સુરેશે ચારનું અતિથાં દાખતાં દાખતાં અગદ કંઠે કહ્યું:—"તહામે ગયા લંકાર પછી ઘોડી વારંજ જવર આવ્યો છે, તે હજુ સુધી નરમ પડેલ નથી. હલદો ધીમે ધીમે લયે જાય છે."

અરે ! સ્નેહની સાક્ષાત્ પ્રવિભા ચારનું સુરેશ સુખાર્જિત ભવંકર જ્વાળાથી લાલચોળ થઈ રહ્યું છે ?

સુરેશે ધીમેથી કહ્યું:—"બહેન ! મહારા બાઈ આવ્યા છે—"

ચારએ પોતાનાં નેત્રો રિકાસી પતિ દેવતાના સુખ તરફ કસ્ટમરુક દ્રષ્ટિથી નેધું ! પતિ પત્ની-ઉભયનાં નેત્રોમાંથી અદ્યુધારા પડવા લાગી. અરથ સમય સુધી હજય એક બીજાનાં પ્રતિ ટગર ટગર જોઈ રહ્યાં. સ્નાત્રીસે પત્નીનું કાંડું પકડી નાક તપાસી. યર્મોભીટર મૂંઝી તાવ તપાસ્યો. સ્નાત્રીસનું મોં લેવાઈ ગયું ! તે તરતજ ધરમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો અને અરથ સમયમાંજ એક વિદ્વાન અતુ-ભયી રોકટરને-લેઈ પાછો આવ્યો.

રોકટરે ચારની પ્રકૃતિની ચિકિત્સા કરી, અને પછીથી બહાર આવી રોકટરે સ્નાત્રીસને કહ્યું:—"સ્નાત્રીની સાથા પાસે કાંઈ જુડું છે ? હું ધારું છું કે તે તહારે બંધુજ દોષો લેખે !"

સ્નાત્રીસે કહ્યું:—"હા તેમજ છે. રોગીનાં ચીન્હો હપરથી હું તે એમ ધારું કે તેણીને ક્ષેત્ર થયો છે. આપને શો અભિપ્રાય છે ?"

"તહારી ધારણા સત્ય છે; તહારા બંધુને તડાં જેસવા દેવો એ ઠીક નથી." આમ કહી રોકટર પ્રિરિકપરાલ લખી આખી ચાલ્યો ગયો.

રોકટરના ચાલી ગયા પછી સુરેશને બહાર જોવાની સ્નાત્રીસે કહ્યું:—"સુર ! તહારી બહેનને એકાએક સખત માંદગી આવી પડી છે અને હાવા પ્રસન્ને આપણને એક વૃથા અને સગાહકાર પુરવની જરૂર છે તો તું પીસાર જઈ વિષ્ણુપ્રસાદ કાઢને જોતરતી લાવીશ ?"

સુરેશે તરતજ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે:—"બાઈ ! મહારી બેનને હાવી દુઃખદ અવસ્થામાં એકત્રી મૂંઝે હું કયાંયે જવાનો નથી. તહામે કાઢને તાર કરો એટલે તેઓ આવી પહોંચશે. ત્યાં જઈ ચારવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી."

સ્નાત્રીસે પોતાના સહોદરને ધનું સમજાવ્યો પરંતુ સુરેશે બાઈના કપન હપર લેરા માત્ર મણુ લઈ ચાલ્યું નહિ.

જે દિવસ સુધી સુરેશ અને સતીશો અવિશ્રાન્ત આરત્યાથી આશની સેવા સુશુધા કરી. સતી-સતી પત્નીના મંદવાડના સમાચાર મળતાંજ ઈશિલ કેલેજના અધ્યાપકો તેમજ કેટલાક સતીશના સ્નેહી ડોક્ટરો, આશની તબિયત જોવા આવ્યા, કિન્તુ ફર્યારેલછા ચલિયસિ બે યથાતુસાર સર્વ નિષ્ફળ થઈ ગયું. આશનાની દોરી ખાંધવા છેડવાનું કાર્ય માનુષના હાથમાં નથી ! બીજે દિવસે પ્રત્ય-રત્નિ પછી સુરેશ તેમજ સતીશની સમગ્ર મહેનત વ્યર્થ કરીને આર રવાનીને ત્યાગ કરી, સ્નેહીબંધુનો સ્નેહ છિન્ન કરી કોઈ અન્યથે રથને આવી ગઈ. એક વાર-ફરીને તેણે જોયું પશુ નહિં ! અરેરે ! તે બિચારી આર્થ અબજા પોતાની શુધા, પિપાસા, દુઃખ વિગેરેથી મુક્ત થવા ઇશ્વરના પાદાર્પિતમાં પડેલી ગઈ ! !

(૫)

આશના મૃત્યુના ચોક્કસ સમાચાર મળતાંજ વિષ્ણુપ્રસાદ મુંબઈ આવી પહોંચ્યા. તેઓ આ બંને બાળબેતા શુભાકાંક્ષી છે. સતીશ તેમજ સુરેશ આ સરલ હૃદય વૃંધની પિતા પ્રમાણે બંધિત અને શ્રદ્ધા કરે છે.

આરના મૃત્યુને એક મહત્ત્વ થઈ ગયો છે ! દિવસરોજી સમય છે, બહાર છતમાં એક છતી-ચેર ઉપર પડ્યો પડ્યો પોતાના હાથમાંનો એક પત્ર વાંચે છે. એકાએક વિષ્ણુપ્રસાદે તરફ આવી પાસેજ પડેલી એક બીજી છત્તી ઉપર બેસતાં કહ્યું:—“ સતીશ ! હવે શું કરવા વિચાર છે ? ”

“ હવે કદિં વિચાર નહીં કર્યો નથી. આપનો શો આદેશ છે ? ”

“ મહાં તો એમ કહેવું છે કે તું અંગેજ એક ડિસ્પેન્સરી ઉઘાડ. ”

“ મહાર ! આપને એમ પૂછવાનું છે કે કોઈ સારે રથને સર્વિસ મળેતો તદાં જવું કે કેમ ? ”

સતીશની પરીજ્ઞાનું પરિણામ અદ્યપિપર્યંત પ્રકટ થયું નહોતું, કિન્તુ ગઈ ફરેક પરીક્ષાઓમાં સતીશ પ્રથમ નંબરે પસાર થઈ કેલેજમાંથી ધણાં માનપાન પ્રાપ્ત કર્યો છે. આ સમયની પરીજ્ઞામાં પણ તેજ પ્રથમ નંબરે આવ્યો હેતુ આપાપકો તેમજ શિષ્ય સમુદાય પારતું હવે.

સતીશનો પ્રશ્ન કવલુ કરી વિષ્ણુપ્રસાદે મંબીરતાથી કહ્યું:—“ સતીશ ! મનની અરિથર અવસ્થામાં કોઈ પણ કાર્ય શિક્ષમ કરવું શક્ય નથી. વિરોધમાં હું છવતાં જાણતાં લલિતપ્રસાદનો પુત્ર સર્વિસ કરે એ તો બની શકે જ નહિં. આ વૃજ્ઞા મરી ગયા પછી તેમ જવાનું હોય તેમ થાય. તદને ડિસ્પેન્સરી ઉઘાડી આપવાની સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપીને જ હું ઘેર જઈશ ” આમ કહી વિષ્ણુ-પ્રસાદે એક વખત તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી સતીશ તરફ જોયું.

સતીશો વાત ફેરવવાના હેતુથી કહ્યું:—“ કાકા ! હવે સુરેશનું શું કરવું ? તેની નિયતિ દિન પ્રતિદિન થતીજ બધાંજ યતી જાય છે. ”

વિષ્ણુપ્રસાદે અદ્ય સમય સુધી કાંઈ વિચાર કરી કહ્યું:—“ અરેખર, તેના હૃદય ઉપર સખ્ત આચાન થયો છે ! જો તેને પુનઃ કોઈ એવું સંગી નહિં મળે તો તેની પ્રકૃતિ ડેકાણે લાવવાનું મુશ્કેલ થઈ પડશે. ”

વલિજનુદય વિષ્ણુપ્રસાદના હૃદયપ્રકાશ બંધનને કવલુ કરતાંની સાથેજ સતીશના હૃદયમાં અનેક પ્રકારના વિચારો ઉપરિચય થવા લાગ્યા. સર્વકંઠપ કુંદન કુસુમ પ્રમાણે સ્થાનનું જ્વરાતપરિવશ સુરેશ મુખમંદલ સતીશના મનમાં ઉપરિચય થયું ! પોતે લખ થયા પછી તેને કાંઈ પણ સુખ અર્પણ કયું નહિં. પ્રેમદાન દીપ્તુ નહિં. તેણીને દેવવાણીથી સંબોધી નહિં અને દુઃખમાં ને દુઃખમાંજ તેને મરવા દેખી દેશે ખયાલ થઈ આરતાં સતીશના હૃદયને વાળવાત થયો. તેણે પુનઃ વિચાર્યું:—“ અરેરે ! એક દુઃખ પરીજ્ઞાના અનુક્રમને લેઈ મહેં મહારી સ્નેહ નિર્જરિથી દેખીને મહા દુઃખ દીપ્તુ. હું સંસાર બહારી મંગ, અરેરે ! તે બિચારીને પછી વખત પોતાની સાંત તેમજ સિન્ધ્ય દૃષ્ટિથી મહાત તરફ જોયું હવે

પરંતુ મહેલેના સ્નેહની અવલેવના કરી । મહેલેને જોયું પશુ કહ્યું નહિ કે—“ આર ! પ્રિયતમા । હું સદાસી છે । ” સતીશનાં મેત્રો જળપૂર્ણ થઈ રહ્યાં । વિષ્ણુપ્રસાદે સતીશનાં મેત્રની સ્થિતિ બહુ લેઈ લ્યાંથી પ્રત્યાન કયું.

(૬)

બહેનના પરલોકવાસથી સુરેશના કિશોર હૃદય ઉપર સખ્ત આઘાત થયો છે । સુરેશ વિચારતો કે હોની બહેન તે આનંદમયી સ્નેહસાક્ષિની બહેન ! ક્યાં ગઈ ? હોનાં મિત્ર કેવળની સંગિની, સ્નેહ નિર્જલિની બહેન હોના ત્યાગ કરીને ક્યાં જઈ રહી ? સુરેશ પોતાની પ્રાણાધિક બહેનને એક પળને માટે પણ બૂલી શકતો નથી. તે સત્તિ દિવસ બગિનીના નામનોજ જળ જળ્યા કરે છે !

સંધ્યા સમયે દીવાનખાનાની બારીમાંથી આકાશ તરફ દૃષ્ટિ કરી વિચાર કરતો કે એક દિવસે બહેન કહ્યું હતું કે—“ માનુષ મરી ગયા પછી નક્કર થાય છે. તથા આકાશમાંથી પોતાના પ્રિયજન પ્રતિ અનિમિષે જોવા કરે છે । ત્યારે શું બહેન નક્કર થઈ છે ? આટલાં બધાં નક્કરોમાંથી હું બહેનને કેવી રીતે શોધી કાઢું ? ”

સુરેશનો આત્મા આકૃલ્લવાલુક થવા લાગ્યો. તે દીનતાસ્પર્શક સુદાએ બહુ કહે બરબરો—
“ બહેન—બહેન ! ”

હૃદય ઉપર નો આઘાત થાય છે તે તીવ્ર થયાથી તે આઘાતને શરીર સહન કરી શકતું નથી । આર્તના પરલોકવાસના વળાધાતથી પ્રથમ તો સુરેશ સુકાવા લાગ્યો; ત્યાર પછીથી ધીમેધીમે શરીરમાં જવદે પ્રવેશ કર્યો । દિનપર દિન જવા લાગ્યા તેમ તેમ સુરેશની પ્રકૃતિ વિશેષ પ્રમાણમાં બગડતી ચાલી.

સંધ્યાનો સમય હતો. બગવાન દિનકર પશ્ચિમાકાશે છેક નીચે હતરી જઈ દૃષ્ટિ સામિપ્યથી દૂર થવાની તૈયારીમાં હતા. સુરેશ આકાશ તરફ નજર કરી બહેનનું સ્મરણ કરી રહ્યો હતો. હેવામાં એકાએક સતીશ બહારથી ઘેર આવ્યો. હેલે સુરેશની રાધ્યા પાસે આવી પ્રેમપૂર્ણ સ્વદે કહ્યું—“ હુશ ! ”

સુરેશ પોતાની દૃષ્ટિ બંધુ તરફ ફેરવી. સુરેશનાં નવનદ્ય પશુ તેની ઉદાસિનતા તથા અસ્થિતાવસ્થાનું સ્મરન કરતાં હતાં.

“ જવદે ઘણો વધી ગયો છે, સુર ? ” સતીશે બંધુના મરિતક તેમજ છાતી ઉપર દસ્ત ફેરવતાં કહ્યું । સુરેશ પોતાનાં ચક્ષુ મીચ્યાં. હેલે બાધને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ !

આજના પરલોકવાસ પછી કોઈ પણ દિવસે સુરેશે આજની કથા બાદ આગળ કાઢી નથી । પોતાના બંધુએ આજને ઘણુંજ દુઃખ આપ્યું છે એ હોનાથી બૂલી શકાયું નહિ । બંધુના અન્યાયની તે ક્ષમા કરી શક્યો નહિ. કંઈ અભિમાનની જવાબાથી તે પોતેજ દગ્ધ થવા લાગ્યો ।

સુરેશના કિશોર હૃદય ઉપર શો આઘાત થયો છે તે સતીશ સ્વદમ્ય ગયો, કિન્તુ બંધુનું મનોદુઃખ કથા ઉપાયથી દૂર કરવું હોની હોને સજ પડી નહિ.

સુરેશની રોગશય્યા પાસે બેસી સતીશે હોના યુગ તરફ જોયું । સરળ બાલ્યબંધુનું સુખમંડળ અંતરવેદનાની છાયાથી ગ્લાન થઈ ગયેલું સતીશને માહુમ પડ્યું ! અરેરે ! આ અસાર સંસારમાં બંધુ સિવાય હવે સતીશનું કોઈ બંધન નથી—બહાલું નથી ! અનિશ્ચિત સતીશ બંધુને કેવી રીતે બચાવે તત્સંબંધના વિચારમાં સત્તિ દિવસ ચિંતાતુર રહેવા લાગ્યો.

સ્ત્રી—(પતિને) હું તમારી પત્ની ચાઉં પણ ખાસ કરતાં તો તમે મૂંગાં રોડે પ્રત્યે પણ વધારે દયા બતાવો છો.

પતિ—તું પણ સુંગી રહી જો અને પછી જો કે હું કેવો દયાળુ છું !

સમાજશાસ્ત્ર (સતીક).

અપનારા કરતાં મરણ પામેલા બ્રાહ્મણો—હિંદુસ્તાનમાં તારથી હાપંગાને સ-
માચાર આવવાનો ધણો કરતારી “એસોસિયેટ પ્રેસ” નામની કંપની મળ તા. ૧૮ મીના
તારમાં રંગુનથી ખબર આપે છે કે હિંદી રંગુન ગયલી સ્ત્રીમર “અરોંડા” માં ચાર
બ્રાહ્મણો મુસાફરી કરીપાનજ મરણ પામ્યા હતા. એક ઉતાડી રંગુન આવે તો ‘માઈનીંગામ’
થી એવો આશ્રમ મૂક્યો હતો કે હતાડીઓ ઝાઝા હોવાથી તેઓ રંગુનમાં જવાથી મરણ પામ્યા.
તેથી સ્ત્રીમર રંગુનમાં આવતાં સર્કારી અખલાસોએ તે સંબંધી બારીક તપાસ ચલાવી. તેથી
માલમ પડ્યું કે એ ચાર બ્રાહ્મણો એ કારણથી મરણ પામ્યા કે સ્ત્રીમરમાં તેઓએ છાતિ
રિવાજને અનુસરીને બિલકુલ લાંબાં કરી હતી. તેથી અસહિતથી મરી ગયા. કાઠપણુ બુદ્ધિ-
માન હીંદુ આ ભોગે ધર્મ સાચવવાની હીમચત નહીં કરે. સ્પર્શદાપ થતો હોય તો પશુ છ-
પવા ખાતર ખાડું આવડ્યક છે. ખડુ તો કિનારે ઉતરીને પ્રાપ્તિ કરી નાંખવું બસ છે. જ્યાં
બૂના વિચારના સજ્જનોએ એવા વિચાર છે કે ધર્મ માટે માણસ છે ત્યાં સુધી આવી
હલીલાઈને અંત આવશે નહીં. મનુષ્યની ઉન્નતિ માટે ધર્મના નિયમો ધાર્યા છે-અને નહીં
કે ધર્મ માટે માણસ ધડવા છે-એ વિચાર તેઓ નહીં સ્વીકારે ત્યાં સુધી ધર્મને નામે તેઓ
આત્મા ઉપર લેટલો સીતમ ગુળદે. એટલો જાણ છે. જે ધર્મના નિયમો અનુષ્ઠાની અવનતિ
કરનારા તે તેમના કામને હરકન માત્ર કરનારા હોય તેને ધર્મના નિયમ કહેવા એજ એક
ગંજાવર જૂલ અને વહેમ છે ! પવિત્ર ધર્મના ઉપકાસ એવા વિચારથીજ ચાપ છે. એ ચાર
બ્રાહ્મણો મરી ગયા તેથી એમનાં બાવળચ્ચા તથા વિધવાઓ રમડી મ્યાં એ શું ‘ધર્મ’ વ-
ધઈ છે? જૂમ્મા રહ્યા તેથી રાખ ખાધ જનારી સસુદની માહલીઓ શિવાય કોને લાભ થયો?
ખચ્ચીત, આવી મૂર્ખતા માટે હવે આ વીસમી સદીમાં રવાન નથી !

હુબરી ઈંગ્લંડના ગ્રેવર થયા !—ઈંગ્લંડની પ્રજાને કેટલોક ભાગ કાપી માખ-
ડીથી ગમે તેટલો સુચાર તો પણ એવી સુગ ન ધરાવતો વિદ્વાન મજબૂત વર્ગ પણ મોટો છે
એ સંતોષની વાત છે. હુબરી માતા તપા સુવેષીપત પિતાના પુત્રને અમેરીકામાં “સુમેટા”
છે. મુકર પોલીંગના પણ એવીજ “વર્લ્ડસકરતા” છે. છતાં તે અમેરીકામાં યુનીવર્સિટીનો
પ્રેસીડેન્ટ છે. અને મી. આર્ચર સુમેટા હોવા છતાં ઈંગ્લંડના બેટર્સી નગરનો હાલમાં મેયર
નીમાયો છે. બેટર્સીની મુસીનીપેલીટીએ પોતાને આ પ્રયુષ નીમીને સામાજિક કલહસમાં
એક સ્મારક કીધું છે. જે યાગડોની યુગ નીકળા જવ તો હાલની રાજદારી તંકસરોની
અર્થીઅર્થ નષ્ટ થાય ! આકોશની સત્યાગ્રહની લડત પણ કાળા માટેની સુગને લીધેજ
ઉદ્ભવી છે.

ઈંગ્લંડ શાથી મહાન છે !—કેટલાક કહે છે કે હિંદુસ્તાન રૂપી સોનાની ચરહી
તેના હાથમાં આવવાથી. પરંતુ આ તેમનો એક બ્રમ છે. તેનાથી તેમને કાંઈક લાભ થયો

છે ખરો, પરંતુ તેની ખરી મહત્તાનો પાથો તો તેનાં વીર પુરોના આત્મસમર્પણથીજ નપાથો છે. જે મહાન ચિત્રકાર ટર્નરની ચિત્રકલાની પ્રશંસા કરતાં રશીયન કદિ કંટાળ્યો નહોતો તે કેવા પ્રકારનો હતો ? તેણે પોતાનાં સુંદરમાં સુંદર ચિત્રો તે માટે તેને લાખો રૂપિયાં આપવાની મંત્રણી થયા છતાં વેચાતાં આપવા ના પાડી હતી. એમ તેણે જીજ્ઞાસુ લાખ રૂપિયા જતા ક્યાં. પછી પોતે જે ચિત્રો જીજ્ઞાસુ પર્ષિત તૈયાર ક્યાં હતાં તે તેણે ' નંથનલ ગેલરી' નામનાં પ્રજનોં નંયુક્તોં ચિત્ર પ્રદર્શનાલયમાં પ્રજને સાડુ, દેશને ભેદ ક્યાં ! હાલ તેની કીમ્મત કરોડોની છે. વળી તેની પાસે જે વીસેકે લાખ રૂપિયા હતા તે તેણે ગરીબ દુનરુ મહોના નિર્વાહ અર્થે ફૂંડ રચાવવા આગી દીધા. આવા મહાત્માઓ ઇંગ્લંડમાં એક નહોં પણ સેંકડો થઇ ગયા છે. આથીજ તેની મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠા છે. જેઓ એમ ધારે છે કે હાંદુસ્તાનની પ્રાથિથીજ ઇંગ્લંડનો મોક્ષ થયો છે તેઓએ વિચારતું જોઇએ કે, જર્મની, ફ્રાન્સ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ આદિ દેશોને તો કાંઇ હાંદ કે બીજે ખડ પ્રાપ્ત થયો તથા, છતાં તેમની આર્થિક, રાજકીય તથા સામાજિક સ્થિતિ, ઇંગ્લંડ જેવીજ લગભગ હાલ કેમ છે ? સત્ય એ છે કે, જર્મનીના ગમે તેટલા મોટા દુકાડા નહોં પણ દેશમાં પાકતા મહા પુરોનોની મોટી સંખ્યાજ દેશનો ખરો ઉદ્ધાર કરે છે.

સૌથી બહુ બાપાણીની પ્રજ કઇ છે ?—રશીયા મહા અગાન ગંજાય છે. છતાં ત્યાં જેઓ જાની છે તેઓ યુરોપના બીજા દેશોની પ્રજઓ કરતાં પોરકી બાપાઓના અભ્યાસ કરવાના બંધુ શોખીન છે. ઉચ્ચતર વર્ણના રશીયનોને હમેશાં ફ્રેંચ તથા અંગ્રેજ ધણુ ખર્ચ સાંચ, આવડતું હોય છે અને ધણુ તો પાંચ સાત બાપાઓના પરિચયો હોય છે. સુશિક્ષિત રશીયનો તો રશીયન કરતાં ફ્રેંચ પરબાષામાં વિશેષ વાતચિત કરે છે. અહીંની અંગ્રેજ પેડે ! ૧૮ મી સદીમાં ઉચ્ચ વર્ણના અંગ્રેજો પણ તથા જર્મનો પણ ફ્રેંચ બાપામાં વાત કરવામાં વિશેષ પાંડિત્ય અને સભ્યતા માનતા ! આ જોતાં આ દેશનો કેળવાયો વર્ગ હાલમાં જરા અંગ્રેજ પર મોટી પડ્યો હોય તો તેમનો બહુ કસુર કાઢવાની જરૂર નથી. એની મેળે મોહની 'ધુમ્મસ' જોઇપણ જશે. ફ્રેંચ બાપાનો પ્રચાર યુરોપમાં આ દેશની હાંદી પેડે છે. તેથી ફ્રેંચને બીજા બાંધા સિખવાની ગરજ નથી રહેતી. આથી તેઓ સાથી જોઇ બાપવાની છે ! સ્વભાષાનો છંતર દેશમાં પ્રચાર હોવો એ માન છે પરંતુ તેની આ પ્રમાણે હાલિ પણ છે.

અર્ધશાસ્ત્રના એક પ્રેદિસરે વિદ્યાર્થીઓ તથા વિદ્યાર્થિનીઓ સમક્ષ બાપજી આપનાં એક દલાડો કણુ કે, કેટલાક દેશોમાં પુરોનોની સંખ્યા સ્ત્રીઓ કરતાં વિશેષ હોય છે. અને પછી દસવામાં હમેથું કે-તે કારણથી જે દેશમાં સ્ત્રીઓ વધારે હોય ને પુરો જોઇ હોય તે દેશની સ્ત્રીઓને હું પેલા દેશમાં જવા લવામણુ કરું.

આથી એક યુવની વિદ્યાર્થિની, પોતાનું બહુજ અપમાન થયડું સમજી, અને ઉડીને આવવા માંડ્યું.

'એવે પ્રેદિસરે ટીકા કરી કે " આટલી બધી હિતાવગીથી આત્મા જવાની કાંઈ મેં બલામણુ કરી નહોતી. " તે પાછી આવી બેઠી,

તે પાછા રોકે, પેચો હોતો, ખન પહુ, આવીને સઘનિત્તે દોતો રોક, રાખો, રોક, બોલે બોલે તેથી હતા. અને તે સર્વના અમુક વિચારોની કોણસેળની ભાષા હતી. આ દરેક ધર્મવાળા પોતા ધર્મવાળાના આચાર વિચારોની નકલ કરતા વાર્ષિક ક્રિયામાં સર્વને આપ્યા હતા. એવું અને વેરાપૂર્ણ હોય હોવામાં ને ગંભીર નામક મેળાનુષ્ઠાન છે, તે દર્શના વર્ષનમાં આજ ધર્મોમાં સહુ મેળાને પ્રવેશો છે. તે પોતે સર્વ ધર્મવાળાને સહુ સમજી મથાત કરતા. પોતે પહુ સાહિત્ય વિદ્યાઓ અને કવિ દત્તો, પ્રાણમી, સેના, દરગાહા અને દત્ત, નરુણાદ, રત્નાવલી આદિ નોરકોએ રાત્રીની હતી છે. તેમાં પહુ ધર્મની સહિષ્ણુતાના તત્ત્વ નેવામાં આવે છે. પ્રથમ નોરકોએ કેવેલા નાચક છબીવચાન બોલે છે અને તેની પછી રોક છે. પ્રથમ રોક પછી મુસાફર હુ એન રોકે બોખામાં અને સમુદય દરમિયાને આ દેરામાં બાળ્યો હોતો. તે રાત્રી દર્શનનવાર સમયમાં અને તેના મહેમાન વરીકેલ હોયો હોતો. તે રાત્રી દર્શન, વરદા નીકળે હોતો. દર્શનનવારની રાત્રીમાં કાચા કુખ (નોન) હતી. બંગાળમાં આ પ્રવાસી રાત્રી અને ધાર્મિક માતા જીને સમાગમ થયો હોતો. તે મહારાજાને પોતાને પ્રતિ ચેતે કાચકુખમાં ને પ્રયત્ન મેળો, જુદાની મૂર્તિના પ્રદર્શન, દર્શન તથા પ્રતિષ્ઠાન અર્થે બરાલો ત્યાં પ્રત્નની સમજ હપદેશ આપવા આવવા આમ વણુ છે. તે આપે, આ મેળામાં જૈન તથા બોલે ધમણ અને બિહુઓ તેમજ બ્રાહ્મણો હાજર હતા. એક પ્રયત્ન મહા પહુ પવિત્ર મહા બોલે હોતો. અને તેની મેળમાં જુદાની મળુય દંતી પ્રયત્ન મૂર્તિ પધારવાનું રોકો દુર હસ દેવાય બોલુ હતું. મહારાજાને પોતે જુદાની નાની મૂર્તિ નહીં નવરાત્રવા પોતાને ખસેડવાની હતી, ને પાછી મહિમાં પધારાવી હતી. આ બોલે વસતેનસવ હોતો. જુદા તથા જુદા પદાર્થો બોળીને વધારાજુ સુખમિત કરવામાં આવતી. સાથે નૃત્ય અને ગાયન પહુ થતાં હોયો તેમજ પરદેશીઓ સર્વને સ્વાગત પૂર્વક બોળન રાત્રી તરફથી કરાવવામાં આવતું. પરદેશીઓને ભૂતે પંક્તિમાં બેસાડવાનું બપુ નમી તેથીએ રોકાન છે. સહી સુધી તે નેકોત્તર એમ સિદ્ધ થયું છે. તેમજ એ માતામાં પરદેશીઓને હાથના જેવા વિપરીત બાવધી નેવાતાં નહીં એ પહુ અનુસન થાય છે. એક દિ. આ આ મહા જળી ગયો હતો અને તેમાં બ્રાહ્મણોને દાર્શન બોલે પ્રતિના દેવધી તેઓએ આમ બુ બોલે આક્રમ હોય (પહુ આ બોલેલ અનુમાન લાગે છે-કો પૂરાવા નથી). આ મેળો ને દર્શના સમયમાં ચેત્ર દરમિયાન ચેત્રે તે દરમિયાન છે પણ તે દરમિયાન વર્ષ તેના જળ રોકે ચોળે છે. એ મહા જળાની ચાહમીરીમાં પાંચળી એ પ્રસંગે મેળો વિષ્ણુન થતાં આમ લમણી મેળવાની ક્રિયા કરામા આવતી. અને પછી બળતાં હાથે તેમણીએ એક બીને પર ફેંકે છે. દર્શનના સમયમાં બળળી આપતા રાત્રીમાં પહુ પોતપોતાના હાથી ધોડા સહિત સરપ્રસમાં નીકળતા. તેમાં નૃત્ય, ગાયન વાદન પણ થતું અને સુવર્ણનાં પુણી વેરીને દાનમાં દેવાતાં. (પ્રતિની આપવતમાં મૂર્તિની પૂજારી જનતિ બોધીએ ક્રીધા હોય એ અનુમાન હોય પ્રત્યેન પ્રમાણ રૂપ હતિહાસ દેકો આવે છે. પ્રાચીન આપ રાત્રીઓની ધર્મસંસ્કૃતીના, દાનવીરતા, પરદેશીઓને સમાન ગણવા નેહો સહોળુભાવ ક્રિયાદિ તેમજ મહાન સહુણો પર આ હતિહાસ પછી પ્રકાશ પડે છે.)

જીવસતી બોધાનાં કૃષ્ણ મોસિક પંચો તથા સાપ્તાહિકાએ એકે અવાજે વખા-
 જીલી બે અપૂર્વ નવલ કથાઓ.
 (૧) નિર્ભાગી કુસુમ અથવા સમાજ આ તરફ લક્ષ્ય આપશે
 કે નિર્ભાગી કુસુમ આર આના
 (૨) પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા (કરુણા જનક પ્રેમ કહાણી) કિ મત કક્ષા
 ત્રણ આના
 લખો- મી. વૃંદાવિહારી
 નવસારી યદુ-મહુવા.

શ્રી પ્રકરણ (સંદીક).

મીસીસ ઉમિલા દયારામની વિસાયતી હેલુનપણી આરોગ્યવાન પરતુ
 મોટી ઉમરના પુરુષ સાથે, સ્વયંવર કરી શકે, એટલી વય તેમજ વિદ્યા વાળી,
 મીસીસ લગ્ન થાય એ સુધારાને મહા લાભનું રૂપ છે. એ વિચાર વિરૂદ્ધ હશે મીસ
 ઉમિલાનાં રા. દયારામ ગીદમ્મ સાથનાં લગ્ન સંબંધી લખતાં, હમારો મત આપ્યો
 તો-જે કે એવાં લગ્ન કંઈ સારાં છે એમ માનવા પશુ ના પાડી હતી. પશ્ચિમમાં જ્યાં
 માતાં લગ્ન વારંવાર થાય છે, ત્યાં એક કન્યા સાંના વ્યક્તિતા 'ટીટ-પીટસ' પત્રના તત્ત્વી-
 નીચે પ્રમાણે લખી મોકલે છે જો, તે તત્ત્વી પોતાના ગદ્ય તા. ૧૫ મીના અંકમાં
 મોકલે છે:—

Old Man's Darling Strongly advises girls to marry men much
 older than themselves. ...I shocked all my relatives and friends," she
 says, "by marrying a man almost old enough to be my grandfather. He
 was sixty-two and I was twenty-four, and he had made his first appearance
 at the altar long before I was in the cradle. But so far from regretting
 my choice, I congratulate myself on it more and more, every year. Nothing
 could exceed my husband's devotion to me. He waits on me hand and
 foot, nothing is too good for me that he can procure, he is proud of my
 youth and looks, loves other men to admire me, never sees my faults, and
 generally is an ideal husband. Of course, he may be an exception; but
 there are plenty of others."

ઉપલાનો સાર એ છે કે, "એક જુદની પ્રેમપ્રિયા" કન્યાઓને પોતા કરતાં ઘણી
 વય ઉમરનાં ધણીને પરણવા મજબુત સલાહ આપે છે. તે કન્યા હમને (તત્ત્વીને.)
 જણાવે છે કે, "મારા હાથ યવા લાપકની વયના પુરુષ સાથે હું પરણી-સાડે-માર-
 સગાંઓ ને મિત્રા હેમકાઇ ગયાં, તે કુર ના, ને હું રૂઝની હતી. હું ધોડીયામાં હતી, ત્યારે
 એ તો એક વાર પરણી રહ્યા હતાં હું આં મારા સ્વયંવર મારે પદ્માત્મપ કરવાને
 બંધે દર વારે થીતે છે તેમ મારી જાનને ધન્યવાદ આપું છું. મારા ચત્તીની ભક્તિ
 મારા પર અનન્ય છે. તે મને બહુ હાથ પગે લેડીને મારી સેવા કરે છે. મારે ખાતર અપ્રાપ્ય
 તેને મને કંઈ નથી. મારી યુવાવસ્થા અને રૂપનો તે અભિમાની છે, બીજાં મારી પ્રેમસા
 કરે તેથી તેને આનંદ થાય છે. મારા દોષો તે જોતા નથી અને તે 'સામાન્યરૂપે' એક
 આદર્શ પ્રતિ છે. તે કદાચ અપવાદ હોય, પરંતુ એવા બીજા ઘણા છે. "
 કા વ્યર્થ છે. અતિશયોક્તિ છે, તેમજ કારણો વિચિત્ર છે, પણ તે બીજાને નડતાં નથી |

આપણા આંગણા વાઇસરોય લોડ એડ્લીનીન—ગઈ તા. ૨૦ મીએ અમરે ૧૧ વર્ષની વયે ૨૫ ફેબ્રુઆરીએ બેંગલોરની વિધવા સાથે પ્રવ્રણા છે. લોડ એડ્લીનીને આગલી પત્ની થી ૧૦ છોકરાઓ તો છે. છતાં આ લગ્ન વિરૂધ્ધ અંગ્રેજ હોવાએ ટીકા કરી નથી. ખરી વાત એ છે કે, મોટી વયે લગ્ન કરવા એ સમાજની ઉન્નતિને બાંધકર્તા નથી, બલકે સમાન મોટી વયની વિધવા સાથે કરવા એ જન્મને સુખકારક હોવાથી કેટલીક વાર લાભદાયી છે. અનીતિ તેથી ઝોંઝીજ ચંપાને સંભવ છે એ પેલું સમાજને જાણ છે.

યુરોપીયન સ્ત્રીઓ હાથી અને હાંદુ સ્ત્રીઓ ડીંગણી કેમ?—કારણ એને હાથીપીયન સ્ત્રીઓ ખુલ્લી હવામાં આપણી સ્ત્રીઓ કરતાં પહેલું વિશેષ શરૂ છે. તેઓ હાથીપીયનમાં તો તેઓ રમતગમત વાળા કસરત પણ પછી વિશેષ કરે છે. તેઓ મોટે સમયે બનિક છે. છેલ્લા ત્રીસોમાં ઇંગ્લેન્ડની સ્ત્રીઓની ઉચ્ચ સરેરાસ દોઢ ઇંચ જેટલી પંધી છે. તે હવે સરેરાસ પાંચ ફુટ થઈ છે. બ્યારે મોડાંજ વર્ષ પર તે પાંચ ફુટ દોઢ ઇંચ જેટલી પુણ હાંદુઓ કરતાં પણ પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓ વધારે ઉંચી છે. આંતુ કારણે “ઇન્ડીયન ઓફ હાઇલેન્ડ” (આરોગ વર્લ્ડ મગ્ઝ) સંસ્કૃતિનાં એક ભાષણમાં જ. આર્થર શાર્પીડે એવું આપ્યું હતું કે ‘હવે સ્ત્રીઓ પણ સાઇકલીંગ, ગોલ્ફ, હોકી, વગેરે ખેલોની કસરતોમાં ભાગ લેતી થઈ છે.’ અને યુરોપીયન યુવતીઓ માતા કરતાં પણ કદાવર હોય છે. તે તો તેઓ જન્મે રસ્તામાં આલતાં જતાં હોય છે તે પરથી પણ વારંવાર વર્તાઈ આવે છે. બ્યારે યુરોપમાં સત્ય વધતો જાય છે ત્યારે આ દેશમાં કવિતું સમાજને જન્મતું તેમ જ કાયમ છે. આપણી સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે બહુજ નાના કદની હોય છે. યુરોપનાં પહેલાં પ્રમાણમાં આંતુ કારણ બાધકમાં તેમના પર લગ્ન રૂપી ધનંતર મંતરથી તેમના પર એક પ્રકારનો બળાહાર કરીને તેમને અકાલ સગલાં કરવાતું છે. તેથી તેઓ યા તો અકાલ મરે છે અથવા બહુજ અસ્થ કદની પ્રજને જન્મ આપે છે. કસરતનું તો નામજ નહીં પણ નાની હોકી પણ હોડે તેમાં પણ મહા અસમ્યતા આવી જતી માનવાતું છે. તેમને વિશેષ હરણુ શરૂ પણ થોડાં જ નથી ગળાતું. એટલે આલવાની કસરતનો પણ તેમને આશીર્વાદ નથી પછી તેમના વામન શરીરમાં સ્વચ્છની આરા શી? દીધોય પણ ક્યાંથી હોય? અને કન્યાન અહન હોય તેમાં શી નવાઈ? ક્યાંવિકય પિતૃક ભાષણ કરવાથી કેઈ અહતની છત યા જતી નથી. ભાષણમાં એ જાહેર નથી. તેનાં કારણે ખાનગી રીતે શોધી વિચારીને તેના ઉપાય લેવાની જરૂર છે.

૭૫ મી નવલકથા લખવામાં ગુચાયલી ૭૫ વર્ષની સ્ત્રી!—તે અદ્ભુત મૂર્તિ મિસ એમ. ઇ. એડન છે. તે પેરુલી છે પરંતુ કુમારિકાનું નામ પાડેલું કરી રાખ્યું છે. તે રોચમંડ (ઈંગ્લેન્ડ) રહે છે. તે વિદ્યુએ ૭૨ નવલકથાઓ લખી છે. અને હજુ લખવાનીનું જોશ કમી થયું નથી. તેના પુત્ર મી. એડનેય પણ એક પ્રખ્યાત નવલકથાકાર છે. આપણા દેશની સ્ત્રીઓ આ પરથી કંઈક ધડાલો ખરી?

જીવન રસાયણ ડેપો.

(Biochemic Depot)

આ દવાગ્રાંથી કોઈ પણ રોગ મરે છે. તમામ પાવરની દવા છુટક તથા જોઈએ તેટલા જથામાં અમારે તાંબો મળી શકે છે. " દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય અથવા બાયોકેમિસ્ટ બિત જીવનરસાયણ વિદ્યા Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાયોગ સર્વ જણાવે છે. વૈદ્યો, દોક્ટરો તથા હાનરો મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

ફેડરેશની સાચી માળાઓ.

મોટા તથા ઝીણા મરી જેટલા ઘણા, ખેડી હરે પૈસા પાછા, કેટલોગ મફત.

સુગંધીદાર અગરબત્તિ.

કોઈ રોડ બે કડાક તો કોઈ આઠ કડાક બળે છે. કોઈ રોડમાં ૧૫૦૦ તો કોઈમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કેટલોગ મફત

ગ્રામોફોન તથા રેકર્ડ્સ

અમારો પાસેથી તમામ જાતનાં ગ્રામોફોન તથા તમામ જાતની રેકર્ડ્સ વગેરે લગતો સામન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમ્યા છે.

સપ્લ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

રાવર-વડોદરા.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જે તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જથાબંધ યા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧. સુરત રાઇસ મીલમાં આંભાચોર, સુખવેલ, કમોદ, કોલમ, વગેરે જાતના ચોખા, મુસોનાં ચોખા જથામાં તૈયાર મળવામાં આવે છે.

૨. સુરત રાઇસ મીલસને ચોખો, જાતમાંથી અનુભવીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવા મંચથી તે તૈયાર થાય છે.

૩. બહાર આમના વેપારીઓ માટે આ મીલનો ચોખો એક આશીર્વાદ સમાન છે. માત્ર એકવાર માત્ર મંગાવાથી ખાતરી થયો.

૪. કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલના ગ્રાહની બરાબરી કરી શકતી નથી.

૫. ભાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં ઘસો કીલ્લત હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ્સ કં. લી. —રધનાથપુર—સુરત.
જીનામાં જીનો અને હંમરો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ઇનામ મેળવેલો.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો લેખે છીએ

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પોલ્સ

તમારે અરીર નળખાઈથી ન ખાઈ ગયું હોય, લોહી, દોષક, એવી ચેદરની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ કીણું થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુટેવથી લાકાત ગુમીવી હોય, હાથ યગમાં કળતર થતી હોય, અમરણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બેદાર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્ડસ વાપરી ખાત્રી કરશો, આ પીલ્ડસ ઉપરના સર્વ રોગને દૂરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રૂ. ૭૫

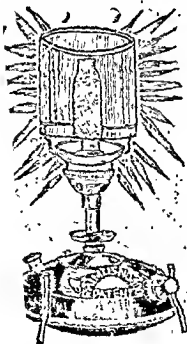
સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નળખો માલસ પેલું પહેલવાન થાય છે. કી. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાલય.

હસનઅલી ગ્રીટ રામજીંગ-ગાડીખાતો.

કરાંચી

અમારે ત્યાં પ્રાઈમસ સ્ટોવ અને તેને લગતો દરેક સામન પ્રાપ્ય થતે મળશે.

એજન્ટો લેખે છે.

લક્ષ્મીદાસ ભવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઈટ બરનર બ્રાહ્મનખીડીંગ, ગીરગાય-સુખધ.

ચાહે અને કોશી વેરાનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા સદ્ય દઈવાંચો તો ખરા!

ચાહે અને કોશીના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત છે કે આપણે ત્યાં જાત જાતની ચાહે છુટક તેમજ જથ્થાબંધ પેટીઓ વ્યવસ્થી ભાવે મળે છે. દોરેલને માટે પણ પ્રથમોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોઢલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારીની શ્રદ્ધ ધરજન રાઓએ તેમજ ચાહે કોશીના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ મંગાવી જરૂર ખાતી કરવી. માલ વી. પી. થી મોઢલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૨૪૩ અબદુલ રહેમાન, સ્ટ્રીટ-મુંબઈ.

“ સત્ય ”

પતરાજીખોર નકલીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરીબાંદશાહી યાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર મંખર-૨૨૦ છે અને તેના ખનાવનારા

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નકલીઆઓને એલેજ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉપરાંત ખનાવટની વનરથતિક ગોળીઓ ધાતુ વિહાર, નાતાકાન અને ધાતુના ખીન રોગો જાન્યુકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. ડી. ૪૦ ગોળીની ડબ્બી ૧ ના રૂ. ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલબાદેવી મુંબઈ.

હવે ભલભલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રોગો દેશી દવાથીજ

જાન્યુકને માટે સારા થઈ શકે છે અને ભરસાપાત્ર દેશી દવા માટે જુના જામનગરવાળા રાજવેશ રાઓ

જટાશંકર પ્રેમજીતું દવાખાનું

ખાલીતું છે. દેશીની હકીકત જણાવેથી સલાહ મંદત

ટીકાણું—દીકાઓપરેટીવ મેડીસીની જાણુમાં કાલબાદેવી—મુંબઈ.

શંકર સંગીતાવલિ

ધણા કાળની પુરાએલી ખોટા.

કવિ મહારાણીશકરે તેણા કહેલુ ઇશ્વર સંભવ, તથા દેશની ખરી લક્ષિત ખરે આ-
ર્થત્વ, વેદ ઉપર જાતીયતાની રક્ષા, ખરો સુધારે, આત્મિક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, બલ્યમર્ષ આદિ
મદ્દિમા, વર્ણવ્યમની માર્ગદા, નારીમદત્વ આદિ અનેક ઉપરાયા ઉત્તેજનામય ઉપદેશો લાપુ
લીર, શાન્ત, હારમ તથા પ્રેમ રસના ઉત્તેજાતમ લગભગ સવાયરો અજનેલુ પુસ્તક કિંમત
દસ આના લખો —

રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ
પ્રમથીઆ શેરી, નં ૧૧૬-પાટીદળીયા-સુરત

—Surat—

આ દિવાલ ખીન પુસ્તકો પણ મન સામે દખાલ ખર્ચે જુડે.

ઉચ્ચવર્ગના હીંદુ ગૃહસ્થો માટે

જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાગ સૂધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના જેવું
ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર
કાઠા બોર્ડીંગ-હાઉસે, પોતાના ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી
આપી છે

ઉચ્ચમા ઉચ્ચ અનાજ, ચોખ્ખુ ફૂંધ, તાજાં શાકભાજી, અને ઉચ્ચ ધી તેમજ
ધો આગળ તેણા કગવેલો મગી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામા આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીમની જાતિ દેખરેખને લીધે બરોજા પ્રસિદ્ધિ
પામી ચુકેલું

ધી સાબરકાંડા બોર્ડીંગ હાઉસ.

૬—ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

સપ્તમ નં. ૨

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Bag to call the attention of the public to, their large, varied and choicest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209-*Shank Armon Street, Bombay*, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

સોના, ચાંદી તથા અવેરાતના ચાલુ વર્માનાને ખરનો મુદર
દાગીના તથા લેટ દેવા લાયકની મનહર વસ્તુઓ
ખનાવનાર તથા વેચનાર.

રોડ, શેખ અમલસીર મુલક.

ટેલીફોન નંબર. ૬૭૪.

અહારગામના ઓડિશાપર પુરવું ધ્યાન આપનામાં આવે છે.

બસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાન દીર સમયેના અનાથોની આજી રૂપે કરતા આપવા સ્વરૂપે દેરને આ
વર લેવાવા રૂપ કરશે !! અન્નદાનને અન્નદાન અને સાથે અમર નામ !! જે દા
દાતા તરફથી એક વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રૂકમ અનાગત રાખી તેના બાક
દર વર્ષે દાતાની મરજી પ્રમાણે ફાવેલા એક દીવસે આપમતા અનાથોને દાનાના રૂબ
અન્નદાન આપવામાં આવશે અને તે દાતાના નામની અલ્લરીની લખતી કરાશે એ
ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શુ આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર રૂપ નહીં મળે
જર મળશે. દયા લાવી લખો:—

હિંવીતદાન આપનાર સો પાણક પણ નહીં નીકળે !

દીન વસતી પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાણક બને. દર માસે રૂ. ૭) આ
નવાર ધર્મમાના નામથી જાર વર્ષથી થોડી ઉમરના અનાથને રાખી વિદ્યા દાન આપી શકાય
આ પુન લુભીમાં અનાથના આજીદાતા એવા (૧૦૦) પાણક પણ નહીં નીકળે ! જર દયા
લાવી લખો:—

મંત્રી, હીંદુ અનાથ આશ્રમ—નડિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Anti-
quities and Art.

An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the
United Kingdom.

Edited by.

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address-227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs. 6-10-0. (including Postage.)

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર એ વખત ચોરોના હુમલો!

પુરતો વખત મળ્યા છતાં ત્રીજેરી દુટ્ટી નહી
તે ત્રીજેરી કાણની હતી ?

બંગડી બન્ટરવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.
તે વિશે મુલતુ જેઠા માન્ડીટવાળા શ્રીમાન શેઠ માવતુ લીલાધર શુ કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોરસ કારણસર જાગેલી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુલે જોખમ જે
લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૨૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુકી
યા હતો તે દરમિયાન રાતના વખતે ગલીમાંથી બારી તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી
ઉપર ધણીએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી દુટ્ટી નહીં અને ચોરો નીરાશ થઇને નાશી ગયા.

સવારે અમાને ખબર પડતાં અમે એકદમ ગભરાયા પણ ત્રીજેરી ખોલતાં સતોષ થયો
તેના તે દિવસે અમારે બારીઓના પકા બંદોબસ્ત કરાવ્યો હતો અને તેજ રાત્રે હાથથી ચોરો
માઘ્યા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લગાડ્યું હતું તે પણ લાલા કન્હીયાલાલનું હતું તે
તા. ૨૨-૧-૨૧ ના રોજ ખરીદે હતું તેને તોડવાની બદુલ મહેનત કરી છતાં
દુટ્ટવાથી બાંધણીના નકુચો કાપીને અંદર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતી મહેનત
કરી પણ ત્રીજેરી દુટ્ટી નહી તેમ ખુદી પણ નહીં.

સવારે અમાને ખબર પડતાં અમારે ધર આંધ્રા અને તે ખતાવ નેહન તથા હેડન
દુટ્ટેલી નેહન અમે ધભરાઈ ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી ખોલતાં અંદરના સરસામાન
સલામત નોકરો તોથી અમાને ધણેજ સતોષ થયો છે. અમાને લખતાં ધણીજ ખુશી ઉત્પન્ન
થાય છે અને તમારી ત્રીજેરી વીરો અમારા દીલમાં સંપૂર્ણ ખત્રી થઇ છે. એજ.

તા. ૧૫-૧-૨૧. સીત્ અમલુ સીત્સાપરદા પેતાલા.

અખંડ પેટન્ટ ત્રીજેરીઓ અને તાળાં બનાવનાર
લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાનું.

હુકાન.

લાયખલા—મુબંક.

બંગડી બન્ટર—મુબંક.

ગુજરાતી સાહિત્યને શોભાવનારાં

મતિષ્ઠિત પુસ્તકો.

પુસ્તક	કિંમત
૧ શ્રીમદભગવદ્ગીતા	૪-૦-૦
૨ મુક્તી	૩-૬-૦
૩ પાંચ અને દૈત્ય	૩-૦-૦
૪ રામ અને રાવણ	૧-૦-૦
૫ પાંડવો અને મૈત્રેયી	૧-૦-૦
૬ ગુજરાતી અંગ્રેજી	૧-૬-૦
૭ ચિત્રિલાખિય	૨-૦-૦
૮ આચાર્યશ્રી આચાર્ય	૨-૦-૦
૯ સંક્ષિપ્ત કાલકવિ	૦-૬-૦
૧૦ આયુર્વેદ મર્મોપદેશિકા	૦-૬-૦
૧૧ મતેદસવ	૧-૦-૦

પોસ્ટલ વગેરે લેની કીમત ઉપરાંત સમગ્રજીવિ વિશેષ વિગત, નોંધવા માહિતીની માંગવા

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

બાળ આયોગ, મુંબઈ
કાલ્યાણદેવી રોડ

જામનગર-કાઠીયાવાડ

સુખનો ખરો માર્ગ જાણવા માગો છો ?

કામશાસ્ત્ર.

હાલની પાશ્વભાષી કદનાર ખરાબ ટેવ તથા ખરાબ વિચાર-ચરિત્ર નશાકારક પરિણામો બતાવી ઉંચા પ્રકારની તંદુરસ્તીના ઉપાયો સમજાવનાર ઉપયોગી પુસ્તક જુદી જુદી ભાષાઓમાં મળી સાત ભાષાથી વધારે નકલો વહેંચવામાં આવી છે

કીમત રૂ. પોસ્ટલ કાંઈ પણ લીધા વગર જોઈએવામાં આવે છે. ન વાંચી દેવા લો. અવશ્ય માંગવો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર-કાઠીયાવાડ

ધી ઓરમે પ્રાવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ.

(સને ૧૮૮૨ ના હિન્દી કંપનીઓના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

થાપણ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાવવામાં આવેલા છે.

ડાયરેક્ટરો:

સર ભાલચંદ્ર કૃષ્ણ, નાઇટ, જી. પી., એલ. એમ., ચેરમેન.
 રીઝ. હાઇનેસ, મદરાસ સેક્રેટરી હાઇ બંદાર રોડ દાલમિયા હાઇ આદમ ખંડાણી.
 લિંબડી રેટના ડોર સાહેબ રોડ ગીરધરદાસ ગીલાનોઇ કાંતારદર, ભાવનગર
 એનરેબલ સરદાર કુપરવાળી વી. મુન્શીઆર રોડ દેવાચંદર વજાઇવન જવેરી.
 કમચરે દિંદ, પુનાવાળા. રોડ ઘમોદર સુદરદાસ ધરમસિંહ, પી. ગો. ક.
 રોડ રજુહોડાસ ત્રિશુવનદાસ ગોડી, લેડગોડ આરસી પ્રેમની ગોડીના ચેરમેન
 અને બેંકર. રોડ મયનગાલ દલપતરામ ખખખર, લેડગોડ
 રોડ મગનગાલ હરગોવંદદાસ, લેડગોડ અને રોડ ધરમદાસ નાગરદાસ
 બેંકર. રોડ દેવીદાસ જીવિસનદાસ દેસાઇ, બી. એ.
 રોડ રજુહોડાસ વનરાવનદાસ પટવારી, બી. એલ એલ. બી., સાલીસીટર, મુંબઈ હાઇકોર્ટ.
 એ., એલ એલ. બી., મુખ્ય દિવાન, ગોંડલ. રોડ બાહુભાઇ કદાનદાસ, પાલનપુર રામના
 મુંબઈ ખાતેના એજન્ટ

શાખા એજિસ.

શરાફ બજાર ખારા કુવા પાસે ડોસાભાઇ બીડીંગ.

ચાંલુ ખાતાઓ.

રૂપીઆ એકસોથી ખાતાં ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એકસોની રેખની ખાત્રી ઉપર બ્યાન્ક દર વરસે દર સેકંડે ટકા ત્રણ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક.

એક કરતાં વધારે નામે ખાતાં ખાલવામાં આવે છે અને જ્યાંમાં એકી રકમ રૂપીઆ એક તથા વધારેમાં રૂપીઆ એક દબાર સુધી સેવામાં આવે છે અને તેના ઉપર વરસે દર સેકંડે ટકા ચાર પ્રમાણે બ્યાન્ક ધરા પ્રમાણે મળે છે.

ઉપરના કામ ઉપરાંત આ બેંક પસંદ કરેલી જમિનગીરી ઉપર વિરધાર કરે છે. ખાર માસની બાંધી મુલતની ડિપોઝીટનું બ્યાન્ક ચાંચ ટકા તથા છુટક ડિપોઝીટનું બ્યાન્ક બેંકમાં પૂછવાથી મળશે.

એજન્ટ

બાંહુભાઇ કદાનદાસ એન્ડ કં.

અમીચંદ ગોવીંદજીની

આજી હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુના અને પ્રાચીન ભારે વીનાસવાળી હોયી મીઠાઈની મોટી દુકાન ડેન-બહારકોટ, શેખ મેમણ સીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈની લંડનવાળા વેહટેઈન શીખર સુન્દર તરફથી અમે જલ્દીએ, કોચી મુંબઈના મીઠાઈ વાપનારાં સુખીયા અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં ભરાયેલાં વેહટેઈન એકમી-બીચન કેમિસમાં સારા માત્ર બનાવવા માટેની લાખાતની સર્ટીફિકેટ અપવામાં આવી છે. વેહટેઈન શીખર સુન્દર.

૧૬, ફેરીકાંડન સીટ, ઇન્ડીયા. હેરી ટીલીપસ, સેક્રેટરી. અમીચંદ ગોવીંદજી દુકાનમાં હિંદી માન્યતા ભરેલી, તરફવાર બનતી મીઠાઈઓ સરવે જાતના હલવા, અપરણીના લાડવા, અધીની, સુન્દરેણી વગેરે તાજા રોજ મળશે. ઉપરાંત, જેજોને સગનસા તથા બીજા રૂઝ દીવસો ઉપર જેની હરમાર મીઠાઈએ બેઠતી દશે તેને એક દીવસ આગમ્યથી આગરે આપવાથી જનાવી આપવામાં આવશે. અમારે ત્યાં અમારાં ધરોહરો કરી પણ કયાવાની ધરતીની રાખની નહીં ધરોહરો પોતાના માથાસા પાસે પણ વરદી મોકલવાથી એકજ વાલે હોયો માત્ર પુરો પાડીશ. મહેરજાની કદી ધરોહરો જમાણ નાખવું પાડીશ, બાંચવું તથા માત્ર ઉપર દીકરી તપાસીને લેશે. બહાર ગામ માટે માત્ર બી. પી. યો મોકલોશું નહીં.

ધી બોમ્બે મર્ચન્ટસ બેંક લી.

હક જાણીસ જોયોલો, સ્ટ્રીટ.

આન્વીજ-મ'માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (મીવાણ)

ભરાયેલાં થાપણ રૂા. ૧,૦૦,૦૦,૦૦
ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા
સેવીંસ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાંની રોજની બાકી ઉપર ૩.૮૬ (મુંબઈ ખાતે.)

દુકી મુંદતની દીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજાં બેંકોમાં બીજાનેસ માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

બંધનારાયણ હિંદુ મંડલ દ્વારા.

મેનેજર હાથેકર.

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્તિ સંબંધી અન્ય વિષયો પર
અર્થાત્... માસિક વગેરે પત્રોમાંના ઉત્તમ લેખોનો સાર આપેલ છે.
ના આલેખમાં પ્રગટ થયેલા માસિક પત્ર.

વિષયોના મુદ્દાઓ

૧-૪. કલ્પિતા-૧૧. વસત, કથારીઆ વિગેરે.	૩૬૧
૫. વાલ્મીકી કાવ્યરસ ભક્ત-૬૬૧ બેચરાવડાય કૃત સુદામા ચરિત.	૩૭૪
૬. કવિસિ આદ્યત્વ પ્રયત્નરસ.	૩૮૦
૭. જોતિસનિધાનું મંથન-૧૮ મગનલાલ રાજા વિભાવી.	૩૮૬
૮. સુદર્શન-વર્ણન-૧૮ મગનલાલ રાજા વિભાવી.	૩૮૬
૯. ઉપનિષદવેદના મંડાન નવનિર્મિતતાની આધાર શોધનટોચનું પ્રવૃત્તિ.	૩૮૬
૧૦. રાજ્ય-૧૮ (વિજ્ઞાન) વિભા. ૬. સંબંધી નવીન રોચિ તથા વિચારો સંગી.	૩૮૭
૧૧. મગનલાલ રાજા-૧૮. મગનલાલ મણિકલાલ ચેતરી.	૩૮૭
૧૨. સુદર્શન-૬૬૧.	૩૮૮
૧૩. પ્રો. રમણલાલ અને હીપનોલીટમ.	૩૮૮
૧૪. રંગેદનું અભિજ્ઞાન-૧૮. મગનલાલ રાજા.	૩૮૮

તેની અને વ્યવસ્થાપક,
માતીલાલ ત્રિભુવનદાસ દલસા,

૬૬૬ કાંઈ રોડ,

નં. ૮૨ કાંતાવાલી-મુળાઈ.

પ્રાથમિક મુદ્દા: રૂ. ૨-૩-૦ તથા પરીચય માટે રૂ. ૨૫૦ (૩ શી. ૪ પેન્સ) પોસ્ટેજ સહિત.

વડોદરા-સિમાપુરામાં કી હુદાજીભાઈ સ્ટિમ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં વિકૃતલ્પાઈ આશીરામ હક્કર
જાળી તેજ ઠકાવે તા. ૧૦-૧-૧૯૧૬ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

આ જાનેવારી માસથી 'સત્ય' ના ગ્રાહક થાઓ

તેમને થનારો ખાસ લાભ.

'સત્ય' માસિકનું અર્ધું વર્ષ આ અઠ્ઠથી સમાપ્ત થાય છે. જેઓ આ જાનેવારી ૧૯૧૪ થી 'સત્ય' ના ગ્રાહક થવા ઇચ્છતા હશે તેઓ ખુબ આદર તે માસથી થઈ શકશે, કેમકે જુલાઈ અથવા જાનેવારી આ જોવાના કોઈ માસથી આદર કરવાનો નિયમ છે.

ગયા જુલાઈથી આદર થત રાજીનેજ દમારી " પરદેશ ગમત નિર્ણય " નામન બેટલુક આપવાનો પ્રથમ કારણ હોવાથી પાછળથી આદર થનારોને બેટલુકનો લાભ આપવામાં આવનાર નહોતો. એ પુસ્તકની થોડી નકલો દમારી પાસે રહી છે તેથી જેઓ આ માસથી આદર કરશે તેમને પણ બેટલુક આપવામાં આવશે.

ગુજરાતી ભાષામાં અનેક ધાર્મિક, સામાજિક, વિદ્યાવિષયક ઈત્યાદિ વિષયોની ચર્ચા કરતાં, આ માસિકના ગ્રાહક શીઘ્ર થઈ શકે.

નમૂનાનો અંક જે આનાની પોસ્ટાજની ટીપ્પટ મોકલનારને મોકલી આપીશું.

સુબધ,
નં. ૮૨, કાંઠાવાડી.

મોતીલાલ ત્રિ દલાલ.
દારીદ્ર વકીલ,
અવરધાપક તથા તની, 'સત્ય'

વડોદરા સ્ટેટ લાઇબ્રેરી સાથે સંબંધ ધરાવતી લાઇબ્રેરીઓને લેવન ત.

જેમની તરફથી ખુલાસો નહીં આવે તેમને આવતો અંક વી. પી. કરીને લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે.

વડોદરા સ્ટેટની સ્ટેટ લાઇબ્રેરી તરફથી હમને સરકારીથી ખબર આપવામાં આવી છે કે હવેથી, તે લાઇબ્રેરી સાથે સંબંધ ધરાવતી સાર્વજનિક, સર્ક્યુલેટીંગ તથા મિત્રમંડળ લાઇબ્રેરીઓ પોતેજ પંદારો પંદાર દમારા પર આદર થવાનો પત્ર લખશે. તેઓ બધી જાનેવારીથી આદર થઈ છે. તેમાંથી જે લાઇબ્રેરીઓ 'સત્ય' ની ગ્રાહક છે તેના સ્ટેટરી અથવા પ્રમુખને વિનંતિ છે કે તેમજ સત્વર દમારા ઉપર નવા વર્ષથી આદર તરીકે આગુ રહેવાનો પત્ર લખવો, અને મનીફેસ્ટરથી લવાજમના રૂ. ૨-૪-૦ મોકલી આપવા. પરદેશ ગમત નામની દમારી બેટલુક જે લાઇબ્રેરીઓએ હજી મંગાવી લીધી નથી તેમને લવાજમ મોકલી આપેથી મોકલી આપવામાં આવશે. ઉકત રૂ. ૨ ના બેટલુક માટેના પોસ્ટાજની એક આનાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જેમને બેટલુક મોકલી છે તેઓએ મ. એ. પી રૂ. ૨૫૮ જ મોકલવાના છે. જે મ. એ. ન મોકલવા તો હમને બેટલુક વા આવતો જાનેવારીનો અંક વી. પી થી મોકલવા સુચના કરવા વિનંતિ છે. જે કાંઈ પણ જવાબ નહીં આવે તો આવતો અંક અથવા બેટલુક વી. પી. કરીને લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે.

વી. પી. ની ખબર.

જાનેવારીથી આદર થનારા સર્જકોને આ અંક વી. પી. કરવામાં આવશે.

માટે જો પ્રથમથીજ લવાજમ મોકલી આપવામાં આવશે તો તે વિશેષ અનુકૂલ થઈ પડશે અને તેમને રૂ. ૨ ના મનીફેસ્ટર હમને રજીષ્ટ્રી એક ખાસ લાભ તરીકે ગણાવેલી બેટલુક પણ મોકલવામાં આવશે.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચસો પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યોસત્યં યતરદ્વૈજીયસ્તદિત્સોમોઽવતિ હન્ત્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ઝાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા બેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરસ્પર એક બીજાને ધ્યાનવાની રૂપકા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (ચતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણ અકુટિલ છે (તદ્+ચત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (જવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્યજ છે, તેનું દાન કરે છે.

પુસ્તક ૩ ભુ.]

તાનેવારી, સન ૧૯૧૪.

[અંક ૭, પા.

આનંદની ઝડી.

(રાસની લય.)

આજ આવી સૌભાગ્યે આનંદની ધડી !
હરે વર્ષા રહી શી આ હર્ષની ઝડી ? !
બાન બૂલ્યાં, મન પૂલ્યાં એ હર્ષને બરી,
શ્યામ મુંદરની રવારી અંતરમાં મહડી !—આજ.
રંગ ખિલ્યો, રસ રલ્યો ત્રિલોક બેલ્લો,
મહારા જાડગર નાચે, શી ભુક્તિ ધડી ?—આજ.
ગાલ વહન એ ગાલજીએ કશ્ચા કરી,
ચિત્તવૃત્તિને ચોરી થીચરણમાં જડી !—આજ.
કેક મુગનાં દુધાળાં દુઃખ દૂર થઇ ગયાં !
ત્રેમવૃદ્ધિ આ પામર. અન્તરમાં પડી !—આજ.
હરિત કંબર, નવ પદ્મવ વૃક્ષે ખિલી,
શી સદિ સૌન્દર્ય શી જટા સાંપડી ? !—આજ.
સખિ-! આવા તો સ્નેહ રાજ્ય મિત્ર દાખવું,
નવું દેખાડી જૂઠું સેવાએ મહડી !—આજ.

રાસ જાણીને સગલ પૂજિ'મા મોભતી !
 ત્યાં તિમિરને તે 'મ્હારી-તહારી રી પડી—આજ
 પેલી રાધાએ હવે રમણ કૃષ્ણને દયા !
 પવન, જાણી છતાં રહી આખરે ગરી !—આજ,
 હાથ જાણીને નાથ ગેમર કુદકી હરે !
 ગાય, નાયે ને રાને છે રહ વસતકી !—આજ

ચસન્ત

ગેઝલ.

અહા ! બુદ્ધી બુદ્ધી મને મરતાન બનાવે
 રણી મરમને છસારો, ઘડી બાન બુનાવે— ૧
 હકદાર ધ મચકુર હુરો પર હું 'ગીરફતા
 જમરથી કમલ પરેશાન બનાવે— ૨
 પરીશાન ! થતા મહાત મગજ આં પર મન્યુ
 મોઝુલુ બુખારી તીન નિશાન મનાવે— ૩
 હસકાતી રસભરી હુરેખ પ્યાલી મિયાના
 મુનસાન કુદકે કીજને મુરેસ્તાન બનાવે— ૪
 તવ પજરે મુજ લાયકી પુરવાર થઇ ગઇ
 હવે વરખની ઉમીદ હીલ તોફાન મચાવે— ૫
 શલતાને-ખુશા બેટીએ હરેરોજ પનાબમા
 અમે નાઝના ! મેં શીશ્નીના અરમાન પુરાવે— ૬
 સાગર સુરાહી સાળી ને મમખાતુ છે તમાર
 પવનગીરા મગતાન હમે-નન પુરાવે— ૭

દી. બી. કધારીઆ.

ગેઝલ.

મન કરે મને 'મર કુદેગાર હુ
 હું નેર રમણે પુર તમગર હું— ૧
 મીનમ કું મની ના રીકર કહ એ
 મીની મહમ્મને વારે મગખાતુ હું— ૨

આહી નથી દાદ શરિયાદ કેરી.
 બુદ્ધાઈ તણા નહીં આગર છું—
 સહુ રંજે ધમ હીઝમાં દીલ ખુશીયા
 ન થો શાને દીલ અથે ! વશંદાર છું—
 શરો હૃદયે કંઈ ઝમાના યયા
 તાલીએ દેદાર નહીં સારા છું—
 દીલે-સંગ શાને જરા, ક્યમ વરા ના
 હું રોજે-અઝલથી ગીરદતાર છું—
 સનમ તોરી પાછળ યેયો પાવમાલ
 અરતાન પાગલ ખેદરકાર છું—

દી. બી. કંધારીઆ.

કરમાઈ જતા કુસુમને.

સુરખી હમણું પ્રસરી રહી છે, તુજ પાંખડીઓ વિકસી અધુના
 તવ સ્નિગ્ધ પરાગ હજુ ઉરનો અલિ અંતરને રીઝવે ન જરા.
 દૂર પ્રાચીવિષે હજુ તો રવિએ, નિર્ન-બાળપણું નવ લેશ તજ્યું
 અહ ! શેશવમાં મરવું જ ગમ્યું પ્રિય, તું જગમાં વિપપાન કરું ?
 હૃદયે ન વિકાર કરો ઉપજ્યો હજુ બાલીસતા પદને ઝલકે
 અતિ સુંદર આ તવ અંતર ને અહ ! કાળ મુખે પ્રિય કાં પ્રકટે ?
 કુમળું તત્કું કરમાઈ જશે, દીન બૃંમ વિમાસણમાં મડશે
 તવ કંટકમાં શયનો કરીને પ્રજુથી વિરહે વપુને તજશે.
 અમીતું અરણું તવ સ્થિર ચતાં, દીન વશ્વરી હાય ! વિરૂપ થશે.
 શિયિલાં નિજ ગાત્ર કરી વિરહે, સંહકારથી એ અમલગી બનશે.
 અનિલો સુરખી વિજુ આથડશે, વીચીઓ દુર્ગંધ તણી વદશે.
 મૃદુતા જવ માલિક સંહરશે, રસીકાં હૃદયો પછી ક્યાં દૂરશે.
 મધુરી નમતી તવ પાંખડી, નવ બેઠે રહે અમ આંખવડી
 તુજ જન્મ જગે પ્રિય વ્યર્થે જશે. અહ ! કાલ અતિ દુરતા ધરશે.
 પ્રિય, રાગ તને રતિમાં નવ, જે લક્ષ્મી પ્રભુની ખરી લેખ દિલે.
 મરજે સુંખમાં, રમજે પ્રભુમાં, ખીલજે તહિં જ્યાં અતિ માન રહે !

ધાર
 તાલુકે—સરગોધ.

}

‘ધીરજ.’

વાલ્મીક કાવ્યસ્થ ભક્ત-કવિ ભગવાનદાસ કૃત સુદામા ચરિત્ર.

(૨-સમાપ્ત)

મોઢ લોકો મ્હાતી હે જોઈ, પ્રથમ દીનિં પ્રીતિ મોઢ;
 અમ કાસ મોંકિ દેહો ભે સહી, ચરણે રાખો રહી કર ગ્રહી ૮૧
 મોઢ ચરણ કમળ ખાસે રાખો, મેગ પુરણ હે અભિવાખે
 તીહારો ચરણકો પ્રેમ અપાર, ગમ રાખ હો વિશ્વાધાર. ૮૨
 જાક કૃપા તીહારીજી નાથ, જેતો સનમુખ સદાહી સનાથ;
 વાક મોઢ મોઢ લવ માવ, ભે ભમેજન બહીજી પાવ. ૮૩
 યાકો પુન્યકો પંથે ન પાર, જાક સનમુખ જુગલધાર;
 ગખો ગખો ચરણે મેઢાગજ, મોઢ નાહી અતે જે મુકાજ. ૮૪
 અંમે સુદમાનુ કૃપા કીની, સખે સખ અગનીત કીની,
 જેમ સુરખની સખે લલચાને, ખીસા કરત હરી સકુચાને. ૮૫

હૃદા.

દેહ ધરે સો ધર્મ ધર, અર્ધ ધર્મ જરા લેઢ;
 ખોહરો દેહન પાવડી, દેહ લાપગી ખેઢ. ૮૬

ચોપાઘ.

નીગા રહો જી પ્રભુજીઢે ધામ, પ્રાતઃકાલ ચરખો નીજ મામ;
 હરી આપ પરેઆપન આથે, કહો સખ બીધો મો મનભાથે. ૮૭
 બોહરો બોથે જી દીન વચન, સ્વામી કાનો જી મોઢ પાવન;
 હીન રહકે આલીષન કીનો, ખાપ મીનને દરસન દીનો. ૮૮
 બીઠા કરકે શરિ ગોવિંદ, કહુ કહો ન પરમાનંદ;
 મઃ મોજીય પચારેમે દીનો, તાથે અપીકિત પ્રાપ્તી હીનો. ૮૯
 જોજે પૂજત કાઠા કરે યાહી, કોઠ બહાઈ સમરય બહી;
 સ્વર્ગ હ કીરીષીકે જોક, સ્વર્ગ અંકેવધ હરી મોઢ. ૯૦
 જીવન મુકન હા હરીવાક, સકલ પ્રાપ્તી ભઈ હેવાક;
 કહુ અભિલેખા નહિ માયા, અને પુરણ પરમાનંદ પાયા. ૯૧
 કરત મારગ એકી બીચાર, કીનો અનુમદે જુગલધાર;
 બલ દેવડી દેખો જી જીતી, મેરી કીની અનોખ મજી. ૯૨
 મે તો દુખગી પ્રતિન પ્રમાન, કાદી બુઝ પુખ્યો ભગવાન;
 મે તો યુગો દતો બહદેવ, મોનો પ્રસાદ્ય દેખ્યો અવગમેવ. ૯૩

મોક પ્રથમ અનુગ્રેએ કીતો, ને માવાકો લેશ ન દીતો;	
કૃપાકીની જુ, કૃપાનાથે, માયા પાસ તે છોડયો જુ હાથે.	૯૪
મહા પુરુષ હોવે જો કોઉ, વીવેક મારગ ન છોડાવે ઝોઉ;	
સુખ છોડકે કૃષ્ણ નો દેવે, સો તો અપત્તો કરકે લેવે.	૯૫
દેખતં એવ કમત્રાસ ન તણ, પ્રેમે મીલ્યા જુ માધવજી;	
કર ગહી સેજ બેઠાયો, યઃ કૃષ્ણીય દુર્બલ દેહ ભાયો.	૯૬
જોક કમળા દાસત્વ કરે, ચરણ કંમળ રજ શીર પર ધરે;	
ચૈદ ભવનકા દેવનકા દેવ, ઉત્તે મેરી કીની બહુ સેવ.	૯૭
આવે જોએ સ્વરકે ન ધ્યાન, સુકસનકાદીક સુની, માન;	
ઉતે કૌને માંતમે સહી, માસુકીતો આલંધન ગહી.	૯૮
લેઉ હમ આસન બેઠાયો, પાવ ધોવકે શીશ ચઢાયો;	
ચાપે ચરણ વે વૈકુંઠરાયી, ચમર ઢારે જુ કમલા માર્યા.	૯૯
સ્ત્રી કે દીતે, તાદુલ સોધ, માંમ પ્રેમસુ લીને ઝોઢ;	
વીતે કરકે કીનો પરનામ્મ, દીન બોજુ સુંદર સ્થામ.	૧૦૦
મોક બહોત અનુગ્રહ કીતો, રત રત દુર મોહ લીતો;	
ગદમદ કંઠ ભયે અટ્ટપાત, મેકે બોલીયો સહી કહી બ્રાત.	૧૦૧
મેરો કર ગહો બૈકુંઠનાથ, મોક સંખ બીધી કીયો સનાથ;	
હરી ને કીતો સોહીનીકો, જન જન સોહી સોરકીકો.	૧૦૨

૬૬૧.

ને કહુ, કીરતારે કહો, સો સખ ભક્તક હેત;	
અવિગતકી ગત કોલહે; (જોક) બેઠ કહે નેત નેત.	૧૦૩
વીધીની સેદ કહુ દેખહી, તો ગુચ્છકર ચાકી ન માન,	
ને કોઉ ચીયકું રંદ કરે, સો ચિતારે કીહાન.	૧૦૪

ઐપાધ.

વર્ણશ્રમ ધર્મ જે રહે, અતે ચારી ધવાનવી લહે;	
જપ તપ વ્રત બહુ દાન, અનેક ધર્મ કર્મ વીધીમાન.	૧૦૫
ને કહુ જ્ઞાન ભક્તક હોય, રીધી યાચી સુલભ સોય;	
સો મોકું દીની મોરાર, ભવસાગર ઉતર્યો જુ પાર.	૧૦૬
શ્રી કૃષ્ણ કીતો સોકો ઉન કરે, મહા અનુગ્રેમ નમો જુ ધરે;	
ને રીધળીગે સો નહી દીની, મીથ્યાગામ કીપા બહુ કીની.	૧૦૭
પરમ સુખજી નીગમ જગાવે, સો કેસે માયા દે દેસલાવે;	
નહી દીની માયા સો બીચાર, સહી રાકે ન વીખવા ભાર.	૧૦૮
મેં દુર્બલ વે દીનાનાથ, કીની કૃપા જામે ગહો હાથ;	
ઉત્તમ ન રહો હે જે કોઉ, માયા ૪૬ અધન સોઉ,	૧૦૯

૫: જાગેશ્વર દીનાનાય, 'મોસો' અનાય કીયો સનાય;	
'મહા પુરુષ'કે અનુગ્રહ 'મોસો, મોમે' ધરનાવી 'મથા' કેસો.	૧૧૦
'આધાર'ત હરીનાર બને, આધા મોહિત નિશ્ચે તને;	
સુંદી મારેગ કરત બીચાર, ગદે જપત 'હી' બુધભાષાર.	૧૧૧
કહેલી કેમતા કણુ અનગ્રહો, કી પુરી તો પછી કે ન કહો;	
આધા સમાન કણુ અન પુરો, આધા મહા સદાહી અંધુરો.	૧૧૨
૬: કેહેનો બે કીમીહે કીયા, ઉંધો રવો બે પીત ખીયા;	
સુંદી બીચારતે આયો ધામ, 'પત કોટીક' રેરે ન નામ.	૧૧૩
દંડ ! ૧૮ કોટી કીત બધા, કણુ દેવડી રીત હે તથ;	
મેરો હુતો સોહરજનો હર્ષો, અજ નીચે હે અપનો કંઈ.	૧૧૪

હૃદય

પ્રેમ જયજ કીતો હુતો, નેનકા યથા જ્ઞાના;	
અમ સો સાધ ઉવડી જામ, મુલ પુલ મોહાના	૧૧૫
બાકે કોટીક મેનુહે, (અર) હીર સમુદ્રી વાસ;	
સાહરી 'પરસો' હોતુંહે, જહુતુનીયે તેની રાસ.	૧૧૬

મોખાઈ

પાછે દેખે જુ મંદિર એએ, જ્યુ રવિ રાશી મીલકે તેસે;	
આશર્ષ બેયો સુદામા મનમેં, હરી કહા કીનો તતજોતમે.	૧૧૭
ઉત બાવડી કુપ તણય, 'વામો' ફરકત-સુંદીર નાવ;	
ઉત કમ્પ કંઠમ મુશ્કીન, બસે હંસ મહાર 'બેહા' નીત,	૧૧૮
પદી ગમન મધે સ્વર ધરે, 'મત' અધુરવ 'શુભ'રવ કરે.	
નવ પદ્મવ વનરપત્રી સોહે, દેખસ મનતો સચ્ચે મોહે.	૧૧૯
વીવીધ યવ તહી જુગતે બીચરે, સીતલમંદ સુમંધહો સચરે;	
સ્કોટિક મણી રત્નકી ભીત, અતી મનોહર રચના રીત.	૧૨૦
માનેકે સુકા બીધુમ ગલકે, હીવ્ય મંડુ આયો દીસ યસકે;	
શોભિત રથ'મ કોટિ અનેક, અંબર રચનાકો કહાણીનેક.	૧૨૧
કહે આરંભ સચંબ નહી પાર, હીવ્ય આસન સંમીધ અંતરિયાર;	
બરે ભંડાર સમેં મણીહોમ, સકલ સાગથીતી રમજત રહેમ.	૧૨૨
અંબર અન ઉપસર ગણ, વાંકો પાર નહી કાહા કણ;	
શોભા સાગર તેં અતી ભાદી, ફણ હારકો બાલું હ કાઠી.	૧૨૩
ઘસી ઘસ અતંકુત રૂપા, સમેં રમીયા જુ દેવ સ્વરૂપ;	
ઘસી ઘસ મીઠી અભી રાગા, મંદિર મધે પક્ષરાયે સુદામા.	૧૨૪
દીસે એએ જગાયો ન કહી, મહામેધ અમ કાંતે સતી;	
નીસા અથ'હો બરખડી ભને, બે સમુદ્ર મોખાસ સમારે.	૧૨૫

રચના રચી દિવ્ય મૌરાર, અદ્ભુત લીલા રહી ભુગદાધાર;	
સખે સ્ત્રી. જન સુદામા સોધિ, દિવ્ય દેહ. પડાની. ભુએડ.	૧૨૬
સૈંભા. ગજદંતકી, ખડુ. ખની, મની હેમ ખચીત ધરી ધણી;	
મુગતા કલકે. તોરણ; દાર, વામો ખુજ. પરવા. લહી; સાર.	૧૨૭
દાસ દાસી. દંપત. અપી સોદે, દેખ. મનમથકા. મન મોહે;	
રત્ન પુતલી દીપક પાત્ર, મધ. દીપક રત્નમણી માત્ર,	૧૨૮
વીરમય પાયો દેખ હીનાર, માતુ' દાકાહે કમળા દાર;	
તણ વીધ બીચારી ભુ બાત, મોકુ કણુ ન કહો કૃષ્ણભાત.	૧૨૯
કહો નાં. સો કારણુ. એહી; ઘોરો મન ન આવે ભુતેહી;	
મુરીદ મીત્ર. સનેહી ઝોઈ, દેર: ન ચીખ. ચારે તોહી;	૧૩૦
ધતનો દીધો પે' કણુ ન રહો, તાંદુલદાન પ્રેમ સો ગ્રહો;	
કીપાકીની ભુ શ્રી. ગોવિંદ, ધન સમીધ. કે પદાયે' વંદ.	૧૩૧
સ્વર્ગ. સામગ્રી દીવ્યજ. દેહ, કીપાર નાધકી. કૃષ્ણા. એહ;	
મોકુ. દીની. ભુ. ભક્ત. ભગવાન, લોક ભુએ ભુ માયાદાન.	૧૩૨

કુહા

સંધા. સખજુગ નીર્ધનો, પે' ધની ન દેખા કોય;	
મે' ધનવંતા સોકુ, કૃષ્ણ. પદારથ હોય.	૧૩૩
હરી ભજતો. દાલીધભક્ષો. અર કુટે ધરકી છાંહ;	
હવે મંદિર બહુ ધના, હરી સેવા બીન કણુનાંહ	૧૩૪

ચોપાઈ-

માયા. ભક્તનકુ બેખખ. કરે, જાન વિજાન બીરાગ્ય હરે;	
માયા દેખવે. લગ. ધનભયો, માયા મધ. વીરકત રહો.	૧૩૫
કમળ. જલ લગે નાંહો. નેકે, રહે એસો. જને. જો. પાવેક;	
બકુ. કીપા. તીહારી. હોવે, માયા. સનમુખ. કખડુ ન. જોવે:	૧૩૬
બકી હુમ ગ્રહો હરી બાંહી, વાકે માયા. પેસે' નાંહી;	
વે માયા. સુર. રહે ભુ. ઉદય, હરી. અરણેહી. ચીત. નિવાસ.	૧૩૭
સ્વામિકાકામે. સેવક હીન, કાપુ. અંતર માયા આધીને;	
મેરી ભક્તિ મો કણુ નુન્ય દેખ્યો, જો સકળ માયાદે બસેખ્યો.	૧૩૮
સ્વામિ. અંતરભા. તે સહી, માયા લેશ ન મોકુ કહી;	
ચે' ગતિ હે. ભુ મૂ. ગોવિંદ, કાંહાપદં ભુ. માયા વંદ.	૧૩૯
કીને સ્વામિ. તોકુ નાંહી. લહો, તોકુ. તેરી માયાનો ગ્રહો;	
જો. કોઈ. હરીકા ચોતન. ધરે, માયા ગરધવ. બધુ ભારભરે.	૧૪૦
બકુ. કીપા. નાહી. કીપાલ, વાકુ. કારે માયા, જંજલ;	
બકુ. હુમ ચીતમે' ના ધરો, વાકે, માયા. દે. ના. રોહી. કરો.	૧૪૧

માયા મધે વીરલા ઉઘાસ, બંધું તુમ રહ્ય અવિનાસ;
 માયા અલી-ચંતા ચીત કરે, અદગ કંઈ નેણે નીર ભરે. ૧૪૨
 અંતર નામી સખે સચ લહે, યઃ માયાસો તત મન દહે;
 કુની કહે જીવદં કાદાદીનો, કાદાં માયાં દે ખડા કીનો. ૧૪૩
 બંગદીસ સુખલ કાદા કીને, જેસે જીવ્યાંસો તેસે જીને;
 નીરજીયુ નીર અનતા નીજ દાસ, માયા મધ રહે જી ઉઘાસ. ૧૪૪

કુહા.

માયા ન સુઝ નમન સુઆ, મર મર ગવે સો તન;
 માયા મનકું ચારકે, જીજત હે હરીજન ૧૪૫

ચોપાદ.

દાસ જીવમે કહે મનજીમ્મ, નહી કાજ વીના સી સુજીમ;
 અનંદ જીખરે હે રસમાયા, અને અનંદ હી ભવ ભમાયા. ૧૪૬
 બે માયા તે વીરલા હી રહે, બોમ વીજે સમાનં હી ચહે;
 એસે રહે સંતોખી સો સુખી, માયા મારે કાપી ન દુખી. ૧૪૭
 યુ બેભવશતી લેવે દરી, સ્વામી માયા દેવે કાયા ખરી;
 કમલુ કર્મ જોગ જન્મ હોવે, તો તુમ ભક્તી ભાવ બેવે. ૧૪૮
 કર્મ જોગે જન્મ શીર પાડ, તો તીહારે મળે શીર નમાઈ;
 ઉત્તમ મધમ ઇચ્છા ના હમેરે, અતકી તથે મરણ રહુ તેરે. ૧૪૯
 તીહારે સેવા દરીજન સંગ, બે દેહ રીયો તોએ અંગ
 કૃં એસે હી અહે કા જાસ, મોહ માયા તે રહુ ઉદાસ. ૧૫૦
 બીજ માયામેં ચૈતન રહો, ચીત દરી ચરણે નીત ચલો;
 મોહ માયામેં મગન ભયો, હોરે હોરે છાંડતે ગયો. ૧૫૧
 એસે કરતે મુદામા સાધ, પાયો પરમહી પદ આરાધ;
 માયા લેશ ન ચીતમાં ચલો, દરી ચરણે નાચલ મન રહો. ૧૫૨

કુહા.

ધનન તજ ધનસ્યામ ભજ, સ્યામજી સાધ સંગ;
 સ્યામ સમરતે જાત હે, ચીતકો સ્યામહી રંગ. ૩

ચોપાદ.

ગજા ચીત હીત જૈણુવ ચરણે, મોતો દરીલીલા નીત બરણે;
 અને જૈણુ સસાવન પીને, જન ભવ રાંચ નહી કીને. ૧૫૩
 બોઝા દરી રંગસુ રહે રાતા, મોતો સદાહી જી સદાતા;
 પાકું જનમ મરણુ બેય નાંદી, નીચે જોડુગમદ અહી બાંદી. ૧૫૪
 ગજા શ્રીજૈણુ ધ્યાન સુજાગે, તાકું પ્રેમ જો પગ નહી પાગે;
 જે કાક વીજ્યાહીક મુચારો, મોતો પરમાર્થ કું ખોરો. ૧૫૫

બડો બીરદ શ્રી ગોવિંદ નામ, અતે દેવે જુ બૈકુંઠ ધામ;
 લુંઠે બી ખાઇ કે કર્મ તણવે, નિર્મે ભગવાનકું ભણવે. ૧૫૭
 કૃષ્ણ નામસો મહામંત્ર સોનીનો, બીખ ઉતારે આહોં હીખાંતો;
 સંસાર સર્પકો બીખસો ભારે, હરી હી અક્ષર મંત્ર ઉગારે. ૧૫૮
 કર્મ આપધી કામ ન આવે, બીખે બીખ કું અધીક બદારે;
 એક આપધી હે જન સત્ય, સત સંગત કર બોલુ નીત્ય. ૧૫૯
 ફુલો આપધ નાદિરે ભાઈ, જનસુ ભવ દુઃખ ભ્રમતા જનક;
 સંતસંગ તે હરી નામ બોલે, એમ બૈકુંઠ દારજ બોલે. ૧૬૦

ફુલો.

સંગત કીજે સાધકી, સો સખ બીધી સોહાય;

લખટ સંગત સાધકે, તન મન જુ જાય. ૧૬૧

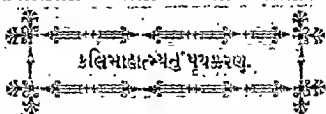
આપાઈ

૫: જપ જળન આર જામ, જોલોં હરી મુ નહી અનુરાગ;
 દાન પુજ્ય સમેં દ્રવ પાવે, જ્યે શ્રીકૃષ્ણ મુદામા સભાજે, ૧૬૨
 સાધો દરીદાસ ન કોહુદાસી, તાયે પાયો ય: પ્રેમ પ્રકાશ;
 જો કાઉ જપત હે નીત ધનશ્યામ, તાકે પન્દીયાં મેરો નનઆમ. ૧૬૩
 જોકો મુને મુદામા ચરીત્ર, વકિ શ્રીકૃષ્ણ ધરમહી મીત;
 જોકો નીત પ્રાતે દરી ચુલુ ગાવે, સોપ્રેમ સુ પરમ પદવી પાવે. ૧૬૪
 દાસ મુદામા મુની પરહી રેંક, તાયે કર કીપા મેઘાછ એંક;
 કુની માયામોં મમ કીનો, દરી ભક્ત આપનો કર લીનો. ૧૬૫
 સતો ભગવંતકું ભક્ત ભાવે, ભગવાન ભક્તકું ભાસાવાવે;
 જાકુ ગીરવરધરકી આસ, સોતો જવભવ ભગવાનદાસ. ૧૬૬

ફુલો.

શ્રીજ જન ચરણકે ચરણ, ભગત ભાવ ભગવાન;
 (સો) દાસ દાસકો દાસ હે, ખૂએં ચુર સુજન. ૧૬૭
 ગીનત ગોઘૂલ અંદકું, ગાવત ગુણ રસ રાસ;
 આસ ધરે ગિરિધરણકી, વોહી ભગવાનદાસ. ૧૬૮
 જહાં નીત હે કુસુંમ ફલ, નીત હીન વરસ સાર;
 નોતહોં નીત નવનીત પ્રીયા, બીનહી નવલ બીહાર. ૧૬૯
 જહાં પ્રેમ ચલિ રવિ તપે, કોટહી જોત પ્રકાશ;
 અખિલ ભવન આનંદમેં, બસત ભગવાનદાસ ૧૭૦

(ઇતિ શ્રી મુદામા ચરિત્ર સમાપ્ત.)

(૩-સમાપ્ત.)

જકલિનાં માહાત્મ્યનું ભવિષ્યવાદ કરનારાઓ નિસ્સદેહ છુદ્ધિમાન તથા પોતાની કુદિ પ્રમાણે, સમાજહિતસાધક હતા. સમાજને હિતભિન્ન ન થવા દેવી એ એમનો શુભ હેતુ હતો. સમાજની કુરિય-
નિ દુરહિન રાખવાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા અર્થે, જે પણ ભતતી પર્તનથી સમાજની હિન્નભિન્નતા
થવાનો તેઓને ભય લાગ્યો તે પર્તનને તેઓએ નિષિદ્ધ કાર્યમાં મુક્યું અને એ નિષિદ્ધ
પર્તનને કલિમાં બનનાર બનાવ તરીકે લાખ્યું ! દેખીતું છે કે એ કાંઈ ભવિષ્યવાદનથી, પરંતુ
માત્ર નિર્દેશની એક પદ્ધતિ છે. કલિમાં બનનારા બનાવ તરીકે વર્ણન કરવાથી એ પર્તન
લોકોમાં તિરસ્કારને પામે, અને લોક તેને અર્થર્થ ગણી વર્તન કરે એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ
પ્રમાણમાં અર્વાચીન શાસ્ત્રદર્શની આ લેખનશૈલીથી જે હાનિઓ હમે જોઈ શકીએ છીએ તેમાં
એ મુખ્ય છે. અનેક સારી વાતોને પણ તેઓએ નંરસી સાથે નંરસી કહીને બેગલી
દીધી છે, તથા લોકોને સ્વકુદિથી સારાસાર અને લાભાલાંબનો વિષેકે કરવાનો અપકાર
તેઓએ આપ્યો નથી તેથી કસરતની ગેરહાજરીથી થતી કુદિ, બાલક રૂપ, ક્ષીણ અને
મંદજ રતી ગણ છે. જાન તેઓને એ શાસ્ત્રદર્શોએ સ્થાપેલી મર્યાદાનું જ રહ્યું અર્થાત્ તેઓ
અમાની રહ્યા. સંસાર સુધારણાના કામ પ્રતિ પ્રગતો વિદાય હોવાનું એક મુખ્ય કારણ
એ છે કે, કલિના પતનનારા બનાવ તરીકે અનેક ઉત્તમ આદર્યક સંસાર સુધારાઓ ગણ-
વામાં આયા છે. અને એ સુધારાના પ્રતિપાદનનીજ ખીનાને પ્રગતો અમાન બાજ
કલિની બચકર ભવિષ્યવાણીઓ ખરી પડવાની સાબિતી. રૂપે ગણે છે ! અને તેથી અમાન
ભોજ તે સુધારાથી બચ પામીને તેનાથી આઘા ખસી બચ છે. વર્ણવ્યવસ્થા બનથી નહીં
પણ શુભકર્મના નિયમ પર સ્વચાની ચોજનાની વિરદ્દ હોવાનું એક કારણ જોઈ છે કે
કલિમાં બનનારા અધાર્મિક બનાવોમાંનું એક તેને ગણ્યું છે.

ગ્રાહણો વિરદ્દ કરેલી ટીકા.

ખીલ જે કેટલીક વાંતો કલિમાં બનતી કહી છે તે નિસ્સદેહ સદ્કુદિથી તેમજ
સત્ય કહી છે. આ સમયના ઘાઠજોની જિજ્ઞુસુરુપુરુષો જે ટીકા કરી છે તે અસરકારક સત્ય
છે. તે કે છે કે “ આઠજો ગમે તેવા નિર્દિત ઘણાથી નિષિદ્ધ દ્રવ્ય મદ્ય કરી પોતે
મદા રીક્ષિત કરેલાવરો. ” (સ્લોક ૧૩ મે). વળી કહ્યું છે કે, “ કલિયુગમાં આઠજોના
પુત્રો આચારથી લીન થઈ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોનું હિતધન કરીને, વેદાધ્યયન કરશે. ” સ્લોક
૨૨ મે. (અહીં વેદાધ્યયનનો લાભ કરશે એમ કહ્યું હતે તો તે વધારે ખરું થઈ પડતે).

* વિષ્ણુપુરાણ, અંશ બીજો, અંશ ૧૬ હોતેમોથી ઉપરના સ્લોકનું ભાષણ છે.

વળી કહે છે કે “ બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણ સંસ્કાર વગરના યદ્યપાખંડ વૃત્તિનો આશ્રય કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવશે. ” (શ્લો. ૩૭).

આ શ્લોકો કાલના સમયમાં મોટે ભાગે સત્ય પડ્યા છે એમ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પોતે સ્વીકારે છે. બ્રાહ્મણોએ ધર્મને માત્ર આજીવિકાનું સાધન બનાવ્યું છે તેથી તેમની પોતાની તથા સાથે લાગી દેશની થોડી અધોગતિ યદ્ય નથી, તેમજ બ્રાહ્મણો કર્તવ્ય પ્રસંગમુખ યદ્યને, વૈરાગ્યદિ છત્ર વર્ણોના ધર્માઓ ખેડતા યદ્ય છે એ પણ તેટલુંજ સત્ય છે. તે છતાં પણ જો બ્રાહ્મણો હંજી પણ હાવથી વિશેષ કર્તવ્યવિમુખ નથી યદ્ય, હજીએ જો બ્રાહ્મણો ધર્મના જ્ઞાતા અને દાતા અન્યવર્ણોથી અતિ વિશેષ કાયમ રહ્યા છે, હજીએ જો ધર્મનો ખંડિત ખનનનો બ્રાહ્મણો પાસેજ રહ્યો સહો છે તો તેનું એક કારણ બ્રાહ્મણો કેવા યદ્ય પડવાનો ભય છે તેનું વિષય પુરાણ આદિ ગ્રંથોના કર્તાઓએ વેળાસર કહી માહાત્મ્યની અતર્ગત નિરૂપણ કરવાનું છે. એ દ્વારે બ્રાહ્મણોને તેઓ શું યદ્ય પડવાનો ભય છે તેથી ચેતવીને તેનાથી દૂર રાખવા એ લેખકોએ વિનવ્યા છે, અને એ આગ્રહ સર્વથા નિષ્ફલ નથી ગયો તે ધર્મપ્રકરણમાં બ્રાહ્મણ વર્ણની અર્ધાપિ પર્યંત માણુ રહેલી શ્રેષ્ઠતાથી સિધ્ધ થાય છે.

અસખત, એમાં કાંઈ ભવિષ્યવાદ જેવું નથી, માત્ર ક્રિયાપદોજ ભવિષ્ય કાલનાં છે ! વર્તમાનકાલનાં “ યોય છે ” ને બદલે “ યશે ” એવો ભવિષ્ય કાલના પ્રત્યયનો પ્રયોગ કરવા શિવાય તેઓએ બહુ વિશેષ ક્યું નથી-માત્ર ભવિષ્યકાલના પ્રયોગથી લેખનું મહત્વ ધણું વધશે એ તેઓ સમજી શક્યા તેમાંજ તેમની વિશેષતા છે.

કલિમાં બ્રાહ્મણાદિ વર્ણો કેવાં વર્તનવાળા યશે તે કાંઈ દૂર અદેશીથી કે સમાધિથી જાણવાની જરૂર નહોતી. પુરાણકારોના પોતાના સમયમાં પણ એવાં વર્તનો યતાં હશે, અને તે સમાજને અહિંસકર તેમને લાગવાથી, પોતે સત્યયુગમાં રહેતા હોય તેમ તે ભવિષ્યમાંજ ખનશે એમ લખ્યું છે. જે દુર્જલતાઓને સામાન્ય મનુષ્યો ત્રણે કાલમાં હમેશા વશ હોય છે તેજ કલિયુગમાં ખનનારી તરીકે વર્ણવી છે. ઉદાહરણ તરીકે, “ કલિયુગમાં મનુષ્ય થોડા ધનવાળો હશે, છતાં અત્યંત ગર્વિષ્ઠ યશે, અને સ્ત્રીઓ પણ કેવળ પોતાના કેશની સુંદરતાથીજ મદવાળી યશે. ” (શ્લો. ૧૬). આમાં મનુષ્ય સ્વભાવના કુદરતી નિયમ કરતાં વિશેષ નથી, “ જોહો ધરો છલકારો વધારે ” એ કહેવત તેથી પણ વધારે વ્યાપક અને વધારે ગંથકતું સત્ય દર્શાવે છે. થોડું ધન મેળવનારને એટલો આનંદ થાય છે કે તેટલો ગર્વશ્રીમંતને યતો નથી. સ્ત્રીઓ સુવર્ણના અર્ધદારો કરતાં પણ કેશની સુંદરતાનાં વિશેષ પ્રદાતા હોય એ પણ સ્વાભાવિક છે. તેમને ધરેણું વિના ચાલશે પરંતુ પડીયાં જરૂર નેહશે. વિદુષીઓ અને વિધવાઓજ એ દુર્જલતાને વશ નહીં હોય ! જ્યાં સુધી સ્ત્રી માત્ર વિદુષી નથી ત્યાં સુધી એમ હમેશજ રહેવાનું-શું કલિમાં ને શું ખીજ સુગોમાં. યુગબેદથી મનુષ્ય સ્વભાવમાં બેદ થતો નથી.

એક ખીજ ઉક્તિ હમારા ઉક્ત મતને પુષ્ટિ આપે છે. “ કલિયુગમાં મનુષ્યો ધર્મના વિષયમાં દ્રબ્યનો અંત લાવશે. ” (શ્લોક ૨૦ મો). બ્રાહ્મણોને ધન (કારણકે એનેજ ધર્મ કહ્યો છે) ન આપનારા ઉપર આ જેવો તેવો આજ્ઞો નથી ! એવાઓને આગમયથી વર્તા,

ખોળી કાઢીને, પૂર્વથીજ ગાળ દઇ મુકવામાં આવી છે. બ્રાહ્મણે ન મોંઢનાર શેડીયાને મિલવાવું, ક્ષત્રિયાવતી એક મૂર્તિ તરીકે તેની નિંદા કરવાનું રાજ્ય સહસ્રો વર્ષ પૂર્વથી તૈયાર ચક્રવર્તુ રાખવામાં આવ્યું છે ! પરમાર્થ સાથે પુરાણકારે પોતાની બ્રાહ્મણ જાતિનો પક્ષ સિધ્ધ કરવામાં કહિતો સારો ઉપયોગ કર્યો છે. “ લોકો એવું સમજશે કે, બ્રાહ્મણોમાં નેં આપણામાં કોઈ અંતર નથી અર્થાત્ બ્રાહ્મણોનું ગૌરવ રહેશે નહીં, તેમજ ગાય દુધ આપશે ત્યાં સુધી તેના પર પ્રીતિ કરશે પણ તેમાં પૂજ્યભાવ નહીં રાખે.”—શ્લોક. ૨૪ ગો. બ્રાહ્મણો કર્મકીન અને અણ શુદ્ધ જવાના છે એમ લેખકે સ્વીકાર્યું છે; તે સિદ્ધિમાં તેઓને માટે પ્રજાને માન રહે એવી આદા તે અમસ્તીજ રાખે છે. છતાં પણ, હંતર વર્ષો પોતાને જન્મથી ગૌણ ગણવા અને બ્રાહ્મણે જન્મથી એક ગણવા ના પાડે એવી પરિસ્થિતિ લેખકને ૬૯ નમી. પ્રજાનો અણુક બાળ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરનારી થતી જતી પોતાના સમયમાં જોઈ હશે અથવા કોઈ પણ રીતે બાંધખામાં તેવી થશે એમ તેને ભય હતો. એ “ રેશનેશીરિટક ” (બુદ્ધિવાદ) વચ્ચે પોતાની જ્વલતા દિત-સ્વર્થ સાર રહેકે મારવો—એ તેણે પોતાનું કર્તવ્ય માન્યું છે. ગાય ઉપર પણ સ્વાર્થ બુદ્ધિથીજ પ્રીતિ રાખનાર બુદ્ધિમાનો પર તેણે કેવો માર્મિક પ્રદાર કર્યો છે, અને બ્રાહ્મણ સાથે યોગ્યતાં તોલન કરીને, ઉભયને બચાવી, સેવા-ચાચો સાથે બ્રાહ્મણે-આપમાતા પરની લેકાની પૂજ્ય બુદ્ધિનો કેવો એવુરાધ બચો ઉપયોગ કર્યો છે ?

“ ક્ષત્રિમાં મનુષ્યો સ્નાન કર્યા વિના બોજન કરશે, તર્પણ આદિથી પિતરોને સંતુષ્ટ નહીં કરે, અર્ધાન્ આદિયિ કિયાનો લેખ થશે. ” (શ્લોક. ૨૭.) તેમજ પાષાડીઓના ઉપદેશથી જેની બુદ્ધિ નાશ પામી છે એવા મનુષ્યો “ વેશી શું ધરાવું છે ! બ્રાહ્મણોમાં શું સામર્થ્ય છે ? દેવની પૂજા કરવાથી શું થાય છે ? પાષાડીનો સ્નાન કરવાથી શું પવિત્ર થવાય છે ? હસાદિ અનેક પ્રકારનાં મિથ્યા વચનો બોલશે. (શ્લોક. ૫૦) ”. કીશ્વાની ઝમતી દિવામને દેશ આપવા શાસ્ત્રોમાંથી માયું કાઢીને, અમાલથી આગળ પાછળ તથા ઉપર નીચે કુદરતને જોનારાઓને પોને જે પ્રમાણજ ઉચ્ચારના હોય તેમ, વગર તથાએ દંડી નાખવામાં આવ્યા છે ! નહિવત્ કરનારા સર્વપા મૂર્ખ છે એમ માનીને લેવામાં આવ્યું છે. બ્રાહ્મણની સર્વસત્તા સામે માયું ઉચ્ચતાર કાળા માથાના ખાનવીઓને પ્રથમથીજ એવા કહોર પ્રચરે અને વિશેષજોથી કામવામાં આવ્યા છે, અને તેમની રહીશોને, ખરી વાન સાથે ખોડીને ભેગરી રહેને કેવળ કાચખનક રૂપ આપી દાખે તેમને દેખીતા મૂર્ખ ગણી ગદવામાં આવ્યા છે, અને વિદુષકનો લેખ તેમને મુખે ચોપડી કાઢવામાં આવ્યો છે. આમાં સત્ય સાથે અસત્ય ભેગવવાથી લેખકનો વિજ્ય સદૃશ થયો છે.

“ ક્ષત્રિયમાં માણુઓ સ્નાન કર્યા વગર બોજન કરશે. (શ્લોક. ૨૭) એ વાન ખરી પડી-નથી. ત્યાં સુધી આ દેશ કુખ્યકલિમોષમાં છે ત્યાં સુધી એ ખરી પડવાનો બહુ સંભવ પણ નથી ! જ્યારે કે વિદેશ કાલકુ સિવાય સ્નાન વિના બોજન ગમે તેવા કુખરેશા વિચારના હોંઠાએ કરતા નથી.

“કલિયુગમાં રાજાઓ આપપ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરશે નહીં;” અને કરના મિત્રથી જોર જુલમથી પ્રજાના દ્રવ્યનું હરણ કરશે. (શ્લોક. ૩૪). આમાં તો લેખકનું ન્યોતિય વિશેષ અસત્ય નિવડયું છે. નામદાર અંગ્રેજ સરકારના પ્રતાપથી, દેશી રાજાઓ પૂર્વ જોટો જુલમ કરતા નથી એ પ્રસિદ્ધ છે, અને લશ્કરે રાખવાનું ન હોવાથી તથા લગાઇ ન હોવાથી, ઝાઝો કર નાખવાનું પ્રયોગન પણ નથી. વિશ્વપુરાણના કાળમાં અન્યાયી અને જુલમી રાજાઓ હશે પરંતુ હવે તો તેમને માટે અવકાશ જ નથી, અને હશે તો અપવાદ રૂપે હશે. હવે અને હજી આ દેશની પ્રજા કેટલીક રીતે દુઃખી છે ખરી પરંતુ રાજાના જુલમને લીધે અને કરના બોળને લીધે તો નહીંજ એમ તો રાજાઓના કટ્ટરમાં કટ્ટર વિરોધીને પણ સ્વીકારવું પડશે.

પાંચ વર્ષની કન્યાનો ગર્હ—વીશ વર્ષ વૃદ્ધા !

ઉક્ત અને અન્ય સર્વે ભવિષ્યો જ સામાન્ય પ્રકારનાં છે તેમાં ખોટા પડવાનો ઝાઝો સંભવ જ રહેતો નથી. તે ખરાં પડે તેમાં કંઈ વિશેષતા નથી. “તમે કોઇક દહાડો જરૂર માંદા પડશો,” તેના જેવાં છે. પરંતુ બધાં આંકડા વગેરે આપીને નિશ્ચિત કથન કરવામાં આપ્યું હોય તેનાજ સ્પષ્ટ નિશ્ચિત નિર્ણય યદ્ય શકે છે. અને સદ્ભાગે વિદ્વાન્ ભુદ્ધિવાન્ વિશ્વપુરાણકારે એમ પણ એક સ્થલે કહ્યું છે. છઠ્ઠા અંશના પ્રથમાધ્યાયના ૪૧ માં શ્લોકમાં કહે છે કે, “કલિયુગમાં આઠ, નવ, દસ વર્ષની ઉત્તરવાળા પુરુષથી પાંચ, છ, સાત, વર્ષની કન્યા-ગર્ભ ધારણ કરશે, અર્થાત્ સંતાનની પ્રાપ્તિ કરશે. તે સમયે મનુષ્ય આર વર્ષની હંમરે જૂઠ્ઠા થશે, વીશ વર્ષનું પર આયુષ્ય કહેવાશે.”

આ કરતાં સ્પષ્ટતર ભવિષ્યવાણી કરવી અશક્ય છે. પુરાણકારે અહીં ક્યા કારણથી સાદસ કહ્યું તેનું અનુમાન કરવું સહજ છે. એમના કાલમાં બાલલક્ષ્મીનો પ્રચાર થયો આગેશે. અષ્ટાવર્ષી મંવેદ્યૌરી નવ વર્ષાંચ રોહિણી । દશવર્ષાં ચ મંવેત્કન્યા તત્ત ઉર્જે તુ રજસ્વલ્લા ॥ એ બાલલક્ષ્મીનો શાસ્ત્રીય પાયો નાંખાઇ ચુકેલો અથવા નાંખવાની તૈયારી હતી. ૧૦-૧૨ વર્ષે કન્યાનાં લગ્ન થવા લાગેલાં અને કેટલીક સ્ત્રીઓને ૧૨-૧૩ વર્ષે રજો થતાં પછી સીમંત આવવા માંડેલાં. તે સમયની આ વસ્તુસ્થિતિ પુરાણકારને ધ્રુવ નહોતી. દેખીતી રીતે બાલલક્ષ્મીનાં તેઓ વિરોધી હતા. તેથીજ કલિનાં પ્રગર્ભાં અને નિશાની તરીકે તેણે તેની આપણને જોણખાણ કરાવી છે. પરંતુ સંપ્રતકાલના સુધારાની, તેમની રૂમે તેવી કષ્ટનાશકિત છતાં તેમને કષ્ટના ધવાનો સંભવ નહોતો. તેમને સંકટપ પણ નહોતો કે કલિમાજ બાલલક્ષ્મીપ્રતિ એકદમ અતિ વિરોધ પ્રકટી નીકળશે, તેનો નિરોધ થશે અને કન્યાઓ રજોદર્શન પછી અનેક વર્ષે નીરાંતે લગ્ન કરશે. તેમને મન તો એમજ હતું કે બગેરેના મામલે, વધારે ને વધારે બગડતો જ આશ્યો જશે. ૧૦-૧૨ વર્ષની કન્યા હાલ પરણે છે તો હવે પછી ૫-૭ ની પરણશે, અને એક વર્ષ બાદ તેઓ ધેણુ બનશે એવું એ. નિરાશાવાદી ભવિષ્યવેતાએ અનુમાન કહ્યું. તેઓ પોતે પણ આજે હાજર હોત તો આતંદથી પોતે ખોટા પડવાનું સ્વીકારતે. સુધારકલ્પની આ વિષયમાં જોટલી દુનલ યદ્ય છે તેટલી ખીન કોઇ વિષયમાં યદ્ય નથી. સુધારકોની કન્યાનાં લગ્ન ૧૩ થી ૧૭ સુધીમાં સામાન્ય રીતે થાય છે અને જેઓ પોતાને રૂઢી

રક્ષક કહેવાય છે તેમની કન્યાઓનાં લગ્નમાં વચની શરેરાશ પણ સંજીન રીતે વર્ધી છે. ૧૦ વર્ષ પૂર્વની કન્યાનાં લગ્ન વચની શરેરાશમાં કન્યામાં કન્યા પાંચ વર્ષનો ખારસો વધારો છે. અને લગ્ન પછી સ્ત્રી તરત ગર્ભવતી થવાનો સંભવ જ નહોતો, એ વાત તો ખરી પડી જ નહોતી. અને બાલકલગ્નના થતા નારાથી બાલકલગ્નની વાત ખોટી પડતી જાય છે. છ સાત વર્ષની કન્યા ગર્ભ ધારણ કરે એ ક્યારે અને કે એ વય પૂર્વે પણ કન્યાઓ રંગેગુણધર્મો સાથે પરંતુ બાલકલગ્ન છતાં પણ તે અતિ પ્રચલિત હતો તે સમયે પણ રંગે ધર્મે કાંઈ અધારે પ્રાપ્ત થતો નહોતો. રંગે દર્શન શીઘ્ર થવાનો એક સુખ્ય આધાર દેશમાં પાડતી સ્ત્રીની ગરમી છે, અને આદિકાના અતિ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં આ દેશથી ૨ વર્ષ તથા સીતકટિનિધના સુરોપથી ૪ વર્ષ પૂર્વે રંગેદર્શન થાય છે. એ આદિકામાં પણ ૧૦ વર્ષથી પૂર્વે કદાપિ રંગેદર્શન થતું નથી તો આ સમયોત્પન્ન દેશમાં તેનો સંભવ જ ક્યાંથી ? તે માટે તો પ્રથમ સ્ત્રીની તથા પૃથ્વીની જુમકળમાં કિયતિ તથા સ્થાન બદલવાં જોઈએ. મનુષ્ય બાર વર્ષે રૂઢ થશે એ પણ આધાર રહિત અને વૈદિકના નિયમ વિરુદ્ધનું અનુમાન છે. એક બીજી ભવિષ્યવાણી સાથે પણ આને વિરોધ આવે છે. ૨૮ માં સ્ત્રીકામાં લખ્યું છે કે, " સ્ત્રીએ અતિશય બોળન કરનારી અને ઘણી પ્રજાવાળી થશે. " ૧-૭ વર્ષે જન્મનારી સ્ત્રી તો ખેતર કાળીયાથી વધારે બોળન કરી શકે નહીં, અને ૧૨ વર્ષે રૂઢ થનારી સ્ત્રી બહુ પ્રજાવાળી હોવી અકલ્પિત પ્રમાણે પણ અસંભવિત છે, સિવાય કે દર માસે અથવા બહારી-બિહારી પેઢે સામટાં બેડીવાંચાં અને ચોટડીઆંબોને જન્મ આવે. "

ખીને પણ એક સ્પષ્ટ વક્તોબ્યાપાત દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. એક- ૨૫જો લખે છે કે, " કલિયુગમાં મનુષ્યો અકબલુદિવામાં ઘણે ખોટાં યજ્ઞોપવીત ધારણ કરશે, " અને પછી બીજી લખે છે કે, " તમામ વર્ણ સૂદ્રાણઃ યદ્ વરશે. " એ સૂદ્ર થવાની વચણ હોય તો યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવાની ચેષ્ટા જ ન કરે. યજ્ઞોપવીતની ઇચ્છા પ્રજાનો દિગ્દેશવાળી ઇચ્છા સ્વયં છે. સૂદ્રવત ગણાતી પ્રજા હવે દિગ્દેશમાં બેળાવા ઇચ્છી, કાલકોની મતા છતાં યજ્ઞોપવીત ધારણ કરે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. ગુજરાતના ખાંચાઓ, અને બંગાળના કાચરોની દ્રષ્ટિ વિષયમાં છે.

હમારો હેતુ કાંઈ ખંડનનો નથી તેથી વિશેષ દ્રષ્ટિ આપવાની જરૂર નથી. એટલું જ કહેવાનું તાત્પર્ય છે કે, કલિયુગનું ભવિષ્ય સર્વથા સત્ય થાયું નથી. કલિમાં કહેવી. વિપરીતતા દક્ષિના કયા ભાગમાં થશે, અને સર્વથા કે એકંદરે તે કંઈ કંઈ નથી. તેથી તત્ત્વ ખોટાં દર્શાવે છે તો પ્રસંગઆવવાનો સંભવ જ નથી. હમણાં ખોટું પાડ્યું છે તો પણ હવે પછીના હવેથી વર્ષ બાદ તે ખરું પડે તો હમે કાંઈ કહી શકતા નથી. માત્ર તે સંભવ વિરૂદ્ધ છે, એટલું જ કહી શકાય. અત્યુક કાલ ન આપેલો હોવાથી કાંઈ ખજૂ નિષ્પત્તિ થઈ શકે નહીં. કેટલુંક તો ખરું જ છે, અને મનુષ્યના સ્વભાવની દુર્ગતિનાનો તે આત્મ ચિત્તાર છે. " જોની સ્ત્રી સુદર સ્વરૂપવાળી થશે તેના જરૂર બુદ્ધિથી ઘણું મિત્રો થશે " (સ્ત્રીક ૫૪) એ સર્વગામ માટે કાંઈક સત્ય છે. એ કાંઈ કલિકાલ અને ભવિષ્યકાલની ખાસ ખામગી કે ખાસ મતા નથી.

સુખ્ય વર્તીરાખ્યા તો કહેવાંજ પછી ગયાં છે.

ધારો કે કલિકાલનું ગાયેકું ભવિષ્ય થયું. અંશે સત્ય નીવડે તેવખ તોથી તે ભવિષ્ય

નેડી કાદનાર સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થતો નથી. તેણે જે કહ્યું છે તેમાં મુદ્દાની બાબતો મૂકી દીધી છે તેથી પણ તેણે માત્ર સામાન્ય અનુમાનો કે ક્યાં છે એમ સિદ્ધ થાય છે. પરદેશીઓ આપણા પર રાજ્ય કરશે એવી મહા ઉપયોગી બિનાઓ તેમને સંકલ્પ નહોતો. એ બિનાથી તો 'કલિનું' ભવિષ્ય મોટે ભાગે. 'બોટું' અને કેટલેક ભાગે ખરું પડવાનો વારો આવ્યો છે. વિધવાનાં પુનર્લગ્ન થશે એનો પણ સંકલ્પ નહોતો. એમના સમયમાં ધર્મને નામે ચાલતી વહેંચી ક્રિયાઓ ન માનનારી 'માધ્વોત્તરી' (બૌદ્ધ, જૈન ઇત્યાદિ બનેક) પણ વિધવાઓને પુનર્લગ્નનો અધિકાર છે એમ માનતી નહોતી. તેથી એ વાત એમને સૂચી નહોતી. "વરસાદ થોડો થશે અને ધાન્ય થોડું પાકશે" (સ્તો. ૫૧) એમ લખ્યું પરંતુ નહોરો નથી થવાથી, તેમજ "ઇન્ડો-સીવ કલ્ચર"ની શ્રોધાને લીધે વરસાદ ઓછો પડે તોપણ ધાન્ય વિશેષ પાકશે એ તેમને અકલ્પ્યજ રહ્યું. હીંદુસ્તાનમાં હાલ જેટલું અનાજ પાકે છે તેટલું પૂર્વે પાકતું નહોતું એ પ્રસિદ્ધ છે. પૂર્વે બહુતો ૧૦ કરોડની વસ્તી હતી -તેથી તેમના પુરતું અનાજ થતું હતો. હાલમાં ૮૦ કરોડની વસ્તી જેટલું પાકે છે અને કરોડો મણ પુરોપમાં કરત્વી અને મુખ્યથી નાથ છે તે જૂડું. ફરી એવી વધી જશે તેની પણ તેમને કલ્પના નહોતી. "વસ્ત્ર ધણું કરીને યજ્ઞનાં ઝીણાં સુતરનાં થશે." પરંતુ અગ્રેજ રાજ્ય અમલને લીધે હલ્કું લોટા હેનનાં જાડાં કપડાં વિશેષ વાપરવા લાગ્યા છે ! લોટા કોટ પાટલુન પહેરશે, તેકટાઇ કોલર ધારણ કરશે એવી જો બખર હતે તો તો એ પાશ્ચાત્ય વસ્ત્રોની નિંદામાં શું શું શ્લોક નહોં રચી રાખતે ? આયોં પરદેશગમન કરશે એ પણ તેમના સંકલ્પની મર્યાદામાં નહોતું. એમણે જે લખ્યું છે તેનો સાર એટલોજ છે કે "બદમાથી, અને લખતવા વધી પડશે." લખનારને નૈતિક દ્રષ્ટિ હતી. ઐતિહાસિક નહોં. અને નીતિનું પ્રકરણ તો એવું છે કે તે વિષે સામાન્ય વિશેષણો લાગુજ પાડવાં ન જોઇએ, કેમકે, તેની તો અનેક કારણોથી વધવટ થવાજ કરે છે, અને પ્રગ્નના સર્વે ભાગ કંઈ એકજ અનીતિવાળા કે એકજ નીતિવાળા નથી હોતા. કોઇ ભાગ ઓછો તો કોઇ ભાગ વધારે હોય છે તેમજ દરેક વ્યક્તિ પણ જીવનના જુદાજુદા ભાગોમાં ઓછી વર્તી નીતિવાન કે અનીતિવાન હોય છે. એટલુંજ નહોં પણ તેજ મનુષ્ય જીવનના એક ભાગમાં નીતિવાન ને ખીજા ભાગમાં અનીતિવાન હોય છે. હમેશાં વ્યક્તિ તથા પ્રગ્નની નીતિ રીતિમાં ફેરફાર થયા કરે છે તેથી ભવિષ્યમાં હમેશાંને માટે સામાન્ય નિયમ પડી કહાડવો એ આકાશ થેરવા જેવું સાહસ માત્ર છે. પુરાણકારોએ કાલની બ્લોક આપીને પ્રગ્નને વર્તી ઓછી નીતિમાં રાખી છે એમ હમારે અંતમાં કયુલ કરવું જોઇએ. હમારું કથન એટલુંજ છે કે અગ્નના માર્ગને બદલે જે ગ્નના માર્ગે પ્રગ્નની નીતિ તેઓએ સુધારી હતે તો, પ્રગ્ન તેમની વિશેષ આભારી થતે. તે માર્ગ વધારે સુસ્કેવ હતો. આજેના એક સત્તા અને આજીવિકાને પણ પ્રથમ કાંઈક હાનિ થતે, પરંતુ તેટલો આભરમામ જે એ વર્ગે આપ્યો -હોત તો તેથી દેશના સમગ્ર દિત સિદ્ધ થતાં અતે તો તેમનું દિત પણ વિશેષ સિદ્ધ થતે.

→ માનસ વિદ્યાનું મંથન. →

(લેખક:—રા. રા. મંગલસાહે રત્નજી વિદ્યાર્થી એચ. એ. બી. એસ. સી.)

અંક પહેલો.

સ્વપ્ન:—પ્રાચીન ગ્રીસ: અરણ્યો, ખેતરો અને તેમાં વસતા વૃક્ષ-લોક,—શૂદ્રા નિવે-
સીઓ—અને અગ્નિનો ઉપયોગ કરતાં શીખેલાઓમાંથી—કમસા: પ્રકટલી શ્રીક કૃપારણ્ય—

સમગ્ર માનવ જાતિનો આત્મા—(મનુષ્યનો આત્મા તેની વિધિજનિત પરિ-
ક્રમા શરૂ કરે છે.)—ખેતરો ! મારાં બચ્ચાંઓ ! તમારી આસપાસ શું બાંધે છે ?

દેવનિઓ—હવન લવણ લાગે છે; અને દોષ શીકારીનો ભેગ થઈ પડેલા અમરો
આત્મા, મૂળતો, મૂળતો એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં ખોળીયાં બદલતો બદલતો આમતેમ
નાસબાળ કર્યાં કરે છે. અનેક જૂથો અને દુર્બળ યુગો થમાં અરણ્ય, તોફાન, આકાશના
તારા અને રાત્રીના પડછાયાના જુતો અમને સતાવ્યા કરે છે. વૈદ્યવિદ્યાનું જાદું અમારું
વક્ષાણુ બરોબર કરી રાકતું નથી. અમે તો અન્ય પશુઓ જેવાજ હીએ; શીકાર કરીએ છીએ.
પ્રતેજપતિ કરીએ છીએ; અને પછી મરી જઈએ છીએ; પશુ કંઈક દેર એટલેજ દેખાય છે
કે બીજાં પશુઓને આગળ પાછળનું બાન હોતું નથી ત્યારે અમને કંઈક છે; અમે અમે
ત્યજ્યેલાં—અમાય બાળકોની મારક સતત ભીતથી ધ્રુવ્યા કરીએ છીએ.

અંક બીજો.

સ્વપ્ન—ગ્રીસનાં દેવાલયો, શહેરો અને રમ્ય ઉદ્યાનો—જુમ્મનું સમુદ્રનાં નીલજલ અને
પૂર્વ તરેતા કાંઠાઓ—ગ્રીસ દેશની આસપાસ—અર્ધાથી પૂર્વમાં. આર્ધાંશ તરફ જવાના
રાજમાર્ગો આવેલા છે.

માનવઆત્મા—ખેતરો ! મારાં બચ્ચાંઓ ! તમારી લાંબી શોધમાંથી શું, શોધી કાઢ્યું ?
આયોનીયાના તત્ત્વચિંતકો—હે ! પરમ પિતા ! અમે પશુ સ્વતંત્રપણે શોધ તો
કરીએ છીએ; છતાં અધનામાં શંકા મારતાં હોઈએ એમ લાગે છે. શું મનુષ્યનો આત્મા આ
દેખતાં નિષ્ણતાં જેવો હશે ? શું એ સતત વિકાર પામ્યા કરતો હશે ? શું એ આત્માનું

* જાણણુ કલાતાના કેલવ્સી આલે તારૂંથી વર્ષે વર્ષે આમનિત થયેલા ખી. એફ. એ. મુનિ
(F. J. Conybe) પ્રોફેસર બારકલીના આગ્રહ સાક્ષાત ઇતિહાસ ક્ષણી કલ્પનથી કહેલા અંગે
સેષ લખાયા.

અંતિમ તત્ત્વ જ્ઞાન, વાયુ કે અગ્નિ હશે ? શું ? જલો અને પાપાણોમાં પણ ચેતન હશે ? શું વિશ્વની પ્રકૃતિ જડ દેખાય છે પણ ચેતને હશે ? હા. બવિધના સંશોધકોને જે જણાવાનું છે તે અમને અત્યારે જણાય તો કેવું ?

એનેક્સીમેન્ડર—જગતમાં એક અનંત છે, અને બીજું સાંત છે. અગાધ સમુદ્રને તળીયે આવેલાં કોઇ પ્રાણીમાંથી સાંત મનુષ્ય ઉદ્ભવ્યો છે !

એમ્પીડોકલીસ—સમગ્ર વિશ્વ ઉપર અને આત્મા ઉપર રાગ અને દ્રેપનું જ સામ્રાજ્ય છે. આત્માની ઉત્પત્તિ એ રાગને લીધે જ થાય છે અને એજ રાગ તેને આખરે જન્મજન્મ મરણનાં બંધનોમાંથી મુક્ત કરે છે.

એનેક્સેગોરાસ—નહીં ! સર્વ ચેતન દેહોને ઉત્પન્ન કરનાર એક ચિત (Nous) છે, અને ચેતન રહિત પ્રકૃતિ પણ સત્ છે. વિશ્વમાં પુરુષ અને પ્રકૃતિ, ચેતન અને જડ, અથવા ત્ર્યત અને સત એમ બે વાનાં જ છે.

હ્યુસીપ્પસ અને ડેમોક્રીટસ—નહીં, નહીં. એમ નહીં. વિશ્વમાં અનંત અણુઓ સનાંતન સમય થયાં અદ્યપતન કર્યાં કરે છે. અને આ તેમનાં પતન દરમ્યાન પૃથ્વી અને તેના નિવાસીઓ તેમાંથી (અણુમાંથી) બન્યા કરે છે. આત્માના અણુઓ અગ્નિના સૂક્ષ્મ, અદૃશ્ય ગોળકો છે; તેઓ આખરે મૃત્યુની સખ્ત શીતમાં શાંત થઇ જાય છે.

પ્રોથાગોરાસ—એક, બે, ત્રણ.....શું ? સંખ્યામાં જ કોઇ વ્યવસ્થાપક નિયમ અંતર્લિત થયેલો નથી ? શું બુદ્ધિ, વિજ્ઞાન અને ધર્મના ઉક્ત સંખ્યાનાં અજન્મ વ્યવસ્થા અને ડોહનને શરણ નથી ? સમગ્ર વિશ્વ સંખ્યાનું અજન્મ સંગીત છે !

ઇલીએડીકસ (પ્રાચીન ગ્રીક વેદાંતીઓ)—નહીં, નહીં. મૂળ અતિમ સત્ય વસ્તુ તો એક જ છે; પણ દૃશ્યમાન રૂપ આભાસો અનંત છે. મનુષ્ય સત્ છે; અને જે વિકાર દેખાય છે તે માત્ર આભાસ છે. એક સાશ્વત તત્ત્વ અવિકાર્ય છે.

અપિ તાર્કિકા (સોક્રીટસ)—અંધુઓ ! આ તમારો મિથ્યાવાદ બંધ કરો. આ પછી જ નેહ્યો છીએ, સાંભળીએ છીએ અને સહન કરીએ છીએ,—દુઃકમાં જે જે અનુભવીએ છીએ તેનું જ જ્ઞાન આપણને થાય છે. મનુષ્ય જ સર્વ વસ્તુનો પ્રમેતા છે.—
" Man is the measure of all things.—

સોફ્રેટીસ—માનવજાળ ! નમ્ર થા. અંતર દૃષ્ટિ કરીને જતને ઝોળખ. જતને ઝોળખીને સત્ય જ્ઞાનની પ્રતીતિ કરી નીતિમાન થતાં શીખ !

પ્લેટો—અનંત, અદ્વર અને ભદ્રા ધધરમાંથી મનુષ્યનો અમર આત્મા બુદ્ધિ-જ્ઞાન-પ્રાપ્ત કરે છે. પછીથી પાશવ વૃત્તિઓને છોડે છે અને આ જગત રૂપી ગુફાના અગાનાંધ-કોરમાંથી, શૌર્ય, મ્યાય, રૂઢાપણ અને મિનઝવહારનાં બગવતાં-એર્થર્થયુક્ત દર્શનેતિ ભોક્તા થાય છે. હે ! આત્મા ! ઉત્તિષ્ઠ, જાગૃત, અને સત્ય, સુંદર તથા સદીશ્વરનું ભજન કર.

એરીસ્ટોટલ—નહીં. માનવાત્મા તો પ્રકૃતિનું રૂપાંતર છે; અને એ બુદ્ધિ અને જ્ઞાન, તથા વેદન, ધર્મ અને કર્મદ્વારા પ્રાદુર્ભૂત થાય છે, વળી, તર્ક, ન્યાય-ના નિયમોમાં, નીતિમય જીવનમાં, રાજકીય વ્યવસ્થામાં, કૌર્ભની બહિતમાં, વડવતના જોશમાં, અને કુદર-

તના અભ્યાસમાં એનું પ્રકાશન વિશેષ ને વિશેષ થાય છે. આ જડ ભૌતિક જગતની પર અધ્યાત્મ વિદ્યા અને ઇશ્વરી આદિ કાર્યોનું શ્રેષ્ઠ છે.

—આર્વાકવાદીઓ (Epicureans)—અરે ! જનન ! મરણ ! પ્રકરે આનંદ ભોગવ. અર્થુ કૃત્રા મૃત પીવા, આ દેહ બદલીશુલ થઇ જશે ત્યારે કશું બાકી રહેવાનું નથી ! આત્માની વાતો બોટાં કાંપે છે.

હિડાસીનો (Stoics)—અરે ! જન ! તું નીતિમાન થા. મૈત્રી, નીતિ અને સ્વસંયમના બોધપાઠો શીખ. તારા આત્મા પરમ સંતોષવાનું પુરપતો અંશ છે.

અંક ત્રીજો.

સ્થળ—પશ્ચિમ એશીયા અને મીસર—ગ્રીસ અને ઇટાલીનાં દરીયા-ખીનારોનાં સ્થળો—જેરુસલેમના દેવાલયો—(જે ચોટા વખતમાં અદ્યત્ત થાય છે)—મીસર અને એશીયા માહિનાનાં દેવાલયો—મોડો વખત ઇસીફોમાંના ફોસ્તો અમકાર—

આનવાત્મ—બોહો ! દરીયા બોહો ! ખારાં બન્યાંઓ !

માધ્યમિક પુરપતો ખ્રીસ્ત સમ્રાજ્ય—મનુષ્યનો આત્મા પ્રથમ ઇશ્વરીય તત્વમાંથી ઉત્પન્ન થયા પછી હાથમાં પતિત થયેલો છે. એ આત્મા પાપ કે પુણ્ય ને આજે તે કરવામાં પૂર્ણ સ્વતંત્ર છે. એને પ્રકૃતિની સાથે શુદ્ધ કરવું પડે છે. અધ્યા રાખે તો મનુષ્ય દેહ તે પરમ કૃપાળુ પિતાની મહેરબાનીથી સતત તેના પવિત્ર સહવાસમાં રહેવાને યોગ્ય થાય. તેથી દે ! મનુષ્ય ! તું આ ખ્રીસ્તી સમ્રાજ્ય દ્વારા મનુષી સાથે સંધિ કર. જે વેદિ આગમ પ્રભુ હ્રદ બોજન રૂપે મૃતિમાન છે ત્યાં, હે પાપી આત્મા ! તું જા. ત્યાં તારો ઉપર છક્ર ને મરીયમ, તું પશ્ચાપાપ કરશે તો, પૂર્ણ રૂપ કરશે. ખરેખર ! જેને પ્રભુપ્રેમની તથા લામી છે તે સર્વ આવો અને મુક્તિ મેળવે !

અંક ચોથો.

સ્થળ—પશ્ચિમ યુરોપ—ઉત્તમાં વિશ્વ વિદ્યાલયો, નાગરિક અને ઔદ્યોગિક નગર—પ્રાચીન વિદ્યાનો પુનરુદ્ધાર—યુરોપથી અમેરિકા : અને અમેરિકાથી યુરોપ વદાણો આવ-જાય કરી રહ્યાં છે.

* એપીક્યુરીઅનોને આર્વાકવાદી કહેવા શરૂ થયે નથી. તારિક આર્વાકના જેવો એમનો કિંદામાં ન હતો. આ આર્ક બહુ અન્યથ પાથે છે. મનુષ્યનો અવિમ કહેવ આનંદ હોય. એવો એમ એ લોકો કહેતા પણ, પછી તે સૂક્ષ્મ બોલક નહી, ઈન્દ્રિયલગ્ન ઉપજોગ નહી. આનંદિક સુદમ આનંદને એપીક્યુરસ બહુ મદલ આપે છે. મિત્રની શરેના સંજ્ઞાવણથી વધતા આનંદને એજે-ઉત્તમ કન્દ્રધાન્ય આનંદ મેળવે ઉચ્ચતર અવરો છે.

જ્યાં પણ લેખમાં મૂલ લેખકનેજ જામ રહેલો દીવે છે, એટલે "Epicurean" નું અર્થતથ્ય "આર્વાક" થી જ કાઢે પડ્યું છે.

માનવાત્મા—કેમ ? શેા સદેશો કે મારાં વહાલાં બાળકો !

બેઠન—જેટલે અંશે પ્રયોગ અને અવલોકન દ્વારા સક્રિયા બેઠ ઉઠેલાય, તેટલે અંશે કુદરતના સંચિય અને શાસ્ત્રી તરીકે મનુષ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને કર્મ કરે છે. દ્રવ્ય અને ચેતન આત્મા સંબંધી પણ કુદરત કહે તેટલું જ તે જાણી શકે છે. એથી વધારે એ જાણતું નથી તેમજ વધારે જાણવાને સક્તિમાન પણ નથી.

ડેકાર્ટી—“હું ચિત્ત છું તત્ત્વાત્ સત્ છું.”

“*Cogito ergo sum—I think therefore I am*” આત્માનો ધર્મ વિમલ છે અને પ્રકૃતિનો ધર્મ વિરતાર—આપ્તિ છે; એથી જડ અને ચેતન સૃષ્ટિ વચ્ચે અબેદ અંતર છે.

સ્થિતોક્તા—પ્રભુ એકજ છે અને એકજ. “દ્રવ્ય” છે. જડ અને ચેતન પરસ્પર બિન્ન અને સ્વતંત્ર હોવા છતાં એકાકી “દ્રવ્ય” પરમાત્માના આશ્રય વડે અનિત્યતામાં છે; તેનાજ આ બે માનવદષ્ટિને પ્રતીત થતા બુદ્ધિ છે.

લીબ્નીઝ—મનુષ્યનું તે એક સૂક્ષ્મ બ્રહ્માંડ છે. —વિશ્વનું—દર્શણ છે. સર્વવિરાટ એમાં પરાવર્તન પામે છે. પ્રાગવ્યવસ્થિત રચનાના નિયમથી જડ દેહમાં જીવનો આધિભાવ થાય છે.

અંક પાંચમો.

સ્થળ—પશ્ચિમ યુરોપ—ફ્રેન્ચ વિશ્વવપ્રતિ પ્રવૃત્તિઓ—ઔદ્યોગિક જગતમાં નવીન ચેતનાઓનું સ્ફુરણ--.

માનવાત્મા—હજીએ તમે, મારાં વહાલાં દીકરાં ! મનમાં મંથનમાં યાક્યા યોગર મંડી રહ્યાં છો કે ? કેમ ? ક્યાં સુધી આવ્યાં ?

લોક—માનવ બુદ્ધિને અનુભવાતીત સંસ્કાર કયા યારસામાં મળતાજ નથી. સર્વ જ્ઞાનોદ્ભવ અનુભવ વડેજ—પ્રયોગ અને પર્વાશોચન વડેજ—થાય છે.

હુમ—શિથિ દૃઢ થયલા અનેક સંસ્કારોનો સમુદ તે આપણો આત્મા. ત્યારે એ આત્માનાં યુધાર્ય સ્વરૂપ નિરૂપણમાં અધ્યાત્મવિદ્યા કે મતામૃદની શી જરૂર ? એ તો જ્ઞેમ અન્ય સૃષ્ટિજન્ય દ્રશ્યમાનેનો અભ્યાસ પ્રયોગાત્મક રીતિએ કરીએ છીએ તેમ મનુષ્યનો પણ કરવો.

અંકલી—જડનું અસ્તિત્વજ નથી. બધુંજ ચેતન છે. જે જગત આપણે જોઈએ છીએ, તે તો ઇશ્વરના બળથી, આપણા વિચારોના પરિણામ પ્રમાણે માયા રૂપે ભાસે છે.

કેન્ટ—અનુભવાતીત સંસ્કારોવડે આત્માનો દેહ બંધાય છે. અને તેથીજ કરીને જડ જગતનાં વિવિધ દ્રશ્યમાનો સંવ્યક્ત, સદ્ અને સ્વંદર વ્યવસ્થામાં પરિણામ પામે છે. વિશ્વનું અંતિમ તત્ત્વ વિષે આપણે કંઈ જાણતા નથી; પરંતુ આપણી ઉર્મિ, બુદ્ધિ અને આકાંક્ષાને નેતિદ આદર્શ પ્રત્યક્ષ કરવામાં પ્રેનાપી ઈર્મસેજ મળે છે.

અંક ૭ મો.

સ્વર્ગઃ—નાની એનાઓથી શુભિત થયલાં યુરોપ અને અમેરિકા—આ એતનાઓ તે-
રાજકીય, ઔદ્યોગિક, સ્વચ્છાનિક અને સાંસારિક—

માનપાત્રઃ—માનસ વિદ્યાના મહાન મંથનમાં હવે, બચ્ચાઓ ! તમારા વિચાર
કથી બાલુ કુદે છે ?

દુર્લભઃ—મનુષ્ય કદી પૂણ્ય હોતો નથી. પણ હોવાના સતત પ્રયત્નમાં છે, આ સર્વ
પ્રયત્નનો અંતિમ હેતુ સાંસ્કૃતિક છે.

દુર્લભઃ—આત્મજ્ઞાન પરબ્રહ્મ સાથે એકતા કરાવે છે. મનુષ્યજન જડ અને ચેતન
બન્ને એકાં ખાતો ખાતો જ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન સાથે ત્યારેજ પરિપૂર્ણ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે—
આત્મજ્ઞાન એજ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે; અને પરબ્રહ્મ તથા આત્મજ્ઞાન બન્ને એકજ નથી.

કૌન્ત-સર્વ માનવજાત ભૌતિક-સ્પૃશ્ય યાત્રોના નિયમોને આધીન છે. દેવો અને
ધર્મ્ય તથા અધર્મ્ય વિદ્યાના મુખ્ય તરફનો વિભાજક હવે આવી પડેલો છે. અને હે !
માનવજાત ! હે ! પરમપિતા ! મનુષ્ય તારો પ્રતિનિધિ, અને સેવક છે. જીવંતનો નિયમ આ
પ્રમાણ છે—સ્નેહથી કર્મકરો, અને કર્મ કરવાને માટે વિચાર કરો—ચિંતન કરો.

દુર્લભઃ—આત્માના આનંદને અર્થે વિચારોની શક્તિ જાગ્રિય છે. એ જાગ્રિય શક્તિ જીવને
સત્કારી તરફ ધ્રેરે છે.

ગોપાલદાસઃ—આત્માનું અંતિમ તત્ત્વ જીવનકાંક્ષાજ છે.

નીલ—નહી ! એ તો સામર્થ્યકાંક્ષા છે.

લેમાર્કઃ—એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જોયે ઉતરી આવેલી પ્રયત્ન પરંપરા મનુષ્યને-ક
મરા આરામ અને બળવાન બનાવે છે.

ચાર્લિસ તથા વૉલ્ફસઃ—સામાજિક અને નૈતિક પ્રેરણાઓને જોયે ઉતરેલો એકાગ્રત સમુદ
મનુષ્યને આ મનુષ્ય બનાવે છે.

સ્પેન્સરઃ—એક અનુવંશીય અનંત યુગો થયાં મનનો પ્રવાહ ક્રમશઃ ઉદ્ભાવિતે પ્રાપ્ત
કરે છે. બાલિન અને સમગ્ર જાતિ પરત્વે પણ એમજ છે. એ સર્વ તે અનુવંશીય નહ્યે
છે, તેમાંજ આખરે લગ પામે છે. મનુષ્યની ઉચ્ચતમ પ્રતિષ્ઠા ન્યાય, વિશ્વધર્મ
ન્યાયજ છે.

અનેક ધ્વનિઓઃ—હે ! પરમ પિતા ! મારો વિશાળ અને મુક્તો છે અને અમે
સતત આ મંથનમાં આગળ ધસ્યા જઈએ છાએ. જીવ્ય સંપ્રદાયો એક પછી-એક અદ્યતન
ચલતા ચાલે છે; પણ તે સર્વની વચ્ચે મનુષ્યનો આત્મા સદાસં અને બળવાન ચોધારી માફક
કેન્દ્ર રૂપ આપાડે ઉડેલો છે. અગામી કુલ, અગામી મંથન જલુ આપ્યા બાધું છે. આમ

* આ મંથન કેવળ યુરોપીય છે. બીજા અંકનું સ્વચ્છ સ્વચ્છ કરતાં આર્થિકત વિશે સૂચન છે.
આ દેશનું આરા મંથનનું અત્યુત્ક્રમ યુરોપીય મંથન જોડે તુલનાત્મક કરતું આવરણ છે. પૂર્વ અને પશ્ચિ-
મની વિવિધ વિચાર પરિપાતિઓને જોઈ અસ્થાની આ દુષ્કા સંવિરત દાષમાં તે તો યજ્ઞ કામદાસ
પાત્રગુપ્ત નીચાતો સંભવ છે. વળી હજી લેખમાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સિદ્ધાંતો-બલિ સંક્રિષ્ટ સ્વચ્છ
—સ્વચ્છ—આપ્યાં છે, તે વિશે પણ વિશાળ ઉદાહરણ ધરાવી જણાવે. પૂર્વ અને પશ્ચિમનો ક્યાં સેતા

ધૈર્ય રાખીને આત્માનું ઉપચારું છોડીશું તો ખરા વ્યક્તિગત અને સામાજિક આત્માના અમરકરો અશૂન્ય છે. ઉર્મિ, શુભૃત્, શુદ્ધિ, સાહસિક અને કુશલ આકાંક્ષાના અગાધ હડાણમાંથી ભવિષ્યના મહાન પ્રશ્નને પહોંચી વળવાનું સામર્થ્ય બેગું કરતાં રહીએ છીએ.

મુદ્દર્ત—વર્ણન—જન્મ પત્રિકા અને શુકન.

(લખનાર—રો. નવનીતલાલ મુખલાલ મોદી.)

આપણા દેશમાં દરદોષ નીકળનારા અને અકલ્યાણીએ નીકળનારા વર્તમાન પચોતી ભદેરખખરમાં ભેવામાં આવે છે કે, “ ભવિષ્યનો ભુવાનો ” એ મધ્યમા નીચે ૨૦ લીટીની ભદેરખખર—તેમાં જાડ કુલ કે ફળનું નામ અને ૧ થી ૯ સુધીના અંક લખી મોક્ષો એટલે સતોપકારક ખુલાસો આપીશું. તેની ફી માત્ર રૂ. ૧-૪-૬ લઈશું—એવું ભેરા કહેનારા અને તે ઉપર આધાર બાંધીને ભેસનારો આ કેળવણીના જમાનામાં અને કેળવણીના માણસો પણ મોટા આધાર રાખના જણાય છે. એ એક જમાનાની મોટી અનુભવી છે. આપણામાં એવું પોણ ચાલુ જાય છે એટલું જ નહિ પણ પુરોપના પુરોષ દેશમાં પણ એ પોણ બેઠક ચાલુ જાય છે. આજ કેટલાક વર્ષે વર્ષે ભવિષ્ય કહેવામાં પ્રસીદ્ધ પામેશો “ જાડકળ ” પોતાના વાણિક, ઉમાસિક અને ત્રીમાસિક ભવિષ્ય આપીને ભોળાએને અચંબામાં કે ફીકરમાં નાંખે છે તેવું અનુકરણ કરીને વળી કોઈ કાનપુરવાળા ભવિષ્યવાદી પણ વરસના વર્તમાન આપવાનું ભરી કરીને માત્ર ખાટવા બહાર પાડ્યા છે. તેના ઉઠેલા વર્તમાનમાં નવેબર કોર્સેબરમાં દાદાબાઈ સાહેબને સ્વર્ગવાસી થવાનું ભવિષ્ય સુચ્યું છે ! આપણા રાજ્ય કુટુંબ ઉપર કુદરતી આકૃત આવી પડવાની આગાહી સુચી છે. અને કેટલીએક ગણે પારી છે તથાપિ નિલમ હેદરાબાદના રાજ્ય ઉપર આસમાની આકૃત આવીને લાખે ભળી પુતારી થયો અને કોરોડ રૂપીઆની માલમતા નાશ પામશે એમનું તેને ક્યું સુચ્યું નહોતું. એ એ વાત તેઓએ અગાધીથી ભદેર કરી હોત તે કંઈક થોડો ધણો ભયાવ થઈ શકે તે પણ સર્વ પાંચકાએ ખાતરી રાખી કે ભવિષ્યની ખખર એકલા પરમેશ્વર સિવાય કોઈને પડતી જ નથી. મટે કહ્યું છે કે “ન જાને જાનકી નાથ, પ્રાતઃકાલેર્કિ ભવિષ્યતિ.” રામચંદ્ર, ભવા હોંટુઓએ ઈશ્વરનો અવતાર માનેલાને પણ રાજ્યાભિષેકની ધામધૂમ ચાલી રહી હતી, ત્યારે આપ વનવાસ જવાની આજ્ઞા કેંચીના બહેરવાયી કરશે તે નહીં રાકયા નહોતા ત્યારે સાધારણ માન-બીઓ રી રીત ભવિષ્ય જણીને કહી રાકવાને કાલે કરે ?

મટે શુકન, મુદ્દર્ત અને જન્મપત્રિકા કે વર્ષાફળ ઉપર આધાર બાંધીને ભેસવું નહીં. ધારો કે એક માણસને એક નોકરી મટે નીકળેલી જગ્યા માગવાને અરજ કરવાની હતી. તે ધારતો હતો કે મુદ્દર્ત ભેળને અરજ ભેળને અરજ કરી હોય તો કામ પાર પડે પણ મુદ્દર્ત આવવાને વાર હતી અને તે જગ્યા ખીલને મળી ગઈ ને પેલા મુદ્દર્તની વાટ ભેળે બેસી રહ્યો.

ચાય છે અને ક્યાં વિવશ છે તે સ્પષ્ટ રીતે જણાય તો ધણી ગેરસમજુતો દૂર થવાનો સંભવ છે. નિહાન, ઉપદેશ રીતિએ આર્યાવર્તીય મંથન કમલઃ કેવી રીતે વિકાસ પામ્યું, તે કોઈ શુદ્ધિમાન, વિદ્વાન સંસ્કારી અને નિષ્પક્ષપાતી આર્યાવર્તીય લેખકને હાથે લખાવું ભેળે એમ સુચવવું અગ્રાસંગિક નહીં ગણાય.

“ સત્ય ” માં પુરોષીય ફીસુનેને ચલાવકાસ કુસો છવાયો ત્યાં આપવાનો પ્રયત્નનીય પ્રયત્ન થાય છે એ બીજા સદર્દ જણાવવાની જરૂર છે.

આર્વાડીની દેવચાકલી.

એક બીન મોલુસને ગાય નવાઈ હતું. તેને શુભ શુભન જોઈને ધરમાંથી નીકળવાનું હતું. તેથી બોલી થયો અને વખત યજ્ઞ દેવાથી ગાડી લપકી ગઈ. તેથી તેનો આખો દહાડો નામનો ગયો. ત્યારે લેઈ આવવાના દેશના મંદિરના બાજમાં વળાવની કિમત કરતાં મુકનની કિમત મળવાના થયા. તેવામાં આવે છે. મારવાડીમાંથી રજાના ખાંડર પહેરેલા નવા મારવાડીઓ દેવચાકલીના મુકન ગમે તેવા પહેરેલા લોકોના કાન કરેલા હોવાથી આખા પાદર કપર મોંઘીને વાળ ગાય દિવસ મુકી દેવ ચાકલીના મુકનની વાટ જોતા જોતા જોતા છે અને નવારે મુકન મગે ત્યારે તેઓ નામ જોઈને પ્રવાસ બધ છે. મારવાડી અને માર જોઈને મિયાણાના નામથી મિળીયાય છે તે કારેવા નામના પશીના મુકન જોઈને પોતાના પોતાને ચર્ચ (ચાકીય) નીકળે છે.

જોકે માંડ પશુ હોય, તેને ચોસડ આપવાને ચાહે તેની મા મુકનની વાટ જોવા બેઠી તેમાં પશુના વખત નીકળી નવાઈ જોઈતાની પ્રકૃતિ વધારે જમડી, તેથી ચોસડ કામગીર ન લાગતાં જોઈને બિચારું મનસુ પામે છે. બીન પ્રસંગની વાત યજ્ઞ પશુ કોલેસ સારખા જોન કપર ચોસડ આપવા સારું. મુકન જોવાની જગ્યા નથી તો બીન કામમાં મુકન આ જોઈને આગળથી દરેકની નીચમિત મેળાને કપડે છે તેને મુકન કે મુકન જોઈતાં નથી, તો પશુ તેનું કામ ખસમર રીતે માલે છે કે નહિ.

એ પ્રમાણ પરામી દેશે પ્રતિદાસમાં જાણ્યા છે અને જેમણે પોતાના ઉમેલના દડ નિમવાને અને સ્વનંતતાનાં લોકોને જોઈને હુનિયાને દેખાવ્યાં છે, તે દેશની તે રીતિ અજાણ્યા સાર જાનપરિચિત અને મુકન વચ્ચેથી પડ્યાં હતાં કે શું? જેની આપણે જાણને લપાસ કરીને ખાતરી કરી વેચી જોઈએ. એ જાનપરિચિત અને મુકન પાસે હોય તે તે જોઈને અજાણ્યા દિવસ બાજીના વગેરે નામ કરે છે. સીમન્ટ કરે છે અને ધર વગેરે જાણે છે. તેમાંથી કોલેસનિયા વગેરે કન્યા મારણ પામે છે. સીમન્ટવાળી જાણે મુકનવાળાં રામસરણ થાય છે અને પર વગેરે પેઠી કોલેસન આજ સામવાળી જાણેલાના બારે જા સાચી અગર નરીની દેલથી નામ પામે છે. ત્યારે મુકનનો મતાપ કર્યાં જતો રહે છે. મગે આપણા મસિદા જુલેઈ મગ દલપતસમે પોતાના જેન ચર્ચ નામના મગમાં હતું છે તે ખરું છે કે.

“ મુકન મુકન કાચાં નથી બો તે જાણુ છે બાક
જાનપરિચિતની નવા જુલો, કાલો કેમની કાળા.”

વધી દિલીમાં એક કહેવત છે કે, “ ઘડોમાં ઘર જલે, ગૌર મગ ચંદી મગા ” એ કહેવતનો અર્થ એવો છે કે, ઘરને જાલો લાગ્યા પછી તે જાલવવા સાર મુકનની વાટ જોતાં બિચારું જોવાય નહિ. પર જોઈને પશીમાં જાણને રાજ યજ્ઞ નવા અને બધા નવા થઈ હોવાથી તે બોલી મગ ત્યાં મુકી તેની વાટ જોતાં બિચારું જોવાય નહીં.

રામ સર મી. માખનજીને એક દેહાણું હતું છે કે, “ આપણી સ્થિતિનો જેમ જેમ વધારે વધારે વિચાર કરીએ છીએ, તેમ તેમ એવી ખાતરી થાય છે કે. આપણને જે કાંઈ હુમ પડે છે, તેમાં મારા લોકોના જાનપરિચિતનાં યજ્ઞો હુમો થાયાં છે. પણ વહેમ અને અજાણનાં જે બાંધેને આપણે આ જાણ કપર બિચારું જોઈએ છે તે વહેમ આપણને યજ્ઞો હુમો ખાતરી પડે છે ” તે લખ બધું છે.

થોડીથી લોકજાણ થાય તો પહોરેથી કેમ નહીં?

એ જાણ જોઈતીને વહેમ આપણા લોકોમાં યજ્ઞ જાણ નજાળી જોઈએ હોવા જોઈએ. લોકોમાં અજાણનાં હોય છે ત્યારે તેઓને જે કાંઈ મોટું હોય જાણવા અમલકારિ હોય તે સર્વ વિચારનાં સાક્ષિ જાણ લોકજાણ નહીં. અને તેનો અમલ બીન સર્વ પદાર્થો કપર જોઈ છે એવું તેઓ માનતા હતા. આપણાં જાણનાં નામો જાણે, તે સર્વમાં જાણના નામ કપરથી જોઈએ છે. સર્વ એકને સર્વ કપરથી સર્વવાર, સર્વ એકને સર્વ કપરથી સર્વવાર, મગ કપરથી મગવાર, મુક કપરથી મુકવાર, શર કપરથી શરવાર,

શુક ઉપરથી શુક્રાર અને રાત્રી ઉપરથી રાત્રીવાદ વળી એકું માની બેઠા છે કે, પૃથ્વી ઉપર જે કંઈ બનાવ બને છે તે આગળથીજ બનતો નહીં છે. માણસના સંબંધમાં જે સારા માંડિ બનાવ બને છે તે પણ તેના વહેજ યાવ છે. તે વિષે પણ લખાર લીચાર કરી કે, આજા દૂર દૂરના મોટા પદાર્થો વડે જે માણસનું સારું માનું થઈ શકે છે તો આપણી આસપાસ આવેલા હંમેશા અને પર્વતો વડે પણ માણસનું થોડું ઘણું બહુનું કંઈ ન થાય. પણ જે એકું જે બરેબર બનતું હોય તે, તેને માટે દાન આપવાથી શું વળવાનું હતું? રાત્રિ મંદ આકાશમાં અકસરી કોઈ મેલ આવ્યા છે. અને તે નિર્ધાર છે તે આપણને શી રીતે ખીસ કરી રાત્રિનાં દત્તો? અને દાન આપવાથી ચલાવી પીડાતું નિવારણ શી રીતે થઈ શકે? એકાદી ટેકરીથી આપણને પીડા થાય છે એમ ધારીને તે પીડા દૂર કરવા સાર દાન આપવાથી શું વળવાનું હતું? જે વાતનો લખારે સંબંધ ન હોય અને અસર યાવ છે એકું મારીને તે વિષે બળબળતા ઉપાયોની ચોજતા કરવી એ મોટી અજ્ઞાનતા છે.

વાહી અને પ્રતિવાહી બે ભાઈઓ પોતાના ધરમાંથી સાથેજ બહાર નીકળ્યા તો બંને જાણને, મુકન અને અપમુકન એકજ થવાના છતાં કોઈમાં તેઓની લાગ કે દાનિ સરખી થવાની નથી. તેમણે એક દારૂનો અને બીજો છુટી ભરી.

જન્મ પત્રિકામાં લખેલું ભાગ્યર ઉત્કૃષ્ટ તો નેશી પેતાની વિચા માટે કુલાય છે પણ જે તેનું કહેલું હતું પટે છે તો કહે છે કે, જન્મનો વખત બદોળર સપાથો નહોતો માટે મળિનમાં ભૂવ આવી! બનિય કહે છે અથવા લખી આપે છે, તેમાંજે મોટા ભાગ દ્વિઅર્થી હોય છે.

વિક્રમ રાજ અને નેશી.

જન્મ પત્રિકા ઉપરથી આપણ પુષ્પ છે એમ નેશીએ કહ્યું હોય તો તે ઉપરથી અજુદમલ માણસ મોતનો ડર ઊઠીને એકામ થઈ ભય છે અથવા એકું આપણ જાણે છે ત્યારે તે નિરાશ અને ઉદાસ થઈને મરવાની શીરમાં શીરમાં ખુરી ખુરીને મરેલું પામે છે. એકંદર રીતે નેશીનું કહેલું કોઈ પ્રમાણ હોય તોપણ તે નુમાન કર્તાન છે. લામ એકે બાળમાં નથી. પ્રચલિત વાત છે કે, વિક્રમરાજની સખામાં કોઈ એક મોટો બનિયવાદી પંડિત આવ્યો. ત્યાં રીત પ્રમણે સત્કાર પયો પછી વિક્રમ રાજ સાથે વધારે પરિચય થતાં એક દરજો પંડિતરાજે બનિય બાપુનું કે આપનું આવરદા માત્ર બે વરસનું છે, એથી રાજના મનપર માડી અસર થઈ અને મોતની શીરમાં શીરમાં દરજો મળાવા લાગ્યો. તેથી દરજોમાં રાણી અને અમલદારો પણ ચિંતામસ્ત થયાં, દરજોમાં સર્વેર મુમસામ જાણાવા લાગ્યું તેથી તેના અનુર પ્રધાને તેની તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, પંડિતરાજે રાજનું આવરદા આપી બુદ્ધ્યનું કહેવાથી રાજ શીકરમંદ થઈ પડ્યા છે. પછી પ્રધાને તેના વિચાર કરીને એ મહેમ દૂર કરવાનો ઉપાય યોજી કાઢ્યો. નેશી મદરાજને દરજોમાં તેજાવ્યા અને માનસંહિત મુશ્યું કે મદરાજ આપનું આવરદા ફેરડું છે તે નક્કી કરીને અમને જાણવો. નેશી મદરાજે નક્કી જોઈને બીજો દિવસે જાણાવવાનું કહ્યું. તેથી બીજો દિવસે પ્રધાને મોટા દરજો ભરવાનો મોહવણ કરી અને જનન. સહેરના સરકારી મોટા અમલદારો ઉપરાંત રોક સાહુકારો અને સંજાવિત સહુદરથોથી કચેરી ચીકાર ભરાઈ ગઈ. નેશી મદરાજ પણ મોટા કાઝથી દરજોમાં દાનર થયા અને તમામ દરજો ભરાઈ રહ્યા પછી મદરાજ વિક્રમ આસન ઉપર બીરાજમાન થયા ત્યારે પ્રભુએ તેને ઉઠીને માન આપ્યું. અને તેના કીડા-ચહેરા તરફ જોઈને પ્રભુને માનું લાગ્યું. પછી અનુર પ્રધાને પંડિતરાજને વિનયથી ગઈ કાલે પૂછેલા પ્રશ્નો પુછાસો માગ્યો. તેના તેણે ખાતરી ભરી જવાબ આપ્યા કે, દરે મારું આવરદા પાંચ વરસ અને દર નેશી મદરાજનું માનું ઉઠાવી દીધું, એટલે દરજોમાં આવરદા સાથે જય વર્તાઈ રહ્યો. પણ પછી પ્રધાને શાન્તિ પ્રાપ્તિ પુછાસો કીધી કે, એમને જાણવેલું આવરદા કયાં ગયું? તેમજ મદરાજ વિક્રમના આવરદાનું. જે એમણે જાણવું છે. તે પણ એકું છે, જે વાત રાજના મનમાં કસી અને મરવાનો ભય

દુર થયો. મહાલિ ધીરે ધીરે સુધરી અને લાંબી સુધર સુધી જીવીને રૂઝ રીતે મનપાવતા કરીને પાંચ-પાંચ વર્ષનું રૂઝ નામ સંપાદન કરીને ઘરેલી દુકમને અનુસરિને લોકો ઉપર લેવાની સ્વર્ગે ગયા.

આગાશી જોડો પૃથ્વી ઉપાના આલુતોનું સમું માનું કરી શકે છે એવાદ આ દેશના ખાસ જાણીએ પણ માનતા નથી, માને આજના વહેખીએજ એ પણ માને છે અને અવિચલ જાપનારાએ શેતાના સ્વાર્થ માટે તેઓને વધારે વહેંચે કરે છે, મઠે અથા સ્વામીએ કહું-છે તે ખરું છે કે,

સુખ જમતો ને રાણોને બે, સુતુ તો ખડ વિનાનો રહે;

શક મલો ને હોરો રાવી, છાદરપતીએ બોલે વચામી;

મઠો નિવાસ પાવત કુદે તે કહ અપાને મું કરે.

સને ૧૮૬૬ માં હું એક લક્ષ્મણિ પેલીવાના ઇલેક્ટ્રીયોનાં શિક્ષક તરીકે તેમની ભેટ આજુના પહાડ ઉપર દતો. મારા શિષ્યોમાં એક આસરે બાર વસતી છોકરી, સાત વસતી છોકરા, અને બે બોહ-માર બાર વસતી છોકરીઓ હતા. તેમની ઉમરના પ્રમાણમાં તેઓ નહોતી જોડો. અભ્યાસ કરતાં ઘણાં દરદે ત્યાં એકવાર "દિનેચુ" નામનું અંગ્રેજિક પત્ર આવ્યું. તેમાં અકસ્તે સંસ્થાનાના કોઈ ગામના રહેવાસી ભેરણ મહારાજની લહેરજમર આવ્યો. તેમાં સમજાવતા પદોમાંમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એક કાઈ ઉપા નાદિ મિથ ઘણે કમરજી કરીને એક કુટ કે કુલનું નામ લખી મોકલ્યો તેને તેના આજા પર્વત પર્વતી કરી મોકલો આજામાં આવ્યો અને તેની શ્રી ૨૨ ૧૭ લેખમાં આવ્યો. પહાડ ગામનામને ૨૨ ૨ આજાથી વેચુપેચતરી મોકલવામાં આવ્યો. આ લહેરજમરે મોકલે છોકરીનાં લેખમાં આવે અને તેને પેલાનું વર્ષ ફળે કમરજીની ઈલાહ કલ્પના થય. એ લે ના મરી હોત તો તેનો વિશ્વાસ તેજા ઉપર રહ ચોતે જલુ અમારી શિક્ષકની કુજન શિષ્યોના મનમાંથી વહેમ દુર કરીને સાચા મુલકવાની તેથી મેં તેમાં સંબંધિ આંચો બોલે રીવસે તે છોકરીને સંપાદતા. પદોમાં વહેલા નહોતે એક કાઈ ઉપર કમરજીના કુલનું નામ લખીને ભેરણ મહારાજ ઉપર રવાને કર્યો. પદોએ દિવસ મઠી તેમના વચ્ચે એક કાઈ આવ્યો તેમાં જણાવ્યું કે વર્ષેજ તેજા થયું છે, તે અને વેચુપેચતરી કાદે કપાલમાં મોકલ્યું, તે એક ફળેજ મેમાના આપીને લેજો. એ કાઈ ઉપરથી મિથા બેનની વર્ષેજ સંબંધી કમરજીના વધી અને તે કાદે કાદે તે ભેરણે કલ્પના થઈ રહ્યાં. બોલે રીવસે સુધરીવાદ લાવ સુધરીથી કમરજી વર્ષેજ મર્યું. તેમાં જણાવ્યું હતું કે "આ વરસે લખને કમરજીના વેપારમાં લાભ થયો અને લખારી કોને પુત્ર મલક થયો." છતાંજ અલેખનિ વર્ષેજ અમારી મંડળી દત્તી દત્તીને યાજી થય. અને અને ભેરણું હતું તેજા વધારે ખાલરી થયું. ૨૫૪ રીતે અલે આવ્યું, તે પેલા ભેરણી મહારાજને વર્ષેજ પદોંચાને લખાત લખત તેમનું સર્વ પોળા વેરી નાખ્યું કે, અને આમાં આમાં વર્ષેજ કરીને કમરજીના પદોંચાને કાદે કાદે છે એ લખને મુખાલ કરતા થઈ મારી. આ કાઈ ભેરણે કમરજીને કાદે કાદે નથી પણ " એક માગ્યાર વમરણી છોકરી છે. " તે ઉપરથી પેલા ભેરણી મહારાજે કાદે કાદે વર્ષેજ કરી અને પછી જમણને કાલાયાલાની પત્ર મળ્યો થઈ ભેરણે હું અમદાવાદ આવ્યો ત્યારે અજાર કહાણને મારી પાલે આવ્યો, મારી જમણેવારી મારી પણ મેં એને કોરૂની રીતે જણાવ્યું કે તમારા ફળભેરિજ ઉપર મને બોલેજો નથી. તેથી હું કોરૂને મારી પત્રિકા રેખાંચેજો નથી. તેથી તેમને શીકા મળીને મારી પત્રિકા ગયા અને કોરૂ દહાડે અમદાવાદ છોડીને જાલકા ગયા. મળ્યો છે-મી દહાડમાં વેદક અભ્યાસ કરતા સાદા કોરૂમાં રહે છે.

એવોજ એક વચાત સને ૧૮૮૭ માં કોરૂવાસી ભેરણી કોરૂવાસના સંબંધમાં જાવી દત્તો. અને તે વેચાના કોરૂવાસીની સંસ્થાના ગદ્ ગોરૂવાસીને તેમનું જાદ સમયમાં પોળા વેરી નાખ્યું હતું. મેં તેમને મદાન સીંદરજાનાચાદ અને વેદકજના મદારાજ મદારાજની બે કુરૂજીએ રેખાંચેજ તેમની શિક્ષિ અને અભ્યાસ કરિ સંપાદી પુજા દવા; તેજા અજા જમણ દેવામાં તેઓ નિરૂજ થયા બાજલ સંપાદી ખાલરી થઈ દત્તી.

વળી એક સંબંધી રાવી અને બોહ એક અનુરજી અને એજા વખતે પ્રમુલ વચાના બંધને થયાવાર અનેજા છે. તેમણે રાવેજા કોરૂવા ગામીપત્રી થાય છે અને અનુરજીને કોરૂવા કમરજી સુધી મળ્યો કરે છે.

મહાંન સિકંદર, પીટર, આલ્ફ્રેડ, આકબર, શિવાજી, નેપોલીયન બોનાપાર્ટ અને ન્યેપોલે બોનાપાર્ટના ઇત્યાદિ મહા પુરુષોના જન્મની વેળાએ પૃથ્વી ઉપર બીજા ધણાએ જન્મ્યા હશે તથાપિ જગતના ઇતિહાસમાં તેના બરાબરના બીજા થયા હોય એવું કશું આશય પડતું નથી. તેમજ આપણા દેશના દાદા મી. દાદા-બાઈ નવરોંગજી જન્મ્યા હશે તેજ ધણાએ અને ખેંચે આપણા હિંદ દેશમાં એકામાં એકા એકા જન્મ થયો હશે. તથાપિ તેમાંના કોઈ પણ દેશજનમાં હાંદગી અર્પણ કરવાને બદલ આવેલો આજ સુધી માલમ પડ્યો નથી.

વિચિત્ર શુકનોના વહેમો.

હિંદુઓમાં ગણેશ (પદ્મવતી) શરીરના બાજ ઉપર પડવાનો વહેમ છે. માને છે કે જો માથા ઉપર પડેતો મરણ વહેલું આવે. જમણા કાન ઉપર પડે તો કલ્યાણ થાય અને ડાબા કાન ઉપર પડે તો અશુભ. નાક ઉપર પડે તો રોગ આવે અને બેલી ઉપર પડે તો આનંદ થાય છે. તેને માટે ક્યોતિષ્ઠ રત્ન નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે, બીણાડી શરીર ઉપર પડે ત્યારે હુમ્મટા સાથે રત્નના કાંડું ને પછી અડદ અને ત્રણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને દાન આપવા પછી અંબાજીને નમસ્કાર કરીને શિવ મંત્રના ૧૧૦૦ જપ કરવા તથા મહાદેવના મંદિરમાં જઈને ધીરો દીવો કરવો ! ! !

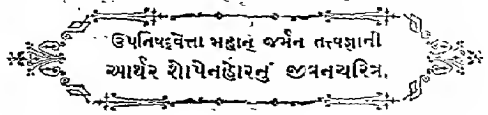
ગરબુ પૂર્વમાં ભૂકતું સાંભળવામાં આવે તો ધારેલા કામમાં દીવ થાય, અગ્નિ ખૂણામાં ભૂકતું સાંભળવામાં આવે તો વહેલું મોત થાય, ઉત્તર તરફ ભૂકતું સંભળાય તો ધન લાભ અને નૈવેદ્ય ભણીથી સાંભળાએ તો શુભ સમાચાર મળે. અને પશ્ચિમમાંથી સંભળાય તો ઉચાટ થાય એવું માને છે.

તેમજ ગિલાડાનું ગમન, કાગડા અને ઘૂડડડું બેલવડું ઈત્યાદિના શુકન મળે છે. તથાપિ એ બધા મિથ્યા વહેમ છે. માટે પ્રસિદ્ધ કવિ દયારામ કહે છે કે—

“ હવ તું શીદને ચિંતા કરે, કુણને કાડું હોય તે કરે,
 ટું, અંતર જ્વેગ ધરે, તેથી કાગળ શું સરે;
 ધણીનો ધારી મનસુખો, હર બ્રહ્માથી નવ ફરે. કુણને કાડું હોય તે કરે.
 ચનાર વસ્તુ એણી પેરે યારો, જેમ શ્રીકૃષ્ણ પાણી બરે;
 જનાર વસ્તુ એણી પેરે નરો, જેમ ગજેન્દ્ર કાકું ગરે.
 હવ તું શીદને ચિંતા કરે, કુણને કાડું હોય તે કરે.”

મતલબ કે બલિષ્ઠમાં ચવાની બાબત અગ્રાણીથી કોઈ જાણતું નથી. આજ પરમેશ્વર (એજ અર્થમાં કુણ રાજા વાપર્યો છે) જાણે છે. તે જો તેના મનમાં ચાણસને જાણવાનું હોય તો તે શું, ગણેશ અને કાગડાની મારફતે જાણે છે કે ! માણસ બીજા બધાં પ્રાણિઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. અને તે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરનાર છે. તો તેનેજ પ્રત્યક્ષ કેમ ન જાણાવે ?

વર્તમાન પત્રો અને ચોપાનીયાં કેળવણીનાં સાધન ગણાય છે અને તે વડે માણસનું અજ્ઞાન દૂર કરીને તેને સુખી કરવાની મતલબ તેમાં સમાયેલી છે. તે હેતુથી દૂર જઈને કેટલાંક ‘વર્તમાન’ પત્રો અને ચોપાનીયાં, ઉપર કહેતા ભરિષ્ઠ માણુઓની જાહેરાતો પોતાના પત્ર મારફતે ફેલાવોને લોકોના વહેમમાં વધારો કરવાને કારણે જાણ થાય છે એ એક આ જગતનાનો ચમત્કાર છે. હાલમાં દરેક વર્તમાન પત્રોમાં પેટન્ટ દવાઓ અને બલિષ્ઠ માણુઓની જાહેરાતો સરસીશીષીટ સાથે પચાસ ટકા કરતાં વધારે ભાવમાં આવે છે ! ! !

ઉપનિષદવેતા મહાન્ ઝર્મન તત્ત્વજ્ઞાની આર્થર શોપેનહૉરનું જીવનચરિત્ર.

(૨)

૧૮૧૩ ના નવેમ્બરમાં શોપેનહૉર ખાછો વીમર આબ્સે અને થોડા મહિના એની માતા સાથે રહ્યો. પરંતુ એના અતઃપ્રવણ તથા મીઝાઝીપણને લીધે માતા સાથે પણ એને અનુ નહીં. તે પણ અપક સ્વભાવની હતી, તેથી ૬ મહિનામાં તેઓ લડી વડીને જૂદાં પડ્યાં અને માતા ૧૮૩૮ માં મરી ત્યાં સુધી પુત્રે તેનાં મુખદર્શનની પણ દરકાર કરી નહીં.

ઉપનિષદ આદિ સંસ્કૃત સાહિત્ય સાથે થયેલો સમાગમ.

વીમરમાં જો કે માતા સાથે વૈષ્ણવશ્ચ યુગ્મ તો પણ એક એવી બીજી મૈત્રી થઇ કે જેથી તેને તેમજ જગતને ઘણો લાભ થયો. તેનાં જીવનપ્રવાહની દિશા જ તેથી પદચાલ નહીં તો જાણકાઈ અઢ. પૂર્વે જાણ્યોના અજ્ઞાસી મી. મેયર સાથે તેને વાર્તાલાપ ચનાં શોપેનહૉર પ્રાચીન આર્યાવર્તના તત્ત્વજ્ઞાનનાં અધ્યેનાં જ્ઞાણંતરો દ્વારા અજ્ઞાસ કરવા લખયાયો. તે કરનાં પણ વધારે પરિણામ જનક અજ્ઞાસ તે ઉપનિષદોના હતો. મૂળ ઉપનિષદો જાણતાનાં આખી પૃથ્વીમાં સર્વોત્તમ પ્રતિષ્ઠિત થયો છે. મૂળ સંસ્કૃતમાંથી તેનું ઇંગ્લીશ ભાષાંતર યુગ્મ હતું તે પરથી એંગ્લીશ ટુપેરેન્સિ લંડનમાં બા ૧૮૧૨ કરીને તે ૧૮૦૧-૨ માં યુરોપમાં પ્રગટ કર્યું હતું. આ ભાષાંતર ઘણું અપૂર્ણ અને અશુદ્ધ હતું. મૂળના અર્થે બિસ્મૃત સારી રીતે તેમાં દર્શાવ્યા નહોતા. પરંતુ શોપેનહૉરની ઝીણી બુદ્ધિએ એની ઉત્તમતા જરૂર પીછાની હતી, અને ઉપનિષદને પોતાના ધર્મ અર્થ રૂપે માનીને તેની વિસ્મૃતીને પોતાની બતાવી દીધી હતી. વેદાંતનું રહસ્ય તે ઉત્તમ રીતે સમજ્યો હતો અને યુરોપના રિસ્પેક્ટમાં તથા સાહિત્યમાં 'નિર્વાણ' શબ્દને જાણુ રહ્યો કરનાર તેજ પ્રથમ હતો. અનુપ્પ જીવનનું સાર્યમ્ય પરમાર્થ છે એ તેનો સિધ્ધાંત હતો. પરંતુ તે માત્ર સામાન્ય મનુષ્યો માટેજ. આદર્શ તો નિર્વોણ અર્થાત્ આત્માનો પરમરૂપમાં લય કરી નાંખ્યો એજ છે, એ સિદ્ધાંતનું તેણે ઘણી ઉત્તમતાથી જર્મન જાણમાં પ્રતિષ્ઠાન કર્યું હતું. બીજા સંપ્રદાયમાં કહીએ તો પરમાર્થ ઉપરાંત અને તેનાથી ધન: સૌંદર્ય માર્ગ તેણે વેરાઅયો બતાવ્યો હતો. એના પોતાના સ્વભાવથીજ એને વૈરાગ્ય પ્રતિ રાગ થયો હતો એ પણ છે. પૂર્વના એ એકતરશી પણ નન્દપૂર્ણ સિધ્ધાંતના પ્રચારને, એની અસલી દલીલા તથા તર્કોથી ઘણી પ્રુષ્ટિ મળી હતી. સંસારમાં જે પણ શુરં છે તેને છુપાવવાને બદલે, તેના પર આદર બિજાવવાને બદલે, ને તે સોચા મને તેને ઉદ્દેશી તેને કેટલીક વાર સફાનું સત્ય જાન એના જેવી સારી રીતે બીજે કોઈ કરી શક્યો નથી. જગતની અવિમાં કહેડે કુદરતની આદિમાં કૃપા, શમ તથા હનન એજ હતાં. અને હનન

સ્વાર્થ પ્રતિજ્ઞ આકર્ષાતી. આ સિદ્ધાંત ઉપર એણે નવજ્ઞાનનાં પોતાનાં સ્વનર્મ દર્શન (સફલ) ધમારત રચી છે. આલ્લી આવેલી રૂઢીઓમાં, સ્થાપવામાં આવેલા પંથોમાં, સામાજિક બંધારણમાં એજ તત્ત્વો પ્રધાન છે એ તેણે, તેનું પ્રયત્નરજુ કરીને બહુ સારી રીતે બતાવ્યું છે ! તે છિદ્રોજી બોધ શક્યો છે પરંતુ તે બહુ આબાદ જોયાં છે. છિદ્રોમાં પાણી જે ઉપછિદ્રો હોય તે તેની ચકોર ચક્ષુ બંધાર નહોતાં. દુર્ગુણો તે દિશ્વુદ્ધ, બાદશાહી એનેલાઈસર હતો ! મનુષ્ય દેહનો કુધા આદિ એ બંધનો વણીવીને, કળાકૌશલ્યદાર તથા ત્યાગ દારાજી એ બંધનોનો નાશ કરી શકાય છે એ તેનો ખીન્ને સિદ્ધાંત હતો અને ચાલીજ વેદાંતની તેના પર થયેલી અસર માત્રમ પણ આવે છે. મનુષ્યમાં તો તેણે એટલા ખીન્ને દુર્ગુણો જોયા-બતાવ્યા હતા કે તેમને માટે તેના હૃદયમાં અતુક પાનો અવકાશ રહ્યો નહોતો. તેથી ભક્તતા રહિત, કુદરતના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રહેલા એવા પંશુઓ પ્રતિજ્ઞ તેને દયા હતી ! મનુષ્યને તે દયાપાત્ર માનતોજ નહીં.

શો પેનહોર અને સ્ત્રીઓ.

મનુષ્યોમાં પણ સ્ત્રી વર્ગ માટે તો તેને મહા તિરસ્કાર હતો ! તેને કાંઈ પણ કુવચન કહેવું તેણે બાકી રાખ્યું નથી. પરંતુ તે છતાં તે કાંઈ સ્ત્રીનાં શરીરના સ્પર્શથી અગ્નિત રહ્યો ન હોતો. તે સ્ત્રીઓનો રશ્મિક હતો એમ કહેતાં શોક યાય છે. તેણે અંગ્રેજીમાં બ્રમ્મ આદિ વિષયો ઉપર જે નોંધો લખી છે તે તેના જીવનચરિત્રકારોનાં કથન પ્રમાણે એટલી બિઝલ છે કે પ્રગટ થવા અપાર ગણાય છે. એકાંત જીવનને લીધે વારંવાર તેને પત્ની હોવાના મુખે તથા સગવડની ઉર્મિઓ ચઢ આવતી. પરંતુ બ્રમ્મ કરવાથી ખર્ચ વધી પડે તે બચથી તેમજ બાળીની છુટા લેવાનું તેનાથી પછી બની ન શકે એ કારણથી લગ્નની ઉપાધિમાં તે કદિ પડ્યોજ નહોતો.

બીમરમાં હતો ત્યારે ગીથીના સમાગમથી “ દષ્ટિ તથા રંગ ” એ વિશે એક નિબંધ લખવા તે લલચાયો હતો. સાયન્સ એ કાંઈ શો પેનહોરનો વિષય નહોતો. પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિથી તે ‘ સાયન્સ ’ ને જોતો. તેનો એવો મત હતો કે વિજ્ઞાન (સાયન્સ) માનથી કાંઈ સત્ય જણાતું નથી. સાયન્સ માત્ર સરેકારથી અથવા ‘ પક્ષપાતી ’ બનેલી આંખને જે દ્રષ્ટો જણાય છે તેનું માત્ર વર્ગીકરણ તથા નિયમન કરે છે. સત્ય તો જૂદુંજ છે. સાયન્સની ઉપર શરી વળવું અને અણુક સ્વતંત્ર સિદ્ધાંતોથી મનુષ્યના સ્વભાવ તથા કુદરતની રચના સમજાવવી એનેજ તે ખરી દિશ્વુદ્ધ માનતો. શુદ્ધિમય જીવન ઇચ્છા તથા લાગણીઓથી, તથા સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓ સ્વભાવ અને આરિત્ય પરથી રચાય છે, એવો મત તેણે હેલ્થેશીયસ આદિ શિશુકો સાથે મળતા ચર્ચને સ્થાપ્યો હતો. આ મતલબની દિશ્વુદ્ધિનો અંચ તેણે ૧૮૧૮ માં લખ્યો પૂરો કર્યો હતો. અંધનાં દરેક પાના દીઠ એક ડબુટ (આશરે સાત રૂપિયા) આપવાનું પદ્ધતિ લીપઝીકની એક ચોપડી ઉપાવનારી પેટીએ તે ડાપવાનું અને પ્રકટ કરવાનું માથે લીધું. પણ તે ડાપવાં વાર લાગી તેથી શો પેનહોર વહેમા-યો કે કાંઈ તરકટ છે. અને પ્રસિદ્ધ કરનાર પર એક એવો તો ગરમાગરમ પત્ર લખ્યો કે, તેણે પત્રવ્યવહારનું બંધ કરી દીધો ! પરંતુ અંતે અંચ ૪ લાગોમાં પ્રગટ થયો. પ્રગટ થયા પહેલાં તે ઇંગ્લીની સુસાઈટી કરી આવ્યો.

આજ દરમીયાન તેની માંએ, તેની બહેને તથા પોતે જે પેઢીમાં પોતાની મુંઢી ચાપણ તરીકે સુધી હતી તે પેઢી બાંગી. એની મા તથા બહેને તો ૭૦ રૂા-લાખે માંડવાળા હરી પણ શોપેનહોરે તો એવી માંડવાળા કરવાની કૌશલ્યપૂર્વક ના પાડી. અતે તેને લગભગ પૂરા પૈસા મળ્યા ત્યારેજ રહ્યો.

રૂઝનામાં થોડો વખત રહીને તેણે કંઈ સુનીવર્સિટીમાં પ્રોફેસર તરીકે રહેવું તે વિશે વિચાર કરીને, અતે બર્લિન જવાનો દરખાસ કર્યો. પણ તે કંઈ સારો વક્તા નહોતો. અને તેને પ્રોફેસર તરીકે રાછતામું આપણું પડ્યું. તેણે તો એજ અનુમાન કર્યું કે પ્રખ્યાત જર્મન તત્ત્વજ્ઞ હેગેલ મારે પ્રતિસ્પર્ધી અને ધરી હોવાથી, તેના કાવાદાવાથી આમ કરવાનો વખત આવ્યો. બુદ્ધે બુદ્ધે સ્થળે ખાદ થોડો વાર રહી, ૧૮૨૫ ના મે માસમાં તે પાછો બર્લીનમાં આવી પહોંચ્યો. આ વખતે, તે જમણે કાને બહેરો થઈ ગયો હતો. બર્લિનમાં છ વર્ષ સુધી તેણે એકલા સુધી કર્યું. પોતાની રિસ્ત્રીતાં અંધારી પ્રજા સા કે કદર થવાનાં ચિન્હોની તેણે વાટ જોવાજ કરી. પણ તેના તો તેને પતોજ લાગ્યો નહોતો. તત્ત્વજ્ઞ હેગેલજ તેની પૂર્ણ પ્રખ્યાતિના પૂરમાં હતો. તેનીજ આજુ તે વેળા વાગી રહી હતી. આથી એના જીવ જળીને ખાદ થઈ જતો. એના સિદ્ધિતા તો કોઈ સ્વીકારતું તેમજ જણતું નોવામાં આવ્યુંજ નહોતું. અતે કંટાળીને તે ૧૮૩૩ માં ક્રાંફર્ડ નગરમાં જાયુક રહેવા ગયો. બીજાના અંધો વાંગીને તેમાં પોતાના મતો, માન્યતાઓ તથા સિદ્ધાંતોને જે મળતું આવતું તે એ ટપકાવી લેતા, તેમજ નવીન શોધખોળોથી પણ તેનાજ વિચારોને પુષ્ટિ મળતી એમ તે દિકાઓ લેતો. ખાજગથી એણે જે પણ લખ્યું તે પોતાના મૂળ અંધતા બાબત તથા સ્પષ્ટીકરણ રૂપેજ હતું. પણ વરસની પ્રજાની એકદરથી તેના હૃદયમાં વિષનો બહુ સમય થઈ ગયો હતો. હેગેલજ નામ સાંભળી તે શુકતો. પોતાના એક શુક્તક (૧૮૩૬) ની પ્રસ્તાવનામાં તો તેણે લખ્યું કે એના અંધોમાં તથા અર્થશીલ તો કેવલ દમજા જેવી થાતો છે અને એક અર્થશીલ સત્યાભાસીજ છે.

નિબંધ મારે હરિશ્ચંદ્ર-હર્ષ અને રોહક.

૧૮૪૧ માં નોર્વેની એકેડમી ઓફ સાયન્સે "આત્મજ્ઞાન (સેલ્ફ-કોન્સીયસનેસ) થીજ મનુષ્યની ધ્રુવજા વસ્તુતઃ સ્વતંત્ર છે કે નહીં એ સિદ્ધ કરી શકાય ?" એ તત્ત્વજ્ઞાનના વિષય ઉપર હરિશ્ચંદ્રના નિબંધો લખાવ્યા હતા. શોપેનહોર પણ એક દરીશ હતો. અને તેને ધનામ મળ્યું. તેમજ તેની ઉત્તમતાને લીધે તેને તે સોસાયટીના સભ્યસદ્ તરીકે ચુંટી દેવાવાનું પણ માન મળ્યું. તેની કદર એ પ્રમાણે જીવનમાં પ્રથમજ વાર થઈ. તેથી તેને સ્વાભાવિક ધણો દર્પ થયો. પણ તેનું રમન તરતજ ધડ્યું. " નીતિના પાવાઓ " એ નામના વિષય પર નિબંધ લખવાની ફરીકાજ કોપનહેગનની ડેનીશ એકેડેમીએ ૧૮૩૯ માં કરાવી હતી. આ ' હરીશ્ચંદ્ર ' માં શોપેનહોર એકેડેમી ઉમેલ્યાર હતો. બીજા કોઈ તરફથી નિબંધ મળ્યોજ નહોતો. આ જોતાં તેને ધનામ મળવા વિશે કોઈ શક દેખાતો નહોતો. પરંતુ તે છતાંજ તેને ધનામ મેળવવા મારે એ જે કદરો અપાવ દેરવામાં આવ્યો કે, સત્યાગ્રહના વિષેકની હૃદયની પ્રેરણા એ પડ્યું નીતિની એક વેડ હેઠળ શકે કે નહીં તે પર તો મેખકે કાંઈ કહ્યુંજ નથી, અને વળી (૨) તેણે નિબંધમાં તેના સમકક્ષીન માન્ય અને પ્રમાણ રૂપ મળ્યાના તત્ત્વજ્ઞતાઓ મારે બહુ અવમાન પૂર્વક વિશેષ મૂલ્ય અને સંજોગો તો સોપડમાં હતાં ! તેના નિર્ણયકારી અમરુન્નતાનું ખરું કારણ તો પહેલાં કરતાં

બીચુજ દહુ. પરંતુ તેથી તો શોપેનહોર ઉદ્યોગ ચીટવાયો અને હેન્ડવને શરીરથી ગાયોના બાણોથી વીધી નાખ્યો !

અંતે કદર થઇ !

એવું સ્મારક અને મુખ્ય પુસ્તક (" જન્મત ઇચ્છા અને બાવના રૂપે " એ નામનું) ધીમે ધીમે પેચાતું હતું. ૧૮૧૮ માં તેની પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રગટ થઇ તે પછી ૧૮૪૪ માં તેની રૂપેરી જુબીલી રૂપે તેની બીજી આવૃત્તિ કાંઇક સુધારા વધારા સહિત પ્રગટ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો. આ ૨ જી આવૃત્તિની ૫૦૦-૭૦૦ જે નેકસો છપાવી હતી. તો પણ તેની પ્રતો વેચાતાં એટલી વાર લાગી કે બે વરસ રહીને ક્રીમ્મત ઘટાડવી પડી. તે છતાં અંતે પણ કદરનાં પગલાં ધીમે ધીમે સંબળાયા માંઝાં શોપેનહોરનું દર્શનશાસ્ત્ર પણ વિદ્વાનોમાં અભ્યાસ યોગ્ય હવે ગણાયા લાગ્યું. યશ વધવા લાગ્યો. વિદ્વાનો તેનાં ગ્રંથનાં વાંચ્યો સંબંધી તેને ખુલાસાઓ પૂછવા લાગ્યા. જુદે જુદે સમયે લખેલા નિબંધો પણ અત્યાર મુખી કોઇ છાપનાર નહોતું નહોતું. પણ લેખકનો યશ વધતાં તે છપાવી આપનાર એક મિત્ર મળ્યો. પરંતુ તેમાં શોપેનહોરનો કાંઇ શુક્રવાર વાળો નહોતો ! એ અદ્ભુત અને ખતોરજનક નિબંધોનાં મેડેન-તાણાં તરીકે શોપેનહોરને તો માત્ર તેનાં છાપનારે, તે ગ્રંથની દશ નકલ મરન આપી હતી-સોકડી તો કુટી બદામ નહોતી. શોપેનહોરનો સીતારો હવે ફૂલો. જે યશ ન મળવાથી હેન્ડવના બાર વાગ્યા હતા, જે યશનાં કમાડ ઠોકતાં ઠોકતાં શોપેનહોર ફૂટો થઇ ગયો પણ ઉપકયાં નહોતો તે હવે શોપેનહોરનાં કમાડ ઠોકતો સામે અને ઉમરે આવી ઉભો ! જર્મનીના પ્રસિદ્ધ દર્શનશાસ્ત્રમાં એક તરીકે એની ગણના થવા લાગી. એના સિદ્ધાંતો સંબંધી તત્ત્વજ્ઞાનનાં માસિકોમાં તત્ત્વજ્ઞાનના યુવાન અભ્યાસીઓએ ચર્ચા કરવા માંડી. એની ફિલ્સુફી બીજા ફિલ્સુફીની આરોજ તથા સ્વતંત્રજ હતી. તેથીજ વિદ્વાન વર્ગમાં એને માટે પ્રથમ તો હાસ્ય તથા તિરસ્કારજ હતો. પરંતુ સત્યાંશની નિરુપદા નિરંતર કરવી અશક્ય છે. તે તરીકે આત્મા વિના, અને બહુ દાખો તો ઉભરાઇ આવ્યા વિના રહેતુંજ નથી એવો એનો સ્વભાવ છે. એના સિદ્ધાંતોમાં જે નવું ચૈતન્ય, નવો પ્રકાશ, અને સ્વતંત્રતાની બમક હતી તે આપો આપ અગત્ય લાગી. શોપેનહોરના સિદ્ધાંતોનું અવલોકન કરનારાં સર્વોત્તમ નિબંધ માટે લીપ-ઝીકની યુનીવર્સિટીએ ઇનામની રકમ પ્રગટ કરી તથા શોપેનહોરની પ્રમાણભૂત તદ્દવેતા તરીકેની પંક્તિ નિર્ધારિત રીતે સહ થઇ. આ પછી એના ગ્રંથોની અનેક આવૃત્તિઓ થઇ અને ફ્રેંચ, વગેરે ભાષાઓમાં પણ તેનાં અનુવાદ થઇ તે આખા યુરોપના એક અગ્રગતાં તત્ત્વજ્ઞ તરીકે નામાંકિત થઇ પડ્યો.

૧૮૫૪ માં પ્રખ્યાત જર્મન કાવ્ય રચયિતા રીચર્ડ વેગ્નરે તેના પર પોતાનો એક ગ્રંથ મોકલ્યો. ગાયનકલાની ચીયરી સંબંધી તે જન્મે પ્રખ્યાત પુરોહોના મન એક દેવતાના અદસ્મા-લથી, વેગ્નરે તેના પર ઉપદારનો એક પત્ર પણ સાથે મોકલ્યો હતો. એની સત્તિરમી વર્તિમાં રિને સ્વયં સ્વયંજાનરથી એના પર અભિનંદનના અદિશાઓ આપ્યા હતા. ૧૮૬૦ માં એને દમનો વ્યાધિ થયો. તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૦ ને રિને તેણે નારનો લીધો અને તે પછી તે તત્કાલ અચાનક મરણ પામ્યો. તે દમનેમાં માર્ગ ખૂન થયો અને મને જુદી લેંગે એ દેશમાં રંગો. તે દેશનનો હવે અંત આવ્યો.

રોપિનકેરના ક્રેલાક દુર્ગુણો અને દોષો છતાં એના જેવા તોવ ખુદિશાલી તત્વો યોગ્ય થયા છે એમ હવે યુરોપ કહીએ છે. પ્રો. મેક્સમુલરને એની પ્રતિભાશાલી નાર્કિક સક્રિય માટે આધારણ હિસુ' મત હતું. તેની ફિલ્સોફી પુસ્તકમાંથી અવતરણ યવલી નહીં પણ સ્વલ્પનનાં અવલોકન અને અનુભવ પરથી રચાઈ હતી. તે પુસ્તકાધાર રહિત હતી. એ તેની વિશેષતા હતી. ફિલ્સોફીનાં શબ્દો અને વાક્યો પણ તેને આવડ્યાં તે પહેલાં એનાં વિચિત્ર ઇતિહાસાનુભવે એને ફિલ્સોફીકલ સાર પ્રત્યક્ષ-સમુપ અનુભવ દ્વારા થયું હતું !

(સમાપ્ત)

સાયન્સ, (વિજ્ઞાન) વિષા ઇ. સંખ્યાની નવીન શોધ, તથા વિચારો (સીટીક).

શરીરમાંનો ચૂનો જતો રહેવાથી ડીંગણા થઈ ગયેલા મનુષ્ય—કદરતની ઝીણી ઝીણી ખુશીઓ અને તેની શુભ તથા વક્ર ગતિઓને સૂક્ષ્મ ખુદિ પણ પામી શકતી નથી. હાલમાં બર્મિંગહામ (ઇંગ્લેન્ડમાં) ૫૮ વર્ષની વયે એલ્બર્ટ મોલ્સ નામનો એક મનુષ્ય મરણ પામ્યો હતો. તે એક રીતે સૌથી અદ્યુત પુરૂષ હતો. જગતમાં તેના જેવો બ્યાધિ કોઈને નહોતો. તેના શરીરમાંનાં હાડકાંમાંથી ૨૫ વર્ષની વાત ઉપર ચૂનાનું તત્ત્વ નીકળી ગયું તેથી તેનાં તમામ હાડકાં પોચાં અને વાંકાચૂકાં થઈ ગયાં ! તે વખત સુધી તે કોતરકામનો કાર્ય કરતો અને રોમની સરખાતે તેના હાથ ન ચાલતા મોંઢવાથી યતી દેખાઈ. તે આરોગ્યવાન હતો ત્યારે તે ૫ ફુટ અને આઠ ઇંચ લાંબો હતો પણ મરણ વખતે તે પૂરા આર ફુટ પણ નહોતો. દિમાં હાડકાંની લંબાઈમાંથી ૨૦ ઇંચ ચાલ્યા ગયા ! ૧૪ વર્ષ થયાં તે તે પથારીવચ્ચે હતો અને આ રોગ છતાં તેના શરીરને વેલ્લા જરા થતી નહોતી ! આખી દુન્યાના ડોક્ટરો આ 'કેસ' જોઈ-સંભળી ચકિત યતા. પણ ઉપાય કોઈને જાણ્યો નહોતો. તેમજ એવા રોગીની જોડી પણ મળી નહીં ! હાડકાંમાંથી ચૂનો જતો રહેવાથી આ રોગ લાઘુ પડ્યો છે એ નિવાન કરવા ઉપરાંત તેઓ કાંઈ વધુ કરી શક્યા નહીં. "વૈવકલ્યપત્ર" અથવા "ધિન્-વર્તરી" ના વિદ્વાન તંત્રીઓ અથવા કોઈ બીજા વૈજ્ઞાનિક આર્થ વૈજ્ઞાનિક મંથોને આધારે આ રોગ પર કોઈક પ્રયત્ન પાડી શકે જરા ?

'વીજ્ઞાનિક' માહત્તી વડાણ અટકાવે છે—અમુક જાતની માછલી જે 'રોપિન-કેર'નામે ઓળખાય છે તેમાં વીજ્ઞાનિક સક્રિય છે, અને તેને અડકનાં આપણને વીજ્ઞાનના ખરેખર સાંચકા આવે છે. તેની વીજન હમે 'સત્ય'ના એક ગતિકમાં આપી ગયા છીએ. આ જાતની માછલીઓએ પોતાની વીજ્ઞાનિક સક્રિયતા શુક્રથી એક મોટા વડાણને ચોટાક માસની ૪ વાંતપર અટકાવી દીધાના સમાચાર મળ્યા છે. તે વડાણ તે માંચ લઈ જતાં

“ શેરોલ ” નામની સ્ટીમર હતી કંચુનાના ટાંબુની ઉત્તરે ગઈ સ્ટીમમાં આ સ્ટીમર હતી તેવામાં તે, એક જ વર્ગે સંધુ જરોખર ચાલવા છતાં, એની મેજે ધીમે ધીમે ચાલવા લાગી. ધીમી કેમ પડી ગઈ તેની કોઈને કંઈ કરી સમજ પડે નહીં. કેટલાક ખવાસીઓ એક કહેવા લાગ્યા કે હમારે પગે અને આંગળીને ટેરવે કંઈક ગતીવચી જેની લાગણી થાય છે. અતે સ્ટીમર લગભગ સ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને ખવાસીઓ લખવીન થઈ ગયા. હવે એક ખવાસી ડોહીયું કરીને સ્ટીમર ખદાર એવું છે તો તેની ખદારની બાબુએ તેને સેંકડો માછલીઓ ચોટલી દોડી. વાન એમ હતી કે પેલી ટોપાડો-માછલીઓ હજારો સંખ્યામાં આ વંદાણની તળીએ તથા આસપાસ ચોટી ગઈ હતી. એક ઉપર એક એમ તેના થર ખાત્રી ગયા હતા. આમ ખાજવાનું કારણ એ હતું કે એ માછલીમાં વીજળીક પ્રવાહ હોવાથી અને વંદાણ લોખંડનાં પત્રાં બનેલું હોવાથી તે તરફ આકર્ષિત ગઈ ને કોહસુખના નિયમથી લોખંડને ચોટી ગઈ. ‘ શેરોલ ’ ધીમેધીમે છતાં ચાલી તો ખરી. ગઈ સ્ટીમનું પાણી ગરમ છે એ વાત જરોખમાં પ્રખ્યાત છે. સ્ટીમર ઉત્તર તરફ આગળ વધતાં ગરમ પાણીમાંથી તે નીકળી જતાં, માછલીઓ છુટી પડી ગઈ અને સ્ટીમર પોતાની હમેશની ઝડપમાં આવી ગઈ. કુદરતની વિચિત્રતા આગળ આરો આંક છે.

નિંદ્રા અને એડીસન—વીજળીક શોધોના સંપ્રિત આચાર્ય મી. એડીસનના નિંદ્રા વિશેનો મત બહુ દ્રઢ છે. તે કહે છે કે “ ૨૦ કલાક કામ અને ૪ કલાક ઉંઘ એજ પ્રમાણે ચોખ્ખું છે. હું તેમજ કરું છું. મારો બાપ ૯૪ વર્ષની તથા મારો દાદો ૧૦૨ તથા મારો પરદાદો છેક ૧૦૪ વર્ષની વયે, અનુક્રમે, મૂવા-છતાં તેમનામાંના કોઈને સરેરાશ પાંચ કલાકથી વધુ ઉંઘ નેહતી નહોતી. ” મી. એડીસન વારંવાર ૩ દિન, ૫૨ કલાક એક કાણુ પણ આંખ નિંચવા વગર કામ કરતો રહે છે અને પછી ૨૦ કલાક સમગ્ર એક અવધવ હજાબ્યા વિના ઉઘતો રહે છે. ખત્રી વાત એ છે કે, ઉંચના કલાક કરતાં તેની જાત વધારે આવશ્યક છે. એક કલાકની ગાઠ નિંદ્રા દસ કલાકની કામી પાત્રી નિંદ્રા ખરોખર છે. એડીસન કહે છે કે રાત ઉઘવા મારે છે એજ એક વહેમ છે ! સૂઈ અસ્ત થવાથી રાત્રી પડે છે અને તે શિવાય રાત્રી અને દિનમાં કંઈજ બેદ નથી. છતાં રાત્રી સુવામાં યા મારે રોડી નાંખવી ? આપણા શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે આહાર અને નિંદ્રા વધાર્યાં વધે છે અને ઘટાડ્યાં ઘટે છે. એ વાત સત્યજ છે. અભ્યાસ તથા સંસ્કાર પર તેનો આધાર છે. પ્રતિ પર પણ કેટલીક વાર આધાર હોય છે. મી. એડીસનની બ્યારે બેરીસ્ટર તરીકે ધીકતો ધધો યજ્ઞાવતો સારે રાત્રીના બે વાગને સુવા જતો ને પાંચ વાગે તો પાછાં ‘ ખદિશ ’ ના ચોડા લઈ બેઠો જોવામાં આવતો ! મહાન સેનાપતિઓ બહુ ઓછી નિંદ્રા સેનારા હોય છે એટલુંજ નહીં પણ યોદ્ધા યોદ્ધા મીનિટ પણ ગરજમાં આવે ત્યારે હધી લઈ રહે છે. વેકેશન યોડે સ્વારી કરતાં બેઠા બેઠા જતા ઉંઘ લેતો ! ને તાજે બનતો ! બહુ દ્રઢ મનનાં મનુષ્યો પ્રાયઃ એમ હોય છે. જે મનુષ્ય મરજમાં આવે ત્યારે અને તેટલું ઉંઘે તેઓ પ્રજ્ઞ સજ્જા સહનવાળા મનુષ્ય છે, એમ નિશ્ચય નાણુ. નિંદ્રા પર જેને કાણુ છે તેનો લગભગ બંધા પર કાણુ છે ! ચોટલી ખીટીએ દોરીથી બાંધીને અથવા આ-કાશી પીને જાગલું એ કાંઈ કાણુ નથી.

સૌથી ઝડપથી દાંડનારાં પ્રાણીઓ—તે ત્રણ ગણાય છે. યોરો, કુતરો, તથા

સસહુ. કદનાં પ્રમાણમાં તો કાળી (ઘોડાં) કાઠી સૌથી ઝડપથી ચાલનારી છે. પરંતુ એ કંદર સૌથી ઝડપથી દોડનાર પ્રાણી તો ઘોડોજ છે. સારો તંદુર ઘોડો એક પગે વધુમાં વધુ ઇન્વીસ કુટ કાંપી શકે છે. આનું કારણ એ છે કે, આગલા કરતાં તેના પાછલા પગ વધારે ઉંચા કરી શકે છે તેથી શ્વેગ જલુ લાંબી થઈ શકે છે. ફક્ત પછી ઘોડાથી બીજા નંબરે આવે છે, બ્યારે સસહુ ત્રીજો નંબરે આવે છે. ‘ ગીસાપી ’ ફેરલીક વાર દર સેકન્ડના પંદર વાર દોડે છે. ફક્ત ઘણીવાર રેલ્વેસ્ટેશન સાથે ૨-૪ મીનીટ ઇનામની આશર વગર હરીફાઈ કરે છે એ પરથી તેમની ઝડપની કદર થઈ શકશે.

હોજરી વિના પણ જીવી શકાય છે !—વૈદકશાસ્ત્ર પ્રયોગના એક પછી એક ચમત્કાર પ્રકાશિત થતા જાય છે. અને શરીરમાં એક પછી એક અવયવ જીવન માટે “ અનિવાર્ય નથી ” એવી તેના પર ચીકી ચોટાતી જાય છે. છેલ્લી ચીકી ગરીબ બિચારી હોજરી પર ચોટાઈ છે. અમેરીકાના કોલોરેડો સ્ટેટના બોલ્ડર નગરનો એક શ્રીમંત ખેડૂત, મી. આર. ડબ્લ્યુ. હેસ્ટીંગ્સ ઘણા વર્ષ પયાં હોજરીમાં પાકું ચવાના રોગથી પીડાતો હતો, તેની હાલત એટલે સુધી બગડી કે તે વીચ કરીને મરવા તૈયાર થયો. ડૉક્ટરોએ હોજરી કાપી નાંખવાથી કદાચ બચે એમ સલાહ આપી અને અંતે તે તૈયાર થયો. આખી હોજરી પેટમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવી છે અને તેની સાથે પાકાની ઉમ પણ જતી રહી છે. તેથી તે વડ્ડન સાબે યદને ઘેર વિદાય થયો છે. હોજરી વિના તેને ચાલે છે. આથી તે ખાતો નથી એમ કહ્યું નથી. તેના ખોરાક પેટમાં અન્ય રથને વ્યવસ્થા કરી લે છે. આવાં સરસ વ્હાડકાપ આ દેશમાં ભાગ્યેજ થઈ શકે.

સૌથી વિશેષ લાંબણ કરનાર પ્રાણી—તે કાચળો છે ! એ પૃથ્વીમાં સૌથી વિચિત્ર પ્રાણી છે. તે સ્વલ્પચર નથી અને જલચર નથી. જન્મે છે. તેનાં જન્મ હંડમાંથી થતાં સાથે તે પાણીમાં પેસી જાય છે. પરંતુ એક દિનના એ બાલકમાં પણ આત્મ સંરક્ષણની અદ્ભુત કૃતિ છે. તેની પીઠ વળે જોવી ચતી નથી ત્યાં સુધી તે નદી કે સરોવરની અંદર લીસાંત્રી કે ઝડીવાળા ખુણામાં બસાઈ રહે છે. આમ આઠ દસ મહિના સુધી માછલીથી તે પોતાનું રક્ષણ કરે છે. એટલે એ આશરે અધમણુ જેવડું મોટું થઈ રહે છે, અને પીઠ વળે જોવી થાય છે પછી તે નિર્ભય થઈને જલમાં નિચરે છે. ખાંચ દસ આઠવાડીયાં સુધી તેને કોઈ પણ અનન્ય ન આપે તોપણ તે એમને એમ જીવત, અન્નગર પેટે, ડોક પેટમાં ખોસીને, પડી રહે છે. એને અજવાળાં કે હવાતી પણ જરૂર નથી ! જો ફરલાક કહે છે તેટલું બહુ અંધવાસિતું પુણ્ય હોય તો કાચળાની જરૂર સુકિત થતી હશે !

વાદળની વીજળીથી પણ રોજો સારા થાય છે—એ વીજળી પડવાથી તત્કાલ મરણ થાય છે એ સત્ય છે પરંતુ એ વીજળી પૂરેપૂરી શરીરમાંથી પસાર નથી થતી. પરંતુ મોત સર્વજન કરી જાય છે તો તો શનિના ચક્ર પેટે તેનાં શરીરને સુવર્ણ જેવું કરી દે છે. વીજળી લાગવાથી પ્રથમ તો બેભાન થઈ જાય છે. પરંતુ લાત આવે છે તો પુનર્જન્મ થાય છે. અનેક દાખલામાં જણાયું છે કે બહુજ બરાબ તળીયત વાળા મનુષ્યો કુદરતી વીજળી લાગતા પછી ઉત્તમ આરોગ્યવાન થાય છે. એટલુંજ નહીં પણ બહેરાંઓ અને મૂંઝાંઓ વીજળીક આંચકાથી જીવતા રહેવા પામતાં તેઓ બેભાનના સંભળતો થઈ ગયાં છે ! જન્મમાં

ઝાડને બાંજીને નહોતું પણ તેની નિકટ માત્ર હજી હોઈએ તો ઝાડ પર વીજળી પડતાં તે બાજી જાય છે છતાં નિકટસ્થ મનુષ્યને તો માત્ર તેનો આચ્છન્ન લાગે છે. અને તે મનુષ્યના શરીરના રોગ એ વીજળીક પ્રયોગથી જન્મ યષ્ટ જાય છે.

ઉદરો દ્વારા કમાવાની મહા વિચિત્ર શક્તિ—દોરાનાં કારખાનાં ઉદરથીજ સ્ક્રોલ્સ લંડમાં આવેલા ડન્ફર્મલાઇન કસ્ટોનો મી. ડેવીડ હટ્ટન ચલાવતો હતો. પ્રાણિકા ઉદરોમાંનો દરેક રોજ બહુ તો મહીનામાં એ પૈસાની બાજરી ખાય છે. હવે ઉદર રોજ દસ માઈલ જેટલું મુરશસ દોડી શકે છે. રૂબરૂ સુતર કાંવવા માટે તેને સ્ત્રી કરતાં પણ ઉદર સસ્તો પડેલો દેખાયો. રૂનો છોડા ઉદરના મોંમાં મુકીને તેને ગળા ચક્રમાં દોડાવતાં તે ૩૫ દહાડામાં ૨૫ ઇંચ લાંબાં ૩૩૫૦ દોરા બનાવી શકે છે, તેનો ખર્ચ ૯ પેની આવે છે. બ્યારે સ્ત્રી હાથે કાંનનાં બંધુ ખર્ચ આવે છે. દર ઉદર દીક ૭ આનાનો શાયદો પડે છે! ઉદરોના ૧૦,૦૦૦ ચરખા ચલાવવાની તેની યોજના હતી પણ તે અકસ્માત અકાલ મરણ પામવાથી (દયાય સ્ત્રીઓના સાપથી!) આ યોજના અમલમાં મેલવામાં આવી નહોતી; તોપણ ૨ ઉદરો વડે તેણે ફોલ્કમંદ અખંતરાઓ કરી લેવા હતા, અને કેટલુંક સુતર કાઢ્યું હતું.

છોડવાઓની ઉછેરણી—અખતરાનો આ યુગ છે. તે વિના ઉન્નાત નથી એ સ્વત્ત્વ આપણે જેટલું સ્મરણ રાખીએ તેટલું જોઈએ છે. પારાની વરાગતા દીપકનાં 'વાયોમેટ' (નીલસોહિત, જૂરાં-રાનાં) કીરણો અચુક છોડવાઓ પર ફેંકવાથી તેઓની ઉગમાં બહુજ આશ્ચર્યજનક સુધારો થયો છે. જે ખીઆને નહીં તો અંકુર આવતાં અકવારીઆંઓ યષ્ટ જાય તે ઉક્ત રાતાં-જૂરાં કીરણોના પ્રભાવથી જોતજોતામાં અંકુરિત થયાં છે. કુદરતી કરતાં આ મુક્તિથી અધોધી અદ્ભૂતસજ વખત થયો છે. વળી રોમખની મદદથી પણ કેટલાક છોડવાઓ નજી ગણી જેટલી વધુ ઝડપથી ઉગી નીકળ્યા છે. જમીનની માટીના વીસ ટન જેટલા જલામાં રેડીયમ એકજ કણ (બીલીગ્રામ) નાંખવાથી અંકુર તરતજ આવે છે, અને ટામેરો વગેરે કળ શીઘ્ર પરિપક્વ કરવામાં પણ તે નવી અદ્ભુત ધાતુ ધણી કામ આવી છે. પાચાત્ય મેલો મહાની મંજૂરી છતાં પરદેશ સસ્તો માલ મોકલી શકે છે તેનાં કારણોની કુંચી અહીં જડે છે.

ઉજ્જવલ જમીનનો આવી લાગેલો અંત—ઉપર, ઉજ્જવલ જમીન હવે પછીના સમયમાં કદાચ પ્રાચીન ઇતિહાસ યષ્ટ પડશે. પ્રેદિસર બ્રાહ્મણીએ અચુક અખતરાઓથી સિદ્ધ કર્યું છે કે, અચુક જાતનાં સૂક્ષ્મ જંતુઓ (બેક્ટીરિયા) ઉપર જમીનમાં દાખલ કરનાં તે રસાળ અને ફલદુપ બનાવી શકાય છે. તે પ્રેદિસર બતાવી આપે છે કે એ જમીન વનરપતિ ૩૫ સંતતિ વિનાની-વાંઝણી-થવાતું કારણ એજ છે કે ત્યાં હવાનો પ્રવેશ ન હોવાથી જમીનમાં ફલદુપતાના અધિકાના એવા જંતુ દેવો જન્મી શકતા નથી. પ્રેદિસર આ ઉપર જમીની માટીમાં જંતુઓ બેળાને તે માટીને સરસ ખાતર બનાવવાની આશા રાખે છે તે પછીજ તે ખુદ ઉપર જમીનમાં જંતુઓ સ્થાપવાની ચેષ્ટા કરશે.

મીસોની સ્ત્રીમનીમાંના હુમાડાથી તળીયત મુકરે છે!—એવો પણ એક મત છે! લંડનનો એક આ વિષયનો અનુભવી જણાવે છે કે લંડનવાસીઓની તળીયત સારી હોવાતું કારણ તેઓ હુમાડાવાળી હવા નાક વાટે સારી કાણી ગળના હોવાતું છે! તે કહે છે કે આ હુમાડો એ ચોખ્ખો કાર્જન છે અને કાર્જનનો ચણ શરીરમાંતું અન્નજલ શુદ્ધ

કરવાનો છે. આથી લંડનવાસીઓ આવતા ગમણું જેવા છે. તેમનાં સરીરમાં ખોરાક એ કાર્બન પડે કુદરતી રીતે શુદ્ધ થાય છે. બે એમ હોય તો તો જે તમરોમાં મીસો ત હોય ત્યાં તે મ્યુનીશીપલિટીએ પ્રગતિ આરોગ્યની શક્તિ સાર આસ બંધાવવી જોઈએ કે જેથી લોખી ધુમાડો ખાય !

પુરતી જમીન નહીં હોય તો નાઇટ્રોજન નામક હવામાં ખાતરથી તેની ખોટ પુરી કરો !—રસાળ જમીનનો છેવે ઇંચ પર હોદમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. વધતી જતી વસ્તીની હાજરને પડેથી વળેલા માટે હવે વધારે જમીન મેળવવી અસકાર છે. રત્ન રાનાદેએ, તેના ઉપાય ધંધણ વર્ગ ઉપર એજ બતાવ્યો હતો કે યોગ્ય જમીનમાં વધારે પાક “ ઇન્ડો-સીય કસ્ટર ” ની પદ્ધતિથી પેદા કરો ! જમીનમાંના કસનો પૂરો ઉપયોગ કરવાથી એકત્રી બમણું અને તેથી પણ વધુ નિરંતર ઉગાડી શકાય છે, તે વિષે દરે અગાડી લખી ગયા છીએ. જમીનમાંની ફલદ્રુપતાનો આધાર તેની માટીમાં નાઇટ્રોજનનું તત્ત્વ વળુએણું હોવા પર છે. ખાતર નાંખવાથી ફલદ્રુપતા સુધરે છે તેનું સુખ કારણ એ છે કે, ખાતરમાં નાઇટ્રોજનનું પ્રુક્ટન મોટું પ્રમાણ છે. દાખલા તરીકે થોડાની લીટીમાં દર ટને ૧૦ રતલ નાઇટ્રોજન છે હવે ખરું જોતાં, ખેડુતને એજ ૧૦ રતલ સાર બધી ટન લીટી ખરીદવી પડે આ છે જે તેને બારે પડે છે. હવે બગવાન હાલમાં હોવા છતાં દર લીટીમાં શીખવા જેવું આ છે ! જે જમીનમાં નાઇટ્રોજન ન હોવાની ખેડુત શર્માદ કરે છે તેની ઉપરની હવા નાઇટ્રોજનનો કોટ છે. દર એક જમીન પરની હવામાં અર્ધો લાખ ટન નાઇટ્રોજન હશે—કેમકે હવા એ આર પંચમાંસ બાજે નાઇટ્રોજનનીજ બનેલી છે. જાણને બદલે હવામાંથીજ પદાર્થ નાઇટ્રોજન લઇ તે જમીનમાં પૂરવું એ તરફજ હાલની ‘ સાયન્સ ’ નો પ્રયાસ છે. નાઇટ્રોજન એકી રીતે કાઢીને હવે તંપાર ડબ્બામાં વેચાય છે ! આ સૂચના કરનાર પ્રથમ સાયેન્સિસ્ટ પ્રસિધ્ધ સર વી રુડોલ્ફ હવે પણ વ્યાપારિક અને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી હવામાંથી તે બનાવવાનું ખાતર તો તોયે દેશના પાટનગર કીમ્બીએનીયાના પ્રો. બ્રીફલેન્ડને ઘરે છે. તેણે નાઇટ્રોજન ખાતર બનાવવાનું જે કારખાનું કાઢ્યું છે તે દર વર્ષે હજારો ટન બતાવી વેચે છે. તમેલાનાં નક્ક ખાતર કરતાં આ હવાનું ખાતર ૨૦ ગણું અસરકારક છે અને તેથી તે અતિ ઘણું સસ્તું પણ પડે છે. જમીનમાં લીનળી પ્રવેશ કરીને પણ તેની ફલદ્રુપતા વધારી શકાય છે તે વિષે હમે પૂર્વે કથન કરી ગયા છીએ.

પાકાં ફાકે મણ વગનની વાર્તા !—ફુનિયામાં સાધી મોટી વાતો ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં મખ્ખરી શરૂ કરી હાલમાંજ એક બપોળીએ પૂરી કરી છે. એ વાર્તાના ૧૦૬ બાગ છે અને દરેક બાગમાં એક હબર પ્રક છે !

બુદ્ધે છે. ' કુલવાન સ્ત્રીને અસતતા થોડ સખામાં લઇ જતા નહીં એકું મેં સાંભળ્યું છે; પરંતુ એ સનાતન આદ્ય કૌરવોએ આજે નહ કર્યો ', એકું દ્રૌપદી કહે છે.૨

ધૃતરાષ્ટ્રે બેલાવતાંજ ગાંધારી દુર્યોધનનું મન વાળવા સાથે રાજસખામાં આવી હતી. " હું એકલી હોવાથી તારી સાથે કેમ બોલું ? " એકું દ્રૌપદી નિષ્કથને પૂછે છે; અને સ્ત્રીના દુનુમાનના સરીસે રહેવાથી સ્પર્શ કરતાં સહોદ્યાય છે. ૩ પુત્રોથી દુર રહેવાને આજ કદાચિત્ત હોય તોયે તે કડક રીતે અગત્યમાં મેળાંતો નહીં સંકટ સમયે યુદ્ધ પ્રસંગે, વિવાદ સમારંભમાં, યજ્ઞમાં અને સ્વયંવરમાં, સંધિનું પુરુષ સમાજમાં દરેકનું દુષ્પણનું નહેતું પાનું. ૪ વિધવાવચનનો એક પ્રયોગ કાઢ પણ સ્વયે ઉચ્ચેખ થી ! સ્ત્રી ધવાનો આજ જનસમાજની નજરમાં હતો એમાં કશો સંશય નથી; પરંતુ ભારતીય યુદ્ધમાં લાખો યૌર મારાયા છતાં સત્તી થયેલી સ્ત્રીઓ સંભળી કોઈક સ્થળે ઉચ્ચેખ છે. ૫ પાંડુ સાથે માત્રી સતી થઈ એ એક પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે. ૬ આદિપર્વમાં એક ડેકાલે કહેલું છે કે સ્ત્રી પ્રથમ મૃત્યુ પામે તો પતિની વાટ જોવી હોય છે અને પતિ પ્રથમ મૃત્યુ પામે તો તેની પછી સતી થાય છે. ૭ સૌન્દર્યને કીચકની સાથે પ્રાચી નાંખવાનો દુકમ થાય છે તે એક વિશિષ્ટ જાન છે. ૮ એકાદેક મેટા માસુસ મૃત્યુ પામતાં તેની સાથે તેના એકાદેક શુભાગને પણ બીજી દુનિયામાં મોક્ષવામાં આજેતો-એવો આવ જનુ પ્રાચીન કાલમાં હતો એકું આપણા લોકો કહે છે તેનો આ અવશેષ હોવો જોઈએ-વિધવા (પુત્ર) જન્મને વિધે એક બે ડેકાલે કહેલો છે. ' પતિ મૃત થતાં કે તેની હયાતિમાં સ્ત્રીએ બીજા પુરુષપ્રાયે વિવાદ કરવો નહીં તેમ કરતાં તે સ્ત્રી નિઃસંસાર પતિત થયો. પુરુષ પુષ્કળ સ્ત્રીઓ કરે તો તેમાં અધર્મ નથી; પણ સ્ત્રીએ પ્રથમ પતિનું લંધન કરવાથી (એટલે બીજા સાથે વિવાદ કરવાથી) બહુ મેટા અધર્મ થશે ' એમ મહાભારતનાં માં લખ્યું છે. ૧૧૧૮

વિધવાઓની રિધતિ સમાધાનકાલ નહોતી. દુષ્ટ પુરુષ તેમને, પુમાર્ગજામી કરતા એક ડેકાલે કહેલું છે કે જમીનપર નાંખ્યાં આમિયપર જેમ પડી જડાય મારે છે તેમ પવિત્રીન થયેલી સ્ત્રીપર કરવો

૧. મા ન શકયા પુરા દપ્તું મૂતૈરાકાસંગરણિ । સામય સીતાં પદ્મસ્ત રાજમાર્ગમતા જનઃ ॥
અયોધ્યાકાણ્ડ, ૩૩. ૮.
૨. ધર્મ્યાં ત્રિયં તર્મા પૂર્વે ન નયન્તીતિ નઃ ધુતમ્ । સનટઃ કૌરવેષુ પૂર્વો ધર્મઃ સનાતનઃ ॥
સમાવર્ષ, ૬૮. ૧.
૩. દુઃકા દાદં સંપ્રતિ તે ન વાયં દદાનિ વૈ મદ્ર નિર્બોધ ચેદમ્ । અહં કાલયે કથંમરમેકા
ત્વામાંલંબયં નિરતા સ્વર્ધમે ॥ યન- ૨૬૬. ૩; અતુર્ભક્તિ પુરસ્કૃત્ય રામાદ્યસ્ય વાનર । નાહં દપ્તું
સ્વતો ગાત્રમિચ્છયં વાનરોત્તમ ॥ સુંદર- ૩૪. ૬૨.
૪. ધ્યસન્નેષુ ન કુર્યેષુ ન યુદ્ધેષુ સ્વયંવરે । ન કનૌ નો વિરાદે વા દર્શનં દૃષ્ટવે ત્રિયઃ ॥
યુદ્ધ. ૧૧૬. ૨૮.
૫. તપૈનં ચિત્તામિમ્ષં માર્શં સમન્વાસરોદં । એદિ- ૫૫-૬૪; રાજઃ કાતૌરેણ સહ મગાવીદં
ક્લેવરમ્ ! દમ્બ્યં યુગતિચ્છર્મનતદાયં શ્રિયં કુલ ॥ આદિ- ૧૨૫. ૨૧.
૬. પ્રપન્નં સંત્યજતા ભાર્યા પતે પ્રેત્ય પ્રીક્ષતે । પૂર્વ મૃતં વ મર્તૌર પથાત્યાખ્યનુગચ્છતિ ॥
આદિ- ૭૪. ૪૫.
૭. સૈન્ધવાઃ મૂતપુત્રેણ સહ દાદં વિશારતિઃ । વિરાટ- ૨૩. ૮.
૮. મૃતં જીવંતિ વા તસ્મિન્ન પર પ્રાનુવાદ્નરમ્ । અધિમમ્ય પરં નારી પતિમ્પતિ ન સંસારઃ ॥
આદિ- ૧૦૪. ૩૨; ન કાવ્યધર્મઃ કલ્પજ બહુવર્તીકતા નુનામ્ । ભોગમધર્મઃ સુમુદાન્ મન્નઃ પૂર્વેસ્ય
લંબને ॥ આદિ- ૧૧૦. ૨૬.

નગર હોય છે. જે કે વિધવાઓના (પુત્ર:-) લગ્નને નિષિદ્ધ કરેલા છે, છતાં તે સ્ત્રી, એમ કેટલીક બાળોત્પાદકી બન્યા છે. નળની 'ધણ વર્ષ' સુધી કાંઈ પણ ખર્ચ ન મળવાથી કમવંતી દ્વિવિધ સ્વધંવરની ખર્ચ ફેલાવે છે, અને મોટુંપણું ભેગા સાધુદત્ત સમને તે દ્વિતીય સ્વધંવરમાં હાજર રહેવા સાર દોહાદોહ કરવામાં કંઈ અધર્મચરણ લાગતું નથી-એ ધ્યાનમાં રાખતાં તેવું છે. વળી અનુસાસન પર્વમાં આશ્વ સાર કરા બાળજો બોલાવવા તે કહેતાં પુનર્વિવાહિત સ્ત્રીના પુત્રને બોલાવવો નહીં, એમ લખેલું છે. આથી કંઈ નહીં તો એટલું તો સંપદ થાય છે કે સ્ત્રીઓના પુનર્વિવાહની વાત કંઈ અશ્રુત-પૂર્ણ તો નહોતીજ.

૭ કુટુંબમાં પિતા પ્રમુખ હોતો-તેના હુકમ પ્રમાણે સર્વેને ચાકવું થતું. અવિભક્ત કુટુંબની પદ્ધતિ

પ્રચલિત હતી. પુત્રપર પિતાની સત્તા અમર્યાદ હતી અને પુત્રેની પણ પિતાપર કુટુંબ.

અધ્યા અત્રપમ હતી, એવું બેક ગ્રંથમાં ઉઠેકાણે બતાવેલું છે. પિતાને દારે

વચનમંત્રવું પાપ ન થાય એટલા સાર રામ વનવાસ ગયા હતા, પુત્રેની પોતાનું

ચે વન પિતાને આપી તેની હાથાવરથા પેતે સેરી હતી. બાળમ પિતાને રાત્રી કસવાને સાર આજ્ઞાનમ પ્રસ- આપી વધા હતા. પરશુરામે પિતાની આજ્ઞા પાળવા સાર માતાને શિરચ્છેદ કર્યો હતો. પિતાની શુશ્રૂષા કરતી અને તેની આજ્ઞા પાળતી એવા કરતાં મોટા ધર્મ બીજો કોઈ નથી, એવું રામાયણમાં કહેલું છે.

હમની ધન્ય કરતી સાવિત્રીને સત્યવાન કહે છે કે "મારું માળાપને પૂણી આવ, મારા પર દેવ ન જોઈએ; માતા પૂત્રી કરતાં માત્રી છે અને પિતા આકાર કરતાં હન્ય છે, "૩ આ મુજબ પુત્ર અર્થત આજ્ઞાધારક હતા એમ ને પ્રમાણે લખાય છે, તેમજ પિતા પણ બહુ પુત્રવત્સલ હતા એમ બતાવેલું છે. રામ વનવાસ જતાં રસાય પુત્રરીડથી મૃત્યુ પામ્યા હતા. વિદુર અને કૃષ્ણ અનેક વાર કુલ દુર્ગંધનને ત્યાં રવાનું કહેતા છતાં થુતવાદે પુત્રમેમથી જલદી વધુ અર્થ થઈ તેને ઇચ્છ્યા નહોતા.

બીજે નંબરે ત્ર્યેણુધુને માન અપાતું. કેમકે સારે જડવાતું અનેક વખત મન થયા છતાં શબ્દ લીમ અને અર્જુન માત્ર ધર્મશત્રના સળ્પને માન આપય: રાજાન વશી કૅથ રામાંથી દેવા. રામના પુત્રને સાર હરમણે પોતાના સુખપર પાણી બેસડું તરું, અને વરે તો હડગ કરી હતી. હરમણ કહે છે કે 'જે પ્રતીક અગિમાં િવા અરણ્યમાં રામ પ્રવેશ કરવા મડિ તો તેની પહેલાંજ હું પ્રવેશ કરીશ, એ પાડું સમજ. " "ત્યેણુ ગયું સંકટમાં હો કે સમુદ્ધ હો-સર્વેએ તેની આજ્ઞામાં રહેવું' એ ધર્મ છે " એમ સુમિત્રા કહે છે. ૫ ભાર કહે છે કે પિતા ન હોય તો તેની બાબતે ત્ર્યેણુ જાતા છે. ત્ર્યેણુ જાતાની પતિને પણ બહુ માન અપાતું. ૭

૧. સત્સુટમામિયં મૂલો પ્રાર્થયન્તિ યથા સ્થાનઃ । પ્રાર્થયન્તિ જનાઃ સર્વે પતિદ્વીનો તથા શિશુઃ ॥ આદિ૦ ૧૬૦. ૧૨.

૨. ન હ્યતો ધર્મચરણં કિંચિદસ્તિ મહત્તરમ્ । યથા પિતરિ શુશ્રૂષા તદ્વથ વા ચલનક્રિયા ॥ અર્થોક્તા૦ ૧૬૨૨.

૩. મમ સ્વામન્ત્રય પુત્રન માં દોષઃ સ્વૃતદયમ્ । માતા પુત્રતરા મૂલેઃ સ્થાનિતોષ્વતરસ્તથા ॥ મન૦ ૩૧૨- ૬૦.

૪. હાંસામશિરશ્ચં વા અદિ રક્તો પ્રવેશ્યતિ । પ્રવેશં તત્ર માં દેવિ ત્વં પૂર્વમવધાસ્ય ॥ અર્થોક્તા૦ ૨૧. ૨૭.

૫. અસર્વો વા મમુદો વા ગતિરેથા તત્રાલ્પઃ । ત્વં ધર્મઃ સર્વતઃ મોક્ષે યજ્ઞયેદ્વશાતો મુનેઃ ॥ અર્થોક્તા૦ ૪૦. ૬.

૬. પિતા દિ મરતિ એષ્ઠો પર્મમાર્થેત્વ ઝાવતઃ । અર્થોક્તા૦ ૭૨. ૨૧.

૭. મનુ૦ ૧૦૫. ૧૦.

મનુષ્યના આયુષ્યના ચાર વિભાગ કરી પ્રત્યેક વિભાગને ઉચિત હોય તેવાં કર્મો કરવામાં કાળ વ્યયિત કરવો, એવું સાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે. આજ ચાર વિભાગને આશ્રમ કહેવાય છે. તે આશ્રમો આ ચુલ્લ દ્વારા—(૧) બ્રહ્મચર્ય, (૨) ગૃહસ્થ, (૩) વાનપ્રસ્થ, અને (૪) સંન્યાસ.

પુત્રનું યજ્ઞોપવિત થનાં તેને ગૃહસ્થ (ગૃહસ્થમાં) મોકલતા. આ બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો પ્રારંભ થયો કહેવાય. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ નિહાળ બાર વર્ષનો હોતો અને તેમાં બ્રહ્મચારીઓને વેદાભ્યાસ અને ગૃહસ્થના કરી પડતી. ગૃહસ્થના બ્રહ્મચારીએ ગુરુના સંપત્તિ કરવા પછી સંપત્તિ કરતું નેહ્યે અને ગુરુની પદોમાં ઉઠી નેહ્યે. સ્વભાવે મૃદુ અને સ્વિય રહી ઉદ્વિગ્ધમન કરતું નેહ્યે અને સ્વાધ્યાયાધ્યાયન લક્ષ્યપૂર્વક કરતું નેહ્યે. ૧ શાન્તિપર્વના ૧૯૧ મા અધ્યાયમાં બ્રહ્મચારીનાં કર્તવ્યો વિસ્તારથી આપવામાં આવેલાં છે. ગૃહસ્થમાં અધ્યાયન કર્યા પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ બ્રહ્મચારી ચિત્રમહે પછી આવતો અને પછી વિવાહ કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતો. આ આશ્રમમાં ધર્માચરણથી ધન સંપાદન કરી ગૃહસ્થ દાન દેવાં, અતિથિઓને સતોત્ર પવન, શુદ્ધાન્ન વગેરે કરતું, અગ્નિહોત્ર કરવો, ઉદ્વિગ્ધને તાબામાં રાખતો, અને ગૃહસ્થમાં ને કંઈ વિલાસવત્તાદિ મદ્ય કંઈ દોષ તેવું સાધક કરતું. ૨ પુત્ર પૌત્ર થતાં મનુષ્યે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો અંગીકાર કરવો. આ આશ્રમમાં દિવસમાં ત્રણ વાર સ્નાન, દેવ અને પિતૃની પૂજા, નીવારકંદમૂલાશન, ઇશ્ટી, અને જોરડાના તેલનો વાપરના યોગમાર્ગનો અભ્યાસ, તપધર્મો, પાપાચરણથી પરાક્રમુખતા પરિમિત આદારવિદાર, ઈલાદિ બાનેતો વિદિત છે. ૩ અરણ્યકાણ્ડના છઠા અધ્યાયના ચોથા સ્લોકમાં માત્ર પાંદડાં ખાઈ, પાણી પી અને ધવન બંધી કરી રહેનારા યતિઓનો ઉલ્લેખ છે. બ્રહ્મ કિંવા સંન્યાસીએ માટી અને રોપું સરખાનું માનવું નેહ્યે; શત્રુ, મિત્ર, અને દુઃખી-બાધાં પર સરખીન નજર રાખવી નેહ્યે; મન, વચન અને કર્મ-એ ત્રણેથી તેણે કોઈને પણ દ્રોહ કરવો નેહ્યે નહીં; એક જ ઠેકાણે પર કરી ન રહેતાં નગરમાં પાંચ રાત્રિ કરતાં અને ગાપમાં એક રાત્રી કરતાં વધુ વખત કોઈ પણ સ્થળે ન રહેતાં માણુ ધારણુ સારુ શુદ્ધાચરણી દ્વિનને ઘેર નહીં પાત્રમાં-વગર માર્ગ-પર તેટલી ક્રિયા લેતો. સર્વ રાત્રિપરિત્યાગ કરી પરામાત્મ ચિંતામાં સમય ગાળવો. ૪ બળમાં વસ્ત્ર પરિધાન કરેલા, સિખા આદિ ધારણુ કરેલા, છત્ર અને નેલા વાપરનારા, અને ડાબા ખાંધાપર હાંડ અને કમંદલુ ધારણુ કરનારા પરિવારનાં વર્ણન અરણ્યકાણ્ડમાં છે. ૫

ઉપરનાં વિવેચનપરથી પ્રાચીન ઋષિઓએ મનુષ્યજીવનમાંનાં કર્તવ્યકર્મો કેટલી કાળપૂર્વક આંધી મેડ્યાં હતાં તેની કલ્પના આવે છે. હરેક આશ્રમ આગળના આશ્રમની તૈયારીનો કાળ છે. કેટલાકોને એવો આશ્રેષ્ઠ છે કે પ્રાચીન ઋષિઓ નિરતિપદમય હોવાથી સર્વેને સિવયપશંદમુખ થતિ બતાવવા તરફ તેમનું વલણ વધારે દેખાય છે. પણ આ આશ્રેષ્ઠમાં બહુનું ચોડું સ્વયં છે. પ્રાચીન ઋષિઓએ ગૃહસ્થાશ્રમની સર્વોત્તમ આશ્રમ તરીકે બહુનું સ્તુતિ કરેલી છે. બ્રહ્મચારી, પરિવારક અને ને કોઈ

૧. બાહુતાપ્યાયી ગુરુકર્મસ્વલોચઃ પૂર્ણવાચી વરમં ચોપશાલી । મૃદુર્દાન્તો પુતિમાનત્રમતો રતાપ્ચાયલીલઃ શિષ્યતિ મન્નનારી ॥ આદિ ૧૧. ૨.

૨. ગુરુણ શ્વમ્નુગાતઃ સમાવર્તેત મંદિજઃ । વિન્દેતાનન્તરં માર્યામનુક્રવાં યથાવિધિ ॥ શુદ્ધાન્ન-વર્જનં ધર્મસ્તપા શત્ત્વયગેવનમ્ । આદિતામિરપીવાનો હૃદ્દાન્નઃ ક્ષેવેન્દિવઃ ॥ અનુ ૧૪૧. ૩૭-૩૮; ૩૯-૪૦; ૫૦.

૩. આદિ પર્વ ૧૧.

૪. શાન્તિપર્વ ૧૧૧-૧૧૨; અનુ ૧૪૧. ૮૦ દ્વાદિ.

૫. અરણ્યકાણ્ડમંત્રીતઃ સિત્તી છત્રાં ડગાનદી । વામે વામેડમગમ્ય શુભે ચક્રિમગદ્ગ ॥ ભરણ ૪૬.૩.

અનનિયમાનુશાન કરનારા છે તે સર્વેને પ્રાણરક્ષાનું સાત્ શુદ્ધસ્થ વાર્ણીય જિહ્વા મળે છે તેથી શુદ્ધસ્થાશ્રમ સર્વે આશ્રમેની અંધાર છે. ૧

શુનિયો ગયે તો જન્મશુદ્ધી મનસ્થાશ્રમીન, રહી સકે એવી ખાસ સમજડ અધિભુનિયોએ તેમને સાર સખેતી છે; પરંતુ વિષય મુખ મળવા રહેતું એમનાં મનુષ્યજનની દલિતકર્તવ્યતા છે એવું તેઓ માનવા નહોતા; અને વિષયમુખ એમની અપણે કાણુ હોય, ક્યાંથી આવ્યા હોય, ક્યાંકિ શુદ્ધ જ્ઞાનસોવિશે મનમાં લેવાના થતી શુદ્ધપદ સંપન્ન થવાનો સંભવ ન હોવાથી તેમણે શુદ્ધસ્થાશ્રમ શિવાય બીજાએ આશ્રમેની યોજના કરી છે. જન્મમરણમંત્રી સુખતા એ આપણા અધિભેદ અંતિમ સાધ્ય હોવાથી શુદ્ધસ્થાશ્રમ વગરે તો કેવળ સાધનો છે એવું તેઓ માનતા.

સોગ સંસ્કારો પૈથી પુરુષવન, નવકર્મ, નામકરણ, ઉપનયન અને વિવાહ એટલા સંસ્કારોનો મુખ્ય કારણે ઉદ્વેગ થયેલો છે. વિવાહસંબંધી વિસ્તૃત વિવેચન આધારિત સંસ્કાર. ગળ થઈ ગયું છે. આદિપર્વમાં (અધ્યાય ૭૪) જ્ઞાનમતિ ઉદ્ભવ છે. તે વખતે ' તુ' મારાં જગથી અને દૃષ્ટી લેવાના થયો છે, પુરુષે તું કેવળ મારો આત્મા છે, તું સૈ વર્ષ દર ' એવા અર્થનો મુદ્ધાં જાણતા નામકરણ સંસ્કાર દ્વારાની માફક તે વખતે પણ જન્મ દિવસથી બારમે દિવસે કરવામાં આવતો ઉપનયન સંસ્કારથી અનુસાસન પર્વમાં લખ્યું છે કે આત્મા મજાદારીની મેખલા ' મુન' ધાસની, કાસીયની ' મુન' ધાસની, અને વૈશ્યની ' ભાસન' ધાસની હોવી જોઈએ. માત્રી અને પાંડુ તેમજ દસરથની મેખલેદિતિ કિપાત્ર વર્ણન અનુક્રમે આદિપર્વમાં (૧૨૦) અને અધ્ય્યાય ૭૪માં (અર્ચ ૭૬) આવેલું છે. દશરથની રાત્રી પાસખીમાં લઈ જવામાં આવેલું તે પાસખીની આગળ સોનું અને વિવિધ વસ્ત્રા ફેંટાં ફેંટાં હોય આવડા દવા છત્ર અને ચમર વિગેરે રાખવાને તે પાસખીની સાથે હતાં અને અંજનપ્રણય તે સાથે દહન કરવામાં આવ્યું હતું. આદ્યસંબંધી અન્યત્ર વિસ્તૃત મંદિતી આપેલી છે. અમે તે અને માત્ર તેના બહુલ સંક્ષિપ્ત સાર આપીશું. અનુસાસન પર્વના ૨૩મા અધ્યાયમાં આદ્ય કથારે કહ્યું અને કેમ કહ્યું, કાશ્મીમાં કેમે કેમે નોતરણ, અને અત્ર ક્યું દેવ જોઈએ, વિગેરે કહેલું છે. ન્યારે એજ અગ્રણ્ય મળી આવે દહી અને ધીની સમૃદ્ધિ દોષ, અમ્ભારણ દોષ, અને આરણ્ય માંસ મળી રાત્રે, તે વખતે આદ્ય કથારે આદ્ય કથારે પૂર્વોક્ત કરનાં અપરાધનું સાર.

નિમનિત્ર આત્મા સંપાદ હોવા જોઈએ. પિતરો સંબંધી બધાં ક્રમોમાં આકાષ સંપાદ છે કે

૧. ચતુર્ણામ્યમાર્ણા હિ માર્હસ્તં યેવજ્ઞાતમ્ । ભયોગ્યા- ૧૦૬-૨૨; તદ્દિ સર્વોપમાર્ણા મૂલગુરુરન્વિત । શુદ્ધકુલિકાશિના પરિવાજકા એ જાણે સંકલિપત્તવતિવમાનુષ્ઠાયિનસ્તેવામપિ અત એષ મિહા શલિશંભિકાનાઃ પ્રવર્તેતે ॥ શાન્તિ- ૧૧૧-૧.

૨. ભંગાદંગાણ્યંભવતિ દુર્યાદ્યનિજાયે । બ્રાહ્મણે કૈ શુદ્ધકાષાદિ સ જીવકારક શતમ્ ॥ આદિ ૭૪. ૬૨.

૩. છતીત્વેકાદશાં હુ નામકર્મ તપાકર્મ ॥ શતકાન્ધ ૧૮. ૨૧; પરંતુ શુનિયતું નામકરણ તેમને વિશે ૧૨૩ એવું સ્મૃતિમાં કહેલું છે

૪. વિદ્યત્ય રક્તના મીઠાની મેઘી રાગચુગલિકા । શત્વગી લેક મેદસ્તનં ધર્મે એષ પુષ્કિર ॥ અનુ- ૨૧-૪૦.

૫. પ્રાદ્યત્ત કાન્ધનઃ કન્ધઃ પ્રમે રુષિશૂનં તપા । સોમશ્રવણ માંસં ચ મદારગ્ન્યં પુષ્કિર ॥ અનુ- ૨૧-૨૪; તથા આદ્યત્ત પૂર્વોક્તદશકો નિશિખતે ॥ અનુ- ૮૦. ૧૧.

નહીં તેની ચિકિત્સા કરેથી; પરંતુ દેવસાધના કરીમાં તેમ કરવું નહીં. ૧. શ્રુત્યા, શ્રુત્યંત્યા કરનાર, ક્ષત્રી, પશુપાત્ર, વ્યાજપત્ય કરનાર, ગાનાર, સર્વે વસ્તુ વેચનાર, આગ લગાડનાર, ઝેર દેનાર, સોમવિક્રય કરનાર, સાસુદ્વિક્રી પેટ ભરનાર, રાજ્યનો નોકર (Government Servant), ગાયથી લડનાર, ચોર, નટ (Actor), નયોતિપથી લપ્પલવિકા કરનાર—એ બધા બાહ્યશો શાશ્વ કરાવવાને અપાત્ર છે. શ્રાધ્ધ પ્રસંગે પીરસવાનું અન્ન નીચળવિના મનુષ્ય કે રક્ષસ્વત્વા સ્ત્રીએ ભેગેલું ન હોતું ભેગેલું; તેમાં વાળ કે જંતુઓ હોવાં ન ભેદ્યએ અને તે વાણી કે બીજાએ ચાળેલું ન હોતું ભેદ્યએ. અનુશાસનપર્વના ૮૭ અને ૮૮મા અધ્યાયમાં અનુક્રમે વિશિષ્ટ તિથિએ કિંવા વિશિષ્ટ નક્ષત્ર હોતાં શ્રાધ્ધ કરવાથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહેલું છે. અનુશાસન પર્વના ૮૮ મા અધ્યાયમાં ભુદાનુદા પ્રકારનાં માંસ પીરસવાથી પિતરોની કેટલા કેટલા કાળસુધી તૃપ્તિ થાય છે તેનું વર્ણન છે. ૧. ૧.

૩. નૈતિક સ્થિતિ.

આ મથાળાં નીચે સર્વમાં મુખ્ય બાબત સત્યની સ્થિતિ અને સત્યને આપવામાં આવેલું ગાદ્ય છે. 'સત્ય' એ એક જ પદમાં બહુ સમાયેલો છે, સત્યપર ધર્મની મહાર છે; સત્ય એક સત્ય. એક અભિનાયી વેદ અને સત્યથી અર્થત શ્રેષ્ઠ પદ પ્રાપ્ત થાય છે. '૨ હંભર અશ્વમેધ યજ્ઞોતું' ફળ એક ગ્રામવામાં અને સત્યનું ફળ બીજા ગ્રામવામાં નાંખી તોલવાથી સત્યનું ગ્રામનું નીચું આવશે. સત્ય જેવો ધર્મ નથી, સત્યથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ નથી, અને અસત્યથી તીવ્ર બીજું કંઈ નથી. ૩

૨૧ મંથોમાં સત્યને જળથી રહેવાથી અનેક પુરોહિતે અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ વેડવી પડી એવું જણાઈ આવે છે. સુધિહિર, કહ્લુ, બીસ્મ, અને રામ એમના પુત્રયચરિત્રનું મનન કરવાથી આપેલું વચન ધાળવા સાથે એ બધાઓએ કેટલી આપત્તિઓ સહી તે લક્ષમાં આવશે. 'અસત્યનો મને ભેટલો ભંધ છે તેટલો સાક્ષાત્ મનુષ્યેય નથી, એવું એક ઢેકણું કહેલું છે.' અમુક હું કહીશ એવું વચન આપી જે તે પાળતો નથી તે મિત્રચાર્યના હોપથી દમ્બ થાય છે અને તેની સર્વ હાસપત્તિનો નારા થાય છે. ૪

બેડ મનોમાં—વિશેષતા: મહાભારતમાં—ધાર્મિકતાપર બહુ ભેર દીધેલું છે. દરેક ચોતપોતાની સ્થિતિને અનુરૂપ ધર્માચરણ કરવું ભેદ્યએ. અધર્મીયણુ ભેટથી બીજા કાંઈ પણ બાબત વિપત્તિજનક નથી, એજ આખા મહાભારતનો સાર છે એમ કહેવામાં હરકત નથી. ધર્મ એજ મહાભારતનું મુલપદ છે. પ્રદર્શન લદાઈની પૂર્વે આરણ્યિક માંગવા આવતાં ગાંધારી કહે છે, 'યતો ધર્મસ્તતો જયઃ'—

૧. પ્રાજ્ઞાણ પરીક્ષત ક્ષત્રિયો દાનપર્મોવિત્ । દેવે કર્મણિ વિન્ધ્યે હુ ન્યાવ્યમાહુઃ પરીક્ષણમ્ ॥

અનુ. ૧૦. ૨.

૨. સત્યમેકપદં બ્રહ્મ સત્યે ધર્મઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ । સત્યમેવાક્ષયા લોકા સત્યેનાવાપ્યતે પરમ્ ॥
અયોધ્યા. ૧૪. ૭.

૩. અથમેકસદ્ગત્ત્વં ચ સત્યં ચ તુલયા ધનમ્ । અથમેકસદ્ગત્ત્વાદિ સત્યમેવ વિશિષ્યતે ॥ આદિ. ૭૦. ૧૦૨; નાસ્તિ સત્યારસમો ધર્મો ન સત્યધિવ્યતે . પરમ્ । નહિ તોત્રતરં કિંચિદનૃતાદિહ વિચતે ॥
આદિ. ૭૪. ૧૦૪.

૪. ન સિમેમિ તથા મૃત્યોર્મથા મિથ્યેનૃતાદહમ્ । વન. ૩૦૨. ૬; પ્રતિશ્રુત્ય કરિમ્યેતિ કર્તવ્યં તદર્કુષ્ઠતા । મિથ્યાવચનદગ્ધસ્ય રૂદ્રાપૂર્ણ પ્રણયતિ ॥ હલોપ. ૧૦૭-૮.

ધર્મ છે ત્યાં નથી. પૂતરાઈ કહે છે કે ને કે પૂતરાઈ પુત્રને ત્યાજ ને તો કહે 'પાત્રો નથી જ્યાં ત્યાં ધર્મ ત્યાં નથી. ધર્મ, જે આ લોકમાં અત્યંત ઓછ છે, અને ધર્મથી સાચું મલિનિત છે. અપરાધ વ્યાસરૂપિ કહે છે કે 'હું હોવા દાષ કરી કરીને દાંક મારી કહું છું' પણ કેમ સંભવું નથી. ધર્મ અને કામને ઉપમ-ધર્મમાં છે તો ધર્મનું સેવન કેમ કરેલા નથી ?' છે.

હવે ધર્મનું લક્ષણ શું તેનો વિચાર કરીએ. ધર્મ શબ્દની અનેક વ્યાખ્યાઓ મહાશ્વરનાં આપેલી છે. તેમાંથી એક બે સારી અને કટકી એકરૂપ છે. ધર્મના ત્રણ પ્રકાર છે: (૧) વેદમાં કહે; (૨) ધર્મશાસ્ત્રમાં કહે; અને (૩) રિધાઓથી રિદિત. યજ્ઞપાત્રમાં, અધ્યયન દાન, તપશ્વર્ગ, સ્ત્રી, દમ, દામ, અને અલેખ જેવા આઠ પ્રકારના ધર્મના માર્ગ છે. ૫ અદિશ્ચ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. દવાણપણું સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. ૭

ધાર્મિક આચાર્યાં પશુપાત્રાં કૃતિનાં મૂળ સાથે કાજુતરની કલ્પના દલી. બહુ પુણ્યન કાજી એવી માન્યતા છે કે જ્યાં પામતાં પ્રત્યેક માનુષપર ત્રણ કાજુનો બોલો પડે છે. અપર્યાપ્ત કાજુ. પાવનથી કમિના કાજુમાંથી; વજ્રપાત્ર કરાથી દેવના કાજુમાંથી; અને પ્રત્યેકથી કરી પિતૃના કાજુમાંથી મનુષ્ય મુખ વાજ છે. ૮ મહાભારત અને રામાયણ બે બેમાં આ ત્રણે કાજુને હસ્તેષ્ઠ દોવા કલ્પાત એક બે વખતે કહેવામાં આવ્યા છે. વજ્રથી દેવને સંતુષ્ટ કરા; વેદપાત્ર અને તપશ્વર્ગથી મુનિને; પુત્રથી અને કાજુથી પિતૃને; અને દવાણપણથી મનુષ્યને સંતુષ્ટ કરા. ૯ દેવ અતિથી મૂલ્ય, પિતૃ અને પોતે બે પાંચને બાંધે આપેલા નથી તે કલ્પતા દોષ મુજબ આજાર છે. ૧૦

પુત્ર પિતૃને "પુ" નામના નકમાંથી મુકાવ કરે છે. પિતૃકાન કરવા કાજ ન દોતાં દુર્ગા પૂર્ણે પણ ત્રાસ પામે છે એવી કલ્પના હતી. ૧૧ આથી પુત્રપ્રાપ્તિ સાથે અનેક વિદ્યુત્તુ કાજના રીવાજે પ્રચારમાં આવ્યા. હતાપુત્ર કૈવલ અને નિયેલ કરવા બે તેમાંનાં બે છે. આવીજ દેવાશ્ચ પુત્ર ૧ દોવાં જુદા જુદા પ્રકારે બીજા પુત્રને પુત્ર માનવામાં આવતા. કૈવલ (નિયોગથી હલ્લન કરેલા)

૧. ન ચોત્તરે મુજ સ્વર્ગુ વતો પર્મસ્તતો જગઃ । કયોગ ૨૧. ૧.

૨. વર્મો દિ વર્મો લોકે ધર્મે સર્વ પ્રલિલિતમ્ । અણુ ૨૧. ૪૧.

૩. કલ્પવૃક્ષીન્ધેષ ન ચ કલિન્દુગોલિ મામ્ । ધર્મોદર્શય કામય સર્વમઃ કિં ન સંજ્ઞતે ॥

૪. વેદોક્તઃ વર્મો ધર્મો ધર્મશાસ્ત્રેણ સાધતઃ । શિષ્યચારણ શિષ્યનાં વિવિધ ધર્મલક્ષણ ॥ જન ૨૦૭. ૮૩.

૫. રૂપાપ્યવનદાનાનિ તપઃ સર્વં દમઃ સમા । ઇલોમ કૃતિ માતોયિ ધર્મસ્વાચરિયઃ સ્વૈનઃ ॥

૬. કાલિતા પરમો ધર્મઃ સર્વવર્ગમૂર્તિ વર । બ્યાદિ ૧૧. ૧૩.

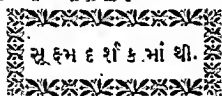
૭. શાનુસર્વં પરી ધર્મઃ । જન ૨૭૩-૪૬.

૮. આયમાનો દ વે મ દ્વળાશિમિર્દેશકાન્તમતે મધ્વચરેણ જીવિષ્ઠો મૌન દેવેષ્ઠઃ પ્રજ્ઞા વિગુન્ઘઃ ।

૯. પૌસ્ત્ર દેવમર્ષણાનિ સ્વાધ્યાયતપસા મુર્ચ્નુઃ । પુત્રેઃ પ્રાદેઃ વિનૃચાદિ શાનુસર્વેણ માનવાન્ ॥ બ્યાદિ ૧૨૦. ૧૮.

૧૦. દેવોતિપિમુન્નાનાં વિગુન્ઘામતનય યઃ । ન નિર્વૃત્તિ વેદાન્તમુચ્છવમ સં ઝીલતિ ॥ જન ૧૧૩. ૫૮.

૧૧. ઉત્તમવરકાવતમાવિર્ગાં પ્રેષતે શુનઃ । મમરુપ્ત રૂપિ પ્રોક્તઃ વિગુન્ઘઃ પાતિ સર્વતઃ ॥ સ્તોત્ર ૧૦૭. ૧૨૦.

સુદમ દર્શકમાંથી.

સ્પીશી બેંકના મેનેજીંગ ડીરેક્ટર રા. સુનીલાલ ધર્મદાસ સરૈયાના નાટકી મૃત્યુને
 રા. સુનીલાલ સરૈયા અને
 બેંકને નામે સ્ટેટા.
 દિને જે હોદ્દાકાર મળી રહેો હતો તેના બચુકારા હજી નરમ
 પડ્યા નથી. હજુ બચુકારાની બાપા રૂપેટ શબ્દોતું રૂપ
 લેતી જાય છે. સ્પીશી બેંક તેના મરણ સાથે શરૂઆતમાં ગઈ,
 અને હજારો ડીપોઝિટરો હાથે તે નિર્ધન અવસ્થામાં આવી પડ્યા છે, અને શેરોના કોથો
 નીકળશે ત્યારે ધણા શેરહોલ્ડરોને પણ શેરહોલ્ડર થવાનું માન બારે ધણ પડશે. જે વીગતો
 એના મરણ પછી બહાર આવી છે તે બેંકમાં સુનીલાલે એર વડે આત્મહત્યા કરવા વિચે કરો
 શક રહેતો નથી. પેટમાં એર છે કે નહીં તે જોવા સાફ જે “ પોસ્ટ મોર્ટમ ” પરીક્ષા કર-
 વાની ખાસ જરૂર હતી તેની, તે વખતે જુરીએ, ડોક્ટરોએ કે પોલીસે પણ જરૂર જોઈ નહીં એ
 આશ્ચર્યજનક તેમજ શોકજનક છે. પરંતુ એ નિશ્ચિત છે કે, એ અનુમાન શિવાય એ વજ-
 હલ્તના નરતું મરણ અકસ્મ અને અસંભવિત છે. એક આંગ સરોડયાનો આ ત્રાસદાયક
 રીતે અંત આવ્યો છે.

x

x

x

x

ધણાકની એવી માન્યતા છે કે મરદુમની પાછળ તેની વર્તણૂક વિરૂદ્ધ ટીકા કરવી યોગ્ય
 નથી. કેવળ ખાનગી દુગુણો માટે એ વિચાર જરાબર હશે; પરંતુ જાહેર હિત સાથે સીધો
 સંબંધ ધરાવનારી બેંક જેવી જાહેર સંસ્થાના ગેરવહીવટ માટે તે એ નિયમને સ્થાન નથીજ.
 નહીં તે ઇતિહાસનું શાસ્ત્રજ અશક્ય ધણ પડે અને તે કેવળ સ્તુતિપાઠ જ બની જાય. રા.
 સરૈયાનાં વિચિત્ર જીવન પર દ્રષ્ટિપાત કરવો એ અનેક પાઠો શીખવા બરાબર છે. કોઈ
 ગુજરાતી આ જમાનામાં એના જેટલી હાક વગાડનારો યોગ્ય નથી. સરૈયા તે સુનીલાલ
 સરૈયાજી. એનામાં સદગુણો તથા દુર્ગુણો એટલા મોટા પ્રમાણમાં અને વિચિત્ર રીતે સાથે
 વસેલાં હતાં કે, એનો અભ્યાસ કરવો એ સામયિક પત્રકારનો એક ધર્મ છે. શારીરિક વ્યસ-
 નોથી તેઓ આશ્ચર્યકારક રીતે મુક્ત હતા. ખાનગી નીતિ ગમે તે હોય પણ તે સાથે
 આપણને ઝાઝો સંબંધ નથી. પરંતુ પ્રજાને ઉત્તમ મત બાંધવાને તેઓએ ખાસ કારણો
 આપ્યાં નહોતાં, એ તેમ પ્રખ્યાત છે. એમની સાહસિકતા અને જાગૃતિ એ એમના ગુણોએ
 એમને હિમાલયને શિખરે ચઢાવ્યા પરંતુ એ સાથે પારકાનાં હિતનો જે વિચાર
 જોઈએ તેનાથી તેઓ સર્વેથી મુક્ત હતા! બેંક એ તે એક પવિત્ર દૃષ્ટ છે. તેની
 પાછળ પણ સદાના સાહસમાં ઉપયોગ કરવો એ હઠહઠતી અપ્રમાણિકતા છે. પણ સાહસિકતાના
 આવેશમાં એ વિચાર એમને સ્ફુર્તો નહોતો! નેપોલીયનની પેઠે બસ બીડ મૂકવી, જીતવું,
 હરીફ અને શત્રુઓ ન હોય તો નવા પેદા કરીને પણ જીતવા, અને ડોકો બળવો ને પોતાની
 વાત તથા વાહ કરાવવી એ એમના જીવનનો પરમુદ્દેશ હતો. તેની વચમાં જે પણ આવે તેનો

નારા કરવામાં તેઓ પોતાની સર્વ સુધ્ધિ અને સર્વ સામગ્રીનો વ્યય કરતા. નેપોલિયનનો એવો સંકલ્પ હતો કે પૃથ્વી ફેંચ કરવી તેમ જા. સુનીલાલનો સંકલ્પ પૃથ્વીની ચાંદી પોતાની કરવી, તેના "રાજ્ય" કહેવડાવવું અને, અનેતો, ખીજાં બજારોને પણ એકઠાં કરીને હાથમાં રમાડવાં એ તેમના જીવનનો આદર્શ હતો. તેમ કરતાં અજાન બાવડો, અને અનાથ વિધવાઓ, નિરાધાર વૃદ્ધો અને પરમાર્થી સંસ્થાઓનાં તેનાં રૂસ્ત્રમાં સુકેલાં સર્વસ્વનો નારા થાય તે સુનીલાલના મનને ખાતર રમતનો એક દાવ હતો ! વળી એમના સહાયી નાના વેપારીઓ કાર મરશે તેથી તે જાણે નીરોબધે એને આનંદ થતો ! આમ અનેક બજારો એકને પૈસા ઉપજાવી નાંખીને હબરો મનુષ્યોની પાંચેમાલી એણે કરી હતી. પરંતુ આ જમાનામાં ન્યાય અને ધ્યાનો પ્રેમ નહીં પરંતુ ક્રોધમંદ સાહસિક વખણાય છે. તેનું તેજ જ પ્રજાની આંખને ગમે છે. પ્રજાના એક મોટા બાગની પોતાની ઇતિ પણ ન્યાય તથા ધ્યાન પ્રતિ શિથિલ હોવાથીજ, એવા મનુષ્યો પ્રયત્ન પામી શકે છે. રાક્ષસ નેપોલિયન પ્રતિ હજી ઘણાંને અભિમાન છે તેનું કારણ તેમની પુધ્ધિ વૈશ્વ કે પ્રાદ્યુ કરતાં ક્ષત્રિય વિશેષ હોવાનું જ છે. સંહાર અને ત્યાગ તેમને મન જાણે પ્રત્યે છે. અને તેનો કારક જાણે સાક્ષત્ શિવ છે, એવોજ કાંઈક વિચાર સામાન્ય પ્રજાનો છે. જ્યાં સુધી મરાઠામના ન્યાયાન્યાયનો અંશ જોયા વિના તેની પ્રશંસા કરવાનો મનુષ્યોનો સ્વભાવ છે ત્યાં સુધી હજીયે ઘણી નાની કે મોટી રોષી બેઠા અને નાના કે મોટા સુનીલાલો ગાળ પ્રમાણે નીકળશે એ નિસ્સંદેહ છે. એમણે પોતે કાંઈ પાછ પણ પચાવી નથી એવો એક બચાવ કરવામાં આવે છે. પરંતુ જો એનામાં એજ હુમ્મણ પ્રધાન હતે તો પ્રજાને તે જાણે પીડાકારક ન થતે ! જાતે ખાવામાં એટલા મશગુલ રહેતે કે જીવનસ્ત સદા કરવાનો અવકાશ કે ઇચ્છા તેને ન રહેતે. હબરો ખાતાં તેને લાખે સાથે રમત કરવાનો પ્રસંગ ન આવતો. જુગારને હમે, માત્ર અપ્રમાણિકતા કરતાં ઘણો વધારે મોટો હુમ્મણ ગણીએ છીએ. જુગારનું એર કેવળ અપ્રમાણિકતા કરતાં વધારે કાલિત્ર અને નારાક છે. અને તે અનેક અપ્રમાણિકતાઓ અને અયોગ્ય કરોને કરાવે છે. પારકે પૈસા, વિશ્વાસનો ભંગ કરીને જુગાર સદામાં ખેલ ખેલવો એવાં અનેક અન્ય હુમ્મણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તે અનેક હુમ્મણોનું કારણ તેમજ કારણ છે. એક અકવાડીક છાપું મી. સુનીલાલના આ મહા અનીતિ-ભાષાં વ્યાપારનો પણ બચાવ કરવા પહોંચ પડ્યું છે. તે તેની પોતાની નીતિની ઉચ્ચતાની સાક્ષી રૂપ જ છે એમ હમે માનીએ છીએ. પિતાનો મિત્ર હોવા માટે ગમે એવો બેહુદો બચાવ કરવો એવી પત્રકારોની નીતિ હોય છે તે એથીજ પ્રત્યક્ષ થયું છે. આપણે એટલીજ આજ્ઞા રાખીશું કે, બેક્ટો લીક્વિડેટર હવે પચલી મોટા જાને તેટલી એકી કરવાપર પોતાના પ્રયત્ન એકમ કરશે. મી. બાઈસકર નાનાભાણ જેવા સુનંદા દિશાખીએ કામ હાથમાં લીધું છે એથીજ સુનીલાલનાં અપ્રત્યયથી તેઓ થયલી કુખી સુખરાતી પ્રજાને કાંઈક સારી વળી છે અને આજ્ઞા બુદ્ધી છે.

x x x x x x x
 તો. હિંમતી દવારામના દેહાંતથી સુખરાતનું એક સ્મરણ શુભ થયું છે એમ કહેવા-
 માં અસંકલિત નથી. એમના આચારોના લગ્ન માટે એમને
 ૨૫ હિંમતી.
 માટે તો સર્વજ દવાજ દત્તી. એના મુખમાં અવિચારનું તત્વ

ગમે તેમ હો પણ સ્વાર્થનો તો હેરા પણ ન હોતો. એમનાં પિતા રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથે પોતાની એ જ્યેષ્ઠ પુત્રીને અનુષ્ઠાન શિક્ષણ આપીને, સ્ત્રીને યોગ્ય અનેક કળામાં પ્રવીણ કરી હતી. અને નિરુપાર્થના પાઠ તે ઉચિત રીતે શીખી હતી તે તેણે. સેવાસદનમાં બન્નવેલી સેવાથી જણાઈ આવે છે. જે પ્રભુએ વિશેષ આયુષ્ય આપ્યું હતો તો યુગરાંતની સ્ત્રીઓની સેવા તેને હાથે ઘણી ઉત્તમ પ્રકારે થતે. એમ હમારું માનવું છે. ક્ષણિકકાલ પર્વત એકાંત રહીને અતે તે બાઈ જાહેની સેવા કરવા મેદાન પડ્યા વિના રહેતે નહીં, પરંતુ દૈવની ગતિ ન્યારી છે. યુગરાંતની વારીતું એ સુંદર પુષ્પ અકાંઠ નષ્ટ થયું છે. હમે એમના વિદ્વાન માતા પિતા તથા અન્ય કૌટુંબિકોને અતઃકરણથી આસ્વાસન આપીએ છીએ. રા. દયારામ ગીડમલને પણ.

x x x x x

આ પત્રમાં પ્રગટ થતા લેખો તેમજ કવિતાઓમાં સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધની અનેક ભાવનાઓ વારંવાર વાચકોએ આવેલી જોઈ હશે. તે પરથી કદાચ કેટલાકને શંકા થતી હશે કે હમારો પણ એજ મત હશે કે શું? તેથી ખુલાસો કરવાની જરૂર છે કે, એ ભાવનાઓ જ્યાં વપરાઈ છે ત્યાં અગત્યકાર અથવા ભાષા અને સાહિત્યની શૈલી સાફ જ વાપરવામાં આવી છે. સ્વતંત્ર લેખોના લેખકોની એ ભાવનાઓ હમે એમને એમ પ્રગટ થવા દઈએ છીએ તેનું કારણ એટલું જ છે કે જ્યાં એ ભાવના સિદ્ધ કરવાનો હેતુ હોતો નથી ત્યાં તે શબ્દરચના ફેરવવાથી ભાષાનું લાક્ષિત્ય નષ્ટ થવાનો ભય રહે છે. સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધની તથા કેટલીક સામાન્ય પૌરાણિક ભાવનાઓનો સાહિત્યનાં અંગ તરીકે, ભાષાના સુંદર શ્રંગાર રૂપે, ઉપયોગ કરવો એમાં હમે કંઈ પણ ખોટું માનતા નથી. મરેલાંનાં હાડકાને માત્ર હાથ તરીકે વાપરવાં એમાં હમે હિંસા માનતા નથી. ઉલ્ટું એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવો એ તો સાહિત્યની યુગિન અને યુદ્ધિની પરિસીમા છે. તેથી તે વિચાર પણ માન્ય છે એવા ભ્રમમાં કોઈએ પડવું જોઈતું નથી.

પ્રો. રમઝુમલાલ અને હીપનોડીઝમ

૧.

એક ગંદી ચાલીની એક ન્હાની ઝોરડીનાં ખારણામાં પ્રાણુશંકર ઉભો હતો અને પાછળથી વાવાઝોડાંની માફક ત્હેની સ્ત્રીના કયાક્ષના સન્દેહો આવતા હતા તે કહે પેટે સાંભળતો હતો. ત્હેણે અનેક ધંધા કર્યા હતા પણ બધેજ કેકાણેથી ત્હેને પાછા હાંપું પડ્યું હતું. ફરીયાનો, સામાન ફેરવવાના કૉન્ટ્રેક્ટ લેવાનો, મોડા લેખનની ફાકાનનો, પાન ખીડી વેચવાનો વિગેરે અનેક ધંધા કરીને ત્હેમાંથી ડબ્બ એકઠું કરવાનો ત્હેનો મનસુબો હતો પણ તે પાર પડ્યો નહતો; પણ તેમ છતાં પ્રાણુશંકર શીવદુઃખ હતો. આવી પડતી વિપત્તિઓ સદન કરવાને

શકિતવાન હતો. આજ પણ હું પેટે, સ્ત્રી તરફથી થતાં બાપણને અર્ધ હાસ્ય અને અર્ધ નિરાશાથી સાંભળતો તે રસતા ઉપર બેસતા બતાવે નિરખતો હતો.

“આજે ચાર ચાર દિવસ અર્ધ ઘરમાં કુટી બદામ પણ નથી તો હું રાંધું કંઈથી ! મહારે કંઈથી તમારી સાથે પાનું પકડું ? બીજું કંઈ નહિ આવડે તો ચોરી કરે ચોરી !” પત્નીએ ભાવથી આગળ ચલાવ્યું.

પ્રાણશંકર કાંઈક ચમક્યો. પ્રમાણિકપણથી કામ કરતાં લેને શું મળ્યું હતું ? પણ ચોરી ક્યાં કરવી અને કેવી રીતે કરવી ? પહેલે તડકિય પકડાઇ ગયા અને જેવ જમણે ઉપડી ગયા તો ? પ્રાણશંકરના મનમાં વિચાર આગ્યા અને તરત પાછા રાખી ગયા.

સાંજ પડી એટલે આખોતેમ રખડવા પ્રાણશંકર ઘરની બહાર નીકળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં અચાનક લેના પગને ઢોકર વાગી. ખલ્લુલુ કરતો અવાજ થયો. જ્યાં વળાને બેસ્યું તો એક કુચીનો કુમખો અને સાથે એક નામનો કાડો હતો. આખોતેમ બેઠને પ્રાણશંકરે તે કુમખો અને કાડો ગળ્યામાં મૂક્યાં. મૂકતાં મૂકતાં પત્નીના સમ્મુખે સાંભળ્યો અને તે ઉપરથી કાડો કંઈકાં વાગતાં જણાયું કે કાડોમાં નીચે પ્રભાણે લખેલું હતું :—

પ્રો. રમકુમલાલ.

હીપનોટીસ્ટ.

પ્રાણે એ કુચીનો શું ઉપયોગ કરવા માગે છે તે પોતે જ જાણતો નહતો તેમ છતાં તેણે અજરમાં જઈને કુમખામાંની કુચીના જેવી કુચીઓ લીધી અને વળી પાછા જે જગ્યાએથી કુમખો મળ્યો હતો તે જગ્યાએ આવ્યો. ત્યાં રહેજ તપાસ કરતાં એક ધર જણાયું. તે ધરમાં બારણા ઉપર “પ્રો. રમકુમલાલ-હીપનોટીસ્ટ” કરીને પાટીયું હતું. પ્રાણશંકરે ત્યાં જઈને બારણા ઉપર “પ્રો. રમકુમલાલ-હીપનોટીસ્ટ” કરીને પાટીયું હતું. ધરમાં કોઈજ નથી એમ ખાતરી થયે અંદરની બરાબર માહિતી મેળવી લીધી અને પાછા બહાર આવતી યોડેક છેડે આંધા મારવા માંડ્યા. યોડીક વાર પછી એક ચાકર અંદર ખેડો એટલે લેને બોલાવ્યાને પ્રાણશંકરે લેના હાથમાં કુમખો અને કાડો મૂક્યાં અને પરાપકારી કાર્ય કરવાથી જેવી સાંતિ આપણા કુખ ઉપર પ્રસરી રહે છે તેવી સાંતિ પોતાના કુખ ઉપર પ્રસરાવતો પોતાના ધર બહાર રસ્તા લીધો.

૨.

પ્રો. રમકુમલાલ પોતાના ચોરકામાં દિલગીરી બર્ષા વહેને બેઠા હતા. હીપનોટીસ્ટ તરીકે બહાર પડીને આખા જગતને ચકિત કરી નાખવાનું સ્વપ્ન દૂર દૂર ઉડી ગયું હતું. અનેક જાહેરખબરો છપાવી હતી, અનેક વર્તમાનપત્રોને સાધ્યાં હતાં, અનેક મહાપુરોને હાથે પાસા ઉચકાવવાની શુભ શરૂઆત કરીને પોતાના અદ્ભુત પ્રયોગો આરંભ્યા હતા અને અનેક ખાનદાન કુટુંબોના ખાસ આમહથી સન્નિ અને રવિવારે ખાસ ખેડો મૂકવામાં આવ્યા હતા પરંતુ તેથી પ્રો. રમકુમલાલનું ટુંદ આગળ ચાલ્યું નહતું. તેવામાં અધુરોમાં પૂરું લેખની રહાબા કાંઈ “મહાન રસીયન જાગૃત ઇસ્વીરોનાન્સ્કી” દરિય તરીકે નીકળી આવ્યા હતા. પોતાનાજ ગમને રહીકા હોવા છતાં રસીયન જાગૃતનું નામ ધારણ કરીને આ પુરો પોતાને

યાપ આપવા માંડી હતી તેથી પ્રેફેસરને બહુ લોભી આવ્યું હતું. પરંતુ શું કરે ? આ વાત ખુદી પડવા જાય તો વખતે પોતે સપડાઈ જાય એટલે એ માર્ગ લઈ શકાય તેમ ન હતું. પોતે પોતાની જાહેર ખુશી “ એક વખત નહિ” પણ પાંચ પાંચ વખત યુરોપ, અમેરિકા વિગેરે સ્થળોએ જઈ અભ્યાસ કરી આવેલા પ્રો. રૂમજીભાઈ “ એવી રીતે જાપતા હતાં તે બેઠ ઉઠાડો પંડી જાય તો પોતાની શું સ્થિતિ થાય ? પણ તેમ છતાં પોતે પોતાના હુન્નર ઉપર મુસ્તાફ હતા એટલે આખરે પણ શ્વાશે એવો દ્રઢ નિશ્ચય કરીને પ્રો. રૂમજીભાઈ પોતાનું ‘ગાડું’ આંગળ ધકેલ્યે જતા હતા અને જાહેરખુશીમાં “ કંઈકેટો માણુસોને નિરાશ થઈને પાછા ઘેર જવું પડે છે મારે વેળાસર ચેતીને ટીકીટો રીઝવ કરાવો ! ” એવું લખીને ખાલી હાલ્કસમાં પોતાના ખેસો કર્યા જતા હતા.

રાતના દશેક વાગ્યા. “ આહા ! કોઈક વખત કાંઈક એવી તક મળી જાય કે જેથી હું જગતને બતાવી શકું કે મ્હારી પાસે ખરે જ હુન્નર છે ! પણ એવું ક્યાંથી બને ? ” આપા વિચાર કરતાં પ્રો. રૂમજીભાઈ પોતાના ઓરડામાંની ધંધેકદીક લેખ્ય હોલનીને સુધ ગયા.

૩

નિદ્રામાં પ્રો. રૂમજીભાઈ સ્વપ્નજાગમાં આવી પડ્યા. પોતાના હરિશ્ચી નહિં થઈ સકે તેવા ફેટલાક પ્રયોગો પોતે માથાકળી કરી બતાવ્યા અને તેથી આખાં આડીઅસમાં વાહવાહ થઈ રહી એવું સ્વપ્નમાં પોતે જોવા લાગ્યા. એક દાંથીને હીપનોટાઇઝ કરીને લેની પાસે ઉસ્તાદી ચીંતે ગવડાવવામાં પોતે બહુ જ શેઠમંદ થયા એવું સ્વપ્નમાં પોતે નિરખ્યું. એથી નિદ્રાવશ સ્થિતિમાં પણ વદન ઉપર પ્રકુલતા ખીલી નીકળી પણ એટલામાં અચાનક ઓરડામાં સ્કેન્ડલ ખડખડાટ થયો. પ્રો. રૂમજીભાઈની આંખ ઉઘડી ગઈ. ઓરડાના અન્ધકારમાં એક મ્હાતું ચોરીયું ફાનસ ફરતું હતું અને લેનો પ્રકાશ ધડીકમાં અહિં અને ધડીકમાં તહિં ફેરવતા હતા. પ્રેફેસર બચતીત હલ્યે આ દેખાવ જોઈ રહ્યા. એટલામાં વળી સ્કેન્ડલ અણુણુ કરતો અવાજ થયો. તરતજ પ્રેફેસરને લાગ્યું કે પોતાનું સોનાનું ધડીઆળ અને લેનો સોનાનો અછોડો કોઈ પારકા પુરૂષના ગળદામાં અટક્ય થઈ જાય છે. આટલું જુલ્યાતાંજ પ્રેફેસરના હૃદયમાંથી ભય આવ્યો ગયો, હાથ જિજાનાની બાજુમાં ગયો, ખેડમાં વપરાતી રીવાલ્વર નીકળી અને એક હાથે ધંધેકદીક લાઇટની સ્વીચ દાબતાં બીજા હાથે રીવાલ્વરનો થોડો મ્હગાવ્યો. ઓરડો ધંધેકદીક લાઇટના પ્રકાશમાં ઝળહળી ઉઠ્યો અને પ્રાણુશંકરની વિવહળ આંખો આ અચાનક પ્રકાશથી ટવાય તેટલામાં તો રૂમજીભાઈનો ઘરો પ્રાણુશંકરના હૃદયને વળ આઘાત કરતો શાદી નીકળ્યો.

“ હાથ ઉઘા કર નહિં તો મારું છું ! ”

પ્રાણુશંકરના હાથ ઉઘા થયા. “ બીંત તરફ મ્હોં ફેરવ ! ” પ્રાણુશંકરે રીવાલ્વર તરફ દ્રષ્ટિ નાંખતો બીંત તરફ ફર્યો. “ હાથ પાછળ લાવ ! ” કાણુબરે પ્રાણુશંકરના મનમાં બાંજગડ થઈ પણ તે દરમ્યાન વખતે રીવાલ્વરનો થોડો નીચે પડે તો નાહક વિપરિત પશ્ચિમ આવે તે વિચારથી બાંજગડનો નીચેડો આવી ગયો. પ્રાણુશંકરે હાથ પાછળ લીધા. રૂમજીભાઈ લેનોના ખાનામાંથી હાથકડી કઢાડીને પ્રાણુશંકરના હાથમાં એરવી દોધી. વિજયેનું યશસ્વી સિંખત પ્રેફેસરના મુખ ઉપર છવાઈ ગયું.

ચોર તરીકેની કારકીર્દની સરખાતખાન તેની પુર્ણપ્રતિ ધવાનાં ચિન્હો બાંધ્યાં લાગ્યાં. તે જોઈને પ્રાણશંકરના હૃદયમાં બહુ બધા થવા માંડી. જ્યાં હાથકડી, રીંગોનાં વિગેરે વસ્તુઓ આવી રીતે તૈયાર પડી હોય ત્યાંયે ચોરો પ્રથમ આવી સ્ફુટ્યો એવી નિશાની કંપેકે આપતો, શિખાઉ અને ખીનઅનુભવી ચોરને સાધારણ રીતે કેટલી સજા થતી હશે તે વિશે પ્રાણશંકર અડસ્ટે ગજુતી કરવા લાગ્યો.

“તું ચોર છે અને મહે” ત્હને પકડ્યો છે,” ગ્રેફેસર કાંઈક છાતી ટુલાવીને બોલ્યા.
“ત્હને આને માટે પાંચ વર્ષની સજા થશે.”

“મહાર નિશાન કેવું લીધું છે તે વિશે હું વિચાર કરતો હતો, સમજ્યા શેક !” પ્રાણશંકરે સ્વસ્થ ચિત્તે જવાબ આપ્યો. “જુઓને, તદ્દમારા ઘરમાં નહાની સરખી પોલિસ-ચોરી હશે એવું કોણુ ધારે ? હાથકડી, રીંગોલ્લર, ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ, જે જોઈએ તે હાજર ! ત્હમે કેટલાં વર્ષ કલાં ? પાંચ ? મહે” નહુ ધારી હતાં; પણ એના બધા આધાર તો મેલ્ટ્રે-ટની બુદ્ધિ ઉપર રહેલો છે. ત્હમે કોઈ દિવસ જલ્દ આવેલા ખરા કે ?”

ગ્રે. રમઝુમલાલ પોતાના વિચારમાં એટલા બધા શુધાઈ ગયા હતા કે ત્હમણે આ દીકઠ સાંભળી નહિ, વિચારમાં ને વિચારમાં ત્હમને એક મુઝિત ચૂઝી, આખરે પ્રયુએ ત્હમને નામીકિત થવાની તક આપી છે એવું ત્હમને લાગ્યું. તેજ વખતે પ્રાણશંકરની નજર ગ્રેફે-સરના કાકા ઉપર પડી. “ગ્રે. રમઝુમલાલ-લીપનોટીસ્ટ અને મેટ્રેરીસ્ટ.”

ગ્રે. પ્રાણશંકરની પાસે આગળ અને ત્હની આગળ સાથે આંખ મેળવી. કાકામાં વચ્ચેનું લખાણ રમઝુમમાં આવતાં પ્રાણશંકરે પોતાની આંખ ધીમે ધીમે ખીચી દીધી.

પાંચેક કલાક પછી રમઝુમલાલે પિતૃથી હાથે પ્રાણશંકરને કહ્યું. “તું ચોર છે, ત્હારી મેળે એમ બોલ.”

“હું ચોર છું,” પ્રાણશંકરે ઉત્તર દીધો.

“તે મહારા—ગ્રે. રમઝુમલાલના ઘરમાં રાતના બાર વાગ્યે આવીને ચોરી કરવાનો હવાલો કર્યો છે.” રમઝુમલાલે આગળ ચલાવ્યું.

પ્રાણશંકરે તે બોલી સમજાવ્યું.

“હા ! બરબર !” ગ્રેફેસરે બોલ્યા. “આ ખુરશી ઉપર બેસી જ.”

પ્રાણશંકર ખુરશી ઉપર બેઠો અને બેસતાં રમઝુમલાલથી નહિ જેવાય તેમ કાંઈક હસ્યો. રમઝુમલાલ ત્હના સ્હામી એક ખુરશી માંડીને બેઠો અને પ્રાણશંકરની આંખ સ્હામી ટીફલુ ડ્રાઈ નાંખતાં બોલવા લાગ્યા:—

“તે મહારા ઘરમાં ચોરી કરવાના છરાદાથી અને જો હું સ્હામે યાકે તો મહાર ખૂન કરવાના છરાદાથી મહારા ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. મહારી એવી ઇચ્છા છે કે હું ત્હને પોલિસ ઉપર એક મીટીંગ આપું ત્હારે જાતેજ ત્યાં લઈ જવી અને ત્હને એ લોકો પકડે ત્યાં મુખી ત્હાં જમા રહેવું. હવે હું જોટલું બોલ્યો છું તેટલું બોલી જ.”

પ્રાણશંકર ધીમે ધીમે રમઝુમલાલના બોલેલા ચપ્પો બોલી ગયો. ગ્રેફેસર ચોટીકંપાર ત્હના સાડું બેઠ રથા અને પોલિસને ચીટી લખવા ઉઘ્યા.

“ મહેરમાન સાહેબ,

આ સીટી લાવનાર ચોર છે અને તેણે મહારા ઘરમાં ચોરી કરવાના ઇરાદાથી પ્રવેશ હતો. મેં તેને હીપનોટીઝમ કર્યો છે એટલે તે જાગેર આ સીટી લઈને આપશે. તેને પકડો; હું સહવારમાં રેલીફાન કરીશ.

લી. સેવક,

રમકુમસાલ.

હીપનોટીસ્ટ અને મેસ્મેરીસ્ટ.

આ સીટીને એક પાકીટમાં બીકીને, શિરનાકું કરીને રમકુમસાલે પ્રાણચંકરના હા-મૂંઠી પછી હાથ કડી છોડી લીધી અને ઉભો કર્યો. ઉભો કરીને તેને ક્યા પોલિસના ખામાં જતું તેની બરાબર નિશાની આપી. પ્રાણચંકર બારણા તરફ જતા હતો તેવામાં તેણે અટકાવ્યો અને તેના ગળવામાં શી શી વસ્તુઓ હતી તે જોવા માગી. પ્રાણ-સોનાનું ઘડિઆળ, સોનાનો અછોડો, હીરાની પીન, સોનાની માણેકની વીંટી અને તાંતી બોરીઓ બતાવ્યાં. રમકુમસાલ તે લઈ લેવા જતા હતા પણ પાછળથી કંઈક વિચાર આવવાથી અટકી ગયા અને તેને એમને એમજ જતા દેખે પોતાના ચોરડાનાં બારણાં

બારણાં દેખે રમકુમસાલ સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં પડ્યા. પોતાના ઘરમાં ચોર ચોરી કરના આવે તેને હીપનોટીઝમના પ્રભાવથી મ્હાત્ કરીને સીટી આપીને પોલિસ ચોડીમાં મોકલે પોતાની અદ્ભૂત-શક્તિની અસર નીચે પેલો ચોર પોતે પોતાના યુનાહનો એકરાર કરે પ્રભુનોજ હાથ હશે ! વિધાનાએ આખરે પોતાને વિજય અપાવવાનું ધાકું હશે ! તો આમ યાવ ? આહ ! પેલા હરિફ હીપનોટીસ્ટને બ્યારે આ જતાંતની બખર પડશે તેને કેવી અસર થશે ? વર્તમાનપત્રોમાં પોતાનું નામ કેવું ગાજી ઉડશે ? “ પ્રો. મસાલની જેમી શ્વેત ! ” “ હીપનોટીઝમના પ્રભાવથી પચાસસો પાપી ! ” “ ચોર પોતે અસાધારણ એકરાર ! ” “ પ્રેરિસરનાં પરાક્રમનો પ્રચણ પ્રભાવ ! ” “ ચોરના આ-ચૂરેચૂર ! ” વિગેરે આકર્ષક મયાળાવાળા લેખથી બધાં વર્તમાનપત્રો પોતાનાં જ-વખાણ કરશે ! આવા આવા અનેક વિચાર કરતાં રમકુમસાલની આંખ્ય વિચાઈ ગઈ.

૪

પ્રેરિસરના ઘરમાંથી નીકળ્યા પછી પ્રાણચંકર ચોડીક વાર સૂધી ધામો ધામો આગળ ચાલ્યો. પ્રાણચંકરે પોલિસનો ચક દૂર કરવા મ્હોટેથી સીસાટી-વગાડવી શરૂ કરી. પ્હોરોડનો ઝાંખો પ્રકાશ પડવા માંડ્યો હતો, માણસોની આવજન કંઈક શરૂ થવા માંડી હતી. પ્રાણચંકરે પોલિસ ચોડીનો રસ્તો લીધો એટલામાં સહાનૈથી એક ગરિબ જોને દેખાતો પુરુષ મળ્યો. પ્રાણચંકરે પોતાની ઝડપ વધારી અને ચોડીકવાર તો તે દોડ્યો. પેલા પુરુષની પાસે આવતાંજ પ્રાણચંકરે પેલી રમકુમસાલની સીટી પેલા પુરુષના હાથમાં મૂકી અને ગભરાતા સાદે કહ્યું. “ અરે, ખોદાને ખાતર બેલા દોડો; પેલી પોલિસ ચોડીમાં જઈને આ સીટી પહોંચાડી આવો ! ચોર આવ્યા છે, ખૂન થયું છે. હું ડાકરને ત્યાં જાઉં છું.” આટલું બોલતાં બોલતાં ત્વરાથી પ્રાણચંકર પાસેની ગલીમાં દોડતા અદ્ભૂત યદ્યબો.

પ્રેમી પુરુષ હાથેબરે તો સરકે યજ્ઞ ગમે! પશુ પાછળથી કાંઈક મ્હોડાવાતો, સંકેત જોવામાં આવે ઉપર ગમે! અને પેલી ચીજી જમાવરને આપે!

પ્રો. રમજુમલાલ જમદારે કહ્યો ત્યારે કહ્યો મ્હોડો ગયો હતો, હિમિ તરતજ લેખને પોલિસ ચોખ્ખા ટેલીફોન કરીને મળી નેમું તો જણાવું કે ચીજી-મળી છે અને ચીજી લાવનાર પુરુષને પકડવામાં આવ્યો છે.

"જરાબર આવીને આપી ગયો હતો કે ?" પ્રેમીસરે ટેલીફોનમાં પૂછ્યું.

"હા; પણ હમણું ગરબા જવું કરે છે. જમ્પરો તોફાની છે !" જવાબ મળ્યો.

"હું હું હું હું ! આલો સાલેખલું"

"સાલેખલું."

ટેલીફોનનું કામ પૂરું કરીને રમજુમલાલ વર્તમાનપત્રોની ઓપીસમાં જવનિ માટે તૈયારી કરવા લાગ્યા. તૈયારી કરતાં મનમાં કંઈક ચિંતા થવા લાગી. હજી પણ મ્હોડો હીપ્પો દીવ્યમની અસર નીચે હોવો નેહજી અને આંખ કેમ ? કાણે જોને એ અસરમાંથી મુક્ત કર્યો ? હશે ગમે તેમ હો પણ આખરે પકડાયો તો છે ! આમ વિચારીને હૃદયને શાંત કરવા રમજુમલાલ બધાં વર્તમાનપત્રોની ઓપીસમાં જઈ આવ્યા. બધાં વર્તમાનપત્રો વાળાઓએ ટેલીફોન દ્વારા ખાતરી કરી નેહ અને સતોષકારક જવાબ મળવાથી તરતજ મ્હોડામ્હોડા જેમ લખનાની તૈયારી થઈ.

"કોર્ટમાં એક પછી એક મુકદ્દમાનો પ્રેસલો અપાયે જતો હતો. રમજુમલાલ મુંઝ ઉપર તાલ દેતા પોતાનો ચોર કપડારે આવશે લેની વાટ નેતા અધીરા થતાં હતા એટલામાં આખરે એક મીથરે હાથ પુરુષને પોલિસ અન્ડર લાઇ આવ્યા. તે પુરુષ જલુજ હિરેરાઈ ગયો હોય તેમ જણાવું હતું. વારેવારે પોલિસો તેને વારતા તેમ છતાં તે તો સખ્ત લાવામાં ગાલિપ્રધાન કપો જતો હતો. રમજુમલાલ આ ક્ષેત્રની મ્હોડા કાંઈક દિલગીરીથી નેમું. કેરી ગમે તેમ બોલ્યો જતો હતો. "ઉપકારનો બદલો આ કે ? ચીજી આપવા ગયો તે મ્હું જમ મારી કે મ્હનેજ પકડ્યો ! પણ ત્યારે પેલા હસમખેરને કેમ કાંઈ પકડ્યા જવું નથી ?" આવાં આવાં વાણી લેના મ્હોડાની નીકળ્યા જતાં હતાં. એટલામાં રમજુમલાલનું નામ સંલગાવું. કાંઈક આશ્ચર્યથી તે ઉભા થયા અને સાક્ષીની પીઠરા તરફ વળ્યા.

"આજે માલુસ લખારા ધરમાં ચોરી કરવા ગુર્યો હતો કે ?

પ્રો. રમજુમલાલના માથો ઉપર વીજળી પડી હોય તેવી અસર થઈ. આંખે અંધારા આવવા માંડ્યાં. આખી કોર્ટ ગોળ ગોળ ફરતી હોય તેમ જણાવા લાગ્યું.

"કેમ તે આજ માલુસ કે ?"

"નાહ, આલો કોઈ ખીજે માલુસ છે." પ્રેમીસરે સંયતે અવાજે જવાબ આપ્યો. પોલિસો ગુરસાથી રમજુમલાલની સામે નેહ રહ્યા. માલુસટ્રેટ મ્હોડાવાઈ ગયો. લે, જાણ હીપ્પોનીરસતા આગાધી અને લેખનાં ખેડી રીતે જવેરમાં આવવાના થવાસથી પોલિસોએ

એવકુંડ અને પુ નહિ. નેહએ અને પ્રજામાં પોતાની હાંસી નહિ કરાવવી નેહએ. એ મેતલેખનું સખ આપણુ ન્યાયાસન ઉપરથી ક્યું. પોલિસને શરૂઆત, કેદીનાં ગાળિપદાન અને નવા આવનાર કોકોના ઉપહાસની વચ્ચે નીચું માથું કરીને શરમીલ પડી જઈને પ્રેક્ટિસર મકાનની બહાર નીકળ્યા. પોતાની સોનાની ઘડોઆળ વિગેરે વસ્તુઓ ગદ્ય તેની તો - પ્રોફર નવડો પણ આખી દુનિયાને મોઝે લેતી યદ્ય, એક સામાન્ય ચેર પોતાને એવકુંડ બતાવીને પોતાને કિમતી માલ તદ્દાવી ગેયો. એ વિચારથી રૂમકુમલોચન મજલ વચ્ચે બની ગયું. નિરાશાનાં કુખી મધુ. અધુરામાં પૂરું નીચે ઉતરતાં જ. સંખ્યાબંધ ધરેલાની નકસો લેલો સ્ક્રિપ્સો જતાં દત્તાં અને લેખોમાં છપાવેલી પ્રેક્ટિસરની કથા આગવેચકિત યદ્ય વાંચના દત્તાં ને દેખાવ નજરે પડયો.

“હાય હાય ! બહારે ખરી બિના જણાશે ત્હારે આ વર્તમાનપત્રો મ્હાની કેવી દેકડો દેરાડો ? મ્હારો હવિશ શું શું લખશે ? બસ, મારું હીપનોટીકમ તરીકેનું. છવન. તો આજથી પૂરું જ. યદ્ય.” આટલું બસહથે બોલતા રૂમકુમલોચન ધર બાંધી વળ્યા.

બીજો દિવસે સ્હવારે પ્રાણુશંકર પોતાની ઝોરડીમાં બેઠો બેઠો માર પાંચ ન્દુસપેપર વાંચતો હતો અને “પ્રો. રૂમકુમલોચન કે મ્તો” એ નામનો સેખ હાંધે હસતો હતો. એ પ્રણુશંકર વાંચી ગયો. આ સેખ લેને બહુ પ્રસન્ન પડ્યો પણ લેખો પણ માહફૂટે ને બાજબ આશ્ચર્ય હતું તે તો લેને બહુ પ્રિય લાગ્યું.

“પ્રોફસર રૂમકુમલોચને આ રીતે બહેરમાં આવવાનો ને મુદ્દ પ્રવલ્ન આદ્યો હતો. લેખો તે પોતે સજા તો યદ્ય પણ હાંધે જુદીજ રીતે યદ્ય. ન્હારી ગણેશ પૂરું લેને માયાનો મળ્યો હતો. લેની સાલામીથી આ કેસમાં પ્રેક્ટિસર અને પોલિસ એવકુંડ બન્યાં છે.

આ વાંચીને પ્રાણુશંકર પૂતું હતું અને મળવામાંથી એક બીડી ત્હાડીને તે સજાખાતીન પાછો વર્તમાનપત્રો વાંચવામાં લાગી યદ્ય ગયો.

પ્રોફસર લોન્ડ, સાન્તાફુર. ૫-૧૧-૧૯૧૩. } લેખક:-
ધનરૂમકુમલોચન કૃષ્ણલાલ મહેતા.

એ રૂમકુમલોચન
વાર્તા.

“સ્નેહનું બળિદાન !”

લેખક:-
“મળવિદારી.”

સતીસતી તેમજ સુરેશની અવરવાનો ખ્યાલ કરી, ટુરને મારે દિશ્વેનસરી બોલવાનો વિચાર મોડી થાળી વિલંબસાદ બને બાજબીને ધીરાર લેલ આગ્યા છે. ધીરાર આગ્યાને લખામ બેક માંડ પડ નવા આગ્યા વિનુ સુરેશની તમિષેત કેલ્લે આડી નહિ લેતી પ્રાણી હિન મિતિલિ વિશેષ ને વિરેપ બેવકુંડ થતી ચાલી.

(Harbert Jenkins ની Hypnotised Burglar નામક થાળી ઉપરથી)

એક દિવસે વાતાવૃત્ત નીકળતા વિષમપ્રસારે પૂછ્યું — “મતીશ ! સુરની પ્રકૃતિ વિશેષ બમ ત્ય છે ? હવે શું કરીશ ?”

મદારે લહેને હવાફેર માટે લેઇ બતાવે ત્રિચર છે !

‘પરંતુ ક્યા હવાફેરથી લેની પ્રકૃતિ સુધર એમ લાગતું નથી’

‘તદારે શું કરવું કાકા ?’ સતીશે કુખ પૂર્વે રવરે પૂછ્યું

“મદારા ધારવા પ્રમાણે તો એક સમવચરક સગી રોધી કાઢવાથી લેને આશામ રશે—”

પુત્ર સતીશના હૃદય ઉપર એકએક ઉપરુકત વાગ્યથી વગવાત યોગે હૈય લેવું લાગ્યું વિષ પ્રસારે વિષમપ્રસારે લેવાથી આત્મા ગયા મતીશે વિચાર્યું કે અરર તો બિચારો જીવતો હતો સુધી રહે રહેને કાંઈ સુખ ન આપ્યું હવે યથાતાપ આ કામનો ? મદારે અપાધ બચકર એ અક્ષર છે !

સુરેશની પીગ સતીશને વિશેષ અસ્થિર કર નાર છે સતીશ સિંચારનો કે સુરેશ તરફ કરતુલ જોઇએ મદારે તે બધું જો એલેજ નહિ પણ સર્ગિય પ્રિયનો પ્રેમમૃતિ રવ છે ? આમ હોવાથીજ મતીશે હવે વિષમપ્રસારની સૂચનાસાર પુનર્વિવાદ કર્યો

આશાનની અદર એક ન્દાનો બમનો બાટે રાખી સતીશ પોતાની નવનુ સંસ્કૃત તથા રેમ કાત બધું સુરેશ સાથે લગભગ એક માસથી રહે છે અને તે બધુંને વાધુ પરિવર્તનાઈ લા થે છે

સાચુ યોગ્ય વર્તિયા નવાનુસાર પ્રકૃત્યા નવ વાસ ય પ્રમુદિના અતિરાક રવપત્ની કિડી છે લેનો નેમો મભીર છે દષ્ટિ રિપર છે

સતીશે એક દિવસે પોતાની નવવધુ આમળ ચાર તથા સુરેશના રોહની હકીકત વિસ્તારપૂર્વક સંભળી સંસ્કૃત્યે કારી રેદનાપૂર્વક ઘટના પ્રથમ કદાપિ સામગ્રી ન્દોતી સુરેશને માટે રહે હૃદય સહાનુભૂતિથી પૂર્વે બની રહ્યું !

ખીતિ સુરેશની મેવા તથા સુશુભનો બાર સંસ્કૃત્યે પાતાના ઉપર તીરો બહે કે ને સુરેશારે ધર્મ દિવસથી પરિચિત કરેમ ન હેય ! પ્રત્યેક કાર્યા પની તિયુજ્ય હતી તેથી કરીને સતીશ મનને એક પ્રકારનો સંતોષ થયેલ લેને વિચાર્યું કે — ને ઇવરની ક્યા હશે તો હું સુરેશને સારૂ સદચથી મચાવી રાખીશ !

ન હારે ચાર સય સતીશ કુબઈ રહી ડોક્ટરી વિદ્યાલય એક વખતે અપર્યત કર લેને રહારે લેની ને ડી વર્તણૂક હતી તેવી રહેની વર્તણૂક હવે રહી નથી તે સમયે તે સસારર્થ બૂરી ગયા હોનો ક્ષીતિય વખતે વિવાહ થયા પછી સતીશ મરધુના તાર લેવા પ્રગરતુ વત અપાવનો નથી

સસારની અદર કોઈ સાથે પરિચિત કરી આપવા માટે કોઈ નથી હાલુ તદારે પોતાનું પોતાની મરેજ બેળી લલુ પડે છે વિવાહ થઇ ગયા પછી સંસ્કૃત્યે આશીર્વાદ અપતી વખતે પ્રસારે ને કેટલીક હકીકત સંસ્કૃત્યે નિવેદન કરી હતી તે હકીકત ઉપરથી સંસ્કૃત્યે રૂઢમણ ગઈ કે પોતાના સસારમા પોતને પોતની પ્રેમે જ સ્થાવરી લેવાનું છે

સ યાકાળનો સમય છે ભગવાન દિનકર અસ્તાચળમા ઉતરી પડયા છે પશુઓ કલરવ કર કરતા આત્મિય રવજનો સર્વ પોતાના નિવાસ રથાન પ્રતિ પ્રયાણ કરી રયા છે, સતીશ બમલોની અ છે ઉપર આવેતી અગાલીમા બેડો બેડો કુ રાખી લીધા જોઈ રહ્યા છે તિલુ એ નિવસથી તે પેલા મને હ બને બૂરી રાકત નહિ ચારે સમય વિચારસાગરનો તરંગો સાથે અજાના પૂરી તે રવ બમલોની આરે પ્રિય તદારા રનેલની રસતિ—તદારે કનિષ્ઠ બધું રહેતુ કુ કેરી રીને રક્ષ કરી રહ્યું ? હેવામા એકએક સંસ્કૃત્યે પતિને શે ધર્મી રોધતી ત્યા આમળ આતે પહોની પતિ વમ રહેલે સાબળાયું હતું પતિ માગે-એસણુ એસણુ હું સુખે અગિય રહ્યે અગિય નયને ને

રહી કહ્યું : નાથ ! આપના સ્નેહનું શાવ તેને મહારા સ્નેહનું પાત્ર છે. આરતી બધું તે મહારા બધું છે; તેના રક્ષણને હું મહાકૃપી બનવું કરીશ ન. પ્રજા તો ફરોચ્છા લલિયસી."

સતીશ પત્નીનું કથન અવશ્ય પૂરતાં પોતાના મનિહુન્ને અલ્પ સમય મુખીને માટે વિસર્ગ ગયા. તેણે પત્નીને પોતાના વશસ્થ સંધે આલિંગન આપી, સુખન કરી કહ્યું; સાર્યુ ! પ્રણામ પ્રિય ! હું તમારામાં ન આશરું દર્શન કરી રાકું છું ! " અહા ! આ બેકન વાંચ્યો સ્વામી ન વચ્ચેની સંપૂર્ણ વિમલતા દૂર થઈ ગઈ ! આરતી બૂકી નઈ સ્વામી પોતાને મહાથ હેથી સરયુની મહાનાકાંક્ષા હતી તે આજે પૂર્ણ થઈ ગયાને સતીશ સરયુને નેહના નવી કવનની સર્વ પ્રધાન સાર્યકત પ્રદાન કરી.

આવ પ્રમથ દહયતું સહાય ન એ છે કે તેના બાવ શરિતા કંઈ સ્વરૂપે અવલંબનને માટે એક વસ્તુ તો લેઈએ ન ! અતીસારે આરતી વિચેબાથી લે શ્રામ થયો છે. તે શ્રામ સતીશ સરયુથી દૂર કરવાને ચકાચ છે. સ્વચ્ચિતા આરતી પિત્ર સરયુ કોઈ પણ પ્રકારના વિદેવ બાવતું પોતાના દહયમાં પોષણ કરતી નથી. કલકી આરતી પ્રતિ તેની એક પ્રકારની આંતરિક શ્રદ્ધા દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે ઉત્પન્ન થતી જાય છે !

સરયુના પ્રતિ સતીશનો પ્રેમ પ્રચંડ પણ વેગનની સરિતાની માફક ઉપક્રમ કરે છે ! સરયુ નેહ છે કે સ્વામીના દહયનો આ આવેશ મારેના ન પ્રાપ્ય છે તેમજ સ્વામી એજ સ્નેહધારાને પોતાના પ્રતિ લદન થયા કે છે કે નથી કરીને સ્વામી પોતાનામાંજ આશરું દર્શન કરી રાકે. પતિના દહયમાં ધણીજ વેદના હમેશાં યથા કરે એ સરયુ સારી રીતે નેહ છે તથા પતિની વેદના તેમજ અલ્પિત દૂર કરવા પોતાની સમસ્ત શક્તિના નિયામ કરી રહી છે. ધન્ય છે આપો ત્હારી પતિ બક્તિને !

(૯)

સતીશ તથા સરયુની અરપરસની રતિ પરિચયો ઉપક્રમી, દેશસરથા ઉપર સાંવિત થયેલાં સુરેશો વિચારું કે ને અધિકાર તેની બગિચા આશ્ર પ્રાપ્ત કરી રાકી નેહાં તે અધિકાર સરયુ સહજમાં પ્રાપ્ત કરી રાકી છે !

સતીશનો અખંડ મનોભાગ પૂર્વે સુરેશી વિચાની આલેચનામાં આમલ્લ હતો. આજે તે બિલ્લ પાત્રમાં અર્પિત થયેલ છે !

બધું તેની નવ વધુ ઉપર પ્રેમ બાવના રાખે છે એમ નાહી સુરેશને કોઈ પણ પ્રકારે દાંખ થયું નહિ કિંતુ તે એમજ વિચારતો કે નેહાં બગિચામાં શો અપરાધ કર્યો હતો ! તેથીએ તો બિચારીએ કોઈ પણ પ્રકારને અપરાધ કર્યો નહોતો.

બગિચાનું સ્મરણ કર્યો કરતો સુરેશ દુઃખની પ્રગળ તાડતાથી રાજ્યા ઉપર પડી નેહતો. સમસ્ત વિષેશકાંડ તેની બગિચાને બૂકી નવ તો મેંજુ તે લેહીને બૂકી રાકે તેમ નથી ! ને કોઈ બાવાવવાનો ચલન કરે તો હોવા તારક સુરેશનું દહય વિદ્રોહી થઈ જાય.

સરયુ જેમ જેમ સ્નેહધારા સેવધારા સુરેશ વેગન કરે છે તેમ તેમ સુરેશ વિચારે છે કે બગિચાને બહાવવા માટે, સરયુ આ પ્રમાણે કરે છે. આથી કરીને કલકી સુરેશની વેદનાં વધવાં ચાહી.

માયેસાનમાં રહેલા આગવાને ધીમે ધીમે માર માસ ધણ ગયા કિંતુ સતીશ તેમજ સરયુને પોતાની ચેના સુકુવાની કંઈ પણ અસર થયેલી નહોતી નહિ ! !

(૧૦)

આજે માર્ચ માસની ૨૨મી તારીખ છે ! સુરેશ મથાવરે આ દિવસે ને પ્રકાર બન્યા હતા તેવું ચિંતન કર્યો કરે છે. આજે એક વર્ષમાં એક ક્ષણને માટે પણ સુરેશ એ દિવસે બનેલો પ્રકાર જાણી રાક્યો નથી. તેના દહયમાં આજે અપાર વેદનાં યથા લાગી.

મથાવરે આ દિવસે અપાર સુધી તેની મૈમંગ બગિચા હયાત હતી ! કિંતુ એ દિવસ

તેની બગિચાના છવનો રોષ દિન દિન અરે રે । એ દિવસને કાઠ પણ પ્રકારે વિસ્મય કરી રાક્યો નથી ।

સમસ્ત દિવસ તહેલે પોતાના મરતકની સમગ્ર શક્તિનો પોષ કરી બગિચાની પૂર્ણવસ્થા સ્થિત કરી કંઈ સંખ્યા સમય વીતી ગયા પછી લેને ઢલે સપ્ત મનુષ્યો કે નાંખી કરીને સરખુ ધણી બમણી જેલે અગાસીમાં મઠ તે મટીસને બોલાવી લાગી. "

સતીસે આવી બંધની ચિકિત્સા કરી ચિકિત્સા કરતા લેને બપોરે અવરણ માનુષ પગ ખખર, મળતા મળીયાના એક રનેલી રોડકાર અમૃત્યપ્રસાદ પણ સુરેશને એવા આવ્યા, કિન્તુ લેમણે કાઠ આશા મુત્યક પચનો કલા નહિ. એ કે સતીસ પોતે રોડકારી વિદ્યા સારી રીતે બસુલો હોય તો પણ તે કદ સમયે માનુષ સકરમાથી મુક્ત થવા માટે આશીર દલે અનેક પ્રકારની યોજનાઓ કરે છે હવે સાર સતીસે અમૃત્યપ્રસાદને પણ સચિનો વખત રહી જવાની વિનંતિ કરી એ અમૃત્યપ્રસાદે બિલકુલ આનામની સિધ્ધિ માગ્ય કરી

સરખુ સુરેશની સંખ્યા ઉપર બેસી રહી અનિમિષ નયને સુરેશનું મ્હાન મુખ નિહાળી રહી છે તોના હૃદયમાં એમ યાદ છે કે આ બંને અપાત્ર લેનો પોતાનો ન છે આ મુલુ સમયાવાધી દિવસ રતુ યદિચ્છ શુભવર્ણવદન લેના એક પ્રકારની મર્મદહી વેદનાની સુધિ કલ્પન કરે છે તે એમ વિચારે છે કે હો પ્રભુ ! તારા પ્રાણુના પણ જાનથી સુરેશ બચે રહે તેમ છે. "

'સુરેશની વ્યાધિ બંને રાગા ઉપર સુરે છે સતીસે રાગે દસ વાગ્યે બેસુ તો તાર ન દિસી જનવી ગયોઃ મનુષ પડોઃ તે ફરીલું કહે બોલી ઉઠ્યોઃ—'અરે હે ! તાર તો કતરનો નથી કે !—'

"તાર કતરી ભય કે શું સાર નથી ?" કલ્પતરવરે મરખુએ પ્રશ્ન કર્યો.

'ના મરખુ, અવરણ ધણીજ બપોર થતી ભય છે તુ આ બીજા પોતડાન એક !"

પાણુ ટક મોતે દરતે સુરેશને બોલ્ય પાણુ

ગર ધણીજ તારાથી લીધો પડતો ભય છે ! સુરેશ અવસન બાદે સતીસી ઉપર પડ્યો છે નરખુ ! મુખ ઉપર આલિષ્ટ આશા અને વિશ્વાસની ગબીર છાયા પ્રકુટિત થઈ રહી છે સતીસ તારાના મધ્યાસ પામે એક પુરસી ઉપર બેઠો બેઠો બાણુ મ્હાન મુખ ગ્રેષ રહ્યો છે અમૃત્ય રોડકાર દૂર એક રેમલ પડે જ્યાં ઉભા કાઠ નોરખ તૈયાર કરે છે.

મરખુએ ગેય કે સુરેશનું મ્હાન મુખ કચિત્ કચિત્ ઉત્તરવ થઈ ભય છે પ્રતીપ હોશવાતા પૂર્વે હેવી રીતે ઉત્તરવ થઈ હો છે ! એક હુડું કિન્તુ કહે છે કે

'નરખીએ જવાનીસે નપાકા નોરા હોતા હય

ધડકતા હય ચિરાગે સુજહ જલ આમોશ હોતા હયે"

ત્યારે શું સુરેશ નહિ. મને 'ન જાને જાનકીનાથ પ્રાત કાલે કિં મચિપ્યતિ

સુરેશના કોણ ઉપર રવેરાકુઓ કપની આવવા લાગ્યા સરખુ પોતાના દાખમાના રમાવથી તે છઠી નાખવા લાગ્યો. "

સતીસે ધીલજવા બેસુ તો ૧ ને ૫ મિનિટ થઈ છે ત્રણ વડે આજ દિવસે બનેલો પ્રકાર લેને વાદ આગે એ પ્રકાર આ વખતે બન્યો હોય ! ના કેટલીક મિનિટ પછી મળ્યો હતો— ૧ ને ૧૫ મિનિટ આગે આ અસાર સ સારનો બેલ પ્રતી દતો.

દખલે ૧ ને ૫ મિનિટ થઈ છે, ૧૫ મિનિટમાં શું થશે તે કોણ બોલે !

"ધ્યાત !" સતીસી ફીલું ને સરખુ તારનું કૃષિ કરી કંઈ

સરખુના નેનો નળપૂર્ણ થઈ રયા છે, લેલેલે રોડાવના કલિયા

'મહેન મહેન ! શું નું મદાગી બહેન છે !

સુરેશી સ્ત્રીકાર કરી રાખ્યામાંથી હરી સરયુના તરફ જાયું, તેનો પ્રેમદ્રવ્યમાં એક પ્રકારની અ-
સ્વાભાવિક હિસાબ અને આનંદની નયોતિ ઉત્પન્ન થઈ. પરંતુ સુરેશ મહા સુલિખતે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક
પોતાના સ્ત્રીજી ઉપર—સ્ત્રીતણ બાહુ યુગલ દ્વારા સરયુને એકી પડેલા તથા—તેનો ખોળામાં અપસન્ન
દેહે ઢળો પડેલા ।

એમજેવ ડોકટર તરતજ ત્યાં દોડી આવ્યા તથા સતીશની સહાયતાથી સુરેશનો સ્પંદનવિહીન
દેહે સરયુના ખોળામાંથી ધીમેથી ઉપાડીને સરયુ ઉપર ફાળવિત કરી દીધા ।

અરેરે ! સતીશના સ્નેહનું પાત્ર—તેનો અંધુ તેની મન—તેની નવ વધુ સરયુની સદાથી
સેવાની કોઈ પણ પુરવારકી વિના સ્વર્ગમાં અગિનીને બેઠકા પ્રવાણ કરી ગયા ।

આ સમયે ધર્મીઆમાં બરાબર ૧ ને ૧૫ નિમિટ થઈ । ! !

પરદેશ ગમને નિર્ણય.

ભાદીયા ત્રિગેરે જાતિઓમાં પરદેશગમન વિષે દાલમાં નેશબેર ચર્ચા ચાલે છે તે
પ્રસંગે આ પુસ્તક સુધારાના હાથમાં એક સખજ શબ્દ તરિકે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે.
સૌથી આવીનથી તે અવાગીન ધર્મ અથોથી પરદેશગમન સાલ્પૂર્વક છે એમ આ અંથોમાં
અતિ સ્પષ્ટ તથા વિદતાયુક્ત રીતે, અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

મુદ્દમ—આના બાર-પોરટેજ તથા વી. પી. ખર્ચના બે આના જુદા.

રામાયણનું રહસ્ય.

રામાયણ ઉપરથી તે સમયે આપાવતેના દ્વીદુ સમાજ કેવી ઉત્તમ ધાર્મિક તથા સામાજિક
શક્તિમાં હતો તથા સંસ્કૃતિ અને કલાકોશલની કેવી રાચે પહેલિયે હતો, તેનું અંથમાં
અંદુ ઉત્તમ રીતે નીરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. રામાયણમાંના રામ, સીતા, લક્ષ્મણ, હરત
આદિ મહાત્માઓના ચરિત્રનું એનું તો સુંદર નીરૂપણ આ અંથમાં કયું છે કે પુસ્તક
એકવાર હાથમાં લીધા પછી એક પંચત વાંચતા વિના છુટકો થતો નથી. આ અંથના અનેક
ભાગો વાંચના આખમાં અણુ આપનાનું પશ્ચાત્ત વાંચનારોએ હમને લખી જણાવ્યું છે. અને
તેની ચોનરૂપી ધણી ભરે પ્રશંસા કરવામાં આવી છે.

મુદ્દમ સાત આના, વી. પી. ખર્ચ મળીને, પોરટેજ મુદ્દમ.

ખાસ લાભ.

તા. કઃ—ઉક્ત બન્ને અંથો સામટા મંગલવારને પોરટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ મળીને
માત્ર રૂપીયા એકતા વી. પી. યી અંથો મોકલવામાં આવશે એટલે કે લેનારને આયરે લાભ
આનાનો શાલ થશે.

મળવાનું સ્થળ—અવસ્થાપક, 'સલ્' નં. ૮૨—કાંઠાવાડી—ગીરગામે મળે.

ગાંડીયન રેકર્ડ

૧૦ મે ૧૯૩૬ ઉપલબ્ધ સાંખડેડ ૩. ૩-૪

INSTRUMENTAL.

BAND.

Jhangir Khan. (Amritsar)

જહાંગીરખાન (અમરીતસર)

9000	95014	દરિ સેવાં પુ. મે તેરે પૈયાં	લેરવી તોલવારા.
	95015	ખડિ જોયે મોરી બેયાં બીયાં	લેરવી તોલવારા.
1001	95016	હું ગુલશર ક્યારી ધર ધને દોમતા	લેરવી તોલવારા.
	95017	દલીવાલી કાતેરે દીખાના	લેરવી તોલવારા.
1002	95018	દીલદારે દુલારા તનનન ધન સુખ દુખ	પદાડી તોલવારા.
	95021	સુનરે સાહેલી મોરી પહેલી ખાખલ	પીલુ ચંચેલ
1003	95019	પુજારી પુ મોરી ચ્યારી	બીન ચાર તાલ.
	95020	હરીદીરી આલીરીછનકુરખન લોગાં બે	ધનાશ્રી તોલવારા.
1004	95022	અલગેલીરી લાકલી સંવડી	તરસીયા તોલવારા.
	95025	દમને કયા કાસાદા તકરીરે	બેદાગ તોલવારા.
1005	95023	તોશીપદિ તાલન તાગની	બેદાગ તોલવારા.
	95024	કાસે ખાગન બીચ કાપલ છુપાઇ	બેદાગ તોલવારા.

Sarnal.

સરનાઇ.

Sheikh Munna.

સેખ મુન્ના.

1022	{	94160	લેરવી આધા.	1026	{	94197	સેખ મુન્ના.
		94161	શદાનાખન.			94198	બેન કવાલી.
1030	{	49216	સીધુ લેરવી કદારવા.				દોલી તલ.
		94358	ખીદાગ ગીતસ દારા.				
Sheikh Talim Hussain (Lucknow)							
D 8	{	94014	લેરવી કવાલી.	D 9	{	94016	બંદરવા કવાલી.
		94015	પુરણી કવાલી.			94017	ખાગેશી કવાલી.
ORCHESTRA							

ORCHESTRA.

ઓર્કેસ્ટ્રા.

Phataldanga Orchestra

ફટલડંગા ઓર્કેસ્ટ્રા.

1025	94195	કીરતન.	1032	94388	ધમન કથાન કવાલી.
	94196	વીધ્યાં સુંદર.		94389	લુખછગટ કવાલી.
		તે શીયાય બીખ ધણાં ઉતમ ગાયને			બરવામાં આવેલાં છે. અરેબીક, બંગાલી ખર.
		મીઝ, રેરા, ચાખનીઝ, કમીશીખન, કમ્પોસીસ; ગુજરાતી, હીંદુસ્તાની, જત, કેનેરીઝ, મરાઠી, નેપા.			લીસ, ફરસી, પંજાબી, હુરદ, સંસ્કૃત, શીખ, સંધી, તમીલ, તેલુગુ, ટર્કીસ, ઉડુ વીગેરેનાં
		કેટલેગ રંગાવા, જે ફક્ત મોકલી આપવામાં આવે છે.			અંગ્રેજી બેકા, ઓડીશન, અને લુખવા, રેકર્ડો તથા સીનો. કેટલેગ મેળાવે.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.
Homeji Street, Circle FORT BOMBAY.

આખાઓ-ફલકતો અને રંગન.

“સત્ય” દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ-

પરિટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જાણે ત્યાં એક જ સત્ય રીત;

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, ડાઉન સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. માધવ બાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. હાકોરદ્વાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા મોહોડા ચહેરામાં

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓની સત્ય સ્વરૂપે એક જ સત્ય

સ્થાનમાં સંગવડ અને એક જ સત્ય ભાવ.

સત્યમેવ જયતે.

पुस्तक संग्रहान् देशजः—(हर्ता नटपरजात कनैयालात पैकुर-रागदेह काहीयापास)

વિશ્વવિખ્યાત આતંકનિગ્રહ ઔપચારિક.

(લાગે રોગીઓને પ્રત્યુનાં મુખમાંથી છે-
ડવાને રીઠાંયુ તથા અજવાન જનાવનાં અમુન-
મય ઔપચારિકો પૂર્ણ મયર કરવાથી સમય
જગતના પરમમિત્ર રૂપ) નો અમુદ્ય રત્ન.

તંદુરસ્તી અને તાકાત, સધળાં મુખ
અને સંપત્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કંઈપણ રોગથી, કામધંધાના અસહ્ય ગોળ-
થી અથવા અજમમજને લીધે કરેલી બૂલોથી
છંદગીને નકામી કરી દેવારી આરીરિક નજાખને
દૂર કરે છે. અને સારીના તમામ અવયવોને
તંદુરસ્તી તથા તાકાતનો પૂરતો લાભ આપે છે.
વૈદ્યો, ડાક્ટરો અને સારાસાર સમજી શકનારા
મધ્યા કુશળ માણસો તરફથી જરૂરયાત સહિ-
ત્તે ગોળીઓની ફેલેદનો મજબુત પુરાવો છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ૩૫ ૧ નો ૩. ૧

સહજપુટી અગ્નિ ક ભસ્મ.

આ ભસ્મનો નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે
તો લુગાની કઠી જતી નથી, શરીર દૃઢ થાય છે
અને કાંઠ, પાંદુરોગ, સોજાનો દરદો, કાપડું દરદ
તથા નપુંસકપદ્ધતો નાશ થાય છે.
સવારસાંજ જન્મ પહેલાં પાપા આનીકાર
થી સાકર અથવા મધની સાથે ચાટી, ઉપર થોડું
દૂધ પીવું. ખાસ પ્રસંગમાં જરૂરની વિશેષ વિગત
દયા મોકલની વખતે જણાવવામાં આવે છે.
કિંમત—તોલા ૧ ના ૩. ૫૦) પચાસ.

અપૂર્વ સાહિત્ય.

સુકતા.

સંસ્કૃત કાદમરીનું રમણ કરાવનારી વર્ણન
સૌથીથી બુદ્ધીભીત, રસ, અમતકાર અને વાતાનો
અપૂર્વ ગોઠવણથી અસીકિત આનંદ આપનાર
તથા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું ગોળ આપનાર
અગ્ર કુદર નોવેલ.
કેડે ૩મી આઈ પેટ પાટ શેર્મ કિંમત ૩ ૪ વચ્ચે
વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,
જામનગર—કાઠિયાવાડ.

ગરમા પુરપતને પાણું લાવી આપનાર
વાહકરણ તેલ.

આ તેલ લગાવવાથી ગરમી પુરૂષ યક્તિ પાછી
મળે છે. આ અપૂર્વ અમતકારિક કલાજ પહેલેજ
દિવસે પોતાનો કાપડો ખતાવે છે, જે હમેશ માટે
ઠકી રહે છે.

મુખ અને સંતનિધી નિરાશ થયેલાઓને માટે
તે એક મોહોદા આશીર્વાદ સંમાન છે.
કિંમત—તોલા ૮૫ ની આટલી ૧ ના.
રૂપિયા ૫ પાંચ.

ભયંકર બૂલોથી જતારનાર શરીર મુદાના માર્ગ ખતાવનાર

કામશાસ્ત્ર વાંચો.

પ્રાંચ મુખ— વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.
જામનગર—કાઠિયાવાડ.

વગર પોષેજેજ ને કાંઈ મંગાવે
તેને મહત્ત્વ મોકલવામાં આવે છે.

શંકર સંગીતાવલિ

ધણા કાળની પુરાએલી ખોટ.

કવિ મદારાણીશંકર તેયાર કરેલું. ઇશ્વર, રાજ્ય, તથા દેશની ખરી ભક્તિ, ખરું ચેતન, વેદ ઉપર ભતીયનાની રક્ષા, ખરો સુધારો, આત્મિક ધૃતિ, સત્યનિષ્ઠા, અલ્પચેત્ન મસ્તિમા, વલ્યુથ્રમની, મર્યાદા, નારીમદત્ત આદિ અનેક ઉપયોગી ઉત્તેજનામંથ ઉપદેશથી વીર, શાન્ત, દારૂ તથા પ્રેમ રસના ઉત્તમોત્તમ લગભગ સનાયસો લખનારું પ્રસ્તુત. રામપ્રસાદ નારાયણભાઈ પગથીઆ શેરી, નં. ૧૬૬-વાડીરજીયા-મુરત. Surnat.

આ શિવાય બીજાં પુસ્તકો પણ મેં શકશે. દપાત ખર્ચ છુટું.

ઉચ્ચવર્ગોના હીંદુ ગૃહસ્થો માટે જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સૂધી ઉચ્ચ વર્ગના હીંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના જેવું ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબરકાંઠા ગોડાંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી આપી છે.

હવે હંયામાં હંયુ અનાજ, શેષ્પુ કુધ, તાજાં શાકભાજી, અને હંયુ ધી તેમજ ઘર આગળ તેયાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

પ્રમાણિક નોકરો અને માલીકોની જાતિ દેખરખને લીધે બહોળા પ્રસિદ્ધિ પામી ચુકેલું.

ધી-સાબરકાંઠા બોર્ડીંગ હાઉસ

ઠે:-ભુલેશ્વર શાકમાર્કેટ સામે.

અખં નં. ૩.

ચાહે અને કોઈ વેચનારાઓ અને ખીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દઈ વાંચો તો ખરા !

ચાહે અને કોઈના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન ખીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે તા' જાતે જાતની ચાહે છુટક તેમજ વ્યાપક ચેટીઓ વ્યાપકની બાવે, મળે છે. હોરકને માટે પણ ખુશખોશાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારી શક્તિ કમ્પન રાઓએ તેમજ ચાહે કોઈના શોખીન ખીનારાઓએ એક વખત માલ મંગાવી જરૂર ખાત્રી કરવી. માલની પી. ધી મોકલી આપવામાં આવશે. લખેલું.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

૩૪૨ અમદાવાદ રહેમાન ઓટ-મુખક.

“ સત્ય ”

પતંરાજીખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી વાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બનાવનારા

બાળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને ચેલેન્જ આપી સાબીત કર્યું. આ ઉંચી બનાવટની વતરપતિક ગોળીઓ ધાતુ વિકાર, નાનાકાન અને ધાતુના બીજ રોગો જાણકને માટે સારા કરી ખરા જીવાન બનાવે છે. ડો. ૪૦ ગોળીની દબો ૧ નં. ૨. ૧૦ વધુ માટે લખો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલઆદેવી મુખક.

હવે સલસલાને પણ કળુલ કરવું પડે છે કે.

જૂના રોગો દેશી દવાથીજ

જાણકને માટે સારા યુક્ત રીક છે અને લરસાપાન દેથી દવા માટે જુના જાનમંગરવાળા રાજવેષ સાંભો.

જટારાંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું

જાણીતું છે. દરેકની હાથીકત વખાણેથી સલાહ મફત

દેખાણું—હીં દેખાણેથી રોગની આજુમાં કોલઆદેવાં—મુખક.

અસો રૂપેઆમાં અન્નદાન સાથે

અમર નામ !

દાનવીર સગવળો અનાથોની પ્રાણ રક્ષા કરેલા આપના વરદ હસ્તેને આ આશ્રમ તરફ લખાવવા કૃપા કરશે ! ! અન્નદાનનું અન્નદાન અને સાથે અમર નામ ! ! જે દાણ દાતા તરફથી એકી વખતે રૂ. ૨૦૦ દાનમાં મળશે, તે રકમ અનામત રાખી તેના વ્યાજમાં દર વર્ષે દાતાનો મરેણું પ્રમાણે કરાવેલા એક દીવસે આશ્રમના અનાથોને દાતાની રમરણમાં અન્નદાન આપવામાં આવશે. અને તે દાતાના નામની આરતીની તખતી કરાવી આશીર્વાદ ચોટી અમર નામ પણ કરવામાં આવશે. શું આવા દાનવીર દાતાઓ માત્ર ૩૬૫ નહિ મળે? જરૂર મળશે. દયા લાવી લખો:—

છવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે !

દીન વરસેથી પ્રભુની ખાતર દયા અને અનાથોના પાળક બનેલ દર માસે રૂ. ૭) આ નપાર ધર્માત્માના નામથી આર વર્ષથી એકી હમરના અનાથને પાળી વિદ્યા દાન આપી શકીશું. આ પુનઃ જુભીમાં અનાથના પ્રાણદાતા એવા ૧૦૦) પાળક પણ નેહી નીકળે! જરૂર દયા લાવી લખો:—

મંત્રી, હીંદુ અનાથ આશ્રમ—નડિઆદ.

The Rajput Herald.

A Monthly Illustrated Magazine devoted to Rajput History, Antiquities and Art.

 An organ of the Rajput Rulers and Nobility.

The only Indian Magazine representing Indian interest in the United Kingdom.

Edited by

THAKUR SHRI JESSRAJSINGHJI SEESODIA.

Address—227/228 STRAND, LONDON, W. C.

Annual Subscription Rs. 15.

For Students Rs 5-10-0. (including Postage.)

દરેક શહેરમાં એજન્ટો નોંધાયે છે.

સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

તમારું શરીર નબળાઈથી નબળું ગયું હોય, લોહી ફીકડું પડી ચલેલાની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ક્ષીણ થઈ પેસાબમાં જતી હોય, કુટેવથી લાકડાત યુગાવી હોય, હાથ પગમાં કળતર થતી હોય, સ્તંભરણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બરોગર ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી ખાંચી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગોને હરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કો. ડા. ૭૩૩.

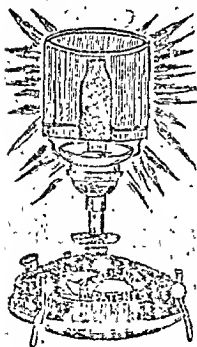
સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નબળો માણસ પણ પહેલવાન થાય છે. કો. ડા. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાલય

હસનઅલી રટીટ તામ્રાગ-ગાડીખાતાં.

કરાંચી

અમારે ત્યાં પ્રાઇમસ સ્ટોવ અને

તેને લગતો છુટક સામન

પ્રાકાયતે મળશે.

એજન્ટો નોંધાયે છે.

લક્ષ્મીદાસ સવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરનર

આદ્યનગીદીંગ, ગીરગામ-મુંબઈ.

જીવન રસાયણ ડેપો.

(Biochemic Depot)

આ દવાઓથી કોઈ પણ રોગ મટી છે. તમામ પ્રાવરની જે દવા છુટકે તમા જોઈએ તેટલા જગ્યામાં અમારે પાંચી થઈ છે. " દરેક મનુષ્યે જાતે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારીક વિત જીવનરસાયણ વિદ્યા Every Man His Own Doctor of Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાયગ્ય સર્વ જણાવે છે. વૈદ્ય દ્રશ્ય તથા દુર્ગંધ મનુષ્યો આપે આ દવા વાપરે છે.

રૂદ્રાક્ષની સાચી માળાઓ.

ગોઠા તથા ગીણા મરી જેટલા દાણા, જોડી રૂ. પૈસા પાળા, કેટલેક મફત,

સુગંધીદાર અગરળાસિ.

કાઠ દોઢ થી કલાક તો કાઠ આઠ કલાક બળે છે. દરેક શેરમાં ૨૫૦૦૦ તો કાઠમાં ૨૫૦૦૦ નંગ આવે છે. કેટલેક મફત

આમોફિન તથા રેકડમ

અમારો પાસેથી તમામ જાતનાં આમોફિન તથા તમામ જાતનો રેકડમ વગેરે સમગ્ર સાતન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમ્યા છે.

સખ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પાંડિત એન્ડ કંપની.

રાવર-વડોદરા.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં, ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખ્ખો જથ્થાબધ ચા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંભાગર, સુખવેલ, કમોડ, કોલમ વગેરે જાતનાં ચોખ્ખાં હાંમેશાં મેટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસના ચોખ્ખા, ભાતમાંથી અનુભવીઓની સીધાં હાંમેશાં હેઠળ તૈયાર કરવામાં આવે છે. નવાં વંત્રથી તેને રાંધે ચાલે છે.

૩ બહાર ચામના વેપારીઓ મારે આ મીલનો ચોખ્ખો એક આદર્શવાર સમાન છે. માત્ર એકવાર માલ મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખ્ખાની મીલ આ મીલના ચોખ્ખાની મર્યાદા કરી શકતી નથી.

૫ ભાર, માલની જાતનો પ્રમાણમાં ઘણો કીધાનો હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલસ

લી. — રાધનાથપુરા — સુરત.

જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલા તેમજ ખેડોનમાંથી સેનાં ચાંદીના ચાંદી છનામ મેળવેલા

ધી ઓમ્મે પ્રાવિનશ્યલ બેંક, લીમીટેડ.

(અને ૧૮૮૨ ના હિન્દી કંપનીઓના છઠ્ઠા દાયકા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલી)

થાપણ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

દર રૂ. ૨૫) ના ૧,૦૦,૦૦૦ શેરોમાં વહેંચવામાં આવેલી છે.

જેમાંથી હાલ ૫૦,૦૦૦ શેરો બહાર કઢાડવામાં આવેલા છે.

હાયરેક્ટરો:

શ્રીક દાદામિયા દોશ આદમર ખંડવાણી શ્રીક મંગળલાલ દલપતરામ ખખખર, સેક્રેટરી.
શ્રીક ગીરધરદાસ ઝીણાભાઈ કંચાકર, બાવનગર શ્રીક ધરમદાસ નાગદાસ
શ્રીક નેપાથકર જગજીવન ત્રવેરી. શ્રીક દેવીદાસ જીલ્લિનદાસ દેસાઈ, બી. એ.
શ્રીક દામોદર મુદરદાસ ધરમસિંહ, ધી. ગ્રે. ક. શ્રીક ચંદ્ર. બી. સાલોરીટર, મુમ્બઈ હાઇકોર્ટ.
આરસી ફ્રેટન પ્રેસની બોર્ડના ચેરમેન શ્રીક જાણુભાઈ કદાનદાસ, પાંચનપુર રાજના
શ્રીક મંગળદાસ હરજીવનદાસ લેડસાઈ અને બેંકર મુમ્બઈ ખાતેના એજન્ટ

શાખા એજિસ-સારાફ બંબર, ખારા કુવા પાસે ડોસાભાઈ બીડડીંગ.

આહુ ખાતાઓ—રૂપીઆ એકસોથી ખાતા ઉઘાડવામાં આવે છે અને રૂપીઆ એક-
સોની રાજની બાકી ઉપર બ્યાજ દર વરસે દર સેંકડે દશ ત્રણ પ્રમાણે ગણવામાં આવે છે.

સેવીંગ બેંક—એક કરતાં વધારે ભાગે ખાતાં ઓમવામાં આવે છે અને ઓળખાં
ઓછી રકમ રૂપીઆ એક તથા વધારેમાં રૂપીઆ એક દબાર સુધી લેવામાં આવે છે અને તેના
ઉપર વરસે દર સેંકડે દશ ચાર પ્રમાણે બ્યાજ ધારા પ્રમાણે મળે છે. ઉપરના કામ ઉપરાંત આ
બેંક પસંદ કહેલી જમિનગીરી ઉપર ખિરકાર કરે છે. બાર ગાસની બાધી મુદતની ડિપોઝીટનું
બ્યાજ પાંચ દશ તથા છુટક ડિપોઝીટનું બ્યાજ બેંકમાં પૂજાથી મળશે.

એન્ટ્રી—આહુભાઈ કદાનદાસ જોન્ડ.કં.

જોધએ છીએ સારા લેખકનાં લખાણ. જોધએ છીએ

૧ દુલ્હકેપના હગમગ	૧૦૦ થી ૧૨૫ પાનાની	કાષ્ટ પચ્ચ સંસારી વાર્તા
૨ દુલ્હકેપના લંભમગ	૮૦ થી ૧૦૦ "	તલેસમની વાર્તા
૩ "	૧૦ થી ૮૦ "	સુખી પોલીસની વાર્તા
૪ "	૫૦ થી ૬૦ "	છતીદાસી વાર્તા

ઉપરની ચાર લખેલી વાર્તાઓ જોધએ છીએ.

નં. ૧ લાની રૂ. ૪૦; નં. બીજીની રૂ. ૩૫; નં. ત્રીજીની રૂ. ૩૦; નં. ૪ થાની રૂ. ૨૦

ઉપર પ્રમાણેની કીમત લખાણ પસંદ પડે મોકલવામાં આવશે. નવી તે લખાણ પાછું
મોકલવામાં આવશે. ખરીદ કીધા બાદ લખાણ ઉપર લેખકનાં દક્ક રહેશે નહીં. (માધીકીના)

લખા. મેમ્બરેન્સર ઓપવાલય, રામજીભાઈ ગાંધીખાતા કરાંચી

નવપ્રીતા મીઠાઇવાળા.

અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુના અને પ્રખ્યાત બારે વીંદાસવાળી ઉંચી મીઠાઈનું
મોટી દુકાન ઠેંગ-બારદેરાટે, રોષ એમણુ સ્ટ્રીટ, જુનામસીદની સામે, મુંબઈ
સંડનવાળા વેછેડેપન શીડલે યુનન તરફથી અમા જલ્દીનીએ છોએ કે મુંબઈ
મીઠાઈ ખનાવનારા સુખડીયા અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૮૮ માં બરાએકાં વેછેડેપન એકઠી
જીયત મેચિસમાં સરે માત્ર ખનાવવા માટેની સામકાતની સર્ફીરીટ આપવામાં આવી છે.
વેછેડેપન ફોર્સ યુનીયન. કમલેયુઠ હીસ સરનશીન,
૧૬, ફેરીકાડન સ્ટ્રીટ, ૪૦ સી. હેરી ફીક્કીપસ સેક્ટરી.

આ નવપ્રીતી મીઠાઈની દુકાનમાં ઉંચી માવાથી બનેલી તરેલવાર નાનની મીઠાઈઓ
સરવે નાનના દલવા, અધરણીના સાંડવા, જ્યેષ્ઠી, સુનરેણી વગેરે તાજ રોજ મળશે.
ઉપરાંત જ્યેષ્ઠાને સગનસરા તથા બીજા સુખ દીપસા ઉપર જેવી કરમાંસ મીઠાઈઓ
નરેણી દરે તેને એક દીવસ આગમચથી આંદરે આપવાથી ખનાવી આપવામાં આવશે.
અમારે ત્યાં અમારા મરાઠાએ કશી પંજુ-કમાવાની ધારતી, રાખવી નહીં. મરાઠાએ
ચોતાના માણસો પાસે પણ વરદી મોકલવાથી એકજ ભાવે ઉંચો માત્ર પુરો પાડીયું.
મહેરજાની કદી મરાઠાએ અમારા નામડું પાડીયું વાંચું તથા માત્ર ઉપર દીકરી
તપાસીને સેવી બહાર મામ માટે માલ બી. પી. થી મોકલીયું નહીં.

શ્રી વ્યાસજી મર્ચન્ટસ બેન્ક લી

હેડ ઓફીસ, એચેલો સ્ટ્રીટ.

પ્રાન્સીઝ-મં માદેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોહલ (કાકીયોવાંક)

બરાએલી ચાપણુ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

દીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાંની રોજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે.)

દુરો મુદતની દીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજા બેંકીંગ બીઝનેસ
માટેની ખંખર બેંકમાં તથાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમલ દાની.

મેનજંગ કાયરેક્ટર.

५८५

પુરનાં ૩ જી.

ਅੰਦਰ ਮੇਲ

१-६.	कवितायाः.	३५५
७.	इसो वित्तम शुभदाती नववक्ष्याये.	३६०
८.	शुभदाती नववक्ष्याया विषे संस्थापन.	३६५
९.	अभ्युत्थाने अशीतोरो विलोच.—रा. नावनिशान्त तारिणि दराव दीवेरीभा.	३६७
१०.	रहस्ये क्षीरीय धाने गेयपुरात् समशीरित.—रा. नंदवास युनय भूता.	३७३
११.	पूर्व आदिशाने प्रवास. (३) सा. छिछोदेरी भदाराणीराकर यर्मा.	३७३
१२.	साहित्य सम्प्रदायेयन.	३७८
१३.	दिहुरतानना डेटास धाययु दितानेयु वैज्ञानिक भूय.—रा. रवीतहास भयनतास डाययिभा.	३८४
१४.	सायन्स (विज्ञान) विषा छ. खलंधी नदीय रोपी तथा विचारो (सैरी).	३८६
१५.	सागाडो प्रकष्य (सैरी).	३८७
१६.	प्रस्थान भारत.—रा. भगनवाव भागुवाव अवेरी.	३९६
१७.	सदमदसिआपी.	४०२

તેની અને વ્યવસ્થાપક,
મોતીલાલ નિશુવંદાસ દલાલ,
દા.કે.ઈ. વડોદરા

୩. ଟିଏ ମାଣବାଣ-ଭୁଞ୍ଜୟ.

वर्गिक्रमः ३, २-३-० तथा परदेस म.टे ३:२५ (६ थि. ४ पे.५), पोस्टम. म.टि.

વડોદરા—શિવપુરામાં શ્રી હૃદયમિત્ર સ્થિત પ્રિન્સિંગ, ગ્રેમાં વિદ્યુલભાઈ આચાર્યમ હસ્તે
જાપી તેજ દેશવે તા. ૬-૨-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

જાણીતા મીઠાખવાળા. અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેશી જુનાં અને પ્રજાના હારે લીધાસવાળી હશે ની
મોટી દુકાન હેન્-બહારકાટે, શેખ ગેમણ સ્ટ્રીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈ
સંડનવાળા વેછોદેવન શીરલે યુનયન વરદથી અમો જણાવીએ છીએ કે મુંબઈના
મીઠાખ ખાતાવારું મુંબઈમાં અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં વસાયેલાં વેછોદેવન એકમ
ખીચન મિશિનમાં સારા માત્ર ખનાવના માટેની લાખકાતની સર્વિસીટ આપવામાં આવી છે.
વેછોદેવન શીરલે યુનયન. કમ્પ્યુટ હીલ સરનશીન.
૧૬, ફેરીકાન સ્ટ્રીટ, ઇન્ડીયા. હેરી ફીનીપસ. સેક્ટરી.

આ જાણીતી મીઠાખની દુકાનમાં ઉગ્રી માવાથી બનેલી તરેલવાર ખાનની મીઠાખ
સરવે જાતના દસવા, અધરણીના લાડવા, જમીથી, રાવરેશી વગેરે તાજ રોજ મળશે.
વિપરીત જગોને લગનસરા તથા બીજા ગુજ ધીવસો વિપર જીવી કરમાણ મીઠાખ
જોધતી દશે તેને એક ધીવસ આગમચથી આડર આપવાથી ખતાવી આપવામાં આવશે.
અમારે ત્યાં અમારા ધરણીએ કરી પંચ-કાવાની ધારતી રાખવી નહીં. ધરણીએ
ખોતાના માણસો પાસે પંચ વરદી મોકલવાથી એકજ ભાવે ઉગ્રો માત્ર પુરો પાડીશું.
મહેરખાની કરી ધરણીએ અમારા નામનું પાડીશું વાંચનું તથા માત્ર વિપર શીરલે
સપ્તમીને લેવી. બહાર માત્ર માટે માલ વી. પી. યી મોકલીશું નહીં.

ધી જો મળે મર્યાન્ટસ બેન્ડ લી

હેડ જોશીસ, જોપોલો સ્ટ્રીટ.

ધાન્વીજી-મ'માહેવી (મુંબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોંડલ (કાશીવાડ)

મરાથેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રોજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુંબઈ ખાતે)

દુ દો મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીન્વા તથા બીજા બેંકમાં બીજાનેસ

માટેની ખંખર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે

જયનારાયણ હિંદુ મંડલ દાની

મનેજિંગ લાયવેક્ટર.

ॐ तत्सत् !

સત્ય.

ધાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સંબંધી અન્ય વિષયોપર
અર્થાત્ 'કરનાર' અને અન્ય ધાર્મિક વગેરે પદોમાંના ઉત્તમ લેખોના સાર આપનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અંગ્રીજ માસના આરંભમાં પ્રગટ થતું ધાર્મિક પત્ર.

પ્રેસર ૩ જી.

ફેબ્રુઆરી, સન ૧૯૧૪.

અંક ૮ જી.

વિષયવાનુક્રમણિકા.

૧-૬. કવિતાઓ.	૩૫૫
૭. હવેનું ગુજરાતી નવલકથાઓ.	૩૬૦
૮. ગુજરાતી નવલકથાઓ વિષે ચર્ચોપન.	૩૬૫
૯. અંબાતનો અંગીકરો ઉલ્લેખ.—શ. નસિનિકાન્ત નૃસિંહરાવ દીવેડીયા.	૩૬૭
૧૦. શબ્દો દ્વારા યાને નેપથ્યુરુ રમણીય.—શ. નંદલાલ સુનલ ભુવા.	૩૭૧
૧૧. પૂર્વ આદિકાને પ્રવાસ. (૩) શ. ઉપાદેવી મદારાજીશંકર ચર્મા.	૩૭૫
૧૨. સાહિત્ય સમાલોચન.	૩૭૮
૧૩. હિંદુસ્તાનના કેટલાક ધાર્મિક વિદ્વાન—વૈજ્ઞાનિક મૂળ.—શ. રમણલાલ કાપડીયા.	૩૮૪
૧૪. સાયન્સ (વિજ્ઞાન) વિષા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો. ('સર્જિક')	૩૮૯
૧૫. સામાજિક પ્રકરણ ('સર્જિક').	૩૯૨
૧૬. પ્રાચીન ભારત.—શ. મગનલાલ માલિકલાલ અવેરી.	૩૯૬
૧૭. સુદેવદર્શકમાંથી.	૪૦૨

તેમી અને વ્યવસ્થાપક,

મોતીલાલ ત્રિલુપનદાસ દલાલ,

૬૪૪ સ્ટ્રીટ રાજકોટ.

નં. ૮૧ મોતીલાલ-ગુજરાતી.

વર્ષિકમુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ તથા પહેલું માર્ચ, ૨૧-૪-૧૯૧૪ (૩ થી ૪ પેન્સ) પોસ્ટેજ સહિત.

વડોદરા—શિયાપુરમાંથી હુદાણામિત્ર સિંધ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં નિઠુલતાઈ અપારાધિમ ઠપ્પરે
જાપી તેજ દેશભૂ તા. ૬-૨-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

આ જાનેવારી માસથી 'સત્ય' ના આહક થાઓ

તેમને થનારો ખાસ લાભ.

સત્ય 'માસિક' અર્થે 'વર્ષ' આ અંકથી સમાપ્ત થાય છે, જેથી આ જાનેવારી ૧૯૧૪ થી 'સત્ય' ના આહક-ચર્ચા હરો તેઓ પશુ આહક તે માસથી થઈ શકશે. હમી જુલાઈ અથવા જાનેવારી આ બેમાંના કોઈ માસથી આહક કરવાનો નિયમ છે. ગયા જુલાઈથી આહક ચલાવવાને હમી "પરદેશ મન નિર્ણય" નામની ગેટલુક આપવાનો પ્રથમ હવાઈ દોનાથી પાછળથી આહક ચલાવવાને ગેટલુકને લાભ આપવામાં આવનાર નહોતો. આ પુસ્તકની થોડી નકલો હમી પાસે રહી છે તેથી જેઓ આ માસથી આહક ચરો તેમને પશુ ગેટલુક આપવામાં આવશે. ગુજરાતી ભાષામાં અનેક ધાર્મિક, સામાજિક, વિદ્યાર્થિક કાર્યો નિર્વાહની ચર્ચા કરતાં આ માસિકના આહક શીઘ્ર ચલુ જોઈશે.

નમૂનાનો અંક જે આપનારી પેસ્ટેજની ટીપીડ મોડલનારને મોકલો આપીશ.

ગયા જુલાઈ તથા સપ્ટેમ્બરના અંકો.

"સત્ય" માસિકના ગયા જુલાઈ તથા સપ્ટેમ્બર (૧૯૧૩) ના અંકો પીછડા સીધામાં નથી. ઘણાક પાછળથી આહક ચલાવ્યા ગયા જુલાઈથી આહક ચલાવવાથી અને ઉપવા અંકો હમી પાસે ન હોવાથી, જે આહકો આ પત્રના અંગેની નિયમિત શરૂઆત રાખના હોય તેમને વિનંતિ કે તેઓએ કોઈ એ અંકો હમી પાસે મોકલી આપવા કરવી. જે નેહ-રેડ અથવા કોમ્પોસ્ટ લેવી હોય તો હર અંકના અથવા આના લેખે પસંદ કિત હમને અંકોની વી. પી. કરવામાં આવશે તો તે અથ હમે પુરાથી સ્વીકારી લઈશું.

શુભ,

ગોતીલાલ ત્રિ. દસાંક.

દાહોદે વકીલ,

નં. ૮૨, કાંઠાવાડી.

અવરધાપક તથા તની, 'સત્ય'

નેહએ છીએ

સારા લેખકનાં લખાણ

નેહએ છીએ

૧ પુસ્તકપત્ર લગભગ	૧૦૦ થી ૧૨૫ પાનાની કોઈ પણ સંખ્યાની વાતો
૨ પુસ્તકપત્ર લગભગ	૮૦ થી ૧૦૦ " " " " તરિકમની વાતો.
૩ " " "	૧૦ થી ૮૦ " " " " છુપી પેલીસની વાતો
૪ " " "	૫૦ થી ૧૦ " " " " છતીદેસીક વાતો

ઉપરની ચાર લગેરી વાતોએ નેહએ છીએ.

નં. ૧ લાની રૂ. ૪૦; નં. પીળીની રૂ. ૩૫; નં. ચીજની રૂ. ૩૦; નં. ૪ થાની રૂ. ૨૦

ઉપર પ્રમાણેની કીમત લખાણ પસંદ કરે મોકલવામાં આવશે. નહીં તો લખાણ પાછું તમામ આવશે. ખરીદ કીંમત ગાંઠ લખાણ ઉપર લેવાનો ફક્ત રહેશે નહીં. (માસિકીને)

લખો. સોમેશ્વર ઐયરલાલય, રામનાથ આગ્રીખાત કુરાંચી

સત્ય

સુવિદ્વાનં ચિકિત્સુપે જ્ઞાતાય સદ્વાસથ યચ્ચસો પરપ્રધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યત્તદ્વૃજીયસ્તદિત્સોર્માઝ્વાતિ હન્યસત્ ॥ ક્રમ્યેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુપે) ઝાની (જ્ઞાતાય) જાને માટે, એ (સુવિદ્વાનમ્) જાણવા જાત છે કે,

(સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (યચ્ચસો) વચ્ચેના (પરપ્રધાતે) પરસ્પર એક બીજાને દબાવવાની સ્પર્ધા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે. (યત્તદ્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણ અકુટિલ છે (તદ્+યત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, નથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્યજ છે. તેનું હાન કરે છે.

પુસ્તક ૩. છં.]

ફેબ્રુવારી, સન ૧૯૧૪.

[અ'ક ૮ મો.

પ્રિય-સ્મૃતિ. *

સ્વર સંગીત ના મુદ્દ લુપ્ત બને
ધ્વનિ તોપણ રમ્ય ભમે સ્મરણે;
શ્રુતિના મધુરું કરમાય બને
સ્મરણે પણ મિષ્ટ પરાગ રહે.
કુમળું કરમાય શુભાગ કદી-
પણ પ્રાંખડીઓના શુભાગ તણી
મુદ્દ પ્રાણ પ્રિયા તણી સેજ વિશે
કંઈ સિંગન યાત્રી દિમેજ ખરે.
મદિ આ જગ નાવરથી મું જતી
શુભ દેહ લતા કરમાય કદી
શુભ દિગ્મય ના વિચાર વિશે
શુભ પ્રેમ યશે અતિ લીન પ્રિયે !

વિલસન-વિધાનય
મુ'બધ

} હીરાલાલ મગનંજીલ દેસાઈ.

* ટેલી (Shelly) ના એક ન્હાનાડું કાવ્ય ઉપરથી અનુવાદ.

નવિન વર્ષની શુભાર્થ.

ઓ હિન્દ જામિનાં તતુઓ
ભરત જામિનાં બાતુઓ!
સનાતન ધર્મ ઉદ્ધારકો
હિંગલે મુજ નિર્મળ જામિ ઓઝામાં
સુખના ચંદ્ર નવન વર્ષે હો.

ઓ આર્ય જામિનાં બાતુકાં
તમ આર્પણમાં કેંઈ નવિનતા
... કેંઈ અદ્વૈતિકતા આણવો.
પ્રણયની હાલુ હોતો, અર્પણ
પરમાનંદમાં ગરકાવ યતોજ યજો.

ઓ કૃષ્ણ સુખ શેઠીના પગે
શરમ સંભ અનુરાગીના બાતુઓ
... રનેહ પથે વિચરતો
હલો હિન્દ બાધિવાઓ! હિત ધરતો
અંતરે આનંદજ્યોતિ પ્રકાશવતો
ઉદ્ધારકથી કૃપા અનંદાં હરતો.

રૂપાં પટ અંતરથી આપો કરતો
તન્મયતા પ્રભુ સાથ અનુભવતો
પ્રણય પ્રભુને ઓળખતો
... શાંતિ ચિરસ્થાપી મેળવતો.

કંઈ કારની અનંતતામાં
તરતો મોહિની ખાયા, જગતની
અજ્ઞાન દિગ્ગજ અનુભવી,
શુભગાન કરો પ્રભુતાથી પ્રભુતાનાં.

રનેહ કુંજ વિહરતો
રનેહ હૃદયનું ગુદગાન સાંભળતો
રનેહ બાંધવને રનેહ સુખોથી વધાવતો
રનેહોદયમાં સુખથી ભજવતો.

બસિત માનના શુભ ભાગે વિચરતો,
તેનાં ગુદ તરે પારખતો
સુખ સાગરમાં કુબળો
અમ આરસી આરિય
પ્રિય બંધુ હો!

ઉપવન વિહારી!

સત્યમેવજયતે.

(હરિગીત.)

કદિ અધકારે અમમાં રવી અસ્ત સરીખો બાસતો,
ધનધોર વર્ષા સમયમાં કદિ હોય બાતુ પ્રકાશતો;
અધાર એ ચાકુ જતાં રવી તેજ સખો આપશે,
હાને ખૂણેય છપાયલું નમ સત્ય પૂર્ણ પ્રકાશશે.
અદા વિના યદ્ય અમ કરતા " સંત્યમાહાત્મ્ય કયાં રહ્યું ?
" આ કૃષ્ણ હો, કલિયુગનો કલો કાપ્યું પણ કયાં ટક્યું ? "

આ કૃષ્ણ અમને સત્યના પ્રખર ચક્ર દર્શાવે; પણ સ્વભાવને દોષો તે વખતે અમને
આપી શક્યા નહોતા, તેથી આ અંકમાં સાબર ક્યું છે. " સત્ય, અંત્ય: "

- ચંચુવડે : ઉજવવડ બલ્યાતું કુધ તે નવ માનજો,
જૂઠા બધાં ઝખ મારશે જય સત્ય - પૂર્ણ નિહાળશે. ૨
- છોને કદિ કથકે આપો સત્યચિર પણ શું થયું ?
છે સત્ય પણ જૂઠું કહો નુકસાન તેથી, શું થયું ?
કદિ દંડ રાગનો પડે કે જૂઠમ, તે પણ સાંખશે,
નવ ટેક ત્યાગી કે ડરી નિજ નામ સત્ય સજવશે. ૩
- છોને કસોટીપર ચડાવો સત્ય કુંદનને તમે,
છોને તપાવો તાપમાં કદિ સત્ય કુંદનને બહે;
છોને કદિ પીતળ સમીપે સય કુંદનને ધરો,
પણ આખરે નમ્યય થશે જય સત્ય કુંદનનો ખરો. ૪
- દળ દુસ્મનોનું છો ખડું ! જય વાવટો છે સત્યનો,
મિત્રો રિપુસમ છો યથા ! જય મિત્ર છે પણ સત્યનો,
સંસારીઓ ખટપટ કરી છો રે' અસી ચમકાવતા,
છે આખરે જય સત્યનો સંભ્રામના મેદાનમાં. ૫

ચુંબક.

}

હરગોવિન્દ કાનણ ભટ્ટ.

અગમનિગમ.

(ભજન એકતારો.)

બાવ હમારા હરનો બાખ્યો નવ જય.
બેડુ બેટે તો કમણુ બાગીયે હોય !

સાચી.

દરય કદિ દર્યાનીએ અદસ્ય શે' રેખાય ?
કેમ કરી સહમજનીએ જ્યાં વાચા, વાણીમાં સમાય !
એ વાણીના પાણી અંતરમાં ઉભરાય !
માટે બેડુને સંજે બાગીયે હોય !

સાચી.

અવનિ ચઢી આકાશમાં, નમ પેડું પાતાળ !
વિશ્વચક્ર આ સ્થિર થયું, બાપ બન્ને છે બાળ !
પર કાને એ ભરમ કસો નવ જય !
સાધુ બેટે તો સંકે દાગીયે હોય !

સાખી.

દરી દિશાને બેઠો ઉઠ્યો અનહદ નાદ,
રાખો કેળ્યા અવલુખાં, રાખ્યા વાંદ-અપવાદ !
એ એકતાના રસમાં વિલોક તણુપ !
આવો એ તાન લેવા લાગીયે હોશ !

સાખી.

જળગર જૂગર, આલ્યીયો, ખેગર પશ્ચિ સમાજ,
પનલીલા લીલી અને, સુખાં જડનાં રાજ !
સહુ સાગર સહને આગે એ સરિતામાં ન્હાય !
આવો પ્રભાતે વીરા જાગીયે હેશ !

સાખી.

નિઘત, સ્વપ્ન ગુણિતમાં તુલાં રહે તાન,
મમતા માગે મરણ ત્યાં, યજુ' સ્વરૂપનાં શાન !
એ જાન જારતી મસ્ત પસંત ગુણ ગાય !
એવું શ્રીકરિને ચરણે માગીયે હોશ.

પત્તન.

“ પતંગને. ”

(મંદાકાન્તા.)

ભોજા પ્રેમી છવિત સવણું વ્યર્થ શાને શુભાવે ?
રે ! નાચતી હીંપવૃતિ તને ઉઘ તારે તપાવે.
મેધુ' તારું છવન અધુના મેહલથી નષ્ટ ધારો,
આ સંસારે પ્રયુષ મુખડું શું પછી ભોખાશે ?
આસા લાંબી સહુ મનુજને હોય છે છવવાની,
કિન્તુ ધ્રુવના ક્ષમ ચમ તને દેહને હોમવાની.
જ્યોત્સ્ના એવી બહિરં વિભરે આતને તું મરેલી,
દેવામાં તો તમસ-સરિતા કાળજે છે બરેલી.
જાદુગારોં અજ્ઞ નયને બે કદી તું ફસાતું !
લ્હાવો લેવા પ્રિય રસિક તું વાલ બે તોં રહેવું.
તું ગાહે છે પ્રયુષોં દિગને લ્હાય ના તેડકું એ,
કિન્તુ જ્ઞાન દુર્ગ જિભરને જ્ઞાનવાને ચરે એ.
હું તોં ત્હારા મુદ્દ હરપને ચેતવું છું હમુએ,

અદાળુ થઇ દિત વચનમાં હૈં તું આંધળીને.
 તારા જેવો જમર પણ છે મૂર્ખતાનો ખમનો,
 આંધળી સિખ્યા ઉભય નજી આ પાડ આધીનતાનો.
 પ્રાણનાં આ મુખ સમણાં ફર્ક ના હોય બાહ,
 તુમિ તેમાં કદિ નહિ તને લાધશે સેવ કાંઈ.
 શોધ છે તું મુગળ વિશે મેષનું ચીત વારી,
 ને છાંછે છે દહન કરતી મોતની તું પયારી.
 ખેંચી સેવા તુજ હૃદયને ત્યજ દેવું કરે છે ?
 પીવા તારું હૃદય ઝરણું ખેંચ દેવા રમે છે ?
 સ્વાર્થાં વસિ કદિન દિવની શું તને ના નજીયે ?
 રે । રે । મોળા તુજ હૃદય એ તેજમાં શું તંજીયે ?
 દોષે છે ને મહિમય ચીખા ધુન્ન છે અન્ત તેનો,
 આ સંસારે મુખ સમયનો અન્ત દુઃખે બરેલો.
 એ આંધળો તુજ નિગરને ખાકમાં દાખશે ને,
 ત્યાંની તારું સ્મરણ મધુરું હર્ષમાં મ્હાલશે એ.
 તારી પ્રીતિ તુજ હૃદયને માર્ગ આવે ખતાવે ?
 કે શું પેલો કુસુમરાર કેં આજ આવું સતાવે ?
 સ્નેહે દેવે નજમ પણ ના મુઝુ આધીન થાવું
 ખાલો પીવા વિષમય કદિ બાહ તું ત્યાં ન જાવું.

પોર
 તાકુટ—દસરોહ.

}

“ ધીરજ. ”

પ્રેમાય સર્પણ.

When the lamp is shattered
 The light in the dust lies dead.

—P. B. Shelley.

દીપિકા કુમળી થદિ ભગ્ન થતી,

રજમાં ઢગલી ધુનિકા હસતી.

ધન મેષ નતો વિખરાઈ થદિ, પ્રિય મેષ ધનુષ્ય પ્રમા સરતી

થદિ તાર સિતાર તણા હૃદના, સ્વર મંચુલ કોમળ હ્રાપ્ત થતા.

અધરોષ પુલી સ્વર ન્યાં પકતાં, પ્રણયી વચનો વિસરાઈ જતા

દીપિકા, સુસિવાર, તણા નિધને,

ધુનિકા, મુકુમાન, ચિનાય ધરે.

ત્યમ આત્મ વિશે નડતાં સરતાં, નવ જાન રમે. હૃદના પાપા

૧

૨

૩

અતિ જલ્દી કુદીર વિષે ઘસતાં, સુસવાટ કરન્ત સગીર સમા.
અથવા મૃત. નાવિકને રડતાં, અતિ ખિન્ન સમુદ્ર મહેલોનિ સમા
નવગાન. | પરંતુ કુખી ઉભરા.

પ્રણી નિજ આત્મથી આત્મ રસે.

પ્રભે સિયર આત્મથી પ્રેમ ખસે.

અતિ નિર્મળ પાન દિસે સરખું, સદવા પ્રિય પ્રેમતણું રસધું
અહ પ્રેમ ! સમસ્ત જગાદિય વિષે, સદુ વસ્તુ તણી કૃપિતા વિષયે
કપમતો અતિ નિર્મળ પાન વિષે, તુજ જન્મ ધરી પ્રિય વાસ કરી,
મરણ મહે ?

જન્મ વાયુ પ્રચંડ હિંચે ખગને.

તમ જાવ ઉડા તુજને હિંચશે.

શિશિરે નમથી રવિ રાજ હસે, તમ નિર્મળ ચિત તને હસશે.
ખગ રાજ તણુ હિંચ સ્થાન સમું, તુજઉતમ સ્થાન વિશીર્ણ ધરો.
પ્રિય સ્થાન જતાં, અસહાય થતાં, બાલ્યે રડતાં, જગમાં અતિશે
ઉપહાસ ધરો.

જંબુશર.

અવનીધર.

દશ ઉત્તમ ગુજરાતી નવલ કથાઓ.

આ વિષય સંબંધી સૌ સુશીલા દીવેરીયા તારથી ગયા હોસેબર માસના ૧ સત
માં એક ચર્ચાપત્ર હમે પ્રગટ કર્યું હતું અને વિદ્વાન સમજનોને તેમનો વ્યક્તિગત પર
આપવા વિનંતિ કરી હતી. તેના ઉત્તરમાં હમારા જુવર કેટલાક ઉત્તરો આપ્યા છે, જે હમે
નીચે પ્રગટ કરીએ છીએ. પોતાનો સત આપવાનો અમ લેવા સાર હમે તેમનો ઉપકાર
માનીએ છીએ અને આજ સંખ્યાએ છીએ કે આવતો અંક પ્રગટ થતાં પહેલાં જેમણે હજી
જવાબ આપ્યા નથી તેઓ તે મોકલાવી આપશે. આ સંખ્યામાં એક બે ચર્ચાઓ પણ
હમને મળ્યાં છે જે પણ હમે પ્રગટિત કર્યાં છે. આ ચર્ચાઓ સાર, હવે પછી આપીશું.
હાલ તો અન્યોના ગત દંડોનેજ ચિરમિએ છીએ.

(૧)

૧ સરવતિચંદ્ર (મૂલ) રા. રા. ગા. મા. ત્રિપાઠી-ચાક્ર ભાગમાં

૨ કમલેશ (મૂલ) રા. રા. નંદરાજ દુગ્ગલરાજર

૩ અમરજ્યોતિ (મૂલ) રા. રા. શિવભાઈ બાપુભાઈ

કિ. ૭-૮-૭

કિ. ૧-૮-૭

કિ. ૧-૮-૭

૪ હિન્દ અને બ્રિટાનીયા (મૂળ) રા. રા. ઉજ્જવિભામ સુર્યરામ દેસાઈ	કિં. ૧-૮-૦
૫ એમ. એ. બનાકે મેરી મિટ્ટી ખરાબ કી-રા. રા. અમૃત કેશવ નાયક	કિં. ૧-૮-૦
૬ કાદમરી (સંસ્કૃત પરથી બાબાંતર) રા. રા. હમનલાલ દલિલાલ પંડ્યા	કિં. ૨-૮-૦
૭ સુધાહાસિની (અંગ્રેજી પરથી બાબાંતર) રા. રા. વિદ્યા વધા સા. શારદા	કિં. ૧-૪-૦
૮ ગુલાબસિંહ (અંગ્રેજી પરથી બાબાંતર) રા. રા. મણિલાલ નમુબાઈ	કિં. ૨-૦-૦
૯ ઔરંગઝેમ અને રાજપૂતો (બંગાળી પરથી બાબાંતર) રા. રા. હુસુલાલ મોહનલાલ ઝવેરી	કિં. ૧-૮-૦

૧૦ દુખીયારી ખચુ (અંગ્રેજી પરથી બાબાંતર) રોહ કેળુચરો નવરોજી કાખરાણ કિં. ૨-૦-૦
હિન્દુમતાના ગણેશજી અંતરીયા. એમ. એ.

(૨)

૧ 'વનરાજી' આપણે	સ્વ. મહીપતરામ રૂપરામ	:
૨ કરણપ્રેક્ષા	„ નંદરાંકર તુળબાંકર	:
૪ સરસ્વતીચંદ્ર	„ ગોવર્ધનરામ માધવરામ	:
૪ ગંગાઃ એક ગુર્જર વાસી	„ હમ્મીરામ સુર્યરામ	:
૫ હાસવતી	રા. હમનલાલ કાકોરદાસ	:
૬ વિક્રમની વીસમી સદી	રા. મેલીલાલ સદૃષાળા	:
૬ દુઃખી દાદીબા—અયયવા પરીનમેષ પરતાવો.	„ દા. એ. તારાપુરાળા	:
૮ બંદ્રબદ્ર	„ રમણભાઈ મહીપતરામ	:
૯ એ બહેનો	„ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ	:
૧૦ અધેરી નગરીનો અધિવસેન	„ „ „	:

મગન હ કાંદાવાળા.

એમ. એ. ત્રિપાઠી, 'સાહિત્ય'

તા. કં. બાબાંતરો આ દીપમાં દર્શાવલ કરવાનું હું પસંદ કરતો નથી. માત્ર 'હાસવતી' ને અપવાદ રૂપ ગણું છું.

(૩)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર.	સ્વ. ગો. મા. ત્રિપાઠી.
૨ કરણપ્રેક્ષા.	સ્વ. નંદરાંકર તુળબાંકર.
૩ બંદ્રબદ્ર.	રા. બા. ર. મ. નીલકંઠ.
૪ વિષદક્ષ.	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર.
૫ સુધાહાસિની	સા. વિદ્યાગૌરી તથા સા. શારદાગૌરી.
૬ તારા.	રોહ નંદરાંકર બે. મહીબાન.
૭ ગુજરાતી બ્લડી વાતાંઓ.	ગી. મણિલાલ હમ્મીરામ.
૮ ઔરંગઝેમ અને રાજપૂતો.	—
૯ હવન મેખાત.	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર.
૧૦ અરેબીયન નાઇટ્સ.	—

કરમતી હામલ બીકડીમ;
ગિરનામ બેકરોડ; મુંબઈ.

શંભુમસાદ શિવમસાદ મહેતા. બી. એ.

(૪)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર.

ગો. મા. ત્રિપાઠી.

૨ વિદ્યમની ચોસમી સદી.	મે. વિ. સદાવળી.
૩ ક્રોધપેલો.	નંદરાંકર તુલસીદાસ.
૪ સુભાસિંહની બદલી વાતોચી.	મહિલાલ છબારામ.
૫ બાલા.	રામમોહનરાય નં. દેસાઈ.
૬ અલરખનપાતિ.	શિલ્પભાઈ બા. દુર્ગા.
૭ પદ્મિની.	નારાયણ વસનત કંકુર.
૮ બદ્ધબદ્ધ.	રમણભાઈ મ. નીસાંક.
૯ સવા અને સલિતા.	સુનીલાલ વર્ધમાન રાઠ.
૧૦ કુલીનકુદર.	મી. તાલીયારખાન.
શુભધ.	
સોમરોઈ હાલસ-વોઈનરોક.	ફેલુતરામ વાવાભાઈ બી. મે.

(૫)

- ૧ સરસ્વતીચંદ્ર.
- ૨ ક્રોધપેલો.
- ૩ સુભાસિંહ.
- ૪ પરામાર ધારા વર્ષા દેવ અને રામચંદ્રામી.
- ૫ સુભાસિંહની.
- ૬ એમ. મે. બનાફેંટ.
- ૭ લાલ અને સરમી.
- ૮ પેશાવ પદ્મિની પ્રસ્તાવ (લાલન વેરામણ).
- ૯ પદ્મ. નાબ.
- ૧૦ વિધિન.
- વલસાડ.

મગનલાલ રતનત વિદ્યાર્થી.
એમ. એ. બી. મેમ-સી.

(૬)

+	૧ સરસ્વતીચંદ્ર—રવ. મો. મા. ગોપાલો	original
+	૨ સુભાસિંહ—રવ. મહીભાઈ નં. દીવેલી.	"લીટ" ફત નવલ કરા
+	૩ ક્રોધપેલો—રવ. નંદરાંકર તુલસીદાસ	original
+	૪ કુલુમાવલી—રા. દેસાઈરામ કુમાર	original
+	૫ હાલસ—રા. મોહીદ્રાવ દીવેલીયા	"
+	૬ અલરખનપાતિ.	"
+	૭ બાલા રા. રામમોહનરાય નસવંતરાય	"
+	૮ વિધિન	"
+	૯ મહા અને સુદિસા—રવ. કુસાપિ.	adaptation
+	૧૦ એમ. એ. બના ફે કલ્પ મેલી મીટી ખસાલ કી	original
+	૧૧ બદ્ધબદ્ધ—રા. મ. રમણભાઈ મહીવતરામ નીસાંક	
+	૧૨ સુધા હાસિની—સી. હદેવ વિકા અને રાસદા	adaptation
- મોખા-શુભધ. આજુલાલ એ. વૈદ.

(૭)

- ૧ સરસ્વતીચંદ્ર. ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫. સાક્ષર ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી
- ૨ ગુલાબસિંહ-રવ. સાક્ષર મણિલાલ નચુભાઈ દ્વિવેદી
- ૩ વિવરણ-અ. જાણી જાણી અનુવાદક રા. નારાયણ હેમચંદ્ર
- ૪ સુખાકાશિની:-અ. શ્રી. વિદ્યાનંદરી અને સારદાનંદરી
- ૫ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી ૧:-રવ. અમૃત કેશવ નાયક
- ૬ મુદ્રા અને કુલીન:-ર. જલ્દીપીરસાહ અરદેસર તાલેશારખાં
- ૭ કશ્મીરિયા:-રવ. સા. નંદરાંકર દુગ્ગલરામ
- ૮ વનરાજ ચાવરે:-રવ. સા. મહિપતરામ રૂપરામ નીલાકંઠ
- ૯ રૂપનગરી રાજકુંવરી:-રવ. નારાયણ હેમચંદ્ર
- ૧૦ છવનપ્રભાત:- " "
- ૧૧ છવનસંજ્ઞા:- " "
- ૧૨ રિકમની વીસમી સરી:-ર. સદાચાલા

અમદાવાદ

‘વૃજિવડા’

(૮)

- ૧ સરસ્વતીચંદ્ર.
- ૨ કશ્મીરિયા.
- ૩ અરેબિયન નાઇટસ.
- ૪ હિન્દ અને અિરાનીયા.
- ૫ કાશ્મીરી
- ૬ મુદ્રા અને મોહન (આગદિન આગિન)
- ૭ રિકમની વીસમી સરી
- ૮ પ્રથમ ગોદાલુ અને ચંદ્રજાલી
- ૯ ભદ્રંભદ્ર
- ૧૦ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી.

સુવંશનપુર (દેવાગંઢા)

—જાણી નાયક રાવળ.

(૯)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર.	રવ. સા. શ્રી ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી
૨ કશ્મીરિયા.	રવ. સા. શ્રી નંદરાંકર દુગ્ગલરાંકર મહેતા.
૩ વિપિન.	રા. શાન્દે સોમનાથરાય હવાલ.
૪ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ છી.	રવ. અમૃત કેશવ નાયક.
૫ અલંકાર ન્યોતિ.	રા. રામાભાઈ બાપુભાઈ
૬ ગુલાબસિંહ (અનુવાદ)	રવ. સા. શ્રી મણિલાલ નચુભાઈ
૭ વપરાણ (મદારાગ્રિય)	મહેન પ્રસન્નમીરી મહેતા.
૮ તારાબાઈ	રા. જલ્દીપીરસાહ અરદેસરમત મહંમદાન
૯ રૂમિય-નંદિની	રવ. નારાયણ હેમચંદ્ર
૧૦ છવનપ્રભાત	રવ. નારાયણ હેમચંદ્ર

અમદાવાદી પોત, લેવમોરી, વડોદરા.

શ્રી. સેન,
ગુલાબભાઈ દયાળાઈ દેસાઈ.

(૧૦)

૧ સરસ્વતીચન્દ્ર	૨૨. સા. શ્રી ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી.
૨ એલાબસિંહ	૨૫. સા. શ્રી મણિલાલ નબુખાઈ.
૩ કસ્તૂરબેન	૨૬. શ્રી. શ્રી. નરસિંહર ટુબલસિંહર.
૪ બદ્ધબદ્ધ	૨૮. ૨૮. રામચંદ્રાઈ મહિપતરામ ખીચક.
૫ વિઠ્ઠલની બીસમી સદી	૨૯. ૨૯. મોતીલાલ સહવાળા.
૬ કુસ્તુભાવલિ	૩૦. ૩૦. દોશતરામ કૃપારાંકર પંડ્યા.
૭ સુધાકારિની	શ્રીમતી વિશ્વમૌરી અને શાંતમૌરી.
૮ શુભી ચરીત	૩૧. શ્રી. નેપુશરો નવરોગજી કાળજી.
૯ શાંતબરી	૩૨. ૩૨. ઇંગલેન્ડ દરિયાલ પંડ્યા.
૧૦ મુદિત	૩૩. ૩૩. મેલીન્દરાવ રત્નલાલ દિગ્વીષા.

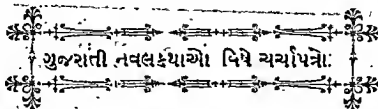
સા. ક. ' કાદંબરી ' નવલકથા કરતાં Romance હકી રાખ. ખરું આપણામાં મોઢા
નિભાવ હલુ સુધી પાડ્યો ન હોવાથી નવલકથામાં જણી છે.
નવીરના કૃતિ—નવનગર મહારાજકર પોપટબાઈ આચાર્ય.

(૧૧)

(૧) એલાબસિંહ	૨૫. શ્રી. મણિલાલ નબુખાઈ દિવેરી.
(૨) શાંતબરી	
(૩) સરસ્વતીચન્દ્ર	૨૬. ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી.
(૪) કસ્તૂરબેન	૨૭. નરસિંહર ટુબલસિંહર.
(૫) બદ્ધ અને બિરામીયા	૨૮. રામચંદ્રાઈ મહિપતરામ ખીચક.
(૬) અંબા	"
(૭) કુપુરાન ચતુઆજી	૨૯. આનંદરામ દેરાવજી દિવેરી.
(૮) કુદર અને વિધાનંદ	૩૦. નરસિંહર પ્રાણજીવન કવે. શ્રીમ. મે.
(૯) રેલીસબેન (સર નોદર સોદ હવ)	૩૧. શ્રીમતરામ નવલકથા.
(૧૦) સુધાકારિની	૩૨. વિશ્વમૌરી તથા શ્રી. શાંતમૌરી.

આદિવાસી કવિતા—અમૃતસર

શ્રીમતલાલ કારીશામ બધાસ

“સત્ય” ના તંત્રી સાહેબ.

વિ. વિ. ડીસેમ્બર માસનાં સૂચના અંકમાં આવેલી રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા-એ આપેલી ગુજરાતી ભાષામાંના દશ વાંચવા લાયક પુસ્તકોની યાદી વાંચી કેટલીક સંકળો ઉત્પન્ન થાય છે તે નીચે જણાવવાની રજા માયું છું.

૧. મૂળ સૂચના તો ગુજરાતી ભાષામાંનાં વાંચવા લાયક દશ નવલકથાઓનાં પુસ્તકોની યાદી આપવાની હતી એમ હું સમજ્યો છું. તો રા. ધનસુખલાલે આપેલી યાદીમાંથી રા. રમણભાઈ કૃત ભદ્રભદ્ર, રા. મણિલાલ છાત્રામ. ભટ્ટ કૃત ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ, તથા અરેબિયન નાઇટ્સ એ ત્રણ પુસ્તકો નવલકથામાં ગણી સકાય નહિ એમ મહારૂં ધારવું છે. કારણ ભદ્રભદ્ર એક કટાક્ષમય (Setirical) હાસ્યરસ પ્રધાન વાર્તા કહેવાય અને ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ તો રક્ત અનેક-દુઃખી દુઃખી વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે, અને અરેબિયન નાઇટ્સ પણ તેજ વિભાગમાં ગણાય.

૨. જે મૂળ સૂચના કલ્પિત કૃતિ (Fiction) ની યાદી આપવાની હતી તો તેમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ પુસ્તકોનાં નામ દાખલ કરી સકાય. મહારા મિત્ર રા. ધનસુખલાલે Fiction ની યાદી આપવાની સૂચના હોય એમ ધારીનેજ આ ત્રણ પુસ્તકો ભૂલમાં વાદમાં દાખલ કર્યા-જણાય છે.

૩. Fiction ના વિભાગમાં નવલકથાઓ, કટાક્ષમય હાસ્યરસ પ્રધાનની વાર્તાઓ, હાસ્યરસ પ્રધાન તેમજ કશ્ચરસ પ્રધાન વાર્તા તથા નાટકો વગેરેનો સમાવેશ થઈ શકે પણ નવલકથાનાં વિભાગમાં તો ફક્ત પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી એક જ વસ્તુ (Plot) હોય તથા સુચ્છિદ્રતા (Compactness) હોય તેવી વાર્તાઓનો સમાવેશ કરી સકાય.

મહારી તરફની દશ નવલકથાઓના પુસ્તકોની યાદી આગળ ઉપર લઘુભાષા ઉપર મોકલીશ.

કશ્ચ અંગ્રેજી—વાંદરા.

તા. ૧૦-૧-૧૯૧૪

વિ. આપનો,

નલિનકાન્ત નરસિંહરાય દીપરીયા.

(૨)

“સત્ય” ના તંત્રી જોગ,

મુખ્ય

મહાશય,

“ગુજરાતી ભાષામાંનાં દસ ઉત્તમ નવલકથાનાં પુસ્તકો” સંબંધી જે ચર્ચા ફ્ર. સુશીલા દીવેશિયાએ ઉપરિયન કરી છે અને આપે સહર્ષ વધારી લીધી છે, તેથી આપના માસિકના પાંચનાશઓને રસ તો પડશેજ એમ મારું માનવું છે.

બાબાંતરો અને ખૂસ ઝંઘો વચ્ચે સૌ સુશીલાએ તરાવત નથી રાખ્યો, એ ઉપરથી એમ બહુવા છે કે આ ચર્ચામાં સેખડોના સત્કાર કરતાં વાચકોને માર્ગ-સૂચન કરવાનો હેતુ વિશેષ પ્રધાન છે. પરંતુ આવી ચર્ચા પૂરતો સુગતવાળી બાબોનો વિકાસ હજી થયો દેખાતો નથી. અભિપ્રાય ઉપર આવવાનું કારણ મને મજબૂત નથી. આપણી માન્યતામાં ઉત્તમ પ્રકારની નવલકથાઓ એટલી બધી ઉભરાઈ જતી નથી કે જેથી સુઠણી કહીને અંધવા તો સર્વ આવશ્યક હોય. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે આ જાતની ચર્ચા કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાને હજી આપણે આપણી માન્યતામાં ઘણું ખેડવાનું છે, અને તે માત્ર સમય રીતે નહિ, પરંતુ નવલકથાના ખાસ ક્ષેત્રમાં પણ.

કદાચ સુગતવાળી નવલકથાઓનું મારું વાંચન બહુ સંકુચિત હશે, તો પણ પ્રપલ્લ કરતાં એક, બે, ત્રણ—એમ દસ સુધીની આપે જે પ્રકારની પરંપરા માગી છે તે પૂરી કરવાને હું અશક્ત નીવડયો છું—તે મારી શોધનીય નિર્બળતા આપને જણાવવી અનુચિત નહિ લેખક એમ હું આશા રાખું છું. આથી આપના અને સૌ સુશીલા દીવેદિયાના પરમ શુભાચરને હું કાંઈ રીતે અન્નયા કરવા ઇચ્છતો નથી, તેમજ આ ચર્ચા અન્ન્યોને દિલકર કે શમામિની બાસતી હોય તો તેમને હું કાંઈ રીતે અટકાવી નહીં શકું. હું તો માત્ર આપના કૃપામય પત્રના ઉત્તરમાં આ ચર્ચા સંબંધી મારી પોતાની સુરક્ષા અને અગ્રહિત આપને રહી મારી શરજ અત્ર કહે છું.

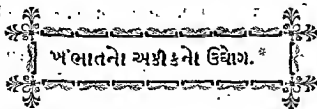
ચર્ચામાં અમુક પ્રકારનો ભાગ લેવાની અનિચ્છા છતાં બીજી પરોક્ષ રીતે હું આરંભે શોધ્યો, તેથી કદાચ આપના કેટલાક હારમાનુરાગી વાચકોના મનોરંજનની દ્રષ્ટિ વસ્તુ મળશે.

સુબ્રહ્મ-કાંદાવાડી.
તા. ૨ જાન્યુઆરી ૧૯૧૪

સે. આપનો આભારી,
નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિલાકર.

તા. ૬. મને લાગે છે કે આ ચર્ચા સંબંધી આપ આપના વાચકોને એક સૂચના કરશે તો કંઈક વિશેષ ફલ પ્રાપ્ત થશે તે સૂચના એમ કે જેઓ દસ ઉત્તમોત્તમ નવલકથાઓની રીધ આપે તેઓ કૃપા કરી સાથે સાથે તે નવલકથાઓની ઉત્તમતાનું સંક્ષિપ્ત પણ સ્પષ્ટ સમર્થન આપે. જો કે કલાના અમુક સ્વરૂપથી ધાવત ધવાતાં કારણો વણી વાર મળી શકતાં નથી, તમાપિ એ સ્વરૂપની વ્યાપક સમાવેશના કરી ખુબીઓ નું જણાવી શકાય તેમ જણી નથી, અને અમુક નવલકથા આ માટે ઉત્તમ છે તે જણાવવા જે કૌતુક છે એટલીયે હકીકત બહુ ઉપયોગી થઈ નહિ પડે એનો મને ખ્યાલ રહે છે. અલગત, આથી આપના માનસિકમાં સ્વચાલાનનું વિચન નહી, પરંતુ એ વિચન દૂર કરવાની પ્રવૃત્તિઓ આપને અવસર જોડી આપણે એમ હું આશા રાખું છું. મારી અગ્રહિત છતાં બીજાઓની સંકિત ઉપર વિશેષ બોલો મૂકવાનું મારું સ્વાર્થ સાદસ કંઈક માર્મદયક લાગે તો ક્ષાંત્ય મજૂરી.

ન. લ. વિલાકર.

મૂલ ભેખક—રા. ખા. માધવરામ હરનારાયણ વ્યાસ-ખંભાતના વાનપ્રસ્થ દિવાન.

અનુવાદક—રા. રા. નાંલનકાન્ત નરસિંહરાવ દીવેદીયા-વંદા.

ખીજ સર્વ ગામેના પ્રાચિન ઇતિહાસની પેઠે ખંભાતના બેપારનો પ્રાચિન ઇતિહાસ પશુ અધિકારમાં જૂઠું રહેયો છે, પણ હિન્દુસ્થાનમાં આવી ગયેલા પરદેશી મુસાફરોના વર્ણનથી કોઈ કોઈવાર આપણને પ્રાચિન ઇતિહાસમાંની ખીનાઓ જણાય છે. સાધી ખેલામાં ખેડું વર્ણન જોવા જઈએ છીએ તો તે દસમા સદીના ઇતિહાસમાં નજર પડે છે. તે સમયમાં ખંભાતના બેપાર ઘણે ભાગે અરબસ્તાન અને ધરાનના મુસલમાનોના હાથમાં હતો. ખંભાતમાં તે અરબમાં હિન્દુ મુખે અમલ ચલાવતો હતો, પણ તે મુસલમાનો તરફ ઘણી માયા ભરેલી રીતે વર્તતો હતો. ખંભાત તે સમયમાં ગુજરાતમાં બેપારનું મુખ્ય સ્થાન હતું અને ત્યાંના જોડા માટે વખણાતું હતું. અગિયારમા સદીમાં પણ ખંભાત તે રીતિ સાચવી રહ્યું હતું. અને સ્થાનિક તેમજ પરદેશી બનાવટની વસ્તુઓના બેપારનું પણ તે મુખ્ય સ્થાન યથું હતું. આ સમયમાં ધરાન, અરબસ્તાન, આફ્રિકા, અને ચીન સુધી ખંભાતનો બેપાર ફેલાયો હતો, બેપારની જાણોમાં આમદાની વસ્તુઓ, ડાંગર, મધ, કપાસ આદિ તથા ગળી એટલાં મુખ્ય હતાં. ધીમે ધીમે ખંભાતનું બેપારના મથક તરીકેનું મહત્વ વધતું ગયું, અને તેરમા સદીમાં ગુજરાતના સમુદ્રમાંના ચાંચીલા લોકોના હુમલા થવા છતાં ખંભાત, હિન્દુસ્થાનના બંદરોમાં ખીજ નંબરે આવી પહોંચ્યું. કપાસ, મુતર કાપડ, ગંજી, અને ટોરનાં ચામડાનો બેપાર ઘણો વધી ગયો હતો. આ સદીમાં બેપારી વર્ગના લોકોમાં પારસીઓ દાખલ થયા. અજીહિતવાડના સોળંકી રાજાઓએ, સર્વ જાતના બેપારીઓને ઉત્તેજન આપ્યું, અને ખંભાત આ સમયમાં બેપારની બાબતમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પદનીએ પહોંચ્યું. ૧૪મા સદીમાં ખંભાતની બેપારમા કેવી રીતિ હતી તે વિશે કોઈ જાણવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ પંદરમા સદીમાં બેપારની જાણોમાં લાખ, રેશમ, તથા કાગળ એટલી વસ્તુઓ ઉમેરાઈ હતી. આ સમયમાં જ્યારે ખંભાત બેપારમાં સર્વોપરીપણું જોગવાતું હતું તે વખતે હવે હવે રાજકીય બાબતો ઉપર પણ ધ્યાન આપવું પડ્યું, કારણ કે કેટલાક સમયથી ગુજરાત ઉપર મુસલમાન રાજાઓનો અમલ વધુ ચુક્યો હતો. સોળમાં સદીમાં પોર્ચુગીઝ લોકો ખંભાત આવ્યા અને સમુદ્ર માર્ગે ચાલતો બેપાર તે લોકોએ ખંભાતવાસીઓના હાથમાંથી લઈ લીધો, પણ આથી મુનાબે બેપારને કંઈ નુકશાન થયું નહિ. પોર્ચુગીઝ સત્તાની પડતીના સમય

* સુરતમાં મળેલી ત્રીજી ઐત્તેહાસિક પત્રિકા સન્મુખ ખંભાતના માછ દિવાન સાહેબ રાવળ. હાલ માધવરામ હરનારાયણ વ્યાસે વાંચેલા અંગ્રેજી નિબંધનું ભાષાન્તર રૂબે મુલાકાતમાં ખાસ પરમાનથી મેળવેલું છે.

ભાષાન્તર કર્તા.

સુધી બહેપારની સ્થિતિ મંદ રહી પણ તે પછી પાછી તેજ હવે આવી અને રાતા સમુદ્ર તરફના પ્રદેશ સાથેના બહેપાર જરૂર અવસ્થામાં આવ્યો. વનસ્પતિ વર્ગની પેદારા, પ્રાણી વર્ગની પેદારા, ખનીજ પદાર્થ, રૂપ, સોનું, સુવર્ણ પદાર્થો, ગણાના વર્ગો આપાત તેમજ નિકારા યવા લાગ્યા. આ નિર્બંધના સુખ્ય વિષયમાં ગણાતા, વિવિધ જાતના પથરાઓ પણ ખેલ બહેલા આ સૈકામાં જાણવામાં આવ્યા. ચોડા સમય સુધી મંદ રહી બહેપાર પાછો તેજ ઉપર આવ્યો પણ તે તેજ ચોડાના વખત સુધી માણુ રહી. કારણ આ સૈકાના પાછલા ભાગમાં, સુરત બહેપારમાં અડસાચડસી કરવા માંડ્યું. સુરતમાં વંદા તેમજ અગ્રેજ લોકોની કે કોઓના સ્થપાવવાથી ખંભાતના બહેપારને પણ તુકશાન થયું એ કે ખંભાતના બહેપારને પણ ઉત્તરના આપવાતું આ બે પ્રભાએ ઘણું કાર્ય હતું. પોર્તુગીઝ શેકો જે કામમાં નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા તેજ કામમાં આ બે પ્રભા કતેલ પામી, અને હિન્દુસ્થાનના બંદર તરીકે ખંભાતનું મહત્વ જાતું રહ્યું. ખીજ રીતે પણ તેહનું અવસ્થાન જાતું રહેવા માંડ્યું. ખંભાત વાસી બહેપારીઓ પગાત પડતા ગયા, અને આખરે Cornelian તથા Agato એ બે જાતના અડીક, ધાન, કપાસ, રેશમ અને જરતરામ એટલા ઉપરજ બહેપારને આધાર રહ્યો. આદારમાં સૈકા માં ખંભાત તકનજ સુરતના દાખમાં આવી ગયું, તેજ હતાં પણ તહાંની કટલીક વસ્તુઓ ખીજ પ્રખ્યાત શહેરોની વસ્તુઓને ઉમદાપણમાં હકાવી નાંખતી હતી, પણ તેના બહેપારની પડતી શરૂ થઇ ચુકી હતી તે નિશ્ચય હતું. તહાંનું બાદ પણ પુરાતું જાતું હતું, અને બેટા બેટા બંદર આવતાં ખંધ થયાં; આ સૈકાની આખરમાં ખંભાતની નિકાસ ક્રમ મીઠું, તંબાકુ, તથા Cornelian ની હતી. એગણીસમા સૈકામાં ખંભાતના બહેપારની પૂરેપૂરી પડતી થઇ, અને કસત બહાના બંદર તરીકે જ ગણવા લાગ્યું, અને સુજરાત અને કાદિયાવાડના મામો બેટલ હરિયાજ તેમજ જમીનને માર્ગે બહેપાર કરતું હતું. બહેપારમાં જે કંઈ રહ્યું હતું તે રહેલ થવાથી બધી દિશામાં ફેલાઇ જવા માંડ્યું અને દાલમાં ખંભાતને સુખ્ય બહેપાર, શેતરંજ, સાડીઓ, ધોતીયાં, અને Cornelian તથા Agato જાતના અડીક ઉપર છે. કારણની ગતિ અકર્ષિત છે. કારણ જે રહેલા યવાથી એક સમયે બહેપારને તુકશાન થયું હતું તેજ રહેલે ખંભાતની અટતી કરવામાં મદદ કરતી જાણ્ય છે, અને વિજાન અને કળા બે બરાબર રીતે વપરાશે તો સમુદ્ર રસ્તે નડનારી હરકોતે પણ દૂર થઇ જઇ ખંભાત પાછું હિન્દુસ્થાનનું એક મહત્વનું બંદર થશે, કારણ વિષયના કાલકા પ્રમાણે પડતી આવેલી વસ્તુની પણ પાછી કોઈક સંમયે અટતી થવા માટે છે. તે આધારે ખંભાતનું ભવિષ્ય પણ આશાપૂર્ણ છે. અત્રાત તેને હજી સમય લાગશે.

અડીકના પથરા-તેની ખાણો આગળ કામકાજ.

આમ તેનો પ્રાચિન ઇતિહાસ બેઠ થવા પછી હવે ખંભાતમાં અસમસી થતા હિન્દુ વિશેની સ્થિતિ જોઈએ. હિન્દુસ્થાનની આ બાજુએ તો પરાની કાદીમરીમાં ખંભાત એકજાત પ્રખ્યાત છે. હવે, તે પથરાઓ ક્યાંથી આવે છે, તેના ઉપર શા શા સંસ્કાર થાય છે, તેની શી વસ્તુઓ અને છે, અને તે ક્યાં જાય છે તે જોઈએ.

ખંભાતનો પથરો એ શબ્દ ખંભાતમાં આવતા વિવિધ જાતના પથરાની બનતી વસ્તુઓ સુચવે છે. ખંભાત રાજ્યની જમીનમાંથી નીકળતો પથ્થર એમ લેવો અર્થ નથી. બધા પથરાઓ ખંભાતની બહારથીજ આવે છે. મુખ્ય કરીને રાજપીપળા સંસ્થાન, મોરબી સંસ્થાનના ગામે, અમદાવાદ પાસે આવેલું શણપુર, ખેડામાં આવેલું કપડવંજ, સુરત જિલ્લામાં આવેલું તડકેશ્વર, ખાનદેશમાંલું ચાલીસગાંવ, તથા મારંગપુર વગેરે સ્થળોથી આ પથરા આવે છે.

આ બધા પથરાઓમાં મુખ્ય અમીક (Agate) છે. તેના માંસના રંગ ઉપરથી તેને Cornelian કહે છે. તે અસહ્ય રિયતિમાં તે રંગ કંઈક પીળો, કંઈક આછો કાળીયા જેવો હોય છે, અને તેને ધાર કહેવાય છે. તેના ઉપર બધા સંસ્કાર થયા પછી તેને અમીક કહે છે. Agate ધણી રંગના તથા ધણી આકારના હોય છે. આના ધીવાય બીજા ધણી જાતના પથરા, ખંભાતમાં કોતર કામ વગેરે કારીગીરી કરાવવા માટે આણવામાં આવે છે.

Agate ની જાતનો પથ્થર મુખ્યત્વે રાજપીપળા સંસ્થાનમાંથી આવે છે. ત્યાં રેતીના પથરાવાળી (Sand stone). ટેકરીઓમાંથી તે નીકળે છે. જમીનમાંથી તેને ખોદી કઢાડે છે. ખાણ આગળ કામ ધણીજ અજીવામયી રીતે ચાલે છે. Cornelian માટીમાં પડેલા આ પથરા જડે છે. અને તે ઉપર લાલ અને પીળા રંગનાં પટ તથા Fuller's earth નામની માટીનાં પડ ખામેલાં હોય છે. ખાણ ખોદવામાં સાદામાં સાદાં હથિયારો વપરાય છે. ન્હાની કાદાળી, થોડીક ટોપલીઓ, દોરડું અને એક ચોક્કામાં જડેલી મરગડી ફક્ત આટલાંજ સાધનો ખાણમાં કાન કરનારા ઉપયોગમાં લે છે. દિવસના ૮ થી ૧૦ કલાક સુધી બે માણસો કામ કરે તો એક દિવસમાં ૧૦ થી ૪૦ પૌંડ જેટલા પથરા ખોદી કઢાડી શકાય છે એમ અસદા કરવામાં આવ્યો છે. આ ખાણો ખોદી પથરા કઢાડી જવાનો હક રાજપીપળા સંસ્થાન તરફથી હસ્તારાજ યાય છે અને વડોદરા તથા ખંભાતના બેપારીઓ તે કાન્ટ્રેક્ટ લઇ જાય છે.

પથર કાઢીને તેને તપાવવાની પડતી જરૂર-રંગમાં થતા ફેરફાર !

ખાણમાંથી કઢાડ્યા પછી, પથરાઓ જુદી જુદી જાતના હોવાથી તેને ચાળવા પડે છે. કારણુ તેમાંના કેટલાકને તડકે તેમજ દેવતા આગળ તપાવવા પડે છે તેથી જેમને એવી રીતે તપવવાના હોય તેવા તથા ન તપવવાના હોય તેવા, એમ બે વર્ગ કરી જુદા પાડવામાં આવે છે. તપાવવાનો હેતુ પથરાના રંગ વધારે ખુલ્લા કરવાનો તથા કેટલાકનો રંગ બદલવાનો હોય છે. કારણુ ધણીવાર એકજ પથરામાં જાલ જાલના રંગ હોય છે. તડકે તેમજ દેવતા આગળ તપવવાંથી રંગ ખુલ્લા થાય છે, કેટલાક રંગ ઘેરા થાય છે, અને કેટલાક બદલાઇ જાય છે. પ્રકૃતિની સહાયથીજ રંગોમાં થતા આ ફેરફાર જોવાનું ધણુ સુંદર લાગે છે. પણુ વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિથી આ ઉદ્યોગને હજી ધણો ખીલવી શકાય અને બલિષ્ઠમાં બોઝ જેવો કોઇ વિદ્વાન શાસ્ત્રી રંગના આંતર ભાગમાં ફેરફાર કરનાર ગતિ શોધી કઢાડી વિદ્યાન રસિક જનોને સમસ્ત સંષ્ટિની રચનાને દોરનાર, બુદ્ધિ આતુર્યના આશ્ચર્યકારક નિયમો સમજાવશે એમ આશા રાખીએ છીએ. પણુ ત્યારની વાત ત્યારે હાલનો કેવી કેવી જાતના પથરાઓને

ક્યાં આવ્યું છે તે નિબંધમાં કહેજું નથી તેમજ બાજાન્તર કરાવે પણ ખબર નથી.

બાજાન્તર કરતાં.

તકડે તપાવવાની વસ્તુ નથી હોતી તે ગણવીએ. (૧) મોર "અથવા" બાવો "થોરી" એને મોરેદ કહેવાય છે. (૨) અથવા "દસેર" ડોળા, અથવા વિલાડીની આખ્ય. (૩) થોરી અથવા લસણીયા નામનો પીંગો આઘો પારદર્શક પથરો. બાવો થોરી એ જાસનો હોય છે. એક જાત રાખ રંગી અને મહિ કાળી લાંબીવરણો. બીજી જાસ કાળી અને તેમાં ઘોળી લાંબીયો વાળો.

આકે અથવા દેવતા આગળ તપાવવાનો સંસ્કાર નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. પહેલાં બધા પથરાઓને મારી તથા એપીસ માસમાં નદન ઉવાડામાં તકડે તપવા દેવામાં આવે છે. પછી એ માસમાં નીચે કાણુ પાડેલા માટલામાં બરી એ કુટ ઉડા ખાડામાં ઉધા માટલાં સુકામાં આવે છે અને તેની આરે તરફ કાણુ વગેરે સજાગની તાપ કરે છે. આની રીતે આખી રાત્રી લેને રાખી રહેવામાં માટલામાંથી પથરા કાઢી, ચગાવતે તપાસાય છે. સારા સારા પથરા કોષણમાં બરી કારીગરને ત્યાં મોકલવામાં આવે છે. રંગમાં નીચે યુગ્મ્ય દેવશર થતા જોવામાં આવ્યા છે. કાંધીયા પથરામાં આજો રંગ હોય છે તે ધોળા ઘણ જામ છે, પેસ રંગના બામ કંઈક લાભાશ પડતા થાય છે, પીળામાં મકંઠના રંગના ગુલાબી થાય છે, નારંગી રંગના લાલ થાય છે, આજા પીળા રંગના કંઈક ગુલાબી તો કંઈક જાંબુડા થાય છે. કાંધીયા અને પીળા રંગના બીજાવાળા પથરા ઉપર લાલ અને સફેદ પટાઓ દેખાય છે.

Corneliansની જાતના સારામાં સારી જાતના પથરોના રંગ આજો લાલ તથા લોહીન રંગ જેવો લાલ હોય છે. યેરા લાલ રંગના, તથા વગરના, અંદર રેખા વગરના, તથા તફત ચોખ્ખા હોય છે. પછી તેના પથરા ઘણુ સારા ગણાય. બીજા નંબરે પીળા અને બીજા રંગના ગણાય છે; ધોળા ઘણુ વસ્તુને મળે છે.

ગુડા ગુડા સ્થળોના પથરની જાતો.

રાજપીપળા સંસ્થાનમાં રતનપુર ગામ આગળથી નોંધણતા આ પથરા શિવાય બીજી ચાર જાતના હોય છે. (૧) સાધારણ અગ્રીક Agate. (૨) લીલ (૩) કપડ પંજતો અગ્રીક (૪) અંદર રેખાવાળો પથરો. થોડી જાડાની પ્રાચી એ જાત હોય છે. ચરમાદાર અથવા ડોળા અને જામે ડોળા જાતનો પથર ધોળો ને અર્ધ પારદર્શક હોય છે, ને જામે કુધીઆ રંગનો અને રેખા વાળો હોય છે. આમ થોડાક દેર હોય છે પણ સાધારણ રીતે તેનો રંગ રાખ જેવો તથા કંઈક ધોળો જોય હોય છે. આ જાતનો પથર કાશિયા વાડમાં આવેલા મોરખી રાજ્યના મેહિવુર ગામ પાસે જડે છે. આનાં મોટાં પાંચથી તે સાક પાંડના વજા સુધીની ગરજાંના ગરજાં જડે છે. આખી મોટા હોય છે તે તપડવાળા હોય છે પણ નહાના હોય છે તે શુદ્ધ હોય છે. આ જાતનો પથર ઘણો સખત પણ સહેલાઈથી છુટે તેનો, વગરનાં બારે, તથા તેના ઉપર ઘણું જ સરસ પેલિશ થાય તેવો હોય છે.

બીજી જાતના પથરને સુવાભાજી કહે છે. આ "સ્વાભાવિક" રાજાનો અપખંડા સામે છે. આ જાતનો પથર અગ્રીક ધોળો હોય તે ઉપર સ્વાભાવિક રીસરીસ જાણે લીલ જાગી હોય તેના દેખાવનો હોય છે. તેથી સ્વાભાવિક સખત મારે ઉપરનું અનુમાન થાય છે. આ પથર મોરખી રાજ્યમાં આવેલા ટકર પાસેના જાડકાદરા ગામ આગળ જડે છે.

નેમોનતી સપાટીએ જે પુટું ઉડાઈએ આ પથરનો ખોટા પંડનો પંડ નીકળે છે. તે તરણધા હોય છે. આ નાત્યના પથરાનો કડકાનુ વજન અડધા પૌંડથી તે ચાલીસ પૌંડ સુધીનું હોય છે. આના ઉપર પણ પોલીસ બહુ સારું થઈ શકે છે.

ત્રીજી નાત્ય એકા હલ્લામાં કપડવંજ ગામ પાસેથી માનમ નદીના પટમાંથી જડે છે. આ પથરની આકૃતિ ગોળ દડા જેવી અથવા તો નારંગી જેવી હોય છે. હેતુ ~~પથર~~ અડધા પૌંડથી તે દસ પૌંડ સુધીનું હોય છે. બીજાં જોડા તે વીણી બેપારીઆને વેચે છે. આ નાત્યના પથરેમાં ત્રાભાવિક રીયેજ સર્પિ સૈન્દર્યનાં ચિત્રો જાણે ન હાયાં હોય તેવો દેખાવ જણાય છે. આ પથરા ઉપર પણ પોલીસ ઘેણું સારું થાય છે. બેપારીઓ આની ત્રણ જાતો પાડે છે. (૧) ખારીયુ. (૨) આંગિયુ (૩) રતાદિયુ. છેલ્લી જા. પનો રેખાવાળો હોય છે અને ખંભાતના પથરાઓ ખાસ કિંમતી ગણાય છે. હેને દોરાદાર પથુ કહે છે કારણ કે તેમાં રેખાઓ હોય છે અને તે હેની ખારીયત ગણાય છે. આ પથર અમદાવાદ પાસેના રાણપુર ગામ આગળ જડે છે. ત્યાં ન્હાના ન્હાના પથરાઓની પેડે પડેલા જડે છે. હેતુ વજન અડધા પૌંડથી વધારે હોતું નથી. આમાં જે જાલ હોય છે (૧) કાળો અને ઘાળી રેખાવાળો (૨) ઘાળો અને મહિં કાળી રેખાવાળો. (અપૂર્ણ).

રાણી હાડીજ યાને નેધપુરનું રમણીરત્ન.

(લાખનાર:—રા. નંદલાલ મુંદલ જૂના.)

નેધપુરનો રાજ મંજસિંહ ન્યારે મંજુ પામેથી ત્યારે તેની પુત્રી નેધપુરની ગાદી તેના પુત્ર યશવંતસિંહના હાથમાં આવી. આ વખતે તેની કંમરે આઠ વરસની હતી; રાજ મંજસિંહ દીકાના પાદ-શાહ શોહનહોને મિત્ર હતો તેથી યશવંતસિંહની નાની વય દરમ્યાન તેના રાજ્યના કાર્યોના તરફ પાદ-શાહ વધારે ધ્યાન રાખતો. યોડાં વર્ષ વારતા બાદ દક્ષિણનાં મેવજોડાંનો ન્યારે બંડ કંઈયું ત્યારે પાદ-શાહે રાવ યશવંતસિંહને પોતાના પુત્ર આરંગજેમ સાથે ગોવલકોડા છત્તેમાં મોકલ્યો કે ન્યાં તેણે સારું શાઈ દેખાડ્યું.

દીકીના બાદશાહ શાહનહોને ત્યારે પુત્રો હતા. તે દરમિયાં મોટા મોટા ખાનનાં મુખેદાર નીમવામાં આવ્યા હતા. સંવત ૧૭૧૪ માં શાહનહો ન્યારે માદો પડ્યો, ત્યારે દીકીની ગાદી પચાની પડવાનો વિચાર તેના ત્યારે પુત્રને સુઝ્યો. આથી ઐતજનેણ પોતાથી બનતું લશ્કર એકઠું કર્યું. ઐતજનેમ હુચ્ચો અને કપડી હોવાથી પોતાના નાનાભાઈ મુરાદને બેળગીને દીલ્લીની ગાદી પોતાને નેધતી નથી; વિગેરે બોલી તેને પોતાના પક્ષમાં લીધો; તે દીલ્લી તરફ કુચ કરવા નીકળ્યો. દીલ્લીની ગાદીને ખસે હકદાર દારા હુસેન કારંજી શાહેનહોને તે સૌથી મોટા પુત્ર હોય. ઉપરાંત શાહનહોની તેના ઉપર મીનિ પણ વનોરે હતી તેથી તેનો વિચાર ફરને ગાદી આપવાનો હતો; રાજ યશવંતસિંહ મોગજુ શહેનશાહનો મિત્ર હોવાથી તેનો ખેલ પંખુ ફરને મહી આપવાના હતી. તેથી તેણે હાથનો પક્ષ લીધો. ને પોતે પચીસ હજાર બાદ-

શાહી સેના તથા બોસ દલરની રજપુત સેના સહને ઘાત સાથે. ઐતરંગ્યેએ બેઠવાને નીકળી પડ્યો. ને ઐતરંગ્યેએ બિલોચપુર પાસે મળ્યો. રાજ યશવંતસિંહ આ લડાઈમાં, 'હારી-એવી જરા પણ રાંધા નહોતી પણ આ વખતે રાજ યશવંતસિંહે ઐતરંગ્યેએ તથા મુંઝાદને બેઠા થયા હીધા એ મોટી ભૂલ કરી હતી. ઐતરંગ્યેએ ત્યાં સુધી મુઝાદ તેને આવી મળ્યો નહિ ત્યાં સુધી રાત બેઠો રહ્યો ને રાજ યશવંતસિંહ તરફની બાદશાહી સેનાને ફોકવાને મંદલ કર્યો રહ્યો. તેણે મુઝાદ આવી પહોંચ્યો તેટલા વખતમાં બાદશાહી સેનાને ફોકીને પોતાના પક્ષમાં લીધું. બિલોચપુર પાસે બારે સંગ્રામ થયા, બંને સરફે મળી શૂરવીરતાથી લડ્યાં પણ મુઝાદમાન સેનાની સખ્યા મળીને મોટી હોવાથી રજપુતો વધારે વખત સુધી તેઓની સામે ઘર ઝીલી રાખ્યા નહિ. આ લડાઈમાં દરા ડગરજી મુઝાદમાન સૈન્ય નાશ પામ્યું ને પંદર હજાર રજપુતો રજામાં થયા. આથી રાજ યશવંતસિંહને લાગ્યું કે હવે તે ઐતરંગ્યે સાથે વધારે વખત રહી શકે તેમ નથી; તેથી બીજે દિવસે સવારમાં બાધી રહેલાં માણસોને લઈને બિલોચપુર તરફ રવાના થયા, ઐતરંગ્યેએ રાજ યશવંતસિંહની જરા પણ ડેડ કરી નહિ. કારણકે તેણે આગળે દિવસેના લડાઈમાં રજપુતોની શૂરવીરતાને રવાદ ચાખ્યો હતો.

રાજ યશવંતસિંહની ગેરહાજરીમાં બેધપુરાના રાજપૂતો સખયો વહીવટ તેની શણી હાકીલ ચલાવતી હતી. શણી હાકીલ ચેલાદાના રાજપૂતો પુત્રી થતી હતી. તે મેવાડના રાજપૂતો પુત્રી હોવાથી તેનામાં રુબ રજપુત લોકો વહેવું હતું અને મળી કાળેશ હોવાથી રાજ્યકારણને ચલાવવામાં કસબ હતી.

રાજ યશવંતસિંહ જેમ જેમ બેધપુર નજીક આવવા લાગ્યો તેમ તેમ તેના મનમાં ડગરજી વિચાર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા; ને પોતે હાલમાંથી પાછો ફરી આવેલા હોવાથી શરમ લાગવા માંડી. રજી હાકીલને જ્યારે લખ્યું કે પોતાને આવી રજપૂતોમાંથી પાછો ફરેલા છે ત્યારે તેણે દારપાળને કહ્યો ત્યારે જ્યારે ક વાનો હુકમ મેલારેને ને રાજ યશવંતસિંહને નગરમાં પેઠવા દેવાની મનસૂ કરી. વળી રાજપૂતો રાજ યશવંતસિંહના આ કૃત્યથી બહુજ લાગી આવ્યું ને રાજને કહેવું મોઝાડું. 'લડાઈમાંથી નક્કી આવેલા જતિને હું મારું સુખ દેખાડવા છુટકારી નથી.' વળી તેને કહે 'અર્યા ને બેલી ઉડી કે' 'રાજ યશવંતસિંહ મારો પતિ ન હોય? મેવાડ રાજપૂતો જમાણ તે વળી આવે કમવાસત છો એ વાત ખરી ન હોય? તેણે વળી કહ્યું 'જ્ય નહિવર મારું' એ એ મારું શિવાય બીજાને અંગીકાર કેમ કર્યો?'

કેડા વખત પછી તેની ઘરિ બલકાલ અને તેણે સતી થવાને નિશ્ચય કરી ચિતા ખડાવાને હુકમ કર્યો. પાછો કંઈક વિચાર તેના મિત્રોનાં આજ્ઞાં બેઠું. 'યરે જમીન' ઉપર પડી. જયારે પાછી તે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે તેની સુદ્રા બલકાલને કાપવિરામાં આવીને રાજ યશવંતસિંહ તરફ પળાવેર રાખેલા વાપર્યા. આવી તેની સ્થિતિ આડ દિવસ સુધી ચાલી. ને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે જતિને સુખ દેખાડવું નહિ; પણ જ્યારે આખરે તેની મમ્મે તેને મળી સમજતી, જુદી જુદી જાતની બોસાંબો દેખાડી. ને કેલકાલ પ્રયાગે કર્યો ત્યારે તેના મનનું સમઘલ થયું.

આડ દિવસ પછી રાજપૂતો કેમ કરી થયા. કિલ્લાના દરવાજા ઉપાડ્યા. રાજ યશવંતસિંહે સહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેને પોતાની વીરબલીના આવા આચરણથી જોયું પણ કેમકે ઉત્પન્ન થયો નહિ. ને પોતાની પત્ની અમદા શૂરવીર છે બહી તેને મળ્યા આનંદ થયો. પોતાના મળીની જે બૂલ થાય તે બહુને મોટે તેની તરફ તે બાળતમાં તિરકાર દેખાડવામાંથી મતી પોતાને મળી છે તેમ જાણી તેનું હૈયું હોંશથી ઉમરાલ આવ્યું.

મળીનું મન એટલું તેજસ્વી હતું તેટલું જતિ-પ્રેમ પૂર્ણ પણ હતું. રાજ યશવંતસિંહને બા લાગ્યા હતા તેના ઉપાયો તેણે જમીનીથી ચોળ્યા અને તેની બલકાલ બંને કરવા લાગી.

આ તરફ ઐતરંગ્યેએ કિલ્લી આવી પોતાના પિતા રાજેનરાજ સાદબંદને પકડી કેદમાં લાંબી કાલેથી ગાદી પોતાને સ્થાપીત કરી. આ વખતમાં જયપુરના મીરજીરાની જયસિંહ સાથે તેને બિરાચારી હતી. તેણે બિરાચારના કુદમાં રાજ યશવંતસિંહની મદદગરી બેઠી હતી, તેથી તેને તેની સાથે કુદમળ.

રાણીનાં દીક લાગ્યું નહિ. કારણ કે તેને તેના બાપ સુખ સાથે લગાઇ પરાની હતી. તેથી કરીને તેણે રાજા નયસિંહને મારફતે યશવંતસિંહ સાથે મિત્રાચારી કરવાનું કહેલું. કહેવરાવ્યું. ને રાજા યશવંતસિંહે તેનાં કહેલુને અંગિકાર કર્યો. ને બંને વચ્ચે મિત્રાચારી થઈ.

આ તરફ સુખ પોતાનું લશ્કર લઈને દીક્ષી તરફ નીકળ્યો હતો. ને ઐરંગઝેબે આ લશ્કરમાં રાજા યશવંતસિંહની મદદ માગી. રાજા યશવંતસિંહ તથા ઐરંગઝેબે લશ્કરો લઈને સુખની સામા નીકળ્યા. ને બંને લશ્કરોનો ભેટો અલાહબાદ સમિે ખજાનોમાં નબદીક થયો.

હાડીની રાજઆતમાં રાજા યશવંતસિંહ ઐરંગઝેબના પક્ષમાં રહ્યા પણ હાડીનો રંગ જામવા માંડ્યો કે તે ઐરંગઝેબની સમોવડીયો યદને ઉભા રહ્યા ને તેના લશ્કર ઉપર પાછડથી મારો ચલાવ્યો. ને તેણી છાવણી છૂટી ને શુદ્ધ ઐરંગઝેબને તણ ને શ્રીમંતી હતો તે ત્યાંથી ઉખેડી પોતાની સાથે લઈને જોધપુર તરફ રવાના થયો.

આ તરફ ઐરંગઝેબે સુખને દરબારને પોતે પાછો દીક્ષી તરફ રવાના થયો. ઐરંગઝેબને રાજા યશવંતસિંહના આ કૃપા કૃપથી બહુજ લાગ્યું. ને તેનું વેર લેવાની યુક્તિ ચોંધયા લાગ્યો. પછી તેણે રાજા યશવંતસિંહને કહેલું મોકલ્યું કે તમેએ જે કૃત્ય કર્યું છે તેને મદદ તમેને મારી બહાવામાં આપે છે. ને તમેને શુભચાતની સુમેદારી બહાવામાં મારી મરજ છે. પણ એવી સરવથી કે અમારા બાહબમાં દીક્ષીની માદીની બાબત ને તંકરાર ચાલે છે તે વચ્ચે તમારે પાડવું નહિ. રાજા યશવંતસિંહે આ લાકડ્યથી બોલાઈને તેની માગણીને સ્વીકાર કર્યો.

ઐરંગઝેબે રાજા યશવંતસિંહને શુભચાતની ને સુમેદારી આપી હતી તે ફક્ત તેણે કાસળ કાંદડા મદિત આપી હતી. સંવત ૧૬૭૩ માં અફઘાનીસતાનમાં બખ્ષિડ કંઠયા ને તે રાજા કરના તરફ ઐરંગઝેબનું મન જોડાયું. ને રાજા યશવંતસિંહ તરફ વેર વાળવાને આ લાગ છે તેમ તેણે ધોડ્યું. ને આથી તેણે અફઘાનીસતાન તરફ એક લશ્કર મોકલ્યું ને તેની સુમેદારી રાજા યશવંતસિંહને આપી.

રાજા યશવંતસિંહે પોતાની આ મેરદાનરી દરમીયાન તેના રાજ્યની સપળી વ્યવસ્થા પોતાના વડીલપુત્ર પુશ્પસિંહને સોંપી હતી. ને પોતે પોતાની સાથે રાણીને તથા પોતાના બે પુત્રોને આ હાડીમાં સાથે લીધા હતા. થોડા દિવસ નિત્યા પછી ઐરંગઝેબે પુશ્પસિંહને દીક્ષી બોલાવ્યો. ને તે ન્યાયે દીક્ષી આવ્યો ત્યારે તેને તેણે ધણે આદરસતકાર કર્યો ને રાજા રાણીના કુરાજ સમાચાર પૂછ્યા.

ઐરંગઝેબે આ પાટવી કંવરને ને આદરસતકાર કર્યો હતો તે ફક્ત ઉપરક્રપ્તથી ન કર્યો હતો. ને તે રાજા યશવંતસિંહ તરફ વેર જતા પણ બુઝી ગયો હતો નહિ. થોડા દિવસ પછી આ પાટવીકુંવર પાટા દરબારમાં આવ્યો ત્યારે ઐરંગઝેબે કળા વાપરી તેના બંને હાથો બાંધ્યા. ને બોલ્યો કે હે રાડા ! તારા બાંધના બાહુમાં નેટલી સકિત છે તેટલી સકિત તારામાં છે ને તારી મનો સ્વભાવ નેટલી તેજ સ્વી છે તેટલી તેજસ્વી સ્વભાવ તારો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે તે બોલ હને તું શું કરી શકે તેમ છે ?

પુશ્પસિંહ બોલ્યો, 'પ્રજા ! રાજેનશાહને સલામત રાખે ! સરકાર ને માણુદને એક હાથ પકડે તો તે માણુસની ઈચ્છા પરિપુર્ણ થઈ શકે છે તો આપ ફજાણે તો મારા બંને હાથ પકડ્યા છે તો મનેતો એમં-લાગે છે કે હું આપના જગતને પણ છોટી સહીશ.

પુશ્પસિંહના આ રાખેડો સાંભળી ઐરંગઝેબ બોલ્યો કે આ તો બીજી યશવંતસિંહ છે ને પોતે આથી ઘણો ખુશ થયો છે એમ દેખાડ્યું. પછી તેણે એક મુલ્યવાન પોશાક મંગાવ્યો ને પુશ્પસિંહને અપેલું કર્યો. પુશ્પસિંહે આને માન સાથે સ્વીકાર કર્યો ને પોતે, પહેરીને પોતાની છાવણી તરફ રવાને થયો. હજુ તે પોતાની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો નહિ. હતો. ત્યાં તો તેના ચરીરમાં દાદ ચવા લાગ્યો. ને છાવણીમાં પહોંચતાં થોડી તારમાં તરફીને મરણને સરખું થયો. આ પોશાકમાં ઐરંગઝેબે એ નાખ્યું હતું એકે તેના બાહુમાં પાછળથી આપ્યું હતું.

હુતરીસિંદના મરાઠાના સમ્રાટવાને, આરંગઝેબને રાજ્ય યરાવતસિંદને તથા રાણીને એક પાસ ન-
સુસ મોકલી કહેવરાવ્યા. પોતાની હિલમીરી કેખાડી રાજ્ય તથા રાણીને પોતાના પતિના પુત્રના, એકબીજા
મરણ થવાના સમાચાર નજીવે ઘણે રોડ ઉપબન્ન થયેલ વળી-પોતાની સાથે લઈ ગયેલ જે બીજી તારા
પુત્રે ખીચાર પડવા ને તે પણ મરણને સસજી થયા.

વળી વિશાલાએ તેને મારે વધારે સંકટ નીચળાવ્યું બાપી રાખ્યું હતું. આરંગઝેબ પોતાનું દુષ્ટ
દુષ્ટ એકલેવીન કરીને બેઠી રહ્યો નહિ પણ કોઈ દુષ્ટ માણસ મોકલેને રાજ્ય યરાવતસિંદનાં પ્રાણ લેવા
સમવાનો દિવસ થયેલ ક્યાં ને તેણે રાજ્ય યરાવતસિંદને તેને કપરોપ ક્યાં શિખાય બીજી રીતે પ્રાણ લેવા
હકિયે લાગ્યો ને તેથી તેણે એક દુષ્ટ મારફતે રાજ્ય યરાવતસિંદને મળી હેર કેખાડી, રાજ્ય યરાવતસિંદનું
મરણ બાપી લખિત થયું ને યોડાક કલાકમાં મરણને સસજી તેને પડ્યું પડ્યું, રાણી હાડીછની આ વખતે
કેવી રિયતિ ઉભી થઈ હતી? પોતાના વધારા પતિને તથા ત્રણે પુત્રોના એકી સાથે થયેલ મરણથી-વળી
મરણ પણ કપાડી ને નહિ કે રાજ્યકામમાં-તેના મનને કેટલી અપાઘાત લાગ્યો હતો?

આ વખતે રાણીને પોતાના પતિના રાજ્ય સાથે જાણી મરવાનો નિષ્કર્ષ ક્યો? આ વખતે રાણી
સમર્પા હતી ને પ્રસવ થવાને યોડાક દિવસની રાત હતી તેથી તેની સાથેના કેટલાક નિમ્નાદરના મેઝ-
મેઝે તેને સમજવાને સારી પતી બઢાણવી.

યોડાક દિવસ નીચા જાત રાણીને પુત્રને નજી આપ્યો ને તેનું નામ અબ્દલસિંદ રાખ્યું.
આમાં આપ્યું.

રાણી નવાને મુસાફરીએ નીકળી રાતે તેથી થઈ ત્યારે બાલક અબ્દલસિંદ તથા જાણી રહેલા
રજપુત લેખને સહને પોતે અફઘાનીસતાનમાંથી દીલીથી તરફ આવવાને રવાને થઈ. તેઓ નવાને દીલી
ખાલી થઈ ગયા ત્યારે આરંગઝેબને પોતાની હુમલાવાળા વાત કહેવરાવતે યોડાક દિવસ દીલીમાં રહીને
ભેદપુર તરફ રવાને થવાનું નક્કી કયું. નવાને આરંગઝેબને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણે રાણીને
કહેવરાવ્યું કે અબ્દલસિંદને દીલીમાં રાખવા નહિય અને હું તેની મંજૂર રાખીશ. મુંઝ રાણીએ ક્યું
વિરોધી થીમ્બી ના પાડી, કસજી કે તે સારી રીતે સમજાવી હતી કે ને અબ્દલસિંદને દીલીમાં મુકીને
જહાં તે મોતના પંજામાં મુકવા સમજાવ્યું હતું. નવાને રાણીએ કંઈકને સોંપવાની ના કહેવરાવી ત્યારે
આરંગઝેબે રાણીના કેટલાક રજપુતોને અમુલન્યા ને મુલક આપવાની સાલમ કેખાડી. પણ કોઈ પૂછ
રજપુત નવા પણ ગયો નહિ. ને પોતાના પ્રાણ બચ તેપણ કંઈકની નજી મળી પડ્યા પડ્યા નહિ
તેને ઉત્તર આપ્યો, ને દીલીથી ભેદપુર જવા નીકળવાની તેપણે કરવા આંદો ને કંઈકને દીલીના રવાનાની
બહાર સહીસલામત કેવી રીતે લઈ નવા તેના વિચારમાં પડ્યા.

રાણી પણ આ વિચારમાં જોડાય હતી, તેણે રજપુતોને કહ્યું કે ને વગર હોય તે થવા
હો ને તેમાં મુકીને તમારી સાથે ને એપણ પડશે ને હું એપણને વળી પડશે હું. વળી કંઈકને દીલીના
બહાર સહીસલામત લઈ જવાનું પોતાને ગ્રાથ લેવાનું કાણ્યું.

બીજે દિવસે સવારે પ્રાણીએ એક મોકલેલ રાખામાં બાલક અબ્દલસિંદને સુવાઈ ને તે
ટાપસો એક મુસલમાન કે ને રાણીને નીમકદલાવ નેકર હતો તેને આપ્યો ને કીડા બહાર અટક
જાણીને લઈ જવાનું કહ્યું આ રસલમાને કંઈકને સહીસલામત લઈ જવાનું સાથે લીધું ને કાવતર
સોમન ઉપર આપ્યો કે મોકલે નવા પણ રાત પડવા હમ્યા નહિ.

મુસલમાન એકે રાહગી બહાર સહીસલામત નજી પડેમ્બો તે રજપુતના કામ હવે કેવી
રીતે લેવું તેના વિચાર મવા સમજા રજપુતોને કીડા મુક્યા. પોતાનાં બેમાં કાઠરાંયોને મુકી કાઠરા
નીકલવું તે તેઓને રીક લાગ્યું નહિ કસજી કે ને હુમલોના કાપમાં તેનાં બેમાં કાઠરાંયો નજી તે
પોતાનું દુષ્ટ હલકિત થાર તેથી તેમણે એક નિયમ કર્યો કે બેમાં કાઠરાંયોને કોરણમાં મુકીને તેને
આગ લગાડી ને પછી કસડીયાં કરીને મેકાનમાં પડ્યું. રાણી શિવાય-સાખાં બેમાં કાઠરાંયોને કોરણમાં

પૂરી આમ લખાઈને હથીયાર લઈ સધળા રત્નપુનો બહાર નીકળી પડ્યા. રાણી હાથીય હાથમાં નગ તરવર લઈને સાંધી મોખરે નીકળી. આ વખતે મુઝવ સૈન્ય તૈયારજ હતું. બન્ને વચ્ચે બારે સંજામ થયા. રત્નપુત લોકોએ આ વખતે જે શુભચિંતા દાખવી છે તે વર્ણવવી ખરેખર મુશ્કેલ છે. દરેક રત્નપુત સિપાઈએ આ વખતે ચોક્કસી દરેક મૂળ સારી હતી.

મુઝવ લોકોની પુષ્કલ કલહ કરી રાણી હાથીય કીચલી બહાર બાંધી રહેલ લોકોને લઈને નીકળી આવી. ને જે મુસલમાનને બાલક સોંપવામાં આવ્યા હતા તેને મરદને મળી. પછી બાકીને લઈ રસ્તામાં કંઈ પણ ચોલ્યા સિવાય સિવાય પાધરી એવડ બંધને પહેલ્યા ને પોતાના બાહ્યા બોગમાં બાલકને મુક્યો ને કહ્યું કે આ બાલક ત્યાં મુધી ઉતર લાવક થાય ત્યાં મુધી તમે સંભાળજો. રાણાએ બાલક અછતસિંહને કેટલાક રત્નપુત સાથે આપ્યા પહાડ ઉપર મોકલી આપ્યા ને તેની વ્યવસ્થા એક શાહુ મારફતે કરાવી.

પછી રાણા ભેધપુર ગઈ ને પોતાના રાજ્યનો વહીવટ હાથમાં લીધો. બાલક અછતસિંહ ત્યાં મુધી મોકલ્યા થયા ત્યાં મુધી તેણે રાજ્યવહીવટ સંભાળ્યા હતા. તેને તે દરમિયાન ઔરંગઝેબ તરફથી પશ્ચાં કાવતરાં સામા ટકર લેવી પડી હતી. તેણે પોતાનો વહીવટ એવી કુસલતાથી સંભાળ્યો હતો કે રાજ્ય યશસ્વત્સિંહની તરફ પણ ખોટ નહાવા દીધી હતી નહિ. ને દિન પ્રતિદિન રાજ્યની આબાદી વધતી હતી ને છેવટે રાજ્યની પુષ્કલ બહોળલાલી રાજ અછતસિંહને સોંપી પોતે રવર્ગે સીધાવી.

પૂર્વ આફ્રિકાનો પ્રવાસ-જંગબાર તથા જર્મન આફ્રિકા-૩

જાનનાર:- સા. ઇચ્છદેવી મહારાણીશંકર રામો-જંગબાર.

જંગબાર શહેર બધ્ય છે. મકાનો પણ હયાં અને ઘુન્દર દેખાય છે. પરંતુ બગરના રસ્તા બહુનું સાંકડા છે. અહિંની આફ્રિકન સ્ત્રીઓનો ડ્રેસ આપણી સ્ત્રીઓને મળતો છે. ધરેણ્યાં પણ તેની રીતેજ પહેરે છે. નાકમાં જડ પણ પહેરે છે. મોઝાસાની તેમ ઉપરની સ્ત્રીઓ માથે વાળ કોમળ રાખે છે ત્યારે અહિંની તમામ સ્ત્રીઓ વાળ રાખે છે. જંગબારી ટાઇમ વિચિત્ર છે. ઇંગ્રેજ ટાઇમમાં અને જંગબારી ટાઇમમાં જ કસાકેનો ફરક છે. કુકામાં વધારો કરવો હોય તો જ ઉમેરવા અને ઘટાડો કરવો હોય તો જ કાઢી નાખવો. અહિં ઇંગ્રેજ ટાઇમ બંદુ થોડે માગે વપરાય છે તેમ બોલાય છે. આફ્રિકામાં આવીને જુલુ માણસો અત્યુભવ જંગબારજ મળેલો છે.

ફળો અને ફૂલદુપના.

જંગબાર શહેર આફ્રિકાનું કેન્દ્ર છે. બીજા દેશો કરતાં વિશાળ અને શંકુષ છે. કોઈને અહિં સૂકું ધાસ નોંધવું હોય તો તે મળતું જ નથી. અહિં મૂળ પેદાશ લવિંગ અને નાળાં એરની છે. બીજા સામાન્ય પેદાશમાં જરજળ, લેની ઉપર રહેલી નાવંતી, મરી, સોપારી, કાચુ, રખતર આદિ અનેક સીજો થાય છે. પરંતુ લવિંગ સૌ કરતાં વિશેષ થાય છે. કહેવાય છે કે

હલે દેશના લવિંગ જંગમશરમાજ ધાય છે. રસ્તા ઉપર જેમ જુનાગઢ આદિ પાલેડામાં આંખનાં
 વજ્રો દેખાય છે તેવી રીતે અહિં રસ્તાની બંને બાજુએ પંડિતના હલિંગનાં વજ્રો દર્શિગોચર
 યાય છે. હોમ હોના મધુર પરગાથી રસ્તાઓ બહેકી રહેલા હોય છે. રસ્તાની પોળાઈ સાંભોમ
 છે પરંતુ ખીબ દેશો કરતાં સાફ લધારે છે. આંખનાં કોમલ અહિં ગણાતીજ નથી. કેરીઓ
 કામી અને પાણી બારે માસ મળ્યાજ કરે છે. એક આંખાતું વજ્ર વર્ષમાં બે ત્રણ વખત શલ
 આપે છે. એક સાંખામાં મોર હોય છે તે ખીજ સાંખામાં કુંપળાઓની શરૂઆત થતી જાય
 છે અને ત્રીજી સાંખા ફળથી નમેલી હોય છે. ફળફુલ અનેક જાતનાં અહિં મળ્યા કરે છે. એક
 ફળ મેં અહિં નવીન પ્રકારનું દોડું છે જેને ખાવાથી ગુલાબના ફુલ જેવી મુગંધ આવે છે
 અને ઘણું મિષ્ટ હોય છે, જેને અહિંના લોકો ગુલાબી ફલે છે. મુળાકમાં ધાય છે કે કેમ તે
 હું નથી જાણતી. જેમ કીકુચનું ઘાસનું તળાવ આખા તૈરોખી શહેરને ખાણી પુર પાડે છે
 તેમ અહિં એક નાની સરખી જગ્યા છે અને જમીનમાંથી પાણી કુદવા કરે છે. આપણા
 પગની પેની હુમે એટલું જીંજર પાણી દેખાય છે. પરંતુ આખા જંગમશર શહેરને તે પાણી
 પુર પડે છે. હોને છુલ્લુ એવું નામ આપેલું છે. શહેરથી પાંચ ૭ માઈલ દુર છે. અને જોવા
 માટે મળાં હતાં. હિન્દુસ્થાનની જેમ કરતાં અહિંની જમીની રિષતિ કીક છે. જમીની આંદોલન
 વિભાગ પાડેલા છે. એક યુરોપિયનો માટે, ખીજે હિન્દીઓ માટે, ત્રીજે અહિંના વસ્તા સ્વાકી
 હીઓ માટે, કેહોને શરબાત સ્નાન કરાવવામાં આવે છે. કપડાં સ્વચ્છ રખાવે છે. અને એક
 ખીજ કહીઓ આપસમાં મળી હળી રહે છે. મતલબમાં હવા સારી મળે, ફુકારતો મળે અને
 ખાવાનું મળે એટલે શરીર સ્વચ્છરત જેવાં યથા જાય છે. એક બાદલી આકાશને હુમ
 મારણ કે તે લાં નથી મળી શકતી.

ભાદીયાઓનું ધર્મચુસ્તપણું.

જંગમશરના આપાર હવે દિવસે દિવસે કમ થતો જાય છે. પૂર્વે આપણા ભાટિયા મોકિ
 મૂર્ખને હમીને ડોડીયાં લઈ શકતા હતા પરંતુ હુદિના જગતમાં તેઓનું વંદુ હવે નથી ચાલી
 શકતું. અહિં જગતે મરદમ સુખનાન સાહેબ હતા ત્યારે ભાટિયાઓને કહેવામાં આવ્યું કે
 હવે હમારી સ્ત્રીઓને અહિં બોલાવો. હમને રહેવા માટે ચોખી પેરા સહિત મારા કિસ્સામાં
 મજનની સમયા કરી આપુ. હિન્દુસ્થાનથી આવવા માટે સ્ત્રીમર મોકલું. ત્યારે ભાટિયાઓએ
 કહ્યું કે અને બોલાવા નહયું. પાણી કીચે તો જગડાઇ જાય. ત્યારે સંગતાન સાહેબે કહ્યું કે
 હમને કપાના નજ નખાવી આપુ. તોપણ આપણા ભાટિયાના મગજમાં નહિ આવ્યું હતું.
 પરંતુ આજ અનેક કપો વેકો કુદે ને જુસકે સ્ત્રીઓ સહિત આવવા માંડ્યા છે. કહેવાય છે
 કે અહિં જ્યારે પહેલેલી એક હિન્દુ સ્ત્રી આવી ત્યારે સુગતાન સાહેબ પોતે સ્ત્રીમર ઉપર
 ઉતારવા ગયા હતા અને પોતાની બહેનની માફક માનીને પસલી તરીકે ૫૦૦ રૂપિયા અને
 સેનાની બંગ્લીની જેમી આપી હતી. અહિં જોવાની વસ્તી ઘણી છે. દરેક મહિને આખા
 ખાન શાહેબને ૧૦,૦૦૦ રૂપિયા જાય છે. આફ્રિકામાં ખીસકોલી, કામસ, લીલા પોપટ થતાંજ
 નથી, ખુસ પોપટ ધાય છે તે ઘણું સુદર બેસે છે. જંગમશર અને કાલેસાવામાં ગાદીને
 અંગેનાં નોંધવામાં આવે છે. હોમ સ્વામી જાય કરે છે. બોલ કરતાં ગધેડાંની હીમત લખણી છે!

ધોમ કરતાં આવડતાં હતાવળું હોય છે. આપણા દેશમાં ગણેશ ઉપર ખેડે ત્હેની પુરી ફળેતી કરવામાં આવે પરંતુ અહિં યુરોપિયનો સ્વારી કરે છે. જંગમારમાં એક મહિનો રહી અમે દારેસલામ ગયા હતા. ત્યાં એક માસ રોકાયાં હતાં.

જર્મનોની આપખુદી તથા અધેર-વિચિત્ર કાયદાઓ અને ચુકાદાઓ.

દારેસલામ જર્મન રાજ્ય છે એટલે નવું રાજ્ય જોવાનો અમને લ્હાવો મળ્યો હતો. દારેસલામ શહેર ધણું રજીયામણું અને મોહક છે. રસ્તા વિશાળ અને સાફ રાખવામાં આવે છે. આખા શહેરમાં સ્વચ્છતાનો નિયમ સારો જાળવવામાં આવે છે. આઠ આઠ દિવસે દરેક ઘરમાં ડોક્ટર જોવા આવે છે, જેથી પ્રજાને ખાસ ધ્યાન રાખવું પડે છે. બીજાને માટે સખ્ત મના છે. કોઈને બીજા માગનાં વસ્તુ તેા તુરત પકડી જવામાં આવે છે. જ્યારે જોગાઓએ ધર્મદાને નામે દીવાળાં ટુંકવા માંડ્યાં ત્યારે કાયદો ઘડ્યો કે કોઈ પણ વ્યાપારીના ચોપડામાંથી વર્ષ દિવસે ત્રણસો રૂપિયાથી વધારે ધર્મદો નહિ નીકળે. જો નીકળે તો અમુક દંડ અને જેલ ભોગવવી પડશે. બ્રિટિશ સરકાર કરતાં જર્મન રાજ્યનો કાયદો સખ્ત છે. અને ત્હેમાં પણ ખતીયાની (હિન્દુ) માટે તો પૂછવું જ શું ? કોઈને ઘેર હાથમોનીયમ કે ફોનોગ્રાફ હોય તો ત્હેનો પણ ઠર ભરવો પડે છે. સ્લેજ વાતમાં જેલખાનાંમાં પુરી દેવાં તે તો કાંઈ મોટી વાતજ નહિ. કોઈનો દશ રૂપિયા દંડ કરે ત્યારે પેસો કહે કે સાહેબ હું ગરીબ છું કાંઈ ઓછું કરો તો તો દસના વીસ કરવામાં આવે. જો વધારે મોઢે તો વિશેષ પાપ. અને કહે કે તું અમારાથી ડાલો છે કે અમને શીખામણુ આપે છે. તે ગામના વ્યાપારીઓમાંથી પણ એવા ઘણા થોડા છે કે જેણે જેલ પાત્રા ન કરી હોય. મતઘખમાં પુરી એક અધેરી ને ગંદુ રાજ જેવી રિયલિટ ધણે ભાગે મળતી આવે છે. ત્હેના કેટલાક હાસ્યજનક દાખલા આપને હું બતાવું છું. એક વખત એક હિન્દુને જેલમાં નાખ્યો હતો. તે જ્યારે પાપખાને ગયો ત્યારે ત્હેનાથી પાપખાનું બગડી ગયું. પાછળથી જ્યારે જેલનો ઉપરી પાપખાને ગયો ત્યારે ત્હેણે પાપખાનું બગડેલું જોયું. એટલે બહુ ગુસ્સે યઇ ગયો અને પોલીસને પુછ્યું કે આ પાપખાનું કોણે બગાડ્યું ? ત્યારે પોલીસે કહ્યું કે સાહેબ આ બર્બરોની ગયો હતો ત્હેણે બગાડી મુક્યું. ત્યારે કહે કે સાગ્રા કાશરને જેલની બહાર કાઢી મુકો-એમણે આપણું પાપખાનું બગાડી મુક્યું. એક વખત એક બકરી દુકાનમાંથી દાણા ખાઈ ગઈ. ત્યારે દુકાનવાળે કોર્ટમાં પરીયાદ કરી કે મારી દુકાનમાંથી આ બકરી દાણા ખાઈ ગઈ. ત્યારે બકરીના માલિકને શોધવામાં આવ્યો. પરંતુ કેનો દીવસ રજો હોય કે બકરીનો આ વખતે ધણી થાય. સૌને પુછ્યું, પરંતુ કોઈએ કયુંજ ન કયું ? કે અમારી બકરી છે. આખરે બકરીને ૨૦ કીલોકા (કીલોકા નામનું પ્રાણી થાય છે ત્હેના ચામડાંની લાકડી) ની સજાનો હુકમ થયો. બકરીને દસ કીલોકા વાઝ્યા ત્યાં તો તે જિયારી મરી ગઈ. ત્યારે કીલોકા મારનારે કહ્યું કે બકરીને દસ કીલોકા માર્યાં ત્યાં તો તે મરી ગઈ તો કહેવામાં આવ્યું કે ભલે મરી ગઈ પરંતુ વીસ કીલોકાનો હુકમ છે માટે હજી દસ ખીજા મારો. એક વખતે એવું બન્યું કે સુતારને હાથે કામમાં કાંઈ આઈ રહેલું યઇ ગયું. ત્યારે ત્હેમને પુછવામાં આવ્યું કે કામ કેમ ખરાબ કર્યું ? ત્યારે સુતારે જવાબ દીધો કે જ્હને મારો ઉપરી જેમ ગોડવી આવે છે તેવી રીતે હું કંઈ-કંઈ ત્યારે ત્હેના ઉપરની

ખોલાઓ, અને તેને પણ ઉપર મુજબ પુછ્યું. સારે રહેલું કહ્યું કે બપોરે હું કામ કરતો હતો ત્યારે ગધેડી બુકેરી હતી એટલે મહારાષ્ટ્રી બુલ થઇ ગઇ. ત્યારે ગધેડીના ધણીની શોધ કરી પરંતુ કોઇ ધણી યશુ નહિ. આખર ગધેડીને રૂપ કીચોક્કની સમઝ મળી. એક વખતે એક હિન્દુ બિમાર પડ્યો તેને ડૉ. ગ્રેવા ગયા ત્યાં બાળપણે તેમને બિમારને ઉઘડી થઇ. અને તેમાં ખીચડી તીકળી-સારે- ખીચડીની મોટે ખીચડીના કાપેલા ધૂધવામાં આંગળો કે જે કોઇ ખીચડીના પાણીને તેને દાંડ અને જેલ ભોગવવી પડશે. પરંતુ ડૉક્ટરે એટલો વિચાર ન કર્યો કે ખીચડી ખાવાથી કોઇ થોડો બિમાર પડ્યો હતો. કોણ ગળે કહેલા દિવસની ટાઢી કે ઉઘાડી ખીચડી ખાધી હતી તેથી બિમાર પડ્યો. આ ઉપરાંત માથું એમ કહેવું નથી કે જર્મન રાજ્યમાં સર્વ જગ્યાએ આથી અધ્યાપકથી ચાલતી હતી. હું માનું છું કે જર્મનની રાજ્ય-અવસ્થા ઉત્તમ છે. જર્મનમાં એટલા તારવણની અને ધર્મોત્તમ હોવાથી થયા છે તેવા હથુ ખીજ દેશે નથી પેદા કરી શક્યા. પરંતુ અહિં આફ્રિકામાં છુદીશાળી લોકો એટલા આવે છે તેથી પેદામાં મારાંધ લોકો ચાલતો હતો. હવે દિવસે દિવસે સુધરતું ગયું છે અને બધામાં બિલકુલ સુધરી જશે એમ આશા રહે છે.

જાગ્યાર, તા. ૩૧ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૩.

સાહિત્ય સમાલોચન.

મરાઠી.

મહાકવિ હોમરકૃત 'ઇલિયડ' નું કવિતામય મરાઠી ભાષાંતર—(સંપૂર્ણ) બોમ્બે—કર્તા ગણેશ રામકૃષ્ણ હવલકાર, બી. એ. એલ. એલ. બી કુપરિન્ટેન્ડેન્ટ, હાઈસ્કૂલ—ચિરેલે કે સંકેત, મુંબઈ. બેટ બાજ મળી કીમત રૂ. ૨૫. પાનાં ૬૦૦ કાગળ છપાઈ સાંધાં. કર્તા પાસેથી પ્રાપ્ય.

મરુત પુસ્તકમાં 'ઇલિયડ' ના પ્રદિપ્ત મણુલા કાળેને દુર ન કરતાં સર્વે જાગેતું પ્રયોગ રમં બર્તાતર કરતોમાં આપ્યું છે, અને દરેક પ્રકલને મવાયે તેને કુંક સાર આપવામાં આવ્યો છે, ઉપરાંત લગભગ ૨૨૫ પાનાંની એક વિનુત મરુતવના લખવામાં આવી છે, કે જેમાં ઇલિયડનો કાલકવિત્વ, તેમાં પવેનાં ખાંસ ખુબીયા, પ્રસિદ્ધતા, આવેલો સાર, તે વાચકની ઓર દેશની સ્થિતિ, નીતિ, રીવાજ, વિગેરેના સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, કે જેથી તેમ સમજવામાં મુશ્કેલી પડે નહિ. લંબા તે વર્ષતની વિધિવિના ખ્યાલ આવે. આટલો જાગ વાંચનાં નવિમડી અને હોમર, રામાયણ અને ઇલિયડનાં કર્તા, અને તેમનાં પુસ્તકો વિશે અનેક ચિંતારો આવે છે, અને એ મહાકવિઓનાં કાવ્યો વાંચવાની ઉત્કર્ષ હજી યદી આવે છે. રામાયણનાં કર્તા વાલ્મીકી હાથે સારખાંમુદી કરવામાં આવે તે વાલ્મીકી મુલ્લીસ દલામાં રહી, કુંકકાર કરી સુખદાન મનાવતાં બપોરે હોમર રમતામાં કાવ્યો ગળેને એટલે કે જેક મુલ્લીસ હતો.

મહાભારતના ક્ષી વ્યાસ જોડે, સરખામણી કરવામાં આવે તો એમ મહાભારત વિશે (ખુદ વ્યાસે) એમ કહ્યું છે કે જે અહિં નથી તે દુનિયામાં નથી-જે અહિં છે તે બધે છે. તેમ ? હોમર વિશે કહેવાય છે કે " હોમર વાંચ્યા પછી બીજું કશું વાંચવું મન થતું નથી-કારણ કે તેના પ્રમાણમાં તે દમ વગરનું જણાય છે. " કહી બાણુ વિશે પણ કહેવાય છે કે **વાણોચ્છિદ્રં જગત્સર્વમ્ !** આવા મહાકવિઓની પ્રસાદી સમજવી એ આપણા જ્ઞાનમાં સંજોન વધારે કરતા બરાબર છે; અને એમાં કાવ્યોને પદમાં અને વિચિત્ર ઉચ્ચારવાળાં મૂળ નામો રાખીને, ઉતારવાં થયું મુશ્કેલ છે.

ગુજરાતી પ્રભને ' ઇલીયડ ' નો પરિચય પ્રથમ કરાવનાર સદ્ગત કવિ નર્મદાસ કરેલ હતા અને તેમણે પોતાના ' નર્મ ગદ્ય ' માં લખેલા ૩૨ પાનાના ' ઇલીયડ ' ના સાર શિવાય બીજું એક પણ પુસ્તક-ગદ્ય કે ગદ્ય-માં, અમારી જાણ સુજ્ઞ ગુજરાતી ભાષામાં આ વિષયનું નથી. રા. હવલદાર નો આ પ્રથમ સંગ્રહ ૬૨ વર્ષની વાણ મહેનતનો છે અને તેમણે રાણેલી અતિ અલ્પ કામત તરફ નજર નાંખતાં પોતે ખર્ચેલું ધન, વળી આવરો કે કેમ, એ વિચાર કરતાં પોતાની કીર્તીના વધુ વિચાર તેમણે કર્યો હોય એમ લાગે છે.

રા. હવલદારે મૂળ નામો રહેલા દીધાં છે; તે જ કે અટપટાં લાગે છે ખરાં, પણ ભાષાનરમાં તે ફેરવવા ઉચિત ન લાગ્યાથી તેમણે તેમ કહ્યું છે: પણ રા. હવલદારનો દેશી સફલ અને અધ્યાત્મ પરિશ્રમ અને વાંચનના પરિણામ રૂપ મથલ તો ડેક ડેકણે તેમણે કરેલી ઇલીયડ અને આપણા પ્રાચીન અર્વાચીન શાસ્ત્રીય અને ઐતિહાસિક ગ્રંથોના વચ્ચેની સરખામણી છે. જેણે કહ્યું, હોય તેને જ અજર પડે છે કે એવા પ્રકારની સરખામણી કેટલો તખ્ત લે છે અને કેટલો પરિશ્રમ કરાવે છે. ઉપરાંત એને સાર વિશાળ વાંચનની જરૂર હોય છે. આવા સરખામણીવાળા ગ્રંથની જાણ અધારે દેશને જરૂર છે અને રા. હવલદારે તે જરૂર કેટલેક અંશે પૂરી પાડી વાંચક વર્ગ પર મહાકૃપાર કર્યો છે. આ સરખામણીમાં કેટલાંક વાક્યો આધુનિક, પણ સર્વમાન્ય, મોરેપત એવા કવિઓનાં મૂલ્યમાં આવ્યાં છે; તેને જાહેર ને તેને અર્થનાં સંસ્કૃત પ્રમાણે, કે જે મળ્યાં બેલકુલ મુશ્કેલ નહોતાં, તે મૂક્યાં હતા તે વધારે સાદું થાય.

અમે ઇંગ્લીયે છોયે કે મરાઠી પ્રજા રા. હવલદારના પ્રયત્નને સાર્થક્ય કરે અને તેમને એવા બીજા પ્રયત્નો કરવામાં ઉત્તેજ આપે; એમ યરો તોજ મહાકાવ્યો અને નિબંધો રચાઈ બાપાના શૃંગારરૂપ થઈ રહેશે. આવા પ્રયત્નોને વાંચક પ્રજાની મદદની ખાસ જરૂર રહે છે અને અમે ઇંગ્લીયે છોયે કે રા. હવલદારને તે મળે. ઐતિહાસિક સાહિત્યના રોષીન મરાઠી સમગ્ર રાજ્યને દરેકે આ પુસ્તક સંપ્રદાનું પડે છે.

ब्रह्मार्चं दिग्दर्शनं, गेन्द्र मोक्षार्चं रहस्य; અને શ્રીકૃષ્ણાંચ્યા રાસકીરેષે
આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ (પુરણી સહ) લેખક રા. જયરામ કેશવ અસનાદે, બી. એ. એલ એલ.
બી. વજીવ દાઉકાઈ, હમરાવતી. દરેકની કીમત ચાર આના.

+ હોમરની મુશ્કેલીસતા વિશે કહેવાય છે કે:—

Full seven cities strove for Homer dead;

Through which the living Homer begged his bread.

૧. यदिहास्ति तदन्यत्र येनहस्ति न तत्त्वचित् ॥

2. Read Homer once and you can read no more,
For all books else appear so mean, so poor:
Verse will seem prose, with still persist to read
And Homer will be all the book you read.

— ૧. — પ્રસ્તુત હેખ શ્રીમદ્વંકશાસ્ત્રીના સારીસક જાણ્યગણે અત્યંતુરને આધારે લખાયેલા છે. જાતમાંના વેદાંત વિષયક જેટલા કંઈક છે તે સર્વેમાં પ્રમુખાવે શ્રીમદ્ વેદ વ્યાસને ‘બ્રહ્મ સુત્ર’ અપ્ય આવે છે. એમાં વેદાંત વિષયક ખરું જ્ઞાન હોય એ બહુ વ્યાપક છે. સુદર સ્વેચ્છા વિશાળ કહેતાં શ્રીકૃષ્ણે પણ ગીતાના તેમજ અન્યાયના ચોટા સ્થાનમાં એવા અર્થમાં કહેલું છે કે “અનેક મર્થિઓએ વિવિધ છંદથી જાણ મકારે તેવું જાણ કરેલું છે; અને પ્રજ્ઞાનુભવમાં તેવું સ્વર્ણ અને સપ્રમાણ વર્ણન કરેલું છે.” આવા પરમગ્રંથ કંઈક પર શ્રીમદ્વંકશાસ્ત્રીને જે સારીસકભાવ્ય નામની દીક્ષ લખેલી છે, તે જાણના આધારે બ્રહ્મસૂત્રના પહેલા અન્યાયના પહેલા પાઠના પહેલા ચાર સૂત્રો સંખ્યા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં વિદ્યતાયુક્ત વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આખા લેખનો સાર એ નીચે છે કે જ્ઞાતમાં જે નિષ્કામો હોયાર્થ આવે છે તે સર્વેનો પરસ્પર ને સહાયકારી ઉપયોગ કરી જ્ઞાતની લાભિ, તિથિ અને લય જે કરે છે તેજ બ્રહ્મ છે. તે બ્રહ્મનું જ્ઞાન મેળવવાની અમે હંચા કરીએ છીએ. વેદાંતના અવધારી મતોની તત્ત્વવાચીઓએ આ પુસ્તક ખાસ ઉપયોગી જણાયા વિના રહેશે નહીં.

૨. મહાભારતમાં મહાન પ્રાચીન ઐતિહાસિક કવ્યમાં પાંચ સ્તોત્ર છે, એમ જુદા મહાભારતના સ્વયંવિદા શ્રીમદ્વેદવ્યસે કહેલું છે. આ પાંચ સ્તોત્રો તે મીના, વિષ્ણુસદસ્યમ, ભીષ્મસનવાજ, અનુગીતા અને વર્ણદ્રમીદા છે. એમાંના છેલ્લાને સર્વે તેની કથામાં રહસ્ય જુ છે, તે સમજવવાનો કર્તાવે પ્રસ્તુત લેખમાં સ્તુત્ય અને સંકૂપ પ્રયત્ન કરેલો છે. કર્તાના આ રહસ્યપર ધણીઓની પ્રજ્ઞા બેરો તેમાં નવાજ નથી કરાયું કે તે બહુ સંશોધનપૂર્વક અને વહુ મહેનતે લખાયેલું જણાય આવે છે.

૩. પ્રસ્તુત લેખ પણ બહુજ સંશોધન પૂર્વક લખાયેલો સ્પષ્ટ જણાય આવે છે અને તે લેખ કળી દસ્ય પ્રતિભાશાસ્ત્રી લેખન અને વિવેચન શક્તિને એક સુદર નમૂનો છે, જે કે એમાંના વિચારો સર્વેને સર્વાંશ જાણ્ય યજ્ઞ પરો કે કુત્ર તે એક વિઠ સવાત છે. હજુપર લખાકામાં આવતાં અનેક કલકોનો અનેક ટેપકોએ જીવી જીવી રીતે પ્રતિભાર કરેલો છે. એમાંથી કેટલા જ્ઞાત્ય વિશ્વસનીય અને આનનીય છે, તે સવાલને બાહુએ મેલતાં એટલું તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે એક વખતે મહા પવિત્ર ગણાતી કૃષ્ણ-મીલાઓ તેના સુત્રમાં સુત્ર પવિત્ર બજતને પણ હવે અનુચિત માણુમ પર છે અને તેથી તેમાંનું રહસ્ય શોધવા જીદ જીદ પ્રયત્નો ગાય છે. આર્ચસપાઝડો જે બધી વાતોને ગણેલા જણને છેત્રવારે, શીયોશીરીસ્ટો તેને અત્યાધિક રહસ્યવાળી જણાવે છે. એટલું છતાં હજુની એ જીવાઓને તેમ સ્વયં અર્થમાં ઐતિહાસિક બનાવ માનનારો અધેમજાણુ અવિશિષ્ટ તેમજ શિશિત વર્તી છેત્ર નાશ પામે છે, એમ સમજવલું નથી. આવા સંજોગમાં હજુની એ લીધાએ ઐતિહાસિક બનાવ છે કે નહીં, તે બાહુએ મેડીતેની ઉપર મેલતાં તહેામતો બ્રહ્મચરેલાં બતાવોને, તેનો કઈક સારો-અર્થ નીકળે એમ હજુને વખાણના સર્વે ઇચ્છે છે, અને તેથીજ એની સીધાઓનાં રહસ્યો શોધવામાં આવે છે. જ્ઞાત્યોએ કરતાં મહાભારતોમાં સંશોધક સુદ્ધિ વધારે હોવાથી તેમજ અન્યજ્ઞા પ્રજાણુમાં એવી હોવાથી તેમનાં લખાણો વિવેકસુદ્ધિમાં ચડે તેનાં હેખ તો નવાઈ નથી; ખીલું જે લખાણે ના લેખકે ઇમેજ તેમજ સંસ્કૃત સાહિત્યથી સુપરિચિત હોય છે, એટલું નહીં પણ તેનું તેમજે સુદૃઢ અવધેશ કરેલું હોય છે.

આ લેખમાં કર્તા, ગોપ એટલે તિથ, ગોપી એટલે મનોરતિ, ગોપુષ એટલે સંસાર, ગોપાલ એટલે શ્રીકૃષ્ણ, ગોપસુત એટલે સાવક, દર્હા, દુધ અને માખનુ એટલે અનુક્રમે કાર્ણ, ઇચ્છા, અને વાસના, જે ત્રણેનાં સાખેનાં સૂયજ, હાંમ, અને કતલુ સર્વો જણાવી તેની સંકલના બહુ સાદી રીતે અને ખુબીથી કરે છે.

પુરવળી—વપાશમાં પ્રસ્તુત લેખપર ઐ. બાનુ અને બીજાઓએ કરેલી સંકામો અને સીધાના જાણો છે, જે મૂળ વિષયને સ્પષ્ટ કરવામાં બહુ સહાયકૂત ગાય છે.

મહારાષ્ટ્રના ધણા સમર્થ લેખકો અને વિદ્વાનો આ લેખના આશય સાથે સદમત થયા છે. વળી રા. મોડકની લખેલી સુંદર પ્રસ્તાવના જોડવામાં આવી છે.

લેખકના વિચારો સાથે સર્વોચ્ચ સદમત ન થઈ શકાય તો પણ ખાસ નહિવા જેવા છે, અને અમે તેનો લાભ લઈ શકતા દરેકને એ પુસ્તક એકવાર વાંચી જવા બલામણુ કરીએ છીએ.

સુજ્ઞાતી.

સંસ્કૃત પ્રવેશ:—કર્તા અને પ્રકાશક રા. રા. રા. દા. દેસાઈ, બી. એ. પૃથ્વિ આશરે ૧૪૦ છીંમત આકે આના. રા. રા. ન. વી. એસ. વખેચાવ—દાબારેથી પ્રાપ્ત. હારમોનિયમ શીખવનારા કલાસમાં જઈ તપાસ કરતાં તુરંત ખબર પડે છે કે પ્રથમ સ્વશક્તિની શાસ્ત્રીય સમજણ—વાદન કળાનું વ્યાકરણ—શીખવવામાં આવતાં શીખનાર કંટાળી જઈ કલાસને નખરકાર કરે છે ! પણ એ પ્રથમ જરૂરી જ્ઞાન આપી કેટલાંક આકુ રાહતાં ગાયનો શીખવવામાં આવે છે તો વિદ્યાર્થી શોખથી રીખે છે. ખસ સાસ્ત્રીય દૃષ્ટિવાળો પાઠગથી તે શાસ્ત્રીય નિયમો શીખી શકે છે. તેમજ સંસ્કૃત ભાષાનું છે. તેનું અર્થ વ્યાકરણ પ્રથમ શીખવવામાં આવતાં વિદ્યાર્થી કંટાળી જાય છે અને શીખવું છોડી દે છે. પરિણામે હિન્દુ સામ્રાજી હિન્દુઓ અજ્ઞાત રહે છે. આથી ભારત, રામાયણ, આદિ ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક કાવ્ય ગ્રંથો સમજી શકવા નેટહું વ્યાકરણજ્ઞાન આપી તેમને તે ગ્રંથોના વાંચન તરફ વાળવા સાર તેમના ઉત્તમ કુશળો આપવામાં આવે તો એક પંથ ને બે કાળ થાય; તેટલું જ નહિ પણ વિદ્યાર્થી સંસ્કૃત ભાષાથી ભૂતની ખેટી જીંદગી ગુબરાવ છે તેમ ગમરાય પણ નહિ. એક ભાષા શીખવા સાર તેના ઉત્તમ ગ્રંથોનેજ અવકાસ કરવો જરૂરી છે, પૌથી—જ્ઞાન તો માત્ર નિયમો વિગેરે જેવી સાધારણ બાબતોજ જતાવી શકે.

અમને જોઈને સતોષ થયા છે કે રા. દેસાઈએ આજ પદ્ધતિથી કામ લઈ સુગમ રીતે ભાષા જ્ઞાન આપવા સાથે મહાભારત, રામાયણ, આદિ જેવા સર્વોત્તમ કાવ્ય ગ્રંથોમાંજ ઉતારા આપેલા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓને તે શીખવામાં સુગમતા મળી આપી છે. અમે સંસ્કૃત વિજ્ઞાના અવ્યક્તિઓને અને એ પુસ્તક પોતાની સાળામાં ગણાવી શકે તેવા શિક્ષકોને એનો ઉપયોગ કરવાની ખાસ બલામણુ કરીશું. પુસ્તકમાં કેટલેક કેટલે જુજ્ઞાતી ભાગમાં અશુભિઓ રહી ગઈ છે; પણ એક મહારાષ્ટ્રીય બીજા દેશી ભાષા નેટહી સુંદર લખેલો કદી રાખ્ય તે કરતા રા. દેસાઈની ભાષા ધણા ચડતા પ્રકારની છે, અમે રા. દેસાઈના પ્રયત્નને યશ હજીએ છીએ.

મનુષ્યનું કર્તવ્ય અને ધર્મજીહાસા:—(પ્રથમ ખંડ.) લેખક, રા. ધીરજીવાજ ધર્મદાસ સાંકળીયા, બી. એ., એલ. એલ. બી.; પ્રકાશક, નાંદવાદ—પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય. પાકું-પુકું. પાનાં ૨૨૫. મૂલ્ય બાર આના.

‘ પુષ્ટિમાર્ગીય સુધા’માં કટકેકટકે હપાઈ ગયેલું પ્રસ્તુત પુસ્તક પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રદ્ધાળુ વાંચકોને આનંદ આપે તે જાનુ સંસાય બધું નથી. પુસ્તકમાં મીસંગાઈ અને ગેરબીચીની ખરાબરી કરી બતાવી છે અને ગેરબીચીના કૃષ્ણ પ્રવેશના પ્રેમ લેગાજ પ્રેમ મીસંગાઈનો પણ દત્તો, એમ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં “ વૈષ્ણવોમાંની, મદિરોમાંથી, અને ગેરવામીઓમાંથી અન.ચારનું ફૂલ નષ્ટ થશે નહિ ” ત્યાં સુધી પુષ્ટિમાર્ગીય “ લખણવા, સંવત્સરા, અને સ્વામ.વિક સુંદરતા એ સર્વ જનસમૂહના નાજુલામાં ચારી નહિ ” એમ સ્પષ્ટ રીતે કહેલું છે તે ખાતે લેખકને આભાર માનતાં આનંદજ આપે છે. એકંદરે આ પુસ્તક શ્રદ્ધાળુ નૃસિંહને ઉપયોગી થઈ પડે તેનું દિલે છે,

અર્થે લેખાને તો અસંતોષના રાસકીણ વિષયક લખેલા મરાઠી પુસ્તક કે જેની સમાલોચના બીજા ભાગ-
પર પ્રકટ થઇ છે, તે વાંચવાની જાગ્રમણ કરીશું, કે જેથી તેમને પોતાનો દક્ષીણેનું ખરાબોદાયણું
જાણી શકાય.

સુવર્ણમાતા:—આ વર્ષના પ્રથમ ત્રણ આઠે થાંભલક અને પ્રકાશક રા. પુરુષોત્તમ વિદ્યામ
ભાવણ. શ્રી લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, સાંભળી સ્ટ્રીક, બાધબજાર-સુબધ.

એકંદરે વર્ષથી હજારોમાં આવેલા આ લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ અને તેમાં યદા કુદર
કામથી બાંધેલા અપરિચિત તે નહિ જ હોય. 'સુવર્ણમાતા' નામની વાર તહેવારો ઉપર ખદાર પડતી
માલનો જન્મ પણ ત્યારથી જ થયો. એ માલને આ વર્ષથી એક માસિકના રૂપમાં પ્રકટ થતી. જોઈને
અમને આનંદ થાય છે. 'સુવર્ણમાતા' એ આખા હિન્દમાં તેની જલતી એક જ માત્ર છે કે
જે પ્રસંગપુરે સર્વાંગ કુદર વિશે લલમોત્તમ વિચારો આપે ચિંતાની તે ચિંતાની આદે ભાષામાં
સમજાવી આવે છે, કે જેથી તે સર્વપ્રિય થઈ રહે.

પ્રથમ અંકમાં કાદંબરીના પ્રથમ ભાગ આપી તેને ત્રીજા અંકમાં પૂર્ણ કરવામાં
આવી છે. બીજા અંકમાં મદામાતોત્તમ શ્રીમુખદ્રાહ્યકોનો પ્રસંગ આલેખિયો છે. પ્રથમ
ભાગના દસ વિભાગોની રાજસભા, સ્વામ, અને નૃપતિ-શુક, વાળાં વિશે ખાસ ધ્યાન જોડે
તેમાં છે; જો કે અંગે એ જણાવવું બીજા ભાગની નહિ જણાય કે રા. કુરુક્ષેત્રી પાશ્વર્ય છતાં
વાળાં વિષય કરતાં મથા સપ્તેમ્બર માસના હિંદી માસિક 'સરસ્વતી' માં દ્રુક્કરના દરબારના ને રંગિત
ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે તે હિંદી રીતરીવાજોના વધારે સારો ખ્યાલ આવે છે, અને તેથી રા. કુરુક્ષેત્રીના
આ ચિત્ર કરતાં ઘણું ઉત્તમ છે.

બીજા અંકના મુખ પૃષ્ઠપર શ્રી લક્ષ્મીનું કુદર રંગિત ચિત્ર આપવામાં આવ્યું
છે. પ્રથમ-કર્ણ, દુર્વાગમન, અને અર્જુન-રથ, વાળાં વિશે ખાસ ધ્યાન લેવાય છે; પણ એ
પ્રસંગને લગતા બધાં વિષયોમાં અર્જુનને રાજ-પુત્રના નેતામાં ચિતરવામાં આવેલો દેવાથી તે જનસભામાં
હોતા એવો વજાઈ પડેલો કે કેમ તે સ્વાસ્થ્ય મનમાં ઉપરિચિત થાય છે.

ત્રીજા અંકમાં રાજસભા પરલેખાનું ચિત્ર અવ્યુત્તમ છે.

એકંદરે ત્રણ અંકોનાં બધાં વિષયો ઉત્તમ કાલીગીરીના નમુનારૂપ છે પણ વિશે જોઈ નેરજા
ખુસ થઈએ છીએ, તેટલાજ ચિત્ર-પરિચયવાળું લખણ વાંચતાં નાપુરા રહેએ છીએ. લખણમાં મરાઠી અને
અંગ્રેજી બન્ને કરીએ તે બાબતો-ચુનવતી અને હિન્દી બંન્ને અમુક લખાવથી જાણ્યું આવે
છે. કેટલીકવાર તો ગુજરાતી વાંચતાં એમજ થાય છે કે કેમ બીજા માત્ર બાબતોમાં માણસ પાસે તે લખાવેલું
દેખાં જોઈએ. એ કરતાં હિંદીની તો જલ્દન 'મિટ્ટી પરીત' કરવામાં આવી છે. અમે એ માલનું
હિંદી લખણ રાજસભાની વાંચતા આવ્યા છીએ અને તેથી જાણવતાં રોજ થાય છે કે તે
લખિયની એક ભાષા થવાને લાયક બાબતું તો દર વર્ષે ખુબજ કરવામાં આવે છે.

અમે આખા શાખાએ છીએ કે 'માતા' ના સાહસિક સાતક આ વર્ષનાપર સત્તર થયાં આપી
ચિત્રોથી સેનામાં બધાની શુધિરૂપા સુબધ જોજવે.

દેશ રાજસભાના:—તો આજ-એ ઘણું કરીને રરામી અખંડાલકનું સૌથી ફેરદમક
સાદર છે. વર્ષ-વર સૌક અને શુધ હોય, પુરતકની કામગીરી અલગ સરતી રાખવામાં આવી છે.

કર્મધીર મોહનદાસ કરમચંદ માધીનું જનનચરિત્ર અને આહીકાની લલતો દેવાસ:—
પ્રકાશક, માંદરાજ જનજીવન દેવાળ, પુણેસર, રીતીરેડ, અમદાવાદ પાતાં ૧૯૦૭. કાણું પૂર્વે કી. ૪ આના

દેવાળ દિવસ અમકિ અમને તા. પાંડુસવની ચરિત્રમાળા પ્રથમ મનુકાળ અવલોકન કર-
વાનું સામગ્ર પ્રેમ થયું હતું અને અમારી સામે આ બીજે જાણ્યું છે અને તેને વિશે અમને એક-
લગ કહેવાની જરૂર આનંદ સાથે પડે છે કે તે સારી રીત લખાયેલો છે. અર્થે દરબારી કે હિંદમાં તો

પૂન્ય' માદકર્ય વધારવા આવી અનેક ચારત્રમળાઓ રચાય, અને લોકો તેની કીમત સમજતા થાય. અને એટલું જ નહીં, આ બિના અમને ચાલતું નથી કે ચાર ચાલતી રાખવામાં આવેલી કીમતમાં પ્રાસક મી. ગાંધીનો ફોટો આના કરતાં વધારે સારો આપી શકે.

સન્માન્યોત્તે બે બોલો:—લખનાર, રા. રા. દિગ્મતલાલ અલ્લેશજી અંબરીવા. પ્રાસક, ગુ. ગુજરાતી, દિંદુ સો મંડળ. વિના મૂલ્ય.

સંવત ૧૯૭૨ ના પ્રારંભમાં સર્વ જ્ઞેનોને અભિનંદન આપનારો, અને સાથે જ સંવત્સર આપનારો, આ નિર્મલ રા. રા. દિગ્મતલાલ જેવા જાણીતા લેખક તરફથી લખાયેલા દોનાથી તે વિશે જાણું કહેવાની બાબત જરૂર રહે છે. ગુજરાતી દિંદુ સો મંડળ માટે રા. મોતીલાલ અને મીસીસ સંકલ્પે એ અથાગ શ્રમ લેતે તેના લખ દિંદુ સોમો લેતાં શીખે, એવી અમદારી દંડ છઠ્ઠા છે.

શ્રીમન્ સુનિ મહારાજાથી મોહનલાલની જેન સેન્ટ્રલ ફ્રી લાયબ્રેરી અને સંસ્કૃત પાઠશાળાનો વાર્ષિક રીપોર્ટ તથા તેના ટ્રસ્ટીશ્યુ ગુજરાતી બાબતો:—અર્થે અમોને આ સંસ્થાનો રીપોર્ટ અવલોકનારો મળ્યા હતા, તેનું સુખ આ વર્ષે પણ મળેલા દોનાથી તે સ્વીકારતાં અમને આનંદ થાય છે. પાઠશાળા અને લાયબ્રેરી જેટલું જ સમાજને વધુ વપરાયો થવાનો ઘટ્ટો પ્રયાસ કરે છે. પાઠશાળાએ ગયા વર્ષે કરતાં આ વર્ષે સારી ઉત્પત્તિ કરી છે. એમ છપ્પીશું કે પાઠશાળામાં નિયમિત દાનની આપી વિદ્યાર્થીઓ પોતા વિશેની ફરિયાદ દૂર કરશે અને ધનિક જેનો ધનની મદદ આપી આ લાયબ્રેરીનાં "સેન્ટ્રલ" નામને સાર્થક કરશે.

શ્રી જેન સ્વેતામ્બર દોન્ટરસ દેરદડ, ૧૫૫૫ અંક:—લખનાર સવા બસે પાનિનો આ અંક અમને 'દોરડ' ના તંત્રી રા. મોહનલાલ દસીયંદ દેસાઈ. બી. એ. એલ. એલ. બી. તરફથી મોકલવામાં આવ્યા છે, જેની પહેલ્ય સ્વીકારતાં અમને આનંદ થાય છે. ગુજરાતના જાણીતા લેખકો પાસે કવિતાઓ અને લેખો લખાવી જેનેતર લોકોને પણ વાંચવાને મન થાય એવા આ અંકની કીમત માત્ર આઠ આનાજ રાખવામાં આવી છે. જેનેતર તે એ ખાસ વાંચવા લાયક છે અને 'દોરડ' ના બોલારી તંત્રીને તેમની ફોટમંદ કેમ્બ્રિજ સાથે મુબારકબાદી આપીએ છીએ.

પાઠમાળાનેક ગુરુ, બાજ ૧ લો. રચક અને પ્રકાશક, રા. બી. બી. શાહ, નવીનદ પાનાં આશરે પચીસ કીમત જણ આના.

કર્તાની પોતાની નાજીટ સુખના વપયોગ સાથે પાઠમાળાની જે રચાયતું આ પુસ્તક બીજાને વપયોગી થઈ પડે તેમ જણાય છે. પોસ્ટલ સાથે રીપોર્ટના રૂપમાં કીમત મળતી લઈ પુસ્તક મફત આપવાની જાહેરાત કરેલાથી, એ યોગ્ય છે.

શ્રી કુંભનાથનું શિવાલય:—લખનાર રા. પ્રભાશંકર જયશંકર પાક, વિદ્યુતગતી, મુલાઈ રોલંડ પ્રાંતમાં આવેલાં એ નામનાં દેવાલયનું આમાં પૃથ્વીમાં વર્ણન છે. પથ રચના સારી છે. લેખકે ૫૦ પાનાંનાં આ નાનાં પુસ્તકના પર્યંતો પછો બાજ જાહેરાતમાંથી વસુલ કરી લેવાયેલા દોનાથી ખરીદનારાં મળતાં પર જ આનાને બદલે માત્ર ચાર પેસાનોજ બોલે નાંખેલા દોલ તેની કીમત થાય.

શ્રી જેન આત્માનંદ સુખા:—બાવનમરનો સંવત ૧૯૬૬ થી ૧૯૬૮ સુધીનો ત્રિવાર્ષિક રીપોર્ટ:—જેન મુનીશ્રી શ્રીમદ્ વિનયનંદ સુરીશ્રી નામ એક વિદ્વાન જેન સુનિ તરીકે દિંદના સુશિક્ષિત સમાજમાં અલગપણ નથી. તેમનાં રમજનમાં આ સુખા છેલ્લા ૧૭ વર્ષથી રચાઈ છે અને તેણે પ્રત્યેક જેન ક્વોર્ટર ૭૫૦થી ૭૬૦ પાડવા, છઠ્ઠાઈ કામ સ્વીકાર્યું છે. સુખાના લગભગ ૨૦૦ સંકાસરોને અને આપું ઉત્તમ કાર્ય વપાવી લેવા સાથે અને તેને ફોટમંદનીથી જાલવરા સાથે અભિનંદન આપીએ છીએ. સુખા એક ફ્રી લાયબ્રેરી અને એક પ્રસિક્ષક મળાવે છે; એટલું જ નહીં પણ બીજાં પણ વપયોગી કામ જેનો સાથ કરે છે, એમ રીપોર્ટ લેતાં જણાય આવે છે.

સુન્દરી અને સાદરે; સ્ત્રીઓનું ખાનગી વાંચન:—કર્તા તથા પ્રકાશક રા. રા. નરવર-
લાલ કનેચલાલ વેણુવ, યાદપીરટ, રાજકોટ, પાતાં અનુક્રમે ૨૫ અને ૪૨; કૌમલ દોદ અને અડી આના.

પ્રથમ પુસ્તકમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિદ્વાનોના સ્ત્રીઓ વિશેના સારા વિચારો સંમિશ્ર કરેલા છે; બીજામાં લેખકના સંપ્રદાયના કહેવાં “ સ્ત્રીશક્તિ સંમયે તથા સર્વભીવશ્યામાં સ્ત્રીઓએ રેડું” એમનું મ્હાન તથા તે તે અવસ્થામાં ચર્ચા સાધારણ હરિના સામાન્ય કપડો શી રીતે કરવા જો આવડે તે તે વિષયના સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ તેવું કહેવામાં આવેલ છે. “ એક પુસ્તકો રા. નરવરલાલના “ સામાન્ય શિક્ષણ ” નામના પુસ્તક સાથે સંગ્રહિત છે. પુસ્તકો સારાં છે.

સંસારમાં સુખ કેટલાં છે ?—લેખક રા. વાઘીલાલ મોતીલાલ રાહ, આપણે “ નૈન દિનેચ્છુ ” વિશેરે અમદાવાદ, પ્રતિષ્ઠિત કર્તા, સર વિસનગ વિકમલ, મુંબઈ, બીજા વ્યવસ્થા, પ્રસિદ્ધ કર્તા પાસેથી વિના મૂલ્યે પ્રાપ્ત, પુસ્તક જ્ઞાનદાયક છે.

Our Hindu New Year (Samvat 1970):—સંવાદ સ્વામી ભૂમાનંદ. નવા વર્ષની પ્રશાસીમાં કેટલાક હિન્દી અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના સુવર્ણ વચનોના એક નાના સંગ્રહ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતીમાં એક નાના ટ્રેકડામાં પ્રગટ કરેલા મળ્યા છે જે ઉપકાર સાથે રસીકોની અંદામાં અર્પિત કરવામાં આવ્યાં છે.

M. M. J.

હિંદુસ્તાનના કેટલાક ઘરગથ્થુ રિવાજોનું વૈજ્ઞાનિક મૂળ.

(ગયા અક્રોષરના અંગ્રેજી અનુસંધાન—૨).

લેખક:—રા. રંગીલાલસ મગનલાલ કાપડીયા—ગુણેવી.

આપણે સાંભળીએ છીએ કે યુરોપીયન અમલદારો દુરામલથી મોતાના હિંદી મહેમાનો પાસે જોડા બહાર રખાવે છે; પણ બહે તે લોકો તેનાં તેજ મોજા પહેરી સામે ! અમલ-
દારોનાં માનીતા થઈ પડેલા એક અમેરિકન પાદરીને એ કહેતાં સાંભળ્યા છે કે તેમ કરાવવામાં
સારી જગ્યાએ જોડા બહાર કાઢી પુકવાના હિંદુઓના રિવાજને હિંદુઓ નજીવી રહે એજ
તેમને હેતુ હોય છે. જ્યારે ખીજે એક એમણ કહેતા હતા કે, એ તો માત્ર છુટમાં પહોંચ
ગઈએ અને જાતુઓ લેવાને લીધેજ અમલદારો તેમને જોડા સાથે લાગણ કરતા નથી. પણ
આંની કોઈ પણ દલીલ-ગારીક તપાસથી ઘણી હોય એમ જાણતું નથી; કારણ કે જો
પુરાણે હિંદુ રિવાજ જાણી રાખવાનોજ હેતુ હોય તો માત્ર છુટ કાઢી નાખવાથી કંઈ વળાંક
નથી, પણ જો કદાચ શરીર સાત્તના નિવર્તનો વિચાર કરવામાં આવે તો પણ માત્ર જોડા
કાઢી મુકવાથી હેતુ પાર પડતો નથી, કારણ કે જો કદાચ સાધારણ પ્રજા વર્ગ મોટા જોડી-
સેરો (અમલદારો) કે જેના જોડા મેષ અને જાતુઓથી ખરપુર હોય છે તેમને ત્યાં જાય
તો સંભવ છે કે સાધારણ મનુષ્યના જોડા કરતાં તો તે અમલદારોના મોજા વધારે નિંચ

હોય છે-ગંદા, પરસેવામાં તરખોળ, ગંધ મારતાં સુતરાદિ મોજામાં, પગે ચાલનાર રંક મનુષ્યોના સુરજના તાપથી સુકાઈ ગયેલા, રેતીથી ભરાઈ ગયેલા અને હવામાં સુકાતા જોડા કરતાં વધારે જંતુઓના નિવાસ હોય છે. એટલા માટે આપણા લોકોની પાડુઓ પહેરવાનો પુરાણી રિવાજ વિશેષ ધૃષ્ટ અને પ્રસંશનીય છે.

દાંત ધાવન.

આ ઉપરથી એવા અનુમાન પર આવવાનું મન થાય છે કે ક્યાં તો ઘણાજ “ ટાઇટ ” જોડા પહેરવાની જુની યુરોપીયન રીત પાળવામાં આવે, ક્યાં તો તેની જગાએ આપણા જોડા કાઢીને પગ ધોવાનો રિવાજ આજી રાખવામાં આવે-કારણ કે ઉત્તમ રિવાજોનું મારી મચડીને કરેલું મિત્રણુ જેટલું અવૈજ્ઞાનિક, અને શાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ છે તેટલુંજ આપણી લાગણી વિરુદ્ધ છે.

શરીર શાસ્ત્ર વિશે લખતાં સ્વાભાવિક રીતે “ દાંતણુ ” વાપરવાના રિવાજનો ખ્યાલ આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં કંઈ જરીપુરાણા સમયથી દાંત દાંતણુ વતી સાફ કરવાનો રિવાજ પડેલો છે; તે જાણે એક ધાર્મિક ફરમાનજ યદ્યપિ “ છે અને અઘાપિ ગરીબ અને અગ્રાન લોકો એમ માનીનેજ એ રિવાજ પાળે છે. દુભોગ્યે ઘણા હિંદુઓ એવા માલમ પડે છે કે તેમણે તે માત્ર એક વહેમ છે અને તેનાથી કંઈ ફાયદો થતો નથી એવી માન્યતાથી દાંતણુ ત્યજી દીધું છે. પણ “ દાંતણુ ” ની વૈજ્ઞાનિક ઉપયોગિતા તો હવે પશ્ચિમમાં પણ સ્વીકારવા લાગી છે અને તે એટલે સુધી કે અમેરિકાના સંયુક્ત પ્રાંતોના કેટલાક ભાગોમાં તો લશ્કરના સિપાઈઓને દાંત સાફ કરવાનો કાયદાથી રજૂ પાડવામાં આવે છે. કાયદામાં દાંત સાફ કરવાનો સમય નિર્માણુ નથી ક્યો હોતો અને તેથી પશ્ચિમમાં ઘણા લોકો કાયદાનું માન પાળણુ કરવા ખાતર બપોરે દાંતણુ કરે છે.

આ રિવાજ પ્રાચીન હિંદુઓનું ઉત્તમ શરીર શાસ્ત્રીય જ્ઞાન માનજ દર્શાવતું નથી પણ સાથે સાથે વનસ્પતિ શાસ્ત્ર-અને વનસ્પતિના ગુણોમાં તેઓએ કેટલી બધી પ્રગતિ કરી હતી એ પણ દર્શાવે છે-કારણ કે દાંતણુ નરીકે વાપરવામાં આવતાં સઘળાં ઝાડનાં મૂળીયામાં કોહવાટ અટકાવવાનો, સડો બંધ કરવાનો અને મજબુતી આપવાનો અગર તો રક્ત નિરોધક ગુણ સમાયેલો છે. હિંદુઓમાં અસંખ્ય વર્ષોથી કોલસો અગર રાખ “ દુધપાઉર ” તરીકે વપરાતું આવ્યું છે; જ્યારે ટુંક સુદ્ધ યથાજ વિજ્ઞાને સાબીત કર્યું છે કે કોલસો ગયાસને ચુસી લે છે અને તેથી દાંત અને દાંતના પારામાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવાને તે એક ઉત્તમ સાધન છે.

પૃથ્વીરાજનો સ્તંભ.

આપણને હમેશાં એવો ધખારો હતો કે પ્રાચીન ભારતમાં હાલ પશ્ચિમમાં લોહું જેમ ગાળવામાં આવે છે અને જેવો આકાર ઘડવામાં આવે છે તેવું કંઈજ નહોતું. દિશ્વીમાં “ પૃથ્વીરાજનો સ્તંભ ” એ નામથી એળખાતો સ્તંભ જોતાં આ સંશય પણ તદ્દન દૂર થાય છે. તે આશરે ૨૧ ફુટની ઉંચાઈનો સ્તંભ છે, અને હેનો ઘેરાવેો આશરે દોઢ ફુટનો છે. તે એટલો બધો નક્કર અને મજબુત છે કે સજીવોના જંગલી પ્રહારો પણ હેનો નાશ કરી શક્યા નહોતા-જો કે તેથી કેટલાક ઉડા-ગોળા પડેલા છે. પણ આસન્નોંધવા જેવો તો હેનો

ધાટ છે અને વિશેષ અગ્રયથી તો એ થાય છે કે એવા સ્તંભો ભારતમાં આજે પણ કોઈ પણ કારખાનામાં બની શકતા નથી. વિશાળ ભૂમી કે જે ક્યારે બનાવવી એટલું જ નહિ પણ ક્યારે વાપરવી તે પણ આપણા વડવાઓ બચતા નહોતા (આપણે હાલ માનીએ છીએ તે પ્રમાણે) તેની કલ્પના કરવા હો. તે આપણને હિંમત ધાતુ પૃથક્કરણ વિદ્યાના ઉંડા જ્ઞાનનું જ્ઞાન કરાવે છે, કારણ કે આધુનિક પ્રગતી ધાતુ ગણવાની કળાના સંપૂર્ણ જ્ઞાન વિના કોઈ આવી મોટી ધાતુ પર ધાતુ ગણી શકેલ નહિ. આવા મોટા સ્તંભને માટે ભરતના સાધનો હિન્દીનોથી અભાવવામાં આવતી ધમણ સિવાય ગણી શકાય એ અસંભવિતજ છે. તેઓ આવું જગજ કાર્ય સાધી શક્યા એ અગ્રયથી બરેલું લાગે છે. ક્યાં તો તે લોકોને આધુનિક યાંત્રિક કળાનું જ્ઞાન હોયું જોઈએ; અથવા ક્યાં તો એજ કામ કરવાની કોઈ સહેલી રીતથી તેઓ જાત હોવા જોઈએ, એજ અત્યુમાન પર આવવાની આપણને ફરજ પડે છે. પણ એ રહેણીજ બસ મળું નથી. તે સ્તંભના બનાવવાનું જ્ઞાન એ મહાન સ્મરણ યિદ્દ મરીનેજ સતોષ પામ્યા નહોતા, પણ બલિષ્ઠમાં કાટ નહિ ચડે એના પણ તેમણે વિચાર કીધો હતો. અને તેથીજ રસાયણ શાસ્ત્રના ઉત્તમ જ્ઞાન-કે જે તેમણે પ્રાપ્ત કરેલું હોયું જોઈએ-ની મદદ વડે તે લોકોએ સ્તંભને એવા પ્રકારનો બનાવવાની મુક્તિ કરી હતી કે આટલા બધા સેકાઓ વિત્યા પછી પણ સ્તંભ અખંડિત, કાટ વિનાનો, અને લેશ પણ ફેરવાર વિના અદ્યપિ ખડો છે.

પ્રાચીન યાંત્રિક કળાની આવી ઉત્તમ સામિતી મેળવ્યા પછી પણ શંકાકીય નહિ એ અશક્ય છે. અને કુદરતી રીતે આપણે એવા અત્યુમાન પર આવીએ છીએ કે પ્રાચીન લોકો અત્યુત્તમ પ્રકારનાં યાંત્રિક સાધનોનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા.

તુલસીપૂજન.

આજકાલના વિદ્યાને એ તો સાંખીત કર્યું છે કે તુલસીનો છાંડ ' મેઘેરીયા ' ને દુર કરે છે. સિદ્ધિ પ્રગતના આગમન પહેલાં આથી એટલા મારેજ તુલસી પુષ્કળ વાપરતા હતાં. એના છોડવામાંથી બનાવેલી નૃપમાળા અને કંઠીઓ વાપરવામાં આવતી અને ' મેઘેરીયા ' વિનાયક ચોપથ તરીકે એનાં મુળોએનો કાવો કરીને સધળે સ્થળે વપરાતો હતો.

સર ન્યેપર્ડ બર્ડવુડે લન્ડન ટાઈમ્સમાં લખ્યા પ્રમાણે આ માધ્યમમાં બે વાત ખાસ ઉપયોગી છે- (૧) દક્ષિણમાં પંદરપુરના વિષ્ણુ અપના ' વિદ્યાના ' ના ચરિત્રની નજીકની ખીજ સ્થળે કરનાં આરોગ્યવર્ધક દવા એ વિશાળ દેવાલયની આસપાસની શગદુષ્ક જમીનમાં તુલસી છોડના વાવેતરને લાનેજ છે (૨) હિંદુસ્તાનમાં બધે દરેક હિંદુ ચલના વાડામાં એવસ તુલસી ક્ષાસ પર તુલસી છોડ મુકેલો વા વાવેલો દોષ છે કે જ્યાં પ્રતિદિન સચારમાં ' ચુદમાતા ' પ્રદક્ષિણા કરતી અને જામણા કરતી પૂજા કરતી નેવામાં આવે છે; તે વેળા તે વિષ્ણુની કુદમ્બ જનો પર આશીર્વાદોને માટે પ્રાર્થના કરે છે; એટલે કે મેઘેરીયા ' દુર રહે અને લંડનની વધે એને માટે પ્રાર્થના કરે છે.

એ નિર્ણય છે કે એ પ્રાર્થનાનો બરોમી રૂખાવ તર્કશાસ્ત્રીએ પાછળ મેઠાવે છે; પણ હજારો દૈનિક પ્રાર્થનાઓ એવી છે કે જે દારા રોગ નિવારણની આશ્વળી કરવામાં આવે

છે. કેટલાક વહેમ-વિનાશક સુધારકો-કે જેઓ ક્યારે માંવળ જુદો પાડવાનો ચિતારે પીલકુલ કરતાજ નથી-એ જે જે કાર્યો કર્યા છે તેમાંનું એક પણ તુળકીના છોડના યોગ્યનરના નાશ કરતાં અશુભ પણ હુમલાયક નથી. 'રેડીકીટીસ' માને સગકારી રીપોર્ટો બહાર પાડવામાં આવે તો એ સાખીત યશ કે ધરતો વાદમાં તુળકીરિપણ બંધ, ચયાની સાથે મેલેરીયા વધવા માંડે છે. સુધારો પ્રસારનીય છે; છતાં પણ આપણે સાચચેની સંજ્ઞા ધરે છે, અને આપણે જાણવું જોઈએ છે કે સુધારો કરવો એટલે કેટલાક બધારણોમાં યોગ્ય અને વધારે બંધ બેસતો ફેરફાર કરવો અને નહિ કે બધાં અગર કેટલાક રિવાજોનું મૂળથીજ નિકંદન કાઢવું. વહેમને ભણે કુતકારો, પણ તેથી એવી બુંલમાં ની પડશે કે અશુભ વસ્તુો કિયાઓ સાથે સંબંધ ધરાવતું સંધુજન અવશ્ય કરીને આનાડી અને બાળશુદ્ધિ દોષ છે.

સંધ્યા દેવજોમાં-પણી આદે તે હિંદુ હો કે ખ્રીસ્ત હો કે જ્યાં મૂર્તિ પૂજનામાં આવે છે, ત્યાં મુગધી પદાર્થો બાળવામાં આવે છે; પણ એવી એમ માનવાનું નથી કે મુગધી પદાર્થો બાળવા એ રિવાજ વૈદિક નિયમે પ્રમાણે કંઈ ઉપયોગીજ નથી. આપણા 'ખલો' સુધારકો-એ 'હોમ' ને કુતકારી કાઢવામાં આવીજ બુલ કાધી હતી કારણ કે કાળીપૂજના તે એક ખત આદે એવો ભાગ હતો. જે તેઓએ ઉડા વિચાર કર્યો હોત તો તેમને કંપાઈ રીતે દેખાયું હોત કે હવેન જે યોગ્ય રીતે કરવામાં આવે તો હવેનામાં અનેક જગ્યાઓમાં નાશ કરીને અને હવા મુગધીદાર અણુઓથી ભરી દઈને હવા શુદ્ધ કરવાનો એક અનુસાર ઉપાય છે.

પ્રદક્ષિણા અહાત્ય.

એક ખીને દાખરો થ્યો. પ્રદક્ષિણા મૂર્તિ પૂજકને દેવજોમાં પૂજા કરવામાં એક ખસ ઉપયોગી બાબત છે. શું તેથી આપણે એ અનુમાન પર આવવું જોઈએ કે એ રિવાજ મૂળથીજ વહેમી છે? વૈદિક સમયમાં જ્યારે મૂર્તિપૂજા રૂપને પણ કોઈ જાણતું નહોતું ત્યારે આ પ્રકારની ઉપાસના અને મગર આધીનતા (અંગ્રેજોમાં જેને એડમન્ડ બર્ક પ્રોપાઈ submision કહે છે તે) પ્રચલિત હતી એમ જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે આપણને આપણી મૂર્તિમાં જાન થાય છે. વાલ્મીકી રામાયણમાં આપણા વાચકોમાં આવે છે કે શ્રી રામચંદ્રે તેમના પિતા અને સાવકીમાતા દેવેયીની પ્રદક્ષિણા કરી.

સરામઃ પિતરં કૃત્વા કૈકેયી ચ પ્રદક્ષિણમ્ !

એવીજ રીતે આપણને અન્ય કોઈ સ્થળે કહેવામાં આવે છે કે રામચંદ્રના સૈન્યના સેનાપતિ હનુમાન મહારાણી સ્ત્રીતાની હેમની-ગાઈ રંગ લેતી સમય-પ્રદક્ષિણા પ્રયોજતા. વશાદારી અને ઉપાસના-દલાવવાનો આ પુરાણો સુદર રિવાજ કુદરતમાંથી પ્રચલિત થયેલો છે. સર્વ અદમ્યજનો અધિષ્ઠાતા છે. અને સમગ્રા મણે હેમની આસપાસ ફરે છે. જે માનપ્રદ ઉપાસના, વશાદારી અને તર્કસ આધીનતા પ્રકારે તેમના મંડળના અધ્યક્ષ તરફ દર્શાવે છે હેના જેવું એક પણ સચોટ દર્શન કુદરતમાં અન્ય કંઈજ મળતું નથી. એક હેમની આસપાસ ફરે છે પણ કદાં પણ હેનાથી એટલા બધા આકર્ષાતા નેધો કે જેથી પોતાનાં નિર્મિત માર્ગ

પરથી એક ઈચ પછી ખસે અમર પોતાનું વ્યક્તિત્વ સ્થાપે. જો તેમ સાચાં તો પંદરમુંજી અનુરૂપ દુઃખદાયક નીવડે.

માન પામવાને યોગ્ય વહેલો પ્રતિ આ પ્રકારની વધારી ખતાવવાનો રિવાજ જે લોકોએ દાખલ કર્યો હશે તે લોકોની વર્ણવણી અને આધીનતા તકરુ હોવી જોઈએ એટલું જ નહીં પણ તે એવી હોવી નહિ જોઈએ કે પ્રેમાશ્રિતતા અને કરુણતા માર્ગમાંથી આપણને હડમેલી મુકે. એ અમલ સિદ્ધાન્ત સમિત કરવાનુંજ ધાણું હોય જોઈએ. 'સર્વ પ્રવૃત્તિમાં શ્રેષ્ઠ અને આત્મકિંત એવા શ્રી રામેશ્વરજી પોતાનો વનગમનના દર વિચારથી તેણે પૂજ્ય હયા નહિ અને મહારાજ દયારાવની આત્મા છતાં પૂજ્ય સુવિખ્યાત દક્ષવાક્યકોતિ હાજરુ વર્તન કરાવી આપ્યું.

હું આત્માનીધિકારના સમુપમાં માત્ર મતિપૂર્ણ સાથે જોઈ દેવામાં આવ્યો એટલાજ દારણ્યો આ વિચાર-અથા પ્રાચીને બુદ્ધિ સુષ્ટ-ન અને સુંદર વિચાર-આપણે પાછો ચાલુ નહિ કરી શકીએ ? એક તરફ આપણે વહેમો રહિ અને અનીતિમ કિયાઓને મોટે અને તેવી સમ-જુતી આપવામાં કેટલાક થીએસ્ટોફીએનુ અનુકરણ કરવાની લાગણી નહિ રજાવાને સાવચેત રહેવાનું છે. બ્યારે ખીજી તરફ તેરવાઈ આગ્રહેથી અને મગમપણે કેટલાક સત્તાનોશક સુમારુકના કુલાક સાથે ઉપોચી સરચાઓનું રૂઢણ કરતું જોઈએ-કે જે લોકો વહેમો દેખાતી સપળી સરચાનો નાશ કરી અન્યવરપા ઉત્પન્ન કરે છે- આવી આ માન્યતાથી મદારા વધેલો અપણે રહે નહિ દોરાય એ ધ્યાન રાખવાની વધારી વિનંતિ છે. હું સુધારાતરી વિકૃષ્ઠ મેદ પછી નથી; પણ એરહું તો મદારે હાલુજ જોઈએ કે હું દેહાથ વિચારો માને too radical ગંભીર નીવરુ છું.

અને તો લાગે છે કે એક સમય એવા પછી હતો કે અધારે પિતાન-વિધા આ દેવ જુજી-માં એટલી તો પ્રમદિને પામી હતી કે પ્રજાનું દૈનિક જીવન પછુ વૈજ્ઞાનિક નિયમોથી નિયમિત થતું હતું. કેટલીક એવી વૈજ્ઞાનિક કુશિતઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી કે જે સમય જતાં પ્રાપ્તતા દૈનિક જીવનનું એક ઉપયોગી અંગ થઈ પડી-આ નિયમો સાધારણ પ્રજા વર્ગ હમેશાં સમજતો ન હોતો. હજુ પછુ નજરું પાણી વાપરનારાઓથી કેટલા આખૂતા હશે કે નજીક હશે પાણી વાવવા માટે કેવા પ્રકારની સાધનો ગ્રાહ્ય હશે ? બ્યારથી વિધાનો નાશ થયા લાગ્યો અને વહેમે પોતાનું અંધકારમય રાજ્ય જાળવવા માંડ્યું. ભારથી દૈનિક જીવન સાથે સંબંધ ધરાવના વૈજ્ઞાનિક છતાં સારે પડીની પ્રજાને વારસામાં મળી તો ખરી પણ તેનું વૈજ્ઞાનિક મજા જુડી ગયેલા દોવામાં અધકારની શોળાન પ્રજાની બાવવાને અંધ ખેસલી વહેમી સમજુતીઓ દબી કરવામાં આવી અને તે એટલી બધી રૂલાઈ ગઈ કે કેટલાક વિવાદિ-ને તેના આરોગ્યવર્ધક અને એવા અન્ય ગુણોને લઈને પ્રચલિત વધાવતા-એરલા બધા તો બેજામેજા થઈ ગયા કે તેનું મગ જાણવાનું કાલ અગ્રાધ્ય થઈ પડ્યું.

ઉપરોક્ત હમીને જોતાં-અને એવા ખીજા અસંખ્ય આખી શરાય-આપણે એવા માન-માન થકે આવ્યા વિના નહીં રાક્યા-નની કે દિહુઓના વળા ખૂડા વિચારોને વૈજ્ઞાનિક મજા

છે-જો કે હિંમોનાં થોડાંક સંમુખના વહેવા સાર્થક અર્થ વિનંતો યદ્યં ગુણ છે, અને " ચોક્કા " જેવા કેટલાકનાં તો ઘણાજ ફરપોગ થાય છે. મને તો લાગે છે કે હંબુ પણ ભારત જનોનાં મ્હોટી વૈજ્ઞાનિક મૂલ્યની એવી કેટલીક બાજતો અસ્તિત્વ ધરાવે છે કે જે બારિક તપાસ કરવાનાં આવે તો દુનિયાના મુખ્ય અને કસાણુમાં અસંત વધારો કરે.

(સમાપ્ત)

સાયન્સ, (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન શોધો;
તથા વિચારો (સટીક).

પૂછડા મોંછેની ચરખીયાળાં બકરાં-એ અનુકારિક બકરાંની જાત સીરીયા, ઇજમ, ખજિમ એશીઆ અને આફ્રીકોના દક્ષિણ કીનારા યજેરે ઠેકાણે નગરે પડે છે. એનો આકાર પણ ગુદો ગુદો હોય છે. સીરીયા મહિલાં બકરાં ઘણાંજ મુંદર હોય છે. તેમનાં સંગ્રામાં ઉભાં અને તેને ફેકુ જેવા યજ હોય છે. અને તેમનાં આખાં શરીર ઉપર સોદે રંગના લાંબા લાંબા જંઘાખંદ વાળ હોય છે અને તે પગરુથી લખડતા હોય છે. તે વાળ મુંદર અજકતા અને રેશમ જેવા મુંવાળાં હોય છે, પણ મોટા ઉપરના વાળ ટુંકા અને ઠાળા રંગના હોય છે. અને તેનાં આખાં શરીર ઉપર રપાનીવડ કુતરાની જેમ વાળ હોવાથી તેને દેસીએ વાળવાળાં બકરાં કહે છે. આ બકરાંની જંઘા નાની ગાય જેટલી હોય છે અને તેની શક્તિ પણ ભારે હોય છે. આ જાતનાં બકરાંની એક જોડ ડાહર બોરીંગ-નામના મુંદરે લડનમહિલા મ્યુઝી-યમને ભેટ કરી હતી તે જોઈને લડનના કોકોને નવાઇ લાગી હતી. ધરાન મહિલા તાતાર નામે એક જાતનાં બકરાં થાય છે. તેના પૂછડામાં ખૂબ ચરખી બરેલી હોય છે. અને તે પૂછડાં ટાંચળા પ્રમાણે ભરાઈને ભારથી જનીન ઉપર ઘસડાય છે. તે બાર તેનાથી ખમ્મોતો નથી, અને તે પ્રાણી ખુબુ ફાંખી થાય છે એવું નગરે પડતાંજ તેના ભરવાડ તે પૂંછડીને ચીરીને મોંઢેશો પદાર્થ કાઢી લે છે. તે ખરેખર માંસ પણ નથી તેમ ચરખી પણ નથી એટલે માખણુ જેવું હોય છે, અને તે ઘણું કમદાર હોય છે તથા તેમાંથી તેલ પુષ્કળ નીકળે છે. તે માખણુની જેમ ખાવામાં ઉપયોગી પડે છે. સાધારણ રીતે દરેક પૂંછડામાંથી ૧૫ શેર પદાર્થ નીકળે છે. પરંતુ સારી જેડે પોસાયેલા બકરાંના પૂંછડામાંથી સીતરે, એશી, અને કદી કદી ૧૫૦ શેર સુધી પણ નીકળે છે! મો. લડલ્ક નામના યજરે એક બકરાના પૂંછડામાંથી ૮૦ શેર પદાર્થ નીકળે. એકો દીકાડું પેતાની નોંધમાં નોંધ્યું છે. એવું માંસ કાઢી લીધા પછી પાણું ફરીથી ભરાવાને પણ મહિના લાગે છે. માંસ કાઢી લીધા પછી તે બકરાંને સાકું લાગે છે. તે હોશીઆર થાય છે, અને ચારી રીતે ખાઈ પી શકે છે. પૂંછડામાં વધારે માંસ ભરેલા ખાખત સીરીયા અને ઇજમમાંનાં બકરાં ઘણું પ્રખ્યાત હોય છે.

માંસ જરાયે પૂછું પણ જારે યાજ છે ત્યારે કુટ્યાક ભરવાડો તે પૂછડાની નીચે એક સાકડી બાંધીને તેમાં નાનાં પેડાં ભેરવે છે ! તેથી તે જારે પૂછું એ વ્યવસ્થા મહેનત પડતી નથી.

સૌથી વધુ ખાવાની પણ હરીશાહ !—પાશ્ચાત્યો કોઈ બેકવાના ઘણા શાખીન છે. મિત્રોમાં કોઈ કુટુંબો વતી પણ ઇપ કાંસતી ચરતે કરીને કુટુંબો પતાવી નાંખે છે. છતાં કે હાર્ટુ એ એમનું સૂત્ર છે. દરેક વિષયમાં હરીશાહ કરવી ને છતાં મેજવની એ એક અનુપમ માન તેઓ ગણે છે. ખાવામાં સૌથી જોશુ કોણ ખાધને છપી શકે છે તેની તો હરીશાહ બંધુવતી છે. પણ તે કરતાંએ વધારે કપતી અને અધરી હરીશાહ સૌથી વધુ ખાવાની છે. સુરતમાં કુટુંબો વર્ષે ત્રણ સૌથી વતી કેળાં ખાવાની એક હરીશાહ યદ્ય હતી તેમાં એક જણ સેંદ્ર કેળાં ખાધને જીત્યો પણ જાદ, ચતો તે, સુતો તે, કુ મારમાં નરી થયો. પરંતુ લોરેન્સ નગર (મેસેચુસેટ્સ-અમેરીકા) નો યી. આર્લે કબજુ, ડીડન એવી પોલી મુઠ્ઠાની નથી. તે ખીજ કોઈ પણ બે માણસ કરતાં કે કોઈકમાં વધારે ખાશે-પીશે એવો તેનો ચેલેન્જ છે. ૩ કપાઈમાં ૨ રતમ માંસ, ૦૫ શેર ગ્રામ્સ, બીચુ, પરચુરુ પાંચ શેર, ૧૩૨ ઈંડાં, ૪૦ તુલ ચામુક શેરો ઇત્યાદિ તેણે એક તડાકે વારંવાર ખાઈ ખતાવ્યાં છે. સૌથી વધુ ખાનાર પીનાર તરીકે આ ડીડન માટે અમેરીકનો મગાર છે ત્યારે કોઈ મધુરાનાં મોમે (જુલુવેલી નો અપકાશ !) જીવ્યા માટે હાર્ટુઓ શરમ્મ છે એ પણ અજબ છે ! કહે છે કે એ બોમેલિઓમાં પણ એક તડાકે મળુ મોદક અને એટલો દુપપાક ઉડાવનારાં પડ્યા છે. તેમનાં આંતરંગી કદાવ એ ચીજનો ભાર ઝીકવા માટે સામાન્ય મનુષ્યોથી બહુ વધારે-અમણા, વૃણા-આંગા યદ્ય ગયા છે. પછી ઉધા પડીને માટીના ખાડામાં પેટ ગોઠવીને તેઓ પોડો કાક પડી રહે છે એકસે પાચન યદ્ય જવ છે એમ કહેવાય છે. પારોર પચાવવા પાંચ માઈલ ચાલતી નથી. ડીડનને આ દેશમાં લાવવો જોઈએ વ્યવસ્થા કોઈ પદ્ધતિમનના અંધિરાધી જોખાને પશ્ચિમ દેશમાં હરીશાહ માટે લઈ જવો જોઈએ ત્યારે એ પાશ્ચાત્ય ભીમનો મદ ઉતરશે !

વિમાનીઓ માટે દીવાદાંડી !—દેવલિવાળા સુધી આપણા હોંદુઓ ધરને મોખરે પાંસ પર રાત્રીએ દીવો સળગાવી રાખે છે. તેનો હેતુ એવો કહ્યો છે કે દેવતાઓ રાત્રીએ વિમાનામાં જતાં તેઓને એ દીવાના પ્રદીપથી માર્ગ દેખાવ ! આ કારણ કાલમાં હાલમાં બાંધે જતું પ્રાચીન કાલમાં સર્વોચ્ચ વિમાન આ દેશમાં રહતાં એ પાંતે સલ હોવ તો આ દીવાલનાં પૂર્વે રહ્યા હતાં એમ સ્વીકારવું પડશે. પૂર્વે કાલમાં વિમાનો કદાચ હાલ જેટલાં ઉચે ઉડતાં નહોતે હોય તેથી ધર પરના દીવા જાસ થતો હશે. હવે તો બહુ ઉચે ઉડે છે, તેથી એકરની (જંગમની) નાં સિન્ડ્રી-સુવર્ડો ગામ ખાતે બે હજાર કેડાં પાવરવાળી ખતીવાળી દીવાદાંડી હાલમાં ઉઠા કરવામાં આવે છે. આનો હેતુ વિમાનીઓને માર્ગ દેખાડવો તથા ખતીના રંગ વગેરે પરથી દંબાની દિશા સિધ્ધિ વગેરેનો અને તેડાના ખ્યાલ આપવાનો છે. નવીન દીવોને વ્યવહારિક ઉપયોગની જગત્વા સાથે કેટલી દુઝિઓ તેની સાથે જોડવી પડે છે, તેનું આ એક ઉદાહરણ છે.

સાંજનું સરોવર !—પૂરાજોમાં ૬૫, ૭૫, ૮૫, ૯૫, ૧૦૫, ૧૧૫, ૧૨૫, ૧૩૫, ૧૪૫, ૧૫૫, ૧૬૫, ૧૭૫, ૧૮૫, ૧૯૫, ૨૦૫, ૨૧૫, ૨૨૫, ૨૩૫, ૨૪૫, ૨૫૫, ૨૬૫, ૨૭૫, ૨૮૫, ૨૯૫, ૩૦૫, ૩૧૫, ૩૨૫, ૩૩૫, ૩૪૫, ૩૫૫, ૩૬૫, ૩૭૫, ૩૮૫, ૩૯૫, ૪૦૫, ૪૧૫, ૪૨૫, ૪૩૫, ૪૪૫, ૪૫૫, ૪૬૫, ૪૭૫, ૪૮૫, ૪૯૫, ૫૦૫, ૫૧૫, ૫૨૫, ૫૩૫, ૫૪૫, ૫૫૫, ૫૬૫, ૫૭૫, ૫૮૫, ૫૯૫, ૬૦૫, ૬૧૫, ૬૨૫, ૬૩૫, ૬૪૫, ૬૫૫, ૬૬૫, ૬૭૫, ૬૮૫, ૬૯૫, ૭૦૫, ૭૧૫, ૭૨૫, ૭૩૫, ૭૪૫, ૭૫૫, ૭૬૫, ૭૭૫, ૭૮૫, ૭૯૫, ૮૦૫, ૮૧૫, ૮૨૫, ૮૩૫, ૮૪૫, ૮૫૫, ૮૬૫, ૮૭૫, ૮૮૫, ૮૯૫, ૯૦૫, ૯૧૫, ૯૨૫, ૯૩૫, ૯૪૫, ૯૫૫, ૯૬૫, ૯૭૫, ૯૮૫, ૯૯૫, ૧૦૦૫, ૧૦૧૫, ૧૦૨૫, ૧૦૩૫, ૧૦૪૫, ૧૦૫૫, ૧૦૬૫, ૧૦૭૫, ૧૦૮૫, ૧૦૯૫, ૧૧૦૫, ૧૧૧૫, ૧૧૨૫, ૧૧૩૫, ૧૧૪૫, ૧૧૫૫, ૧૧૬૫, ૧૧૭૫, ૧૧૮૫, ૧૧૯૫, ૧૨૦૫, ૧૨૧૫, ૧૨૨૫, ૧૨૩૫, ૧૨૪૫, ૧૨૫૫, ૧૨૬૫, ૧૨૭૫, ૧૨૮૫, ૧૨૯૫, ૧૩૦૫, ૧૩૧૫, ૧૩૨૫, ૧૩૩૫, ૧૩૪૫, ૧૩૫૫, ૧૩૬૫, ૧૩૭૫, ૧૩૮૫, ૧૩૯૫, ૧૪૦૫, ૧૪૧૫, ૧૪૨૫, ૧૪૩૫, ૧૪૪૫, ૧૪૫૫, ૧૪૬૫, ૧૪૭૫, ૧૪૮૫, ૧૪૯૫, ૧૫૦૫, ૧૫૧૫, ૧૫૨૫, ૧૫૩૫, ૧૫૪૫, ૧૫૫૫, ૧૫૬૫, ૧૫૭૫, ૧૫૮૫, ૧૫૯૫, ૧૬૦૫, ૧૬૧૫, ૧૬૨૫, ૧૬૩૫, ૧૬૪૫, ૧૬૫૫, ૧૬૬૫, ૧૬૭૫, ૧૬૮૫, ૧૬૯૫, ૧૭૦૫, ૧૭૧૫, ૧૭૨૫, ૧૭૩૫, ૧૭૪૫, ૧૭૫૫, ૧૭૬૫, ૧૭૭૫, ૧૭૮૫, ૧૭૯૫, ૧૮૦૫, ૧૮૧૫, ૧૮૨૫, ૧૮૩૫, ૧૮૪૫, ૧૮૫૫, ૧૮૬૫, ૧૮૭૫, ૧૮૮૫, ૧૮૯૫, ૧૯૦૫, ૧૯૧૫, ૧૯૨૫, ૧૯૩૫, ૧૯૪૫, ૧૯૫૫, ૧૯૬૫, ૧૯૭૫, ૧૯૮૫, ૧૯૯૫, ૨૦૦૫, ૨૦૧૫, ૨૦૨૫, ૨૦૩૫, ૨૦૪૫, ૨૦૫૫, ૨૦૬૫, ૨૦૭૫, ૨૦૮૫, ૨૦૯૫, ૨૧૦૫, ૨૧૧૫, ૨૧૨૫, ૨૧૩૫, ૨૧૪૫, ૨૧૫૫, ૨૧૬૫, ૨૧૭૫, ૨૧૮૫, ૨૧૯૫, ૨૨૦૫, ૨૨૧૫, ૨૨૨૫, ૨૨૩૫, ૨૨૪૫, ૨૨૫૫, ૨૨૬૫, ૨૨૭૫, ૨૨૮૫, ૨૨૯૫, ૨૩૦૫, ૨૩૧૫, ૨૩૨૫, ૨૩૩૫, ૨૩૪૫, ૨૩૫૫, ૨૩૬૫, ૨૩૭૫, ૨૩૮૫, ૨૩૯૫, ૨૪૦૫, ૨૪૧૫, ૨૪૨૫, ૨૪૩૫, ૨૪૪૫, ૨૪૫૫, ૨૪૬૫, ૨૪૭૫, ૨૪૮૫, ૨૪૯૫, ૨૫૦૫, ૨૫૧૫, ૨૫૨૫, ૨૫૩૫, ૨૫૪૫, ૨૫૫૫, ૨૫૬૫, ૨૫૭૫, ૨૫૮૫, ૨૫૯૫, ૨૬૦૫, ૨૬૧૫, ૨૬૨૫, ૨૬૩૫, ૨૬૪૫, ૨૬૫૫, ૨૬૬૫, ૨૬૭૫, ૨૬૮૫, ૨૬૯૫, ૨૭૦૫, ૨૭૧૫, ૨૭૨૫, ૨૭૩૫, ૨૭૪૫, ૨૭૫૫, ૨૭૬૫, ૨૭૭૫, ૨૭૮૫, ૨૭૯૫, ૨૮૦૫, ૨૮૧૫, ૨૮૨૫, ૨૮૩૫, ૨૮૪૫, ૨૮૫૫, ૨૮૬૫, ૨૮૭૫, ૨૮૮૫, ૨૮૯૫, ૨૯૦૫, ૨૯૧૫, ૨૯૨૫, ૨૯૩૫, ૨૯૪૫, ૨૯૫૫, ૨૯૬૫, ૨૯૭૫, ૨૯૮૫, ૨૯૯૫, ૩૦૦૫, ૩૦૧૫, ૩૦૨૫, ૩૦૩૫, ૩૦૪૫, ૩૦૫૫, ૩૦૬૫, ૩૦૭૫, ૩૦૮૫, ૩૦૯૫, ૩૧૦૫, ૩૧૧૫, ૩૧૨૫, ૩૧૩૫, ૩૧૪૫, ૩૧૫૫, ૩૧૬૫, ૩૧૭૫, ૩૧૮૫, ૩૧૯૫, ૩૨૦૫, ૩૨૧૫, ૩૨૨૫, ૩૨૩૫, ૩૨૪૫, ૩૨૫૫, ૩૨૬૫, ૩૨૭૫, ૩૨૮૫, ૩૨૯૫, ૩૩૦૫, ૩૩૧૫, ૩૩૨૫, ૩૩૩૫, ૩૩૪૫, ૩૩૫૫, ૩૩૬૫, ૩૩૭૫, ૩૩૮૫, ૩૩૯૫, ૩૪૦૫, ૩૪૧૫, ૩૪૨૫, ૩૪૩૫, ૩૪૪૫, ૩૪૫૫, ૩૪૬૫, ૩૪૭૫, ૩૪૮૫, ૩૪૯૫, ૩૫૦૫, ૩૫૧૫, ૩૫૨૫, ૩૫૩૫, ૩૫૪૫, ૩૫૫૫, ૩૫૬૫, ૩૫૭૫, ૩૫૮૫, ૩૫૯૫, ૩૬૦૫, ૩૬૧૫, ૩૬૨૫, ૩૬૩૫, ૩૬૪૫, ૩૬૫૫, ૩૬૬૫, ૩૬૭૫, ૩૬૮૫, ૩૬૯૫, ૩૭૦૫, ૩૭૧૫, ૩૭૨૫, ૩૭૩૫, ૩૭૪૫, ૩૭૫૫, ૩૭૬૫, ૩૭૭૫, ૩૭૮૫, ૩૭૯૫, ૩૮૦૫, ૩૮૧૫, ૩૮૨૫, ૩૮૩૫, ૩૮૪૫, ૩૮૫૫, ૩૮૬૫, ૩૮૭૫, ૩૮૮૫, ૩૮૯૫, ૩૯૦૫, ૩૯૧૫, ૩૯૨૫, ૩૯૩૫, ૩૯૪૫, ૩૯૫૫, ૩૯૬૫, ૩૯૭૫, ૩૯૮૫, ૩૯૯૫, ૪૦૦૫, ૪૦૧૫, ૪૦૨૫, ૪૦૩૫, ૪૦૪૫, ૪૦૫૫, ૪૦૬૫, ૪૦૭૫, ૪૦૮૫, ૪૦૯૫, ૪૧૦૫, ૪૧૧૫, ૪૧૨૫, ૪૧૩૫, ૪૧૪૫, ૪૧૫૫, ૪૧૬૫, ૪૧૭૫, ૪૧૮૫, ૪૧૯૫, ૪૨૦૫, ૪૨૧૫, ૪૨૨૫, ૪૨૩૫, ૪૨૪૫, ૪૨૫૫, ૪૨૬૫, ૪૨૭૫, ૪૨૮૫, ૪૨૯૫, ૪૩૦૫, ૪૩૧૫, ૪૩૨૫, ૪૩૩૫, ૪૩૪૫, ૪૩૫૫, ૪૩૬૫, ૪૩૭૫, ૪૩૮૫, ૪૩૯૫, ૪૪૦૫, ૪૪૧૫, ૪૪૨૫, ૪૪૩૫, ૪૪૪૫, ૪૪૫૫, ૪૪૬૫, ૪૪૭૫, ૪૪૮૫, ૪૪૯૫, ૪૫૦૫, ૪૫૧૫, ૪૫૨૫, ૪૫૩૫, ૪૫૪૫, ૪૫૫૫, ૪૫૬૫, ૪૫૭૫, ૪૫૮૫, ૪૫૯૫, ૪૬૦૫, ૪૬૧૫, ૪૬૨૫, ૪૬૩૫, ૪૬૪૫, ૪૬૫૫, ૪૬૬૫, ૪૬૭૫, ૪૬૮૫, ૪૬૯૫, ૪૭૦૫, ૪૭૧૫, ૪૭૨૫, ૪૭૩૫, ૪૭૪૫, ૪૭૫૫, ૪૭૬૫, ૪૭૭૫, ૪૭૮૫, ૪૭૯૫, ૪૮૦૫, ૪૮૧૫, ૪૮૨૫, ૪૮૩૫, ૪૮૪૫, ૪૮૫૫, ૪૮૬૫, ૪૮૭૫, ૪૮૮૫, ૪૮૯૫, ૪૯૦૫, ૪૯૧૫, ૪૯૨૫, ૪૯૩૫, ૪૯૪૫, ૪૯૫૫, ૪૯૬૫, ૪૯૭૫, ૪૯૮૫, ૪૯૯૫, ૫૦૦૫, ૫૦૧૫, ૫૦૨૫, ૫૦૩૫, ૫૦૪૫, ૫૦૫૫, ૫૦૬૫, ૫૦૭૫, ૫૦૮૫, ૫૦૯૫, ૫૧૦૫, ૫૧૧૫, ૫૧૨૫, ૫૧૩૫, ૫૧૪૫, ૫૧૫૫, ૫૧૬૫, ૫૧૭૫, ૫૧૮૫, ૫૧૯૫, ૫૨૦૫, ૫૨૧૫, ૫૨૨૫, ૫૨૩૫, ૫૨૪૫, ૫૨૫૫, ૫૨૬૫, ૫૨૭૫, ૫૨૮૫, ૫૨૯૫, ૫૩૦૫, ૫૩૧૫, ૫૩૨૫, ૫૩૩૫, ૫૩૪૫, ૫૩૫૫, ૫૩૬૫, ૫૩૭૫, ૫૩૮૫, ૫૩૯૫, ૫૪૦૫, ૫૪૧૫, ૫૪૨૫, ૫૪૩૫, ૫૪૪૫, ૫૪૫૫, ૫૪૬૫, ૫૪૭૫, ૫૪૮૫, ૫૪૯૫, ૫૫૦૫, ૫૫૧૫, ૫૫૨૫, ૫૫૩૫, ૫૫૪૫, ૫૫૫૫, ૫૫૬૫, ૫૫૭૫, ૫૫૮૫, ૫૫૯૫, ૫૬૦૫, ૫૬૧૫, ૫૬૨૫, ૫૬૩૫, ૫૬૪૫, ૫૬૫૫, ૫૬૬૫, ૫૬૭૫, ૫૬૮૫, ૫૬૯૫, ૫૭૦૫, ૫૭૧૫, ૫૭૨૫, ૫૭૩૫, ૫૭૪૫, ૫૭૫૫, ૫૭૬૫, ૫૭૭૫, ૫૭૮૫, ૫૭૯૫, ૫૮૦૫, ૫૮૧૫, ૫૮૨૫, ૫૮૩૫, ૫૮૪૫, ૫૮૫૫, ૫૮૬૫, ૫૮૭૫, ૫૮૮૫, ૫૮૯૫, ૫૯૦૫, ૫૯૧૫, ૫૯૨૫, ૫૯૩૫, ૫૯૪૫, ૫૯૫૫, ૫૯૬૫, ૫૯૭૫, ૫૯૮૫, ૫૯૯૫, ૬૦૦૫, ૬૦૧૫, ૬૦૨૫, ૬૦૩૫, ૬૦૪૫, ૬૦૫૫, ૬૦૬૫, ૬૦૭૫, ૬૦૮૫, ૬૦૯૫, ૬૧૦૫, ૬૧૧૫, ૬૧૨૫, ૬૧૩૫, ૬૧૪૫, ૬૧૫૫, ૬૧૬૫, ૬૧૭૫, ૬૧૮૫, ૬૧૯૫, ૬૨૦૫, ૬૨૧૫, ૬૨૨૫, ૬૨૩૫, ૬૨૪૫, ૬૨૫૫, ૬૨૬૫, ૬૨૭૫, ૬૨૮૫, ૬૨૯૫, ૬૩૦૫, ૬૩૧૫, ૬૩૨૫, ૬૩૩૫, ૬૩૪૫, ૬૩૫૫, ૬૩૬૫, ૬૩૭૫, ૬૩૮૫, ૬૩૯૫, ૬૪૦૫, ૬૪૧૫, ૬૪૨૫, ૬૪૩૫, ૬૪૪૫, ૬૪૫૫, ૬૪૬૫, ૬૪૭૫, ૬૪૮૫, ૬૪૯૫, ૬૫૦૫, ૬૫૧૫, ૬૫૨૫, ૬૫૩૫, ૬૫૪૫, ૬૫૫૫, ૬૫૬૫, ૬૫૭૫, ૬૫૮૫, ૬૫૯૫, ૬૬૦૫, ૬૬૧૫, ૬૬૨૫, ૬૬૩૫, ૬૬૪૫, ૬૬૫૫, ૬૬૬૫, ૬૬૭૫, ૬૬૮૫, ૬૬૯૫, ૬૭૦૫, ૬૭૧૫, ૬૭૨૫, ૬૭૩૫, ૬૭૪૫, ૬૭૫૫, ૬૭૬૫, ૬૭૭૫, ૬૭૮૫, ૬૭૯૫, ૬૮૦૫, ૬૮૧૫, ૬૮૨૫, ૬૮૩૫, ૬૮૪૫, ૬૮૫૫, ૬૮૬૫, ૬૮૭૫, ૬૮૮૫, ૬૮૯૫, ૬૯૦૫, ૬૯૧૫, ૬૯૨૫, ૬૯૩૫, ૬૯૪૫, ૬૯૫૫, ૬૯૬૫, ૬૯૭૫, ૬૯૮૫, ૬૯૯૫, ૭૦૦૫, ૭૦૧૫, ૭૦૨૫, ૭૦૩૫, ૭૦૪૫, ૭૦૫૫, ૭૦૬૫, ૭૦૭૫, ૭૦૮૫, ૭૦૯૫, ૭૧૦૫, ૭૧૧૫, ૭૧૨૫, ૭૧૩૫, ૭૧૪૫, ૭૧૫૫, ૭૧૬૫, ૭૧૭૫, ૭૧૮૫, ૭૧૯૫, ૭૨૦૫, ૭૨૧૫, ૭૨૨૫, ૭૨૩૫, ૭૨૪૫, ૭૨૫૫, ૭૨૬૫, ૭૨૭૫, ૭૨૮૫, ૭૨૯૫, ૭૩૦૫, ૭૩૧૫, ૭૩૨૫, ૭૩૩૫, ૭૩૪૫, ૭૩૫૫, ૭૩૬૫, ૭૩૭૫, ૭૩૮૫, ૭૩૯૫, ૭૪૦૫, ૭૪૧૫, ૭૪૨૫, ૭૪૩૫, ૭૪૪૫, ૭૪૫૫, ૭૪૬૫, ૭૪૭૫, ૭૪૮૫, ૭૪૯૫, ૭૫૦૫, ૭૫૧૫, ૭૫૨૫, ૭૫૩૫, ૭૫૪૫, ૭૫૫૫, ૭૫૬૫, ૭૫૭૫, ૭૫૮૫, ૭૫૯૫, ૭૬૦૫, ૭૬૧૫, ૭૬૨૫, ૭૬૩૫, ૭૬૪૫, ૭૬૫૫, ૭૬૬૫, ૭૬૭૫, ૭૬૮૫, ૭૬૯૫, ૭૭૦૫, ૭૭૧૫, ૭૭૨૫, ૭૭૩૫, ૭૭૪૫, ૭૭૫૫, ૭૭૬૫, ૭૭૭૫, ૭૭૮૫, ૭૭૯૫, ૭૮૦૫, ૭૮૧૫, ૭૮૨૫, ૭૮૩૫, ૭૮૪૫, ૭૮૫૫, ૭૮૬૫, ૭૮૭૫, ૭૮૮૫, ૭૮૯૫, ૭૯૦૫, ૭૯૧૫, ૭૯૨૫, ૭૯૩૫, ૭૯૪૫, ૭૯૫૫, ૭૯૬૫, ૭૯૭૫, ૭૯૮૫, ૭૯૯૫, ૮૦૦૫, ૮૦૧૫, ૮૦૨૫, ૮૦૩૫, ૮૦૪૫, ૮૦૫૫, ૮૦૬૫, ૮૦૭૫, ૮૦૮૫, ૮૦૯૫, ૮૧૦૫, ૮૧૧૫, ૮૧૨૫, ૮૧૩૫, ૮૧૪૫, ૮૧૫૫, ૮૧૬૫, ૮૧૭૫, ૮૧૮૫, ૮૧૯૫, ૮૨૦૫, ૮૨૧૫, ૮૨૨૫, ૮૨૩૫, ૮૨૪૫, ૮૨૫૫, ૮૨૬૫, ૮૨૭૫, ૮૨૮૫, ૮૨૯૫, ૮૩૦૫, ૮૩૧૫, ૮૩૨૫, ૮૩૩૫, ૮૩૪૫, ૮૩૫૫, ૮૩૬૫, ૮૩૭૫, ૮૩૮૫, ૮૩૯૫, ૮૪૦૫, ૮૪૧૫, ૮૪૨૫, ૮૪૩૫, ૮૪૪૫, ૮૪૫૫, ૮૪૬૫, ૮૪૭૫, ૮૪૮૫, ૮૪૯૫, ૮૫૦૫, ૮૫૧૫, ૮૫૨૫, ૮૫૩૫, ૮૫૪૫, ૮૫૫૫, ૮૫૬૫, ૮૫૭૫, ૮૫૮૫, ૮૫૯૫, ૮૬૦૫, ૮૬૧૫, ૮૬૨૫, ૮૬૩૫, ૮૬૪૫, ૮૬૫૫, ૮૬૬૫, ૮૬૭૫, ૮૬૮૫, ૮૬૯૫, ૮૭૦૫, ૮૭૧૫, ૮૭૨૫, ૮૭૩૫, ૮૭૪૫, ૮૭૫૫, ૮૭૬૫, ૮૭૭૫, ૮૭૮૫, ૮૭૯૫, ૮૮૦૫, ૮૮૧૫, ૮૮૨૫, ૮૮૩૫, ૮૮૪૫, ૮૮૫૫, ૮૮૬૫, ૮૮૭૫, ૮૮૮૫, ૮૮૯૫, ૮૯૦૫, ૮૯૧૫, ૮૯૨૫, ૮૯૩૫, ૮૯૪૫, ૮૯૫૫, ૮૯૬૫, ૮૯૭૫, ૮૯૮૫, ૮૯૯૫, ૯૦૦૫, ૯૦૧૫, ૯૦૨૫, ૯૦૩૫, ૯૦૪૫, ૯૦૫૫, ૯૦૬૫, ૯૦૭૫, ૯૦૮૫, ૯૦૯૫, ૯૧૦૫, ૯૧૧૫, ૯૧૨૫, ૯૧૩૫, ૯૧૪૫, ૯૧૫૫, ૯૧૬૫, ૯૧૭૫, ૯૧૮૫, ૯૧૯૫, ૯૨૦૫, ૯૨૧૫, ૯૨૨૫, ૯૨૩૫, ૯૨૪૫, ૯૨૫૫, ૯૨૬૫, ૯૨૭૫, ૯૨૮૫, ૯૨૯૫, ૯૩૦૫, ૯૩૧૫, ૯૩૨૫, ૯૩૩૫, ૯૩૪૫, ૯૩૫૫, ૯૩૬૫, ૯૩૭૫, ૯૩૮૫, ૯૩૯૫, ૯૪૦૫, ૯૪૧૫, ૯૪૨૫, ૯૪૩૫, ૯૪૪૫, ૯૪૫૫, ૯૪૬૫, ૯૪૭૫, ૯૪૮૫, ૯૪૯૫, ૯૫૦૫, ૯૫૧૫, ૯૫૨૫, ૯૫૩૫, ૯૫૪૫, ૯૫૫૫, ૯૫૬૫, ૯૫૭૫, ૯૫૮૫, ૯૫૯૫, ૯૬૦૫, ૯૬૧૫, ૯૬૨૫, ૯૬૩૫, ૯૬૪૫, ૯૬૫૫, ૯૬૬૫, ૯૬૭૫, ૯૬૮૫, ૯૬૯૫, ૯૭૦૫, ૯૭૧૫, ૯૭૨૫, ૯૭૩૫, ૯૭૪૫, ૯૭૫૫, ૯૭૬૫, ૯૭૭૫, ૯૭૮૫, ૯૭૯૫, ૯૮૦૫, ૯૮૧૫, ૯૮૨૫, ૯૮૩૫, ૯૮૪૫, ૯૮૫૫, ૯૮૬૫, ૯૮૭૫, ૯૮૮૫, ૯૮૯૫, ૯૯૦૫, ૯૯૧૫, ૯૯૨૫, ૯૯૩૫, ૯૯૪૫, ૯૯૫૫, ૯૯૬૫, ૯૯૭૫, ૯૯૮૫, ૯૯૯૫, ૧૦૦૦૫, ૧૦૦૦૬, ૧૦૦૦૭, ૧૦૦૦૮, ૧૦૦૦૯, ૧૦૦૧૦, ૧૦૦૧૧, ૧૦૦૧૨, ૧૦૦૧૩, ૧૦૦૧૪, ૧૦૦૧૫, ૧૦૦૧૬, ૧૦૦૧૭, ૧૦૦૧૮, ૧૦૦૧૯, ૧૦૦૨૦, ૧૦૦૨૧, ૧૦૦૨૨, ૧૦૦૨૩, ૧૦૦૨૪, ૧૦૦૨૫, ૧૦૦૨૬, ૧૦૦૨૭, ૧૦૦૨૮, ૧૦૦૨૯, ૧૦૦૩૦, ૧૦૦૩૧, ૧૦૦૩૨, ૧૦૦૩૩, ૧૦૦૩૪, ૧૦૦૩૫, ૧૦૦૩૬, ૧૦૦૩૭, ૧૦૦૩૮, ૧૦૦૩૯, ૧૦૦૪૦, ૧૦૦૪૧, ૧૦૦૪૨, ૧૦૦૪૩, ૧૦૦૪૪, ૧૦૦૪૫, ૧૦૦૪૬, ૧૦૦૪૭, ૧૦૦૪૮, ૧૦૦૪૯, ૧૦૦૫૦, ૧૦૦૫૧, ૧૦૦૫૨, ૧૦૦૫૩, ૧૦૦૫૪, ૧૦૦૫૫, ૧૦૦૫૬, ૧૦૦૫૭, ૧૦૦૫૮, ૧૦૦૫૯, ૧૦૦૬૦, ૧૦૦૬૧, ૧૦૦૬૨, ૧૦૦૬૩, ૧૦૦૬૪, ૧૦૦૬૫, ૧૦૦૬૬, ૧૦૦૬૭, ૧૦૦૬૮, ૧૦૦૬૯, ૧૦૦૭૦, ૧૦૦૭૧, ૧૦૦૭૨, ૧૦૦૭૩, ૧૦૦૭૪, ૧૦૦૭૫, ૧

તે તો હજી જડ્યા નથી, પરંતુ પુરાણોએ નહાં શોધેલું એવું સાધુનાં પાણીનું સરોવર તો ખરેખર હયાત છે. કુદરતેના આ ચમત્કાર યુનાઇટેડ સ્ટેટના વૉશિંગટન પ્રાંતના ઉત્તર-પૂર્વ ખુણામાં આવ્યું છે. તેનું નામજ Soap Lake (સાબુ સરોવર) છે. તે તે ૩ માઇલ લાંબું અને ૧ માઇલ પહોળું છે. એ પાણી ગરમ કરીને સરીરે યોગતાં એની મેળે શોષી આવીને ચામડી સ્વચ્છ થઈ જાય છે ! બેશક જે માયાના વાળ એ પાણીથી ઘાસ તો તેનો કાળો રંગ બદલાઈને ધુળીયા રાતો થઈ જાય છે, લિપાષ કે સ્વચ્છ જલથી પાણી ~~પાણી~~ માથું ઘોઈ નાંખે. આ પાણી રનાં અનેક રોગોના રોગીઓ કરવા આવે છે જેમની સંગવડ સાથે તેના તટ ઉપર સેનેટાઈઝે ખાંધવામાં આવ્યાં છે. સંધીવા, ચામડીનાં, લોહીનાં, તથા પેટનાં દરદારો રનાનાથી સારાં થઈ જવાનો સંભવ બતાવવામાં આવે છે. આ પાણીમાં સોડા એક મુખ્ય તત્વ છે.

પાણીને બદલે રેતી !—સ્ટિકમની વિશ્વ કાંઈ થતું નથી. તે છતાં તેની વિવિધતા જેને આપણે તેના અપવાદ માત્ર સમજે છે ની તો કાંઈ મર્યાદાજ નથી, કેનેકામાં એક કુવો છે. તેમાંથી પાણીને બદલે રેતીજ નીકળે છે ! તે કુવામાં ઝરણું છે, તેમાંથી પાણીને બદલે રેતી નિયમિત રીતે ધુવારા પેડે કુટ્યા ધ્રે છે ! આ કુવો ચો કુટ ઉડો છે. પૃથ્વીના ગર્ભની અંદરના ક્યા બલથી રેતીનો આ ધુવારો ઉડે છે તેની હજી શોધ થઈ નથી.

અમેરીકાના મિનારા-મહાલો—સીંગર કંપનીએ જ્યારે જમીનથી ૬૧૫ ફીટ ઉંચું મકાન બાંધ્યું ત્યારે તેણે અવધિ કીધી એમ જાહેર થયું. પણ હવે તે તો નીચા પડીતું છે. નવર મિનારા-મહાલો હુન્યાતા સૈયી ઉંચા સોખરી મીનારા-પેરીસના એફ ટાવર-થી બહુ નીચા નથી. સીંગર કંપનીના મકાનના ૪૧ માળ છે, અને તેનો પાયો જમીનમાં ૨૦૦ ફુટ. આશરે રાખખાઈ ટાવર જેટલો ઉંડો છે. તે લોખંડના ફ્રેમ-વર્કનો બાંધેલો છે, જે લોખંડના નુંજ વજન ૮૦૦૦ ટન છે. અને મકાનની કીમત એક કરોડ રૂપિયા છે. મેટ્રોપોલીટન વીમાં કંપનીનું મકાન આથીએ ૭૦ ફુટ ઉંચું છે. અને વુલવર્થ સ્ટોર્સ-સ્ટોર (અમેરીકન નામ) ૫૫ માળના સહિત ૭૫૦ ફુટ ઉંચું છે. આ દરેક મકાન પોતે એક નગર સમાન છે. તેમાં બહુજ છે. રેલેવાંની જગ્યા, દેવળ, ફકાન, બોલરૂમ, રેસ્ટોરાં, શાળા, દલાદિ. દર મકાનમાં એકી વખતે ૩૦,૦૦ માણસો કામ કરતા હોય છે અને ૧૫-૨૦ લીફ્ટો એક સમયે હમણાં ફેડ નિચીથી ઉપર લાવવધન કરતાં હોય છે !—“ વન્ડર્સ ઓફ લેડ એન્ડ સી.”

રસાયણિક નવા કોલસાથી અર્ધોઅર્ધ ફાયદો—આ કોલસો અથવા બલતણ રસાયણશાસ્ત્રી પ્રેડિસર સેલડને હાલ શોધી કાઢ્યો છે, જે ઉપરથી તેને સેલ્ડોનાઈટ એવું નામ આપ્યું છે, તેનો અગ્નિ સામાન્ય કોયલાં કરતાં વધારે જલ્દી પ્રદીપ્ત થાય છે, તેનું તેજ તથા ઉંચુતા વિશેષ છે, ગંધ મુદ્દલ આવતો નથી અને હુમારો પણ જરાએ થતો નથી, કોયલા કરતાં તે પાછળ આટલી વિશેષ સગવડ છતાં આધોજ ખર્ચ ઘાય છે એવો દાવો કરવામાં આવે છે. તેનો ખર્ચ પણ હાલમાં સરે થઈ ગયો છે અને લોકોને તે વારવા લોકઆવવાં તે બતાવનારી ધી સેલ્ડોનાઈટ સેન્ટ્રીસીઝ કંપની હોસ્પોર્ન હાલ, લંડન, ઇંગ્લેન્ડ. સી.) તેના નમૂનાં ખાસ ઓછે ભાવે મેક્સી આપે છે, હોર્ટના સાહસિક વ્યાપારીઓ માટે કદાચ ફેર છે, જે કે સ્વદેશી હીલસાંબની દ્રવિથી તેની આંખાત છેટ નહાય.

સામાજિક પ્રકરણ (સતીક) .

હાલની સેદીયાઓ અને કંપટન સ્કૉટ—આપણો શીર્ષત નાશક વર્ષ પોતાના પુત્ર પુત્રીઓને જરા પણ તાડ તાકો ન લાગી જાય તેવી સંભાળ લેવા માટે ઘણાં ધનનો વ્યય કરે છે. આશાત ' એન્ડર્સન ' મહાસાગરને નાકે જઈને દંસિલુ ધુવવાળા જુઓની શોધ કરતાં શરીરે મરણ પામેલા પરંતુ યશ અપર ચાલ્યા કંપટન સ્કૉટનાં મરણ સમયનાં ઉદ્ધારનો અભ્યાસ એ નાશક શોધો કરેલા થઈ છે. કંપટન સ્કૉટ જ્યારે મુસાફરીએ ઉપયોગ ત્યારે તે પોતાના તરતના જન્મેલા પ્રયત્ને પોતા પાછળ મૂકી ગયા હતા, મરતાં મરતાં કંપટને પોતાની સ્ત્રીને જે સદેશો દહાડ્યા તે એ હતો કે ' તેને બહાદુર બનાવો—તેને ખુશી દેવામાં રાખો. ' મારટર સ્કૉટ હવે ૪ વર્ષનો છે. કોઈક જોયા શીત દેશમાં પણ તેને રોજ ૪ મારનો હતા ત્યારથી કંઈક પાણીએ નુબકાવવામાં આવે છે. વળી તે સારી રીતે તરતાં શીખી ગયા છે. તે વળી એક કદર વનસ્પત્યાંહોરી છે ! તેણે માંસનો, ફાંદ પણ કદિ લીધો નથી; તે કદાપિ ટોપી કે જોળાં તો મું' પણ જોડા પણ પહેરતાં નથી અને હમેશાં તેના હાથ પર ઉપાડાજ રહે છે. માત્ર ચાલુને એક વસ્ત્ર ડોકથી અથે સ્થંભના ૪મ્ હાંકવા પહેરે છે. ગુરૂત્વની આવીજ આદર્શ છંદગી પ્રાચીન કાલમાં હતી. જે પુરોને તીર બનાવતા હેલ તો નખાણ પર્ષત મામડાં અને ઉનથી તેમને મરી લેવા નહીં !

યાહુદીઓ અચકાઈને કેમ ચાલે છે ?—અને તેઓના પગ ચપટા કેમ હોય છે ? જાતના સર્વે જાગોમાં સમ રીતે પથરાયેલી એવી યાહુદીઓની જાતિ એકજ છે. તેમનાં વિશે એક વિચિત્રતા એવી છે કે તેઓ બધા અચકાઈને ચાલે છે. તેણે કાણ એવું આપણમાં આવે છે કે જે જાતિ પ્રાચીન કાલમાં પેલેરોગાદમ તરર એકજ રહેતી. તે સમયે તેઓને ' પહુ-ખહ ' રેતીના સમુદાય હે પેટ આખી ઇંદમી માલતુ' ચતુ'. આથી પગ ઉપાડતાં અચકાઈને જોર કાઢતું પડતું તે આજની મરીને કાઢતો દહાડો ! રેય પરી તે દહ જત્તી નથી. તેમના પગ પણ ચપટા હોવાની તેમના વિશેષતાતુ' કારણ એજ—રેતીનું છે. રેતીમાં ચપટા પગવાળા ઉર સારી પેટ માલી સકે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. રેતીને લીધે પંખનાં ખાડા ગયા કે ખાડા વગરના પગવાળને રેતી ધવી—મું' ? અને તેમ હો પણ રેતીના સબંધને લીધેજ એમના પગ ચપટા થયા છે, ને હવે ધરીરરચના વંચપરપરા કમળ રહી ગઇ છે.

જો તો નામ તે ગુરૂકુલ—આપણા હુષોએ આગ્રહ મહારાજ પાંચમા જોરનાં ખીત પુત્ર દેવનાં સભ્યને પ્રતિષ્ઠિત પ્રવળા પુત્રે મારેલી કંટનની હાકરુકામાં મહારાજાએ લખાયે છે. ' ની' સામાન્ય કુદમાં રાજકુલારો લખવા કંટાને તેમના પિતા તરફને સખત થઈને મુલા તો અને ચેર તો કુરુર બળુવચને બદલે દુરદા કાવા લાવાખ' બહુત દોવાથી કોંડે મેષેને રા. કુમાર કોમેજની યોજના કાવી -મડી. ગેરાસીયા પણ રાજાના પિતાહ' તેથી પ્રભે

સાથે ન ભેળાય ! તેથી ગોડફ્રાના દાક્ટરે સાહેબને અરામીયા કોલેજ સ્થાપવી પડી. મહારાજ સવાજીરાવને ધન્યવાદ છે કે તેમણે પોતાના રાજકુમારોને જાહેર શાળાઓમાં-વડોદરે તેમજ વીલાતમાં-મોકલ્યા હતા. પણ પ્રીન્સ હેનરીનો દાખલો તો નેથીએ વિશેષ દૃષ્ટાંત સેવા બેગ છે. છત્રની શાળામાં એવો ધારો છે કે નવા નીશાળીયાએ જૂના નીશાળીયાના સંદેશ લઈ જનાર તથા શિક્ષકના નોકર તરીકે અધિક કામ કરવાં ! સાંદિપતી ગુરૂ માટે કૃષ્ણ સુદામા જેડે વરસાદમાં જંગમમાંથી લાકડાં પાડી લાવ્યા હતા ! તેમજ પ્રીન્સ હેનરી કરે છે. પ્રીન્સ હેનરી તેનાથી જૂના નિશાળીયા લોર્ડ ગેન્ના હાથ તથા સંદેશ લઈ જનાર નીમાયો છે. મહારાજકુમાર હોવાથી તેની પાસે એ હસ્ત કામ ન કરાવવાની સૂચના થવાનો સંભવ હોવાથી મહારાણીએ લોર્ડ ગેન્ (ઉમર વર્ષ ૧૮) ને એક ખાસ પત્ર લખીને ખચર આપી છે કે ખીજ પેટેના મારા પુત્ર પાસે કામ કરાવવું ન જતા પણ બેદલાવ ન રાખવો ! ! અને તે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે. આ દેશનાં ગુરૂકોનો આજ આદર્શ છે-રકરાય માટે એક જ નિયમ છે. હતાં તેમાંએ બેદલાવ રાખવા ફેલાક મેથા કરતા સંભળાય છે ! અને રાજમહારાજ એ જો જમીનદાર માત્ર છે તેઓ તો પોતાના પુત્રોને હજી વિદ્યાપ્રકરણમાં સામાન્ય પ્રેમના પુત્રોથી ઓછા પડે રાખવામાં પોતાના મનઃતત્ત્વ ધર્મની સાર્યવણી માની બેઠા છે. પ્રીન્સ હેનરીના દાખલાથી તેઓ કાંઈક સુધરશે એવી આશા છે.

ધર્મીદા સંસ્થાઓની વ્યાપકતા-યુરોપીયોનાં પારમાર્થિક સંસ્થાઓ કેટલી ઝીણી ઝીણી બાંધેલાં સાડ અને કેટલી “ સ્પેશિયેલાઇઝ ” થઈ છે તેનાં ઉદાહરણ તરીકે “ લંડન સ્પેશિયેલાઇઝ મીસન ” તો દાખલો આપી શકશે. જે ગરીબ મનુષ્યોને આંખે ચક્ષુ આપ્યાં હોય પણ તે ખરીદવાનાં સાધન ન હોય તેને મક્ત ચક્ષુ આપાવવાનો ધર્મ આ સંસ્થા કરે છે. આમ ૧૯૧૨ ના વર્ષમાં તેણે ૩૦૦૦ ચક્ષુઓ ધર્મીદા આપ્યા હતા. લંડનમાં અનેક સ્થળે તેની શાખાઓ છે. આપણા દેશમાં આ નીતિ જમાનામાં નવીન પદ્ધતિ પર પરમાર્થ કરેવાની પ્રમા હજી હાલજ શરૂ થઈ છે. વાવ કુવા ઉપરાંત ખીજું સુઝતું નહોતું અને સદા મન ધર્મ કરતાં અંધર્મ આડકતરી રીતે વિશેષ ફેલાયતાં ન હોય તોજ ગંભીર. જ્યાં પરમાર્થનાં થકનું પણ કેટલું નહીં ત્યાં ચક્ષુ બેઠા કે કપડાં આપવાની સંસ્થા રૂપી કાંઈ પાંખેડાંનો ખેતો રાતોજ હોય ? જે પરમાર્થ સંસ્થાઓ યુરોપમાં સંપૂર્ણ થઈ છે તે હજી હવે અંદર શરૂ થાય છે. સુવાવડ ખાતાં હવેજ સ્થપાવા લાગ્યાં છે. પાટણ માટે રા. કીલાયદે દેવચંદ ૩. ૬૧૦૦ સુવાવડખાતું આપવા હાલમાં જાહેર ક્યું છે. ૧ લાખની વસ્તીની અંદરનાં ગુરૂકોના નગરોમાં ધણું કરીને આ પ્રથમજ જાહેર સુવાવડખાતું થશે.

મનુરણ ઠાકરીઓને અંધકર્તા થવાનું ઉત્તેજન આપનારી મંડળી ! આપણા દેશમાં સાંદિપતી કદર એટલી છે કે ચે.પડીને હાથ લાગે તો હાથ ધોઈ ત્રાપતા નથી એજ દિવાસો છે. વાડી અંગલામાં રહેનારા અને માડી ધોડામાં રહેનારા શેડીયાઓને ત્યાં પણ બેસે તો એના ધરમાં ચોપડી શિવાય કુન્યાની દરેક જાતનું દગર, હશે અને ચોપડીને કોથી બળતી આવતી એજ તો હિસાબના ચોપડાજ હશે. લલાબલા-અંધકારો અને લેખકો લેખિની દ્વારા ઉદરનિર્વાહ માત્ર પણ કરી શકવાની આશા રાખતા નથી. તેઓ શોખ ખાતર અંધે હાથ અને કાગળ કાળા કરીને, લખવાની અજવાળા રાખે કરે ! એ ખરું છે કે અંધો

એણે છે પણ ક્યારે ગળાય છણાય ત્યારેજ સંતવ તરી આવ્યા શકે. જ્યારે આપણા હૃદયની આ રીતિ છે ત્યારે ખીજે છેડે પંજુ જુવો ! લેન્ડીયરની બીજમાં મજુરી કરતી મીસેસ એથર્સ કન્ટી ગાળતી એક કુમારી છે તેણે કેટલીક સુંદર અપ્સરાની અદ્ભુત વાતચિત્તો આચર્યો આનંદ માટે લખી છે તેમજ કવિતાની પણ બે ચોપડી પ્રગટ કરી છે. તેણે " રેખા પેન કલમ " નામની એક સંસ્થા લંડનમાં કામદાર વર્ગની છોકરીઓ માટેની " એક જ હાઉસ વર્ક " એન્ડ " કોલેજ " ની એક પ્રાંત તરીકે હાથમાં રચાવી છે. તેના હેતુ મીલ વગેરે સ્થળે કામ કરતી જે જુવાન મજુરજીવોમાં લખવાની નૈસર્ગિક શક્તિ હોય તેમને ઉત્તેજન આપવાનો છે. તેના અભિપ્રાય વાળી કન્યાઓ તેની સલાહને ઘણું છે, જે સખ્યા રૂપે ની છે. તેમાં એક રસોડાખાતું છે જે ઉત્તમ કૃતિની કવિતા લખે છે. ખીજી ધર આકરડી છે તેણે એક જુદા સંવાદાત્મક લેખ રચ્યું કર્યું છે. ત્રીજી એક કામદાર વર્ગની નવોદા છે જેણે ખેતીની મજુર વર્ગની આજ્ઞાતક રીતિનો ચિતાર આપનારી નાની નાની વાતો લખી છે. બિવિધમાં તેજો ચક્રમાંથી નીકળતી સહ્ય આહ્વાણો આપતો સંભવ છે ! અહીં કેસો ?

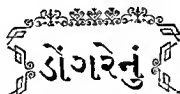
પશુપક્ષીઓ અને પત્નીવ્રત—એ વર્ગમાં યાવજીવન પ્રવચન રાખવાતું કેટલું સ્તન ભેતું નથી—જે કે ન મજાતની અગીવારસ કરનારા વાંદાઓ ઘણા છે. ઘણું કરીને સારીરિક કૃષ્ણતાથીજ તેમને કંવાસ સેવવું પડે છે. હાંફ કાપણોમાં આજે જાતનાં લગ્ન (ને પાર જાતના પુત્ર) કલા છે તો પશુઓમાં પણ જ જાતનાં છે એમ પ્રખ્યાત નેચરલીસ્ટ મી. અર્નેસ્ટ હેલ્ન પશુઓની મોટીપોલિટનેસ અભ્યાસ કરીને આપણને ખબર આપે છે. વરુ, શુદ્ધમાન પદ્ધતિ પસંદ કરે છે. તે મરજી પડે ત્યાં સુધી તેની ધર્મપત્ની સાથે રહે છે પણ પક્ષ તેનાથી કેટલાં જાતાં તરત તલાક આપીને નવીનું પાણિ(હાથ)—કે પત્ર ?—મદદ કરે છે. જ્યાં એક વખતે તો એકજ સાથે રહે છે તેટલે અંશે એક પત્નીવ્રતધારી કહેવાય અરુ. ખીજે વર્ગ એવો (લોકડી વિગેરે) છે કે જે પ્રજ્ઞેત્વતિની ચરમાંગ પત્ની સાથે રહે છે. તેમને બાળકો હોયવાનો કેવો જોવા વાંચ છે. પિતા પતાં તે જુદો પડે છે. તે મોટાં ઘણાં બાળકો સાથે રહે છે, જે કે કેટલાંક પ્રાણિ તો ત્યામ હમેશને માટે કરે છે.

પશુ રાજ્ય પણ તેનાં રામ સીતાથી સર્વથા શુભ નથી ! એ ખીજે વર્ગે ગણાય. આ વર્ગમાં જંગલમાં મંગલ કરતા હંસ, ચક્રવાક (ચક્રો-ચક્રી), કપોત-કપુતર (અમુક જાતો) અને ઘણું કરીને હુવડનો પુણ સમાવેશ થાય છે. તેઓ તો સમસ્ત જીવન એકપત્નીવ્રત ધારી છે અને એમનું કાંઈ ગરવ, શુ પતિ, શુ પત્ની પુનર્જન કરતાં નથી. પણ મરણ પર્વત રૂઠ કરીને શોક કર્યાં કરે છે ! એઓજ મર્યાદા દિગ્ગં હોઈ જીવે જન્મ મેનાં કરો ! બિચારા હુવડને બહુ માત્ર દેવામાં આવે છે પણ મરણ પર્વતે લગ્ન પર્વ કરનારા હોઈ પ્રજ્ઞેત્વે તેમની પાસેથી કમમાં કમ એક પાંદે તો ચીખવાતો છે ! દિગ્ગં હોઈ જીવે પુનર્જન ન કરતી હોવા માટે હોઈ પુરો જીવ કુલાય છે પણ જ્યાં સુધી તેઓ પોતે તો છુટાજ રહે છે ને મરણ વાદ તો શુ પણ પત્નીનાં જીવતાં જીવતાં પંજુ અનેક પત્નીઓ પોતાની અનેક દિવાઓ ચુગોલિન કરે છે ત્યાં સુધી એ અર્જનવાતમાં સમ કરતાં દેશ વિશેષ છે ! પરી વાત એ છે કે જમે એટલી માત્રા હો પણ મનુષ્ય નામક મદાપદ્ય પશુ એક, ચક્રો જોવા જીવેક પત્નીગમી કુદરતી રીતે નથી. હોય તો તે નામને, બેવાસ

રનો અને બહુ તો અપવાદ રૂપે છે. એક યવા માટે કંઈ શાસ્ત્રસિના દેશની જરૂર નથી. ચંકવાંક, હંસ તથા ઉલ્ક પેઠે કુદરતી રીતે તેઓ એકજ સદચારિણી શિવાય ખીજતો સંકલ્પ ન કરે, અને તેના વિયોગથી વ્યાકુલ થઈ મરણ પર્થત વિશાપમગ્ન રહે ત્યારેજ તેઓ જીવનમાં એક પત્નીગામી કહેવાય. દેખીતી રીતે પ્રભુની તેમને માટે એવી ઇચ્છા નથી. અને જો પુરુષ માટે નથી તો સ્ત્રીઓ માટે પણ નથી. કેમકે પશુ રાજ્યમાં પણ સ્ત્રી પેઠેજ પુરુષ વર્ગની લાગણીઓ લગ્ન પ્રકરણમાં છે તે તો નિર્વિવાદ છે. સારાંશ કે, શરણ્યાત વૈધ-કુદરતની દ્રષ્ટિથી, પુરુષ વર્ગના તેમના પ્રતિના બચાવકારનો વિધિ આવ છે.

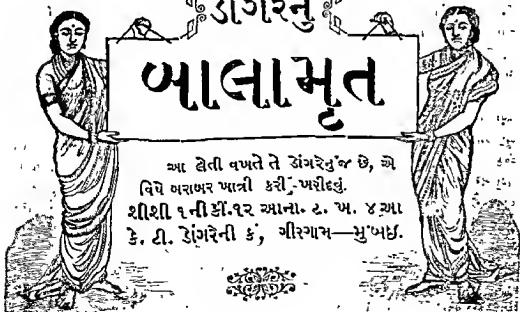
વડે, યુરોપીયનોને તથા હાઈડુરોને લગ્ન પદ્ધતિમાં સૌથી મળતો આવે છે. આ ચોથો વર્ગ છે. જ્યાં સધી એક જીવે છે ત્યાં સધી ખીજ-જીવું તે નામ લેતો-તી નથી. પરંતુ એકના મરણ પછીજ ખીજનું પુનર્જન થાય છે.

નાના હોકરાઓ માટે

બાલામૃત

આ લેતી વખતે તે ડોંગરેનું છે, એ વિષે બરાબર ખાતરી કરી, ખરીદવું.
શીશી ૧ની કો. ૧૨ આના. ૨. ખ. ૪ આ
કે. ટી. ડોંગરેની કં, ગીરગામ—મુંબઈ.

પુત્રિકાપુત્ર, કાનીન (કેવારી કન્યાથી લગ્ન કર્યા પછી ૨, સહૃદય, હૃદય, હૃદયહિ પુત્રો આ મકરનામ જાણના. આવી રીતે મને તે પ્રકારે મર્યાદા શુદ્ધરૂપે પુનર્માર્ગ કરવી, એ છતાંનું એક પરમ કર્તવ્યનું પણ પડ્યું હતું. નિયામનું વિવેચન આગળ કરવામાં આવે.

અતિથિ સંહાર, એ પ્રયોગ મનુષ્યમાં ખાસ કર્તવ્યોપીત એક મનાયું. 'યદપિ અતિથિ યદ્વચિત્ સમુચ્ય દોષ તોષણં તેના સંહાર કરવા એકલું; તેને આચરન હઈ અન્યાયિકથી સંતુષ્ટ કરવા એકલું. '૧ કૃત્તીકવાર અતિથિને આપે પશુ આપવામાં આવતી.

અનુરાસન પર્વના બીજા અધ્યાયમાં અતિથિપૂજનામાં બહુ વખાણ કરવામાં આવ્યા છે. શુદ્ધરૂપને અતિથિથી બીજું કંઈ પ્રેષ્ટ નથી. ૨ અતિથિને યથારાત્રિ આત આપવું, એના નેહં પુણ્યકારક બીજું કંઈ નથી. ૩ રક્ષિતવન અને સતપાત્ર અતિથિ પ્રાપ્ત થતાં એ તેની પૂજન કરવામાં આવે તો તે પોતાનું પાપ ધોઈ યજ્ઞમાનનું (એને ઘેર અતિથિ તરીકે આવ્યા હોય તેવું) પુણ્ય લક્ષે બંધ છે. ૪ સુદર્શન મૂર્તિને કહે છે, ' ખાસ પ્રજા, સ્ત્રી, અને એ કંઈ દ્રવ્ય મારી પાસે છે તે સર્વ અતિથિને આપવું - એવું મારું મત છે. ' ૫

દાનનું મહત્ત્વ બહુ વર્ણવેલું છે. જમીનનું દાન સર્વ દાનોમાં શ્રેષ્ઠ મનાયું. ૬ અનુરાસન પર્વના ૧૭ મા અધ્યાયમાં અન્નદાનનું મહત્ત્વ મણિવું છે, તેના દાન. પર્વના ૬૮ મા અધ્યાયમાં તણ અને કીપનાં દાનથી શું ફલ થાય છે તે કહેલું છે.

બળ એક પર્વના ૧૬, ૧૨૬, ૧૩૦ એ અધ્યાયોમાં મનુષ્ય, વપાનજ (નોડા), કીપ, અન્ન, હૃદયહિતનું દાન કરનારની સ્તુતિ કરવામાં આવેલી છે. ' અન્યાયથી મેલવેલાં દ્રવ્યનું દાન કરતાં તે દાન દાનને મહામયમાંથી મુક્ત કરતું નથી. ૧૭ બ્રાહ્મણને વચન આપી તે તોડતાં આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮ એક પર્વના ૧૩૭ મા અધ્યાયમાં શાકોદ્યોગને બુદ્ધિબુદ્ધી વસ્તુઓ. આપવાથી રચનામાં બધેલા

૧. અતિથિઃ કિલ સૂતરેઃ પ્રાકૃતોઽપિ વિજ્ઞાનતા । ધર્મે જિજ્ઞાસનતેન ર્કે પુનર્ગૃહ્યો મયા-
ન ॥ શુદ્ધર ૧. ૧૧૨.

૨. શુદ્ધયાતી ન સુખોજિ માતિષેર્વિવતે પશ્વ । અનુ ૨. ૪૪.

૩. નદીદર્શં પુણ્યફલં વિવિજનમિદં વિચતે । યથારાત્રિ ચ યો દયાદર્શં વિષ્ટે સંસ્કૃતમ્ ॥
વન ૨૪૦. ૩૬.

૪. પાર્વં ત્વતિથિમાસાય શીલાત્વં ચો ન પૂન્યેત્ ։ સ દત્તા દુષ્કર્તં તસ્યે પુણ્યમાદાય ગચ્છ-
તિ ॥ અનુ ૨. ૧૨.

૫. પ્રાણ દિ મમ લગ્નસ્ય લગ્નસ્ય દિવતે વસુ । અતિથિભ્યાં મયા દેવમિતિ મે વ્રતમાહિતમ્ ॥
વન ૩૧૩. ૫૧.

૬. અતિ દાનાનિ ધર્મોજિ શ્રમિનીદાનમુચ્યતે । અનુ- ૬૨. ૨.

૭. અન્યાયાસમુચ્ચતેન દાનધર્મો ધનેય યઃ । કિયતે ન સ કર્તારે પ્રાયતે મહતો મયાત્ ॥
વન ૨૫૧. ૨૨

૮. પ્રાણસ્ય પ્રતિધુત ન મયા લઘુપ્રાહ્તમ્ । લક્ષ્મણે પાવકી ચોનિમાપનોઽસ્મિ પ્લવેગમ્ ॥
અનુ ૧. ૧૨.

લોકોની ચાંદી આપેલી છે ! ! દાનરૂપે આપેલાં કાંઈ અગ્રવણ જણાય છે. તેની ઉદારતાનું એક દૃષ્ટાંત સૂચના આપવા છતાંયે બ્રાહ્મણવેશ ધારણ કરી આવેલા ઇન્દ્રને, નેપર તેનું આશુ ઇવિત અનુલગિત હતું એવાં, કવચકુંડલ તેણે આપી દીધાં હતાં તે છે.

સરણાગતનું રક્ષણ કરવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય હતું. સરણાગતનો નિષેધ કરવો એ પ્રસ-
હુત્યા કિંવા ગેવધ કરવા જેટલું જ મોટું પાતક ગણાતું. 'હાય ભેડી, હિંમત, ને પ્રત્યક્ષ રાત્રુ પણ આવે તો તેના પર દયા કરી તેને મારવો નહીં' એ પ્રજ્ઞાન કરતાં મોટું દાન બીજું કોઈ નહોતું. સરણુ આવેલા કપૂતરનું રક્ષણ કરવા સાથે શાનિશાનએ એક રથને પોતાનું માંસ આપ્યું હતું, એની કથા અનુશાસન પૂર્વના ૩૨ માં અધ્યાયમાં આવે છે.

પોતાના યશને કલંક ન લાગે તેટલા સારૂ મહાભારત અને રામાયણમાં પણ મુખ્ય 'માણસો' આસ, કાળી રાખતા જણાય છે. કીર્તિની 'મહતી' કહ્યું વનપર્વમાં ગાઇ છે. (અધ્યાય ૩૦૦). લોકાપનાદેવી યંત્રી "હું ઇવિતનો કિંબદુના જનકાત્મક (સીતા) નો પણ ત્યાગ કરીશ," એવું શપ્ત કરે છે. કહ્યું પણ કહે છે કે "ઇવિતનો વ્યય કરીને પણ કીર્તિનું રક્ષણ કરવું જોઈએ." ૬.

તીર્થયાત્રા કરવી અને પવિત્ર નદીઓમાં સ્નાન કરવું એ એક પાપનાશક છે એવી માન્યતા હતી. પ્રથમ પાપકર્મ કરી ને મનુષ્ય ગંગાકાંઠે રહે છે તે મુખ્યાં વ્રતમ ગતિએ પહોંચે છે, એવું લખ્યું છે ! ! ૫ આ સંબંધી વનપર્વમાં (અધ્યાય ૮૧) અને અનુશાસન પર્વમાં (અધ્યાય ૨૫-૨૬) પ્રમુખ વિસ્તાર કરેલો છે.

બંધુલેનો સંબંધ બહુ દૃઢ માનવો, એવું કહેલું છે. યદ્યપિ બંધુઓમાં આપસઆપસમાં કસદ હોય છતાં ત્રીભૂ પાસે તેમનો નાશ કરાવવો નહીં. હાલના સમયમાં ખર્ચે લેખને આપેલો ઉપદેશ. પ્રત્યેક પોતાનાં હૃતપટલપર કોતરી રાખવા જેવો છે. બંધુઓમાં કસદ અને બેર તો વારંવાર થયા કરવાનાં; પરંતુ જ્યારે કોઈ ત્રીજો મનુષ્ય આપણા બંધુઓની પૂઠે લાગે, ત્યારે પાતકાં તરફથી આપણા બંધુઓનું અપમાન થાય એ સારા માણસથી સદન ન થયું જોઈએ. ૬

૧. યો હિ કશ્ચિદ્ દ્વિજાન્હવ્યાદ્રાં વા શ્લોકસ્ય માતરમ્ । શરણાગતં ચ સ્વજતે તુલ્યં તેષાં હિ પાતકમ્ વન ૦ ૧૩૧. ૬.

૨. વદ્વાઙ્ગલિપુટં દીનં ચાત્વર્તં શરણાગતમ્ । ન હન્યાદાનૃલંકાર્યમપિ રાત્રું પરન્તપ ॥ યુદ્ધ ૦ ૧૮. ૧૭.

૩. પ્રાણદાનાત્ પરં દાનં ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ ॥ અનુ ૦ ૧૧૬. ૨૬.

૪. અપ્યહં જીવિતં જગ્યાં યુષ્મન્વા મરતર્પમ્ । અવવાદમ્ભયાદ્રીતઃ કિં પુનર્જનકાત્મજમ્ ॥ ઉત્તર ૦ ૪૫. ૧૪-૧૫; ઓવિતેનાપિ મે રક્ષ્યા કીર્તિસ્તદ્વિદિમે વ્રતમ્ ॥ વન ૦ ૩૦૦. ૨૮.

૫. પૂર્વે વયસિ કર્મોણિ કૃત્વા પાપાનિ યે નરાઃ । પથાર્દગાં નિવેક્તે તેઽપિ ચાન્યુત્તમાં ન-
તિમ્ ॥ અનુ ૦ ૨૬. ૨૦.

૬. ભવન્તિ ભેદા જ્ઞાતિનાં કલહાશ્વ શ્લોકોદર । પ્રસક્તાનિ ચ વૈરાગિ કુલધર્મો ન નશ્યતિ ॥ યદા તુ કશ્ચિજ્ઞાનોનાં ચાઘઃ પ્રાર્થયતે કુલમ્ । ન મર્યયન્તિ તત્સન્તો યશ્ચિનાંભિપ્રધર્પણમ્ ॥ વન ૦ ૨૪૩. ૨-૩.

પુણ્ય ઠેકાણે દેવ અને પુરુષપ્રયત્ન એ એકના સંમિલનની તુલના કરેલી છે. તે પરથી એમ નિષ્ણાય છે કે વ્યાસ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય એ એક કેવળ દેવનારી કે કેવળ પ્રયત્નવારી દેવ અને -હોળા દેવ અને પુરુષપ્રયત્ન એ એકના વિષય મર્યાદિત છે; દેવળ પ્રયત્નથી જ પુરુષકાર. કેવળ દેવથી જ સર્વ સાંધ થશે એવું નથી; દેવ અને પ્રયત્ન એ પરસ્પર સાથે છે એવા સંમિલન એક અન્યમસે પ્રતિપાદન કરતા નિષ્ણાય છે. અર્થેત્યાદિશબ્દો બાવીસમા સુત્રમાં દેવવારી થઈ લઈએ છીએ કહે છે કે, "દેવથી વિરોધ કરવાનું કયા પુરુષમાં સામર્થ્ય છે ?" ૧ પણ લઈએ છીએ પ્રયત્નને પ્રત્યાન્ય આપી કહે છે કે, "હીન અને દુબળા દેવની સા સાથે આટલી માતબરી માનો છે ?" ૨ અન્યથા પોતાને પડકાર લીધે કહે છે કે "દેવના એક છે અને પુરુષપ્રયત્ન નિષ્ફળ છે." ૩ એવાં સ્ત્રોત ન હોતાં એમ વલિમાં બી નિષ્ફળ નય છે, તેમજ પુરુષપ્રયત્ન વગર દેવ લૂણ છે. ૪

અનુશાસન પર્વના ૧૦૪, અને શાંતિપર્વના ૧૯૩ માં આપાયમાં સવારમાં ઉઠી શાતા, સ્ત્રી વખત મુખી પ્રવેશ મનુષ્યે કમ વર્તિતું તે સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ નિયત્રો કહેતા છે. દિનચર્યા. એ કે તેવું વિરતાથી વર્તુન કરતું અને રાત્રી નથી, છતાં કેલીક કુપ્પ બાળકોનો વલેખ અને કરેલા જરી છે. દરેક સૂર્યોદય પૂર્વે ઉઠતું; પાછાં સાથે કિના એકલાં ૩૩ જતું નહીં; બીનાનાં કપડાં કે એકા વાપરના નહીં દક્ષિણ કે પૂર્વ તરફ પગ રાખી ઉઠતું નહીં; નમ્ર થઈ રેનાન કરતું નહીં; વિરોધ નિદ્રા લેવી નહીં; કલિત્રાસનો અભ્યાસ કરેલ; ઉદિસાદિમાંની કષાયાં નાંચવી; મદત્રાસ્યાનાં અગ્નિ ઉમેશા નભને સામે રાખવા; અને રાત્રી બોલતું. કુના પાંચ ઠેકાણે નહીં બોલતા પાંચ લાગતું નથી :—(૧) માત્રીમાં; (૨) સ્ત્રીમાં સાથે; (૩) વિનાહ પ્રસંગે; (૪) પ્રાણ સંકોચની આપત્તિ આવતાં; અને (૫) સર્વ ધનનો નાશ થવાનો વખત આવે ત્યારે. ૫

અનુશાસન, સુશાસન, ચૈત્ય, સુશાસન અને એ ચાર, પાત્રીમાં સાથે સંસ્કાર રાખવો, એવાં પાંચ મહાપાત્ર માનવામાં આવતાં; પરંતુ સત્વિયદૃષ્ટિથી જોનાર બ્રાહ્મણને (દ્રોણાદિ મહાપાત્રક. એવા) લદાર્થમાં ખાવામાં પાત્રક મનાતું નહોતું, ૬ એ કે ખાતરાપાત્રકના કલમાં બ્રાહ્મણે સુશાસન કરતા નહોતા, છતાં સુશાસનની વાત પરથી બ્રાહ્મણે એ સમયે મલ પીતા હતા, એવું નિષ્ણાય છે. અલપી બ્રાહ્મણ પિત્રો અપકર તિરસ્કાર ભતાવવામાં આવતે. ૭ સુશાસી બ્રાહ્મણને એ સુખ્ય રૂપમાં અન્યર્થ ઉઠી અભિપ્રાયમાં આવે છે તે સુખ્ય પિતા ગોળાને વેચનાર એ જુ તેને હોત અનાર્થ કહી બોલાવશે, ૮ એમ એક ઠેકાણે

૧. કથ દેવેન સૌમિને ચૈલુમુલહરે પુમત્ । ધર્મોપદા ૦ ૨૨. ૨૧.

૨. કિ નામ કૃપયં દેવસાત્કમમિશંસસિ । અર્ચો ૦ ૨૩. ૫.

૩. દેવમેન પરં નમ્યે પુરુષાયોં તિરસ્કઃ । ચત્ ૦ ૧૦૮. ૨૫.

૪. મશાં જાજં વિના ધૈયમુસં મવતિ નિષ્કલમ્ । તથા પુરુષકરોણ વિના દેવં ન વિખતિ ॥

અનુ ૦ ૬. ૭.

૫. ન નર્મયુક્તં વચનં દિનાસ્તિ ન જ્યોષ્ઠ રાજત્ર વિવાદકલ્પિ । પ્રાણાત્યયે સર્વધનાપદારે પંચાનુ-સાન્ધાહુપાતકાનિ ॥ અસિ ૦ ૮૬-૧૬.

૬. ઉદત્તયુમયો દૃષ્ટા દ્રાક્ષણં શ્વચ્ચુચ્ચ । એ દુન્વાત્સારે કુદ્ધં સુખ્યન્દમવલમ્બિનમ્ । મહાહુત્ય ન તસ્ય સ્વદિતિ ધર્મેષુ નિધવઃ । ડયોગ ૦ ૧૦૮. ૫૧.

કહેલું છે. 'શુક્રાચાર્ય' કહે છે કે 'જે બ્રાહ્મણ આજથી સુરા પીરો તે ધર્મબાહ્ય થઈ. તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાતક લાગશે અને હિંદોલોકમાં તેમના પરણીકમાં તે નિંદ્ય થશે.' ૨ બ્રાહ્મણ શિનાયના લોક-વિરોધતા દાનિયો-મલપાન કરતા.

સૌથીનાં આરિયસાથે બહુ કાળજી લેવાતી. જાતકારમાંથી સ્ત્રીપ્રમાણેન પરણીતું રક્ષણ કરતું નેહ્યે; પરણીગમન નેતું ગણધ્યની દાનિ કરનારે કંઈ નથી, જેમ નેકે સ્ત્રી-આરિય. કહેલું છે છતાં વેશ્યાઓના કવચિત્ દલિય છે. કૃષ્ણ ન્યારે પાડવા પાસેથી શિષાર્થ કરવા સાર આત્યા ત્યારે તેને સામે લેવા મયેલા લોકોમાં વેશ્યાઓ પણ હતી. સામંપાદે નસ્યશુભના આશ્રમમાં વેશ્યાઓ મોકલી હતી ૧૫ ગાન્ધારી ગર્ભવતી હતી ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે વેશ્યા રાખી હતી ૧૬

નેકે ભારતસમાયજીકાવમાં પાતિવત એજ સૌથીતું પરમ બુધ્ધ મનાતું; છતાં બહુ પુરાતન કાળમાં તેની સ્થિતિ નહોતી એવું બતાવનારાં અનેક વાક્યો છે. બહુ પુરાતન કાળમાં સૌઓને કાઈ પણ પ્રકારતું બંધન નહોતું; કોઈ પણ પ્રકારનો પડદો ન રાખતાં તે મનપૂન આચરણ કરતી, અને પાતિવત્તું લક્ષધન કરવા છતાં તેમને પાપ લાગતું નહોતું; મહર્ષિ ત્યારે સુદાં આવાં વર્તનને વલણ આપી છે; અને 'લત્તરકરે દેશમાં અલ્પાપિ એનીજ સ્થિતિ છે, 'એવું પાણ્ડુ પાસે માટ્રીને કહેવાડાવ્યું છે, ૭ લક્ષધન કરે તો બ્રૂહ્દત્યા નેહું અશુભદાથી યોર પાતક તેને લાગે છે; તેજ પ્રમાણે પતિવતા સૌ હોવા છતાં જે પરણીગમન કરે તેને પણ તેજ પાતક લાગે છે, એવું સ્વેતોતુચે કહેલું છે. ૮ (ને કે આજ નિયમ પુનર્લગ્નની બાબતમાં પણ લાલ પડે છે કે નહિ. તે ૨૫૪૮ કહ્યું નથી. અનુવાદક.)

માહિમતી નમરીમાં આજ સ્થિતિ હતી; ત્યાં સૌઓ ૨૫૪૮થી વર્તતી, સૌઓને અપ્રતિબંધ

૧. અનાર્ય રૂતિ મામાર્યોઃ પુત્રવિક્રયકં ધ્રુવમ્ । વિકરિષ્યન્તિ રમ્યાસુ સુરાપં દ્રાઢાણં યયા ॥ એવોધ્યાં ૧૨. ૭૮.

૨. આદિ ૭૬. ૬૫.

૩. યથામનસ્ત્યાગ્યેષાં દાતા રક્ષણ વિમર્શનાત્ । અરણ્ય ૫૦. ૮.

૪. ન હી દશમનાયુધ્યં લોકે કિંચન વિયતે । યાદસં પુરુષસ્યેહ પરદારોપસેવનમ્ ॥ અનુ ૧૦૪. ૨૧.

૫. વનપર્વ ૧૧૦.

૬. ગાન્ધારી દ્વિધમાનાયામુદરેણ વિવર્થતા । ધૃતરાષ્ટ્ર મહારાજં વેદ્યા પર્યચરતિકલ ॥ આદિ ૧૧૫. ૩૯.

૭. અનાયુતાઃ કિલ પુરઃ ક્રિય બાસન્વરાને । કામચારવિદારિણ્યઃ સ્વતન્ત્રાચ્ચાહાસિનિ ॥ તાસાંયુષ્કરમાણાનાં કૌમારાસ્તુભગે પતીન્ । નાધર્મોડ્મદ્વારોદે સ દિ ધર્મઃ પુરાડમવત્ ॥ પ્રમાણદ્વે ધર્મોય પૂજ્યતે ચ મહર્ષિભિઃ । ઉત્તેરણ ચ રમ્ભોઃ કુરુપચાપિ રક્ષયતે ॥ આદિ ૧૧૨. ૪. इत्यादि.

૮. ધ્યુચરન્યાઃ પતિં નાર્યાં યજપ્રમૃતિ પાનકમ્ । મૂળહૃદયાસમં યોરં મવિવ્યસ્તુસાવાહમ્ ॥ માર્યા તથા ધ્યુચરતઃ કૌમારમગ્નચારિણીમ્ । પતિવ્રતામેતદેજ મવિતા પાતકં મુવિ ॥ આદિ ૧૨૨. ૧૭-૧૮.

આચારણ સંબંધી અગ્નિએ વરદાન આપ્યું હતું એનાં તે દશેશિલી યજ્ઞ યજેલ આચારણે કનકોર કન્ટીને સૂચ્ય કહે છે, “ કન્યા સપ્ત કમ્પ માતૃ-દરથી નીકળેશેા છે અને તેનો અર્થ ‘ સર્વપર પ્રીતિ કરનારી ’ છે, તેથી કન્યા સ્વતંત્ર છે; સ્ત્રીને અને યુર્યએ બીજાકુલ ભેદ ન રાખતાં રહેવું એજ નેસર્ગિક છે; એથી બહુ પ્રકારનાં વર્તન ક્રિયા છે । । । ”

આમનાં વર્તનને અત્યંત વિશિષ્ટ અને તિરસ્કારણીય હાથે તેવો નિર્દોષનો રીવાજ બારતે સામાયલુકિક પ્રચલિત હતો. અને આજળ કહીને મળ્યા છોએ કે પ્રાચીન આર્યોને નિયોગ,

પુત્રપ્રાપ્તિનો બહુજ અભિપ્રાય હતો. વંશરક્ષિ સાર, ધનના વારસ વરીકે, અને પિતરોને વિહ્વલન આપવા સાર પુત્રની બહુ અપેક્ષા રહેતી. આ પ્રકારે પુત્રને, ને મહત્વ પ્રાપ્ત થયું હતું તેનાંજ પરિણામ રૂપે નિયોગને ચાલ પ્રચારમાં આન્યોં હશે. ઉપરાંત ગુણુ કાણે અને ખાસ કરી પિતૃકલાને સાર-અમે તે પ્રકારે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો, એવીજ તેમની આકાંક્ષા હતી. એમ જણાય છે. કાંઈ સીનો પતિ નિપુત્રક મરણ પામ્યા હોય તો તેની સ્ત્રીને દિવર (કે કાંઈ વિદ્વાન્ બાણજી) દ્વારા પુત્રપ્રાપ્તિ કરી લેવાની પરવાનગી હતી. વ

વિવિત્રવીર્યની સ્ત્રીએને દ્વેષાયન બ્યાસથી પૂત્રરાજ અને પાંડુ એ બે પુત્રો મળ્યા હતા. પાંડુએ કન્ટીને પણ એજ નીતે પુત્રપ્રાપ્તિ કરી લેવા જણાવ્યું હતું. તેણે એ વાત કબજ ન કરવાથી પાંડુએ તેને પૂર્વે થઈ ગયેલાઓના અનેક દાખલા આપી તેનું મન વાળ્યું હતું. પરંતુસામે નિઃશ્ચિંત્ય પૂછી કરી તે વખતે, કૃતિચાંચનાઓને બાહ્યોગી પુત્ર મળ્યા હતા. ૪ આ પ્રકારના ને પુત્રો થતાં તે ક્ષત્રજ કહેવાતજ અને તે ક્ષત્રની સ્ત્રીઓથી ઉત્પન્ન થતા તેમજ નામ અસાધતા.

પ્રાચીન કાળમાં આર્યોવર્તમાં ને કુમ્ભસનો હતાં તેમાં કાનડું સ્થાન મધ્યમપણે છે. વૈદિક કાળમાં પણ પૂત્રહીડા બહુજ પ્રચારમાં હતી અને તેનાં કુમ્ભસિલ્પામ તે વખતે ઘૂઝાં જણાઇ ચુક્યાં હતાં. ૫ પુત્રનાં કુમ્ભસિલ્પામ સારી થતે ખબર લેવાથી રાજાએને પૂત્રહીડા નિષિદ્ધ હતી. ‘ ધૃત, મૃચ્ચા, સુરાધાન, અને સ્ત્રીઓપર આંસહિત થઈ રાજાઓનો હાથ ધાય છે એમાં જરાને સંશય નથી. ’ ૬ કુમ્ભસિર નેવો ધર્મશીલ અને શાંત, રાજ પણ સૂત રમે છે તેથી જણાય છે કે એ વ્યસન બહુજ પ્રચલ્યું હતું. સર્પની મંત્રની કબૂ અને ગરૂડની

૧. તસ્યાં પુર્વો તદા જૈવ માહિમત્વ્યં કસ્તુરહ ॥ યજ્ઞપુરતિપ્રાણા યોષિતસ્તદ્દતઃ કિલ્ ॥
 એવમિવેરં પ્રદાત્તોગામપ્રતિવાસ્તે ॥ સ્મા ૦ ૩૧. ૩૭-૩૮.

૨. ‘ કન્યા ’ સંજ્ઞાની પુત્રપ્રાપ્તિ વનપર્વ ૦ ૩૦૫. ૧૩ માં આ પ્રમાણે છે:—અનાદ્રતાઃ શ્રિયઃ
 સર્વા નરયઃ વચ્ચર્ચિનિ । સ્વમાત્ર એજ શ્રીકારોડન્ય હિતિ સ્તુતઃ ॥ વન ૦ ૩૦૫. ૧૫.

૩. કારી જી પત્યમાવિ નૈ દેવરં કુસ્તે પતિમ્ ॥ સુત ૦ ૮. ૧૨.

૪. પદં નિઃ ક્ષાત્રિયે લોકે જુલે સેત્ર મહર્ષિના ॥ ઉત્પાદિતાન્યપત્ન્યાનિ પ્રાક્ષર્ણવેદ્યારાઃ ॥
 આદિ- ૧૦૪. ૫; તસ્માત્વત્તપિ વત્યાણિ પ્રાક્ષણાત્પવતાથેકાન્ ॥ મત્રિયોગાચત શિવ્રમત્ત્યોદશદનં પ્રતિ ॥
 આદિ- ૧૨૦. ૪૦.

૫. અર્ધેમાં દૈવ્યઃ કુપિમિત્તપત્વ વિત્તે રમત્વ યદુ મન્યામાનઃ । તથા યાવઃ કિતવ તથા જાયા
 કન્યે વિચરંતે સવિતાયમયઃ ॥ ઋગ્વેદ ૧૦. ૩૪-૩૩.

૬. બહેણુ મુળપાયાં ચ પાને છાંડુ ચ કીર્તિવાન્ ॥ હૃદયેર્ધવેરા રાજસ્યવં માન્તિ ન સંસંયઃ ॥
 ભટ્ટ ૦ ૧૫૦. ૩૩.

માતા વિનતા એ એક સારત બકે છે કે એમાંથી જે હારે તે ખીનની દાસી થઇને રહે ! ૧ "ધૂત સાર અને કોઈ આપદાન કરે તો મારે પાછા હકલુ નહીં-એવું મારું મત છે," એમ યુધિષ્ઠિર કહે છે.

ધૂતમાં હારી જતાં એવું દ્રવ્ય કે સગ્ન્ય હરણુ એવું હોય તે પુનઃ રમવા આવે તો તેની સાથે રમવું એકદમ એવા નિયમ હતો. (સાધારણ રીતે, જે કે જીતુ એવા અંશમાં, હરણુ એકદમ એકદમ હારી જવા મળતું નથી !) પાસના કેટલાક દાસ્યોના પુત્રો (દાસ્યો), દાપર (દુવા), વેતા અને ફૂત હતાં ૪.

જે કે ગુલામોનો વ્યાપાર ઇથેએએ જહુ આર્થિક તુકસાન ખમી પેલાનાં રાજ્યમાં બધે કર્યો હતો છતાં ગુલામીની અગામ્ય પ્રથા પચાસ વર્ષ પૂર્વે સુધારવા અમેરિકા દાસ્ય. ખંડમાં આદુ હતી. ગુલામો સાથે એટલાં ફૌરથી વર્તવામાં આવતું કે તે બેઇ રોમાંય હબાં થાય. જે કે આવા પ્રકારની ગુલામગીરી આર્યવર્તમાં હતી એવા પુરાવા મળતો નથી, તથાપિ મનુષ્યોને ક્યવિક્ય થનો એવું જણાય છે. એક ડેકાણે કહેલું છે કે, "પુરુષ વેચતો હોના એટલું મારી કને થન નથી." ૫ કેટલાંક દાસ દાસીઓ પોતાના માલિકને ઓડી જઇ શકતાં નહિ. શર્મિષ્ઠા દેવયાનિને કહે છે કે "હું મારી હબર દાસીઓ સાથે દાસી થઇ તારી સેવા કરીશ અને જ્યાં તારો પિતા તને આપશે ત્યાં હું તારી પાછળ આવીશ." ૬ આમ છતાં દાસદાસીઓ સાથે ક્યાણુપણુ વર્તવામાં આવતું.

આત્મહત્યા કરનારને શુભ લોક પ્રાપ્ત થનો નથી ૭ પ્રાચીન કાળના તેજસ્વી આર્યોને ધરમાં ખીચડી ખાતાં પડી રહી મરવાનો તિરસ્કાર હતો. આયુષ્યની ઈતિકર્તવ્યતા પૂરી થતાં અને જીહાવસ્થા, રોગ, બંધુવિરોધ, વિપત્તિ, આદિથી હવિત ભારભૂત અને કષ્ટમય થતાં, તેઓ મહાપ્રસ્થાને નિકળી પડતાં; અત વળ્યું કરી, પદાદપરથી પડી, જલસમાધિ લઇ, ડિંવા ચિતારોદણુ કરી, તેઓ દેહત્યાગ કરતા અને ધર્મશાસ્ત્રની પણ સંમતિ હતી. "વેદવાક્ય તત્કે કે લોકવચન તત્કે લક્ષ આપી પ્રયામમાં મરવાનો જે નિયમ તારા મનમાં આપ્યો છે તે ઓડી દઈશ નહિ," એવું એક ડેકાણે કહ્યું છે. ૮ હનુમાન કહે છે કે "આ મહાપ્રસ્થાન ઋષિઓને સુદર્શ સંમત છે એવું અને લાગે છે; તેથી સીતાને જે હું શોધી નહિ કાડું તો જલસમાધિ લઇશ." ૯

૧. પદ્ધિ સાધ મયા દૈવ્ય દાસીમાવાય મામિનિ । આદિ૦ ૨૦. ૪.
૨. આદુતોડદે ન નિર્વેત કદાચિત્તદાહિત શાશ્વતં વૈ વ્રતં મે ॥ સમા૦ ૫૮. ૧૬.
૩. જિત્વા પરસ્વમાહુત્વ રાજ્યં વા યદિ વા વસુ । પ્રતિપાળઃ પ્રદાતવ્યઃ પરમો ધર્મ ઉચ્યતે ॥ વન૦ ૭૮. ૭.
૪. મોક્ષાન્ ક્ષિપતિ ગાઙ્ગીવં ન કૃતં દ્વાપરં ન ચ । વિરાટ૦ ૫૦. ૨૪.
૫. ન ચ મે વિથતે વિત્તં સંકેતું પુરુષં ક્ષચિત્ ॥ આદિ૦ ૧૬૨. ૧૫.
૬. અદં દાસોઽહલેષ્ય દાસો તે પરિકારિકા । અનુત્વા તત્ર યાસ્યામિ યત્ર દાસ્યતિ તે પિતા ॥ આદિ૦ ૮૦. ૨૨.
૭. આત્મહા ચ પુમાંસ્તાત ન લોકાંશ્ચિન્મતે શુભાન્ આદિ૦ ૧૮૧. ૨૦.
૮. ન વેદવચનાતાત ન લોકવચનાદપિ । મતિસ્ત્વક્રમણીયા તે પ્રયાગમરણં પ્રતિ ॥ વન૦ ૮૫. ૭૩.
૯. ઇદમપ્યુપિર્નિર્દયં નિર્ણયમિતિ મે મતિઃ । સમ્યગ્ગઃ પ્રવેશ્યામિ ન ચેત્વશ્યામિ જ્ઞાનકૌમ્ ॥ સુંદર કાણ્ડ, ૧૩. ૪૧.

સુધારક માંથી.

ગયા માસમાં હાંદુ સમાજનો આ ઇલાકાનો સૌથી મુખ્ય બનાવ બૂના તથા નવા વિચારના ભાડીયાઓ વચ્ચે થઇ પડેલા વિગ્રહનો છે. ભાડીયા મહાજનની શેડીયા કમીટી ગાંધીની ધણીરણી યજ્ઞપતી હતી. જેને ન્યાત ખૂંદાર ચૂકવે હોય તેને મૂકે. જેની બાબત મહાજન આગળ લાવવી હોય બેઠાણીથી તેની લાગે અને જેને લટકતો રાખવો હોય તેને રાખે. આ બહાંગીરી તેમણે એટલી તો બેઠાણીથી ચલાવી કે, “બુલરાતી” જેમાં બૂના વિચારનાં મહાપક્ષપાતી ખરને પણ “એવો બચાવ થઇ શકે એમજ નથી” એવો સ્વીકાર કરવા વિના ચાલ્યું નહોતું. કરેલી અરજીઓનાં પણ સાત-સાત વર્ષનાં બહાણાં વાયાં છતાં, તેનો જવાબ કે દાદ કાંઈ આપવામાંજ આવતાં નહોતાં. કોઇ પણ ગાંધીમાં આવું અધેર આવતું નહોતું, બે કે ખીજ દિશાએ, એ શેડીયાઓની. આશાનો અનાદર અને અપમાન પણ એવાજ બુલસાદાર પ્રાત્નવનથી ઉપાક્રી રીતે કરવામાં આવતાં. એ શેડીયાઓમાં એક ગુણ સોનેરી હતો. તેમના પેટમાં પાણી હાલતું નહોતું. મોંનખત તો આત્યાર સુધી એવું ધારણુ કર્યું છે કે સુનિતધારી ચોગીપણુ તેમને ધન્યવાદ આપે! જે કરતું હોય તે બેધડક પણ ઠંડે કરેજે એક અક્ષર પણ બોલ્યા વિના ક્યાં જતા. છાપમાં અને ચો-તરફ તેમના વિરૂદ્ધ ગમે તેટલો પોક્કાર થાય, ગમે તેટલાં ગાલીપ્રદાન અને કોપદર્શક ભાષણો થાય, ગમે તેટલી મરફરીઓ થાય, તેમની વિરૂદ્ધ નનામે કે સનામે ગમે તેટલાં કાઠું-તો (૨-સુથ ખેતમાં) હેંટખીસો, ચર્ચાપત્રો અને લાગણલો છપાય પરંતુ એ મહાત્માઓ, સીધો કે આડો, એક દરેક પણ બોલે તો શીઘ્રજુના સોગમ ! એ કમીટીમાં મોટાભાગે કાપડ માર્ફેટના બૂના વિચારના ધીમંત માથેકો છે. તેમણે તેમના ભાડીયા તોફારો તથા તેમના દબાવલા સગાબહાણો અને આશ્રિતોની બોલવાલાથી મહાજનમાં બથુકના બહુમત પોતાના કરી મરફા છે. અર્ધદબો, દાંભિદો, સુધારા કરતાં પણ સુધારકોનો દેવ સ્વાભાવિક પસંદગીથી કરનારાઓ વગેરે પણ, અંદરથી શેડીયા વિરૂદ્ધ હોવા છતાં, મત તો તેમનીજ તરફ આપતા. આં રિયલિ-માં સુધારકને તેમજ જે ગરીબોને શેડીયાઓ અન્યાય કરતા તેમજ રૂઢન મહાજનવાડીમાં થતું, તે અરબપાડનજ હતું. શેડ ખટાઉ અને શેડ નરોત્તમના પરદેશગમન તથા તે પછી તાંતિ બહીષ્કારને પરિણામે, કોર સુધી-કેંધથી બરાબ ગળણ સુધારકોને ઉભરાઇ જવાતું નિશ્ચિત મળ્યું. સુધારકોએ પોતાની સત્તાથી મહાજન મેળવવાની સભા રા. વાગે બોલાવી એટલે શેડીયાઓએ ૨ વાગે બોલાવી અને પ્રથમ પ્રમુખની નીમણુંક સંબંધી તકરારથી અને પછી ખીજ સભા મટિ રૂથન કરી આપવાની મંગણીના પૂરાતા બેસનેર ટાડકાથી બન્ને પક્ષો ચાર દસાકની ચાલુ હોવા પછી કેંધપણુ કાપી કીધા વગર. મહાસુરકેલીથી અધારાનાં રસ્તો શોધી ચાલ્યા ગયા ! ચોક્કસ પરિણામ માત્ર એક અંકર એવુએટું માથું કુટવાનુંજ આવ્યું હતું. સુધારક થતાં બહી કોરવ પોડવાનું શુદ્ધ, એની બેળે પ્રથમ દિને, મંગલસાચરુમાં આ પ્રમાણે સવન,

તાની આપે લે બાદ સમાપ્ત થયું અને હવે બધું છે કે સુધારકો તે પ્રારબ્ધ માત્ર થયો છે. સુધારકો સહી કરોને મહાજનથી જૂદા પડ્યા છે. આરે પૂ. ગૃહસ્થાની સહી થઈ છે, અને તેમણે પોતાનું બધારણ ધરીને પદાધિકારીઓ પણ કંટાળે નાખ્યા છે.

જો બહુ મતિવાળા પક્ષની બહુ મતિ, મત આપનારી વ્યક્તિઓ દરમિયાન વિચારનું ફલ હોય અને તેઓ વિચાર કરવા અને મત આપવા યોગ્ય હોય તો નાના પક્ષે બહુ મતના પક્ષને શરણ થવું યોગ્ય છે. પરંતુ જો બહુમત કય વિધ્ય, પ્રવચતા, લભ્યશક્તિ, વિચાર કરવાની અશક્તિ ઇત્યાદિને લીધે હોય તો લઘુ પક્ષે તેનાથી જૂદા પડવું અને સંપત્તા નાખતો દુરયોગ થતો અટકાવવો યોગ્ય ઊચિત છે. બાકીના મહાજનના બે પક્ષમાં આમજ રિયનિ હતી. તે કારણથી આ છટાછેટા વચ્ચે ઉભયના જનને રાહત આપનારા હમે લેખીએ છીએ. પરંતુ જે મહત્તર પ્રશ્ન ઉપર બહારની સામાજિક લક્ષ હજી પૂરું થયું નથી તે સુધારક પક્ષના નવીન ધર્મના Ten Commandments (દશ નિયમો) ની છે. તદ્વચતા અને ઉદાસીનતાના દીર્ઘ અભ્યાસ પછી, આ અણીને વખતે સુધારક દમન નામકપદ સ્વીકારીને રા. બા. વસનજી ખીમજીએ સરાર સુધારા પ્રતિ પોતાની ઉડી સામણી બતાવી આપી છે. પરંતુ એમની તરફના પ્રતાપથી હમને કાંઈક નિરાશ થઈ છે એમ હમે રવીકારીએ છીએ. તેઓ કહે છે કે 'હામ' હમારો ઉદ્દેશ કમીટીની આપખુદી તોડી પાડવાનોજ છે. આરે જૂદા પડ્યા છે આરે એ કમીટીનો વિચાર પણ છોડી દેવો જોઈએ ! કસાયલા કેટનનો હેતુ દેખી તો છે. અમે તેના જૂના વિચારના હો પરંતુ મહાજન કમીટીની આપખુદ ધર્તીલુકથી કંટાળેલા હોઈએ તેમને આ નવા પક્ષમાં આકર્ષવાનો તેમનો હેતુ છે. પરંતુ સંખ્યામાં જે લાભ થશે તે સિદ્ધાંતમાં ખોવાશે. અહીં તો પ્રથમથીજ જણાવે છે કે દરિદ્રારી બાકીયાઓ, પુનર્વનંતો બાકીયાઓ, એમને હમારામાં લેવાના હીએ એ વાત ખોટી છે. જો હમેશા મારે એમજ થવાનું હોય તો તો માત્ર પરદેશગતોએના લાભ સાર આટલી બધી તકનીક લેવાની જરૂર નથી. સુધારાના પોતાના ઉદ્દેશ તો અચર્ય પ્રથમથીજ પ્રગટ કરવા જોઈએ. સિદ્ધાંત પછી માણસો એ નિયમને બદલે માણસ પછી (અને માણસ પ્રમાણે) સિદ્ધાંત. એવી જે ચાલુ ક્ય નીતિ સુધારક પક્ષે હાથ તો ગ્રહણ કરેલી લાગે છે તે રાજદ્વારી ખંડપટમાં બને કાવસા પદ નીચે. પરંતુ આ સામાજિક પ્રકરણમાં તો લાભાલાભની દ્રષ્ટિએ પણ તે કાર્યસાધક ની વાશે, એમ માની શકાતું નથી. દરિદ્રારની કન્યા લાવનારા બાકીયાઓને માટે તો સુધારકો મરી પીડના હતા અને હવે તેમને યોગ્ય જૂના વિચારવાળાઓને પક્ષમાં લેવા માત્ર સાર હલેસમાં મારી બહાર ફાટવામાં આવે છે. પરસ્પર બોજનની છટ, પુનર્વનંતી છટ, કસાદિ સિંધલોને માનનારા બાકીયાઓને પક્ષ નીચી શકશે. જૂના વિચારવાળાઓનો એ આપખુદ કમીટી જે બેરકુશ કરે છે તે સિદ્ધાંત તો તેઓ પાત ઊંચ ! તોરણ ને પાત તેઓ મથી પરંતુ જે નવા વિચારનાઓ પોતાના વિચાર અવધમાં મેલી શકે તો નથી તેઓ છે. જૂના વિચારના ગરીબોને માત્ર વેશવાળા વગેરે ઝીણી બાંધતમાં કમીટીથી અન્યાય થાય છે પરંતુ તેમનો ઉદ્ધાર કરવાનું કામ પાછળનું છે. હવે કમીટીના અધિક અન્યાયનો સવાલ નથી પરંતુ રાનો સવાલ છે. કમીટી આપખુદ નહતે, દરેક સવાલ મહાજન આગળ, નિયમપૂર્વક

લાવતે તો પશુ સુધારના વિષયોની ગરજ તો સરવાનીને હતી. બહુમતિ સરકારની હતી. એ કમીટી તો બાળ/મોઝ, નકામીને પોતાની કુદરતને લીધે બૂડી ગયામ ગઈ છે. કોઈપણ કષ્ટકાને પાત્ર થવા વગર તે પોતાને પાછાં હાજર પાડે કરાવી શકે. કહેવાનું તો એ છે કે સુધારકોએ મહાજન કમીટીની અગ્રણી સત્તાનો સંવાલ હવે ચોક્કસ કરીને સામાજિક સુધારણાનાં અને માનવિનાં અગ્રણી તરફથી સિધ્ધિ કરવાનાં કાર્ય પ્રતિ લક્ષ્યાં આપ્યું જોઈએ.

હમે એ પણ આશા રાખીશું કે સુધારક મહાજન જૂનો મરાજન પાસેથી મિલકતનો સાગ પડાવવા વગર રહેશે નહીં. બે સમજવટથી ન બને તો અંતિમ ઉપાય લેતો પશુ તેણે અપક્રમ્ય જોઈએ નહીં. કમીટી પાસાં આસવાજોમાં જે જે તક પડ્યાં હતાં તે દેકરેને ત્યારે નવર વાડી પછે વાપરવાનો હક છે એમ કોઈ ક્યાવું છે. તેથી હવે કોઈ વ્યવસ્થાની જરૂર પડશે નહીં એમ માનવાને કારણ છે.

ગુજરાતી હોદ્દાએ કેટલા કટવ્યમૂલ હોવા જોઈએ તેની પરીક્ષા, તેઓની માહિતીકું પ્રથમ હોદ્દા દૈનિક એક પણ દૈનિક પત્ર આજ લગભગ એક સદી થઈ ગયા હતાં નહોતું. તે પરથી સહજ થઈ શકશે કે તેઓમાં સાક્ષરતા તો તોટી નથી. વળી દૈનિકના માહકાનો સીધો રોડો બામ પશુ તેમનોજ છે. પારસીઓમાં ગુજરાતી હોદ્દા એવા સમર્થ લેખકો નથી તેમજ ગુજરાતી વાંચવાની પાસીઓને આડી દરકાર પણ નથી. છતાં દૈનિક પ્રશે અસાર સધી તેમનાજ હતાં અને ગુજરાતી હોદ્દાની માહિતીકું કે તંત્રીપણું હેઠળ એક પણ દૈનિક મળે નહીં. કામની ઉન્નતિને માટે, કામનું કાર્ય સમજી શકે એવા કામનાજ મૂલકાનાં સ્વામીત્વનાં દૈનિકની આવરસકતાની અસુધિ થઈ શકે એમ નથી. હમારો મત એવો છે કે એક ઔદ્યોગિક મીલ આડી હોય તો તેથી એટલી દાનિ નથી કે જેટલી એક વ્યાપક-ઉદાર વિચારના હોદ્દાનાં આધિપત્યનાં દૈનિક ન હોવાથી છે. આજ કારણથી હમે એમણે રતનલાલ એક કંપનીને અપખારે-સોદાગર પત્ર તથા પ્રેસ લેવા માટે અંતરહસ્થી ધન પત્રાં આપીએ છીએ. તે પત્રના નાંત્રી તા. રતનલાલ આદ્યમારે શાહ પોતાનાં કામનાં પૂર્ણ અનુભવી છે, અને તેઓ આજનાં જતાં એ પત્રને હોક પંચાણ કરશે એવી હેરક આશા છે. અપારથીજ તેમાં પ્રુષ્ઠળ સુધારો પથોત્તેજનાં આવે છે, અને સાંજ-વતમાન જેવું ધણું અર્થે થયું છે. કદ વધારતાં તપા દાંધિય સુધારતાં તે ધીમી દૈનિકો જેટલું જ સ્વચ્છ થઈ પડશે. પરંતુ તે કરતાં પણ આજનાં પંચવાની અને અંગ્રેજી દૈનિકો જેવું, સુદર હોયો તથા તાજ પંચરો વાણું તે પશુ જોવાની હમારી અભિલાષો છે. સંસાર સુધારા પ્રયોજી એ પત્રની વિશિષ્ટતાં પાસ આકર્ષક છે. અને હમે હોદ્દા કામગીરી આ પત્રના માંદક સધને પોતાનોજ મહેર આપને ગદાર પાડવાની સકિને પ્રુષ્ઠ કરવા વિનવીએ છીએ.

સ્વામી નિલાનંદનાં મોઝ આસમાં સલા અકાંઠ મરજી આ દેશને જે હોનિ-યમ છે તેથી કરવા જેમણે તે સ્વામીનાં બાળણાં અપણું કર્યું હશે તેઓ એક મહાવકતાનો સહજ કરી શકશે. રત. અંતરહસ્થી તથા પત્રનાં હોદ્દા પત્રો તથા સંખાં જુની વાંદગીને રૂકે પ્રયોજનાં નિહાળીએ રો. પાપડ પ્રયોજનાં તથા

રા. બા. વૈધના મંત્રીપદ અને પ્રેમી કાશીનિવાસી પડિતશિરોમણિ મહામહોપાધ્યાય શિવ-
કુમાર શાસ્ત્રીનાં મુખ્યપદ હેઠળ હાલના તમામ પડિતોની એક ગદાસભા માધવબાગમાં ભરી
તે મહાસભા તરફથી એક પ્રસ્નો ઉપર મુદ્દતમાં સ્વામી નિત્યાનંદે આઠ બાપણો
આપ્યા હતાં. તે બાપણો મુધારાની તરફેણ કરનારા હતાં અને એટલાં વિદ્વાતપૂર્ણ, પ્રમુખ
પુરસ્કાર તેમજ છટાદાર થયાં હતાં કે, બાપણો વખતે લોકોને સ્વામી રહેવાની પથ જગ્યાં મુ-
કેલીથી મળતી. તે બાપણોની જનસભાજ ઉપર એટલી તો આસ્પદી થઈ કે, જુના
વિચારનાં પત્રો તેમજ પડિતોને, સ્વામીને નીચા પડવાને અને તેમની આસર થે ધ-
નોખવાને અનેક સારીનરસી મુક્તિઓના આશ્રય કરવો પડ્યો હતો એ બાપણોથી સ્વા. નિત્યા-
નંદે હાંદી બાપોનાં એક મહાવક્તા તરીકે સર્વત્ર સ્વીકારવા હતા. હમે અગ્રેજ તેમજ
હાંદીમાં બાપણુ આપનારા ધણા ખરા વક્તાઓનાં બાપણો સાંભળ્યાં છે. હાંદીના ચાર વક્તાઓને
હમે પ્રથમ પેઢિમાં મૂકીએ છીએ:—(૧) સનાતન ધર્મ મહામંડળના સ્થાપક વ્યાખ્યાન-
વાચસ્પતિ પં. દીનદયાલુ શર્મા, (૨) સ્વામી હસરવજ, (૩) પ્રયાગના ઓ. પં. મદન,
એહન માલવીય તથા (૪) સ્વામી નિત્યાનંદ. એ ચાર મુખ્યમાં બાપણો કરી ગયા છે,
જુરસાદાર વક્તામાં પં. દીનદયાલુ અદિતીય હતા, શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરનારી વાણિ વદવામાં
સ્વામી હસરવજ અપૂર્વ હતા-તેમજ શ્લોકો ગાવામાં તેમના જેવો કોઈના કંઈ નહોતો-એ
કે તેમનાં બાપણો તો નાટકની પેઠે ગાખેલાં હતાં અને તેની તૈયાર ચોપડી પણ મળતી
હતી, પરંતુ વક્તાની કંઈ તેથી બહુ અવગણના થતી નથી. પં. મદનએહનના કંઈની મધુરતા
તો રૂપેરી મુદ્દતને જળવે એવી હતી, અને તેમની સ્વદેશાભિમાન તથા સ્વધર્મભિમાનની
શુભ પર નિરંતર પ્રગટ રહેતી લાગણી એમની રૂપેરી વાણિ પર સોનાતો ઓપ ચડાવતી. સ્વામી
નિત્યાનંદની વક્તાની એક મુખ્ય વિશેષતા તેમના પ્રચંડ છતાં મધુરતા ધારણ કરી રહેલો અવાજ
હતો. ખીંછ આસ ખુખી એ હતી કે તેમના બાપણોમાં તર્ક હમેશાં પ્રમલ હતો. શુદ્ધિપૂર્વક
દલીલો રજુ કરવામાં તેમના પર કોઈ જીવંતવક્તા સરસાઈ ભોગવતો નહોતો. તે સાથે પ્રાચીન
સંસ્કૃત ગ્રંથોનો તેમનો પરિચય પણ તેમના બાપણોથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતો. ગમે તેની
સદ્મત તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો એવી રીતે રજુ કરતા કે તત્ત્વ વિદ્યાનના વિષયનો અસિક
પણ તે વાત આનંદ સહિત શ્રવણ કરતો. એમનાં બાપણુની એક ખીંછ વિશેષતા એ હતી
કે વિદ્વાન તેમજ સાધારણ બન્ને સરખી રીતે એમના બાપણુથી આનંદ પામતાં સદૃશ્ય થતા,
નિરભિમાન, દેશાભિમાન, મિલનસારણુ છલાદિ તેમના અનેક અન્ય સદ્ગુણો હતા. એમનો
ખાનગીનો પ્રબંધ એમના અનેક રાજ્ય મિત્રો તરફથી યતો તેથી એઓ સ્વતંત્ર હતા. તેઓ આપ-
સમાજના મહાભક્ત હતા અને દેશની ઉન્નતિ તે સંસ્થાને એક ઉત્તમ સાધન માનતા. તેમના
વેદનો અભ્યાસ અપૂર્વ હતો. અને તેનો કોપ તૈયાર કરવામાં તેઓ વર્ષનો અમુક ભાગ
રોકતા. જો તે કોપ પ્રગટ કરવાનું આજ સામાજિક માથે લેશે તો તે સ્વામી નિત્યાનંદ
નું સર્વોત્તમ સ્મારક થઈ પડશે અને આર્ષસમાજના એ પરમભક્ત સન્ધ્યાસીત અણુ લોકને
આર્ષસમાજકોએ ચુકવું ગણી શકશે.

જીવન રસાયણ કંપો.

(Biochemi Depot)

આ દવાગૃહી કોઈ પણ રોગને નાશ કરે છે, તમામ પાવરની દવા છુટક તથા ભેદજી તેટલા જ્યાંમાં આમરે ત્યાંથી બનાવી શકે છે. દરેક મનુષ્ય જાતે વેદ અથવા વેદહારી. (Every Man His Own Doctor or Bio Chemistry Made Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાયેલ સર્વ જણાવે છે. વૈદો, ડાકરો તથા દુકાનેરો મનુષ્યો આનો આ દવા લાપરે છે.

દ્રાક્ષીની સાચી માળાઓ.

મોટા તથા ઝીણા મરી જેટલા ઘણા, જોડી કરે પેસા થાઓ, કેટલોગ મફત.

સુગંધીદાર અમરભંતિ.

કોઈ કોઈ એ કલાક તો કોઈ આઠ કલાક જણે છે. કોઈ દીરમાં ૧૫૦૦ તો કોઈમાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કેટલોગ મફત.

ગ્રામોફોન તથા રેકર્ડ્સ

અમારો પાસેથી તમામ જાતના ગ્રામોફોન તથા તમામ જાતના રેકર્ડ્સ વગર લગતો સંખત મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ આજુર નીચા છે.

સંખ-એજન્ટને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

સોવર-વગદાર

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જવાબદારી યા છુટક ભેદજી હોય તો

હમને જરૂર પુછાવજો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંલામીર, સુખવેલ, કમોદ, કેલમ વગેરે જાતના ચોખા હમેશાં મોટા જથ્થામાં તૈયાર રાખવામાં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલમાં ચોખા, ભાવમાંથી અનુલક્ષીયાતી સીધી દેખરેખ હેઠળ રોષાર કરવામાં આવે છે, તૃતીય વર્ગના તૈયાર થાય છે.

૩ ખેતર ગ્રામના વેપારીઓ મોટે આ મીલને ચોખો એક આશીર્વાદ સમાન છે. કારણ કે એકવાર માત્ર મંગાવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઇપણ ચોખાની મોસ અને માલના પ્રાવની બરોમરી કરી ચકતી નથી.

૫ ભાવ, માલની જાતના પ્રમાણમાં મળેલી કોષ્ટક દેખ છે.

સુરત રાઇસ મીલ કં. લી. — સ્થાપકપુરા — સુરત
જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલા તેમજ
અદરોનમાંથી સેના, ચાંદીના ચાંદ છનામ ચળવેલા.

આહ અને કોઈ ચેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દર્ધ વાંચો તો ખરા !

આહ અને કોઈના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં વ્હાલ વ્હાલની આહુ છુટક તેમજ વચ્ચાપદ ચેટીઓ વ્યાપારી સાથે મળે છે. હોટેલને માટે પણ ખુશખોદાર અને લહેજતદાર આહુ મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારીની જરૂર મુજબનારાઓએ તેમજ આહુ કોઈના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ મંગાવી જરૂર ખાતી કરવી. માલ વી. પી. ધી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ આહુવાળા.

૩૪૩ અમદાવાદ રહેવાન સ્ત્રી-મુખ્ય.

“ સત્ય ”

પતરાજીખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી ચાકુતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બતાવનારા

જાળીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને એલેજ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉપરાંત બતાવતી વનસ્પતિક ગોળીઓ ધાતુ નિકાર, નાતાકાત અને ધાતુના બીજા ગોળાઓને માટે સારા કરી ખરા લુવાન બનાવે છે. કી. ૪૦ ગોળીની ડબી ૧ ના રૂ. ૧૦ થી મટેલ થો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં ૨૩૮, કાલમોદેવી મુખ્ય.

હવે સલસલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રોગો દેશી દવાથીજ

ખાતુને માટે સારા થઈ રોકે છે અને ભરસાપાન દેશી દવા માટે જુના જનમનગરવાળા ગજનૈવ સાક્ષી

જટારાંકર પ્રેમજીતું દવાખાતું

ખાતુ છે. દરદીની દરકીત જણાવેથી.

ટેકાણું—દોઢ દેશી દેશી રસની

जो. दीयनं. चेष्ट

१० ३ दि. ३५५ सा ४३३ ३. ३-४

INSTRUMENTAL

સામ

BAND.

1052

Jhangir Khan (Amritsar)		जहांगीर खान (अमृतसर)	
1000	95014	दवि कैयां प५५ में तोरे पैयां	लैखी तीसवार
	95015	भडि जेअे मोरी कैयां पीया	लैखी तीसवार
1001	95016	हें गुजारी क्यारी घर धन दोसतां	लैखी तीसवार
	95017	दबीचाली क्षेतोरे दीपाना	लैखी तीसवार
1002	95018	दीखार दुसरा तनमन धन सुभ सुभ	पदवी तीसवार
	95021	सुनरे साहेबी मोरी पहेली व्यापक है	पदवी तीसवार
1003	95019	पुजेरी तुं मोरी प्यारी	लैखी तीसवार
	95020	हेरीहीरी आखीरी धनदुखन दोषां व्यै	लैखी तीसवार
1004	95022	आगवेदीरी काहली रापडी	लैखी तीसवार
	95025	दमने कवा डीसाहा लखीरी	लैखी तीसवार
1005	95023	मोरीवाहे तासन नाखी	लैखी तीसवार
	95024	काली व्यापन गीस कैयव व्याप	लैखी तीसवार

Sarnai.

2427115

Sheikh Munna		Sheikh Munna	
1022	{ 94160 कैरवी भाषा.	1026	{ 94197 कैरवी भाषा.
	{ 94161 सदानाचन.		{ 94198 डोरी अच.
1030	{ 49216 सीधु कैरवी कदरवा.		
	{ 94358 भादाम गोकुल दहरा.		
Sheikh Talim Hossein (Lucknow)		Sheikh Talim Hossein (Lucknow)	
D 8	{ 94014 कैरवी भाषा.	D 9	{ 94016 नहरवा भाषा.
	{ 94015 पुरणी भाषा.		{ 94017 भादाम, कदरवा.

ORCHESTRA.

• ॐ नमो भगवते वासुदेवाय •

1. Hataldanga Orchestra.

1025 {	04195	મીરાન.	1032 {	04388	મનન કપ્પલ કપાસી:
	04196	વીરમા સુદન.		04389,	હુમહાનદ કપાસી.

તે શીવાય બીજાં વર્ણાં ઉપમ ગાયકો ભરવામાં આવેલાં છે. અરવેલી, બંગાસી ભંડારી, દેસા, વાલ્મીકી, કંજીશાસ્ત્રી, ઠાકરી, ગુપ્તવાલી, દ્વિફરવાની, જલ, કેતરીઝ, મરાઠી, તેજાલીસ, દાર્શી, મંત્રાગી, પ્રમત, સરંગન, શીખ, કોંઠી, તામીર, તેમજ, દર્શિ, ઉડુ વીગેરેનાં કેટલાંયે મળતા, જે દર્શા મોઢાં આપવામાં આવે છે.

THE TALKING MACHINE & INDIAN RECORD CO.
Bombay Street, Circle, FORT, BOMBAY.

વિશ્વવિખ્યાત આતંકનિગ્રહ-ઔપધાલય.

(લાખો રોગીઓને મૃત્યુના મુખમાંથી હેઠ-
ડાવને દીર્ઘાયુ તથા અગવાન જનારના અમર-
મય ઔપધાનો પૂર્ણ-અચર કરવાથી સમગ્ર
જગતના પરમમિત્ર રૂપ) નાં અમુલ્ય રત્નો.

તંદુરસ્તી અને તાકાત, સઘળાં મુખ
અને સંપત્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કંઈપણ રોગથી, કામચંધાના અસહ્ય બોળ-
થી અથવા અણસમજને લીધે કરેલી બૂઝીથી
હંદગીને નકામી કરી દેવારી શારીરિક નબળાઈને
દૂર કરે છે. અને શરીરના તમામ અવયવોને
તંદુરસ્તી તથા તાકાતને પૂરતો લાભ આપે છે.
વેધો, કાકદરો અને સહસાર સમજી શકનારા
મથા કુશળ માણસો તંદુરથી જગ્યાએ સહિ-
દોટો એ ગોળીઓની ફોલોડનો મજબુત પુગવો છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ૩૫ ૧ નો ૩. ૧

સહસ્ત્રપુટી અબ્રક લસરમ.

આ લસરમો નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે
તો જીવાની કઠી જતી નથી, શરીર દૃઢ થાય છે
અને કાંઠ, પાંદુરોગ, સોજાની દરદો, હાંપડું, દરદ
તથા નડુ સકપણાને નાશ થાય છે.
સવારસાંજ જમ્યા પહેલાં પાપાં આંનીબંદરે
થી સાકર અથવા મધની સાથે ચાટી, ઉપર થોડું
દૂધ પીયું. ખાસ પ્રસંગમાં જંદરનો વિરોધ વિગત
દેવા મોકલતી વખતે જીજીવવામાં આવે છે.
કિંમત—તોલા ૧ ના ૩. ૫૦-૧) પચાસ.

અપુર્વ સાહિત્ય.

નુકતો.

સુરેન્દ્ર કાવળને નુ રમરણ કંચવનારી વર્ણવે
શૈલીથી સુરે લિન; રસ, સમકાર અને વાતની
અપુર્વ ગોઠવણથી અસીદિક આવેદ. આપનાર
તથા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન આપનાર
કેન્દ્ર સુરેન્દ્ર નેત્રેય.
કદ ૩૫ ૧ આડ ૩૫ ૫ શ્રેષ્ઠ કિંમત ૩. ૩ રૂબ
વેધશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી
જામનગર—કાલિયાવાડ.

ગયેલા પુરુષવને પાણું લાવી આપનાર વાલકરણ તેલ.

આ તેલ લગાવવાથી ગયેલી પુરુષ શક્તિ પાછી
મળે છે. આ અપુર્વ ચમત્કારિક દવાજા પહેલેજા
વિષે પ્રેમાનો ફાયદો જાણે છે. જે દુર્મેચાં માટે
દકી રહે છે.
મુખ અને સંતનિથી નિરાશ થયેલાઓને માટે
તે એક મોહકાં આશીર્વાદ સમાવ છે.
કિંમત—તોલાં ૧ ની આડલી ૧ ના
૫૩ પિયા ૫ પાંચ.

લખ કરે જુઓથી જગ્યાવનાર શરીર રચના અને અંતોવનાર

કામશાસ્ત્ર વાંચે

આંચ મુખ— વેધશાસ્ત્રી

વગર ગોળીને જો કામ ૨ ૩. ૧

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Be to call the attention of the public to their large, varied and the finest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an unique selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Meemon Street, Bombay, Telephone No. 674

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રદર્સ.

સોના, ચાંદી તથા અવેશતના ચાલુ વજાનાને અરેના સુકર

દાગીના તથા લોટ જેવા લાંધકની ક્રિનકર પરતુઓ

ખનાવનાર તથા વેચનાર.

૨૦૯, શેખ મેમુનસ્ટ્રીટ મુંબઈ.

ટેલીફોન નંબર ૬૭૪.

જિં ખદારગમના ઓઈરોપર પુરુષ માલ અપવાસમાં આવે છે.

કુદરતી-અખતરો.

એક ત્રીજેરી ઉપર એ વેળેના ચોરોના હુમલો !

પુરતો વખત મળના છતાં ત્રીજેરીની નહીં
તે ત્રીજેરી કાણની હતી ?

બંગાડી બજારવાળા લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની હતી.
તે વિશે મુલક જેઠા મારકીટવાળા શ્રીમાન શેઠ માવજી લીલાધર શું કહે છે ?

કહે છે કે:-

અમે એક ચોરસ કારણસર બેઠાથી રહેવા ગયા હતા તે વખત અમારો કુરો નિખમ જે
લાલા કન્હીયાલાલની એક ત્રીજેરી જે તા. ૨૦-૧-૨૦ ના રોજ ખરીદેલી હતી તેના અંદર મુખી
મુખી હતો તે દરમિયાન રાતના વખતે મઠીમાંથી બારી તોડીને ચોર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી
ઉપર પછીએક મહેનત કરી છતાં ત્રીજેરી ટુટી નહીં અને ચોરો નીરોવા થઈને નાકી ગયા. તે
સમયે અમેને ખબર પડતાં અમે એકદમ ચલાવા પશુ ત્રીજેરી ખાસનાં સતોષ થયો
હતો તે દિવસે અમેએ બારીએનો પકો બદલાવત કાઢ્યો હતો અને તેજ રાતે ફરીથી ચોરો
આવ્યા અને એક તાણું જે દરવાજા ઉપર લગાયું હતું તે પણ લાલા કન્હીયાલાલનું હતું તે
તાણું તા. ૨૨-૧-૨૧ ના રોજ ખરીદે કયું હતું તેને તોડવાની બદલ મહેનત કરી છતાં
તે ટુટવાથી બારણાનો નકુચો કાપીને અદર દાખલ થયા અને ત્રીજેરી ઉપર પુરતો મહેનત
કરી પણ ત્રીજેરી ટુટી નહીં તેમ મુખી પણ નહીં.

સતારે અમેને ખબર પડતાં અમે ઘેર આવ્યા અને તે બનાવ જોઈને તથા જેન્ડલ
ટુટેનો જોઈને અમેએ ધમરાણ ગયા પણ ત્રીજેરીને ચાવીથી ખાસતાં અંદરનો રામમામળ
સત્રામત નોકરોથી તેથી અમેને ધજોજ સતોષ થયો છે. અમેને લખતાં મુખી ઉપર
માવ, છે અને તમારી ત્રીજેરી વીરો અમારા દીકરા સંપૂર્ણ ખરી થઈ છે, એજ,
તા. ૧૫-૪-૧૧

લીં માવજી લીલાધર દા. પોતાના

અખંડ પેટનું ત્રીજેરીજી અને તાળાં બનાવનાર
લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

કારખાત

હુકાત

ભાયખલા-મુખજી.

બંગાડી બજાર-મુખજી.

શંકર સંગીત નાલ

ધણા કાળ ને પુરાએલી ખોટ

કેનિ મદારાલીન ને મદાર કહેતુ કપર સમ્યક તથા દેશી ખરી ભાંગેલ, ખરે આ
પરિત, વેલે કિપરે જાતેવિત્તે રસ, ખરા સુધરે આદિક મૂલ સત્પતિના કલ્યાણે મગફળ
મદિમા, વળ્યુંઅમની મપાંદ, નારીમદલ આદિ અનેક કિપરોની ઉત્તેજનામય કિપરોની વાપર
વીર, રાત્રી દારમ તથા એમ મસન ઉત્તેજ તમ લગભગ સનાખેલા મગફળા મુ રક મિલ
દશ આના લગે —

રામપ્રસાદ નાનાયણભાઈ

ધર્મીઆ મરી, ન ૧૬૬-કોડીપુલીયા-સુરત

Surat

આ વિચાર બીજા પુસ્તકે પણ મના રાગે દખાવ અર્થે લખે

ધી બોમ્બે સર્વિન્ટસ બેન્ક લી.

હક જોશીસ, જોષોલા સ્ટ્રીટ.

બ્રાન્ચીઝ—મંમાદેવી (મુબઈ), અમદાવાદ,

તથા ગોહલ (કાશિવાડ)

મરાઠેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

કોષોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવીંગ બેંક ૪ ટકા

આલુ ખાતાંની રોજની

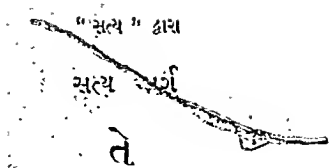
બાડી ઉપર ૩ ટકા (મુબઈ ખાતે)

દુનો મુદતનો કોષોઝીટ, તથા ધી વા તથા લીમ બેંકીંગ લીમનેસ

માટેની ખજાને લેખ તથા વરવાળે મળશે

જયનાગયણ હિંદુ મંચ દાની

મેનેજર કાયરેક્ટર

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ- પેરેટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જાઓ ત્યાં એકજ સત્ય રીત;

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, ઘાટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. બિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. માધવ બાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. હાકોરદાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા મેદેયા સ્થેશન

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓની સત્ય સ્વરૂપે એકજ સત્ય

સ્થાનમાં સંગ્રહ અને એકજ સત્ય ખાવ.

મત્તમેવ જીવત.

દરેક શહેરમાં એન્ટો-લોધએ હીએ.

સોમેશ્વર-કામીના-પીલ્સ.

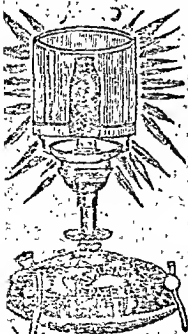
તમારું શરીર નળાણાથી નબળું થાય, લોહી ઘીલું થઈ અહિસાની લાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ફીણ થઈ પેશાબમાં જતી હોય, કુટેવો, નાખતી હોય, હાથ પગમાં કળવર થતી હોય; સ્મરણ શક્તિ કમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બંધાઈ ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી ખાત્રી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ધાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે. કી. રા. જી.

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નળણો માથુસ પણ પહેલવાન થાય છે. કી. રા. જી.

સોમેશ્વર-ઔપદાલય

હસનઅલી રટ્ટીટ રામગાજી—ગાડીખાતો.
કરાંચી

અમારે ત્યાં પ્રાઈમસ સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન.
છીજાયતે મળશે.

એન્ટો-લોધએ છે.

લક્ષ્મીદાસ, ભવાનજી.

મન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરતર
મોહનપીલીંગ, ગીરગામ—મુંબઈ.

જાણીતા મીઠાવાળા અમીચંદ જેતવાદણી

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુનું અને પ્રવળા ભારે વીંધાસવાળી ઉંચી મોટી દુકાન, ઠેઠ-બહારકેન્દ્ર સીખ મેમલુ સ્ટીટ, જુમામસ્જીદની સામે, મુંબઈ જાનવાળા રોડની શીડરલ સુતપત તરફથી અમે જુલુનીમે છીએ કે મુંબઈમાં મીઠાવાળા જેતવાદણી અમીચંદ જેતવાદણે ૧૮૯૮ માં બરોડામાં વેંછેવેલો મોઢાળો જીસન મેજિસમાં સારા માલ ખતાવવા માટેની સાધારણની સર્વિશીકેટ આપવામાં આવી છે. વેંછેવેલો જીસન સુતીયત. ડબલ્યુ. હીલે સરતયાન, ૧૬ ફેરીકાન્ટ સ્ટીટ, ૪૦ સી. હેરી ફીલીપ્સ, સુકેટરો.

આ જાણીતા મીઠાવાળા દુકાનમાં ઉંચી માથાની બરેલી તરેલવર, જાનની ચીઠાસો સરવે જાનના દસવા, અધારણીના લાડવા, જાંબી, મુનરેણી વગેરે તાજા રોજ મળશે. ઉપરાંત જેઓને લખાવણ તથા બીજા-શુભ દીરસો ઉપર જેની ફરમાન મીઠાવાળા જેતવાદણે તેને એક દીનશ આમમચંદ આર્ટિ આપવાથી ખતાવી આપવામાં આવશે. આમારે તો અમારો બરોડાએ કથી જયુ ડાંગવાની પારતી સોખરી નંદી, વરોડા પોતાના માણસો પાત્રો જયુ વરદી મોઢાવાળી એકજ લાવે ઉંચો મામ, પુરા પાડીયું. મહેશ્વરીની કહી વરોડાએ અમારા નામનું પાડીયું વાંગલું તથા માંસ ઉપર દીકરી તપાસીને લેવી. બહાર જામ માટે માલ વી. પી. મી. મોઢાવાળા નંદી.

ઉચ્ચવર્ગોના હિંદુ ગૃહસ્થો માટે જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હિંદુઓને એવો મત હતો કે ધરના જેવું ઉત્તમ ભોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરેખર નથી એની સાબર કાંઈ જોડોંગ-હાઉસ, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ ભોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી આપી છે.

ઉંચામાં હંચુ અતાગ, જોખ્ખુ કુધ, તાજાં શાકભાજી અને હંચુ ધી તેમજ પર આગળ તેપાર કરાવેલો મરી મસાલો આ ખાવામાં વાંધરવામાં આવે છે.

અમાલિકું નોકરો અને માલીકાની જાતિ દેખરખને લીધે બહોળા પ્રસિદ્ધિ પામી શુદ્ધ.

ધી સાબરકાંડા જોડોંગ હાઉસ

દે—ભુલેશ્વર શાકમોકેટ સામે.

મુંબઈ નં. ૨.

ॐ वत्स ।

સત્ય

ધાર્મિક, આંગારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સહાયી તથા મનુષ્યની ઉન્નતિ માટે અન્ય વિષયોપર
લેખો કરનાર અને અન્ય આર્થિક વગેરે પ્રયોજના ઉત્તમ લેખો રચનાર
ગુજરાતી ભાષામાં દર અગ્રેષ્ઠ માસના પ્રારંભમાં પ્રગટ થતું માસિક પત્ર

પ્રસ્તુત ૩ શુ.

માર્ચ, સન ૧૯૧૪

અંક ૬ મો.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૭	કવિતાઓ	૪૦૭
૮	સુખ એ નિષમ છે દુઃખ એ અપવાદ છે (૨)	૪૧૨
૯	દશ ઉત્તમ ગુજરાતી નવલકથાઓ	૪૧૭
૧૦	ખબરોનો અજીનો ઉદ્દેશ — ૧ નિર્દિનિશ્ચય નાસિ દશવ દિવસીયા	૪૨૩
૧૧	દોષો—૨ મનસાલ માં ગેરરી	૪૨૪
૧૨	મનુષ્ય અને મહેરીયા તાલ—૧ એન છે રાહ એક એમ. એડ એસ	૪૨૮
૧૩	સૂત્રમંત્રકાથી—નેદવણાને આત્મલેખ	૪૩૨
૧૪	સાહિત્ય સમાલેચન	૪૩૩
૧૫	સીપ્રાજી (સંગીત)	૪૩૬
૧૬	પ્રચીન ભારત — ૨ મનસાલ માટેકલાવ ગેરરી	૪૪૧
૧૭	સામાજિક પ્રકાર (સંગીત)	૪૪૭
૧૮	સ્વ શ શ દામોદરસ ગોરખન્દ સુખડવાળાનું છત્રચરિત્ર	૪૫૧
૧૯	સાહિત્ય એ હુકુમતીગત હી નુ પ્રેરકોદસ	૪૫૭
૨૦	સાધન (વિજ્ઞાન) ની રોલો ઇ	૪૫૮

તરી અને વ્યવસ્થાપક,
માતીલાલ ત્રિભુવનદાસ દલાવ,
૬૭ કોર્ટ વગીસ

ન ૮૨ કાલવાલી-ગુજરાત

વાર્ષિકમુલ્ય રૂ ૨-૩-૦ તથા પરદેશ માટે રૂ ૨.૫૦ (૩ શી. ૮ પેન્સ) પોસ્ટેજ અદિત

વડોદરા—સિવાપુત્રામા ધી હુદગુમિન રિમ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમા વિતુલભાઈ આશાદાસ ઠક્કરે
જાણી તેજ દલાવે ના ૮-૩-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ કર્યું

વિશ્વવિખ્યાત આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય.

(લાખો રોગીઓને મુક્તિ મુખમાંથી છે.
ઝાવને દીધાં તથા જીવનનાં જીવનનાં અમર
મય ઔષધો પુરું પ્રચાર કરવાથી સમગ્ર
વિશ્વમાં પરમિત્ર રૂપે) નો અમૂલ્ય રત્નો.

તંદુરસ્તી અને તાઘત, સમજાં મુખ
અને સંપત્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કંઈપણ રોગથી, કામધંધાના અમર જોખ-
થી અમરના અમુલ્યને લીધે કદેક્કે જીવેથી
જીવનને તકાલી કરી દેનારી સાર્વત્રિક નિષ્કામન
દર કરે છે. અને ચીરીતના તમામ અવરોધોને
તંદુરસ્તી તથા તાઘતને પૂરેતો લાભ આપે છે.
વેસો, ડાક્ટરો અને સારસાર સમગ્ર રાજનારા
પણા પુરુષ માનુસો તરફથી જરૂરયાત સદિ-
શીટો અગોળીઓની ફેરવેનો મજબુત પુરાવા છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની રૂપી ૧ નો રૂ. ૧

સહસ્ત્રપુટી અલિક હસ્ત.

આ હસ્તને નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે
તો જુવાની કદી જતી નથી, શરીર દૃઢ થાય છે
અને કાંદ, પંડુરોગ, સોજાનાં વરો, લેપટ દર
તથા તપુ સ્કેપલાનો નાશ થાય છે.
સવારસાંજ ૭-૮ પહેલાં પાણી અનીમી
થી સાકર અથવા મધની સાથે ચાટી, ઉપર પેટ
દૂધ પીવું. ખાસ પ્રસંગમાં જરૂરતી વિશેષ વિગત
દવા મોકલતી વખતે જણાવવામાં આવે છે.
કિંમત—તોલા ૧ નો રૂ. ૫૦) પચાસ.

અપૂર્વ સાહિત્ય.

સુકતા.

સંપૂર્ણ કારખાનું રમરમુ કારખાનું વર્ધન
સુરેશ્વર, રમ. ચમત્કર અને પાળોની
ચેલનજીવી અલિક આતંક આપનાર
અનેક ઉપયોગક વિશેષોનું કાર આપનાર
કે જે દર નોંધેલ.
કે જેથી આ પેટ પેટ જેનાં કિંમત ૩ ૩ ૩ ૩
વેધશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,
જામનગર—મણિશંકર.

ગરેલા પુરુષને પાણું લાવી આપનાર
વાણકરણ તેલ.

આ તેલ સજાનવાથી ગરેલી પુરુષ કમિત પાણી
મૂકે છે. આ અપૂર્વ અપારાધિક ક્ષમાજ પહેલેજ
લિવેસે ચેનાનો કાપડો બતાવે છે, જે દમેય માટે
કદી ગરે છે.
સુખ અને સંતોષથી નિરાશ થયેલાઓને માટે
તે શ્રેષ્ઠ મોહોટા આરોગ્યક સમાન છે.
કિંમત—તોલા, લા ની ગારલી ૧ ના
રૂપિયા ૫ પાંચ.

સમગ્ર જાગીરો

કામશાસ્ત્ર વાંચો.

અંત મુખક— વેધશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.
સમગ્ર જાગીરો

વધાર પાછોજા જે ક્ષેત્ર મંગલ
તેને મારન મોકલવામાં આવે છે.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સઘ્નાસઘ વચસો પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃતીયસ્તદિત્સોમોઽધાતિ હનયસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ગાત્રી (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા બેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસો) વચનો (પસ્પૃધાતે) પરપર એક બીજાને દખાવવાની રીત કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યત્+ચ) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) નહીં અકુદિત છે (વદ્+ચત્) તેનું (સોમઃ) પગમાત્રા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે.

પુસ્તક ૩ છંદઃ]

માર્ચ, સન ૧૯૧૪

[અ'ક ૬ મો.

“વસન્ત સંકાર.”

આવે વસન્તરાજ આજ મારે આંગણે ।
હૈયું હરખાય હા । અતિ હર્ષના સંચારણે !
આવે વસન્તરાજ આજ મારે આંગણે !

આત્રકુંજ વાસી ।
ઝાંઝિય પ્રેમ ખાસી ।

મીઠાં મીઠાં ગાન ગાતી, વીરને વધાવતી ।
હૃદયે હિંસા રો વીર રનેહના સંભારણે !
આવે વસન્તરાજ આજ મારે આંગણે !

ખીસી નવ ચૂત મંડરી, મોઢે કુંજ નિકુંજ;
ધોર ધટા તર આત્રની, સાક્ષાત મૂઢન રસપુંજ.

ધારી અંગ સુંદર સુશુભર તન સુંદર !

જ્ઞાપ શીત સમીપ સાથ મુરબિ શીત !

સજ ધર્મ મધુકણુ સ્વરે વીર આગળે દારણે !

આવે વસન્તરાજ આજ મારે આંગણે !

નવ પક્ષવ ધરી વનવતા, સખી જન્મ લીસે રમ રેલ;
 બાળે સ્વર્ગીય સુન્દરી, શુભ વસી સહ વેલ.
 ચાર પુણ્ય ખીલી જન હિપજન શું વિદારે !
 કેવળ અભિગમ બધી ગિયસ શું ગુંજારે !
 બહોલી બધી યમ ઘેલી પીરને કારણે !
 આને વસન્તરોજ આજ આરે આંગણે !
 શાન્તિ શાન્તિ ! શી વસન્તની શાન્તિપ્રણ હર વ્યાપતિ;
 વ્યાપિતવધી રસ રાજની રસરેલ રગ રગ બાધતી;
 સમ્રાજ આંગ આખિલને કરતી કંઈ નવ સંચારથી,
 સત્ત રાજની ગતિ અકલ શી ! વસી હર અતિ સન્તાપતી,
 હેતે હુલાવે !
 કાળી કોમળડી હુલાવે !
 દિવ્ય ગાન ગાતી રા, પીરને વધાવે !
 હૃદયે ઉલ્લાસ રો વીર રમેલના સમ્મારણે !
 આને વસન્તરોજ આજ આરે આંગણે !

વસન્ત પદ્યમો

છાંદુલામ્ દાહલામ્ દેશમ્.

રસીલું, રસીલું, એકલું.

મૂળ જન્મભૂમિનું ગુલામ મીલું !
 નવલું પુનર્ને વિશ્રુતિય દીલું;
 ખીલું અહીં તું રસીલું, રસીલું,
 અહીં એકલું, કંઈ એકલું.
 બીનું છે તું પ્રભાતની આકળમાં,
 બીનું છે તું વ પુષ્પસતલ દળમાં;
 ખીલું કંદકમાં મધુરું, મધુરું,
 હસતું અહીં તું અસહ્યું, અસહ્યું.
 રવિન્દ્રેજ મઝી નવહાસ્ય કીચે,
 નિયતારક શું વગ્ન રોજ ખાલે;
 નવજાં કારણે જમતું, જમતું,
 મૂળ જન્મ દિલે જમતું, જમતું.
 વધીય લઈ નવનાય એ,
 પીચી નવપાદ નવેલું રમે.

૧. સુખદ—

સુખદેવી રોડ

રસીલું, રસીલું, પણ એકલકું,
 અમરુંદું અમરુંદું પણ મીઠલકું.
 તૂળને નિરંખી પ્રભુતા નિચરે,
 મનમાં વળી મુઠું ન ઝરે;
 રસીલું, રસીલું ખીલ એકલકું,
 નહીં એકલકું, પણ તું મીઠકું.
 મુખધ; } હાસમ હીરણ્ય ચારણીયા.

સેંટ એવીયર્સ હાલેજ.

૩૫ રંગનો મોહ પડેલો.

(પદ અથવા આશાની લય.)

રંગ રૂપને જૂએ મૂર્ખ તે મોહરૂપ પડી રૂએ.—૨૬
 સાચુ ચોલી મસલી મસલી શરીર ચામડું ધુએ,
 અંદરથી મળ મૂલ જરીને બહારથી ના ધુએ.—મૂર્ખ.
 સત્ય, ન્યાય કે કર્મ, દયાનું નામ ધૂઈ નહિ ઉરે;
 પાપ પધારી કરી અંતરમાં દુઃખ પાથરીને રૂએ.—મૂર્ખ.
 પાયાનું ઢેકાણું ન મળે, પોષણ વાસુ કરે;
 બહાઈ વેરા ચૂનો ચોપડતા, કાણું વાળા ચૂએ.—મૂર્ખ.
 દિવાલ ડોલે; પાવા હાલે; કાપા ગડ ડગડગે,
 તકલીલી એ તનના માળા, તાણે શવ તે મૂએ.—મૂર્ખ.
 કર્મ કરે આંખો મીચીને, મુલ્ય પાપ તા જૂએ;
 નરક કુંડમાં પડે—સડે પછી પોષક પાડીને રૂએ.—મૂર્ખ.
 તેજ દુલેખ ન કોઈ લગાવે સાચુ કોંઈ ન ધુએ;
 ધાડી તૂટી સડી ચમડી મસળે મળને ફેવે.—મૂર્ખ.

ચસન્ત.

સ્વભાવ વૈચિત્ર્ય.

કદિ તેવનાં જગ મોખપર ચડતાં ન દોડાં દૃષ્ટિએ
 પથર કદિ પીગળે નહિ પર્જનની અતિ તૃષ્ટિએ
 મધ મિષ્ટ સીચો મૂળમાં પણ લીમડો કડવો રહે
 “ રંગે પ્રાણ સાથે પ્રકૃતિ ” જસ એમ સગળન સહું

શુક સમ ગણી અતિ હેતથી કદિ કાગ પુરો પાંગરે
 પણ માંસ દેખી કુષ્ટ એ રસના સ્વરસે રાખી શકે
 અતિ ભાવતાં બોળન જામોડો વરાહને કદિ સ્નેહથી
 પણ જોઇ વિષ્ટા તુલિન પગથે ભય છે ત્યાં નેહથી.
 દૂધથી ધુએ પણ કામલો નિજ સ્વામતા તજતો નથી
 અગિ પામી કેરી અહિ વિષ તણ હલ્યે સુધા ભરતો નથી
 અતર વિષે પણ રે ! પલાન્કુ ગધ નિજ રાખી રહે
 મણુ વાપરો સાણુ તથાપિ શ્વેતતા ગળી નવ લહે.
 કુસમિત જાળે મળ-સુતનો, સંપર્ક શું છાનો રહે ?
 હય સાથ ગર્હભ બાંધીએ પણ આકતું લેપન અહે
 ગીરિ પર ભયે વાપસ વસે નવ દસની ઉપમા લહે
 જન પિશુન આ જગમાં સદા સજ્જન તણા દિલને દહે.
 કસ્તુરી સદ રહે હીંગ પણ નિજ પ્રકૃતિ નવ છોડશે.
 અતિ વેગવાળું પૂર જળનું બંધને પણ તોડશે.
 શ્રમથી ભણે વિદ્યા ભણે, સૌજન્ય વળી પામે મથી.
 બળી ભય પણ વળ સીંદરી સમ પ્રકૃતિ શરતી નથી.

(અશ્વત-સદન) રોજકા.
 તાલુકે—ધંધુકા.

}

“ ધીરજ. ”

સ્નેહસૃષ્ટિઃ દંપતીનો પ્રેમ.

(વસન્તતિલકા.)

નાજીક વેણુ વદતી મૃગસોચના દેા
 હર્ષે છત્રી પ્રયુષથી ગૃહ મન્દિરે હેા !
 જોઇ મુખાબજ પતિનું નયનો વિદ્યાસ્થાં
 સ્નેહાદસા દિસત તે નયનો મધુરો.
 નેચી રહે જ્યમ રીઝી શરી સંગ વિશે,
 તેવી રીતે હલ્ય દંપતીના વિદ્યાસ્રે;
 સ્મિતાશુ ઉચ્ચ નયને કરતાં દિસન્તા.
 જાણે વડે જન્મ સ્નેહ તણાં કપોથે.
 આનન્દથી પ્રજ્વળમાં અતિ હર્ષ થેશે
 ધોરે મધુર વચને પ્રિય પ્રાન્ત થેશે—

૧

૨

“ તું છે પ્રિયે ! નયનની મુજ કોમલો તું
આછી પ્રસારતી પ્રભા મૃદુ મન્દિરે તું. ”

૩

તેવી અનન્ત પ્રીતિ શંકર પાર્વતીની ;
તેવી અનન્ત પ્રીતિ સહિ દેવે રચીશું ;
પુરુષ પ્રકૃતિ તણી વ્યવ ભેલડી છે રચી
તેવી રૂડી પ્રણય ભેલડી બાંધી રહેશું. ”

૪

અન્ધો મુચી પ્રણયની પ્રીતથી અનેરી
અન્યોન્ય પ્રીત ધરશું હલ્લે શું સાગી ;
હા ! શુદ્ધ પ્રેમ કરશું કંઈ વ્યક્ત વિચરે
ને આત્મ-હનનિ સદા કરશું સપ્રેમે !

૫

બ્રહ્માંડ સર્વ પ્રણયાબ્ધિ નિશે હુલાવી
પીયૂષ પાન ચિર શાન્તિ તણું કરીશું ; ”
હા ! સત્ય છે કથન એ મનુની સ્મૃતિમાં
પૂજાય નારી તહીં દેવ સદા સ્મરતા !

૬

સુરત.

H. M. DESAI.

મંત્રલ.

દેહાર આરજુમાં અધર રહું લટકતું

—૧

જખી જગર અમારું, મગર રહું લટકતું

શર્મ સારી શાને, રૂપોશ બાર શાને

—૨

શુદ્ધને નિહાળવાને, બુલબુલ રહું તડપતું.

—૩

તમા ન જમાનાની, મતલબ ન લાગતી પણ

—૪

કંટક સમુ રીનામાં, મુજને રહું ખટકતું.

—૫

ચશ્મે પીછાવું પ્યારાં, તરારી-કદમ લાગે

—૬

કોટે લગાવે જ્વનાં, દીવ હા ! રહું ધમકતું

ચોરીને દીવ અમારું, રહો કામચાપે શાને

બોસાયે-રખસાર લેતા, હા ! દીવ રહું ધટકતું

અય નાજનીન ગેરી ! આશક છું હું કલંદર

મુજ ચશ્મથી એ આંસુ હરદય રહું ટપકતું

બેચેની હીઝી ને, તમાયે-ગમગીનીમાં

મરતાન દીવ હમેશાં, હુરને રહું લટકતું

દી. બ.

કરી લ્યો કલેસોલ !

(' સજીવે સુગાર..... ' એ આશાવરીની ધુન.)

કરી લ્યો કલેસોલ ! હૈયમખોડાં !

રે પલમાં ઉડી જાયું છે હો !

—કરી લ્યો.

જીવન બિયવન સુંદર વિકસ્યું,

તે અધુના કરખાણું છે હો.

—કરી લ્યો.

મધુર સુવાસિત સ્વર્ગિય પુષ્પો,

સૌરભથી સોહાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

આખી લ્યો કુમળાં ફળ મીઠાં,

ગાઇ લ્યો ગીત ગાયું જે હો.

—કરી લ્યો.

દુઃખિયા દિલને સાંત કરીને,

પીયુષ-પ્રાણ પાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

ખોડાતો પર પોખ પ્રસારી,

પર દુઃખે દુઃખાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

પ્રેમી મુદ્દ ઉન્નત વર્તનથી,

ઉચ્ચ ચરિત અપાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

કશ્યા કર્યાં બેલોં સૂકી,

મૌદાર્યે ઉભરાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

ઉદય મલિનતા દૂર કરવાને,

ભક્તિપ્રવાહે ન્હાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

સ્વાત્મપ્રકાશે ઝળકી રહીને,

અભરસે રંગાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

ગિરિધર નિત્યે પરમાનંદે,

મસ્ત બની મગધાવું છે હો !

—કરી લ્યો.

જુનાગઢ, બહાદુરપાનછ
ગોડિંગ હાલિસ.

ગિરિધરલાલ દેવાશંકર પંડ્યા.

સુખ એ નિયમ છે, દુઃખ એ અપવાદ છે.

(૨-મથા જાનેવારીના અંકથી અનુસંધાન).

જે પ્રભુની કૃપા મનુષ્યને સુખી કરવાની હતી તે તેણે સિદ્ધ પાપ-વર-સૌંદર્ય, સમૃદ્ધિ, આદિ વિવિધ પ્રાણિકો સા માટે ઉત્પન્ન કર્યાં ! એ પ્રશ્ન નિરંતર કરવામાં આવે છે. તેને

અ મુબદ્દ—

પ્રશ્નપત્રી નં. ૧૧

ઉત્તર એ કે મનુષ્યને ઉપયોગી પ્રાણિઓની દીપ એ કરતાં બહુ વધારે લાંબી છે, એટલુંજ નહિ પણ મનુષ્યને ઉપયોગી પ્રાણિઓ હિંસક કરતાં દીર્ઘાયુ વિશેષ છે તેમજ રૂળ પણ વિશેષ છે, અને એ હિંસક પ્રાણિઓનો નાશ કરવાની મનુષ્યમાં શક્તિ તેમજ શુદ્ધિ, પ્રભુએ, તેમની મનુષ્યને નાશ કરવાની જે શક્તિ તથા વૃત્તિ છે તેના કરતાં ઓત વિશેષ આપી છે. જાણે કે આ બંદ-લા રખેને પ્રભુના હાડકા મનુષ્યને હજી ઝોઝા પડે તેમ, તેણે એ હિંસક પ્રાણિઓને મનુષ્યને અનુપયોગી અથવા હાનિકારક પ્રાણિઓનો નાશ કરવામાં ઘણું અર્થ કામે લગાવ્યું છે ! જંગલમાં યાદ તથા સિંહ જે પુરતા ન હોય તો તેમાંના સુત્રસે, શિયાળો અને હરિણો એટલા વધી પડે કે તેઓ ખેતીનો કચ્છરધાણ કાઢી શહેરની પાદર સુધી આવી પહોંચે !

સરકારે જંગલોના સંચાળા વાઘોનો શિકાર નહીં થાય તે સારૂ ખાસ કાયદા ઘડ્યા છે એ ખસિદ છે. વળી એ હિંસક પ્રાણિઓને પણ કેળવીને, વશ કરીને, મનુષ્ય અનેક ઉપયોગમાં લઈ શકે છે. અને હિંસકો કેવલ હાનિકારક છે એ વિચાર પણ જમ છે. વાઘનું ચર્મ આસન તરીકે અને સર્પનું વિષ ઔષધ તરીકે મનુષ્યના જેવા તેવા ખપમાં આવતું નથી. સર્કસ અને સંઘર્ષસ્થાન તેમની કસરત અને નમ્રતા વિના શુષ્ક લાગે ! જે મનુષ્યો હિંસક પ્રાણિઓથી દુઃખી થાય છે તો તેનું કારણ તેઓ તેમને અંકુશમાં ન રાખવાની તથા તેમનો યથોચિત પ્રભાણમાં નાશ નહિ કરવાની ભૂલ કરવાનું છે.

કુદ્ર થોનિઓની દુઃખકારકતા.

ત્યારે માકડ, મચ્છર, આદિ ઉપદ્રવકારક થોનિઓ શા સારૂ પેદા કરી ? એવો પણ પ્રશ્ન દુઃખવાદીઓ ઉપરિચ્છે કરે છે. તેનો ઉત્તર એ છે કે મનુષ્ય સુખડ ન રહેવાથીજ એ પ્રાણિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. એકને રચણે ફસ આદમીઓ રહે, આદરમાં થતો પ્રસ્વેદ નિરંતર વર્ધવાન દેવામાં આવે, અને એ પ્રાણિઓને ઈંડા રૂપ બીજ વાવવા માટે તમે ખેતર તૈયાર કરો અને ખાતર પણ પૂરો અને પછી જ્યારે તેનાં છોડ તથા ઝાડ ઉગી નીકળે ત્યારે આશ્ચર્ય પામે છો ! મચ્છર પણ આગળ પાછળ મેલાં પાણી રહેવા દેવાથીજ થાય છે. જે એવું દુર્ગંધી, રિચેશ પાણી દૂર કરવાની તમારી શક્તિ ન હોય તો ત્યાં ન વસો છતાં વસો છો અને ઉપાય પણ ચેતા નથી અને પ્રભુને દોષ દેવો એ કેવલ અન્યાય છે. ઉલટું, વધારે બચકરે પરિણામથી ચેતાવવા પ્રભુ તો એ માકડ, મચ્છર, ઉર્ધાધિ આદિને કાસદ તરીકે મોકલે છે !

કલેશકારક દેષી સ્વભાવની ફિલ્સુફી.

પરંતુ મનુષ્યનાં ઉક્ત દુઃખો તો નાનામાં નાનાં દુઃખ છે. મનુષ્યનાં મોટામાં મોટાં દુઃખ હજાર કૃત મથી પરંતુ સ્વકૃત છે. મનુષ્યો જોઈલા પારકાની સચ્ચદિ દેખીને દુઃખી થાય

છે ! પ્રભુએ દેવ અંકુશમાં રહે, તે, હેતુથી, તેના 'ચેક' તરીકે તેનામાં સંતોષના શુભ પક્ષ આરોપ્યો છે. છતાં જે કેટલાક બીજાના જેટલા પોતે સુખી નહોતા માન્યો પોતાને દુઃખી સમજે છે તો તેનો ઉપાય નથી ! એવા મહા દેવીઓ દુઃખી થવાને પાત્ર છે ! જે ઠોઠ ખાવા સાફ પથરા આગળ આંખ મીચી છે તો તે જરૂર ઠોઠર ખાઈ ગયકવા ચોક્કસ છે.

આશ્રય એ છે કે સામાન્ય મનુષ્યો બીજાની માનસિક વિશેષ શક્તિઓનો દેવ બદ્ધ ઓછો છે. માત્ર તેની પ્રાકૃતિક શક્તિઓનેજ દેવ કરે છે. યોગદાનેજ વિદ્વાન્તી વિદ્યા પર દેવ આવે છે. પણ તે વિદ્વાનની 'ફાઉન્ટન-પેન' ચોરી જવાને મજા ચોરો તેવાર હશે !

પ્રાકૃતિક સુખ કરતાં માનસિક સુખનો અતિ વધારે વિસ્તીર્ણ પ્રદર્શ.

પ્રભુએ મનુષ્યના સુખની વિવિધતા માટે કાંઈ પણ યોજના રોષ રાખીજ નથી. પ્રાકૃતિક પ્રેરણા તેમના આગળ તો છૂટો મૂકી દીધોજ છે. પાતાલ પર્વત પથ્થરોની પૃથ્વી તેમના સન્નિધિ બોધાર્થ છે. પરંતુ તે ઉપરાંત અને તેથી પણ અતિ વિશેષ એવો માનસિક પ્રેરણા પણ તેણે છૂટો મૂકી દીધો છે. તેમને ભુદ્ધિ અને સ્મરણ શક્તિનાં અપ્રુદ વિદ્યા મહાશુ કરવાનાં સાધનો પાવનમંદ દિશાદેશ મનુષ્યને લખી આપ્યાં છે ! એમાં એ શી કરામત કરી છે કે વિદ્યાધ્યયન કીધા પછી, એ અધ્યયનનું મુદ્દલ તો તમે ભોગવ-શોજન-પરંતુ વિદ્યાધ્યયન કરતાં પણ તમને અપૂર્વ આનંદ ધરો. આંધીજ વિદ્યાર્થીનો જીવન કાલ સૌથી સુખી કલો છે. ઘણાપરના વિદ્યાર્થીઓનો એ અનુભવ છે કે, તેમના મુદરથાગ્રમ કરતાં પણ ધ્વજધર્માગ્રમ વધારે આનંદાવહ હતો.-જે શક્ય હતે તો તેઓ પાવનજીવન વિદ્યાર્થી જીવન બનીત કરતે ! અનેક વિદ્યાર્થી, કલાઓ અને દુનિયાનાં જ્ઞાનથી મનુષ્ય તે શીખતાં તેમજ શીખી રહ્યા પછી મનની પ્રજ્વલિતતા માનવી કેટલો સુખી-આનંદી-રહે છે તેની મર્યાદા દેહી સંકલ્પ એમ નથી. જ્ઞાનયુક્ત મન આનંદનો કેવો અમોરસ ટપકાવ્યા કરે છે તેનો અભ્યાસને સંકલ્પ પણ નથી. પ્રભુમાં ધ્યાન, ભક્તિથી પણ કેટલો આત્મિક આનંદ વિતા મૂક્યે પ્રાપ્ત થાય છે તેની ગણતાર કરી અશક્ય છે. પરમત્મા આ પ્રમાણે આનંદનો વર્ણ, પોતાની માનીતી મનુષ્ય જાનિ પર ચોષાદો વર્ણવે છે ! તેમાં કેટલાક અપવાદો આવે છે ખરા. દુઃખ પ્રતિબિંબી દુષ્ટતા, રોગ અસ્તતા, સંબંધીઓનાં દુઃખથી યત્ન દુઃખ, જગતમાં મળતું અન્યાય અને અપમાન, એ સર્વે વારંવાર અતિથય દુઃખકારી છે પરંતુ એ સર્વેનું ચોક્કસ તોલ કરતાં જગત્પરી કે સુખનું પાસું વજનમાં મજૂ વધી જાય છે. અપ્રુદ ખજાના મહેરી માત્ર સો બમ્બો તોલા સોનું ચોરાયું તેમાં શું ? એવાં અપવાદો દુઃખ તો નિયમિત સુખથી સુખની સામસીની છુટ્ટી વચલી ધારને સતેજ અને તીવ્ર કરે છે-તેના કાઠને સાક કરે છે. તે સુખની પરી ગયલી દરની પીઠાન કરાવે છે. રોગ દુઃખદાયક છે ખરા; પરંતુ નિરોગીતા પ્રમાણમાં રોગી બહુજ ઓછા છે. રોગરોગી દવા કાંઈ અન્ન જેટલી ખપતી નથી ! દર ત્રીજે નહો પણ દબારમોજ આદ્યો વે છે એ વિસ્મરણ ન કરવું. નિરોગીજ નિયમ છે અને રોગ નિરાપ થતાં અધિક આનંદ થાય છે એ પણ કાંઈક દિશાસો છે.

મજા મનુષ્યો આપણી સાથે દુષ્ટતા કરે છે એ સત્ય છે; પરંતુ તેમને ચોક્કસ દિશા

કરાવવાનો, તેમનું તાડન કરવાનો, પણ આનંદ-પ્રાપ્તિ છે એ કાંઈક દિશાસોં છે. તેમજ, ખીજું દુષ્ટ છે તો આપણે ભલા યજ્ઞને, ભલુમનસાધનાં અધિક આનંદ ભોગવી શકીએ છીએ.

સંબંધીઓના અથવા સ્વદેશ-બંધુઓના, કહો કે માનવ જાતિના દુઃખદર્દી આપણને પ્રત્યાઘાત રૂપે દુઃખ યાચ છે એ સત્ય છે; પરંતુ એ ખિંના સિધ્ધ કરે છે કે પરનાં સુખથી પણ સુખ યાચ છે । જે અન્યોના દુઃખથી દુઃખી થતો નથી તે મહા કમનસીબ છે, કારણ કે તેને અન્યોના સુખથી જે સુખ પોતાને યવું જોઈએ તે યદ્ય શક્યું નથી. તેનું અંતઃકરણ જડ અને પાયાણુવત્ છે. જે અંતઃકરણ દુઃખી યદ્ય શકે છે તેજ સુખી ~~નથી~~ શકે છે અને જે જગતમાં સુખ વિશેષ છે એ વાત સત્ય હોય તો દુઃખી થનારજ એકંદરે સુખનો ભાગી યાય છે અને સરવાળે છૂતે છે.

જગતમાં યતા અન્યાય, અપમાન, એકદર તથા પક્ષપાત નિસ્સંદેહ ખલુ છે. તે નિરશંક, મહાદુઃખનાં પ્રયોજક છે. પરંતુ નીતિમાન મનુષ્યે એ દુઃખ હેડાઈ ક્યકાઈ જવાની જરૂર નથી. તે સર્વે સામે યથાશક્તિ યુદ્ધ કરવું અને તેનાથી યતો આનંદ, એ સર્વ દુઃખનો જેવો તેવો ભક્ષક નથી. જે ઉક્ત દુઃખો સર્વેથી વિશેષ સહન કરનાર દેશોદારક ખીરોને તમે દુઃખી માનો તો બસ, પણ હમે તો તેમને, તેમના પર જીવમ કરનારાથી સહજગણા સુખી માનીએ છીએ.

દુષ્ટતાના નાશના વિમુક્તિમાં મળતા આનંદની તુલના
કેાઈ સુખ કરી શકે એમ નથી.

દુઃખની તીવ્રતા તેને "ગણકારવા" ના પ્રમાણમાં છે. તેને વીસાત વગરનું, નછવું, ક્ષણિક ગણો, તિરસ્કારથી તેને તરછોડો તો એ દુઃખમાંથી વિષ નીકળી જઈને તે લગભગ સાદું પાણી યદ્ય જાય છે । દુઃખ તેમજ સુખ શારીરિક કરતાં માનસિક વિશેષ હોય છે. રોગ, ક્ષુધા આદિ, શારીરિક દુઃખ મનોબળથી ખલુ અત્યાંશેજ એહાં યાય છે. પરંતુ શરીરદ્વારા નહીં હિંતુ કેવલ મનના કારણથી યતું દુઃખ તો મનોબળથી ઘણેજ અંશે ઝોણું યદ્ય શકે છે. મન ઘણ મનુષ્યાનાં વંધમોક્ષયોઃ કારણમ્. નિરાશા, ભય, રોક આદિને વશ ન યાઓ અને તમારા દુઃખમાંથી નેવું ટકાનો નાશ સ્વયમેવ યદ્ય જરો. તમે ૯૦ ટકા સુખી છો તો આ પ્રમાણે ૯૯ ટકા સુખી યશો.

દુઃખની થતી અત્યુક્તિ તથા સુખથી થતી અદ્યોક્તિ.

મનુષ્ય પોતાને માત્ર અમુક સુખની ખામી હોવાથી દુઃખી માની લે છે. અમુક મનુષ્ય અન્યથા સર્વ રીતે સુખી હોવા છતાં સ્વરૂપવાન ન હોવા સાર, અથવા સ્વરૂપવાન સ્ત્રી ગ્રીમંત ન હોવા સાર અથવા માત્ર પુત્ર ન હોવા સાર, અથવા સ્ત્રી કે પતિ રચિત યદ્ય જવા સાર પોતાને દુઃખી માની લે છે. આ પ્રમાણે દુઃખની તે અત્યુક્તિ કરે છે અને સર્વસ્વ, દુઃખના

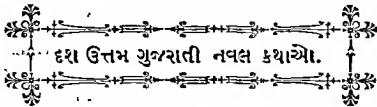
સવળી બાલુએથી જુએ છે. એથીજ તેને સુખ છે તેથી સોગણું આણું અને દુઃખ હોય તેથી સોગણું વધારે લાગે છે. ખરું જોતાં અણુક સંપત્તિ ન હોવી એ કાંઈ દુઃખ નથી. દાખલા તરીકે પત્ની ન હોવી કે પુત્ર કે પતિ ન હોવો એ પોતે કાંઈ દુઃખ નથી, કિંતુ એ પ્રકારનાં સુખનો અભાવ થાય છે એટલુંજ સત્ય છે અને એક સુખ ન હોવા સારૂ, ખીલા અનેક નિર્દોષ સુખો શા માટે નીરમ ગણી નાંખવાં ? ગાંધીના ઘરમાં એક વસાણું ન હેય તેથી દુઃખન શા માટે જન્મ કરી દેવો ? સંતતિ સિવાય લગભગ ખીલું બધી સુખની સામગ્રી, ચોંગ વગેરે સ્થાપન હોય તો, પ્રાપ્ય છે તે પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો. અને તે છતાં ન મળે તો દુઃખ સાગરમાં ન ડુબી જતાં, મનનું શમન કરવું એજ બુદ્ધિમયો માર્ગ છે.

પરમાર્થમાં સુખની કલ્પના.

સ્વાર્થ સિદ્ધિથીજ સુખ છે, પરમાર્થથી દુઃખ છે એ વાત શારીરિક તથા પ્રાણિક દૃષ્ટિથી ખરી છે. પરંતુ મનનો દિસાળ લેવામાં આવે તો એ કુંક દૃષ્ટિ જણાયો. પરમાર્થમાં સુખ માનવા માટે મનને પ્રથમ ખાસ કેળવવું જોઈશે ખરું. શરીરના પ્રવાહમાં તણાતો મનને તેની પ્રતિકૂળ તરફ તેને શિખવવું જોઈશે. પણ એકવાર સિખ્યા પછી, એકવાર શરીરથી સ્વતંત્ર અને શરીર તેને પરત્રય થયા પછી, એમાં અનિર્વચનીય આનંદ આવે છે. સુખનો આ સુખમાં સુખ ભાંગાર છે, જે પ્રભુએ માતામાં ખાસ કરીને તથા પ્રજા રીતે અને મનુષ્યમાં સામાન્ય રીતે અને માત્ર સુખ રીતે મુક્યો છે, એ સુખ ખાસતો અને કેળવો અને પછી તમને સુખ કેટલું થાય છે તે સાક્ષાત્ કરો !

પ્રભુએ દુઃખને સુખથી બાંધી લીધું છે.

કેદરતો ગુન્હો કરવાથી તમને દુઃખ થાય પણ છે તો પણ બદલામાં થોડું પણ સુખ. આખા વિના તે રહેતો નથી. બલીનતાથી તમને દાગ થાય છે તો તેને ખંજવાળતાં પણ સુખજ થાય છે. બિનકસરતથી તમારી કમર કે શરીરના અવયવમાં દુઃખાવો થાય છે તો શરીર દાખતાં સુખ થાય છે. તમને જાણું દુઃખ કોઈ દારણથી થાય છે તો તે જાણો વાર રહેતું નથી. તમે તરતજ બેભાન થઇ જાઓ છો જેથી હવે તમને દુઃખી કરવામાં કેવલ નિઃશય થઇ જાય છે ! શરીરમાં જે દુઃખ પણ જરૂર આવે થતાં થાય છે તેનો પણ હેતુ જોશો તો તમારું ભવિષ્યનું સુખ છે. સમસ્ત શરીર, રોગને દૂર કરવા જે શુદ્ધ કરે છે તેનું પરિણામ એ દુઃખ છે ! તમને ઘોરી ચક્રા ગાતાં જે બીચું થાય છે તે શરીરનો પરમાણુઓ ઊંડોડું વિષ દૂર કરવા જે આત્મભોગ આવે છે તેનું પરિણામ છે એમ કોઈટરો કહે છે. તાત્પર્ય કે પ્રભુએ તો સુખજ મહા નિયમ અને ગદા બેટુ કર્યો છે, અને દુઃખ અપવાદ રૂપે અને તે પણ સુખ શક્તિ સારૂ, પેરાણી તરીકે તમને વધારે સુખ પૂર્વક શીધતાથી દોડાવવા સારૂ ઉત્પન્ન કર્યું છે. તે દવાણુ આશય ન સમજતાં, આપણે દુઃખને અનિશ્ચય મોડું તથા ઝોડું સ્વરૂપે અગતીને, સુખને દુઃખ આગળ નમન કરવું માની મેઠા ખીએ. સુખજ સંપત્તિનો નિયમ અને હેતુ છે એમ સંપત્તિમનુકાંક્ષક રક્ષા અવયોગન કરતાં બુદ્ધિમાનોને પ્રતીત થયા વિના રહેશે નહીં.

(૨)

આ સંબંધી સાક્ષરો તથા અભ્યાસીઓના મતોની બીજી ટીપ આજે પ્રગટ, કરીએ છીએ. આવતા અંક પછી હમે સમગ્ર મતો પર સામાન્ય દ્રષ્ટિ કરીને તેનો નિષ્કર્ષ કાઢીશું. માટે પુષ્કળ સંખ્યામાં ગુજરાતી નવલકથાઓ જમણે વાંચી હોય તેમને આ ચર્ચામાં ભાગ લઈને મોડામાં મોડું આવતી તો. ૧૫ મી માર્ચ સુધીમાં પોતા તરફની ટીપ હમારા ઉપર લખી મોકલવા વિનંતિ છે—તાંત્રી 'સત્ય'.

(૧૨)

પુસ્તકનું નામ.	મૂળ લેખ કે આધારાન્તર	મૂળ લેખ	આધારાન્તર કર્તા
૧ સરસ્વતી ચંદ્ર ભાગ ૧-૨	મૂળ લેખ	સ્વ. ઝોવર્ધનરામ
૨ કરણચંદ્રો.	"	સ્વ. નંદશંકર તુળજશંકર
૩ અલસકથાઓ	"	૧૧. ૨૬ શિવુભાઈ બાપુભાઈ
૪ પરમાર્થની પ્રતિમા અથવા આત્મબોધની પરિસીમા.	"	સ્વ. સૌ. સુમતિ
૫ વિષ્ણુદાસ.	આધારાન્તર	સ્વ. બકિમચંદ્ર છત્તરજી	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર
૬ કુર્ગેશ નન્દિની	"	સ્વ. રમેશચંદ્ર	સૌ. વિદ્યાભૌરીશ. નીલકંઠ
૭ સુધા હાસિની	"	સ્વ. રમેશચંદ્ર	સૌ. રામદાસ મહેતા
૮ સીતા	"	કર્નલ મેડોક્સ
૯ ઐશ્વર્યજ્ઞ અને રામપૂતો.	"	સ્વ. બકિમચંદ્ર છત્તરજી-૧.	૧૧. કૃષ્ણલાલ મોહાવેરી
૧૦ દિલ્લીપર હલો.	"	શ્રી ગુજરાતી પ્રેસ

વાંદરા,
દેશુઆરી ૧૯૧૪ }

નંલિનકાન્ત નરસિંહરાવ દીવેટિયા.

(૧૩)

૧ સરસ્વતી ચંદ્ર.	સ્વ. સા. ગો. મા. ત્રિપાઠી.
૨ કરણચંદ્રો.	" " નં. ધ.
૩ વનરાજ ચાવડો.	" " મ. રૂ. નીલકંઠ.
૪ સુલાભસિંહ.	" " મ. ન. દિવેદી.
૫ હિંદ અને અગ્નિનીયા.	" " ઇ. સુ. દેશાઈ.
૬ સુકાલ.	" વૈ. મ. ગો.
૭ ઐશ્વર્યજ્ઞ અને રામપૂતો.	સા. શ્રી હ. મો. જવેરી.
૮ કાદગબરી.	સા. શ્રી હ. દ. પંડ્યા.
૯ વિક્રમની વીસમી સદી.	સા. શ્રી સદાવાળા.

૧૦ કુસુમાવલિ.

સા. શ્રી રા. દુ. પંડ્યા.

છબનલાલ નારાયણભાઈ મેઘી.

તેની "વિવેચક."

૧ સરસ્વતી ચંદ્ર

૨ કમલધેણી

૩ વનરાજ આચરો

૪ રત્નલક્ષ્મી

૫ વિષ્ણુધીરજ

(૧૪) ૧ વિષ્ણુધીરજ

૨ દુષીયાદી ભચ્યુ

૩ છાયાવતી

૪ શ્રી "શુભશતી" ની પંચમી વાર્તાઓનો

અનુવાદ-અમૃત નાથકવાળો

૧૦ કાદંબરી

બોટાદ—ડેપુટી વહીવટ—
દારની ઓફીસ.

વલ્લભદાસ પાપટભાઈ મહુવાકર.

(૧૫)

૧. મંદરાંકર દુર્ગભંઈકી મહેતા

શ્રીમુલ ગોવર્ધનરામ મા. ત્રીપાઠી

છબનલાલ કાકેરદાસ મોદી

૨૧. અમૃત દેરાવ નાથક

મકરામ જીજ્ઞાસતી મીન્ડીય પ્રેસ.

૨૧. હંચરામ સુર્યરામ દેરાઈ

૨૨. દોશતરામ દુષારામ પંડ્યા

અ. રા. વિદ્યામૈત્રી અને દારાભોઈ

૨૧. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ

" નાસાયજી હેમચંદ્ર

૨૨. દાદી શ્રી. તામરોરવાળા

૧ કમલધેણી

૨ સરસ્વતીચંદ્ર

૩ છાયાવતી

૪ એમ. એ. ખનાને કપોત મેરી મિટ્ટી

ખરાબ કી ?

૫ દિલ્લીપર હલ્લો

૬ ગંગા એક શુભર વાર્તા

૭ કુસુમાવલી

૮ મુખા લાક્ષ્મી

૯ વનરાજ આચરો

૧૦ છવન પ્રભા

૧૧ દુ.મી. દાદીબા

ગણુદેવી

તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૪ }

૧ સરસ્વતીચંદ્ર

૨ ગંગા—એક શુભર વાર્તા

૩ લીન અને ઓટાનોઆ

૪ કુસુમાવલી

૫ કાદંબરી

૬ વિદ્યમની વીસમી સહી

૭ હંચરામ

૮ વિનિન

૯ છવન પ્રભા

૧૦ છવન સંસ્વા

૧૧ શુભાવલિ

૧૨ ૧૪૬, ભાગ ૧-૨-૩

૧૦૩ મુલેપર, મુખપં, }

રંગીલદાસ મગનલાલ કાપડીયા.

(૧૬)

૨૧. સા. શ્રી ગોવર્ધનરામ મા. ત્રીપાઠી

૨૨. સા. રા. હંચરામ સુ. દેરાઈ

" " " " " "

સાકેર શ્રી દોશતરામ દુષારામ પંડ્યા

સા. રા. છબનલાલ દલિલાલ પંડ્યા

સા. રા. મોતીલાલ સદ્ગુણા

બેન પ્રસન્નોદી મહેતા

સા. રા. વાલેન્દ્ર સોમનાથજી દલાલ

સા. રા. નાસાયજી હેમચંદ્ર

૨૧. સા. શ્રી મણીભાઈ નરસિંહજી દિવેદી

લીખાભાઈ કલ્યાણદાસ દેરાઈ.

(૧૭)

- ૧ સરસ્વતીચંદ્ર
- ૨ કરલુપેચો
- ૩ અલકેયન્યાતી
- ૪ લેખાકાન્ત
- ૫ બીરબલ
- ૬ બરથાહ

સ્વ. ગો. મા. ત્રિપાઠી
" નંદરાંકર તુળભરાંકર
રા. રા. શિવુભાઈ બાપુભાઈ
રા. ભોળીન્દ્રરાય દીવેદીયા

- ૭ પ્રયુરાજ ચંદ્રઆણી અને ચંદ્રબરદાસ
- ૮ દુર્ગાદાસ
- ૯ અલકેયબાઈ અગર ઝાંસીની રાણી

સસ્તું સાહિત્ય

૧૦ ચંદ્રકાન્ત

સ્વ. મનસુખરામ સ્વ.

બારોડા

પ્રેમી. સુસાંકર કામદાર.

તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી

(૧૮)

અનુક્રમ	ગ્રંથનામ	મૂળ કે બાંધકાર	કર્તા	કેટલા ભાગ. કીમત
૧	સરસ્વતીચંદ્ર	મૂળ	સ્વ. ગોવર્ધરામ મા. ત્રિપાઠી	૧ થી ૪ ૭-૧૨-૦
૨	દિન અને પ્રિતાનીયા	"	" ઇન્દુભાઈ સ્વ. દેશાઈ	૧ ૧-૮-૦
૩	કથા સરિતાગર	સં. બાંધકાર	" અને હરિલાલ વિ. વાલજી	૨ ૪-૦-૦
૪	શલાળસિંહ	અ. બાંધકાર	સ્વ. મણિલાલ ન. દ્વિવેદી	૧ ૨-૦-૦
૫	એમ. એ. બનાફે મેરી મિટ્ટી કથાં ખરાબ કી ?	મૂળ	સ્વ. અમૃતલાલ કેશવ નામક	૧ ૧-૮-૦
૬	કરલુપેચો	"	સ્વ. નંદરાંકર તુળભરાંકર	૧ ૧-૮-૦
૭	કાદમરી	સં. બાંધકાર	રા. છત્રભાઈ હ. પંડ્યા	૧ ૨-૮-૦
૮	તેજ-પ્રભા	મૂળ	—	૧ ૧-૧૨-૦
૯	અલકેય ન્યાતી	"	રા. શિવુભાઈ બાપુભાઈ	૧ ૧-૮-૦
૧૦	યોગિની અને બાબા	"	રા. રામમોહનરાય જસવંતરાય	૧ ૨-૦-૦
ચુનિ. એલફી-સ્ટન રોડ રાણા સુબેશ. તા. ૧૧-૨-૧૯૧૪		નવવરલાલ અમૃતલાલ ભટ્ટ.		

(૧૯)

૧	સરસ્વતીચંદ્ર. ભા. ૧ થી ૪	સ્વ. ગો. મા. ત્રિપાઠી
૨	અલકેયન્યાતી	રા. શિવુભાઈ બાપુભાઈ
૩	કરલુપેચો	સ્વ. સા. નંદરાંકર તુળભરાંકર
૪	લેખાકાન્ત	રા. ભોળીન્દ્રરાય ર. દ્વિવેદીયા
૫	સુધાદાસિની	સા. જ્ઞેન વિલાસી તથા ચારદાજી
૬	બાલા	રા. રામમોહનરાય જ. દેશાઈ, વં
૭	સુવર્ણકમારી	રા. ચંદ્રભુજ માણકેશ્વર બટ્ટ
૮	છવનપ્રભાત	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર

* રા. રામમોહનરાયભાઈએ પ્રસ્તાવનામાં બાલાને, યોગિનીને બીજો ભાગ

ખંભાતનો અષ્ટીકનો ઉદ્યોગ.

મૂલ લેખક-રા. બા. માધવરામ હરનારાયણ વ્યાસ ખંભાતના વાનપ્રસ્થ દિવાન.

અનુવાદક-રા. રા. નલિનકાંત નરસિંહરાવ દીવેદીયા.

(૨-ગતિકથી અનુસંધાન)

ખંભાતના પથરાઓની મુખ્ય જાતોનું વર્ણન યથા ગુણ. પણ ખીજ દેશથી આવનારા હાલ ઘણી જાતના પથરો હોય છે. કેટલાક મુજરાતમાંથી આવે છે તે કેટલાક મદરાસ, સિંહલદ્વીપ, ચીન, બસરા, ધરાન અને યુખારાથી આવે છે. આમાંના કેટલાક બનાવટી હોય છે. સાચા પથરા તે મોરખી પાશેના ટંકાર ગામ આગળથી જડે છે. તેમના મુખ્ય લીલા છાંદાર અથવા પટોલીયા, લાલ પીળા વગેરે રંગના મણીની જાતના અથવા ચોકોસિટ રંગના પથરા મધિમારીયમ નામના પીળા છાંદીવાળા કાથીયા આરસ, અને ટટક અથવા ખંભાતનો રશ્ટિક. આ રશ્ટિકની કેટલીક જાત મદરાસ, સિંહલદ્વીપ, અને ચીનથી આવે છે. પરદેશથી આવનારા પથરાઓમાં મુનેરી તથા રૂપેરી છાંદીવાળા બૂરા રંગનો *રાજ વરખ નામનો પથરો હોય છે. તે ઘણા સુંદર હોય છે. આ પથરો ધરાન અને યુખારાથી આવે છે. કાલા રાયાક અથવા કાળો પથર બસરા અને એડનથી આવતો હતો પણ હાલમાં બંધ થયો છે. પીરોળના જેવો જ પણ કાચ જેવો બનાવટી બૂરો પથરો પણ ખહાર માખથી આવે છે.

પથરની બધી જાતો ગણાઈ ગઈ. હવે, તેના ઉપર કામ શી રીતે કરે છે અને શું શું બનાવે છે તે જોઈએ.

કારીગરોના ત્રણ મુખ્ય સંસ્કાર હોય છે તે ઉપરાંત કેટલીક વસ્તુઓને ખીજ વધારાના બે ત્રણ સંસ્કારો કર્યા પછી બજારમાં તે વસ્તુઓ મુકાય છે. ત્રણ મુખ્ય સંસ્કાર નીચે પ્રમાણે હોય છે. (૧) વહેરવાનું (૨) ટોકણા વડે ટોકવાનું (૩) પોતલશ કરવાનું. આ ત્રણેમાં વપરાતાં હથિયારો ઘણાજ અસલી જાતનાં હોય છે. અને હજી પણ તેવાંજ હથિયારો વપરાય છે. હથિયારો પણ કારીગરો પોતેજ બનાવી શકે છે તેથી ખહારના માણસની મદદની જરૂર પડતી નથી.

વહેર માં કદવતને ઠોકાણે એક ઘંતા વગરનો લોખંડનો કડકો, પથરાને પકડમાં રાખવાને એક લાકડાનું ચાકડું, થોડી ઝીણી રેતી, પાણી, અને ધાતુનો ભુકો એટલાંજ વાનાં-

જેવા ઘાટ નેદ્રએ હેવા ધાટની બેરે છે પછી ટકાવા માટે બીજા મોણસને આપી દેવામાં આવે છે.

ટાંકવાના કામમાં પણ સાદાં તેમજ ઘણાં થોડાં હચિવારનો ખર્ચ પડે છે. એક સોખ-ડનો અણીવાળો શકુ જમીનમાં ઢંગેલો ઘાટનોમાં આવે છે. જે પથરાને ટાંકવાના હોય છે તેને નેટ્રો ભાગ કહાડી નાંખવાનો હોય તેટલો ભાગ શકુની અણીને અંકડે તેમ રાખવામાં આવે છે. પછી ઉપર શંગિડના માથાની હથોડી વડે ધમ્મિ ધામે નેદ્રએ તે પ્રમાણે ટાંકવામાં આવે છે. આમ પથરાનું ખડગચડાપણું તેમજ તહેતા. ઘાટની અનીયમિતતા જતાં રહે ત્યાં સુધી કરવામાં આવે છે. પછી તે પથરો પોલિશ કરનારાના હાથમાં આવે છે.

પોલિશ કરનારાને ઘણા કહેવાય છે. તેનાં સાધનો પણ ઘણાં થોડાં હોય છે. સરાણના ઘાટનું એક ચંચ હોય છે તેના ઉપર પોલિશ કરનાર ચક્રનું હોય છે તેમજ સરાણને ચક્ષાવવાને જેમ એક ગજ હોય છે તેમ આને માટે પણ હોય છે. અને એક વાસણમાં પાણી હોય છે. પોલિશ કરનારા ચક્ષા ઉપર ધાટનો ભુકો, કરજ, તથા લાખનું મિશ્રણ લગાડવામાં આવે છે. તેનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે હોય છે. ધાટનો ભુકો ૧ થી ૩ ભાગ, લાખ ૧ ભાગ. જોણું વધતું, પથરાની સખતારી ઉપરથી નકી કરવામાં આવે છે. ધણાજ કંઠુ પથર હોય છે તેને આ ચક્ષાથી પોલિશ થઈ શકતું નથી તેને માટે તાંપાનું ચક્રનું વાપરવું પડે છે. તરમ પથરા માટે પોલિશ કરવાનું મિશ્રણ લગાડવા વગરનું લાકડાનું ચક્રનું વપરાય છે. સુતરની શાયડીની પેઠે ગજની દોરી પોલિશ કરવાના ચક્ષાવાળા લાકડાના રોલર ઉપર ઘીડી આમથી તેમ બેઝ્યાંથી પથરાને પોલિશ થાય છે. ગજ જમણા હાથમાં રખાય છે. પથરો પક્ષાણેલા ચીંચરા વડે ડાળા હાથના અણસા અને આંગળી વચ્ચે પકડે છે. પથરો પક્ષારાથી ગરમ થઈ જતો હોવાથી ચીંચર ધડી ધડી પક્ષાળતા રહેવું પડે છે.

આ શિયાય, ફેટલાક પથરાને બીજા સંસ્કારની જરૂર હોય છે. તે સંસ્કાર માટે ટોળીયા અને પ્રતિમાર અને ફેટલીકવાર વિધાર લોકો કને પથરા મોકલાય છે. સાદા તેમજ તાજેલા મણકયા છરીઓના હાથ, વગેરે વસ્તુઓ બનાવવા માટે આ સંસ્કારની જરૂર પડે છે. ટોળીયા અને પ્રતિમારો પથરાને બીજા પથરા અથવા લાકડાના પોલિશ કરવાના ગોળ મણકયા વગેરે સાથે થાય છે. ધાટના ભુકા અને અડીકના ભુકાથી બરેલી બીની, ચામડાની કોષળગોમાં પથરાઓને બારી તે કોષળોને આમથી તેમ ગૂંચાવે છે આ કોષળોને હમેશા બીનીજ સાથે છે. આ રીતેના કોષળોના સંસ્કાર એક પખવાડિયા સુધી ચાલે છે. પછી પથરાઓને વિધાર અથવા વિધનારને ત્યાં મોકલે છે. તે જુદા જુદા માંપની શાયડી વડે તેમને વિધે છે. તે શાયડીઓ પોલાહની હોય છે. પથરા વગેરે બનાવતી વખતે પોલાણ કરવા માટે પણ વિધવાની જરૂર પડે છે. નેદ્રએ તેટલી ઉંઘળ સુધી-વીધી પછી આગળ પડતા ભાગ અથવા ખડગચડાપણું હચિવાર વડે કાઢી નાંખવામાં આવે છે. બધું થઈ રહ્યા પછી પોલિશ કરવાના મિશ્રણથી અથવા તે પોલિશ કરવાના રોલરથી તેવાર યમેલી વસ્તુઓને પોલિશ કરે છે.

આવી રીતે ધમ્મી જાલની વસ્તુઓ બનાવવામાં આવે છે. ખમીસની ખંડાંયનાં બટન, આમળના ભાગનાં બટન, ચપડાં ગોળ, લાજ-વર્તુલ, અર્ધ ગોળાકાર, વગેરે ઘાટનાં ચાક, ઉપરડોમ, ઘડિયાળના અહોડા, તાવીજ. બંગડીયો, કડાં, સીક, કડીયો, ડબ્બીયો, કંઠણાં, સાદા અથવા તાજેલા મણકયાની માંગાઓ, કાગળો ઉપર મુદ્રવાનાં વગુન, શાગળ દાપડાની

છરીઓ, હોદ્દર, ખડીયા, છરીની મુક, આંકણીઓ, પુષ્પપાત્રો, ખાલા, રકાખી, શેતરંજનાં કહેરાં, શિરત્રિંગ, તોપો, તોપની ગાડીઓ. વગેરે ઘણી વસ્તુઓ બનાવાય છે.

પથરા જે જે કદના મળે છે તે પ્રમાણે વસ્તુઓ બનાવાય છે. ચીન, અરબસ્તાન, ઇરાન, અને વિશ્વવિખ્યાતમાં ખેડાં અદિનો માલ ધણો ખપતો. અને ત્યાંની માંગણીને અનુસરીને જાણ તેમજ જાણી નથી કરવામાં આવતાં. ચીનમાં મળુકા બહુ ખપતા. તાવીજ અને માદળીયાં ઇરાન અને અરબસ્તાનમાં બહુ ખપતાં. જેજ શોભાવનારી વસ્તુઓ, તેજા સૌન્દર્ય ખાતર વપરાતી વસ્તુઓ વિશ્વવિખ્યાતમાં ખપતી. ખંભાતની ચંદલી હતી તેવામાં તે આ બધું દેશી પર-આયોજી બેપાર ચાલતો હતો પણ હવે સમય બદલાયો છે અને હવે હિન્દુસ્તાનના બહારના દેશો સાથેના બેપાર મુંબાઈ નાના બેપારીયોની મારફતજ ચાલે છે. ચીન સાથે હજી પર-આયોજી બેપાર ચાલુ છે.

આનો બેપાર અને ઉદ્યોગ એક સમય ઉપર ખંભાતનો મુખ્ય આધાર ગણાતો હતો. હજી પણ સગમગ તેમજ છે, અલગત દશા ઘણી પડતીવાળી યદ્ય મદ્ય છે. એક સમય ઉપર આ ઉદ્યોગમાંના દરેક ખાતાના લોકોનું મહાજન હતું, અને તે બધાના ઉપરી અકીકીયા કહેવાતા, તે તે લોકો બેપાર ચલાવતા હતા. પણ હવે તેવું કંઈજ નથી. ગમે તે માણસ આ ધંધા કરી શકે છે. આ દુન્ય ઉપર ખંભાતની વસ્તીના ફક્ત મો ભાગ-૨૩૦૦ માણસો-શુજરાન ચલાવે છે. ખેડાં આ દુન્ય મુસલમાનોના હાથમાં હતો. હાલમાં ધણીપી સોદાએ પોતાના હાથમાં તે સંપદ લીધી છે. તે લોકો પોતાના હાથ નીચે ધાંચી, ગોઝા, પીંજરા, રજ-પુન, રાવળીયા, અને મુસલમાનોને રાખે છે. તેમાંના ૧૦૦૦ ધરીયા છે, ૨૦૦ પીંધાર છે, ૨૫૦ ડોળીયા છે, ૪૦ પતીમર છે, અને ખાકીના બધા ખાંડીયા અથવા ઘાટ ઘડનારા છે. છેલ્લા વર્ગમાંના ૨૦૦ કસબ જાણનારા અને ખાકીના અજાન છે. આ ઉદ્યોગનાં જુદાં જુદાં ખાતાં જુદી જુદી જગ્યાએ ચાલે છે. રક્ત આશરે સાતેક બેપારીયોને ત્યાંજ બે ત્રણ ખાતાં સાથે લાગાં ચાલતાં હોય છે. પણ અરસપરસ સાહાય્યના બાવની ઘણી ખોટી છે, અને તેથી દુન્યની ચંદલી થતી અટકે છે. ૧૦૦૦ રૂપીયાના પથરામાંથી કારીગરી કરીને ૧૦૦,૦૦૦ રૂપીયાની કિંમત જેટલી વસ્તુઓ યદ્ય શકે એમ ગણતરી કહાડવામાં આવી છે, અને તેપણ હાલ વપરાય છે તેનાં અસલી, સાદાં હથિયારો વાપરીનેજ. દર વર્ષે ખંભાતમાં ૩ થી ૫ લાખ ૩૫૦૦ રૂપીયાની કિંમતના પથરા આયાત કરવામાં આવે છે, અને દોઢ બે લાખ રૂપીયાની કિંમતની તેજાર થયેલી વસ્તુઓ વેચાય છે એમ ગણતરી કરાઈ છે.

આ નિષ્પદ ઉપરથી જણાશે કે ખંભાતનો અકીકનો ઉદ્યોગ ઘણા જુના વખતનો છે. ખીજી બધી વસ્તુઓની પેઠે તેના પણ જુનાનીના દહાડા હતાં, અને હાલ તે વૃધ્ધાવસ્થામાં આવી ગયો છે. તેની પડતીનાં ઘણાં કારણો જોઈ એમ છે પણ મુખ્ય એ છે કે કામ કરવાની રીત, સાધનો, હથિયારો વગેરે બાબતમાં કારીગર લોકો હજી ઘણાજ અસલી વિચારના છે. ખંભાતમાં ૧૭ મા સદામાં ખેડો આ ઉદ્યોગ ચડ્યો ત્યારે તે વખતે જે જાતનાં હથિયાર વપરાતાં હતાં તેજ જાતનાં હથિયાર હજી પણ વપરાય છે. પણ હું આશા રાખું છું કે જાન જે સર્વ વ્યાપી પ્રકારક છે, તેની અસરથી લોકો મુદ્દરજે, અને આ અસલથી આલેખ્યા આવેલા ઉદ્યોગને ખીજીની ચંદલી રીતિમાં આજી દેશના ખીજા ઉદ્યોગો સાથે હરીફાઈ કરશે. (સંખ્યા ૪)

હોળી.

(ત્રજનાર:—શ્રી. મગનલાલ મા. ઝવેરી.)

દિન્દુએણું આપું છુંન ધર્મકર્મમાંજ વ્યતીત થાય છે. તેઓ ખાવા પીવામાં, સુખ દુઃખમાં, વિવાહાદિ શુભ પ્રસંગોમાં, તથા જન્મ-મરણ સમયે પણ ધર્મને આગળ કરે છે. તેમની દરેક માન્યતા સાથે ધર્મના નિષ્ઠ સંબંધ છે, અને તેથી તહેવારો સાથે પણ હોય તો તે સ્વાભાવિક છે. હોળીના તહેવારનું પણ એમજ છે. હોળી કેમ ચારબ થઈ તેની અનેક વાર્તાઓ પુરાણોમાં છે. 'હોળી' શબ્દ હોલિકાનો અપભ્રંશ છે.

હોલિકા કોણ હતી ?

હોલિકા હિરણ્યકશ્યપુ નામના રાક્ષસની બહેન હતી. બ્યારે પ્રહલાદે અનેક કષ્ટો વેડતા છતાં પોતાના કષ્ટ દેવ શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનની ભક્તિ છોડી નહીં ત્યારે તેનો પિતા હિરણ્યકશ્યપુ ને રોષ હતો અને મૂર્ખતાવશા સિવ અને વિષ્ણુમાં બેઠે માની વિષ્ણુને પોતાનો શત્રુ સંમતો હતો, તેના પર બહુ ક્રુદ્ધ થયો અને પોતાની બહેન હોલિકાની સહાયતાથી તેણે પોતાના પુત્રને ચિત્તા પર બેસાડી ભસ્મ કરી દેવાની હુકમી રાખી. એક મોટી પિતા ત્યાર કરવામાં આવી અને આ ફાળમાં પોતાના બચીભને લઈ ચિત્તા પર બેઠાં. બહુ સરકાર થતાંજ ચિત્તા બઝી ઠી. અને હિરણ્યકશ્યપુએ યોડીજ વારમાં બેપુ' કે બ્યારે તેની બહેન ભસ્મ થઈ ગઈ હતી ત્યારે પુત્ર છત્રી પ્યાનમ બેઠો હતો. જેમ જાણપડમાં શેરકે, મેશકે અને એવરેનેગો નામના ત્રણ શાકુડી ભત્રીની રક્ષા કર્યાની કથા છે તેમજ આમણી આ પ્રહલાદની કથા છે. બધા ક્ષેત્રોમાં લખ્યું છે કે પરમેશ્વર પોતાના સાચા ભક્તની રક્ષા અપરમ કરે છે. હોળીનો તહેવાર આથી પ્રહલાદની અત્રોક્તિક ભક્તિનું સ્મારક છે. દિન્દુમાત્ર એવા ભક્તના રક્ષિત રહેવાનો અને હોલિકા જેની ક્રુદ્ધ સ્ત્રી-રાક્ષસી-નાં ભસ્મ થઈ જવાનો ઉત્સવ મનાવે છે. જે અપંચબ્દો હોળીમાં મોલવામાં આવે છે તે બધા હોલિકાને તેનાં ક્રુદ્ધ કર્મના ખલ્લા રૂપ છે, અને જુલો હોળી પેટવવાથી લોકો તે ક્રુદ્ધ રાક્ષસીને બાળી દે છે, એવો ખાલ છે. પૂર્વ વસંતઋતુની પ્રારંભમાં જે મહાવચ કરતા તે મગની કિચા બપ્પ થતાં તેને હોલિકાના રમવાનું આસન કે કુંડ માલ કરવા લીધું છે.

પૂતળું બનાવી એકને બાળા દેવું, એ તેવું સર્વથી મોટામાં મોટું અપમાન છે તેમજ શત્રુકે તેને બાળવા બરાબર છે. એથીજ દિન્દુએ કોઈ સગું પરદેશમાં મરી જતાં અને જેની સાથે હાથ ન લાગતાં તેની એક આઠની મૂર્તિ બનાવી બાળે છે. એ કોઈ આપણીજ માન્યતા નથી. પુરોષોપનો પણ એજ માન્યતા ધરાવે છે. હમણાં થોડાં વર્ષ પૂર્વે કચી મંડનાદિ વિજાવતી નગરોમાં ગાઈ ફોક્સ નામના ચિત્રોદી કે જેણે ઈ. સ. ૧૬૦૫ માં સુરત લગાડી પદેવા જેમ્સ રાજને અને તેની પાસેજેકને ઘરાડી મેલવાનું કાવતરું રચ્યું હતું, તેનું પૂતળું કરી લોક બાળતા દના અને તેમ કરવામાં બહુ આનંદ માણતા હતા. સંભવિત છે કે મામદાઓમાં દરજે એ ઉત્સવ મનાતો હોય.

તહેવારોમાં દાળીનું સ્થાન.

સંસારની બધી જાતઓમાં યોગ્ય ધણા તહેવારો જરૂર હોય છે. મુસલમાનોમાં ઇદ, મોહરમ, શકરાત, બારાવશત, આદિ; ખ્રીસ્તીઓમાં ક્રિસ્ટમસ, ઇસ્ટર, કાર્નાવાલ, માઇકલમસ-દેવ, ન્યુયર્સડે આદિ; પારસીઓમાં જમશેદી નવરોજ, પટ્ટીઆદિ. બધી જાતોના તહેવારોની સંખ્યા ગણી શકાય છે, પણ હિન્દુઓના તહેવારોની સંખ્યા લગભગ અગણિતજ છે. હિન્દુ ધર્મમાં જુદા જુદા પંથોને તથા વર્ણોને વારંવાર ખાસ પર્વો હોય છે, છતાં કેટલાક સર્વ સાધારણ પણ હોય છે. એમાં એ નીચલા ચાર, ચાર મુખ્ય જાતિઓને વારંવાર, છે—શ્રાવણી બ્રાહ્મણોનો, દસરા ક્ષત્રીઓનો, ત્રીયાળી વૈશ્યોનો, અને હોલી શૂદ્રોનો તહેવાર છે. આ બધા તહેવારો જુદી જુદી જાતને વારંવાર હોવા છતાં એક બીજાના તહેવારમાં એક બીજા આનંદથી ભાગ લે છે.

નારીયજાત પુર્ણિમા અથવા શ્રાવણીને દિને જેને જાતિઓ જાતોષ ધારણ કરી રહી છે તેને તે ખંદે છે; સાંજે વૈશ્ય વર્ગ “ સમુદ્ર પૂજન ” કરવા જાય છે. જેથી નારીયજાતોઓને લાભ થાય છે. દસરાને દિને અજુને શમી—જલપરથી પોતાનાં હથીયાર કાઢી કૌરવો સામે વિરાટ રાજા તરફથી યુદ્ધ કરેલું; રામે રાવણને પણ એજ દિને મારેલો, અને તેથીજ ઉત્તર-દિશ તરફ હજીએ તે દિવસે રાવણની પ્રતિમાનો છેદ કાપ બનાવવી રામ અથવા તેના મહાયક વાનરો કરે છે ! શમી—પૂજન હવે ક્ષત્રીઓ કરતા હોય તેને ખંદે મુખાષ આદિમાં તો વૈશ્યો—બ્યાપારીઓ—વધુ કરે છે. દીવાળી ખાસ કરીને વૈશ્યોનો—બ્યાપારીઓનો—તહેવાર છે; પણ તેના બધાજ એક સરખી રીતે આનંદ લુટે છે. કાંઈ પણ હિન્દુ વર્ણુ એવી નથી કે જે એમાં ખીજ વર્ણુ કરતાં બહુ ઓછો આનંદ માનતી હોય. વૈશ્યો પોતાના ચોપડા એજ દિને ખંદે છે, નવા વર્ગની ‘ બાલંસ ’ [Balance] અથવા ‘ સ્ટોક ’ [Stock] એજ દિવસે કાઢે છે અને આખા વર્ગમાં પોતાની ડુકાને જે કદાચ સારાં કપડાં પહેરી બેસતા હોય તો પણ તે એજ દિને છે ! બાકી તેમના માણસોને તો ઉલટું એ દિવસમાં હમેશા કરતાં વધુ કામ હોય છે; અને એ મુધરેલી જાતની ગુલામીનો દોર એ દિવસોમાંથી ઓછો હોતો નથી. શીખીઓ જરા ઉદાર થઈ એ દિવસોમાં ‘ લાઇટ ’ આદિ સાફ કંઈક ખરે છે તેમજ તેમની ડુકાનો આદિ, જે નહીં તો કદાચ કદાચે રંગાત નહીં, પણ એજ દિવસોમાં રંગાય છે, અને તેટલી ઉદારતા, માથ કાંઈક વખતે કહેવાતા શોક વગેરેનું ખડાતું નહોય તો, તેમને મને કે કમને ખતાવવીજ પડે છે ! કેજૂસ બ્યાપારીઓને આ દિવસો એ કંઈક ચિંતાતું કારણ થઈ પડે છે, કારણકે આ વરસ ઉપરાંત માણસો આદિ પ્રત્યે પણ ઉદારતા ખતાવી તેમને બ્યાપારી જનાવવાની ઉદારતા એમને ખતાવવી પડે છે ! ખીજે હાથે માણસોને નોકરોને—એ દિવસ પસાર થતાં પોતાની કંઈક આર્થિક ઉન્નતિ થશે, એ વિચારે આનંદ થતો હોય છે, તેમજ ‘ બોનસ ’ (Bonus) પણ મળે છે. મુજબમાં તો એ તહેવાર હવે માત્ર હિન્દુઓને નહીં પણ ખીજ જાતના બ્યાપારીઓ આદિ પણ પાળે છે—જુદા શુદ્રોખીયોનો પણ તે પાળે પડે છે—તો અર્ધા હિન્દુઓ જેવા પારસીઓ તો તે પાળે તેમાં નવાઈજ શી ? શીખોનાં અમૃતસરનાં મુવર્ણ મંદીરનો ચોટો ઉત્સવ પણ એજ દિનોમાં ઉજવાય છે. આ રીતે તે એક ન્યાત, પંગ, જાત કે ધર્મનો નહીં પણ હિંદુમાં વસતી આખી પ્રજાનો

તહેવાર યહ પડયો છે. શૂદ્રોના તહેવાર હોળી કહેવાય છે, પણ તેને સરખી રીતે બધાય માને છે. શિક્ષણના વધુ પ્રચારથી જો કે હવે શિક્ષિત વર્ગના મોટા ભાગ એ તહેવારના લાભ લઇ શકે થવા ચાહતા નથી છતાં એના હજુ સર્વથી વધારે તેમની તરફથી યથો નથી.

• મુઢરેલી હમે હોળી ઉજવવી જોઈએ:—સંપત્તી વૃદ્ધિનું સાધન.

જાતીય તહેવારો અને પવેને ઉજવવાની ઉદ્દેશ્યનતા એ જાતિનું દુર્દેવ આવવાનું પ્રમાણ છે. હા, સમ્યક્તાના વધારા સાથે તેને ઉજવવાની રીતમાં ફરક કરવો એ તેને ઉચિત છે. અંગ્રેજીમાં મોટા દિવસ જેમ કેટલોક વર્ષો પર મનાવવામાં આવતો તેમ હવે મનાવવામાં આવતો નથી, તેમજ એ વિચારથી હોળીના જેવી આપણી હોળી પણ નવ-શિક્ષિત હિન્દુ સમાજ માનતી નથી. હોળીની ભજનો (!) શિક્ષિત સમાજ માં રાકતી નથી; પારકી લીંગાને અપશબ્દો સંબળાવી રસ્તામાં ફેંચેત કરી શકતી નથી. રસ્તે જનારાને માડના 'કાલ' ની છાપ મારવાનો ભય આપી તેમની પાસેથી પૈસા કઢાવી શકતી નથી તેમજ તેમને વિના કંઈક સત્તાવી શકતી નથી; કોઈને 'કાડી' માં બાંધી 'રામ બોલો ભાઈરામ' કરી શકતી નથી; પારોડીનાં વૃદ્ધ માત પિતાદિને ફટી શકતી નથી; 'હોળીયા' થવાને રાજ કોતી નથી; તેમજ 'હોળીયા' યહ હોળી માનતાં અસંખ્ય ગીતો ગાતાં જઈ ખીજ મહેલવાના ભાઈઓ સાથે લડાઈ કરી શકતી નથી; કોઈને અર્ધડાં પર સ્વારી કરાવતી નથી; બારી બારણાં અને ખારવા મુઢાં ખાણેને હોળીમાં હોમતી નથી !—કુઠમાં આનાર્થ વર્તનનો તેણે ત્યાગ કર્યો છે અને તેથીજ એ શિક્ષિત સમાજ અશિક્ષિતો અને નાનાં ઉમરનાઓ સાથે બંગાળી બંધ યહ છે.

આ પ્રકારે બેઠ પડ્યો છે. જન સમાજમાં સંપત્તી આવવ્યક્તા પ્રથમ છે. અને તેથી આવે શુભ પ્રસંગ-તહેવારમાં તો-ખાસ કરી લેવી જોઈએ, કે જેથી બધા સરખો આનંદ તે તહેવારમાં લઈ શકે. તેમ કરવામાં તે ઉજવવાની રીતભાતમાં કેટલાક ફરક કરવો આવશ્યક છે. એક જમાનો હતો કે જ્યારે માત્ર હિન્દુઓજ નહીં પણ મુસલમાનો પણ હોળીમાં સામીલ થતા હતા અને તેમાં સાધારણ મુસલમાનોજ નહીં પ્રત્યુત આદ્યાદો મુઢાં સમિમિત થતા હતા. લખનૌના પ્રસિદ્ધ નવાબ વાજીદઅલીની હોળી તો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. પણ હવે જુદા-જુદા પણ એનાથી દૂર નાસે છે. તેનું કારણ એ તહેવાર ઉજવવામાં ચલાવવામાં આવતી ગેરવર્તણૂક છે. ચુલાજ, રંગાદિના છંટકાવ કરવો એ વિશે બહુ કહેવાનું નથી. કેટલાક મંદિરમાં આઆપો બકાણીશિતા કેટલાક અવયવનું લક્ષ્ય રાખી જે પીયકારીઓ મારે છે તેવા પ્રકારની અવપાદ અને પાપી પદ્ધતિ દૂર કરવી જોઈએ છે. ચુલાવથી માથું દુખવાની ફર્યાદ સાધારણ ધર્મ પડી છે, ને તેનું એક માત્ર કારણ તેમાં જોળવામાં આવતી 'ભારી' છે, કે જે આંખમાં જતાં પણ બહુ દાનિ પછેંચાડે છે. રંગોમાં પણ અતેક પ્રકારના વિપરીત રંગો અને કેંદરોને ભટ્ટોમાં નાંખવામાં આવે છતાં ન નીકળે તેવા રંગોનો છંટકાવ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. શુદ્ધ રંગુકાના ફક્તના રંગોનેજ, બે છંટકાવ કરવાનું મન થાય તો, છંટકાવ કરવો ઉચિત છે. પણ તેનો રંગ કાચાની બાદી તરફ આવવ્યામાંની કેટલા બે છે? વિલાપતી તેવા રંગોએ તેની જગ્યા લીધી છે, અને કેટલાકને ધામે ધામે 'બેલકોટ' કરવામાં આવે છે. પણ એથી હમે એમ નથી કરેલા માંમતા કે રંગોના છંટકાવ કરવો ખાસ આવશ્યક

છે. 'અમે' તો માત્ર નિર્દોષ રીતભાતો ચાલુ રાખવામાં, તેમાંથી અનર્થ ન થાય ત્યાં સુધી, વધી ઉઠાયતા નથી.

હોળીનું મહત્વ.

આપણા પૂર્વજોએ આ તહેવાર કેવી સુંદર મોસમમાં રાખ્યો છે? હોળી માતાની કહેવાતી, કયા અને તેના સંબંધમાં આપણા પૂર્વજોની શુદ્ધ કલ્પના ક્યાં? ઋતુઓમાં શ્રેષ્ઠ વસંત ઋતુમાં આ તહેવાર આવે છે, જ્યારે ભારતવર્ષ ઇન્દ્રના પાત્ર નંદનવન સમાન—કે જે જો સૌથી ઉત્તમ જાગ હિન્દુઓની માન્યતા પ્રમાણે કલ્પાય છે—ચતુર્થીય છે. ગર્મી શર્દી સમાન હોવાથી આખી સૃષ્ટિ સુખમય થઈ જાય છે. ભારતના જ્ઞાનો સરદાર આત્ર પદ્મવિત અને પુષ્પિત થવાથી કેવા સોહામણ દેખાય છે? આત્ર મંજરીના સૌરભ પવનમાં વ્યાપ્ત થઈ ધ્રાણેન્દ્રિય દ્વારા આપણા મનને એ સુગંધ કેવું બહેકાવી દે છે? જંગલોમાં કેશુડાનાં ફુલ ખીલી કેવી શોભા વધારે છે? કવિઓએ આ ઋતુને 'ઋતુરાજ' કહી છે. એની પ્રસંસામાં સંસ્કૃત, હિન્દી, શરસી, ઉર્દૂ, આદિ બાષાઓમાં જે કવિતાઓ રચાઈ છે તેની અપાર સંખ્યાથીજ એ ઋતુની શ્રેષ્ઠતા પ્રમાણિત થાય છે. આ ઋતુમાં પોતાની મેળેજ બધા ઉવધારીઓમાં પ્રેમની માત્રા અધિક થઈ જાય છે. યુરોપમાં પણ વસંતઋતુનો બહુ સત્કાર થાય છે. કોઈ પણ કવિને ઋતુવિશે કંઈક લખવાનું મન થતાં પ્રમુખરથાન ત્યાજ ઋતુને આપણું પડે છે, નહીં તો તેના વર્ણનમાં બહુ રસ આવતો નથી.

હોળીનાં તહેવાર હિન્દુ શાલીવાહન વર્ષના અંતમાં અને નવા વર્ષની શરૂઆતમાં આવે છે. હિન્દુસ્થાન કૃષિપ્રધાન દેશ છે, તેથી પાક થયે ખેડુતોને હર્ષ થશે સ્વાભાવિક છે. આવાં આવાં અનેક કારણોને લીધે આ ઉત્સવ જેટલા હર્ષથી મનાવવામાં આવે તેટલો ઓછો છે. હવે આપણી સભ્યતામાં ફરક પડવો જાય છે. અસ્લી શબ્દો મોંમાંથી ઉચ્ચારવા—સાધારણ રીતે પણ—અસભ્યતા ગણાય છે. સિક્ષિતજનો ગાજો દે છે તો પણ તે મૂર્ખ, બદમાશ, નાલાયક, પાછ, આદિ શબ્દથી સમાપ્ત આવે છે! કદાચ ઇંગ્રેજોમાં ગાજો દેવાનું મન થાય છે તો કેમ, બેગર, રકાઉડલથી કેવીજ આદિ શબ્દોનોજ પ્રયોગ કરે છે! આથી હોલિકા પર, કદાચ ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્વળવલિત થઈ જાય તો હોલિકાને ક્રોધાગ્નિ પ્રકટ કરવાના ઉક્ત સમ્પત્તર શબ્દોમાં ગાળ અનુચિત નથી! પ્રથમ તો આ ક્રિયાઓજ બારેબાર સંશય ભરેલી વાર્તા છે. ગાળ દેવાનાં બદનાં તરીકે આ કથા ઉપજવી કાઢેલી લાગે છે. છતાં જો તે માનવીજો હોય તો આ સિવાય બીજો સભ્ય ધ્યાન નથી.

હોળીની વિચિત્રતા.

પણ સૌથી મોટી વિચિત્રતા તો એ છે કે જ્યારે હોલિકાને ગાજો દેવું, ત્યારે તેને બદલે ગાજો આદિના પ્રયોગ મહોશ્વત્તની સ્ત્રીઓ કે જેમાં પ્રાયઃ પોતાનાં સખાં જોડાઈને પણ સંભાવેશ થાય છે તેમને દેવામાં આવે છે, જાણે હોલિકાના વંશની તેઓ ન હોય?!

સુંબઘમાં હવે 'હોલિકા સમ્મેલનો' આદિ જેવાં સમ્મેલનો શહેરનાં જુદે જુદે સ્થલે બાપણો આદિ આપાની એ તહેવારને સારી રીતે ઉજવે છે. તેમજ 'સૌથી પલ સર્વિસ લીગ' પણ એ જાખતમાં આ પડતો ભાગ લે છે. પણ સુંબઘમાં હોળીનાં તોડનો—મુલતાનીઓ,

ભારવાડીઓ, પંબળીઓ, અને લેવાઓ શિવાય—એટલાં બધાં ચતોં નથી તેથી એવાં વ્યંખ્યાનો ઇસાદિની બહાર ગામમાં મુજબ કરતાં વધુ જરૂર છે. હંમેશાં શહેરી કરતાં ગામડીયાઓ વધુ અચ્છાન હોય છે અને તેથી તેમને કેળવવાની વધુ અને પ્રથમ જરૂર છે. હજીર કરને ' હોલિકા સમ્મેલન ' અને ' સાપ્તાયિક સર્વિસ લીગ ' જેવી સંસ્થાઓની દ્વિતી દ્વિતી ઉત્કર્ષિ થતી જઈ દેશને વધુ ને વધુ લાભકારી નીવડે અને આપણી સમ્પત્તાનાં અસમ્પન્ન આચાર-વિચારોને સુધારે !

જીવન

મચ્છર અને મેલેરીયા તાવ.

(લેખક—ડૉક્ટર એન. જી. શાહ, એલ. એમ. એન. એસ. વડવાણી.)

હોડી ચુસનાર સપાળાં જંતુઓમાં મચ્છર એક અગ્રાધના ભાગ બન્યો છે. તેનો ડંખ જાતી તીવ્ર અને કંઠેળો આપનાર છે એટલું જ નહિ. પણ મચ્છરનો ડંખ અમુક દર્દીનાં કાશ્વરૂપ જન્મી છે. મોંઘ પણ મચ્છરની બંદર વ્યાધી ઉત્પન્ન કરનાર જંતુઓ અમવા હોય પદાર્થ હોય છે. ડંખની પીડા કે સંકેત હરીએ તેણે એ ડંખમાં જે હેર રહેલું છે અને જે દર્દી તે શરીરમાં ડાખક કરે છે તે, તરફ તે એકાદ રહી સાચવવું નહિ. આ મચ્છરો જંતુઓ લઈ બાંધે છે એટલું જ નહિ પણ શોતાના શરીરની બંદર તેને આશ્રય આપી શાયલ કરે છે તથા એ જંતુઓની રૂપિય મચ્છરના શરીરની બંદર થાય છે. આથી તે દર્દીના એ જંતુઓને મચ્છર નેવા ઉદાર ચત્તમાન ન મળે તો તેમની હરતી અને નિભાવ થશે સુરક્ષિત થઈ પડે છે, અને સેવકા માટે મચ્છરની ઉત્પત્તિ, તેની મારફત યાત્રા દર્દી અને તેની સામે જાણવી અને ઉપાય લેવાની પ્રયત્ન મનુષ્યને અચરવાતા છે. મચ્છરથી થતાં દરદ યાને રૂપ થાય છે તેમાંના શોભાતો નામ નેવાં કે મેલેરીયા તાવ (Malarial fever) પીએ તાવ (Yellow fever), હાથી પગથાળો તાવ (Filariasis), ડેંગ્યુ તાવ (Dengue fever) વિગેરે વિગેરે.

રહેડાણ.

મચ્છર નેવાં જોતી વચરેલાં છે. ઉષ્ણકીયક તથા શીતકીયક ઉપર પણ તેઓનાં છે. આફ્રિકા દેશમાં જાડ છે. સમસીનિષ્ણુ કીર્તીમાં થોડાં રહે છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં એનેફેલાઇન (Anopheles) એટલે મેલેરીયા તાવ ઉત્પન્ન કરનાર થોડાં છે ત્યારે એડીની (Aedine) નતનાં વધારે છે. દિગ્વિસ્થાન, એશિયા અને આફ્રિકામાં એનેફેલાઇન (Anopheles) વધારે છે. ક્યુલેક્સ (Culex) દંડ કેકાણે છે. મેનસોનીયા (Mansonia) ઉષ્ણ દેશમાં હોય છે, નેવાં કે મધ્ય આફ્રિકા, એશિયા અને દક્ષિણ અમેરિકા, ગ્રેબામીયા (Grabbamias) સુરેપ અને ઉત્તર-અમેરિકામાં છે. પદ્મટિની ટાવ ઉપર પણ તે એકાં હોતાં નથી. દિમાનવમાં ૧૦૦૦૦ કુટીરી ઉત્પાદ્યે પણ તે પુષ્કળ મળી આવે છે. એટલું તો ખાતરી કરેલું પડેલું કે લીનારવાળી જગ્યાએ, નદીના રક્તે અને થોડાં સંદેશરને કડિ, મચ્છરો ધાણું હોય છે. પણ સુધી જગ્યામાં જ્યાં વચરેલાં થાઈ મરાઈ રહેલ પાણી મળી આવે ત્યાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

• યુકેલીપ્ટસના ઊંડ ઉચ્છી દહેચદનથી મચ્છરી જવાનો રસ્તો આ વાસમાંથી કંઈક અમુક કરવામાં આવ્યો છે. એ ઊંડ તેલ કે એકીયમ યુકેલીપ્ટસ અને ઉપયોગી છે.

મચ્છરનો ઓરાક.

ધણી ભતનાં મચ્છરોને મનુષ્ય રક્તને અભ્યષ્ હોય છે, ત્યારે એકસ મચ્છરની ભત ભતવર ઉપરનાં પોતની ધામધુમ મથાવે છે. કેટલીક ભત લોહી ચુસનાર છે. એનોફેલીન (Anophele) ની કેટલીક ભત રક્તની બહુ તરશી હોય છે. તેવીજ રીતે બીજી બહુ ભાગે વનસ્પતિના રક્તનું ચુસીને રહે છે. કેટલીક ભત કેળાં અને એવા બીજા પદાર્થોની વધારે શોષીને હોય છે, અને સડવા આ-નેલાં સફરજન તેને પ્રિય થઈ પડે છે. કેટલાંક મચ્છરો નાના છવનું લોહી વધારે પસંદ કરે છે. નાની માછલી ઉપર પણ ધણી વખત તેઓ તરાપ મારે છે. અને તેના માથામાં ડંખ મારી તેના પ્રાણ દેરી લે છે. માછા લોહીની વધારે તરશી હોય છે ત્યારે નર વનસ્પતિના રક્તમાં જોવા માને છે. ઉચ્ચ હવાવાળા જગ્યામાં મચ્છરે થોડાં થોડાં આખા વર્ષ દરમિયાન પેદા થયાં કરે છે; પણ સુખી રૂતમાં આસામ લે છે. સમશિતોષ્ણ ક્ષીબ્ધ અને ઠંડા સુષકમાં મચ્છર શિયાળાની રૂતમાં એવા (Ova), લારવા (Larva) યાને મચ્છર (Mosquito) ની સ્થિતિમાં રહે છે. નર શિયાળો બેસે તે અગાઉ પ્રાણ ત્યાગ કરે છે, પણ માદા ગર્ભ ધારણ કર્યાબાદ અધાતીજ જગ્યામાં બસાઈ બેસે છે. નર મરવાના વખત, પહેલાં પોતાના કુટુંબના વૃદ્ધિનો ઉપાય થોડા લેવાની કાળજી રાખે છે.

હવાથી મચ્છરને થતી અસર.

મચ્છરને હવાના ફેરફારથી અસર થાય છે. થોડા ધણા વરસાદ તો તેમને નુકરનો છે. થોડો વરસાદ પડ્યા અને ખાઓથીયં બસાઈ જયાં એટલે તેમનું જોર વધવા માટે છે. કાસણ તેમની વૃદ્ધિ થવાને પુષ્કળ જગ્યા મળી આવે છે, ત્યારે સુખી હવા વધારે વખત આલવાની તેમને ઉમરી અસર થાય છે. જેના સાબણ રૂપે ૧૯૧૨ વું વર્ષ અને ૧૯૧૩ વું વર્ષ છે. ૧૯૧૨ ના વર્ષમાં વરસાદ કમી પડવાથી અને સુખી હવા ધણી વખત આક્રમ રહેવાથી મચ્છરનું જોર ધણું નરમ હતું ત્યારે તેથી ઉલટું ૧૯૧૩ ના વર્ષમાં મચ્છરનો લગભગ દરારણી વધારો થયો હતો અને તેને લીધે ઘેર ઘેર તાવના ખાટલા નજરે પડતા હતા. થોડામાર વરસાદ અગર સૂખા પવનના કપાટાથી તેમનું તથા તેમના કુટુંબ કબીલાનું નિકાલ થવા માટે છે. બરફ પડવાથી કેટલીક ભત મરણને શરણ થાય છે. એનોફેલીસ બ્રાહ્મકેટસ (Anopheles brahmakets) નામના મચ્છરને હીમ (frost) નુકસાન કરી શકતું નથી. તેમનાં ઇંડાં ઉપર બરફ બે ઈંચ નીચે એક આડવાડીયાં સુધી પડ્યા રહે તો પણ તે થોડાં વર્ષ તેમાંથી મચ્છર ઉત્પન્ન થાય છે. મલમલ તેથી તે ભતને નુકસાનની પહેાંચતી નથી. બચ્ચાં સેવાતી વખતે પવન તેમને નુકસાનકર્તા થઈ પડે છે.

મચ્છરની ભત-લગભગ ૮૦૦ ભતનાં મચ્છરે પારખવામાં આવેલ છે, પણ ઈશિર કૃપાએ તેમાંનાં થોડાંજ રોગનાં મૂળ થઈ પડે છે. અઘાર સુધીમાં લગભગ ૧૦૩ ભતનાં એનોફેલીન (Anophele) પારખવામાં આવેલ છે, આમાંનાં ધણું મનુષ્ય રહેઠાણથી દૂર રહેવાનું પસંદ કરે છે.

લસણ.

મચ્છર કરડયા બાદ નંતુને શરીરની અંદર સેવાવાને ૩૬ કલાકથી ૧૨ અથવા ૧૫ દિવસ સુધીને વખત લાગે છે. એટલે મચ્છર કરડયા પછી તેટલી થુલે તાવ આવે છે. આ વખત ચોથીયા તાવની અંદર એકાંતરીખાતા કરતાં સહેજ વધુ હોય છે. હાંદિને ટાંઢ વાતી હોય એમ જણાવા માટે છે અને બેબેની જગ્યા છે માણું દુઃખે છે, હાથ પગમાં દુઃખાવો થાય છે. પેટ બાદે બાદે જણાય છે, અને બહારી યાનો વાતિનાં ચિહ્ન પણ દેખાવ દેવા માટે છે. આ સ્થિતિના મુખ્ય ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે—કાંડી, તાવ અને પરસેવા.

કાંડી.

હાંદિને થાક લાગેા હોય એમ જણાય છે અને હોસકોચ વીનાનો હોય એમ માલુમ પડે છે. બગાસાં આવે છે અને સુઈ જવાનું મન થાય છે. કાંઈ કાંઈ વખત સખત માથાનો દુઃખાવો ઉપડે છે. કમર ફટે છે અને હાથ પગ હુટવા માટે છે, અરતે આસ્તે કપાટી શરૂ થાય છે અને ટાંઢ મઢે છે. અંદરો

કંડો સ્થાપન અને લેવાઈ ગયા એવો નજીબ છે, આથી શરીર કમરના માટે છે અને હાથ કડકતા માટે છે. આ વખતે શરીરે હાથ લગાડી તપાસી જોઈએ તો શરીર કંડુ આકાર પડે છે. પણ કમરમાપક થંચ થરમાપક (Thermometer) જોડાયાં, બમણાં કે ત્રણમાં મુકવામાં આવે તો તે શરીરની વજનતામાં બે ત્રણ ડિગ્રીનો ફરક બતાવે છે. કંડી લાગવા અગાઉ થોડી મિનિટ ચા કલાક તાવ મહકવા માટે છે, માથું ફટફટ થાય છે, નાકે ત્વરાથી આવે છે, પેશાબ પ્રમાણમાં વધે છે અને પાણી નેત્રો થાય છે. કંડી દસ પંદર મિનિટથી એક બે કલાક સુધી રહે છે અને તાવ કપાટાનું પદસ્થિતિ માટે છે.

તાવ.

આપને આપને કંડી કમિ થાય છે અને તથા ગરમ માન્ય પડે છે. જોકે સુરપીરંગ પાડે છે અને હાથ તથા ચામડીનો રંગ લાલ લગુય છે. નાકે ખૂબ જોરથી આવે છે. હૃદય ખૂબ જોરથી કમરે છે અને માથાની અંદર કોઈ દબોડીના માર માતૃત્વ હેમ એવો દુઃખાવો થાય છે. કોઈ કોઈ કેસમાં બેન બનવા લગાડી જાય છે. પેશાબ થોડો અને પાણી ઉતરે છે અને તેનો રંગ ઘેરો માલુમ પડે છે, કોઈ કોઈ વખતે હોઠે બેન જોવાની ગયાનાં ચિહ્ન જાય છે, તથા બહુ ધારે છે, અને પાણી ખૂબ માગે છે. આ રિપીટ અરથા કલાકથી ત્રણ ચા તેમ આર કલાક આવે છે.

પરસેવો.

અત્યાર સુધી તથા સુધી અને ગરમ લાગતી, હવે કામળ અને પરોરાને લીધે મૃદુ જાયવા માટે છે, કપાળે પરોરાના મોટીયા બાજે છે, અને આપને આપને આપને શરીર પરોરાથી તરબોલ થઈ જાય છે શરૂઆતમાં તાવ ધીરે ધીરે દસકા પડતાં પછી એકાદ ઉતરવા માટે છે અને નિયમિત મારમલ (normal) વજનતાએ પહોંચી જાય છે. આ રિપીટ એકથી બે થતો ત્રણ કલાક આવે છે. દુઃખાવો અને બિચોની ને તાવની અંદર પૂરેલેમાં હોય છે તે બાજમાં થઈ જાય છે. નાકે ધીમી અને મૃદુ થાય છે. હાથ બોલી થાય છે અને હાથે થઈ જાય છે નિઃશ્વરેને વચ થાય છે. પેશાબ ઘેરો પીણું અને સ્નાયુ ઉપર થાય છે. આપે તાવ ઉતરી જાય છે ત્યારે હાથેને લાલ આરામ જાય છે. પણ તાવના ઝેરી નાનું પ્રમાણ રક્તની અંદર વધારે હોય તો તાવ વધે છે. તાવના દુર્મતમાં હરદનેરા ઉપર જાય છે લાલો સામટાં લેવામાં આવતાં નથી—કોઈ વખત થોડી ટાંટ મહકી તાવ આવે પણ પરસેવો થાય નહિ તો કોઈ વખત થોડો વખત ટાંટ લાઈ પરસેવો થાય અને તાવ જાય નહિ, અને કોઈ વખત ટાંટ અને તાવ હોવાનું આવે પણ શરીર સહેજ ગરમ જાય અને પરસેવો મળે. સાંધાંણ કેસોની અંદર બેન કંડી અને તાવના વખતમાં વધવા માટે છે. લોહીની અંદર એમીગ્રી (amalgam) તામના નાનું ઉપર રાંત લીમોગ્લોબિન (hemoglobin) એટલે લોહીનો લાલ રંગ તથા લોહીના સહેજ અને લાલ પરમાણુ કમિ થઈ જાય છે. તાવના દુર્મત થઈ જાય સંચારમાં અગર બેન થાય છે પણ એકાંતરે તાવ તો બેનને આપે છે.

ઉપાય.

તાવના વખતમાં નવારે ટાંટ લાગવા માટે ત્યારે કામળાંણ એકાંતરે, પીવાના પદાર્થો ગરમ ગરમ આપવા અને નવારે લાગે તો પછે ગરમ બાલોને રોક આપવો. ત્યારે તાવ મહકે ત્યારે શરીરને તાંતો અગર લેવા પાણીમાં દુધાલ જોળી નીચાંણે લઈ જવું. મેલેરીયા તાવને અડસીર ઉપાય લેવાના છે. અનુભવ ઉપરથી એક સિદ્ધ થાય છે કે નવારે ઝેરી નાનું રક્તના પ્રવાહમાં ફરતાં હોય છે ત્યારે એટલે કે નાનું બાજના પાટી વખત અગર પછી રક્ત પછી તરત ફરીનાનું આપવાથી તે નાનું નાશ થાય છે. આપણે આ રોગને તદન નાશ કરવા માલતા હોઈએ તો તાવ આપવાની થોડી વખત પહેલાં અગર આપે ત્યારે રક્ત પ્રવાહની અંદર નેટવું કાળાંણના દાખલ કરી રક્તના પેટવું ફાંપલ કરી રેવું એ આપણે ઉદ્દેશ હોઈએ.

સિસુ આ નજીબ નાનું બાજના થાય છે, આપણે વિચારીને અંદર તાવ આપવા પહેલાં

જોવાનું એક વખત લેવાનું હોય તેટલું કચીનાઈન કાઢે કાઢે, ચક્રને ૧૦ થી ૩૦ મેન નેટલું પેઠામાં જડાવે તે જેવી જાંતના સમુદ્ધ ઉપર પાણી સારી અસર કરવાને કારણે સલાદ બનેલું છે. આથી તાવ અટકી નીકળે. પણ જાંતમાંના મોટા ભાગ લીધેલ કચીનાઈનથી તારાજ થઈ જાય અને તેથી ફરી ફરિયાદો નીકળે. થવામાં મદદ કરશે. એટલા માટે પહેલાં ત્રણ ત્રીમુઝ ૨૦ થી ૩૦ મેન કચીનાઈન રોજ આપવું અને ત્યારબાદ બેથી ત્રણ અઠવાડિયા સુધી થોડું થોડું આપવાનું ચાલુ રાખવું. કચીનાઈનને પાણી સાથે લીધેલા રસમાં અગર તેવી જાંતના એસીડ એટલે તેજ નુમાં એમણી લેવું વધારે સલાદબરેલું છે. કારણ તેથી તે બટ હોવાથીમાંથી ચુસાઈ રત્ત પ્રવાહની અંદર મળી નહ અસર કરે છે. કચીનાઈનથી એળી અમર દીકરી હોવાથીમાં એસીડનો ભાગ કમળી હોવાથી બસાવર આગળ રાકતી નથી ને તેથી તેવી રીતે કચીનાઈન લેવાથી ધારેલી અસર થતી નથી.

સાવચેતી.

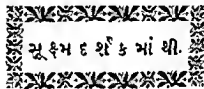
(૧) નયાં મચ્છરનો પહેલો ઉપદ્રવ છે ત્યાં ખાટલા અગર પલંગને મચ્છરદાની રાખવી એ એક રોખની ધોળ નથી તેમ રોખો આપનારી વસ્તુ પણ નથી. પણ તે લોહી પીનાર રાત્રીમાંથી રાતને માટે દુર રહેવાનું અને બચવાનું સાધન છે. સૂઈ અરત થતાં પહેલાં મચ્છરદાની સારી રીતે ગાદવાની નીચે દબાવી દેવી જોઈએ, કેટલાક લોકોનું એમ માનવું છે કે ફક્ત મચ્છરદાની પલંગ ઉપર ગરવી ને છુટી લટકવા દીધી એટલે બસ છે, પણ તે બલ બરેલું છે. મચ્છરદાની નેને ટેકાવી રાખવા રાખેલી ધાંબડીની અંદર બાંધવી જોઈએ, અને છુટી નહિ રાખતાં ગાદવાની નીચે ચારે બાજુએ સંબંધથી બાંધવી જોઈએ. કેટલાક ધરેલી અંદર ફાંત એકાદ મચ્છરદાનીવાળો ખાટલો અગર એકાદ મચ્છરદાની જોવામાં આવે છે. આનું કારણ સમજાવું, બેરકલું છે. માંતો રૂપણ સંક્રાંતિ, સીધી, તેમ કરવામાં આવતું હોય યાંતો ધરમાં ઊંમળી અને કમાનો પડેલ યાંતો જુદાં જુદાં હોય તેને જાદે હોય, અને બીજને મચ્છર, કેટલાક એમ માનવાના હોય કેટલાકાને પ્રાંત એવાં પણ જાંતે હોઈ છે કે અમે મચ્છરદાની રાખીએ છીએ અને અમને કેમ તાવ આવે છે તો તેને માટે થોડો વિચાર કરી જોયો તો ખરું માલુમ પડશે કે નવારે આપણે મુઝાં બીએ ત્યારે કોઈ વખત આપણાં હાથ યાંતો પગ અગર શરીરનો કોઈ પણ ભાગ મચ્છરદાનીને અડકીને પડયો હોય છે. મચ્છરદાનીનાં ઝીણાં છિદ્રોમાંથી મચ્છરને આવવું અસાધ્ય થઈ પડશે. પણ તેની ચોટાની નળી છિદ્રોનાં અંદરથી પેસાર કરી મુખેથી મચ્છરદાની ઉપર બેઠું બેઠું રત્ત ચુરવા કરશે અને છેવટમાં તેના બદલા રૂપી મેલેરિયા (Malaria)ના જાંતને દાખલ કરશે. વળી સહેજસાજ મચ્છરદાની કોઈ કોઈ જગ્યાએથી ફરેલી હોય યાંતો જાણી રહી જઈ હોય તે તરફ દુર્લક્ષ રાખવામાં આવે છે તેમ છે. આને માટે ઘણે મચ્છર અટકાવત્રાસક મોનિટરિંગ હાઉસ (Mosquito-house) તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ મુદ્દની અંદર એક ખાટલો, એક ટોચ તથા એક પુરાણી રહી રાકે એટલી જગ્યા હોવી જોઈએ, આટલી જગ્યા હોવાથી મુખી વખત એક ટોચને જાંતો અગર મચ્છરદાનીને નહિ લાગવાથી બહારથી મચ્છરના જેવી ફરેલી દુર રહી રાખશે. કોઈ પણ શરીરનો ભાગ મચ્છરદાનીને નહિ લાગવાથી બહારથી મચ્છરના જેવી ફરેલી દુર રહી રાખશે. મચ્છર મુદ્દની દરેક બાજુ સાવચેતિથી દબાવવાથી પવનથી કોઈ પણ ભાગ કડી ચક્રો નહિ, તેમજ મચ્છર અંદર દાખલ થઈ શકશે નહિ.

(૨) નયાં તાવના બાળક ચાલતા હોય ત્યાં દરેક પૂખ્ત ડમરનાં સો પુરે પોળ પાંચ મેન કચીનાઈન જુ. અગર આવાડીયામાં દસ દસ મેન બે વખત લેવું.

(૩) ઉપર જણાવ્યા ઉપરાંત મચ્છરોનો નાશ કરવા અને એટલા પ્રયત્ન કરવા એટલે તે જાંતિ નાશ પામે તેવા ઉપાયો યોજાતા. યોજાતા મકાન આસપાસ દરેક જાંતિને અંદરથી કરવી નહિ તેમ જ, આર દરેક જાંતિને ધરના સુષ્ક પુરે પેલાના ધરની આજુબાજુ તપાસ કરી દરેક જગ્યા એળી રૂખાવવી, તેમ જુદા જુદા જાંતિનાં બાંધેલીનાં અડકીનાં અથવા બીજા કોઈ એવી યીજ પડી હોય તે કદાચી નુખાવી સાફ કરાવવું. કારણ તેથી યોજેલી અંદર થોડું પણ પાણી બાંધ રહેવાથી મચ્છર યોજાનાં છાંયે થઈ છે, તે

મુળ્ય પત્રની અંદર યાતો બહાર પાછોની ઢાંચે યાતો કેડીમાં લોખો વખત મુધી વગર નાથે પાંખી બરી રાખવું નહિ. ખરની આસપાસ નાના ખાડા દોષ તે પુરી હેવા અને ત્યાં પાણી બરાઈ રહેવું. દોષ તેવી જગ્યાએથી પાણી કઢાવી નાંખવું. પાણીનું મોટું વાસણ જેને દરદરિયાના વ. રાસને માટે બરી રાખવું પડતું હોય તેને મધ્યર ન ઘેરી માટે તેવી રીતે ઢાંચી રાખવું. નાનાં ખાણીયાં કે તળાવો જેવું પાણી વપરાસમાં ન લેવાતું હોય તેવા દરર દાસલેટ ચોટું રેડાવી દેવું. દાસલેટ બેસેલર પથરાઈ જવાથી અંદર થએલ લારવા (Larva) પણ મરી જશે અને મચ્છરને વધવાનો ભય રહેશે નહિ.

સાચીમ રહતા ઉપર થતી ગંદગી અટકાવવી તથા પ્રત્યેક પુરૂષ પોતા પેલાનાં પરંતુ આંગળું તેમજ આસપાસની જગ્યા સાફ રાખે છે કે નહિ તેની તપાસ અર્થે મનુષ્ય નીમાવાં જોઈએ.

સૂક્ષ્મ દર્શક માં થી.

સર્વોત્તમ રાસો પણ સમય જતાં જો મુશ્કરતાં નહીં રહે તો તે અર્થે સોરતાં બંધ પડી જાય છે તેનો એક વધુ ગુણવો કમકામતાં રહેલતા કે. રેનેહલતાનો આત્મભોગ નામની બાર વર્ષની ખાળીએ જે કારણથી આત્મભોગ કરી હતો તેના પર વિચાર કરવાથી ખળી આવે છે. આપણે પ્રાચીન સામ્રાજ્યાંમાં કન્યાશુરેન્દ્ર, કેકે 'શ્રદ્ધાચિંતામણિ' પર્વત સુત્ર ખંડન છે. પરંતુ વરવિક્રમ માટે ક્યાંક પણ એક માત્રાએ નથી ! અનુમાન છે કે મરણી પેઠે આ નવીન સામ્રાજ્યક વ્યાધિનો આ નવીન કાલમાં જન્મ થયો છે. પ્રાચીન રાસોનાં મૈત્રી એજ અનુમાન થાય છે કે પ્રાચીન કાલમાં વરવિક્રમનો વ્યાધિ દસ્તી પરાવતો નહોતો. દસ્તીજ નહોતો પછી તેનું અંતન ક્યાંથી હોય ? તેને માટે શિક્ષા કે પાપ પણ ક્યાંથી કરાવું હોય ? છતાં નિઃશંક છે કે એ પાપ પણ કન્યાવિક્રમ જેટલુંજ છે. કદાચ તેથી ખજુ વધારે બચકર છે. કેમકે કન્યાવિક્રમમાં તો વરપક્ષ જો કે ગીરામ છે, પરંતુ તેને કન્યા પ્રાપ્તિનો કુર્ચમ લાભ થાય છે, બ્યારે વરવિક્રમમાં તો કન્યાને હોજરી મોટી કરવા માટે તેના માન પિતાનો ઉપકાર માનવાને સટે, કુટુંબ તેમની ખાસથી સંગીન દંડ લઈને અપકાર કરવામાં આવે છે ! પુત્રી માટે યોગ્ય અને ઉત્તમ વર મળવાની માળાપતી મુશ્કેલી તો સનાતન કાળથી ચાલતી આવી છે. ઇન્દના કથેવા સારવિ માત્રાચિની એક પૂરી પુત્રી ચુલુકેશી માટે માત્રાચિને દેવલોક અને માનવલોકમાં પણ એક પણ યોગ્ય વર મળ્યો નહોતો તેથી તે અતે યોગ્ય વર નેવા પોતાની પત્ની મુખમાં સાથે વિચાર કરીને પાતાલ અથવા તાળગોક જવા તૈયાર થયો ! માત્રાચિની મુખમાં મદાભારતકાર એવા ઉગ્રવાર કદાર છે કે, જ જોએ ઉત્તમ સ્વભાવના હોય, મહાન ગુણાવાર હોય, પશુકી હોય અને કોમળ પ્રકૃતિના હોય તેવા પુરોના કુળમાં કેન્યાનો જન્મ થાય છે તે ખુબ દુઃખકારક યાદ પડે છે. પિતાર છે તે કન્યાના જન્મને ! કન્યા જન્મે છે ત્યારથી માતાના કુળને, પિતાના કુળને અને જે કુળમાં તેને વરાવી હોય તે કુળને એમ

તેણે મોટા પુત્રોના કુળને દુષ્ટમાં નાખી દે છે. -સ્ત્રોક ૧૫-૧૬, અધ્યાય ૬૭, ઉદ્યોગપર્વ. તે છતાં પણ પ્રાચીન આર્યસમાજમાં માત્ર મુસ્લિમો વિશેષ નહોતું -પર ગીરિ-મુકીને બંગાળ મેળવવા જેવી રીતિ પ્રાપ્ત થઈ નહોતી. ગમે એમ પર અતિ મળી જતો પરંતુ હાલ તો આ બદલું દિલ્લિ સમાજમાં બહુ વધી પડી છે. આંખણી ગુજરાતમાં મુસ્લિમોના દેરાલોઓમાં, ધોળકાના શ્રીમાળાઓમાં, વરવિક્રમ સાધરણ રૂંદી યુદ્ધ પડી છે. પરંતુ બંગાળમાં એ બદલું જે પ્રચલિત થઈ ગયું છે તેના પ્રમાણમાં તો આ કાંઈજ વિસાતમાં નથી. કુલીનની બ્રાહ્મણોની કથા તો પ્રખ્યાત છે. પરંતુ તે ઉપરાંત લગભગ સમસ્ત દિલ્લિ ગાંધીઓમાં પણ એવુંકથા નાના પાયા પર છે. પૈદા, કાચરો અને બ્રાહ્મણો ત્યાંના પ્રતિષ્ઠિત દિલ્લિ છે. સૈન, ધોસ, ખોઝ, દા. બેનરજી એ અવરક ધારીઓ સઘળા પ્રતિષ્ઠિત દિલ્લિ છે. તેઓ સામાન્ય રીતે સુશિક્ષિત છે. યુનીવર્સિટીની કોઈને કોઈ ઉપાધિ યુવાનોના મોટા ભાગે પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે. અને તેઓનો વરવિક્રમ યાપ છે ! સ્નેહલતાએ પોતાના શરીરનો દોરો સગાવાની એ બદલું પ્રકાશિત કરી છે. આત્મપાત કાંઈ બદલું જોઈને જોઈને કરવાની ઉત્તમ રીત નથી. આવા કામમાં આત્મપાત કાંઈ પણ પ્રકારે પ્રશંસાને પાત્ર નથી. કન્યાને બદલું કરતાં પોતાના પિતા ખાતર વિશેષ કંદેશ હતો. પરંતુ એ નિમિત્તથી જગતને લાભ થયો છે એજ કાંઈક દિવાસો છે. મૃત્યુ પૂર્વે એણે પોતાના પિતા પર કબજા તરીકે જે પત્ર પ્રગટ થયો છે તે સ્પષ્ટ દર્શિત લાગે છે. બાર વર્ષની યાજ્ઞાની એવી બધી લાખા અને ઉંડા વિચાર ન હોય. કાંઈ લાગણીદાર લેખકે એ નિમિત્તે સચોટ ઉપદેશ કર્યો છે. આ બનાવે બંગાળને અલુધારું ઉસ્કેરી મેલ્યું છે. એ અશુભમાંથી શુંમે પરિણામ આપ્યું છે. કમકમા તથા બંગાળના બૂદ્ધા બૂદ્ધા બાગોમાંજ નહીં પણ કારી, અસ્તાબાદ વગેરે સ્થળે પણ વરવિક્રમ વિરૂદ્ધ પોકાર કરવા અને તેમાં સામેલ ન થવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા જોઈએ સમાજોનો ઉપક્રમ આણું થઈ ગયો છે. એ પરિણામ નિસ્સંદેહ ઉત્તમ છે.

પરંતુ હમને લગ છે કે એ સ્નેહલતાના વરવિક્રમ વિરૂદ્ધના આત્મહનનનાં પરક્રમનું પરિણામ ચિરસ્થાયી રહેલું હશે છે. વરવિક્રમની લાલચો હાન્યર છે ત્યાં સુધી વરવિક્રમ બહુ ઓછો થવાનો સંભવ નથી. એવી આશા રાખવી એ કારણ છતાં કાર્ય ન થવાની આશા રાખવા તુલ્ય છે. હમે વરવિક્રમ કરીશું નહીં એ પ્રાતઃશ્રવણ કરતાં પરમાર્થને નિરંતર વધારે વડાક્ષે ગણવાની પ્રતિજ્ઞા છે. કમનસિમે મનુષ્ય સ્વભાવ રગર જેવો રિયલિસ્ટાપક છે. તે મૂલ રિયલિસ્ટ એવું આવે છે, ત્યારેજ શાંત યાપ છે. પ્રતિજ્ઞાએ લેવી એ કામ અત્યંત ઉપાય તરીકે ઉત્તમ છે પણ કન્યા વિક્રમના નાશ સારૂ તે કાવમનો ઉપાય નથીજ. કાવમનો ઉપાય શોધવા સારૂ કન્યાવિક્રમની 'મોરારીધોલી' (સમાજસાગ) પર દ્રષ્ટિ કરવી જોઈએ. ગુજરાતમાં કન્યાવિક્રમ કેમ વિશેષ છે ? બંગાળમાં વરવિક્રમ કેમ વિશેષ છે ! આ છલાકામાં પાર્સીઓ તથા પ્રજાઓમાં વરવિક્રમ કેમ છે અને કન્યા વિક્રમ કેમ નથી ? ગુજરાતી પાંચ છલાકોના વલ્લિઓમાં વંદે તેમજ કન્યાવિક્રમ કશું કેમ નથી ? અને બ્રાહ્મણોમાં કન્યાવિક્રમ વિશેષ કેમ છે ? મુસલમાનોમાં પણ બિલકુલ કેમ નથી ? બાદીયામાં કન્યાવિક્રમ છે અને હુલણમાં નહીં જેવો કેમ છે ? યુરોપીયનોમાં કેમ નથી ? સારી દરેક પ્રજા, કોમ અને ગાંધીમાં, વર તથા કન્યાવિક્રમ . પિયે આ વસ્તુરિયલિસ્ટો કહે . જેવામાં આવે છે ! વરવિક્રમનાં કારણો હમને આ પ્રમાણે લાગે છે : - (૧) ગાંધીધન, (૨) કન્યાનું લગ કરવાની અને તે પણ સ્નેહ રૂપે ન

પૂર્વે-મનિલી પરંપરાચક્રતા, (૩) પુરુષને ગમે ત્યારે લગ્ન કરવાની છુટ. (૪) કુલીન અથવા કેળવાયેલાં સારાં વરનેજ કન્યા આપવાની માળાખી ઉત્તુકતા. (૫) કેળવાયેલી માતિઓના યુવાનોના ઉદરે નિર્વાહનો આધાર માત્ર નોકરી હોવાથી તેઓ મોટા સાગ દાસ્ય હોય છે અને દરિદ્રોમાં ધનની લાગ્યને વશ ન થનારા ચોરાજી હોય છે તે. આ પાંચે કારણો બંગાળની કાયર્ય, દૈવ અને પ્રાત્નજી માતિઓમાં પૂર જોરમાં હોવાથીજ તેઓમાં વરવિક્રમ બાત્રદ યદ્ય પણો છે. માતિ બંધનોને હમે પ્રથમપદ આપીએ છીએ. તેનું કારણ એ છે કે સમસ્ત પ્રજા એક માતિ વત્ત હોય તો વર કે કન્યાવિક્રમનો સંભવ નથી. માતિને લીધે હોય અતિ ન્હાનું ચર્ચ પડે છે. જે પ્રજામાં કોઈને પણ આપવાનો બાધ ન હોય તો કોઈને કોઈ મળી આવે છે. હાલ તો માતિ બંધને લીધે ચોખ્ખને ન આપતાં પ્રજાઓમાં અથોગ્યને પસંદગી આપવી પડે છે. એ ખર્ છે કે, દેટલીક બહુ મોટી, હજારો અથવા લાખો મનુષ્યોની માતિઓમાં વરવિક્રમ હોતો નથી. તે પરથી એ અનુમાન પણ નીકળી શકે કે માતિબંધન કાંઈ વરવિક્રમનું કારણ નથી. બંગાળની માતિઓ મોટી, હજારોની છે, અને ગુજરાતની દેટલીક માતિ નાની છે. છતાં બંગાળી માતિઓમાં વરવિક્રમ છે, અને ગુજરાતી માતિઓમાં નથી. તેનું કારણ એ છે કે બંગાળી માતિઓમાં ઉચોગ માત્ર જમીનદારી અથવા મેટ્રીક કે બી. એ. ધરતિ સરકારી નોકરી અથવા વકીલ થવાનો છે. વ્યાપાર લગભગ ન હોવાથી, સાદું ભજનારજ સાદું કમાય છે. આ કારણથી કેળવાયેલાં યુવાનોને કન્યા આપવી એ સર્વોચ્ચ પક્ષ માનવામાં આવે છે, અને બુખડી બારસ શ્રેષ્ઠ્યોરે તથા અંદર-ઝેલુઓરેનું લીલાઈ ધાય છે. વિચારા અબલોને તો કેન્યા મેળવંથી દુર્લભ યદ્ય પડે છે. જે પૈસાદાર હોય છે તે તો પૈસા પુરે ત્યાં મુશ્કેલી કેળવાયવાનેજ આપે છે. બંગાળ ઇલાકામાં સરકારી નોકરીનું માનજેટલું બધું છે કે આઈ.સી. એસ. તો રાજ્ય ગેલોનું છે. અને રાજ્ય તથા મહારાજાઓ પણ તેમને પોતાની રાજકન્યાઓ વરાવે છે. કુચિદોરના વર્ત માન મહારાજાની એક બ્લેન આ ઇલાકાના અતેક ઇલાઓમાં કલેક્ટરનું પદ ભોગવનાર મી. યોશન સાથે પરણી છે. પાર્સી કરતાં પણ બંગાળી દિનેતોમાં વર ગુસ્તની ખર્ વિશેષ છે, કેમકે પાર્સીઓ ધર ખર્સી મુકવા બેટલી હરે જતા નથી, અને કન્યાને કુંવારી રાખવાથી બહુ બ્લેતાં નથી. તેગજ પાર્સી કેન્યાઓ પણ એથી બહુ બ્લેતી નથી. આવી દિન તેમજ પાર્સી કોમોમાં પોતાની પંડિત તથા પ્રતિષ્ઠાવાળા યુવાનો અમુક હજાર વગર પરણ્યા ના પાડે છે અને કન્યાનાં માળાખેનિ મરત પરણુવથી હોય તો પોતાથી બહુ ઉતરતી પંડિતના લુખાનો પર દ્રષ્ટિ કરવી પડે છે. સામાજિક પ્રતિષ્ઠામાં પોતાથી સહજ જ ઉતરતાને આપવા તેઓ તૈયાર હોય છે. પરંતુ તેવા તો બધાને મળતા નથી, અને હજારોની સંખ્યા છતાં, પોતાને ચોગ્ય હમેશ અપવાં મુકેજજ હોય છે. એ સાદ તો લાખો અને કરોડોની સંખ્યા જોઈએ. અતિ વિશાલ શ્વેત હોય, સમસ્ત પ્રજા ચુંદણી ગરે ઉઘાડી હોય તોજ ચોડી મુલતમાં પોતાને યોગ્ય મળી રહે છે. તેનું કારણ એ છે કે, પ્રજામાં દરેક માતિ એ મમાજતાં એકજ રતર રૂપ છે. માતિમાં ધનાદય, મન્યમ તથા દરિદ્ર વજુજ રૂપ વિચ્ચાવ અને ઘણી વાર તો જોવ ધનાદય અયંવો મેધ્યમ તથા દરિદ્ર એવા-વિચ્ચાગ હોય છે. જે ધનાદયને જરા ઓછું ધનાદય કેટલું મળતું નથી, તેને એકંદગ મધ્યમમાં જતું પડે છે. પણ જે લાખો અથવા કરોડો મનુષ્યની એકજ પ્રજામાંથી અલંધ તેને વરવાની છૂટ હોય તો, પોતાથી સહજ ઉતરતા કે ચરતો અનંક હોય છે. તેમાંથી એકની ચુંદણી સહજ યદ્ય-રકે છે. એક પ્રજા રૂપ-સમાજમાં ઉતરતી અને ચરતી

એવી. એજ પંક્તિઓ ગાતિ પેઠે નથી હોતી. તેમાં તો એક બીજાંથી જરા જરા અને ધીમે ધીમે ઉતરતી-ચઢતી એવી સેકડો પંક્તિઓ-સ્તરો-હોય છે. પોતાથી એકદમ ઉતરતી પંક્તિમાં કન્યા આપતાં સ્વાભાવિક રીતે મન નારાજ હોય છે-પણ ગાતિથી સાંકડી નહીં તો 'એજ' આવસરા હોય છે. તેથી પછી પોતાની પંક્તિના જે ગણ્યાગણ્યા મનુષ્યો હોય તેમાંથી શિકાર કરવા જેમની પાસે પેસો હોય તે પેસા પુગે ત્યાં સુધી પોતા પાસેના દાડગોળાની બરબાદી કરે છે. અસંલ કેળવણી નહોતી. ત્યારે 'કલીનતા' હતી. હવે તેની જગ્યા કેળવણીએ લીધી છે. શુદ્ધરાતની વણિક ગાતિઓ નહોતી હોવા છતાં તેમાં વરવિક્રય નથી તેનું એક કારણ એ છે કે હજારોની યમણી તોલી આપી શકે એવો જમી-નદાર કે ધનાઢય વર્ગ લગભગ છેજ નહીં. કુંકમથી વિશેષ તેમની પાસે છેજ નહીં. બધાજ ઓછાવત્તા મધ્યમ છે. તેમજ કેળવણી પરજ તેમનો આધાર નથી. વ્યાપારી વર્ગ પણ મોરો છે, અને તે વર્ગ કન્યા મેળવવા કેળવણી જેવો નિરપૂલી નથી. તે પોતાને કન્યાને ગરજવાન સમજે છે. તેથી પૈસા લેવાનું તેમને સ્વત્ત્વ નથી. બહુ નાની ગાતિમાં વરવિક્રયના અર્માંવનું એક બીજું મુખ્ય કારણ એ છે કે, નાની ગાતિને લીધે કન્યાજ વારંવાર એટલી ઓછી હોય છે કે, સામા પૈસા માંગવાને બદલે આપવા નહીં પરંતુ તોજ ગનીમત !

કન્યાને રજેદર્શન પૂર્વે નાની વયમાં પરણાવવીજ જોઈએ એમ જૂના વિચારના જંગાલી હિન્ને માને છે. તે વિચારે કન્યાના માતૃપિતાને મહા પરતંત્ર બનાવ્યા છે. જંગાળના સજ્જોને એવો વહેમ ન હોવાથી તેઓની પણ એક જતની સ્વતંત્ર ગાતિ (અત્યાંશ) હોવા છતાં અને તેઓમાં પણ પંક્તિબેદો બહુ નહોં હોવા છતાં, તેમનામાં વરવિક્રય નથી-એ હકીકત હર્મિસે ખતને પુષ્ટ કરે છે. ઉપર આપેલું ત્રીજું કારણ (પુરૂષને મળે ત્યારથી લગ્ન કરવાની છુટ) ઉર્તા બીજાં કારણની અંતર્ગત પણ આવી શકે છે. તે છુટ પાડવાનું કારણ એટલું જ નહોં તેઓ પણ બાળલગ્ન કરતા હતા તે તો તેમને કન્યા જેટલીજ ગરજ રહેને અને તેથી મોં માંડ્યા દામ મેળવવા માટે જે ધીરજ જોઈએ તે માંડ અપકાશજ નહોં રહેતે ! શુદ્ધ વર્ગોમાં એકજ પંક્તિ હોવા છતાં વરવિક્રય નથી તેનાં કારણો એ છે કે તેઓ સમાન અર્માંજ અને સમાન દરિદ્ર હોવાથી તેમને ઉતરતી પંક્તિમાં જવાનો બચજ નથી ! અધમ વિશેષજને "તમ" પ્રત્યય લાગુ પાડીએ તે વ્યાકરણ પ્રમાણજ શુદ્ધ છે. પરંતુ હકીકતમાં તે અસંલ છે. તેમનામાં વરવિક્રયનો અભાવ હોવાનું તેનાથીએ મજબુત કારણ એ છે કે વિક્રય માટે ફાળીયા તો તેમની પાસે છેજ નહીં અને ત્રીજું કારણ એ છે કે કન્યા જેટલોજ વરનો બાળલગ્ન તેઓ આવસરક સમજે છે. જૂના વિચારના કેળવણીના કુટુંબોમાં સુધારો માત્રે પુરૂષ પક્ષપાતી થયો છે અને તેથીજ તે પક્ષપાતિક નિવડયો છે. તેઓએ પુરૂષની લગ્ન વયની સારી રીતે મર્યાદા વધારી છે, પણ તેના પ્રમાણમાં કન્યાની વધારી નથી. રજેદર્શનની મેષ તેમનો બેજામાંથી બહુ અશ્રી નથી. એ કન્યાનાં બાળલગ્ન કાયમજ રાખવાં હોય તો હમારા મત પ્રમાણે હાહરાઓનાં પણ કાયમ રાખવાથી ઓછી દાનિ છે. કે કાંઈ નહોં તો વરવિક્રયને ઉત્તેજન ન મળે અને હાથમાં કેળવણીના કુવા-નો તથા તેમની લઘુચરક પત્ની વચ્ચે જે વય વિષમતા જેવામાં આવે છે તે કરતાં વયની સમતા વધારે સારી રીતે જળવાય. પ્રથમની તપાસમાં ચાલુ કારણ તપાસ્યું છે.

પાંચમા કારણની તપાસ હવે કરીશું. કેળવણીના બાબતે, કન્યા આપવી એ બધું જોઈ પછું, વાંધા નથી. પરંતુ સાતમાં કેળવણીના એટલે કે મેટ્રિક તથા એલ્યુમેટ થયા શિષ્યવિના તે એકદમ ઉતરતી પંક્તિના હોવાથી એમાંના બેઓ લેખી કે બુખડી બારસો હોય છે તેમાં આવેલી એક છે. તેથી જ બીજા જાતિઓના આધારિક વર્ગ કે જે કેળવણીના જેટલો સરખો પંક્તિના હોય તેમાં પણ કન્યા આપવાની છૂટ થશે ત્યારે જ પરવિક્રમના રીવાજનો બરોડો બાંધશે. ફરીફાઈ વિના બંગાળી દિગ્ગ એલ્યુમેટનો આવ ઉતરવાનો નથી. એલ્યુમેટનો વિચાર રનેલ્ડતાના આત્મવાતથી કાઢ્યો નથી. તેઓ બાકુ કુલ્યુમારની પ્રચુપ્ત હેલ્થ કલકત્તાના કોલેજ સ્કેનરમાં મળેલી સભામાં પ્રતિજ્ઞા લેવા ગયાજ નથી અને પ્રતિજ્ઞા લેનારા પણ દ્રવ્યના અભાવે અને લેણે કેટલો વાર ટકે છે, તે પણ એક પ્રશ્ન છે. એ પ્રશ્ન છે કે, ગુજરાત તથા કાશીવાસમાં કન્યાવિક્રમ ન, કરવાની પ્રતિજ્ઞા, બી સભાઓમાં, આજ કેટલા વિશ્વકાઓ થયાં વારંવાર લેવાય છે? પણ તે છતાં એ ઉલ્લાસ ધમધમારે નવો ને તેવો આવજ છે! કરનારાઓ સભામાં હાજરી આપતાજ નથી. એ વાત પ્રતિજ્ઞા લેનારાઓને વિરમરણ હોય છે એજ આશ્ચર્ય છે. એ પ્રતિજ્ઞા લેનારા એક બાપલુના તપસથી પીગળી ગયલા હોતાજ નથી. અપવાદ માત્ર તરીકે બે વિક્રમનાં યોદ્ધા, દાખલા પ્રતિજ્ઞાથી યોદ્ધા જોવા અને પણ નવાં સૂધી મૂલ કારણો હયાંતી ધરાય છે ત્યાં સૂધી રોગ જનાર નથી. દારૂ ન પીવાની પણ કેટલી બધી પ્રતિજ્ઞા લેવાય છે? પરંતુ એકદમ એ વર્ગે, બાકુ એવું એજ, નવાં સૂધી શાંતિ બંધન છે અને કન્યાનાં જાલકમ આવસ્યક તથા બંધન પર આવસ્યક સમજવામાં આવે છે, ત્યાં સૂધી હમને તો કેળવણીના વર્ગમાંથી પરવિક્રમ નાશ પામશે એ અશક્ય લાગે છે. કેળવણીને શાંતિથી દેવા કેદાંધિ સત્તી નથી તેથી આ કેળવણીનાં નવાં 'દ્રોષીક' રોગ ઉત્પન્ન થયો છે! બિન કેળવણી દિગ્ગ જાતિઓમાં કન્યાવિક્રમ તથા કેળવણીમાં જાતિમાં વર વિક્રમ એ શાંતિબંધન આવસ્યક, કાયદેસર પરિણામ છે! કેળવણીમાં માત્ર વિક્રમની વસ્તુને જરૂર પડે છે! વિક્રમ તો કાયમજ રહ્યો છે. ગુજરાતમાં બિનકેળવણીના બાકીના જન વગેરે આપતી વર્ગમાં કન્યા વિક્રમ છે ત્યારે કેળવણીના જમીનદારી અથવા નોકરી કરતા અને " લર્નેડ પ્રેન્સિપલ " માં પડેલી મેટ્રી જાતિઓમાં વર વિક્રમની અથવા કમમાં કમ મોઝ વર ન મળવાની ફરયાદ પેદા થઈ છે. રોમનો બદારનો ઉપચાર કરો તો તે માત્ર ત્યાંની નીકળી શરીરના ધીંગ બાજ પર જાય છે. કેળવણીથી એમ માત્ર અટકાવાઈ થઈ છે. કેળવણીના વર્ગમાં કેળવણી પણ એકતરફી થઈ છે. અંગ્રેજોને તેના લાભથી બાતલ રાખી છે. તેમને જે સરખી રીતે કેળવણી તોજ તેમને યોગ્ય વર ન મળે અને આજનું કુવારી રહે તોપણ કાંઈક શાંતિ અને આત્માભિમાન રહેશે. બરફ કેળવણી વસ્તુ પાલન તેને મદા કરવાયક નહીં લાગે. તેને માટે પણ તેતેમની વિદેશી બર્મિંગ્મી 'ચેક, લેવાર થશે, અને નહીં પરણે તો તેનાં માળાપોને તે વાતની અંતિ ચિંતા અને મદાશોક નહીં રહે. જ્ઞે જાતિબંધન કાયમજ રાખવું હોય અને કન્યાને ઉમી કેળવણી (જ્ઞે કાંઈ અંગ્રેજી કહેતા નથી) પણ નહીં આપવી હોય તો તો કેળવણીના પુરોવામાં નોકરીવાત જાતિઓએ પરવિક્રમની હરતી માટે વર્ધા લેવો જોઈએ નહીં. તેથી જયવું હોય તો રોમનાં મૂલ ગરેણું હનુલન કરવાનું સાહસ કરવું જોઈશે. પ્રતિજ્ઞાઓના કાંઈકાંઈ કાંઈકાંઈ આપવું સામર્થ્ય મરાવતા નથી.

સાહિત્ય સમાલોચન.

કચ્છ.

Report of the Jubilee Celebrations of The Sarvajanic High School, Surat, (held on 1st June 1913.) ધન્ય છે. એ દાઢરુસના સ્થાપક તથા પ્રીન્સીપાલ મી. યુનિ. શાહ શાહના આત્મબોધને, અને મી. ત્રીબુવનદાસ નરેશભદાસ માળવીયાં રૂ. ૩૦૦૦૦ નાં દાનને.

ગુજરાતી.

શ્રી તૃતીય લોકાભિષેક પરિષદ—(કાંગ્રેસ) ની સ્વાગત કમિટીના અધ્યક્ષ શ્રીયુત નરસિંહ વાલજી ગણાત્રાણી આભયજી બાપજી બંદુજ અમલજી દોષ વાંચવા લાયક છે.

વડોદરા કલ્પાભિષેક બોધકપત્ર, ૧૯૧૩-૧૪. વડોદરાના કલ્પાભિષેકના નામથી આખ્યેય કોષ અભવ્યું હતો. તેની સાથે વિશેષ દર્શક આપનાર ૨૫૦ પાનાનું એક જગદાર પુસ્તક ઉમેળ્યું. જરાતી, મરાઠી, અને હિંદી ભાષામાં પ્રકટ કરેલું છે. ૬૫૨૧૦.

ભરતિ ચોટાડવાનું સસ્તા સાહિત્યનું પંચાંગ. કીમત અર્ધો આનો; જે આનામાં ૭; આર આનામાં ૧૫. મદાતમા શ્રી કૃષ્ણની છબી સાથેનું. સાં.

મચ્છર અને મેથેરિયા તાવ—લેખક ડૉક્ટર નંદલાલ મેત્રાભાઈ શાહ. આસ્ટોરન્ટ સરખેન, વડવાળી સી. રોડના. મી. શાહને મેથેરિયાના વિષયમાં એક પાંચત તરીકે આપેલું સારી પેઠે જોળખીયે જીમે. મેથેરિયાનો દિન પર દિન વધતો જતો ઉપદ્રવ જોતાં આ પુસ્તક દરેક પોતાના બચા સાથે વાંચવા ખાસ આવશ્યક છે. આ નાનકડા પુસ્તકને કેટલોક સારૂપ યુદી કહેશે બામ અમે આ અંકમાં લેખકે દર્શાવેલી દ્રવ્યસાર પ્રકર કર્યો છે. તે નવીન અને પ્રકારક દર્શકતથી એટલો બરૂર છે કે તે વાંચવાથી દરેકને લાભ તેમજ ગળગલિ થયા વિના રહેશે નહિ.

સ્વામી રામતીર્થ, બામ રહે-કીમત ૪૫ આના (માદકાને) બીજાને ૬ આના. પાનાં ૨૫૦ પ્રકારા, સસ્તું સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યોલય.

વિવિધ મંચમાળનો ચોથા વર્ષનો આ ઉપજોળી મળ્યો છે, જે રા. કૃપારાંકર બહેચરાજી પંડિતે અનુવાદ કરી તૈયાર કર્યો છે. સ્વામી રામતીર્થ કે સસ્તા સાહિત્ય વિશે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી. પુસ્તક સંમદગીય છે.

પ્રાણાયામ (બામ ૧ લે)—સ્વી મસિહ કર્તા પ્રમુદ્ધકર નરેશભાઈ વ્યાસ, તૃતી " ચંદ્ર-પ્રકાશ. " સુરત. કીમત આડ આના. પાંચ પૃષ્ઠ. કાગળ છપાઈ સારાં.

પુસ્તકને વિષય દેખીતી રીતે જ બહુ મદલવનો છે અને તે સારી રીતે રજુ કરવામાં આવેલો છે.

ભારતનાં સ્ત્રી સનો, મન્ચ ૩ ને. લેખક રા. સ. શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત. પ્રકાશક સરવ સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યોલય, કિમત દશ આના (૧૫ પૃષ્ઠ) વર્ષિક કાગળ. છુટક પંદર આનાં.

ભારતનાં સ્ત્રી સનોના પ્રથમ જે બાંધ લખનાર સાહિત્ય સેવી પંડિત શિવપ્રસાદની જ કલમથી આ ત્રીજો બામ (ચ મા. પુ. ૨૫-૨૮) બહુ તૈયાર થયો છે, તેથી તે વિશે, યા સસ્તા સાહિત્યની

દેવેશ મુળજી સુદર ઉપાઈ અને સારા કાગળ તથા સસ્તી કિંમત વિશે દૂરી-દૂરી લખવાની નજર નથી. પણ એક વાત અમને સંદેશ આપે છે, અને તે એ છે કે ન્યારે વિવિધ અંધમાણીને ૫૩૦૦ નાણા ઉપાઈ છે. આરે આ અંધિયમાણીના માત્ર ૨૩૦૦ જ કેમ? અંધિયારો, મૂઢાણ દિંદી, ખરા નજરી સમજે એવી આમારી ધંધર પાસે પ્રાર્થના છે.

વિવિધ મુખાવાસ—(પ્રથમ ભાગ) રચનાર વૈદ્યશાસ્ત્રી શ્રી સિદ્ધ ગોવિંદજી ધારાદેવ; દરિયાકાંઠાના પટ્ટી, માંચી, મુલાઈ, પુલ સંખ્યાઓસરે ૩૩૫. કિમત રૂ. ૨૫ પાકું પૃષ્ઠ. કાગળ ઉપાઈ સારાં. અરશીસા (કપ્પ) તિયારી કુડીનિહી મદદમાં પડેલ શ્રી-પીતાંબરજી પુરણામજી; અંધ કર્તા, અને તેમને મદદ કરનાર, બી. દેવજી નિકમદાસ ૬૬૬૨, બી. એ. એલ. એલ. બી. રવજી, મુલ્ય હોડ અને પાતાળ લોડ-કોટલાઈ વિષે અને ફેટાં આપવામાં આવેલા આ પુસ્તકની સારી અંગતોના ચળચાન અને પહેલાં સુદાણા પડીત રા. યા. દેવજી નિકમદાસ ૬૬૬૨. અંધઅંધિયર પણ જોવામાં આવ્યું છે. લેખક, (રા. દેવજીનાજીના શબ્દોમાં કહેતાં) “ સાદી ભાષામાં સંસારી જનોનાં વિવિધ અંધિયર કમચોગમાં લાગી રખેલ અને સારક વિષયજી કમી, વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ, શાક સમાધાન, અને રસમય વાર્તાની સંપૂર્ણ યોજનાથી ” પોતાનાં જગ્યાઓને આરે પ્રાગર્ભ, પ્રજ્ઞા, પ્રેરના મળ્યું છે. લેખકનો મુખ્ય વિષય શો છે, વિશેષે સાર અને લેખકનાજી સુદાણા, લેખકનો, પ્રજ્ઞાની, કંઈ, પણ, શીખ વગર, મૂકવા ઉચિત ધાર્મિક હોયે—

“ જ્યાં સુધી માસ અંધના આર બાજ ઉપાઈ બદા પડે નહિ, ત્યાં સુધી માસ નાંચાવંદને કું કંઈ પણ કહી શકું, એવી મારી રીતિ નથી, અને તે મટે કું-સામા ચાલ્યું. ”

આશી લાખીવા જણ બાણે બદાર પડી-લેખકનો વિષય સમજવાનો અમને પ્રયત્ન મળે એવી પ્રતીક્ષા કરતાં ‘ હંધર અંધાસની ઉચ્છાદ પૂર્ણ દેશ, ‘ એટલું અને ઉચ્છાદિ હોયે પુસ્તકની ભાષા સાદી અને આમાસજીને સમજાય તેવું છે.

મરાઠી.

નવયુગ (એક નવીન સચિત્ર મરાઠી માસિક) પ્રકાશક મેક્સર્સ ડી. કાચીનાથની રૂં ૨૦-૨૨, ૬૨૬મ દાઉસ રોડ, કોલ, મુંબઈ. પાના આ પત્રનાં કદનાં ૮૦ વાર્ષિક ભાગજી રૂં ૪ પેસ્ટેલ સાથે.

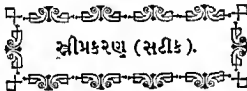
મયા નવેમ્બર મસખી શરૂ થયલા આ માસિકના ચારે અંકો અમને મળ્યા છે એવી પોંચ ઉપકાર સાથે સ્વીકારતાં આવડે થાય છે. હર વખતે સુદર કાગળ અને સુદર ઉપાઈવાળાં ૮૦ પાનાં નાંચવાની મેદર ઉપકાર ૩૦-૩૨ નાનાં મોટાં વિશે એ માસિક આપણું રહ્યું છે અને તેનો દરેક અંક આમજા કરતાં સરસ જણાય છે. ‘ વસંત ’ માં જેમ રા. આનંદસંકર મદારી નાંચે ‘ જાણે છે તેમ આ પત્રમાં બી. દમીદાર મણેજ પડેલ, એમ. એ. અધિપતિ—“ ઉંદુપ્રકાશ, ” શ્રી-સીવાલ—મી.સાદાજી તેજપાલ-દામરકુલ, જગાંતીલ ઘઢામોદી વખી ચાલે વિષયોની અંચી/કરે છે. બીજા અંકે અણીતા મદારાશ્રીય લેખકોના આ પત્રમાં લેખા આવે છે, “ માસિક મનોરંજન ” ન્યારે મરાઠી જન સમાજનું અન રંજન કરે છે ત્યારે આ માસિક જનસમાજને તરું જણવાનું અને શીખવાનું આપેલું પ્રકટ કર્તાઓનો સોનાતોજા પેસ (“ બી બેળે, આઈ પ્રી-સીય મેક્સ ”) હોવાથી વિશે, જિગેરની છપાઈ, જનવંત સુદર થાય છે. આને એ માસિકને શીષ્યુલ છાત્રીએ છોલે અને તેનો સામ. લઘ. સમજા. કહેને. તેને કનેન આપવા બહામણ કરીએ છીએ. વિશેના પ્રકરણમાં આ માસિકે દરેક નવી છે. જાગમ અંકે સચિત્ર માસિકો પણ જ્યાં સુદર વિશે આપવા નથી !

શ્રી રાધનસુર જૈન મંડળનો સંવત્, ૧૯૧૮-૧૯ નો જ્ઞાતનો દ્વિતીય વાર્ષિક રીપોર્ટ. પ્રેક્ટ કર્તા: મંડળના સેક્રેટરીઓ, ૬૯, ત્રિભુવંદો, સુબહ-૩. મુબાઇમાં રહી પોતાની જનમબંધિના લાભને વારતે પ્રયત્ન કરતાં આ મંડળનો આખો રીપોર્ટ અમે આનંદથી વાંચ્યો છે. મંડળે બલવેશ અનેક સ્તુત્ય કાર્યોને સાર તેના કાર્યકર્તાઓને ખાસ ધન્યવાદ દીધો છે.

દિંદી.

શ્રીધાનપિતૃમીમાંતા; વેદસંજ્ઞા-વિચાર; આધુનિક મહાપિકી પોલ. રચનાર કશ્યપી સતાતન ધર્મ મંડળના સંરક્ષક પંડિત યોગેશ્વર ધર્મ. પ્રથમ પુસ્તક ધર્મચર્ચ: બીજા દરેકની કૌમત અર્ધી આનો.

પહેલા પુસ્તકમાં આજાદિનું મંડળ; બીજામાં જ્ઞાતિ અન્થોને વેદ કહી રાજાય કે નહિ? અને ત્રીજામાં લેખકના પોતાના જ સંદેશમાં લખતાં “સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીકે સ્વરચિત પ્રયોગોસે કુદ્ધ થોડીસી વ્યાકરણકી બહુદિવાં તથા ઘક દો બસલ લેલ નિકાલ કર” પ્રકાશિત કરવાની પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવાની કોશીશ કરેલી છે ત્રણે પુસ્તકોમાં સ્વામી દયાનંદ અને આર્યસમાજ પર અનેક આક્ષેપો કરવામાં આવેલા છે-તે સારજ પુસ્તકો સ્વાર્થ છે.

શ્રીમકરણ (સટીક).

છુટા છેડા કરવા ઇચ્છનારાઓની કલ્પ !—આપણા કેટલાક હીંદુઓ સ્ત્રીઓને તેમની બુદ્ધિ અને તેમના વાજબી સ્વાર્થ તથા કુદરતી સ્વતંત્રતાને ભોળે પતિની આગાધારિણી બનાવવા ઇચ્છેલા છે, તે જમ પત્નીની આગાધારિતાના સદ્ગુણને હદબહાર લઇ જવા બરોબર છે તેમ પશ્ચિમના દેશોમાં સ્ત્રીની સ્વતંત્રતાને સિદ્ધાંત પણ પતિના વાજબી સ્વાર્થ અને સુખ સગવડને ભોળે લઇ જવામાં આવે છે.

પત્નીનો પ્રથમ ધર્મ ધૂણીનાં સુખ સગવડ પર લક્ષ આપવાનો છે. જ્યાં એ ધર્મ જાણુ માનીને પોતાની ઇચ્છાના જ ઘોડા દૂધાવવાનો અને પતિની આવકને તેનું સાધન માત્ર બનાવવાનો સિદ્ધાંત પ્રધાન બનાવવામાં આવે છે. ત્યાં શું થાય છે. તે આપણે જોઈએ. પ્યારમાં પડે છે ને પરણતા નથી ત્યાં સદી તો કીક. પણ તે પછી એક બીજાથી કંટાળતાં જાય છે. પતિ પહેલાં અને વધારે કંટાળે છે અને છુટા છેડા શોધે છે. અમેરીકાના અમુક ભાગોમાં છુટા છેડા કોટોએ સહેલા કરી નાખ્યા છે. છતાં મનમાનતા સહેલા થયા નથી. આ કારણથી ત્યાં પત્નીથી કંટાળેલાઓની મેન હેન આપણે આતે એક “ડાઇવર્સ ક્લબ” સ્થાપવામાં આવી છે. તેનો હેતુ તેના સમાસોને છુટા છેડા મેળવી આપવાનો છે. તે માટે ધારા રાસીને “ચાર્જસ” પણ એજ મંડળ આપે. પણ આ ક્લબની શી ઘણી બારે છે. શીમાંથી પોણા ભાગ વધારેને આપવામાં અને બાકીનો ભાગ, જે ન્યાયપીઠ સીધી વધારે છુટા છેડાઓની અરજીઓ મંજૂર કરે તેને સોનાનો આંક આપવામાં ખમશે !

આગાકારિણી પત્નીઓની સલાહ—પતિઓ! પ્રતિ સ્વાર્થાં 'સુવતી' પત્નીઓની બેદરકારી બરી વર્તણૂક વખેડી કાઢવા તથા સુવતીઓને આદર્શ આગાકારિણી પત્નીઓ યંવા ઉત્તેજિત કરવા ન્યુયોર્કમાં " નેવર નેંગ સોસાયટી " નામક સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે. મીસીસ એલ્વુડ કોલાસ તેની પ્રમુખ છે; તે મંડળના સિદ્ધાંતો નીચે પ્રમાણે છે, જે માનવા દરેક સંભાસદ બધાપણે છે:—

૧. પતિ ગમે તેટલો વહેંચે છે તે વખતે તેનો નાસ્તો પત્નીએ તૈયાર કરી રાખેલો હોવો જોઈએ, એમ હમે માનીએ છીએ.

૨. પતિ નાસ્તો જે લાગે સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરીને આપણે તેની પાસે ઉપસ્થિત થવું જોઈએ, કેમકે તે વખતનીકર અસર તેના મન ઉપર આપો બાકીનો દોષ સહે છે.

૩. ત્યારે સાવકાએ પતિ પાછો ફરે લાગે તેને સુખન લેવાની દરજ્જાવાને બદલે, પત્નીએ જ તેને સુખન લેવું જોઈએ.

આપણામાં તો પતિ પહેલાં પત્નીએ હાલુ, એ એક પ્રાચીન મર્વાસ છે. તે જોતાં કિષ્કા હેતુની સખા હાસ્યાદય લાગે છે; પરંતુ તેમને તો તે બહુ ગંભીર વાત યદ્યપી પડી છે. તેઓ બગાડા જોઈ રહ્યા છે અને જોતાં સાથે કમ્પ્લીને સુધારવા મંડી પડે છે, એજ તે મની વિશેષતા છે.

નાના ડોંગરેનો માટે

આ લેતી વખતે તે ડોંગરેનું છે, એ જિવે જરાજર ખાતી કરી ખરીદવું.

શીશી ૧ની કી. ૧૨ બ્યાના. ટ. ખ. ૪આ.

કે. ડી. ડોંગરેની ક., ગીરગામ—મુ'મંઈ.

૪ ખાદ્ય અને પેય.

એક ગ્રંથોમાંનાં અનેક પરસ્પર વિરોધી વાંઘથી વાંચી અમારો એકંદરે એવો મત બંધ થયો છે કે બ્રાહ્મણાદિ સર્વ જ્ઞોત્સ્ના લોકો માંસ ખાતા. પાંચ નેખાળા પ્રજીવો, જેઓ બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયો માત્ર નીચલાં પાંચતુલ્ય માંસ ખાઇ શકતાઃ સહય (ગેઝ), ક્ષત્રિય (સાકુડી), ગાધા (પાટલાંતી નળતુ) એક નળવર), સારા (સસલ), અને રૂર્મ (કાચળો). ૧ તે પુરુષોએ વાનેય (વનમાં પેતાની મેળે ઉગનાર નીચરિ વિગેરે ધાન્ય), મૃગ, અને શુદ્ધ બાણુથી મારેલા પશુનાં માંસ પ્રથમ બ્રાહ્મણોને આપી પછી પોતે બક્ષણ કર્યું. ૨ કેટલેક સ્થળે માંસનો નિષેધ કરી અદિત્સાની સ્તુતિ કરનામાં આવેલી છે, ૩ જે પુરુષ મધ, માંસ અને પરસ્પરી પચાક્રમ હોય છે તે રૂર્મો બધે છે. ૪ તપસ્વીઓ માંસ બીલકુલ ખાતા નથી. ૫

અરણ્યકાણ્ડમાં જવ, ધાન્ય અને ચેખા, એ ધાન્યોનાં નામો આવેલાં છે, અને ઉનરકાણ્ડમાં તલ, અડદ, મગ, કુકથી અને ચણાનો ઉલ્લેખ છે. ઉના ઉના ખાતલા પર્વત જેવા દમલા પડેલા હતા, એક વર્ણન એક દેશણે કરેલું છે. ૪ એકંદર ખાવાના પદાર્થોના પાંચ વર્ગ કરેલા જણાયા છે. ભાજ્ય, લાઘ્ય, શીષ્ય (ચૂરીને ખાવાના), લેહ્ય (ચાટીને ખાવાના), અને પેય. ૫ બીજાં ગ્રંથોમાં ચારજ કહેલા છે. સુદરકાણ્ડ, અશ્વાય ૧૧ પરથી ખરો, જમલી દુહર, મોર, મરો, હરણુ, બળદ, કૂકલ અને વામીલસ (ઉદરમાં જે એક પ્રકારનાં પક્ષીનાં નામો છે) નું માંસ ખવડાવેલું હતું, એમ જણાય છે. મંદાભારતમાં શેખા, સામી, થવ, તલ, કુકથી, શર્ક, ચણા, મગ અને અળસી એટલાં ધાન્યોનાં નામ આવેલાં છે. સુકા, મૂળા, કાંદા, લસણ, શેકડાની સંજિા, કેળુ, કપનાર, ત્યાંદે રડોળનાં નામો પણ આ ગ્રંથોમાં આવેલાં છે. દુધ, દહીં, અને લી, એ ખાવાના પદાર્થોમાં સુખ્ય હતાં. પકવાન્નોમાંનાં કેટલાંકનો ઉલ્લેખ પણ છે. જેમકે, માસપૂડા, જલેથી, કુપપાક, ખીરજ, લાડુ આદિ. શેરડી, ગેળ, સાકર વિગેરેનો ઉલ્લેખ પુણ્ય દેશણે આવેલો. 'મિરચ' નામનું મધ, અને સાકર માંથી તેમજ બીજા અનેક ફળપ્રકારોમાંથી બનાવેલા આસનોનાં નામો પણ રામાયણમાં આવેલાં છે. ૬ તર્કભિા મુદ્દાં બોર, દિગ્બાજેટ (ક'ઈ'ગુર), લીલામા, આદિ ફળો ખાતાં. ૭ અરણ્યમાં રહેનાર મુનિઓ બોર, આમળાં, દિગ્બાજેટ, પિપ્પળ, વિગેરેનાં ફળો ખાતા. ૮ શાકને કિચરે કયા પદાર્થો ન વાપરવા તે કહેતાં દિગ્, કાંદા, લસણ, કેાહણુ, સંજળ મીઠું, પાળેલા કુકાડું માંસ, કણુ છર, બંજુ, રિંગેલા, આદિનો ઉલ્લેખ છે. ૯

૧. પંચ પંચતણા અથવા પ્રત્યક્ષત્રેણ રાષવ । શસ્ત્રકઃ આવિયો મોદા શાશઃ કર્મથ પંચમઃ ॥
કિષ્કિન્ધા ૧૭-૨૧.

૨. વાનેવં ચ મૃગાથૈવ શુદ્ધર્ષીર્ણાનિપાતિતમ્ । માદાળાનાં નિવેશાપ્રમુદગ્જન્ પૃથપર્થમાઃ ॥
ધનં ૫૦. ૪.

૩. નિવૃત્તા મધુમાસેભ્યઃ પરાદરેભ્ય ઇવ ચ । નિવૃત્તાથૈવ મયેભ્યસ્તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનાઃ ॥
અનુ. ૨૩-૮૬; ન મહ્યનવતો માંસં તપેલુક્લા મનીષિનઃ । અનુ. ૧૧૪-૧૦.

૪. ઉષ્માન્ન્યલ્પાદનસ્થાપ્ર રાસયઃ પવનોપમાઃ । કાલકાણ્ડ ૫૨-૨.

૫. અયોધ્યાં, ૧૧-૨૦.

૬. શર્કરાસવમાખીકાઃ પુષ્પસવકલાસવાઃ । સુદર્ ૧૧-૨૨.

૭. વદનુદકાર્દમર્મમદાતકકળાનિ ચ । અનુ. ૫૨-૧૫.

૮. વનર્વ ૧૧૧-૧૨.

૯. અનુ. ૬૧-૨૮ આદિ.

ઉપાસનામાં ખાવાના પદાર્થો અને ભવિષ્યનાં પાત્રોમાં સંપ્રદાં નિહાયે. ૧ દાઢમાં ૨૪૫, ગરો, અને માંસ કાપવાનો પુદો લઈ ૪૪૪ રસોઈબાળે ઉલ્લેખ એક ડોહાએ આરે છે ૨ સમતરે વ્યાજ રસોઈવા હોતા અને તે વખતમાં પણ હાલના રસોઈવાળાની માફક પરાકપુલ 'ભર' છ મળ્યું હોઈ કુસ્તી વિગેરે લડવામાં પહેલો નંબર રાખતા ! શીકું, ચણિયું અન્ન, દહીં, ફાપ, મધ, તેલ, ઘી, તણ, માંસ, ફળો, મૂળો, રાશભાજી, લાલકર, સર્ક સુવાસ, અને ગોળ, એ વેચકો નહિ-એક કહેણ છે.

૫. વસ્ત્રપ્રાપ્તિ અને ભૂપણા.

૧. સ્ત્રીયા જે વસ્ત્ર પહેરતી. વસ્ત્ર-પહેરતીને ઠન કે રેશમનાં હોતાં. બધાં અને મેંદાનાં ઠનને ઉલ્લેખ અનેક સમયે આવે છે. હરણ અને વાપણ સામગ્રી મુનિમન વાપરતા વસ્ત્ર રંગવાની કલા ભારી રીતે કન્યત યવેલી હતી. 'સાદે વસ્ત્રપર બીજા રંગનો કામ પડતાં તે સાફ કરી રાખાય છે, પણ તે પર બીજામાની નિશાની યતાં તેમ યઈ રાકતાં નથી,' એવું એક ડોહાએ લખેલું છે. ૧ કાંબિયા રેશમા રાખ્યે અને મૂંડવાના રાત્રો મેકલી હતી. ૨ નજીમાં હતું 'ખર'. પણ તેનો બહુ ઉલ્લેખ નથી આવતો, તેથી મુજબ રાત્રે કપડાં વિશેષ પ્રચારમાં નહોતાં કે કામ કે-એવો સંસાય આવે છે. ૩ મેંદાનાં સુવાળાં કાનુ કે સુવાળાં ન હોય એવું વસ્ત્ર, અને મૂડ અછન (વાપાલિયું સુવાળું વામડું) 'એક' એક ડોહાએ વર્ણન છે. ૪ સુવાળાં બનાવી વસ્ત્રોથી રાક્ષસોએ હતુમલાનુ પૂઝી આરગરી તેને આજે ભગાડી લીધી હતી ૫ રાખ્યે મૂડ પહેરતા; ખીલ્યો વાપડી ભેલાં રિશિવેશ્વર પહેરતા જે 'ઉપજીય' કહેવાતાં.

સીધાના અંગ્રાસિ પેરી કેટલાં નીચે મુજબ છે:—કુલ, ૪૬૨૨ (કાનુ) એક ભૂપણ, કંડા, બાનુખ, દાર, સોનાને કમરપટ્ટા, તોડા, (૫૫૨), વીંટી, હાપાદિ. વીંટીયા પર હાલના મોનો-આમની માફક નાખી કોતરેલાં હોતાં. સેખા રૂપા નિખાય પરવાના, લસણીયા, રૂઢિક, આદિ અંગતનો ઉલ્લેખ પણ છે, તે વખતે પણ હાલની માફક મોટી લંઘણી આવતા. રિવાજ ત્યારેના મેંડા (લણીયા) અને મેંડા રૂપા (સોતર)એ અથવા દાથીની યુદ્ધ) પણ આવતી. ૬ સ્ત્રીયા પચને 'અભજા' (લાખ વગેરેના લાલ રંગ) લગાડતી. ૧૦

૨. રાજ્યવ્યવસ્થા.

મનુવ્યવસ્થા, મદાભારતે આંતરવ્યવસ્થા, કામ-વ્યવસ્થાવિસાર, વિગેરે ગ્રંથો પછી પ્રાચીન કાળની રાજ્ય-વ્યવસ્થા સંબંધી પૂર્વ મહદંતિ મળી રહી છે. મનુવ્યવસ્થા નિબંધમાં આપણને મહાભારત અને રામાયણ

૧. ઉપરકે સર્વે સાધિ લગ્નવારં વિધિયવતે ॥ મનુ. ૧૨૬-૨૨.
૨. સર્ગાં ચ ર્વો ચ કોણ પારવજોષ્ઠ ચ કાર્ત્ત્વમશોકમત્રમ્ ॥ વિરાટ. ૮૦-૧.
૩. અવિક્રમં તવણં વક્રમણં દષિ ર્શરં મધુ તૈલે પૂતે ચ ॥ વિતા માર્ગે-ફલમ્નામિ શાકં રક્તં મધઃ સર્વમ્વા પ્રદાય ॥ કર્ણા. ૩૮-૫.
૪. મુદિરત્તં શોષ્યતે રક્તં ત તુ કૃત્ત્વપરંદિતમ્ ॥ સાંતિ. ૨૬૨-૧૦.
૫. કામરોહઃ પ્રાદિગોતસમે પાર્થિવાનિ રમ્યભાન્ ॥ સમા. ૪૬. ૧૬.
૬. ભસ્ત્રં વસ્ત્રવર્ત્ત્ત્વમવિકં મુદુ વામિનમ્ ॥ સમા. ૫૧. ૨૭.
૭. કેટલે તમ્ય ત્યારૂં જીવેઃ કાર્ત્ત્વિકેઃ પેઢ ॥ સુરત. ૫૨. ૬.
૮. પ્રાતી રંગેર્યાં ચ મરંદ્યે ચ મુમંદિયતાં ॥ સુરત. ૧૫. ૪૨.
૯. રમ્યરમ્ય મેંડાં કુજાવંચાલયેક ચ ॥ ચાત્રાચ કુણોત્તય વિહતાઃ યમુજાતમ્ ॥ સમા. ૫૨. ૨૧.
૧૦. મત્તકાવરકામાવનકાલવર્તિતો ॥ અયોધ્યા. ૬૦-૧૮.

એ એ પરથી શું સમજાય છે તેજ નોવાણું છે. મી. રીજ ટેરીસ્ટે પોતાના 'ભુધકાલીન હિંદુસ્થાન' નામના ગ્રંથમાં જોતમુ ભુધના વખતમાં હિંદુસ્થાનમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હતાં, એવું સિદ્ધ કર્યું છે. રામાયણ અને મહાભારત એ બેક ગ્રંથોમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય મહત્તિને ઉલ્લેખ અમને જણાવે નથી. આ બેક ગ્રંથોમાં, રાજસત્તાવું કેન્દ્ર રાજ્ય હતો, એવું જણાઈ આવે છે. ને કે રાજની સત્તા અનિયમિત હતી, મણુ તેનો એવો અર્થ કરવાનો નથી કે રાજ નોહ્યો તે અન્યાય કરે તો મણુ તેને કોઈ પૂછતું નહીં અને તેને ગમે તેમ વર્તવાની છૂટ હતી. રાજની સત્તા અનિયમિત હતી એનો અર્થ એવો છે કે, રાજ અને પ્રજા એ બેકના હક્ક અને કર્તવ્યનું નિયમન કરનારી કોઈ સદા પ્રજાજનોને મળેલી નહોતી. રાજનાં કૃષોનું નિયમન યાજ્ઞ અને લોકમતથી થોડું ધંધું થતું એમાં સંશય નથી. રાજને મણુ કેટલેક પ્રસંગે લોકમતને માન આપતું પડેલું; એવાં દૃષ્ટાંતો અમે આગળ આપનાર છીએ. રાજના હક્ક કરતાં રાજનાં કર્તવ્યો કયાં કયાં છે ? તે પરજ સાસુકારોએ અને બેક ગ્રંથકારોએ વખરે જોર દીધેલું જણાય છે. રાજનું કર્તવ્ય પ્રજાનું માન કરવું અને તેને સંતુષ્ટ રાખવું-એ છે, એવું બેક ગ્રંથોમાં પુનઃ પુનઃ પ્રતિપાદિત છે. કાલિદાસાદિ કવિઓએ મણુ 'રાજ' રાજની વ્યુત્પત્તિ 'પ્રજા' રાજન કરનાર 'કરેલી છે. સમાજને કોઈ પણ સાસુકની જરૂર છે; વણુ અને આશ્રમના ધર્મ નિર્વિનયણે પાર પાડવા સાથે રાજની અત્યંત આસરપડતા છે; અસરકર રાષ્ટ્ર વિનાશ થાય છે તેથી રાજ્યપદને લોક અત્યંત માન આપતા; અને જોકે તેની મહત્તા વધારવા સાથેજ રાજ એ વિણુનો અવતાર છે, એવી બાબતો લોકોમાં જાણ થઈ હતી, છતાં રાજને પ્રાપ્ત થયેલી આ સ્થિતિ પોતાની મેજામજાદને સાથ છે, એવું કોઈ પણ ડેકાણે ધણું નથી. રાજએ પોતાના મોટા અધિકારનો ઉપયોગ પ્રમદિત પ્રતિજ કરતો નોહ્યો, એવું સાસુકારોએ કહેલું છે.

મહાત્મને પ્રસંગે ટહેરીઓની સજા મોટાથી તેમનો મત લેવાની પ્રજા પ્રાચીન કાળમાં હતી, એવું હિસે છે. રાજને યૌવરાજ્યનો અભિષેક કરવાની વખતે દશરથ આમણુ, સામન્ત, અને ટહેરીઓની એક સભા ભરી તેમને કહ્યું કે:—“પુત્રને પ્રમદિતને માર્ગે વળગારી, અને બીરાજતા તમસવેની રજાથી, સ્વતઃ વિશ્રાંતિ લેવાનો મારો વિચાર છે. આપ હું કહું છું તેને અનુમેદન આપો અથવા તો મારે શું કરવું તે સૂચવો.” દશરથનું આ મોસડું સાંમજતાંજ સભાએ મોટો ઘોષ કરી પોતાની અનુમતિ બતાવી, આ વણુન વાંધી આધુનિક કાળની સજાઓની યાદ આવે છે.

સગર રાજને અસમજજૂ નામનો પુત્ર હોતો. રામના નાંદો નામના કુષ્ઠ રાજ પ્રમાણે પ્રજાજનોનાં ઊકારાં સરથૂ નદીનાં પાંણીમાં ફેંકી તે બાળકોની મરતી વખતની દીન થીથીયારીઓ સાંમજતામાં અને તેમના દુખની વખતના હાલ નોવામાં મળદ આણતો. રાજપુત્રનાં મનરંજન સાથે પ્રાણથી પ્રિય બાળકોનાં બંધિ આપનાં પ્રજાજનો-તેયાર ન હોવાથી તેમણે રાજને ચેતવી 'દીધો કે રાજપુત્રને હદપાર કરે, નહિ તો અમે તારું રાજ્ય છોડી આપ્યા જઈશું. સભાએ અસમજજૂને હદપાર કરી પ્રજાને સંતુષ્ટ કરી.

પોતાનું યૌવન બાપને આપી તેની રક્ષાવરણનો પિતૃભક્તિથી સ્વીકાર કરવાને. હીમે યવાની રાજના મનમાં પુરને, તે સર્વથી નાનો હોવા છતાં, રાજ્ય આપવાનું હતું. પ્રજાજનોએ તેને ત્યેક પુત્ર સ્થિત છતાં આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. આથી યવાનીએ હાતર આપ્યો કે “મોટા પુત્રે માથે વચન માંધ્યું નહીં—પુરજેજૂ કેવળ પિતૃભક્તિથી માથે વચન માંધ્યું—તેથી તેનેજ રાજ્ય આપવું, એવું મારા મનમાં છે. આપ પણ મહેરબાની કરી મારી વિનંતિને માન આપી પુરને અભિષેક કરો.”

૧. સોદે વિશ્રામમિચ્છામિ પુત્રે કૃત્વા પ્રજાહિતે । સંનિરુદ્ધાનિમાન્સર્વાનનુમાન્ય દ્વિગર્ષમાન ॥
૧૦...મવન્તો મેડનુમન્યન્તો કથં વા કરવાણ્યદમ્ । ૧૫ અયોધ્યા ૦ ૨.

૨. અન્નપ્રોયો મહાનમ્ । લયોધ્યાં ૦ ૩-૫.

૩. મવન્તોડનુનવામ્યેષં પુરુઃ રાજ્યેડભિવિચ્યતામ્ । આદિ ૦ ૮૫. ૨૬.

— દરમય રાજા મુલુ-પામ્યા-તે વખતે રાજા-વનવાસ ગયા. હતા અને બહુત મોસાળ હતા, તે વખતે વસિષ્ઠના અપ્પણાણા નીચે સર્વે-સહેરીએની સભા મળી, અને તે સભામાં ગણતને બ્રાહ્મણ સારૂ દુત મોકલવામાં આવ્યા. તે સભામાં અરાજક સ્થિતિને કીધે ત્યાં શાં અનર્થો થાય છે તેની ચર્ચા થઈ, અને લોકોએ કહ્યું કે “ નવીન રાજા નીમવામાં બીજકુલ વખત ન લગાડવો નહિએ; તેથી આજને આજ ઈશ્વરુ વંશમાંના કોઈને પણ રાજા કરવે (નહિ તો) વસિષ્ઠ તમેજી ” ઈશ્વરુ કુલમાંના કોઈ કુમારને કે બીજા કોઈને અભિષેક કરે.”

આ ટેકાણે ‘ ઈશ્વરુ કુલના કુમારને કે બીજા કોઈને ’ એ સમજે બહુજ મહત્વના છે. એ પછી એવું જણાય છે કે પુરુષ કાચ પર્વત રાજ્યોપભોગ લેતા એક રાજ્યને ઘેરી કોઈ નવીનજ મનુષ્યને રાજા કરવો, તેમાં સુધ્ધાં પ્રભને કંઈ વિશેષતા સાચી નહોતી અથવા તે વિચિત્ર લાગ્યું હોતું.

પ્રતીપ નામના રાજાને દેવાધિ, બાદહીક, અને શાંતનુ—એ નામના ત્રણ પુત્રો હતા. દેવાધિ બહુ ધાર્મિક હોઈ પ્રભને પ્રિય હતો; પરંતુ એક અસાધ્ય રોગથી તે પીડાતો હતો. પ્રતીપ ત્યારે ત્રણ થયો ત્યારે તેના મનમાં દેવાધિને રાજ્યાભિષેક કરવાનું આવ્યું. ત્યારે તે પ્રમણે તેણે અભિષેકની બધી જવાબદારી લેવાની કરી, ત્યારે બ્રાહ્મણે, ટુધિ, અને સહેરીએએ જો કે દેવાધિ ન્યેષ્ટ પુત્ર હતો છતાં, તેને અભિષેક કરતાં રાજાને અડકાવે. તેમણે કહ્યું કે ‘ દેવાધિને વ્યંગ રાજા પસંદ નથી. ને આથી પ્રતીપે પ્રભનું કહેવું માન્ય રાખી કનિષ્ઠ પુત્ર શાંતનુને અભિષેક કરી દત્તે. ઉપરાંત વિષયન પછી એવું જણાય આવે છે કે રાજાની પસંદગી કરવાના કામમાં અને બીજા બાબતોમાં પ્રભજન દ્રષ્ટી વધુને પાતાનું બળુ કરી રાહતા.

રાજપુત્રોમાં ને ન્યેષ્ટ દોષ તેને થયું ખરું માની મળતી. એ ટેકાણે એવું કહ્યું છે કે ‘ રાજાના સર્વે પુત્રો માટે ઉપર યેરી રાહતા નથી; તેમ યવથી માટી હાનિની છંપાવના છે. બીજા પુત્રો શુભવાનુ દોષ છતાં રાજ્યની વ્યવસ્થા ન્યેષ્ટ પુત્રનેજ સોંપાય છે. ને તે કે આડું, હાડું, હાડાં આ નિયમને અચિત્ત અપવાદ પણ હોતો. ને ન્યેષ્ટ બધુ અંગ દોષ કે તેને કોઈ અસાધ્ય વ્યાધિ થયો હોય તે તેને બહુ નાના બાઈને માની મળતી. આવાં બે પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે: એક દેવાધિ અને બીજું પૂત્રાશ્રમ. દેવાધિની તો ત્યાં ઉપર આપેલી છે. પૂત્રાશ્રમ આંગળી હતો તેથી તેને માટી મળી નહોતી. પૂત્રાશ્રમ કહે છે કે ‘ હું ન્યેષ્ટ દોષા છતાં હીનાં દોષથી અતિમાનુ એવા ને પાંડુ તેણે માટી મળી.’

૨. ઇતે દ્વિજાઃ સદ્ગમાર્થઃ પુદગ્ધાવમુદેરયન્ । ૪..... હસ્તકુળામિદાયેવ કથિદ્રાજા વિધાય તમ્ ॥ ૮. કુમારમિદ્વાકુમ્ભે સપાન્વે સમેવ રાજાનમિદ્વામિષેવચ ॥ ૨૮ અયોધ્યા ૧૭.

૨. તેં દ્રાક્ષપાય કુદાય પારજાનપદેઃ સદ્ ॥ ૨૨. સર્વે નિવારયામાહુર્દેવાપરમિષેવનમ્... દેવોર્ગે પુષ્કિલપાલે નામિનન્દન્તિ દેવતાઃ । ઇતે કુલ્ત્રા નૃત્યગ્રે પ્રત્યયેન દ્વિજેમાઃ ॥ ઉદ્યાગ ૧૪૧. ૨૫.

૩. સતતં રાજપુત્રેષુ ગ્રેષ્ઠો રાજાભિષિચયતે । રાજામેતત્સમંતં સ્વાદિશ્વકુળાં વિશેષતઃ ॥ શતેપ્ત ૭૨-૨૨; નહિ રાજાઃ સુતાઃ સર્વે રાજ્યે તિષ્ઠન્તિ મામિનિ । સ્થાપ્યમાનુ સર્વેષુ સુમહાન મયે મરેન્ । તસ્માદગ્રેષ્ઠ દ્વિ કેકેઽપિ રાજ્યતન્નાપિ વર્ધિયાઃ । સ્થાપ્યન્ત્યનવગોળે ગુણવત્સ્વિતરણપિ ॥ અગત્યાગ ૮. ૨૩-૨૪.

૪. તેષેવર્ધં મતિમતા વસિષ્ઠિવેદ પાણ્ડુનાં । ગ્રેષ્ઠઃ પ્રવૃક્ષિતો રાજ્યાદીનાંમ ઇતિ ભારત । ઉદ્યાગ ૧૪૧-૨૬.

૧. પ્રભાતી ષ્ણુમદિથી કયેષ્ઠ પુત્ર યોગ્ય હોવા છતાં કનિષ્ઠને કવચિત્ ગાદી આપી શકાતી, એવું પુરનાં હાદશસ્ત્ર પરથી દેખાઈ આવશે. એક વખત કનિષ્ઠને રાજ્ય ન મળતાં કનિષ્ઠને 'મળ્યું' તેા પછી તેનાજ વંશને હકદાર થતા-અયેષ્ઠના પુત્રને તે કદીએ માફ મળતું નહીં. ચંદુ જે કે ચક્રાતિને કયેષ્ઠ પુત્ર હતો છતાં રાજ્ય પુરને મળ્યું અને બાદ-તે તેનાજ વંશમાં રહ્યું-પુત્ર ચંદુના વંશને મળ્યું નહીં; પૂતરાઈ કહે છે કે 'નાનો હોવા છતાં પાંડુને રાજ્ય મળ્યું, જે તેના મૃત્યુ બાદ તેના પુત્રને મળે.'?

રામાયણના અયોધ્યાકાન્ડ (સર્ગ ૧૦૦) અને અરવલકાન્ડ (સર્ગ ૩૩) માં, તેમજ મહાભાર-તના તેા લગભગ દરેક પર્વમાં, રાજકીય બાબતોનું વિસ્તાર પૂર્વક વિવેચન કરેલું રાજધર્મ.

જાણી આવે છે. અને તેમાં સભાપર્વ, હૃષીકપર્વ, અને શાન્તિપર્વમાં તેા તેના બહુજ વિસ્તાર છે. રાજનું સર્વમાં શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય પ્રજાપાલન માન્ય છે. પ્રજાપાલન કરતાં રાજને મયે તે કરતું પંદ તેા તે કરતું નેહ્યે-પછી તેમાં નૈમુર્થ હો કે પૃષ્ઠ હો, રાજ્યે પ્રજાને સંતુષ્ટ રાખવી નેહ્યે. રાજ આત્મ નિગ્રહી, સત્યવાદી, ન્યાયી, હૃષીકાશીલ, અને વ્યયન સદિત હોવો જોઈએ. રાજ્યે દુઃશેષ સારથ માર્ગે ચાલતું; પણ રાજનીતિનાં સર્વે કારણોના તેની ભાજમાં હોવાં નેહ્યે અને તેનું વર્ગન પ્રસંગાનુસાર હોવું નેહ્યે. રાજ્યે મૃદુ બોલતું; પણ જેતાનાં માજસો સાથે-અતિ પરિચય રાખવો નહીં. રાજ્યે બહુજ નમ્રતાથી કે બહુજ કઠકારથી વર્તવું નેહ્યે નહીં. રાજનીતિનું અધ્યયન કરી સામ, દામ, દંડ અને ભેદ-એ ચારેના ઉપયોગ કયારે અને કેમ કરવે; સંધિ, વિગ્રહ, યાન (ઊપો મારવો), આસન (ઊભાની નાંખી પડવું), આશય (કિલ્લાની આંમાં રહેવું), અને દ્વેષીભાવ, એક શુભેનો કયારે ઉપયોગ કરવે; ઈચ્છાદિ બાબતો તેને પૂર્ણપણે માહુમ હોવી નેહ્યે. તેણે પોતાના કિલ્લામાં દ્રવ્ય, અન્ન, વસ્ત્ર, યજ્ઞાન્ન, શાકાન્ન, શાકાન્ન અને સિંધકારનો સંગ્રહ કરવો નેહ્યે. સેનિકોને વેતન નિયંત્રિતપણે આપવું અને વિરોધ પાશ્વર્ય નેહ્યે બતાવવું હોય તેને પોસિતવિક આપવું. રાજની સેવામાં જે વિપન્ન થયા હોય કિંવા રાજકાર્ય કરવામાં જે સંમરણ થયા હોય, તેમનાં કુટુંબનાં ભરણપોષણ હતાદિની વ્યવસ્થા રાજ્યે કરવી. જે જામાં અને અર્થ પર રાજ્યે સખત નજર રાખવી નેહ્યે. રાજ્યની સંમુદ્ધિ પૂર્વિકમં મિત્ર-અવલની રહેતી હોવાથી રાજ્યે મિત્રોની વધારે કાળજી લેવી નેહ્યે. રાજ્યે પોતાની પાસે નિવાસ બ્રાહ્મણો અન્ની તરીકે રાખવા. રાજ્યે બ્રાહ્મણોની કલહ કરવો નહીં, કારણ તેમ કરતાં તેમો પોતાનાં નીતિબલથી તેને રાજ્યગ્રસ્ત કરશે. રાજ્યે કરતાં નીતિ-બલ શ્રેષ્ઠ છે. પોતાનાં અને પાસકાં-રાજ્યમાં જાયસો રાખવા. રાજ્યે પ્રજા પર કરેા બધુ બોલે નાંખવો નહીં. જે સુજળ પુષ્પનું રક્ષણ કરી ભ્રમર તેમાંથી મધ ચૂસે છે તે સુજળ સોડેને પીરા ન કરતાં પ્રજા પાસેથી તેણે દ્રવ્ય લેવું. રાજને પ્રજા પાલના બદલા તરીકે જમીનની ઉત્પન્નમાંથી અને

૧. પશ્ચિમ રાજ્ય સંપ્રાપ્તઃ કનોયાનપિ સન્નૃવઃ । વિનાયો તસ્ય પુત્રાણામિયં રાજ્યમાસ્તિન્દમ ॥
ઉદ્યોગ ૧૪૬-૩૦.
૨. 'નૃણામનૃણાંસં વા પ્રજારક્ષણ કારણાત્ । પાતકં વા સદોષં વા કર્તવ્યં રક્ષતાં સદાં ॥
વાલ ૨૫-૧૮.
૩. કચિદ્ધારાન્મનુષ્યાણાં તવાયે સંસ્તુગીયુષામ્ । વ્યયને ચાન્ધુપેતાનાં વિમયિ મરતપૈમ ॥
સમા ૫-૫૪.
૪. અથવા સ્વાં મહોપકલ શમયિત્વન્તિ વૈ દ્વિજાઃ । નિરાસિપ્યન્તિ તે રાષ્ટ્રંદતોત્સાહા મહાશલાઃ ॥
અનુ ૧૫૩-૨૫.
૫. યેવા મધુ સમોદતે રક્ષણુપાનિ પદ્મપદા । તદુદયોન્મનુષ્યેભ્યઃ ક્રાદવાદુવિહિંસયા ॥
ઉદ્યોગ ૩૪-૧૭.

બીજા વસ્તુમાંથી શકાંસ મળતો. જે રાત્ર શકાંસ કર લઈ પ્રભતુ પુરેવત્ રસાયે નદી કરે તેને બહુ પાપ લાગશે, એવું એક કહેણું કહેલું છે. ૧.

રાત્રએ જે જે વિચારો કર્યા હોય તે વ્યવહારમાં મુકાયાં શિવાય કોઈની પણ ભણમાં ન આવવા જોઈએ. રાત્રએ રાત્રની હીલચાલ પર સારી રીતે લક્ષ આપી તેમના રાત્રમાં કુદરતી રીતે કરવાં જોઈએ. રાત્રએ શીર્ષચૂત્રી ન યતું જોઈએ; અને કપ, શૂત, મેલ અને મુગ્યા પર આસક્તિ રાખતી ન જોઈએ. રાત્રએ પોતે સદાતત ધર્મ પ્રમાણે આચરણુ સાખી પ્રભતે પણ ધર્મચાલુ કરવી જોઈએ. રાત્ર કાલુ કારણુ છે. રાત્ર જ પ્રભતુ યથાવિધ પાલન ન કરે તો તેના દેવને પરિણામ, કિન્ના લોક અધર્મચાલુ કરે છતાં તેમને શિક્ષા ન થાય તેથી, આકાશ-મુશુ આદિ આપતિઓ ઉત્પત્ત થાયછે, એવી સર્વ જ્ઞાનવાદી અકાશ મૃત્યુ પામેલા પોતાના પુત્રને રાત્રનામાં લઈ જઈ એક બાકાણે રાત્રની પુષ્કળ નિર્મલ્લના કરી હતી. આંધળા, લલા, પાંખળા, મુંઝા, બાંધવરોહિત, અને સંન્યાસીત્વ તેમના વિધવા, અનાથ, આદિતુ પેલણુ કરતું, એ રાત્રનું કર્તવ્ય છે, એવું મનાતું. પ્રભત, કંઈકને રાત્રએ દુર કરવા જોઈએ.

અધોયાકાશના ત્રીલ અને ચાદમા સર્ગમાં રાત્રચાલિયેકતુ વિસ્તૃત વર્ણન છે. રાત્રચાલિયેકતુ અંગે જોઈતી ચીજ પેટી કટલીક, આ હતી-રય, રાત્રો, સૈન્ય, દાપી, ચમર, પાખા, પતાકા, શણ છત્ર, હેમકુંબ, રેખાના પત્રાંથી મટેલા ચીમળાના બળદ, વ્યાધ્યર્થ, અંશદિ નદીઓનાં પાણીથી બરેલા કુંબ, હરગર વૃક્ષનું આસન, અત્રો, દહી, ધી, દર્મ, પુષ્પ, ઈલાદિ.

અધોયા કાલકના ૧૭ મા સર્ગમાં અશાન્ક રિષિને લીધે રાત્ર પર શા રા અનર્થી આવી પડે છે તેનું સવિસ્તર વર્ણન છે. અશરે દેશનો કોઈ રાત્ર હોતો નથી ત્યારે તે રાત્ર અશાન્ક રિષિ. મૃતવત્ થાય છે. રાત્ર પર, સત્ય, ધર્મ, અને કુલ રિષિ, એ ત્રણ અવલંબિત છે. રાત્ર એ પ્રભતો પિતા, માતા, અને દિતકારી મિત્ર છે. અશાન્ક રાત્રમાં હમેશાં અને દેવ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણુ અધર્મદિ જ્યોને રાસન કરના રાત્રનું છે. અશાન્ક દેશમાંના વ્યાપ્તિઓ દૂર દેશમાં જઈ નુરા નુરા પ્રારના પદાર્થી લેવા લાવતા નથી; જે પ્રમાણે મોઢાં માઝાં નાનાં માઝાંને ખાદિ બધ છે તે પ્રમાણે, અશાન્ક દેશમાં મનુષ્ય એક બીજને લે છે; ઈલાદિ વર્ણન લાંબવા યોગ્ય છે.

૧. અર્ધમેઃ કુમદાશ્રમ મવેતસ્ય તુ મૃતેઃ । યો દૃઢલિપ્તમાર્ગ ન ચ રક્ષતિ પુત્રવત્ ॥
હરણ્ય ૦ ૬-૧૧.

૨. કાલોવા કારણમ્ રાત્રો રાજા વા કાલકારણમ્ । રિતિ સંશયો મા મુદાજા કાલસ્ય વાણ્યમ્ ॥ હેનગ ૦ ૧૩૨-૧૬.

૩. રાજદોષેર્નિવચન્તે પ્રજા કાયોષિપાક્ષિતાઃ । જરદ્ધુગે દિ નુત્તાવકાલે શિવતે જનઃ ॥ મદા પુરેવ્યુક્તાનિ જના ॥ જનપેરુત્ત ચ । કુર્વતે ન ચ રક્ષાસ્તિ તદા કાલકૃતં મયમ્ ॥ હરણ્ય ૦ ૭૩-૧૭.

૪. કવિરૂપાય મુકાય પંગૂન્ વ્યંગાન્ ચાન્પરાન્ । પિતેવ પાપિ પર્મેત તપા શ્રવજિતા નપિ ॥
સમા ૦ ૫-૧૨૪ વિષવાનાવલિકલ્પત્તુ વૃષ્ણાંય ચમાર શઃ આદિ ૦ ૪૬-૧૧.

૫. મૃતં રાટ્મરાજકમ્ ॥ વન ૦ ૩૧૩-૮૪.

૬. રાજા રાલંબ વર્મેષ્ રાજા કુલવત્તં કુલમ્ । રાજા મજાપિતા ચેષ રાજા રિન કરી નુગમ્ ॥ અમંત્યા ૦ ૬૭-૩૪; જરમદે જનાદે દોષા જાગવિત્તે વદા । હદત્તે હદત્તે કોઈ રાજા દગ્ધેન ઘાસ્તિ ચે । આદિ ૦ ૪૧-૧૭.

સામાજિક પ્રકરણ (સટિક).

ત્રાવણકોર રાજ્યમાં બ્રહ્મભોજન નવા દિવાને કમી કર્યું !—અનાર્થ પ્રજા ઉપર માત્ર પ્રસન્ન કરેલી આશીર્વાદની આશા અને કુદ કરેલી શાપનો ભય-અન્ને માત્ર મત્રોના પ્રયોગથી !—આખીનેજ પ્રાચીન બ્રાહ્મણોએ જે કાંચ મેળવ્યો હતો તેનો અપાક ખુલ્લુ ખુલ્લુ આંખે જોવા હોય તો ત્રાવણકોર જાઓ અને જાંઘને જુઓ ! ત્યાં બ્રાહ્મણો સર્વસ્વ છે. બ્રાહ્મણો કરતાં પ્રજાની એ રાજ્ય પર વધારે સંગીન કૃપા છે. મોંઘા મંસાલા અને ફલફુલનો એ દેશ ભાંડાર છે. તેથી પ્રજાની આખાદી પણ વિશેષ છે. જો કે વિસ્તારમાં તે હોંદના દેશી રાજ્યોમાં ૧૬ મું છે, પરંતુ પ્રજાસંખ્યામાં તે ત્રીજું છે, અર્થાત્. હૈદરાબાદ અને મહીસુરથીજ ઉતરે છે, આગલા દસક્રમાંજ ૧૫ ટકાનો વસ્તીમાં વધારો થયો હતો ! ૭૦૦૦ ચોરસ માઇલમાં એક કરોડની મહેસુલ છે અને ૭૦ લાખની વસ્તી છે, જ્યારે વડોદરા રાજ્યના દસલખર માઇલમાં વીસ લાખનોજ નિર્વાહ ચાલે છે. આ દેશી રાજ્યમાં કુકાલનો પ્રપંચ કદાપિ આવતો નથી; ત્યાંની નાપર જાતિ પ્રખ્યાત છે; અને પ્રખ્યાતિનું કારણ વિચિત્ર છે. તેમની સ્ત્રીઓને અધિક સંજોગોમાં લાંબા નંજુદરી બ્રાહ્મણોને રાખવાનો દક્ક છે; અને કોઈ પણ પદ કે તટસ્થ પ્રજા તેમાં અપરાધ કે અધર્મ સમજતો નથી ! જરૂરી સર સંકરનંતર બહુએ માથા ફેરવે છે પણ નાપર સ્ત્રીઓજ નંજુદરી બ્રાહ્મણો તરફનું એ માન સમજે ત્યાં બિચારા કાયદા અને આદર્શલના શા આચાર ! ત્રાવણકોરના નંજુદરી બ્રાહ્મણોને અધિકાર તો નાપર ઉપર છે. (નનઆર્થ એ સબ્દનું અપ્રશ્ન કહેવાય છે) પણ રાજકર્તી કાનિયા પ્રજા કિંવા તેના પ્રતિનિધિ : રાજા તરફથી શુ ? તેમને બ્રહ્મ ભોજન પુરાતન કાલથી રાજ્યને ખરે ખરે છે ! એટલે સુધી કે એ ખર્ચને લીધે તીજેરી ખાલી થઈ જતી અને દર વરસની મહેસુલ ખુટી પડતી. આ વિષે બ્રાહ્મણો તેમજ પ્રજાને મત એવો હતો કે રાજા સર રીઠા માધવરાવ અને મી. વી. પી. માધવરાવ (નવા નીમાયત્રા વડોદરાના દિવાન) જ્યારે ત્રાવણકોરના દિવાન હતા ત્યારે મહેસુલ વમારવા કે બીજે ખર્ચ ઓછો કરવા અને તેમ લાકડાં લાવે તેનો વાંધો નહોતો પણ નંજુદરીઓના તો આસ પણ ઓછો કરવાની તેમને હાથ કે સત્તા નહોતી. અતે છેદ આવ્યો ! જે મહા અબ્રાહ્મણ કરવાનો સંકલ્પ પણ કોઈ મહેલ કરતું તે તેણે કર્યું. ૭ વર્ષ ઉપર મી. રાજગોપાળ આચાર્ય દિવાન નીમાયા ત્યારથી તેમણે નંજુદરી બ્રાહ્મણોની તરભોજ પત્રાવલી પર કરકો નજર કરી છે. નિરૂપયોગી કામ મારે ગરીબ વર્ગોના પર કર નાંખી વસુલ કરેલા પૈસામાંથી લાખો રૂપિયા કેવળ નંજુદરીઓનું ઉદર મહત્ત્વ મિત્રવા પાછળજ ખર્ચવા એ તેમને પ્રજાને એક મહાન અન્યાય અને પ્રજાની મિશ્કત હોવા પ્રતીતર લાગ્યું. દિવાન પોતે બ્રાહ્મણ છે પરંતુ જેમ કાન્સલા ૧૩ મા તથા ૧૪ મા જુદા રાજ્યોના (૧૭ મી સદી) મહાપ્રધાનો કાર્ડનિસ રીગેલીયો અને કાર્ડનિસ માર્ગેરીન પોતે પાદરી, હોંના કાંપા પાદરી વર્ગની ધર્મધતા તથા કાર્ડનિસના તોડવામાંજ પોતાના અવનુની નીમકદલાલી માની તે પ્રમોણે વંચાં હતા, તેમજ મી. રાજગોપાળ આચાર્ય કર્યું છે. પાંચ વર્ષમાં તેમણે બ્રહ્મભોજન

પાછળનો ખર્ચ દર વરસે પડાડતા જઈને લગભગ અર્ધો કરી નાંખ્યો છે. પરિણામે અત્યુચિત કરતાં અઝાડો ખર્ચ વધી જતો તેને સરે હવે તિબેટીમાં કાંઈક વધારો રહે છે ! તંત્રસૂચીમાં આથી થવું કોષાયમાન થયા છે, પરંતુ પ્રજા દ્વેષ કેવળ મિથ્યાને જન્માડવામાં બહુ પરમર્થ નથી તે બેધ શકતી યદ્ય છે. પ્રજેપથોગી, જરૂરી કામ માટે પૈસા ન ખર્ચાય, તે મિથ્યાન પાછળ વ્યર્થ અટકાક ધન ખરબાદ થાય એ અચિત નંત્રસૂચીમાં રાજકર્તા વર્ગ પર હીપ્પોસીકમ (પશીકરણ) નો આશ્ચર્યકારક શ્લોકમંદી સાથે સલાવેલો અપૂર્વ અને અદિતીય પ્રયોગજ દત્તો ! ન્યાય અને સત્ય પ્રમાણે પ્રશંસાતી-અપ્રશંસાતી નિરપેક્ષ રાષ્ટ્રને વર્તન કરવું એમાંજ ખચિત દિવાનપદ્ધતિ-કોષ કે-કોષ પણ પંદરું આર્થિક છે.

સાત વર્ષમાં થીઓસોફીની ઉન્નતિ અને મીસીસ બીસ્ટની ફરી પ્રમુખ થવાની ઉમેદવારી-1૯૦૭ માં-કર્નલ ઓડોરના ત્રણ પૃષ્ઠી મીસીસ બીસ્ટ, થી-ઓસોફીકલ સોસાયટીની પ્રમુખ નીમણ તે પછી એ પૃથ્વીવ્યાપ્ત મદામ'ડને જે ઉન્નતિ કરી છે તેની થી. સો. ના સભાસદો ભેગ પોતાની ફરી ઉમેદવારી કરનાર પત્રમાં-૭-૧૧ વર્ષે પ્રમુખની ફરી ચુંટણી કરવાનો નિયમ છે-મીસીસ બીસ્ટના માદ-આપર્થ-કહે છે કે મારી ઓફીસ અમત દરમિયાનના ૬૫ વર્ષ પૂરે આપણા મંડળની ૧૧ તેજ-નસ (દેશવાર) પ્રતિનિધિ સભાઓ, ૧૧૭ લોકો (શાખાઓ) તથા ૧૪૮૧૩ (લગભગ) સભાસદો હતી. હવે તે અનુક્રમે, ૨૩ તેજનલ સોસાયટીઓ (પ્રતિનિધિ-સભાઓ) ૮૫૨ શાખાઓ તથા ૨૨,૭૪૪ સભાસદો છે. આપણી હેડક્વાર્ટર્સ (રાજધાની-અધાર) માં ૧૬૦૭ માં-વાર્ષિક આવક ૨. ૧૮૭૫૫ હતી. ૧૯૧૩ માં તે ૬૮,૩૩૧ હતી-જે ફોંદામત થવાની ફી-વગેરે ઓછાં કરી નાંખ્યાં છે. પરંતુ સૌથી તારીફલાપક વધારો અધાર આતેની જમીનને છે-મદામથી ૧૦ માઈલ ૧૨ તે છે. એ ઉત્તરક જમીન દાલ પૃથ્વીનું એક રમણીય-સ્થાન-છે-ફરતી રમણીયતા બેધનેજ તે પસંદ કરવામાં આવી હતી. સમુદ્ર તથા નદીનો સંગમ ત્યાં થાય છે. ૧૬૦૭ માં ત્યાં થી. સો. ની રકત ૨૭ એકર, જમીન હતી. હવે તે પચારીને તે ૧૨ મીડ-અરુ છે ! ૧૬૦૭ માં સોસાયટીની મીલકત ૩. ૨ લાખ હતી અને હવે તે સાતલાખ થઇ છે ! ઉપકામ'ડ ખાતે સો. એકર જમીન બંગલા સહિત લીધી છે તે જૂહી. અધારમાંની જમીનક વગેરે, ૨૧મ લોડી-એકરી, ૩૨ શર્મ તથા ૭૫ખખનાં એટલાં વાનાં-સ્થાપ્યાં છે. ભંગલાની દાર-માથા પશુ, લાગી છે. ૭૫ખખનાં માથે રેવું છે તે જતું રહેશે એટલે તે સોસાયટીને-મીપુર્ડ-કરવામાં આવશે. અધારમાં બાઝા, વ્યાજ તથા વારીની ઉપજનાજ ૩. ૨૫,૦૦૦ ગયા વર્ષમાં મળ્યા હતાં ! આ રજાંત આપીને, મીસીસ બીસ્ટ પોતાની લેખનકલાની રીમાનું પ્રવસ બાન દરાવે છે-આ મટે અને અંગત માન ઘટવું નથી. રક્તિ આદમઓ જોઓ થી. સો. માટે આદમભોગ આપે છે અને આશર્પિન-યદ્ય-રહે છે તેવું ફું. તે નિમિત્ત-માત્ર થવાની બાખ્યાલિની છું. મી. લીડમેટરે ૧૯૦૦-૪ માં ૩ હોકરાઓને જે સલાહ આપી હતી તે સાથે ફું મળતી થતી નથી, અને તેવી સલાહ ન આપવા મેં તેની પાસેથી જે વચન લીધું હતું તેવું તેજે પાલન કર્યું છે. જે તમે મને જવાબી આજ્ઞા કરશો તો, ઓફીસ બદલ ૫૫ ફું કામ કરવું આજ રખીશ. જે રહેવાની આજ્ઞા કરશો તો તે પણ માથે ચલાવીશ અને ઓફીસ માં કામ કરવું આજ રખીશ. જે તમે એવા કોઈ પણ બી કે પુરૂષને બાખ્યા હો. કે જે મારા કરતાં વધારે સાફ કામ કરી શકે તો મારો તમને આર્થના છે-૩-અને ૨૬ ફું અને

તે રીતે વધારે સારી પસંદગી માટે દરેકાએ ખુલ્લા કરો. તે સંજોગમાં હું 'નવા' ઉમેદવારને મળે. કરંયા બનતો પ્રયાસ કરીશ. મારા કરનાં ઓછા વિરોધ ઉપજવે. એવા ધણા મળશે. પરંતુ મારા કરનાં થીઓસોફીકલ સોસાયટીને વિશેષ ચલાવનારા કોઈ તરીકે મળે. મહાત્માઓ (Mahatmas) તમને ખરે નિર્ણય કરવામાં દોરવે અને આપણને બધાને સાંતિનો સંદેશ એરે (એઈ મારી અંતિમ પ્રાર્થના છે) ! ”

મીસીસ બીસ્ટની દલીલમાં એક તુટી છે. યોગ્યતાની પણ ઉપયોગિતા આજીવન પર હોવાથી ઓછી થાય છે એ સિધ્ધાંતનું તે મહાવિદ્વાની વિસ્મરણ કરે છે. ગમે તેવા પાલેશ દોહતા વાહસરોવરને પીછા વાડે નીમવા નહીં એ નિયમમાં શું કંઈક પ્રયોજન નથી ? અમે રીકમો ગમે તેવો યોગ્ય, આહવાસ અને સ્વરેષ્ટ પ્રેસીડેન્ટ તરીકે વાર પ્રેસીડેન્ટ તરીકે ઉમેદવાર થઈ શકતો તેથી કહો કે સ્પષ્ટ સિખિત નિયમ ન હોવા છતાં પોતાની ચરણથી નયતો નથી. તેનું પણ એક એવું પ્રયોજન છે કે, યોગ્ય હોવાના અકસ્માતનો અતિશય લાભ એવો એ જરા ઓછા યોગ્ય ને સર્વથા અન્યાય કરવા બરાબર છે. જરા ઓછા યોગ્ય પણ નવીન હોવાથી જો કંઈક કરે છે તેમાં વિરોધતા આવે છે. પ્રધાન પદથી દબે મીસીસ બીસ્ટે ધરાઈને મી. સીનિડ જેવા વિદ્વાનને અવકાશ આપતે તો તે બહુ ઉત્તમ થઈ પડતે. પ્રમુખના મુકુટ વિના પણ દેવી સત્તા અણુ નખળી પડતે નહીં. જેઈ વોર્શિંગટન જેવા મહાત્માઓ તો વિરક્ત છે. મારા જેવો જ યોગ્ય હરીફ ઉમેદવાર હોવો જોઈએ એવો આશય તેણે શા માટે કર્યો ? જોઈએ રહેતો તો નથી જ એ તો તે પોતે જાણે છે. અને તે માટે શું કંઈક પણ કરે છે. બીજા પ્રમાણમાં નમાઈ છે એમ પણ તે ક્યારે છે. મારી વખતે ઉમેદવારી કરનાં તો તેમણે ધમકી આપી હતી કે ને મને નહીં સુટવામાં આવે તો ફરિયાદી સોસાયટી દોડી દર્શાવ્યા વખતે વિરોધ રૂપા કરી છે. એ આનંદની વાત છે. નિરસદિહ તેના જેવી યોગ્યતા કોઈમાં એકંદરે નથી. એવી ઓળખ પૃથ્વીમાં કોઈ નથી એવી પ્રમાણી માન્યતા છે. ફક્ત પણ કંઈ નહીં તો નવીનતા આતર, બીજાને આનંદ આપવા આતર, ત્યાં ક્ષતિ ત્યાં સત્તાનો આત્મભોગ આપવાની જગતને એક મહા હાસ્ય નાંદી સર્જાઈ છે. મેં (સમસ્ત પ્રજાના મુક્ત આશય છતાં એણે પ્રેસીડેન્ટ તરીકે ફરીથી કામ કરવા ના પાડીને બેનીનો પોતાનો ધર્મ મદલ્ય કર્યો હતો !) આપવા આતર, વિરોધીઓને પણ આવા પ્રસંગમાં પ્રસન્ન કરવા આતર, મીસીસ બીસ્ટે ઉમેદવારી કરવાનું માંડી જાણ્યું હતે તો આપણે વધારે ખુશ થતે અને જગતને તેના માનમાં અતિશય વધારો થતો.

મહેલા પાણીથી રોગ દૂર કરવાના દવાથી સંયુક્ત પ્રાંતો ગાંડા ! — રાયપરેલી જિલ્લામાં, કાશીથી ૧૩૦ માઈલને છેડે, જર્જિ નામના રેલ્વે સ્ટેશન પાસે, બીબીપુર નામનું એક ગામડું છે. તે ગામના જીવનદાર મદમદ સવદ તરફ હાલ તો સમસ્ત સંયુક્ત પ્રાંતનું ડોક વળ્યું છે ! એઓ કુટુંબ સાથે રહે છે ને ૩૫ નું વય છે. આ ઉપરાંત બીજા લાવકાત અધસિદ્ધ છે. બહેનના હોવાનો દાવો કરતા નથી. ન્હાનપણમાં સાંજમાં ગોધાવાને બદલે પકિરા સાથે ભમતા પરિણામે તેમના હાથની આંગળીઓમાં અદ્ભુત શક્તિ હોવાની માન્યતા જોતરફ ફાટી છે. જે પણ પાણીમાં તે પોતાની આંગળી બોલે છે તે પાણી અમૃત થઈ જાય છે. ને ગમે તે રોગ સારા થઈ જાય છે ! આ માટે તેઓ કંઈ પણ શી સેતા નથી. ગયા કેસુઆરીના બીઓસોરી જેનું છોડી પા માસિક (કેસી) ના તૃતી કડે છે. કેસીની ધી સો તો

એક સલાસદ તે ગામ જાતે તપાસ કરવા ગયા હતા તે ઉપલી ભાત ખેરી હરને છે પ્રથુ-ઉમેરે છે કે જોકે ધણુએ સાઈ, યમલું કલું પણ કેટલાક કાંઈ પ્રથુ નહીં એમ પણ કહેતા હતા ! તપાસ કરનાર કહે છે કે મહમદ સમદ કહે છે કે દરદીને અધ્યા હોય હોજ સાઈ યાવ મતતળ કે ન સાઈ, યમુ તો અદા નહીં. આંગળી તો બરોબરન પાણીની અર્ધ-પાર થોંચેલી. એના શરીરમાં કાંઈક અસાધારણ વીજળીક (મેગ્નેટીક) શક્તિ હોવાથી અને શરીરની વીજળી હમેશાં હાય પર્વના આંગળાંમયીને વિશેષ કરીને જાતી હોવાથી (એક જણુ દમને કહેતો હતો કે મરણુ સ્પર્શતું એજ કારણુ છે) એ વીજળીનો કાંઈક યુક્ત રોગીને યાવ એ ' થીએરેટીકલી ' અસંભવિત નથી, પરંતુ તેની દૈવિક તપાસ વિના માત્ર માની લેવું એ ખોટું છે. ધણું ખરું તો એવું કાંઈ હોજ નથી. એવી પાયા વિનાની વાતો બહારગામ બહુ ચાલે છે. દક્ષિણમાં ૪ વર્ષની વાત ઉપર એક જણુ એક જા કાઠી હતી. તેના દાવો એવો હતો કે આ ગૌની ટાંગ તથા જે પસાર થઈ જાય તેના ગમે તે રોગ નાશુદયરોગ વાત વાચે ચાલી. અને આખું દખ્ખણુ ગાંડું થયું. સોપયાસે અધઘ્રાંધાથી હા હા કરી, ને હજારો કંજુ ગાયના પૂત્રની નીચે નરી આવ્યા ! અતે ખરું હુંવું રહેતુ નથી. મહીં સારા યવાની એકસ શરયાદ એટલી બધી વધી પડી કે ગાય અને તેના ગોપાળ બન્નેને પંચા-યન થઈ જવું મરણુ. હોંડ તથા કુસલમાનોના અજણું વગેરે શ્રદા તથા અધઘ્રાંધા વગેરેના દેરની અમરજ નહીં હોય એમ તેઓ વર્તે છે. દમારી ખાતી છે કે થેડા. વખતમાં મહમદની આંગળીમાં. વીજળીક શક્તિ કે જે હશે તેના ઉમરો નરમ પડી જશે અને ઠાલ જાળીપુરમાં માણુસો માતા નથી તે પૂર્વ જ્યુજ ઉજ્જડ યર્ષ જશે. અમુક પુરતા પૂરાયા મળે તો હક ન કરતાં તે માનવી એવું નામ ખરી શ્રદા છે. તે તો આપણા વેગેમાં છે નહીં. બાલ લમની હાનિકારકતા અનેક દર્શનો; આંડાઓ તથા અજ્ઞેતાઓથી પુરાવર થઈ છે છતાં તે વિશે તેમની શ્રદા થઈ નથી, અત્રે જેમાં પૂરાવો તો પાંચ છે એવી ઉત્પટ ટાંગ. સાદો સમજને ગાંડી દરમારી માતો તેઓ જોરથી માની એસે છે. સાદી કેળવણી એજ એ રોગની દવા છે. ત્યાં સુધી પાણીમાં આંગળાં બોળવાના અને ગાયની નીચે પસાર ચવાના અને એવા બીજા અધ્યાયો આંતરે આંતરે, જુદા જુદા પ્રતિમાં માલવાના અને આખો આંત પાંચ-સાત મહીના એ લીલા પાછળ લડુ મનવાનોજ.

પશ્ચિમનાં ટ્રેડ યુનીયનો અને હડતાલો—જુદા જુદા ધંધાઓમાં પરતંત્ર મોકર તરીકે કામ કરતા કારીગરો તથા કામદારોએ સ્વહિત : રક્ષણયો : રચાયેલાં પશ્ચિમના ટ્રેડ યુનીયનોની સંકેપા-ઉચ્ચકમાં સાધી આખા દરિયાઈ ભોગવે છે. હડતાલો ટ્રેડ યુનીયનોના સભાસદોની સંખ્યા ૬૦ લાખ માણસોની છે. તેમાં ચોથો ભાગ માત્ર ઐરોપીયનમાં છે. તે સંઘજાનું કુલ ૪૬.૩૦ કરોડ રૂપિયા જેટલું છે, જેમાં ૧૨ કરોડ ક્રીશ્ચીયનના છે. તેમના આધિકારને પગાર વધારવાની દરજ પાડવાનું તેમનું મુખ્ય શત્રુ હડતાલ છે. છેલ્લા ૧૦ વર્ષમાં તેમણે જે હડતાલો પાડી છે તેથી તેઓએ લગભગ ચોક્કસ કરોડ પાઉંડનો પગાર ખોર્યો છે ને હડતાલ દરમિયાન યુનીયનના ૪૬માંથી મળતો પગાર ખાઈ ગયા તે જુદો. ખખ હડતાલ ૩૬ જુલ-૨માં પગારનો વધારો થયો તેથી ૨૭ લાખ પાઉંડ દર વર્ષે વધ્યાં છે. જો કે આંખંત્રો દોડ કરોડ પાઉંડની ખોટા દેખાય છે, પણ ખરું જોતાં અતે લાભ યંશે કમકે આ વધારો જાણુકો છે ને દરવર્ષે વધતો જશે, અને ખોટો એકલ વખતો જાણુકો હડતાલો પડી

તેમની આર્થિકતામાં તો માલિકા, જ્યાં; પા માં હડતાલ્યા હતા, અને બાકીની પા માં બનેલ
વસ્તુઓમાં કોઈવાળા યથા આ હિતદાસ પરથી એક સંપત્તિ કામદાર જેવો ગરીબ વર્ગ પણ
કારખાનાના માલિકા જેવા કરોડાધિપતિઓ સાથે કેટલા શોધી શકે છે તે જણાઈ આવે છે.
તેમજ હડતાલનું સરસ કેટલું જાણકર છે તે ખબર જણાઈ આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં આધારિક
સંસ્થાઓ (કારખાના, મીસા, સિવાય) હજી બાલ્યાવસ્થામાં છે; તેથી આ દેશમાં નિયમિત
હડતાલો પડે તો ઉદ્યોગજ્ઞ પડી બાજે ! એ પવન આપણા કામદારોમાં હજી થોડા વધુ મુઠ્ઠી
ન ફેલાય એ ધમ્મવા બેગ છે.

સ્વ. શ. રા. દામોદરદાસ ગોરધનદાસ સુખડવાળાનું જીવનચરિત્ર.

સંપાદક—એક મહારાષ્ટ્રીય પ્રાર્થનાસમાજસ્થં. *

(આ જીવનચરિત્ર રચાતી પ્રાર્થના સંમાજમાં, સ્વ. રા. દામોદરદાસનો મરણ માટે
ચોક્કસ પ્રગટ કરવા મળેલી પ્રાર્થના સમાજની સભા પ્રસંગે વહેવવામાં આવ્યું હતું. લેખકે
પ્રાર્થના સમાજની દ્રષ્ટિથી સ્વ. સુખડવાળાનું વિવેચન કર્યું છે. એમના જીવન પર આ લેખ
જેટલો પ્રકાશ પાડતોરો, ડોહ શુભરાતી સ્વતંત્ર લેખ પ્રગટ થયો નથી. લેખક સ્વ. રા. દામોદર
દાસને નાની વયથી જાણખતા હોવા બેઠકે. એમ લેખ પરથી અનુમાન થાય છે, અને
તેથી તેમના ચરિત્ર નિરૂપણમાં તેજ કારણથી વિશેષતા તથા નવીનતા જોવામાં આવે છે—તમી.)
પોતાના દૈન્ય ઉદ્યોગ, સત્યનિષ્ઠા, સાંતવિત, પ્રમેયરની દૃઢ અધ્યા, પરાપકાર શ્રુતિ,
સ્વધર્મભિમાન, સ્પર્સાધારણ ઉદારતા, નિરપેક્ષ લોકસેવા, પવિત્ર આચરણ, સાદી નિરભિમાન
શ્રુતિ, એ સર્વ સદ્ગુણોવડે ભાનાથી મોટા, દરિદ્રોથી ગરીબ, અને અજ્ઞાન તેમજ જ્ઞાનવાન
એ સહુને જેમણે પોતાનું જીવન આદર્શભૂત બનાવ્યું હતું તે માનનીય સમાજજન્યુ દાન-
વીર શેઠ દામોદરદાસ ગોરધનદાસ સુખડવાળા તા. ૧૨ મી નવેમ્બર ૧૮૯૩ તે રોજ રાત્રિએ
સુબાઈમાં દેવલોક પ્રાપ્ત. આ એકાદક બનાવની નોંધ લેતાં દિવસગીરી થાય છે. તેમની
હમર છાસક વર્ષની હતી. એક અઢવાડીઆની ટુંક માંદગીમાં તેમનો દેહનો અંત આવ્યો.

૨૧ વર્ષની વયે-૧૮૬૮ થી પ્રાર્થના સમાજસ્થં.

શેઠ દામોદરદાસનો બાળપણ સંબંધી પ્રેરણા મોહિતી મળી નથી. જેટલી મળી છે
તેટલી પણ બરોસો મૂકવા લાયક નથી. તેમનું સિદ્ધાંત જૂની પદ્ધતિ પ્રમાણેનું હતું. તેમને
થોડું અંગ્રેજી બાળાનું જ્ઞાન હતું તે છતાં તેઓએ ઇંગ્લેંડ, અમેરિકા, ચીન, જાપાન
વગેરે દેશોમાં મુસાફરી કરી હતી. એવું કહેવાય છે કે તેમના બાપદાદા સુખડનો વેપાર
કરતા હતા અને શરૂઆતમાં તેમણે તે વેપાર જ ચલાવેલો પણ તેમાં ખોટ જવાથી રૂની

દયાથી કરવી શરૂ કરી અને તેમાં હવેટ સુધી નામના મેળવી. તે બધું તેમને હોય. જુલાઈ પ્રાર્થનાસભાના સારથે તેમનો સંબંધ બહુ બૂનો હતો. એ ધ્યાનમાં રાખીને જેને છે. સ. ૧૮૧૮ માં ત્યાંના પ્રથમ વાર્ષિકોત્સવને પ્રસંગે તેઓ એ સમાજના સભાસદ થયા હતા. તે વખતે તેમની વય લગભગ ૨૬-૨૭ વર્ષની હતી. તેઓ હુંહાણું ગાનિતા હતાં. આજે પણ એ ગાનિતા ઉદાર વિચારનો વિશેષ પ્રચાર નથી. કેટલીક ખર્ચતમાં એ જ્ઞાતિમાં માત્ર ધણી આગળ વધેલી છે. પરંતુ પચાસ વર્ષ પૂર્વે એ જ્ઞાતિમાં જુદા વિચારનું પ્રાપ્ત્ય થયું ન હતું. પુરુષોના શિક્ષણને આરંભ થએલા નહોતા એટલે સ્ત્રીશિક્ષણનો તો વિચાર પણ નહોતો. સુબાઈમાં શું ચાલે છે તેની એ જ્ઞાનિને ખબર પણ નહોતી. આવી સ્થિતિમાં, આવી પછાત પડેલી જ્ઞાતિમાંથી એક તરુણ પુરુષ સમાજના સભાસદ રી રીતે યથા તે પ્રત્ય સહજ ઉભો થાય છે. તેનો ઉત્તર એ છે કે શેક દામોદરદાસને જે થોડું પણ શિક્ષણ મળ્યું હતું તેના પરિણામે તેમનામાં જગતિ ઉત્પન્ન થઈ હતી. તે વખતની પ્રગતિની દીક્ષાદાને અનુકૂળ તેમની વૃત્તિ યથાથી તેઓ ૧૮૬૮ માં સમાજના સભાસદ થયા. જ્યારે તેઓ જુવાન હતા ત્યારે જનતબદ્ધેનતથી સમાજની સેવા તેમણે કરેલી છે. તેમનું શરીર મજબુત હોવાથી ઉત્સેનાના પ્રસંગે ઉત્સવનું સ્થાન શબ્દગારવાને (તે વેળા દાહનું મુબાદ સમાજનું મકાન નહોતું) શેક દામોદરદાસ ભંતે પાંચના માંચડાપર એકી માંચાં તોરણો લટકાવવાનું કામ કરતા. સને ૧૮૬૮ થી પોતાના અંતકાળ સુધી તેઓ સમાજના સભાસદ હતા. તેમની સાથે તેમજ તેમના પછી સમાજના સભાસદો પણ યથા છે. તે પાછળ પડી ગયા. ખરડું શેક દામોદરદાસની શ્રદ્ધા દિનપરદિન દ્વંડ થઈ, તેમની ધર્મનિષ્ઠા વધી પાખી, તેમનું કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તાર પામ્યું અને સર્વ પ્રાર્થના સભાને, નવા શાહજીસમાજને, ભૂવજીરૂપ એવું પોતાનું અસ્થિતિસ્થેતિને દૃષ્ટાંત લેવા માટે તેઓ મૂકી ગયા છે.

શેક દામોદરદાસ વેપારમાં રહેલ પાખ્યા તે વખત દેશાટને કરી પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવોમાં શક્તિ કરવાની પ્રયત્ન છાજા તેમને થઈ. ત્યાંથી પાછા ફર્યા પછી સ્વર્ગગતિ વાંગાઓ પોતાને સ્તાવશે એ વિચાર તેમને નહોતો આવ્યો એમ નહોતું. પરંતુ એ વિચારથી પોતેને મુંઝવે હતું તેમણે પોતાની જ્ઞાતિના યુવકોને વિવશ દાખલો લેવા ચોગ્ગ વર્તન કર્યું. દેશાંતરમાં પ્રવાસ કરી પાછા આવ્યા ત્યારે તેમની જ્ઞાતિએ તેમને જ્ઞાતિ બહાર મુકવાની નીચીકામણી બતાવી. પરંતુ તેની તેમણે દરકાર કરી નહોતી. તેમણે કહ્યું કે મને જ્ઞાતિ બહાર મૂકે એવું મને તમારે જાણે તેટલું તમે મને સ્તાવો પણ હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરનાર નથી. એ મેં કંઈ અયોગ્ય કહ્યું ન હોય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો વિચાર મારે મુંઝવે કરવા કરવો જોઈએ ? એને એ કંઈ અયોગ્ય કહ્યું હોય તો આ પ્રાયશ્ચિત્તથી મારી શુદ્ધિ કેવી રીતે થશે ? આ વિચાર મનનાં ઘાવી, તેમણે પોતાનો દક્ષતાપૂર્ણ સ્વભાવ તે પ્રસંગે પ્રકટ કર્યો. તે વખતે તેનું પરિણામ કંઈ જાણવા નહોતું આવ્યું નહોતું. એ વાત ખરી છે. જ્ઞાતિ વાંગાઓએ તેમને નાત બહાર મુક્યા અને તેઓ નાત બહાર રહ્યા. પરંતુ પાછળથી તેઓ કેને પોતાનું અસ્થિતિસ્થાઈ ફક્ત લટકામાં આવ્યું અને ધીમે ધીમે તેઓએ તેમની કાથે

* એમણે પ્રસિદ્ધ ફની વેપારી પેટી એસન નારાયણદાસ સોલંકીમની ક. માં વચાંદાર ગો. દોશ એવડ તરીકે કેટલોકાગ નોમી કરી હતી. તે પણ ૧૯૧૧ થી ૧૯૧૩ માં થયું.

વ્યવહાર શરૂ કર્યો; અને પોતાની ગાતિના, તે આગેવાન બન્યા. ક્યારાતિમાં એમનું એટલું વખત હતું કે તેમની મહાજનની વાડીમાં એકવાર પ્રાર્થનાસમાજનું પ્રીતિભોજન થયું. તે વેળા તેમાં મુસાફરનાન, અમુકકય અને યુરોપીઅન વ્યક્તિઓ સામેલ હોવા છતાં એ મહાજન વાડી વટલાઈ નહીં. જમવાનાં વાસણ વટલાયાં નહીં. અને જમનારા તેજ પીરસનારા પર ગાતિબદ્ધકારનાં શસ્ત્ર ઉમરાયાં નહીં ! એક મનાદય આગેવાનની દ્રવતા અને નીવટપણાનું કદાપિ આ સર્વ પરિણામ હતો.

દાનવીરતા,

શ્રેષ્ઠ દામોદરદાસે પોતાનું નામ અમર કર્યું છે તે તેમની અસાધારણ દાનવીરતાને લીધે છે. વેપારમાં મનાદય તો ધણા માણસો થાય છે અને ધન મારેની તેમની તૃષ્ણા આખર સુધી છૂટતી નથી. શ્રેષ્ઠ દામોદરદાસ પાસે પણ ધન હતું પરંતુ તે પોતાને માટે નહોતું. પોતાની ઉત્તર વયમાં ધધો કરવાની તેમને કાંઈ જરૂર નહોતી. તેમની પોતાની રહેણી અત્યંત સારી હતી અને જરૂરીઆતો બહુ યોડી હતી. પરંતુ તેઓ અન્યને મારે મહેનત કરતા. પોતે ધન કમાઈ બીજાનું હિત કરવું એ તેમનું લક્ષ્ય હતું. અને તે લક્ષ્ય ધ્યાનમાં રાખી પોતાના દ્રવ્યને ઉપયોગ તેમજે કર્યો છે. એ રીતે આજ સુધી તેમજે લાખો રૂપીઆનું દાનધર્મી કર્યું છે. જૂના મત અનુસાર ગાતિભોજન અમર બ્રહ્મભોજન કરવામાં તેમજે પોતાના ધનને બચાવ કર્યો નથી. પરંતુ ઉપયોગી સંસ્થાઓ, ઉપયોગી કાર્યો, દેશ દિનકારી માણસો એ સર્વ માટે પોતાનું ધન છે એમ માની તે સર્વમાં તેઓ પૈસા ખર્ચતા. શ્રેષ્ઠ ધારતા એટલા ધનવાન ખરી રીતે તેઓ નહોતા. એમનાથી ધણા વધારે થીમંત શ્રેષ્ઠ મુખ્યાધ્યાપાતુ શ્રેષ્ઠ દામોદરદાસે દાનધર્મમાં કેટલાં લાખ રૂપીઆ વાપર્યાં છે તે કહી શકાયું નથી. પરંતુ પોતે મુખ્યત્વે કાષ્ટકાર તે કલુષોદાય એવું બચાવમાં નથી ! તેમજે કરેલાં દાનનું સ્વસ્થ વિગદર્શન કરાવવા આઠો યત્ન કર્યો છે.

મહત્ત લાઇબ્રેરીઓની સ્થાપના.

દેશપરદેશ મુસાફરી કરતાં તેમના ધ્યાનમાં એક વાત ખાસ કરીને આવી હતી. તે એ કે આપણે શક્તિ અનુસાર માનનો પ્રસાર કરવા સાર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મહત્ત વાંચવાની લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપવી એ માનપ્રસારણનો ઉત્તમ માર્ગ છે એ લક્ષમાં રાખી પ્રવાસથી પાછા ફરી એ કામ ઉપર તે મંડયા. એક વાત કરવી એમ નિશ્ચય કર્યો પછી તે કામ થતા સુધી સ્વસ્થ બેસવું નહીં એવી રેવ તેઓને હતી. તેમજે પ્રથમ કોટમાં (મુખ્યાધ્યાપાતુ) People's Free Reading Room and Library એ સંસ્થા સ્થાપી. એટલું કરીનેજ અટક્યા નહીં તે પછી જોજોજ એવી લાઇબ્રેરીઓ સ્થાપી. મુખ્યાધ્યાપાતુ પ્રાર્થનાસમાજની ડા. બાંડા-રકર લાઇબ્રેરી એમની ઉદારતાનેજ આભારી છે. દસ જાદ લાઇબ્રેરીઓ એમજે સ્થાપી છે અને હજી બીજી કેટલીક સ્થાપવાનો તેમને છરદો હોય. આ સર્વમાં કોટની લાઇબ્રેરી શ્રેષ્ઠ છે. આર. લાખ રૂપીઆ ખર્ચી તેને માટે મોટી ધમારત તેમજે થોડા વખત ઉપરજ ખરીદી છે અને તેમાં કે. આર. કામાના નામની સંસ્થાનો એક લાખ રૂપીઆ આપી સમાવેશ કરાવેલો છે. એ લાઇબ્રેરીને મુખ્યાધ્યાપાતુ શરૂ કરના બ્રાહ્મણ બનાવવાની તેમની આપણ હતી જે તેમના દરેકીઓ પાર, પાડશે એવી આધ્યા છે.

આક્રમ, સેમીનરી તથા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો.

રાજા રામમોહન રાય માટે શેક દામોદરદાસને અતીવ માનરૂચિ હતી. આધુનિક હિન્દુસ્તાનના તે પિતા હતા એમ પોતે માનતા અને દેશમાં આવી રહેલી સર્વ નિગૂંતિઓનું ખીન રોપનાર રાજા રામમોહનરાય હતા એમ તેઓ ખાતરી પૂર્વક માનતા. મુબાઇસમાજ એટલે એ મેંદાપુરપુત્ર નામ જોડવાની ઇચ્છાથી રાજા રામ મોહનરાય આશ્રમનું મકાન તેમણે સમાજનેન્દુધારી આપ્યું અને તેના ખર્ચ સાથે સમાજને જૂદી નાણાની રકમ આપી. પરગામથી જનાર સમાજજન્યુઓને ઉતરવા માટે સાધન નહોતું તે જોઈ આ મકાનથી પુરી પડી છે. ક્રિસ્ટલ ખાતે રામરામ મોહનરાયની સમાધિ શેક દામોદરદાસે બંધાવી આપી છે. કલકત્તામાં રાજા રામ મોહનરાય લાઇબ્રેરી દમણીજ રચાઈ છે. તેને માટે તેમણે નાણાની મોટી રકમ કાઢી આપી છે. રાજા રામ મોહનરાય માટે તેમનો પૂજ્યભાગ એટલો બધો હતો કે તે પ્રસિદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો કદાપિ પાછા પડ્યા નથી.

રાજા રામ મોહનરાયની પેઢે મી. દાદાબાઈ નવરોજી માટે પણ તેમને ઘણો આદરભાવ હતો. દાદાબાઈ નવરોજીના નામની ગરીબ છેકરા માટે ચાખા- (Semi-conary) નું તેમણે મકાન બંધાવી આપ્યું છે અને તેની સાથે એક નાનું પુસ્તકાલય પણ રચાવ્યું છે. દાદાબાઈ નવરોજી ઇંગ્લેંડમાં હતા ત્યારે ત્યાં સર્વ પ્રકારની લીવરોનું પોશ્ય રીતે આણે તે માટે શેક દામોદરદાસ તરફથી મોટી સહાયતા તેમને પ્રેતિ માસે મળતી.

અરુણ વર્મા ઉદાર માટે આજકાલ પ્રયાસ ચાલુ થાય છે. દાંડમાં તે બાળનમાં ઘણી નિગૂંતિ જોવામાં આવે છે. એ સર્વનું મોટે ભાગે માન સ્વ. શેક દામોદરદાસને પર છે. અરુણ વર્મા લોકો સ્વતંત્ર ઉદ્યોગ કરી શકે તે માટે મોટી રકમ તેમણે સરસ્વાતમાં ખુશી સાથે કાઢી આપી હતી અને તે રકમથી એ વર્ગની ઉન્નતિ માટેના મિશનની રચાઈના ધર્મ હતી. તે મિશનને તેમણે અનુકરણ દ્રવ્ય આપી તેના પ્રચારકોને ઉત્તમન આપ્યું છે. અરુણ વર્મા માટે તેમની લાગણી બહુ તીવ્ર હતી, એ વર્મા લોકોની ધાર્મિક ઉન્નતિ જોઈ પોતે ઘણો આનંદ પામતા.

શેક દામોદરદાસે સૌથી વધારે સખાવત સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો માટે કરી છે. તેથી કાંઈક જ એવી સહાયતા બાલસમાજને કરી છે. બાલ ધર્મને પ્રચાર કરવા જોઈએ; ધર્મ પ્રચારકો સર્વત્ર મોકલી નાનાં ગામડાંમાં એ ધર્મ સખાઈ મોન દેવાવડું જોઈએ; જોઈએ એ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય તેમણે પોતાના ઉદારરુણી એ ધર્મ માટે માનરૂચિ ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ; તેમના પેતાના કુટુંબમાં બક્તિભાવે વધે જોઈએ; હરોળ સજન, પ્રાધર્મ્ય, ઉપાસના એ સર્વમાં તેમને રસ પડવો જોઈએ. આ બધી બાબતોમાં ધર્મપ્રચારકોએ હિતમ દર્શન દર્શાવવું જોઈએ. એવા બાલ મિશનરીઓ પાસે ધર્મપ્રચારણું કામ કરાવવું એવી એમની મોટી ઇચ્છા હતી તેથી તેમણે સ્પષ્ટરૂપે બાલસમાજના તે વેપતના અધ્યક્ષ તથા આવેશન પ્રચારક પદિત ચિત્રનાથ શાસ્ત્રીને જે વર્ષ ૧૨ ૫૪ લખી નજીબું હતું કે પ્રતિ વર્ષ ૫૨૫૨ દર્જર રૂપીઆ મોકલી એક લાખ રૂપીઆની રકમ હું તમારે સ્થાપિત કરવા માગું છું. તે રકમ પૂરી બધાએ એ સંજયો કરતો નહીં કેરીસ. તે મુજબ તેમણે પ્રયાસ

હજાર રૂપીઆ ત્યાં મોકલ્યા છે અને બાકીની રકમ થોડાં વખતમાં પૂરી કરી તેની જરોતોની બચત્રચા કરવાની હતી, પરંતુ અધવચ તેમના કાળ થયો.

આ પ્રમાણે પોતાની સંપત્તિના જે બંધ તેમણે કર્યો છે તે સર્વ ગજુવા બેસતાં પુસ્તક બરાબ તેમ છે. કોઈ પશુ સાથે પુસ્તક જાણવામાં આવે કે શોક દામોદરદાસ તેને મદદ કરવામાં ચૂકે નહીં. કોઈ સારી સંસ્થા છે એમ ખબર પડે કે તેને સહાયતા કરી પોતાની પુસંદગી દર્શાવે. દાનમાં સુબાઈમાં ફરતી લાઈબ્રેરીઓ જે સુકાર્ય કરે છે તેનો પ્રારંભ શેઠ દામોદરદાસના ઉદાર આશ્રયથી થયો હતો. અનેક સાળાઓ, બાળકો, ગરીબ કુટુંબો અને પૈસાની તંગીવાળા ગૃહસ્થોને એમની મદદ હતી. પોતાની નામના ધાવ, મોટાઈ વધે, પોતાને માન-મરનબો મળે એ ધારણાથી તેમણે દાન કર્યું નથી. તેમનું દાન શુદ્ધ હતું. દક્ષિણ આફ્રિકાની લાંબા વખતે ધાવક યજ્ઞેલાઓની સારવાર કરવા માટે તેમણે બે દિવસ દાનરોને ત્યાં મોકલ્યા હતા. પરંતુ તે બાબત ધોંધાઈ ક્યો નહોતો કે વર્તમાનપત્રમાં તેનાં બહુમાં કુકાઓ ન હોતાં. છેક અંતની ધડી સુધી તેઓએ દાન કર્યું છે. મૃત્યુના ચાર દિવસ પહેલાં દક્ષિણ આફ્રિકાના રૂઝમાં પંચસો રૂપીઆ તેમણે જરી આપ્યા હતા. ઇશ્વરે ધનસંપત્તિ આપી છે તે તેનાં પ્રિય કાર્યોમાં વાપરવી એ દૃષ્ટિ સતત રાખી તેમણે પોતાનું દ્રવ્ય વાપર્યું છે.

સાદાઈ—યુવકોને પ્રોત્સાહન.

શેઠ દામોદરદાસના કેટલાક ગુણ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. તેમાં સૌથી પ્રથમ તો તેમની સાદાઈ છે. આટલા પૈસા કમાવા છતાં જે વેળા તેટલી કમાઈ નહોતી તે વખત જેવી જ તેમની સાદાઈ હોત સુધી હતી. તેમનો દર રવમાવ અને પ્રમાણિકપણ એ બે ગુણને લીધે તેમની સાખ વેપારી વર્ગમાં શ્રેષ્ઠ હતી. જે કંપનીઓ તરફથી તેઓ દલાલીકામ કરતા તેમને તેમનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને દામોદરદાસ જે કરશે તો કંપનીના દિલ્લોને હશે એવી તેમને ખાતરી હતી. ધર્મ પરની તેમની આરંધા જેવી તેવી નહોતી. તેઓ વગર કે લેખક નહોતા. જ્યારે સુબોધપત્રિકા શરૂ થયું ત્યારે તેમાં ગુજરાતી ભાગ આવતો તેની બચત્રચા તેઓ રાખતા અને સરખાતમાં ગમેલી ખોટ પશુ તેમણે જ પૂરી કરેલી. સમાજમાં કોઈ કોઈ વાર તેમણે ઉપાસના મલાવેલી. નિત્ય ભજન અને પ્રાર્થના કરવાના નિયમનો તેમણે કદી ભંગ કર્યો નહોતો. તેમને ધર્મપર તથા ઇશ્વરપર અચળ નિષ્ઠા હતી. અને તેને લીધે જ તેમનું દાન-વીરપણું ઉદ્ભવ પામ્યું હતું. સમાજનાં યુવક વર્ગ તરફ શેઠ દામોદરદાસે ખાસ ધ્યાન રાખતા. યુવકો ઓગળ આવે, સમાજનાં કામ કિસાદથી કરે, તેમના આચારવિચાર સમાજ બને, તેઓ સમાજનો ધર્મ તેમના કુટુંબમાં દાખલ કરે, સ્ત્રીઓ આગળ આવે, તેઓ સમાજ મંદિરમાં સંગીત ચલાવે, તેઓ પોતાના ઘાટે ગર્વ ધરાવે એવી તેઓ ઇચ્છા રાખતા. સમાજનો તરુણ વર્ગ સમાજનું કાર્ય એક નિશાથી કરે છે એમ જ્યારે તેમને ખબર પડતી ત્યારે તેમના મનને સંતોષ થતો. તરુણ મંડળમાંથી કોઈ ઉપાસના મલાવે અમર કાળજીથી તૈયારી કરી આપ્યાન આપે તો તેથી તેમને આનંદ થતો અને તેમ જરનારને પોતે અભિનંદન આપી હોતેજન આપતા. સામાજિક, રાજકીય, કેળવણી સંબંધી, તથા ઉદ્યોગ સંબંધી તેમના વિચાર આગળ વધતા હતા. વિધવાવિવાહ, સ્ત્રીશિક્ષણ, પરદેસગમન, મોટી ઉમરે લગ્ન, જાતિભેદનું ખંડન, પ્રાયશ્ચિત્તની નિરર્થકતા, રાજકીય સુધારણા, વિચારસ્વતંત્ર્ય ઇત્યાદિ સર્વ બાબતો સંબંધે તેમના

સાચનસ, (વિજ્ઞાન) વિદ્યા ઇ. સંબંધી નવીન શાધા,
તથા વિચારો (સંદીક).

૦ ધુમસની પીડા યજ્ઞવાંતી એક મહાન યોજના.

પ્રથમમાં ધુમસ એક મહાન ઉપદ્રવ છે. તેનોથી દીવાળી પાંચેપાંચેનાં વહાણો પણ વિસ્ફોટી મુધી બિલકુલ દેખાઈ શકતાં નથી અને તેની ગતિ અચંડાવાનાં બંધથી એકદમ મંદ કરવી પડે છે. અને અચંડાવાનાં બનાવો પણ નેટલા ધુમસના પ્રતાપથી થાય છે તેટલા બીજા કોઈ કારણથી થતા નહીં હોય. અને તેટલા પ્રચંડ દીવા પણ એ ધુમસનાં પડ આગળ આંધળા થઈ જાય છે. રસ્તે પણ વેગવાનને કાંઈ સંજોગ નથી. લંડન અને પેરીસ બંને એ રોગથી સરખા પીડાય છે. આ ધુમસનું કારણ કેય સાયેટીસ મેટેમ ઓડેરીયોએ એવું શોધી કાઢ્યું છે કે, પેરીસની રોન તથા રોન નદીઓમાંથી ને પુલ્કન વરાળ નીકળે છે તે ધુમસરૂપે રાતના પાછી આવે છે. લંડનની ધુમસનું કારણ ટ્રેમ્સ નદીની વરાળ છે. અરબર સુધી તે ધુમસ હવામાં થયા પછીજ તેના ઉપાય યોજવાની ચિંતા કરવામાં આવતી. પરંતુ મો. ઓડેરીયો તે તે યતીજ અટકાવવાની સ્થળા કરે છે. એવી રીતે કે નદીમાં વરાળ જ યતી અટકાવવી તે અર્થે તે એવા સ્થળા કરે છે કે, આખી નદી પર તેમનું એક એટલું જાકું પા પાપરી દેવું, કે જેથી વરાળ ઉઠી શકેજ નહીં. આ પડ કેમ પાપરનું તેના ઉપાય તે એવા બતાવે છે કે, વહાણનાં કદ જેવાં કપડાનાં બોમાં નેદીના જુદા જુદા ભાગોમાં તરતાં નાંખીને તે બોમાં રૂનો ઢૂંચો ભરેલો અને એ રૂનો તેલથી ખૂબ ભોળવાયેલાં બોમાંથી આ પ્રમાણે નિરંતર તેલ છુટકા કરશે, અને ધીમે ધીમે તેલ સર્વત્ર પથરાઈ જશે. ધુમસને દૂર કરવા 'હર્બિવેજ' ની જ સ્થળા કરવામાં આવે છે તે કરતાં આ શો ગણી સારી સ્થળા છે જેમ તેના મોજક બાતી મોકીને કહે છે. યોજકે અસલ બુદ્ધિનો સારો ઉપયોગ કર્યો છે.

છીડીની ક્રિયાઓ પ્રત્યક્ષ ભેવાની શક્તિ—છીડીની જુદી જુદી જાતોની રહેલી કરણીનો અભ્યાસ કરવામાં મરહુમ લોડે આવજરીએ બરેબરે બાર વર્ષ માંડ્યાં હતાં અને પોતાની વાડીમાં તેમનાં સંરચાનો વસાવ્યાં હતાં. તે વિષે તેમણે એક પુસ્તક પણ લખ્યું છે. પરંતુ પુસ્તકથી પ્રત્યક્ષ નેટલી ખાતરી નથી. પણ છીડીની રહેણીકરણી પ્રત્યક્ષ કરવી અસાધ્ય છે કેમકે તે તો મોંઘ તળાયે અધારામાં રહે છે. લંડનની ઓ-ઓલોચકલ વાડીમાં આ સંજોગ એક વિચિત્ર શક્તિ કરી છે. પારલ્લેલ કાચનો તેમાં પૂરો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એક થાતુના પાત્રમાં છીડીઓનું સંસ્થાન વસાવ્યું છે. તેના મૂળ આછીકા રેશથી તે અહીં લાવવામાં આવી છે. તેનું કાચની એક નળા સાથે જોડાયેલું છે, અને બીજા છેડે પાણીની રચેલી ખાદની વચમાં અલુક જુદા કે જનો રસ છીડીઓને પિંચે છે તે રોપી દીધો છે. ત્યાંથી પાછી નળા આગળ જાય છે ને ત્રીજી જગ્યાએ એક ધોળામાં જે ચીએ વડે છીડીઓ તેનાં બચ્ચાંઓને હાથે છે તે મુદી હોય છે. જુદે જુદે સ્થળે તેમને સિદાર કરવાનું આવ્યું સુરખામાં આવ્યું છે. ડુંકમાં છીડીઓને ભેંસની નીચેને બદલે ઉપર અને કાચમાં

રહેવાની સોંપ કરી આપવામાં આવી છે. તેમને ખખર નહીં પડે કે હમે જુદે રથએ રહીએ છીએ. ઉપરથી કાચમાંથી સંધું નેઈ શકાય છે. મુખમાં નવા ધનારા મુઝીબમાં આવી આવી ચીજોની જાણ જાણ છે. થોડા સિંહ વાળો જોઈ હોય તો ચાલશે. નેવાની જડ મીજો કરતાં આવાં સંસ્થાનો નેવાથી અતિ વિશેષ જ્ઞાન તેમજ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગાયન વાદન કલોરોફોર્મ તરીકે !-બ્રહ્મકાષ કરતી વખતે કુઝ ન લાગે, તે સાથે ચતુર્થો કલોરોફોર્મનો ઉપયોગ કરે છે. તેથી દરદીલું મગજ ખેંચાતું થાય છે. તેમજ કોકેન લગાડવાથી પણ ઇન્દ્રિયો તોડેલા જાગ જોરે મારી જાય છે. પરંતુ ખેંચાતું, કરનારી દવાઓ અને ખાસ કરીને કલોરોફોર્મ ને દરદીલું હલ નજાળું હોય તો કામ આવતી નથી, કેમકે તેથી તે એકદમ વધારે નજાળું પડી જાય છે. તેવા સંજોગમાં પાઉક્રીપરી (અમરીકા) ખાતેના એક ડૉક્ટર જૉન ખેસીને ગાયન અથવા વાદ્યનો પ્રયોગ કર્યો હતો. ૧૪ વર્ષના એક છોકરાની ધારી નસ ઉઘાડવાનો પ્રસંગ પડવાથી તેણે એક છોકરીને તેને આવડું સાથી 'સુદર ગીત વાજી' સાથે ગાવા કહ્યું. દરદી બ્રહ્મકાષ દરમિયાન તે સાંજગવમાં એકલો, સ્ત્રી ન થઈ ગયો કે બ્રહ્મકાષની વેદના નહીં જેની લાગી અને બ્રહ્મકાષ ફોલ્ડમંદીથી થયું. જો. ખેસીન તરફથી આ પૂર્વે એક વર્ષ ૫૨ પણ આવોજ અખતરો ફોલ્ડમંદી સાથે ખીજ માણસ ૫૨ કરવામાં આવ્યો હતો.

ધી. બી. મે. મર્યન્ટસ બેન્ક લી.

હક જોશીસ, એપોલો સ્ટ્રીટ.

બાન્ચીઝ-મંમાદેવી (મુખર્જી), અમદાવાદ,

મરાઠેલી ચાંપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

ડીપોઝીટ બાર મહીને ૫ ટકા

સેવિંગ્સ બેંક ૪ ટકા

ચાલુ ખાતાની રોજની

ખાકી ઉપર ૩ ટકા (મુખર્જી ખાતે.)

દુ. મુદતની ડીપોઝીટ, તથા ધીરવા તથા બીજા બેંકોંગ બીઝનેસ માટેની ખબર બેંકમાં તપાસ કરવાથી મળશે.

જયનારાયણ હિંદુમલ દાની.

મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર,

જીવન રસાયણ ડેપો

(Biochemic Depot)

આ દવાઓથી દોષ પૂર્ણ રૂપ મટે છે. તમામ પાવરતી દવા છુટક તથા તેટલા જ્યાંમાં અમારે ત્યાંથી મળી શકે છે. દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ્ય બનવા ચિત્ત જીવનરસાયણ વિદ્યા Every Man His Own Doctor of Bio-Chemistry Practical) એ નામનું પુસ્તક આ સંબંધમાં જાણવાશે. સર્વ જાણવે છે. વૈદ્ય દાખલ તથા હાલના મનુષ્યો આજે આ દવા વાપરે છે.

રૂદાસની સાચી માળાઓ.

મેટા તથા ઝીણા મરી જેટલા દાણા, ખોટી દર પૈસા પાછા, કેટલેક મરત.

સુગંધીદાર અગરબત્તિ.

કેદા દેહ જે કણક તે કેદા આકાશક બળે છે. કેદા શરમાં ૧૫૦૦ લો કેદામાં ૨૫૦૦ નંગ આવે છે, કેટલેક મરત.

ગામોડોન તથા રેકડેસ

અમારો પાસેથી તમામ જાતનાં ગામોડોન તથા તમામ જાતનાં રેકડેસ વગેરે સર્વ સમાન મળી શકે છે, કારણ કે અમને તમામ કંપનીઓએ એજન્ટ નીમ્યા છે.

સખ-એજન્ટોને સારો લાભ મળે છે. જે. પી. પારિત એન્ડ કંપની.

ચાવર-વગેરે.

સુરત રાઇસ મીલ કંપની.

(Surat Rice Mills Co. Ltd)

જો તમારે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સાફમાં સાફ

ચોખો જથ્થાબંધ તથા છુટક જોઈતો હોય તો

હમને જરૂર પહોંચવો.

૧ સુરત રાઇસ મીલમાં આંલાનોર, મુખવેલ, કમોઠ, કોલિમ વગેરે જાતનાં ચોખા હમેશાં મેટા જથ્થામાં તથા ૨૫૦૦માં આવે છે.

૨ સુરત રાઇસ મીલસને ચોખો, જાનમાંથી અનુલક્ષીઓની સીધી દેખરેખ હોય તો તમારે કરવામાં આવે છે. નવા મંત્રથી તે તમારે થાય છે.

૩ જદાર મામત વેપારીઓ માટે આ મીલસને ચોખો એક આસપાસ સમાન જે માત્ર એકવાર માલ મંગાવવાથી ખાતરી થશે.

૪ કોઈપણ ચોખાની મીલ આ મીલની માલની જરૂરથી કરી શકતી નથી.

૫ જાત, માલની જાતના પ્રમાણમાં ઘણે કોઈપણ હોય છે.

સુરત રાઇસ મીલ કં. લી. — રાધનાથપુરા — સુરત.
જુનામાં જુનો અને હાલમાં લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના થાંધલાનું મેળવેલો.

ચાહે અને કોશી વેચનારાઓ અને પીનારાઓ !

જરા લક્ષ્ય દઈ વાંચો તો ખરા !

ચાહે અને કોશીના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે અમારે ત્યાં જાતે બનતી ચોદે, છુટકે તેમજ ગોપાલ પેટીઓ વ્યાખ્યાની ભાવે મળે છે. દોરકને માટે પુણ્ય, ખુશગોદાર અને લહેજતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે જાણારની શુદ્ધિ, ધન્યનારાઓએ તેમજ ચાહે કોશીના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ રંગાવી જરૂર ખાત્રી કરવી. માલ વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખ્યો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા

૨૪૩ અબદુલ રહેમાન સીટ-મુબઇ.

“ સત્ય ”

તત્તરજીખોર નક્લીઆથી હવેકોઈ ઠગાતું નથી.

કારણ કે “ ખરી બાદશાહી ચાકુંતી ” નો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બતાવનારા

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે.

એમ અમે સર્વે નક્લીઆઓને એલેજ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી બતાવટની વતરપતિક જાણીઓ ધાતુ નિકાર, નાંભાન અને ધંધિનાં ખીમ નીચકને માટે સારી કરી ખલા હુવાન બનાવે છે. કી. ૪૦ જાણીતી રૂબી ૧ નો ૩. ૧૦ માટે લખ્યો.

ચાંદલીઆ કંપની. નાં. ૨૩૮, કાલ્યાદેવી મુબઇ.

હવે-લલલલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રોગો દેશી દવાથીજ

નિયંત્રે માટે સારી થઈ શકે છે અને લક્ષ્યપાત્ર દેવી દવા માટે જુના નિયંત્રેગદવામાં રાખવેલ શાંતી

જટાશોકર પ્રેમજનું દવાખાતું

જાણીતું છે. દેશીની હકીકત જાણવેથી સલાહ મંદિત

દેશી—દીલકોઆપરદીન રોજની ખાત્રીમાં કાલ્યાદેવી—મુબઇ.

દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોઈએ છીએ.

• સોમેશ્વર-કામીનીયા-પીલ્સ.

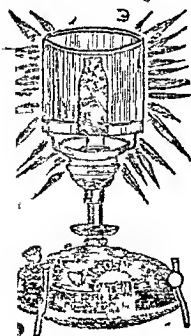
વમારૂં શરીર નબળાઈથી નબળું ગયું હોય, લોહી ફીકું પડી ચહેરાની સાલાશ જતી રહી હોય, ધાતુ ક્ષીણ થઈ પેસાળમા જતી હોય, કુદેવથી તાઠાત શુભાવી હોય, હાથ પગમા કળતર થતી હોય, રક્તરણુ શક્તિ ઠમતી થઈ ગઈ હોય, પાચન શક્તિ બંધાઈ ન થતી હોય તો મહેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ જાપરી ખાવી કરશો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હટી ધાતુયુક્ત બનાવી ખરી શક્તિ આપે છે કી રૂ ૭૫

સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નબળો માણસ પણ મહેલવાન થાય છે.
કી. રૂ ૧૫

સોમેશ્વર-ઔષધાલય

હસનઅલી રટીટ રામબાગ-ગાડીખાતા.
કરાંચી

અમારે ત્યાં માઇમસ સ્ટોવ અને
તેને લગતો છુટક સામાન
બીકાયતે મળશે.

એજન્ટો જોઈએ છે.

લક્ષ્મીદાસ લવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ સ્ટોવ અને લાઇટ બરનર
આદનબીદીંગ, ગીરગામ-મુંબઈ.

ભુલેશ્વરમાં નાશકારક આગ.

બળીને તારાજ થએલું પાંચ માળનું ઘર.

આઠ માણસનો લીવેલો ભોગ !

જેમાંથી સાબરકાંઠા બોરડીંગ હાઉસના માલિકેલું રૂ. ૨૦૦૦૦ ની ચલણી નોટા, મોતીના દાગીના; દસ્તાવેજો વગેરેની સાથે

ઉપલી ભયંકર આગમાંથી:—

આખા રહેલી

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સની ત્રીજેરી

જે બાબતમાં સાબરકાંઠા બોરડીંગ હાઉસવાલા લખી જણાવે છે:—

મેસર્સ લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ ભોગ

મુબમ્મ તા. ૬-૨-૧૩

જાત લખવાનું કે આગે સવારના આર વાગે ભુલેશ્વર સાક મારકેટ સામે આવેલા
જે સાબરકાંઠા બોરડીંગ હાઉસ વાલા મકાનમાં બયંકર આગ લાગી હતી અને મકાનના
આગલા બાગના પાંચ માળ આગથી તરત તારાજ થઈ ગયા છે. તમેએ અમેને
તા. ૨૬-૧૨-૧૩ ના રોજે આપેલી ત્રીજેરી પહેલા માળના દીવાનખાનામાં રાખેલી હતી
અને ત્રીજેરીના અંદર મુખ્યમ રૂ. ૨૦૦૦૦) ની ચલણી નોટા તથા રોક અને મોતીના
દાગીના હોવાથી અમેએ ધીરજ ખોઈ હતી. પણ સંજના પાંચ વાગે અમેને ચોલીસ તરફથી
અંદર જવાની રજા મળી ત્યારે જાહેર જોયું તે દીવાનખાનામાં સઘળી ત્રીજેરી આગથી ખાખ
થઈ ગયેલી જોઈ પણ જણાવવાને આનંદ વાપ છે કે ત્રીજેરી ખાલતાં અંદર તમામ માલ
જેમનો તેમ તરત સડી સલામત મળ્યો છે.

લી. મગનલાલ બી. ઠાકર,

ધી સાબર કાંઠા બોરડીંગ હાઉસના મેનેજર.

તા. ૬. જ્યારે યોડાંગ વખત ઉપર વાગેલી ટાપા મારકેટની બયંકર આગમાં પણ
લાલા કન્હીયાલાલની ત્રીજેરીએ મુશરૂબુ હજી વગર સડીસલામત રહી હતી જે બાબતમાં
પહેલી મળી વાલા રોડ ડાયાબાઈ તાડીમાલ (જે પહેલી મળીમાં ધાણીજ સખત આગ હતી)
અને રોડ કસ્ટરવર્ક તંદલાવની સર્વેયરિંગ પ્રજાની જાગૃતિ છે.

આખા વિભાગ અને હીંદુસ્તાન મોટે પેટ્રોલ મેળવનાર.

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

ગવરનમેંટ પેટ્રોલ અખંડ તાળાં કળો અને અખંડ વાળેલી કાયર મુક

કારખાનું:—

ત્રીજેરી બનાવનારાઓ અને વેચનાર.

બાપખાલા પુલ નીચે મુબમ્મ દુકાન-બગી બજાર પાસે મલીના નાકે મુબમ્મ.

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટરે સોહિબે 'સુબાઇ' ઇલાકામાં પ્રાથમિક કન્યાગ્રાળાઓ માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમન્ત વડોદરા સરકારે શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું:—

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ.

(આવૃત્તિ ચોથી)

આ પુસ્તક ખરીદનારે "ચોથી આવૃત્તિ" જોય તેમ તપાસી ખરીદવા વિનંતિ છે. આગળ, સારી છપાઈ તથા સુંદર શૈલિજિત પુસ્તક કિંમત રૂપીએ સવા. પી. પી ખર્ચે ભરું.

સૌભાગ્ય શિક્ષાબિંધ પુસ્તકમાં આવતાં પ્રકરણો:—મકરણ ૧ હું-બાળકના શરીર તરફ માતાએ પ્રેમપરીબળ ધ્યાન લેવાની જરૂર. મ. ૨ હું-માતાએ ધરણુ દેશી વંદક લગાવી બાળકના દિલ માટે ભક્તિવાળી જરૂર. મ. ૩ હું-પુત્રીઓને કેવા પ્રકારનાં શિક્ષણ, ઉપચારો, વાચક મુજબ કન્યાવિક્ષય એ પણ અસમાન લખનારે પોલાક છે. મ. ૪ મુ-બાળકનાં ચર્ચા હાલ. મ. ૬ હું-લગ્ન સંબંધે વિચારવા જેવી બાબતો. મ. ૭ મુ-કન્યા તરફથી લગ્ન વખતે લેવાતી પ્રતિજ્ઞાઓ (સંપત્તી) મ. ૮ મુ-પતિધર્મ-પતિની પતિ પ્રત્યે ફરજ. મ. ૯ મુ-પતિ પતિને કેવી રીતે પૂર્ણ વસ કરી શકે? મ. ૧૦ મુ-સીને, સાસર કેવી રીતે સુખરૂપ વાચક? મ. ૧૧ મુ-પરણા પછી પિયરીયાં તરફ કેવી રીતે વર્તવું નેહળે? મ. ૧૨ મુ-સાસરિયાએ જલુ તરફ કેવું વર્તવું રાખવું નેહળે? મ. ૧૩ મુ-સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓનાં મત નિયમની સફળતા સાંધી વાચક? મ. ૧૪ મુ-સુત્રીતિમય સંગતથી સ્ત્રીના તનમન ઉપર થતી ઉમદા અસર મ. ૧૫ મુ-સ્વચ્છતા અથવા સુખકતાનાં શોખીન ધવાથી શરીરને થતા લાભ. મ. ૧૬ મુ-તરણીઓએ સદાવારમા વહેલાં ઉઠવાથી થતો ફાયદો. મ. ૧૭ મુ-તરણીઓએ રાખવી નેહળી લતમ શુદ્ધવ્યવસ્થા મ. ૧૮ મુ-તરણીઓએ પાકરાશમાં પ્રવેશ થવાની જરૂર, તે પર આપવું નેહળું, ધ્યાન અને યોગ્ય મોડે રાખવી નેહળી સંભાળ. મ. ૧૯ મુ-ભાદાલવંદારમાં નિયમિત રહેવાથી મળતા લાભ મ. ૨૦ મુ-નેહળીન (સંસ્કાર) સંગતવંદર અને રાજાવડા થતા જીવસૈલ્ય રોગો તરફ તરત ધ્યાન આપવાની જરૂર. મ. ૨૧ મુ-તરણીઓએ ઉઠાવી થવાથી થતા લાભ; અવકાશને વખતે શું કરવું નેહળે. મ. ૨૨ મુ-તરણીઓએ કુરુસિરુષી, રહેવાથી, ચતો, ફાયદો; સંતોષ એક ખર્ચ સુખ મ. ૨૩ મુ-રેણા (કરન) થી વળતો દાદ. મ. ૨૪ મુ-અનુકરણ (દયા) પરિપકાર કરતો એક પુણ્ય અને અવરને દુઃખ દેવું એક પાપ. મ. ૨૫ મુ-અપર માતાની પદવી સોમવતી તરણીઓ વર્તન કેવું નેહળે? મ. ૨૬ મુ-પરિણામ તરીકે કેવું? મ. ૨૭ મુ-પરિણામ (મહેમાન) સંસ્કાર. મ. ૨૮ મુ-તરણીઓની યાદ, સંધેની, વર્તણૂક. મ. ૨૯ મુ-તરણીઓ પરપુર પ્રત્યે વર્તન. મ. ૩૦ મુ-કોઈ પણ દેવને અતિ અર્ચન થવાથી સુવર્તિઓની મંત્રીપદવી સિધ્ધિ. મ. ૩૧ મુ-તરણીઓને રખડવાની દેવથી થતાં નુકસાન. મ. ૩૨ મુ-સારી નકારી સોજત, તેની અસર, અને પરિણામ. મ. ૩૩ મુ-સનારીઓની સજામા બાળ લેવાથી સ્ત્રીઓને થતો લાભ. મ. ૩૪ મુ-સ્ત્રીઓએ શું અને કેવી રીતે વાંચવું? મ. ૩૫ મુ-રેણાક અપ્રજ્ઞતા રીવાજો. મ. ૩૬ મુ-મદવાડ સમયે સ્ત્રીની ઉપચોળતા, અને દરદીની માવજત સંબંધે ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબતો (આ મકરણમાં સ્ત્રીની સ્વાભાવીક ચોખવા, દરદીને બોરડો, દરદીનું ફરનીચર, દરદીના બોરડામાં છુટ, દવા અને અન્નવાણ, દરદીને જોવા આવનારઓની વધુ બીડાથી થતાં નુકસાન, સૂર્ય પ્રકાશને ફાયદો, દીવાની રોશની, દરદીને લગતી ચીજોની સાફસુક, રોકડરની પસંદગી અને ઇલાજ, ડોક્ટરે, દવાઓને દરદીની સિધ્ધિ, દરદીની સાથે કેવી વર્તન રાખવું, દરદીનાં ઓરાક પોલાક વગેરેની વ્યવસ્થા વગેરે અતિ અગ્રહના વિષયો સહેલસાન શુભરાતી બાણી સ્ત્રીઓ પણ સહેલાઈથી સમજી શકે એવી રીતે લખવામાં આવ્યા છે. મ. ૩૭ મુ-સ્ત્રીને રોકડ, મ. ૩૮ મુ-સદાવર્તનની સુંદર રીતો મોડે સાસરના મોડે (કુપીન કાતાઓની કિંમત આ એકલ પ્રકરણનાં વાંચનથી થઈ શકે તેમ છે.) મ. ૩૯ મુ-સુખલાયક શાખામણ (આ પ્રકરણ ધ્યાન પૂર્વક વાંચન-મનન, સીમત કે ગરીબ સ્ત્રીને સુસમર્થિય થઈ પડે છે) આ બધા મુખ્ય વિષયોમાં અનેક બીજી નાની નાની સહ ઉપચોળ બોધક બાબતોનો સમાવેશ થઈ ગય છે. શુભરાતી રાખાય દિંદી બાબમાં આ પુસ્તક છપાવવા માગણી થઈ છે એમ તેની વિશેષ ઉપચોળતાને પુરાવા છે.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—(કર્તા નરવરલાલ કનૈયાલાલ વૈષ્ણવ-રાજકોટ કાઠીયાવાડ)

"સત્ય" દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ-

પેરિટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ.

જ્યાં જ્યાં ત્યાં એકજ સત્ય રીતે;

તાગીનાં હોવાથી એમને સ્ટોર્સ બિલ્ડિંગ, કાઠ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

અંદર જવાની રંગ મણી તારે નીચું, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

યદ્ય ગમેલી ભેદ પણ જણાવવાને આ.

જેમનો તેમ તદન સદી સલામત મળ્યો છે. સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

ધી સાબર કાંઠા ખ.

તા. ક. ન્યારે ઘોડાનું વખત ઉપર લાગેલી કાપડ મોરકેટની

સાલા કન્હીયાલાલની ત્રીજેરીઓ જરાપણુ ધન્ય વગર સદીસલામત રહ.

પહેલી, ગલી વાલા રોડ કાપડાબાદ વાકીલાલ (જે પહેલી ગલીમાં મળીને)

અને રોડ કસ્તુરચંદ નંદલાલની સર્વોચ્ચિત્રો મળતી મળતી છે.

આખા વિલાયત અને હિંદુસ્તાન માટે પેટન્ટ મેળવને

લાલા કન્હીયાલાલ એન્ડ સન્સ.

ગવરનમેન્ટ પેટન્ટ અખંડ તાળાં કળો અને અખંડ વાળેલી કી જાયતે.

કારખાનું:—

ત્રીજેરી ખનાવનારાઓ અને વેર

ભાવખાલા પુલ નીચે મુખ્ય હુકમ:-જગદી બજાર પારસી ગલીના ના

વિશ્વવિખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય.

(લાખો રાગીયાને મૃત્યુનાં મુખમાંથી છોડવાને દીધાં તથા બળવાન બનાવનારાં અમૃતમય ઔષધોનો પૂર્ણ પ્રચાર કરવાથી સમગ્ર જગતના પરમમિત્ર રૂપ) નાં અમૂલ્ય રત્નો.

તંદુરસ્તી અને તાકાત, સધળાં મુખ અને સંપત્તિનું શ્રેષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કંઈપણ રાગથી, કામધંધાના અસહ્ય બોલાથી અથવા અણમજનને લીધે કરેલી ભૂલોથી છાંડીને નકામી કરી દેનારી શારીરિક નબળાઈને દૂર કરે છે, અને શરીરના તમામ અવયવોને તંદુરસ્તી તથા તાકાતનો પૂરતો લાભ આપે છે.

વેણી, કાકડેરા અને સાસાસાર સમગ્ર યકનારા મધ્યા કુદરતી માણસો તરફથી જથ્થાબંધ સર્ટિફિકેટો આગોળીયાની કસ્ટોમર મજબુત પુરાવા છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ૩૫૫ ૧ નો ૩.૧

સહસ્ત્રપુટી અબ્ધિ ક ભસ્મ.

આ ભસ્મનો નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો જીવાની કઠી જતી નથી, શરીર દૃઢ થાય છે અને કોઠ, પાંડુરોગ, સોજાનાં દરદો, લેપલું દરદ તથા ન્યુસકપ્પાનો નાશ થાય છે.

સવારસાંજ જમ્યા પહેલાં પાંપા આનીઆર થી સાકર અથવા મધની સાથે ચાટી, ઉપર થોડું દૂધ પીવું. ખાસ પ્રસંગમાં જરૂરી વિશેષ વિગત દ્વારા ચોકસી વખતે અધ્યાવવામાં આવે છે.

કિંમત—તોલા ૧ ના ૩.૫૦) પચાસ.

અપુર્વ સાહિત્ય.

મુકતા.

સંસ્કૃત કાદઅરીતું રમરણ કરાવેનારી વર્ણન લીધી મુશોભિત, રસ, ચમત્કાર અને વાતોની અપુર્વ ગોઠવણથી અલૌકિક આનંદ આપનાર થા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું યાન આપનાર એક સુંદર નોવેલ.

૬ ડોમી આઠ પેઠ ૫૭ શેર્મ કિંમત રૂ. ૪.૪૫
વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદલ,

જામનગર—કાઠિયાવાડ.

મથેલા પુરુષત્વને પાણું લાવી આપનાર!

વાલકરણ તેલ.

આ તેલ લગાવવાથી મથેલી પુરુષ શક્તિ પાછી મળે છે. આ અપુર્વ ચમત્કારિક ધલાળ પહેલેજ દિવસે પોતાનો હાથો બતાવે છે, જે હમેશ માટે ટકી રહે છે.

મુખ અને સંતનિયી નિરાશ મથેલાઓને માટે તે એક મોટો આશીર્વાદ સમાન છે.

કિંમત—તોલા ૦૮ ની બાટલી ૧ ના રૂપિયા ૫ પાંચ.

બાપંકર ભૂલોથી જથ્થાબંધ શરીર નુકસાનના માર્ગ બતાવનાર

કામશાસ્ત્ર વાંચો.

પાંચ મુખ— વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદલ.
જામનગર—કાઠિયાવાડ.

RAMJI BHAGWAN & BROS

GOLDSMITHS, SILVERSMITHS, JEWELLERS

AND

FINE ART MANUFACTURERS.

Beg to call the attention of the public to their large, varied and highest assortment of Gold Ornaments of latest Patterns, Carved and Plain Silverware, Presentation articles of every description and an 'unique' selection of Indian and English mounted Jewellery.

209 Shaik Amon Street, Bombay, Telephone No. 674

रामजी भगवान् एन्ड ब्रदर्स.

सोना, चांदी तथा जवैरातना याहू नमोनाने भरना सुंदर

रागीना तथा वेट-हेरा लायकी नी मनहरे वस्तुओ

मनावनार तथा वेयनार.

रुक्मिणी ममयसीट मुण्डर

देवीदल नंबर ६७४

महोदयमाना मोरि रोपर पुरव आम नापवाभां आवे.

સત્ય

સુવિદ્યાનં ચિકિતુરે જનાય સર્વાસ્ય વચસી, પરપ્રધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં ચતરદ્વિજોયસ્તદિત્સોમોઽવતિ દન્યસત્ ॥ શ્રુચ્ચેદ્, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિતુરે) ઝાની (જનાય) જનને માટે; એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા ભેગ છે કે, (સવ+ચ, જસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પરપ્રધાતે) પરંપરે એક બીજાને દુષ્ટાવવાની રપહા કરે છે; પરંતુ, (સયોઃ) તે બેમાંથી, (વત્+સલ્યમ્) જે સત્ય છે, (વતરત્) એ બેમાં જે (અરજીયઃ) તથા અકુદિષ છે (તદ્+વત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (જવતિ) પ્રકાશ કરે છે, તથા (જસત્+આ+દન્તિ) જે અસત્યજ છે. તેનું દનન કરે છે.

પુસ્તક ૨ ભુ. ૧

અમીલ, સન ૧૯૧૪.

અંક ૧૦ નો.

એક અનુભવ.

માં, એ, મહાત્માન

માં, હું બિશુક જન,

માં એ આશાઓનાં ઉડવાં

અને માં મહારી, નીચનપ્રાન્તમાં ભ્રમતી,

લગીર, સકિત્તથી મદમત જનતી

કસબરે રહતી, ધીર્યરહિત લલુદિઓ.

બાલુ જીવનનાં ઉન્નત અપરિપક્વ વિચારો,

અમુક દિશામાં અધુરે પહોંચતી વિચારસરણિઓ

અને સાફતાની ભૂખી મદામાની દૃષ્ટિઓ

આરેક ક્યારેક નડું અને યાગડું દેખે

તો લેખીયું તો ખરી હો ?

એ અગિયારને કિતેલવા અને પ્રયુજન પોતા-

આમ મહાત્માઓ મોહાતા હશે ?

આશાઓનું નિગરામાં પંચગાડું,

કસાદનું મદ પલ્લવ અને કુદર્યમનમાં

સ્ખલિતો થવાં, એ માનવ જીવનનો —
આમળ વધવાનો, વિચારવાનો,
સહિને નિર્ભય માર્ગ બતાવવાનો —
મોહનમંત્ર છે.

હાથ ફેલા નથી થતા દેવ ?

દોષમાં મેં નિમગ્ન ન હું હોય કે નહીય,
પરંતુ મહાત્મન, એ આપની
આવિરુદ્ધ મેં પ્રવિરુદ્ધ,
મ્હારી-આગીઆતી-આગનામી આગમાં
અંગાથ અંગેલી હો !
નિઃસત્ય હું છું. આત્મન્યાયપ્રત્યય આ નથી દેવ,
આ તો અચરિતનું જ મુગ્ધજન છે,
એ નહોય આવિરુદ્ધત્વનું જન : પણ

ક્યા કરીએ તો દેવ, સદૃષ્ટ પડે છે.

જરત મહારાજને મૂંઝ માટે જ પુનરવતાર હતો,
આપનાં ઉર્ધ્વગમન વખતે આપે નીર્મલિ કરી,

તો આ ખલાત પશોત્સારણ કરતો દષ્ટિએ પાથો;

દેવ એ આમ નામી આમ જોવામાં

આપને મોહ જ હતો, સત્ય કે સત્ય નહિ:

અને તેને (મને) ઉચ્ચ માર્ગે ઉરાડવા પ્રયત્ન કર્યો;

પણ સર્વાંશે તે સફળ ન થયા મહારાજ,

નિષ્ફળતા આપને અમુક અંશે સંપૂર્ણ કરશે,

પરંતુ હું હું એક રીત્યા પામી છું,

મ્હારા કરતાં અધિક અધિકારીઓ એ કૃપાને પામ્યા હોત

તો ધણું કરત, અને આપનાં કિંચિત્તીમ્ન મમન

અને નીમ્ન દષ્ટિને સાક્ષ્ય પમાડત.

વિવેકાધિવેકદષ્ટિશૂન્ય હું

આપને અધુન પર્વત સ્થપતિ ન સહયો.

મ્હારો ચળગાટ. મ્હારી એ આમ,

કંઈનું કે સુખાડતી, અને કંઈનું કે મનાવતી.

અપૂર્ણ પાત્રમાં દેવ, વધારે ન સમાય.

મ્હારા પર કરોશો અનુમદ

મદને કે ને કે રસ્તે દોરી જતો

હું ઉર્ધ્વગામી છું એમ હું સ્થપતિ;

અને થોડું મમન પણ કર્યું,

પરંતુ આ દીકડું

હચેની પાતળી દવામાં વધારે વખત ટકી શકે નહિ.
સર્વને હૃદ હોય છે સ્વામિનું.

આપ પર મ્હને સ્નેહ થયો;

એ સ્નેહમાં મોહ-સ્નેહટલ્લિ કરી, અને મેં
તમને નીચા માની, સ્નેહતું મૈત્રીમાં રૂપાન્તર કર્યું.

સ્નેહ અને સખ્ય અનવલક્ષ્ય થયાં,

ગડાયાં, અભેદ પાખાં;

પણ સ્વભાવ તો બિન જ રહ્યા.

કરતની એ જલ્દીસોમાં સંસ્કાર બહુ ભેદ ન પાડે.

આપનું નૈસર્ગિક સતત ગતિથી ઉર્ધ્વગમન,
મ્હારું આપને, ક્ષણતું પાતળાપણું વધતું જતું હોવાથી,
નીચે ધતું દગાણું-એ જ-એ, એક બીજાનાં
વિરોધક પ્રતિભાનું થયાં.

હું ધણી વખત માનતો કે હું તમને

નકામો છું-ભારરખ છું,-હું કહેતો પણ ખરો—

જતાં એ સહચારી થવાની

ઉચ્ચ આશાને અભિલાષતો-પ્રયત્ન પણ કરતો.

તે મારાથી જન્યું જ નહિ. પાણી પરખાઈ આવ્યું.

મ્હારાં વચ્ચે તમને ક્યારેક જુઠું ભાસતાં,

તો ક્યારેક પ્રયત્ન આશાઓનાં દર્શન કરાવતો,

પરંતુ હીરાને સરાંજે ધસવાથી પાણી ચડે,

કાગ તો ધસાવાથી વધારે ખરાબ થાય.

સ્નેહ અને મૈત્રીમાં અને આનંદ રહેતો,

અને એ આનંદ, અને પણી વખત

મ્હારા અધિકારની જઠારને રૂખાતો

હારાત્માની મનોભાવના-દષ્ટિ-અને-દષ્ટિ વિશાલતા,

નીરખી અને એક ઉત્તમ મિત્ર માટે અભિમાન રહેતું,

પણ વિરેકદષ્ટિના ચળકારાએ એ સખ્યને

આત્મયોગ્યતાથી ઉચે ગળી, પૂજ્ય બનાવી,

મ્હારામાં આપ પ્રતિ પૂજ્યભાવ ઘેરો.

તેહ છે. ક્ષતિ તેને નહોતી.

મૈત્રી ધસાય છે, પણ પૂજ્યભાવ પામરે છે.

તે કિમવશેની વચ્ચે ઉદભવતા નવ મુકતોમાંથી.

કષ્ટ છે તમને એને મને દેવ,
 મને એમ નહિયો છે, કે આપણી
 સેતી નિર્મલક બને, એને મ્હારે તે સ્થાને
 પૂજ્યભાવ એને રસ્તેને સ્થાપવાં.
 અને સમય અને સ્થળના સંધેએ એમાં તેલી પૂર્ણ કરી.

મ્હારા તરફથી તમને આધાર હતો નહિ,
 છે નહિ એને હરો પણ નહિ.
 હું ભારે છું, મૂઠું છું, ભાગણીયન્ય બધિર છું,
 શલિષ્ટ છું. મ્હારામાં ચૈતન્ય નથી, વિત નથી,
 સક્રિય નથી, તેજ નથી, બુદ્ધિ નથી, બાવના નથી,
 એને આપની સામગ્રીમાં જેમ જોઈએ તેમ,
 જિદ્દ કરે એવું એક પણ દ્રવ્ય નથી.

હું અધ છું દોરનારને પણ વખતે ભારે પડું એમ જ.
 વખતે દોરનારને અબાધક પણ ઘણું શક્તું છું.
 નેતાને નિરાશા આપવી એ મુને
 અગત્યસ્વધર્મને ટેવ પડી ગઈ છે.
 છતાં એ ને કર્તવ્યો મ્હારા હૃદયમાં આપે શેખાં છે,
 તેને અદ્ય કરવામાં સદમ્યું છું મ્હારું સર્વસ્વ
 અને એ પ્રમાણે આચરી
 મેળવીશ આત્મસંતોષને

સ્વગતિને અનુવક્ષિણ કરી હવે, મોઢાવ નહિ,
 રસ્તો વિશાળ હરો, ધણા પાન્યો મળશે રસ્તામાં,
 સહચાર સાધરો એ ઉર્ધ્વ હૃદયનોમાં,
 અને હવે સહી મને દરોવરો
 એ સદચારનું અપ્રમેય આકર્ષક સામર્થ્ય
 અને હું પણ અદિશી કુર્મગતિએ
 અનુસરી ભગવતપાલકિઓને

વિચેતન પ્રેમ કે સ્નેહનો વર્ધક છે,
 એ કહેણીમાં સલ નથી મને બહુ ભાસતું;

એતો પ્રેમ નામી પ્રેમને,

સુખ દુઃખની વેગણી પાડવાની મળ વિચેતન દ્વારે છે.

હવે અંતર આત્માને ઝોળખવા અભિલષ્ટ છે,

મૈત્રી મસ્કરી અને મસ્તી મુક્તે.

પણ આપનાં કેયને પાછ પાછ, એ આપના મુકાબે,

પ્રેરે છે સુન્દરમાં પૂજ્યભાવ, તે પિતાભાવ.
તદન નિરાશ નહિ થશે, પ્રિય સકિત,
કાલો હાથ નિરવધિવિપુલા ચ પૃથ્વી,
એ કથનો બલભૂતિનું અંતર ઉઘાડે છે,
તો જગત્પત્ની અનેક રંગી રંગભૂમિમાંથી,
ગોધાશે અનેક સહચારી સતો.

પ્રિયપીયુષ.

નહિ હૃદય ભૂલે હૃદયને.

લખે છે શું પત્રો, વિરહી દિવના પ્રેમ ઉભરા,
અને પાત્રો, આશા, અખી પ્રણય આશાસન બધા;
રસીલા દેવાને, વિરહ કુર ઝેરી જખમ છે
અને પત્રો એવા, વિરહ જખમોનો મલમ છે. ૧
વિપ્લૂટાને પત્રો, પ્રિય સ્મરણ આદર્શ રૂપ છે,
વિપ્લૂટાને પત્રો, સ્મરણશુભ સંતોષ રૂપ છે;
વિપ્લૂટાને પત્રો, હૃદય સ્થિતિના ખાનગી દૂતો,
વિપ્લૂટાને પત્રો, જીવન તણી દોરીજ સમજો, ૨
લખે છે શું પત્રો, ઉત્તર લખવા એ વિનય છે,
અને એવા સાચા; વિનય પ્રીતિનાં સુદમ ખીજ છે;
વળી કે'છે પત્રો, હૃદયગિરિના પ્રેમ પડયા
બધું આજુ તારું ન ઉતરતું મારા મગજમાં. ૩
કપ્પલું પુતું પત્રો, સ્થુલ પ્રણયોને પ્રેમ મુદ્રા,
પરંતુ પત્રોના, પ્રણય રસ પાત્રો હૃદયના;
નથી પત્રો પાત્રો, દલવી સકતા દિલ દરિયા,
વિપ્લૂટાને લાગે, સુખભર દિવાસા મહિકના. ૪
મકીમાં યાતુ કે નિજ હૃદયથી હોય દૂર ને,
ખરે પત્રો તેના, ઉપર લખવાની જરૂર છે;
કરે ઉડું નેનું, સ્મરણ કરણ નિર્ઝરી રહ્યું.
શુધાયા છે નેના, હૃદય મન-તેને શું લખવું? ૫
સમાણી શું પત્રો, વિનયતણી વેરાલ મૂરતિ,
ઉઝાળી, ફૂંપાડે, પળ, વિનયને પ્રેમ ઉદયિ;
કહે પ્રેમી નેની, જીવન નલમાં પ્રેમ વહતો.
કદી તે દેખાતું, વિનયની અપેક્ષા ન કરતો. ૬

શાશને તો લાગ્યા, કુમુદ સરખાં હા ! સુહૃદ છે,
 પરંતુ પ્રેમીલાં, કુમુદ ઉરને એક શસિ છે;
 હશે તારે મારા, સમં સુહૃદ લાગ્યા અવનિમાં;
 પરંતુ મારે તો, પ્રિય સુહૃદ તું એક ઉમદા. ૭
 વળી તારે મારે, વિરહ નથી આ કે હૃદયનો,
 ધડી જે બન્નેને, વિરહ નહોતો આ શરીરનો;
 જુદા તારા મારા શરીર પણ છે એક હૃદય
 વહે એવા ઉંચા, હૃદયતળમાંથીજ પ્રજ્વલ. ૮
 હશે-હું માનું છું, વિનય બીજ સ્વાર્થી પ્રજ્વલનું
 કહેવાતા એવા, પ્રજ્વલ રૂપને હું અવગણું,
 યશે પ્રત્યાષાત, નિષમસર આધાત પડતાં
 આવાને ના પાડે, કુદરત અનરૂપ પાધા. ૯
 ચલું સકાઓતું, ઉદ્ભવન એ પ્રેમ નૂનતા,
 અને આવી સંકા, શું ઉદ્ભવો તારા હૃદયમાં;
 લખું પત્રો કે ના, પણ હું બૂલનારો નહિ તને,
 લખી લેને હૈયે, નહીં હૃદય બૂલે હૃદયને. ૧૦

એ સર્વે શાને ?

પસંતનો ઉત્સાહ દર્શાવે,
 રમ્ય મધુર કંઈ સ્નેહી કિડાવે;
 ઉરમીઓની ઊંઘ ઉઘાટે
 એ સર્વે શાને ?
 મુખદું કંઈ કંઈ રિમત વિલસતું,
 આંખલકીથી કિરણ સરતું;
 હૃદયતણા કંઈ બેદો ખાલે
 એ સર્વે શાને ?
 ઉઃ આનંદ-નિધિમાં તરતું,
 પ્રકુલ્ય હૈયું પુર હરખાતું;
 બિભત્તે મરતીમાં મૂલતું
 એ સર્વે શાને ?

જ્યવચચરાય મોકુલદાર દલાલ.

શ્રીએ આજ્ઞાકારિણી યવું.

રથે રથે અને પદે પદે, શાઓમાં અને ઉપદેશમાં “ શ્રીએ આજ્ઞાકારિણી યવું. ” એ વાક્ય દર્શિગોચર થાય છે. નાટકોમાં અને કવિતાઓમાં પદે પદે એ વગન મુખ્ય સ્વર થઈ પડ્યું છે. પ્રજાને અન્ય વિષયો પર ગમે તેટલો મનબેદદશે, પરંતુ શ્રીએ પતિને પ્રશવર્તિની યવું એ તો સમાન પક્ષ છે. ! હાંડિતાનના વિષયનેજ જેમ પાલમિટના લીખરો અને કન્સરવેટીવોએ પક્ષાપક્ષીના વિષય તરીકે ન મળ્યો અને પક્ષજીત એ પ્રશ્નની લડતને આધારે નહીં મેળવવી એની સમજૂતી કરી છે તેમ. પુરોએ, અન્ય ગમે તેટલા પરસ્પર તકાવત છતાં, શ્રીને તો પતિની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ સર્વાનુમતે, સામાન્ય જામિકા તરીકે સ્વીકાર્યું છે. આંદો તો જુદુ મતજ નથી, હિંદુ સર્વાનુમત છે ! કોઈ એમ નહીં કહી શકે કે વાદી પુરુષ અને પ્રતિવાદી સ્ત્રી વચ્ચેના આ કુશ્વમાં દુક્રમવામાં એક તરફ છે તેથી તે રૂં કરવું બેધર્મ, કેમકે જો શ્રીઓને પણ મત લેવામાં આવશે તો યોદીસો કે જુદોતો યોદી દબાર “ સફેન્ટ ” (મનાભિલાષી) જાનુઓ યિવાય. પશ્ચિમમાં પણ અતિ વધુમતે શ્રીઓ એમજ કહેશે કે ‘ વાત ખરી છે. ’ વિલાયતમાં પણ ‘ સફેન્ટ ’ શ્રીઓ કરતાં “ એડી-સફેન્ટ ” શ્રીઓ ઘણી વધારે છે. “ જો ધણીધણીયાળી રાજી તો ક્યા કરે કાજી ” તેમ જો શ્રીઓને પણ પોતાની વિશ્વ જતી વાત માન્ય છે તો યોદાક પુરોને દોડાજા થઈને તે વાત તેમને અન્યાય કર્તા છે એમ કંપી લેવાનો અધિકાર નિરક્ષરેદ બદ્ અદ્ય છે.

શ્રીની તરફદારી કરવાનું પ્રયોજન.

પરંતુ જેમ ફેટલીકવાર તકોમતદારને ગુન્હો કબુલ કરતાં તેના વકીલ તેને અટકાવી શકે છે એટલું જ નહીં પરંતુ તેણે ગુન્હો કબુલવા છતાં પણ તેને સજા થઈ શકે નહીં, કેમકે જે સુન્નેગમાં તેની કબુલાત લેવાઈ એજ ગેરકાયદેસર થયું એવી દલીલ લે છે, અને તે દલીલ નીચલી કોર્ટ કબુલ નથી કરતી તો અપીલ કોર્ટ મંજુર કરીને ફદોને છોડી દે છે, તેજ પ્રમાણે પ્રતિવાદી સ્ત્રીના સંબંધમાં એજ પ્રકારનું પલું કહી શકાય એમ છે ! આજ્ઞાકારિણી યવાની પરંપુર્ય અને પરંકર્તવ્યનું શિક્ષણ તેને જન્મથી બાકે જન્મ પૂર્વથી, માતાના ગર્ભથી એટલું તો સચોટ આપવામાં આવ્યું હોય છે કે, સ્ત્રીને તેના પુરાવા માટે દલીલની જરૂર દેખાતી નથી. તે શુતિચાક્ય, સનાતન ધર્મ, ખનિત અને પ્રામાણિકતા જેવું સ્પષ્ટ કર્તવ્ય માનીજ લે છે. એ શિક્ષણની વાનાવરણમાંજ તે અસોચવાસ લે છે, અને તેનું માનસિક નૈતિક પિંડજ એ અનનુ જંઘાણું હોય છે. સ્ત્રીનાં એક માત્ર મુખ્ય જુવાન તરીકે તેના મનમાં તેનું ચિંતન અને સિંચન કરાવ્યું હોય છે તેથી તે એક પ્રકારની વશીકરણની પુતળા જતી ગઈ હોય છે. સ્વતંત્ર વિચારની જમીનપર અંરુદો પણ મુકવાનો તેને પ્રસંગ આપવામાં આવ્યો નથી. આ સ્થિતિમાં સ્ત્રી પણ એ વાત સાથે મળતી થાય છે એ કંઈ, બદ્ પુરોધાન પુરાવો નથી.

ખખરજ નથી. જો સ્ત્રીઓને પણ યોગ્ય અધિકાર, યોગ્ય સ્વાતંત્ર્ય, યોગ્ય જ્ઞાન આપવામાં આવે, જો તેમને પુરૂષતા સમાન ગુણનામાં આવે, અને સમાન છે એમ તેઓને પોતાની જાતને માનવા દેવામાં આવે, તોજ તેને તમારી પત્ની કહી શકશે. જો તે અધિકાર, જ્ઞાન આદિમાં તમારાથી ઉતરે છે તો તેટલે અંશે તમારી પત્ની નથી પણ દાસી છે અને દાસી તરીકેની તેની ગુણસ જોટલુંજ સુખ તે આપી શકશે. પુરૂષની જો સ્ત્રી શારીરિક બલમાં ઉતરતી હશે તો સૈદ્ધાંતમાં ચરે છે. જો સૈનિક તરીકે પુરૂષ ચડતો હશે તો સેવિકા અને પરિવારિક તરીકે સ્ત્રી ચડતી છે. જો બુદ્ધિની પ્રેરતામાં ઉતરતી હશે તો અપદતામાં વધે છે. તેમાં દુર્બલ સ્ત્રીરત્ન રક્ષણ કરવા બલવત્તર પુરૂષની પ્રભુએ નીમણુક કરી છે. તે 'રક્ષણુ' લવાન્નમ મંજૂરી તેનાં આદ્યા તથા મન હરી લેવા જોટલું મોંધું હોયું જોઈએ નહીં. રક્ષણને નામે તેણે બંધણ કે બંધન કરવાનું નથી. સ્ત્રીના અધિકાર ૩૫ મનના પુરૂષો 'દસ્તી' એ માત્ર છે પરંતુ તેઓ તે પચાસી પાડવામાંજ પોતાનાં પોશ્યતનનું સાર્થક્ય માની બેઠા છે, અને એ જટપર મણુ તેઓએ પવિત્રતાની ધાર્મિક ખેલાર મારી છે, અને સ્ત્રીને આડું અપણું સમજાવીને, સાદી તરીકે તેના અંગુડાની છાપ લીધી છે ! ન્યાય અને સત્યના આ માર્ગો નથી. સદસ્યો વર્ષથી અન્યાય થતો આવતો હશે પણ કુદરતના ન્યાયાલયમાં ન્યાય તથા સત્યને મુદતનો બાધ લાગતો નથી. અન્યાયનો સહનર પણ બ્રાંતિ, હમ, અપવા અજ્ઞાનથી એ અન્યાયને ન્યાય તરીકે સ્વીકારે તો એ બ્રાંતિ તથા અજ્ઞાન જ્યારે પણ સાબિત થાય ત્યારે આગશે સુકાદા ઉડેલવાની સજા આપી યતી નથી.

સ્ત્રીનો અધિકાર વધવાથી પુરૂષને સુખ વિશેષ છે.

પુરૂષ વર્ણને પ્રાર્થના છે કે, તમે સ્ત્રીને તમારા સરખી મણી તેમાંજ તમારા સુખની શબ્દિ છે એમ માનો. તમે પરમેશ્વર છો, અને તમારી સ્ત્રી તમારી પૂજારણુ છે, તમે માલિક અને શેઠ છો અને તમારી પત્ની દાસી છે એવી મિથ્યા સુખનાશક કલ્પનાની મોહજાળમાં ના રહો. જો સ્ત્રીને માત્ર સેવકી અને દાસી સમજશો તો અંતે તેમના સંસર્ગથી તમારામાં પણ એવા જ ગુણોનું અવતરણુ થશે. તમને તેઓ માટે અતિ પ્રેમ કે માત્ર રૂપો અસંખ્યવિત્, યજ્ઞ, પ-કરે. દાસદાસીઓ માટે નિરરકારજ હોય છે. અને બહુ તો દયાળુ માત્ર હોય છે. પત્નીને તમારી મિત્ર ખરોબર-સંસારના બાગીચર ખરોબર સમજો. ધણી હોડિઓમાં પોતાની સ્ત્રીઓ મારે માત્ર અપજ્ઞેગીજ પરસંબંધી વાત કરવાનોજ સંબંધ નેવામાં આવે છે. ઘણા ખરો સમય તેઓ પુરૂષ મિત્રોનીજ સોબતમાં કાટે છે. આવા લોકો પુરૂષ મિત્રો યકી પત્નીનાં કર્તવ્યની ખેડ પૂરે છે. પુરૂષો પરસ્પર જોટલા અંશમાં પત્નીધર્મ અદા કરે છે ! જો પત્ની તમારા જોટલી અથવા કમમાં કમ તમે જે વિચારો-વચ્ચિ-ઓહો તે તરત સમજી શકે જોટલી રાખી હોય, જો તેને તર્કવિતર્ક, વાલિવાદ કરવાની છુટ હોય; જો ખુલ્લી-લવામાં અને નિશ્ચયક રીતે તેઓ મનુષ્યોમાં (યોગ્ય મર્ચાદ સહિત) હરતી કરતી હોય, અર્થાત્ પુરૂષોને બુદ્ધિવાન જ્ઞાનવાન તથા અનુભવી યજ્ઞ જે છુટ તથા પ્રસંગો મળે છે તે સ્ત્રીઓને મળતાં હોય તો સજગ વિશ્વથી પણ તમારા અપારના વિષય શિખાવના પ્રદેશમાં, તમે સ્વપ્ન યજ્ઞ શકો, અને સો પુરૂષ મિત્રોની ચરજ એક માત્ર પત્ની સારી, શકે. માથે ચઢી બેસશે એવા બધથી તેમને બંધનમાં રાખી મુકવી એ તો મરદાની નહીં પણ હીનકારી રાજનીતિ છે ! એવો વિચાર અંગેજ સરકારે કાપી હતો તો તેણે આપણને માટે

અંગ્રેજ વિદ્યાનાં હાર. ઉધાડાં મૂક્યાં નહોતે ! કોઈકે શ્રી કદાચ, અપવાદ રૂપે વિદ્યે, કોઈએ તેનો દુરુપયોગ કર્યો તેથી શું યત્ન ? તોપણ સરવાળે તો લાભજ માલમ પડશે. જો ૯૯ શ્રીઓ એક શ્રીને ભોળે સુધરતી હોય તો એ બલિ બહુ વિશેષ નથી. કુદરત પણ યોગક કરતી હોભી છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં શ્રીઓની સ્વતંત્રતાથી ત્યાં બી વધી પડી છે એવો રંગીન ચિત્રાર, રૂઢીચાદીઓ તરફથી અપાય છે. છૂટા છેડાના વધતા જના જનાવો તે બીના ઉનાહરણ તરીકે ટંકાય છે. પરંતુ હમે પૃથ્વીએ છીએ કે દર સો લગને માત્ર ૧-૨ લક્ષમાં છૂટાછેડા પામ્યે એ તો શ્રીની સ્વતંત્રતાનો વિગત્ય છે કે હાર ? કૃષ્ણીઓ વગેરે શાંતિઓના અંકુશરહિત છૂટા છેડા કરતાં પશ્ચિમના કાપદાના અંકુશવાળા છૂટાછેડા પસંદ કરવા જેવા છે. પરંતુ પુરૂષ અથવા પરસ્ત્રી સાચના વ્યભિચારને લીધે તે વ્યભિચારી શ્રી યા પુરૂષથી તેના પતિ કે પત્ની છૂટા પવા મળે એ તો વ્યભિચારનું યોગ્યજ ખંડન છે ! બીજી બીઓ ને કહેવામાં આવે છે તે યાતો અત્યુક્તિ ભરી, કસ્પિત-અથવા, શ્રીની સ્વતંત્રતાના કારણનેજ લીધે નહીં પરંતુ આર્થિક, રાજનૈતિક કારણોને લીધે ઉદ્ભવી છે એમ નિષ્પક્ષ વાચકને. જરા બારિશીથી તપાસતાં જણાઈ આવશે. અને હંમે તે કહીએ છીએ કે, પશ્ચિમમાં પણ શ્રીને જોઈએ તેટલું સમાન પદ મળતું નથી. તે ખંડમાં સરકારી અને ખાનગી બંધનો શ્રી પર બહુ છે. પુરૂષ કુંભાર કરતાં પણ શ્રી ઉમરાવભદીને કાપદાથી ઝોછા હક મળે છે. પશ્ચિમમાં પૂર્વ કરતાં કંઈક વિશેષ હક હાલહાલ શ્રીને મળ્યા છે એટલુંજ ખરું છે. પશ્ચિમનો વર્તમાનવ્યવહાર આદર્શ હમે ગણતાજ નથી અને હોદ્દાઓનેજ કાંઈ ખાસ કપડો આપનાં નથી. જંગલના પુરૂષ માત્રને સામાન્ય કપડો આપવાનો ઉદ્દેશ છે. અને કુંકમાં, ન્યાય, સત્ય અને ઇશ્વરની યોજના શ્રીના અધિકાર પુરૂષના પ્રભાવમાં ઝોછા આપવાની નથી એજ બતાવવાનો છે. તેમનાં કર્તવ્ય જુદાં છે-તેથી સામાન્ય અધિકાર ઝોછા વતા છે એ કોઈ ન્યાયથી સિદ્ધ થઈ શકે એમ નથી. અન્યાય એટલો પ્રાચીન છે અને વળી સાર્વજનિક છે અને સાથે એવો 'સતો' થયો છે અને એ ગર્દભે સિંહનાં એટલાં બધાં ચર્મ ઝોડ્યાં છે કે તેને તેનાં સત્ય કુટુપા સ્વરૂપમાં ઉધાડા પાડવાને અવસ્ય થયો લાંબો કાળ જોઈશે. પરંતુ આ પૃથ્વીજ-સાક્ષાત સ્વર્ગ થઈ શકે છે એમ જોઓનો સિદ્ધાંત છે, તેઓએ એ સિદ્ધાંતને વ્યવહારમ ખરો પાડી બતાવવા માટે મનુષ્યની એક અર્ધી, વસ્તી પ્રત્યેના બીજી અર્ધી વસ્તી તરફન મહાધોર-અન્યાયનો અંત લાવવા સતત પ્રયત્નવાન રહેતું એ મહા આવરયક છે.

મનુજીવિદ્યા.

સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

(લેખક-ડૉ. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાર્થી, એમ. એ., બી. એસ-સી.)

સમાજશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રની માફક મનુજીવિદ્યા અને, મનુજીવિદ્યા પણ નવાં શાસ્ત્રો પૃથક્ એક ઉદ્ભવ સાથે છે. એ શાસ્ત્રને વિષય મનુષ્ય પ્રાણી અને પેતે છે, અને એથી એને પ્રાણી શાસ્ત્રની એક શાખા કહી શકાય. એના ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય પ્રાણીનો કુદરતી ઇતિહાસ તથા પૃથક પૃથક જાતિઓનું વર્ણન અને છે. મનુષ્યનો ઇતિહાસ આમાં બે દૃષ્ટિબિંદુથી વ્યાસવાળું આવે છે; એક તો મનુષ્ય કુદરતી પ્રાણી તરીકે, અને બીજું સામાજિક પ્રાણી તરીકે, ગિડિંગ્સ (Giddings) ના કહેવા પ્રમાણે " * સમાજ જાતિનું જાન " થવાથી મનુષ્ય એકમેક જોડે સંબંધમાં આવી નાના મોટા સમાજ બાધે છે તેની ક્રિયા, પ્રક્રિયાનો વિષય પણ મનુજીવિદ્યામાં અંતર્ભવ થાય છે.

વિવિધ જાતના મનુષ્યો આ જુદામાં છે એવું જાન સર્વ પ્રજાને પહેલા જુના કાળથી હતું તેના અસંખ્ય પુરાવા મળે છે. પ્રાચીન મીસર દેશ નિવાસીઓ વેદિક કાળ ને પ્રાચીન અને વેદિક કાળના આર્યો આ વિવિધ સંબંધી શાસ્ત્ર નીપજલી શાખા એવું વર્ણન કેમકે કેમકે લખી ગયા છે ? અને કાનરી જવા છે. બિન્ન બિન્ન જાતિનું વર્ણન વેદના સમયના લોકોએ જ ને તે જાતિના વર્ણ-રત્ર કવચથી કવિત્વ માલમ પડે છે. ઘર્ગો અને ઉર્મો એમ દ્વિવાચક રીતિએ આર્ય અને અનાર્ય કથનના વર્ણ કહી જુદા પાડ્યા છે. મધ્ય એક ડોહાએ અનાર્યોને અથવા દરુને ઇન્દ્રાસ-નાક વખતના કહીને ઓળખાવ્યા છે. એક વિદ્વાનના અભિપ્રાય પ્રમાણે જો વેદિક સાહિત્યમાંથી આવાં આર્ય, એટલાં બધાં ચિરોપજી જડી આવે છે કે તેને બસેમર કવચેન કરવામાં આવે તો હાંદુરવાળાના જંજીરમાંથી પડી અનાર્ય-પ્રજાનું એક વર્ણનામક મનુજીવિદ્યા સહેલથી સ્વીકારાય !

પ્રત્યેક ઇતિહાસના વતનીઓએ પણ જગતની જુદી જુદી પ્રજાઓના રંગ પ્રમાણે તેમનાં ચિત્રો કાઢ્યા છે. પાતાના દેશના લોકોને અર્ધાં છાત્રીઓને રંગ વર્ણના, મેરડીયા નિવાસી અન્ય જાતિને પીત, દબસીઓને સ્વામ અને પામ્યાત્ર પ્રજાને ગ્વેત ચીનરી છે, એમ તેમના કેટલાંક ચિત્ર કામ કવચથી માલમ પડે છે. વળી તેમના પહેરવેશ અને અન્નકાર પણ જુદી જુદી રીતે આજે એવાં જોવામાં આવે છે. અને સીરીસવા પણ નાક-મોં-ઢાંધ-ઓપરી-દંત્યાદિ બિન્ન બિન્ન રીતે દર્શાવેલાં છે. આ પ્રવાસને પ્રાચીન મનુજીવિદ્યા કહી શકાય.

ત્યાં જાં પ્રત્યેક મીડોએ પણ આ દિશામાં પ્રયત્ન કરેલા માલમ પડે છે. હીયોક્રીસે મનુષ્યની ઓપરી અને તેની જુદી જુદી આકૃતિ વિષે વર્ણન કરેલું છે. અને એરીસ્ટોટલે તેથી વધારે જડા જનરી મનુષ્યને પ્રાણીઓની કક્ષીમાં મૂકીને તેથી પહેલે નંબરે મૂકેલું છે. અને મનુષ્યની વાળવા એવી આપેલી છે

* Consciousness of kind.

કે ને ઉપરથી એણે માનવને જ્યાં પ્રકારે બનવરના મનિષુ' છે તે સ્વપ્ન જાણી આવે છે. તેના કહેવા પ્રમાણે માણસ એટલે જ્યાં પગે ચાલનાર અને વિચાર કરી રાકનાર પ્રાણી અથવા પશુ."

ત્યાર બાદ આગળ ચાલતાં યુદ્ધપના અવકાશમાં આ વિષય સંબંધે મનુષ્યનું જ્ઞાન કેટલું વિચિત્ર અને એટલું હતું તે સ્ટ્રેબોના એક પુસ્તકમાંથી માલુમ પડે છે. તેણે માધ્યમિક યુદ્ધપ.

ભવ ભવતા મનુષ્ય અને રાક્ષસો વર્ણવ્યાં છે. અને તેમાં આપણા પુરાણ-કારોની કલ્પનાને પણ ટકર મારે એવી અનેક કલ્પનાઓ કરી છે. જે અનેક પ્રકારના રાક્ષસો તેણે વર્ણવ્યાં છે તે પૈકી એટ્રીનસ નામના રાક્ષસો એવા છે કે જેમને નાક જનથી, ફક્ત મોંના ઉપલા ભાગમાં બે ઠિડા હોય છે. તેઓ સર્વ બક્ષી છે, પણ સર્વ વસ્તુને કાર્યોને કાર્યના આઈ ભય છે. તેમની જીવનમર્યાદા પણ ફક્ત હોય છે. એનેટાકોટ્ટી નામનાં બીજાં વિચિત્ર પ્રાણી એવાં બતાવ્યાં છે કે જેમના કાન પગની યુદ્ધી સુધી લાંબા હોય છે અને રાત્રે એ લોકો એવડા મોટા કાન ઉપર જીભ ધરીને સુતે છે. એટ્રાઓ નામના ગંગા નદીને કીનારે વસતાં વિચિત્ર પ્રાણીઓની શોધ પણ સ્ટ્રેબોએ કીધેલી જણાય છે. તેમને મુખના હોલું નથી એટલે એજન લેતાં નથી પણ એજનની વાસ ઉપર જીવવાનું શક્ય છે. આ તેમનાં એજન પાંચેમાં માંસ અને એકાં કષ્ટિયાં કુલ કુળદિની વાસનું બને છે. એમનાથી દુર્ગંધ ખમાતી નથી, તેથી તેઓ એક બીજાના સદાસત્તામાં રહેતાં નથી. વાસ ઉપર જીવતાં, ગંગાને કીનારે રહેનારાં આ પ્રાણીઓ દિવસમાં મૃત પિતૃઓ તો નહીં હોય !? અમકાર માનનારા નવોન પથોને પાશાન્ય સાહિત્યમાંથી આ અમકારિક વર્ણન હાથ લાગેલું જણાયું નથી. નહતો. પિતૃઓનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામાં તથા ધરાવેલા નૈવેદ્ય કે બલિની વાસ માત્ર પિતૃઓને કે અન્ય દેવતાઓને વૃત્ત કરવાને સમર્થ છે, એ વાત ઉપલાં દ્વારથી સિદ્ધ કરી વિના તેઓ રહેત નહોત.

આવી રીતે સ્ટ્રેબોએ ને બીજાં પ્રાણીઓ વર્ણવ્યાં છે તેમાંનાં કોઇને એજન આંખ છે, તો કોઇને કુતરાના નેચા કાન છે, કોઇના વાળ હથેલાં ઉભાજ રહે છે, તો કોઇને છાતીમાં આંખ છે, તો કોઇના માથાં ફાચર નેચાં છે, તો કોઇના પગના અંગુઠા પાછળ છે અને એટી. આગળ. છે-છતાં દેહવામાં ઘોરાને છતી ભય છે, તો કોઇ બીજાવીને મળતાં છે, વિગેરે વિગેરે-વિગેરે.

આનાં વર્ણન ઉપરથી, જંગમી અસત્રી પ્રાણીઓ કેવાં હતાં અને તે ઉપર વિદ્વાન અવિદ્વાન સર્વ વર્ગોએ કેવી યેલજા ચલાવી છે, તેનું એક દૃષ્ટાંત યાદ આવે છે. ઈ. સ. ૧૭૬૪ માં હાનોવર આગળ એક રતાસ પડતા રંગવાળો નગ્ન ઊકરો મળી આવ્યો હતો. તે બીજકુલ બોલી રાકતો નહતો. એ ઉપરથી, મનુષ્યને ને વખતે વાચા આવી નહોતી અને બીજાં પશુઓની માફક ન્યારે સ્વદ કુદરતી અવસ્થામાં રહેતું હતું, તે વખતનો આ મનુષ્ય હોવા જોઈએ એવી રાંકા ઉપજ થઈ, એથી એને લંડન મોઝમવામાં આવ્યો. ત્યાં એના ઉપર મોટા મોટા તંત્રવેત્તાઓએ અને શાસ્ત્રીઓએ જંલોર શાસ્ત્રાર્થ કર્યાં. કેટલાકને આ ઊકરાની શોધ આગળ આપણી સૂર્યમાળાના મહા પુરુષસની માત્ર ગણિતને આધારે કીધેલી અને પાછળથી દુરબીનથી સાચી પડેલી શોધ તુચ્છ લાગી. અને જામાનાની મહાન શોધ તરીકે આ જંગમી મનુષ્યની શોધને સૈદ્ધી અસરવાને મુકવા લાગ્યાં. પણ આખરે એનું બન્યું કે આ ઊકરાની ખરેખરી શોધ થઈ ગઈ. આ ઊકરો-જંગમી પીટર (એનું નામ પીટર પાંડવામાં આવ્યું હતું)-તે એક વિધુરનો પુત્ર હતો. અને તે જંગમી બાધિય-મૂક હતો. અને એ બિચારને પેલા વિધુરની દ્વિતીય પત્ની, અર્થાત્ પાંડવની અપરમાતાએ ઘર બહાર કાઢી મૂકેલો હતો. આ પોતળ કુટુંબ ત્યારે યજ્ઞા વિદ્વાનોનાં સુખ સ્નેહસીદ્ધ લેવાં નેચા થઈ ગયાં.

માધ્યમિક જામાનાની અંતમાં યુદ્ધપમાં મનુષ્ય સંબંધી શોધખોળ થઈ અવરંધાપૂર્વક કરવાની શરૂઆત થઈ છે. એ શાસ્ત્રનો પાયો નાંખનાર પહેલો સાશ્ત્રીય મનુષ્યવિદ્યા સ્થાપક 'મર્સેલીયસ' (ઈ. સ. ૧૫૪૩-૧૫૫૪) કહી શકાય. એણે માણસની ખોપરીનાં અણ લેવા માંડ્યાં. ત્યારબાદ ટીસન નામનો વિદ્વાન થયો. એણે લામનીયાં મનુષ્યો સંબંધે શોધખોળ કરી અને નક્કી કર્યું કે આ પ્રાણીઓ કુટુંબ

પૂરણના પદમાં 'રહેતાં નથી અને કુલે ઓઢવાથી કે ખાલુ ઓઢવાથી પૂરણનાં પદમાંથી મળી આવતાં નથી' (આપણે ત્યાં પણ એવી માન્યતા ચાલે છે) પણ એ તો આગળ થઈ ગયલાં મનુષ્યો પૈકીનાં કેટલાક અવશેષ છે. આગલા જમાનામાં પૂરણ ઉપર થયેલે સ્થળે વામનીયાં અને વેંતીયાં મનુષ્ય પણ હતાં એવું આ વિદ્વાનનું માનવું છે.

પણ આ સંશોધનમાં વિદ્વાનોને મુખ્ય નડતર એ આવી કે 'પ્રોસ્ટી સ'પ્રદાંપ' પ્રમાણે 'તો મનુષ્યની હવેલિ અને રિયલિ નહીં થઈ ગયેલી હતી, મનુષ્યને-માણસ આદમને તો ઓઢાને ચમત્કારિક રીતે ઉત્પન્ન' કીધેલા! હવે એટલે એના સંબંધમાં સવિશેષ સોપાનિય કરવા એ તો થોડું પાપ ચાલુચું! પણ

પ્રોસ્ટી સ'પ્રદાંપ.

આ માન્યતા સાક્ષીય સંશોધનના સતત ચાલુ પ્રસાદ આગળે જઝીવાર ટપી રાખી નહોતી, અને હીનીયસે, વર્જીસલુ કહ્યું તેમાં માનવ બાળને પણ પ્રાણી વર્ગમાં જ મૂક્યું. માથે સોપાન ઉપર નંબરે, ત્યાર બાદ બાળન અને છઠ્ઠામેનએ આ સોપાન આજુ રાખી, ઓપરીના નિરિષ માપ લીધાં અને થોડાં તાંબા મધકેં મૂળ એક પૂરણમાંથી લેતી આવેલા છે, તેમજ અણસ અને વાંદર પણ મૂળ એક જ પૂરણમાંથી થયેલા છે એવી શંકા ઇવિનના જમાના અચાટ પ્રદર્શિત કરી.

ઓપરીના વિવિધ જાતના માપ ઉપરથી, નીચેથી, બાજુથી વિગેરે વિગેરે દિશાઓથી, કરીને મનુષ્યનાં વર્જીસલુ કરવામાં આવ્યા: મોઝોલ પ્રલનું મનુષ્ય અથવા ઓપરીની આકૃતિ થોડાંસ ઢોલ છે એમ નાણી કહ્યું, અને હબરોની બાજુથી ઇબાગની તથા કોસ્તીયનની આ બેની વચ્ચેની આકૃતિ છે એવું નિર્માણ કહ્યું.

ત્યાર પછી મુખના પ્રુણના માપ પણ લેવા માંડ્યા અને તે પ્રમાણે વિવિધ જાતના વર્જીસલુ પાડ્યા. પ્રુણ આગળ પડેલાં લાગે તો જુની પ્રજા-બાઈ-ની પછળ પડેલાં મુખ કોણુ લાગે તો હબરો, એથી વધારે પાછળ લાગે તો વાંદર, અને એથી થે વધારે લાગે તો ચાન, અને હજુ વધારે તો મૂર્ખ (idiot) મનુષ્ય એમ મુખોણુ વિધાએ નિવરો બાંધ્યા. જરા વિશેષ સંશોધન કરતાં મહાત્મ પડ્યું કે આ સંશોધન સાક્ષીય નથી, અને આખરે એક વિદ્વાનને ઉપલક્ષ્ય ઓપરીનાં માપ અને ખજાના માપના અંબધમાં નિરાશાના ઉદ્ભવો ઠાંઠવા પાડ્યા. કે "મિત્રાભિમાન ! તારું નામજ કાલુરિધા ને ઓપરી રિધા-કી !"

ઓપરી અને મુખ કોણુને બાજુએ મૂકી વિદ્વાનોએ મનુષ્યના અન્ય અવયવોનાં માપ લેવાં માંડ્યાં. તેમાં હાથ, પગ અને પગની પાની આવી ગયાં. અને તે ઉપરથી અવયવ માપ.

જર્મીનાન્વાસ કાંઈક કે હબરોના હાથનાં માપનો આગ પૂરણીયનના કાતાં વધારે લાંબા અને વાંચરો તેના કરતાં લાંબા ઢોલ છે. ત્યારબાદ નાક, આંખ, આમટીને રંગ વિગેરેનાં પણ માપ લેવાની શરૂઆત થઈ. આ માપ બહુજા જર્મનીમાં રહ્યા સંકાપી અવયવમાં બહુ પ્રચાર પામી. અને એ ઉપરથી ત્યારે આ માપ વિવિધ રાજાઓમાં લેવાનો સરકારનો દુકમ થયો. ત્યારે ભાગલાં આગળ બહુ બીન્વાંએવાળા જપ જોએ કોઈએ અલગથી કે અમુક આકૃતિને રંગ લાગાં ઘોરોં ઘોરોં મુજબનને ચેપી રેલાનાં છે ! વસ્તી અમુકી વિશેષ આપણા દેશમાં કોઈ કોઈવારે તરેહવાર મપાયા ઉભરી આવે છે. વિદ્વાનોનાં બેલનાં કુંદા લેણામાં કેવા કેવા અવિશ્વાસ ને વહેરો ઉત્પન્ન કરે છે તેનાં દર્શન એક અજ્ઞાન (?) આર્થાવર્ત દેશમાંથીજ મળી આવે છે એમ નથી. એવો જરીબની વદુ તે મામની જાતીય એકે જાણ લાગે છે.

વિવિધ અવયવમાળ ઉપરથી દેહીકે બાળતેમાં અજાણનું પડી રાખ્યું છે અને વિશેષ પછી કો એક પણ છે. આ પ્રવાસ છે. મિત્રા નથી એ કે એને મહત્ત્વ તો બહુ આપવામાં આવે છે. જ્ઞાતોં મર્યા ઉપરથી એક પ્રજામાં બીજી પ્રજાને દેહીકે કિલચોળ થયા છે, તે માત્રમ પડી આવે છે. અને અજાણનાં પ્રજાની દેહીકે અજાણનાં દારીલિક કાલેને લીધે છે કે સામાન્ય કાલેને લીધે છે તે પણ

દર્શાવે, ખેતશાસ્ત્ર, સામાજિક અને અન્ય ક્ષેત્રોની પરિસ્થિતિ " ઉપરથી મનુષ્યના વિવિધ સમાજો બંધાયેલા છે અને જુદાં જુદાં યથા છે એમ સ્થાપિત કરવાનો અડકનો પ્રયત્ન હતો. ત્યારબાદ હર્બર્ટ સ્પેન્સરે જીવન વિદ્યા (Biology) ના નિયમો સમાજને લાગુ કર્યા હતા. તેમજ માનસશાસ્ત્ર તથા જીવન શાસ્ત્ર ઉપર સમાજના શાસ્ત્રનો સંપૂર્ણ આધાર છે એમ એક તારી રીતે માન્યું હતું. જેમ નિર્ણય પડ્યો અને અને વનસ્પતિ તથા પ્રાણી વિશેષેનો ક્રમશઃ-વિકાસ થાય છે તેમ સમાજનો પણ સર્જા સ્વરૂપમાંથી વિષમ અને હૃદયિષ્ટ રૂપમાં વિકાસ થાય છે. આ સામાજિક વિકાસને સ્પેન્સર " ઇન્ફિનિટીમીયુટિયોન " (Super-organic Evolution) કહે છે ત્યાર બાદ બેકાફોર્ડે (1871) માનુષ્યના અને ઉપરથી સમાજનો આનિર્ભર અને વિકાસ માન્યો છે, જેમને સર્જા સંબંધીઓનાં અને ઉપરથી આધુનિક સામાજિક બાદ ઉત્પન્ન થયાનું માન્યું છે અને પાછળથી એમ જેમને સંસ્કાર ઉપરથી ચલતી ઊતરતી સમાજના પ્રકાર પાડ્યા છે; જંગલી સમાજ, અને સુધરેલ સમાજના ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પ્રકાર, સંસ્કાર તથા કલાકૃતિશાસ્ત્ર ઉપરથી પાડવામાં આવ્યા છે. આ પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રયત્નો મનુષ્ય વિદ્યા ઉપર જુદે જુદે અંશે અભિપ્રાય પાડે છે.

જનુ તથા અન્ય જઠેરો સંજમીનું સંસોમન પણ મનુષ્ય વિદ્યાને સારી સહાયતા કરે છે (Fossils) ફોસિલોજીના કહેવા પ્રમાણે આગતા આવેલા જ્ઠેરોમાં માનુષ્યના જનુ-જ્ઠેરો ધૃત્યારી, જે હલ અવરોધ રહેતી જંગલીપણુનો અવરોધ છે. અને તે ઉપરથી ચલતા ઊતરતા પ્રકારના માનવસમૂહો પૃથ્વી ઉપર માણ્ય પડે છે,

જર્મન સંસ્કૃતિશિલ્પી વિદ્વાન મેક્સ મૂલરે પણ આ દિશામાં બાધા શાસ્ત્ર અને પુરાણ કથનની મીમાંસા કરીને અભિપ્રાય પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. પણ એણે બાધા શાસ્ત્ર ઉપર મેક્સ મૂલરે ને પુરાણો જનુ બાર મૂકીને તે શાસ્ત્ર નિર્ણયો મનુષ્ય વિદ્યાને કરા માનવા નથી એવી તથા સ્પેન્સર અતિશયેક્ષિત જરૂરી ચર્ચો કરાવી છે કે પાયાજીવિ પૂન, પિટુ પૂન વિશેષમાં સંસ્કૃતિશિલ્પી રી સ્પેન્સરે એવું કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે હાલના સર્જા સુધરેલા કર્યો મૂળ પ્રાપ્તિના જંગલી ધર્મોમાંથી જ ઉતરી આવેલા છે. પણ વિરોધ સંસ્કૃતિશિલ્પી દ્વારા એમ પ્રતીત થયા સાચું છે કે અધમ પ્રકારના ધર્મોના અભ્યાસ પાત્રિક બાવનાના મૂળ વિશે કંઈ ચોક્કસ નિર્ણય આપી શકે એમ નથી તેમ મનુષ્ય વિદ્યાને પણ સારો અભિપ્રાય આપે તેમ નથી. મેક્સ મૂલરે પુરાણને બાધાના સ્વરૂપ માન્યું હતું તે પણ ખરું નથી. અસ્પેક્ષના મંત્રો સામાં મૂળ માણસોનાં જોનો છે એમ મેક્સ મૂલરના કહેવા પ્રમાણે માનવાને કરા પ્રમાણ જડતાં નથી. મનુષ્ય વિદ્યાની દ્રષ્ટિએ, જનુ, જ્ઠેરો અને પુરાણ કથનો એક સંપ્રદાય વખાણે છે ત્યારે બીજા 'રેચ' સંપ્રદાય તેને બીજા સામાજિક દ્રશ્યમાનો તરીકે જ રજૂ કરે છે.

સમય મનુષ્ય જાતિનું વર્ગીકરણ બાધા ઉપરથી જ થઈ શકે. અને બાધાશાસ્ત્ર મનુષ્ય કર્યાં અને કયારે ઉત્પન્ન થયું તે પણ દર્શાવી શકે એવું ને બનસનનું માનવ મનુષ્ય જાતિનું વર્ગીકરણ હતું તેમાં કંઈ જલુદ નથી એમ હાલના સંસ્કૃતિશિલ્પી માન્ય પડ્યું છે. બાધા ઉપરથી સ્થાપ કરતાં તે મનુષ્ય પહેલ વહેલું પૃથ્વી ઉપર દર કોઈ સ્થળે ઉત્પન્ન થયું હશે એમ કહી શકાય ! એ બાધાની જીલ બાધા ઉપર અસર થયેલી માણ્ય પડે તે ઉપરથી ને તે બાધા બોલતાની પ્રત્ય બીજાની સાથે કોઈ કોઈ સદ્વાસમાં આવેલી હશે તે સિવાય કોઈ બીજી પધારે અર્થ સ્થિતિ થતી નથી. કેટલાકે બાધા, તે બીજા કેટલાકે પુરાણ, પર્વ, સામાજિક પ્રવાર અને ઉપર કેટલાકે સંસ્કૃતિ ઉપરથી પણ મનુષ્યનું વર્ગીકરણ કરવાનું સાદસ કર્યું છે.

" Mythology is the disease of Language.

મનુષ્ય કપાદે ઉત્પન્ન થયું તે પ્રથમ યુરોપમાં થયું જોરાથી ચર્ચાયા છે અને દલ્હમે ચર્ચા. છે પણ કંઈ ઉપરનો નીચેનો આવ્યો નથી. પ્રથમ તો એ પ્રથમ, નિર્બળમાં મનુષ્યની ઉત્પત્તિ. બાઇબલમાંની માન્યતા બહુ આડે આવે છે. એક વિદ્વાને તો બાઇબલમાંથી આગળ વધી મનુષ્ય પૂરી ઉપર કરી પછીને અને કયા દિવસે ઉત્પન્ન થયું તેનો પણ ચોક્કસ નિર્ણય કરી દીધો. સંબંધમાં આવ્યું છે. કેમ્બ્રીજ યુનોવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર ડૉ. હોર્ડે એટલે મુશી કહેવાની દીમન કરી દીધી છે કે "દીપ્તિથી શક્તિથી ઈ. સ. પૂર્વે ૪૦૦૪ ના વર્ષમાં અફ્રિકામાં મલીનાની રૂઝ મી તારીખે સરારના નવ વાને આ પૂરી ઉપર પહોં વહેલું મનુષ્ય જન્મ્યું હતું." મનુષ્ય યોગ્ય દબર વર્ષ ઉપરનું ઉત્પન્ન થયું છે તે માનવાનું કારણ બાઇબલ છે. પણ આ માનવાને અમેરિકાની ચોથે યોગ્ય યોગ્ય પહેંચાયેલો. આપણા પગ નીચે પાતાળમાં માણસો રહે છે. એ વાત એટલે એકપરદાઈને 'બેટા અસંભવિત' 'excessively absurd' લાગતી હતી, તે આખરે કાલ્કુલસે પ્રવશ સાચા ડેરની પણ ત્યાર પછી બીજે સરોડે ઉત્તે થયો. હબર્સીએ અને રાતા અમેરિકાને એક પિતાના પરિવાર કે જુદાના. અર્થાત્ શરમાલમાં એક મનુષ્યજોડે ઉત્પન્ન થઈ હતી કે વધારે? આ પ્રશ્નમાં એ યોગ્ય પણ પડ્યા, ગુજામગીરીને બચાવ કરનાર અને ધર્મધિકારીઓને પણ તથા દરજી, હર્વિન વિગેરે સાશીય સંશોધકોને પણ પહેલા પછે બાપા આદમથી જગતની ઉત્પત્તિ માની અને હમમરી છંસાવ નથી પણ હેવાન છે અને તેની તેની પાસે થયુંની માફક કામ લેવાને બાપા આદમના વંશજોને અધિકાર છે એમ માન્યું; એટલું નદી પણ હબર્સી માત્ર યોગ્ય પામ્યાલ આદમને ચાહી ઉડાવવાને માટે જોદાએ ઉપર કોયેલું. નતવર છે એમ મનાવવાને પ્રયત્ન પણ થયા લાગ્યા. હજી આ માન્યતા છે નહિ થઈ નથી. છેક ઈ. સ. ૧૯૦૦ માં જ-હબર્સી એક હેવાન-Nogroo & Co. નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે, અને તેમાં ઉગ્ર માન્યતાને સાશીય તથા ધાર્મિક ઉપરવાને ગંભીર (૧) પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો છે.

ઉપરો એક તારીખ કહ્યો કોરે મુનાં મનુષ્યનાં મુજ માબાપ એક દતાં કે વધારે તેનો ચોક્કસ નિર્ણય દલ્હ થયો નથી. છતાં બાઇબલની આધુનિક મનુષ્ય જનન માન્યતા તો સા- લાખો વર્ષો ઉપર માણસ યાસે એટલી પાડી છે પૂરીના પદમાં આવેલાં અવરોધ ઉપરથી, ઈ. સ. પૂ. ૬,૦૦૦ વર્ષ ઉપરનું માણસ થેડા થયું છે, એમ માનવાને દલે જરાબે કારણ રહ્યું નથી. ઉદ્ધે દરેક સંશોધન માનવાત્પત્તિને વધારેને વધારે દૂર લઈ જાય છે. લાખો વર્ષો ઉપર મનુજીવિદ્યાના જુદા જુદા અરજાસીઓએ વિદ્યાની જુદી જુદી સાખાઓ ઉપર કોણું થયું જવાનું આવેલું. આ સાચા ધાળી અનિયમિત રીતે આગળ વધી રાક્યું.

કપસંહાર.

છે. જુદી જુદી પ્રજાની સાશીય રચનાનું સંશોધન પણ થયું અપૂર્ણ છે. માણસ બીજાં પ્રાણીઓના જેવું ને પગે ચાલનાર અને ચિચાર કરનાર પ્રજાની છે. જનન પશુનું છે-ને વાતના અચોક્કસ નિર્ણય માટે ભરૂર વિદ્યાનું અપૂર્ણ રજાસંશોધન થોડે બાગે જવાબદાર છે. બીજી જોડ એ છે કે સાશીય રચનાનો કીલ્કવટવાળો અરથસ મુજા પ્રાકૃતિક સાસીઓના કહે છે, અને ઐતિહાસિક વિગેરે માનવ બાવનાનજ્ય કાર્યોના દરતાલેબેનો અરથાસ રસબીના સાસીઓના કહે છે, એથી બંને ગાળું એક તારીખ નિર્ણય બાંધી દે છે. બંનેનું શેષ સંમેલન થયું જોઈએ. દાસ જે વિશેષ અગત્યની બાજત છે તે એ છે કે અમુક મધ્યોદિત પ્રદેસોનાં કીલ્કો અરથાસ-અને સર્વ દેશી અરથાસ-થેને જોઈએ. આખી પૂરીના મનુષ્યો સંબંધે ઉપરજોડા અરથાસથી અનુમાનો બાંધી દેવાં અને પછી તેને બીજી થેડી પાસે જોડાં પડાવવાં એ સાશીય પદ્ધતિ ન કહેવાય. હજી પીરે, પીરે મનુજીવિદ્યાનું સાચું રચાય છે. આ રિવા સંબંધી મોટી બીજી એ છે કે એમાં દરેક માણસ થોડાનું હદાપણ ચલાવી રાકે એમ હોવાથી ધમ્મી વાર અપરિપક્વ નિર્ણય સપાટાબંધ બંદોમાં આવી જાય છે. અને જળ્યે અનળ્યે આજ બાંધી બેઠેલા મનુષ્ય એ પર્વ નુશતાન કરે છે.

એટલે હરકી પાવરી એ એક સ્નાન કરવાનો ઘાટ છે, અને તેના એક પગથીયાની એક લાદી પર હર (અથવા હરિ) ની મનાતી પાહુકા છે. આ ઘાટ પૂર્વે બહુ નાનો હતો. તેને તે વખતે ૩૯ પગથીયાં હોઈ તે ૩૪ ફુટ લાંબો હતો. ઇશ્વરની પાહુકા અહિંજ કોતરેલી હોવાથી બધા યાત્રાળુઓ અહિંજ સ્નાન કરવા ઇચ્છે છે. અને તેથી સવાર સાંજ અહિં પુષ્કળ ગર્દા થાય છે. દરેક બાર વર્ષે જ્યારે જૂહરપતિ કુંભારાશિમાં જાય છે ત્યારે અહિં મેળો ભરાય છે, જેને ' કુંભનો મેળો ' કહે છે. તે વખતે હજારો યાત્રાળુઓ અને સાધુ સંતો અહિં આવે છે. ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં આવી એકજ ઠેકાણેની ગર્દાને પરિણામે ૪૩૦ માણસો ગંગાકાંચ થયાં હતાં ! તેમજ બીજા સાધારણ પ્રસંગે પણ પુષ્કળ મરતાં. આથી નામદાર બ્રીટીશ સરકારે હાલનો ૬૦ પગથીયાનો અને ૧૦૦ ફીટ લાંબો ઘાટ બંધાવ્યો. સારનાથ ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં કોલેરાનો ઉપદ્રવ થવાથી એક ' હરિદાર ઈન્ડિયન સોસાયટી ' સ્થપાઈ જેણે પુષ્કળ સુધારા વધારાઓ સાથે આખો નદી કિનારો અને હરકી પેટીનું તળીયું ફરસ બંદી કરાવ્યું. એટલુંજ નહિ પણ આ ઘાટ પર હંમેશાં સરખો પ્રવાહ વહે તેવી ગોઠવણ કરી તે પર એક નાનો પૂલ બંધાવ્યો જ્યાં યાત્રાળુઓ બેસી નિર્ધર્મ દેવતાનું દર્શન કરી શકે. ઘાટને એવી રીતે બાંધવામાં આવ્યો કે ત્યાં કોઈ પણ જાતની હાનિ થાય નહિ.

હરકી પેટી આગળ આ કમીડીએ જે લાંબો અને પહોળો કીનારો બંધાવ્યો છે ત્યાં સવારે સ્નાન કરનારાઓની, પંડ્યાઓની, હજારોની, અને કેટલાક સાધુઓની ગીર્દી જણાય છે ત્યારે સાંજે આવતું વેચવાવાળા, ઉપદેશકો, સ્નાન કરનારાઓ, ગંગાની નૈસર્ગિક ગતિ અને દેખાવ જોનારાઓની ગીર્દી હોય છે. ગંગા નદી દિમાલકમાંથી છૂટી પડતાં આ ઠેકાણે એકદમ પ્રસરતી હોવાથી તેના પુષ્કળ શંકા અહિં જણાય છે જેમાંના પશ્ચિમ દેશ પર હરિદાર આવેલું છે. સામી બાજુ દિમાલકની સફેદ ટેકરીઓની હાર નજરે પડે છે. ઘાટ પર ' કીટમન ' લેપો મેલેલા હોવાથી રાત્રે પણ દેખાવ બહુજ રમણીયમયો હોય છે.

હરદારનાં દેવળોમાં સૌથી મોટું અને મહત્વનું ' ગંગાદાર ' નામનું દેવળ અહિંજ હરકી પેટીની બરાબર પાસે આવેલું છે. જ્યારે આજુબાજુ બીજાં નાનાં બે ચાર દેવળો આવેલાં છે.

માત્ર યોગીયોને વાસ્તે !

હરિદારની મોટી વસ્તી પંડ્યાઓ અને સાધુઓનીજ છે; તેમજ દેવળો પણ સાધુઓની માલેકીનાંજ છે. પુરાણોમાં કહ્યું છે કે માત્ર યોગીયોને વાસ્તેજ આ સ્થાન છે. ગૃહસ્થોએ અહિં રહેવું નહિ. શંકર સ્વામી નામના એક સન્યાસીએ હરિદારથી ત્રિશ્યલી પ્રદેશમાં કુલે ૧૪૦૦ સિવમંદિરો બંધાવ્યાં કહેવાય છે. જોકે એ સ્થાન કેવળ યોગીઓનેજ વાસ્તે કહેવાય છે, છતાં ત્યાં વીક્રમ કૂંકતા, પરાન્ત પુષ્ટ, ભિક્ષુક સાધુઓનીજ વિપુલતા જોવામાં આવે છે, અને ' ગામ હોય ત્યાં દેડવાડો તો હોયજ ' એ કહેવત મુજબ નીચ પુરૂષ અને સ્ત્રીઓના પણ ડુકાળ નથી.

૧. હવે કુંભનો મેળો સં. ૧૯૭૧ના વૃન્દાવામાં ભરાયો, અને તે એક વર્ષ સુધી હંમેશની માફક રહેશે.

‘નમસ્તે’ એ એક ખરેખર મહામંત્ર છે ! મંત્રોથી ભૂતપલીત આદિ પશાપત્ત કરી જાય છે એમ આપણે માનીએ કે ન માનીએ છતાં નમસ્તેને વારતે તો એટલું માનવું જ પડશે કે યમદૂત જેવા મનુષ્ય ભૂતો-પંડયાઓ અને પરાન્ન પુષ્ટ સાધુઓને પશાપત્ત થઈ જવાની તેમના મનમાં ધ્રુજા ઉત્પન્ન કરનાર ‘નમસ્તે’ એ એકમાત્ર મહામંત્ર છે ! ! હરિદ્વારનાં રો- રાને ઉતરતાં વેંત, નહિં કેટલાકે રોચન પૂર્વથીજ, આ માથું દુખાડનારો પ્રત્યક્ષ રોગ લાગુ પડે છે, જેને ઘણીયે દવા કરો, છતાં કંઈ અસરજ થતી નથી ! આવે વખતે એ ‘રોગમંત્રી’ સુક્ત યવાનો રામબાણુ ધ્યાન માત્ર નમસ્તેજ છે ! એના જેવી દુરત અને હંમેશાનો ‘શયરો’ દેખાડનારી એક પણ દવા આ યમદૂતોને દૂર કરવા સારું હજી સુધી હસ્તિમાં આવી નથી ! કોઈ પણ સ્થલે-કોઈ પણ રોગપર એને અજબાવનાં તે સરખોજ ગુણ કરે છે ! જનસમાજ એને આર્પસમાજનો ‘ટ્રેડમાર્ક’ ગણતી હોવાથી અને આર્પસમાજને અને પંડયાઓ તથા વગર ભણેલા સાધુઓને બાપે માથું વેર હોવાથી જેમ બિલાડીના ‘મ્પાંક’ કરતી ઉદર નાશી જાય છે તેમ ‘નમસ્તે’ કહેતાં બિચારા આવા બિચુકા રરતે પડે છે. સમાજસ્તો, ધા- મિક ભાવનાથી તીર્થક્ષેત્રોમાં જતા ન હોવાથી, જેમ ગોર મહારાજ તેમના પીછે પકડતાં નથી તેમજ નામદાર સરકારે ડોકોર, નાશિક જેવાં કેટલાંક સ્થળોએ તેમને મોટો થોમ રીતે યાત્રાળુ પરના કર્મોથી પણ મુક્ત રાખ્યા છે. દર-ડોકેટરને માત્ર ‘નમસ્તે’ કહેતાં તે દુરતજ જવા દે છે.

પંડયાઓ

પિંડદાનો લઈ લઈને પુષ્ટ યજ્ઞેશ આ પંડયાઓ નાના પ્રકારે યાત્રાળુઓ પાસેથી પૈસા કંઠાવે છે, અને તે પૈસાનો ઉપયોગ અનેક ત્રીચો કરવામાં, મંથમાંસા- પ્રાચીન તથા અર્વાચીન છાત્રોણે દિના આહારમાં ગાંજી ચરસના પુત્રપાનમાં અને વ્યભિચારમાં વચ્ચે રો બપોરે અંતર, કરે છે. પ્રાચીન અને અર્વાચીન છાત્રોણે વચ્ચે કેટલો ભયંકર અંતર ? એ બુના વિચારના હોંડુઓને એક મોટો શોક છે. હરિદ્વારમાંના બધા પંડયાઓ એ માધવ છે એવાણે જવાલાપુર નામના ગામમાં રહે છે. એમની અહિં કુલે ૪૦૦૦ની વસ્તી છે, જેમાં ઉન્હાળામાં બદ્રીનારાયણના ૨૫૦૦ પંડયાઓનો ઉમેરો થાય છે. પણ પંડયાએ છોક નડામા નથી. આપણે તેમનાં કામ સારું નહિ, પણ તેમનાં આચરણ સારું વાંધો લેવો જોઈએ છે. પંડયા ઓના વંશાવળીઓવાળા ચોપડા વંશાવળી શોધી કાઢવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે. એમના ચોપડામાંથી મળી આવતી વંશાવળીઓ કોર્ટમાં પણ સાચી મનાય છે અને વારસાના કેસોમાં તે બહુ મદદ થાય થઈ પડે છે. પણ એક તો તે વંશાવળી જેના બાપદાદા જનતાએ ગયા હોય તેનીજ મળી આવે છે અને બીજું પંડયાઓની ઝાણું કઢાવવાની રીતિ. તેને બહુ મોંઘી બનાવી દે છે ! મરહમ બાણુ રોમેશંદ્ર દત્ત જેવાએ પણ એમની વંશાવળી સાચવી રાખવાની ઉપયોગિતાનાં તો પોતાની એક વાર્તામાં વખાણ કર્યાં છે. પંડયાઓની આજીવિ

૧ ન હિંચામિ ધનતપિમ્ ન પુષિર્ધોમ્ રાજ્યમેવ ચા ।

ગ્રમ્યદાઃ વજ્રુષિષ્ઠા ધર્મવિદ્યા દરશતાઃ ॥

આ ચોપડાઓ પરજ અવલંબિત હોવાથી મારવાડી સરાફી ખીજ કોઇ ચીજ કરતાં આ ચોપડા પર જલદી નાણાં ધીરવા તૈયાર થાય છે ! અને તે વસુધ કરવા કદી તેમને સ્મોલ કોઝ કોર્ટમાં જવું પડતું નથી.

વજ્રમાનેને હીધે ઉપાધ્યાયને રાખવી પડતી દાદી !

હરદારમાં પ્રથમ શીખ યાત્રાળુઓજ પુષ્કળ આવતા. શીખ ધર્મમાં દાદી રાખવાનું ખાસ શરમાન હોવાથી તેઓ હાલમાં જેમ કેટલાક વૈષ્ણવો પોતાનો ગૌર શૈવ છતાં વૈષ્ણવી તિલક અને કંઠી ખાંધવાની ફરજ પાડવાની કોશીસ કરે છે તેમ, ફરજ પાડતા એટલે કે વગર દાદીના ઉપાધ્યાય માસે કોઇ પણ ધાર્મિક ક્રિયા કરાવતા નહિ. આથી બિચારા ઉપાધ્યાયોને ફરજિયાત દાદી રાખવી પડતી ! તેમને સારે નસીબે ઠેક હરિદ્વાર નુધી રહેવે થવાથી, અન્ય યાત્રાળુઓની સખ્યા દિનપર દિન વધતી ગઇ અને માત્ર શિષ્યો પર નિર્ભર રહેવાનું કારણ ન રહેતાં પંડ્યાઓનો મોટો ભાગ વગર દાદીને પણ થતો ગયો. હિંદુસ્તાનનો સ્ત્રી વર્ગ અચ્છાન અને બ્લેમી હોવાથી તેમની પાસેથીજ પંડ્યાઓને સારી દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે; આથી સ્ત્રી વગરનાં ઉતાડ પર તેઓની ખાસ રૂપા ઉતરતી નથી ! એક પેલાવરીયે પોતાની એ સંજમી કર્મ કહાણી કહેતાં જણાવ્યું કે તેના પોતાનો જીનો ગૌર પણ બહુ ભાવપૂર્વક તેને પોતાને ઘેર (તે સ્ત્રી વગર આવેલો હોવાથી) તેડી ગયો નહોતો ! પણ જ્યારે પંડ્યાને ખજાર પડી કે તે પોતાની મૂન સ્ત્રીની મરણ ક્રિયા અને તે નિમિત્તે દાન યુગ્મ કરવા આવ્યો છે, ત્યારેજ તેવું માન વધ્યું ! બિચારી સ્ત્રી વગરના આ વજ્રમાને શરીથી એ ગૌર મંહારાજનાં દર્શન નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી !

“ વાલુની હમકો મલાઈ દિલવાદો ! ”

તુલિનંતુ સન્યસ્તાશ્રમીયો ગૃહસ્થાશ્રમીયો પાસે હનિસા આ મુગ્ધની મસિદાની યાચના કરેતાં અત્રે તમરે પડે છે ! બીચારા દૂધ, ગવાઇ, કે મીઠાઇ શિવાયની પોતા વાતજ કરતાં નથી ! એક વાર એકં ચોખ્ખાને ખીચડી ખાવાની ભલામણ કરતાં તેણે ચોખ્ખુજ કહ્યું હતું કે:— ‘ મુઘ રાંડ ખીચડી, હમ તો આવે લડુ ! ’ તો એવા ચોખ્ખાઓ-પંડ્યાઓ-પાસે વસનારા કહેવાંતા વેરાગીયો તો કેમજ આણું મણે ? ! જાણે તેમનો સ્વનાવ સિદ્ધ હજજ હોય નહિ, તેમ તેઓ મલોદો માગે છે ! તે બિચારાઓને આ પ્રકારની યાચના અને તેવું પરિભાણ બોજનું, એ બે શિવાય ત્રીજા વિષયનું તો માનજ હોતું નથી ! એમના જીવનની રિધિ તો સ્વધ્યાનીચેની ઉક્ત મુગ્ધનીજ છે:—

કાકોડપિ જીવતિ ચિરાય વાલે ચ મુંકે !

કાગડો યજ્ઞ બલિદાન ખાઇ તાગડધિન્ના કરી લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે.

કુંકમાં યાત્રી આવ્યો કે એમનાં મનથી જાણે શીદાર આવ્યો !

એક અંગ્રાણી જેવો દેખાતો યુવાન હલપુટ, સાધુ તાંબુલથી ભરેલે મોટે, એક શિક્ષિત યાત્રાળુ પાસે આવી દૂધની યાચના કરવા લાગ્યો, કારણ કે તેના મગજમાં તેના કહેવા મુગ્ધ ગાંઠની (મીઠમતું) પુષ્પાન કરવાથી ગરમી ચડી ગઇ હતી ! આથી “ મીઠમો પીવી અને પાન ખાવાં, એ સાધુનું લક્ષણ નથી ” એમ તેને ઉપદેશવાનું તે ગૃહસ્થે સાહસ કરતાંજ

દુર્વાસા મુનિનાં કાષ્ઠ પ્રગ્ળવલિત થયો ! પણ તેમનું પાત પણ તેથી દીક પ્રકાશ્યું. ગુરુતમ તેણે ઉત્તર દીધો:—“ અરે, પાન અને યીલમ નો શું પણ તું આપે તેં દરેક યીલ હું ખાધ જાઉં. માંસ, મચ્છી, શરાબ, વિગેરે બધી યીજો મને આપે છે. અમારા આધાર કંઈ તારા જેવા મુશ્કેલીસા પર નથી ! ” હિંદમાં આવા પારકે પૈસે દિવાળી કરનારા અને દરામનું ખાધ બળિચાર, મધપાન, માંસાહાર કંભાદિ કરનારા લાજો સાધુઓ—સત્યાનાશીઓ—પડેલા છે કેન્દ્રે બધાને ગરીબ હિંદુ પ્રગ્ળ પોરે છે ! સમ્રિ તેજ મહાત્માને મધની ધેનમાં તેજવાળા પદાર્થો ખાતા અને લયકાતા નેંધ ખરેજ તેમનાં સવારના વચનોની સમ્યાધ પ્રતીત થઈ. આવા સ્વામીઓથી ઈશ્વર હિંદુ પ્રજાને બચાવે ! ? અસખત અપવિદો અનેક છે.

[અપૂર્ણ]

ચર્ચાપત્ર.

“સત્ય”ના તંત્રી સાહેબ.

વિ. વિ. કે ફેશુઆરી માસના સત્યમાં આવેલું મી. વિભાકરનું ચર્ચાપત્ર જોઈ કેટલાક વિચાર આવે છે તે જણાવવાની રજા લઉં છું.

૧. ગુજરાતી બાળકોમાંનાં દસ વાંચ્યા લાખક નવલકથાનાં પુસ્તકોની ચર્ચા ઉપરિચિત કરવાનો હેતુ લેખકોનો સત્કાર કરવાનો યા તો તેમના પ્રયોગની જાહેર ખચર ફેલાવવાનો છેજ નહિ, શકત વાચક વર્ગને માર્ગ મૂકવવાનો છે તે સ્વાભાવિક રીતેજ સમજાય તેમ છે.

૨. ગુજરાતી બાળકોમાં ઉત્તમ પ્રકારની નવલકથાઓ ઉભરાઈ જતી નથી એ વાત ખરી છે, તેટલા માટેજ અને ખાસ કરીને અધમ પ્રકારની નવલકથાઓ ધણી ઉભરાઈ જાય છે તે કારણથી આવી ચર્ચાઓ મી. વિભાકરના કહેવાતા “Crushing reply” છતાં ગુજરાતી વાચક વર્ગને, નુકસાનકારક થવાને બદલે શાપદાકારકજ યશે, એટલુંજ નહિ પણ અગમ્યની પણ છે એજ મ્હારું ધારણું છે.

૩. મી. વિભાકર પોતેજ સ્વીકાર કરે છે કે ગુજરાતી નવલકથાનું તેમનું વાચન સંકેચિત છે. એ સંકેચ કેટલો છે તેની મર્યાદા એમણે બતાવી હોત તો આ વિષયની ચર્ચામાં ઉતરવાના એમના અધિકાર વિશે નિર્ણય કરી શકાત. છતાં મી. વિભાકરને ધિષ્ઠ અમેજી બાળાની રૂદિ વાપરીને બોલું છું કે એમના આ સ્વીકારના વાક્યની પંક્તિઓની વચમાં વાંચતાં જણાય છે કે એમણે આ પ્રકારના પુસ્તકોનું વાંચન ચતુર્વત્ દરો માટે એમને તો આ બાબતમાં મૌનજ ઉચિત હેતું.

એમના મતથી આવશે હું જુદો પડું છું છતાં તેમની તાજા કલામમાં કરેલી સચના ધણી સ્તુત્ય છે એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

સંતોષની વાત એ છે કે તમારા માસિકમાં રાઈ કરેલી ચર્ચા સ્લામે પોકાર કરનાર રાઈ નથી સિવાય એક મી. વિભાકર.

સિ. આપનો.

“ M. P. ”

દ્રઢપ્રતિજ્ઞ વીર ચૂડાજીનું જીવન ચરિત્ર.

પ્રાચીન ભરતભૂમાં જે અનેક રત્નો પેદા થયે ગયાં છે તેની ભેડી હજુ દુનિયાના ઇતિહાસમાંથી મળી શકી નથી, એવો નાશીતું છે. રામ જેવા એક પત્નીવત્ ધર્મી કૃષ્ણ જેવા પરમયોગી અને રામનીતિવિશારદ, ભરત જેવા સ્વાધર્મતામી, હનુમાન જેવા બહુપ્રેમી અને બીજા જેવા દ્રઢપ્રતિજ્ઞ એકની પચ્ચ ભેડી જગતના ઇતિહાસમાંથી મળી આવતી નથી.

હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં રામાયણ પછી મહાભારતનાં મુદ્દની ગણના થાય છે અને ત્યારબાદ મેવાડના શૂરા રાણાઓની કીર્તિ આપણા કણ્ઠોમાં આવી અપડાય છે. રામાયણ વિશે આ માસિકની પ્રથમ વર્ષની બેટથુક દ્વારા વાંચકોને મુપરિચિત કરવામાં આવ્યા પછી હાલમાં “પ્રાચીન ભારત”ની લેખમાલા મહાભારત અને રામાયણ એ બેઉથી વાંચકોને કેંકમાં પરિચિત કરવા પ્રસિધ્ધ થાય છે. આથી જે ગ્રીએ કાળ-મેવાડના રાણાઓના સમયનો-તેમાંની કોઈ એકાદેક વીરવ્યક્તિને વાંચકોના પરિચયમાં લાવવાનું મન થાય, તો તે તરફ સ્વાભાવિક છે.

આજના પ્રસંગમાં નાયકનો જન્મ વીરરત્નોની ખાણ સમાન મેવાડની ભૂમિમાં થયો હતો. એમની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા મારેજ આજે એમનાથી પરિચિત થવાનું આપણને મન થાય છે. એમ નથી, પણ એમની પ્રમાણિકતા એમના એ શુભમાં સોનામાં સુગંધની ગરજ સારતી હોવાથી આપણને વધારે પ્રિય લાગે છે.

આપણા ચરિત્ર-નાયકના પિતાજીનું નામ લાખાજી હતું. તેઓ બહુ ઘરપીર અને હસમૂખા હતા, તેથી પુત્ર પણ બકાદુર થાય તેમાં નવાઈ નથી. તે પુત્ર તે આપણા ચરિત્ર-નાયક વીર ચૂડાજી કિશોર વયમાં આવતાં મારવાડના રાવ રણમલજીના પુરોહિત, એમના વેરે રણમલજીની પુત્રીને વાડનિશ્ચય કરવા આવ્યા. ચૂડાજી તે વખતે ત્યાં હાજર નહોતા. વાતચિતના પ્રસંગમાં પુરોહિતે કન્યાનાં બહુ વખાણ કર્યાંથી રાણા લાખાજીએ સ્વેજ હાસ્યમાં કહ્યું કે, શું આપ જે નારીવળ આવવા આવ્યા હો (સગપણ કરવા આવ્યા હો) તે મારા જેવા એક વૃદ્ધને વાસ્તે નથી ? પુરોહિતે કશો જવાબ દીધો નહિ.

યોદીવારમાં દરબારમાં ચૂડાજી આવી પહોંચ્યા; અને તેમને આ વાતની જાણ થઈ. આથી પિતા લાખાજીએ જ્યારે સગપણ વિશે વાત કાઢી ત્યારે ચૂડાજીએ સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે “ જે કન્યા જોડે મશકરીમાં પણ મારા પિતાને પરણવાનું મન થઈ ગયું તે મારી મા બરાબર છે. આથી તેના ફિતકાર તેમણે કરવો ! ”

દરબારીઓ અને મિત્રોએ તેમને ઘણાં સમજાવ્યાં; પણ વ્યર્થ. ખીજ બાજુ રાવ રણમલજીએ શંતનુ પાસેથી જેમ ગોંધારીના પિતાએ માગ્યું હતું તેમ માગી દીધું કે “ એ પુત્રીને પેરે જે પુત્ર થાય તેનેજ સખ્ય મળે. ” કહેવાની જરૂર નથી કે ચૂડાજીએ નીમ્મની મારફતે તે યજ્ઞવાનો સંકલ્પ કર્યો.

રાણા સાખાણનાં મૃત્યુનાદ. તેમના પુત્ર મોકલજી મેવાડના રાણા યયા. તેમની બાલ્યા-
વરથા હોવાના કારણે ચૂડાજીના રાજ્યના-કાર્યકર્તા હતા, અને તેમનાથી બધી પ્રજા પ્રસન્ન
હતી. તેમનો પરાક્રમથી દુરંગને બાણીતા હોવાથી કોઇ પોતાનું બલ અન્યાયવાની કોરીય
કરતું નહિ. રાજ્યમાં ન્યાય જુઓ સાંચીતિદીનું રાજ્ય હતું. હાંટ, ચોરી, કે બીજી કોઇ
ખેતનને અન્યાય હોઇ. પણ કોઇકે પતો નહિ. ચૂડાજીને પોતાનો પ્રેમ પણ પ્રજા તરફ અયાગ
નહોતો. દરેક રાજકીય કામ પર- તેઓ પોતેજ દેખરેખ રાખતા; છુપે વેસે રાત્રે કબજાં સુખ-
કુખની તપાસ કરતા. તથા નાના પ્રકારથી તેમને સુખી કરતા. આથી ચૂડાજી આખી પ્રજાને
આલુથી-પણ વધારે પ્રિય. હાજે તો નવાઇ નહોતી, પણ આજ મેળ-પ્રિયતા કોઇકનું મૂળ થઇ
પડી. ચૂડાજીની પ્રજા પ્રિયતા તથા સૈમર્થ્ય જોઇ મોકલજીના મામા જોધાજી રોડોડને કળી
હિલ્લન થઇ. તેણે પોતાના પિતા રાજ રજુમલજીની સાથે મંડોર રાજ્યનો ઉચિત પ્રમથ
કરી, ચીતોડ આવી, એવીજ તક શોધવાની કોરીય કરવા માંડી કે કોઇ પણ રીતે મોકલજીની
માને ચૂડાજી વિશે જાહેરી શકાય.

એક દિવસ તેઓ પ્રસંગ મળી ગયો. જોધાજી રોડોડ પોતાની બહેન મોકલજીની
માતાના કાનમાં ચૂડાજીના વિષયમાં છપાં-એર વર્ણવવા માંડ્યાં. એમની હાજીસાર વર્તવા અને
પવિત્ર ચૂડાજીને તેમની ઉપર રાજ્યના સંબંધમાં આરોપ મૂકી દુઃખી કરવા રાણી પદ્મેશ્વરી તો
તૈયાર થયાં નહિ; પણ આખરે એ સ્ત્રી જાતિ. સ્ત્રી જાતિનું હલ્લ થયું. અરે ફોટામાંથીની
એગેડીવ જેવું હોય. છે-તેનાપર જોષી હાપ પાડવી હોય છે તેવી ખાડતાં વાર-લાગતી નથી.
આથી રાણીજીએ પોતાનાં-સાહેબને પૂછ્યું: “વાર, પણ ચૂડાજીને ક્યા આરોપસર દૂર કરી-
શકાય? આપ જો અને સહાયતા કરો તો. હું તેને સ્વીજ્ઞાતિ-જે સૌથી-વધારેમાં વધારે પ્રકારનો
રોષ પ્રકાશપર મેલી શકે તે રોષ તેનાપર મેલી દૂર કરું. તેમ કરવાથી વીર-ચૂડાજી પોતેજ
પોતાની મેજે માલ્યો જશે, એવી ખારી બાનાતા છે.” જોધાજીએ સંપૂર્ણ મદદ કરવાનું
વચન આપ્યું, અને પોતાનાં રાજ્યમાં કોઇક છુટ હેતુસર માલ્યા ગયા.

જોધાજી મંડોર જતાંજ રાણીએ ચૂડાજીની નિંદાનાં પાનાં ઉપલાવવાં શરૂ કર્યાં, બ્યારે
ચૂડાજીએ માતાની ખજર પડી ત્યારે તે રાણી પાસે ગયા અને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી-તેને
ખૂબ સમજતી; પણ હિંદી સ્ત્રીઓ એક તો મૂળે કંઈક અચિન્તિત, ખીનું મેવાડની સ્ત્રીઓ વીર
રજપૂતાણીઓ હોવાથી રજપૂતોની મારક જાકી અને વળી સ્ત્રી હક તો પ્રખ્યાતજ, તેથી તેનાપર
એ પ્રાર્થનાની અસર બેંસ આગળ બાગવત જેટલીજ યવનો વધારે સંબળ. આખરે ચૂડાજીએ
હાથ જોડી કહ્યું: “હો માતા! હું નથી સમજીતકતો કે આપની મારા પર આટલી બધી અપકૃષ્ટા
કેમ થઇ છે, ને મારે વિશે આપનો અભિપ્રાય આમ એકાએક કેમ બદલાઇ ગયો છે? મારી
સમજ મુજબ તો મેં પ્રજાને સુખી રાખવાનો બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે; તેમજ મારાથી આપનું
કોઇ દિવસે અપમાન પણ થયું નથી; એટલુંજ નહિ પ્રજા હું આપને હંમેશ પ્રસન્ન રાખવા
અયુષ્યું. આજ દિન સુધી આપના દિલમાં મારા પર એક સુત્ર જેટલો પ્રેમ હતો, પણ આજે
આપ આટલાં-બધાં બદલાઇ ગયાં છો તેવું એકજ માત્ર કારણ સંભવી શકે. અને તે કારણ
આપને કાઢ્યે જાહેરો છે તેજ છે; પણ યાદ રાખજો કે આપને જોડે બેઠાં-છે, તેજ

આપને હાનિ પહોંચાડશે. ખેર પણ હવે હું મારા બધા શિશોદીવા બંધુઓ આપના હાથમાં સોંપુ છું. વિપતિ પડ્યે મને ખબર મોકલશે તો આપની સેવામાં હાજર થઈશું.”

આટલું કહી ચૂડાચ ૨૦૦ માણસ પોતાની સાથે લઈ ચીતોડની બહાર નીકળી ગયા. અને માળવામાં મહુના બાદશાહના દરબારમાં એક હિતમ પદ તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું.

ચૂડાચના જતાંજ મહેરના બેઠાણ ચીતોડ આવી પહોંચ્યા. પાછળથી તેમના પિતા રણુમલજી પણ ત્યાં આવ્યા અને બધું રાજકીય કામ કરવા લાગ્યા. રણુમલજી મોકલ્યેને બોલે બેસાડી રાજ સિંહાસન પર બેસતા. રાજ્યલોકે બેઠાણને તદ્દન વશીભૂત કરી લીધા હતા. તેમની તો સંહોદિત એજ ઇચ્છા હતી કે હું પોતેજ ચીતોડનો રાણો થાઉં તો સાહે. આથી શિશોદીવાઓને કાઢી રાઠોડોની સુખ્ય સુખ્ય જગ્યા પર નીમણુંક કરવા માંડી. અને એ રીતે પોતાનો પણ મળ્યુંત કરવા માંડ્યો. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે આ વીર શિશોદીવાઓને બહુ માન મળતું; પણ આજે તેમને યમીની દશા બેઠેલી જણાતી હતી-કોઈ તેમનો ભાવે પૂછતું નહિ. આજુ મેવાડ રાઠોડોથી ભરાઈ ગયું. શિશોદીવાના માનને પાત્ર રાઠોડો થવા લાગ્યા. જે રાઠોડોને મહેરમાં સાંઝ સવાર પેટ પૂરતું અમ પણ મળતું નહિ તેની જીવિકા એક અખીર જેવી થઈ ગઈ. દરબારમાં રાઠોડ, વેપારમાં રાઠોડ, સૈન્યમાં રાઠોડ, જ્યાં જુઓ ત્યાં રાઠોડેજ રાઠોડ !

બેઠાણ તો કે ઘણા પ્રવીણ હતા છતાં તે પોતાની મનોકામના એકદમ પુરી ન કરી શક્યા. વીર શિશોદીવાઓ તેમના અન્યાયથી અપ્રસન્ન હતા; પણ નિરાધાર હોવાથી કંઈ કરી શકતા નહિ. જ્યારે બેઠાણને ખત્રી થઈ કે તેમના કબાજમાં કોઈ દફી નડવાનો સંભવ નથી, સારે તેમણે પોતાની દિનપર દિન તીવ્ર થતી જતી ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાનાં સાધનો શોધવા માંડ્યાં. હવે તેમને પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવામાં એક માત્ર કંટક જણાયો અને તે વીર ચૂડાચના બાધ રથદેવજી વિદ્યમાન હતા તે હતા. રથદેવજી બહુજ સદ્ગુણી અને વીર પુરૂષ હતા. સદા અનન્ય ભક્તિથી તે રાજ્યનું હિત આઢતા. તેમની જાગીર કેલવાડમાં હતી, ત્યાંજ તે રહેતા. એમનો સ્વભાવ પણ વીર ચૂડાચ જેવોજ હતો.

બેઠાણએ આ પદ્ધતિને ફસાવવા પોતાની કપટી જાળ પાથરી અને દરબારની શાકા વધારવાનાં બંદાનાંથી રથદેવજીને ચીતોડ બોલાવ્યા. રથદેવજી પોતાના બોળા સ્વભાવ પ્રમાણે છડી સ્વારીએજ આવ્યા. વીર શિશોદીવાઓની હાજરીમાં રથદેવજી બંદાદર નરનો પ્રાણ સેવો કંઈ જેવું તેવું કામ નહોતું. આથી રાત્રે નિદ્રામાંજ તેમનું ખૂન કરવામાં આવ્યું.

અસ. રાઠોડોના પાપનો ઘડો ભરાઈ ગયો. તેમજ પડતીની સરખાત આદિથીજ થઈ. બધા શિશોદીવા બેઠાણ તરફ વધારે ઉત્કેષાયા; અને હવે તેઓ એનો બદલો સેવાના વિચારમાં પડ્યા.

આ બધી કપટ કળાનો મર્મ જ્યારે સમ્પીટને સમગ્રાયો ત્યારે તે પણ હેબનાઈ ગઈ. રાણા રણુમલજીને બેઠાણી તેણે કરપીણ ખૂનનો ખુલાસો પૂછયો; પણ જવાબમાં “રણુમલજીએ જે સંજો કલા તેજ સંજોએ રાણીની આંખનાં પડા ફરવયાં અને તે જાગત થઈ. તે સંજો આ હતા. “તમારે હમારી વાતો સાથે શો સંજો? હમે આઢે તેમ કરીશું.” રાણી શકિત થવાથી

: તેને મહાન યુદ્ધાંતુ આ વખતે સ્મરણ થયું. તે વીર નરના જતી વખતના રાખેલા યાદ આપ્યા. ધૃતીજી ગ્રામ રીતે તેણે આ બધી હકીકતથી યુદ્ધાંતને વાકેફ કર્યા. અને સહાયતાથી વિનવ્યા.

વીર યુદ્ધાંતનાં તેઓ આ ખબર સાંભળી રક્તવર્ષા થઇ ગયાં. રાણીએ કહેલાં બધાં અપમાનો જૂલી જઈ, પોતાની જન્મ ભૂમિના હિતનો વિચાર મનમાં આણી, તેમણે બધા યોદ્ધાઓને પોતાનાં બાલ જવ્યાંઓને મળી આવવાને જ્ઞાને ચિતોડ મોકલી દીધા. જતી વખત યુદ્ધાંતએ તેમને કહ્યું કે તમારે ત્યાં જઈ દારૂખળી નોકરી લેવી અને રાણીને ધેર દઈ કહેવું કે તે મોકલજીને હવા ખાવા સાર પાસેનાં ગામડાંઓમાં મોકલવી જાય, અને તેમ કરતાં દિવાળીને દિવસે તે મને ગમ્મદા ગામમાં મળે. અમારા આવવા પહેલાં તમારે દરવાજા ખુલ્લા રાખતા, અને સારી પેઠે શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ રહેવું.

શિશોદીયાઓમાં વીરસ રેડતાં તેમણે કહ્યું: “ વીર શિશોદીયાઓ ધ્યાન રાખજે કે આતોડ તમારી ભૂમિ છે. તમે વીર રાજપૂતોનાં સંતાન છો. મોકલ તમારોજ રાણો છે. મેવાડનું રાજ્ય કેવલ તમારો બલપરજી અવલંબિત છે. તેનું હિત તે તમારું હિત છે. તેનું અહિત તમારી કીર્તિ પર અને આપની શિશોદીયા ભૂતિ પર કલંક સમાન છે. તે એજ મેવાડ છે કે જેને પરાધીન ન થવા દેવા સાર તમારા પૂર્વજ વીર રાજપૂતોએ પોતાના પ્રાણની પણ કદી પરવા કરી નથી. ”

વીરવના આટલા રાખેલા વીર શિશોદીયાઓને ઉકેરવા પૂરતા હતા. રાણીને બધી વાત વિદિત કરેલાંમાં આવતાં તેણે રણમંડળને મોકલજીને હમિય વાણ-સેવન સાર મોકલવા વિનંતિ કરી. રણમંડળએ તે સ્વીકારી તો ખરી પણ તેમની જોડે કેટલાક સૈનિકો જરૂર મોકલવામાં આવતા. પણ કેટલાક દિવસ પછી એ પ્રજાપ શિથિલ થયો, તે એટલે સુધી કે દિવાળીને દિવસે તો માત્ર એવાર સિપાઇઓજ, કે જે પણ શિશોદીયાજ હતા, તેજ મોકલજી સાથે હતા.

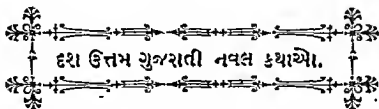
યુદ્ધાંતને કંઈક વાર થઈ જવાથી ગમ્મદા ગામમાં બેઠોના મેળાપ ન.યતા મોકલજી નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા. પણ એટલામાં તો આતોડના દાર પર માત્ર ૪૦ સ્વાર સાથે પાછળથી પૂર ભેડમાં ઘોડા ફોડાવતા યુદ્ધાંત આવી પહોંચ્યા અને દરવાજા ખુલ્લા જોઈ નગરમાં ઘેરા.

સોડોને આ વાતની ખબર પડવાથી તેઓ શિશોદીયાઓ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યાં. એટલામાં પાછળ રહેલા યુદ્ધાંતના સ્વારો પણ આવી પહોંચ્યા. નગરમાંના બધા શિશોદીયાઓ પણ સસત્ર થઈ યુદ્ધાંત અને મોકલજીના પક્ષમાં જળ્યા. ઘુમ્મલ મુઠ્ઠા થયું. બંદી સરદારે તો યુદ્ધાંતનેજ મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી કિન્તુ યુદ્ધાંતએ તેને અવસર મળે તે પહેલાંજ યમસંદને પહોંચાડી દીધા. આખરે બેઠાજી પોતાની દારબેઈ કેટલાક સૈનિકો સાથે નાશી છૂટ્યા. યુદ્ધાંતએ તેમની પૂંઠ પકડી પણ તે ન પડવાયા.

ખીજ બાજુ એક શિશોદીયા ત્રીએ રણમંડળને તે જે પલંગ પર સૂતા હતા તે સાથેજ બાધી દીધા હતા ! ભગતવંત એકજ ઝટકામાં એ બંધન નાડી નોખી તેમણે મુઠ્ઠા આરંભ્યું; પણ પરિણામે ઘરછીંચાળી થયા.

ચીતોડને આ મુજબ નિર્ભય કરી ચૂકાજીએ પોતાની જાગીર પર જવાની રાણી પાસે રજા માંગી; પણ રાણી હવે તેમને જવા દે એવી ન હોતી. કહેવાની જરૂર નથી કે ઉમરે આવતાં મોક્ષજીનો તિલકોત્સવ ચૂકાજીએ સાજાએ કર્યો તે કેલું સુંદર, વીર, પ્રમાણિક અને દ્રઢ પ્રતિભુ અને સાદું જીવન ધન્ય વીર ચૂકાજી.

M. M. J.

(૪)

વધુ મળેલા અભિપ્રાયો હેઠળ આપીએ છીએ. કેટલાક સમજીએ પોતે પસંદ કરેલી નવલ-કથાઓનાં લક્ષણો પણ વર્ણવ્યાં છે. પરંતુ સ્થલાભાવને લીધે તે હમે આપી શકતા નથી. કર્તાઓનાં નામો હવે પરિચિત થયેલાં હોવાથી, જગ્યા બચાવવાના હેતુથી, કર્તાઓનાં નામો સાથે ન આપતાં માત્ર નવલકથાનાં જ નામ હમે આપ્યાં છે.

(૨૨)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧-૪

૨ શુભાશિંદ

૩ કુમુદાવલિ

૪ પદ્મિનિ અથવા બરમીભૂત ચિતોડ

૫ કરલુપેલો

બાલાછત્રોડ સુરત.

તા. ૧૪-૩-૧૪

૬ એમ. એ. બનાડે કયું મેરી મીટી ખરાબ છી ?

૭ મેવાણી સંધ્યા

૮ દિનદ અને ત્રિશનિયા

૯ લાલ અને લલિત

૧૦ મહાકાળીની ભૂતિ.

કાશીરામ અખાશકર જાની.

બી. એ.

(૨૩)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર

૨ કરલુપેલો

૩ વનરાજી આવડો

૪ હોંદ અને બીટાનિયા

૫ કાદગંજરી

અમદાવાદ

૧૬ મી માર્ચ.

૬ એમ. એ. બનાડે કયું મેરી મીટી ખરાબ છી ?

૭ ચેલ્વીની ને બાલા

૮ વિક્રમની વીસમી સદી

૯ શુભાશિંદ

૧૦ આમીની જુલુ.

પરીખ, હર્ષદલાલ ચીમનલાલ, સેક્રેટરી,

શ્રી અમદાવાદ-દશાવાયકા મિત્રમંડળ.

(૨૪)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧.

૨ વિક્રમની વીસમી સદી ભાગ ૧-૨.

૩ કરલુપેલો

૪ કાદગંજરી

૫ વીધવા વીરજ

(અંકેશ્વર)

૬ કાન્તા

૭ વીલાયતનાં કાળાં મેઢાં

૮ એમ. એ. બનાડે, કયું મેરી મીટી ખરાબ છી ?

૯ શુભાશિંદ

૧૦ રૂઢીચાંતો વાધનખ

કાદિરલાલ હરકીસનદાસ.

- ૧ સરસ્વતી ચંદ્ર
૨ કર્ણપેશો
૩ યુગ્મશતની છુની વાર્તાઓ.
૪ મંજા એક યુગ્મશ વાર્તા
૫ વનરાજ ચાવડો
૬ દિલ્લી પર હલ્લો
૭ છવન પ્રજાત.
૮ બે બેનો
૯ અલ્લેવ ન્યૌતિ
૧૦ મણિ અને મોહન

સેક્રેટરી વસો સાર્વજનિક પ્રેરકકાલય.

૭૫૨ પ્રમાણે નવલકથાનાં ચર્ચાપત્રોમાં આનો એક લેખેરો કરશે અને તે પ્રમાણે પ્રસિધ્ધ

રો.

હી ઇટાલાઈ વાઘજીભાઈ અમીન

(૨૬)

- સરસ્વતી ચંદ્ર
વિપીન
કર્ણપેશો
ચૌધરાણી
૩૫ નગરની રાજકુવરી
લતા અને લલિતા
ઓરંગઝેબને ઉદય
બદ્ધકાળી
યુવાનસિંદ
હમીર હઠ
લીલાધર ગીરધર

(૨૭)

- (૧) વિલાસ સુન્દરી અને જાદુનો પલંગ
(૨) યુગ્મશતની
(૩) સરસ્વતી સ્વામીના
(૪) યુવાનસિંદ અને રાજકુવરી
(૫) મજામજા
(૬) માનસાખ લાયબલ કેસ.
(૭) કામસેન રસિકા
(૮) અભિમન્યુનો ચક્રાવે.
(૯) ૩૧૫ દિવસનું દિવસનાન અને અડાલ
અસૌહાર્દની સરકારનો પ્રકાર.
(૧૦) સનમની શોધમાં

એમ. એમ. દેશાઈ

સુબાઈ તા. ૩૩-૩-૧૪
હોલિકા પૂર્ણિમા,

તા. ૬. મેગદ યયણી ચાહીઓ વાંચતાં જણાવ છે કે કુટલાક મદાન સાક્ષી લેખકોને અન્યાય
રો છે તે ન્યાય ખાતર મારી આ ચારી પ્રજા કરશે

(૨૮)

- સરસ્વતી ચંદ્ર
કર્ણપેશો
વનરાજ ચાવડો
હીંદ અને બ્રીટાનીઆ
યુવાનસિંદ
ખંભાડ
વિક્રમની વીસમી સદી
ઝોરંગલ અને રાજપુતો
આનંદાશ્રમ
બદ્ધબદ્ધ
અલ્લેવ ન્યૌતિ
પ. મ. પરીખ

(૨૯)

- સરસ્વતીચંદ્ર
કર્ણપેશો
વિપીન
કુસમાવલી
એમ. એ. બનાઈ કથુ મેરી મીટી ખાણ જી ?
નવલકથા

બાળા
અલકથાઓ

કાદંબરી
પ્રથુરાજ ને ચંદ બાહરોડ
રતનરામ આત્મરામ

(૩૦)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર
૨ અદેબીઅન નાઇટસ
૩ રૂપનગરની રાજકુંવરી
૪ ચાંદબીબી
૫ વીરકુમારદાસ

૬ યશિનિ અથવા બરખીભૂત ચિતોડ
૭ ચંગા એક ગુર્જર વાર્તા
૮ નૂરજહાંન
૯ ઉપાકાન્ત
૧૦ છવન પ્રભાત
૧૧ છવન સંધ્યા

વીકલવાડી—સુ'બુદ્ધ

વીકલદાસ ધરમશી પટેલ.

(૩૧)

સરસ્વતીચંદ્ર
ગુલાબસીંહ
કરણચેડો
મોરંગળખનો ઉદય.
વનરાજ આવડો

કુન્બીઆરી બચુ
દમીર હંઠ
કાદંબરી
વિચિત્ર
દેવીચાધરાણી

H. F. Mehta.

(૩૨)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર
૨ કાદંબરી
૩ વનરાજ આવડો
૪ શુદ્ધીશ્યા
૫ વિચાર સાગર

૬ ઉન્માદિની
૭ સારંગધર સંહિતા
૮ બીરબલ
૯ યેલી કુસુમ
૧૦ ગંગા મોવિંદસિંહ
૧૧ પારદેશ મનન નિર્ણય

સુ'થ-રામપુર.
(રેવાકોંઠા)

અ'બાલાલ નાયણ ત્રવાડી.

(૩૩)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર
૨ કુસુમાવલી
૩ કરણચેડો
૪ બાળા
૫ કુર્માદાસ

૬ ઉપાકાન્ત
૭ અલકથાઓ
૮ મરાઠાકથનો સુધારો
૯ પ્રભાત
૧૦ મેવાડની સંધ્યા
ગોવર્દન કલાનદાસ અમીન.
(સીનોર.)

(૩૪)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર
૨ કરણચેડો
૩ એમ. એ. બનાવે કરો મેરી/મિટી ખરાબ કી ?

૬ દોરાંગ બાગ
૭ સુદા અને કુસીન
૮ રૂલ લક્ષ્મી

૪ જીવન પ્રભાત

૫ ગંગા એક ઝુલફે વાતો

અરીયા (માનભૂમ બંગાળ)

તા. ૧૨-૩-૧૯૧૪

૬ તારી

૧૦ મુદ્રણ

રામજી ભાવજી.

(૩૫)

૧ કુસુમાવલી

૨ કશ્યપેશી

૩ વનરાજ ચાવડો

૪ વિક્રમની વીસમી સદી

૫ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ કી ૧૦ મરાવતી

પનાલાલ દેસીક ઝુંબડી,

૬ દોશંચ બાળ

૭ દિલ્લી પર દલો,

૮ કાદંબરી

૯ સુધાદાસિની

૧૦ મરાવતી

શ્રી. K. G. Kantharia.

(૩૬)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર ૧-૪

૨ દિ'દ અને શિક્ષણીયા

૩ જીવન પ્રભાત

૪ જીવન સંધ્યા

૫ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ કી ૧૦ એર'મએજ ને ૧૦૫૦૦

૬ અલદયમ્પોલી

૭ કાદંબરી

૮ નેલમ અને માલેક

૯ ચંદ્રકાન્ત ૧-૩

૧૦ એર'મએજ ને ૧૦૫૦૦

અચરતાલાલ છમનલાલ માંધી

(અમદાવાદ)

(૩૭)

સરસ્વતીચંદ્ર

કશ્યપેશી

વિપિન

વિક્રમની વીસમી સદી

વનરાજ ચાવડો

કાદંબરી

જીવન પ્રભાત

જીવન સંધ્યા

દમીતદા

નવલકા

ચંદુલાલ અરજુનલાલ પંચા

(માલમ)

(૩૮)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર બા. ૧-૪

૨ કાશ્યપેશી

૩ કુસુમાવલી

૪ કાદંબરી

૫ એમ. એ. બનાકે ક્યું મેરી મીટી ખરાબ કી ૧૦ અમરેશની કામિની બા. ૧-૨

વર્ધમાન - રાણ.

૬ સુચકૃતિમારી

૭ સુવર્ધા

૮ સુલાભસિંહ

૯ શેલિની અને ભાલા

(૩૯)

૧ સરસ્વતી ચંદ્ર

૨ બદ્ધકાન્ત

૩ કાદંબરી

૬ કશ્યપેશી

૭ રાજમીતી

૮ બદ્ધકાન્ત

૪ મણિ અને મોદન
૫ એમ. એ. જનાઈ (ઇ.)

૬ ગુલાબસિંહ
૧૦ મુધાદાસિની
મણિલાલ પ્રામણ દેસાઈ.
તા. ૨૧-૨-૧૪

(૪૦)

૧ દિલ્લી પર દલ્લો
૨ કોબીપોલી
૩ વનરાજ ચારડો
૪ સરવતીચંદ્ર
૫ દિ'દ અને પ્રિતાનીયા

૬ અરમીબૂત મિતોઃ
૭ એમ. એ. ગુર્જર વાનો
૮ વિલાયતી વિલાસમાં ફેરાનબાઈ ખલાસ
૯ એમ. એ. જનાઈ કપોં મેરી મીટી ખરાલ ડી ?
૧૦ પુત્રીરાજ મોદાણુ અને ચંદબરવાળી

ગણુભાઈ નરેશભદ્રાસ મહેતા.
(દુ'મર, તા. ૧૬-૨-૧૪.)

અન્યાવલોકન.

સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ:—કર્તા, રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ ખોસ; પ્રસિદ્ધ કર્તા, સચ્ચં સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય મુંબઈ. કીમત વિવિધમન્યમાલના માલકોને સાથ આર આના; ખીજાને બેવડે મૂલ્યે. (કાચું પૂકું.) પાનાં આશરે ૨૫૦.

રેવ. પી. ફ્લેમીંગ્સન Suggestions for Social usefulness એ નામનાં પુસ્તકનો આ અનુવાદ પ્રથમ ગુજરાત વર્તાકચુલર સોસાયટીએ છપાવ્યો હતો અને તેનો ઉલ્લેખ કરવાનું સૌભાગ્ય આ પત્રને પ્રાપ્ત થયું હતું. તેનીજ આ સસ્તી પુનરાવૃત્તિ છે. પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી છે, એમ. યુનરપિ. કહેવું અનુચિત નહિ ગણાય.

સાંતિકુંજની મુદરી:—લેખક અને પ્રકાશક રા. ઉદયચંદ લાલચંદ શાહ, જવેરી વાડા; અમદાવાદ. પાકું પૂકું. પાનાં ૧૧૯. કીમત આના આંકે. (પોસ્ટેજ સાથે.)

સ્વર્ગસ્થ બાલુ રમેશચંદ દત્ત, સી. આઇ. ઇ. ની લખેલી " બંગ વિજેતા " નામની પ્રખ્યાત વાર્તાનું આ એક રૂપાંતર છે, જે ઉત્ક્રાંતાર્તાનાં મરાઠી ભાષાંતર પરથી કરવામાં આવ્યું છે. લેખક મારવાડી હોવાથી જોડે ભાષામાં ત્રુટિઓ રહેલી છે, છતાં પુસ્તક માટે હોષ કીમત પણ યોગ્ય છે.

મુંબઈમાં પ્રજા તરફથીઓ—કર્તા રા. મણીભાઈ પ્રાગણ દેસાઈ, ગિરગામ; મુંબઈ. કીમત ૭ આના, નાની બાઇઝનાં ૧૭૪ પાનાં " મુંબઈ ગુજરાતી "માં છપાવેલી આ વાર્તાનું કપોત્ર " એકઅપ " ફરી આ નાનું પુસ્તક છપાવવામાં આવ્યું છે.

M. M. J.

મનુસ્મૃતિનું ગુજરાતી ભાષાંતર—અનુવાદક, શાસ્ત્રી, પ્રાજ્ઞચંદ્ર મણિચંદ્ર શર્મા;
૬

૨૨૮ કચ્છના નાણી (ના. આબંદ)ના પા. નરિયુસાવ કૃષ્ણસાવ સુમ. ૧. ૧૨
 ડીસેમ્બર ૩. ૧૧.

આ પુસ્તક અનુસ્થાપના મુજબની આગાહી કરવાને ઉપરોક્ત સાધન વા-
 વાળે, કેમકે વાપરેને થયું સરવ કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ કેટલેક સ્થળે નીચાથી તે વિશેષ
 સમજા કરી સમાન ગ્રંથને અતે સ્થાની અમરાનુકમલિત નથી આપી તેથી આ-
 નિયમો અપવાદની બદલ છે. જે થોડા વિશેષ થયેલું થયું હજી થાય. અનુવાદના સોડ
 કરતાં એવી અનુકમલિત અનુક સ્થાન થોડી કાદવા કમળનારાઓને વિશેષ ઉપરોક્ત થા
 પ્રતે. તેમજ પાંચપાંચ કાલકાળ મોડાના કુળખા સામગ્રી એક સીધી લીટીમાં જન
 કરેઓ પેરે કાપવામાં આવ્યા છે તે પણ હજી નથી. દરેક સ્થાન એ લુટી લીટીનાં જાણ
 નરન ઠેવી નીચે તેનું આપને આવતું લેખતું હતું. જો પાનામાં એ કાલમ પાને લે
 પછી ગાજા ફોર્મ વધેને માલ. આગા છે કે આગામી આગામીમાં આ મુજબના ઉપર થોડા
 કાલ આપવામાં આવશે.

નાના ઓકરાઓ માટે

राम पोसे व्यास प्रधानतः अत्र सदाशिवरी मंडल होतुं, येमं प्रत्येक ठेकावे दिवा वार्जनपरती

* નાણાં, ઉ. દરારપ રાજના અડ અમાપનાનાં નામ આ : મુજબ હતાં—પૃષ્ઠિ.

૧/૧૧/૧૮, વિજય, સુરત, રાષ્ટ્રવર્ધક, આરોપ, ધર્મપાલ અને સુખ-૧. બીજો એક ઉદાહરણ

એમ કહેવું છે કે રાજ્યના પ્રધાન-મંત્રીમાં વિદ્વાન, કૃષીન અને સરળ એવા ત્રણ

આદાલત, આઠ બેઠવાનું કાર્યાલય, એકવીસ શ્રીમંત વૈરથ, અને દરિદ્રો મળી સુરત તથા રાણ દેવા ભોંયે.

આ ઠગીયા જાણમાંથી વળા આઠ ચૂંટી કડાટી તેમજે વધારે મદદરવાનાં શરૂઆતનાં કામ સોંપવાં મુસદ્દીપણું

બાંદુબલ કરતાં બંદુ એક છે, વિજયનું મૂળ મુલસીરાજામાં છે, એવું એક પ્રથિમાં પુનઃ પુનઃ કહેવું છે.

રાજ્યએ અને પ્રધાન-મંત્રીને રાજ્યનીતિનું જે ધોરણ ધરાવ્યું હોય તે અપ્ત રાજી અનંદમાં 'આત્મતા'

શાળનું કેવિં સેરામાત્ર પણ બજારવાની સંભાવના રહેતી નથી કે શાળ અને પ્રધાનમંત્રીનો પરસ્પર પ્રેમ

દોલોં નેમયે, મન્ત્રીએના ગુણુ' વર્ણન બદુ વિસ્તાર'શુ'ક અત્યયકાગરના ચાગીરામા સર્જમાં કરેલું' છે. મન્ત્રી

આત્મનિષ્ઠતા, સરણ, વિદ્યાન, અને બળિમાન્ય દોવા નેહાએ શાસ્ત્રનું અને પૌરાણનું અંગ્રામ્ય, શિષ્યે, અને

કુદ્દિવૈશ્વ, એ સર્વેના પુત્રો વિચાર કરી એ સ્વામિને દિવસ દોષ તેડે જ કહે તેમ પ્રજા મંત્રી ભંજવો.

[illegible]

એવા માણસને મન્દીપદ કારણ ગણે. મન્દીએ

પ્રાચીન કુટુંબના કાઠે રણે માણસનું આદિત્વ સુધી લાવે જતા માણસન મંત્રાપત્ર આવેલું નાહ. મંત્રાપત્ર
પ્રાચીન કુટુંબના કાઠે રણે માણસનું આદિત્વ સુધી લાવે જતા માણસન મંત્રાપત્ર આવેલું નાહ. મંત્રાપત્ર

પાતાના હુત્રુ સામ, દામ, દત્ત અને બહેન, મમ આદિ ઉપાધિયો સહિત કન્યા.

અવિનિ રથે દુઃખ નીનિત્રું અવગળા કરવાનું કહેવું છે. પાંદ ફરિય નીચેનો ગીતો દર્શ

મનુષ્યોના મોઢામાં જ મરજી છે. આ જાનમાં અજ્ઞાન છે. અંતિમ સાચું જ્ઞાન હોય તો સર્વોં કે નરમાં

આધુનિકો કલ્પાય છે કે તેમાં કલ્પાય નથી. એવું મંદિર મુનિશ્વર વાલ છે. (ઇમેડમાં ૪૫ મંદિર)

સાધનાના કેવળાંતરે જરૂર તમા દરમિત નથી. એવું કહેવું નીતિનું સત્ય છે. (ઉપદેશમાં જેનું અર્થ છે. All is good that ends in good.) શરૂને વિપત્તિ, અપમાન, દેશાંતર, અપમાન, અપમાન

ॐ ह्रीं श्रीं नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

તેનાથી ઉપરના કોઈ પણ સ્તર પર પ્રદાર કરીને વખન માફુ બાવલુ અને પ્રદાર ફવા પછી ફવા આવી
 રેખા એકે-એકાએકની રેખા એકે-એકે જાયું વિદ્યે કમરેડો દિગ્ધે મલમલમે એકે-એકે

જાણ તારા દેખાણ કરી શોક કરના બને સહુ—નિર્વા કપદોશ કાણુ શૂન્યપ્રભુ કરશે ઉ.ઉ

• શ્રુત્ત્વમ્ ઇત્ત પુણ્ય રાખવાનો ચાર દોલ રાખ વિશે પ્રત્યેક પુણ્ય બોલે છે તે સંભળવા સાથે

અને મુખ્યત્વે ધુણી જાતની માણવા સારું એવું દુરોત્તરી યોજના કરવામાં આવતી.

૧. ગુરુત. દ્વિ. મીતા વિશે લોક ગું બોલે છે ને રામને તેના દુને ૧૫૩. ૬૩. પુષ્પિણ અને

દુર્યોધનને એક બીબતી ઇલાખીમાં શું આવી રહ્યું છે, તે ખબર દેના માફત ખબર

१. अथै बभ्रुवर्गस्य तस्यामात्या दशस्त्रिनः । पृथङ्गन्तो विजयः सुराणे राष्ट्रधनः ।

अंशानां धर्मपालकं समन्त्राद्यमोऽर्थवित् ॥ बालकाण्ड, ७-३-३.

३ मन्त्रो विजयमलं हि राजा भवति राघव । भवोऽप्यार १०० १६: विजयो मन्त्र-

३. मन्त्रा विजयमूल द्वि रक्षा मन्त्र राखे । मन्त्रा विजयमूल द्वि रक्षा मन्त्र राखे ।

मूल्य दि. राको भवति । एभा० ५. ३५.

३. मन्त्रे शुभे सत्यमनुष्ठितं च नातोऽस्य च्यवन काश्र्मथः ॥ उद्योग ३१. ११९.

४. परस्य वीर्यं स्वबलं च बुद्ध्या स्थानं हवं चैव तथैव बुद्धिम् । तथा स्वाधेऽवन्त-

सूत्रं बुद्ध्या नरेत् क्षमं स्वामिदितं स मन्त्राः ॥ यु० १४. २३.

५. साक्षात् दानेन भंडेन दण्डेनैव कर्माणि यमः पञ्चमः-

पत्र: ॥ अत्र १५० ५३

॥ १७० ॥ १७० ॥ ४२ ॥

६. शयनेनाप्यरि हन्तादधदान्नं वा पुनः । विषम मायमा वारि नाशयत क.चन॥

भा.दि. १४३. ५१.

७. प्रहरिष्यन् प्रियं भवान्...प्रदत्तं च कृपादीनं शोभेत् न हरेत् न ॥ भावार्थः- १४५.

પંચમું. ઊપ દત્ત રામનાં નેત્રાં છે.૧ લોખ કહે છે કે દ્રુપદ રામએ શિખંડી કી નહિ પણ પુત્ર છે એવી ખબર સર્વત્ર ફેલાયી હતી; છતાં શિખંડી કન્યાજ છે, એમ અને મારા સુધ્ધ દૂતો તરફથી ખબર પડ્યું હતું. ઊપ દત્તે સંન્યાસી વિગેરેના વેષમાં ફેરતા.૨ રામએ પોતાના દૂતોને સાધું વેગ આપી સંતુષ્ટ રાખ્યાં એકથે.

ત્યાંદે ત્યાંદે ગામ કું નગરોં વર્ણન આંદે છે ત્યાંદે ત્યાંદે 'હટપુટજના' કીર્ણમ્' (આનંદિત અને પુષ્ટ એવા લોકોથી ભરેલું) એ વિશેષજી તેને લગાવેલું દેખ છે. આમ અને નગરોં. રામવાણને આઠ સુધી કક્ષાઓ હોતી.૩ આઠમી કક્ષામાં રામ ગેસતો. રામવાણીમાં રસાત આઠ મળથી રામવાણા હોવા.૪ રામવાણની આસપાસ ખગીયા હોવા. રામવાણને યુગથી રંગતા, અને ભીંતપર ભૂરા ભૂરા પ્રકારનાં ચિત્રો કાઢના. રામવાણપર નાખી તરવારનો પહેરો રહેતો. દાઢમાં દંડવંશ અને તાલ વજ્ર પરિધાન કરેલા પૂજ્ય કન્નડુઓનો અંતરપુરપર અધિકાર હોતો.૫ આદિપર અધ્યાય ૧૦૯ માં સમૃદ્ધ દેવોં વીરત્વ વર્ણન છે.૬ સાર્વનનિક ભાગે અને રૂપાઓ પણ હોતા. ગામડાંનાં ઘરોની ભીંને માટી લગાડવામાં આવતી. રામના રામવાણને ગ્રોધા પ્રવંડ દરવાજા અને સનનદિત કમરોં હતી, એવું વર્ણન કરેલું છે. ઘરને ઉપાડી કે બગીચો બેસરેલી બારીઓ હોતી. આંગળામાં ફરસબંડી કરેલી હોતી. ઉત્સવાદિ મહત્ત્વને પ્રસંગે ફરતાપર પાણી ભંડવામાં આવતું.૭ પોડા, દાથી, રથ અને બજાડનાં ગાડાં એ ઉમેરનાં વાદ્યોં હતાં. એક દિવસમાં ૧૪ ચોળ (૧૪૦ ચૈક) ની મુલ્ય ખલુ મોટી ગણાતી.૮ નગરની આસપાસ ભીંત અને ખાડી હોતી. ફરતા પર લોક વતાં પ્રથમ રહેતાં કોને આવેલો, એ સંબંધી કેટલાક નિયમ કરેલા હતા. આંધળો, પહેરો, છી, બાળે લઈ ન્નાર અને રામને પ્રથમ, પાનુ બ્રાહ્મણને સીધી પ્રથમ, બપા દેવામાં આવતો.૯ આમાં બ્રાહ્મણ સંબંધી એ અભૂત છે તે સિવાય બાકીને બધા સર્વેને પસંદ પડે એવોજ છે.

રામ સર્વેથી મોટો ન્યાયાધીશ ગણાતો. તેના હાથ નીચે બીજા ન્યાયાધીશ હોવા. તે વખતે દાલની માફક વજીરો ન્દોતા, વાલી પ્રતિવાદી પાતપોતાનું કહેલું ન્યાય પદ્ધતિ. ન્યાયાધીશ પાસે પોતેજ કહેતા ન્યાયાધીશ રમુતિ-વચન પ્રમાણે અને શિંડાચાર પ્રમંજુ તંડાંને નિકાલ કરતા. માસ અને અમાસ પુરાવા, રિવાજ ન્યાયાધીશ અને સાદીના ઝુણાચળુ સંબંધી પુષ્કળ માદિતી મદદમારેતમાં આવેલી છે. સામાન્ય

૧. વારિઃ વરગન્તિ રાજાનવશુર્ચ્યામિતરે જનાઃ । ઇતોમ ૩૪. ૩૪.
૨. દર્શી માંચમે શુભે, રાક્ષમ્બ્ય વરાન્ બન્ન । લોષિતાઙ્ગદિમમુદ્ધાન્નોતિનામ્બરાહ-
કવઃ ॥ સુંદર ૪. ૧૫.
૩. અઘોધા ૫૭. ૧૪.
૪. રાસમાંમણ્મૈંમથ સ દર્શો મદાપુરિમ્ ॥ સુંદર ૨. ૫૦.
૫. અગ્ર કાપાથિનો વૃદ્ધાન્વથે પાળોન્સ્વર્લ્લતાન । દર્શો વિધિતાન્ દ્વારે જવપ્પદાન્-
સુસમહિતાન્ ॥ અઘોધા ૧૬. ૩.
૬. આદિ ૧૨. ૮.
૭. વિશ્વમ્તુ પૃથિવોં કૃત્સાં હિયર્શતેન વરિણા ॥ યુદ્ધ ૧૨૧. ૭.
૮. પન્નનાથિ પત્ત્યદ્ધા યોગનાથિ વનુર્દશ । યાનમથનરોપુલ્કં દામ્યે તર્મ્મ તદ્વપ્પદમ્ ॥
રમંગ ૮૬. ૧૨.
૯. અપેસ્ય પન્થા કવિરમ્બ પન્થાઃ પ્પિયઃ પંપર આરવર્દેસ્ય વંધાઃ । રાક્ષઃ પન્થા મદ્ધરીના-
સ્મોલેં સમ્યં તુ માહ્મણર્વેર વંધાઃ ॥ વન ૧૩૩-૩.

ન્યાયાધીશ તરફથી થયેલા સુકાદા વિરૂદ્ધ રાજ.પાસે હાદ માંનવામાં આવતી. ઉત્તરકાળના ૫૪ મા અને ૫૭ મા અધ્યાયમાં નીલી અને પ્રતિવાદીના વિવાદનો ચોથા સમયે નિર્ણય ન કરવાને લીધે 'નુન' અને 'નિમિ' એ બે શબ્દોએ રી રી આપતિ પડી તેનું વર્ણન છે. વાદી અને પ્રતિવાદીના કસદ રામને પ્રાપ્ત કેવામાં કારણભૂત થાય છે.

ને ન્યાયાધીશ યોગ્ય ન્યાય કરતો નથી તેની રાત્રી નેના પતિએ બે સીએ કરી હોય તે જાના નેની, અથવા ધૂતમાં હારી ગયેલા માણસ નેની, કે જોખને લીધે નેનું શરીર તપ થયું હોય તે પુરપના નેની (અસ્વસ્થ) પસાર થાય છે. સક્ષીદારે કહી પણ ખોટી સાક્ષી આપવી નહિ. ને સક્ષી-દાર ભૂલું બોલશે તેને નગરમાંથી બહાર કાઢી મેલવમાં આવશે અને તેને નગરના દરવાજા બહાર બૂલવા રજીસ્ટ્રાર પડશે તેમજ તે રાત્રીના પંજરામાં સપડાશે, પૂછેલા પ્રશ્નોનો જાણીતો જવાબ નહિ ને ઉત્તર આપે નહિ તે સક્ષીદારના સાત પૂર્વજ અને સાત વંશજ (એમ કુલે ૧૪ પેઢી) પતિત થાય છે. (૧) સાયુ-દ્વિઃ ભણનાર; (૨) પૂર્વે ચોર હોઈ પછીથી વ્યાપારકદિ લઈ જોડેલા; (૩) પાંચા નાંખી લોકોને ખોટું અવિધ્ય કહેનાર; (૪) વૈષ્ણ; (૫) દુરમત; (૬) મિત્ર; અને (૭) નટ;—એટલાની સાક્ષી ૫૨ મરોસો રાખશે નહિ. (૧) અતિ લજ્જવાન; (૨) રાજ; (૩) વ્યભિચારિણી; (૪) રાત્રીનો નોકર; (૫) પુત્ર; (૬) બાઈ; (૭) વિધવા સ્ત્રી; (૮) નાનાં બાળકની મા; (૯) સેનિક; અને (૧૦) પદસ્ય થયેલા માણસ-પેસાની લેવડદેવડ કરવામાં એટલાં વર્ત્ય માનવાં.

માદમત્સર્યબંધી પુષ્કળ પ્રકારના કસદ કહેલા છે. અવિભક્ત કુટુંબ પદ્ધતિની સ્તુતિ કરી વિભક્ત રહેનાર પર ખૂબ ચાણુક મારેલા છે. 'પુષ્કળ લોકોને ખૂર્ખપણાથી વિભક્ત રહેવાની કળા ઉત્પન્ન થાય છે અને પેસાના લોકથી વિભક્ત થઈ એક ખીન્નો વિરોધ કરે છે. આમ પરસ્પરમાં ઝૂઠ પડતાં જલદીજ નારા થાય છે; તેથી સમજનો અપુખ્તા વિભક્તપણાને નિરે છે. વિભાગ કદી પાડવાનું પડતાં તો સર્વે બાહ્યોને સરખો દરેસો મળે. એકાદિ-આદમણને ચાર વર્ણની ચાર સીએ હોઈ મળે અને એક પુત્ર હોય તો આદમણ જોનો પુત્ર બંધાંની સર્વે ઉત્તમ વસ્તુ પ્રથમ લઈ લેતો, બાકી ને રહેતું તેના દસ ભાગ કરી તેમાંથી ચાર આદમણી-પુત્રને; ત્રણ દાસી-પુત્રને; બે વેશ્યાણી-પુત્રને; અને એક રાક્ષાણી-પુત્રને મળે. ચદ

૧. કાર્યોર્થનાં વિમર્ષો દિ વશાં દોષાય કલ્પતે ॥ ઉત્તર. ૫૩. ૨૪.

૨. વાં રાત્રિમધિવિમા છી વાં ચૈવાક્ષરરાજિતઃ । યા ચ મારામિત્તમો દુર્વિવક્તા સ્મ તાં વસેત્ ॥ ઉચોગ. ૩૫. ૩૧.

૩. નમરં પ્રતિરુદ્ધ સન્નહિદ્વારિં કુચુક્ષિતઃ । અમિત્રાન્મુલ્લસઃ પશ્યેયઃ સાક્ષ્યમનૂતં વેદેત્ । ઉચોગ. ૩૨; પૂર્વો દિ માક્ષી યઃ સાક્ષ્યં જાનાનોડપ્યન્યથા વેદેત્ । સ ધ્વાનાત્મનઃ સત્ કુલે હ્યવાત-વાપરાન્ ॥ માદિ. ૭. ૩.

૪. ઉચોગ. ૩૫. ૪૪.

૫. મૃગી રાજા પુંચલી-રાજપુત્રઃ મુગ્રો બ્રાતા વિપરા બાલપુત્રા । સેનાર્જીવી ચોદૃતમૂર્તિરં વ્યવહારેષુ વર્જનીયા સ્તુરેતે । ઉચોગ. ૩૭. ૩૦.

૬. વિમાર્ગં વહ્વા મોહાસ્કર્મુમિચ્છન્તિ નિત્યશઃ । તતો વિમક્તાસ્તવન્વ્યોગ્યં વિદ્યમન્તેડધ-માદિનાઃ ॥ શિષ્ણાનામતુલો નાશઃ શિષ્ણેવ પ્રવર્તેતે । તસ્માદ્ વિમાર્ગં બ્રાતૃણાં ન પ્રવંશન્તિ સાવતઃ ॥ માદિ. ૨૬. ૩૦.

વર્ણની સ્ત્રીના પુત્રને એક ભાગ આપે ખાસ આખો હોય તોજ મળતો. સ્ત્રીએ બાકાતુ શિવાય બાકીની ત્રણ વર્ણોની સ્ત્રીથી પુત્રોત્પત્તિ થઇ હોય તો સ્ત્રીચાણીના પુત્રને આપતું ધનુષ્ય અને રથ મળતાં. બાકી ત્રણ રહે તેના આઠ ભાગ કરી ચાર સ્ત્રીચાણી-પુત્રને, ત્રણ વૈશ્યાણી-પુત્રને અને એક શૂદ્રાણી-પુત્રને; એ પ્રમાણે વહેંચણી થતી. આદિ પર્વ (અંબાથ ૧૨૦, ૩૧-૩૪) માં આર પ્રકારના પુત્ર, કહેલા છે. તેમાંના પહેલાનો અભાવે બીજાને બાપની માલમતા મળે, એવા નિયમ હતો. પુત્રાભાવે કન્યાને પુત્રને કેટલું સમગ્રી તેના પુત્રને દાદાની તાલમતા મળતી અને તે દાદાને ખીટ હોતો.

કેટલીની સ્ત્રીએ, પુત્રે, કે નોકરે, કંઈ ચેજનું હોય તો તેપર તેની માલિકી ન રહેતાં તે પુત્રની રહેતી. વિધવાએને પતિની મીલકતનો હપભોગ લેવાની છૂટ હતી ખરી, પરંતુ તે મીલકતમાંથી કેયેક ભાગ પછી તે વેંથી રાકતી નહિ. કેઈ પછી સ્ત્રીને તેવા બાપે કે સસરાએ કંઈ આપ્યું હોય, કિંવા પુત્રિએ ખાસ તેનેજ વારસે કંઈ કાઢી મેલ્યું હોય, તો તે તે સ્ત્રીનાં મુલ્ય પછી તેની દીકરીને મળતું. કેઈએ પુત્રને અભાવે કન્યાને પુત્ર માન્યો હોય, અને પાછળથી તેને પુત્ર થયો હોય તો તે પુત્રને ત્રણ ભાગ અને કન્યાને બે ભાગ મીલકતમાંથી મળતા; પણ કન્યાને પુત્ર માન્યા પછી જો દેવતાં લેવામાં આવતો તો તે દત્તકને માત્ર એજ ભાગ મળે કન્યાને ત્રણ ભાગ મળતા.

આ સંબંધી વિશેષ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન નથી. હાલની આફ્રિકાના ગ્રન્દોઓની વ્યાખ્યાએ અને તેમાં એ વળી બારીકસારીક કરે તે વખતે નહોતો. કેટલી પદ્ધતિ પ્રમાણે અપરાધીએને અપરાધ અને દંડ. કડક શિક્ષા કરવામાં આવતી. પુત્રને પ્રથમ કરનારને, આજ લંગાડાંને, ચારને, અને વ્યભિચારને દેહાન્ત દંડની, શિક્ષા કહેલી છે. ૧૧, ૨૧, ૨૦૬ થી લે સુધા કયા પૂર્વે વિશાલવમાં પણ અનેક સુદ અપરાધો સાર ફિનીની. શિક્ષા હોય દેવામાં આવતી. અપરાધ સાર શિક્ષા એકગણને આવેલો મળ્યો તે અપરાધના પાપમાંથી છૂટો, માયુ છે, એવી માન્યતા હતી.

બહુ કડક શિક્ષા ન કરવાનું સત્તરએને કહેવામાં આવેલું છે. અપરાધીને સત્તર કડક શિક્ષા કરે છે, પણ તેનું માપક્ષિત તો બિચારી નિરપરાધી સ્ત્રી કિંવા માતાને ભાગવતું પડે છે. અપરાધ સાર શિક્ષા, સાધા-સદ્ગુણ હોયો તેઓએ સમૂળથી ધાત કરેલો નહીં. પ્રથમાં પુત્રપુત્રીએને પાણીમાં ફેંધી રેતો, હોવાથી

૧. તપુ દત્તં દરોશિષા નાદત્તં દત્તમ્હતિ ॥ અનુ. ૪૭. ૧૧.

૨. આદિ. ૨૧૭. ૨૫.

૩. ત્રય એવાધના રાજન્નાયો રાસસ્તયા સુતઃ । ચતે, સમભિવચ્છન્તિ વસ્ય તે તસ્ય તદનમ્ ॥ ઉદા. ૨૩. ૨૪.

૪. સ્ત્રીનાં તુ પતિદયાતમુપભોગકમ્ સ્મૃતમ્ । નાપદારં ભિચઃ કુર્તુઃ પતિવિસારકર્ષવન ॥ અનુ. ૪૭. ૨૪.

૫. માતૃસ્તુ મૌતકં ચસ્થાત્કુવારીભાય એક્તઃ । અનુ. ૪૫. ૧૨. અનુ. ૪૫. ૧૪.

૬. અન્યત્ર જામયા સર્વે પ્રજાનાં પુત્ર રહેતે । હૃદિતાન્યત્ર જાતેન પુત્રેભાષિ વિકિંપ્યતે ॥

આ શ્લોકનો નીમકકં અતુર્ધર કરેલો અર્થ ઉપર આવેલો છે, કસનુ કે સ્ત્રીકે રમ્ય નથી.

૭. આદિ. ૧૦૭. ૧૨.

૮. રાજમિષ્ટદશ્યાય કૃત્વા પાપાનિ માનવાઃ । નિર્મલાઃ સુભતાવાન્તિ સન્તઃ સુકૃતિનો થયો । કિષ્કિંવા. ૧૮. ૨૫.

૯. દસ્યુનિહન્તિ ચે રાજા મૃયંતાં વાપ્યનામકઃ । માર્યા માતા વિતા ચેવ દન્યન્તે ઉર્જેષા તે । ન મુક્તવાતઃ કર્તવ્યો નેષ ધર્મઃ ચનાતનઃ । અપિ સ્વત્વવેર્ધનં પ્રાચરિતં વિપાચિતં ॥ ક્રાંતિ. ૨૬૮. ૧૧.

સામાજિક પ્રકરણ (સટીક).

આગીયા કીડાઓ મુંદરીઓના ધરેણાંના મજુકા તરીકે !—દક્ષિણ અમેરીકામાં લઈ વસેલા સ્પેનીયારોની સ્થાનિક પ્રજા કોવાલ પ્રજા તરીકે કહે ત્યાં ઓળખાય. ઉ. તેમની સ્ત્રીઓનાં શ્રંગારના અગ્રણ્ય આગળ લીસા મોનીઓ શ્રંગાર રહે છે. સ્ત્રીઓ સ્વચ્છ સુધારવા કદ દે નથી જતી ? આ દક્ષિણ અમેરીકાવાસી સ્પેનીશ સ્ત્રીઓ ત્યાં થતી કુકુચો નામેની આગી-યાકીડાની એક જાતને મોતીના માળાના મોની તરીકે વાપરે છે ! આ કીડામાં જે પ્રકાશ છે તેના હેતુ માદાને કે નરને આકર્ષણ કરવાનો છે; કેમકે અમિના પ્રકાશથી આકર્ષિત નેમને વાંસ પર પકડવામાં આવે છે. પાનજા તારના બનાવેલા નાનકડા પાંચડામાં મૂરતિ આ પકડાયલા જાંતુઓને શેરડી ખવાડવામાં આવે છે. બારીક પારદર્શક મલમલ જેવા કપડાંના લાંબા પટામાં આ કીડાને શ્રંગાર સજ્જતી વખતે હારદોર પાલીને પડી તે પટા કમર પર પહેરવામાં આવે છે. વળી કેટલાક ગળે પણ પહેરે છે. કેટલાક એ કીડાના મગામાં ખાતળી ટાંચણી ખોસે છે, (જેથી તેને ધળ થતી નથી) અને તે રસિયી બાદ માધાને અભોષે ખોસે છે. જેથી ત્યાં સાક્ષાત્ કોલીતુર ચમચિત થાય છે ! રાત્રીએ આ આગીયા કીડાના પટા, દાર અથવા આકર્ષી શરીર એવું ચમચક થાય છે કે જે કોરોડાની કીમતના લીરાથી બની શકે નહીં ! આ દેશના આગીયા કીડાને એ પ્રમાણે કેળવવામાં નહીં આવે એવી આશા છે. જે પહેલ કરશે તો પારસણો એટલું નડી છે.

એક વિચિત્ર જાતિ:—ગ્રામ્ય ગાયના (દક્ષિણ અમેરીકા) માં એક જાતિ છે કે જે પોતાનાં આખું ધર અને રાયચીકું સંસદિત પોતાની સાથેજ રાખે છે ! સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓની પીડપર એક એક કોયળો હોય છેજ, કે જેમાં વચ્ચેવારજ, સર્પજ, અન્નસા-મગ્રી, અને બીજાં પરચુરજ બરેલું હોય છે ! એટલુંજ નહિ પણ અચ્ચાંવાળી માતાએ પોતાનાં નાનાં બાલકને પણ એજ કોયળામાં નાંખે છે ! કુકરનાં બચ્ચાં પર તેમનાં ગ્રેમ પોતાનાં બાલક જેટલોજ હોવાથી તેને પણ એજ કોયળામાં સ્થાન આપવામાં આવે છે ! !

અગ્રેઓની સાહસિકતાનો એક અદ્ભૂત નમૂનો !—મુજાબ્દી પ્રજા સીનેમેરા-માધની શીઓ બનાવનાર, પ્રખ્યાત ' પાયે ' નાં નામથી બાગેજ અગ્રણી દરો. એ કંપનીએ પોતાનો એક માણસ ટુકો—બાલકનુ પુલ્લી શીઓ બનાવવા સાથે ફેરા સેરાને ખાસ સમૈરા-મજુમાં મોકલ્યો હતો. તેણે આપણા પોતાની મુસકેલીનો દેવાલ રમુજ અને ગાનમયક દે-વાથી નીચે આપીએ છીએ:—

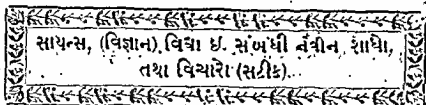
" હું સમર ભૂમિપર જઈ ફેરો સેવાના કામમાં સજ્જતા પ્રાપ્ત કરું ત્યાર પહેલાં મારે મારાં જીવનની આશા છોડી દેવી પડી હતી, કારણકે ટુકોની ન્હાસજાગ એક સરખી ચાલુ હોવાથી જરાબર ફેરો લઈ શકાતો નહિ. વળી અમારા ' કેમેરા ' ને ટુકો પોતાની સામેની એક તોપ મારી અમારી ઉપર મોળીબાર કરતા ! આવી રીતે મોળીબાર થતાંજ મારાં માણસો

પત્તામન કરી જતાં ! આથી બહુજી કામ મારેજ કરવું પડતું. આપું છતાં બાજુ મહેનત મેં કેટલાક ફાટાં તૈયાર કર્યાં એટલામાં કેટલાક તુર્કી સીપાહીઓએ આવી મને પકડ્યો. અને પોતાના ઉપરી અમલદાર પાસે લેઓ અને લઈ ગયા. આ લાંબી દાદી મુઝવળો અધિકારી એક તંબુમાં બેઠેલો હતો. હું શું કરતો હતો તે તેણે અને પૂછતું ગોઠવે મેં તેને અરેખરી દફતર કરી દીધી. ચિત્રપટ જોમિ તે તે વધારે સુએ થયો અને 'યુક્તી બાતમી ફાંજારતે' દેવંત દંડની શિક્ષા કરવાનો મને હુકમ કરવામાં આવેલાં છે એવું કહી તેણે મારા ચિત્રપટ, બાળી તાંબાવાની નોકરીને આપી કરી. આમાં ચિત્રપટ જતાવામાંથી હોય છે તે નોકરીને અમર ન હોવાથી તેમણે તે સળગાવતાં તેની જગ્યાએ વીસ પુટ નોટલી લંચી ગઈ અને તંબુ પગ બસીબૂત થયો ! સાથે સાથે અધુરામાં પૂરું તે અધિકારીની લાંબી દાદી મુઝો પણ રેજી રોકાઈ ! આ બધા ગુરસાનું પરિણામ એ આપણું કે દુગરની પાછળ લાઇ જઈ મારો વધ કરવાની તેણે પોતાનાં માલસાંતે વહી આપી ! હુકમ થતાંજ અમલ કરનારા હામર થયા અને અમે બધા નિશ્ચિન ધ્યાનપર ગયા. તુર્કી અધિકારીની નજર ન પડે તેટલી દૂર જતાંજ મેં સીપાહીઓને મોટી લાંબ આપવાની કોશીશ કરવા માંડી અને તેમાં આખરે નું ફતેદ પાડ્યો. બેકે તે લાંબા બહુ મોટી હતી છતાં તેટલીજ બીજી રકમ આપતાં મારા છુટકારા સાથે મારો ઘોડો અને બીજો સર્વ સામાન પશુ આ સીપાહીઓએ મને આપી આપ્યો ! પોતાનો અધિકારી અને ક્યાં દાટવામાં આવ્યો છે તેની તપાસ કરી તે ૫૨ શુક્રવા કદાચને આવે તે સાર તેમણે એક ખાડો મોટી રાખી પાછો તે પૂરી દીધી હતો ! ત્યાંથી છુટા થતાં પાછો હું મારે કામે લાગ્યો અને અનેક ફાટા લીધા !"

૩૦ વર્ષે હુકમના ઉપથી ગાડી ભાડું મોકલી આપ્યું !-આવક ઉપરના કંર હપર વડી મારાસબામાં ગયે વર્ષે તકરાર નીકળનાં, આગલાજાનનગી સર મહ દુશીટકુ એવા ઉગાર કાઢ્યા હતા કે વીકાપતની પેરે આ દેશમાં રાષ્ટ્ર આવકદાર "કો-અપ-ન્સ મની" મારા પર મોકલી આપતું નથી. આવક પરનો કર ખાસ જનારાઓ તે અપ્રમાણિકતા માટે પાછળથી પરતાઈને, જ્યારે તે કર નનામી રીતે મનીઓડર કે એકથી મોકલી આપે છે ત્યારેજ તેમનું હત્ય ઉપતું બધું પડે છે. આ થમાણે દરનારા દુનંદમાં ધણી મળી આવે છે અને એજ બાબતમાં નહીં પરંતુ બીજી બાબતોમાં હાથમાં નુકસાન ખાતું નોંધવું જોઈએ. પત્ની ઉપર એક જળે દોઢ શીશીય મોકલી આપી હતી. તેણે નનામી રીતે તેનો એવો ખુલાસો કર્યો હતો કે ૩૦ વર્ષની વાત ઉપર તે તથા તેની અહરી નુકસાન ખાતે દેનમાં ભાડું આપ્યા વગરજ આવ્યા હતા. તે વાત યાદ આવતાં, હત્ય ઉપવધી તેણે મનીઓડર કર્યો છે. ત્રણ વર્ષની સુદાની રાહ જોનારાઓને આથી કહ્યું આવક થયો ! પરંતુ જ્યાં સુધી આવી પ્રમાણિકતા અને હત્યવસતા પ્રગમની વ્યક્તિઓમાં નથી આવી ત્યાં સુધી તેની પૂરી કુનાંતિ થવાની આશા બહુ મોટી છે.

જજ (આરોપીને)-તમને બાપ છે કે ?

આરોપી-સીધા જવાબ આપવો અશક્ય છે. પ્રથમ મારો બાપ મરી ગયો અને મારે પુનર્જન કીધું. બેઠી મા મરી ગઈ અને માના નવા ઘણીએ પુનર્જન કીધું. હવે જ છે તે મારા મા બાપ ખરા કે નહીં તેની મને ખાતરી નથી !

મરજી પ્રમાણે નકલુ !-ઈશ્વરનો પ્રખ્યાત દેનાનિક, ગેલિલેયો યુનીવર્સીટીનો પ્રેસીડેન્ટ મરજીથીવર લોકો, ગરમી મરજી વગેરે પદ્ધતિઓ દ્રવ્યો પૂર્વક ક્રિયાન કરી સકાય છે એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે અને યોગ્યતા પણ સૂચવી છે. સાયેન્સીસ્ટોના તર્કના યોગ્ય હમેશાં આંદ પગતા હોય છે, અને તેમાં એ સર આલીવરના તો મોજ પગતા છે. આંખ તર્ક કરવામાં એના જેવો શૂરો કોઈ નથી. હવામાં ચતુષ્પાદ બાદ હવેત માથે સદૃશ્ય બતાવે છે એમ સ્વ. મી. રેડ, સાથે માનનારમાં તે મુખ્ય છે. સર આલીવર કહે છે કે, હવા શું છે ? તે માથે જગતની વિજ્ઞાનક રિયલિટી બીજી નામ. વાયુના ક્ષત્રના ઉપગ્રાહી રિયલિટી કાણમાં આવે તો પછી હવા તો મરજી ગારક નાથે. જે હવાના ઉપગ્રાહી પદમાં 'પીગીરીવ' તથા નીચલા પદમાં 'નેચેરીવ' (ધન) ચીજળી પડી ગરી સકાય તો બારે માસ વસંત પ્રવર્તે ! પગ્ગુ બિજા-ડીને એ યંદ કેમી રીતે બાંધેલા ? સર આ. લોગ કહે છે કે, પૃથ્વીની મધ્યમાંથી પસાર થતી શીધી લીડી વિપુલવૃત્ત (ઇલેવટર)ની બરાબર સમાંતર દેવાએ આંખાનો એક જંદો પોરો બાંધેલો તેમાંથી ચીજળીની કોરોડા 'યુનિટ' ઉત્પન્ન થયા કરશે. તે કહે છે કે, કોરોડો 'ફીઆની' મુડી રેલેના પાટા બાંધવામાં નાંખવામાં આવી છે ત્યારે ચીજળી ધાવક આંખાનો પાટા નાંખવામાં શા માટે નહીંનાંખવી ? તેની એક બીજી સૂચના એવી છે કે વિજ્ઞાની સાંજના પા રંગતોએ એક ઉચ્ચ પર્વત ઉપર વિજ્ઞાની પેલા કરવાનું પ્રયત્ન મંમ રચવું અને તેમાંથી બરફ પડે ત્યારે ચીજળી હવામાં છોડવી. હવા અનિયમિત રીતે ખદસાય છે. ઉન્દાગ્રામાં શિયાળો અને શિયાળામાં ઉન્દાગ્રો વારંવાર થઈ જાય છે. યન્ત્ર અને પુરતી ચીજળી એવે રાણે હવામાં પ્રવિષ્ટ થાય તો આંખા હવામાં અનિયમિત અને કડંગાપણું આવી સકેત નહીં અને સરીયામ રહેતે તેને ગતિ કરવી પડે. એ જગાનો પગ્ગુ આવી સકે છે. એ વિજ્ઞાનક યજ્ઞનો જગાનો કહેવારો !

દીવાદાંડી કે જવાહરમુખી !-ઈશ્વર અમેરિકામાં જે 'દીન-પાટીયા' પ્રજા મેષાક સળ્યો છે તેમાંનું એક સેન સેલ્વાડોરનું છે. તે રાજ્યમાં એક જવાહરમુખી પર્વત છે. તે રાજ્યનાં બંદર એકલુડીયાથી તે ૮ માઈલ દૂર છે. એ જવાહરમુખી પ્રત્યક્ષ દેખતા છે. દિવસના નેના હુજ્જો રથંબ અને રાત્રે તેનાં અગ્નિનો પ્રકાશ ગિરંતર દરોવામાં અનેક માઈલ દૂરથી સ્પષ્ટ રીતે દેખાયા કરે છે. આની ખાસ જાણવા જેમ પુખી એ છે કે દર સાન મીનીટને અંતરે જવાહરમુખીના મુખમાંથી જ્વાલાની છલ્લા ઊંચી યાય છે. દીવાદાંડીનો દીવો અમુક મીનીટ દરતાં દરતાં નિયમિત દેખાય છેજ તેમ વગર ખૂંડે આ જવાહરમુખીમાં દર માત્ર મીનીટ બાકું યાય છેજ ! આથી કુલ્લી દીવાદાંડીની ગરજ ને.સારે છે. અને એ સામ વદાસુવરીઓને મળે છે તે કાલ્પુરી તેનાં કર, એ અંદરમાં પડાર કરતા દેરકે વદાસુ

પાસેથી વસુધ કરવામાં આવે છે ! આ દીવાદાંડી પાછળ સરકારને કાઢીનેા પણ ખર્ચ નથી જતાં તે દીવાદાંડીને કર કહીને આવક કરે છે !

અત્યુદ્ધી તથા કેળવણીથી સ્મરણ શક્તિમાં પણ ફેર પડે છે !—એ આશ્ચર્યકારક પણ ખરી વાત છે. ગરમીની અત્યુદ્ધમાં સ્મરણ શક્તિ સિમાળા કરતાં વધારે તીવ્ર હોય છે. તેનાં મુખ્ય કારણો સાચે જીરોએ એવાં શોષી કાઢ્યાં છે કે, સિમાળામાં ખોરાક-વિશેષ લેવાય છે તેમજ શરીરમાં ગરમી આણુવાને કસરત વિશેષ લેવાની વાપ છે, અને બોજન તથા કસરત એ સ્મરણ શક્તિનાં સમૂહો છે. સ્મરણ શક્તિ ઘુટી થવાતું એક ખીણું નિસ્સંગે કમરણ અત્યંત વિદ્યતા અથવા કેળવણી પણ છે. મહા વિદ્વાનોની સ્મરણ શક્તિ ઘણું ખર્ચ ઘુટી હોય છે. અભણ માણસો તથા સ્ત્રીઓને જે સરલતાથી-ઝીણી ઝીણી વાતો યાદ રહી જાય છે તેમ વિદ્વાનોને રહેતું નથી. તેમાં નામ વાર તારીખ વગેરે વ્યવસ્થામાં તેા તેઓ બહુજી ઇચ્છક આવે છે. ઝાણું યાદ રાખવાતું હોવાથી તથા ઝાણું વાંચવાથી આવે વાપ છે. સ્મરણ શક્તિ કરતાં કામગીર વિશેષ બેગરો રાખવાથી અને ખીણ રાખ્યામાં કહીએ તો, હાલેલા વર્ગની માનીતી ખીણ પત્તી એ કામગીર હોવાથી તેની જૂની શોષક સ્મરણશક્તિ રીસાઈ જાય છે. તેમનામાં એકઠા ન કાઢી જાણનારા અકબર અને સિવાજીની અદ્ભુત સ્મરણ શક્તિ અસંભવિત હોય છે. ધોખા અને ગાંધીની સ્મરણશક્તિ આગળ એમ. એ. તથા બી. એ. ઓની સ્મરણશક્તિ ઘુટી જાય છે !

નળગી છાતી તથા કાપડો વગર દવાનો રાખખાણ ઉપાય—એક અગ્રંથ પત્રમાં સાન બાઈએખાનો એક લાઈ એક પત્ર લખી મોકલે છે. તે કહે છે કે હમે સાતે બાઈએખાનો નળગી છાતીવાળા જન્મ્યા હતા. હમારામાંના પાંચ કોર્ન્ટા નામનું મુખવાદન વગાડવાતું સિખ્યા તેથી હમારી છાતી ઘણી મળજીતુન થઈ છે અને સંપૂર્ણ આરોગ્યવાન છીએ. જે બાઈએખા એ મુખ વાદન નહી શીખ્યા તેઓની છાતી નળગીજ રહી અને અતે તેઓ કાપડેથી મરણ પામ્યા. સાર એ નીકળે છે કે નળગી છાતી વાળાઓએ કાપડે કાપડે પહેલાં ફેફસાં મળજીતુ કરવાના મરતના ઉપાય તરીકે કાંઈ મુખવાદન પર કાણ મેળવવો જોઈએ તેથી એટલા દમ લેવો પડે છે કે હમે તેવાં ફેફસાં મળજીતુ ચલુજ પડે !

વાઙ્માની વીજળીનાં નખરાં !—વાઙ્માનાં ધર્મણી ઉત્ખન થતી વીજળી-જેના પર પડે તે તરત જલમ થઈ જાય છે એવી માન્યતા છે. પરંતુ એમ હમેશા યતું નથી. તેનો પ્રવાહ પડવા પર જળવા ન જળવાનો આધાર છે. ઘણી વાર તો તેની અસર માત્ર એટલીજ થાય છે કે કપડાં જેમ થઈ જાય છે, અને આદમ તથા હદતા મુખ્ય જન્માનાની 'શીશ' ઉતરે છે ! ૧૮૬૮ માં એ ઇંગ્લીશ તથા એક જૂદા એક વજ્ર પાસે તોરાન દરમીયાન ઉભા હતા. તે જૂદા સ્ત્રી તો વીજળી પડતાં તરત ખરી થઈ જતી પેલી ઇંગ્લીશનાં તો માત્ર વચ્ચે પડાવન થઈ ગયાં. એટલુંજ નહિ પણ તેઓનાં ઘુટના પણ ટુકડે ટુકડા થઈ પગમાંથી જેમ થઈ ગયાં પરંતુ તેમની આંખોને જન્મ પણ મળ્યા થઈ નહીં ! ૧૮૫૫ માં ફ્રાન્સના વેલેરાઈસ મેગમાં પણ એક માણસ આવીજ રીતે કેવલ નખ થઈ ગયો હતો. પાછળથી તપાસ કરતાં ઘણું દુર તેનાં કપડાંમાંથી માત્ર એક જાંઘ તથા યોરડાં ચીથરાં જડ્યાં હતાં ! તેને વીજળી લાગી દ્યારે તે એમના થઈ પડી ગયો, પણ ૧૦ મીનીટ બાદ શુદ્ધિમાં આવતાં તરત જન્મ

યથો હોય એવી સ્થિતિ યદ્ય જ્યાં ઉપરાંત કાંઈ બીજી હાનિ . દેખાઈ નહીં . એ બળદને એક જાણુ લઈ જતાં તેનાં બળદ તો વીજળી પડતાં મરી ગયા અને માણસ પશુ મરી ગયો . પણ તેનાં છુટ ૩૦ વાર છેડે હડીને પડ્યાં ! પ્રખ્યાત કેન્દ્ર ગણિત, ન્યોતિપી, કેમ્બ્રિજ . ફેલોશીપન્ટ આવા દાખલાઓના સંગ્રહ તથા તેનું પૃથક્કરણ કરતાં કહે છે કે, એવા પણ દાખલાઓ બન્યા છે કે જેમાં વીજળીના પડવાથી માણસનાં એવાં તો આખાં બે હાડકાં યદ્ય ગયાં હતાં કે કુદાડેથી પણ વધારે સરખી રીતે તે પાટી શકાયોં નહોં હોતે . આ બનાવ ધ્રુવમાં કોષકસ આગળની એક પચનચક્રી પામે એક દરજ્જાનાં મદદનીશને તા . ૨૦ મી. જૂન , ૧૮૬૮ ને . દિને થયો હતો .

સિંહ બલવાન કે વાધ !—સતી ચાપડીઓમાં તો વાધથી સિંહ બલવાન તથા બલાનક છે એમ લખ્યું હોય છે . પરંતુ-શારીરિક બલમાં તો વાધ વનરાજીથી ચડે છે એ ખરી વાત છે ! સિંહને પકડી રાખવા પાંચ માણસો બસ યાવ છે ત્યારે વાધને પકડી રાખવા નવ માણસો જોઈએ છે એવો અનુભવ થયો છે . ત્યારે સિંહની મદદતા કેમ ? એ એની બબ્બ દાડી અને ગર્જના કરતા કંદના પ્રતાપ લાગે છે ! તેથીજ પશુઓ તેમજ મનુષ્યો તેનાથી બચા કરતાં પણ વિશેષ બહી જાય છે .

બિલાડીની આંખ એ ધડીયાલના કાંઠા બરાબર છે !—આ તદ્દન સંત્ય છે . બિલાડીની આંખનો ડોળો જોવાથી દેશના વાઘા તે અજર પડે . સુરજ ચડતો જાય છે તેમ તેમ તે સંક્રાંતા જાય છે અને બાર વાગે તો તે વાજ જોયો પાતળો યદ્ય જાય છે ! પછી સુરજ આધમતાં તે ધીમે ધીમે પાછા યદ્ય યાય છે ને સાંજે જોજ યદ્ય રહે છે . એની આંખની રચના એવી છે કે ગરમી સહન થતી નથી . જોવા સાદ તેને ગરમી કાપવા અર્થે ડોળા પાતળા કરવા પડે છે . તડકામાં આંખનાં આપણે પણ ડોળા સડકાચીએ છીએ . પરંતુ તાપના પ્રમાણમાં એની જેમ ડોળા સડકાચું પ્રાણી તો બિલાડીજ છે .

એક જુમ—લાંબી ઉંચ પાંડી ધાગુ જાણુને તમે ફરીવાર કરતાં સાંભળ્યા હશે કે માંયુ બારી લાગે છે . ખરી વાત એ છે કે વગરનમાં તો તે ઉંચ દરમીયાન દારૂંબ પડેલું હોય છે , અને જોટકું માંયાનું વગરન યદ્ય છે તેટલુંજ પગનું બારી યદ્ય છે . આ અખતરોથી તોળાને સાબિત કરવામાં આવ્યું છે . એક અદ્દર નજાઈ ઉપર માણસનું મુઠાડીને તે નજાઈના પગ વાળા બાગ જોખતાં તે બાગ પડેલાં કરતાં ભારી અને માંયાં વાળા બાગ પડેલાં કરતાં કંઈકેજ અલગ છે . જોજોજ વગરનથી જાંબી લીધેલા લટકતા દોડાણ પર જાંબી ગણે એ માણસ ઉંચવા બાદ ધીમે ધીમે માંયા તરફનો દગિડાનો બાગ ઉંચકાય છે ને પગ તરફનો દગિડાનો બાગ નમે છે ! આનું કારણ એ છે કે ઉંચ દરમીયાન માંયાંમંતુ લાંબી નીકળાને ગરી રના બીજા બાગમાં જાય છે . જગતા સાથે મગજ તેને પાંચું પોતા પ્રતિ ખેંચવાં શરૂ છે .

મગજના બધાજ ભાગો કાંઈ નિદ્રાવશ થતા નથી .—મનુષ્ય નિદ્રાવશને ત્રણ જોય છે સારં તેના મગજના સમગ્ર ભાગો પણ નિદ્રાવશ છે એમ સિદ્ધ થતું નથી . સમગ્રનું બાન ઉંચમાં જામત રહે છે . હડતી વખતે આટલા કલાક જોયો એ જ્ઞાન કાંઈક યાય છે . નજી અધુક વખતે હડતુ એવો નિશ્ચય કરીને યનાં એની જેમ જાય છે . કેરલાક

વર્ષ ઉપર ૨૦થી ૩૦ વર્ષની વયનાં માણસોની અમુક સંખ્યા પાસે એ નિશ્ચય કરાવીને કામ લેતાં જણાયું હતું કે તેમાંનાં સાઠ ટકા જેટલાં મગજ સંકટ કરેલે વંચતો જાય તથા જનતામાં નિંદાની એક વિગત તો એ છે કે, શરીરનું અવયવ મગજથી જેમ વિશેષ દૂર તેમ તે ઝાઝી ગાઢ નિંદા ભોગવે છે. તેજ કારણથી જો તમે ઉંચતાના પગને આંગળે હાથ અડકાડો તો તે તરત જાગશે પણ જો તેને ખબર હોય કેશો તો તે જાગે જાગશે, ખબર : આંગળાથી વધારે જાગશે હાથ છે.

લીલા વાળ વાળા માણસો—લાલ, સફેદ, ભુરો, તથા કાળા વાળ માણસને માથે ઉગી શકે છે. પરંતુ લીલા વાળ વાળા વરતી પણ દુન્યાના એક ખુલ્લામાં હરતી ધરાવે છે એ જાણી વાચકોને આશ્ચર્ય થશે. કુલુબા, ચીલી, દક્ષિણ અમેરિકા અને બીજાં જો સ્થળે તાંબાની પુષ્કળ ખાણો હોય છે તેની આસપાસના છાંદાના લોકો લીલા વાળ વાળાં જોવામાં આવે છે. આનાં કારણની તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું છે કે, તાંબાની ખાણ સાથે જ ગાંધ વાની ભટ્ટીઓ હોય છે, તેમાંથી જ ઝસ તથા કુમાડો નીકળે છે તેમાં આર્સેનિક (મન સિંધ નામક વૈદ્યક ઝેર) બળેલું હોય છે. આ મનસિલવાળો ઝેસ કુમાડો માણસના વાળને લાગે છે. તેથી તેના રંગ લીલો થઈ જાય છે. જતાં બીજ કાંઈ રીતે વાળને કમ વરતી નથી એ આશ્ચર્ય છે ! ખાસ કરીને એ બટ્ટી ચલાવનારા માણસના કામદારોના વાળ તો લીલા પાસ જેવાજ લીલા થઈ રહે છે.

આસના ઉપયોગમાં સુધારો—હાલના વેપારી યુગનો એવો પ્રવાહ છે કે; ઉદ્યોગ ધંધાની દરેક સાખામાં સુધારો થવા જોઈએ. જે પોતાના ધંધામાં સુધારો નથી કરતો તે પાછળ પડે છે અને તેના ધંધો ધૂળે છે, અને સુધારો કરનાર તેની જગ્યા લઈ બેસે છે. એ તરફને અતુસરીને દરેક ચતુર ધંધેદારી માણસ પોતાના ધંધામાં સુધારો કરીને તેને વધારે ઉપયોગી અને ઝાઝા ખર્ચમાં લાયકવાને પ્રયત્ન કરે છે. પશ્ચિમના દેશોમાં દરેક મોટા કારખાનામાં સ્વતંત્ર પ્રયોગશાલા હોય છે. અને ત્યાં નીમણા સાત્તના જાણીતા એન્જિનિયર પ્રવિણ માણસો, કારખાનામાંની પ્રચલિત પદ્ધતિમાં શો સુધારો કરેવો તેના સતત પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. એ રીત હિંદ મહિલા કેટલાએક સુત કારખાનાવાળાઓએ પકડી છે અને તેમાં તેને કાયદો પણ થયો છે. એ સુધારા પ્રયત્નો એક પ્રયત્ન દાખલો આસના જૂઠાં જૂઠાં ઉદ્યોગમાં થયેલાં સુધારો છે. આસ એટલે જૂઠાં જૂઠાં પદાર્થમાંથી કાઢેલાં પુઝો, અથવા વાડ. તેને ખનિજ કોયલાને તપાવીને કઠાડતા હતા. તથાપિ તે તૈયાર કરવાની બીજી રીત મળી છે. કેરોસીન તેલનો કચો, ચરખી, અને એવા સીંચ પાતળા પદાર્થની પાતળા દાર ૧૦૦ અંશ સુધી તપાવેલા લોહના રીટર્ટમાં ઊંડાથી આસ ઉત્પન્ન થાય છે. તેને “એમ્પ્રેસ આસ” કહે છે. અને તેના ઉપયોગ આગગાડીમાંનાં ડાખમાં દીવા કરવાના કામમાં કરે છે. તેમજ ખનિજ કોયલાને આંચ દહને તે માંદેથી આસ કઠાડી લીધા પછી જે “કેડ” બાકી રહે છે, તેને તપાવીને તેના ઉપર હલનો પ્રવાહ છોડેથી કાર્બોનિક આક્સાઇડ અને નાઇટ્રોજનનું મિશ્રણ નીકળે છે તે પણ સારી રીતે બળે છે. તેના ઉપયોગ ધણું કરીને ઉપજતા ઉત્પન્ન કરવાના કામમાં કરે છે. તેવીજ રીતે પાણીની વરાળ પણ તપાવેલા “કેડ”માં છોડીને એક મતલબ આસ ઉત્પન્ન કરે છે તેને “વોટર આસ” કહે છે, એવી રીતે જૂઠાં જૂઠાં આસ તૈયાર કરવામાં

આપે છે; એવા આસના સુખ્ય એ ઉપયોગ થાય છે. પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરવો એ એક ઉપયોગ અને શક્તિ ઉત્પન્ન કરવી એ બીજો ઉપયોગ છે. આસની રોશનીમાં દાઢમાં કેટલો સુધારો થયો છે. પંદર વીસ વરસ પહેલાં સુખાઈ જેવે ટેકાળે ખુલ્લા દીવા વાપરતા હતા, તેનો લોકોની જાણમાં છેજ, તેની જગ્યાએ હવે મેટલના સિંધર પળે બળનારા દીવા આવ્યા છે. તેથી આસ ઝાંઝો ખપે છે અને પ્રકાશ વધારે પડે છે. ૫૦૦૦ મીલ્યનની આજવાણના દીવા નીકળશે એવું પહેલાં કોઈના સ્વપ્નામાંથી નહોતું, પણ હાલ તે મોટા રસ્તા ઉપર સળગતા નગર પડે છે. એમાં થોડાક વધારે દાખેશો આસ વાપરે છે. એ દાખેશો આસ મહિલા અંધ પામે આવીને વધારે જોરથી બળે છે અને તેવી ઉપર એમાંથી મેટલ પણ વધારે પ્રકાશિત થાય છે; આસના દીવાને વિજ્ઞાનીઓ દીવો સામાવાળીઓ યદ્ય પડ્યો ત્યારે તેમાં આવો સુધારો થયો. આસના ઇજિપ્તો પણ ૧૭૦૦ થોડાના બળનાં નીકળ્યાં છે. તેમજ આસના ચૂલા પણ નીકળીને તેવડે રસોઇ કરવાની સારી સવડ થઈ પડે છે. આસના દીવાને રસ્તામાં સળગાવ્યાને અને ૧૯૧૩ માં સો વરસ પૂરાં થયાં તેના સંબંધમાં એક શન વાર્ષિક પ્રદર્શન લંડનમાં ભરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં આસના દીવા, ઇજિપ્તો, ભટ્ટીઓ વગેરે આસનો ઉપયોગ કરવાનાં ઉપકરણોમાં કેવો કેવો સુધારો થતો ગયો તે સારી રીતે દેખાડવામાં આવ્યું હતું.

કૃત્રિમ ઝાકળ—કોપલાની ખાણોમાં આસનો ભડકો ધધને બચાકર હોનારત થાય છે, તેનું કારણ તે મહિલી દવામાં ઉડનરી ખનિજ કોપલાની રજકણો છે. તે ઝટ સળગી ઉઠે છે. તે પછી તે ચોરેચોરે ફેલાઈને સેકડો માણસોના જીવ લે છે. વાસ્તે એવાં ઉડતાં રજકણોના નાશ કરવા સાર એક અકલખાજ માણસે યંત્ર તૈયાર કર્યું છે. તેમાંથી પાણીના કુવારા બંદાર પડીને તેના ઉપર દવાનો પ્રવાહ એવા જોરમાં અદ્ભુત છે કે તે પાણીના છેક ઝીણા પરમાણુ ધધને આજુબાજુ ફેલાય છે. અને તે જગ્યાએ એક પ્રકારની ઝાકળ ઉત્પન્ન થાય છે. તે બંનાવટી ઝાકળમાં લાંબી કોપલાની રજકણો યુધાઈ જઈને તે ઝાકળની સાથે દેડે પડીને વગેરે મારે છે. તેથી કરીને ખાણોમાં યતી હોનારતની ખીક ઝોછી થાય છે.

શાહમુગનાં મૂલ્યવાન પીંછાંઓ—શાહમુગ એ સીંધી મોટા કદનું, નોંના ઉંટ જેવડું પક્ષી છે. તેનાં પીંછાં બહુ મૂલ્યવાન છે. મગમોની રોપી તે વિના શોભતી નથી. પરિણામે પીંછાં સારા આક્રીકમાં એ મુગ ખાસ ઉછેરવાનો એક ધીકતો હવોગ થઈ પડ્યો છે. ગયા એક વર્ષમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી સાડાપાંચ લાખ રતલ જેટલા પીંછાંની નીકાસ થઈ હતી ! અંધુક એકુતો હવે શાકને બદલે આ પક્ષીઓને ઉછેરે છે. દર ૮ મહીને પીંછાનો પાક થઈ શકે છે. અસુખ જાતનો ઝોરાક આપવાથી તથા જુદી જુદી જાતના શાહમુગના સંબંધથી નીપજતી પ્રજાનાં પીંછાં ખાસ સુંદર થાય છે. એની પણ વિધા તથા હુન્નર થઈ પડ્યો છે, અને હજારોની રોજી કામી છે. એ હવોગમાં નિર્દયતા અવસ્ય છે.

“ હંમજુન કરો ”નાં પાટીયાંની તાર્કાલિક અસર—એક મોટી ઓશીસના વડાએ અપાટળ પકામ કરવાને કલાકોને ચેતાવવા ટેકડેકાળે “ હંમજુન કરો ”નાં પાટીયાં ચોંટાડાવ્યાં. થોડાં દિવસ પછી તેને માલમ પડ્યું કે તેની અદ્ભુત અસર થઈ હતી. કેશીવર પાંચ હજાર રૂપિયા લઈને ઉપડી ગયો હતો, વડા કંઠાર્ક લેડી-ટાઈપીસ્ટ સાથે ન્હાસી ગયો હતો. ત્રણ કલાકોએ ઓશીસનાં માંચું હતું. કલાક દિવસ દિવસ પાટીયાં નીકળી ગયાં.

નહેરુ-કેળવણીને માટે નહેરુ પુસ્તકાલયોની આવશ્યકતા.

(નેપથક—૧. રંગીલદાસ મગનદાસ, કાપડીયા-ગણદેવી.)

નહેરુ-કેળવણી અને અમેરિકા સઘના દિશામાં પ્રતિવર્ષ વધુને વધુ પ્રગતિ કરતા આખ્યાનના છે. ત્યારે દિંદ માછળ ગોચરના ખાયા કેરે છે. પોતાની વિગતવશ બહારના ને ત્રીસ કોશના વીલી જતાં છતાં પણ વિગતની સ્મૃતિને માત્ર છે, વિગતની ક્ષિપ્ર આકર્ષા રહી છે અને પોતાની વિગત ગુણસંપન્ન પ્રગતિ સાથે દિંદ એક એવો દેસ છે કે જે ને ખરી દિશામાં પ્રગતિ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો, ત્રિચના સભ્ય દેશમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને લાયક છે. સૈકાઓ યમાં થર ઘાલી બેઠેલી થેર નિદ્રા અને આગસને દિંદે તિલાંતલી આપી દીધી છે અને દળનાં વર્ષ યપા ગુપ્ત દંકાઇ રહેલી દિંદ બાજોની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ ને ક્ષીણ પામવાની ક્ષમતા આપતી હતી, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને બિરિસ શાસ્યના પરિણામે મળતી તેકને સાધને પાછી બન્યુંને થઇ છે.

નહેરુ-કેળવણી અને અમેરિકા સઘના દિશામાં પ્રતિવર્ષ વધુને વધુ પ્રગતિ કરતા આખ્યાનના છે. ત્યારે દિંદ માછળ ગોચરના ખાયા કેરે છે. પોતાની વિગતવશ બહારના ને ત્રીસ કોશના વીલી જતાં છતાં પણ વિગતની સ્મૃતિને માત્ર છે, વિગતની ક્ષિપ્ર આકર્ષા રહી છે અને પોતાની વિગત ગુણસંપન્ન પ્રગતિ સાથે દિંદ એક એવો દેસ છે કે જે ને ખરી દિશામાં પ્રગતિ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો, ત્રિચના સભ્ય દેશમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને લાયક છે. સૈકાઓ યમાં થર ઘાલી બેઠેલી થેર નિદ્રા અને આગસને દિંદે તિલાંતલી આપી દીધી છે અને દળનાં વર્ષ યપા ગુપ્ત દંકાઇ રહેલી દિંદ બાજોની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ ને ક્ષીણ પામવાની ક્ષમતા આપતી હતી, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને બિરિસ શાસ્યના પરિણામે મળતી તેકને સાધને પાછી બન્યુંને થઇ છે.

નહેરુ-કેળવણી અને અમેરિકા સઘના દિશામાં પ્રતિવર્ષ વધુને વધુ પ્રગતિ કરતા આખ્યાનના છે. ત્યારે દિંદ માછળ ગોચરના ખાયા કેરે છે. પોતાની વિગતવશ બહારના ને ત્રીસ કોશના વીલી જતાં છતાં પણ વિગતની સ્મૃતિને માત્ર છે, વિગતની ક્ષિપ્ર આકર્ષા રહી છે અને પોતાની વિગત ગુણસંપન્ન પ્રગતિ સાથે દિંદ એક એવો દેસ છે કે જે ને ખરી દિશામાં પ્રગતિ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો, ત્રિચના સભ્ય દેશમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને લાયક છે. સૈકાઓ યમાં થર ઘાલી બેઠેલી થેર નિદ્રા અને આગસને દિંદે તિલાંતલી આપી દીધી છે અને દળનાં વર્ષ યપા ગુપ્ત દંકાઇ રહેલી દિંદ બાજોની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ ને ક્ષીણ પામવાની ક્ષમતા આપતી હતી, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને બિરિસ શાસ્યના પરિણામે મળતી તેકને સાધને પાછી બન્યુંને થઇ છે.

નહેરુ-કેળવણી અને અમેરિકા સઘના દિશામાં પ્રતિવર્ષ વધુને વધુ પ્રગતિ કરતા આખ્યાનના છે. ત્યારે દિંદ માછળ ગોચરના ખાયા કેરે છે. પોતાની વિગતવશ બહારના ને ત્રીસ કોશના વીલી જતાં છતાં પણ વિગતની સ્મૃતિને માત્ર છે, વિગતની ક્ષિપ્ર આકર્ષા રહી છે અને પોતાની વિગત ગુણસંપન્ન પ્રગતિ સાથે દિંદ એક એવો દેસ છે કે જે ને ખરી દિશામાં પ્રગતિ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો, ત્રિચના સભ્ય દેશમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને લાયક છે. સૈકાઓ યમાં થર ઘાલી બેઠેલી થેર નિદ્રા અને આગસને દિંદે તિલાંતલી આપી દીધી છે અને દળનાં વર્ષ યપા ગુપ્ત દંકાઇ રહેલી દિંદ બાજોની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ ને ક્ષીણ પામવાની ક્ષમતા આપતી હતી, તે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને બિરિસ શાસ્યના પરિણામે મળતી તેકને સાધને પાછી બન્યુંને થઇ છે.

ચાહ અને કાંઈ સ્વેચ્છનારાઓએ પીનારાઓ !

જરા લંક્ય દઈ વાંચો તો ખરા !

જેમના આદ્ય અને શાંતિના વ્યાપારીઓને તેમજ શોખીન પીનારાઓને વિદિત કરવામાં આવે છે કે આમરોડા, મનુ મનુમનુ, ચાહે હાલકે તેમજ અગ્રજીયો પેટીઓ વ્યાજની કાલે મળે છે. હોટેલને, માટે પશુ-પુશ્પોદાર અને શરૂઆતદાર ચાહે મોકલી આપવામાં આવશે. માટે વ્યાપારની શકિત કુદરતનારાઓએ તેમજ ચાહે શાંતિના શોખીન પીનારાઓએ એક વખત માલ મંગાવી જરૂર પડેલી કમી માલ થી પા થી મોકલી આપવામાં આવશે. લખો.

જમનાદાસ નારણદાસ ચાહેવાળા.

સત્ય

પતરાઓએ નક્કી આંખી હવે કોઈ કળાતું નથી.

જોઈએ છે " ખરી બાંદશાહી યાકુતી " ના સંસ્કારી રજીસ્ટર

રજીસ્ટર

નંબર ૨૨૦ છે અને તેના બતાવવાના

રજીસ્ટર છે

જાણીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆ છે

એમ એમ સર્વે નક્કીઆઓને ચેલેજ આપી સાબીત કર્યું.

આ ઉંચી બતાવતી વનરપતિક જોણીઓનાં વિચાર, નાનામાં અને પાંચની બીજા રજીસ્ટરને માટે દેશી રજીસ્ટર લુગામાં બનાવે છે. ધો. ૪૦ જાણીતી રજી. નં. ૧૦ રજી. માટે રજી.

ચાંદલીઆ કંપની.

હવે લલસલાને પણ કબુલ કરવું પડે છે કે

જુના રોગો દેરી દવાથી જ

જોઈએ છે સર્વે સર્વે રજી. નં. ૧૦ અને આરંભમાં રજી. નં. ૧૦ માટે રજી. નં. ૧૦ નામનરજી. રજી. નં. ૧૦ સાચી રજી. નં. ૧૦

જરાશ કર એમજીનું દવાખાનું

જોઈએ છે રજી. નં. ૧૦ રજી. નં. ૧૦ રજી. નં. ૧૦

YAGHOI, YAGHOI

જોઈએ છે રજી. નં. ૧૦ રજી. નં. ૧૦ રજી. નં. ૧૦

દરેક શહેરમાં એજન્ટો જોડાયે છીએ.

સોમેશ્વર-કામીનીયાં-પીલ્સ.

તમારું શરીર નબળાઈથી નબળાં જાયું હોય. લોહી ફીકું પડી ચલેલાની
કાલાશ જતી રહી હોય, ખાતુ ફીલુ થઈ પેસાળમાં જતી હોય, કુટેવથી તાકાત ગુમાવી
હોય, હાથ પગમાં કળતર થતી હોય, સ્મરણ શક્તિ કમની થઈ ગઈ હોય, પાચન
શક્તિ બેદોબર ન થતી હોય તો મોદેરબાની કરી ઉપરની સોમેશ્વર પીલ્સ વાપરી
ખાત્રી કરો, આ પીલ્સ, ઉપરના સર્વ રોગને હરી ખાતુપુષ્ટ બનાવી ખરી શક્તિ
આપે છે. કી. રૂ. ૭૫

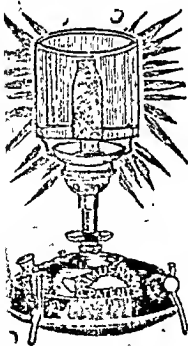
સોમેશ્વર ધૂત.

આ ધૂતના સેવનથી ગમે તેવો નબળો માણસ પણ પહેલવાન થાય છે.
કી. રૂ. ૧૫

સોમેશ્વર-ઔપધાસય

દસનબહી મીટ સમબાગ-ગાડીખાતાં.

કરોંચી

અમારે ત્યાં માઈમસં રોગ અને
તેને લખતો છુટક સામાન
કોણયતે મળશે.

એજન્ટો જોડાયે છે.

લક્ષ્મીદાસ ભવાનજી.

મેન્યુફેક્ચર્સ હિન્દ રોગ અને લાઈટ બરનર
આદ્યનબીદીંગ, ગીરગામ-મુંબઈ.

અમીચંદ ગોવીંદજીની

આખા હિંદુસ્તાનમાં સરવેથી જુના અને પ્રજાના બારે વીંધાસવાળી હિંસી મીઠાકાળા મોટી દુકાન. ઠેક-બહારકેટ, શેષ મેખળ સ્ત્રી, જુનામંત્રીદની સામે, મુખ્ય સંજનાળા વેલ્ટેર્ન શીડલ મુખ્ય તરફથી અગાળ જાણીએ છીએ કે મુખ્યના મીઠાકાળાનાવતારા મુખ્યથી અમીચંદ ગોવીંદજીને ૧૮૯૮ માં ભારપેશાં વેલ્ટેર્ન મોટી મીઠાકાળા મેલિસમાં સારા માલ જનાવતા મોટીની સાથેના સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવી છે. વેલ્ટેર્ન શીડલ મુખ્ય.

૧૧, ફેરીકાન સ્ત્રી, ૪૦ સી.

કબજુડ હિંસી સરનાન,

હુરી ફીલીપસ, સોટરી.

આ ભાષીની મીઠાકાળા દુકાનમાં હિંસી મારાથી ભરેલી તરફવાર જાતની મીઠાકાળા સરવે જાતના દલવા, અધરપીના સાડા, બધી, સુનારેથી વગેરે તાજા રોજ-મગરો.

ઉપરાંત જ્યોને સગનસા તથા બીજા શુભ દીવસ ઉપર જેવી રંગાસ મીઠાકાળા જાતની દો તેને એક દીવસ આગમ્યથી આડે આપવાથી જાતની આપવામાં આવે.

અમારે ત્યાં અમારાં ધરામાં કરી પણ કાવાની ધારી રાખી નહી. ધરામાં પોતાના માથેથી પાસે પણ વરદી મીઠાકાળાથી એક જ સાથે હિંસી માલ પુરા પાડીયું.

મહેરજાની કદી ધરામાં અમારા નામનું પાડીયું વાંચું તથા માલ ઉપર દીવસ તપાસીને ફેરી. બહાર ગ્રામ મારે માલ વી. પી. થી મીઠાકાળા નહી.

ઉચ્ચવર્ગોના હિંદુ ગૃહસ્થો મારે

જમવાની ઉમદા-સગવડ.

અત્યાર સુધી ઉચ્ચ વર્ગના હિંદુઓનો એવો મત હતો કે ધરના જેવું ઉત્તમ જોજન બહાર મળી શકતું નથી. તે વિચાર હવે ખરો નથી એની સાબર કાંકા બોર્ડિંગ-હાઉસે, પોતાનાં ઉત્તમ શુદ્ધ જોજનથી સર્વેની ખાતરી કરી આપી છે.

હિંદુમાં હિંદુ અનાજ, ગોખુ-કુધ, તાજાં શાકભાજી, અને હિંદુ ધી તેમજ ધર આગળ તૈયાર કરાવેલા મરી મસાલો આ ખાતામાં વાપરવામાં આવે છે.

મુખ્યત્વે નોકરો-અને માલિકાની જાતિ કેખરેઅને લીધે બહોળા પ્રસિદ્ધિ પામી શકે.

ધી-સાબરકાંઠા બોર્ડિંગ હાઉસ

કે-નાંઆકાંઠા-પાયધુણી.

મુખ્ય નં. ૨

ॐ तस्यै ।

સત્ય.

શાર્મિક, સાંસારિક, વૈજ્ઞાનિક, સાહિત્ય સંબંધી તથા મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સંબંધી અન્ય ક્રિયાઓ અર્થા કરનાર શુભચાલી બાપામાં દર અંગેજી ભાસના આરંભમાં મળત મનુ માસિક પત્ર.

પુસ્તક ૨ ભુ.

મે, સન ૧૯૧૪.

અંક ૧૧ મે.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧-૪. કવિતાઓ-૧ા. 'ટી. બી. ક'થારીઆ. એચ. એમ. રેસાઇ વિગેરે	૫૧૫
૫. ક્રીએ આશાકરિત્રી યતુ.	૫૧૮
૬. ખંજા અને મંગદ્વારના મગનલાડ મણેકલાલ જવેરી	૫૨૪
૭. મદદા કવિ દુશરામ-ના રંગીલદાસ મગનલાલ કાપરીઆ	૫૩૦
૮. દશે ઉત્તમ નવલકથાઓ સંબંધી ચર્ચાપત્ર.	૫૩૮
૯. નંદેશ પુસ્તકાલયોની આવરકાના-ના રંગીલદાસ મગનલાલ કાપરીઆ.	૫૪૦
૧૦. પ્રયોગ બલત-ના મ. મા. જવેરી.	૫૪૭
૧૧. સૌંદર્ય (વિજ્ઞાન) વિષા ઇ. સંબંધી નવીન ચોંધા તથા વિચારો (સતી).	૫૫૭
૧૨. સામાજિક પ્રેક્ષણ (સતી)	૫૬૧
૧૩. સાહિત્ય સમાચાર.	૫૬૪

તંત્રી અને વ્યવસ્થાપક.

માતીલાલ ત્રિશુપનદાસ દલાલ,

લાઇ કોર્ટ જોઇ.

નં. ૮૨ હાંતાલી-મુંબઈ.

વાર્ષિકમુલ્ય રૂ. ૨-૩-૦ તથા ૫૨૬૬ માર્ચ-૩-૨૧ (૩ શી. ૮ પેન્ડ) પોસ્ટેજ સહિત.

વડોદરા-ચિંપાપુરામાં થી હુદુદુમિત સ્ક્રિમ મિનિ'મ-પ્રેસમાં વિરુલભાઈ આચારામ દમ્પ્ટે
બાપી-તેજ દેસાઈ તા. ૪-૫-૧૯૧૪ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયું.

"સત્ય" દ્વારા

સત્ય માર્ગ

તે

આ સત્ય સ્વદેશી કો-ઓ-

પેરિટિવ સ્ટોર્સ કં. લિ

જ્યાં જાઓ ત્યાં એકજ સત્ય રીત!

૧. ટાઇમ્સ બિલ્ડિંગ, ઘાટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૨. બિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૩. માર્ધવ બાગ, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

૪. હાકોરદ્વાર, સત્ય સ્વદેશી સ્ટોર્સ.

મુખ્ય સરખા મોઢિયાં કોલેરામાં

અનેક સત્ય સ્વદેશી વસ્તુઓની સત

સત્ય

વિશ્વવિખ્યાત આતંકનિગ્રહ સૌપધાલય.

(સાચા રોગીઓને મૃત્યુના મુખમાંથી છોડવાને રીઝાય તથા બળવાન બનાવનારા અમૃતમય સૌપધાનો પૂર્ણ અચાર-કરવાથી સમગ્ર જગતના પરમમિત્ર રૂપ) ના અમૃત્ય રત્નો.

તંદુરસ્તી અને તાકાત, સમગ્રાં મુખ.
અને સંપત્તિનું ઔષ્ઠ સાધન
આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

કઈપણ રોગથી, કામધંધાના અસહ્ય બોળાંથી અથવા અણમગજને લીધે કરેલી, બૂસોથી છંદગીને નકારી કરી દેનારી સારીરિક નબળાઈને દૂર કરે છે. અને ચરીરના તમામ અવયવોને તંદુરસ્તી તથા તાકાતનો પૂરતો લાભ આપે છે. વેધો, ડાકડેરો અને સ્વાસ્થ્ય સમગ્ર સક્રિયતાથી કુશળ માણસો તરફથી જાળાઈ સંદેશોથી ગોળીઓની દત્તેદનો મજબુત પ્રગટે છે.
કિંમત—ગોળી ૩૨ ની દબી ૧ નો રૂ. ૧

સહસ્રપુટી અક્ષક ભસ્મ.

આ ભસ્મનો નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો જીવાની કદી નેતી નથી, ચરીર દૃઢ થાય છે અને કાંઠ, પાંદુરોગ, સોજના દરદો, ક્ષયનું દરદ તથા નપુસકપણનો નાશ થાય છે. સવારસાંજ જમ્યા પહેલાં પાંચાં આનીએથી ઘી સાકર અથવા મંધના સાથે ચાટી, ઉપર થોડું દૂધ પીવું ખાસ પ્રસંગમાં જરૂરી વિશેષ વિગત ક્વા મોકલતી વખતે જણાવવામાં આવે છે.
કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૫૦) થયાસ.

અપૂર્વ સાહિત્ય.

મુકતા.

સંસ્કૃત કાદમરીનું રેમરણ કરાવનારી મંજુન સિલીથી સુશોભિત, રસ, અમલકાર અને તાકાતની અપૂર્વ ગોઠવણથી અલૌકિક આનંદ આપનાર તથા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન આપનાર એક સંદેશ નોવેલ.

૩૬ ઉપી આઠ પેટ ૫૭ શેર્મ કિંમત રૂ. ૩ નજી વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર—કાઠિયાવાડ.

ગરેલા પુસ્તકને પાણું લાવી આપનાર

વાણકરજી તેલ.

આ તેલ સગવડથી દેવેલી પુરૂષ શક્તિ પાછી મળે છે. આ અપૂર્વ ચમત્કારિક ધંધાજ પહેલેજ દિવસે પોતાનો કામરો ખતાવે છે, જે દમિય મોટે દબી રહે છે.

મુખ અને સંતનિધી નિરાશ પડેલાઓને મોટે તે એક મોહોટા આશીર્વાદ સમાન છે.

કિંમત—તોલા ૧ ના બારેલી ૧ ના રૂપિયા ૫ પાંચ.

ભયંકર બૂસોથી અચાવનાર ચરીર રક્ષાના માર્ગ બનાવનાર

કામશાસ્ત્ર વાંચો.

પાંચ મુખ— વેદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

સંબાદેવી વોઠ

જામનગર—કાઠિયાવાડ

વગર પોષ્ટેજ ને મોકલ મંગાવે તેને મફત મોકલવામાં આવે છે.

ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી. *

(શાદૂલવિકીરિત.)

(૧)

આલી અંચળ આલથી સરવરે તીરે ઉભી સુન્દરી
જોઇ અંચળ સ્નેહ વારિસમાં વિકસતી પાંખડી
ખાસમાં જિન્દુ તુવાર મેળી સમજે આશ્વર્થથી ભાજતી
અંચલી અધરે અરાડી ચકિતા, ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી.

(૨)

ખીસ્માં આસુમનો શુદ્ધ સીતળ જે, રસો પરે હીંચતા
લીલી ડાગ પરે રહી વિકસતી, છે સિન્ધુ સી, પાંખડી,
જોઈ એ સદયે વિશાસ કરતી, આશ્વર્થથી સુન્દરી
અંચલી અધરે અરાડી ચકિતા, ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી.

(૩)

અંકો રૂં દિવસે વિશાળ નજમાં, સીતાં રૂં રાત્રિ વિરો;
ધારે સિમત અસંખ્ય તારક નખને લ્યોમ ગંગા ખિલે;
આશ્વર્થે રિપર દમિયી અંચલો સહિ લીલા ન્યાજતી
અંચલી અધરે અરાડી ચકિતા, ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી.

(૪)

જોતી તે નવ પાવના વિરદિલી, બ્દાલા તથી વારડી
જોવામાં દૂર પંખની રૂડતી, પાંખો તુણી ધારતી,
રૂં બ્દાલો અહીં આવીયો વિરદથી, એ જાંતિમાં છે રૂપી
અંચલી અધરે અરાડી ચકિતા, ને ! આ મૃગાક્ષી ઉભી.

H. M. Desai.

મન સ્મરને.

(રાગ—સારંગ—મન મને માને નેદિ. સો રેરા સંચળપુ તોય રૂં પાપ !)

ઓ માનસ ભૂંગ ! પરિભવ લેવા ભુજ હું પૂર્ણમરને.

સંસાર વિરો, રેણર હું એ દુર્લભ મધુ મારનરને.

રૂં ખીલી રૂં મશુની વાડી, કુસુમિત અતિ આડ તથી આડી.

તન તાપ શુભાવી વિચાર દાંડી—

ઓ.

● જોડાણની ચોથી સર્વદાય પરિવર્તમાં. કાળવિચારી જનને મટે રાહ પથેથી પ્રાપ્તિ.

કુલ યુગ્મ ખીલ્યાં અનિ એ વગડે, નીલિતાન તહિં કદી ત્યાં બગડે,
પછી અનક કેમ દરી રૂગડે ?—

ઓ.

હવે એ વનમાં નવ હોવે કદી, અનિ ! સંવત્ર પાલન થાય યદિ.
બહુ સિધ્ધ ગયા બસ એમ વેદી—

ઓ.

અનિ મિષ્ટ પરાગ પ્રભુ ચરણે, સુખ સત્ય વસે વિહુને રાસણે.
નવ ભીતિ પછી કદીએ મરણે—

ઓ.

વિપથી કુસુમે કદી જો તું જશે, પરિહોસ અતિશય ત્યાંજ ધશે.
નવ વાંચિત યુગ્મ તને મળશે—

ઓ.

અરવિન્દ વિષે યદિ તું દરશે, ગગ કાઠ તહિં કુલકુ દરશે.
વિષ્ણુ મોત વિષે પ્રિય ! તું મરશે—

ઓ.

નહિ પ્રેમ વસે જગનાં જનમાં, કયમ બહુ થવું અહિં બધનમાં.
સમજશ મહી ક્યારે મનમાં ?—

ઓ.

દાણમંચર આ તનુ તારું, વિપયાદિકમાં નિલ રમનારું,
હીર ત્યાગી ગ્રહે નીર એ ખારું—

ઓ.

અહિં પંક્તમાં બહુ સ્વાર્થ ભર્યો; ક્યમ અધ મધ અનુરામ દર્યો ?
તણ શીત હુતાશનમાં શું દર્યો ?—

ઓ.

કુલકે કુલકા દરતોજ દર્યો, પણ ઉત્તમ એક ન અર્થ સર્યો.
મધુકર ! હવે જન્મ ત્યાજ ધર્યો—

ઓ.

મરવાળા.

|

“ ધીરજ ”

સ્નેહશંકા.

શિખરિણી.

અમારા મેથિરા, પરમજન છો કે નહિ તમે.
ફેણી ભુજોને એ, અનુભવી તમારા હૃદયને;
તમે જો રેલાવો, હૃદય રસ રેલા અમ પ્રતિ,
અમે રેલાવીશું, હર હર મળે એ કુદરતી.

કુડા હૈરાની જો, અમ તરફ રાખો કહિનંતા,
તમે સાથે ઝીમે, અમ હૃદય ! શી રીત મૃદુતા;
તમે માથે વેરો, કુમકુમ ભર્યા પ્રતિ કુલકાં,
બરી શું ત્યારે શું ? તમ હૃદય એરી ઉઝરડા ?

મનુષ્યોનાં હૃદયે, હજી હુલ્લની એક દરિય,
અમી સારે ઝરે, હજી નથી શીખ્યા આ અધમતા;
એકરી એકરી, રત્ન કળસં રોળે શયિ દિરે,
એકરીનાં હૃદયે, લઈએ કરે એક પ્રણયે.

“અમે રાહુ તોમે, જંગલ અમને આહવા નથી,
મનુષ્યોને એવું બહુ બળવાની લત પડી;
બિચારાં તે ક્યાં બી કુદરત નહીં ન્યાય સમજે,
ખોં એરી વારીને, હિ નહિ મધુરું કળ મજે.

ન સોધ્યું વિનાને, અરઃ બંગ આકાશ સમુદ્ર,
મહાત્મીનાં આ પામ રૂપ જેડી અણુ અણુ;
અને એ નાથે દા ! નયન પ્રિય એવે, નયનને,
હૃદયે રૂઢાં હોડા હલ્ય પિય એવે હલ્યને.

હો ક્યાંની સંક, વિમળ નિરંજની પ્રકાશમાં,
ખરે સંકા ધા તી કષ્ટ લખડાં મોહ મળનાં;
બધે સ્વાધી બાપુ ! ક્ષિર કંઠી કુદરત મંડે,
અરથે સંકાને કુદરત એક સંજય નહિ.

સ્નેહ

સીએ આજ્ઞાદારિણી થવું.

(૨)

ગાંધીજી આપણે આ વિષે કેવાં વિચારોથી એવે બેહદ સારંગતો મહાત્મીની
કરી આજ્ઞા કે સીએ પાત્રને આજ્ઞાદાર ન થવામાં અર્થાત્ તેની મરજી વિરુદ્ધ વર્તવામાં
આવું બૂબ્બ છે ! ઉલ્ટું, એ સારંગ મદલ કરવનો છે; કે જે પતિની કમજાનુસાર વર્તવામાં
આવું અવશ્ય બૂબ્બ છે. આજ્ઞાદારે કહી “ જુના વિચાર ” વાળાઓ સાથે હમારો મહાત્મ
હતો એમ કહેવાની બદર જલ્દા નહોતી. પરંતુ જેરુમન થતી અટકાવવા અત્ર તે ૨૫૪
કરી દબાવે છીએ. મતભેદ હવે હમો યાવ છે, “ અસલી ” એ એમાં સીએ બૂબ્બ માત્ર
કિંવા સુખ્ય બૂબ્બ માત્ર બોલ છે. હમારું કથન એ છે કે તેતો તેતું એક બૂબ્બ બૂબ્બ છે,
એ બૂબ્બ હપ્પેગી બૂબ્બેમાં એક માત્ર છે, અને એનથીએ વખારે કુદર બૂબ્બે મદલ
કરવા તું તેમને પડ્યાં છે. જે સી આજ્ઞાદારિણી થતાની કૃત્યતા માનશે તેને હમે સંપૂર્ણ
નહીં થયું અણુ; સીએ, કહીશું.

યમનિયમના પાત્રન માત્રથી પોતાને સિદ્ધ યોગીરાજ અને પરદેસ માનનાર જેવી મૂંઝ તે કરે છે. કેવલ પત્તભક્તિપરાયણ સ્ત્રી પૂજ્ય છે. પરંતુ પત્ત અને કુટુંબના સ્વાર્થને કિંચિત્ ભોગે પણ ને સ્ત્રી સંસાર, પ્રામાણિકતા, ઉદારતા, દેશાભિમાન દંત્યાદિ સદ્ગુણો વ્યવહારમાં પ્રગટ કરે છે તે તેનાથી પણ તરોય પૂજ્ય છે. પત્ની પતિબદ્ધતા પોતાના સ્વાર્થથીજ યાય છે અને યશેન. તેથી એ શુભને ખાસ કેળવવાની અને તે પર બાર મૂકવાની જરૂર એટલી બધી જરૂર નથી. તેનાથી પણ ચરિત્રતા તથા આવરણ તેમજ તેનાથી વધારે અધરા, વધારે નાજુક, તથા વધારે સંદેહ સર્જણોમાં તેના ચિત્તને ખાસ પ્રવેશ કરાવવાની વધારે ગંભીર જરૂર છે !

જ્ઞાની થવું એ બોધ સ્ત્રીને કેમ નથી આપતા ?

આ નવા પ્રકરણમાં નીતિના સિદ્ધાંતો આવે છે. તે ઉપરાંત એક નવું પ્રકરણ તે જાનવું છે. ગર્ભધારણ, પ્રસવ તથા સતુર્યની નિધાઓ, કુંકમાં સંયોગી તથા કુટુંબોપયોગી સામાન્ય વેદક-ચિકિત્સા તેમજ નિદાન-જાલક ઉછેરવાની નિધા, ગાયનવાદન, દંત્યાદિ આત્મ તથા પર મનોરંજક નિધાયુક્ત કલાઓ, ખપ્પેશુ શિશુ શુદ્ધણ તથા જરતકામ (એ ઝાઝું શિખવું એ સામાન્ય રીતે સ્ત્રીને કસરત વિનાની તથા બેઠેલ કયાની કરી નાંખનાર તથા આંખ બગડનાર તથા મગજ દુઃખવનાર હોવાથી ધરના જરૂરી ખપ્પેશુજ શિખવું અથવા તેનું કામ તરત જરૂરી જોઈએ કરવું હટ છે) સ્વચ્છતા તથા આરોગ્યના નિયમો તથા ઉપાયો, સારી તથા સોંપી તેમજ ગમત આપનારી કસતો, ચાલવા બોલવા ઇંદ્રીની રીતભાત વર્તમાનપત્રની ખબરો તેમજ 'લીકરો' વાંચી શકે એટલું (કમમાં કમ) ભાષાઓનું જ્ઞાન, સાડું ગણિત દંત્યાદિ નિપોણું જ્ઞાન સ્ત્રીઓએ હેવું. એ સૌથી ઉપયોગી જાણત ઉપર કેમ આજ્ઞાકારિણી સ્ત્રી દર્શાવે પણ કાર મૂકવામાં આવતો નથી એવું હમારું આશ્ચર્ય છે ! હુદ્ડ હેતુને આરોપ ન મકનો એ સિદ્ધાંતો સામાન્ય નિયમ છે. પરંતુ પૂછ્યા વિના ચાલવું નથી કે, સ્ત્રી એવી જ્ઞાની થવી જોઈએ એમ કહેવાય તો સ્ત્રી કરતાં પોતે વધારે બંધનમાં ફસાઈ જવાય છે-કેમકે જ્ઞાનદાતા તો પુરૂષ છે-તેથીજ એ જ્ઞાન નહોં હે.ય ? સ્ત્રી આજ્ઞાકારી યાય તેનો અંતિમ હેતુ તો પતિનું મનોરંજન કરવાનું છે. પરંતુ ઉક્ત શુભોપજ્ઞા સ્ત્રી પતિનું મનોરંજન વળી પોતાનું મનોરંજન કરવા સાથે, ચતુરણ કરી શકશે એ નિદાનો કેમ રિસ્મરણ કરે છે ?

આજ્ઞાકારિણી યવની આવસ્થકનાપર અતિભાર મેલવાથી સ્ત્રીમાં એ સદ્ગુણ પૂર્ણપણે આવેલો છે. પરંતુ જ્યાં પતિની આજ્ઞા નહોં હે.ય, પતિ મૈન હોય ત્યાં શું કરવું તેનો તત્કાલ નિર્ણય કરવાની શક્તિને ભોગેજ એ સદ્ગુણ આવ્યો છે. જે હીંદુઓને તે અનુભવ નહોં થયો હોય તેમની અવગ્રહન શક્તિ માટે બહુ માન હોવું અચમ્બ છે.

આજ્ઞાકારિતા ઉપર અસલ અતિભાર મુકવાનું એક સંભવિત કારણ.

“ સ્ત્રીએ આજ્ઞાકારિણી થવું ” એ આજ્ઞાની સપારી દેહને તપાસતાં શું જણાય છે ? એમ કે પુરૂષ ને આજ્ઞા કરે તેનું સ્ત્રી પાલન કરે, એટલે બધું પુરૂષ આ પ્રમાણે સ્ત્રી પામેથી

અતિ અરૂપની આશા કરે છે અને દિવિત્ માનવી સંતુષ્ટ થઈ જાય છે. હમારો એવો વધોજ છે કે, સૌ એટલી જાણી રહેલ - જુદીની તો હોવીજ નહીં જોઈએ કે સ્વપ્ન આત્મા કરે ત્યારે જ સમજે કે મારે શું કરવું છે ? પતિની આજ્ઞા વચ્ચે તેની તરફની કંઈ પણ સ્વચ્છતા કરવા વગરજ, તેના કોઈએક તથા લાગતા વગરના તેનાં કામથી પ્રેરિત થઈ જાય એવી ખબરદાર સૌ હોવી જોઈએ. આત્મા અનુસાર તો પાણીનું દોર પણ ચાલે છે. એમાં કંઈ વડાધજ નથી. તેથી એમ અનુમાન થાય છે કે, ' સૌએ આત્માકારિણી થવું ' એ સ્વતંત્ર ઉત્પત્તિ ખૂલ જ્યારે અતિ પ્રાચીન સમયમાં પુરૂષો પણ ગાંડ જંગલી મરીને સહજ જંગમરૂક થયા હશે અને સૌ તો વગડાનાં પશુ જેવીજ રહી હશે ત્યારે ઘડ હશે, તેથી તે જંગલી પશુ મરીને પાણીનું પશુ થાય એટલુંજ તેમનાથી નખ-જોટલાજ વધારે સંસ્કારી પુરૂષોની એક માત્ર ઇચ્છા હશે. મનુષ્ય ભતિની પ્રાથમિક (' પ્રીમીટીવ ') સ્થિતિમાં જ્યારે ઓછા સદ્ગુણોજ પ્રકાશિત અને જ્ઞાન હેય છે ત્યારે " આંધળા ગામમાં કાણુથી પ્રધાન " તેમ આ આત્માકારિતાનો સદ્ગુણ, જે ત્રણ સંશુભાંતી કૃત્વં સભામાં યોગ્ય રીતે પ્રધાન નીમાંયો તે યોગ્ય હતું. પરંતુ સુધરેલા જમાનામાં નો કંડીવધ સદ્ગુણો વડેજ વ્યક્તિનું જીવન તથા સમાજના બધારણનો નિર્બંધ થઈ શકે છે. તે કોટાં સમૂહમાં આત્માકારિતાની પડવી ઉચ્ચતા કાયમ રાખવી અત્યંત છે. એ સદ્ગુણ માત્ર દહાવર્યા અને ' સીનીવેલીટી ' ને પ્રભાવે પ્રધાનપદ પચાવી પડ્યો છે. પ્રાચીનતા માત્રને લીધે તેનામાં વિશેષ પરિવર્તનો જન્મ-ઉત્પન્ન થયા છે. અતિ પ્રાચીનકાળમાં આર્થ પ્રાપ્તિનું મુખ્ય ધન માત્ર ગેા હતું અને તેથી તે માતાતૃત્ય પૂજ્ય થઈ પડી; પરંતુ તે પછી ભેંસ, ઘોડા વગેરે તેનાથી પણ વધારે ઉપયોગી તથા મોંઘાં પ્રાપ્તિ જોની ઉપયોગિતા જણાઈ અને હાલના સમયમાં ગાય કરતાં અને માવનું રપાન લઈ શકે અને ગાય તથા બગદ લગભગ નામી તથા અ.ઉ.ર-ઓ.ડેટ થઈ પડે એમાં નવું ધોળાક બળ તથા યજ્ઞની પણ શોધ થઈ છે. છતાં ગાયની પરિવ્રતા તથા પૂજ્યતા એટલી થઈ નથી તેમજ ગાયનું મૂલ્ય ઘટાડનારાં અને માવથી પણ વધારે ઉપયોગી તથા જુદીશીલ ખીજ પશુઓ તથા યજ્ઞની પૂજ્યતા તેની નવીનતાને લીધે અને ગાય એ પૂજ્યભાવની ' મોનોપલી ' સનાતન કાળથી કરી લીધેલી હોવાથી, યદ્ય સકની નથી તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીનાં આત્માકારિતા કરતાં અનેક સદ્ગુણો વિશેષ ઉપયોગી તથા આર્થિક હેવા છતાં, આત્માકારિતાજ તેની પ્રાચીનતા અને પ્રાથમિકતાને લીધે, હોહાતા ચિત્તમાં પ્રથમ સ્થાને ચોંટી રહી છે.

સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની જુદીનો અધ્યાપલો ભોગ.

પૂર્વ દેશની સ્ત્રીઓ પોતાની પાત્રાલ ભગિનીઓથી યોગ્યતાં પાછળ પડી ગયલી હોવાનું એક મુખ્ય કારણ પુરૂષ વર્ગની આત્માજોની તેજાને વાટ જોતી એસાડી રાખવાનું છે ! સ્વ-જુદિયો તેઓ, વગર આત્માજો. કંઈ જ કરી શકતી નથી. આત્મવિશ્વાસ તેમનામાં પાદુભૂત થવા દીધોજ નથી. પિતા, પતિ તથા પુત્રની આજ્ઞાની પરંપરાથી તેમના માનસિક સ્તરીરમાંથી સ્વતંત્રતાનું લોહી ઉડી ગયું છે ! કંઈક પણ સ્વતંત્રતા વિના સ્વતંત્ર જુદિ-*originality*-ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી. સ્વતંત્રતાના સદ્ગુણોની આજ્ઞા કરવાને બદલે તેના દુરપયોગનાં બધાંજ સ્વપ્ન લીધેને આત્માજો કપાં છે-તેથી સ્વેચ્છ વિચરના બધાની નાક કાપી નાંખવા જેવું, સ્ત્રીની સ્વતંત્રતાનું તેઓએ સમૂચ્છેડેલ કપું છે. સ્ત્રી સ્વતંત્રતાનો દુરપ-

યોગ કરે તો, યાદિ રાજ્ય તરફથી તેમને શિક્ષાપાત્ર દરવાજાનો કાપદા ધક્કાવવાને બદલે તેઓએ જડમૂલ્યથી સ્વતંત્રતાજી ઉમેડી નાંખી છે !

પરસ્પર સી પુરૂષનાં કર્તવ્ય દર્શાવવાની જરૂર-બંધુ સ્નેહ બંધનકારી !

હમારા નમ્ર મત પ્રમાણે “ પત્નીએ આજ્ઞાકારિણી યતું ” એવા ખતના ખરડાના ધડ-નરાઓએ જે સ્ત્રીને પુરૂષ જેટલીજ, સહયતા તથા નીતિની વ્યાપક ચતુર્દિશામાં સમાવેશ યદ્ય સકે એટલી સ્વતંત્રતા આપીને પછી, આજ્ઞાને બદલે માત્ર સ્વચ્ચરિ સ્ત્રીએ પતિને તથા કુટુંબને તેમજ દેશને-અને તે પોતાના અતિથય આત્મભ્રમ આપવા વગર-વિશેષ ઉપયોગી યદ્ય પડવાના માર્ગોની રૂપરેખા માત્ર સામાન્ય ઉદ્દેશરૂપે, દર્શાવી-દતે તો તેઓ હીંદુ સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ સમાજ ઉપર વધારે ઉપકાર કરી ગયલા મણાતે. શ્રીએ ‘ પતિને આજ્ઞાકારિણી રહેવું ’ એ બુદ્ધી વાત કહેવાને બદલે જે તેણે ‘ કર્તવ્ય પરાયણ યતું ’ પતિને દિલગીર ન થવાં દેવો, તેવું મનારજન કરવું, તેણે કુનેકથી કામ લેવું દરવાદિ બોધ કર્યો હતો તો તેથી ધારેલો હતો સ્વતંત્રતાનો અર્થમિશ્રેષ્ઠ કાષ્ટા વગર વધારે સારી રીતે સિદ્ધ થતો. જે સ્ત્રીએ આજ્ઞાકારિણી યતું એમ કહેવાને બદલે, તેઓએ પતિપત્ની ઉભયે પરસ્પર પ્રેમન દરવાજા ઉઘોળી બનવું, પરસ્પર પ્રેમ રાખવો, પરસ્પર એક બીજાની નની બહો ઉદાર મનથી લાભ કરેલી ઇત્યાદિ પરસ્પર ધર્મો દર્શાવ્યા હતા તો તે બહુ ઉત્તમ પક્ષ યદ્ય પડતો. પરંતુ “ પરસ્પર ” શબ્દ તો “ બાંધકાટ ” (વૈદિક સંદેહ બાદ ક તાં) કરનામાં આવેલો જણાય છે. પુરૂષે તો સ્ત્રીને ખુશરાવવા તથા આદારવા અને બધું તો પાંચ ગાંઠો કરવા ચિત્રાપ, બીજું કાંઈ કર્તવ્યજ નથી એમ માની લેવામાં આવ્યું છે. અને એમાં તે ગું પાડ કરે છે તે સંમતવું કહીને છે. કેમકે પ્રવકાવે-પહેરાવે નહીં તો તો તે ખરીજ જાય એમ છે. અને, ટાળીના કરાવવા એ તો માત્ર સ્ત્રીને જીવતી ‘ રાજેરી ’ કરવા બરેબર છે. પુરૂષોએ પોતાને કેટલા છટા રાખ્યા છે કે એકપત્નીવ્રતકારી યદ્ય પણ કોઈક જ સ્ત્રીમાં બંધન કરવામાં આવ્યું છે. મનુસ્મૃતિ જેવાં-ઉત્તમ ગ્રંથમાં પણ માત્ર અગ્નિયમાં પછી રવા સારૂ તેને કાઢી મૂકીને બીજી સ્ત્રી કરવાની ચોખ્ખા રમ આપવામાં આવી છે ! જે બંધનો સ્ત્રી માટે બપરૂ રૂપ, સદુચરૂ રૂપ છે, તો પોતા માટે કાંઈ પણ કેમ નહીં ? ત્યારે પોતે પણ એક પત્ની જીવતે જીવનજન ન કરવાના બંધનથી કેમ નહીં બંધાયો ? અને તેનો પણ હમને જાણવાં નથી. પરંતુ અગ્નિયમાં પતિનું પંચ સ્ત્રીએ શું કરવું તેનો ઉદ્દેશ કરવાનું મનુમદારાજની સ્મૃતિમાં કેમ નથી આવ્યું ? એમ હમારી રાંકા છે. મનુસ્મૃતિના અલુક સ્ત્રોકને પ્રસિદ્ધ માનનારાઓ પણ એમ કહેતા નથી કે રહી ગયેલી બાળતનો સ્ત્રોક મૂકી મનુસ્મૃતિમાં હતો પણ તે પાછળથી ઉઠાવી દીધો છે ! કદાપિ પણ મહેતો એમ તેઓને સ્ત્રીનારવું પડે છે. તાર્કિક કે, દેખીતી રીતે સ્ત્રી પુરૂષના કુદરતી હક તોળવાનાં કારકમાં અને તાર્કિકવાંતો પેમન લગભગ પ્રથમથીજ દૃઢ રાખવામાં આવ્યાં છે. સ્ત્રીને સંતેનિ નહીં યાંચ તો તેમાં સ્ત્રીનાજ દેવ માનીને પુરૂષને બીજી સ્ત્રી કરવાની છટ આપવામાં આવી છે એ પણ પુરૂષની અન્યાયિતાનો જોરો તેવો પુરાવો નથી, અને કશા પણ કારણ કે ખડાના વગર પણ અનેક સ્ત્રી કરવામાં આવે તો તે - “ સાઈ નહીં કહેવાંય ” એટલુંજ કહીને એ અપરાધ પતાવી દેવામાં આવ્યો છે. એક પર બીજી સ્ત્રી કરનાર પુરૂષને, કાંઈ શિક્ષા નથી કહી, તેમજ એ લગ્ન રદ પ્રશ્ન રજૂઆત નથી. તેમજ બીજી

ઓના પુત્રને વર્ષસંકરે પણ દેશમાં નથી, એ કે તેમને તો એ લગને બાંધ્યાથી પણ ખરા મળીને, તેની સંવત્સરે વર્ષસંકરથી પણ હીન ગણીને જોઈતી હતી. મહારાજ રામચંદ્રનો સખ ને આદર્શ કહેનારાઓ એ પાત વિશ્વભૂકરે છે કે એકપત્નીવ્રત ધારી તરીકે મહાત્મ મહારાજ રામચંદ્ર અપેક્ષાદ ૩૫ હતા. પ્રથમ તેના એકપત્નીવ્રતથી એટલી પ્રસન્ન થઈ ગા કે તેની તે અતે અવતાર કેવે પૂજા કરવા લાગી. એ એ કાલમાં ધનાઢ્ય. કર્મમાં એક પત્ની વ્રત સુધારણ હોતે તો રામાયણ અધ્યયન હતું. હવે ઘણાં ખર્ચાં મુખ્ય પુરાણો વાંચ્યાં છે પરંતુ એક પણ સ્થળે હમરો રાણીઓ કરવારા રામજીઓની કિમિર પણ નિંદા તો થું પણ પરિકાશ પણ તેના લેખકો તરફથી કરવામાં આવેલો જુગા નથી—ઉચ્ચકે તેમાં જોણે કંઈપણ પ્રસાદ કરતા હોય તેમ, આનંદથી રાણીઓની સખ્યા મનુષ્યમાં આવી છે. મહાભારતમાં પણ એને મળતું આવતું વાતાવરણ છે. અને રામયણમાં પણ અન્યક પત્નીવ્રતધારીની નિંદા તો નથી. દશરથને “મહાત્મા” તરીકે તેમાં જોખાવાયા છે. એજ સતેષ છે કે એકપત્નીક પ્રણયી ત્રીલોકની દરિતા નિમિત્તે નિંદા કરવામાં આવી નથી. (પ્રાચીન ગ્રંથોમાં હવે આ દોષ કહો છે તેથી હમને એ ગમે માટે જીજ્ઞા કરતાં જોણું માન છે એમ સમજાવું નથી).

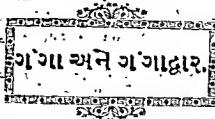
સૌએ પતિની ઇચ્છાને માન આપવું એ તો સ્વેચ્છા સિદ્ધ છે !

આ વિચેચન પરથી એ સાર પ્રકલ્પ કરવાનો છે કે, પુરુષે, સ્ત્રી જેટલું જ બાંધનાથી પોતાને બાંધવો જોઈએ, અને આપણ લેખનાં કાલમાં હમણા ફકાનદાર પેઠે જૂઠાં નં. રાખતાં એકજ રાખમાં જોઈએ. જ્યાં સુધી તે એટલો પ્રમુખ તથા ન્યાયી નથી ત્યાં સુધી તે પોતાની પત્ની પાસેથી પતીનું નદી પરંતુ ઘસી અને જડુ તો મહાદાસીનું સુખ ભોગવવો. તેને માત્ર આત્મકારિણી કરવાથી તે સંપૂર્ણ થવાને બદલે, ઉદ્ધી અનિયમ રીતે અપૂર્ણ રહી જાય છે એ તેણે સમજવું જોઈએ. એ યુગ પર જેમ જે રીતે ભાર મારે છે તેમ તેને કોના ઉચ્ચતર સંયુક્ત બાન નથી એમજ સિદ્ધ થાય છે. આત્મકારિણી કલાત્મક સુખ પોષકારીથી સોનાં મગજમાં પુરતું નહીં હસાવતથી તે આત્મકારિણી નં થતાં અત્યાત્મકારિણી થશે એમ કારનાર પુરુષો અધમજીયા પાષડી નહીં પહેરવાથી માથું કુટી જવા વિના નહીં રહે એમ કારનારાઓ કરતાં જડુ વગર તેમની બુદ્ધિધારી ગણી સમસાન નહીં. પત્નીએ પતિનાં સુખ પ્રતિ નિરંતર સજ્જ આપવું એટલે એકલું તો. સ્પષ્ટ છે કે તેમાં તેની ચોગ્ય ઇચ્છાને માન આપવાની આવશ્યકતાને સમાવેશ વગર કદી થઈ શકે નહીં. માટે એક પડીને કહેવાની અને રાત્રોના ઉચ્ચત ભારવારી જરૂર નથી. એ સુખે બહુજ અને અસાધારણ મુશ્કેલી હોય તેજ કલમ રીતે કહેવાની જરૂર પડે. બાકી એ સાંભળે મનોર વિપવજ નથી ! સૌને પતિની ઇચ્છાને આત્મક કરવાનું તેના પોતાના સ્વાધીન સ્વૃષ્ટમાં સ્વૃષ્ટ દ્રષ્ટિથી પશુપર્યંતે એમજ નથી. કલમ પતિ કલાપે અને આત્મા કરતાજ નથી ! અને સુખી પતિને તો આત્મા કંઈકનો ડાકી ત્યાં પ્રવંચન અપેક્ષીજ નથી. આત્મ કરવી અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું એ તો મુશ્કેલી સંસારનીજ લીલા હેઠળ શરૂ, અથવા હોનો જોઈએ. આત્મા જેવા સ્વૃષ્ટ અને સ્પષ્ટ ઉદ્ધાર જે પુરુષને કાલ્યા પડે તેના સંસાર આદર્શ રીતે સુખી છે એમ હવે માનતા નથી. જ્યાં પત્ની અપાથી કામ કરે છે એવો વિચાર છે ત્યાં લગ એટલો અંકમાં

કાચાંજ રહેલાં માનવાં જોઈએ. પતિપત્નીનાં સોનેરી વ્યવહારમાં આગાનો કોખડી શબ્દ તો અપવિત્ર અને અવાચ્ય ગણાયો જોઈએ ! પત્નીએ કહ્યું બના સુખની શક્તિ કરનાર દરેક કામ પતિની આગા પ્રદીપ્ત અને આગાને પરિણામે નહીં પરંતુ આગાનો તો સંકલ્પ નથી કીધા વિના, પોતાની કર્તવ્ય શ્રાધ્ધથી પ્રેરાધનેજ કરવું જોઈએ. સ્ત્રીની સમસ્ત સામાન્ય કર્તવ્ય શુદ્ધિ ખીલવવાને બદલે તેમાંના એક નાના ભાગની અસુકિત કરીને તેજ ખીલવવાનો પ્રયત્ન સ્ત્રી તેમજ પુરુષને મહા હાનિકારક નીવડ્યો છે. જે બાળપત એક શબ્દનીજ જરૂર હતી તેની એક મોટી 'એ-સાદકસોપીડીયા' રચનામાં આવી છે. અને તેથી " જોઈયો હુંગર લારે નીકળ્યો ઉઠર " અને હમારા મત પ્રમાણે તે પણ મરેલો ઉઠર નીકળ્યો છે. આગાના મોઢા વગર એક કંઈક નહીં આલનારી હિંદુ સ્ત્રી એટલી ચેતન રહિત યદ્યપ્ત છે કે પત્ની કે માતા તરીકે તેણે આપવું જોઈએ તેથી દશાંશ પણ સુખ તે પોતાના પુરુષ કૌટુંબિકાને આપી શકતી નથી; પતિ જીવતાં તે છાકરાં જળનારી તથા પતિ મરતાં તે મંદિરોએ જળનારી માત્ર ધંધ ધંધ છે. બેશક, આત્માકારિણી યવાના અતિ બોધથી, ઘણી દુર્ગુણી થતી અટકતી હશે પરંતુ અતિ વધારે મોટે ભાગે તેઓ નિર્ગુણી યદ્યપ્ત છે. એ હાનિ આગા એ લાલ અતિ તુચ્છ છે !

ખીજ સદ્ગુણ સાથે આગાકારિતાના સદ્ગુણની તુલના.

જો હાંદુ સમાજ લાભ હાનિનું નિષ્પક્ષ તોલ કરશે તો સ્ત્રીઓને હાલ આપાતા બોધ કરતાં કંઈ જાતના બોધની વધારે જરૂર છે તે તેને પ્રતીત થયા વિના રહેશે નહીં. સ્ત્રી રૂપ શેરડીમાંથી હાલ તો તેઓ માત્ર કૂચોજ કારે છે અને રસ કાઢા લાગતાના બંધથી, તે મરેલો યદ્યપિ વાસ મારવાના લયથી અને નિશા ચડવાના લયથી ફેંકી દે છે ! આત્માકારિણી યવા રૂપ કૂચા પણ વ્યર્થ નથી પરંતુ ટોરજ તે માત્ર ખાધને રાજ યદ્યપિ તે કરતાં રસ જાતશુદ્ધિ મૂલ્યવાન છે. એ રસ કાઢવા સારૂ સ્ત્રી કંઈ કંઈ જાતની કેળવણી આપવાનો પુરોષોએ પોતાનો ધર્મ સમજવો જોઈએ તે હમે ઉપર સુચયું છે. અંતમાં હમે કમમાં કમ એટલી આશા રાખીએ છીએ કે, હમારા આ લેખનો ઉદ્દેશ સ્ત્રીએ પતિનું માન ન રાખનારી, તેની દૃષ્ટિ વિશ્વ વર્તનરી કરવાનો છે એવો જવાબદાર. અનર્થ કાંઈ કરશે નહીં. ઉચ્ચ તે તો તેના મોઢામાં મોટા દુર્ગુણ છે. પરંતુ તે પરથી જુના વિચારના હાંદુઓ એવા મોટા પ્લાલ પર આવ્યા છે કે, તે દુર્ગુણ ન હોવાએ તેને મોટામાં મોટા સદ્ગુણ છે ! વિશ્વ વાત ખરી નથી. ભાગીયા કે નોકરની અજાણિકતા તેના સૌથી મોટામાં મોટા દુર્ગુણ છે. પરંતુ તે હોવો કાંઈ તેના સર્વોત્તમ સદ્ગુણ નથી. નોકરને રોક દર વર્ષે પગાર વધારે છે તે કાંઈ તેની પ્રાંભાણિકતા સારૂ નહીં પરંતુ તેના અન્યગુણોને લીધેજ તેની કામ કરવાની શક્તિ, શુદ્ધિમતા, ઉદ્યોગિતા, ક્ષત્તાદિ-કેમકે પ્રાંભાણિકતા તો ગુણથીજ હતી તે કરતાં કાંઈ પણ વધી નથી. તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીના પ્રસ્તુત સદ્ગુણ વિશે જણાવું, આ બાંધેત કૈટલાકને તુચ્છ જેવી લાગી હશે અને તે ઉપર આટલી લાંબી ચર્ચા કરવા સારૂ તેઓ, હમારો દોષ કાઢતા હશે, પરંતુ હમે તે તુચ્છ માનતા નથી. શિર્ષકનું મુખ નાતું છે તે પરથી એમ અનુમાન કરવાનું નથી. સ્ત્રી તથા પુરુષના પરસ્પર વ્યવહારનું લક્ષ્યબિંદુ સ્થાપવાનો આ લેખનો પ્રયત્ન છે. અને સ્ત્રીની આત્માકારિતાને લક્ષ્યબિંદુ કિંવા મધ્યબિંદુ બનાવવામાં હાંદુસમાજ કેટલે અંશે બાંધેલી છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં સ્ત્રી પુરુષનાં સમસ્ત કર્તવ્ય પર દ્રષ્ટિપાત કર્યા વગર ચાલે એમ નહોતું.

(૨)

ભીમગોડા.

હિં

હું મળ્યો એક જાણીતો ગુપ્ત. કે દોષ, એ છે કે રહેજીદાન જે વાતો મળતી આવી કે તેના પરથી જોવાની કલ્પનાના થોડા દોષો એકાદેક ખોલતી ચાલે છે. કદી દે છે : પ્રાચીન સ્થલો સાથે પ્રાચીન ઐતિહાસિક ઘટનાઓનું જાણ કરી તે સ્થલોનું મહાત્મ્ય વધારવાનો એક અનુભવ રોજ પશુ એ મળ્યો લાગેલો છે ! ભીમગોડા ' દરબી પેદી ' થી થોડેક દૂર આવેલું એક નાનું તળાવ માત્ર છે, અને તેમાં કરી વિશેષતા કે પ્રાચીનતા જણાઈ આવતી નથી, તેની જાણીતાઈ, પહોંચે કિનારે, ડોહાડતી જવાનો રહેલો-માર્ગ છે. થોડા લોકોના થાવ થોડો ફાઈ વચ્ચેની અને હરિત ન હોવાથી તેનો એક અદ્ભુત ઘટના સાથે સંબંધ ભરેલો છે. તે નીચે મુજબ:-

ગંગાવતરણને વખતે ભીમને ઘાટાપર અદિ' ઉત્તો રાખ્યો હતો. તેના ઘાટાએ ઉભા ઉભા ટેકરીને લાતો આપી, તેથી ત્યાં પોલાણ થઈ તળાવ થઈ ગયું આ કારણસર આ તળાવને ભીમ-પોલા (ભીમગોડા) કહે છે !

ભીમગોડાની પાસેજ દારુ' એક પીઠ' છે કે જે યંગાવળાઓને અને કદાચ પંડ્યાઓને પણ વિશ્રાંતિનું સ્થાન છે ! જ્યાં વધારે આજળ જતાં દેવગુપ્તની કન્યા પાદરાજાની એક રાંખા છે, કે જે શાંતિનું વખતની અદિ' જોડવામાં આવી છે.

કનખલ-તેલું માહિતગર.

દરિદ્રાસ્થી દોડેક માથાને ઉઠે કનખલ સેત્ર આવેલું છે, ત્યાં જવાને માર્ગ દીઠ એક આનાના ઠાણિક દરે દરિદ્રાસ્થી યંગાઓ મળી શકે છે. અદિ'નાં ઘરો તથા જમર સાથે છે. નદી કાંઠે એક નાનો મુંદર ધાટ. વટ-ટફની ધાટ, અને દક્ષ પ્રજાપતિનું એકું દેવળ છે. ટુસેલી ડાળોપર ફરકા મારતા રાતી-વારીયા દેવના જ્ઞાતિજન્યો, રામના પરમચલાયક મનાતા, હરિનની ધીવરી મુજબ માણસના અતિ પૂર્વ સ્વરૂપનાં 'થોડેલ' અને મહા બુદ્ધિવાન એવા વાલરોનો વાસ છે. પાસેજ સાધુઓનો એક આશ્રમ છે. જ્યાંના કુરામાં કેવડાની પાંખડીઓ નિરતર રાજવામાં આવતી હોવાથી બહુ શુદ્ધ, શીતલ, અને સુવર્ણિક જન આશ્રમકોને પીવા મળે છે. ૧

કહે છે કે કનખલમાં પૂર્વે દક્ષ પ્રજાપતિએ પશુ કર્યાં દત્તે તે યજ્ઞમાં તેણે પોતાની કન્યા કે જે શિવને વરાધી હતી, તેને નોતરી નંદોલી; જન્મ પિતૃનું પર હોવાથી નોતરોની વાટ ન લેતાં પાવતીલ પક્ષમાં ગયાં. ત્યાં દક્ષે તેમના પતિ શિવને સહુ અવમાનકાર રાખે. વાપરવાથી પાવતીલએ આપણા કર્યાં શિવને આ વાતની ખબર પડતાં તેમણે અત્યંત ક્રોધે થઈ વીરમદ નામનો

૧ ગુરુજી-ગંગાની જગ્યાને રહેતો આ જાણીતો છે, અને ત્યાં જતાં (પગે) લગભગ એક કલાક લાગે છે

એક ગણ ઉત્પન્ન કરી તેને દક્ષિણ વધ કરવા મોકલ્યા. તે જ્યારે યજ્ઞ-ભૂમિથી છ કોશ દૂર હતો ત્યારે યજ્ઞમંડા દેવાએ તેનો યુક્ત નેત્રો અને જ્યારે તેણે આવી દક્ષિણ નાશ કરી યજ્ઞનો ભંગ કર્યો ત્યારે દેવાએ અને ઋષિઓએ તેની રતુલિ કરી. આથી પુરાં થઈ જ્યારે વીરભદ્રે દક્ષના ઘડને વાંદરાનું મોઢું ઝાંટાંછી ફેંક્યું ત્યારે, ગણપતિનાં ઘડને દાણીનું રોડું લગાડતાં તે જેમ ઇચ્છતાં યજ્ઞ દત્તા તેમ, તે ઇચ્છતો યજ્ઞ ! બાદ દક્ષે ત્યાં મદારેવના લિંગની સ્થાપના કરી બહુ નાંખ કરું તેથી મદારેવ તેના પર પ્રસન્ન થયા.

જે કે આવી રીતે યજ્ઞનાં દ્રવ્યો અને દક્ષો-એકનો નાશ અહીં થયા, છતાં તે પવિત્ર મનાવ છે અને કહે છે કે હજુ પણ ત્યાંથી ભરમ નીકળે છે !

કનખલ આગળથી ગંગાનો દેખાવ.

દરિદ્રાર કરતા અદિતિનાં ગંગાના દેખાવ તાદન ભૂતા પ્રકારનો છે. ગંગાના ભૂતા જુદાં જુદાં પ્રવાદો અહીંથી સ્પષ્ટ જણાતા હોવાથી તેમજ સામે આવેલી દિમાલયની બરફથી આગાહિત થયેલી ટેકરીઓ પણ નીચવણી આકારમાં જળી જવાનો પ્રયત્ન કરતી દેખાતી હોવાથી અદિતિના દેખાવ બહુ પ્રેક્ષણીય થઈ પડે છે. પાકને કિનારે પાણી નેત્રથી અડગાનું દેવાથી સફેદ ફેસ દેખાય છે, બાગીચીની પાણીની રચના વિશે તો પુછું જ રૂં ? સામે ટેકરીઓ પણ શુષ્ક, અને બીજા બાજુ નદીના ફેરા યોની વચ્ચેમાની જમીન પણ શુષ્ક દેખાય છે. આવી શાંતિવાળી, રમણીય જગ્યા ખરાં યોગીઓને વાસ્તે ખરેખર લાયક છે, એમ આ રાત્રિલાયક શુભ વર્ણના દરેક પદાર્થ અને કુદરતી રમણીય દેખાવો જોઈને લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

નદીની વચ્ચેમાં ફેરાઓ પર લબોળાઈ પડેલા સફેદ પથરાઓ જાણે મદારેવના આકારના પત્તસ પરી ન મંડ્યા હોય. તેવાજ દેખાર છે. દરિયાનું, મંદિર, કે જે પાંડરોએ બંધાયેલું કહેવાય છે, અને જેનું શિખર તો હજુ સુધી બાધનું અપુરું છે, તેનાથી થોડે અંતરે, જાણી બાજુ, કેતોદક નામનું એક સ્થાન છે જ્યાં એક નહુ દેવજ હોમ કોસરકોસ ત્રણ હાથનો એક કુંડ છે, જે બહુ ઢીલો નથી. એમ કહેવાય છે કે તેને તળીયે પારો અને ઉપર પાણી છે ! જળી તે, પાણી બહુ થઈ અને બારે છે, ઉપાવાય જે મન બળે તે ચોતે બળી પ્રથમ જમણે દાણે, પછી ડાબે દાણે અને પછી બેક દાણે ભેગ કરવાં. ત્રણ ગ્રામ આચાર્ય કયાં બાદ તેજ મન બળી બળાડની માફક ઘૂંટણિયે પરી ત્રણ આલમન કરવાં. એમ બારવાર કરવાથી એક મોટો ચમકાર થતો કહેવાય છે-પાણીમાંથી લાગતમક એકદમ ભૂંટણીવાં આવવા માટે છે અને પાણી ઉપર ચડતું દેખાય છે. આ ક્રિયાનું પ્રુપ્ત ફેરાજમાં એવું વર્ણવેલું છે કે એ પ્રમાણે કરનારના પેરમાં ચિતલિંગ ઉત્પન્ન થાય છે !.

જળી કહે છે કે દરિયાથી ચાર પાંચ માઈલને અંતરે "નિલગંગા" નામનો ગંગાનો એક મોટો ફેરા છે જેની પાસે " નીલપર્વત " નામનો એક નાનો પર્વત પણ છે. તેપર મોઢીનું સ્થાન છે, તેમજ તે પર્વતની નીચે ઉત્તરે બાજુએ નીલેશ્વર અને બીજા બાજુએ થોડે દૂર 'મેદીરા'કર મદારેવનાં સ્થાન છે, જ્યાંની માટી બહુ લાજ હોઈ તેનું લિંગ કરી તે લિંગની પૂજા કરતાં બહુ પ્રુપ્ત લાભ છે, એમ ક્રેત્રમા હાલવમાં વર્ણવેલું છે. આ સ્થળની માટીનું લિંગ બનાવતાં તેમાં શુભશુભ ક્રિયાઓ કરાવતાં પ્રાક્ષણે જેમ સોપારી મેલી કોઈ દેવની તેમાં પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા કરે છે તેમ કરવાની તરફ રહેતી નથી, તે માટીનું લિંગ થતાં તેમાં નીલ સ્ફેગન હોય છે, એમ કહેવાય છે !

કનખલ-સેવાક્રમ, જાતિઓ રક્ષિત સેવા !

સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદના શિષ્યોએ સમગ્રપૂજા મિશન સેવાક્રમ નામની એક કંપાની સંસ્થા અહીં સ્થાપી

૧. કહે છે કે હજુ પણ કનખલથી છ કોશથી નીચવણું થયતું છે.

છે. આ સંસ્કૃતની રચાપના ઈ. સ. ૧૯૦૧ માં થઈ છે; અને આજ દિને સુધી ૬૫૦૦૦ કરતાં વધુ માણસોને એ આશ્રમે ઔષધ પાછા આપી રાખે મુજબ કર્યો છે. ૧૯૧૨ માં આશ્રમે ફરી દબાર માણસોની સુધ્ધા કરવામાં આવી હતી જેમાં ૨૦૧ પૈકીના ૩૫૮ સુધ્ધા અને ૨૩૧ કૌશલના હતા. રોગોને માર ઔષધજન આપવામાં આવતું નથી પણ આશ્રમમાં સખી તેની યોગ્ય સુધ્ધા પણ કરવામાં આવે છે. અંધ વર્ષે હાથ રોગોએ સાર એક નવીન 'વૅડ' બાંધવામાં આવ્યો છે, જેમાં બાર રોગોએની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. આશ્રમની વિશેષ ખુબી તો એ છે કે સુધ્ધા કરવામાં નવિનો બેદ બીઝુવ રાખવામાં આવતો નથી. હિંદુ, મુસલમાન, ટેક, બંગ્લી, બંધાની સુધ્ધા કરવામાં આવે છે. ૧૯૧૨ માં જે રોગોએએ એના લાભ લીધો હતો તેમાં ૮૪૦ ચમાર અને ૨૩૦ બંગ્લી હતા. આશ્રમ પાસે સખી ફંદ કાઢનાર નથી-રોર આવે છે અને રોર ખવાય છે ! આશ્રમને ફરેક જાણે મદદ આપવી પડે છે.

અપાધૂર તથા કંબુપાશ્રમ.

અહિંનુ ત્રીજું જોવા લાયક સ્થલ મથાપુર છે. ત્યાં એક બે ભૂનાં દેવળો છે. એક દેવળ બુદ્ધ દેવનાં રેવાને નામે પ્રખ્યાત છે, પરંતુ બુદ્ધ પ્રતીક હોય એમ જણાઈ નથી. એ એક બીજા બાબુથી ચોરવાનાર કુંડાને દિનાર છે, અને અહિંને દેવાય પણ બુદ્ધ રમણીય છે.

કહે છે કે દરિદ્રારથી ૩૦ મૈલ દરિયા કબ આશ્રમ અવિરો છે. ઈતદાસપ્રસિદ્ધિ આપી ચક્રતક્ષાનો જન્મ આજ કોણે થયેલો, અને તે અહિં જ હજારો, એ ચક્ર આપતાં બંદેન પ્રેક્ષકની નજર કંઈક વધારે બાંધેક થઈ દરો વળી આ સ્થાન દિમાલયમાં આવેલું હોવાથી અહિંને શીતજ વાયુ અને નિસર્ગચોળા પણ અનુપમ દરો.

“હરિદ્વાર યુનીયન.”

મથાપુર, હરિદ્વાર, અને જાલાપુર એ ત્રણે જાગોની મળી એક યુનિસિપાલિટી છે જેને “હરિદ્વાર યુનીયન” કહેવામાં આવે છે, આ જાગો આરોગ્યની દૃષ્ટિએ બહુજ સારી છે. મથુરા કે કાશી જેવી ધુમ્ધ કે મજીથી અને બીઝુલ નથી. કાશીનું તો પવિત્ર અંગાજન પણ પીવાને નાલાયક પેદ અપેદ પ્રજાપ છે ! પણ અહિંનાં બધાં ઘરો સ્વચ્છ છે ! અને નદીમાં પણ બલીથી બીઝુલ નથી-તે રોગો પમ્ સકાય નથી કાશી કે મજીને પ્રવાદ બુદ્ધ એસજધ વહે છે. ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાંનાં સર્વ પવિત્ર સ્થાનોમાં સ્વચ્છતા અને સુવિસાંરથી બાબનમાં હરિદ્વારને નંબર પડેલો છે, એમ કહા વિના કોઈને પમ્ સાકરો નહિ તેનું માન થયું અરો અહિંની આ યુનીસિપાલિટીને ધટે છે.

હૃષિકેશ—ડોસીની સુપરી.

હરિદેશ અને હૃષિકેશનો બરાબર વચમાં—હરદ્વારથી લખનૌ બંગ્લીવાર માલવપર—ગોરાચાને અને થાપાનુઆને વિચારેલ ખાવાની એક જગ્યા આવે છે જ્યાં ગાદી આવતાં મોટા પોતાની મેળેજ અટકી નાંચ છે ! અહિં ધામને અને માર્ગને ધંડું ચીકું પાછી કંઈપણ કામ આપ્યા વિના પીવા મળે છે. અંદર નતાં બે ત્રણ ગ્રંપમાં જણાય છે જેમાંનાં એકમાં જાગો વિષેરે દોષ છે (જેનું કુપ વિષેરે કહે છે કે, તેની મલિક રોગી સાધુઓ વિષેરે ખવાયી દે છે); બીજી સાધારણ રહેઠાણ જેનું છે; અને વચમાંના ગ્રંપમાં એક દાડપીંજર જેવી રોગી સાધુઓના કુટુંબમાં જાગોની મલમે કુંડલી બેઠી જણાય છે ! કહે છે કે એ રોગીને બીજા બે બેરોર. દત્તી જેમાંની એક અરી થઈ છે. પ્રથમ એવે અહિં રાખી એક નાની કુંપડી બાંધી અને બાદ પાછી અહિં પાવાની મુસાફરને સમજ કરી આવવાથી જેમ જેમ હોપ્રિય થઈ ગ્રંપ તેમ તેમ તેની જગ્યાને વિસ્તાર વધતો ગયો. એ રોગી આજો દિવસ અને રાત બેન રહેતો બેઠી દોષ છે-શને પણ તે બીઝુવ ખચડી કે કાઢી નથી-એમ કહેવાય છે ! અને તેમ

દો, પણ પશુ અને મનુષ્ય બેકને વિશ્રાંતિ લેવાનું, અને રસ્તામાં સ્વચ્છ કાચ જેવા પાણીના ડરાઆને છે પણ તેનું પાણી પીવા લાયક નથી હોતું—તેથી જુલાલ થાય છે—એવા સંભોગમાં, એ એક પશુ સાથે રથગ છે, અને યાત્રાજીએને તે એક આશિર્વાદ સમાન છે. એમ કહેવામાં અતિસરથાકિન નથી.

દરિદ્રકેશ, અને તેનું મહાત્મ્ય.

દરિદ્રકેશી જોઈ માઈલને અંતરે દરિદ્રકેશ નામનું આ એક મહા રમ્ય રેયાન છે. ત્યાં “કુબ્જક્રમ” નામે એક મુખ્ય તીર્થ છે. આ તીર્થમાં “કૈવલ” ક્ષત્રિયે વિષ્ણુમીત્યર્થ તપ કર્યું હતું તેથી આમ કહેવાય એવી કુબ્જક્રમ ધારણ કરી વિષ્ણુએ તેને દર્શન દીધાં હતાં તેથી એ તીર્થનું નામ કુબ્જક્રમ પડ્યું. એ આશ્વરશ દ્રશ્ય છે એમ કહેવાય છે અને તેને કલ્પિત કૃત આવતાં પણ કહેવાય છે, જે બહુજ દુર્ભોજ હોવાથી માત્ર બહુજ આચવાનને પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કહેવાય છે. આ દરિદ્રકેશ તીર્થમાં રામ, લક્ષ્મણ, બરત અને રાવુદ્ર, એમ ચારે બાઈએનાં મંદિરો છે. બીજે કોઈ પણ દેહાણે આમ જણાતું નથી. અહીં બાગીચીના પટ પાણ બહુ હોય અને પડોળો હોય બહુજ નેરથી વહે છે અને સ્વચ્છતાનું તે પૂરતું જ છે.

આખા બદ્રિકેશમાં કેટલાં તીર્થો છે અને સર્વેનું મહાત્મ્ય શું છે તે બહુ સંકલિત કહેતું એક પુરવઠ સંસ્કૃત શ્લોકમાં હોય છે જેની કથા પ્રાણલિપી કરી સારી અર્થપ્રાપ્તિ કરે છે. બદ્રિકેશ નવાર યાત્રાજીએને આથી કેટલીક દર્શકત આગળથી આનુવાની તક મળે છે.

બાબા કાલીકમલીવાળાની ધર્મશાળા.

દરિદ્રકેશમાં બાબા કાલીકમલીવાળા નામના એક મહાત્મ્યે આયરે ૫૦૦ મત્સ્યની સંગવડ છુટાથી થાય એવી ઘોડી એક ધર્મશાળા બનાવી છે. બિમ્બકે અને સાધુએને ફોજ જેમ અદિ બોલના કે ગીથું તેમજ અંધપ આપવામાં આવે છે તેમજ અન્ય યાત્રાજીએને પણ બોલના સિવલની દરેક સંગવડ કરી આપવામાં આવે છે. એવી સંગવડ અને એવા પ્રેમભાવ બીજે કોઈ રથગે દેખાઈ આવતો નથી. યાત્રાજી એને આંધ, પાણી, રહેવાને એક બેરડી, પાપરવાનું, ભેટનાં પાત્રો આદિ અને દીવો વિગેરેના માત્ર આપવામાં આવતાં નથી પણ તેમને પાતાના પગનું મુખ-પગ વાંચવા મળે એ ઉદ્દેશથી દરેક બાબા અને ધર્મનું કોઈ પણ મહાત્મ્ય એક જિના-એકે મુખ-પગ પણ મંગાવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત જેવા લાયક રથગે બતાવવા સાથે આસ મહારોની ફલ વ્યવસ્થા કરી રાખેલી હોય છે. એ બધાં સાથે એક પૈ સરખીદે આપવી પડતી નથી—ઉપા હોય તો પાતાની રાકિન પ્રમાણે યાત્રાજી બાબા કાલીકમલીવાળાના એ કુટુંબમાં કે જે મુખ્યત્વે શ્રીમંત મારવાડીયાનાં દાનથી બનેલું છે—કંઈક આપે. કાર્યકર્તાઓ બહુજ નમ્ર સ્વભાવના છે અને મુખ્ય કાર્યકર્તા પેતિ રત્ન કાનસ લઈ કોઈ યાત્રાજીને કોઈ વાતની તકલીફ તો નથી, તેની તપાસ કરવા આવે છે, અને યાત્રાજીએ મોટે બહુજ મીઠાસથી વાત કરી તેમની ખેરઆશીયત પૂછે છે.

આ ઉપરાંત અહીં બીજી પણ ધર્મશાળાઓ અને સદામનો છે જ્યાં બિમ્બકેને ફોજ અને રાકિની કે સીધું આપવામાં આવે છે અને યાત્રાજીએને રહેવાની સંગવડ કરી આપવામાં આવે છે. પણ બાબા કાલીકમલીવાળાની જુબી તો કંઈ બોલના છે. દરેક છે કે પ્રવાસાદિ અન્ય યાત્રાનાં રથગેમાં પણ બાબાજીની અનેક ધર્મશાળાઓ છે અને બદ્રીનારાયણના રસ્તામાં પણ એમનીજ ન્ય લેણે છે. કોઈ સાધુ બાબાજીનાં સહાયત્વની ચીટી મેળવે તો ૧૬૪ માઈલની પડોડી, બદ્રીનારાયણની, યાત્રા તે કંઈ પણ ખર્ચ વિના બાબાજીના પ્રતાપે મુખરૂપ કરી શકે.

સાસા બેજનાથવાળું રામાશ્રમ.

આખા ધનરાજ ગીર નામના રાંડરાચારીના એક અનુયાયી મહાંતની સંસ્કૃત પાઠશાળા, કહેા

કે શાસ્ત્રિય શિક્ષણ આપનાર એક નાનું ગુરુકુળ, અદિતી થોડાં દુર છે અને "કેલસ કીર્તિ આશ્રમ" કહે છે. ગંગા કિનારે વેદાદિ શાસ્ત્રો અધ્યયન કરવા સારૂ આ આશ્રમ સારૂ કહી શકાય. જાના કાશીકમલોજાના આશ્રયથી એક સંસ્કૃત પાઠશાળા પણ આવે છે.

આ ઉપરાંત પરમપદારૂદ્ધેશથી રામતીર્થ એમ. એ. ને અતિ પ્રિય ને આગંગા અને દિમાલય ત્યાં આમા નિવાસી રામપદારૂદ્ધેશ લાલા બેનનાથ, પેન્સનર *Benar*, એમણે રામતીર્થનાં સમસ્થાન એક આશ્રમ બાંધ્યા છે અને તેનું નામ શ્રીરામાશ્રમ રાખ્યું છે. આશ્રમમાં સંસ્કૃત ધાર્મિક સાહિત્યની એક સારી લાઈબ્રેરી છે; ઉપરાંત કેટલાંક મરાઠી, ગુજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજી પુસ્તકો પણ છે. આશ્રમ બહુ મુંદર છે અને તેની બિશેષ ખુબી તો એ છે કે આશ્રમના દરજાબની બહાર પણ મુકનાં મંગાની રેતી આવે છે ત્યારે પાણી થોડાંક ડગલાં આવતાં એક હિંચો પડતો આવે છે. આથી આ આશ્રમની ચોખ્ખા ખાસ વખી છે, 'આશ્રમ' નામ આવે ટેકાણે સાર્ય કહી શકાય.

વિદ્યાર્થીઓ અને સંન્યાસીઓને અદિ શિક્ષણ (માત્ર સંસ્કૃત ધાર્મિક સાહિત્ય) આપનાર આવે છે. બેનનાથ વિશેષ સર્વ ખર્ચ લાલાજી આવે છે.

નવો લક્ષ્મણ જૂલો.

હાલકેરાથી બડીનાથયજુને રસ્તે આશરે ૨-૨૫ માઈલને અંતરે એક લક્ષ્મણજી મંદિર છે, તેની પાસે ગંગાને કાંધે પાર જવા સારૂ બધેથી એક પથ છે અને "લક્ષ્મણ જૂલો" કહે છે. ત્યાં ૨-૪ ફુટનો પાસુરજ સામાનની છે અને એક સંત સેવાશ્રમ, સુમંથાળા અને સદાચર પણ છે. થવું ખરૂં આ સ્થાને પહેલે કે યોગ પરંતુ લઈ શકાય છે—કાંચે આદિ આવી શકતા નથી. રસ્તો પદાર્થમાંથી ઢોવાથી બેઝાળ તથા ઢોળાવવાળો છે. લક્ષ્મણ જૂલો તે કાંઈ લક્ષ્મણજીને દીક્ષા નથી પણ કલકત્તાના ફાનુદાર રામપદારૂદ્ધેશ શેઠ મુરજીભયે ચાવણુચેની સમગ્ર સારૂ બંધાવી આવેલો લોખંડ અને લાકડાનો એક પથ છે.

જૂનો લક્ષ્મણ જૂલો.

જૂના પૂતની સાગરો દાખલી લંબાઈ માત્ર ફોરેથીમાં બરિલાં રીક્ષ્મો પરથીના પાર કાચી પડતી. એક ફોરી પકડી આડે પત્ર નીચે બધેલા સાગરો પર મેલી બહુ મુઝિપુરસર. એ પધારે કરેલા પડતો. તે બધે ચૂં નીચે મેલાડ અને ગંગાની લંબાઈને ખ્યાલ આવી બધ ઉપર થતો તો ત્યાં અતિમ સમાધિ થઈ હતી. એ જૂનો જૂલો તેણે પાર કરી યાત્રા કરી છે તેવાઓની આગળ એવું નામ લેતાં તેઓકપો કહે છે. હજીમે પેથે પાર નહોતું આજ બહુ મુરોતદેવાથી તે પ્રદેશનું નામ 'સ્વર્ગ', પાણીમાં આશુ દત્ત. આ રીતે પ્રથમ સ્વર્ગમાં જતાં આટલી મુશ્કેલી અને ભેખમ વેડકું પડતું; પાણી દેરે એ સ્વર્ગમાં, આંખ બંધ કરી લેવામાંનાં જેથી જવાય છે. એ જૂલો આશ્વાર ગંગાને મોટી રેલ આવતાં વસાઈ ગયો દેનો; તેથી હાલનો નવો અને સ્વેચ્છો જૂલો બાંધવામાં આવ્યો છે. ગંગા પર, બડીનાથયજુના રસ્તામાં આવતા બધ પડેલાં એ સૌથી મોટો અને મુશ્કેલી બધો ઢોવાથી પેલી પાર જતાં અર્ધી યાત્રા ખતાસ ચઈ, એમ પૂર્વે મનાતુ.

ભેરવળાં.

આ પ્રદેશ બહુ સમગ્રીય છે. એને લખોવન કહે છે. નાદિનાં લખોવનની ગંગાના આ સ્નેહ નિર્મળ, અને રોગજી જાળથી પવિત્ર થયેલાં આજની રીતે અદિ શિક્ષણાર્થે થોડાંક બાળ લગ્ન દત્ત અને પર્વફરી બોધે રવાના એમ કહેવાય છે. એ બધું છેડી આજી ચાલીએ તો કદાચિતમાં બહુ પતન નામને દિમાલયનો એ. ગુજ આજનો કહેવાય છે. "કાશ્ય-૧૨૨૮"ની માફક અદિતી પડવાથી દિમાલય મળ્યું એવી માન્યતા, ફરી અને રામાયણ (કુરુકાંઠા ૧૩-૪૧) અને અલ્પમાન (નવ પર્વ, ૮૫-૭૩)

માં પણ એવી રીતે આત્મચાત કરાવતી પ્રયાનો સ્વીકાર કરેલા છે. કહે છે કે એકવાર સ્વામી દયાનંદ પણ દયાનંદ થયા પૂર્વે, એનો લાભ લેવા લલયાયા હતા. કે ધરનાં માણસો આવી, પકડી, જરી અને પરાજાયો એવી તેમના મનમાં તે વખતે બીક હતી.

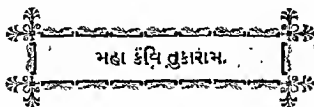
હાલની યાત્રા અને પૈથાના સમયની યાત્રા.

હવે સુબધી આંધાંત રાજ, દક્ષિણી દોડી ખડના સામા કિનારા ઉત્તર સુધી જઈ પહોંચ્યા તથા તે તરફને તમામ પ્રદેશ ખુદી વળ્યા, જે સહેલાઈથી તથા સલામતીથી તેમજ અડપળાં થીતે આ યાત્રા કરી શકાઈ તે પરથી હમારું ચિત્ત આગલા—દાખલા તરીકે પૈથાના—સમયમાંની યાત્રાની સુરક્ષા, જોખમ તથા પીમાપણાં સાથે તેની વિરૂદ્ધ તલવા કરતા તરફ સ્વાભાવિક રીતે દોરાય છે.

એ તો સર્વશ્રુત છે કે વાહનદારા યાત્રા કરવાથી યાત્રાનું અર્ધું પુણ્ય તે વાહનને મળી જાય છે અને યાત્રાળુને કમી માત્ર અર્ધું જ બચે છે. આથી લોક પગેલ યાત્રા કરતા હજુ પણ જૈન મુનિઓ અને તેમનો સંઘ પગેલ યાત્રા કરે છે. પેરાવાઈના વખતમાં દરોરાને દિને, કારણ કે એજ સૌથી સરસ ઝગુ છે, સર્વે યાત્રાળુઓ પુનામાં આવી બેગા થતા અને ત્યાંથી બધા સાથે નીકળતા. મેદિ બાગે વાનપ્રસ્થ થયેલાઓ—ધર્મ સંસારની જાનજ અને બચ્ચાં છોકરાંઓનો પ્રેમ છાટી દીધેલાંઓ—એ સંઘમાં હોતાં. હમણાં પણ રહે છે તેમ તેમની સાથે એક કણિયા રહેતા કે જે યાત્રાળુઓને બહુજ સસ્તે બાને, ધાર્મિક લાગણીથી, અનાદિ પૂર પાડતો. ઉપરાંત કેટલાક શિવરવાર પણ રક્ષાર્થે હોતા. યાત્રાના રસ્તામાં કેટલાક યાત્રા સુકાર કરવામાં આવેલાં હતાં જ્યાં એમની બદલી થઈ એમને બદલે બીજાં માણસો સંઘની સાથે જતાં. આ રીતે પગેલેજ આ બુદ્ધિઓનો સંઘ યાત્રા કરતો. દરેક યાત્રાપર યાત્રાળુઓની ગણતરી કરવામાં આવતી અને તેમનું જોખમ તેમની રક્ષાર્થે મોઢેલાં માણસોપર હોતું. આમર્લી થાણાંને સદ્ગતિવાગત 'ચાલ' રોપીયા છો તેઓ છુટા થતા. એક રાત્રીમાંથી બીજા રાત્રીમાં જતાં તે રાત્રી એ યાત્રાળુઓ વાસ્તે જોખમદાર ગણાતાં ફોઈ પાસે યાત્રામાં અત્રાદિને વાસ્તે પૈસા ન હોય તો રાત્રી તરફથી યા કણિયા પોતે પોતાની તરફથી જોઈતી વસ્તુઓ મક્ત આપતો, કારણકે તેમ કરવાથી તે પોતાને પુણ્ય લાગતી, એમ માનતો. ચલુ જે પાસે પડે યાત્રા કરવા જાય નહિ તે મદદાળુ હિંદુ પાસે પૈસાં લેતાં કરવા નીકળે એ સંજોગિત નથી. કારણકે એવી માન્યતા હતી કે પાસે પૈસાં યાત્રા કરવાથી યાત્રાળુને કંઈ પુણ્ય લાગતું નથી—તેની મહેનતનો બદલો તેને પૈસા આપીને મદદ કરનારને મળે છે. ચોર અને ડાકુ ઓ પણ યાત્રાળુઓને બાચેલ લૂટતા—કારણકે એક તો યાત્રાળુઓ જોડે રાત્રીના હાથીયારબધ માણસો હોતાં; બીજો યાત્રાળુઓ બધા જાંદગીથી 'રીસપર' થવાવાળાં હોવાથી અને યાત્રાએ નીકળેલાં હોવાથી તેમની પાસે વધુ દ્રવ્યની સંજવના હોતી નહિ; અને ત્રીજો, તેઓ યાત્રાળુઓને લૂંટવામાં અત્યંત પાપ માનતા. યાત્રાળુઓ આખાં દિવસની—ચારે પામની—યાત્રા કરતા, અને ગંગાનું જળ રામેશ્વરમાં અને રામેશ્વરનું ગંગામાં, પોતે કંચણ લાવી, નોખતાં. આ યાત્રામાં ઘણાક રામશરણુ થઈ જતા; તેમની નોંધ યાત્રા પર સેવાવી અને કાંતો પાછાવળતા યાત્રાળુઓ સાથે કેળીછ રીતે તેની ખંબર લાંબતાં વળગતાઓને પહોંચાડવામાં આવતી યા તો તેજ યાત્રાળુઓ પાછા ફરતાં પોતાનામંત્રા બોલા થયેલાંની ખંબર તેમનાં સંજોગિયોને આપતાં, તેઓ મંત્રાનેનાં રંજો જાના સમાચારથી ખુશ થતા, કારણકે યાત્રામાં મરનારની સદ્ગતિ થાય છે એવી તેમની માન્યતા હતી. પાછા આવનારો બહુ બાચસાળી ગણાતાં અને તેમને એક મદદામાં નેટક માન રાહેરીયા તરફથી મળતું. તેમને નિશ્ચ વંદનાદિ કરી રાહેરીઓ પોતાને કૃતકૃત્ય માનતા અને યાત્રાના પવિત્ર સંસ્કારથી, તથા આખી યાત્રામાં હંશર વિષયક વિચારોનું થવા કરવાથી, યાત્રાળુનો જ્ઞાનમાં પણ જરૂર કંઈક વધારો થતો. આખું દુકાને તેથી કેટલાક ઉપદેશ આપવા તેઓ સક્રિયમાન થતાં.

આજનાં સમયની યાત્રાનાં સદ્ગતિ તેમજ દુર્ગતિ હવેની યાત્રાના પ્રસંગમાં બોલા થયા છે.

સર્વભક્તી - વર્તમાનપત્રેએ યાત્રાની તરફ તથા લાભ ધણાં થયાની નોંધ્યા છે; તે છતાં હજી પણ યાત્રાની જિલ્લા પર ને અકાદમ ડાપ પડે છે તે તો દરિદ્રાર એટલે દુરવાં સ્થળની, તથા દરિદ્રાર નિર્વાં પર તીર્થવા યાત્રા કરવાથી અનુભવાય છે.

(લેખક:—ગ. રંગીલદાસ મગનલાલ કામડીઆ—ગણદેવી.)

આજકાલ આપણે જગતના પ્રખ્યાત કવિવર અને નોબલ પ્રાઇઝ મેળવનાર પ્રથમ હિંદી બાપુ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર વિશે ઘણું સાંભળીએ છીએ. પશ્ચિમના વિદ્વાનને રવીન્દ્ર બાપુનાં કાવ્યો છપરી ગીતોના યહ પડ્યાં છે. નિઃશંક એ કહી શકાય છે તે લોકોની ઉત્તરતા, નિષ્પક્ષપાતપણું અને મોટાદળ દર્શાવે છે. આપણા કવિ, વચ્ચકને પોતાના વિશ્વાસમાં લઇ સે છે અને પોતાનું હૃદય તેના આગળ ખુલ્લું કરે છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને તેના એકજ " ગીતાંજલિ " પુસ્તક પાછળ આટલા બધા ગાંડા યહ મ્યાં છે એજ કવિની મહાન કવિતા શક્તિને આપણને ખ્યાલ આપવાને પુરતું છે. પશ્ચિમના વિદ્વાનોનાં એવો મત છે કે અમેરિકા તેઓ રવીન્દ્ર બાપુના કાવ્યો વાંચે છે ત્યારે તેઓ પૂર્વમાં પ્રેરેલાં જાન હોય એવો તેમને ભાસ થાય છે. સંપ્રિત ' ઇંગ્લીશ્વેરીટ ' અંગ્રેજ કવિ Rudyard Kipling નું " East is East and West is West—the twain shall never meet " (પૂર્વ તે પૂર્વજ છે, પશ્ચિમ તે પશ્ચિમજ છે—એ બેડાં કદાપિ મળશે નહીં) એ યુગ ઝાંઝ પડશે એમ હવે રવીન્દ્રનાં પરાક્રમથી લાગે છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં હામ આસમાને જમીનને ફરકે છે ખરો, પણ તેથી, કંદરત જ્યાં જાઓ ત્યાં સરખીજ છે એ નિયમે, પૂર્વ અને પશ્ચિમ સામારે ઉભય એક બીજાને નહિ મળા સકે એ તું સમજી શકતો નથી. પૂર્વ અને પશ્ચિમ ઉભય એક દિવસ એકઠા મળશે એવી દેવલાકની આશા છે અને એ આશા ખરી પડશે એમ રવીન્દ્ર બાપુની " ગીતાંજલિ "ના પશ્ચિમે કેરલા સત્કાર ઉપરથી લાગે છે. ગમે તેમ હે, પણ આજકાલ તો રવીન્દ્ર બાપુનો જ્યજ્યકાર પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભૂમયમાં યહ રજો છે.

સત્યકવિ તુકારામનો પરિચય.

પરંતુ જે લોકોએ ભારતના પુરાણ સાહિત્ય, ખાસ કરીને દેશી ભાષાના સાહિત્યનો કોડા અભ્યાસ કર્યો છે તેમને ટાગોર બાપુનો કવિત્વ પ્રભાવ આશ્ચર્ય જનક લાગતો નથી. ભારતના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી પોતાના આધ્યાત્મિક અનુભવો સેકંડે સુધી લાગ પ્રભાવથી ગાનારા અસંખ્ય દરિદ્રોના વંસની રવીન્દ્ર બાપુ એક બાકિત માત્ર છે. Non-Christian માને ખ્રીસ્તિ નહિ એવા સપળા પ્રોટેસ્ટાં અને અભ્યાસકોને જે લોકો

“ જંગલી ” અગર Heathen માને છે તેમને આ અનુભવોની ખુલ્લી પરિપૂર્ણતા નહિ સમજાય એવો એક ગુણવાડો યદ્ય પડશે. રવીન્દ્ર બાણ્યે કંઈ પણ નવીન કરી નથી દેખાડ્યું—સિવાય કે એક આશ્ચર્યનક સંગીતનો—પોતાના જંગલી કાવ્યોનો—અગ્રેજીમાં સચોટ અનુવાદ કર્યો છે. પણ તેમાંએ તેણે પોતાના વડવાઓની વર્ષોથી ચાલતી આવતી ખ્યાતિને ધણીજ ખાહોશીથી વધુ ઉજ્જવળ દીધી છે.

જેમને દક્ષિણ પોતાના કાર્યક્ષેત્ર તરીકે સોંપવામાં આવ્યું છે અને જેમને દક્ષિણમાં મુસાફરી કરવાનો આનંદ પ્રાપ્ત થયો છે તેમને કવિ તુકારામ, ધણી જાણવા જેવી બાબતો પુરી પાડે છે. જે જુના વખતના કવિઓ વિશે હું ઉપર રજૂ કરી ગયો છું તે કવિઓનો વિચારચાળાનો તુકારામ આદર્શ નસૂનો છે. તેની સાદાઈ, ભાષાની સરળતા, તેનો ઉમંગ અને કવિત્વશક્તિ ધણાજ ઉચ્ચ પ્રકારનાં છે; અને દક્ષિણમાં તેનું માન અને લોકપ્રિયતા અદ્વિતીય છે. તુકારામના અભંગો (છંદાઓ) પદ્યો ઉપર અને ખીણમાં ભટકતા ગમાર ભરવાડોને પણ હજીવાય હોય છે. (રવીન્દ્ર બાણ્યનાં કાવ્યો પણ જંગાળના દરેક ગામડામાં રસ્તા પર ઝાડુ કાઢનારને સુઢાં જીભને ટેરવે હોય છે.) તપતા સૂર્યના તાપમાં ધીમે ધીમે પંદરપુર તરફ પ્રયાણ કરતા અને ઠંડી રાત્રિએ તાપણું કરી તેની આજુબાજુ એકઠા થયેલા યાત્રાળુઓ પણ તેના બજનો મોટ મોટથી લલકારે છે.

કવિનો જન્મ અને બાલ્યાવસ્થા.

તુકારામનો જન્મ ઇ. સ. ૧૬૦૮ માં પુતાની નજદીક ઇંદાયણી નદીને કાંઠે આવેલા જેઠા નામનાં નાનાં ગામડામાં થયો હતો. તે જ્ઞાતિએ શુદ્ર હતો. અને તેના વડવાઓ ધંધા કરતા હતા. પણ તે સઘળા સાધુ પુરો અને પોતાની માનુષ્યમિતા સાચા શ્રેયકો હતા કે જેને મોટે તેમાંના એ જણે તો પોતાની જીંદગીનો લઘાઈમાં ભોગ પણ આપ્યો હતો. તે લોક વીડાળાના કેન્દ્ર મંદિર દક્ષિણમાં આવેલા ધાર્મિક સ્થળોમાંનું એક છે—ભકતો ઢના. આ વીડાળા અગર વીઠ્ઠલ કોણ હતો એનો નિર્ણય કરવો એ વિધાયુક્ત પણ ગદ્યજ વાદનિવાદનું કારણ યદ્ય પડ્યું છે; પણ એક બાબત તો નિર્વિવાદ છે. તેના મંદિરમાં—પુરીના જગન્નાથના મંદિરમાં છે તેની મારક-બધી જતો સરખીજ છે; અને અભિનાની આંજણ તેમજ રંક શુદ્ર એક એવારે પાણી પીએ અને એક પાતળે ભોજન જમે છે. કારણ અને અન્ય સ્થળોની લબ્ય નિર્જન ગુફાઓ ઉપરથી એમ જણાય છે કે આગળ યુદ્ધવતું વિશેષ પ્રબળ હતું, અને વીડાળાએ યુદ્ધધર્મમાંથી જન્મ પ્રમાણે જાતિ નહિ માનવાનું ઉછીનું લીધું હતું. કેટલાક યુરોપીઅન વિદ્વાનોનું માનવું છે કે તે જોતમ જતેજ છે. દિંદુ લોકો વીડાળાને દેવ માને છે એટલે ઉપલી માન્યતા કેટલી અવધિ પર્યંત સત્ય છે એનો નિર્ણય કરવાનું કાર્ય અસાધ્ય છે. હું પણ તેને જાનમ કહેવાનું સાદસ તો નહિ કરો શકું. પરંતુ તેનું અનુકરણ-અનુરૂપ હોવાનો સંભવ છે. તુકારામ જન્મ્યે તે સમયે Comparative Religion જેવું કંઈજ નહોતું. તેને મનસો વીડાળાજ પરમેશ્વર, જીવતાભગતા દેવ, શાણુ-સની સાથે ફરતા અને તેની પ્રાર્થનાઓનો નિસાનીથી અને સ્વપ્નામાં જવાળા આવતા દેવનું હતા.

તેના ૫૨ પંડેલી આપતિઓ.

ઈ. સ. ૧૬૨૯ માં બ્યારે તુકારામ તરતનોજ પુખ્ત ઉમરે પડેલોહો હતો ત્યારે દક્ષિણ થોડે થોડે અંતરે વારંવાર, પંડતા આવતા દુષ્કાળોમાંના એકથી કુટુંબ થઇ ગયું હતું. તુકારામના માતા-પિતા, પત્ની, અને હોદરાઓ મરી ગયાં. તેના મોટાભાઈની ધણીઆણી-તેનો ભાઈ તો ક્યારનોએ સન્વાસી થઈને સગાવહાલા આગળથી લોપ થઇ ગયો હતો-પણ મરણ પામી; અને કવિના દુઃખનો ઘડો લગભગ ભરાઇ ગયો. આ બધામાં ઉમેરો કરવાને જે થોડો અનન્યકાર તેની પાસે હતો તે 'મુઠી' ગયો. અનાજની કિંમત દુષ્કાળથી વધી, અને ગામ લોકો-ભૂખે મરતાં અને ગરીબાઈથી રીબાતી ગામલોકો-તેનો માલ ખરીદી શક્યાં નહિ. ભગવદયને લીધે અને સગાવહાલાના મૃત્યુથી નિરાશ થઈને દિલાસા માટે કવિ ધર્મ તરફ વળ્યો. તેનો એક ૪૫રો આપણને એ વિષે ધણે સારો ખ્યાલ આપે છે.

By caste a Sudra, I plied my trade; Vithobai was my God, (Ye have asked, O, Sages, therefore I tell.)

The famine came, and my parents died and left me to mourn,

My wife also, my beloved died in my arms crying for food.

My money was spent, my honour gone, and shame encompassed.

There was ancient ruined house of God: There I took my abode,

I performed worship on the eleventh day, but at first my heart was distracted+

આ સ્થળે આ કાવ્ય ધણું લાંબું હોવાથી આમું અપાય એમ નથી. તુકારામે દેવતાથી પોતાની ભક્તિ માણી રાખી, -સાથે પુરુષોના પગ ધોવા, કથા કરવી, અને પ્રાર્થના તથા ભજન મંડળીમાં ગાવું; અને એ સવળો ઉપરાંત 'ખીખતું' ભણું કરવાને અધ્યાય અદ્દેશત હોવાથી. ' છેવટે

God the merciful despises not the believer, This I came to realize,

All my riches now are the verses which God hath put into my heart,

Says Tukaram the poet.*

એના આ ધાર્મિક ઉત્સાહનું એક પરિણામ એ આવ્યું કે તેણે કુટુંબ સાથેના સંબંધ તરફ ધ્યાન દેવડારી રહેલા મારુકું દુષ્કાળ થી બચાવવા માટે કશ્ચિત્તેની ગાહોડવાણી કરી પ્રભાણમાં પાછો આવી. અને આપણા કવિનું ખીજવારનું લખન થયું. જેમ જેમ વખત જતો

+ કું જતે શ્રદ્ધ હોઈ મારો ધર્મ મેં ચલાવ્યો. ધીરજા મારો દેવ હતો. (હો ! સતી ! તમે પુણ્ય તો કું મારું જ્ઞાન કું કું). દુષ્કાળ પડ્યો, મારા માતાપિતા દેવલોક પામ્યા અને મને વિલાપ કરવા પાછળ મૂકી ગયા. મારી પત્ની મરુ. અને મારું વહાલું નિર્દોષ બાળક બેભાન માર્ગનું મારું મતા હાથમાં મરી ગયું. મારું દ્રવ્ય ખરચાઈ ગયું, પ્રતિજ્ઞા નાશ પામી, અને નામોસ્તીએ મને ઘેરી લીધી. એક પુરાણા દેવાવચનું અંદિશર હવું ત્યાં મેં મારો ધર્મ નાંખ્યો. મેં અગાધારમે શીવને પૂજા કરી. પણ પ્રથમ મારું દરજ્જા ખિન્ન હતું.

* દરજ્જા પ્રથમ ખાટોને વચ્ચકસતો નથી, મને રવરે એટલું સમજાયું. હવે મારું સંપૂર્ણ દ્રવ્ય, દરિયરે મારા હૃદયમાં જે કાવ્યો ગુપ્ત છે તેજ છે.

ગયો તેમ તેમ ધર્મ તેના પર વધુને વધુ સત્તા જમાવતો ગયો. દિવસોના દિવસો મુખી તે સૂર્યોદયે ઉગીને વીરોધવાની પૂજા કરીને, ભ્રાન્દા નામની ટેકરી તરફ રસ્તો લેતો અને ત્યાં સમાધિ ચઢાવતો. પર અને કુટુંબની તે કાળજી રાખતો નહિ. અને તેની પત્ની-જે એક સંસારી, હોષ ધર્મને માટે એટલી ખાસ દરકાર નહિ રાખતી તો હતી-તેના આવ તનથી ગુસ્સે થતી. તુકારામ પોતાની આ સંસારી ચિંતાઓનું ધીરજથી હાસ્યરસિક બાવામાં વર્ણવતું આપે છે. એક ખાસ દોહરો કવિની નિષ્કાળજી તરફ તેની પત્નીનો રોષ ખરો કરે છે.

"What wilt thou eat, my child? Thy father dwells in the temple,
Garlanded with flowers, he has utterly forsaken his calling.
He hath enough and to spare for himself: for us he cares not.
Cymbal in hand, he dances all day before his god.
He will not even abide at home: he wanders off to the forest."
Have patience yet, the end hath not come, answers Tukaram
the poet.

એમ છતાં પણ તેને તેના પતિએ પાછળથી પોતાના પક્ષમાં મેળવી લીધી હતી અને તે પાછળથી તેના (કવિના) આધ્યાત્મિક અને ધાર્મિક વર્તનની સામે નહોતી યતી-કવિને પાછળથી વધુ *Curtain lectures* સંભળવા નહોતા પડ્યા એ જાણવું દિવાસાનનક છે.

કૃષ્ણની સ્તુતિ.

આજ દરમ્યાન તુકારામને સ્વપ્નામાં કૃષ્ણના જનન અને તેના પ્રતિ પોતાની ભક્તિ ગાવાને ફરમાન મળ્યું. તેને એમ જણાયું કે વીરોધા આપોઆપ તેની સન્મુખ પધાર્યા અને દર્શન દીધાં અને હુણે મંત્ર તેને આપ્યો; તેમજ ચૈતન્યને તેના આધ્યાત્મિક શિક્ષક ગુરુ-તરીકે સ્વીકારવા ફરમાવ્યું.† ચૈતન્ય, જગાણનો વૈષ્ણવ મહાત્મા, તુકારામથી બસો વર્ષ ઉપર યદ્ય ગયો હતો. તે કૃષ્ણની સ્તુતિ ગાતો, તે એટલે મુખી કે કેટલીક યજ્ઞત દહ્યાર જવાથી તે અચ્ચાને હોય એમ પણ લાગતું. તુકારામના સાદા સરળ સ્વભાવને મળતો નામદેવ નામનો એક ગરીબ દરજી કે જે પણ વીરોધાનો ભક્ત હતો તે હતો. તે પણ તુકારામને સ્વપ્નામાં દેખાયો અને જનન ગાવાનું ફરમાવ્યું. તુકારામ નામથી પ્રચાર પામેલા અંબાજી અંબગોનો (નામદેવે તેને અંબગોની સંખ્યા એક કરોડની કરવાને સ્વપ્નામાં ફરમાન કૃષ્ણ હતું !), અને ખ્યાલ આપવો અશક્ય છે. કવિએ જે કંઈ લખ્યું છે તેમાંથી બાવાના લાગિલ અને કાવ્ય સૌંદર્યના સર્વોત્તમ નમુના તરીકે અને એ પસંદ કરવા પુરતા છે.

* " આરા બાજક ! હુ શું ખાહરા ? તારા પિતા તે મદિરમાજ રહે છે. પુત્રપદારથી સર્વ-સંલગ્ન તે પોતાની ફરજ તલન ભુકી ગયા છે. તેને પોતાને જોઈએ તેટલું અને પોતા માટે બચાવાય એટલું તે તેની ખાસ છે. અને આપણને માટે તે તેને કાળજી નથી. હાથમાં ગ્રંથપાત્ર સાથે તે આખો દિવસ તેના દેવ સન્મુખ નાચે છે. તે ઘેર પણ રહેતા નથી, જંગલમાં આશ્વા જાય છે, " ધીરજ ધર, " હજી તેના હોશ આલ્યા નથી, એમ તુકારામ કવિ ઉત્તર આપે છે.

† લેખકની મનો દેવતા આ મત સ્વીકારવા ના પાડે છે, પણ અને તે પૂર્નાવજ લગવાનો હેતુ હોવાથી કોઈ દીકાને સ્થાન આપ્યું નથી.

તે ભક્તિનાં ધણાં ખરાં કાવ્યોની માફક આપણા ભારતના પરમદેવ અને વિષ્ણુના અવતાર મનાતા શ્રી કૃષ્ણના પરોચાનના છે, પહેલાંનું ૩૫૩ (Allegory)—મુબારક—ભારતના ધર્મના અભ્યાસીને સમજાવણું પહે તેમ નથી:—

Here is a little secret of thy love, O Lord of all the Earth :

I remember the tale and I will sing it to thee,

A deer and two fawns were grazing in the forest, when lo, the hunter
and his hounds appeared.

On one side the nets were spread, on the other, were the hounds; he
lit the jungle on one side and waited on the other.

The deer were beset on all sides, afraid, when this remembered the name.

" Come to us Ram Krishna, come God of Gods : who but,

Thou can succour us in our distress,

O father, O Lord of all the Earth ? "

Thou hearest their prayer : Sore troubled was thy pitying heart,

Thou sentest the rain to quench the fire :

A hare started up and the hounds pursued her-joyfully 'the deer
bounded away :

" Thou hast saved us, O Govinda !

Thus Thou art merciful, very dear to thy Saints :

They love to praise Thy name, Saith Tukaram the poet.

બીજા એક કવિ વધારે મર્મવિદ છે:—

If I talk of goodness, He satisfies all desire:

If of sweetness, how sweet is His name !

If of mercy, lo, He is very merciful; if of humility,

He vexeeth not His own.

So generous, that He will give away his spouse :

He triumphs also over Time and Death

For wisdom, He is an heap of noble qualities : He is all to those who
know Him.

He is as old as Time, His ways of diverting Himself are countless

Among the cowherds, He was a rude cowherd :

A sly rascal among the silly milkmaids.

Submissive for He yields to faith: greedy, because he devours the
morsels of others.

Ugly, for did He not love Kumbha ? A coward for He feareth sin

In sports, He is the only player : the only dancer in the dance.

He lurks within our hearts : and though are,

Grasp thee, O God, we apprehend Thee not.

.. If we call Thee high, lo, Thou art Highest :

low, and Thon art the lowest,

Lo, I have told the truth. Tis no false homage
that I pay, Saith Tukaram the poet.

ભારતની Mysticism.

તુકારામ આપણા પાશ્વર્ય શિક્ષણથી વિશુદ્ધિત થયેલા યુવક શીલોસોદર જેવી કોઈ તત્વશાળી નહોતો ! તે બ્રાહ્મણોની ગુચવાડા ભરેલી અધ્યાત્મવિદ્યા વિશે તદ્દન અગ્નાત હોતો, તેમજ તેણે કોઈ પણ પોતાની જુદી વિચારશાળા (School of thought) સ્થાપવાનો કદી પ્રયત્ન પણ નહોતો કર્યો. છતાં પણ તેના કાવ્યો જેને આપણે અગ્રેજીમાં Innate Mysticism કહીએ છીએ તેના પડથો પાડે છે કે જેનાથી ભારતમાં કોઈ પણ મનુષ્ય વિમુખ નથી. નિમ્ન લિખિત અબજો પરથી માલમ પડે છે કે તે વીજાવાનો ભક્ત હોવા છતાં પણ મૂર્તિપૂજક નહોતો. તેને મન તો વિશુદ્ધની પ્રતિમા-મયુરાશી ભેઝાઓ પર આણેલી, અને ઇંદના હંચા આસન પર હમેશી, વાંકા કમાનદાર હાથો વાળી પ્રતિમા (કારણકે મરાઠીભાષામાં વિષ એ શબ્દનો અર્થ ઇંદ થાય છે) -એ અનંત પરમાત્માનું એક ચિહ્ન માત્ર છે :

Yogis gaze on thy reflected splendour : but we see Thee Thyself.

He stands before us, hand on hip : His body shines with splendour.

He pervades all the world, yet He stands afar from him; Within the heart of things.

He dwells, unaltered by them all.

He hath no shape, nor name. nor form : We must worship him in spirit

He hath no end nor limit : He knowa neither caste, nor family head
nor hands nor feet,

Faith enlightens the hearts of ignorant through their own longing,
Saith Tukaram the poet

તેના શત્રુઓનું પરિવર્તન—શુદ્ધિ.

તેના શત્રુઓનો મતઘેદ અને પરિવર્તન—શુદ્ધિ વિશે હવે હું ખોલીશ. તુકારામ પોતાનું કવિ તરીકેનું અને ધાર્મિક જીવન નિશ્ચિતપણે અડચણો વિના ગાળી શક્યો નહિ. એની નામના ચારે બાજુએ ફેલાઈ ગઈ. એના શિષ્યોની એક મોટી સંખ્યા હતી અને ચીનવાડના દેવનું મગર બ્રાહ્મણ કુટુંબ—કે જે પોતે ખુદ ગણપતિના વંશના હોવાનું અભિમાન ધરાવતું હતું—નેની સાથે જન્મવામાં માન સમજ્યું હતું. આથી બ્રાહ્મણો આત્મા હેડાઈ પડ્યાં. આત્મા નામના એક માણસે તેને એક વખત પકડ્યો, કાંઠાની વાડમાં ફેંકી દીધો અને નિર્દય પણે માર્યો સુદાં. તુકારામે તેના શત્રુને ઉદાર હૃદયે મારી આપી અને તે પાછળથી તેનો સુસ્ત અનુયાયી થઈ રહ્યો. એથી વધારે ઘાતકી ફટકો તો એક રામેશ્વર ભટ્ટ નામના મનુષ્યે લગાવ્યો. તેણે તુકારામને પકડી મંગાવ્યો અને તેને પુછ્યું, “ તું, એક શુદ્ધ, વેદના રહસ્યો જ્ઞા-

તાઓને સમજવીજ કેમ શકે ? ” તુકારામે કહ્યું કે તે જ કંઈ શીખવતો હતો તે સમજી વીડીયા તેના અંતઃકરણમાં પ્રેરતો હતો; તોપણ તે બ્રાહ્મણ કહે તેમ કરવા તે તૈયાર હતો. રામેશ્વર ભટ્ટે તેને તેનાં કાબો નદીમાં ફેંકી દેવાને ફરમાવ્યું. તુકારામે તે પ્રમાણે કયું અને પછી તે શોકથી ગાડા થયેલો જેમ સાહુકાર માગનારને ઉમરે બેસે તેમ દેવાલયના બારણે અન્નજળ વિના દિવસો સુધી પડી રહ્યો. છેવટે, એવું કહેવામાં આવે છે કે, ધર્મરે તેની અરજ સાંભળી અને તેનાં કાબો ઇન્દ્રાયણી નદીના જળ ઉપર તરતાં દેખાયાં કે જ તેના માલેકર્ન સ્વાધીન કરવામાં આવ્યા. રામેશ્વર ભટ્ટ પણ છેવટે યારણ થયો એટલુંજ નહિ પણ તુકારામનો અનુયાયી બન્યો !

શિવાજીને શીખામણ.

આજ અરસામાં છવ્વપતિ શિવાજીએ પોતાના દેશને મુસલમાનોના જુલમમાંથી મુક્ત કરીને દક્ષિણને એક વખત ફરીથી હિંદુરાજ્ય બનાવ્યું હતું. પોતાના દેશનાં ધાર્મિક કાબો બળનો—તરફ શિવાજીની અકબર ભક્તિ—પ્રેમ—જગ જાહેર છે. તેણે એક વખત પોતાના ગુરુ તુકારામના સહચારી કવિ મહાન રામદાસ સ્વામીને પોતાનું રાજ્ય પણ આપી દીધું હતું એ વાત ઇતિહાસ આપણને બતાવે છે. બીજી એક વાત એવી છે કે તે એક કથામાં હાજર થવાને સત્તુઓની હાવણીની વચ્ચેથી રીતગઢથી પુના જાનામાના છટકી ગયા હતા. લોહ-ગઢ નામના ગામડામાં તુકારામ પાસે છવ્વપતિ તરફથી તેને ફરિયાદમાં હાઠમાઠથી લઈ જવાને એક પ્રતિનિધિ મોકળ આવ્યું હતું. તુકારામે જવાને નાપાડી.

Torches, umbrella, and steeds,—What be these to me?

Lord of Pundhari, Why seek to ensnare me thus ?

Pomps and vanities to me are as dirt,

Hasten, O Lord, to succour me, Said Tnkaram the poet.

પણ તેજ વખતે તુકારામે શિવાજી મહારાજ પર રાજ્યનીતિ વિષે ઉમદા શીખામણના સાત અબંગો મોકલી આપ્યા હતા.

ફાની દુનિયાનો ત્યાગ.

અને હવે તેને આ જીવનના આકર્ષણ અને હાઠમાઠમાંથી મુક્ત થવાનો સમય નજીક આવતો હતો. તેના કેટલાક કાબો તેના આ નજીક આવતા અંતની આગાહી આપતા હોય એવા દેખાય છે. એક કે જ વાંચકને અંગ્રેજ કવિ શેલીના (Shelley) આશ્ચર્યકારક અપશુકનો અગર આગાહીની યાદ આપે છે, તે એટલો બધો તો સચોટ અને અસરકારક છે કે અત્રે આપ્યા વિના રહેવાનું નથી.

I saw Death coming with mine eyes, and joy filled my soul.

The world was filled with gladness, I was right glad to be one with the Infinite.

Confined in the prison-house of flesh, I was proud:

O joy to cast it all aside !

Gone is the winter of rebirth : "Me and mine" I have put far from me
Thou has given me a place of refuge, O—Lord;

My trust is in thy mercy.

ખીન્ને એથી વધારે નિઃશ્વાસક છે. જો તે ખરું હોય તો તેના કાબોમાંનું છેલ્લામાં
છેલ્લું તે હોયું જોઈએ.

Peace be to you, members of my house and others—

Salutations to the saints !

The bee returns to the honey : the torn robe cannot be mended.

When the river-water is flowed into the Ocean,

it comes not back,

Listen to my word ! Tukaram has gone, returneth not Again.

ખીન્ન કાબોમાં પણ તે પોતાની છેલ્લી સલામી ફરી ફરીને આપે છે. "યોરો
સમય હું ગામડામાં રહેતો હતો. હવે હું મારે પોતાને ગામ જઈ છું." તે આમળ આવર્તો
કરે છે, "અને હવે વધુ આવળ યશેજ નહિ, કારણ કે બધાનો અંત તો આવેજ છે.
મારા તરફ માયાળુ યશે." એક ખીન્ન કાબોમાં કે જે કદાચ કોઈ ભક્તનું હોવાનો સંભવ
છે, તેમાં આપણા વાંચવામાં આવે છે કે "તુકા દસોદીમાં બરાબર ઉતર્યો છે. ઇશ્વર ભક્તિનો
લુપ્તો હતો; તેણે તુકાને પોતાને મારે બોલાવી લીધો છે."

દેહ ગામમાં હતું પૂજતી તેના. કાબોની નાની પુરાણી પોથીને અંતે જે કંઈ નોંધ
કરેલી છે તેથી વધારે આપણે તેના અંત વિષે કંઈ જાણી શકતા નથી. બ્રાહ્મણના ફરમાનથી
તુકારામે ઇન્દ્રાયણી નદીમાં ફેંદી દીધેલું તેજ આ પુસ્તક છે, એમ માનવામાં આવે છે.
છેવટે લખેલી સ્મરણને ધ નીચે પ્રમાણે છે:—શકે ૧૫૭૧ માં (ઇ. સ. ૧૬૪૯) વિરોધી
નામના વર્ષમાં, શીંગ માસના કૃષ્ણ પક્ષની ખીન્ને સોમવારે પ્રભાતમાં તુકારામ યાત્રાએ
જવા નીકળ્યા-અતિમ નમસ્કાર ! આ શબ વાક્યનો અર્થ શો છે તે આપણે કદી
સમજી શકીશું નહિ. શ્રદ્ધાળુ મરાઠાઓ તો માને છે કે વીડાબા જાતે તેને વૈકુંઠમાં લઈ
ગયા. ખીન્ન કેટલાકની એવી માન્યતા છે કે તુકારામે સન્ધ્યસ્ત ધારણ કરી આ વિશાળ વિશ્વમાં
સ્થળે સ્થળે જટકવા માંડ્યું, કે જ્યાં તેના પોતાના અનુયાયીઓની ભક્તિથી પણ વિમુખ
એવા તેણે સાંતપણે આ શાંતી દુનિયા સાયના પોતાના છેલ્લા સંબંધને ત્યજ દીધો અને
અવસાન તેને આ પૃથ્વી પરથી લઈ જાય ત્યાં સુધી ઇશ્વરમાંજ તસ્લીન રહ્યો. પણ તેની સાથે
આપણને શું કામ છે ?

(તુકારામનું જીવનચરિત્ર આ પત્રના પ્રારંભ-જીવાક, ૧૯૧૧-નાજ અંકમાં હમે
પ્રમટ્ કયું હતું. પરંતુ પ્રસ્તુત જીવનચરિત્રમાં તે જીવનચરિત્રમાં ચર્ચેલી બાબતોની કિંચિત પણ
પુનઃકિત નહોત, નવીનજ બાબતો ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે-તન્ની, 'સલ')

દશ ઉત્તમ નવલકથાઓ સંબંધી ચર્ચાપત્ર.

‘સત્ય’ના તંત્રી જોગ.

મહાશય, આપના ડીસેમ્બરના અંકમાં સૌ. સુશીલા બેહેને શુનરાત્રી નવલકથાનાં દશ નામે સંબંધી ચર્ચાને જન્મ આપ્યો છે. આપે એ દરખાસ્ત ઉપાડી લઈ સાહિત્યના શિષ્ટ ઉપાસકો કે સાક્ષરોને એવાં નામોની યાદી લખવા જાહેર આમંત્રણ કરેલું છે. યાદીઓ જોતાં મૂળ લેખો અથવા લાપાંતરના લેખોને તેમાં સમાવેશ કરેલો છે. નવલકથાઓ કે ઉત્તમ વાર્તાઓ અથવા લાઘવેરીઓમાં સૌથી વધારે વચાસ છે એ આપણું લખણું સત્ય છે. અને તેથી વાર્તાના સાહિત્ય પ્રત્યે વિદ્વાનોની ઉપેક્ષા રહે તો હાનિ થવાની સંભવ છે. ‘શુનરાત્ર’ ખાતે શુનરાત્રીના પત્રના સાક્ષર અધિપતિ નવલરામભાઈએ એવી વાર્તાઓ અને નોટકો ઉપર ચારાં વિવેચનો લખ્યાં છે. તેમના પછી તેમનાં જેવાં વિવેચનો તો લખાયાં નથી. ખાસ એ કામ કોઈ સમર્થ સાક્ષરે હાથમાં લીધું નથી. સારે નવલકથાઓ તો પ્રસિદ્ધ થયે જાય છે. જોકે જેમ કાવ્યનું લક્ષણ રસ છે તેમ નવલકથાનું લક્ષણ રસ હોવાથી રસિક અરસિક બધાઓ તે વધારે વચ્ચે છે. વાચક વર્ગને રસનું દાન કરતાં અનીતિ કે હલકા પ્રકારનો રસ અપાઈ જાય તો જનસમાજની નીતિમાં ફેર પડી જાય છે. તેથી સાક્ષર કથાકારો એ વિષયમાં ખાસ ધ્યાન અર્પે છે.

રાજકોટની ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદમાં મેં સારાં વર્ણનું કોઠિયાવાડ એ નિબંધ વાંચ્યો હતો. તે સમાસોચક વિમાસિકમાં ૧૯૧૦ અંક ૧-૨-૩ માં પ્રસિદ્ધ થયો છે. તેમાં કેળવણીના નવાયુગને સાઠ વર્ષમાં મૂક્યો છે. હાલની ત્રીસી આગાઉ જે કથા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયા હતા તેમાં કરણધેરો સૌથી સરસાઈ ભોગવતો હતો. ભારતર નદશ કરેલી એ વાર્તા જે કે અંતિ-હાસિક હતી અને તેમાં ઘણી વધારો ઘટાડો હતો તોય સરકારી કેળવણી ખાતાએ એ ગ્રંથને શિષ્ટ વર્ગમાં ગણી અભ્યાસમાં દાખલ કર્યો હતો. કરણ ધેરાની નવલકથા જે કાળમાં લખાઈ છે તે કાળનો વિચાર કરતાં તેની અનુપમ સંકલના એક અદ્ભૂત નૈસર્ગિક શક્તિનો નમૂનો છે. તેનાં કેટલાંક વર્ણનો (આણુવગેરેનાં) સુંદર છતાં વધારે લાંબાં હોવાથી બાણુભટ્ટની કાદંબરી પ્રમાણે વાચક વર્ગ તે પડમાં મૂકી પાત્રોનું શું થયું તે જાણી આગળ વાંચવા તત્પર થઈ જતો હતો.

કરણધેરાના અનુકરણમાં રાણુદેવી પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. અને મરંદુમ સાક્ષર મહીપતરામે વનરાજ આવડો તથા સિદરાજ જયસિંહ નવલકથા તરીકેનું પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. આ ચારે વાર્તાઓ કેવળ કલ્પિત હતી નહિ. ઇતિહાસના દયાના નાયકોને તે વાર્તાઓમાં જોડી અંચકરે ઉત્તમ આતુર વાપરી રસનિબંધિ કરી હતી. સાક્ષર કાંટાવાળાએ અધેરી નગરીના ગર્હવસેન એ કલ્પિત નવલકથા જોઈ આગલા જમાનામાં લખી છે.

નવા યુગના પાઠવી ત્રીશીના ઘણા સાક્ષરોએ ઘણી નવલકથાઓ લખી છે. તે બધામાં સરસ્વતીચંદ્ર નવલકથા ચાર ભાગે એવી ઉત્તમતાથી લખાઈને પ્રકટ થઈ છે કે બધી નવલકથાઓને તેણે હારી દીધી છે. કેટલાક વાંચકો તેનાં પ્રથમ ભાગને ઉત્તમ કહે છે. કેટલાકો ૪ થા ભાગને બીજું નંબરે મૂકે છે. સાક્ષર જોગધંનરામે તેમાં હિંદુ સંસારનું એક ઉત્તમ ચિત્ર ઉત્તું કરેલું છે. અને શૂંભાર તથા કરણ રસને પ્રાધાન્ય આપી રસિક વર્ગનાં અંતઃકરણો આકર્ષી લીધાં છે.

નવલકથાનું મુખ્ય લક્ષણ રસ અને જાંલુ લક્ષણ સુનીતિની અસર કરવાની હોય એ બંને લક્ષણો સરસ્વતીચંદ્રમાં સમાવ્યાં છે. વિવેચકોએ તેના મુખ્ય-દોષ વિવેચન કરેલાં છે. પણ શુન્દરાતી વાંચનારા તેમાં તકીન યદ્ય ગયા છે એની કોઈથી ના પડાય તેમ નથી, કલ્પયેલા, વનરાજ આવડા, કરના, બલકે નર્મગદ્ય કરતાં એ ભાષા વધારે ઉચી લખીને તર્કો તથા કલ્પના અને વર્ણનો ઘણાંજ ઉચાં ચીત્યાં છે. મહાભારતમાં જેમ આડકથાઓની સંકળના ઘણી યદ્ય છે તે પ્રમાણે સરસ્વતીચંદ્રમાં આડકથાઓ વધારે છે. મુખ્ય પાત્રોને સંબંધે વાર્તા બહુ નથી. પણ વર્ણનો, વિરાહો, ગાન વગેરે લાગો ઘણાં ઉમેરાયા છે. પાશ્ચાત્ય નવલકથાઓ જોતાં એમાં એ એટલાં બધાં હોતાં નથી તેથી સામાન્ય વાંચનાર પણ એવી નવલકથાઓ હાથમાંથી પકી મૂકી શકતા નથી. પાશ્ચાત્ય વાર્તાઓમાં પાત્રો સંબંધી પણ બતાવેા બન્યા હોય છે એટલે વાર્તા લાગત એટલે બધો વિશાળ દેાય છે કે વર્ણનો કે કલ્પનાઓ ઝાણુ અશેજ તેમાં હોય છે. તેથી અને લાગે છે કે આ દેશની ગમે તે નવલકથા પાશ્ચાત્ય નવલકથાની સરસાઈમાં આવી શકે તેમ નથી. રસમાં અદ્ભુત રસ એ સાક્ષરો વધારે મૂકે છે અને અધુરેથી સર કરી અમુક બેદો એવા અધ્યાહાર ગુમ રાખે છે કે વાંચનારની છતાસા તેં જાણી લેવા આશુરની આશુર રહે છે. જેથી છેવટે એવા ખુલાસા હોવાની અખી નવલકથા વાંચ્યા વગર ચાલતું નથી.

અંગાળીમાં એવી નવલકથાઓ નાની મોટી લખાવા માંડી છે. શુન્દરાતીમાં તેો દૃષ્ટ શરૂઆતજ લાગે છે. આપના ઉપર લખ્યા અંકમાંજ એક પાશ્ચાત્ય વિદ્યારી જે છપ્પરસની રૂઢાંધણ છે તેણીએ ૭૫ મી નવલકથા લખવા માંડી છે એ વાંચીને અદ્ભુત આશ્ચર્ય લાગે છે, અહીં એવો એક પણ સાક્ષર નથી તો સ્ત્રી લેખક તો ક્યાંથીજ હોય ? અને લાગે છે કે જે અર્થા ઉપરિધત યદ્ય છે તેમાં એક અન્યાય કે બુદ્ધ ચવાનો સંભવ છે. પારસી માસિકો નવલકથાનું વધારે સાહિત્ય બહાર પાડે છે, જે કે તે પાશ્ચાત્ય નવલકથાનાં બાધાંતરે અનુકરણો જ હોય છે. તો પણ અપાયેલી ટીપમાં બાધાંતરોને જગા મળી છે, તો પછી પારસી લેખકોની નવલકથાઓ જે હજારો વાંચનારા વાંચે છે, તેને જૂલી જાંલુ શકાય તેમ નથી. ભાષા રચના જરા જૂઠી હોવાથી મુખ્ય લક્ષણ જે રસની નિષ્પત્તિ તે તે કથાઓથી ઝોઝી ધની નથી.

પારસી જુલુ સિષ્ટ માસિક સ્ત્રી લેખક, નરે એલમ, કુરસદ વગેરેએ તેમના જન્મથીજ સંખ્યાબંધ વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ કરી છે, માસિકના અધિપતિ સિવાય બેદેન ભાષામાંજ પાઞ્ચમકોટનાં વિધારવિનિતાં વગેરે વાર્તા ગ્રંથોની ભાષા પણ ઉત્તમ છે. દાદાભાઈ એલલજી તારાપુરવાળાએ પણ બે ચાર સારી નવલકથાઓ પ્રસિદ્ધ કરી છે. પારસી જૂતા લેખક તાલ્યરાખાને રત્નવલ્લી જેવી સારી વાર્તા પ્રગટ કરી છે. લેખક કે અધિપતિ બહુમજાજી નવરોજજી કાજરાઈએ તો અંગ્રેજી કથાકાર રેનોલ્ડસની અનેક વાર્તાઓ શુન્દરાતીમાં પ્રસિદ્ધ કરી છે. મોટા કાજરાઈ કેપુશરો નવરોજજીએ આગાધમાં કુખીધારી જાચ્યુ, તથા મુલી ગરીબ વગેરે અનેક વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ લેખક હેનરી વુડનાં ગ્રંથોના અનુવાદ કરીને છપાવેલ છે. તેનાં જૂઠાં પુસ્તક પણ ઘણાં છપાયેલાં છે. આ વાર્તાઓ રસ તથા સુનીતિમાં ઘણી ચડીયાતી છે. નરેએલમમાં વિધાની વાર્તાઓ બહાર પડેલી છે,

પારસી લેખકો ઉપરોત્ત આપણા પ્રસિદ્ધ આત્મકથા 'ગુજરાતીએ' બેઠ તરીકે સારી ઐતિહાસિક કથાઓ ફેલાવી છે. તેની હમણું હમણાંની ૪-૫ ચાલુ વાર્તાઓ ઓછી રસમય નથી. તે પારસી સાક્ષરો પ્રમાણે ભાષામાં પણ ઉતરતી નથી. તથાપિ ઘણી શિષ્ટ ભાષામાં એ નવલકથાઓ ગુપ્ત છે. વિધવા લીજન, સાકા ત્રણુકાખ, સોનેરીટોળી જેવી આપણા ગુજરાતી હિંદુ લેખકની નવલકથાઓ ભાષાંતર હોવા છતાં ઘણી સરખાવણાં થયાં છે. જ્યારે મેકાન ટેલરની સીતા કે તારાની વાર્તા યાદીમાં દાખલ થઈ છે ત્યારે આવી નવલકથાઓ ઓછી વચ્ચેલી નથી. અને તેની પુષ્કળ નકલો ખરી ગઈ છે.

ઉપરના વિચેતનથી આપને ખાતરી થશે કે નવલકથાનું ગુજરાતી વાચનમોહન પદ્યું. વિશાળ હોવાથી તેને દસ્તાવેજમાં આટોપી દેવાનું અને જે સાદસ લાગે છે તેને આપ મળતા થશે. મરદુમ લેખક કે જંગાળીના અનુવાદક શ્રીનારાયણ દેવચંદને યાદ કરી તેની યોગીક નવલકથાઓ યાદીમાં નોંધવામાં આવી છે ત્યારે સનાસી, સીતાવનવાસ જેવી તેની ઉત્તમ તાત્તી નવલકથાઓ રહી જાય છે. ધી ગુજરાતીની મંદા વીગેરે અને થી હનવાસ કાકોન્દાસ મોદીની ધરાવતી વગેરે અનેક સારી નવલકથાઓ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગુજરાતી વાચકોના પુષ્કળ વાચનમાં દાખલ થયેલી છે.

તેથી સૌ. સુરસીના બહેનની મળ દરખાસ્ત તથા આપના અનુમોદનને મળતા યવા છતાં મારી નમ્ર વિનંતિ એવી છે કે એ નામો દરને બદલે ૨૦ કે ૨૫ કરવાથીજ સારી ચુકામી થઈ શકશે. નવલકથાના વાચનમાં હિંદુ સાક્ષરોની ભાષાશુદ્ધિવાળીજ નવલકથાઓને પ્રાધાન્ય આપી શકાશે નહિ. નવલકથા, સુંદર કથના, સુંદર આદર્શથી સર્વોત્કૃષ્ટ રસ જમાવી સુનીતિની સચોટ છાપ પાડે એવી ઉત્તમ ગણાય છે. તરી ગુજરાતી ભાષાના ૧૦ વર્ષના મુગમાં એવી વિવિધ નવલ કથાઓ વિવિધ જાતિના સાક્ષરોએ વાંચનારના બહોળા વાંચનમાં આગળ ધરી છે તે તમામ ઉપર નજર ફેરવી જતી નોંધજો.

બોલાદ.

}

લી. ઝેવક,

વલ્લભલાલ પોપટલાઈ મહુવાકર.

(રચનાભાવને લીધે ઉક્ત સર્વોપર ગતોંકમાં યોગદ થઈ શક્યું નહોતું. આ સંબંધી સર્વોપર હવેથી સ્વીકારવામાં આવશે નહીં, કેમકે પુસ્તકી સર્વો યથા ચુકી છે, અને કોઈ પક્ષને ખાસ નવીન કહેવાનું રહ્યું નથી- તંત્રી 'સત્ય.'

જાહેર કેળવણીને માટે જાહેર પુસ્તકાલયોની આવશ્યકતા.

(લેખક—ડૉ. રંગીલદાસ મગનલાલ કાપડીયા-ગણદેવી.)

(૨-ગતોંકથી ચાલુ.)

" પુસ્તકાલય ધર્મ. "

પુસ્તકાલય વિષયક સાહિત્યનો અભ્યાસ માત્ર આપણા નેતાઓમાં અનહદ ઉત્સાહ પ્રેરે છે. પરંતુ આવી બાબતોમાં પુરેપુરા રસદર્શક નીવડવા માટે ખાસ કરીને ઉત્સાહ

પ્રેરાવાની જરૂર છે, અને જે કાષ્ટને તેવી સ્થિતિએ પહોંચવાની ઇચ્છા હોય તેને યુરોપ અને અમેરિકાના ઉત્તમ પુસ્તકાલયોની મુલાકાત જેવી આવશ્યક છે.

જ્યારે ક્રીમિંગ ગાયકવાડ મહારાજાએ પશ્ચિમના પુસ્તકાલયોની મુલાકાત લીધી અને તેમના હેતુ અને પ્રયત્ને, પદ્ધતિ અને કાર્ય પ્રદેશ વર્ગરેતો અભ્યાસ કેયે ત્યારે તે એક નવીન ધર્મ—“ લાયબ્રેરી ધર્મ ”—થી પ્રેરિત થયા અને તેનો તેઓશ્રી પોતાના પાટનગર વડોદરામાંથી વારંવાર ઉપદેશ કર્યાં જાય છે; એ બનાવ પરથી એવી મુલાકાતની ઉપયોગિતા વિશે કંઈ વિચાર જાંધી શકાય. ભારતવર્ષ સેકંડો વર્ષ થયાં ઘણાંક મહાનુ અને ઉમદા ધર્મોની માતૃભૂમિ તરીકે માન ધરાવે છે; કિન્તુ પોતાના સંતાન ઉદ્ધારાર્થે આ નવા ધર્મને આવકાર આપવો પડશે.

પુસ્તકાલય વિષે આપણા આધુનિક વિચારો.

હવે હું અમેરિકાના ‘ ફક્ત જાહેર પુસ્તકાલયો ’ના મૂખ્ય હેતુઓ અને કાર્ય પ્રદેશનો ટુંકે હેવાસ આપવા તરફ વળીશ. ત્યાં પુસ્તકાલય વિશે વિચારની વિસ્તીર્ણતા અને બિન્ન બિન્ન દિશાઓમાં પુસ્તકાલયોના કર્તવ્યોની ઉપસાખાઓ મહાન દૃષ્ટાંત રૂપ યદ્ય પડ્યાં છે.

આધુનિક લાયબ્રેરીનો ખરો હેતુ ખાસ કરીને શિક્ષણુતોજ છે. તેનો ખરો હેતુ સ્વતંત્ર પુસ્તકો અને સન્નારીઓને જીવન સંબંધોનો ખ્યાલ કરાવવાનો છે. સમાજના જીવનમાં સખ્યતા ફેલાવવાનું હેતુ પવિત્ર કર્તવ્ય છે. તેનો પેશાબ. ત્યાંના બાળકો, છોકરા અને છોકરીઓ પુસ્તકો અને નારીઓમાં આખી દુનિયાના સાહિત્યને માટે અભિરૂચી અને ક્રમશઃ ઉત્પન્ન કરી ઉત્તમ શહેરીઓ બનાવવાનો છે.

પુરાણ પુસ્તકાલયોથી તદ્દનજ વિરૂદ્ધ આપણી આધુનિક લાયબ્રેરીઓ ગત્યત અને વ્યવહારોપયોગી સંસ્થાઓ છે. એમના કર્તવ્યોનો વિચાર આજ યદ્ય રાકે એવો રૂપ છે. આખી પ્રજા પોતાના આશ્રિતજનો હોય એવી રીતે તે જુએ છે. એવી રહેવાનું અને જે કાષ્ટ ત્યાં જતાની દરકાર ને તેનીજ રાહ જોવાનું લાયબ્રેરી ધિકારે છે. એક પુષ્પ વધના મનુષ્યના જેટલીજ કાળજીથી એક ન્હાનાં બાળકને, એક વિદ્વાનના જેટલીજ કાળજીથી ‘ સાધારણ ’ વાંચકને, અને એક સાહિત્ય વિવાસીને માટે જેટલી કાળજી જેવાય તેટલીજ કાળજીથી એક સાધારણ કારિગર, મજૂર; અગર તો વ્યાપારીને તે ખોરાક પુરો પાડે છે. તે માત્ર જોને ચોપડીઓ જોઈતી હોય તેનેજ તે પુરી પાડતી નથી. પણ સર્વેની ખાસે ચોપડીઓની માંગણી કરાવે છે. પ્રત્યેક વાંચકને ગમે તેવાં પુસ્તકો પુરાં પાડવાનુંજ તેઓના પ્રયાસો સમાવશા નથી; તે ક્રમશઃ અને આડકતરી રીતે વાંચન પ્રત્યે અભિરૂચિ વધારે છે. આ પુસ્તકાલયો માનસિક વિનોદ, અમુક બાજાતનું જ્ઞાન, અધ્યયન અને શોધઓળે માટે આશ્રયસ્થાન છે. દરેક વાંચનારને પુસ્તક અને દરેક પુસ્તકને માટે વાંચક હોવોજ જોઈએ એ અમેરિકાની લાયબ્રેરી વ્યવસ્થાનો એક મૂળ નિયમ છે. જાહેર પ્રજાનું ‘ લાલુ ’ થાય એ તહેતું લક્ષ્યમિતું છે. કાષ્ટ કાલકાથી જાહેર કલ્યાણ ઓણું થાય અગર તે કલ્યાણ જેટલી ત્યારથી અને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થવું હોય તેમાં ન્યૂનતા આવે તો તે એક તે સાંખી સંકતા નથી. લાયબ્રેરીની વ્યવ-

સ્થાનો ઉદાહરણ નથી એવું એ લોક માને છે. જે કે વાંચકો શી દાખલ એક-દુટી બદામ પાણી આપતા નથી છતાં, લાયબ્રેરીઓ હેમને પોતાના સદામકોઠાં છે એ અને તેજ પ્રમાણે હેમની સાથે વર્તે છે.

પુસ્તકાલય અને બાળકો.

બાળકો પ્રતિ આપવાં નેહતા ખાસ લક્ષણ સ્વીકાર એ લાયબ્રેરીઓનું અભિમાન અને વશ છે. વયનાં નિશ્ચયનો સવાલજ નથી. સચિત્ર પુસ્તકના અને સમૃદ્ધસ્થાનોને લીધે ન્હાનામાં ન્હાના બાળકો લાયબ્રેરીમાં જવાને લેભાય છે. કેટલાં બાળકો વયના છોકરા અથવા છોકરીને લાયક ખાસ પસંદ કરવામાં આવેલા પુસ્તકોનો એક ન્હાનો ‘બાળકીકા’ વિભાગ રાખવામાં આવે છે. જુદાં નોંધ પત્રકો અને સચિત્ર યાદીઓ ખાસ તેવામાં કરવામાં આવે છે. લાયબ્રેરીના દારમાં દાખલ થતાં દરેક બાળકના મનનું વળણ કેવું છે અને હેમની કુદિની શી શી જરૂરીઆતો છે, હેનો નિર્ણય કરવાને ‘સી મદદગારો’ રોકવામાં આવે છે.

બાળકોને, પુસ્તકોને અને લાયબ્રેરીથી ગોઠી ઉમરે દાયકો થાય એવી ધમ્મલા હોય તો હેમને તે વિશે માહિતી આપવી નેહજે અને હેનો કુદિપૂર્વક ઉપયોગ કેમ કરવો તે શીખવવામાં આવવું નેહજે. આમ કરવાને ધજોળ અસરકારક ઉપાય તો ‘લાયબ્રેરી-પાઠો’ (Library Lessons) આપવાનો છે. લાયબ્રેરી-પાઠો શાળાના બાળકોને લાયબ્રેરીનું અગર તો શિક્ષક તરફથી શીખવવામાં આવે છે. જ્યારે લાયબ્રેરીનો વ્યવસ્થાપક આ પાઠો શીખવે છે ત્યારે તે લાયબ્રેરીનો ઉપયોગ કેમ કરવો, યાદીપત્ર કેમ જોવું, અમુક મથો કેમ જોવા ઇલાદિ ઇત્યાદિ બાળકો સમજવે છે, અને જ્યારે શિક્ષકો પાઠ આપે છે ત્યારે તે શાળામાં શીખવવામાં આવતા વિષયો શીખવે છે. આ માટે શિક્ષકો લાયબ્રેરીના સમ્પાદક પુસ્તકો, ચિત્રો અને તે વિષયને લગતી સમજુતીઓ જોઈ જાય છે.

બાળકો પ્રતિ ભાષણો.

બાળકો પ્રતિ લાયબ્રેરીના કર્તવ્યને લગતો બીજો ઉપયોગી અને પ્રોત્સાહક વિભાગ તે ‘બાળકોને ભાષણો’ આપવાનો છે. ભાષણો મેંટલકન્ટનની મદદ વડે દેખાડવામાં આવતાં ચિત્રો સાથે આપાય છે તે વડે બાળકોનું વાંચન ગોઠવું થાય છે. તેઓની ભાષણી વિકાસ પામે છે, અને તેઓની કલ્પનાશક્તિ જગૃત થાય છે. કેટલાંક ખાસ મોટી વયના જ્યારે કેટલાંક ન્હાની વયના બાળકો માટે છે. ભાષણોના વિષયની છાપેલી યાદીઓ છુટકા અદત વહેંચવામાં આવે છે.

વાર્તાલાપ અને રમત ગમતો.

લાયબ્રેરીની આ શાખાના કાર્ય ક્રમમાં અનુપયોગી બાળકો ‘વાર્તાનો કલાક’ છે. અમુક ચોક્કસ દિવસોએ એ વિભાગનો લાયબ્રેરીયન છોકરાઓને દુનિયાના સાહિત્યમાંથી પસંદ કરેલી વાર્તાઓ વાંચી સંભળાવે છે. છોકરાઓ આ વાર્તા જે રસ, ધ્યાન, અને સુલભ વિશ્રમ સાથે સાંભળે છે તે દેખાવ દેવોને પણ જોવા લાયક હોય છે. આ કલાક રાખવાનો હેતુ તે ભાષણોનો જે હેતુ છે તેજ છે; અને એ હેતુ કોઈ અમુક પુસ્તક વાંચવાની

કોઇને દરેક ખાડયા વિના પાર પડે છે. આ વાર્તાવાચક, કલાકની ઉપયોગિતા, વધારવાના સહાયક તરીકે હાલતાં ચાલતાં ચિત્રો દેખાડવાનું મંત્ર (સીનેમેટોગ્રાફ) રાખવાની, ગોઠવણ કરવામાં આવી હોય છે. પ્રથમ વાર્તા કહી જવામાં આવે છે, અને પછી તેજ ખનાવો હાલતાં ચાલતાં ચિત્રોથી આખ આગળ ખડા કરવામાં આવે છે.

થોડાક સમય થયાં નહાતાં બાળકોને પંકડીને લાયબ્રેરીને ઘસેજ સારો ઉપયોગ કરતા ખનાવવાને યોજવામાં આવેલા અસંખ્ય લાભદાયક ઉપાયોમાં અંદર રેખંતરંખતનો વધારો કરવામાં આવ્યો છે. જે દેશની પ્રજા, પોતાના બાળકોની આદર્શી બધી સંભાળ લે છે તે દેશને પોતાના ભવિષ્ય—બેશક ઉજજવળ ભવિષ્ય—ને માટે લેશંપણ ચિંતા રાખવાનું પ્રયોજન હોતું નથી.

પુસ્તકાલય અને શાળા.

નહેર પુસ્તકાલયો શાળાઓ સાથે અતિ ગાંઠા સંબંધ ધરાવે છે. શાળા પોતાના સત્તાધીશો સમજે છે કે વિદ્યાર્થી શાળામાં આભ્યાસ કરતો હોય તે સમયમાં શાળાની ટેકરો સિવાય બીજા પુસ્તકોની સહાય લેવાની અને વાપરવાની-ટેવ પડે એ તેને પોતાને અને જીમાં હર હમેશ ચાલતા અવ્યવસ્થિત શિક્ષણ કમને અતિ લાભદાયક છે, અને પરિણામે ઉભય સંસ્થાઓ (શાળા અને પુસ્તકાલય) પરસ્પર અંતઃકરણથી જોડાય છે.

નિઃસંક પ્રત્યેક શાળા સાથે એક પુસ્તકાલય જોડવામાં આવે છે, કિન્તુ આ પુસ્તકાલયો અને પુસ્તક સંગ્રહોમાં ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓને પોતાના પાઠ નૈયાર કરવામાં વાપરવા-જોઇતા ગ્રંથો રાખવામાં આવ્યા હોય છે. વધારાના ખાસ વાંચન માટે વિદ્યાર્થીઓને નહેર પુસ્તકાલય પરજ આધાર રાખવે પડે છે.

નહેર પુસ્તકાલય શાળાને જે જે રીતે સહાય કરે છે તે રીતો અસંખ્ય છે. આ સેખને માટે તો ધણીજ ઉપયોગી એવી થોડીકની યાદી આપવી પુરતી છે. આ-કાર્ય જેમને ગ્રાંપવામાં આવે છે તે લોક પોતપોતાની જાણની દરેક શાળાની મુત્તાકાત વારંવાર લે છે અને શિક્ષકોને જાતે મળે છે. શિક્ષકોને પુસ્તકાલયની મુલાકાતે બોલાવવામાં આવે છે અને જોઇતી ખજાર અને સહાય આપવાને તેઓ હમેશાં તત્પર રહે છે. પુસ્તકાલયનાં કર્મીઓ અને તેથી પુરી પાડવામાં આવતી સરજતા શિક્ષકોને અને શાળાની સભાઓમાં સમજાવવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ફેટલાક ખાસ હક્કો પણ જાણવામાં આવ્યા હોય છે. લાયબ્રેરીને હેમના ધંધામાં હેમને ઉપયોગી થઇ પડે અને હેમના શિષ્યોને વાંચન માટે કામમાં આવે એવાં ક્યાં પુસ્તકો જાયબ્રેરીએ ખરીદવાં જોઇએ એ સૂચવવાને હેમને (શિક્ષકોને) ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. દરતા પુસ્તકાલયોની શિક્ષકોને આપલે કરવામાં આવે છે અને શિક્ષકો તેમાંથી પુસાકો વર્ગમાં લઇ જાય છે અને જોડારજોને તે વાંચવળી ભજામણુ કરે છે. શાળાના અભ્યાસ ક્રમની સાથે સહાય માટે વાંચવાના પુસ્તકોની યાદી શિક્ષકોની અનુમતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. નીચી પાવરીના શિક્ષકોને ન્ને દૃષ્ટા હોય તો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને લાયબ્રેરીનાં સાધનો વડે કોઇ વિષય પર શિક્ષણ આપવા, સંગ્રહકથાન જોવા, અગર તો લાયબ્રેરીના ઉપયોગ

વિશે જરૂરી બાબતો શિખવવા લાઇ જવાને વિનવવામાં આવે છે. લાયબ્રેરી સંબંધી સેવણો ખબરો શાળામાં લાયબ્રેરીના પોતાના બોર્ડ ઉપર ચાલવામાં આવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ કરવાની પોતાને ઘેર સવડ નહિ હોય તેને લાયબ્રેરીમાં 'બાળ શુદ્ધ' માં ખાસ ગોઠવણ કરી આપવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ જોઈતાં પુસ્તકોની સવડ કરી દેવાય છે.

કબાટો આગળથી છુટથી થતી આવવાન.

સાધુનિક પુસ્તકાલયોની મોંઘવા યોગ્ય વિશેષતા તો એ છે કે વાંચકો છુટથી કબાટો આગળ જઇ શકે છે. પુસ્તકોની જમમ વધુ ઓછી છુટ તમ પુસ્તકો વાંચવાના ઓછા લાભ. જે પુસ્તકો બંધ કબાટોમાં રાખવામાં આવે છે તે સઘળાં ખરાબ અથવા નિરૂપયોગી લેખાય છે. જે પુસ્તકાલય વાંચકોને પુસ્તકો છુટથી લેવાની, તંપાસવાની અને તે દ્વારા તે વાપરવાની છુટ આપતું નથી તે અંધાલ્ય જાહેર મદદ ઉપર સહેજ પશુ દાવો કરી શકતું નથી. જાહેર પ્રગતી પુસ્તકો વાંચવાની આકાંક્ષા અતિ તીવ્ર છે, અને પુસ્તકાલય તે સંપૂર્ણ રીતે સંતોષવાને હમેશાં આતુર હોય છે.

ઉદાહરણ કબાટો રાખવાની પ્રથા—કે જ્યાં વાંચકોને વાંચવાના ઇરાદાથી અમુક પુસ્તક તપાસવા દેવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ ત્યાંજ વાંચવા દેવામાં આવે છે—કેટલાક શહેરોની લાયબ્રેરીઓ સીવાય બધેજ આજુ છે; અને તેમાં પણ કેટલીક સમય હજારો પુસ્તકોવાળો ઉદાહરણ કબાટોને ચારડો રાખવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ કબાટોની ઉપયોગિતા મોટાં પુસ્તકાલયોમાં વાંચકોને સદાય માટે 'આરિસ્ટોટલ' રાખીને વધારવામાં આવે છે કે જે અંધો ગોઠવે છે અને વાંચકોને પુસ્તકની પસંદગી કરવામાં મદદ કરે છે.

ઉદાહરણ કબાટો રાખવાની પ્રથામાં કેટલીક ગંભીર ખામીઓ લાગે છે. એ પ્રથાથી ચોરી અને અંધો શાકી તોડી નાખવાની તકમાં વધારો થાય છે, અને વાંચકો પાછા યોગ્ય સ્થાને અંધો ગોઠવવાની દરકાર લેતા નહિ હોવાથી પુસ્તકો પાછા અવ્યવસ્થિત વધ જવાનો ભય રહે છે. પણ પુસ્તકાલયો વાંચકોને અમુલ્ય હકક છીનવી લેવાને બદલે આ જોડ ખમંથી વધારે પસંદ કરે છે. કબાટો વારંવાર ગોઠવવાનો પણ જલોગસ્ત કરવામાં આવે છે. નિર્ણય લાયબ્રેરીઓ આવા પ્રકારના દુરુપયોગ સામે યોગ્ય પગલાં લે છે; પણ તે ઉપાયો એવા નથી હોતા કે જે વાંચકોની સગવડતાને લેસ પણ દરકત કરે.

આ પ્રથાથી લાયબ્રેરી સુવકોને પોતે અમુક જીવન માર્ગને માટે લાયક છે કે જમમ અને હોય તો કેટલી અવધિમાં (?) એ નક્કી કરવાનું સાધન પુરું પાડે છે. 'ઉદાહરણ પુસ્તકાલય' વાંચકોને શ્રદ્ધાતાન પરથી રમત પર, ઇતિહાસ પરથી એન્ટીકીયરીય પર અને ઔપચારિક શાસ્ત્ર પરથી કાયદા પર ભટકવાને પ્રેરે છે. કેટલીક વખત એકજ દિવસમાં જામ એક વિષય પરથી ખીજ પર જતાં વાંચકને માલમ પડે છે કે તેની અભિવૃદ્ધિ અન્ય દિશાઓથી ભિન્ન એવી એક ચોક્કસ દિશા તરફ વળેલી છે. શાળામાં અભ્યાસ કરતા હોય તે દરમ્યાન અને ત્યાર પહેલાં આવા પ્રકરનાં અંધાલ્યનો આજુ ઉપયોગ વિન વિન દિશામાં અપજાતા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ થયે પડે છે; અને વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય સલાહની મદદ પડે બેશક શિક્ષકો અને માતૃપિતાની શાળામાં

મળતું નામ માત્ર લાયબ્રેરીના ઉપયોગ વિના જેટલું વધારી શકાય હોવા કરતાં અતિ વધારે પ્રમાણમાં હોવા. ઉપયોગથી વધારી શકાય છે, અને હેતુ લક્ષ સાધન નિમિત્ત કરી શકાય છે.

“ રેફરન્સ ખાતું ”

લાયબ્રેરીના શિક્ષણ કાર્યતું એક ઉપયોગી અંગ વાંચકોને હરથડીએ તપાસવા પડતાં પુસ્તકોતું સાધન પુરું પાડીને કરી આપવામાં આવતી સમવડ છે. એ મધ્યે જે કામ કરે છે તેને ‘ રેફરન્સ લાયબ્રેરીયન ’ કહે છે. એની ધરજ સઘળા પ્રશ્નોનો જવાબ આપવો, વાંચકોને નેહલી ખખર મેળવી આપવામાં અને કેટલાક પ્રમાણમાં તે સમયના ચાલુ ચર્ચિત પ્રશ્નો અને સાધારણ જનસમાજને ઉપયોગી વિષયોની પાટી કરીને વાંચકોને સલાહ કરવી વગેરે છે. તે લાયબ્રેરીયન પુસ્તકોની માદિતી બરાબર રાખે છે. ઉત્સુક અભ્યારીઓના હુકમ પ્રશ્નોને આવકાર આપે છે, અને લાયબ્રેરીના ખુલ્લે ખાંચેથી સર્વોત્તમ પ્રમાણુ લેખના આગળ મુકે છે અને આનંદ પૂર્વક મદદગાર થવા તપર રહે છે.

લાયબ્રેરી ઉપરાંત કેટલીક સંસ્થાઓ પણ છે કે જ્યાં જોઈતી સર્વ માહિતી મળી શકે છે. આ સંસ્થાઓની ‘ લાયબ્રેરીયન ’ ને ખખર હોય છે, અને જ્યારે પણ પોતાની લાયબ્રેરીમાં સાધન ખૂટી પડે છે ત્યારે વાંચકોને તેવી સંસ્થાઓ વિશે માહિતી આપે છે. વિશાળ નગરોમાં તો એવી કેટલીક ધીમ ધીમની પેઠીઓ છે કે જે ‘ લુન્ડ ’ લખને ચોપાનીઆ અને માસિકોમાંથી કાપી લીધેલા જુદા જુદા વિષયો પરના લેખો ભાટે આપે છે, જ્યારે લાયબ્રેરીના સંમદ વાચકને નેહતું સાધન પુરું પાડવાને પુરતો નહિ હોય ત્યારે ‘ રેફરન્સ લાયબ્રેરીયન ’ ની સલાહથી લાયબ્રેરી પોતાને ખર્ચે આવા ‘ કાપડાઓ ’ ભાટે લે છે કે જે દ્વારા વાંચકની જરૂર પૂરી પડે.

ટેલીફોન દ્વારા તપાસ કરવાતું ખાતું.

કેટલાક પુસ્તકાલયોએ પોતાની મદદતા વધારવાને જે લોકોને લાયબ્રેરીમાં આવવાનો વખત નહિ મળતો હોય અગર જે કોઈને ત્યાં જાતે આવવાની ઇચ્છા નહિ હોય, તે લોકોની સંગવડને માટે ‘ ટેલીફોનથી તપાસ કરવાતું ખાતું ’ જોડ્યું છે. તે તારના દોરડા પર થતી તપાસ બિન બિન પ્રકારની હોય છે, જેવી કે લશ્કરી અગર વડાજીની નોકરીમાં જખરસ્તીથી નામ નોંધવા વિશે, ઉદ્યોગમાં એક સંખી થવા વિશે, વરાળના ઝાંચલો વિશે, સ્ત્રીના પંખાઓ વિશે, રક્ષાવરચાના પેન્શન વિશે, શીવણ વિશે અને બીજા અનેક વિશેષ યો લેણ મુશ્કેલ જાળનો વિશે. ધણીખરી તપાસનો જવાબ તરતજ આપવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે વાંચકો પણ અમુક પુસ્તક લાયબ્રેરીમાં મળી શકશે કે કયમ તેની તપાસ કરી શકે છે, અને જો કોઈ વાંચવા લઈ ગયું હોય તો પાછું આવે ત્યારે રાખી મુકવાને ફરમાવી શકે છે. એ ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે આવી તપાસોમાંની ધણી યોડીજ નકામી અને નિરૂપયોગી હોય છે.

પેટન્ટ રૂમ.

એવી કોઈ પણ મોટી લાયબ્રેરી નથી કે જ્યાં ‘ પેટન્ટ રૂમ ’ નહિ હોય. સંયોગ-દેશોની અમુક હપોક્તનો અંમદ, દરેક રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે મંજૂર થયેલા અંચો અને

માસિકો વગેરેની શાણ્ણો અહીં એકઠી કરવામાં આવે છે અને અનુક્રમે જાતવાર ગોઠવવામાં આવે છે. ગોઠવણ દેશ, વિષયો, અને સમય પ્રમાણે ક્રમશઃ હોય છે. આ સંગ્રહ અમુક 'પેટન્ટ'ની કાયદેસર મુદત પુરી થઈ છે કે નહિ, અથવા તે પોતે શોધેલી કોઈ રીત અથવા ખતાવેલાં માત્ર પેટન્ટ કરાવ્યાં એવો છે કે નહિ, એની તપાસ કરનારાઓ માટે, અને ફેરલાક નવીન વિચારો આવ્યા હોય તેને એ વિચાર કળવવાને મદદની જરૂર હોય એવાને બાદે છે. આ રૂબેના જે ભાગમાં તે આવ્યા હોય તે ભાગનાજ લોકો માત્ર તેને ઉપયોગ નથી કરતા, પણ દેશના દૂરના ભાગમાંથી પણ લોકો આવે છે. એકજ વરસમાં વધારેમાં વધારે પેટન્ટ અમેરિકામાં આપામાં છે.

મનુષ્યની એક ઘણી મોટી સંખ્યાની શોધક શક્તિ વિકાસવાને 'પેટન્ટ' રૂબેમાં 'લેવામાં આવતી કાળજીને વિચાર કરતાં 'પેટન્ટ' મેળવનારામાં ઘણાખરા જાહેર પુસ્તકાલયને વિશેષાંશ આલારી છે એમ કહેવું એ સહેજ પણ અતિશયોક્તિ નથી.

અધ્યયન શૃદ્ધિમાં.

જે મનુષ્યને ઇતિહાસમાં રસાયન શાસ્ત્ર, અથવા તે એવા કોઈ વિષયના અમુક ખતાવના અભ્યાસ કરવો હોય તે તેને પુસ્તકો મોટી સંખ્યામાં અને લાંબા સમયને માટે જોઈએ છે. આ હેતુ પર પડે એટલા માટે સારી સગવડ વાળા 'અધ્યયન શૃદ્ધિ' છુટા પાડવામાં આવ્યા છે. શોધક શુદ્ધિવાળા મનુષ્યોને આવે એક રૂબ આપવામાં આવે છે અને ફેરલાક દીવસો સુધી ત્રાગ લાગત સંખ્યાબંધ પુસ્તકો લેખની પાસે રાખવા દેવામાં આવે છે. આ રૂબો કરવામાં આવેલી શોધજોગનું પ્રમાણ વિશેષ છે અને જનસમાજને ધર્મેશ લાભનું મૂલ્ય આપવાનું કાર્ય અસાધ્ય છે.

શિષ્ય વિદ્યા આપનાર.

પોતાના વાંચકોના દૈનિક વ્યવહાર અને ધંધાને લગતા વાંચનની આવશ્યકતા લાખજે-રીને પ્રત્યક્ષ થઈ છે. તેટલા માટે તે જનસમાજના ઔદ્યોગિક જીવનનો અભ્યાસ કરે છે. અને શહેરના પ્રત્યેક ધંધા અને વ્યવહારને મદદ થઈ પડે એવાં પુસ્તકો પુરાં પાડવા ચત્ત કરે છે. તે સઘળા જરૂરીયાતો પુરી પાડવાને ઉત્કુષ્ટ છે એટલું જ નહિ પણ પોતાના સાધનોના પ્રમાણમાં અને ત્યાં સુધી જુદાં જુદાં ખાતાઓમાં નવા નવા ઉદ્યોગ ધમક કરવાની સમ્પત્તિનો વિચાર કરે છે. શિષ્યશાસ્ત્રીય અને ઔદ્યોગિક સાહિત્યનો સંગ્રહ એક જાહેસ વિકાસનાં હાથમાં સોંપવામાં આવે છે. તેની જરૂર જે મનુષ્યોને જેવાં પુસ્તકોની જરૂર હોય તેવાં પુસ્તકો લેખની ધ્યાનપર લાવવાની છે. કોઈ ખાસ અથવા મેળવવા અથવા તે કોઈ ચકાનો નિર્ણય કરવા જે કોઈ મજદૂર, કારગિર, ચા વ્યાપારી ત્યાં જાય છે. તેને તે અસુચોગી સિ-ખામણુ આપે છે. વાંચકને ટપાલ દ્વારા તે ઉપયોગી મુશોના નોંધ-મેકલી આપે છે, અને એ હેતુથી ઉપાડનામાં આવેલી ઔદ્યોગિક શાખાઓ પર પણ નામની માદાઓ મોકલે છે. લાખ-જેરી માત્ર ઇતિહાસ, રસાયન શાસ્ત્ર, સાહિત્ય, અથવા હુન્નર માત્ર પરજ ખજર પુરી પાડે છે, એની જૂઝ જરૂરી માન્યતા હાલની કાલવા કોઈપણ પ્રવચન બાકી રાખવામાં આવતા નથી.

(અપર્ણ).

બીજી કોઈ અવયવ કાપવે, અથવા તેને આબરૂથી શિક્ષા કરવી, કે તેનું સુંદન કરાવવું, કે કામ દેવો: પણ છવથી મારી નાંખવે નહિ. ૧

દ્વિતે પણ પોતાને કહેવામાં આવ્યું હોય તેમાં મીઠું મરચું કમેરણ નહીં; તે જો તેમ કરેતો જાણ્ય તે વધ કરવાને લાયક થાય. ૨ દૂત ઉદ્ધત, આજસુ, મીઠાં વચરનો, અને નરમ અંતઃકણનો ન હોવો જોઈએ; તેમજ બીજાની બળનો ભ્રમ થઈ પડે તેવો પણ ન હોવો જોઈએ; તે સ્ત્રી ન હોવો જોઈએ; તે ઉત્તમ વજ્રા હોવો જોઈએ. ૩ ઉદ્ધોગ પર્વના ૧૫૦ મા અધ્યાયમાં ભગવાન કૃષ્ણ કહે છે કે “ પ્રથમ (સામ) સમજવીને કહ્યું; પછી દુર્યોધનના દુષ્ટપણનું વર્ણન કરી તેના કટલાક મિત્રોને ફોડવાનો (એક) પ્રયત્ન કર્યો; બાદ કેવળ પાંચ ગામ આપવાથી પાંચવે સંતુષ્ટ થયો અને બાકીનું સર્વ સમ્યક્ તું જ, એવી રીતે કહી દુર્યોધન સાથે સધિ કરવાની ખટપટ કરી; પણ દુર્યોધન તેથી ક્રુદ્ધ કરતો નથી; તેથી હવે ઉત્તરનો ઉપાય જોયુજ (૬૮) તેનો ઉપયોગ કરી જોવો જોઈએ. ”

ઉદ્ધોગ પર્વના ૧૫૧ અને ૧૫૨ મા અધ્યાયમાં લડાઈની તૈયારી કેમ કરવી તેનું વર્ણન છે. રામાયણ અને મહાભારતના સમયમાં ખંડુકો અને તોપોના ઉપયોગ સંબંધી માહિતી હતી કે નહીં, એ પ્રશ્નનો સમાધાનકારક હવર આવી રાકાય તેમ નથી. ‘ તે મુસજને છેડે અરોહણથી માત્રા પ્રમાણે દેખતો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. ‘ એડું એક ઠેકાણે લખેલું છે. ૪ આ પછી તે મુસલ નામનું રાક્ષ બંદૂકના આધાર નેડું હોલું એમ કહી રાકાય. સુંદરકાન્ડ, સર્ગ ૪-૧૮, માં મુસલ રાષ્ટ્ર રાતની રાષ્ટ્રન. સાથે ચાલ્યેલો છે. આ રાત્રી રાષ્ટ્ર બેક ગ્રન્થોમાં અનેક વખતે આવેલો છે. રાક્ષસ સૈન્યે બારણાં આગળ ધરીને અશ્વગત કરેલી, બધેકર દેખાતી, લોખંડ નેડી (‘ કાલય સમયા: ‘ એવો પણ પાઠ છે, જેનો અર્થ લોખંડની બનાવેલી થાયછે.) અને લીધ્યુ (ડિંવા બારીક) એવી સેંકડો રાત્રી (સેંકડોને મારનારી) સ્ત્રી રાખી હતી. ૫ આ વર્ણન નાની તોપોને લાગુ પડે તેવું છે, અને રાત્રી, એ નામ તોપ નેમાં રાક્ષને જ ચાલ્ય છે. પણ આ ઠેકાણે ટીકાકરે કહેલું છે કે રાત્રી એટલે ચાર લાચ લાંગો લોહકંઠકપુષ્પ એક મુદ્ગર; અને આધાર સાદ તેણે વૈજયંતીમાંથી એક ઉતારે લીધેલો છે: ‘ રાત્રી વ ચતુર્દસ્તા લોહકંઠકિની મદા. ‘ કેટલાક એમ કહે છે કે રાત્રી એટલે એક મકાની ગદાન. ‘ રાત્રી અને બાલા અ જેના વાળ (કે વાળનો શુભ્રો) છે અને હંથાં મકાનો એ જેના કાનનાં ચીરીમ છે એવી લંકા ‘ એડું એક ઠેકાણે કહેલું છે. ૬ આપરથી રાત્રી એ રાક્ષ બાલાં માફક લાંબું હોઈ વાળના રંગનું-કાળું-એટલે લોખંડનું હોવું જોઈએ. ‘ રાત્રી, શુભ્રી (?) અને અશ્વગત અને ઉત્તમ રીતે સમજેલાં ખંડુકો, ‘ એડું એક ઠેકાણે વર્ણન છે. ૭ ‘ મીઠ્યુ અને મુદ્ગર સાથે અને રાત્રીપુષ્પ ‘ એડું એક ઠેકાણે કહેલું છે. ” અકપુષ્પ, ગોળ, પથ્થર

૧. ન દૂતવચ્ચાં પ્રવદન્તિ સન્તો દૂતસ્ય દટ્ટા વહ્નો હિ દળ્ઢા: ॥ વૈભ્યમંગેષુ કુસામિષ્પાતો મૌળ્યં તથા લક્ષણસંવિવાત: । एतानि दूतं प्रवदन्ति राजन्वचस्तु दूतस्य न न: धृतेरिति ॥ सुन्दर० ૫૨, ૧૪-૧૫.
૨. यद्योक्तं दूत आचष्टे वध्यः स्यादन्यथा सुवन् । उद्योग० ૭૨-૭.
૩. अस्तव्यमङ्गीवमदीर्घसूत्रं सानुकुशोऽलक्ष्यमहार्यमन्यै: । अरोगजातीयमुदारवाक्यं दूतं वदन्त्यष्टगुणोपपन्नम् ॥ उद्योग० ૩૭, ૨૭.
૪. तस्याग्रे मुसलस्याभिरसोकापीदंशनिभः । उत्तरकाण्ड, ૩૨. ૪૪.
૫. द्वारेषु संस्कृता भीमाः कालयससमाः शिताः । शतशो रविता वीरैः शतज्यो रत्सता गणे: ॥ युद्ध० ૩.૧૨.
૬. शतग्रीश्लकेशान्तामश्लक्वावतंसकाम् । सुंदर० ૨.૫૧.
૭. शतग्रीभिर्मुग्धगोभिः खड्गैश्चित्रैः खलं हतैः ॥ वन० ૧૬૧. ૧૬.

યુએ (કિંવા ગ્રીણ અને શિમાયુકા-એવાએ અર્થ થઈ શકે), અને મોટા રાખ્દ કરનારી, એવી રાત્રી લોકમાં બાહુબેચી તેમણે ફેંકી. આ વર્ણનમાં કેટલીક બાબનો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. રાત્રીની ચાકમા રાખવા અને તે દ્વારા પાપાર, અને અગ્નિથી પાતળુ થતું મીણ ફેંકતા; પરંતુ બાહુના લેગથી ફેંકતા એવું વર્ણન હોવાથી રાત્રીની એટલે લેપ નહીં, એવું જણાય છે; કારણકે લેપ કોઈ હાથથી ફેંકતું નથી. આથી રાત્રી એટલે હાથમાં દિવળમાં જેમ 'બાણ' (Rockets) ફેંકવામાં આવે છે તેવું કોઈક શસ્ત્ર દરો એવું જણાય છે. શિવાય એ પણ કથ્યલ કરતું જેમણે કે 'બંદુકનો દારૂ' ના અર્થને એક જીલ્લા રાખ્દ એક અન્યોમાંથી કોઈ પણ ઠેકાણે ગળતો નથી, કેટલાક યંત્રોનો ઉલ્લેખ વારંવાર આવે છે. તે યંત્રો કેવાં દરો તે કહી શકાયું નથી. 'ડુબકર્ણ' યંત્ર એવા દેખાયો, 'એવું' એક ઠોણે વર્ણન છે તેથી જણાય છે કે લેખકનો દેવુ યંત્રો મોટાં હોતાં એવું બતાવવાનો છે. 'વંત્રોથી ફેંકતા પંચ' પ્રમાણે 'એવું' પણ એક ઠોણે કહેલું છે. 'યંત્રોનો ઉપયોગ યંત્રો પર નાંખી લઈ જાય છે' એવું બીજો એક ઠોણે છે. આ હતાશ પરથી એવું દેખાય છે કે પંચર ફેંકવા સાર કિંવા મોટા મોટા પંચર ફેંકથી લઈ જવા સાર કેટલાંક યંત્રો ભરે વપરાતાં. ધનુષ્યબાણ સર્વેમાં પ્રમુખ શસ્ત્ર હતું. બાણના કેટલાક પ્રકારનાં નામો આ મુજબ છે:—ગાલીક, નારાય (લોકાભય બાણ), વિશ્વ, કાશ્મ (મોઢાની નાળ જેવી જેવી આવી હોય એવું બાણ), અર્ધચન્દ્ર, ઈશ્વાદિ ઉંડે વિષ યોપરેલાં બાણ પણ વાપરતા. ધનુષ્ય પર સોનાનાં ટપકાં ફેરતાં અને હાથી વિશેષનાં ચિત્રો પણ તેના પર હોઈ. અર્જુનના ધનુષ્યનું વર્ણન આ મુજબ છે:—'તેના પર સોનાનાં સો ટપકાં ફેરતાં છે, સોનાનાં પત્રોથી હાથી કાઢેલા છે—અને જેની પીઠ પર ધનુષ્ય સોનાની ઈન્દ્રગોપ નામના ઝીઠા કાઢેલા છે.' મહાનો ઉદ્દેશ્ય ધનુષ્ય વખત આવે છે.

'અટકોણી, લોખંડની બનાવટની અને સોનાંથી મોટી બધકર ગદા' એવું એક ઠેકાણે વર્ણન છે. તરવાર કિંવા ખરજ, પશુ કિંવા પરશ્વ (કુહારી), પરિધ (એક હાથ લંબાઈનો લેખકનો સોઠો), તોભર (લેખકનાં નામાં જેવું એક લોખંડી શસ્ત્ર), પ્રાસ (બાલો), પદિસ (પટ્ટો), અક, ત્રિશલ, મુદ્ગર (ચુમલ), પાસ, ભિન્દિશલ (ગોદણ), અશનિ કિંવા વજ્ર, ઈશ્વાદિ અણુ-ધોનાં નામ છે.

શરીરનું રક્ષણ લોકાભય કવચથી કરતા. કદીક તે પર રત્નો પણ જડાવતા. ધનુષ્યની ટેલીના આધારથી બાહુનું રક્ષણ કરવા સાર ચામડાનો નો પટ્ટો વાપરતા તેને 'ગેહા' કહેતા. અભિર્નાનું રક્ષણ કરવા સાર પણ ચામડું વાપરતા. 'વદ્ધોર્ધાંગુલિવ્રણ' એ રાખ્દ અનેક ઠોણે આવે છે.^{૧૭}

જુબકાલ, પશુપતાલ, આનેવાલ, વાંવલ, ઈશ્વાદિ ને અસ્ત્રોનાં નામો આવેલાં છે તે પરથી તે કેવાં હોતાં તેનો કંઈ પણ બિાધ થતો નથી.

૧. અન્વિતાથ શતગ્રીમિઃ સમપ્ત્ચિદ્વયુદ્ધઃ ॥ પરિણ શતગ્રીથ સચક્રઃ ઇયુદ્ધોપલઃ ॥
વિશિષ્ટુર્ધુનેયેન લંકામપ્યે મહાસ્વનાઃ ॥ વન. ૨૮૪. ૩૧.

૨. યન્મોક્ષિતા દ્વોપલાઃ । હુંદર. ૬૪. ૨૪.

૩. પર્વતાથ સમુત્પાટ્ય મન્ત્રેઃ પરિવહન્તિ ચ । બુદ્ધ. ૨૨. ૫૬.

૪. વિદ્વોઃ જાતરૂપસ્ય રક્તે યરિમત્રિપાતિતાઃ । ૧...વારણા યત્ર શીર્ષ્ણાઃ પુષ્પે નાગર્વિત સંસિતાઃ । ૨...તત્પર્નાયસ્ય શુદ્ધસ્ય શૃષ્ઠે યસ્વન્દ્રગોપકાઃ । ચિરાટ. ૪૨. ૩.

૫. અષ્ટાશિમાયસો પોરો ગદાઃ કાંચનમુષ્ણકાઃ ॥ ઉચોમ. ૫૧. ૮.

૬. જાદિ. ૩૦. ૪૬.

૭. વાલકાળ. ૨૨. ૧.

ગાંધી, બળર, વેર્યાળ, વાદન, ધુપળ પેસા, ચન્નો, આયુધો, વૈદ, વિગેરે સામગ્રી, સૈન્ય સાથે લઈ જતી પડતી.^૧ ધનુષ્યની દોરીઓ, ધનુષ્યો, કવચો, સશ્ત્રો, મધ, ધી, રાજાનાં પડીકાં-એના પર્વત જેવા દમના દમ પાંડવકૌરવ સૈન્ય સાથે દના, એવું વર્ણન આવે છે. તેલ, મીણ, અને રેતી, વિગેરે તપાસી ચટપટ ફેંકવા સાર સૈન્યને સાથે લેવાં પડતાં.^૩ રેતી ફેંકવાના કામમાં ધુપળાને ઉપયોગ કરતા. હાથી પર લોખંડી કાંઠવાણું કવચ નાંખતા.^૪

ન્યાં વૈરાજ અને સર્પજી વિપુલ મળે, એવી સુપાટ ભૂમિપર સૈન્યે છાવણી નાંખતી. રમરાનો, દેવળો, આશ્રમે, દીવાદિ ષવિત્ર સ્થળો વર્ત કરવાં; તેમજ ફારસુક જંગીન પર સૈન્યની છાવણી. છાવણી નાંખતી નદી^૫ પહોળાં જગ્યા બરી અને તપાસી પછી છાવણી નાંખતા. તે છાવણીની આસપાસ ખાદ ખોદી તેમાં કોઈ પણ નદીનું પાણી લાવતા, અને તે ખાદનાં રક્ષણ સાર સૈન્ય રાખતા.^૬ છાવણીમાં કુશળ અને બરપૂર ખજાર મેળવતા શિવપક્ષ, અને સર્વોપકરણોથી યુક્ત એવા વૈદો હોતા.

વનપર્વના ૧૫ મા અધ્યાયમાં અને યુદ્ધકાંડના ગ્રીન સર્ગમાં કિલ્લા સંબંધી માહિતી આપેલી છે. કિલ્લામાં દ્રવ્ય, અન્ન, પાણી, સશ્ત્રો, ચન્નો, બાણાવલીઓ અને શિક્ષી-કિલ્લા. એની વિપુલતા હોતી. તટની ભીંતની અંદરની બાજુ ઘેરા અને યુધ્ધકાંડનો અભ્યાસ કરવા સાર મોકલું મેદાન હોતું. ભીંતની આસપાસ ખાદ ખોદતા અને તેમાં વિપુલ પાણી અને જળચર પ્રાણી હોયતા. કિલ્લાનો દરવાજો બહુ મોટો અને મજબુત હોતો. કિલ્લાને ઘેરા ધસાતાં મધપાન કોઈએ પણ કરતું નહીં, એવો નિયમ હતો. તે વખતે નટ, નર્તક, અને ગાયકોને હાંધી કાઢવામાં આવતા. ખાદ પરનો જલ તેની નાંખના; ખાદનાં પાણીમાં હોડીઓ ચાલવા દેતા નહીં; અને પાણીમાં ન્યાં ત્યાં લોખંડના તીક્ષ્ણ ઢાંઢા ઠોકી દેતા; કોઈને પણ પરવાનગી શિવાય બહાર જતાં મળતું નહીં કિંવા અંદર આવવા મળતું નહિ.^૭

કૌશલ્યૂદ, ગણ્ડ્યૂદ, અર્ધઅંદ્ર્યૂદ, મકર્યૂદ. ઇત્યાદિ સૈન્યની રચનાના પ્રકાર હતા. સુધ્ધ-નો પ્રારંભ સવારે થતો અને રાત્રી થતાં તે બંધ થતું, મરજુકે રાત્રે હત્યા કરવાનો નિયમ કહેલો છે. પ્રત્યેક પોતાની બંદાબદીનો નો દોષ તેની સાથે લઇતું, એવો નિયમ હતો. ઉદાહરણાર્થ, અશ્વારૂઢ મનુષ્યે પાવદળ સાથે લઇતું નહીં; એકલા પ્રાણુસ સાથે અનેકે એક સાથે લઇતું નહીં. ગદા-યુધ્ધમાં કંબરથી નીચેના ભાગમાં

૧. શકટાવળવેદાશ્વ માનયુગ્ય વ્ય સર્વશઃ । કૌંઠો યન્પ્રાપુયં ચૈવ ચે ચ વૈદ્યાધિક્ષિત્તકાઃ ॥
 ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૧. ૫૮.

૨. ઝ્યાયનુર્વમિશાષ્ટાણાં તથૈવ મધુષાપિવઃ । સસર્જેરમપાંશુનાં રાશયઃ પર્વતોપમાઃ ॥ ઉદ્યોગ ૦
 ૧૫૨. ૧૩.

૩. ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૫. ૫.

૪. ગજાઃ કંટકસંતાદા લોહવર્મોત્તરચ્છદાઃ । ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૨. ૧૬.

૫. ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૨. ૧-૨.

૬. આપાદ્ય સરિતં પુર્યાં કુર્યોત્ર દિરગ્વર્તીમ્ । પાનયામાસ પરિરવા કંશવસ્ત્ર મારત ।
 ગુપ્તર્થમપિ ચાદિત્ય શલં તપ્ર ન્યવેશયત્ ॥ ઉદ્યોગ ૦ ૧૫૨. ૮.

૭. આનર્તાય તથા સર્વે નટા નર્તકયાવનાઃ । શશિર્નિર્વૈમિતાઃ ક્ષિપ્રં રક્ષાદિર્નિર્વૈતસંવયમ્ ॥
 શંકમા મેદિતાઃ સૌ નાવધ પ્રતિવેષતાઃ । પરિહાયાપિ કૌરવ્ય કાન્તઃ મુનિવિતાઃ કૃતાઃ । ન ચ મુદ્દે-
 ડમિનિર્ગોતિ ન પામુદઃ પ્રવેશંતે । વન ૦ ૧૫. ૧૪. ઇત્યાદિ.

હલ્લેખ અનેક વખતે આવે છે (અનુ. ૮૫-૯૦). ક્રમમાં બાકીનાં જોડાનાં પાંચાં પ્રથમ સ્થાને (શાંતિ ૩૪૩, ૧૦૨).

રિશા, ૪૯૫. વ્યાકરણ, નિરૂપ, છંદઃ સાસ, અને ન્યાતિપરાસ. એ વેદનાં છ અંગો છે. વેદાંગોનો અને તેમની સંપ્રદાયો હલ્લેખ અનેક ઠેકાણે આવેલો છે. ૧. પાણિનીનું વ્યાકરણ, તે પર પ્રવાચનનાં વાર્તિક, વ્યાક્રિનાં ' સંક્રદ ' નામનો અર્થ, અને પતંજલીનું મહાભાષ્ય, એ સર્વેનો હલ્લેખ ઉત્તર કાંડમાં છે. ૨ નિરૂપનું નામ અનુશાસનપર્વમાં (૮૫. ૯૧) આવે છે.

૩ ચાર વેદના ને ચાર રૂપવેદ—આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધર્વવેદ, અને સ્વાપત્ય (Engineering or Mechanics) ને ચારેવારે હલ્લેખ આવે છે. પહેલાં બેનો હલ્લેખ અનુક્રમે બાલકાંડ ૪૫-૩૧ અને ૫૫-૧૬ માં કરેલો છે. આયુર્વેદનાં આડ અંગો હતાં, જે દસ્તિયુત, અર્ધયુત, રથયુત, ધનુર્વેદયુત, યન્ત્રયુત, ધરતિદ સ્ત્ર અથેનો પણ હલ્લેખ એક ઠેકાણે કરેલો છે. ૪

૫ ધર્મશાસ્ત્રનું વિવેચન પૂર્વે ચરણું છે. રામાયણનું નામ વનપર્વમાં આવે છે. ૫ પુરાણોનો હલ્લેખ પણ ખરું એક વચનમાં આવે છે. ૬ વાણિયુનો હલ્લેખ એક ઠેકાણે આવેલો છે. ૭ નાટ્ય, કથાઓ, આખ્યાયિકાઓ, કારિકાઓ, અને બાળોનો હલ્લેખ સભાપર્વ, ૧૧૩ ૫-૩૬, માં આવે છે.

૮ ચંદ્રવંત્રી કથાએએ આખા જગતમાં પ્રવાસ કરેલો હોવાથી ભરતખંડનું નામ દરેક ઠેકાણે પ્રસરેલું છે. આવા પ્રકારની કથાઓ મહાભારતમાં પણ છે. મ્યાધ, મૂષક, લોકી, મુંચસ, અને કંઈક એમની યેનીની કથાને આદિપર્વમાં (૧૪૨-૨૬) હલ્લેખ કરેલો છે. ૯ સંપત્તિ રહેવાથી ભજમાં સપત્તિમાં પડી ભજ સાથે કેવી રીતે થઈ ગયાં અને રસ્તામાં લટી પડવાથી કેવી રીતે પતન પામ્યાં, એ વાત વિદુરે કહેલી છે. ૮ હલોતપર્વના ૧૬૦ માં અધ્યાયમાં એક ઠેંગી બીલાડીની દહીકત આપેલી છે ।

૧૦ માસક કિલ્લાઓ પર ચર્ચો કાઢ પણ અર્થ લખ્યો દરે, એમ લાગે છે. ૯ આપસ્તંબ, રાખ, દ્વિખિત, ઈલાદિ ધર્મશાસ્ત્રકારોનાં નામ અનુશાસનપર્વ (અધ્યાય ૬૬) માં આપેલાં છે. કાલ્ય અર્થવત હવ્ય રથાને પામ્યું હતું. રામાયણ અને મહાભારત એ બેક અર્થ ઉત્કૃષ્ટ કાવ્યના નમૂના છે । રામાયણમાં રામીનું વર્ણન (બાલકાંડ ૩૪), અરણ્યમાંનાં સંકેતનું વર્ણન (અયોધ્યા ૨૮), વર્ષા અને શાદ અનુભવનું વર્ણન (કિષ્કિંધા. ૨૮-૩૦) એ બધાં વાંચનીય છે. મહાભારતમાં સમુદ્રદ્વ ને વર્ણન કરેલું છે, તેડું રામાયણમાં પણ કરેલું છે. ૧૦ ને કે બેક અર્થમાં દષમાઓની અને રૂપકાની રેલ છે, પૈલ

૧. ચાલકાંડ, ૫. ૨૩; શાંતિ ૨૦૧. ૮.

૨. સત્સુત્રદત્તયર્પવદ મહર્ષિ સંસપ્રદે સિખ્યતિ વૈ કરીન્દ્રઃ । ન દાસ્ય કથિતુલ્લસાંકરિત વાણે વેદારદે ઉન્દગતી તથેવ ॥ ઉત્તર ૨૬. ૪૫.

૩. આયુર્વેદસ્તપાશંગો । સમા ૧૧.૨૪.

૪. સમા ૫. ૧૨૦-૧૨૧.

૫. પ્રાતા મમ શુભશ્રવ્યો બુદ્ધિસત્ત્વવલામ્બિતઃ ॥ રામાયણંકવિવિધવાતઃ શ્રોમાન્વાનરવુંગઃ ॥ વનપર્વ ૧૪૫. ૧૧.

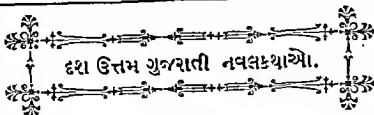
૬. બનુ ૨૨. ૧૨; શાંતિ ૩૧૬. ૨૧.

૭. વાણુપ્રોકમનુસ્તુત્ય પુરાણકૃષિસંસ્તુતમ્ । વન ૧૧૧. ૧૬.

૮. લયોગ ૬૪.

૯. ચતુષ્પદયૈમદસાક્કાશાનં મમાનુતમ્ । બનુ ૧૮. ૩૮.

૧૦. નૃત્યન્તમિવ લોભીર્નિર્વલ્યન્તમિવ વાણુના ॥ હવન્તમિવ લેનાંધઃ સ્ત્રાલન્તં કરંરંણુ વ । વનપર્વ ૧૦૪. ૨૨-૨૩; હવન્તમિવ લેનેધીર્નૃત્યન્તમિવ લોભિઃ । બુદ્ધ ૪. ૧૧૦.

(૫)

સૌ. મુશીલા નરસિંહરાવે ઉપસ્થિત કરેલી આ ચર્ચા સંબંધી આવેલા અભિપ્રાયોનો પ્રયો. હરેતો નીચે હમે પ્રગટ કરીએ છીએ. પુષ્કળ અને લગભગ દરેક દ્રષ્ટિબિંદુથી તેમજ વણે સ્થળેથી અભિપ્રાયો આવી ચુક્યા છે તેમજ આ ચર્ચા સરૂ થયાને પણ ધણો વખત થયો છે. તેથી હવે પછીના અંકમાં વધુ અભિપ્રાયો પ્રગટ કરવાનો હમારો વિચાર નથી, અને ખનતાં સુધી આવતા અંકમાં કુલ મળેલા અભિપ્રાયોનો સારાંશ તારવી દાદીશું. કર્તાઓના નામનું વારંવાર પિષ્ટપેાણુ થવાથી જગ્યા જરબાદ થવા જેવું લાગવાથી માત્ર અંચોનાંજ નામ હમે પાછળથી આપ્યાં છે. અંચની ઉત્તમતાનાં કારણો પણ કેટલાક મન આપનારાઓએ દર્શાવ્યાં છે. પણ સ્થલ સંકોચને લીધે અને કારણાવલીના પાતાલકુવાનું માપ ન હોવાથી, તેમજ તે સંબંધીની ઉપ-ચર્ચા જગે તે પુછી ધડ કરતાં ભારે ધડ પડે વગેરે કારણોથી હમે, તેમ કરવાની સૂચના છતાં, તેને ઉત્તેજન આપું નથી. છતાં પણ બહુજ કુંકમાં તેમજ સારી રીતે કારણ દર્શાવનારી એક દીપ આજે પ્રગટ કરી છે. તે અપવાદ રૂપ સમજવી.

(૪૧)

સાંસારિક—સંસારે ચિંતનો વંધાર્થ ખ્યાલ આપનારી નવલકથાઓ.

૧. સરસ્વતીચંદ્ર બા. ૧-૨. મૂળ. સ્વ. સા. શ્રી શોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી
જમાનામાં અતિપ્રિય થઈ પડેલી.
૨. કુમ્ભી દાદીમા પરીનનો પસ્તાવો. મૂળ. મિ. દા. એ. તારાપોર વાલક
ખરી બનેલી પાસ્તી સાંસારિક દર્યાને થયાર્થ આવેખનારી-આદરણીય થઈ પડેલી.
૩. બાલા. મૂળ. રા. રામ મોદનરાય જસવન્તરાય.
સૌ દસા સુધાતણુના સરજ માગે દર્શાવતી-સૌઓનું આજસયક વાચન.
૪. એમ. એ. બનારે કથાં મેરી મિટ્ટી ખરાળ શ્રી. મૂળ (કે હુડું ઉપરથી) સ્વ. અમૃત કેસવ તાચક.
કેવળ વિષા પ્રાપ્તિ પ્રતિજ્ઞ લેત આપતાં થતી સારીરિક લીનતા આજે પતિપ્રિય-
પરદેશગમન-પુરાણુ જ્વાળ્ય રીતિ વિગેરે સમજન્થી વિવેચન કરાયલી પ્રસંસનીય
ગણાયલી.
૫. કુમુભાવલિ. મૂળ. રા. દોલતરામ ક. પંડ્યા.
સંસ્કૃત મુરસિક ગણાતી કવિવર બાણુ વિરચિત કાદબ્બરીની ઉપમાને પામેલી,
અનીતિમત લેખાલ પન્થેથી ચળાવનારી સુબોધક નવલકથા.
૬. ચિંમની વિસમી સદી. મૂળ. મોતિલાલ ત્રિ. સદ્ગાથા.
જમાનાની Real નવલકથા, ઐતિહાસિક નવલકથા.
૭. કર્ણવેલો. મૂળ. નંદરાંકર દુબ્બસાંકર પ્રથમજ લખાએલી પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ ગણાતી.
૮. મોરંગજેઝ અને રાનુતેલ અનુશાદ (બકિમચન્દ્ર છાત્રક દ્વત, બંગાળીનું) રા. કૃષ્ણલાલ
મો. ખેરી.

રાજપૂતસૌરવ—યુદ્ધકળા—ધર્મજ્ઞાનને પ્રાધાન્ય આપતી રાજપૂત ધોરણનાઓના વીર
દૃઢ્યને આશ્રિતી સરજ, ઉત્તરોત્તર જ્ઞાતિ પ્રતિને ધીરનારી ઉદ્ધૃત નવલકથા.

નવયુગની પ્રગતિ લેવાતક નવલકથા.

૯. આનંદાશ્રમ. અનુવાદક (સ્વ. અકિમચંદ્ર ઉત્તરજી કૃત જંગમળી) પ્રકાશક ડી. લખ-
મીડાસની કુપની.

* સરસ્વતિચંદ્ર બાબ ૪ મૂળ સ્વ. સા. શ્રી ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી.

૯ દેશ-રાજ્ય-યુદ્ધ વગેરે સંબંધી પ્રગતિદર્શક અતિ વિચારણીય.

આશ્રયકારક ધરનાઓ વર્ણવતી નવલકથાઓ.

૧૦ મહાભારતની મૂર્તિ અને તેના ભાગ. અનુવાદ (રવિચંદ્રસેન)

આશ્રયકારક લીન કરતી-ભયંકર કથા વર્ણવતી-ઉત્તરોત્તર રૂઝમર્યાદમાં ખેંચનારી

ધર્મજ્ઞ તથા યુદ્ધરાત્રી સાહિત્યમાં નવીન ચેતન. અર્ધનારી નવલકથા.

+ અદેશિય નાઇટ્સ. પ્રકાશક—યુગ્મજ્ઞાની. પ્રેસ.

આશ્રયકારક ધરનાઓ આશ્રયન કરાવેલી વાર્તાઓના મોટા સંગ્રહ.

“ શારદા વિહાર ”

દવાડીઓ ચક્રો-સરજ.

છાહુલાઇ દાહુલાઇ દેશાઇ.

(૪૨)

૧ સરસ્વતિચંદ્ર (બાબ ૧ થી ૪)

૬ કાઠગરી.

૨ કરજીવેલી

૭ એમ. એ. બનાફે કથાં મેરી મિટ્ટી ખાજકી

૩ કુસુમાવલી.

૮ ગંગા (એક-યુગ્મજ્ઞાની-વાર્તા)

૪ જ્યોતિર્જ્વલ અને રત્નપુત્રો

૯ હિંદ અને શિદાનીવા.

૫ ઉપાસ

૧૦ વનરાજ ચાવડો.

પ્રેમાબાઈ મઝાલાલ-અમદાવાદ

તા. ૨૯-૩-૧૪

વિનાયક નારાયણ દેઉરકર

(૪૩)

૧ અદરજ્ઞાતિ

૫ એમ. એ. બનાફે ઇ.

૬ મુખાદાસિની

૨ વિજયની વીરમી સદી

૬ ઉપાસ

૧૦ મહાભારત ઉપાસ

૩ કમળા કુમારી

૭ કરજીવેલી

૧૧ સિદ્ધાંત રોજ

૪ વનરાજ ચાવડો

૮ મુખાદાસિન

ગીરગામ, બેકરોડ મોટેની વાડી

સુબંધ તા. ૩૧-૩-૧૪

ચીમનલાલ દોરાલાલ દેસાઈ

તા. ક. “ સરસ્વતીચંદ્ર ” ને હું નવલકથા નથી ગણતો. તેથી મેં મારી વાંચીમાં તે માન-
નીય સ્વયં દાખલ કર્યો નથી.

(૪૪)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર

૫ કરજીવેલી

૮ મુખાદાસિન

૨ હિંદ અને શિદાનીવા

૬ ગંગા-યુગ્મજ્ઞાની

૯ કાઠગરી

૩ વિજયની વીરમી સદી

૭ સરજીવેલી બાબ ૧-૨

૧૦ એમ. એ. બનાફે ઇ.

૪ યોગીની-આશ્રમ

૧૧, ગીરગામ બેકરોડ.

મનમુખલાલ માધવજી દવ.

* આ બાબે એક પુસ્તકમાં “ ગંગા ” આ જુદો એક મુદ્દો નથી.

+ નવલકથામાં ગંગા ધર્મ, પ્રવિન્ય કરે છે. પરંતુ અદ્ભુત આશ્રયમાં લીન કરનારી ધરજ-
ઓને અમૂલ્ય ખજાનો સદૃશ એ પુસ્તકને અતિમ વિભાગમાં મૂકી આવશ્યક જરૂરી છે.

(૪૫)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર આગ ૧-૪.

૨ કશ્યપેશી

૩ એમ. એ. બનાઈ ક્યોં મેરી મીટી ખરાબ કી ?

૪ સુદામણી શીરીનનાં સંકટો. આગ ૧-૪ (અમેલ પાથી બાધાંગાર) બદમનનું નવરોનનું કાચાલ.

૫ કાવલાની કલામી આગ ૧-૪ [અમેલ પાથી બાધાંગાર] બદમનનું નવરોનનું કાચાલ.

૬ વિઠમની વીસમી સરી .

૭ નિલમ અને મલિક. આગ ૧-૮

૮ ગુલામસિંદ

૯ દિંદ અને ચિરાનીવા.

૧૦ બાથો રોસો (રમુલ નવલકથા) કમુદીન નવરોનનું કાચાલ.

તા. ક. દિંદ નવલકથાઓ લખવામાં આવી ચક્રવર્તી સાથે પાસ્ટી ગુણગીતોને ગોળીસ્ટોને પણ નિર્દિષ્ટ ના નેચર એનો આરો ખત ન.

૬. રોડ દેવલભાઈ ગાર્ડન,
ભાવનગર [કાઠિયાવાડ]

અકબરઅલી ડી. ગુલામી

(૪૬)

૧ સરસ્વતીચંદ્ર

૨ વિઠમની વીસમી સરી

૩ કશ્યપેશી

૪ ગુલામસિંદ

૫ ઉદારની

૬ કાદમ્બરી

૭ આનંદાતનો ગુપ્તારો કે અવકાશ રમણિકા ?

૮ એમ. એ. બનાઈ-ક્યુ મેરી મીટી ખરાબ કી ?

૯ મેરાડની સંધ્યા.

૧૦ મીલનું અમુલ્ય મળી

૧૧ મો. નાથ કૃત

(૧૨ કાઠિયાવાડી રામચંદ્ર મહેતા)

(૧૩ દરીયાઈ રોડ કમુદીનનાગ કૃત)

ગુણગીતો બાધામાં ઉપાયેલું નેલેલું બાધેલું કોઈ વાંચવા વચર કું રહેા દોષરા તેમાં કેવલ હો બહુ જી અસર અપાયા નવ ઉપર કરી છે. ઉતાં ૨ માં બાધા મળી જોવાય તમા મધુર તમા વસ્તુ વિશિષ્ટ ઉત્તમ પ્રાણી છે. નવારે ઉપદેશ આઈ વિશે તેા પજા એ મત છે. ઉપદેશ આઈમાં ના. ૭) તમા પુસ્તક વિશે કોઈ કોઈ બોધુ નથી એ અનવગી છે. તે પણ એા બહુ કયા પ્રાણી નેલેલું જાણ એમ છે. નં. ૫) ઉદારની. પુસ્તક આગની મોદદાઈ. રમણિકાની વીળા વિશેરે ઉપર ને અનવાર્થ પાર છે તે બીન તે સંબંધી ઉદારની. પુસ્તકમાં બાધેલું જોવામાં આવે છે.

નં. ૨૬ કાંઈ બાધાર, મેલી—સીસેન |

બદરભાઈ તૈયબભાઈ કમર

(૪૭)

(૧) સરસ્વતીચંદ્ર

(૨) ગુલામસિંદ

(૩) મહાકાળાની મુર્તિ

(૪) કશ્યપેશી

(૫) એમ. એ. બનાઈ-ક્યુ મેરી મીટી. (૬) કુર્બાન

ખાનખી.

(૭) યોગી

(૮) બાધી

(૯) મેવાળી સંભા.

(૧૦) આનંદાલો સુધારો

દ્વિવેદી જયરાંદર અગ્રખાંડાંચ યોગાંકર

(યાંગા-ગુનંતા)

તા. ૧૨ મી એપ્રિલ ૧૯૧૪

(૪૮)

૧. સરસ્વતિચંદ્ર
 ૨. કાદમ્બરી
 ૩. ગુલાબસિંહ
 ૪. ભદ્રંભદ્ર
 ૫. દિંદ અને શિશુનીઆ
- ખાલાઈ મંદિર
સુરત ૧૧-૪-૧૪

૬. એમ. એ. બાઈ જોન મેરી મીટી-ખરાબ થી
૭. પશ્ચિમી અથવા ભરમીભૂત ચિત્રોડ
૮. શિરાછનો વાપનખ
૯. કલ્પવૈદ્ય
૧૦. અગ્રજ દરમી

મંગળદાસ દુર્લભદાસ

(૪૯)

૧. સરસ્વતીચંદ્ર
૨. ચંદ્રકાન્ત
૩. કલ્પવૈદ્ય
૪. કલ્પવૈદ્ય
૫. જાંસીની રાણી

૬. દુર્લભી ધાટી લગાઈ
૭. એ રંગજેભ અને રામપુત્રો
૮. દિંદ અને શિશુનીઆ
૯. દુર્લભી નગિની
૧૦. કાદમ્બરી

બીખાભાઈ પરાગછ (અમલસાદ)

(૫૦)

૧. સરસ્વતિચંદ્ર બ:મ ૧-૨
૨. કુસુમાવલ
૩. કાલ્પવૈદ્ય
૪. દિંદ અને શિશુનીઆ
૫. એમ. એ. બાઈ (૪.)

વડોદરા તા. ૧૨-૪-૧૪.

૬. ભદ્રંભદ્ર
૭. નરસર
૮. ભદ્રકાળી
૯. મદમાળીની મુર્તી
૧૦. શીરાછનો વાપનખ

અંદુજાત ગીરધરજાંચ પરીખ

(૫૧)

૧. સરસ્વતિચંદ્ર
૨. કાલ્પવૈદ્ય
૩. ગુલાબસિંહ
૪. બનરાંબ આજો
૫. નીરમંતી

વરસદા

૬. એમ. એ. બાઈ જોન મેરી મીટી ખરાબ થી
૭. નીલમ અને માલો
૮. ઉપાસના
૯. નિર્મલ દેમાળા
૧૦. પેલી કુસુમ

મગનલાલ ભગવાનજી પંડિત

(૫૨)

૧. કલ્પવૈદ્ય
૨. સરસ્વતિચંદ્ર
૩. અંબા

૪. અગ્રજભાઈ
૫. એમ. એ. બાઈ અને રામપુત્રો
૬. ગુલાબસિંહ

કોણવતી

સંપત્તિ-ના. હે.

એમ. એ. બનાકે મ.

મેકરેનેહકના રામદે મેકરેનેહકનાં

કર્તા, અભાગીન શરીર આતેમદમદ

મહુઆ. તા. ૧૪-૪-૧૪

નંદકાંડ વચ્ચદારા પારખ.

સાચન્સ, (વિજ્ઞાન) વિજ્ઞા, ઇ. સંબંધી નવાન. રાધી,
તથા વિચારો (સદીક).

માને બદલે બાપ બાલકને સ્તનપાન કરાવે છે. !-પંચગવની લોચર ધમ્મરાજા
આમના મી. કાવમજી કુમરના નામના એક પોસાંચી નીચરી ખખર એક વર્તમાન મમાં પ્રગટ
પકારી હતી બે અન્ય પત્રોમાં પણ ઉત્તરવામાં આવી છે—

“અને હવે બાઈઓ સહેલપાને પંડાયોએનાં નીકળ્યા દતા. ત્યાં એક પકારી માણસ
પોતાનાં બંધ્યાને બેઠામાં લઈને રમડેતો હવે. તેવમાં તે બંધ્યુ રહ્યું તેથી પેલા બંધ્યાએ તે બંધ્યાને
પોતાની છાતીએ દૂધ ધવડાવવા લગાડ્યું. અને સમજ્યા કે બંધ્યાની આ બકાર મહી દશે તે તેને
દુધ, મધ સાખા એમ અન્ય પોતાની છાતીએ લગાડ્યું દશે પણ નહિ તેમ નાંદ હતું. તે બંધ્યાએ
તેને બરોબર પકારી બીનાંક મુખી રાખી મુક્યું ત્યાં બંધ્યાની મજા થઈ કે એને પુણ્યે કે એમ બંધ્યાને
ને હું મામ તોવાવે છે. અને એમ. ત્યાં અમેને જણી અચરત આવે તેણે કહ્યું. કે આજે હું મહીનાં
થયો આ બંધ્યાને જામ થયો છે. એવી માને દૂધ નહિ હોવાથી એ બંધ્યુ રહતું હતું તેથી એક રીસે
કે એને મંત્રી છાતીએ લગાડ્યું અને પુણ્યની મહેરથી માને તે દીવસથી દૂધ ઉતરવા માંડ્યું અને તે
બંધ્યાને એજ દૂધ પાદને આવડું મોટું થઈું છે. અમારી બાંતી કયા સમય દરમિયાને તેણે પોતાની
છાતીમાંથી થોડુંક દૂધ અમેને કાઢી બતાવ્યું છે એઈ અમેને ધંધુની અચરતી લાગી.”

વિવેચનની ગેરહાજરીમાં થયુને આ એક દેવી ચમત્કાર લાગશે. પણ તેમ નથી. પુરુષને
પણ સક્ત સ્તન છે તે તો અચર જાણના પક્ષનાં સત્યની એક સાધી મોટી સામિતી ગણવામાં
આવે છે. તેનાં પક્ષ એટલેજ નથી કે મનુષ્યનાં પૂર્વજે વચ્ચરે હતાં. વાનરોની પુર્વે તેઓ
જલ—સ્થલ પર સરખી સહેલાઈથી રહે એવા કાવળા આદિ જેવાં પ્રાણી હતાં. અને એવે
સમયે તેમનામાં સ્ત્રી પુરુષનો ભેદ નહોતો !—ત્યારે તાર નારી બનિતું બનાવરણ નહોતું.
પંછી લાગતું યાચ. પણ ક્યાંથી હોય ? અચણિત. વર્ષો ઉપરના મનુષ્યના તે અદ્યત્થ પૂર્વજે
માત્રને લિંગ તેમજ ચેતિ. જ્ઞાન. શરીરમાં—હાલ એકજગત, વચ્ચે હ. કા પ્રેધિએને છે તેમ—
હતાં તેમજ તેમને બાલકનાં દૂધપાન રૂઝ. સ્તન પણ હતાં. તે પછી જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર
હનિતિ થઈ તેમ બનિતું દ યગો, અને માવ. જલવાર સ્ત્રી થવાથી તેમ થા પુરુષ નીકળ્યા
ગયું અને માવ. પ્રતેત્વનિ કરનારમાંથી સ્ત્રીવ નંદ થયું. તો પણ કંઈ છે કે હજીએ પુરુષના
પેટમાં અવશેષ રહે એવા અવશેષ બીજા પા. સમ. રહે છે કે જેનો પુરુષને તો ઉપયોગ નથી

અને તે નેમને નકામા યુદ્ધ ચડવાથી કંતઈ મળ્યાં છે. છતાં છે તે છે. મોલુસક પૂંછડું ધસાઈ મળું છે છતાં યુદ્ધ પરનું આગળ પડતું હાડકું પૂર્વે પૂંછડું હતું તેની સામિતી રૂપે, ખડીબેર તરીકે, બાકી રહી ગયું છે. તેજ પ્રમાણે આજે આગળ, સાચો વર્ષો પર ભ્રમિતું વેરાંત સંસ્કારાર્થની સહાયતા વિના, પ્રવૃત્તિ હતું તે વેળાએ “દમિયાણા” (પુરૂષ તેમજ સ્ત્રી ભ્રમિતિ બિંગ એકજ સ્તરીમાં ધારણ કરનાર) મનુષ્યપૂર્વજનાં સ્તન, પૂર્વ કર્તવ્ય આપાદેહુ યુદ્ધ જ્યાં છતાં રહી ગયું છે એ કે તે કંતાઈ ગયું છે (atrophied) તોપણ તે અર્ધનાશીર દહો તેવું તેને સતત જ્ઞાન થયા કરે છે ! ઉત્ક્રાંતિવાદ (Evolution) નો એક સિદ્ધાંત એ છે કે, ઉપયોગથી અલ્પક અવયવ તથા સક્રિય બીજો છે. તંયા અનુપયોગ થી તે સંકુચિત થાય છે અને એજંવેલી સક્રિય તથા અવયવ વંસપરંપરાગત ધણે અરી હોય છે. માટે જે પણ અવયવ અનુપયોગથી સંકુચિત થયું હોય તેના ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે પાકું, ઉન્નત તથા સજીવન યુદ્ધ શકે છે ! પુરૂષનું સ્તન તો સાથી આજુ સંકુચિત તંયા નષ્ટ થયું છે. તેના સંસ્કાર હજી તાજાં ગયાં નથી ! બાલક જન્મતાં વેંત તેના સ્તનપ્રસરી (યું છોડશે કે છોડી) દૂધ ભરાયકું હોય છે. તે કુદૃષ ધાત્રીએ તરત મેચડીને નાજ કાપતી વખતેજ કાઢી નાંખવું જોઈએ. નહીં તો તે બરાબર રહીને અવયવને પોષે છે. તેમજ પુરૂષનાં ચંપટાં ક્રેતુ પણ મદનથી ધણાં મોટાં યાય છે. અને અતિ દુષ્ક પણ સ્પરે છે. મી. ડાર્વિન “ડીસ્ટ્રેસ્ટ મેન્સ ધી હુમન સ્પીચીઝ” માં તેનાં ધણાં દ્રષ્ટાંતો પણ આપ્યાં છે અને અખતરાથી ડોક્ટરોએ તે પારંવાર સિદ્ધ પણ કીધું છે. કવચસ્થળી પાર્શ્વે ભેગલા જંગલી પુરૂષનાં સ્તન આવાજે દોષ-કારણથી મોટાં તથા દુષ્ક આપતાં થયાં હશે. સત્ય વાત એ છે કે ગર્ભાવય જટિલે સપૂર્ણ રીતે પુરૂષમાંથી નષ્ટ થયો છે તેથી સપૂર્ણ રીતે તેનાં સ્તનો હજી લાખો વર્ષ થવા છતાં નષ્ટ થયાં નથી. અપવાદ રૂપે તે હજી દુષ્ક અર્પણ કરે છે. સ્ત્રી તથા પુરૂષનાં સ્તનો નાની વંચ સુધી એક સરખાજ હોય છે તે બતાવે છે કે મૂળ અવસ્થામાં તો બંનેની સમાનતા જ હતી. ડાર્વિનનાં અનુમાનો સત્ય હોય કે નહીં તે તો યોગીજ કરી શકે. પરંતુ તેમાં યુદ્ધિ તથા પાટીયાં જોડવાનાં આતુર્થની પરિસ્થિતિ છે, તેની તો આપણથી નો પાકી સંકાશે નહીં.

વીજળીકે તારનાં કંપડાં—સ્તરીમાં જોઈતી ગરમી ઉત્પન્ન નહીં થવાથી અથવા સરો સીમી જવાથી રોજોના એક મોટાં બાંમને જન્મ મળે છે. તેમજ પુરૂષી ગરમી એનેક રોજોનો સર્વોત્તમ ઉપાય છે. તે સાર કાસની દુર્લોઝ ખાતેની કુતીવરસીનીના શ્રીશ્રીકસના પ્રાંસર ડો. કાર્મીકલે “વીજળીકે કંપડાં” ની શોધ કરી હતી. એટલે કે એ કંપડાંમાંથી વીજળી નિરંતર નીકળીને સ્તરીમાં પ્રવેશ થતી. આ કંપડાં સુતરને જાલે તારનાંજ હોઈ શકે ! તેથી તે બહુ જાડ હોવાથી કુર્મપૂર્વક પહેરાઈ શકે એવાં ન હોવાનો મોટાં દુર્લભ હતો. દર્દ કરનાં પણ ઉપાયની વેદના વિશેષ હતી. તેથી એ કંપડાં ખર્ચીએજ પહેરી રાખ્યાં. હવે એજીના પ્રો. હેમોટે તેમાં મુધારો કર્યો છે. તેણે “ગરમ સુતર” નો કાપડ પોતે સુતર તથા ધાતુનાં તારનું મિશ્રિત-વર્ણસંકર કંપડું જનાવ્યું છે ! વાણે સુતરનો ને તાણે તારનો તાર એટલા પાતળા યુષ્કીર્તિ છે કે તે સામાન્ય કંપડાં જેવાજ સુલાખમ રહે છે. ને સ્પર્શ નખતર પડેકું છે તેમ જ ખજાર રહેતી નથી. તારની ધાતુ પણ વર્ણસંકર છે. એને

અનેક ધાતુઓ એવા હેતુથી બેગતી છેકે નારનું વર્ગનું હલું રહે; તાર તું નહો તેમજ
કયાં નહી તેમજ તેમાં આંત્રી વીજળી ઘણાં ધણાં જાણે તોપણ સંતરને આંત્રી, લાગે
નહી તે કપાડાના બાકા ધાવ નહીં! હવે આ વસ્ત્રમાં વીજળી અણવાને માટે તો તે જાણે દોવા-
ખતી કે પાખામાં વીજળીક બળ આણીએ છીએ તેમ કોઈ પણ બેટરી સાથે માન નરો
બેડાણ કરવાનું છે. આ બેટરી એજ વસ્ત્રમાં એક ગજવામાં રહી શકશે અને
તારથી બેડાણ કરતાં સૌથી ગરમ કપડો કરતાં વધારે ગરમટો સંતરને મેળશે.
આની ખીજ ખૂંટી એ છે કે. બેડાણે સારે બેડાણ કાઢી નાંખે એટલે ગરમી બધ પડે.
હાલ તો તમામ ગરમ કપડાં કાઢવાની જરૂર પડે છે. તેથી નિરોગી મનુષ્યો માટે પણ આ
વસ્ત્ર શિયાળામાં બહુ આશીર્વાદ સમાન ધણ પડશે. એટલુંજ નહીં પણ જ્યારે નાકમાં સંદેહી
જેવું લાગે, ગાડીમાં બેસી જતા હોય પવન લાગે તો કોઈ ગજવામાંની બેટરી સાથે બેડાણ
કરતાં બેડાણે ગરમી સહન પ્રાપ્ત ધણ થકે છે. આથી નાકમાં શિખર પર્વત ગરમટો થશે.
આ શોધથી હંડીનાં દહાડામાં તાપણ કરવાની પણ આંત્રી જરૂર રહેશે નહીં!

તેયાર ખરો નાક બની શકે છે! આ સીકાગોના સાધન છે. ત્યાંની કૃત્તીક
હોસ્પીટલો, આઈની બુનાગડની આ બાબતમાં પ્રખ્યાત હોસ્પીટલ પેટ, આ કામમાં
ખાસ પ્રવીણ છે. ત્યાં દરદીઓનાં પાંસળામાંથી નોકડું દાડપોજર બનાવવામાં આવે છે. અને
પાંસળામાં જે કામસ અસ્થિ હોય છે તેનેજ નાકના કુમળા દાડકાની આકૃતિ આપવામાં આવે
છે અને તે સાથે થોડી ચામડી ઉપડે છે તે નાકની ચામડી તરીકે કામ આવે છે, જે નાક બેસાડવા
પછી એની મેળે ઉગીને મળ જાકની ચામડી જેટલી તથા કોપડી ધણ જાય છે! અને નાક ગળુંજ
નહોતું એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. નાકને આગલો ચામડી લાગે ભાગ માત્ર ગયો હોય તો તેજ
માણસના કપાળ કે જાંઘ પરની કુવતી ચામડી કાપી લઈ (ત્યાં એની મેળે તપી દે છે.)
તેજ કાળે નાક પર બેસાડતાં પ્રાણુ ડીયક્ટ દુલ તેવું લાય છે. પણ દાડકાં સમેત સત્તર નાક
અથ હોય તો તો સીકાગોતુ ચરચરકલ કામ આવે છે. આ ઉપરાંત જેમનું નાક દર્દને લીધે
કુગી ગયું હોય અને અન્યથા હરકત ધણ ગયું હોય તેની પણ સીકાગોના એક નાકરોગ
પ્રવીણ સર્વવંદ ઉપાય કરે છે. એ વૃધી ગયવાં નાકને પ્રયમ બરફમાં રાખે છે. તેના પરની ચામડી
ઉમેડી નાંખે છે, અને તે પછી તેના પર જે પણ લાગે પ્રાણથી વધ્યા હોય છે તે કાપી નાંખે
છે. પણ તે ચામડીની નીચે જે કુદરતી માંસપિંડોની (Glands) ચામડીને પુષ્ટિ મળે છે
તે ભાગ ન કપાય તેની તે સંબાળ રાખે છે. પણ દર્દ ધણ કરીને તે માંસપિંડ તથા
બહારની ચામડીની વચ્ચે ઉમેડે હોય છે તેથી એ અધર રીતે માંસપિંડને ચલવવા આવવાં દેવાં
વખર કાપી શકાય છે. આ પ્રમાણે સાફ કરેલી ચામડી પાછી નાકનાં જોખાને મૂકી દેવામાં
આવતાં, નોકડું ચામડું પૂર્વ જેવું નિરોગી યંધ જાય છે!

યાદરલેસના અમલકારો! — મી. માકેનો જાહેર કરે છે કે, હવે તે તાર વિનાના
સંદેશાની શોધથી હ માધ્ય જેટલે દુર સ્થળે દીવો પ્રગટ કરી શકે છે! અવગત તે સ્થળે
દીવાની સામગ્રી એટલે કે જલ્મ હોય બેડાણે અને તે રીસીવર સાથે બેડાણ હોય
બેડાણે. બંધાંથી સંદેશો મોકલ ત્યાંથી સંદેશો માણ રહે ત્યાં સુધી એ દીવો બધા કરે છે.

ને જે 'બ્રિજ' પ્રદતિ કહેવાય છે તેના શોધક બ્રિજ પોતે ૩ વર્ષની વયે અપંગ થયો હતો. તેણે એ સુંદર પ્રદતિ યોજી હતી.

૩. એક ખેડો તથા મુગા દુધીયાં એમ. એ. થયો છે. તેનું નામ મેકેનઝી છે. અને તેમનાર ઇમડમાં એ પ્રથમ છે. અમેરીકાની અપંગ ખેડો-મુગી મીસ કેલર મી. એ. નો દાખલો તો તેથી પણ વધારે અદ્ભુત છે, તે આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ.

ચરમા પહેરતો કુતરો !—કુતરતાં તરંગો, પણ શકડા હોય છે. ન્યું ઝસમીમાં એક છોકરાની આંખની પુતળા એવી વિચિત્ર યદ્ય ગઈ હતી કે તેને જે કાંઈ હોય તે ઉપર જ દેખાતું હતું. ઘરમાં છપ્પડ નીચે તથા ઝાડનું યદ્ય ઉપર દેખાતું હતું. તે કરતાં પણ વધારે અંગત જેવી આંખ સાનડીયાંગો આનેના એક પાગેલા કુતરાની હતી. તેની આંખની પુતળામાં કાંઈ એવો ગરમડાધ્વપાય યદ્ય ગયો હતો કે તેને પાસેનું દૂર ને દૂરનું પાસે દેખાતું હતું. તેનો માલિક તેને યોધારે એટલે તે આવવા નીચે પંચુ આવે એવી રીતે કે ઉઠેલા દૂર નીચે પોતે સમજે કે પાસે નીચે, હું અને નીચે ઉઠેલા દૂર અને પછી પહોંચતો નહોતો હોવા માટે આશ્ચર્ય પામે. આકત્ર તો આવી ઘણા માણસોની હોય છે. તેઓ પોતાની અવનતિ થતી હોય તેને ઉન્નતિ કે જે નીચે છે. હાલમાં ખાસ કરીને આમ છે. પણ સ્પષ્ટ આંખમાં પણ આ દરક તો વિચિત્ર હતું. તપાસ કરતાં તે કુતરાના ઝોળા તપાસતાં નીચાં કે તે "એસ્ટ્રોએટીક મોથોપીયા" થી પીડાય છે. તેને દેખાય તેથી વગી ઉપર દેખાય એવા ઉપાધો કોચના ચરમા તૈયાર કર્યા ત્યારે તે સ્પષ્ટ દેખતો થયો. હવે એ ચરમા આ કુતરો હોડીસતાનની કોઈપણ ધુનીપર્ચીટો તે જ્યુન્યુએટ નહોતો હોવા છતાં પહેરે છે. પણ તેને તે કાંઈ ગયા છે. પણ તેના ચરમા આપણા નગરની પ્રગતિ આડપંથુ કરી રહ્યા છે.

સામાજિક પ્રકરણ (સરીક)

સીઓમાં સીગરેટનો વધતો જતો શોખ—આરે ડોક્ટરો પુરોષોને તંબાકુ પીવાનું માંડી વાળવાનો ઉપદેશ કરે છે. ત્યારે પશ્ચિમમાં હવે ઉચ્ચ કુટુંબની સ્ત્રીઓએ પણ તે પીવાની શરૂઆત કરી છે. એમ કહેવાય છે કે ગાનવંતુના વિચારના દર્દથી પીડાતી સ્ત્રીઓના પ્રાંતુઓ શાંત કરવાના ઉપાય તરીકે જમીને ૧-૨ સીગરેટ પીવાની "દૈનિક સલાહ" આપવાથી તથા રાગકર્તા કુટુંબોની સ્ત્રીઓનાં દાખલાથી, આ નવી જરી પશ્ચિમમાં વધી પડી છે. પશ્ચિમની સ્વતંત્ર અને સુખ વિધાસાલિવાપી સ્ત્રીઓ અત્યાર સુધી પણ ધૂમાડાના ગોટા ગળવા તથા કોરવાની દહેજતથી મુક્ત કેમ રહી એજ આશ્ચર્ય છે. એની ગંધથી ભરકતી હતી તે કારણ હશે. એટલે સુધી કે સદ્બોજન પ્રસંગે પુરોષોની સ્ત્રીઓનાં આરગમો અથવા કોઈ પણ પ્રસંગે સ્ત્રીના

વરી તેને દમ પરણાવીશું. કાર્તિકેશ્વરી તરત હાથે તો પોતેજ પતિન, યદ્યપે ! જાહેર ખાણમાં
તેનામાં એ સક્તિ નહોતી, તેથી તેણે સુક્તિ કરી. પી કહેતો કે શું કર્યો ! સીમાર પીવાનાં આરામ
તેની પ્રદક્ષિણા કરી. તેથી કાર્તિકેશ્વરી કરતાં કેરતી હોડા હોડેનાનાં પ્રમુખપદ હેડેણ હાલમાં
જઈ અને બોળા મહાદેવે પણ ગણપતિની તકરાર ખરી કરી. હવે કે, હાજર રહેલી પાનુઓન
રીસમાં રીસમાં દિમાલય ગાલ્યા ગયા અને હજી કેવારો બેસે છે ! એકેમોરે પીયે અડી બી
કાંઈક આવીજ સુક્તિ કરી છે. ઉત્તર ધ્રુવ ગોલાકાર પૃથ્વીને માથે હોવાથી ત્યાં પૃથ્વીનું પ્રજ્વળ
જાંબુજ ન્હાવું છે. તેથી દસ માંછલના પરિધમાં ઉત્તરધ્રુવની ચારે બાજુએ ૨૦ કલાક દરમી
યાન બરફના ધુગરમાં ક્યાં એટલે પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા સિદ્ધ થઈ ! અને પોતે સક્રમ-નેવીગેટર
ક્રમના મેંબર પણ થયા, સ્ટીમર, રેલ્વે, વહાણ, હાલ, બલુન, કોઈ પણ વાહનથી પૃથ્વીની
લંબાઈ પહોળાઈ આરપાર નાપી આવનાર આંમાં સભાસદ થઈ શકે છે. ગણપતિવાળી ઉંત
વાત બનાવે છે કે પ્રાચીનકાલમાં પરદેશગમન તો શું તો પરદેશી માંત્રનું ગમન હતું. કાર્તિક
સ્વામીને કોઈએ મહાજનન બદાર મૂક્યા ન હોતા ! આ બાબત પર વિવેચન કરવાનું પ્રયોજન
એજ કે, પશ્ચિમમાં જ્યારે પરદેશગમન એક માન-પ્રસાદ્ય પરાક્રમ ગણવામાં આવે છે અને
સક્રમ-નેવીગેટર કલબમાં દાખલ થવું એ એક અસાધારણ માન ગણાય છે. પ્રેસીડેન્ટ ટ્રક્ટર
હાલમાં પોતાને તે માટે ચોખ્ખા બનાવ્યો-ત્યારે અહીં તેને મહાજનન બદાર ટેકવાને જ ચોખ્ખા
અને સંસર્ગ માટે પણ અયોગ્ય ધારવામાં આવે છે ! પ્રમુદ્ધ બંધુઓને સુદ્ધિ આપો !

સાહિત્ય સમાલોચન

લુકર ટી. વોશિંગ્ટનનું આત્મચરિત્ર:—અનુવાદક રા. ગોવર્ધનદાસ, કદાનદાસ
અમીન; પ્રકટ કર્તા સરસ્વ સાહિબ વર્ધક કાયાંવલ; સુંદર પાકું, પુસ્તક સરિત્રમાળાના માહ
કાને હોમત બાર આના: બીજાએને એથી દોઢી પાનાં આસરે ૩૨૫. કાંગ્રેસ છપાઈ સારા.

ચરિત્રમાળાનો આ ૨૯-૩૧ મોં મંજુકો અંશકી વાંચકો મનોરંજનને માટે જાયે વરે
આપેલી બેટ આત્મોદ્ધારણ શુજ્ઞતાની ભાષાંતર છે. પ્રસુત પુસ્તક ગ્રી: વોશિંગ્ટને પોતેજ
પોતાની પોરિયા નામની કન્યાના અત્યંત આગ્રહથી ઈંગ્લેન્ડમાં લઈ પી Up from Slavery
ને નામે પ્રકટ કર્યું હતું, તેથી તેમાં કશી ઉણપ રહેવાનો સંભવ નથી. ઉપરાંત મરાઠી સેખક
રા. નાગેશ વાસુદેવ શુજ્ઞાણ બી. એ: એલએલ. બી.; એ હેમ્પ્ટન સરંયા, કે જ્યાં જ લુકર
સાહેબે શિક્ષણ મેળવ્યું છે. તેના બીજાનેય મેનેજર ગ્રી: વીલીયમ એ: એરી તરફથી તે
સંસ્થાની માહિતીનાં કેટલાંક પુસ્તકો અને ચિત્રો મંગાવી તેનો પોતાના મન્યમાં પડતો ઉપયોગ
કરી હોવાથી પુસ્તકની ખૂબી વધી છે. મૂળ મરાઠી પુસ્તક પ્રકટ થયા પછી રા. શુજ્ઞાણએ

બાળા-યુવતી પ્રેમ-વિધવા સર્વને.

પત્રોએ તથા વિદ્વાન સ્ત્રી

સ્ત્રીઓની સાંસારી, માનસિક, નૈતિકામાં આનંદો છે. “માસિક મનોરંજન”ના વધુ પુસ્તકનો મહાન હેતુ છે. ઘેર ઘેર પોતે બીજા અપ્રાપ્ત હેતુ તે તરફ ધ્યાન ખેંચેલું, અને પ્રેમાળ પત્નીએ વધુઓ, પૈતાથી બંનેની સવળી મંદ નિસ્વાસ પછે આપી છે. તેઓમાં આ પ્રજાએ તેમને પણ અનુવાદ આપેલો છે. કેટલાં કદીએ તો “હલકામાં નથી” ગણાતી બંતિનો અને એકસોઈ માણસ પોતે શું કરી શકે? તે આ પુસ્તક અંતરે છે. બુદ્ધિમાં મૂળ મરોડી લેખકે હિંદના લોકોને બોધરૂપ કેટલુંક કહ્યું છે તેમાં આમચ્યા શબ્દ વાપરેલાં છે તેનું બાંધતરે અનુવાદે “અમારા” કહ્યું છે તે ઉચિત નથી; તેને બદલે “આપણું” શબ્દ મૂકેલો બોધકે. હિંદી હમારાં અને મરાઠી આમચ્યા માં બે કે ગુજરાતી “અમારા” અને “આપણું” એ બેઉ શબ્દોનો અર્થ રહેલો છે, પણ ગુજરાતીમાં તેમ નથી. ગુજરાતી બલુતા દરેક ગૃહસ્થે આ પુસ્તકની એક નકલ સંગ્રહની ઘટે છે; સ્ત્રી પુરૂષ બેઉને એમાંથી ધણું બલુવાતું મળે છે.

હુદાણી જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ અને તેનો ઇતિહાસ:—ચોનકે હંકર ઉદ્ભવેલું. ગુરમ્સી-વાસ તરો પ્રસિધ્ધ કરનાર શ. બાપુભાઈ કદાનજી પરીખ, અધિપતિ અને માલિક:—“હુદાણી સમાચાર”, અમદાવાદ. પાકું પૂઠું; પાનાં આશરે ૨૬૫; કોમ્પ ૩. ૧૧

પ્રસ્તુત પુસ્તક લખવામાં ધણીક સામગ્રી બેગી કરી આપનાર શ. દેવજી ત્રીકેમદાસ “હંકર” ખી. એ. એલ એવ. ખી., તરશથી અમને આ પુસ્તક બેટ મેળ્યું છે. આજકાલ જ્ઞાતિ પ્રેમી દિલના હૃદયમાં બે કોષ પણ મહત્વાકાંક્ષા વાસ કરતી હોય તો તે પોતાને ઉચ જ્ઞાતિમાં અપાવવાની કે કોષ મહા પુરૂષના વંશજ ગણવાનીજ છે! તેથી પોતાની જ્ઞાતિનો ઇતિહાસ “શોધી” કાઢવાનું અને તે પરથી કરખનાતા યોગ દોડાવવાનું દરેક જ્ઞાતિને મેન યાવ છે. જ્યાં સુધી આવા પ્રયત્નો એથી તાણીને ન કર્યા હોય ત્યાં સુધી તો દીક: તેથી ઇતિહાસને પણ કેમકે લાભ થવાનો સંભવ છે; પણ જ્યારે લીમડામાંથી આંત્રરૂપની આશા રાખવામાં આવે છે ત્યારેન અસંભવિતાને લીધે તેવા પ્રયત્નો નકામા થઈ પડે છે. સત્યચોધનને સારના તેવા પ્રયત્નો છેક નકામા નથી, પરંતુ એક વિશિષ્ટ હિંદુચીન તે ધણું ખરું આરંભાતી હોવાથી ધણી વખતે સત્ય ખીનાથી હલેટ રહેતે તે ગયેલા બલુાઈ આવે છે.

આતંકની વાત છે કે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં તેજો દુરુદ્ધ નં. ૧૨૨૨૨૨, અતેરો કદામધી તેનું ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિથી સારું મહત્વ જળવાઈ રહ્યું છે. લેખક પોતાની જ્ઞાતિને મર્યાદા પુરૂષાતમ થી રામચંદ્રના પુત્ર લવના વંશજ દસાવમાં જ્યાં સુધી ખીજ એક લેખકે આપેલાં એક પ્રમાણુ શિવાય વધુ પ્રમાણુ અને તે પણ ઐતિહાસિકે આપી શક્યા નથો ત્યાં સુધી આપણે હુદાણીઓને સર્વવંશી કહ્યું. રાખવાને વ્યયકાષ્ટનું. પણ એટલું તો ખરું છે અને લેખકે પોતે પણ તે બહુ સારી રીતે સિધ્ધ કરી આપ્યું છે, કે, બાટીવાઓ, જલ દાગીયો, અને બલુ-શાળીઓની માફક હુદાણીઓ પણ અસલ દાગીય છે; મૂળ સિધ્ધ તરશના વતની છે; અને મેમલો (અને અમારા મત મુજબ તો ખોળાઓ પણ) એઓમાંથીન વંટલેલા છે.

પુસ્તક પાછળ બેંડ ગ્રંથ લીધેલો બલુાઈ આવે છે અને તે હુદાણીઓ ઉપરાંત ખીજ-ઓને પણ વાંચવા યોગ્ય છે.

વરી તેને હમે પરજાવીશું. કાર્તિકસ્વામી તરત જુવે તો પોતેજ પલિત થઈ છે ! બહેર ખાણાઓમાં
તેનામાં એ ચક્રિત નહોતી. તેથી તેણે શુક્રિ કરી. બી કહેતો કે ચંદરચો ! સીંગર પોવાના ઓરડામાં
તેની પ્રદક્ષિણા કરી. તેથી કાર્તિકસ્વામી કરતાં કુદરતી રીતે હોલોનનાં પ્રયુખપદે હેડબ ઢાલમંજ
ગય અને બોળા મહાદેવે પણ ગણપતિની તકરાર ખરી કરાવ્યું હતું કે, હાલને રહેલી જાનુઓન
રીતમાની રીતમાં દિમાલય આત્મા ગયા અને હજ કુંવારાઓ છે ! એકેમીરેલ પામેલ અરી બી
કાંઈક આવીને સુકિત કરી છે. ઉત્તર ધ્રુવ ગોલાકાર પૃથ્વીને મોંધે હોવાથી ત્યાં પૃથ્વીનું પ્રમાણ
બંદુલ ન્હાતું છે. તેથી દસ માઈલના પરિધમાં ઉત્તરધ્રુવની આરે જાણુએ ૨૦ કલાક રહેનો
માન બરખના જુગરમાં હમાં એટલે પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા સિદ્ધ થઈ ! અને પોતે સર્કમ-નેવીગેટર
કનખના મેંબર પણ થયા, સ્કીમર, રેલ્વે, વેડાણ, ઉડ, ખલન, કાષ પણ વાહનથી પૃથ્વીની
લંગાઈ પહેળાઈ આરખાર માંથી આવતાર આમાં સમાસદ થઈ શકે છે. મહુપતિવાળી ઉકા
વાત ખતાવે છે કે પાચીનકાનમાં પરદેશમન તો શું તો પરદેશી માનતું મન હતું. કાર્તિક
સ્વામીને કાષએ મહાનન બ્હાર મૂક્યા ન હોતા ! આ બાબત પર વિવેચન કરવાનું પ્રયોજન
એજ કે, પત્રિકામાં જ્યારે પરદેશમન એક માન-પ્રસસ પરાકમ મહુવામાં આવે છે અને
સર્કમ-નેવીગેટર હલખમાં દાખલ થતું એ એક આસાપારણ માન મહુવા છે. પ્રેસીડેટ ટેકેટ
હાલમાં પોતાને તે માટે થોડા બનાવ્યો-ત્યારે અહીં તેને મહાન બ્હારે ટોકવાને જ થોડા
અને સંસર્ગ માટે પણ આગમ્ય કારવામાં આવે છે ! પ્રજા દિલ બંધુઓને શુદ્ધ આપે !

સાહિત્ય સમાલોચન.

સુકર ટી. વોશિંગ્ટનનું આત્મચરિત્ર:—અનુવાદક રા. ગોવર્ધનરાસ કહાનવાસ
-ભીન; પ્રકટ કર્તા સરત સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય; સુદર પાકે પુકું; અરિમંગાના, માંદ
છાને ઈમ્પ્રા બાર આના; બીલગિને એરી રેડી. પત્તો આસરે દરમ. સુભા લખાઈ આરે.

અરિમંગાનો આ ૨૬-૩૧ સે મહુકા મરાડી આંસિક મતારેજને છે. એમ વપે
આપેલી બેટ આત્મોદારનું શુજરાતી લાપાંતર છે. પ્રસ્તુત પુસ્તક બી. વોશિંગ્ટને, પોતેજ,
પોતાની પોરિયા નામની કન્યાના અતંત આમદથી ઉચ્છમાં લખી Up from Slavery
ને નામે પ્રકટ કર્યું હતું. તેથી તેમાં કથી ઉલ્લેખ રહેવાનો સંભવ નથી. ઉચ્ચત મરાડી લેખક
રા. નાગેશ વાસદેવ ગુણાજ બી. એ. એલએલ. બી.; એ. હેમ્પન સંસ્થા, કે નિર્માજ સુકર
આહેમે શિક્ષણ મેળવ્યું છે. તેના બીકનેશ મેનેજર. થી. વીકામમ એ. એરી તરથી તે
સ્વામી માહિતીનાં કેટલાંક પુસ્તકો અને જિવે મંગાવી તેનો પોતાના અન્યમાં વડતો ઉપયોગ
હોવાથી પુસ્તકની ખૂબી વધી છે. મળ મરાડી પુસ્તક પ્રકટ થયા પછી ૨૮ સુલ્લાઈએ

